

گولای سه ر مور

ژیننامه‌ی پیغه مبه‌ری مه‌ژن

نووسینی: صفی الرحمن المبارکفوری

وهرگیانی: بکر حمه

تصویر ابو عبد الرحمن الکردي

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

گولاوی سه رمور

ژیننامہ ی پیغہ مبه ری مه زن

صلی اللہ علیہ وسلم

نووسینی

صفی الرحمن المبارکفوری

وہرگیّرانی

بکرحمہ صديق عارف

مبارک فوری، صفی الرحمن، ۱۹۴۳ -

Mubarak Puri, Safial - Rahman

گولای سهر مور / نویسنی صفی الرحمن المبارکفوری؛ وهر گیراتی بکر حمه صدیق
عارف -- تهران: احسان، ۱۳۸۲.
۶۱۳ ص.

ISBN 964-356-150-X

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیپا.

عنوان اصلی: الرحیق المختوم.

کتابنامه به صورت زیر نویس.

۱. محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ ق. --- مرگدشتنامه. ۲. اسلام --

تاریخ -- از آغاز تا ۴۱ ق. الف. عارف، بکر محمد صدیق، مترجم، ب. عنوان. ج. عنوان: سیره
رسول الله (الرحیق المختوم).

۲۹۷/۹۳

BP ۲۲/۹/م ۲۳.۴۷

۱۳۸۲

۸۲-۴۰۰۴۵

کتابخانه ملی ایران

نشر احسان

تاران - ناصر خسرو - تله فوون: ۳۹۰۲۷۵۰

ناوی کتیب : گولای سهر مور (ژیننامه ی پیغه مبهری مهن)

نووسینی : صفی الرحمن المبارکفوری

وهر گیرانی : بکر حمه صدیق عارف

بلاوکار : نه شری نیحسان

نوره ی چاپی یه که م : ۱۳۸۲ هـ ش ۱۴۲۴ هـ ق ۲۰۰۳ م

تیراژ : ۳۰۰۰ دانه

ژماره ی نیونه ته وایه تی : ۹۶۴-۳۵۶-۱۵۰-X 964-356-150-X

قیمه ت: ۳۵۰۰ تمهن

وتەى بەرپز:

شىخ محمد على ھەرەكان

ئەمىندارى گشتى رابىيطەى جىھانى ئىسلامى

سوپاس بۇ پەرۋەردگارى جىھانىان ، بەدىھىنەرى ئاسمانەكان و زەمىن ، دانەرى تارىكايى و پۇشنايى يەكان ، خىۋى گەرە سالاۋات بىدات لەسەر سەرۋەرمان محمد ﷺ دواينى ھەموو پىغەمبەرەن ، بەراستى مۇۋەككەلى مۇژدەداۋ ئاگادار كىردەۋە ، بەلىنىداۋ ھەرەشەكانى گەيانە ، بەھۋى ئەۋەۋە خىۋى گەرە مۇۋافىيەتى لە سەرلىشىۋاۋى پزگار كىرد ، ھىدايەتيدان بۇ پىگى راسە ، پىگى گەۋە ، ئەۋ پەرۋەردگارى كە ھەرچى لە ئاسمانەكان و زەمىندايە مۇلكى ئەۋە ، بىگومان ھەموو كارۋ كىردەۋە يەك بۇ لاي ئەۋ دەگەرپىتەۋە ، پاشان:

كە خىۋى گەرە تىكاۋ پىلە بەرزەكەى بەخشى بە موھەممەد ﷺ و پىنومايى مۇسلىمانانى كىرد بۇ خۇشەۋىستى ئەۋزاتەۋ شۇنىكەۋتنى كىرد بە بەشىك لە خۇشەۋىستى خۇى ، ۋەكو فەر موۋىيەتى: ﴿ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ﴾ آل عمران/۳۱.

ۋاتە: ئەى موھەممەد ﷺ پىيان بلى: ئەگەر ئىۋە خىۋى گەرەتان خۇش دەۋىت ئەۋا شۇن مەن بىكەۋن ، لەگوناھەكانتەن خۇش دەۋىت . ئەمە يەكىك بوۋ لەۋ ھۇيانەى دلەكانى تامەزۋى ئەۋ خۇشەۋىستى يە دەكىرد ، دەستى دەگىرت بەۋ ھۇيانەۋە كەئەۋ پەيۋەندىيە بەھىزتر دەكات . ھەر لە سەرەتاي ئىسلامەۋە مۇسلىمانان پىشپىكىيان دەكىرد بۇ دەر خىستى سىما جۋانەكانى و بلاۋ كىردەۋەى سىرەتى بۇنخۇشى ، ئەۋ سىرەتەى كە بىرىتى يە لەۋتەۋ كىردەۋەۋ پەرۋەشتە بەرزەكانى ، ھەرەكو عائشەى ھاۋسەرى ﷺ فەر موۋىيەتى: بەراستى پەرۋەشتى قورئان بوۋ ، قورئانىش پەپاۋى خىۋى گەرەۋەۋ شە تەۋاۋەكانىيەتى ، كىۋى بىتۋانىت ۋە ھابىت بىگومان دەۋىتە كاملىترىن و خۇشەۋىستىترىن كەس لاي بەندەكانى خوا.

موسلمانان به بهر دده وامي وابه سته ی ئه م خو شه ويستی به بوون كه
له ئاكامدا كو نگره ی ئيسلامی به كه می (سیره تی پیغه مبه ری ﷺ له پاکستان
سالی ۱۳۹۶ كوچی ئی ها ته كایه وه ، له و كو نگره یه دا (رابطه) چه ند خه لاتیکي
ماددی ته رخا ن كرده به پری (۱۵۰) هه زار پيالی سعودی بو باشترین (۵) باسی
به كه م سه به رت به سیره تی پیغه مبه ر ﷺ به م مه رجانه ی خواره وه :

(۱) باسه كه تیروته واو بیئت له گه ل پیزکردنی پروداوه میژوویه كان به پیی
پرودانیان.

(۲) باسیکی باش بیئت و پیشتر بلاونه كراییه وه .

(۳) لیكوله ر ئاماژه بكات به هه موو ئه و ده ستنوو س و سه رچاوه زانستیانه ی
كه له باسه كه یدا پشتی پی به ستون .

(۴) لیكوله ر باسیکی تیروته سه لی ژیا نی خو ی بنوو سیئت و باس له پله و پایه و
لیهاتنه زانستی به كانی خو ی بكات و ، ئه گه ره هه یبوو ئاماژه
به نوو سراوه كانی تری بكات .

(۵) باسه كه ی به نوو سینیکي پروو بنوو سیئت و به ئاسانی فو تو كو یی بكریئت .

(۶) باسه كانی به زمانی عه ره بی و زمانه زیندوه كانی تر وه ربگی پریئت .

(۷) باسه كان له سه ره تای مانگی ره بیعی دو وه می سالی (۱۳۹۶) ی كوچی وه
وه رده گیرین و له سه ره تای مانگی موچه پره می سالی (۱۳۹۷) كوچیدا
كو تاییان دیئت .

(۸) باسه كه ته سلیم به ئه مینداریتی گشتی رابیطه ی جیهانی ئيسلامی
ده کریئت له زه رفیکی داخراودا و ئه مینداریتی گشتی ژماره یه کی به كه له
دوا ی به کی تاییه تی بو داده نیئت .

(۹) باسه كان له لایه ن ده سته یه كه له زانا یانی گه وره وه پیداچونه وه ی له سه ر
ده کریئت .

ئه م ئاگادارینامه یه پالپیه نه ریکی گه وره بوو بو ئه و زانا یانه ی كه
خو شه ويستی خوا و پیغه مبه ر ﷺ له دلیاندا بوو بو ئه وه ی پیشپرکی بکه ن له و

بوارەداو ، (رابطە)ش خۆى ئامادە کرد بۇ وەرگرتنى باسەکان بەزمانى عەرەبى و ئىنگلىزى و ئۆردى و چەند زمانىكى تر.

ھەندىك براى بەرپىز باسەکانيان بەو زمانانە نارد ، ژمارەيان گەيشتە (۱۷۱) باس ، لەوانە:

(۸۴) باس بەزمانى عەرەبى ، (۶۴) باس بەزمانى ئۆردى ، (۲۱) باس بەزمانى ئىنگلىزى ، تەنھا يەك باس بەزمانى فەرەنسى و باسئىكىش بەزمانى (ھوسادى).

رايىپتە ھەستا بەپىكھىنانى لىژنەيەك لەگەرە زانايان بۇ لىكۆلىنەوھى باسەکان و رىكخستنيان بەپىي شياوبوونيان ، بۇ سەرکەوتن و وەرگرتنى خەلاتەكە ، ناوى سەزكەوتوھەكانىش بەم شىوھىە بوو:

(۱) وەرگى خەلاتى يەكەم (شىخ صفي الرحمن المبارکفوري) لەزانكۆى سەلەقى ھىندستان . برى خەلاتەكەى پەنجاھەزار پىالىى سعودى بوو .

(۲) وەرگى خەلاتى دووھەم (دکتۆر مەجىد عەلى خان) لەزانكۆى ناوخۆى ئىسلامى نىودلھى . ھىندستان . برى خەلاتەكەى چل ھەزار پىالىى سعودى بوو .

(۳) وەرگى خەلاتى سىھەم (دکتۆر ئەسیر ئەھمەد ناسر) سەرۆكى زانكۆى ئىسلامى پاكستان ، برى خەلاتەكەى سى ھەزار پىالىى سعودى بوو .

(۴) وەرگى خەلاتى چوارەم ، (پروفیسور حامید محمد مەنصور لىمۇد) لەكۆمارى مىسرى عەرەبى ، برى خەلاتەكەى بىست ھەزار پىالىى سعودى بوو .

(۵) وەرگى خەلاتى پىنجەم (پروفیسور عبدالسلام ھاشم حافىز) لەمەدینەى مونەوھەى مىرنشینی عەرەبى سعودى ، برى خەلاتەكەى دە ھەزار پىالىى سعودى بوو .

رايىپتە لەكۆنگرەى ناسیایى يەكەم لە شەعبانى سالى ۱۳۹۸ كۆچى لە شارى كەراچى ناوى سەرکەوتوھەکانى ئاشکرا کردو لەكاتى خۆیدا ناويان لە پۆژنامەکاندا بلاو کرايەوھ .

بهو بۆنهيوه ئەمىندارىتي گشتى رابيطه له مهككهى موكهپرهمه
 ئاههنگىكى گهوهى ساز كرد به سهريهرشتى خاوهن شكۆى مهلهكى ، (مير
 سعودى كورى عبدالمحسن كورى عهبدولعزىز) جيگرى ميرنشيني ناوچهى
 مهككهى موكهپرهمه ، لهجياتى خاوهن شكۆ (مير فهوازى كورى عهبدولعزىز)
 ميرى ناوچهى مهككهى موكهپرهمه .

بهريزيان هستان به دابهش كردنى خهلاتهكان بهسهر خاوهنهكانياندا له
 پوژى شهممهى ريكهوتى (١٢)ى رهبيعى يهكهى سالى ١٣٩٩ كوچى ، لهو
 ئاههنگهدا ئەمىندارىتي گشتى ئاشكرائى كرد كه ههلهستيت بهچاپ كردنى
 باسه سهركهوتووكان و بلاوكردنهوى بهچهند زمانىك ، بو جيبهجى كردنى
 ئه و برياره نوڤهههوى ئه و چاپه دهخهينه بهردهم خوڤنههوى بهريز بهچهند زمانىكى
 جياواز ، ئەمهش باسهكهى (شيخ صفى الرحمان الموباركهفورى) يه، له زانكووى
 سهلهفى - هيندستان - كه پلهى يهكهى وهدهست هيناوه ، دواى چاپى ئەم
 باسه ، باسهكانى تريش سههريان ديت .

لهخوا دهپاريينهوه بهرهزامهندى خووى ههموو كردهوهكانمان ئى
 وهبرگريت ، بهراستى خودا گهوهترين پشتيوان و فريادپرسه ، درود لهسهر
 گيانى پاكي پيغمبهر ﷺ و ئال و بهيت و هاوهلهكانى .

ووتەى نووسەر

سوپاس بۇ ئەو خاۋايى پېغەمبەرەكەى بەرىنمويى و ئايىنى راستەقىنە نارد بۇ ئەۋەى سەرۋەرىيىت بەسەر ئايىنەكانى ترداۋ كردى بەشايەت و مژدەدەرۋ بىداركەرۋەى خەلك و بانگخۋازى رېنگەى خوداۋ چىراى درەخشان و سەرقالەى چاكەخۋازى بۇ ھەموو ئەو كەسانەى ئومىدىيان بەرەزامەندى خاۋا پۇژى دوايى ھەيەو زۆر يادى خوا دەكەن و كانياۋەكانى پەرحمەت و پەزامەندى خۇى بۇ دەرھىنان.

مايەى خوشحالى و خوشنودىيە كە رابىگهى جىھانى ئىسلامى دواى كۈنگرەى سىرەتى پېغەمبەر ﷺ لەمانگى رەببىعى يەكەمى سالى ۱۳۹۶ كۈچىدا لەسەر ئاستى جىھانى ئىسلامى ھەستا بەسازدانى ئەو پېشپرگىنيە بۇ سىرەتى پېغەمبەر ﷺ و بە مەبەستى گورجكردنەۋەى نووسەرەكان و رېكخستەۋەى چالاكى فېكرىيان، مەن بەراستى بەبايەخىكى زۆرۋە سەيرى دەكەم ، لەۋانەيە زمان نەتوانىت وەسفى بەھاكەى بكات.

سىرەتى پېغەمبەر ﷺ و پېشپرەۋىتى ئەو پېشەۋا مەزنە ﷺ ، ئەگەر بەۋوردى سەرنجى لى بدهىن تەنھا تاكە سەرچاۋەيە : كە كانياۋەكانى ژيانى موسلمانانى جىھانى ئىسلامى لىۋە ھەلدەقولىت و ئاسۋودەيى كۆمەلگاي تىدايە.

ئەۋە مايەى خوشحالى و خوشبەختىمە كەلەم پېشپرگى پىرۋزەدا بەشدارى بكەم ، بەلام مەن لەكۆيدام ھەتا بتوانم تىشك بخرەمە سەر ژيانى سەرۋەرى ھەموۋان ﷺ ، مەن پىاۋىكم ئاسۋودە دەبم كە لەۋ پروناكىيە ۋەردەگرم، ھەتاكو لە تارىكىستانى ئەنگۈستە چاۋدا تىدانەچم و بەئوممەتى ئەو بژىم و لەئوممەتى ئەۋىم ، كە دەشمەرم خوا لە گوناھەكانم خوش بىيىت بەشەفاعەتى ئەۋىم بەخشىت.

ۋوتەيەكىش ھەيە پىۋىستە بىلېم سەبارەت بەبەرنامەى مەن لەم باسەدا “ مەن پېش ئەۋەى دەست بكەم نووسىنى ئەم باسە پېم باشبۋو كە لە قەۋارەيەكى

مامناوه نیدیدا بینووسم و خۆم له درێژه پێدانی بی سوودو کورتکردنهوهی بی مانا
دووڕ بخه مه وه . به لām تیبینیم کرد راجیاوازی زۆر ههیه له نیوان سه رچاوه کاندای
له سه ر پیزکردنی پروداوه کان ، یان له وردو درشتی باسه کاندای ، له و جیگایانه دای
لینکۆلینه وهی وردم کردوه و چاوم گێراوه ته وه به هه موولایه کی باسه که دای ، پاشان
پای په سه ندیم نووسیوه و خۆم پاراستوه و له هینانه وهی به لگهی زۆر ، چونکه
ده بیته هوی درێژه پێدانیکی بیزارکه ر ، به لی!

له هه رشوینی کدای خوینهر هه ست به نامویی باسه که بکات به لگه م
هیناوه ته وه ، یان بینییتم که نووسه رانی تر پای جیاوازیان هه یه هه مان شتم
کردوه .

خوایه له دونیا و ئاخیره تدا له خیر به شم بده . ته نها تو به ره حم و
به به زه ییت ، خاوه ن عه رشی مه جید هه رخۆتیت .

روژی هه یینی ۱۳۹۶/۷/۲۴ کۆچی

۱۹۷۶/۷/۲۳ زایینی .

سه فی ره حمان نه لویاره کفوری

زانکۆی سه له فی / هیندستان

جینگه و تهی عه‌ره‌ب و تیره‌کانی

سیره‌تی پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌راستیدا بریتی‌یه: له‌و په‌یامه‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ بۆ کۆمه‌لگای مروّقیه‌تی هینای و له‌تاریکیه‌وه به‌ره‌و پووناکی پزگاری کردن ، له‌ کۆیلایه‌تی کردن بۆ مروّق ، پزگاری کردن به‌ره‌و عه‌دایه‌تی کردن بۆ خوا ، که‌واته ناتوانین وینه‌ی راسته‌قینه‌ی بهینینه‌ پیش چاومان هه‌تا‌کو له‌نیوان پوژگاری پیشه‌اتنی په‌یامه‌که‌و دوا‌ی هاتنیدا به‌راوردیک نه‌که‌ین ، بۆ‌ئهو مه‌به‌سته به‌شیک ته‌رخان ده‌که‌ین بۆ تیشک خسته‌سه‌ر تیره‌کانی عه‌ره‌ب و گوژانکاریه‌کانی ژانیان له‌ پیش ئیسلامداو ئهو بارودوخ‌ه‌ی موحه‌مه‌دی تیدا کرا به‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ.

شونینی عه‌ره‌ب

عه‌ره‌ب له‌زمانه‌وانیدا: بریتی‌یه له‌ ساراو بیابان و ئهو ده‌شته وشکه‌ی هیچ ناویکی تیدانیه‌و پوه‌کی تیدا نا‌پویت. له‌دیر زه‌مانه‌وه ئهو ناوه‌ ب‌پراوه به‌سه‌ر دورگه‌ی عه‌ره‌بدا ، هه‌روه‌کو به‌سه‌ر خه‌لکی ئهو ناوچه‌یه‌شدا ب‌پراوه که له‌ویدا نیشته‌جی بوون.

دورگه‌ی عه‌ره‌ب له‌ پوژئاواوه ده‌ریای سوورو نیمچه دورگه‌ی سه‌یناء و له‌ پوژه‌له‌ته‌وه که‌ندای عه‌ره‌بی و به‌شیک زۆری باشووری عی‌راق و له‌ باشوره‌وه ده‌ریای عه‌ره‌ب و له‌ باکووره‌وه وولاتی شام و به‌شیک له‌ وولاتی عی‌راق ده‌وره‌یان داوه ، پوه‌به‌ره‌که‌ی له‌نیوان یه‌ک ملیۆن میلی چوارگۆشه هه‌تا ملیۆنیک و سی‌سه‌د هه‌زار میلی چوارگۆشه ده‌بیّت.

دورگه‌ی عه‌ره‌ب گرنگیه‌کی تایبه‌تی هه‌یه به‌تایبه‌تی له‌پرووی جینگه‌وته‌ی سروشتی جوگرافیه‌وه“ به‌لام له‌ناوه‌وه به‌بیابانیکی لماوی چوارده‌وری دراوه ئه‌مه‌ش بووه‌ته به‌ربه‌ستیک سروشتی سه‌خت و نه‌یه‌یلاوه بیگانه‌ داگیری بکات و به‌ئاسانی ده‌ستی به‌سه‌ردا بگ‌ریت ، بۆیه ده‌بینین له‌میژه‌وه خه‌لکی دورگه‌ی عه‌ره‌ب نازادانه ژانیان به‌سه‌ر بردوه ، له‌کاتی‌کدا که له‌دوولاوه دووئیمپراتۆریه‌تی گه‌وره لیانه‌وه نزیک بوون ، ئه‌گه‌ر ئهو به‌ربه‌سته سروشتی‌یه نه‌بوایه هه‌رگیز نه‌یانده‌توانی به‌رگه‌ بگ‌رن.

له‌پرووی ده‌ره‌کیشه‌وه ، که‌وتۆته نیوان ئه‌وچه‌ند کیشه‌وره ناسراوه‌ی دونیای ئه‌وساوه ، که به‌ده‌ریایی و وشکایی پیکه‌وه گر‌یی داون ، باکووری

دوورگه‌ی عه‌ره‌ب ده‌روازه‌ی چوونه ژوره‌وه‌یه بۆ کیشوهری ئه‌فریقا، باکووری پۆژه‌ه‌لاتیشی کلیلی ده‌روازه‌ی ئه‌وروپایه، پۆژه‌ه‌لاتی ده‌ریای عه‌جه‌م و پۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست و دووری ئی ده‌کاته‌وه‌و به‌ره‌و هیندستان و وولاتی چین ده‌روات ، مه‌روه‌ها له‌ریگه‌ی ده‌ریاوه به‌هه‌موو کیشوهره‌کانه‌وه به‌ستراوه، راسته‌وخۆ که‌شتی ئه‌و کیشوهرانه ده‌توانن له‌به‌نده‌ره‌کانی دوورگه‌ی عه‌ره‌بیدا له‌نگه‌ر بگرن .
له‌به‌رئه‌وه باکوورو باشووری دوورگه‌که له‌دیروهه جیگه‌وته‌ی گه‌لان و سه‌نته‌ری ئالووی‌ری بازرگانی و پۆشنی‌ری و نایین و هونه‌ره‌کان بووه .

تیره‌کانی عه‌ره‌ب

1. میژوونووسان تیره‌کانی عه‌ره‌بیان به‌پینی بنه‌ماله‌ کردوه به‌سی به‌شه‌وه :
 ١ . عه‌ره‌بی بائیده (العرب البائدة) : بریتین له‌و عه‌ره‌به‌ کۆنانه‌ی که زانیاری ووردو ته‌واو له‌باره‌ی ژیا‌نیانه‌وه نازانریت وه‌کو تیره‌کانی (عاد) و (ثمود) و (طسم) و (جدیس) و (عملاق) و ... هتد .
- 2 . عه‌ره‌بی عاریه (العرب العاربة) : بریتین له‌و تیره عه‌ره‌بانه که له‌پشتی (يعرب) ی کو‌ری (یشجب) ی کو‌ری (قحطان) که‌وتوونه‌ته‌وه به‌ عه‌ره‌بی قه‌حطانی ناسراون .
- 3 . عه‌ره‌بی موسته‌عه‌ره‌به (العرب المستعربة) : ئه‌وتیرانه‌ن که له‌پشتی ئیسماعیل که‌وتوونه‌ته‌وه - خیل و تیره‌ی زۆریان ئی‌بۆته‌وه ، به‌عه‌ره‌بی عه‌دنانی ناسراون ، عه‌ره‌بی عاریه‌به‌ش - که‌ خیل قه‌حطانن - خه‌لکی وولاتی یه‌مه‌نن ، تیره‌و خیله‌کانیان په‌رش و بلا‌و بونه‌ته‌وه ، ته‌نها دوانیان ناسراون :
 ١ - حیمیه‌ر : ئه‌م لقانه‌ یان ناودارن (زهید) ، (جه‌مه‌ور) ، (قه‌زاعه) ، (سه‌کاسک) .
- ب. که‌هلان ، به‌ناویانگترین لقه‌کانی : (هه‌مدان) ، (ئه‌نمار) ، (طی‌ء) ، (مذحج) ، (کنده) ، (لخم) ، (جدام) ، (ئه‌زد) ، (ئه‌وس) ، (خه‌زه‌ج) ، له‌ کو‌رانی (جفنه) میره‌کانی شام .
- لقه‌کانی (که‌هلان) کو‌چیان کرد بۆ یه‌مه‌ن و له‌دوورگه‌ی عه‌ره‌بی دا بلا‌وه‌یان ئی کرد ، کو‌چی زۆربه‌یان پیش لافاوه‌که بوو له‌وکاته‌دا به‌هۆی فشارو زه‌بری پۆمه‌کانه‌وه‌و ده‌ست به‌سه‌راگرتنیانه‌وه به‌سه‌ر ریگا بازرگانیه ده‌ریاییه‌کاندا هه‌ج بازرگانیه‌کی ئه‌مان سوودی نه‌بوو .

له‌دوايشدا كينچكى نيوان (كه‌هلان) و (حيميه) بووه‌هوى نه‌وه‌ى (كه‌هلان) ناوچه‌كه به‌جيبه‌يلن و ته‌نها (حيميه) ى تيدا بمينيته‌وه.

ده‌توانين كوچكردوه‌كانى لقى (كه‌هلان) بكه‌ين به‌ چوار به‌شه‌وه:

۱. نوزد: ئەم كۆمه‌له‌ له‌سەر پای گه‌وره‌كه‌يان (عه‌مران) ى كوپى (عه‌مر) ى (مزىق‌باء) كوچيان كردوه‌ بۆ وولاتى (يه‌مه‌ن) و له‌وى به‌خه‌لكانى تر گه‌يشتون ، پاشان به‌ره‌و باكوهره‌لكشاوون ، ئەمه‌ش ناوى ئەو شوينانه‌يه‌ كه‌ له‌دوا ئارامگه‌ياندا نيشته‌جى‌ى بوون .

(ثعلبة) ى كوپى (عه‌مر) به‌ره‌و حيجاز لاى داوه ، له‌نيوان (ثعلبية) و (ذيقار) دا كوچ و بارى خستوه ، كه‌ كوچه‌كه‌ى گه‌وره‌بوو ده‌سه‌لاتى په‌يداكرده . به‌ره‌و مه‌دينه‌ كه‌وته‌ پى ، له‌وى نيشته‌جى‌ بوون و كرديان به‌شويناى خويان ، (ئه‌وس) و (خه‌زه‌ج) هه‌ردوكيان كوپى (حارثة) ى كوپى (ثعلبة) ن و له‌م خيله‌ن . (حارثة) ى كوپى (عه‌مر) كه‌ (خزاعه) ى يه‌و كوپانى له‌ناوچه‌ى حيجازه ، له‌ناوچه‌ى (مر الظهران) دابه‌زيون ، پاشان هاتن (حه‌رم) يان كردوه‌وه‌ له‌ (مه‌ككه‌) دا نيشته‌جى‌ بوون (جه‌ره‌مه‌ى) يه‌كانيان ئى ده‌ركردن .

(عمران) ى كوپى (عه‌مر) له‌ (عومان) دابه‌زين ، خووى و كوچه‌كانى له‌وى نيشته‌جى‌ بوون ، به‌ (ازد) ى (شنوءة) ناسران .

(جفنه) ى كوپى (عه‌مر) به‌ره‌و شام كه‌وته‌پى ، خووى و كوچه‌كانى له‌وى هه‌واريان هه‌لداو مانه‌وه . ئەم كابرايه‌ باوكى ميرى (غه‌سانى) يه‌كانه ، ئەم ناوه ، له‌ بنه‌رته‌دا ناوى ئاوئيكه‌ له‌ حيجاز ناسراوه‌ به‌ (غسان) ، پيش نه‌وه‌ى به‌ره‌و شام بكه‌ونه‌ پى له‌ سه‌ره‌تادا له‌وى دابه‌زيون و ئەو ناوه‌يان به‌سه‌ردا بپراوه .

۲ . (لخم) و (جذام): (نصر) ى كوپى (ربيعه) باببه‌ گه‌وره‌ى مه‌ليكه‌كانى (مناذرة) و (حيرة) له‌ماندا هه‌لكه‌وتوه .

۳ . خيلى (طىء): له‌دواى كوچ و په‌وى (نوزد) به‌ره‌و باكوور ، ئەمانيش كه‌وته‌پى له‌هه‌ردوو شاخى (أجا) و (سلمى) هه‌واريان خست ، هه‌تا دوو شاخه‌كه‌ ناوياننرا (طىء) .

۴ . (كنده): ئەمان له‌ (بحرين) دابه‌زين ، پاشان به‌ناچارى پوشتن بۆ (حضر موت) له‌وئيش ئوقره‌يان نه‌گرت ، چوونه‌ (نجد) ، له‌وى حكومه‌تيان پيكه‌وه‌نا ، به‌لام پاشان پووخوا .

تیره‌یه‌کی تره‌یه له (جیمیه‌ر) هه‌رچه‌نده راجیایی هه‌یه له بنه‌چه‌یاندای. له
 رڼگ و پېشه‌دا (قضاة) یین، ئه‌مانیش یه‌مه‌نیان به‌جیه‌یشت، له‌ده‌شتی (سه‌ماوه)
 ی عیراق نیشته‌جی بوون.^۱

به‌لام عمره‌بی (مستعربه) باپیره‌گه‌وره‌یان، سه‌روه‌مان ئیبراهیمه (علیه‌السلام) که
 خه‌لکی عیراقه، خه‌لکی شوینیکه‌ به‌ناوی (نور) ده‌که‌وێته‌ که‌ناری پوژناوای
 پووباری فورات، له‌نزیک کوفه، پشکنین و هه‌لکۆلین و لیکۆلینه‌وه‌ی شوینه‌وار
 ناسه‌کان زانیارییه‌کی زو‌رفراوانیان ده‌رخستوو له‌باره‌ی ئه‌م شوینه‌و بنه‌ماله‌ی
 ئیبراهیم (علیه‌السلام) و بارودۆخی ئایینی و کۆمه‌لایه‌تی له‌و وولاته‌دا.^۲

وه‌ک زانراوه، ئیبراهیم (علیه‌السلام) له‌وێوه‌ کۆچی کردوه‌ بو‌(حه‌ران) و له‌وێشه‌وه
 بو‌ (فه‌له‌ستین)، ئه‌و شوینه‌ی کرده‌ بنکه‌ی بانگه‌وازه‌که‌ی و گه‌شتی به‌هه‌ر چوارا
 دا ده‌کرد، جارێکیان چوو (میسر) له‌وکاته‌دا (فیرعه‌ون) ی میصر ویستی ده‌ست
 درێژی بکاته‌ سه‌ر (ساره) ی خیزانی، به‌لام خوای گه‌وره‌ پاراستی، (فیرعه‌ون) زانی
 که (ساره) په‌یوه‌ندیه‌کی پته‌وی له‌گه‌ڵ خوادا هه‌یه، وه‌کو پێژیک بو‌ ئه‌و، هاجه‌ری
 کچی خو‌ی کرده‌ کاره‌که‌ری، (ساره) خانیش خواستی بو‌ (ئیبراهیم) (علیه‌السلام).^۳

ئیبراهیم (علیه‌السلام) گه‌راپه‌وه‌ بو‌ فه‌له‌ستین، له (هاجه‌ره) ئیسماعیلی بوو، ئه‌وجا
 (ساره) غیره‌ گرتی، بو‌یه (ئیبراهیم)، (هاجه‌ره) و کوپه‌که‌ی دورخسته‌وه‌ بو‌ حجازو
 له‌ شیونکی بی‌ ئاوی بی‌ کشتوکالی نزیک که‌عه‌دا نیشته‌جیی کردن، ئه‌و کاته‌ ئه‌و
 شوینه‌ ته‌پۆلکه‌یه‌کی پووت بوو سیلا‌وی باراناو له‌ هه‌ردو‌لاره‌ یی که‌ندڕ ده‌کرد،
 هه‌ردوو‌کیانی له‌لای سه‌رووی مزگه‌وته‌که‌وه‌ له‌سه‌ر زه‌مه‌زم دانا، له‌و پوژده‌دا
 (مه‌که‌که) که‌سی تیدا نه‌بوو، شوینیکی ووشکی بی‌ ئاو، ئیبراهیم پریاسکه‌یه‌ک
 خورماو جه‌وه‌نه‌یه‌ک ئاوی له‌لای داناو و خو‌ی گه‌راپه‌وه‌ بو‌ فه‌له‌ستین، چه‌ند پوژیک

۱ / بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ سه‌یری ئه‌م سه‌رچاوه‌یه‌ بکه‌: (محاضرات تاریخ الامم الإسلامیة) نووسینی (خضری به‌گ)
 ۱۲-۱۱/۱، (جه‌رگی دورگی عه‌ره‌ب) لاپه‌ره (۲۲۱-۲۲۵) - چاوگه‌ میژوویه‌کان سه‌باره‌ت به‌کات و شوینی
 کۆچ کردنی ئه‌م تیرانه‌ راجیاوازی زۆریان هه‌یه. ئیمشه‌ پاش پامان و هه‌لسه‌نگاندنی پایه‌کان، ئه‌وه‌مان
 په‌سه‌ندکرد که‌ به‌لگه‌ی به‌هیز پشتیوانی ئی ده‌کات.

۲ / سه‌رچاوه‌: (تفهیم القرآن) نووسینی (ئهبونه‌علای مه‌ودودی) ۱/ ۵۵۲، ۵۵۴ - ۵۵۵ - ۵۵۶ (هه‌ندیک له‌
 سه‌رچاوه‌ میژوویه‌کان ده‌لێن) (ابراهیم . ع. کورده‌و خه‌لکی ئاوچی نه‌ینه‌وای عیراقه. وه‌رگێن).
 ۳ / هه‌مان سه‌رچاوه (۱۰۸/۱) ...

۴ / ئه‌وه‌ی دهم‌زانیت، هاجه‌ر ژنه‌کۆله‌ بووه‌، به‌لام زانی گه‌وره‌ قازی محمد سلیمان مه‌نصورفوری لیکۆلینه‌یه‌کی
 له‌و مه‌سه‌له‌یه‌دا کردووه‌ ده‌لێت (هاجه‌ر) ژنیکی ئازاد بووه‌و کچی فیرعه‌ون بووه‌، سه‌یری ئه‌م سه‌رچاوه‌یه‌ بکه‌
 (رحمه‌ للعالمین ۲/ ۲۶-۲۷) ...

۵ / هه‌مان سه‌رچاوه ۲/ ۲۴، بۆ مانای دو‌رودرێژی به‌سه‌ره‌اته‌که‌ سه‌یری (صحیح البخاری ۱/ ۴۷۴ بکه‌).

گوزهری کردو تویشوی ژن و مناله که ته‌واو بوو ، له‌ویدا به‌فه‌زلی خواوه‌ناوی زه‌مزمه ته‌قی و بوو به‌قووتیکی پوژانه‌یان تاماوه‌یه‌کی تر بری پیکردن ، نه‌و به‌سهره‌اته‌ش باسی لیوه کراوه به‌دریژی^۱.

پاشان خیلکی یه‌مانی هاتن که (جورهم)ی دووم بوون ، پاش وه‌رگرتنی مؤلّه‌ت له‌دایکی ئیسماعیل له‌مه‌که‌که‌ نیشته‌جی بوون ، ده‌لین : نه‌وانه پیش نه‌و ده‌مه له‌شیوو دۆله‌کانی ده‌وروبه‌ری مه‌که‌که‌دا بوون ، ریوایه‌ته‌که‌ی (بوخاری) راشکاوانه ده‌لی : نه‌م خیلّه‌ دواي (ئیسماعیل) هاتوونه‌ته مه‌که‌که‌و پیش نه‌وی بیته لاو ، به‌لام هاتوچۆی شیوه‌که‌یان کردوه^۲.

ئیه‌راهم چه‌ند جاریک سهردانی مه‌که‌که‌ی ده‌کرد تا هه‌والی (هاجر)و کوره‌که‌ی بزانیّت ، وه‌ لی نازاریّت ژماره‌ی هاتوچۆکانی چه‌ند بوون ، ریوایه‌ته میژوویه‌کان ده‌لین : چوارجار بووه.

خواي گه‌وره له‌ قورئاندا باسی نه‌وه ده‌کات که له‌خه‌ودا پیشانی ئیه‌راهمی داوه ده‌بیّت ئیسماعیلی کوپی سهربرپیت ، ئیه‌راهم عليه السلام له‌خو بوردوانه هه‌ستا به‌جیبه‌جی کردنی فهرمانه‌که‌ی خوا ﴿ فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّ لِلْحَبِشِ {١٠٣} وَتَادِيَتَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ {١٠٤} قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ {١٠٥} إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ {١٠٦} وَتَدِيَتَاهُ بِذِيحٍ عَظِيمٍ {١٠٧} الصّافات .

له (سفر التکوین)دا هاتووه: ئیسماعیل سیانزه سال له ئیسه‌حاق گه‌وره‌تر بووه ، په‌وتی چیروکه‌کش واپیشان ده‌دات ، نه‌م پووداوه پیش له‌دایک بوونی (ئیه‌سحاق) بوویّت ، چونکه‌ مرده‌دان به‌ له‌دایک بوونی (ئیه‌سحاق) به‌دواي چیروکه‌که هاتووه.

نه‌م به‌سهره‌اته به‌لایه‌نی که‌مه‌وه باسی یه‌ک گه‌شت ده‌کات ، پیش نه‌وی ئیسماعیل بیته لاو ، به‌لام گه‌شته‌کانی تر ، (بوخاری) به‌دوو‌رو دریتی له‌ (ابن عباس)ه وه^۳ ده‌یگیرته‌وه ، کورته‌که‌ی نه‌مه‌یه ، کاتیک ئیسماعیل یه‌گه‌یشت و له (جرهم)ه وه فیّری عه‌ره‌بی بوو ، خوشیانویست و ژنیان دایه ، پاشان دایکی وه‌فاتی کرد ، ئیه‌راهم هه‌ستی کرد که ده‌بیّت سهر بداته‌وه له ئیسماعیل به‌تایبه‌تی

^۱ / سه‌یری (صحیح البخاری) بکه (کتاب الانبیاء - ٤٧٤/١ - ٤٧٥).

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه .

^۳ / (ج) ٤٧٦ . ٤٧٥/١ .

پاش ژنهنانی ، که سهری دایه وه ئیسماعیل له ماله وه نه بوو، ژنه که ی دهرگای ئی کرده وه پرسپاری ژبانی ئی کردن ، ژنه که زۆر سکالای کردو وتی: ژبانمان تاله و کهم دهستین ، نهجا ئیبراهیم وهسیه تی کرد بو ئیسماعیل: که لاشیپانی دهرگای ماله که ی بگوړیت ، که ئیسماعیل هاته وه له قسه که ی باوکی حالی بوو ژنه که ی ته لاق داو ژنیکی تری هیئا کچی (مضاض) ی کوړی (عه مر) بوو، گه وړه و سهرداری (جرهم) ه^۱.

دوای ئەم ژنهنانه ش جارێکی تر ئیبراهیم سهری دایه وه ، ئەمجاره ش ئیسماعیلی نه بینیه وه ، پرسپاری حالی ماله که ی له ژنه که ی کرد ، ئەویش زۆر وه سف و سه نای کردو را زی بوو ، ئیبراهیم وهسیه تی کرد بو ئیسماعیل که لاشیپانی دهرگا که ی قایم بکات و نه یگوړیت .

جاری سی یه م که هاته وه ئیسماعیلی بینی له ژۆر خێوه ته که یدا خه ریکی دروست کردنی تیربوو له نزیک ئاوی زه مزه مه وه ، که بینی خیرا له به ری هه ستاو به ئه رکی باوک و کوپایه تی هه ستا، ئەم به یه ککه یشتنه یان دوای تیپه پربوونی ماوه یه کی درێژ بوو، کهم باوک هه یه بتوانیت نه وه نده ئارام بگریت له سهر نه بینینی پۆله که ی ، پۆله یه کی چاکی هوشیارو ژیر، هه رله و ماوه یه دا پیکه وه کابه یان بنیاتنا ، پاشان بانگی خه لکی کرد بو حه جی مائی خوا به و شیوه یه ی خوای گه وړه فهرمانی پی دابوو.

له که هه کی (مضاض) خوای گه وړه دوانزه کوړی به ئیسماعیل به خشی^۲ که بریتی بوون له :

(نابت یان ابنالوط ، قیدار ، ئەدبائیل ، مبشام ، مشماع ، دوما ، میشا ، حدد، یتما ، یطور ، نفیس ، قیدمان) له و دوانزه کوپه ، دوانزه خیلێ گه وړه دروست بوو ، هه موویان له مه ککه دا نیشته جی بوون ، بو ماوه یه ک ، ژبانیان له سهر بازرگانی به پێوه ده چوو، له یه مه نه وه بو شام و میصر، پاشان ئەم خیلانه بلا بوونه وه به هه موو شوینیکی دوورگه ی عه ره بداو هه ندیکیشیان لیچوووه دهره وه ی دوورگه ، پاشان نه به تیه کان جگه له پۆله کانی (نابت) و(قیدار) نه وانی دیکه هه واییان نه ما.

^۱ / قلب جزيرة العرب ص ۲۳۰ ..

^۲ / همان سمرچاوه ی پینشو ..

شارستانیتی نه به تیه کان له باکوپی حیجاز دهرکهوت ، دسه لاتیکي به میزبان دروست کردو دهوروبهر سهریان بو نهوی کردن ، (بطراء) یان کرده پایتهختی خویمان ، ههتا هاتنی رومهکان کهس نهیتوانی پووبه پوویمان بوهستیت ، که رومهکان هاتن دهلتهکه یان له ناو بردن .

ماموستا (سليمان الندوی) پاش لیکولینه وهیهکی وورد دهلیت: مهلیکهکانی غهسان و نه نصاریهکانی نهوس و خه زهج له (آل قحطان) نین، به لکو له کوپانی (نابت) کوپی (ئیسماعیل)ن ، نهوش نهوهی نهوانه له ناوچه کهدا ماوهته وه . به لام (قیدار)ی کوپی (ئیسماعیل) ، کوپهکانی له مه کهدا مانه وه وهچهی تریان لیکه و ته وه ههتا سهر (عدنان) بیست و یه که مین باپیره ی زنجیره ی پشتاو پشتی پیغه مبه ره .

دهگیر نه وه له پیغه مبه ره که باسی ره چه له کی خو ی دهر کرد ههتا دهگه یشته (عدنان) نه ده وه ستا ، که دهگه یشته عه دنان ، ده وه ستا ده یفه رموو خزمناسه کان به مه له دا چوون^۱ ، هه ندیک له زانایان له گهل نه وه دان که ده کربت نه سه بی پیغه مبه ره له پیش عه دنانی شه وه بی ت بو یه نه وه باسه ی پیشه وه به لاواز ده زانن و ده لین: له نیوان (عه دنان) و (ئبراهیم) دا الکفر به راست و دروستی چل باوک هه یه^۲ . به شهکانی (معد) له (نزار) وه بوون به چه ند لقیکه وه ، وتراوه (معد) کوپی تری نه بووه ، (نزار)یش چوار کوپی بووه ، چوارخی نی گه وره یان لی که وتوته وه: (إیاد) و (انمار) و (ربیع) و (مضر) ، نه م دوانه ی دواوه یان لق و پویی زوریان لی بوته وه ، له (ربیع) نه م لقانه که وتوته وه : (اسد بن ربیع) و (عنز) و (عبد القیس) و هه ردوو کوپه که ی (واثل و بکر) ، (تغلب) و (حنیفه) و هتد .

تیرهکانی (مضر) بوون به دوو به شی گه وره وه:

(قیس عیلان بن مضر) ، به شهکانی (إلیاس بن مضر) ،

له قه یسی عیلان : (بنو سلیم) و (بنو زهران) و (بنو غطفان) و ، له (غطفان) یش ، (عبس) و (ذبیان) و (أشجع) و (غنی) و کوپی (أعصر) که وتنه وه .

¹ / تاریخ ارض القرآن ۷۸/۲ - ۸۶ .

² / الطبری ج ۱۹۱/۲ - ۱۹۴ . الأعلام ۶/۵

³ / رحمة للعالمین ج ۷/۲ - ۱۶ . ۱۵ . ۱۴ . ۸ .

له (إلياس)ی کوپی (مضر) : (تمیم بن مره) و (هذیل بن مدرکه) و (بنو اسد) و بهشهکانی (کنانه بن خزیمه) و له (کنانه)ش (قریش) که کوپهکانی فهبری کوپی (مالک)ن کهوتنهوه.

(قریش) بوون بهچهند تیرهیهکی جیا جیا بهناوبانگترینیان:

(جمع) و (سهم) و (عدی) و (مخزوم) و (تیم) و (زهره) و بهشهکانی (قصی بن کلاب) و (عبدالدار بن قصی) و (اسد بن عبدالعزی) و (عبد مناف بن قصی).
(عبد مناف) چوار لقی لی بوهوه : (عبد شمس) و (نوفل) و (المطلب) و (هاشم) ، پیغه مبهرم ^۱ له بنه ماله ی (هاشم) ^۲.

پیغه مبهرم ^۳ له پوله ی ئیسماعیل (کنانه) ی هلبژارد ، له پولهکانی کنانه قوپهیشی هلبژارد ، له قوپهیش بهنواشمی هلبژارد ، منیشی له (بنو هاشم) دا هلبژارد ^۴.
هروهه له (العباس بن عبد المطلب) ه وه دهلیت:

پیغه مبهرم ^۵ فرموی : ((خوی گهوره هه موو مه خلوقاتی دروست کرد ، منی لهباشترینیاندا داناو لهباشترینی ههردو واقمه کهشدا ههلی بژارد ، پاشان هوزهکانی دهسته بژن کرد منی لهناو باشترین هوز دانا ، پاشان دهسته بژنی بنه مالهکانی کردو منی لهباشترین بنه ماله دا دانا ، من باشترین گیانم و له باشترین بنه ماله یانم)) ^۶ ، کاتیک نهوهکانی (عهدنن) زوړبوون پهرش و بلاو بوونه وه به هه موو لایهکی ناوچهکانی عهردا بلاو بوونه وه بهدوی شوینی تهپایی و لهوړدا دهگه پان.
خیلی (عبد القیس) و لقهکانی (بهکری) کوپی (واثل) و (تمیم) کوچیان کرد بو (بهحرهین) و لهوی نیشتهجی بوون.

خیلی (بهنو حنیفه) ی کوپی (مصعب) ی کوپی (عهلی) ی کوپی (بهکری) بهرهو (یه مامه) چوون و له (حجر) نیشتهجی بوون ، پاشماوه ی (بهکری) کوپی (واثل) بهدریژی زهوی له (یه مامه) وه هتا (بهحرهین) و (سیف کاظمه) و بهرهو کهناری دهریاو دهوړوبه ری رهشه خاکی عیراق و (ابله) و (هیت) بارگه یان لی خست ، (تغلب) یش له دورگه ی (فرازی) نیشتهجی بوون ، ههندی تیره یان هاومالی خیلی (بهکری) بوون. (بهنو تهمیم) له سارای (بهسره) نیشتهجی بوون ، (بهنو سهلیم)

^۱ / محاضرات تاریخ الامم الإسلامية ، نووسینی (الخضري) ۱/ ۱۴۰۱.

^۲ / مسلم له (واثله) ی کوپی (اسقع) هره ریوایه تی کردووه . ۲۴۵/۲ . ههروما (ترمذی) ۲/ ۲۰۱.

^۳ / ترمذی ریوایه تی کردووه ۲/ ۲۰۱.

یش چوونه نزیك مه دینه . له (وادی القری) وه هه تا خه یبه رو پۆژمه لاتی مه دینه و سنوری (جبلین) و کۆتای (الحرّة) دریژ بوونه وه.

(ثقیف) له تائیف نیشته جی بوون ، (هوازن) یش له ناوچه کانی (اوطاس) ی پۆژمه لاتی مه ککه و له سه ره پینگه ی نیوان مه ککه و (به صره) دا نیشته جی بوون .
(به نو ئه سه د) له پۆژمه لاتی (تیماء) و پۆژئاوای (کوفه) دا نیشته جی بوون ، له نیوان ئه وان و (تیماء) دا ، ئاوا ییه کانی (بحتر) ی (طیء) دا هه بوون ، دووری نیوان ئه وان و (کوفه) (ه) پینچ شه و پینگه بوو ، (ذبیان) له نزیك (تیماء) وه هه تا (حوران) بارگه یان لیخست .

لقه کانی (کنانه) له (تهامه) مانه وه ، (قوره یش) له ناو مه ککه و ده ور به ریدا مانه وه ، له ناو خۆیا ندا په رش و بلاو و نا کوک بوون ، هه تا (قصی) کوپی (کلاب) یان تیډا هه لکه وت ، کو ی کردنه وه ، کردنی به یه ک ، ئه م کاره پیزو حورمه تی پیدان و به رزی کردنه وه له ناو خه لکی دا^۱.

حوکمداریی و میرنشینایه تی له ناو عه ره بدا

کاتیک ده مانه ویت باسی عه ره ب له پیشه اتنی ئیسلامدا بکه ین ، پیویسته وینه یه کی بچوکی میژووی حوکمداریتی و میرنشینایه تی و هۆزو تیره و ئایینه کان له ناو عه ره بدا بخه ینه روو ، هه تا کو بتوانین به ئاسانی له و بارودوخه تی بگه ین که هاوکاتی هاتنی ئایینی ئیسلام بووه .

له کاتی هاتنی ئایینی ئیسلامدا ده سه لاتدارانی جه زیره دووبه ش بوون : هه ندیکیان مه لیکی دانراو بوون ، له راستیدا سه ره به خۆ نه بوون ، هه ندیکیان سه رۆکی خیل و تیره کان بوون ، وه کو مه لیکه کان مافی تایبه تی و مزه ی خۆیان هه بوو ، زۆرینه ی ئه وانه سه ره به خۆبوون ، له وانه شه هه ندیکیان سه ره به مه لیکه دانراوه کان بووبن ، مه لیکه کانیش بریتی بوون له (آل غسان) و مه لیکه کانی (حیره) ، جگه له مانه ئه وانی تر دارو عه سای مه لیکه یه تیان نه بووه .

^۱ کتبی (محاضرات تاریخ الامم الإسلامیة) نووسینی (الخضری) ۱۵۰-۱۶.

مەلىكى يەمەن

كۆتۈرۈن گەلىك لەيەمەندا بووبن خېلى (سبأ) ن ، كە لەەرەبى (عاربە) ن ،
باس و خواسىيان بەھۇ لىكۆلىنەۋەيەكى ئاسەۋارناسىيەۋە دۆزراۋەتەۋە كە پېش
(۲۵) سەدە پېش زاين كراۋە ، شارستانىتى و ھەژمۇنى دەسلەتايان (۱۱) سەدە
پېش زاين دەستى پى كىرۋە ، دەكرىت پۆلى دەرگەۋتنيان بەم شىۋەيە ئەژمار
بكرىت:

۱- سەدەكانى پېش سالى (۶۵۰) پ.ز. ، لەۋ ماۋەيەدا بە مەلىكەكان
دەۋترا: (مەكەب سەبە) شارى (صرواح) پايتەختيان بوۋە ، دوورى ئاسەۋارى
ئەۋ شارە پۆزە پىيەكە لەبەشى پۆژئاۋاي ناۋچەي (مأرب) ھۋە ، بەەرەبى پىي
دەلئىن: (خىبە) لە زەمانى ئەۋاندا بەنداۋى گەۋرەي (مأرب) دوست كراۋە ، ئەم
بەنداۋە گرنگىيەكى تايبەتى ھەيە لە مېژۋى يەمەندا ، ۋوتراۋە :- (سبأ) يەكان
ئەۋەندە دەسلەتايان ھەبوۋە زۆر ناۋچەي ەرەبىيان خستۆتە ژىر پكىفى خۇيان و
ژىر دەستەيان كىرۋون .

۲- لەسالى (۶۵۰) پ.ز. ھەتا سالى (۱۱۵) پ.ز. ، وازيان لە شۆرەتى
(مەكەب) ھىناۋ خۇيان بەمەلىكەكانى (سبأ) ناۋزەد كىرۋە لەجىياتى (صرواح) ،
(مأرب) يان كىرە پايتەختى خۇيان ، ئىستا كەلاۋەي (مأرب) لە پۆژھەلاتى شارى
(صنعاء) ي پايتەختى يەمەنەۋە (۶۰) مىل دوۋرە .

۳. لەسالى (۱۱۵) پ.ز. ھەتا سالى (۳۰۰) زاين ، لەۋ دەمەدا خېلى (حمير)
دەستيان گىرت بەسەر مەملەكەتى (سبأ) دا ، ئەۋانئىش لەجىياتى (مأرب) ، (رىدان) يان
كىر بەپايتەختى خۇيان ، لە دوايىدا ناۋى (رىدان) يان گۆپى بۇ (ظفار) ئاسەۋارى
ئەم شارە ئىستا كە لەسەرچىي (مدور) لە نىزىك (برىم) دا ، لەۋ ساتەنەدا دەۋلەتى
(حمير) بەرەۋ ھەرەسەنئان و لىكەئەۋەشان مىلنا ، ھەرچى جموجولنى بازىرگانئىشە
توۋشى شىكست و زيان دەبوۋ ، ئەۋەش چەند ھۆيەكى ھەبوۋ:

يەكەم / كۆتۈرۈل كىرۋە بەشى باكور لەلەين (ئىباط) يەكانەۋە .

دوۋم / داگىر كىرۋە پىنگاي بازىرگانى دەريايى لەلەين پۆمەكانەۋە بە

تايبەتى پاش دەست بەسەرگىرتنى (مىصر) و (سوريا) و باكورى (حىجاز) .

سیههم / ناکۆکی و دووبه‌ره‌کی نیوان تیره‌کانی خویان ، ئەم هۆیانە کاریکیان کرد (آل قحطان) یان پەرتەواژە کردو ناچاربوون کۆچ پەویبکەن و به‌وولاتاندا ! بڵاوه‌ی ئی بکەن.

٤. لەسالی (٢٠٠) زایینه‌وه هەتا ئەو کاتە ئایینی ئیسلام چوو یه‌مه‌نه‌وه ، لەو کاتاندا کۆمه‌لی پووداوو ئالۆزی پوویانداو چەند جەنگیکی ئەه‌لی به‌ریابوو ئەمه‌ش وای لیکردن ببنه شوینی چاوتیپینی بیگانه‌و له‌ کۆتاییشدا سه‌ربه‌خۆیی خویان له‌ ده‌ست بده‌ن ، لەو سه‌رده‌مه‌دا پۆمه‌کان چوونه‌ شاری (عه‌ده‌ن)وه ، به‌ کۆمه‌کی ئەوان ، حه‌به‌شیه‌کان توانیان بۆ یه‌که‌مجار له‌ سالی (٢٤٠)ی زاییندا یه‌مه‌ن داگیر بکەن ، هۆی ئەو داگیرکردنه‌ش ناکۆکی نیوان ه‌ردوو خێلی (همدان) و(حمیر) بوو، تا سالی (٢٧٨)ی زایین به‌رده‌وام بوو پاشان یه‌مه‌ن سه‌ربه‌خۆیی وهرگرت‌وه ، دواي ئەوه‌ درزگه‌وته به‌نداوه‌که‌ی (مأرب) ه‌وه ، هەتا ئەوه‌بوو کاره‌ساتی ه‌هره‌سه‌ گه‌وره‌که‌ی به‌سه‌ردا هات ، که‌ له‌قورئاندا به‌ (سیل العرم) ناویانگی ه‌یه ، ئەم ه‌هره‌سه‌ له‌سالی (٤٥٠) زاییندا هەتا (٤٥١) ی زاییندا بووه‌و بۆته‌ هۆی وێرانکردنی زه‌وی و زارو مه‌زرای ناوچه‌که‌و ژێره‌و ژووری کردوه‌و گه‌لانی ده‌وروو به‌ریشی ئاواره‌ کردوه ، له‌سالی (٥٢٢)ی زاییندا (ذن‌واس)ی جوله‌که‌ شالۆیکی نار‌ه‌وای کرده‌ سه‌ر گاوره‌کانی (نجران)و ویستی به‌ زۆر له‌سه‌ر ئایینی گاوریه‌تی وه‌ریان بگێریت ، کاتیکی به‌گوییان نه‌کرد ئەویش شیویکی زۆر گه‌وره‌ی بۆ ه‌ه‌لکه‌ندن و ئاگری تی به‌رداو ه‌موویانی فێردایه‌ ناوی ، ئەم پووداوه‌ له‌ سووره‌تی (البروج) دا ناماژ‌ه‌ی پیکراوه‌ که‌ ده‌فه‌رمویت : ﴿ قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ﴾ ، له‌تۆله‌ی ئەوه‌دا (نه‌صرانی) یه‌کان که‌وتنه‌ چالاکی و حه‌زی پاوان خوازیان تیدا بزواو که‌وتنه‌ داگیرکردن و فراوانکردنی ناوچه‌کانی ژێر ده‌سه‌لات به‌سه‌رکردایه‌تی ئیمپراتۆری پۆمه‌کان ، حه‌به‌شیه‌کانیان دژ به‌ عه‌ره‌ب ه‌انداو گه‌له‌ که‌شقیه‌کیان بۆ ناماده‌کردن ، (٧٠) حه‌فتا ه‌زار سه‌ربازی حه‌به‌شی له‌که‌ناره‌کانی یه‌مه‌ن دابه‌زین و بۆ جاری دووه‌م داگیریان کرد به‌سه‌رکردایه‌تی (ارباط) له‌سالی (٥٢٥) ی زاییندا ، ماوه‌یه‌ک (ارباط) حاکی یه‌مه‌ن بوو ، هەتا یه‌کیکی له‌سه‌رکرده‌کانی سوپاکه‌ی به‌ناوی (ئه‌بره‌هه‌) کوشتی و چوو شوینه‌که‌ی و مه‌لیکی حه‌به‌شه‌شی رازی کرد ، (ئه‌بره‌هه‌) ئەو که‌سه‌یه‌ که‌ خه‌لکی خپ کرده‌وه‌ بۆ پوو‌خاندنی کابه‌ی شه‌ریف و ، خۆی و سه‌ربازه‌کانی له‌ قورئاندا به‌ (اصحاب الفیل) ناسراون.

پاش پروداوی (الفیل) یه مهنیه کان داوای کومه کییان له (فارسه کان) کرد ،
 نه وانیش یارمه تیان دان هه تاکو له یه مهن دهریان په پانندن و له سالی (۵۷۵) ی زاینندا
 به سه رکردایه تی (معد یکرب) کوپی (سیف ذی یزن الحمیری) سه ربه خوئییان
 وهرگرته وه و بوو به مه لیکیان ، (معد یکرب) هه ندیک له حه به شیه کانی وه کو
 خزمه تگوزار له ده وروبهری خویدا هیشتتبزووه ، تاروژکیان کوشتیان ، به کوشتنی
 نه و ئیتر مه لیکیایه تی له بنه ماله کهیدا پوکایه وه ، (کیسرا) ی فارس کاربه دهستیکی
 فارسی تیدا هیشتته وه. له و کاته وه دهسه لات له یه مهن دا به ده ست فارسه کانه وه بوو ،
 یه که له دواوی یه که دهسه لاتداره فارسه کان فه رمان په واییان ده کردن ، هه تا دوایین
 سه رکردیان که ناوی (بازان) بوو ، نه م پیاوه له سالی (۶۳۸) ی زاینندا، باوه پی
 به ئیسلام هیناو موسولمان بوو، به موسولمان بوونی (بازان) هه ژموونی دهسه لاتی
 فارسه کان له یه مهن دا کو تایی پیهات.^۱

^۱ / له باریه وه سهیری نه م سه رچاوانه بکه، (تفهیم القرآن) ۴/ ۱۹۸، ۱۹۷، ۱۹۶، ۱۹۵. مهروهه (تاریخ ارض القرآن) ج ۱ له
 لاپه ره (۱۳۳) هه تا کو تایی، له باری دیاری کردنی ساله کانه وه راجیاوازیه کی زور له سه رچاوه میژوویه کانداهیه . کار
 گه یشتوته رادهیه که هه ندی له نو سه رانه ووتویانه : نه م باسانه جگه له نه فسانه شتیکی تر نیه

مه‌لیکی حیره

فارسه‌کان فه‌رمان‌ره‌وایی عیراق و ده‌ورو به‌ریان ده‌کرد تا له (۵۵۷ - ۵۲۹)

پ.ز.دا که (کۆرشی گه‌وره) بوو به‌مه‌لیک و هه‌موویانی یه‌کخست ، که‌س نه‌یده‌توانی ململانییان له‌گه‌ندا بکات ، هه‌تا‌کو سالی (۲۲۶) پ.ز.له‌و کاته‌دا نه‌سکه‌نده‌ری مه‌قدونی هات ده‌سلات و شه‌وکه‌تی نه‌هیشتن و (دارای یه‌که‌م) ی پاشای فارسه‌کانی شکاند ، دواي شه‌وه وولات پارچه‌پارچه‌ بوو هه‌رپارچه‌ی که‌وته‌ده‌ست مه‌لیکی خیلک ، ئه‌م شیوازه‌ به‌رده‌وام بوو تا سالی (۲۳۰) زاین ، له‌ سه‌رده‌می ئه‌و مه‌لیکانه‌دا (قه‌حطانی) یه‌کان کۆچیان کردو به‌شیک له‌ گونده‌کانی ناوچه‌ی عیراقیان داگیرکرد ، به‌دواي ئه‌واندا ئه‌و (عه‌دنان) یانه‌ی کۆچیان کردبوو هاتن و که‌وته‌ن ململانی له‌گه‌لیاندا هه‌تا به‌شیک له‌ دورگه‌ی فوراتیان داگیر کردو تیایدا نیشته‌جی بوون .

له‌سالی (۲۲۶)ز داو له‌سه‌رده‌می (ئه‌رده‌شیر)ی دامه‌زینه‌ری ده‌وله‌تی ساسانی‌دا ، جاریکی تر فارسه‌کان هیزیان په‌یدا کرده‌وو ، هه‌رچی عه‌ره‌بی نیشته‌جی سنووری فارس هه‌بوو هه‌موویانی خسته‌وه ژیر پکیفی خویانه‌وه‌و ئه‌مه‌ بووه‌ هو‌ی ملکه‌چ کردنی خه‌لکی (حیره) و (ئه‌نبار) ، به‌لام (قضاة) کۆچیان کرد بو شام ، هه‌ر له‌ سه‌رده‌می (ئه‌رده‌شیر)دا (جذیمة‌الوضاح) بوو به‌ سه‌ره‌رشتیاری (حیره) و شوینه‌کانی تری وه‌ک بیابانی عیراق و دورگه‌و خیله‌کانی (ربیع) و (مضر) ، (ئه‌رده‌شیر) به‌روای وابوو که‌نا‌توانیت راسته‌وخۆ حوکمی خیله‌ عه‌ره‌به‌کان بکات و نه‌هیلیت توخنی سنووره‌کانی بکه‌ون و ، ده‌بیّت له‌ خویان یه‌کیکی عه‌ره‌ب بکاته‌ سه‌رۆکیان ، بو ئه‌وه‌ی عه‌ره‌به‌کان نه‌توانن ده‌ستدریژی بکه‌نه‌ سه‌ریان و له‌ایه‌کی تره‌وه‌ رۆمه‌کانیان پی‌ بترسیّنیت ، له‌ولاشه‌وه‌ که‌ رۆمه‌کان عه‌ره‌به‌کانی شامیان وابه‌سته‌ی خویان کردبوو ، فارسه‌کانیش عه‌ره‌بی عیراقیان کرده‌ دۆستی خویان بو ئه‌وه‌ی به‌ربه‌ستی عه‌ره‌بی شام بکه‌ن ، له‌لای مه‌لیکی (حیره)ش کۆمه‌لیک سه‌ربازی فارسیان هیشته‌بووه ، بو ته‌می کردنی ئه‌و عه‌ره‌به‌ ده‌شته‌کیانه‌ی نیازخراپیان ده‌کرد ، سالی (۲۶۸) ز (جذیمة) مرد .

له دواى مردنى (جذيمة) (عهمرى كوپى (عدى) كوپى (نفر اللخمى) بووه
 سه پره رشتيار ، نه مه يه كه م سه ركردى (له خمى) يه كان بوو له سه رده مى كيسرا
 (سابور)ى كوپى (نه رده شير) دا ، ميرايه تى (حيره) له بنه ماله ي (له خمى) يه كاندا
 به رده وام بوو ، هه تا فارسه كان خويان (قباد)ى كوپى (فيرون) يان دانا ، له
 سه رده مى نه مدا (مه زدهك) دهر كه وت ، كه بانگه شه ي بو به رده لالاى سىكسى ده كرد ،
 (قباد)و كومه ليكى زور له په عيه ته كه ي شوينى كه وتن ، به وه شه وه نه وه ستا نامه ي
 نارد بو (منذر) كوپى (ماء السماء) ، كه ميرى (حيره) بوو، داواى لى كرد بوو شوينى
 نه و ريبازه بكه ويټ ، به لام نه و پياويكى گرژ بوو قه بوولتى نه كرد ، (قباد) له
 ميرايه تى (حيره) لاي بردو ، (حارث)ى كوپى (عهمرى) كوپى (حجر)ى كندى له
 جيگه يدا دانا ، پاش نه وه ي پازى بوو نه و ريبازه به رده لالاى يه وه ربرگريټ .

پاش (قباد)ى كيسرا ، (نه وشيرون) جيگه ي گرته وه زور پقى له به رده لالاى
 بوو ، بويه (مه زدهك)و زوريك له شوينكه وتوه كانى كوشت و له ناوى بردن و (منذر)ى
 گيرايه وه بو ميرايه تى (حيره) ، داواى كرد له (حارث)ى كوپى (عمرو) بگه ريتته وه بو
 لاي ، به لام نه و نه گه پرايه وه په ناى برد بو (دار الكلب) و له وى مايه وه ، هه تا مرد .

مه ليكا يه تى دواى (منذر) له (عقبه) دا مايه وه هه تا گه يشته (نعمان)ى
 كوپى (منذر) ، (كسرى) به هوى پروپاگنده كه يه وه كه (زيد)ى كوپى (عدى العبادى)
 هه لى به ستبوو، له (نعمان) توو پره بوو، ناردى به شوينيدا ، (نعمان) خوى و مال و
 مناله كانى به نهينى پرويان كرده لاي (هانى) كوپى (مسعود) سه روكى (آل
 شيبان) له وى ژن و مناله كانى داناو خوى چوو بولاى كيسرا، نه و يش به ندى كرد
 هه تا مرد، دواى نه و (اياس)ى كوپى (قبيصه)ى (طائى) كرده ميرى (حيره)و
 فهرمانى پيدا كه ژن و مناله كانى (نعمان)ى له (هانى) وه ربرگريټته وه ، (هانى) (هانى)
 غيره تى جولاو نه يدايه وه، مه ليك فهرمانى شه پرى راگه ياند، ماوه يه كى نه برد
 كومه ليك سه ربازى كيسرا گه يشتن و بوونه پشتيوانى (اياس) ، له (ذى قار) دا
 شه پرى زور قورس پرووى دا ، له ناكامدا هوژى (شهيبان)ى سه ركه وتن و نه مه يه كه م
 جار بوو (عه رهب) به سه ر (فارس) دا سه ركه ون، نه م شه پره پاش ماوه يه كى كه م له له
 دايك بوونى پينغه مبه ر ﷺ پرووى داوه ، چونكه (٨) هه شت مانگ به سه ر ويلايه تى
 (اياس) دا گوژه را بوو، كه پينغه مبه رى نيسلام ﷺ له دايك بوو .

دوای (ایاس) کیسرای فارس ، سەرکردهیهکی فارسی لهسەر یه مهن دانا ، لهسالی (٦٢٢) زاییندا مهلیکایهتی گه پرایه وه بو بنه ماله ی عهره بی (لهخم) ، (منذر) ی ناسراو به (معرور) میری (حیره) بوو، ته نه ا (٨) مانگ به سهر ئهم^١ میرایه تیه دا گوزهرابوو (خالید) ی کوپی (وهلید) به خو ی و سوپای ئیسلامه وه هه لیان کوتایه سهری.

مهلیکی شام

له و کاته دا که عهره ب سهرقال بوون به کوچ و په وی خیله کانه وه ، چه ند لق و پۆپیکی خیل (قضاة) نزیک شام بووبونه وه و نیشته جی بووبوون ، ئه وانه (سلیح) ی کوپی (حلوان) که (ضجعم) له وانه و به (ضجاعمة) ناسراون ، ئه مانه هه موویان پۆمه کان پیکیان هیان بو ئه وه ی نه هیلن عهره بی ده شته کی تر نزیک ی ناوچه که بکه ونه وه و له لایه کی تریشه وه ئاماده ی کردن بو پووبه پروو بوونه وه ی فارسه کان ، مه لیکیکیان بو دانان ، ئه مه چه ند سالیک دهوامی هه بوو ، (زیاد) ی کوپی (هبوله) به ناوبانگترین میریان بوو ، پۆزگاری دهسه لاتیان به سهره تاکانی سه ده ی دووه می زاین هه تا کو تاییه که ی مه زنده ئه کریت ، دهسه لاتیان به هاتنی (آل غسان) کو تای ی هات ، (آل غسان) به سهر (ضجاعمة) دا سهرکه وتن و پۆمه کانیش کردیان به مه لیکی شام ، بنکه و باره گایان یان له (دومه الجندل) بوو ، (غسانه) کان کاربه دهستی رۆمه کان بوون ، هه تا شه ری (یهرموک) پووی دا له سالی (١٢) ی کوچیداو دا مه لیکیان که (جبله) ی کوپی (ایهم) بوو، ملی بو ئیسلام که چ کردو له سهرده می میری موسولمانان (عمری) کوپی (خطاب) دا (خوای لی رازی بیّت) موسولمان بوو.^١

^١ / پروانه کتییی (محاضرات تاریخ الامم الإسلامیة) نووسینی (الخضری) ٢٩، ٣٠، ٣١، ٣٢/١.

^١ / هه مان سهرچاوه ی پینشو ٣٤١، کتییی (ارض القرآن) ٨٠، ٨١، ٨٢/٢.

ميرنشینی له حيجازدا

(ئيسماعيل عليه السلام) به دريژايي هه موو ته مهني زيواني كابه ي پيروزي به دهست بوو^١، له ته مهني (١٢٧) سالي دا كوچي دوايي كرد^٢، پاشان دوان له كورپه كاني (نابت) دواي ئه و (قيدار) هه نديك ده ليين به پينچه وانه وه ، زيوانييان كرد ، دواي ئه وان ، باپيره يان (مضاض) ي كورپي (عمرو) ي (جورهوم) وهر ي گرت و له دهست ئه وانه بوو ، پوله كاني ئيسماعيل پله و پايه يه كي به رزيان هه بوو ، چونكه باوكيان له بيناكردي كابه دا كاري كردبوو ، له كاتيكا هيج دهسه لاتيكيشيان نه بوو^٣.

پوژگار تيپه ري دهوري پوله كاني ئيسماعيل عليه السلام به ره و كزي و لاوازي دهچوو ، پيش (بختنصر) پولي (جرهم) ته واو لاواز بوو ، ئه ستييري سياسي (عه دنان) يش روژ به روژ زياتر دهره وشايه وه له ناسماني مهككه دا ، به به لگه ي ئه وه ي كاتيكا (بختنصر) له (ذات عرق) دا داي به سه ر عه ره به كاندا ، سه ركرده ي عه ره ب له و كاته دا (جرهمي) نه بوو^٤.

له شه ري دووه مي (بختنصر) دا (سالي ٥٨٧ پ.ن) (بنو عدنان) بلاوه يان لي كردو هه نديكيان چون بو يه مه ن ، (برمياهي ي پيغه مبه ريش (معد) ي برد بو شام ، كه فشارو زه برو زهنگي (بختنصر) نه ما ، (معد) گه پايه وه بو (مهككه) و له وي جگه له (جرشم) ي كورپي (جرهم) كه سي نه بينيه وه ، بويه كچه كه ي خواست كه ناوي (معانه) بوو ، كورپيكي لي بوو ناويان نا (نزار)^٥.

دواي ئه وه كاروباري (جرهم) له مهككه دا خراپ بوو ، تهنگه تاو بوون ، كه وتنه زولم كردن له وانه ي دهه اتن بو مهككه و مالي كابه يان بو خويان حه لال كردبوو^٦، ئه م كاره رقي (عدناني) يه كاني هه ستاند ، رقيان لي دهخواردنه وه ، كاتيكا (خراعه) له (مر الظهران) نيشته جي بوون ، بينيان عه دنانيه كان له (جرهم) يه كان

^١ / قلب جزيرة العرب . لاثرة / ٢٣٠-٢٣٧ ..

^٢ / سفر التكوين ١٧ : ١٧ .

^٣ / قلب جزيرة العرب لاپه ره ٢٣٠-٢٣٧ (ابن هشام) ١١١/١-١١٢ ، (ابن هشام) ته نها باسي ويلايه تي (نابت) ي كورپي (يسماعيل) دهكات .

^٤ / هه مان سه رچاره ..

^٥ / رحمة للعالمين ٤٨/٢ .

^٦ / قلب جزيرة العرب ل ٢٣١ .

بیزارن ئەمەیان بەهەلزانى بە یارمەتى چەند لقیكى (عدنان) كە بریتی بوون لە (بنو بكر بن عبدمناف بن كنانە) كەوتنە دژایەتى كردنى (جرهم) و توانیان لە ناوەرەستى سەدى دووهمى زاییندا لە شارى مەككە دەریان بكەن و دەسلەت بگرنە دەست.

لەوكاتەدا كە (جرهم) یەكان پاشەكشەیان دەكرد بیری زەمزمەیان پەر كردهوه و لەگەڵ زەوى تەختیان كردو هەندىك شتیان تێدا شاردهوه، (ابن اسحاق) دەلێت: (عمرى كۆپى (حارث)ى كۆپى (مضاض الجرهمى)^١ هەردوو ئاسكە ئالتونیهكەى كابهو^٢ بەردهكەى (الركن الاسود)ى لەبیری زەمزمەدا شاردهوه، خوێ و هەرچى (جرهمى) هەیه لەگەڵیدا بەرەو یەمەن هەلاتن، دواى ئەو بەهۆى جی هیشتنى مەككەو تەوشى خەم و پەژارەیهكى زۆربوون لەوبارەیهوه (عمرو) ووتووێتى^٣:

كَانَ لَمْ يَكُنْ بَيْنَ الْحَجَّوْنَ إِلَى الصَّفَا أَنِيسُ وَلَمْ يَسْمُرْ بِمَكَّةَ سَامِرُ
بَلَى نَحْنُ كُنَّا أَهْلَهَا فَأَبَادَنَا صُرُوفُ اللَّيَالِي وَالْجُدُودُ الْعَوَانِرُ

پۆژگارى ئیسماعیل (ع) بە (١٠) سەده پێش زایین مەزەندە دەكرێت .
بۆیه سەقامگیر بوونی (جرهم) یەكان لە مەككەدا نزیكەى (٢١) سەدهیه ، بۆ ماوهى (٢٠) سەده حوكمرانى مەككەیان كردووه ، خوزاعە تەنها خوێان حوكمیان دەكردو بواریان نەدەدا (بنو بكر) هیچ دەسلەتێکیان هەبێت ، لەگەڵ ئەو شەدا تیرەكانى (مضر) سێ بواریان هەبوو:

یەكەم/ خەلکیان لەعەرەفهوه بەرەو موزدەلیفه دەبرد ، پۆژى (نفر)یش لە (مینا) ئیجازەیان پێدەكردن، دواى ئەوان (بنو غوث)ى كۆپى (مره) لەتیرەكانى (الیاس)ى كۆپى (مضر) دەهاتن و پێیان دەوترا: (صوفه)، واتای (اجازە) ئەو بوو، پۆژى (نفر) كەس پەرجمی نەدەكرد مەتاكو پیاویك لە (صوفه) پەرجم نەكات ، كە خەلك لە پەرجم دەبوونەوه ، بیانویستایە (نفر) بكەن لە (مینا) وه ، (صوفه) ئەمبەر و ئەوبەرى عەقەبەیان دەگرت و نەیاندهیشت كەس بگوزەرێت مەتا خوێان

^١ / ئەم پیاوه (مضاض الجرهمي) گەورە نییە كە پێشتر لەچیرۆكى (إسماعيل) دا (ع) باسى هات .

^٢ / مسعودی دەلێت: فارسەكان لەسەرەتای هەموو سالتێكدا ماڵ و سامان و گەوهەریكى زۆریان دەبەخشی بەكابه . ساسانی كۆپى بابەك دووناسكى ئالتوونی و شمشیرێك و پێكى زۆر ئالتوونی لەكابه دانا ، كەچی (عمر) هەمووی فرێدایە بیری زەمزمەوه ، بوانە (مروج الذهب) ٢٠٥/١ .

^٣ / ابن هشام ١١٤/١-١١٥ .

تینه پهرینایه ، دواى ئه وه پڼگه ی خه لکی تریان ده دا ، که (صوفه) ده کان نه مان (بنو سعد) ی کوږی (زید مناة) له (تمیم) جییان گرتنه وه .

دووه م / ئیفازه (الأفاضة) هر له به ره به یانی قوربانیه وه هه تا کو (مینا) به ده ست (بنی عدوان) وه بوو .

سییه م / دواخستنی مانگه هه رانه کان بو تیره ی (بنو تمیم) ی کوږی (عدی) بوو^۱ له (بنی کنانه) .

ده سه لاتى (خزاعه) به سه ر مه که ده دا (۳۰۰) سالى خایاند^۲ ، له کاتى حوکمرانى ئه ماندا (عدنانى) یه کان له ناوچه ی (نجد) و (عیراق) و (به حره ی) دا بلاو بونه وه ، له ناوچه ی مه که ده دا چه ند تیره یه کی قوره یش مان وه که بریتى بوون له (حلول) و (حرم) و چه ند بنه ماله یه کی خو یان له (بنی کنانه) دا ، ئه مانه له کاروبارى مه که وه (بیت الحرام) دا هیچ ده سه لاتیکیان نه بوو ، هه تا سه رده مى (قصی) کوږی (کلاب) هات^۳ .

له باره ی (قصی) یه وه ده لئین : شیره خوړه بووه که باوکی مردووه ، دایکی شووی کردووه به پیاوینکی تیره ی (بنی غدره) ناوی (ریبعه) ی کوږی (حرام) ه و بردوویه تی به ره و وولاتى شام که مالى له وى بووه ، کاتیک (قصی) گه وره ده بیئت ده گه پڼته وه بو (مه که وه) ، له و کاته دا (حلیل) ی کوږی (حبشه) له خیلئى (خوزاعه) والى مه که وه بوو ، (قصی) ی داواى (حبی) کچی (حلیل) ی کرد ، (حلیل) پازى بوو لئى ماره کرد^۴ ، که (حلیل) مرد شه ریک له نیوان (خزاعه) و (قریش) دا قه وما ، کو تایی به وه هات که (قصی) بووه سه رکارى مه که وه (بیت) پڼکه وه ، له باره ی ئه م جه نکه وه سى گپړانه وه هه یه :

یه که م : کاتیک (قصی) مال و منالى زوړبوو ، کوږه کانی زوړبوون و پله و پایه ی به رز بووه وه و (حلیل) لاواز بوو ، بږویان وابوو ئه وان شایسته ترین که سن بو کابه له (خزاعه) و (بکر) یش ، چونکه قوره یش سه روبه ندى (آل إسماعیل) ن ، بویه

^۱ / ابن هشام ۱۱۹-۱۲۰-۱۲۳ .

^۲ / معجم البلدان و یاقوت مادة (مكة) .

^۳ / محاضرات تاریخ الامم الإسلامية للخضري ۳۵/۱ ، وابن هشام ۱۱۷/۱ .

^۴ / ابن هشام ۱۱۷-۱۱۸ .

کاتیک له باره دهرکردنی خیلې (بنو بکر) و (خزاعه) وه قسه یان کرد له گه ل هندیك
پیاوی قورپه یشی و (بنی کنانه) دا، هاتن به دهمیانه وه له مهککه دهریانپه پړاندن.^۱
دووهم: به پیلې پریوایه تیک (خزاعه) وه سیټی کرد بو (قصی) پاش مردنی
خوی ببیته سهروکاری کابه و شارو مهککه.^۲

سیټه: (حلیل) ویلايه تی مالی خوی دابوو به (حبی) کچی، ئه ویش (ابو
غېشان) ی خزاعی کرد به وه کیلی خوی، (ابوغېشان) زیوانی کابه ی دهرکرد (حلیل)
مردو (قصی) سهروکاری (بیت) یان له (ابوغېشان) به جامیک (خمر) کړپه وه،
(خزاعه) بهم کړپن و فروشتنه پازی نه بوون ویستیان (قصی) یش دور بخنه وه،
(قصی) قورپه یش و (بنی کنانه) ی لی کوکړدنه وه له مهککه دهری په پړاندن.
هرچونیک بوویټ، که حلیل مردوه، (صوفه) ئه وه یان کردوه که
کردویانه، (قصی) و هرچی قورپه یشی (بنی کنانه) ی له گه لدا بووه، پییان ده لټن:
ئیمه له ئیوه شیاو ترین بو ئه م کاره، شه پرده قومیت، (قصی) هیز کوډه کاته وه،
له و لاشه وه (خزاعه) و (بنو بکر) خویان دژ به (قصی) ناماده دهکن، (قصی)
ده پواته سهریان و شهربان له گه ل دهکات، جهنگیکی زور قورس به رپا ده بیټ و له
یه کتری ده کوژن، پاشان سولج دهکن، بریار ده دهنه دهست (عه مر) ی کوړی
(عوف) که یه کیکه له (بنو بکر)، ئه ویش بریار ئه دا که (قصی) شیاو تره له
(خزاعه) بو سهروکاری کابه و مهککه، ههرخوینیکیش (قصی) پرشتبیتي وهک
زامیکه و ده خرټه ژیر پییه وه، ئه و خوینه ش (خزاعه) و (بنو بکر) پرشتویانه
ده بیټ خوینه که ی بدن، ده بیټ له وودواش بوار بدریت (قصی) هوکمداری کابه
بکات، له و پوژه به دواوه (عمرو) ناو نرا به (شداخ)^۳، ئه م پووداوی دهست به سهر
گرتنه ی مهککه و کابه ی شهریف له لایه ن (قصی) یه وه له ناوه پراستی سه ده ی (۵) ی
زایینی دا سالی (۱۴۴۰ ز) بوو، بهم جوړه دهسه لاتي ته وای مهککه و کابه که و ته
دهست (قصی) و خیلې قورپه یشه وه، له پرووی ئاینیشه وه قورپه یش بوون به خاوه نی
مهککه و عره ب له هه موو لایه که وه پرویان تیډه کردن، ئه وه ی (قصی) کردی بریتی

^۱ / هه مان سهرچاوه ی پېشو ۱۱۷-۱۱۸

^۲ / هه مان سهرچاوه ۱۸۸/۱.

^۳ / ابن هشام ۱۲۳-۱۲۴.

^۴ / قلب جزيرة العرب ل ۲۳۲

بوو له کۆ کردنه وهی خپله که ی له ناو مه که داو ئه و شارهی بۆکردن به چوار به شه وه هه ر تیره یه کیانی له شوینیکدا نیشته جی کرد، دانی نا به مانگه کانی هه ر امداو به (آل صفوان) پازی بوو، هه روه ها (عدوان) و (مره) ی کوری (عوف) ی له جیگه و مه قامی خویندا هیشته وه ، چونکه ئه وه ی به (دین) ده زانی و ریگه ی نه دا به گۆرانی^۱.

یه کیکی تر له کاره کانی (قصی) دامه زانندی (دارالندوه) بوو له به شی سه ره وه ی کابه داو ده رگا که ی خسته سه ر کابه ، ئه م جیگه یه شوینی کۆبونه وه ی قوره یش بوو ، بریاری گرنگی تیذا ئه درا ، ئه و (دارالندوه) یه چاکه ی زۆری به سه ر قوره یشه وه هیه ، چونکه یه کیکی بریارو هه لۆیستیانی پاراستبوو هه موو کیشه کانی به ئاشتی بۆ یه کلا ده کردنه وه^۲، (قصی) چه ند دیمه نیکی به شان و شه وکه ت و ته شریقاتی هه بوو ، له وانه:

(۱) سه رۆکایه تی (دارالندوه) ، له م (دار)ه دا کۆده بونه وه و بریاری گرنگیان ده داو ژن و ژنخوازیان تیذا ده کرد.

(۲) ئالا ، هیچ ئالایه کی جه نگ نه ده به سترا به ده ستی (قصی) یه وه نه بیئت.

(۳) ده رگاوانی کابه ته نها به و ده کرایه وه، هه رئه وخزمه تی ده کردو خزمه ت گوزاری بۆ داده نا.

(۴) زیوانی کابه ، ژماره یه ک بیروچالآویان بۆ حاجیان دروست ده کردو پریان ده کرد له ئاو، هه ندیک خورما و ترییان بۆ داده نان، خه لکی که ده هاتن بۆ مه که که لییان ده خوارد^۳.

(۵) میوانداری حاجیان ، ئه مه ش به شیوه یه ک بوو خواردنیان بۆ دروست ده کردن ، (قصی) بۆ دابینکردنی ئه م میوانداریه ، باجی له سه ر مال و مو لکی قوره یش دانا بوو ، به نرخه که ی ئه و خواردنه ی دابین ده کرد بۆ حاجیان ، به تایبه تی ئه و که سانه ی لییان ده خوارد که بژیویان لاوازو نه دار بوون^۴.

^۱ / ابن هشام ۱۲۴/۱-۱۲۵

^۲ / ابن هشام ۱۲۵/۱. محاضرات تاریخ الامم الإسلامية . نووینی الخضري ۳۶/۱، وة (اخبار الکرام) ل ۱۲۵ .

^۳ / محاضرات تاریخ الامم الإسلامية ، نووینی الخضري ۳۶/۱

^۴ / ابن هشام ۱۲۵/۱ و دواى نه وه .

(قصی) خاوهنی هه موو ئه مانه بوو ، (عبد المناف) ی کوپی هه ره له ژيانی خویدا شانوشه و که تی پهیدا کرد ، هه روه ها (عبد الدار بکره) ش که برای بوو ، جاریکیان (قصی) پیی ووت : ده تگه یه نم بهم خیلّه ، بائه وان له تو زیاتریش بن ، وه سیه تی کرد که هه رچییه کی هه یه له بهر ژه وه نندییه کانی قوپه ریش بیدریتی ، (دارالندوه) و (دهرگاوانی) و (ئالا) و (ژیوانی) و (میوانداری) پییه خشی ، (قصی) له ژیانیدا هیچ کاریکی (عبد المناف) ی رت نه ده کرده وه ، کار و فرمانه کانی هه ره له ژيانی خویدا وه کو دینیکی پیروزی لیّه ات، که (قصی) له ناوچوو ، کوپه کانی بریاریندا هیچ نا کوکیه کیان له نیواندا نه بیّت ، به لام که (عبد مناف) مرد کوپه کانی له گه ل ناموزا کانیاندا که کوپی (عبد الدار) بوون کرد یانه کی برکی له سه ره پله و پایه ، لیروه قوپه ریش بوو به دوو تا قمه وه ، خه ریکبوو شه ره له نیوانیاندا بقه ومیّت ، به لام سو لحيان کردو پله و پایه کانیان له نیوان خویندا دابه ش کرد ، (ژیوانی) و (میوانداری) درایه ده ست کوپانی (عبد مناف) ، (دارالندوه) و (ئالا) و (دهرگاوانی) یش که وه ته ده ست کوپانی (عبد الدار) ، پاشان کوپانی (عبد مناف) تیروپشکیان کرد بو (هاشم) ی کوپی (عبد مناف) ده رچوو ، به دریزایی ته مه نی (هاشم) زیوانی و میوانداری حاجیانی ده کرد ، که مرد (مطلب) ی برای چوووه جیگه که ی ، دوی ئه و (عبد المطلب) ی کوپی (هاشم) ی کوپی (عبد مناف) باپیری پیغه مبه ر ﷺ چوووه جیگه که ی ، به وشیه وه کوپانی ئه و کاره یان ده کرد ، هه تا ئه و کاته ی ئیسلام هات سه روکاری کابه به ده ست (عباس) ی کوپی (عبد المطلب) وه بوو .^۱

جگه له وه ده سه لاتانه ، قوپه ریش کو مه لیک ده سه لاتنی تری بو خو ی پاوه ن کرد بوو ، له نیوان خو یان ده وه ته تیکی بچوکیان دروست کرد بوو یان به ده سه ته واژه یه کی راستتر نیمچه ده وه ته تیکی دیمو کراتی ، کو مه لیک ده زگا و دامه زراوی حکومیی تی دا بوو وه ک شیوازی په ره له مانی ئیستا و دام و ده زگا کانی ، ئه وه ش نمونه یه که له وه پله و پایانه :

(۱) (ایسار) واته دانانی تیروپشک بو (استقسام) قیسمه ت وه رگرتن ئه م کاره یان

به ده ست (بنی جمح) ه وه بوو .

^۱ / هه مان سه رچاوه .

- (۲) مال و سامان کۆکردنەو و دەست بەسەرگرتنی بەمەبەستی رێکخستنی (نذر) و (قربات) کە بۆ بته‌کانیان تەرخان کرابوو ، هەروەها چارەسەری کیشەکان خەڵک و دادبیینی ، ئەمەیان کاری (بنی سەم) بوو .
- (۳) شورا ، لەناو خێڵی (بنی اسد) دا بوو .
- (۴) (الاشناق) واتە رێکخستنی کاری خوێن خوێش کردن بەپارەو دانانی باج ، ئەویش لەناو خێڵی (بنی تیم) دا بوو .
- (۵) (العقاب) واتە هەلگرتنی ئالای خێل ، ئەمەش لەناو خێڵی (بنی أمیه) دا بوو .
- (۶) (القبه) واتە رێکخستنی کاری سەربازی و سەرکاری و وڵاخ و ئەسپی جەنگی ، ئەویش بەدەست خێڵی (بنی مخزوم) ه وە بوو .
- (۷) (السفاره) وەکو بالۆیزی ئیستا لەناو (بنی عدی) دا بوو^۱ .

^۱ // تاریخ ارض القرآن ۲/ ۱۰۶، ۱۰۵، ۱۰۴.

فەرمانرەوایی لە ناوچەکانی تری عەرەبەنشیندا

پیشتر باسی کۆچی خێلە قەحقانی و عەدنانیەکانمان کردو، ووتیمان کە ناوچە عەرەبەنشینەکان لەنیوان خۆیاندا دابەشیبون، خێلەکانی نزیک (حیرە) سەر بەمەلیکی (حیرە) بوون کە عەرەب بوو، ئەوانەشیان کە لە شام بوون سەر بە (غەسان) یەکان بوون، ئەم وابەستەییەش کردەیی نەبوو بەلکو زیاتر شەکلێ و پۆلەتی بوو، ئەو خێلەنەش لەناو قولاڵی بیاباندا ئازاد بوون، هەموو ئەو خێلەنەش خێلێک بەرپۆوی دەبردن، خێل حوکومەتێکی بچوک بوو، بنەمای قەوارە ی سیاسیان بریتی بوو لە یەکییتی دەمارگیری، بەرژەوێندی هاوبەش بۆ پاراستنی زەوی و خاک و پاراستنی لە دەستدریژی خەلک.

سەرۆکی خێلەکان لەپلەی مەلیکدا بوون لەناو شوێنکەوتوانیاندا، هەموو خێل لە شەپو ناستیدا بەگویی سەرۆکەکیان دەکردو بۆساتیکیش لەقەسە دەرەدەچون، سەرەک خێل ئەوەندە لە حوکمدا تاکرەو بوو بەئەندازەی دکتاتۆریکی بەهێز، کە توپە دەبوو هەزاران شمشیر بە دەست لەگەڵیدا توپە دەبوون بۆ ئەوێ پرسیار بکەن هۆی توپەبوونە کە چییە، هەندێ جارێش کێبڕکێی نیوان ناموزاکان وای دەکرد کە لەپووی خەلکیدا کاری باش بکەن وەک، بەخشنەدیی و پێزگرتنی میوان و سەخاوەتمەندی و ئارامی و ئازایەتی نواندن و بەرگری کردن لەخەلکی، ئەمانەش بۆ ئەوە بوو خەلکی بە چاکە باسیان بکەن و سوپاسیان بکەن، بەتایبەتی شاعیرەکان کە زمانحالی خێل بوون لەو زمانەدا، بەشیوەیەک پلەوپایەیان تاناستی ڕکەبەرەکان بەرز دەبوو.

سەرکردەو پیاوماقۆلەکان مافی تایبەتیان هەبوو، لە هەموو تالانی و دەسکەوتیکی جەنگی چواریەکیان دەبردو هەرچێەکیشیان بە دل بوايە پیش دابەش کردن دەستیان بەسەردا دەگرت، هەر تالانیەکیش پیش گەیشتن بەناو جەرگە ی خێلەکە ی تر دەست بکەوتایە دەبوو مۆلکی ئەوان، هەر جوړە تالانیەکیش بەکەلکی دابەش کردن ئەهاتایە هەر بۆ سەرۆک خێل دادەنرا وەک وشترو ئەسپ وشتی تر. شاعیرێکی عەرەب بە سەرەک خێلەکە ی دەلیت:

لك المرباع فينا والصفايا وحكمك والنشيطه و الفضول^١

١ / ئەو سەرەک خێل (مرباع) ی نێمە (صفی) و (حوکم) و (نشیطە) و (فضول) هەری تزیە: مرباع: چواریەکی تالانیە، (صفی) هەر تالانیەکی پیش دابەشکردنی بە ئارەزووی سەرۆک خێل هەلیزێت، (النشیطە) تالانی پیش گەیشتن بە ناو جەرگە ی خێل، (فضول) تالانیەکە لەوانادا نەبێ دابەش بکری وەک وشترو ئەسپ.

بارودۇخى سىياسى

باسى فەرمانىزەوا غەربەكانمان كىرد ، ئىستىتاش باسى بارودۇخى رامپارىيان دەكەين ، ھەرسى ناوچە ھاوسنورەكەى بىگەنە لە پروى سىياسىيەو لە حالەتى داپمان و ھەرسى تەواودا بوون ، خەلكى بووبوون بەدوو چىنەو (ئاغا) و (كۆيلە) ، يان دەسلەتدارو بى دەسلەت ، ئاغاىيان بەتايىبەتى بىگەنەكان ھەموو دەستكەوتىك بۇ ئەوان بوو ، كۆيلەكانىش ھەرچى بارى نەھامەتىيە لەسەر شانيان بوو ، بە دەستەواژەيەكى تر خەلكى بوو بوونە مەزايەك و بەروبوميان بۇ ھوكمدارەكان بەرھەم دەھىنا ، ئەوانىش لەئارزوو شەھووتبازىدا بەكارىيان دەھىنا و زولمىيان پى دەكىردو دەستدرىژيان پى دەكىردە سەر خەلك ، خەلكىش لە كۆپرەو ھەرىدا گىنگلىيان ئەدا ، بارى نەھامەتى و ستەمەيەك لەدواى يەكەكان بەسەرىياندا دەبارى و نەيان دەتوانى سىكالاوگازەندە بىكەن ، زولم و ئازارو ئەشكەنجەى ھەمەجۆر بىزارى كىردبوون ، چونكە دەسلەت تەكرەوى بوو ، مافەكان ژىرپى خرابوون ، خىلە دراوسىيكانى ناوچەكە لەناو شەپۇلى خواست و ئارەزوەكانىياندا ئەمسەر و ئەوسەرىيان دەكىرد ، جارىك دەياندايە پال خەلكى عىراق ، جارىكى تر بايان دەدايەو بەلای خەلكى شام دا ، لەناوچەرگەى دورگەى غەربىشدا خىلەكان پەرتەوازەو پەرشوبلاو بووبوونەو ، شەرى خىل و تىرەگەرىتى ھەناوى خواردبوون ، ھەرەكو شاعىرىكىيان وتوويەتى :

وَمَا أَنَا إِلَّا مِنْ غَزِيَّةٍ إِنَّ غَوْتَ غَوَيْتُ وَإِنْ تَرَشْتُ غَزِيَّةً أُرْشِدُ *

مەلىكىك نەبوو پىشتىوانى لەو سەربەخۇيەيان بىكات ، يان ھىچ مەرجەيىكىيان نەبوو كە لەكاتى لىقەوماندا پىشت و پەنايان بدات و بەھانايانەو بچىت .

ھوكومەتى حىجازىش لەلەيەن غەربەو بەچاوى پىزەو سەير دەكرا ، زىاد لەوھش جگە لەسەركردەيەك وەكو زىوان و كلىلدارىكى ئايىنى سەيرىيان دەكىردن ، لەراستىدا ئەو ھوكومەتە تىكەلەيەكى دووسەرە بوو لەنىوان سەركايەتى دىيائى و سەركايەتى ئايىنىدا ، بەناوى ئايىنەو ھوكمى غەربى دەكىرد لەبەردەم

* / واتە : مەن ھىچ نىم جگە لەتەككىكى خىلى (غزى) شوئى ئەو كەوتووم . ئەگەر خىلى (غزى) سەرى لى پىشتوئىت منىش سەرم لىدەشيوئىت . خۇ ئەگەر خىلى (غزى) سەرفرازو ھۆشەند بى منىش وەك ئەو سەرفرازو ھۆشەند دەبى .

حاجیان و دیدەنیکەرانی کابەدا خۆی بەحوکمداری حەرەم دادەناو سەرپەرشتی کارو فرمانی دەکردن ، شەریعەتی ئیبراھیمیان عليه السلام جی بەجی دەکرد ، وەکو پیکهاتی ئیستای پەرلەمان دامودەزگایان دامەزراند بوو بەلام ئەم حکومەتە لاوازو بی دەسلەت بوو نەیدەتوانی بەئەرکەکانی خۆی هەستیت ، ئەمەش بەناشکرا لە شالۆی حەبەشیەکاندا دەرکەوت .

ئایینەکانی عەرەب

لەکاتی کدا کە ئیسماعیل عليه السلام بانگەشەیی عەرەبی کرد بۆ ئایینیەکەیی باوکی عليه السلام ، زۆرینەیی عەرەبەکان بەدەمیەو هاتن و خوای تاک و تەنهایان دەپەرست و ملیان بۆ کەچ کرد ، رۆژگارێکی زۆر بەسەریاندا گوزەرا ئەوێ بیستبویان لە بیریان چووە ، بەلام یەکتاپەرستی و هەندیک دروشمی ئایینی ئیبراھیمیان تێدا ماوو ، هەتا ئەوکاتەیی (عەمر)ی کۆری (لحی) سەرۆکی (خزاعە) هاتە ناویان ، ئەم کابرایە زۆر چاکەخاوە و خێرکەر و وابەستەیی کاروباری ئاین بوو ، بۆیە خەلکی خوشیان ویست ، ملیان بۆ کەچ کردو وایاندەزانی کە ئەم پیاو زانایەکی بەرزەو یەکیکە لە وەلیەکان ، پاشان (عەمر) سەفەرێکی کرد بۆ شام ، سەیری کرد ئەوان بت پەرستن ، ئەمیش بەچاکی زانی ، چونکە وولاتی شام مەزلگای هاتنە خواوەندی کتیبە ئاسمانیەکان و پیغەمبەرانی (سەلامی خویان لەسەر بیت) ، بۆیە بتيکی بەناوی (هبل) لەگەڵ خۆیدا هیئایەو لەناو پراستی کابەدا داینا ، دواي ئەو کەوتە بانگەشەکردنی خەلکی مەککە بۆ بت پەرستی ، ئەوانیش هاتن بەدەمیەو شوینی کەوتن ، پاشان خەلکی (حیجان) یش شوین مەککەییەکان کەوتن ، چونکە ئەوان چاودێری کابەو خەلکی حەرەم بوون ^۱ .

(منارة) لەکۆنترین بتەکانیان بوو ، لەناوچەیی (مشلل) بوو لەسەر کەناری دەریای سوور لەنزیک (قدید)ەو ، پاشان خەلکی (طائف) (لات) یان هەلپژارد ، (وادی النخله)ش (عزی)یان کردە خوای خویان ، ئەم سیانە گەورەترین بت بوون ، پاشان بتپەرستی زیادی کرد ، بت و بتخانە ژمارەیان لە (حجان)دا هەمووجییەکی گرتەو ، دەگێرنەو گوايه (عەمر) لەلایەن پەریەو هەوالی پێدراو کە بتەکانی

^۱ / کتیبی (مختصر سيرة الرسول) ، نووسینی شیخ (محمد عبد الوهاب) ل ۱۲

خَيْلى نوح عليه السلام (وهد) و (سواع) و (يغوث) و (يعوق) و (نسر) له (جده) كراون به ژئير گله وه هات و دهرهينان و بردنى بۆ (تهامه)، كه وه زى حاجيان هات ههريه كه يانى دا به خيلىك و برديان وه بۆ شوينه كانى خويان، ناوچه كه وای ليهات هه موو مالىك بتيكى تيدابوو، مژگه وتى (حه رام) يان پر كردبوو له بت، كه پينغه مبهه عليه السلام فه تى مه كه كه کرد له دهر وه بهرى كابهدا (٢٦٠) بتى ئىبوو، هه موويانى خست و پاشان فه رمانى دا فرى درانه دهر وه و سوتينران .

به و شيوه يه شيرك و بته پرستى بوونه ديار ترين سيمای ئايينى خه لکی سه رده مى نه قامى، ئهو خه لکه نه قامه و ايانده زانى هيشتا له سه ر ئايينى ئيبراهيم . عه ره به موشرى كه كان دابونه ريت و مه راسيمى تايبه تيان هه بوو له بت په رستيدا، زۆربه يان (عه مر) دای هيئابوون، عه ره به كان و ايانده زانى هه رچى (عه مر) كوپى (لحى) دای به ينييت بيدعه يه كى چا كه و ده ستكارى كردنى دينى ئيبراهيم نى يه، ئه مه ش چه ند شيوه يه كه له رى و په رسمى بته پرستى :

(١) په نايان بۆ ئهو بته نه دهر دو به ندايه تيان بۆ ده كردن، هاواريان بۆ ده بردن، نزاو لاله وه يان له به رده مدا ده كردن له كاتى پيگيراندا، بۆ پيويستى رۆژانه داوايان ئى نه كردن، به روايان وه ها بوو ئهو بته نه لای خوا تكيان بۆ ده كه ن، ئاواته كانيان بۆ به دى ده هين .

(٢) له دوره وه هه جيان بۆ ده كردن و ته وافيان به دهر ودا ده كردن، مليان بۆ كه چ ده كردن و سوژده يان بۆ ده بردن .

(٣) چه ندين جوړ قوربانيان بۆ سه ر ده برين، به مه به ستى نزىك بوونه وه، به ناوى ئه وانه وه ئاژه له كانيان سه ر ده برى و ده يانكرده قوربانى، ئه م دوو جوړه سه ر برينه، خواى گه وه له قورئاندا باسى فه رموو ﴿وَمَا ذَبَحْ عَلَى الثُّبِّ﴾ المائدة/٣^٢، هه روه ها ئايه تى ﴿وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يَذْكُرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ﴾ الانعام/١٢١^٣.

(٤) جوړىكى ترى خو له خوا نزىك كردنه وه ئه وه بوو، هه نديك خواردن و خواردنه ويان ته رخا ن ده كرد بۆ بته كانيان، هه روه ها هه نديك به روبومى

^١ / كتيبى (مختصر سيرة الرسول)، نووسينى شينخ (محمد عبد الوهاب) ل ١٣، ٥٤، ٥٢، ٥١، ٥٠.

^٢ / واته : ئهو ئاژه لانه ي له به رده م بته كاندا و بۆ نه وان سه ر به رابى .

^٣ / واته له گوشتى ئهو ئاژه لانه مه خۆن كه نارى خواى له سه ر نه هينراوه .

ئازەل و كشتوكاليان بۇ دادەنان ، بۇ خۆشيش بەشيكيان دادەنا بۇ
پەروردگار! زۆربەى جار بەهر ھۆيەك شتىك بۇخوا بوويىت دەياندا
بەتەكانيان ، بەلام شتىك بۇ بتەكانيان دانايىت نەيان ئەدا بەخوای گەرە!
خوای گەرە فەرموويەتى: ﴿وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا
هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ
يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ الانعام/ ۱۳۶.

(۵) نەزىر كەردن جوړىكى تر بوو لەخو نزيك كەردنەوه ، ئەويش نەزىر كەردن لە بەرو
بوم و ئازەلدا ، ﴿وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حَجَرٌ لَا يُطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِزَعْمِهِمْ
وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءٌ عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا
يَفْتُرُونَ﴾ الانعام/ ۱۳۸.

(۶) ئەو قوربانىيە (بحيرة) و (سائبة) و (وصيلة) و (حام) بوو ، (ابن إسحاق) دەلييت:
(بحيرة) پۆلەى سائبە ، كە برىتىيە لە وشترىك دواى دە وشترى مى
هاتبيت بى ئەوئى نىريان تىدايىت ، ئەم وشترە نە كەس سوارى بوو ، نە تووكى
براوئەتەوه ، جگە لە ميوان كەس شيرەكەى نەخواردو ، هەرچى مىيەك دواى ئەو
دروست ئەبيت گوئى كەل دەكەن ، پاشان دەخريته دواى دايكى ، ئەمە (بحيرة)ى
كچى (سائبة)يە ،

(وصيلة)ش مەپرىكى مىيە بە (۵) سەك مىي بوو يىت و لەنيواندا نىر
نەبيت پىي دەليين (وصيلة) دواى ئەوئە هەرچى لەدايك دەبيت تەنها نىرينە لىي
دەخوات مەگەر مىيەك مردار بوايەتەوه ئەوجا نىرومى ئىيان دەخوارد.

(حام)يش وشترىكە (دە) بىچووى مىيەى لەسەريەك بوو يىت بى ئەوئە
نىرينەيان لەنيواندا هەبيت و پشتى ئەستور بوويىت بۇ بار ، نەبرايتەوه ، بەرەلدا
كرايتە ناو و وشترگەلەكەى ، لەو بارەيەوه خوای گەرە فەرموويەتى : ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ

^۱ / واتە: لە بەرو بوم و ئازەلەكانيان پشكيان بۇ خوا دانابو ، بەحسابى خۇيان دەيانووت ئەمەيان بۇ خوا
نەمشيان بۇ بتەكانيان ، ئەوئەى بۇ بتەكانيان بوو ناگاتە لای خوا ، ئەوئەش بۇ خوايە مەردەچى بۇلای بتەكانيان ،
خراپ ھوكميان دەكرد.

^۲ / واتە: دەيانووت ئەمانە ئازەل و بەرو بوم تەنها بەكەستىكى دەرخوارد ئەدەين خۇمان ئارەزوومان ئى بى ،
ھەندى ئازەلپشيان سواربوونى قەدەغەبوو ، ھەندى تريشيان لەكاتى سەربىندا ئاوىخوایان ئى ئەدەھيان ،
پىيانەوه مەلەبەست.

مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ
وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾ المائدة/١٠٣، ههروهها فهرموويه تي: ﴿ وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ
الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّدُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَى أَزْوَاجِنَا وَإِنْ يَكُن مِّتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ
إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴾ الانعام/١٣٩ ، وه له بارهي (انعام) شتي تريش وتراوه^۱ ، (سعيدي
كوپري) مسيب) ده ليت : ثم نازده لانه بو (طاغوت) دهكانيان داهه نران^۲ ، له فهرمووده ي
(صحيح) دا ها تووه به (مرفوع) يي كه (عمرو) ي كوپري (لحي) يه كه هم كهس بوو
نازه لي به رله لاي ته رخا ن كرد بو بته كان^۳ ، عه ره ب نه و كار هي ان ده كرد له گهل
بته كانياندا ، بو چونيان وابوو نه وه له خوا يان نزيك ده كاته وهو تكيان بو دهكات ،
ههروه كو له قورناندا ها تووه ﴿ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرَّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى ﴾ الزمر / ۳ ، ههروهها
ده فهرموي ت : ﴿ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَبْضُرُهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ يَقُولُونَ هَذَا شِفَاعُنَا
عندَ اللَّهِ ﴾ يونس / ۹۸ .

(میسر) و (قداح) یش لهه کارهوه نزیک بوون و جوړیک بوون له قومارکردن ، بهو قومارو گوشتی و شترهکانیان دابهش نه کرد ، عمره ب باوه پریان بههه والدانسی

2 / صحيح بخاری ۴۹۹/۱

3 / هه مان سه رچاوه.

^{4/} محاضرات تاريخ الامم الإسلامية، نويسينى (خضرى بهگ) ۵۶/۱، مهر وها / ابن هشام ۱۵۲/۱ - ۱۵۳.

كاهن وعراف و ئىستىرناسەكان ھەبوو، (كاهن) بەكوردى بە - كاهىن - دەگوتىت (كۆلەنەننى) : ئەوكەسە بوو ھەوالى داھاتووى گەردوونى بە خەلك دەداو دەيوت غەيب دەزانم ، ھەندىك لەو كاهىنانە دەيانوت : جنوكەمان ھەيەو ھەوالمان دەداتى ، ھەندىكيان بانگەشەى زانىنى غەيبیان دەکرد ، ھەندىكيشيان دەيانوت : بەھوى پىشەكى و سەرھەتاي شتەكانەو دەتوان ھەوال بەدەن بەو كەسەى كە پرسىاريان ئى دەكەن يان كاريك دەكەن ئەمانەيان (عەراف) بوون ، بۇ نمونە :

عەرافىك دەيوت مەن دەزانم فلانە شت كى دىويەتى و لەكويدا شارديوەتيەو ، (منجم - ئىستىرناس) یش ئەو كەسە بوو كە لە ئىستىرنەكان وورد ئەبەو ، كاتى جولانەو دەركەوتنى دەزانىن و بۇ ئەو ھەوالى دونىاو پروداوەكانى گەردوون لەداھاتودا بەخەلك رابگەيەنىت^۱ ، باوەر كردن بەھەوالى ئىستىرنەناسەكان باوەر كردنە بە ئىستىرنەكان ، لە ئيمان بەئىستىرنەو باوەرپان بە (انواء) ھەبوو ، واتە ھەلھاتن و نىشتنى ئىستىرنە لە بەرەبەياندا ، دەيانوت : بەھوى ھەلھاتنى فلانە ئىستىرنەو باران بارى ، يان بەھوى ئاوا بونى فلانە ئىستىرنەو باران بارى^۲ ، ھەروەھا (طيرة) يان ھەبوو ، واتە پەشبینى ، لەو ھەو ھاتبوو ، ئەھاتن باندەيەكيان ھەلدەفراند ، يان ئاسكىكيان ، راودەنا ئەگەر بەلای راستدا بېرۇشتايە ، كارەكەى خۇيان دەكردو بەباشيان دەزانى ، خۇ ئەگەر بەلای چەپدا ھەلھاتايە ئەوا وازيان ئى دەھىناو بەرەشبینىو سەيريان دەكرد ، خۇ ئەگەر لە بەردەميانەو بېرۇشتايە ، بەھەمان شىو پەشبین دەبوون و دليان دادەگىرا ، ھەروەھا بە قاچ ھەلئاسىنى كەرويشكيان بەرەشبینى دەزانى ، ھەندىك پۇژو مانگ و ئازەل و گەرەك و ژنيان بە شووم دەزانى ، باوەرپان بەتەننەو ھەى بەلا ھەبوو ، باوەرپان وابو كۇژراو لەگۇردا ناحەسىتەو ھەتاكو تۆلەى دەسەرنىتەو ، پۇخى كۇژراو دەبىتە بايەقوش و لەچۆلەوانىدا رۇژانە دەخوينىت و دەلىت : ئاوم بدەنى ، ئاوم بدەنى ، كە تۆلەى سەندرايەو ئىتر دەحەويتەو^۳ .

^۱ / مرقاة المفاتيح . شرح مشكاة المصابيح ۲/ ۲ ، ۳

^۲ / (صحيح مسلم) بهشى (كفر من قال : مطرنا بالنوء ، كتاب الإيمان ۱/ ۵۹)

^۳ / صحيح البخاري ۸۵۱/۲ ، ۸۵۷ ، بەپەراويزى (شيخ ئەحمەد عەلى سەھارەنفورى)

خه لکى سه رده مى نه قامى له سهر شه و حاله ته بوون و هه نديک له پاشماوهى نايينى ئيبراهيميان دهست پيوه گرتبوو ، وهکو به گه وره زانينى (بيت) و ته واف کردن و هه ج و عه مروه و دهستان له عه رده فهداو ، موزه دليفه و هه ديه کردنى قوربانى و ، به لئى له و بواره چه ندين جوژ داهيتانيان کردبوو ، له وانه قورده يش دهيان وت : ئيمه پو لهى ئيبراهيم و خه لکى هه رم و خاوه نى به يت و دانيشوانى مه ککه ين ، شه وى مافى ره وای ئيمه يه ، شه و مافه بو عه رب ره وانى يه ، خويان ناوناوو (الحمس) جيگه يه کى تايبه تيان بو خويان دانابوو ، دهيانوت : ئيمه له هه رم ناچينه دهره وه ، له کيوى عه رده فه نه دهره دهستان و (افاضه) يان نه دهره کرد ، به لکو به جيا ده هاتنه وه بو (مزدلفه) و له وى (افاضه) يان دهره کرد ، شه م نايه ته له سهر شه وان هاته خواره وه ﴿ ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ ﴾ البقره / ١٩٩ ، واته : شهى خه لکى قورده يش ئيوه ش (افاضه) بکه ن هه روه کو خه لک (افاضه) دهکات .

هه روه ها دهيانوت : پيوسته (حمس) هکان له کاتى (احرام) دا شيرى و شتر بخونه وه و چه ورايى دروست نه کهن و نه چنه ده واريک وه له تالى موو دروست کرا بيت و ده بيت نه چنه ژيتر سيبه ريشه وه ، شه گهر چوونه ژيترسيبه ر ده بيت بچنه ژيتر سيبه رى خانووى گله وه^٢ .

هه روه ها دهيانوت : شه وانهى که دين نابيت له و خواردنه بخون له کاتى ئيحرامدا ، که پيش ئيحرام به ستن هيئاويانه شه گهر بو هه ج يان بو عه مره هاتبوون^٣ . هه روه ها شه مريان دهره کرد به سهر خيله کانى تر دا که ده بيت به جلى (حمس) وه (احرام) به ستن و ته واف بکه ن ، شه گهر هيچيان دهست نه که وت شه و پياوان به پرووتى و ژنانيش به زنجير به نديکى کون کونه وه ته وافيان دهره کرد ، ژنان له ته وافدا دهيانوت :

اليوم يبدو بعضه أو كله وما بدا منه فلا أحله

که ژن و پياو به م شيوه يان دهره کرد ، نايه ت هاته خواره وه ﴿ يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ ﴾ الأعراف / ٣١ ، واته : ئاده ميزاد ، له ته واف و هاتوو چوى

^١ / ابن هشام ١٩٩/١ صحيح البخاري ٢٢٦/١

^٢ / سه رچاوهى يه که م ..

^٣ / سه رچاوهى يه که م

مزگەوتدا خۇتتان جوانكەن ، ئەگەر پىاويك يان ژنيك زاتى بىكرىايە بەو جىلەى خۇيەو تەوافى بىكرىايە كە پىيوى ھاتوۋە بۇ مەككە ، ئەو دەبوايە دواى تەوافەكە فېرى بىدات و كەسپىش سوودى لى نەدەبىنى^۱ .

ھەرۋەھا لەكاتى (إحرام)دا قوپەيش لە دەرگاۋە نەدەھاتنە مالى خۇيان ، بەلكو لە پشتى مالىكەيانەو كونيكيان دەكرە ديوارەكەو لەويو ھاتوچۇيان دەكرە ، ئەم وشكى و خۇپەتاندنەيان بەخواپەرستى و چاكە دەزانى ، ئەو بوو قورئانى پىرۇز لى قەدەغە كردن .

ئايىنى شىرك و بىتەرستى و باۋەربوون بەخورافەو شتى پىروپوچ ئايىنى زۆرىنەى عەرەب بوو ، جولەكەو گاۋرو ئاگرپەرست و سائىبەكان تۋانىبوويان بىنە ناو خاكى عەرەبەو .

جولەكە دوو پۇلى سەرەكيان ھەبوو - كە بەلایەنى كەمەو - لە دورگەى عەرەبىدا دەيانىنى :

يەكەم : لەسەر دەمى پىزگار كردنى فەلەستىنەو بەدەستى بابلى و ئاشوورىەكان جوولەكە كۇچيان كرد ، ئەو كۇچە بەھۆى فشارەو بوو ، ولاتيان ويران و پەيكەرەكەيان بەدەستى (بوختەنەسر) لەسالى (۵۸۷ پ.ن) تىكشكىنرا ، زۆرىەيان كرەنە كۇيلەو بران بۇ بابل ، ھەندىكيان فەلەستىنيان بەجىھىشت و چون بەرو (حىجاز)و لەبەشى سەرەویدا نىشتەجى بوون^۲ .

دوۋەم : لە داگىر كردنى (فلسطين) لەلایەن پۇمەكانەو دەست پىدەكات ، بە سەر كىردىەتى (بنطس)ى پۇمانى لە سالى (۷۰) زايىندا ، لەئەنجامى ئەو فشارەدا لەسەر جولەكەو پوخاندنى پەيكەرەكەيان ھەندىك ھۆزى جوولەكە چون بەرو حىجاز ، لە (يثرى) و (خىبر) و (تىماء) جىگىر بوون ، گوندو قوللەو قەلاۋ بىنيان دروست كرد ، لە رىگەى ئەم كۇچەرىانەو ئايىنى جوولەكە بەناو ھەندىك ھۆزى عەرەبدا بلاۋبوۋە ، بە شىۋەيك شان و شەوكەتى سىياسيان ھەبوو پىش ھاتنى ئىسلام و لەكاتى ھاتنىدا ، كە ئايىنى ئىسلام ھات ، خىلە ناۋدارەكانى جوولەكە برىتى بوون لە (خىبر) و (بنونضير) و (المصطلق) و (قريظة) و (قينقاع) ،

^۱ / ابن هشام ۲۰۳/۱ - ۲۰۲ - صحيح البخاري ۲۲۶/۱ .

^۲ / (قلب جزيرة العرب) ل ۱۵۱ .

(السمهودی) له (وفاء الوفا) دا (ل . ۱۱۶) دهلیت: ژماره ی تیره و هۆزه کائی جووله که له (بیست) زیاتر بوون^۱.

بههوی (تبان اسعد ابی کرب) ه وه ئایینی جووله که گه یشته یه مهن ، ئەم پیاوه بۆ شهر به رهو (یثرب) چوو بوو، له وی بوو بوو به جووله که له گه لّ خویدا دوو زانای جووله که ی له (بنو قریظه) هوه هینا بۆ یه مهن ، به وهوی هوه له یه مهن دا جووله کایه تی بلاو بووه، دوا ی خو ی که (یوسف ذونواس) ی کوپی بوو به سهر داری یه مهن ، هیرشی کرده سهر گا وره کانی (نهجران) و بانگی کردن بۆ ئایینی جووله که ، که به گوینیان نه کرد ، شیوکی پر له ناگری بۆ دروست کردن و ژن و منال و گهره و بچوک و پیرو گهنجی گاوری تی فریدا ، ده لّین ژماره ی کوژاوه کان له (۲۰ - ۴۰) هه زاره ، ئەم پرو دوا وه له ئەکتوبه ری سالی (۵۲۳) زاییندا پووی داوه^۲، قورئان له سوره تی (البروج) دا به شیک له م کاره ساته ی باس کردوه .

سه باره ت به ئایینی نه سرانی (گا وریه تی) له پریگه ی داگیرکردنی (حه به شه) و (پۆمه کان) هوه بۆ وولاتی عه رب هاتوه ، یه که م داگیرکردنی یه مهن له لایه ن (حه به شه وه) ه وه سالی (۲۴۰) ی زایین بوو، تا سالی (۲۷۸) ی زایین به رده وام بوو^۳ له و زه مانه دا مژده ی ئایینی مه سیحی له یه مهن دا دهنگی دایه وه و بلاو بووه ، له و روژگا رانه دا ، پیاویکی خوا په رستی زاهیدی دۆعا گیرای خوا وه ن که رامه ت به ناوی (فیمیون) دیته نهجران ، خه لکی ناوچه که بانگ ده کات بۆ ئایینی گا وریتی (مه سیحی) ، که خه لکی نهجران ده بینن پیاویکی راستگو و دینداره زو و به ده میه وه چون و با وهریان به ئایینی مه سیحیه ت هینا^۴.

که حه به شیه کان له دژه کاره کانی (ذونواس) دا یه مهنیان داگیرکرد، ئەبره هه توانی ده سه لات ی تی دا دابه زرینیت و به چالاکیه کی زۆره وه ئایینی مه سیحی بلاو بکاته وه، ئەوه نده چالاکی زۆر بوو (کابه) یه کی له رکابه ری (کابه ی شه ریفدا) له یه مهن دروستکرد، بۆ ئەوه ی پووی خه لکی له مالی خوا وهرچه رخنیت به ره و یه مهن و (کابه ی شه ریفه) ش بروخینیت ، ئەوه بوو خوا ی گهره کردی به په ندی زه مانه .

۱ / (قلب جزيرة العرب) ل ۱۵۱.

۲ / تفهيم القرآن ۲۹۷، ۲۹۸/۶ - مهروه ها (ابن هشام) ۳۶/۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۷، ۳۱، ۳۵/۱.

۳ / تفهيم القرآن ۲۹۷/۶

۴ / (قلب جزيرة العرب) ل ۱۵۱

ههروهه عه ره به غه سانییه کانی دراوسنی پومان بههوی هاوسنییه تی و
 نزیکیان وه بوون بهمه سیحی ، له گهل هوزده کانی (تغلب) و (طیء) دا ، نهک هه ره نه وه
 ، به لکو هه ندیک له میره کانی (حیرهش) بوون به گا ور.

سه بارهت به ئایینی ناگر په رستی ته نها له ناو نه وخیله عه ره بانه دا هه بوو که
 دراوسی و نزیکي فارسه کان بوون ، له عیراقی (عه ره ب) و له به حرهین (الأحساء) و
 (هجر) و هه موو دراوسی نزیکه کانیا ن له که ناری که نداوی عه ره بدا ، هه روه ها
 کومه لیک پیاوی تریش له سه رده می ده سه لاتی فارسه کاند ا چوونه سه ر باوه پری ناگر
 په رستی.

سابئی یه کانیش ، به پیی قسه ی ئاسه وارناس و لیکوینه وه میژویه کان
 ده لێن: نه وه ئایینی کلدانیه کانی گه لی ئیبراهیم بوه ، زۆریک له خه لکی شام سابئی
 بوون ، به هه مان شیوه یه مه نی یه کونه کان، به هاتنی ئایینی (جوله که) و (مه سیحی)
 ی بونیاد و بنه مای ئایینه که که وتۆته له رزین و له سه ری نه وه ستاوه و چالاکیه کانی
 خامۆش بوته وه ، به لام هه ندیکیان به تیکه لاوی له گهل ناگر په رسته کاند ا مان وه یان
 دراوسنییه تیان ده کردن ، له وانه خه لکی ره شه خاکی عیراق و که ناره کانی که نداوی
 عه ره ب^۱.

^۱ / تاریخ ارض القرآن ۲/ ۱۹۳-۲۰۸

بارودۇخى ئايىنى

كاتىك ئايىنى پىرۇزى ئىسلام ھات ، ئەو ھالى ئايىنەكانى عەرەب بوو ،
ھەموو ئەو ئايىنانە تووشى لىك ھەلۈەشان ھاتبوون و عەمبارەپۇ بووبوون ،
موشرىكەكان دەيانوت: ئىمە لەسەر ئايىنى ئىبراھىمىن (عليه السلام) ، لەكاتىكدا كە ھىچ
پابەندى بنەما رەوشتىيەكانى ئەو ئايىنە نەبوون ، لادان و تاوانەكانيان گەئى زۆر
بوو، بەتتپەرپوونى پۇزگار خورافەى ئايىنى و داب و نەرىتى بتپەرستەكانيان تىدا
بلاو بووبوۈە ، بەشىۈەيەك كاريگەرەكى زۆرى لەسەر ژيانى كۆمەلەيتى و
سىياسى يان بەجى ھىشتبوو.

جولەكەش دەستيان دابوۈە رىبابازى و خۆسەپاندن ، سەركرەدەكانيان
كرابوونە خواو دەپەرستران ، دەستيان وەردەدایە كاروبارى خەلكى و لەسەر چپەى
سەرلىۋان و خورپەى دلېشىيان سەرزەنشتيان دەكردن، ھەموو خەمىكيان خىر
كرەنەۋەى مال و سامان و سەرۇكايەتى بوو ، با ئاينىش زايەبىت و كوفرو بى
باۋەرى و سوكايەتى بەفەرمانە پىرۇزەكانى خواى تىدا بىت.

نەصرانىەتېش (مەسىحايەتى) يان (گاۋرايەتى) ۈك بتپەرستى ئى ھاتبوو
كەس لىى ھالى نەدەبوو ، تىكەلەيەكى نامۇيان لەنىۋان خواو مرقۇدا دروست
كرەبوو ، لەناخى عەرەبە دىندارەكاندا ئەم بۇچوۋنانە ھىچ كاريگەرەكى نەبوو ، نە
دەگونجان و نەياندەتۋانى ۋاز لەژيانى خۇيان بەئىنن بۇ ئەو ژيانەى مەسىحيەت
داۋايان ئى دەكات.

ھالى ئايىنەكانى تىرى عەرەب ۈكو موشرىكەكان ۈھابوۈ، بىر
كرەنەۋەيەكى ھاۋچەشن بوو، يەك عەقىدەيان ھەبوو، داب و نەرىتېشىيان لەيەك
دەچوۈ.

چەند دیمەنیک لە کۆمەلگای عەرەبی سەر دەمی نەفامیی

دوای قسەوباس لەسەر دورگەیی عەرەبی و باری ئایین تییدا ، ئەو ماوە
کە قسەیک لەسەر باری کۆمەلایەتی و ئابووری و ڕەوشتی بکەین ، بەکورتی لەسەر
ئەو شە دەوین :

باری کۆمەلایەتی

لەناو عەرەدا چەند ناوەندیکی هەمەچەشن هەبوو ، حالی هەندیکیان لە
هەندیکی تریان جیاوو ، لەناو (اشراف) دا پەيوەندی پیاو لەگەڵ کەسوکاریدا لە
بەرترین پلەیی پیشکەوتن داوو ، ژن ئازادی و ئیرادەیکە سەرپەخۆی هەبوو ، ریزی
لێ دەگیرا لە پیناویدا شیر هەندەکی شراو خۆی دەڕژێرا ، ئەگەر پیاویک بیویستایە
لەناو عەرەدا پلەوپایەیکە چاک و ریزیکی هەبێت ، دەبواوە زۆری کات گوتاری
لەگەڵ ژندا بێت ، ئەگەر ژن خواستی لەسەر بواوە خێڵەکانی لەسەر نداشتی کۆ
دەکردهو ، یان فیتنەو ئازاوەیکە گەورە تییدا دروست ئەکردن و دەیدان بە شەر ،
لەگەڵ ئەمانەشدا بەبێ ململانی پیاو سەرداری مال بوو ، خاوەنی بێباری کۆتایی بوو
، لەهەڵبژاردنی هاوسەردا دەبواوە ژن بێ دەنگ بێت و لەقسەیی کەسوکاری دەرئەچێت
و لەژێر چاودیری ئەواندا شووی بکرایە ، ئەو حالی (اشراف) پیاو ماقولان بوو ،
لەناوەندەکانی تردا جۆریک لەتیکەلای هەبوو ، لەنیوان ژن و پیاویدا ، دەتوانین بڵێن
گەشتبوو ئاستی بەرپەوشتی و بەرپەلایی ، (ابو داود) لە عائشەو ﷺ دەگیرێتەو
، کە ژن هێنان لە جاهیلیەتدا بە چوار شێوە بوو ، یەکیکیان بەوشێوە بوو کە
ئێستا هەیە ، پیاویک لە پیاوەکەیی تر داوای خوشکەکەییان کچەکەیی دەکرد پازی
دەبوو ماری دەکرد ، جۆریکی تر : پێی دەوترێت ژن هێنانی (استبضاع) واتە : کاتیکی
ژن لە (عادە) مانگانەیی خۆی پاک دەبوو ، پیاوێک پێی دەوت بڕۆ لەگەڵ فلانە
پیاو (بنو) ، ئەو ماوەیە مێردەکەیی نەدەچوو لای ، هەتا دەرئەکەوت کە ژنەکە دوو
گیانە ، ئەوجا ئەگەر مێرد بێویستایە دەچوو لای ، ئەمەیان بۆیە دەکرد
تارۆلەیکە وەجای زادهیان لێ بکەوێتەو ، جۆریکی تر لە هاوسەرێتی بریتی بوو

له‌وه‌ی ژماره‌یه‌ک له‌ پیاو (که‌متر له‌ ده‌ که‌س) ده‌چوونه‌ لای ژنێک و هه‌موویان له‌گه‌نێ ده‌نوستن ، نه‌گه‌ر سکی پر بوايه‌و مناله‌که‌ی ببوايه ، چه‌ند پوژنیک چاوه‌پوانیان ده‌کرد ، پاشان ژنه‌که‌ ده‌ینارد به‌دوای پیاوه‌کاندا ، نه‌وانیش نه‌یانده‌توانی نه‌یه‌ن ، نه‌وسا ژنه‌که‌ پێی ده‌وتن: ئێوه‌ ده‌زانن چیتان کردووه‌ ، نه‌مه‌ پوڵه‌ی توێه‌ فلانه‌ که‌س ، به‌ ئاره‌زووی خو‌ی یه‌کیکیانی هه‌لده‌بژاردو ده‌بو به‌باوکی مناله‌که‌ ، جو‌ری چواره‌می هاوسه‌رگرتن بریتی بوو له‌وه‌ی کو‌مه‌نیک پیاو ده‌چوونه‌ لای ژنێک و کاری سیکسییان له‌گه‌ل ده‌کرد ، نه‌و جو‌ره‌ ژنانه‌ش که‌ به‌دخوو داوین پیس بوون ، خو‌یان بو‌ هه‌موو که‌سێک ده‌دا به‌ده‌سته‌وه‌ ، نه‌مانه‌ له‌سه‌ر ده‌رگای ماله‌کانیان چارو‌که‌ی سووریان هه‌لواسی بوو بو‌نه‌وه‌ی بناسرینه‌وه‌و هه‌ر که‌سێک بیویستایه‌ بپواته‌ لایان ، که‌ سکی پر بوايه‌ نه‌و پیاوانه‌ی کو‌ده‌کرده‌وه‌و سه‌رناس (قائف)ی بانگ ده‌کرد ، (قافه) که‌سانیک بوون شاره‌زایی یان هه‌بوو له‌ناسینه‌وه‌ی په‌گه‌زدا ، نه‌ویش له‌هه‌ر کامیکیان بچوايه‌ ده‌یوت مناله‌که‌ هی توێه‌ ، ئیتر به‌ناوی نه‌وه‌وه‌ بانگ ده‌کراو کابراش نکو‌لی نه‌نه‌کرد ، که‌خوای گه‌وره‌ پیغه‌مبه‌ری نارد ﷺ هه‌موو جو‌ره‌ هاوسه‌ریتیه‌کانی تری هه‌لوه‌شاندوه‌و ته‌نها نه‌و هاوسه‌ریتیه‌ی نه‌مبو‌ی ئیسلامی هه‌شته‌وه‌^۱.

هه‌ندێجار لیواری شمشیرو نووکی پم ژن و پیاوی کو‌ده‌کرده‌وه‌ ، پیاوانی له‌ شه‌رپدا سه‌رکه‌وتوو ژنانی ژنێکه‌وتوانیان بو‌ خو‌یان هه‌لال ده‌کردو کو‌یله‌یان ده‌کردن ، نه‌و منالانه‌ی له‌و جو‌ره‌ ژنانه‌ ده‌بوو تاکو‌تایی ته‌مه‌نیان له‌که‌و شه‌وره‌ییان به‌شوینه‌وه‌ بوو.

له‌جاهیلیه‌تدا فره‌ژنی سنووری نه‌بوو، دوو خوشکیان پیکه‌وه‌ ده‌خواست ، باوه‌ژنی خو‌یان ده‌خواست کاتی‌ک باوکیان ته‌لاق‌ی بدایه‌ یان به‌مردایه‌ (سورة النساء ۲۲-۲۳) ته‌لاق‌یش به‌ده‌ست پیاوانه‌وه‌ هیچ سنوونکی نه‌بوو^۲.

زیناو به‌ده‌روشتی نه‌وپه‌ری گرتبوو ، له‌زۆربه‌ی جیگه‌دا باوبوو، ناتوانین هیچ ناوه‌ندو توێژنیک جیابکه‌ینه‌وه‌ ، جگه‌ له‌هه‌ندیک ژن و پیاوی په‌وشت به‌رز که‌ ده‌روونیان نه‌وه‌ی قه‌بوول نه‌ده‌کرد ، ژنه‌ ئازاده‌کان که‌متر نه‌و کاره‌یان ده‌کرد ،

^۱ / ابو داود ، کتاب النکاح .

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه‌ ، (باب) نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث .

کاره ساته که له (که نیه زهک) دابوو، پیډه چیت زورینه ی خه لکی جاهیلی به عیبه نه زانی بیت شو فاحشه یه له گهل جاریه دا بکات ، (ابو داود) له (عمرو) ی کوپی (شعیب) ه وه له باوکیه وه ئویش له بایپریه وه ده گیریت ته وه ده لیت: جاریکیان پیاویک ووتی: پیغه مبه ری خوا ﷺ فلاّنه منال کوپی منه ، چونکه له جاهیلیدا له گهل دایکیدا دروست بووم، پیغه مبه ر ﷺ فهرمووی: لهو باره یه وه هیچ سکالایه ک وهر ناگیریت له ئیسلامدا ، کاروباری جاهیلیهت به سهرچوو ، منال هی پرده یه ، مروقی به دخوش ده سته سهره ، ههروه ها ململانی (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) و (عبد بن زمعه) له باره ی کوپی که نیه که که ی (زمعه) وه که ناوی (عبدالرحمن بن زمعه) یه دیاره و ده زانریت^۱.

په یوه ندی پیاو به مناله کانیه وه چند شیوه یه کی هه بوو، هه ندیکیان ده یانوت:

إنما أولادنا بین أكبادنا تمشی علی الأرض

واته: مناله کانمان له ناو ماندا جگه رگوشه مانن و به سهر زه ویدا دین و ده چن.

هه ندیکیان کچیان زنده به چال ده کرد له بهر ئا پرووچوون و هه ژاری ، کوپیش له بهر هه ژاری ده کوژان (قورئان ۶- ۱۵۱) (۱۶- ۵۸) (۱۷- ۳۱) (۸۱- ۸) به لام ناکریت بلین نه وه نه ریتکی سهرانسه ری بووه ، چونکه زور پیوستیان به کوپ هه بووه بو پروو به پروو بوونه وه ی دوژمن.

مامه له ی پیاو له گهل براو ئاموزاو خیله کهیدا زور به هیزو پته و بو ، نه وان بو خاتری خیلایه تی و ده مارگیری هوژ ده ژیان و ده مرن ، گیانی کوپوونه وه و یه کگرتن له ناو پوله کانی خیلیدا زور به هیزبوو، نه وه ش ده مارگیری زیاتر ده کردن بو پرده گهزو خزمایه تی، له سهر نه و پهنده ده رویشن که ده لیت: (پشتیوانی له براههت بکه ، زالم بیت یان مه زلوم) به و مانا پواله تی نه و پهنده یان جی به جی ده کرد، که دوو ربوو له و چاکسازیه ی ئیسلام کردی له ده قه که دا که بریتی یه له ریگهنه دان به زولم کردن له که سانی دیکه ، هلملانی له سهر پله و پایه و کورسی زورجار پوله کانی یه ک باوکیشی نه دا به شهر ، ههروه کو له کیشه ی نیوان (اوس و خزرج) و (عبس و ذیبنان) و (بکر و تغلب) دا هه بوو .

^۱ / ابو داود ، (باب) الولد للفراش .

پەيوەندى نىۋان خىلەكان بى شىرازە لىكچىراۋ بوو، لەشەپرى يەكتىدا شەكەت بووبوون ، ترسان لە ھەندىك داب و نەرىتە ھاوبەشەكانيان بەھۆى (ئايىن) و (ئەفسانە) ۋە لەو شەپەنگىزىيەى كەم كىرەبوونەۋە ، ھەندى جارىش (پشتىۋانى لە يەك) و (پەيمان بەستىن) خىلە دژ بەيەكەكانى دەخستەۋە يەك ، مانگە جەنگ تىدا ھەرام كراۋەكان گەۋرەترىن رەھمەت و يارمەتى بوو بۇ ژيان و بژىۋيان .

بەكورتى، ھالەتى كۆمەلەيتە لەداكەوتنىكى ترسناكدا بوو، نەزانىي چوارلاى تەنىبوون ، مەۋقەكان ۋەك ئاژەل ملېان بۇ خورافات كەچ كىرەبوو ، ژن دەفرۆشراۋ دەكپرا ۋەكو شەمەك ، پەيوەندى نىۋان ئەندامانى كۆمەل پىچراۋبوو ، ھەموو خەمىكى ھوكومەتەكانىش ئەۋەبوو گەنجىنەكانيان پىرىكەن لەمال و سامانى رەھىت ، يان جەنگ و ھەرايان بۇ بىننەۋە .

بارودۆخى ئابوورى

بارودۆخى ئابوورىش ، وابەستەى بارودۆخى كۆمەلەيتە بوو ، ئەگەر سەيرى بژىۋى عەرەبەكان بىكەين زىاتر ئەم خالەمان بۇ پوون دەبىتەۋە ، بازىرگانى گەۋرەترىن ھۇ بوو بۇ دەۋلەمەند بوون و دابىن كىردى پىداۋىستىيەكانى ژيان ، يەك سەفەرى بازىرگانى بەبى بەرقەرارىۋونى ئاشتى . ھىمنى ھەرگىز نەدەكرا ، ئەۋەش لە دوورگەى عەرەبىدا نەدەكرا مەگەر لە پۇژانى مانگە ھەرامەكاندا ، لەم مانگانەدا بازارە بەناۋ بانگەكانى عەرەب دائەمەزىنران ۋەكو (عكاظ) و (ذى المجاز) و (مجنە) و ھەندىكى تر .

لەبارەى پىشەسازىيەۋە عەرەب لەھەموو مىللەتان دواكەوتوتىر بوون ، ھەرچى پىشەسازىيەكىش لەناۋاياندا ھەبوو ۋەك چىن و دروومان و پىستە خۇش كىردن لەناۋ خەلكى (يەمەن) و (حىرە) و دەۋرەبەرى شامدا بوو، لەناۋ دوورگەى عەرەبىدا كشتوكال و زەۋى كىلى و ئاژەل بەخىۋەكەن ھەبوو ، زۆربەى ژنانى عەرەب خەرىكى پىستىن و چىن بوون ، بەلام ھەموو ئەو كەلۋپەلانە لەبەردەم ھەرەشەى تالان و بېرۋى جەنگدا بوون ، پووتى و برسىتى و ھەژارى دەردى زۆرىنەى كۆمەل بوو .

پهوشت

نکولی ناکریت له وې که له سرده می جاهیلیه تدا کومه نیک په وشتی نزم و خراپه ی واهه بوو دژ به هم موو عه قلیکی دروست بوو، ویزدان قه بولی نه ده کرد، له گه ل نه وه شدا هه ندیک په وشتی به رزبان تیدا بوو مروقی جوان ده کردو مایه ی سرسامی و سرسوپمان بوو، له و په وشتانه :

۱- به خشنده یی: زور له ناوخیاندا شانازیان بهم خه سلته وه ده کرد، نیوه ی شیعره کانیان له سر نه م خه سلته ته نه هونیوه، وه سفی خویان و خراپه ی خه لکی تریان تیدا دهوت، جاری واده بوو له پوژنکی سرماو سوله و برسیتیدا پیایک میوانیکی دهات، هیچ له مال هکیدا نه بوو بیداتی جگه له و شتره که ی که ژبانی خوی و خیزانه که ی له سر وه ستابوو، خه سلته ی به خشنده یی دهیگرت و و شتره که ی بو میوانه که ی سر ده پری، له وه ش گه وره تر زورجار بو خوین خوشکردنی چه ندین باری قورس و مال و سامانیکی زوربان خه رج ده کرد، بونه وه ی دلوپیک خوین نه پزیت مروقیک زایه نه بیت و به مه شه وه فخر و شانازیان ده کرد به سر سر کرده و سر وکه کانی تر دا .

له ناکامی به خشنده یی خویاندا وه سفی (مه ی) یان ده کرد، نه که له بهر زاتی (مه ی) یه که، به لکو له بهر نه وه ی رینگه یه که یه بو به خشنده بوون له سر خودی خویان، بویه به داری میوان دهوت (الکرم)، به و مه یه شیان دهوت که لیی دروست نه کرا (بنت الکرم)، نه گهر سهیری دیوانه کانی سرده می نه فامی بکه یت چند باسیکی گرنه له شانازی به خووه کردن و وه سف و سه ناکردن ده بینیت، (عه نته ره ی) ی کوپری (شدا دی) (عبسی) له (معلقه) که یدا ده لیت:

وَلَقَدْ شَرِبْتُ مِنَ الْمَدَامَةِ بَعْدَمَا	رَكَدَ الْهَوَاجِرُ بِالْمَشُوفِ الْمَعْلَمِ
بِرُجَاةٍ صَفْرَاءَ ذَاتِ أُسْرَةٍ	فَرَنْتُ بِأَزْهَرِ الشَّمَالِ مُقَدِّمِ
فَإِذَا شَرِبْتُ فَانِي مُسْتَهْلِكُ	مَالِي، وَعِرْضِي وَافِرٌ لَمْ يَكْلَمْ
وَإِذَا صَحَوْتُ فَمَا أَقْصِرُ عَنْ نَدَى	وَكَمَا عَلِمْتَ شَانِلِي وَتَكْرُمِي

هر له ناکامی نه و به خشنده یی که هه یان بوو خویان به قوما ره وه سر قال ده کرد، چونکه وایانده زانی رینگه یه که بو به خشنده بوون و هر چیه کیان بېر دایه ته وه

دەیانەخشی بەهەژاران ، یان هەرشکیکی سەرکەوتوان زیادبوایە دەبەخشرایەوه ، بۆیە دەبینی قورئان نكۆلی لەهەندیک قازانجی قومارو مە ی خواردنەوه ناکات و دەفەرموینت : ﴿وَأْتَمَهُمَا أَكْبَرُ مِنْ ثَمَمِهِمَا﴾ البقرة/ ۲۱۹ واتە: بەراستی زیانیان لە سوودیان زیاترە .

۲ - وفاداری و ئەمەك شوناسی ، وفاداری وەكو ئایین دەستی پێوه دەگیرا ، بە لایانەوه ئاسان بوو بۆ وفاداریی منالی خوێان بکوژن و مالیان کاول بکەن ، لەو بارەیهوه ئەوەندە بەسە کە بەسەرھاتی (هانیء) ی کوپی (مسعود الشیبانی) و (السموال) ی کوپی (عادیا) و (حاجب) ی کوپی (زارە التیمی) بزانن .

۳ - دەروون بەرزی و قەبوول نەکردنی زۆلم و ژێردەستەیی ، لەئەنجامی ئەوەدا ئازایەتیەکی لەپادە بەدەریان هەبوو ، غیرەت پەرور بوون ، زوو هەڵدەچوون ، ووتەیهکیان بژنەوتایە بۆنی بیغیرەتی و ترسنوکی و مل نەوی کردنی تێدابیئت شمشیریان هەڵدەکیشاو شەریان دەکرد ، لەو پێناوەشدا چەندین جەنگ و ھەریان بەرپا کردووە و باکیان نەبووە لە هیچ قوربانیک .

۴ - سەرراستی و بەدەمەوه چوونی کار، ئەگەر نیازی ھەرکاریکیان بکردایەو گەورەییان تێدا ببینیایە ، هیچ ھۆیک ساردی نەدەکردنەوه ، گیانیشیان لە مەترسیدا بوایە بەدەمیەوه دەچوون .

۵ - ئارامگرتن و لەسەرخوێی و ئاغریی، ھەمیشە شانازیان پێوه دەکرد ، ئەم سیفەتەیان بەگەورەیی تێدا بوو زۆر نازاوە نەبەرد بوون لە جەنگدا .

۶ - ەك خەلکیکی خێلەکی و دەشتەکی سادەو بی گری بوون، بەجەنجالیەکانی شارستانیتی سەرقال نەبوو بوون و فروفیلیان نەدەزانی ، دەرەنجامی ئەوێش ، راستگویی و سپاردەناسی سیفەتیان بوو، حەزبان لەخیانەت و بی ئەمەکی نەبوو . دەبینین ئەم پەرەوشتە بەرزانە - لەگەڵ مەوقیعیەتی دوورگەیی عەرەب لە جیھاندا - بوونە ھۆی ھەلبژاردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ ھەلگرتن و لەئەستۆگرتنی پەيامی خوایی و سەرکردایەتی مەوقایەتی و کۆمەلگای بەشەریی، چونکە ئەو پەرەشتانە ھەرچەندە ھەندیکیان لەکۆتاییدا ئەنجامی خراپیان ھەبوو، بەلام لەکۆی

ھەمويىدا كۆمەلىك رەۋشنى بەنرخ بوون ، بەسوودىكى گىشتى گەۋرەۋ دەگەپانەۋە
 بۆكۆمەلگا نەگەر دەستكارىيەكيان بىكرايە ، ئەۋەش ئىسلام لە ئەستۆي گرت .
 لەۋانەيە دۋاي ۋەفادارى بەسوودتەرىن رەۋشنى عەرەب نەفس بەرزى بى
 لەگەل بەدەمەۋە چۈۋنى كارو پاپەپاندنى ، چونكە ناكىرىت شەپەنگىزى ۋە فەسادو
 خراپە پىشە كىش بىكرىت ۋە دادى لەجىگەدا بىچىنرىت بەۋ سىفەتەنە بىت .
 بەدەر لەۋ سىفەتەنە سىفەتى رەۋشنى بەرزى تىران ھەبوۋ لىرەدا جىگەي
 باس نىيە .

رہ چہ لہ کی پیٹھ مہر ﷺ و بنہ مائہ کھی

رہ چہ لہ کی پیٹھ مہر ﷺ

رہ چہ لہ کی پیٹھ مہر سیٰ بہشی ہئیہ :

بہشیکیان ہموو سیرہ تناس و رہ چہ لہ ک زانہ کان یہ کدہ نگن لہ سہری ،
 نہ و د ش نہ و بہ شہ یانہ کدہ گہ پرتہ وہ سہر (عدنان) ، بہشیکیشیان جینگہ ی پا
 جیایی یہ ، ہندیکیان لہ سہری وہ ستاون و ہندیکی تریشیان قسہ یان
 لہ سہر کردوہ ، نہ مہشیان سہ بارہ ت بہ بہشی سہر وہ یہ تا ئیبراہیم ، بہشیکیان
 گومانمان نی یہ کہ شتی ہلہ ی تیدانیہ ، نہ و د ش ہوالی پیش (ئیبراہیم) ، ہتا
 دہ گاتہ (ئادہم) ، پیشتر چہ ند ئامازہ یہ کمان لہ و بارہ یہ وہ کرد ، نہ مہش
 دریزہ کہ یہ تی :

بہشی یہ کہم : موچہ مہد ﷺ کوپی عہد و لآی کوپی (عبد المطلب) ہ کہ
 ناوی (شیبہ) یہ ، کوپی ہاشم کہ ناوی (عمرو) ی کوپی (عبد مناف) ہ کہ ناوی
 (المغیرہ) یہ ، کوپی (قصی) کہ ناوی (زید) ہ ، کوپی (کلاب) ی کوپی (مرہ) ی کوپی
 (کعب) ی کوپی (لؤی) کوپی (غالب) ی کوپی (فہر) نہ م پیاوہ ناوی (قریش) ہ ،
 خیئی قوریش ناوہ کہ ی لہ وہ و ہاتوہ ، کوپی (مالیک) ی کوپی (النضر) کہ ناوی
 (قیس) ہ ، ی کوپی (کنانہ) کوپی (خزیمہ) کوپی (مدرکہ) ، کہ ناوی (عامر) ہ کوپی
 (الیاس) کوپی (مضر) کوپی (نزار) کوپی (معد) کوپی (عدنان) ہ^۱ .

بہشی دووہم : سہر وہ ی عہد نان ، (عہد نان) کوپی (اد) کوپی (ہمیسع) کوپی
 (سلامان) کوپی (عوص) کوپی (بوز) کوپی (قموال) کوپی (ابی) کوپی (عوام) کوپی
 (ناشد) کوپی (حزا) کوپی (بلداس) کوپی (یدلاف) کوپی (طایخ) کوپی (جاحم)
 کوپی (ناحش) کوپی (ماخی) کوپی (عیض) کوپی (عبقر) کوپی (عبید) کوپی
 (الدعا) کوپی (حمدان) کوپی (سنبر) کوپی (یثربی) کوپی (یحزن) کوپی (یلحن)
 کوپی (ارعوی) کوپی (عیض) کوپی (یشان) کوپی (عیصر) کوپی (افناد) کوپی
 (ایہام) کوپی (مقصر) کوپی (ناحت) کوپی (زارح) کوپی (سمی) کوپی (مزی) کوپی
 (عوضہ) کوپی (عرام) کوپی (قیدان) کوپی (اسماعیل) کوپی (ئیبراہیم) ﷺ^۲ .

^۱ / ابن ہشام ۱، ۲/۱ (تلقیح فہوم اہل الاثر) ۵۰۶ . رحمۃ للعالمین ۱۱، ۱۲، ۱۳/۲ ج ۱ ، ۵۲ .
^۲ / شیخی عہ لامہ (احمد سلیمان المنصور فوری) نہ م بہشی بہگیرانہ وہی کلبی نویسیدہ ، لہ گال (ابن سعد) بہ
 نیکنو لینہ وہ یہ کی ورد ، رحمۃ للعالمین ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳

به‌شی سَیْیه: سه‌روی ئیبراهیم عليه السلام ، که کوپی (تارح) که ناوی (آزده) کوپی (ناحور) کوپی ساروع . یان ساروغ . کوپی فالخ کوپی (عابر) کوپی (شالغ) کوپی (ارفخشد) کوپی (سام) کوپی (نوح) عليه السلام کوپی (لامک) کوپی (متوشلغ) کوپی (اخنوخ) - که ده‌لَین ئیدریسه عليه السلام کوپی (یرد) کوپی (مهلائیل) کوپی (قینان) کوپی (ئانوشه) کوپی (شیت) کوپی (ئادهم) عليه السلام .

بنه‌ماله‌ی پیغه‌مبه‌ری‌تی

بنه‌ماله‌ی پیغه‌مبه‌ر عليه السلام به‌بنه‌ماله‌ی (هاشمی) ناسراوه ، به‌هوی (هاشم) ی باپیری‌وه که کوپی (عبد مناف) ه ، که‌واته باباسی‌کی (هاشم) و ئه‌وانه‌ی دوا‌ی ئه‌و بکه‌ین:

۱. هاشم . هه‌روه‌کو له‌سه‌ره‌تادا ووتمان . چاودی‌رو زی‌وانی کابه‌ی به‌ده‌ست بوو ، له‌کاتین‌کدا که (بنو عبدمناف) له‌گه‌ل (بنو عبدالدار) له‌سه‌ر دابه‌شکردنی پله‌و پایه‌کان رینکه‌وتن ، (هاشم) پی‌اوینکی ناودارو ده‌وله‌مه‌ند بوو، یه‌که‌م که‌س بوو شو‌ربای بۆ حاجیان دروست کُرد ، ناوی (عمرو) بوو ، بۆیه ناوی نرا (هاشم) چونکه نان بده‌یی بوو ، یه‌که‌م که‌سی‌ک بوو که کاروانی بازرگانی شام و یه‌مه‌نی رینک‌خست بۆ قو‌ره‌یش له‌م باره‌یه‌وه شاعیریک ده‌لَیت :

عمرو الذی هشم الثرید لقومه قوم بمكة مستین عجاف
سنت اليه الرحلتان کلاهما سفر الشتاء ورحلة الاصفاف

له‌باره‌ی به‌سه‌ره‌اتی ئه‌و پی‌اوه‌وه ، ده‌لَین : جارینکیان به‌بازرگانی چوو بۆ شام ، که گه‌رایه‌وه بۆ مه‌دینه (سلمی) ی کچی (عمرو) ی خواست که یه‌کێ‌ک بوو له (بنی عدی بن النجار) ، له‌لای ژنه‌که‌ی مایه‌وه ، پاشان چوو بۆ شام ، ژنه‌که‌ی سکی به‌(عبدالمطلب) ه وه پیر بوو ، له‌و سه‌فه‌رده‌ا (هاشم) له (غزه) ی خاکی فه‌له‌ستین کۆچی دوا‌یی کرد ، له‌ سالی (٤٩٧ زاییندا) (عبدالمطلب) له‌ دایک بوو ، ناوی‌نا (شیبه) چونکه چهند تالیک‌ی سپی له‌ سه‌ری‌دا بوو^١ ، (سه‌لمی) ی دایکی له‌ یه‌ثریب مایه‌وه له‌مالی باوکی‌دا به‌خیوی کرد ، هه‌یج که‌سی‌ک له‌ که‌س و کاری هاشم له‌ شاری (مه‌که‌) دا به‌مه‌یان نه‌ده‌زانی .

^١ / ابن هشام ٢١٣، ٤/١ ، تلخیص فهوم اهل الاثر ل ٦٦ ، پوخته‌ی (السير للطبري) ل ٦٦ ، رحمة للعالمین ١٨/٢ ، سه‌رچاوه‌کان راجیایان هه‌یه له‌ناو بردنه‌کاندا بۆیه له‌ مه‌ندێ سه‌رچاوه‌دا ناوه‌کان که‌وتوون .

(هاشم) چوار کوپی هه‌بوو که بریتی بوون له : (أسد) و (أبو صیفی) و (نضلة) و (عبدالمطلب).

له‌گه‌ل (٥) کچدا که بریتی بوون له : (شفاء) و (خالده) و (ضعيفة) و (رقیه) و (جنه)^١.

٢- عبد المطلب ، پیشتر زانیمان که چاودیری و زیوانی کابه له دواى (هاشم) که‌وته ده‌ست (عبدالمطلب) ی کوپی (عبدمناف) ، ئەم پیاوه مروّقیکی به‌ریزو پایه‌دار بوو قوریش ناویان نابوو (فیاض) چونکه زۆر نان بده بوو، کاتیک (شیهه). عبدالمطلب . گه‌وره‌بوو، (المطلب) بیستییه‌وه و ناردی به‌شوینیدا - که‌هات بینی چاوی پر‌بوو له ئاو ، باوه‌شی پێداکرد ، له‌پشت خۆیه‌وه له‌سه‌ر و لا‌خه‌که‌ی داینا ، (عبدالمطلب) پازی نه‌بوو هه‌تا دایکی مۆله‌تی نه‌دا ، دایکیشی نه‌یویست بینیریّت . (المطلب) پینی ووت: ئەم کوپه‌ بۆلای مال و مولکی باوکی ده‌پرواته‌وه ، بۆلای (بیت الحرام) . ئەنجا مۆله‌تی‌دا، که له‌گه‌ل خۆیدا هی‌نایه‌وه بۆ مه‌ککه له‌پشت خۆیه‌وه سواری کرد‌بوو خه‌لکی ووتیان: ئەوه (عبد المطلب) ه ، ئەویش وتی: دایک پۆله‌پروتان بۆ بکات ئەوه برا‌زامة کوپی (هاشم) ه ، (عبد المطلب) لای مایه‌وه ، هه‌تا‌کو پی‌گه‌یشت ، دواى ئەوه (المطلب) له (بردمان) ه خاکی یه‌مه‌ن مرد، (عبد المطلب) هاته جی‌گه‌ی، ئەوه‌ی باوو با‌پیرانی ده‌یانکرد، ئەم له‌وان زیاتری ده‌کرد ، پله‌وپایه‌و ناوداریه‌کی په‌یدا‌کرد که‌س پی‌ش خۆی نه‌یبوو ، خه‌لکی خوشیان ده‌ویست ، سامی له‌دلی خه‌لکدا هه‌بوو^٢.

که (المطلب) کوچی دوا‌یی کرد، (نوفل) هه‌لی کوتایه‌ سه‌ر (عبدالمطلب) و که‌لو پهل و شمه‌کی ئەوی زه‌وت‌کردو بردی بۆ خۆی ، (عبدالمطلب) یش داوا‌ی کرد له‌ قور‌ه‌یش پشتیوانی ئی‌بکه‌ن تا ئەو که‌لوپه‌له له‌مامی به‌سه‌نێته‌وه ، وتیان: ئیمه ناتوانین خۆمان فری ده‌ینه‌ نێوان توو مامت ، ئەنجا نامه‌ی نووسی بۆ خا‌لوانی له‌خی‌لی (بنی النجار) و به‌چه‌ند شی‌ع‌ریک نامه‌یه‌کی بۆ هۆنینه‌وه ، خا‌له‌که‌ی (أبو سعد) ی کوپی (عدی) و (٨٠) سواره‌ی له‌گه‌ل خۆیدا هی‌نا نه‌وه‌ستان هه‌تا (ابطح) ی نزیک مه‌ککه له‌وی دابه‌زین ، (عبدالمطلب) یان پی‌گه‌یشت ، پینی ووت: خا‌له .. چه‌ز

^١ / ابن هشام ١٣٧/١، رحمة للعالمین ٢٦/١، ٢٤/٢ .

^٢ / ابن هشام ١٣٧/١، ١٣٨ .

دهكهم له مالهكهم دابهزيت ، نهویش وتی: نهخیر سویندبیت ههتا به(نوفل) نهگهم وازناهینم ، کهوتهپری ههتا گهیشته نهجومهنی قورهیش و پیش سپیانیان لهوی بوون ، (نوفل) ههستایه سهپیی ، (ابوسعبد) شمشیری لی ههلیکیشا وتی: (نوفل)، سویندبیت بهخاوهنی بهیت نهگهر نیستا نهوکهلوپهله نهدهیتهوه دهست نهو خوشکهزایهه بهه شمشیره نهتکوژم ، (نوفل) وتی: ههمو کهلوپهلهکانم داوتهوه به(عبد المطلب) ، پیش سپیهکانی قورهیش شایهتیا بۆدا ، نهنجا (ابوسعبد) هاته دهرهوهو لهمالی (عبدالمطلب) دابهزی سی پوژ مایهوه ، عهمرهه کردو گهپایهوه بۆ مهدينه ، که نهوه پرووی دا ، (نوفل) پهیمانی بهست لهگهل (بنی عبد الشمس) کوپری (عبدمناف) دژ به (بنی هاشم) ، کهخیلی (خزاعه)ش بینیان (بنی النجار) هاتن به دهه (عبد المطلب) ه وه ، وتیان: چۆن کوپری نهوانه کوپری نیمهشه ، حهق وایه نیمه زیاتر بچین بههاناپهوه -چونکه دایکی عبد مناف لهوانه - چوونه ناو (دار الندوه) پهیمانیان بهست لهگهل (بنی هاشم) دژ به (بنی عبدالشمس) و (نوفل) ، ههر نهه پهیمانه بوو لهئاكامدا بووه هووی (فتح)ی مهککه ، ههروهکو له دوااییدا باسی دهکهن^۱.

^۱ / کورتهی کتییی (سیره الرسول) نووسینی (شیخ محمد عبد الوهاب) ل ۴۱-۴۲.

گرنگترین پرووداویک به سهر (عبد المطلب) دا هاتیت

له باره‌ی (بیته) وه دوو شت بوو^۱ :

هه لکه ندنی بیرى (زهمزم) و پرووداوى (الفیل) ،

خولاسه‌ی یه کهم نه وه یه :

(عبدالمطلب) له خه ودا فه رمانی پیکرا له شوی نیکی دیاریکرا ودا بیریک هه لکه نیته ، دهستی کرد به هه لکه ندن ، نه و شتانه‌ی تیدا دوزیه وه که له کاتی خوی (جرهم) یه کان تیدا هه شاریان دابوو وه کو: (شمشیرو قه لغان و دوو ئاسکه ئالتونیه کهو شمشیره کانی دا له درگای کابه و دوو ئاسکه کهشی به درگا که دا کردو دهستی کرد به دابه شکردنی ئاوی زهمزم بۆ حاجیان ، که ئاوی زهمزم درکهوت قوره‌یش دهستیان کرد به ململانی له گهل (عبد المطلب) داو پییان وت: بمانکه هاوبه‌شی خوت ، وتی: قه بولی ناکه ، نه مه کاریکی تایبه ته به خومه وه ، وازیان لی نه هینا هه تا بردیانه لای فالگره وه که ی (بنی سعد) ، نه گه پانه وه هه تا خوی گوره نه وه ی نیشان دان که ئاوی زهمزم تایبه ته به (عبد المطلب) وه ، له ویدا (عبد المطلب) ئاهی کرد نه گهر خوا (۱۰) کوپی پی ببه خشیت که بتوانن پشتی بگرن نه وایه کیکیان له پال کابه دا بکاته قوربانی.

کورتیه‌ی پرووداوی دووم نه وه یه :

(نه بره‌هه‌ی سه باحی حه به‌شی) جیگه داری (نجاشی) له یه مه‌ندا ، کاتییک سه‌یری کرد خیله کانی عه رب پرووده که نه کابه ، کلئسایه کی له (صنعاء) دا دروست کرد ، بۆ نه وه ی پروویان له کابه وه ربگیریت ، کابرایه کی خیلئ (کنانه) نه مه ی بهر گوی که وتبوو ، چوو بووه ناو په‌رستگا کهو پیسایئ تیدا کردبوو ، که نه بره‌هه به مه ی زانی رقی هه‌ستا ، به سوپایه کی زه به‌للاحی شه‌ست هه‌زار که‌سیه وه به نیازی پروو خاندنی کابه که وته پرئ ، له ناو سوپا که دا (۹) یان (۱۲) فیلی تیدا بوو ، نه بره‌هه سواری فیله گه‌وره که یان بوو که وته پرئ تاگه‌ی شته ناوچه‌ی (مه غمه‌س) له ویدا سوپا که ی کۆ کرده وه ، فیله کانی ناماده کرد بۆ شالابردن و خووشی سازدا بجیته ناو مه‌که وه ، له کاتی که دا که له شیوی (محسر) دا بوون له نیوان (مزدلفه) و (منی) دا ، فیله که رویشته و راست نه بووه به ره و کابه ، که پروویان پیده کرده باکوور

^۱ / ابن هشام ۸/ ۱۴۲، ۱۴۷.

باشور يان پۆژمه لات پای دهکرد که پوويان وهرده چه رخاند به ره و کابه چۆکی دادهدا ، لهو حالتهدا هه موو فيله کان مانيان گرتبوو ، خوای گه وره بالنده يه کی زۆری نارد هه سريان ، وورده به ردی به سهردا باراندن ته فروتوونای کردن وه کو کای خورويان ئی هات ، بالنده کانیش وه که په رسته یکه وه هابوون ، هه ربالنده يه کی سى به ردی هه لگرتبوو ، به ردی که به ده نووک ، دوو به ردی وه که ده نکه نوکیش به قاچیه نه وه ، بهر هه رکه سینیان به کوتایه په لوپۆی ده شکاندو له ناوی ده برد ، هه موويان به رنه که وتن ، زیندوه کان به شپه زه یی تیکرژان و پایان کرد شه پولیان نه دا ، به ملاولادا ده که وتن و هه لته ده ستانه وه ، نه به ره هه ش (خوا) ده ردی کی بو نارد سه ربه نه کهانی پزین ، که گه یشته وه (صنعاء) وه که جوجک بچوک بوو بوه وه ، دللی وه ستاو مرد .

قوهریش به ده ورو به ری شیوو دۆله کهانی مه که که بلاوه یان کردبوو خو یان دابووه پال شاخه کان ، له ترسی سوپاکه ، که سوپاکه ته فرو تونا بوو ، نه وانیش به سه لامه تی گه رانه وه بو ناو ماله کهانیان^۱.

ئهم پووداوه له مانگی (محرم) دا بوو، پێش له دایک بوونی پێغه مبه ر ﷺ به (۵۰) یان (۵۵) پوژ - به پێی پای زۆرینه که به رامبه ره له گه ل سهره تای مانگی مایسی سالی (۵۷۱ز) دا، ئهمه نوقلانه يه کی خێریوو خوای گه وره به خشی به پێغه مبه ر ﷺ و بنه ماله که ی ، چونکه کاتی که سهری (بيت المقدس) ده که ی نه به یین موشریکانی دۆژمنی خودا هه لیان کوتایه سهر ئهم قیبه له یه ، له کاتی که دا خه لکه که ی موسلمان بوون هه روه کو له سه رده می (بوخته نه سر) دا پووی دا ، سالی (۵۸۷ پ.ز) و پۆمه کانیش له سالی (۷۰ز) دا، به لام ده یین (کابه) له کاتی که دا که جینه شینه کهانی موشریک بوون که چی نه سهرانیه کان نه یان توانی زال بن به سه ریدا ، له بارودۆخیکدا ئهم پووداوه پووی دا ، هه واله که گه یشته زۆرینه ی شارنشیننه کهانی نه وکاته ، که په یوه نده یه کی پته و یان له گه ل پۆمه کاند هه بوو ، فارسه کانیش له بۆسه دا بوون بۆیان و چاوه پوانی چاره نووسی پۆمه کهانیان ده کرد، دوا ی هه واله که خیرا فارسه کان هاتن بۆ (یه مهن) ، ئهم دوو ده و له ته نوینه رایه تی جیهانی شارستانیان ده کرد، ئهم پووداوه سه رنجی دونه یی به لای خۆیدا راکیشاوه و به لگه ی ئهو شه ره ف و پیرۆزه گه وره یه بوو که خوا به خشیویه تی به (بيت الله) و

^۱ / ابن هشام ۴۳/۱ هتا ۵۶ ، مه روه ما (تفهيم القرآن) ۶۶/۲ هتا ۶۹ .

ئەو ەش دەسەلمىنىت ئەو ە تەنھا مائىكى (مقدس) ە لەسەر زەویداو ەەر كەسىكى
خەلكى ئەم (بىت) ە ، بانگەشە بۆ (نبوة) بكات جەخت لەسەر ئەو پووداوە
دەكاتەو ە ، ئەمە لىكدانەو ەى فەلسەفەى شاراو ەى خواىى ە بۆ پشتىوانى و
پشتىگىرى كردنى خواى گەورە بۆ موشرىكەكان و دژ بەكۆمەلىك ئىماندارى
مەسىحى بەشپۆەىەك لەسەر و جىهانى دونیاو ەىت ، عبدالمطلب (١٠) دە كوپرى
هەبوو ، برىتى بوون لە:

(حارث) و (زبىر) و (أبو طالب) و (عبدالله) و (حمزة) و (أبو لهب) و (غيداق)
(مقوم) و (صفار) و (عباس) ، گوتراویشە گواىە (١١) كوپر بوون ، يانزە ەمىيان
ناوى (قثم) بوو ە ، ەندىكى تر دەلىن (١٢) بوون ، (عبد الكعبه) و (حجل) يان بۆ
زىاد كردو ە ، وتراو ە (عبدالكعبه) (مقوم) ە ، (حجل) یش (غيداق) ە ، لەناو
كوپرەكانىدا كەسىك نى ە بەناوى (قثم) ە و ە ، (٦) كچىشى ەبوو ە: (أم الحكيم) -
بيضاء . و (وبره) و (عاتكه) و (صفیه) و (أروى) و (أمیمه) .^١

٣- (عبدالله) باوكى پىغەمبەرە ﷺ ، داىكىشى (فاطمة) ى كچى (عمرو) ى
كوپرى (عائذ) ى كوپرى (عمران) ى كوپرى (مخزوم) ى كوپرى (يقلظة) ى كوپرى (مره) ى ە ،
(عبدالله) باشتىرین كوپرى (عبدالمطلب) بوو لە ەمووشىيان خۆشەوىستەر بوولای
(عبدالمطلب) ، شۆرەتەكەى (ذبیح) ە ، ئەمەش لەبەر ئەو ە بوو كاتىك كوپرى دەىەمى
بوو ، زانى كە دەتوانن پشتى بگرن ، ەوائى نەزەرەكەى پىدان ، ناوى لە تیرو
پشكەكاندا نووسىن ، تیرەكەى لىدا ، بۆ عبدالله دەرچوو ، (عبدالمطلب) ەبدوللای
كوپرى بردو چەقۆیەكى ەیناو بردىە بەردەم كابە بۆ سەربرىنى ، قوپەیش و
خالەكانى ەبدوللای لەخىلى (بەنى مەخزوم) و (أبو طالب) ى براى نەیانەیشت ،
(عبدالمطلب) پى و تن : چى بكەم لەنەزەرەكەم ؟ وتیان: برۆ بۆلای ژنە فالگرەو ەكەو
پرسىارى لى بكە ، ئەویش چوو ە لای ، فرمانىدا كە تیروپشكەكە بۆ ەبدوللای و
(دە) وشتىركىت ، ئەگەر تیروپشكەكە كەوتە سەر ەبدوللای (دە) وشتىرى تری بۆ
زىاد بكەن ەتاكو پەرورەدگارى پازى دەبىت! ، ئەوجا ئەگەر كەوتە سەر وشتەرەكان
با سەریان بپرىت ، (عبدالمطلب) گەپایەو ە تیروپشكى كرد بۆ (ەبدوللای) و (دە)
وشتىر ، كەوتە سەر (ەبدوللای) ، ئەمەى دووبارە كردو ە ەمووجارىك لەسەر
ەبدوللای دەرەچوو ئەویش (دە) (دە) وشتىرى زىاد دەكرد ، كە وشتەرەكان ژمارەیان

^١ / بڕوانە (تلفیح فہوم اہل الاثر) ل (٨٠٩) ەرو ەما (رحمة للعالمین) ٥٦،٦٦/٢ .

گه‌یشته (۱۰۰) دانه ، تیروپشکه‌که بو و شتره‌کان دەرچوو ، هه‌موویانی کرده قوربانی ، نه‌جا وازی ئی هیئان و نه‌یهیلاً مروّ و نازەلی د‌رندەیان ئی نزیک بیته‌وه ، تا ئەوکاتە حەقی خوینی مروّ (ده) و شتر بوو له‌ناو قورەیشدا ، دوا‌ی ئەو پووداو‌ه بوو به (۱۰۰) و شتر ، که ئیسلامیش هات قەبو‌لی کرد ، له پیغه‌مبەریش‌هوه ﷺ ده‌گیرنه‌وه ، فه‌رموویه‌تی : (انا ابن الذبیحین) واته‌: من کو‌پی هه‌ردوو (ذبیح)ه کهم ، که (إسماعیل) و (عبدوللّٰه)ی باوکیه‌تی .

(عبدالمطلب) ، (ئامینه)ی کچی (وه‌ه‌ب)ی هه‌لب‌ژارد بو‌ هاوسه‌رتی (ع‌بدوللّٰه)ی کو‌پی ، ئامینه له‌و پۆژ‌ه‌دا به‌ریزترین ئافره‌تی قورەیش بوو له‌بنه‌ماله‌و پله‌ی کۆمه‌لایه‌تیدا ، باوکی سه‌روکی (بنی زه‌ره) بوو خاوه‌نی بنه‌ماله‌و ره‌چه‌له‌ک و پله‌وپایه‌وه بوو ، (ع‌بدوللّٰه) له‌ مه‌که‌که ئامینه‌ی گو‌یزایه‌وه ، پاش ماویه‌کی کهم (عبدالمطلب) ، ع‌بدوللّٰهی نارد بو‌ مه‌دینه خورمایان بو‌ بک‌ریّت ، له‌و‌ی مردوه ، پ‌یوایه‌تیکی تر ده‌لیت ناردی بو‌ بازرگانی بو‌ وولاتی شام ، له‌گه‌ل کاروانیکی قورەیشدا بوو ، که له‌مه‌دینه دابه‌زین نه‌خۆش که‌وتوو ، هه‌رله‌و‌ی وه‌فاتی کرد ، له‌ مائی (النا‌بغة الجعدی) ئه‌سپه‌رده کرا به‌پی‌ی پ‌ایسی میژوونوسان ، له‌وکاته‌دا (ع‌بدالله) ته‌مه‌نی (۲۵) سا‌ل بوو ، مردنه‌که‌شی پی‌ش له‌دایک بوونی پیغه‌مبەر بووه ﷺ ، گیرانه‌وه‌یه‌کی‌ش ده‌لیت: دوا‌ی له‌دایک بوونی پیغه‌مبەر ﷺ به‌دوومانگ وه‌فاتی کردوو‌ه^۱ که‌هه‌والی گه‌یشته‌وه مه‌که‌که (آمنة) به‌جوانترین شیعر بو‌ی لاوانه‌وه ، ووتی :

عفا جاب البطحاء من ابن هاشم	وجاور لحداً خارجاً في الغماغم
دعته المنايا دعوة فأجابها	وما تركت في الناس مثل ابن هاشم
عشيّة راحوا يحملون سريره	تعاوره أصحابه في التراحم
فإن تك غالته المنايا وريها	فقد كان معطاءً كثير التراحم ^۲

ئه‌وه‌ی له (ع‌بدوللّٰه) به‌جیما ، (۵) و شترو ، می‌گه‌لیک و ، که‌نیزه‌کیکی حه‌به‌شی بوو به‌ناوی (به‌ره‌که) شو‌ره‌ته‌که‌ی (ام ایمن) ه ، ئەم ژنه‌ دایه‌نی پیغه‌مبەر بوو ﷺ^۱.

^۱ / پ‌روانه : (ابن هشام) ۱/۱۵۹ تا ۱۵۵ ، (رحمة للعالمین) ۲/۸۹، ۹۰ ، (سیرة الرسول) نووسینی (شیخ عبدالله) ل ۲۲ ، ۲۳ .

^۲ / پ‌روانه : ابن هشام ۱/۱۵۶ - ۱۵۸ ، (فقه السیرة) نووسینی (الغزالی) ل ۴۵ ، (رحمة للعالمین) ۲/۹۱ .

^۳ / پ‌روانه (طبقات ابن سعد) ۱/۶۲ .

له داييك بوون و چل سال پيش پيغه مبهريتي

(له داييك بوون)

سهرورې پيغه مبهران ﷺ له شيوې (بنې هاشم) ې مهككه ، سهرله به يانې دوشه ممه (۹) ې په بيغې يه كه مې سالي (فيل) ه كه له داييك بوو ، چل سال بوو سهرده مې مهليكي كيسرا (نهوشيروان) تنپه پري بوو ، نهو پوژه بهرام بهره له گهل (۲۰) يان (۲۲) ې مانگي (چوار) ې سالي (۵۷۱) ې زايين ، به پيټي نهو ليكولينه وه يه ې زاناي گه وړه (محمد سليمان المنصور فوري) و ليكولنه ې بواري گه ردوناسي (محمود پاشا) كردو يانه ^۱.

(ابن سعد) ده گيړته وه كه دايكي پيغه مبهري ﷺ وتويه تي: كه (محمد) له دايك بوو نوريك له داوېنم درچوو كوڅكه كانې شامي پوونكرده وه ، نيمامي نه حمده له (عرباض) ې كوپي (ساريه) وه شتيكي نزيك له وه ده گيړته وه ^۲. ده گيړنه وه پيش له داييك بووني پيغه مبهري ﷺ هه نديك پيشيبيني پوي داوه له وانه ، چواره به له كوڼه ې هه يوانه كه ې كيسرا كه وتوته خواره وه و نهو ناگره ې هه زار سال بوو ده يانپه رست كوژا يه وه ، كلنسا كانې ده ورو بهري ده رياچه ې (ساوه) پووخان ، پاش نه وه ې كه درزيان بر دبوو ، نيمامي (به يه قې) نه مه ې گيړاوه ته وه ^۳ ، هه رچه نده (محمد الغزالي) دان به مه دا نانيت ^۴.

كه له داييك بوو ، دايكي ناردي به شوي (عبدالمطلب) ې باپريدا بو نه وه ې مرژده ې نه م كوپه زايه ې بده ني ، (عبدالمطلب) له ناميزي گرت و بردي بو كا به و سوپاسي خواي كردو پارايه وه ، ناوي (محمد) ې بو هه لبارد - شاياني وتنه نه م ناوه له ناو عه ره بدا باونه بوو . له هه وتودا خه تنه ې كرد كه نه مه دابي عه رب بوو ^۵. له دواي دايكي ، يه كه م ژنيك كه شيري دا به (محمد) ﷺ (ثوبه) ې كه نيزه كي (ابو لهب) بوو ، شيري كوپنكي خوي دايه ناوي (مسروح) بوو ، پيشترش شيري به (حمزه) ې كوپي (عبدالمطلب) مامي پيغه مبهري ﷺ دابوو ، پاشترش شيري دا به (ابو سلمه) كوپي (عبد الاسد المخزومي) ^۶.

^۱ / بېروانه (مختصر سيرة الرسول) (عبدوللاي نه جدي) ل ۱۲، تلقيح فهم اهل الاثر ل ۴، (صحيح مسلم) ۹۶/۲.

^۲ / بېروانه (محاضرات تاريخ الامم الإسلامية) نووسيني: الخضري ۶۲/۱، رحمة للعالمين ۳۸، ۳۹/۱.

^۳ / بېروانه (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسيني شيخ (عبدالله النجدي) ل ۱۲. (ابن سعد) ۶۲/۱.

^۴ / هه مان سرچاوه ې يه كه م.

^۵ / بېروانه (فقه السيرة) نووسيني (محمد الغزالي) ل ۴۶.

^۶ / ابن هشام ۱۵۹، ۱۶۰/۱. (محاضرات تاريخ الامم الإسلامية) (الخضري) ۶۲/۱، وتيهك هيه ده لي به خه تنه كراوي له داييك بوو. بېروانه (تلقيح فهم اهل الاثر ل ۴. (ابن القيم) ده لي: فهرموديه كي راست له و باره يوه نه يه. بېروانه (زاد المعاد) ۱۸/۸.

^۷ / بېروانه (تلقيح فهم اهل الاثر ل ۴). (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسيني شيخ (عبدالله النجدي) ل ۱۲.

له ناو (بنی سعد) دا

نهریتی عهره ب وهابوو شارنشینه کانیان دهگه پان بۆ دایه ن بۆ مناله کان له بهر نه وهی له نه خووشی شار به دور بن ، هه تا کو جهسته یان پتهوو بازویان به هیژ بیت و ، هه له منالی یه وه زمانی عهره بی به پاراوی فیرین ، (عبد المطلب) به دوا ی زۆر دایه ندا گه را بۆ پیغه مبه ر ﷺ ، دایه نیکی له خیل ی (به نی سعد) بۆ دۆزیه وه ، ناوی (حلیمه) کچی (ابو ذؤیب) بوو ، هاوسه ره که ی ناوی (الحارث) کوپی (عبد العزی) شو ره تی (ابو کبشه) بوو له هه مان خیل^۱.

پیغه مبه ر ﷺ له و ی چه ند خوشک و برایه کی شیریی هه بوو ، له وانه (عبدالله) کوپی (حارث) ، (انیسه) کچی (الحارث) و ، (حذافه) یان (جذامه) کچی (الحارث) - ناوی راسته قینه ی (شیماء) ، ئەم ژنه هه موو جارێک پیغه مبه ر ﷺ ، هه ره ها (ابو سفیان) کوپی (الحارث) کوپی (عبد المطلب) ئامۆزای پیغه مبه ره ﷺ ، له باوه ش ده گرت.

(حمزه) ی مامی پیغه مبه ر ﷺ لای دایه نیک بوو له هه مان خیل ی دایه نه که ی پیغه مبه ر ﷺ خیل ی (بنی سعد) کوپی (بکره) ، دایه نه که ی له و کاته دا شیریی دا به پیغه مبه ر ﷺ که له ئامیزی (حلیمه) دا بوو ، به م شیوه یه (حمزه) برای شیریی پیغه مبه ره ﷺ له دوو سه ره وه ، له سه ری (ثویبه) و سه ری (سعدیه) وه^۱ .

(حلیمه) له باره ی به ره که ت و پیروزی پیغه مبه ره وه ﷺ شتی سه یر ده گیریته وه ، باوازی ئی به ینین خوی به درێژی بۆمان باس بکات ، (ابن إسحاق) ده لیت:

(حلیمه) ده یوت: که له گه ل هاوسه ره که ی و کوپیکی شیره خو ره یداو کو مه لیک ژنی تری خیل ی (به نی سه عدی کوپی به کر) دا ده پواته ده ره وه به مه به ستی وه رگرتنی مناله شیره خو ره کان ، حه لیمه وتی: ئەو ده رچونه مان له سالیک ی وشکیدا بوو هیچ له مالدا نه بوو، ده لیت: به سواری گویدرێژیک ی سپی ده رچوین مه شکه یه کمان پێبوو سویندبیت دلۆپیک ی تیدا نه بوو، نه مانده توانی هیچ شه ویک بخه وین له بهر گریان ی ئەو مناله مان که له تاو برسیتی ده یکرد ، مه مکه کانه ئه وه نده شیریان تیدا نه بوو تیژی بکه ن ، مه شکه ش هیچ شتیکی تیدا نه بوو بیده می^۱ ،

^۱ / زاد المعاد ۱/ ۱۹.

چاوه پوانی بارانبارین و بوژانه وه بوین ، به سواریی ئه و گویدریژه چومه ده ری ، گویدریژه کهم ئه وهنده لاوازیو هاوه له کانم به زه بیان پیمدا دهاته وه ، ههتا گه یشتینه مه کهکه به شوین مناله شیره خۆره کاندای ده گه پراین ، ژنمان تییدا نه بوو پیغه مبه ری نیشان بدریت و قه بولی بکات ، چونکه ده یانوت بی باوکه ، هوکه شی ئه وه بوو ئیمه چاوه پوانی یارمه تیه ک بوین له باوکی مناله که وه ، ده مانوت ئه م مناله بی باوکه ، ده بیئت دایک و باپیره ی بتوانن چی بکه ن ؟

بویه هه زمان ئی نه بوو ، ژنمان تییدا نه ما ساوایه که هه لئه گریئت من نه بیئت ، که خۆمان کوکرده وه و تم به هاوسه ره کهم : سویند بیئت به خوا پیم ناخۆشه له گه ل هاوه له کاندای بگه ریمه وه و منالیکم وه رنه گرتیئت ، به خوا ده پۆم ئه و مناله بی باوکه هه لئه گرم ، هاوسه ره که ی وتی : قهیدی نی یه ، به لکو خوی گه وه به هویه وه به ره که تی بنیریت بۆمان ، هه لیمه ده لیئت : چووم و هی نام ، هیچ پالی پیوه نه نام بۆ هه لگرتنی ته نها ئه وه نه بیئت که منالی ترم ده ست نه که وت ، ده لیئت : وه رم گرت و گه پامه وه نیو کاروانه کهم ، هه ر که خسته م باوه شم مه که کانم شیریان ئی ده چۆرا ، ئه وهنده ی خوارد وه تا تیر بوو - نه نجا براکه شی مژی تا تیر بوو - پاشان نووست ، پیشتر هه رگیز له گه لی نه ده نووستین ، میرده کهم هه ستا چو بۆ لای مه شکه که وه سهیری کرد پره ، دهستی پیدا هی نا شیر ی ئی ها ته ده ره وه ، تیری ئی خوارد وه منیش تیر بووم ، خۆشترین شه ومان کرده وه : هه لیمه ده لیئت : که پۆژ به وه میرده کهم وتی : ئه ری هه لیمه ده زانی ! سویند بیئت به خوا شه نه یه کی پیروژمان به رکه وتوو ، هه لیمه ده لیئت : وتم : منیش ئاوات ده خوازم وابیئت ، هه لیمه ده لیئت : پاشان ده رچوین ، من سواری گویدریژه کهم بووم ، مناله که شم له گه ل خۆمدا سوار کرد ، سویند بیئت به خوا به سواریی ئه وهنده پۆشتم گویدریژی که سیان ئه و ماوه یان نه ده بری ، وای ئی ها ت هه ندیک له هاوه له کانم ده یانوت : ئه ری که که ی (ابی نویب) ، دایک پۆله پۆت بۆ بکات !

که میک له سه ره مان بوه سته ، ئه مه ئه و گویدریژه نه بوو که پیی ها تیت

له گه لماندا ؟

منیش پیم ده وتن : به ری وه للاً ! ئه وه خۆیه تی ، نه وانیش ده یانوت : سویند بیئت شتیکی ئی ها تووه ، هه لیمه ده لیئت “ پاشان گه یشتینه وه ماله کانی خۆمان له ناوچه ی (به نی سه عد) ، پیم وانی یه هیچ زهویه کی خودا هه بوو بیئت له وه

وشك و بی‌ناوتر ، دواى نه‌وه می‌گه‌له‌که‌م به‌و شیوه‌یه‌ی ده‌مان برد به‌تیری و گوانی پر له شیر‌وه ده‌گه‌پایه‌وه ، ده‌مان دۆشى و لی‌مان ده‌خوارد‌وه ، هیچ که‌سی‌ک له‌وان یه‌ک دل‌وپی له‌گوانی می‌گه‌له‌که‌یدا نه‌ئه‌دۆشى و ، گوانی می‌گه‌له‌کانیان هیچی تیدا نه‌بوو ، وای ئی هاتبوو ناماده‌بووان ده‌یانوت به‌شوانه‌کانیان: هاوار بو ئیوه له‌و شوینه‌دا می‌گه‌له‌که‌ به‌ره‌للا بکه‌ن که‌شوانه‌که‌ی کچی (ابی ذؤیب) تیایدا می‌گه‌له‌که‌ نه‌له‌وه‌پرنیت ، نه‌مجاره‌ش می‌گه‌له‌کانیان به‌برسیتی و گوانی خالیه‌وه ده‌گه‌پانه‌وه ، می‌گه‌له‌که‌ی منیش به‌تیری و گوانی پر له شیر‌وه ده‌هاتنه‌وه ، به‌رده‌وام نازو نیعمه‌تی خودامان به‌سه‌رخۆمانه‌وه ده‌بینی هه‌تا دوو سال و شیر برینه‌وه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ گوزه‌را که‌ گه‌وره‌ بوو له‌ مناله‌کانی تر نه‌ده‌چوو ، هیشتا نه‌گه‌یشبووه دوو سال منالیکی قه‌له‌وو جوان بوو ، حه‌لیمه ده‌لیت: هیئامانه‌وه بۆلای دایکی و سور بووین له‌سه‌ر نه‌وه‌ی لامان بمینبیته‌وه ، به‌هۆی نه‌و به‌ره‌که‌ته‌وه که‌ به‌سه‌رماندا پزڤابوو ، قسه‌مان له‌گه‌ل دایکی‌دا کردو ، من پیم وت: حه‌زده‌که‌م کوپه‌که‌م له‌لا به‌جی به‌یلت هه‌تا گه‌وره‌ ده‌بی، چونکه‌ له‌په‌تای ناو مه‌ککه‌ نه‌ترسم، حه‌لیمه ده‌لی: زۆر نه‌ماینه‌وه هه‌تا جاریکی دی پیی داینه‌وه‌و له‌گه‌ل خۆمان هیئامانه‌وه^۱.

به‌و شیوه‌یه پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌ناو خیلای (بنی سعد)دا مایه‌وه ، هه‌تا سالی چواره‌م یان پینجه‌می^۲ ته‌مه‌نی له‌و ساله‌دا پرووداوی سنگ له‌ت کردن پرووی‌دا ، (مسلم) له‌ (انس) وه ده‌گپرنته‌وه له‌ پیغه‌مبه‌ره‌وه ﷺ که‌ جاریکیان جبره‌ئیل هاته‌ خزمه‌تی ، له‌کاتی‌که‌دا که‌ له‌گه‌ل مناله‌کانی تر‌دا یاریی ده‌کرد ، گرتی و دای به‌زه‌ویدا ، سنگی له‌ت کردو ، دلی ده‌ره‌ینا خوین پارهی‌ه‌کی تیدا ده‌ره‌ینا ، فه‌رمووی: نه‌مه‌ پشکی شه‌یتانه‌ له‌ تۆدا ، پاشان دله‌که‌ی له‌ ته‌شتیکی ئالتونی پر له‌ ناوی زه‌مه‌مدا شوورد ، پاشان هیئایه‌وه‌یه‌ک و ، خسته‌یه‌وه شوینی خووی ، به‌ هه‌له‌داوان مناله‌کان رایانکرد بۆلای دایکی - واته‌ دایه‌نه‌که‌ی - وتیان: محمد کوژرا ، که‌ هاته‌وه‌ لایان چون به‌ ده‌میه‌وه په‌نگی زه‌رد هه‌لگه‌را بوو^۳.

^۱ / ابن هشام ، ۱/ ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸.

^۲ / نه‌مه‌ پای زۆریه‌ی سیره‌ت نووسه‌کانه، په‌وتی گپراوه‌که‌ی (ابن إسحاق) نه‌وه ده‌گه‌یه‌نی که‌ له‌ سالی سنی‌مه‌دا پرووی دابی ، بروه‌انه (سیره‌تی ابن هشام) ۱/ ۱۶۵، ۱۶۶.

^۳ / صحیح مسلم ، باب الإسراء ۱/ ۹۲.

بەرەو دایکە بەسۆزەکەى

دواى ئەو پووداوه حەلىمە زۆر لە محمد ئەترسا ھەتا گىراپاھە بۆ دایکى،
 لاى دایکى مایەو ھەتا تەمەنى گەیشتە شەش سال^۱ ئامینە پىنى باش بوو
 لەیادی کۆچى مێردەکەیدا سەردانى گۆرەکەى بکات لە یەثریب، لە مەککە
 دەرچوو، ماوہیەکی پینچ سەد کیلۆمەترى دایەبەر، محمدى بى باوک پۆلەکەىەتى
 ﷺ و کارەکەرەکیان (ام ایمن) و (عبدال مطلب)ى سەرپەرشتیاری لەگەڵدا بوو،
 لەوى مانگىک مایەو، پاشان گەراپاھەو: لەرنگەى گەرانەوودا نەخۆشیی لەکۆلى
 نەبوو، ھەر لەسەرەتای رینگەو لەگەڵدا بوو، لە (ئەبواء)ى نیوان مەککەو
 مەدینە کۆچى دواى کرد^۲.

بەرەو لاى باپیرە سۆزدارەکەى

(عبدال مطلب) ھینایەو بۆ مەککەو، ھەموو ھەست و سۆزىکى دلى
 دابو کۆرەزا بى باوکەکەى، کە تووشى کارەساتىکى نوێ بوو برینە کۆنەکانى
 ھینایەو سۆ، ئەوئندە بەزەبى بەودا ھاتەو بەئەندازەى ئەو بەزەبى بە پۆلەکانى
 خۆیدا نەدەھاتەو، ھەرگیز بەتەنھا جى نەدەھىشت و، رىزى ئەدا بەسەر
 منالەکانى خۆیدا، (ابن هشام) دەلى: (عبدال مطلب) ھەموو جارێک لەسیبەرى
 کابەدا فەرشیکی بۆ راڤەخرا، کۆرەکانى لەدەورى ئەو فەرشە دادەنیشتن، کەچى
 پىغەمبەر ﷺ ھىشتا منالیکى تازە پىگەیشتو بوو دەچوو پالى باپیرەى،
 مامەکانى دەیانویست دوورى بخەنەو (عبدال مطلب) پى دەوتن: واز لەو کۆرەم
 بەینن سویند بىت شان و شەوکەتیکى ھەبە، پاشان لەگەلى دادەنیشتن، دەستى
 بەسەریدا دەھیناو دلى پىخۆش دەکرد^۳.

لە تەمەنى ھەشت سال و دوومانگ و دە پۆژدا (عبدال مطلب)ى باپیرەى
 پىغەمبەر ﷺ لە مەککە کۆچى دواى کرد، پىشتەر وای بەباشزانى کە بیخاتە ژێر
 رکیف و چاودىرى (ابو طالب)ى مایەو^۴.

^۱ / تلقیح فہوم الاثر ل ۷، ابن هشام ۱/ ۱۶۸.

^۲ / ابن هشام ۱/ ۱۶۸، تلقیح فہوم اہل الاثر ل ۷، کۆباسەکانى (تاریخ الامم الإسلامیة) للخضرى ۱/ ۶۳، (فقہ السیرة) غزالى ۵۰.

^۳ / ابن هشام ۱/ ۱۶۸.

^۴ / تلقیح فہوم الاثر ل ۷، ابن هشام ۱/ ۱۶۹.

بۆ ئامىزى مامە بە بەزىيە گەي

(ابو طالب) يىش بە جواترىن شىۋە مافى برازايەتى پىداۋ، خىستىيە نىۋ
كۆرەكانى خۇي و، پىش ئەۋانىشى خىست ، رىزىكى تايىبەتى داىە ، بۆ ماۋەي چل
سال پىشتى گرت و، پاراستى و، خۇشى و ناخۇشى لەبەر خاترى ئەۋبۇو ، لە
شۋىنى خۇيدا كورتەيەك لەۋەش دەۋىين .

داۋاي باران بارىنى پى دەكەن

(ابن عساکر) دەگىرىتتەۋە لە (جلهمه) ي كۆرى (عرفطة) ۋە فەرمۇي:
كاتىك چۈۋمە مەككە خەلكەكەي لە وشكى و بى بارانيدا دەژيان ، خىلى قورەيش
وتيان:

ئەرى ئەبو تاليب ! دەشت و دەرمان بى ئاۋە ، مال و منالمان وشك بوۋنەۋە
، ئادەي دۇعا بارانەيەك بکە ، (ابو طالب) ھاتە دەرۋە مناللىكى لەگەلدا بوو ، وەكو
خۇرىكى تىر و ابوۋ كە تازە چەند پەلە ھەۋرىكى سورباۋى لەسەر لاچويىت و چەند
مناللىكى ترى بەدەۋردا بوو ، ئەبو تاليب دەستى گرت و، پىشتى دا بەدىۋارى كابەۋە
، پەناي بۆ پەنجەي منالەكە برد ، لەو كاتەدا پەلەي ھەۋر بە ئاسمانەۋە ئەۋبو ، لە
چەند گۆشەيەكى ئاسمانەۋە پەلە ھەۋر پەيدا بوو، لىزمەي كردو ئاۋ تەقى ،
شىۋەكە پىر بوو لە ئاۋ دەشت و دەر سەۋز بوۋەۋە ، (ابو طالب) لەدىرىكدا ئامازە
بەمە دەكات و دەلىت:

وأبيض يستقي العمام بوجهه ثمال اليتامى عصمة للأرامل^۱

^۱ / (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسىنى (عبدالله النجدي) ل ۱۶، ۱۵.

بوچه‌پیرای راهیب

كاتىك پىغەمبەر ﷺ تەمەنى گەشتە دوانزەسال - وتراویشە دوومانگ و دە پۇرۇش^۱ (ابوطالب) لەگەل خۆیدا بۇ بازىرگانی بردى بۇ شام ، هەتا گەشتە بوسرا - كە سەر بە شامو بە شىكە لە (حوران) ، لەو كاتەدا بەشىك بوو لەو ناوچە عەرەبىيە كە وتبەو ژىر دەسەلاتى پۇمەكانەو - لەو شوپنەدا راھىيىك هەبوو بە (بوخەيرا) ناوى دەرکرد بوو ، ناوى (جرجيس) بوو ، كە كاروانەكە گەشت (بوخەيرا) چو دەروە بۇلايان ، پىزى لىنان ، پىش ئەوكاتە (بوخەيرا) نەدەهاتە دەروە بۇلايان و پىغەمبەرى خۆاى بە سىفەتەكانىدا ناسىيەو ، دەستى گرت و وتى بە (ابوطالب): ئەمە سەردارى جەھانىانە ، خۆاى گەورە ئەم مەروۇقە بەرەحمەت دەنیرىت بۇ جیھانىان ، (ابو طالب) وتى: تۆ چۆن دەزانیت؟ بوخەيرا وتى: كاتىك ئیو لە عەقەبەو هاتن دارو بەرد نەما كپنوش نەبات ، ئەوانە جگە لە پىغەمبەر كپنوش بۆ كەس نابەن ، مەن بەهۆى مۆرى پىغەمبەرىتیهو دەیناسمەو كە وەكو وینەى سیوێك لەسەر دەفەى شانیهى و باسەكەى لە كىتەبەكانماندا هەیه ، داواى كرد لە (ابوطالب) خیرا بیگىریتەو ، نەیبات بۇ شام ، لە ترسى جولهكە ، بۆیه مامى لەگەل جەند كورنكىدا ناردیهو بۆ مەككە^۲.

جہنگی فوجدار (الفجار)

لەتەمەنی (١٥) سالیڤا بوو، جەنگی (فجار) لەنیوان قورەیش و ھاوپەیمانی خێلی کەنانه لەلایەک و لەنیوان (قیس) ی (عیلان) دا پووی دا ، سەرکردە ی قورەیش و ھەموو کەنانه (حرب) ی کوپی (امیە) بوو بەھۆی تەمەن و ئەو پلەوپایە کۆمەلایەتیەوہ کە لەناویاندا ھەیبوو ، لە سەرەتای ڕۆژەکیدە - سەرکەوتن بۆ (قەیس) بوو بەسەر کەناندە ، تانزیک ی نیوەرۆ کەنانه سەرکەوت بەسەر (قیس) دا، ئەو جەنگە ناوێرا جەنگی (فجار) چونکە حورمەت و سنوورەکانی تێدا شکاو لەمانگە حەرامەکاندا بوو . پێغەمبەر ﷺ لەو جەنگەدا بەشداری کرد ، تیری بۆ ئاموزاکی ئامادە دەکرد.^٢

¹ / (ابن الجوزي) له (تلقیح فہوم اہل الاثر ... ل ۷) دا وتوویہ تی.

الترمذی، ۱۵ هاتوره که بیلال لکندا نارووه، (تحفة الاحوذی) نه‌مش هله‌یکه پوونه، چونکه پیذه‌جیت بیلال لکندا یه‌هه بیلال نه‌هه بیت، نه‌گر له‌نانبندو بوو بیت لکه‌ل مامو، نه‌هه‌کردا نه‌هه، (زاد المعاد) ۱/ ۱۷.

٦٣/١ ابن هشام ١٨٤، ١٨٥، ١٨٦، ١٨٧: ١، قلب جزيرة العرب ل ٢٦٠، كؤياسه كاني (تاريخ الأمم الإسلامية) نورسيني (الخصري) ٦٣/١.

په یمانی فضول

دواى ئه وچه نگه له (ذى القعدة) ى حرامدا په یمانی (فضول) مۆکرا، خپله کانی قورېش له سهرى کۆبوونه وه له وانه: به نو هاشم ، به نو عبد المطلب ، نه سهدى کورې عبد العزى ، زهره ى کورې کيلا ب ، ته یمى کورې موپره ، له بهر پله وپایه و پېش سپېتى (عبدالله بن جدعان) له ماله که ى نه ودا کۆبوونه وه ، په یمانیاندا و کۆبوونه وه له سهر نه وه ى هر سته مدیده ى کيان له مه که که دا بېنى له سهرى بکه نه وه ، ده بوونه دارده ست دژ به سته مکاره که هه تا مافه که ىان لى ودرده گرتنه وه ، پېغه مېهر ﷺ نه و په یمانه شى بېنى ، پاش نه وه ى خواى گه وره به نېعمه تى پېغه مېهرېتى پړى لى گرت فهرموى: له ماله که ى عېدوللای کورې جده اندا په یمانیکم دیوه به لامه وه له (حمر النعم) خوشتره ، نه گهر له ئیسلامیشدا بوى بانگ بکړیم ، به ده مېه وه ده پړوم .^۱

گیانى نه و په یمانه دژ به و دمارگیریه بوو که سیستى خپلایه تى ده یو روژاند ، له باره ى هوى نه و په یمانه وه و تراوه ، پیاویکی زویدى به شمه که وه دېته مه که ، (عاص) ى کورې (واثل) ى (سه همى) لى ده کړیت و ، پاره که ى ناداتى ، نه ویش هانای برد بو هاوپه یمانه کانی (عبدالدار) و (مخزوم) و (جمع) و (سهم) و (عدى) و نه وان گوښان پینه دا و نه هاتن به هانایه وه ، چووه سهر به رزاییه که ى (ابى قبیس) ، به ده نگى به رز ده ستى کرد به خویندنه وه ى چهند شیعریک و باسى له سته مدیده ى خوى نه کرد ، (زبیر) ى کورې (عبدالمطلب) چوو به پیریه وه و تى: بوچی نه م پیاوه پشت گوى خراوه؟ تائه وانه ى له په یمانی (فضول) دا ناویان هاتبوو کۆبوونه وه ، چوونه لای (عاصى) ى کورې (واثل) و مافه که ىان لیوه رگرتنه وه پاش نه وه ى په یمانه که ىان به ست .^۲

^۱ / ابن هشام ۱۱۲/۱ ، ۱۳۵ ، (مختصر سيرة الرسول) نووسینی (شیخ عبدالله النجدی) ل ۲۰، ۳۱ .
^۲ / هه مان سهرچاره ى کوتایى ل ۲۰، ۳۱ .

ژیانی کویره ویری

پیغمبر ﷺ له سهره تای ته مه نیدا کاریکی دیاری کراوی نه بوو ، به لام به ریوایه تی جوړاوجوړ ده لاین شوانی بوخیلی (به نی سهد) کردوه^۱، له ناو مه ککه شدا به پاره یه کی که م^۲ بو مه ککه ییه کان شوانی کردوه ، له ته مه نی بیست و پینچ سالدیدا وهک بازرگانیک به مالی خه دیجه وه (ره زای خوای لی بیت) چوو بو شام ، (ابن إسحاق) ده لیت : خه دیجه ی کچی خوه یلید ئافره تیکی بازرگانی خاوه ن مال و پله و پایه بوو، پیاوانی به کری ده گرت به پاره ی خوی و، قازانچ به شه راکه تی له گهل ده کردن ، قوره یش خیلکی بازرگان بوون، جاکاتیک هه والی راستگوئی و سپارده پاکیی و ره وشت به رزی پیغمبر ﷺ به خاتوو خه دیجه گه یشته وه ناردی به شوینیدا ، داوای لی کرد که بازرگانی بکات و هاموشوی شام بکات، له به رامبه ریشدا قازانچی باشتی ده داتی له وهی ده یدا به بازرگانه کانی تر، پیغمبر ﷺ داواکی خه دیجه ی په سه ندرکد ، له گهل غولامیکی ئه ودا که ناوی (مه یسره) بوو ، به و پاره یه وه به ره و شام که و ته ری و ، غولامه که ی خه دیجه ش (ره زای خوای لی بیت) له گه لی ده رچوو^۳.

خوازیینی خه دیجه (ره زای خوای لی بیت)

کاتیک گه پاره یه وه بو مه ککه ، خه دیجه (ره زای خوای لی بیت) ئه مانه ت و به ره که تی زوری له پاره که دا بینی ، که پیشتر شتی وای نه دیبوو ، غولامه که شی ههرچی دیبوو له پیغمبر ﷺ بوی گیرایه وه له خوشخوانی و سیفاتی پرزدارانه و ، بیریکی په سه ندو راستگوئی و ره و یه یه کی ده ستپاکانه ، ئه وه ی به شوینیدا ده گه را دوزیه وه . پیشتریش ئاغاو سه ره ک خیله قوره یشیه کان داوایان کردبوو - پیاوانی رازی نه ده بوو - رازی دلی خوی باسکرد بو (نه فیه) کچی (مه نیه) ده سته خوشکی، نه فیه چوو بولای پیغمبر ﷺ و قسه ی له گهلدا کرد که خه دیجه بخوازیت، پیغمبر ﷺ رازی بوو، قسه ی له گهل مامه کانیدا کرد ، مامه کانی چوون بولای مامی خه دیجه و خوازیینیان کرد، دواي ئه وه ری و ره سمی ژنه یانه که ته و

^۱ / ابن هشام ۱/ ۱۶۶.

^۲ / (فقه السیره) نووسینی محمد الغزالی .

^۳ / ابن هشام ۱/ ۱۸۷، ۱۸۸.

بوو، (بنو هاشم) و (مضر) نامادهی عهده‌که بوون، ئه‌مه پاش گه‌پانه‌وه‌ی بوو له شام به دوو مانگ، بیست و شتری بۆ کرده ماره‌یی، ته‌مه‌نی خه‌دیجه (ره‌زای خوای ئی بیټ) له‌وکاته‌دا چل سال بوو، له‌و ئان و ساته‌دا له‌پرووی عه‌قل و بنه‌چه‌و سه‌روه‌ته‌وه چاکترین ژنی خیل‌ه‌که‌ی بوو، یه‌که‌م ژن بوو پیغه‌مبه‌ر ﷺ خواستی و ژنی به‌سه‌ردا نه‌هینا هه‌تا وه‌فاتی کرد^۱.

جگه له (ئیره‌یم) هه‌موو مناله‌کانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ له خه‌دیجه‌ن، یه‌که‌مجار (قاسم)ی ئی بوو. شوهرتی (ابو القاسم) له‌مه‌وه‌یه، پاشان (زه‌ینه‌ب) و (پوقیه) و (أم کلثوم) و (فاطمه) و (عبدالله) که شوهرتی (طیب)ه و (طاهر)یشی هه‌بوو، هه‌موو کوهره‌کانی له منالیدا مردوون، به‌لام کچه‌کانی هه‌موویان به‌ئیسلامدا گه‌یشتن و موسلمان بوون و کوچیشیان کرد، به‌لام هه‌ر له ژنیانی پیغه‌مبه‌ردا ﷺ وه‌فاتیان کرد، جگه له فاطمه (ره‌زای خوای ئی بیټ) که شه‌ش مانگ دوا‌ی خو‌ی وه‌فاتی کرد^۲.

^۱ / ابن هشام ۱/ ۱۸۹، (فقه السيرة) ی محمد الغزالي ل ۵۹، تلخیص فہوم اہل الاثر ل ۷.
^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه‌ی یه‌که‌م ۱/ ۱۹۰-۱۹۱، دووهم ل ۶۰ و، (فتح الباری) ۷/ ۵۰۷، له‌نیوان سه‌رچاوه‌کاندا جیاوازییه‌کی که‌م هه‌یه راست‌ترینانمان وه‌رگرتوه.

بنیاتنانی کابه و کیشهی ناوېژيوانیه که

له تهمه نى سى و پینچ سالى تهمه نى پیغه مبهردا ﷺ قوردهش دهستی کرد به بنیاتنانی کابه ، چونکه تا ئه و کاته هیشتا کابه وشکه که له کیک بوو که مین له سهروو بالای مرقه وه بوو ، به ریزه که ی له سهرده می (اسماعیل) ه وه نو بال بوو ، بنمیچی نه بوو ، چند دزیک گه نجینه که ی ناویان دزی بوو ، له گهل ئه وه شدا - به پی ئه وه ی ئاسه واریکی کون بوو به هو ی ریچکه ی ئاوو بارانه وه - تووشی دارمان و داخوران هاتبوو ، دیواره کانی درزیان بردبوو ، پینچ سال پیش پیغه مبه ری تی ﷺ سیلاویکی خوړ مه که که ی رامالی بوو ، به ره و مالی خودا هاتبوو ، کابه خه ریکبوو به ته وای پروخت ، بویه قوردهش ناچار بوون له ترسی پروخان تازهی بکه نه وه ، بریاریان وابوو مالی حه لال نه بیئت چیدی تی نه خه و ، ماره یی زوره ملی و کرین و فروتی سوو ، مافی خه لکی تیکه لاو نه که ن ، له پروخاندیشی ده ترسان ، بویه وه لیدی کوړی موغه ی ره ی مه خزومی دهستی کرد به پروخاندنی و که خه لکی تریش بینیان ئه و هیچی لی نه هات به دوایدا دهستیان کرد به پروخاندنی کابه و ، له سهری به رده و ام بوون تا گه یان دیانه بناغه که ی ئیبراهیم ﷺ پاشان ویستیان دهست بکه نه وه به بنیاتنانه وه ی ، دیواره کانی کابه یان دابه شکرد هه ربه شیکیان دانا بو خیلک تابنیتاتی بنیته وه ، هه رخیله وه لای خو یه وه به ردی کوده کرده وه و دهستیان کرد به بینا کر د نه وه ی کابه ، وه ستای بینا که کابراهی کی پومی بوو ناوی (باقوم) بوو ، کاتیک دیواره که گه یشته ئاستی دانانی به رده ره شه که راجیا وازی دروست کرد له وه دا که کی شهره فی دانانی به رده که ی پی بریت ، مش و مره که چواریان پینچ شه و به رده و ام بوو ، تا ده هات گهر متر ده بوو ، به شیوه یه که خه ریک بوو له ناو حه رهمدا جه نگیکی خویناوی به ریا بیئت ، به لام (ابو امیه) ی کوړی موغیره ی مه خزومی پیشنیازی ئه وه ی بو کردن که که سیك بکه ن به ناو بژیوان که یه که م که س بیئت له درگا که ی مزگه و ته وه بیته ژوره وه ، ئه وانیش رازی بوون ، ویستی خودا وابوو ئه و که سه پیغه مبه ر بوو ﷺ ، که بینیان هاواریان کرد: ئه وه پیاوه دهست پا که که هات ، پیی رازین ، ئه وه محمده ، که گه یشته لایان ، مه سه له که یان تیگه یاند ئه ویش داوای پارچه قوماشیکی کرد ، به رده که ی خسته ناویه وه ، داوای

کرد له سهرهك هۆزه پێكدهاتوهكان ههموویان چمکی قوماشهكه بگرن ، پێی ووتن بهرزی بکه نهوه ، تا ئاستی شوینهکهی ، ئه نجا به دهستی خۆی ههلی گرت و له جیگه ی خۆیدا داینا ، ئه مه شیوازیکی ژیرانه بوو قورپهیش پێی رازی بوو .
 كه له بهری (طیبه) لای قورپهیشهوه کورتی دههینا ، بۆیه له لای سهرهوه بهشی شەش بال هینایانه پێشهوه ، ئه مه به (حجر) و (حطیم) ناو زده ، دەرگاکیان له زهوی بهرز کردوه بۆ ئه وهی ههركه سینک خۆیان نه یانه ویت نه پرا ته ژووره وه ، كه دیواره کانی پانزه بال بهرز بووه وه له سه ر شەش ستوون بنمیچه که یان بۆ دانا .

دوای تهواو بوون کابه شیوهیهکی چوارگۆشه ی وه رگرت به رزیه که ی (۱۵) مه تر بوو ، درێژی ئه و باله ی که به رده رده پشه که ی تیدا بوو ، له گه ل به رامبه ره که یدا ۱۰ به ۱۰ مه تر بوو ، به رده که له به رزی مه ترونیویکه وه له ته و افگه که وه دانرا بوو ، ئه و لایه ش دەرگا که ی تیدا بوو له گه ل به رامبه ره که یدا ۱۲ به ۱۲ بوو ، دەرگا که ی دوو مه تر بهرز بوو ، له دهره وه ش بینایه ک چوارده وری دابوو ژیره که ی ، تیکرای به رزیه که ی (۲۵، ۰ م) و تیکرای پانیه که شی (۳۰، ۰ م) بوو ، پێیان ده و ت (شادورات) ، له راستیدا ئه وه بنه پره تی (بیت) بوو که چی قورپهیش وازیان ئه هینا بوو^۱ .

^۱ / له بهاری ورددرشتی بینا کرده وهی کابه وه پروانه (ابن هشام) ۱۹۲/۱۲ هه تا ۱۹۷ ، ههروهها (نقه السیره) / غه زالی ۶۲، ۶۲ ، (صحیح البخاری) باب فجل مکه و بنیانها ۲۱۵/۱ و کۆیاسه کانی (تاریخ الأمم الإسلامیه) نووسینی (حصري) ۶۴، ۶۵/۱ .

ژیننامه‌یه‌کی خیرای پیش بوون به پیغه‌مبەر ﷺ

ژیانی پیغه‌مبەر ﷺ باشت‌ترین خه‌سله‌تی تویره‌کانی ئوممه‌تی هه‌لگرتبوو ،
 نمونه‌یه‌کی به‌رز بوو له‌بیری راست و ، دیدی پێک و راست ، خوا زیره‌کی و فیکر
 په‌سه‌نی و پێکسازی‌یه‌کی زۆری له‌ ئامرازو ئامانجا پێ به‌خشیبوو ، ئه‌و بی‌ده‌نگیه
 درێژخایه‌نه‌ی یارمه‌تی تێپارمانی زۆرو ئالوده‌دایی بیرو دۆزینه‌وه‌ی راستی ئه‌دا ، به‌و
 عه‌قله‌ تێرو سروسشته‌ پاک و بیگه‌رده‌ی خۆی لاپه‌ره‌کانی ژیان و کاروباری خه‌لک و
 بارودۆخی کۆمه‌لائی خه‌لکی خویندبووه‌و ، به‌لای هیچ جوړه‌ خورافه‌یه‌که‌دا
 نه‌ده‌چوو ، له‌سه‌ر بنه‌مای به‌رچاو پوونی له‌ کاروباردا هاوبه‌شی ژیا‌نی خه‌لکی
 ده‌کرد ، هه‌ر چاکه‌یه‌کی به‌دی بک‌ردایه‌ به‌شداری تێدا ده‌کرد ، وه‌گه‌رنا ده‌گه‌رایه‌وه
 باری گۆشه‌گیریه‌که‌ی خۆی ، هه‌رگیز مه‌ی نه‌ده‌خواردووه‌و ، هه‌ر قوربانیه‌کی‌ش
 له‌به‌ر ده‌ستدا ب‌درایه‌ به‌زه‌ویدا ئی نه‌ده‌خوارد ، ئاماده‌ی بۆنه‌و ئاهه‌نگه‌ بت
 په‌رسته‌یه‌کان نه‌ده‌بوو ، به‌لگه‌ هه‌ر له‌سه‌ره‌تای نه‌شونمایه‌وه‌ رقی ده‌بووه‌و له‌و
 په‌رستراوه‌ پووجه‌لانه‌ ، شت نه‌بوو له‌وانه‌ بێزارتر بێ له‌دایدا ، تاقه‌تی بیستنی
 سویندخواردنی نه‌بوو به‌ (لات) و (عوزا) ^۱.

گومانی تێدا نی‌یه‌ که‌ قه‌ده‌ری خوایی پاراستویه‌تی ، کاتیک په‌وتی
 نه‌فس و ئاره‌زووی ده‌جولاً بۆ سه‌یرکردنی هه‌ندی‌ک له‌زه‌ته‌کانی دونیاو ، رازی
 ده‌بوو به‌ شوینکه‌وتنی هه‌ندی‌ک له‌ باوه‌ ناباشه‌کان ، ئیدی چاودێری خوایی ده‌هاته
 گوێی و نه‌یده‌هیششت ئه‌وکاره‌ بکات ، (ابن الاثیر) ده‌گێڕێته‌وه‌: پیغه‌مبەر ﷺ
 فه‌رموی: (هه‌رگیز من نه‌و کارانه‌ی سه‌رده‌می نه‌فامیم به‌دایدا نه‌هاتوه‌ دووجار
 نه‌بی‌ت ، هوموو جارێکی‌ش خوای گه‌وره‌ ده‌پیاراستم ، دوا‌ی ئه‌وه‌ ئیتر هیچ به‌دایدا
 نه‌هات مه‌تا خوای گه‌وره‌ په‌یامی بۆناردم ، شه‌ویکیان به‌و شوانه‌م وت که‌ له‌گه‌ل‌دا
 می‌گه‌له‌که‌ی ده‌له‌وه‌راند له‌سه‌رو مه‌که‌وه‌ چاوی‌کت له‌مه‌ره‌کانم بی‌ت مه‌تا ده‌چمه
 مه‌که‌و شه‌وانه‌ ده‌که‌م هه‌روه‌کو گه‌نجانی مه‌که‌ ده‌یکه‌ن" وتی برۆ ، ده‌رچووم
 مه‌تا گه‌یشتمه‌یه‌که‌م مائی مه‌که‌ گویم له‌ لێدانی جو‌زه‌له‌ بوو ، وتم : ئه‌وه‌ چیه‌؟
 وتیان : ئه‌وه‌ شایێ فلانه‌ بۆ فلانه‌ که‌س ، دانیشتم بۆ گوێگرتن ، خوای گه‌وره‌

^۱ / قسه‌ و باسه‌که‌ی له‌گه‌ل بوجه‌یرا دا به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ری ، بره‌وه‌ (ابن هشام) ۱/ ۱۲۸ ..

گوئییه کانمی داخست تانووستم ، خهبرم نه بۆوه ههتا گهرمی خۆرهتاو ههلی
ساندم ، گه پامه وه بۆلای هاوه له کهم پرسپاری ئێکردم ، منیش هه واله کهم دایه ،
پاشان شهوی دی هه مان شتم وتهوه ، چوومه ناو مه کهکوه وه کو شهوی یه کهم ئێ
هاته وه .. دواى ئه وه ئیتر هیچ خراپیه که نه هات به دلدما^۱

ههروه ها (بوخاری) ده گێریتته وه له (جابر)ی کوپری (عبدالله) وه ، ده ئیت:
کاتیک کابه بنیاتنرا پیغه مبه ر^۲ و (عباس) به ردیان ده گواسته وه ، (عباس) وتی به
پیغه مبه ر^۳ کراسه که ت بنائینه له ملت له زبیری به رده کان ده تپاریزیت ، کراسه که ی
هه لدایه وه ده سته بجی له هۆش خۆی چوو ، چاوه کانى بو ئاسمانیان ده پروانى ،
پاشان هۆشی هاته وه وه فهرمووی: کوا کراسه کهم ، کراسه کهم ؟
ئه و جا ئیتر کراسه که ی له بهر کرایه وه^۴ ، له گێرانه وه یه که شدا ، دواى ئه وه
هیچ کاتیک عه و رده تی ده رنه که وتوه^۵ .

پیغه مبه ر^۶ له ناو قه وم و خزمانیدا به کو مه لیک ره وشتی به رزو
خۆشخوانی و ریزدارانه ناسرابوو ، پیاوترین مروقی خیله که ی بوو ، له هه موویان
به ره وشسترو ، به ئارامترو ، راستگوترو ، نه رم و نیانترو ، خیره ومه ندترو ،
کارچاکترو ، په یمان پاریزترو ، سپارده پاریزتر بوو ، هه تا خه لک ناویان نا به
(ئه مین) ده ست پاک ، به هۆی ئه وه هه موو هه لئس و که وته چاک و خه سلته
باشانه یه وه بوو ، به راستی هه ر وه کو دایکی ئیمانداران خه دیجه (ر) ده فهرمویت :
خه مه کانى له کۆل ده ناو ، برسیی تیرده کرد ، میوانی خۆشنوود ده کردو یارمه تی
ته واوی بئ نه وایانی ده دا^۷ .

^۱ / له باره ی راستی ئه وه فهرمووده یه وه جیاوازی مه یه ، حاکم و زه هه بی به راستی ده زانن ، (ابن کثیر) یش له

(البدايه والنهایه) به لاوازی داده ئی . ۲۸۷/۲ .

^۲ / صحیح البخاری . باب بنیان الکعبه ۵۴۰/۱ .

^۳ / هه مان سه رچاوه له گه ل شه رچی قه سته لانی دا .

^۴ / صحیح البخاری ۲/۱ .

(ئەشكەوتى ھەراء) و

سېئەرى پېغەمبەرئىتى و پەيامى ئاسمان

كاتىك تەمەنى پىرۋىزى لە چىل سال نىزىك بوەو ، تېرمانەكانى رابووردوى ، بىرى كەنارگىرى و خۇ دورخستنه وەى لادروست كردبوو ، ژيانى گۆشەگىرى لا خۆشەويست كردبوو ، ھەموو جارىك خورماو ئاوى لەگەل خۇيدا دەبردو دەچوو بۇ ئەشكەوتى ھەراء لەكئوى نور ، ئەم كئو دەومىل لە مەككەو دەورە . ئەشكەوتىكى بچوكە درىژئەكەى چواربال و ، پانىيەكەشى يەك بال و سى چارەكە بالى ئاسنە ، ھاسەرەكەشى لىيەو نىزىك بوو ، مانگى رەمەزانى لەوى بەسەر دەبرد ، ناننى دەدا بە ھەر ھەژارنىك پرووى تى بکردايە ، كاتەكانى بەخوایەستى و بىر كەردنەو لە دەورو بەرو دیمەنەكانى گەردوون بەسەر دەبرد : لەو توانا داھىنەرەى پشتەو دەى دروست كراوەكان وورد دەبوو ، لەھەمان كاتدا دل ئارام نەبوو لەو بىروباوەرې شىركە لەق و لوق و ، پوبينا بۆشانەى گەلەكەى لەسەرى بوو ، بەلام ھىچ پىيازىكى پوون و بەرنامەيەكى ديارىى كراوو ، پىنگەيەكى ئامانجدارى لەبەردەستدا نەبوو دلې پىنى ئارام ببىت و پىنى پارزى بىت^۱ .

ھەلبەئاردنى پېغەمبەرىش ﷺ بۇ ئەو ژيانە گۆشەگىرى ، خواستىكى خوايى لە پشتەو بوو ، بۇ ئەو دەى سازى بكات بۇ كارە گەورەكە ، ھەرگيانىكىش چاوەروانى ئەو دەى ئى بكرىت كەكارىگەرى ھەبىت لەسەر واقىيەى ژيانى مرقايەتى و بەرەو ئاراستەيەكى تر وەرى چەرخىنىت پىويستە ئەو گيانە ھەندىك كات خەلۋەت كىشى بكات و ، لەسەر قالايەكانى زەوى و ھەراو ھوریاو خەمەكانى ژيان و خەمە بچوكوكانى خەلك خۇى دابىت.

بەو شىۋەيە خواي گەورە پلانى بۇ محمد دارشت ﷺ لەكاتىكدا كە بۇ سپاردە گەورەكەو ، گۆرپىنى ئاراستەى زەمىن و ، پىككەردنەو دەى پىيازى مىشرو ئامادەى دەكرد ، ئەم گۆشەگىرىەى بۇ پىكخست پىش پىسپاردنى ئەركى پەيامەكە بەسى سال ، يەك مانگ لەو گۆشەگىرىە تىيەرى كرد ، لەگەل گيانى ئەو بوونە رەھايەدا ، لەو غەيبە شاراوەيەى پشت سروشەت ورد ئەبوەو ، ھەتا كاتى ئەو ھات ، مامەلە لەگەل ئەو غەيبەدا بكات^۲ .

^۱ / رحمة للعالمين ۴۷/۱ ، ابن هشام ۲۳۵/۱ ، ۲۳۶ ، فى ظلال القرآن ، جزء ۲۹ / ۱۶۶

^۲ / ھەمان سەرچاوەى دوايى ۱۶۶/۲۹ ، ۱۶۷ .

جبریل علیہ السلام به نیگاوه داده به زیت

که چل سالی له ته من ته واکرد ، ئه مه ش چله پۆیه کاملبوونی مروقه ، گوتراویشه لهو ته مه نه دا پیغه مبه ران ره وانه ده کرین . لهو ته مه نه دا ئاسه واره کانی پیغه مبه ریستی له پشت ئاسوی ژیا نه وه خه ریک بوو رهنگی ئه دایه وه و دهره وشایه وه ، ئه و ئاسه واره شه بریتی بوون له خه و نه کان ، هیچ خه و نیکی نه ده بینی مه گه ر وه ک سپیده ی به یان ده هاته دی ، شه ش مانگ به سه ر ئه و حاله دا تیپه ری کرد . ماوه ی پیغه مبه رییش (۲۳) ساله ، ئه م خه و نانه به شیکن له (۶۶) به شی پیغه مبه ریستی ، که ره مه زانی سالی سی یه می گو شه گیریه که ی گوزره له ئه شکه وتی (حه راء) دا خواستی خوا و هند وه هابوو ، که به شیک له ره حمه تی خوی برژینیت به سه ر خه لکی سه ر زه ویدا ، ئه وه بوو به پیغه مبه ریستی شکومه ندی کرد ، جبریل علیہ السلام چهند ئایه تیگ له قورئانی بو هی نایه خواره وه .^۱

پاش پامان و وردبوونه وه له به لگه و نیشانه کان ده توانین ئه و روژه دیاری بکه ین به شهوی دوو شه ممه ی به رواری بیست و یه کی مانگی ره مه زان ، که به رامبه ره له گه ل (۱۰) ئوگستسی سالی (۶۱۰) ی زاین ، له و کاته دا به ریکی ته مه نی پیوژی چل سالی قه مه ری و شه ش مانگ و ، دوانزه پوژ بووه ، ئه وه ش ده کاته (۳۹) سالی خویری و سی مانگ و دوانزه پوژ .^۲

۱ / (ابن حجر) ده لیت: به یه قی گیراویتیه وه: که ماوه ی خه و نه کانی (۶) مانگ بووه ، بی نا له سه ر نه وه ده ست پیکردنی پیغه مبه ریستی به خه و نه مانگی له دایک بوونه کهیدا ده ستی پیکردوه که ره بیعی یه که مه ، پاش ته واکردنی چل سال و . ده ست پیکردنی نیگای بیداریش له ره مه زان دایه (فتح الباری) ۲۷/۱ .

۲ / میژو و نوسان لهو یه که م مانگه دا که خوی مه زن شکو نامه ی پیغه مبه ریستی داوه به پیغه مبه ره و . و . دابه زینی نیگا دا جیا و زیان هیه ، کومه لیک ی زور بو نه وه ده چن که له مانگی ره بیعی یه که مدابی ، کومه لیک ی تریش پییان وایه که له ره مه زان دایه ، که مه نه یه کیش ده لێن مانگی ره جه به (به وانه . مختصر سیره الرسول . نویسنی شیخ عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب النجدی ۷۵) ئیمه رای دوهمان به لاوه په سه نه . واته مانگی ره مه زانه . به به لگه ی ئایه تی « شهر رمضان الذي أنزل فيه القرآن » البقرة ۱۸۵ هه ره وها ئایه تی: « إنا أنزلناه في ليلة القدر » القدر ۱/ زانراویشه که شهوی قه ر له ره مه زان دایه ، ئه م شه و له ئایه ته شدا ئاماره ی پی کراوه: « إنا أنزلناه في ليلة مباركة إنا كنا منذرين » الدخان ۳ ، هه ره به ر ئه وه ش پالاندنی به چه رانه وه له ره مه زان دا بوو . هه ره له ویدا و لهو مانگه دا جبریل دابه زیه سه ری وه ک زانراوه .

پاشان گوته بیژان له دیاریکردنی ئه و پوژه شدا راجیا و زن ، و تراوه: پوژی حه و ته مه . و تراویشه پوژی حه قده هه مه ، و تراویشه پوژی هه ژده هه مه (به وانه مختصر سیره الرسول) (که باسکرا) ۷۵ ل ، هه ره وها (رحمه للعالمین ۴۹/۱) . (الخصری) یش له کۆ باسکا نیدا سوره له سه ر نه و ی که پوژی (۱۷) هه مه ، (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامیة) نویسنی (الخصری) ۶۹/۱ .

به لām ئیمه پیمان وایه که پوژی (۲۱) هه مه ، له گه ل ئه وه شدا که سمان نه دیوه له سیره قناسه کان ئه مه ی وتبی . له گه ل ئه ودا که هه موویان یان زوینه یان له سه ر نه و نه که یه یامدار بوونی له پوژی (۲) شه ممدا بووه ، ئه و ی پانچشتیانه ئه و فرموده یه که پیشه وایانی فرموده له (ابی قتاده) (پ) ده یگیرته وه پرسیا رکرا له پیغه مبه ر

باگوئی بگرین بؤ عائشه (ر) تا به سهرهاتی نهو پروداوه مان بؤ بگيرتته وه
 كه بریتى بوو له كلپیهه کی نووری لاهوت و، دهستی کرد به کردنه وهی دهر وازهی
 تاریکستانه کانی کوفرو سهرلیشیواوی، ههتا ناراسته ی ژبانی گوڤی و، رپر وهی
 میژووی وهرچه رخاند، عائشه (ر) ده فهرمویت:

سهرهتا كه نىگا بؤ پیغه مبه ر هات ﴿﴾ به خه ونی سالحان دهستی پیکرد،
 ههرخه ویکى ده بینى وهكو سپنده ی به ره به یان ده هاته دی، پاشان ژبانی گوشه
 گیرى لا خوشه وىست بوو، به ته نها له ئەشكه وتى چه راندا ده مایه وه، چه ندین شهو
 له ویدا ده مایه وه پیش شه وهی بگه رتته وه بؤ ناو مال و منالی و، تویشوی بؤ
 هه لبرگیت، پاشان ده گه رایه وه لای خه دیجه و به هه مان شیوه تویشوی وهرده گرت،
 ههتا هه ق و راستی بؤ هات له ئەشكه وتى چه راندا، فریشته كه هاته لای فهرمووی:
 اقرا، ده فهرمویت: وتم: نازانم بخوینم، گرتمی و گوشیمی به خویه وه تا هه ناسه م
 توندبوو، پاشان به ریدام و فهرمووی: اقرا، وتم: من خوینده وارنیم، گرتمی و
 گوشیمی به خویه وه بوجاری سی یه م، پاشان به ریدام و، فهرمووی: ﴿اقرا باسم ربك
 الَّذِي خَلَقَ {۱} خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ {۲} اقرا وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ {۳}﴾، واتسه: بخوینه
 به ناوی په روه ردگارته وه، كه مرقفی له خویننپاره به دی میناوه، بخوینه هه ر
 په روه ردگاری تو شکو داره، پیغه مبه ر ﴿﴾ به و چه ند ئایه ته وه گه رایه وه دلی
 ده له رزی، هاته وه بؤ ماله وه بؤ لای خیزانی، (خه دیجه ی کچی خوه یلد) فهرمووی:
 دامپویشن، دامپویشن، دایانپویشی ههتا ترسه که ی نیشته وه، به خه دیجه ی فهرموو:
 ئاخو ئه مه چی بیت تووشم هاتووه؟ ئه نجا به سهرهاته که ی بؤ گیرایه وه و
 فهرمووی: به راستی ترسم هه بوو شتیکم لی قه و ما بیت، خه دیجه فهرمووی: نه خیر،

﴿﴾ له باره ی پۆژووی پۆژی دووشه مبه ره، فهرمو ی: (له ی پۆژهدا له دایک بوم و نىگام بؤ هات، له دهر برینکدا:
 نه وه پۆژنکه تیايدا له دایک بوم و بوم به پیغه مبه ر یان نىگام بؤ هات) صحیح مسلم ۲۶۸/۱، احمد/۲۹۷، ۲۹۹،
 البیهقی ۳۰۰/۵، الحاکم ۲۶۰۲/۲ پۆژی دووشه مبه ر ره مەزانی نهو سال... ته نها له گه ل پۆژی (۷) دا رنک
 ده که ویت، له گه ل چوارده ر، بیست و یه ک و، بیست و هه شتدا، رپوايه ته راسته کانی ش به لگه ن له سه ر نه وه ی
 شه وى قدر له شه وه تاکه کۆتاییه کانی ره مەزاندان نه یی پوننادن، له و شه وانه شدا نالوویر ده کات، نه گه ر
 به راوردیک به کین له نیوان ئایه تی: ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ هه روه ها گیرانه وه ی فهرمووده که ی (ابى قتاده) که به
 پیغه مبه ر بوونی پیغه مبه ر ﴿﴾ له پۆژی دووشه م دا بووه له نیوان ژمیرسی سالنامه ی زانستی دا که تیايدا
 دووشه مبه که ده که ویتته ناومانگی ره مەزانی هه مان سهاله وه نه وه مان بؤ دیاری ده کات که پیغه مبه ر بوونی
 پیغه مبه ر ﴿﴾ له شه وى بیست و یه کی ره مەزاندان بووه.
 / ئایه ته کان تا ﴿عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَكُنْ﴾ هاته خواره وه.

سویندیت هەرگیز خوای گه‌وره سهرت شوڤ ناکات، تۆ په‌یوه‌ندی خزمایه‌تی به‌جیده‌هینیت، یارمه‌تی نه‌دار ده‌ده‌یت ، هه‌زار تیرده‌که‌یت و ریز له‌میوان ده‌گریته و ، یارمه‌تی لیقه‌وماوان ده‌ده‌یت.

خه‌دیجه (پ) له‌گه‌ل خۆیدا برديه ده‌روه هه‌تا گه‌یشه‌ مالى (ورقه‌ی کورپی (نوفل)ی کورپی (اسد)ی کورپی (عبد العزى) که ناموزای خه‌دیجه بوو (پ) - پیاویک بوو له‌ سه‌رده‌می جاهیلیدا ببوه فه‌له ، به‌(عیبری)یش ده‌ینوسی ، چه‌نده‌ی بیویستایه ئینجیلی به‌عیبری ده‌نوسیوه ، پیاویکی به‌ته‌مه‌ن بوو چاوی له‌ده‌ست دابوو، خه‌دیجه پیتی ووت: ناموزا ! گوێ له‌ برازا که‌ت بگره ، وه‌ره‌قه پیتی وت: ئه‌ری برازا چی ده‌لینیت؟ پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ چی دی بوو بۆ گیرایه‌وه ، وه‌ره‌قه پیتی وت: ئه‌مه ئه‌و (ناموس)ه‌یه که‌خوا بۆ موسای نارده‌ خواره‌وه ، خۆزگه له‌و پۆزگا‌رده‌دا گه‌نج بوومایه ، بریا ئه‌و کاته زیندوو بوومایه کاتیک گه‌له‌که‌ت وه‌ده‌رت ده‌نین ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمووی: نایا به‌پراستی شار به‌ده‌رم ده‌که‌ن؟ وه‌ره‌قه وتی: به‌لی ، هیچ پیاویک په‌یامی له‌و شیوه‌یه‌ی تۆی نه‌هیناره‌ دوژمنایه‌تی له‌گه‌لدا نه‌کرا بیت ، ئه‌گه‌ر فریای ئه‌و پۆزه‌ که‌وتم پشتیوانیه‌کی گه‌وره‌ت ئی ده‌که‌م ، پاشان وه‌ره‌قه زۆری نه‌خایاند کۆچی دوایی کردو نیگاش دا‌برا^١.

(طبری) و (ابن هشام) ده‌لین: پیغه‌مبه‌ر ﷺ پاش ئه‌وه‌ی له‌ناکاو نیگای بۆ هات له‌ ئه‌شکه‌وته‌که‌ چوو ده‌روه‌و پاشان گه‌رایه‌وه‌ گوشه‌گیری دریزه‌ پیندا ، له‌ پاش ئه‌وه‌ گه‌رایه‌وه‌ بۆ مه‌که‌که ، گیرانه‌وه‌که‌ی (طبری) تیشک ده‌خاته سه‌ر هۆی ده‌رچوونه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ئه‌مه‌ش ده‌قه‌که‌یه‌تی:

پاش باسی هاتنی نیگا ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ فه‌رمووی: (له‌ هه‌موو دروست کراوه‌کانی خوادا شت نه‌بووه له‌لام له‌ شاعیر یان شیت زیاتر رقم لییان بوو بیته‌وه ، چاوم به‌راییی نه‌ده‌هات سه‌یریان بکه‌م ، ده‌فه‌رمویت: وتم: مه‌حاله‌ قورپه‌یش من به‌ شاعیر یان شیت نازده‌ بکه‌ن! ده‌رۆمه‌ سه‌ر ئه‌وکیوه‌ به‌رزه‌وخۆمی لیوه‌ فری ده‌دم ، خۆم ده‌کوژم و ده‌حه‌ویمه‌وه ! ده‌فه‌رمویت: به‌و مه‌به‌سته‌وه‌ چوومه‌ ده‌روه ، گه‌یشه‌تمه‌ دامینی چیاکه‌ گویم ئی بوو ده‌نگیک له‌ ئاسمانه‌وه‌ ده‌لینت: ئه‌ی

^١ / صحیح البخاری ٢/٣/١، بخاری ده‌ره‌یناره له‌گه‌ل بوونی جیاوازیه‌کی که‌م له‌ده‌رپینه‌که‌ی هه‌ردوو کتییی (التفسیر) و (تعبیر الرؤیا).

مەممەد!! تۆ پېغەمبەرى خۇدايت ، من جېرەئىلىم ، فەرموۋى: سەرم بەرزكردەوہ
 بۇ ئاسمان بېنىم جېرىلە پېئەكانى لە ئاسۇگەى ئاسمان توندكردوہو دەلىت: ئەى
 موخەممەد! تۆ پېغەمبەرى خۇدايت ، من جېرىلم. دەفەرموۋىت وەستام سەيرىم ئەكرد
 ، ئەوہى بۆى ھاتبووم لەبىرى بردمەوہ ، لەشوىنى خۆم نەدەجولام ، چاوم دەگىرا
 بەئاسۇكانى ئاسماندا سەيرى ھەر لايەكم دەكرد جېرىلم دەبىنى ، رەق وەستام نە
 بۆ پېئەوہ ، نە بۆ دواوہ جولم نەدەكرد ، تا ئەوكاتەى پياوہكانى خەدىجە ھاتن
 بە شوىندە و گەشتەوہ شارى مەككە من ھەر لە شوىنى خۆمدا وەستابووم ،
 پاشان جېرىل ﷺ ديار نەماو منىش گەپامەوہ بۆ مالەوہ^۱ چوومە لای خەدىجە
 خۆم بە لايدا لاركردەوہو سەرم خستە كۆشى ، وتى: (أبا القاسم)! لەكوى بویت؟
 سويند بىت ناردم بەشوىنتدا ھەتا گەيشتنە مەككەو گەپانەوہ بۆ لای من ، پاشان
 منىش ئەوہى بېنىبوم بۆم گىراپەوہ ، وتى: مژدەت لى بىت ناموزا ، خۆت قايمكە ،
 سويندم بەوكەسەى گيانى خەدىجەى بەدەستە ئومىددەخوازىم تۆ ببىتە پېغەمبەرى
 ئەم ئوممەتە^۲ ، پاشان ھەستاو چو بۆلای وەرەقەو ھەوالەكەى پىدا ، وتبوۋى:
 (قدوس) (قدوس) ، سويند بەوكەسەى گيانى وەرەقەى بەدەستە ، نامووسە
 گەورەكەيە ھاتوہ ، ھەر ئەوہى كە ھاتوہ بۆ موساش ﷺ ، ئەو پياوہ پېغەمبەرى
 ئەم ئوممەتەيە ، ئەى خەدىجە پىي بلى: باخۆى قايم بكات ، خەدىجە (ر) گەپايەوہو
 وتەكانى وەرەقەى بۆ گىراپەوہ ، كە پېغەمبەر ﷺ چلە كىشىكەى تەواوكرىد
 گەپايەوہ - بۆ مەككە - وەرەقەى پىگەيشت ، پاش ئەوہى ھەوالەكەى لە خۆى
 بىست وتى: سويندم بەوكەسەى گيانى منى بەدەستە ، تۆ پېغەمبەرى ئەم
 ئوممەتەيت، ئەو نامووسە ھەرە گەورەيت بۆ ھاتوہ كە ھات بۆ موساش ﷺ^۳.

^۱ / دەقەكەى طبرى ۲۰۷/۲ .

^۲ / دەقەكەى (ابن هشام) ۲۳۸-۲۳۷/۱ .

^۳ / كورتەى (ابن هشام) ۲۳۸/۱ .

پېچرانی وهحی

سه‌بارت به‌ماوه‌ی پېچرانی وهحی ، (ابن سعد) له (ابن عباس) ه وه ده‌گیریتوه که چهند رۆژیک بووه^۱ ، پاش چاوگیرانی خیرا به‌مه‌موو باسه‌که‌دا ه‌هر نه‌مه په‌سهنده ، به‌لام نه‌و گوته‌یه‌ی که ده‌لایت بۆماوه‌ی سی‌سال یان دوو‌سال و نیو به‌ردوام بووه به‌هیچ جوړیک راست نی‌یه ، ئیره‌ش جیگه‌ی په‌تکرده‌وه‌ی شه‌وه‌ نیه . شه‌ونده ه‌یه له‌ماوه‌ی دابرا نه‌که‌دا پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌خه‌مباری و ماتیه‌وه دانیش‌تېبوو ، سه‌رسوپمان و واق و پمان دایگرتېبوو ، (بوخاری) ده‌گیریتوه له (کتاب‌التعبیر) دا نه‌مه ده‌قه‌که‌یه‌تی: (وهحی بۆ ماوه‌یه‌ک وه‌ستا ه‌تا پیغه‌مبه‌ر ﷺ خه‌مباربوو به‌ شیوه‌یه‌ک چهند جاریک ده‌چووه سه‌ر لوتکه‌ی شاخیکه‌وه تاخوی فېری بداته خواره‌وه^۲ ه‌هر که‌ده‌گه‌یشته لوتکه‌ی چیاکه بۆ شه‌وه‌ی خوی فېری بدات جبریل علیه‌السلام خوی نیشان د‌دا ، ده‌یفه‌رموو: شه‌ی موحوممه‌د به‌راستی تو پیغه‌مبه‌ری خودایت ، ئیتر بی‌ تاقه‌تیه‌که‌ی ده‌په‌ویه‌وه ، ده‌روونی هیمن ده‌بوه‌وه ده‌گه‌پایه‌وه ، دابرا نی وه‌حیه‌که بیخایه‌ندایه ه‌مان کاری دووباره ده‌کرده‌وه که ده‌گه‌یشته لوتکه‌ی چیاکه جبریل علیه‌السلام جاریکی‌تر خوی نیشان ده‌دایه‌وه ه‌مان شتی پی‌ ده‌وته‌وه^۳ .

جبریل علیه‌السلام جاریکی‌تر وهحی ده‌هینیتته خواره‌وه

(ابن حجر) ده‌لایت: وه‌ستانی وهحی بۆ چهند رۆژیک له‌به‌ر شه‌وه بوو که پیغه‌مبه‌ر ﷺ ترس و له‌رزه‌که‌ی بنیشیتته‌وه ، ئاره‌زووی دیداری نویی تیدا دروست بیتته‌وه^۴ ، که چیدی تارماییه‌کانی سه‌رسامی په‌ویه‌وه ، هیماکانی راستی ده‌رکه‌وت ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ باوه‌ری یه‌قینی په‌یدا کرد که بۆته پیغه‌مبه‌ری خودا ، شه‌و که‌سه‌ش هاتوته لای بالوینزی وه‌حیه و ه‌والی ئاسمانی بۆ ده‌هینیت و ئالوده بون و چاوه‌پروانیشی بۆ هاتنی وهحی بووه ه‌ویه‌ک بۆ دامه‌زراندن و شه‌گه‌ری هاتنه‌وه‌ی بۆ جاریکی‌تر ، شه‌وه‌بوو جاریکی‌تر جبریل هاته‌وه بۆلای ، (بوخاری) ده‌گیریتته‌وه له (جابر)ی کوپری (عبدالله) وه‌که‌گوینی ئی بوو پیغه‌مبه‌ر ﷺ جاریکیان باسی کاتی هاتنه‌ خواره‌وه‌ی نیگای ده‌کرد ، فه‌رمووی:

^۱ / فتح الباري ۲۷/۱ ، ۲۶۰/۱ .

^۲ / له ه‌هندي نووسخه‌دا له جياتی (عدا)ی عه‌ره‌بيه‌که وشه‌ی (غدا) هاتوه .

^۳ / صحيح البخاري ، التعبير باب اول ما بدى به رسول الله من الوحى الرؤيا الصالحة ۳۴/۲ .

^۴ / فتح الباري ۲۷/۱ .

(جاریکیان بهرنگادا دەرۆیشتم گویم له دهنگیک بوو له ناسمانه وه هات ،
 سهرم بهرز کرده وه بو ناسمان ، بینیم هه مان ئه و فریشتیه که له ئه شکو ته که ی
 چه راندا هات بۆلام له سه ر کورسیه ک دانیشتوه له نیوان ناسمان و زه ویددا ، دهسته و
 ئه ژنۆ نه ویمه وه هه تا که و تمه سه رزه و ی ، هاتمه وه ماله وه و تم: دامپۆشن، دامپۆشن
 ، دامپۆشن ، خوای گه و ره ئایه تی نارده خواره وه: ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ﴾ هه تا ئایه تی
 ﴿فَاهْجُرْ﴾ ، دوا ی ئه وه به دوا ی یه کدا به گه رم و گوپی وه ی هاته خواره وه).^۱

چه ند باسیک له روونکردنه وه ی به شه کانی وه حیدا

پیش ئه وه ی باس له وردو درشتی ژبانی په یام و پیغه مبه رتی بکه ی ن ،
 پیما ن باشه به شه کانی وه ی بزانی به و پیه ی سه رچاوه ی په یامه که و وزه به خشی
 بانگه وازه که یه ، (ابن القیم) له باسی په کانی وه حیدا ده لیت:
 یه که میان: خه و نی راسته قینه یه ، ئه م جو ره ش سه ره تای ده ستپیکردنی وه ی
 بوو.

دووه میان: ئه و به شانیه ی که فریشته که ده یخسته می شک و دلیه وه بی ئه وه ی
 بیبینیت - هه ره کو پیغه مبه ر ﴿فهرموویه تی: (روح القدس) فووی کرده
 به ده رووندا که ه یچ نه فسیک نامریت هه تا پۆزیه که ی ته واو نه کات ، له خوا بترسن
 و، به ریکو پیکی به دوایدا بگه رین ، دپه نگ هاتنی پۆزی واتان ئی نه کات که به تاوان
 کردن به دوایدا بگه رین ، چونکه ئه وه ی لای خودایه به تاعه ت نه بی ت ناسه ندریت.
 سی هه م: پیغه مبه ری خوا ﴿هه ندیک جار جبریلی له شیوه ی پیاویکدا ده بین
 و گفتوگۆی له گه لدا ده کرد بیدار بوو که قسه ی له گه لدا کرد ، له و حاله ته دا هه ندیک
 جار هاوه لانی ش ده یان بین.

چواره م: هه ندیک جار له شیوه ی دهنگی زهنگیکدا ده هات ، ئه مه شیان له هه موویان
 قورستر بوو که فریشته که ی له گه لدا ده هات ، تاراده یه ک نیو چاوانی ئاره قه ی ئی
 ده چۆرا له پۆزی زۆر ساردیشدا و ، ئه و و لاخه ی به سه ریه وه بوو له و کاته دا چۆکی
 داده دایه سه ر زه و ی ، جاریکیان وه ی بۆهات رانی له سه ر رانی (زهید) کورپی
 (ثابت) دانابوو ، ئه وه نده قورس بوو خه ریک بوو نازاری بدات.

^۱ / صحیح البخاری . کتاب التفسیر . باب ﴿والرجز فاهجر﴾ ۷۳۳/۲ .

فهرمانی بانگه‌واز کردن بۆ لای خواوه‌ند ،

باسه‌کانی

پیغه‌مبهری خوا ﷺ له‌چهند ئایه‌تیکدا چه‌ند فهرمانیکی پیگه‌یشت له‌وانه :
﴿ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ {١} قُمْ فَأَنْذِرْ {٢} وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ {٣} وَتَبَارَكَ فَطَهَّرْ {٤} وَالرُّجْزُ فَاهْجُرْ {٥} وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ {٦} وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ {٧} ﴾ ئه‌مانه کۆمه‌لیک فهرمانن به‌ پڕواله‌ت ئاسان و سادهن ، به‌لام به‌ مه‌وداوو مه‌به‌ست قوولن ، کاریگه‌ریان له‌سه‌ر ناخ و چه‌قیقه‌ت گه‌لیک گه‌وره‌یه .

١- مه‌به‌ستی ئاگادارکردنه‌وه‌که ئه‌وه‌یه که‌ه‌س له‌یاخی بوان به‌جی نه‌هیئیت له‌جیهانی بونه‌وه‌ردا ئاگاداریان نه‌کاته‌وه له‌ئاکامه خراپه‌کانی یاخی بوون هه‌تا ئه‌و کاته‌ی پاته‌کاندن و هوشیار بوونه‌وه‌که له‌دلیدا پڕوده‌دا .

٢- مه‌به‌ست له‌گه‌وره زانیینی په‌روه‌ردگار ئه‌وه‌یه : که هیچ که‌سیک خۆی به‌گه‌وره نه‌زانیت ، گه‌وره‌یتی ته‌نها بۆ خودای تاک و ته‌نها بمینیته‌وه .

٣- مه‌به‌ستی جل و به‌رگ پاککردنه‌وه و ازه‌ینان له‌هه‌موو چه‌په‌لیه‌ک ئه‌وه‌یه که بگاته پاککردنه‌وه‌ی ناخ و ده‌ره‌وه و ده‌روون پاکژی له‌هه‌موو پیسی و چه‌په‌لیه‌ک و به‌رزبوونه‌وه تابه‌رزترین پله‌وپایه له‌ژێر په‌حمه‌تی زۆری خواوه‌ندو رینومایی نووره‌که‌یدا ، تابییته به‌رزترین نمونه له‌کۆمه‌لگای مرو‌قیداو ، دلان به‌لای خۆیدا که‌مه‌ندکیش بکات و ، سه‌رلیشیواوانیش سامیان ئی بنیشیت و ، دنیا له‌هه‌موو لایه‌که‌وه پڕوی تی بکه‌ن .

٤ - مه‌به‌ست له به‌زۆر نه‌زانینی نازو نیعمه‌ته‌کانیش بۆ ئه‌وه‌یه مرو‌ق کرده‌وه و کۆششه‌کانی خۆی به‌گه‌وره و زۆر نه‌زانیت ، به‌لکو هیشتا ده‌بیئت هه‌ول بدات کار له‌ دوا‌ی کار بکات و هه‌ول و قوربانی و کۆششی زۆر بکات ، پاشان ئه‌وه‌ش له‌بیر خۆی بباته‌وه له‌پیناویی خوادا هه‌ست کردن به‌ماندوو بوونی تیدا نه‌مینیئت .

٥ . له‌کۆتا ئایه‌ته‌که‌شدا ئاماژه‌یه‌کی تیدا‌یه بۆ ئه‌و ئازاره‌ی توشیان ده‌بیئت له‌لایه‌ن سه‌رسه‌خته‌کانه‌وه له‌ بۆ گویی و سووکایه‌تی پیکردن و گالته‌جاری و ، هه‌تا هه‌ولدان بۆ کوشتنی خۆی و هاوه‌له‌کانی و “ فه‌وتاندنی هه‌موو ئیماندارانی

دوروبهري ، پاشان خواي گه وره فرمان ددهات که بهه موو توانايه که وه دان به خؤدا بگرښت ، نهک له بهر چه زى دپروونيسى خؤى به لکو له بهر په زامه ندى په ورو دگار که ي .

(الله اکبر) ! نه م فرمانانه له پواله تدا چه نده سادې و له هه مان کاتدا چه ند کاریگه رو سه رنج پاکښتن ، کاریگه ريان چه ند قوولنه ، چه نده گه وره شن کاتيک گرده لولولیکي به هيڼ دروست ده کهن و هه ردو و دوونیا ده هيڼنه وده يه ک و يه کانگيري يه کتري ده کهن .

هه مان نه و نايه تانه چه ندين مادده ي بانگه وازو پيراگه ياندينان تيډايه ، خودي بيدار کړنه وه که ده خوازيټ که هه نديک کار هه بيټ پاداشتي خاوه نه که ي سزا بيټ ، له بهر نه وه ي هه موو که سيک ده زانيټ که له دونيادا پاداشتي هه موو که سيک نادرېته وه له سه ر نه وه ي ده يکات ، به لکو له وانه شه نه کريټ مروځ پاداشتي هه موو کاره کاني وهر بگرښت ، بيدار کړنه وه ده خوازيټ که پوژيک هه بيټ بو پاداشت جگه له دونيا ، نه مه شه که به پوژي قيامهت يان (جزاء) يان (دين) ناوده بريټ ، نه مه ش ده خوازيټ که ژيانليکي تر هه بيټ جگه له م ژيانه ي نيمه ي تيډا ده ژين ، نه و يش قيامه ته .

نايه ته کاني تريش دا واده کهن له به نده کان يه کتاپه رستي ساغ بن و هه موو کارو باره کان بو خواوه ندى گه وره بگيږنه وه ، واز له نه فس پازي کړدن و خه لک پازي کړدن به يڼن بو پازي کړدنې خودا .

که واته نه و بابته تانه نه م چه ند خالدا خه ست ده بڼه وه :

ا - يه کتاپه رستي .

ب - باوه ر به پوژي دواي .

ج - هه ستان به خو پاکتر کړدن ، نه وده ش به وازه ينان له کاری خراپ و به دو هه ستان به کړدنې چاکه و کاره خيره کان .

و - باوه رپوون به وه ي که هه موو کارو بارليکي دونيا بو لاي خوا ده گه رېته وه .

ه - نه مانه دواي باوه ر هينان دين به په يامه که ي موحه ممه د ﷺ و چوونه ژير باري ناراسته و فره مايشته به پيزه کاني .

سهره‌تای نایه‌ته‌کان بانگه‌شه‌یه‌کی بالاییان له‌ئامیزگرتوو به‌بریری
 په‌روردگاری بالاده‌ست ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ دانرا که به‌ئو ئهرکه گه‌وره‌یه هه‌ستیت و
 له‌ناو جینگه‌ی گهرم و گوپو خه‌وی درێژخایه‌ندا ، خوای‌گه‌وره ده‌ریکی‌شایه نیو
 جیهادی تیکۆشان و زه‌حمه‌ت : ﴿ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾ قُمْ فَأَنْذِرْ ﴿٢﴾ ﴾ ، هه‌روه‌کو‌گوترا
 بی‌ت : ئه‌و که‌سه‌ی بۆ خۆی بژی به‌بی کیشه‌ ده‌ژی ، به‌لام تو ئه‌ی موحه‌مه‌د که ئه‌م
 ئهرکه گه‌وره‌یه‌ته هه‌لگرتوو له‌خه‌وت چی ؟ له‌حه‌وانه‌وه‌ته چی ؟ یان له‌جینگه‌ی گهرم
 و نه‌رم و ، ژیا‌نی هیمانه‌و ، رابواردنیکی پر چیژت چی ! هه‌سته بۆ راپه‌راندنی
 ئه‌و‌کاره گه‌وره‌یه‌ی چاوه‌پێته ، بۆ ئه‌و باره‌گرانه‌ی بۆت دانراوه ، هه‌سته بۆ کۆشش
 و زه‌حمه‌ت ، بۆ هه‌ول و ماندوو بوون ، هه‌سته کاتی خه‌وو حه‌وانه‌وه‌ کۆتایی هات
 ، له‌ ئه‌م‌پۆ به‌دواوه‌ جگه‌ له‌ شه‌ونخونی به‌رده‌وام و ، جیهادی درێژخایه‌ن و پر له
 زه‌حمه‌ت هه‌چی تر نی‌یه ، هه‌سته راجه‌نه‌و خۆت ئاماده‌ بکه بۆ ئه‌و کاره .

به‌راستی وشه‌یه‌کی گه‌وره‌و ترسناکه ، له‌نیو گهرم و گوپو جینگه‌و له
 مائیکی هه‌یمن و ئامیزنیکی گهرمه‌وه ده‌ری ده‌کی‌شیت و ، پالی پێوه‌ده‌نیست بۆ
 ململانییه‌ک ، له‌نیوان کیشمه‌ کیش و هه‌ینان و بردندا ، له‌نیوان راکیشان و به‌ردانی
 مرو‌قه‌کان و واقعیی ژیا‌نیشدا وه‌کو‌یه‌ک .

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌وه‌لامدا هه‌ستایه سه‌رپی ، تاماوه‌ی زیاتر له‌ بیست
 سالی ته‌واو به‌پێوه‌ بوو ! ئارام نه‌بووه‌وه نه‌حه‌وایه‌وه ، نه‌ بۆخۆی و نه‌ بۆ که‌س و
 کاری نه‌ژیا ، هه‌ستاو ده‌ستی کرد به‌بانگه‌وان بۆلای خواوه‌ند ، ئه‌و قورساییه
 گرانه‌ی له‌ ئه‌ستۆ گرت و قورسای سیپارده‌ گه‌وره‌که‌ی ئه‌م سه‌ر زه‌مینه‌و ، ئۆبالی
 هه‌موو مرو‌قاهیه‌تی ، باری گرانی بیروباوه‌ر ، باری خه‌بات و تیکۆشان له‌ بواره‌ جیا
 جیاکاندا نوچی پی‌دانه‌دا ، له‌ناو شه‌ره‌ درێژخایه‌نه‌که‌دا بۆماوه‌ی زیاتر له‌ بیست
 سال مایه‌وه ، له‌وماوه‌یه‌دا هه‌یج کاریک له‌ کاریکی تری نه‌ده‌کرد ، له‌و کاته‌وه‌ ئه‌و
 بانگه‌وازه ئاسمانیه‌ شکۆداره‌ی بیست و ، ئه‌و ئهرکه پر مه‌ترسیه‌ی وه‌رگرت .
 خوای گه‌وره له‌جیاتای ئی‌مه‌و هه‌موو مرو‌قاهیه‌تی باشت‌ترین پاداشتی بداته‌وه .^١

ئه‌و چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌ی دوا‌ییش جگه‌ له‌وینیه‌یه‌کی بچووکی ئاسانی ئه‌و
 جیهاده درێژخایه‌نه‌ پر له‌ زه‌حمه‌ته نه‌بیست ، که پیغه‌مبه‌ر له‌و ماوه‌یه‌دا پیی
 هه‌ستاوه ، چیدی نی‌یه .

^١ / فی ظلال القرآن ، ته‌فسیری هه‌ردوو سووره‌تی (المزمل) و (المدثر) ج ٢٩/١٦٨ ، ١٦٩ ، ١٧٠ ، ١٧١ ، ١٨٢ .

﴿ پۇل و قۇناغەكانى بانگەواز ﴾

دەكرىت سەردەمى بانگەوازە موخەممەدىيەكە بگەين بە دوو پۇلى
سەردەكى كە ھەريەككىيان بەتەواوى لەوى ترىان جىايە ، ئەوانىش :

۱ - پۇلى مەككەيى ، كە نزيكەى سيانزە سالە .

۲ - پۇلى مەدينەيى ، دە سالى تەواوہ .

پاشان ھەريەكك لەو دوو پۇلە چەند قۇناغىكى تىدايە ھەرقۇناغىك
تاييەتمەندىتى خۇى ھەيە جىايە لە قۇناغەكانى تر ، ئەمەش بەپوونى
دەردەكەويت لەو بارودۇخەى كە بانگەواز لەو دوو پۇلدا پىيدا گوزەراوہ :
دەكرىت پۇلى مەككى بگەين بە سى قۇناغى سەردەكيەوہ :

قۇناغى بانگەوازی نھيىنى ، سى سالە .

۱ . قۇناغى ئىعلانكردن بانگەواز لەمەككەدا ، لەسەرەتاي سالى چوارەمى
پىفەمبەرئىتيەوہ ھەتا كۇتايى سالى دەيەم .

۲ . قۇناغى بانگەواز بۇ دەردەوى مەككەو ، بلاووبوونەوى لەناوياندا ، لە
كۇتاييەكانى سالى دەيەمى پىفەمبەرئىتيەوہ بۇ كۆچكردنى پىفەمبەر ﷺ
بەرەو مەدينە .

۳ . سەبارەت بەقۇناغەكانى پۇلى مەدينە لەكاتى خۇيدا دىينەوہ سەرى .

قۇئاغى يەكەم

﴿ جىھادى بانگەواز ﴾

سى سال بانگه وازى نهيلى

وھكو زانراوھ كە مەككە مەلئەندى ئايىنى عەرەبەكان بوو ، زىوانەكانى كابەو پارىزەرو چاودىرى بتە پىروزەكانى ترى تىدا بوو ، شويىنىكىش وابى گەيشتن بەئامانجى ئىسلاح كردن تىايدا گرانتر دەبىت و ، وھك لەوھى لىوھى بەدوور بىت ، كارەكە پىويستى بەھىمەتئىكە بەلاو كارەساتەكان نەيلەرزىنن ، لەبەردەم ئەو بارودوخەدا پىويست وابوو كە بانگەوازكە لەسەرەتايدا بەنهيلى پروات ، بۇ ئەوھى خەلكى مەككە نەوروژنن .

نەوھى يەكەم

حالەتئىكى سروشتى يە كە پىغەمبەر ﷺ ئىسلامەكەى بۇ نىكتىر كەس لە خوئ و خزم و خوئش و ھاوپىيانى رانويىت ، ئەوھوو بانگى كردن بۇ ئىسلام ، ھەركەسىكى بناسىايەو بىزانىايە كەخىرى تىدايە يان دەيناسىن بانگى دەكردن ، بەخۆشەويستى خوداو راستى و چاكە دەيناساندن ، ئەوانىش بەھوى راستگوى و چاكەخوازىتيەوھ دەيانناسى ، ئەوانەى پۆژىك لەپۆژان گومانىان نەبوويت لە گەورەيەتى پىغەمبەر ﷺ و مەزنىتى عەقلى و راستىتى ھەوالەكانى باوھريان پى دەھىنا ، ئەمانە لەمىژووى ئىسلامەتيدا بەپيشىنە يەكەمىنەكان ناسراون (السابقون الاولون) لە پيشەنگى ھەموويانەوھ ھاوسەرى پىغەمبەر ﷺ خەديجەى دايكى ئيمانداران (پ) و ، غولامەكەى (زەيد) كوپى (حارثە) كوپى (شەرھەبىل) (كەلى) و^۱ (عەلى كوپى ئەبو تالىبى) ئاموزاي كەتا ئەوكاتە منالىك بوو لەئامىزو چاودىرى پىغەمبەردا ﷺ دەژىا ، ھەروھە (ئەبوبەكرى سديق) دۆستى و خۆشەويستى ، ئەمانە لە يەكەم پۆژەكانى بانگەوازدا باوھريان ھىناو موسولمان بوون^۲ .

پاشان ئەبوبەكر لەبانگەردندا بۇ ئىسلام كەوتە چالاكى نواندن ، پىاويكى ئاسانگىرو خۆشەويست و ھۆگرى خەلك بوو ، رەوشت بەرزو چاكەخواز بوو ،

^۱ / ئەم پىارە پىشتەر ئەسیر كرابوو ، كرابوو كۆيلە ، خەديجە كرىبويەوھ ، بەخشىبويى بەپىغەمبەر ﷺ ، جارىكان باوكى زەيدو مامەكەى ھاتبوونە لای پىغەمبەر ﷺ تا بىيەنەرە بۇ ناو گەل و خىلەكەيان ، بەلام (زەيد) پىغەمبەرى ھەلبەزارد ﷺ بەسەر باوك و مامىدا ، بۆيە بەپىنى نەرىتى ئەوكاتەى عەرەب كرديە كوپى خوئ ، لەبەرئەرە دەيان وئ : زەيدى كوپى موھەمەد ، تا ئىسلام ھات و ياساى بەپۆلە كردنى پوچەلكردنەرە .

^۲ / رحمه للعالمين ۵۰/۱ .

پیاوانی خیلّه‌که‌ی ده‌هاتنه لای و هوگری ده‌بوون ، به‌هوی زانست و بازرگانیه‌که‌ی و ، مه‌جلیسی گه‌رمیه‌وه ، ده‌ستی کرد به‌بانگکردنی نه‌وانه‌یان که متمانه‌ی پینیان هه‌بوو له‌ژێر فه‌رمانی ده‌رنه‌ئەچوون ، به‌و بانگه‌شه‌یه‌ی نه‌بویه‌کر ، (عوثمان)ی کوپری (عففان)ی (ئومه‌وی) و (زبیر)ی کوپری (عه‌وام)ی (اسدی و) (عبد الرحمان)ی کوپری (عوف) و (سعد)ی کوپری (ابی وقاص)ی (زه‌ری) و (طلحه)ی کوپری (عبدالله)ی (تمیمی) موسولمان بوون .

ئه‌و هه‌شت که‌سه که پینش خه‌لک که‌وتن له‌ موسولمان بووندا ، بوونه نه‌وه‌ی یه‌که‌م و پینش‌په‌وانی ئیسلام .

ئه‌وانه‌ش له‌ موسولمانه سه‌ره‌تاییه‌کان بوون ، (بلال)ی کوپری (ریاح)ی (حه‌به‌شی) ، به‌دوای نه‌واندا نه‌مینداری ئومه‌ت^۱ (ابو عبیده)ی کوپری (جه‌پراح) له‌خیلی (حارث)ی کوپری (فه‌رو) ، (ابو سلمه)ی کوپری (عبد الاسد) و ، (ارقم)ی کوپری (ابو ارقم)ی (مه‌خزومی)ان و ، (عوثمان)ی کوپری (مه‌ظعون) و هه‌ردوو براکه‌ی (قدامه) و (عبدالله) و ، (عبیده)ی کوپری (حارث)ی کوپری (مطلب)ه کوپری (عبد‌المناف) و (سعید)ی کوپری (زید)ی (عدوی) و ، هاوسه‌ره‌که‌ی (فاطمة)ی کچی (خطاب)ی (عدوی) خوشکی (عمر)ی کوپری (خطاب) و ، (خاب)ی کوپری (ارت) و (عبدالله)ی کوپری (مسعود)ی (هزلی) و خه‌لکی تریش .

ئه‌مانه بریتی بوون له‌ (السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ) واته پینشینه یه‌که‌میننه‌کان ، ئه‌مانه له‌ لق و پۆیه‌کانی قوپه‌یش بوون ، (ابن هشام) به‌زیاتر له‌ چل که‌س^۲ ئه‌ژماری کردوون ، له‌ باسی هه‌ندیکیشیاندا قسه‌و تیپینی هه‌یه .

(ابن إسحاق) ده‌لێت: پاش ئه‌وه‌ی پۆل پۆل خه‌لک موسولمان ده‌بوون له‌ ژن و پیاو هه‌تا ناوی ئیسلام له‌ناو مه‌که‌دا بلاوبوه‌وه‌و خه‌لک قسه‌و باسیان ئی‌ده‌کرد^۳ .

ئه‌وانه به‌نه‌ینی موسولمان بووبوون، پینغه‌مبه‌ریش ﷺ به‌نه‌ینی کو بوونه‌وه‌ی له‌گه‌لدا ده‌کردن و رینوومایی ده‌کردن ، چونکه هیشتا بانگه‌واز نه‌ینی و تاکه که‌سیی بوو ، (نیگا)ش به‌دوای یه‌که‌دا به‌گه‌رمی دوا‌ی سوره‌تی (الذِّئْر) ده‌هاته خواره‌وه ، ئه‌و ئایه‌ت و پارچه سوره‌تانه‌ی له‌و رۆژگارنه‌دا ده‌هاته خواره‌وه کورت

^۱ / له‌باره‌ی ئه‌م شۆره‌ته‌وه‌و به‌روانه (صحيح البخاری)، مناقب ابی عبیده بن الجراح ۵۳۰/۱ .

^۲ / به‌روانه سیره‌تی ابن هشام ۲۴۵/۱ هه‌تا ۲۶۲ .

^۳ / هه‌مان سه‌رچاوه ۲۶۲/۱ .

بوون و، چهند برگه و دهستانیکی جوانیان تیدابوو، بهئاوازیکی هیمن و سهرنج
 پاکیشی هاوچهشن لهگهل ئهوکهش و ههوایه دا چرپهیهکی ناسکی دهکرد، باسی
 دهرهون پاککردنه و وه قهدهغهکردنی پیسی بهچهپهلیهکانی دونیای تیدابوو،
 وهسفی بهههشت و دۆزهخی بهشیوهیهک دهکرد و هکوله بهرچاو بن، دهستی
 نیمانداری دهگرت بو کهش و ههوایهکی تری جیا لهو واقعیعه مروقیهه ی تیدابوو
 دهژیان.

نویژ

نویژیهکیک بوو لهو شتانهی هه لهسهرهتا دا فهرمانی لهسهر دابهزی،
 (مقاتل)ی کوپی (سلیمان) دهلیت: له سهههتای ئیسلامدا خوای گهوره دوورکات
 نویژی بهیانی و دوورکات نویژی خهوتنانی فهرز کرد، بهبهلگهی ئایهتی: ﴿وَسَخَّ
 بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ﴾ غافر، (ابن حجر) دهلیت: گومانی تیدانییه که
 پیغهمبهه پێش شهوهرهوی نویژی کردوه، ههروهها هاوهلانیش، جیاوازی
 لهوهدایه ئایا (ه) نویژهکه ئهوکاته واجب بوو بوون یان نه؟ گوتراوه که نویژیکی
 پێش خوهره لههاتن و نویژیکی پێش خوهرئاوا بوون فهرز بووه (تهواو).

ههروهها (حارث)ی کوپی (اسامه) له ڕینگهی (ابن لهیعه) وه به
 (موصول)یی له زهیدوه دهلیت: پیغهمبههری خوا ﷺ لهسهههتای هاتنی وهحیدا
 جبریل (ع) هاته لای، دهست نویژی فیڕکرد، که له دهست نویژ بووه بهمشتیك ئاو
 داوینیشی پاک کردهوه، (ابن ماجه)ش بهم مانایه ڕیوایهتیکی کردوه، بهههههه
 شیوه له (براء)ی کوپی (عازب) و (ابن عباس)هوه، لهفهرمودهیهکی (ابن عباس)دا
 هاتوه، ئههههه له سهههتای فهرز بوونهکه دا بووه^۱.

(ابن هشام) دهلیت: کهکاتی نویژ دههات پیغهمبهه ﷺ و هاوهلهکانی
 دهچونه شیوهکان، به دوور لهچاوی قورپهیشیهکان نویژهکانیان بهنهینی دهکرد،
 جاریکیان (ابو طالب) پیغهمبهه ﷺ و عهلی بینی بوو نویژیان کردبوو، قسهی
 لهگهلدا کردبوون، که بههروونی لهمهسهلهکه تیغهیشتبوو داوای لیکردبون
 که دامهزراو بن^۲.

^۱ / مختصر سيرة الرسول ﷺ . نویسنی : شیخ عبداللّٰهی نهجدی ل ۸۸ .

^۲ / ابن هشام ۲۴۷/۱ .

هه‌واله‌که به سه‌رجه‌میی ده‌گاته قوره‌یش

پاش سه‌یرکردنی چه‌ندلایه‌نیکی پروداوه‌کان ده‌رده‌که‌وێت که بانگه‌واز - له‌و قوناغه‌دا - با نه‌ینی و تاکه‌که‌سیش بوو، به‌لام هه‌واله‌کانی گه‌یشته‌وه‌وه قوره‌یش که‌چی گوییان پێ نه‌ئه‌دا.

(محمد‌الغزالی) ده‌لێت: ئه‌م هه‌والانه‌ ده‌گه‌یشته‌وه‌ به‌قوره‌یش به‌لام هه‌یچ گرنگیان پێ نه‌ده‌دا، له‌وانه‌یه‌ وایان زانیی‌ت (محمد ﷺ) یه‌کیکه‌ له‌ (دیانه‌کان)، که‌ نه‌وانه‌ بوون له‌باره‌ی خوایه‌تی و مافه‌کانیه‌وه‌ قسه‌وباسیان ده‌کرد، وه‌کو‌گوتنه‌کانی (امیه‌ی کوپری (صلت) و (قس‌ی کوپری (ساعده‌) و (عمرو‌ی کوپری (نفیل) و هی‌ تریش، به‌لام به‌نه‌ینی سوسه‌ی بلا‌وبوونه‌وه‌ی هه‌وال و په‌رشبوونی ئاسه‌واره‌کیان ده‌کرد، پۆژ له‌ دوا‌ی پۆژ چاره‌پروانی چاره‌نووس و بانگه‌وازه‌کیان ده‌کرد¹.

سێ سال‌ تیپه‌ری بانگه‌واز هه‌شتا له‌ قوناغی تاکه‌که‌سی و نه‌ینیدا بوو، له‌و ماوه‌یه‌دا کۆمه‌لیک ئیماندارێ باش له‌سه‌ر بنه‌مای براهه‌تی و هاوکاریی و گه‌یانندن و پشتیوانی کردنی په‌یامه‌که‌ په‌روه‌رده‌ بوون، پاش ئه‌وه‌ (نیگا) هاته‌ خواره‌وه‌ داوا‌ی ده‌کرد له‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌به‌رامبه‌ر خه‌یله‌که‌یدا خۆی ئاشکرا بکات و، پووبه‌پوی بیرو باوه‌ره‌ پووجه‌کیان بێته‌وه‌و شال‌او بکاته‌ سه‌ر بته‌کانیان.

¹ / فقه‌ السیره‌ ل ٧٦

قۇئاغى دوووم

﴿بانگه وازى ئاشكرا﴾

یه کهم فەرمانی .. ئاشکرا کردنی بانگه‌واز

لهو باره‌یه‌وه یه کهم نایهت دابه‌زی نایهتی ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ {٢١٤} بوو له سووره‌تی (الشعراء) ، ئهو سووره‌تی ئهم نایهتی تێدایه سووره‌تی (الشعراء) ه ، له سه‌ره‌تا کهیدا باسی (موسا علی‌ه‌السلام) ها تووه هه‌ر له سه‌ره‌تایی به‌پیغه‌مبه‌ر بونییه‌وه هه‌تا کوچ کردنی له‌گه‌ل به‌نی ئیسرائیلداو، رزگار بونیان له‌فیرعه‌ون و تاقمه‌که‌ی و، نغوژ کردنی فیرعه‌ون و ده‌سته‌که‌ی له‌گه‌لیداو، ئهم چیرۆکه‌ باس له‌هه‌موو ئهو قوناغانه‌ ده‌کات که (موسا علی‌ه‌السلام) پێیدا گوزه‌راوه ، سه‌باره‌ت به‌ بانگه‌واز کردنی فیرعه‌ون و گه‌له‌که‌ی بۆ لای خوا ی گه‌وره‌.

پێم وایه ئهم وردو درشتیه له‌کاتی‌که‌دا هینراوه که پیغه‌مبه‌ر ﷺ فەرمانی پێدرا بانگه‌شه‌ی گه‌له‌که‌ی بکات بۆ لای خوا، بۆئهو‌ی نموونه‌یه‌ک له‌به‌رده‌م خۆی و هاوه‌له‌کانیدا هه‌بێت له‌ به‌درو‌خستنه‌وه‌و چه‌وساندنه‌وه‌ی خه‌لک بۆیان له‌گه‌ل ئاشکرا کردنی بانگه‌وازه‌که‌یانداو، هه‌تا له‌م سه‌ره‌تایه‌وه به‌رچاو پونییه‌کیان هه‌بێت له‌سه‌ر داهاتووی بانگه‌وازه‌کیان .

له‌لایه‌کی تروه‌ه باسی چاره‌نووسی به‌درو‌خه‌ره‌وانی پیغه‌مبه‌رانی تێدایه ، وه‌ک گه‌ل نوح و، عاد و، ثمود و، گه‌ل ئیبراهیم و، گه‌ل لوط ، خاوه‌ن ئه‌یکه‌کان - زیاد له‌وه‌ش باسی فیرعه‌ون و گه‌له‌که‌ی باسکراوه - بۆئهو‌ی یاخی‌بوونیش بزانه‌ کاتی‌ک ئه‌وانه له‌ په‌یامی به‌درو‌خستنه‌وه‌ی پیغه‌مبه‌ران به‌رده‌وام ده‌بن چ چاره‌نووسی‌ک چاوه‌ڕێیانه‌و، هه‌تا ئیماندارانیش بزانه‌ که چاره‌نووسی باش چاوه‌ڕوانی ئه‌وانه نه‌ک یاخی‌بوان.

بانگه‌واز له‌ناو خزماندا

یه کهم کاری‌ک پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ کردی پاش هاتنه‌خواره‌وه‌ی ئهم نایه‌ته ، ئه‌وه بوو خێلی به‌نوهاشمی بانگ کرد ، ئه‌وانیش ئاماده‌بوون ، چه‌ند که‌سی‌کی کوپانی (عبد المطلب)ی (عبد مناف)یشیان له‌گه‌لدا بوو ، چل و پینچ پیاو ده‌بوون ، (ابو له‌ب) هاته‌ پێشه‌وه‌ وتی: ئه‌مانه هه‌موو مام و ئامۆزاکانی تۆن ، قسه‌ بکه‌و واز له‌ (صابیی)یه‌کان به‌ینه ، ئه‌وه‌ش بزانه‌ خێله‌که‌ی تۆ توانای به‌سه‌ر هه‌موو عه‌ره‌بدا ناشکی‌ت و منیش نزیکترین که‌سم ده‌ستی تۆ بگرم ، که‌سه‌کانی باوکی

خۆتت بەسە ، خۆ ئەگەر لەسەر ئەم حالەت بمیڤیتەو ئەو بەلای ئەوانەو
 ئاساترە کەچەند بنەمانیەکی قورەیش بە پالپشتی عەرەبەکان بەدەن بەسەرتدا ،
 بەراستی کەسم نەدیووە شتیکی لەوێ تۆ خراپتری بۆ خزمانی باوکی خۆی
 هیڤابیت ، پیڤەمبەر ﷺ بی دەنگ بوو ، لەو مەجلیسەدا هیچ قەسەییکی نەکرد .

پاشان جاریکی تر بانگی کردنەووە فەرمووی : ((سویاس بۆ خوای گەورە ،
 حەمدو سەنای دەکەم ، داوای کۆمەکیی ئی دەکەم ، باوەرم پیڤەتی ، پشتی پی
 دەبەستم ، شایەتی دەدەم جگە لەخوای تاڤ و تەنھا هیچ خوایەکی تر پراست نیە ،
 هاوێشی نیە ، پاشان فەرمووی : پیڤەرەو هەرگیز درۆ لەگەڵ کەسەکانی خۆیدا
 ناکات ، سویندم بەو کەسە جگە لەو خوایەکی تر پراست نیە ، من پیڤەمبەری
 خوا بۆلای ئیو بەتایبەتی و ، بۆلای خەلک بەگشتی نیروام ، سویند بەخوا دەمرن
 هەرەکو چۆن دەخەن ، زیندووش دەکرنەووە هەرەکو چۆن لەخەو هەلدەستن و ،
 لەسەر کردەووەکان لیتان دەپرسریتەو ، چارەنوس یان بەهەشتی هەمیشەییە یان
 دۆزەخی هەمیشەیی)) . ئەبو تالیب وتی : چەندە پیمان خۆشە یارمەتیت بدەین و ،
 بەنامۆزگاریەکانت پازین ، ئای کەچەندە متمانەشمان بەقەسەکانت هەیه ، ئەمانەش
 کەسەکانی باوکی تۆن لێرە کۆبوونەتەو ، من یەکیکم لەوانە بەلام لەوان خیراتر
 دیم بەدەمتەو ، بۆ بەردەوامیە لەسەرئەوێ فەرمانت پی دراو ، سویندبیت بەخوا
 بە بەردەوامی دەبمە قەلغان و دەتپاریزم ، بەلام نەقسەم ریگەم نادا لەئایینی (عبد
 المطلب) جیایبمەو .

(ئەبو لەهەب) وتی : وەللاهی ئەمە زۆرخراپە ، خەلکینە دەستی بگرن پیڤ
 ئەوێ بەرۆکی خەلکی تر بگرن ، ئەبو تالیبیش وتی : سویندبیت بەخوا هەتا
 لەدنیادا بین بەرگری ئی دەکەین .^۱

^۱ / ابن الاثیر ، فقه السيرة ل ۷۷ ، ۷۸ .

له سه ر كیوی سه فا

پاش نه وهی پیغه مبهری خوا ﷺ دلنیا بوو له په یمانه که ی نه بو تالیب به پاراستنی، له کاتیکدا که فرمانی خوا راده گه یه نیت، پوژیکیان چووه سه ر کیوی (سه فا) و هاواری کرد: (یا صباحاه) بڼه مالکانی قوپه یشی لی کوپوه وه، بانگی کردن بو یه کتاپه رستی و باوهر به په یامه که ی و روژی دوا یی، (بوخاری) له (ابن عباس) وه به شیکی نهو به سه ر هاته ده گپړیته وه، ده لیت: که نه م نایه ته هاته خواره وه ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ پیغه مبهری خوا ﷺ چووه سه ر کیوی سه فا، هاواری کرد: نه ری خیللی به نی فه را! خیللی به نی عه دی لقه کانی قوپه یش ((، هه تا کوپونه وه، نهو که سه ش خو ی نه هاتایه که سیکی ده نار د بزانت چیه، قوپه یش و نه بو له هب هاتن، فه رموی: (نه گهر هه والتان بده می چهند سواریک له و دیو نهو دوله وه ده یه ویت بدات به سه ر تاندا، باوهرم پیده که ن؟) وتیان: به لی، جگه له پراستی هیچی ترمان لی نه بینویت، فه رموی: من ناگاداری نیوه ده که مه وه له سزایه کی توند)) نه بوله هب وتی: نه مروش ده ستت به قوردا چیت، بو نه مه نیمت کو کرد وته وه؟ نه نجا فه رموی ﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ﴾ هاته خواره وه.

هه روه ها (مسلم) له (ابی هریره) وه (ر) به شیکی نهو پوودا وه مان بو ده گپړیته وه، ده لیت: کاتیک نه م نایه ته ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ هاته خواره وه، پیغه مبهری خوا ﷺ گوتاریکی ناراسته ی گشت و تایبه ت کرد، فه رموی: (خیللی قوپه یش خو تان له دوزه خ پزگار بکن، خیللی به نی که عب! خو تان له دوزه خ رزگار بکن، فاته می کچی موحه ممه د! خو ت له دوزه خ رزگار بکه، سویندم به خوا من له به رده م خوادا هیچ به ده ست نیم، ته نها نه وه یه نیوه خزم منیش نهو په یوه ندی خزمایه تیه زیندو ده که مه وه)).^۱

نه م ناموژگاریه به رزانه جوانترین شیوه ی گه یانندن بوو، پیغه مبه ر ﷺ بو نزیکترین که سی خو ی پروون کرده وه، که متمانه دان به و په یامه زیندو کردنه وه ی په یوه ندی نیوان نه وان و خو یه تی، بویه ده مارگریتی خزمایه تی که بڼه می ژیا نی عه ربی له سه ر دامه زرا بوو له ناو گه رماو گه رمی نه م ناگادار کردنه وه خواییه دا توایه وه.

^۱ / صحیح البخاری ۷۰۳/۲، روایه ته که له (صحیح) ی موسلیمیشدا ده ره منراوه ۱۱۴/۸.

^۲ / صحیح مسلم ۱۱۴/۸، صحیح البخاری ۳۸۵/۸، مشکاة المصابیح ۴۶۰/۲.

به دهنگی بهرز گوتنی حهق و دژدگاری موشریکان

هینشتا ئەم دەنگه سه‌داو دەنگدانه‌وه‌ی له‌مه‌ککه‌و ده‌ور به‌ریدا ما‌بوو ،
 ثابته‌ ها‌ته‌ خواره‌وه‌: ﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ﴾ {٩٤} الحجر، ئیدی
 پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ده‌ستی کرد به‌هه‌لمالینی پ‌روی پ‌ره‌شی پ‌روپ‌و‌چی‌تی و بی‌سه‌رو
 به‌ریتی شیرک و، به‌های پ‌استه‌قینه‌ی بته‌کانی باس ده‌کردو ، نموونه‌ی له‌سه‌ر
 ده‌سته‌وسان بوونیان ده‌هینایه‌وه‌و ، به‌به‌لگه‌وه‌و پ‌رونی ده‌کرده‌وه‌ که هه‌رکه‌سیک
 بیانه‌پ‌رستیت و بیانکاته‌ه‌وی گه‌یشتن به‌ پ‌ه‌روه‌ردگار ، ئەوه‌ له‌ گوم‌پ‌رابوونیکی
 پ‌ووندايه‌.

جامی تو‌وپ‌ره‌یی مه‌ککه‌پ‌یه‌کان پ‌رپ‌وو، ده‌نگ‌وباس و نا‌پ‌ه‌زایی پ‌ه‌یدا بوو ،
 ئەوه‌تا گو‌ییان لی‌یه‌ یه‌کیک به‌ئا‌شک‌را باس له‌ سه‌ر‌لی‌ش‌ی‌واو‌یتی بته‌پ‌ه‌رستان ده‌کات ،
 وه‌ک هه‌وره‌ ب‌روس‌که‌ چه‌خما‌خه‌ی ده‌داو ئەو که‌شوه‌وا له‌ د‌یر زه‌مانه‌ هی‌منه‌ی
 ش‌ل‌قاند به‌سه‌ریه‌کدا ، ق‌و‌پ‌ه‌یش پ‌ا‌چه‌نی و خ‌وی ئاما‌ده‌کرد ب‌و‌یه‌کلا‌کردنه‌وه‌ی ئەو
 شو‌پ‌شه‌هه‌ل‌گیرساوه‌ ، که‌ را خه‌ریکه‌ نه‌ریته‌ باوه‌کانیان پ‌اده‌مال‌یت.

ق‌و‌پ‌ه‌یش پ‌ا‌چه‌نی چون‌که‌ ده‌یزانی که‌ مانای به‌یه‌ک‌خوا‌یه‌تی (الله) و ، باوه‌ر
 بوون به‌پ‌ه‌یام و پ‌و‌ژ‌ی‌د‌وایی مانای مل‌که‌چی ته‌واو خ‌و‌ به‌ده‌سته‌وه‌دانی پ‌ه‌ها
 ده‌گه‌یه‌نیت ، به‌ش‌ی‌وه‌یه‌ک که‌خ‌ویان ه‌ی‌چ خوا‌ست و وی‌ستی‌کیان له‌سه‌ر خ‌ویان و
 مال‌یان نام‌ینیت ، سه‌رباری غه‌یری خ‌ویان ئەمه‌ش مانای سف‌ربوونی ده‌سه‌لات و
 لووت به‌رزیان به‌سه‌ر غه‌یری عه‌ره‌بدا ده‌گه‌یه‌نیت ، که‌پ‌یشتر مو‌ر‌کی‌کی ئایینی
 هه‌بوو ، ده‌ب‌یت له‌مه‌ودا‌ش پ‌ه‌زاهه‌ندی خواو پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی ﷺ بخه‌نه‌ پ‌یش
 پ‌ه‌زاهه‌ندی خ‌ویانه‌وه‌و ، وا‌ز له‌و سته‌مه‌ به‌ینن که‌ له‌خه‌ل‌کی پ‌ه‌ش و پ‌ووتیان
 ده‌کردو، ئەو خ‌راپانه‌ی که‌ به‌یانی و ئی‌واره‌ ئەنجامیان ده‌دا ، ئەم مانایه‌یان باش
 ده‌زانی ب‌و‌یه‌ ده‌روونیان قه‌بوولی ئەو‌باره‌ سه‌رش‌و‌پ‌یه‌ی نه‌ده‌کرد، نه‌ک له‌به‌ر
 ر‌یزداری و خ‌ی‌رو چا‌که‌یان ﴿بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ﴾ {٥٠} القيامة، ئەوه‌یان
 به‌باشی ده‌زانی ، به‌لام چی ب‌که‌ن له‌به‌رده‌م پ‌یاو‌یکی پ‌است‌گ‌و‌ی ده‌ست‌پا‌کدا ، که‌
 نموونه‌ی به‌رزترین به‌های مو‌و‌قی و بنه‌ما‌کانی پ‌ه‌وشته‌و ، پ‌یشتر هاو وینه‌و
 هاوتیان له‌می‌ژ‌و‌وی باوو با‌پ‌یرانی گه‌لانی تر‌دا نه‌بین‌وه‌؟ چی ب‌که‌ن؟ واق و‌پ‌ما بوون
 ، نا‌هه‌قی‌ش‌یان نه‌بوو له‌وه‌دا.

پاش هينان و بردنى زور چاريان نه ما جگه لهچوونه لای (ابو طالب)ی مامی، بۆنهوهی داوای ئی بکهه دهستی برازاکهه ی بگرتت لهو باره داو، پینان وابوو که شیلگیرانه تر قسه بکهه و بلین: بانگه شه بۆ وازهینان له خواکانیان ، باس کردنیان به بی کهک و بی توانایی قسه وتن و سووکایه تی کردنه به خواکان و، به گه مرژه زانینی نهو باووپیرانه یه که له سه ره نهو پینازه بوون ، نه م پینگه یان پی باش بوو خیرا دهستیان کرد به گرتنه به ری.

شانديکي قوره يش بۆ لای نه بوتالیب

(ابن إسحاق) ده لیت: چه ند پیاویک له گه وره کانی قوره يش چوونه لای نه بو تالیب ، وتیان: نه بو تالیب برازاکهه قسه به خواکانمان ده لیت ، ئایینه که مانی عه بدار کردوه ، عه قلمان به سووک ده زانیت ، باپیرانمان به سه رلیشیواو ده زانیت ، یان دهستی بگره ، یان وازمان ئی بهینه باخومان له گه لیدا یه کلای بکهینه وه ، تو بۆ خۆت وه ک ئیمه يت ، که واته ئیمه له کۆل تۆشی ده کهینه وه ، له وه لأمدا نه بوتالیب به نه رمیی وه لأمی دانه وه ، به شیوه یه کی جوان دهستی پیوه نان و نه وانیش بلاوه یان کرد ، پینگه مبه ریش ﷺ له کاره که ی خۆی به رده وام بوو ، ئایینی خوای پوون ده کرده وه ، بانگه شه ی بۆ ده کرد^۱.

نه نجوومه نی راویژکاریی پینگه گرتن له حاجیان

بۆ گو ی نه گرتن له بانگه واز

له وچه ند پۆژهدا مه سه له یه کی تر قوره يشی سه رقال کردبوو ، نه ویش ئاشکرا کردنی بانگه واز بوو ، که پینش وه رزی چه ج چه ند مانگیکی به سه ر تیپه ری بوو ، قوره يش دهیزانی شانده کانی عه ره ب له هه موولایه که وه دین بۆ لایان ، پینان وابوو که ده بیئت شتی که به و شانده عه ره بانه بلین له باره ی موچه ممه ده وه ﷺ هه تاکو بانگه وازه که ی هه چ کاریگه ریه کی له سه ره ورونیان نه بیئت ، له گه ل وه لیدی کوپی موغه یه ره که وتنه قسه و باس له سه ره نهو مه سه له یه ، وه لید پیی وتن: با یه ک راتان هه بیئت له سه ری ، را جیا واز مه بن و هه ندیکتان یه کتری به درۆ بکه نه وه ، قسه ی یه کتری ره ت بکه نه وه ، وتیان : تو نهو قسه یه بلی ، وتی: نه خیر ئیوه بیلین! من ده بیستم ، وتیان: ده لین: فالگه ره وه یه ،

^۱ / ابن هشام ۲۶۵/۱.

وتى: نه خيىر سويند بيت به خوا فالگره وه نى يه ، ئيمه فالگره وه مان ديوه
، نهو قسانه نه دهنگى فالچى يه وه نه سه رواى نه وه ،

وتيان: كه واته شينته ،

وتى: شينتيش نى يه ، ئيمه شينتمان ديوه وه ديناسين ، نهو دلله پراوكى و
فى لينهاتن و تيكچوونى شينتى نى يه ،

وتيان: ده لئين: شاعيره ،

وتى: شاعيريش نى يه ، ئيمه هه موومان كيش و سه رواو كورت و دريژو
شيوازه كانى شيعر ده زانين ، نه وه شيعر نى يه ،

وتيان: ده لئين جادووگره ،

وتى: وه للاهى جادووگره ريش نى يه ، ئيمه جادووگره و جادوه كانيانمان
بينيوه ، نه مه گرى و فوو پيدانى نه وان نى يه ،

وتيان: كه واته چى بلين ؟

وتى: سويندم به خوا قسه كانى شيرينيه كيان تيدياه ، بنه په ته كه ي په گى
داكوتاوه و لق و پوپه كه شى به روبومداره ، ئيوه هه رچيه كه له وقسانه بكه ن ده زانريت
كه راست نى يه ، نزيكترين قسه يه كيش له گوته كانى نه وه وه جادووگره يه ، بلين:
گوته يه كى هيناوه جادووه ، جياوازي ده خاته نيوان كوپو باوك و، مروڤ و براكه ي
و، ژن و ميرو و، مروڤ و خيله كه يه وه ، بهم قسه يه بلاويان ئى كرد^۱.

هه نديك ريوايه تيش ده لئيت: كاتيك وه ليد هه موو قسه كانى نه وانى په ت
كرده وه ، وتيان: نهو رايه ي خوتمان پى بلئى كه گومانى تييدا نه بيت ، پى و تن:
له سه رم بوهستن تابيريكي ئى بكه مه وه ، وه ليد بيرى ده كرده وه ، هات و نهو رايه ي
پى و تن كه پيشتر باسكرا^۲.

له باره ي وه ليد وه خواى گه وره شانزه ئايه تى له سوره تى (المدثر) له (۱۱) -
(۱۶) ، ناره خواره وه ، له سونگه ي ئايه ته كاندا شيوازي بيركرده وه ي وه ليد دياره ،
ده فهرمويت: ﴿ إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ {۱۸} فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ {۱۹} ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ {۲۰} ثُمَّ
نَظَرَ {۲۱} ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ {۲۲} ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ {۲۳} فَقَالَ إِنَّ هَذَا إِلَهٌ سِحْرٌ يُؤْثَرُ {۲۴} إِنَّ هَذَا
إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ {۲۵} ۝﴾.

^۱ / هه مان سه رچاوه ۲۷۱/۱.

^۲ / بيواته (فى ظلال القرآن) ۲۹، ۱۸۸.

واته: وهليد بیری کردهوه و ئەندازەگیری بۆ کرد ، خوا بیکوژیت چۆن بیری کردهوه و ئەندازەگیری کرد ، پاشان خوا بیکوژیت چۆن ئەندازەگیری کرد ، پاشان پووی گرژ کردو پەلە ی کرد ، پاشان پشتی هەڵکردو بەلووت بەرزیهوه وتی: ئەمە جگە لە جادویهکی زاکراو چیدی نییە ، ئەمە جگە لە قەسە ی مرۆڤ چیدی نییە. پاش ئەوهی که ئەنجوومەن لەسەرئەو بڕیارە یەكدهنگیان کرد دەستیان کرد بەجیبەجی کردنی ، لەسەر پێگە ی هاتووچۆی خەڵک دادەنیشان لەو وەرزه دا ، هەر کەسێک بەلایاندا دەگوزەرا وریایان دەرکەرەوه لەپێغه مبهەر ﷺ و باسی خراپی ئەویان بۆ دەرکرد^۱.

ئەوهی کاری هەرگه وهی لەئەستۆ گرتبوو (أبو لهب) بوو ، پێغه مبهری خوا ﷺ لەو وەرزه دا بەدوای خەڵکیدا دەچوووه ماله کانیا و لە (عکاظ) و (مجنه) و (ذی المجاز) پێیان دەگه یشت و بانگی دەرکردن بۆلای خوا ، (أبو لهب) یش بەدوایه وه بوو ، دهیوت : خەڵکینه بەگوێی مه کهن ئەو پیاوه هەلگه راوه یه کی درۆزنه^۲. ئەمەش کاریکی کرد لەو وەرزه دا عه رەب باسی پێغه مبهەر ﷺ بیه نه دەرەوه و ، باس و خواسی له هه موو شوینه کانی ولاتی عه رەبدا بلأوبوه وه.

^۱ / ابن هشام ۲۷۱/۱.

^۲ / ئەم کردهوه یه ترمذی ریاوایه تی کردوه له طارقی کوپی عبدالله ی محاریبه وه/الإمام احمد ۴۹۲ ، ۳۴۱/۴ له مه سنه له کهیدا هاتوه.

چهند شیوازیك بو روویه رووینونه و دی بانگه واز

کاتیک قورپه دیش سهیری کرد هیچ یه کیك لهو هیوانه موچه ممه د ﴿﴾ لاندن له بانگه واز ده کی ، جاریکی تر که وتنه بیرکردنه وه ، بو سه رکوتکردنی نهو بانگه واز چهند شیوازیکیان هه ئبژارد ، که له م خالته دا خوئی ده بینیه وه :

۱. گالته پیکردن و سووکایه تی کردن و ، به درو خستنه وه و پی پیکه نین و ، به مهش مه به ستیان سه رشو پ پیکردنی موسلمانانه کان و ، لاوازکردنی هیزه مه عنه ویه که یان بوو ، پیغه مبهریان ﴿﴾ به تومه تی بی ماناو ، جنیوی هه رزه یانه تاوانبار ده کرد ، به شیت بانگیان ده کرد: ﴿ وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴾ [الحجر/ ۶] ، مؤرکی جادویی و درو یان ده دایه پالی ﴿ وَعَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴾ [ص/ ۴] ، به تیروانی نی داخ له دلانه وه له چونکی خیراو شیتانه وه مامه لیان له گه لدا ده کردو روویان ده دایه ﴿ وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴾ [القلم/ ۵۱] ، نه گهر دانیشتایه وه هاوه نه هه ژاره کانی به ده وریدا خربونایه ته وه گالته یان پیده کردن و ده یانوت: ناننه مانه هاو نشینه کانی موچه ممه دن که خوا فه زلی داو ن به سه ر ئیمه دا ﴿ مَنْ أَلَّهْ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا ﴾ [الانعام/ ۵۳] ، خوای گه وه ره فره مویه تی: ﴿ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴾ [الانعام/ ۵۳] ، واته: ئایا خوای گه وه ره زانتر نیه به وه که سانه ی سوپاسگوزارن؟ نه وانه هه روه کو خوای گه وه ره بو مان باس ده کات ﴿ إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ، وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ، وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ، وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُونَ ، وَمَا أَرْسَلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ ﴾ [المطففين/ ۲۹-۳۳] .

۲. شیواندنی فره مایشته کانی و ورژاندنی گومان و ، بلاوکردنه وه ی پپرو پاگه نده ی درو ، هه والی ناراست له باره ی نهو فره مایشتانه وه ، ده رباره ی زاتی که سیتی خوئی و ، زورکردنی نهو هه ولانه بوئه وه ی عه وامی خه لک بواری نه مینیت بیر له بانگه واز ده کی بکاته وه ، له باره ی قورئانه وه ده یانوت: ﴿ وَقَالُوا أَطِیرُ الْأَرْلینَ اکْتَبَهَا فیهی تَمْلِی عَلَیهِ بُکْرَةً وَأَصِیلاً ﴾ [الفرقان/ ۵] واته: نه وه نه فسانه ی گه لانی پینشینه و نوسیویه تیه وه به یانی و ئیواره به سه ریدا ده خو ئیریتته وه ، یان ﴿ إِنَّ هَذَا إِلَّا فِکْ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَیهِ قَوْمٌ آخَرُونَ ﴾ [الفرقان/ ۴] واته: نهو قورئانه جگه له هه ئب سترایک چی تر نیه و چهند که سیکی تر یارمه تیان داوه ، هه روه ها ده یان وت: ﴿ إِنَّمَا یُعَلِّمُهُ بَشَرٌ ﴾ [النحل/ ۱۰۳] واته: بیگومان نهو قورئانه مرؤف ، فیتری کردوه ، هه روه ها له باره ی

پیغهمبهرهوه ﷺ دهیانوت: ﴿مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ﴾^۱ الفرقان/۷ واته: ئەم پیغهمبهره چیه تی، وهکو خه لکی ئاسایی دهخوات و به بازاردا دیّت و دهچیت، له قورئانیشتا نمونه ی زۆر هیه بو پەتدانه وهی ههواله کانیان پاش هیئانی یان نه هیئانی.

۳. دژایه تی کردنی قورئان و وینا کردنی به نه فسانه ی پیشینان و، سهرقال کردنی خه لک پییانه وه، ده لێن جارێکیان (نضری کوپی (حارث) به قورپه ی شیه کانی وت: ئەری خێلی قورپه ییش! شتیکتان به سهردا هاتوو وه هیشتا نه تانتوانیوه چاره دوژی بو ئەو پیاوه بکه ن، موحه ممه د له ناوتاندا غولامیکی منال بوو پهرامه ند ترینتان بوو، راستگوترینتان بوو، له هه مووتان سپارده ناستر بوو، تا ئەوکاته ی تالی سپیتان له پریشیدا بینی و ئەوه ی بۆی هیئان که هیئاویه تی، و تتان: جادوگهره ، سویند به خوا جادوگهرنیه ، ئیمه جادوگهران و فوکردن و گرێکانمان دیوه ، و تتان: فالگهره وه یه سویندم به خوا فالگهره وش نیه ، ئیمه فالگرو ورته ورت و سهرواکانیانمان دیوه ، و تتان: شاعیره ، نه خیر سویندم به خوا شاعیریش نیه ، ئیمه شیعوو جوهره کانی و کیش و سهرواکانیمان دیوه ، و تتان شیته ، سویندم به خوا شیتیش نیه ، ئەو پیاوه ته نگه نه فه س بوون و خوت خوته و، تیکه ل و پیکه لیی شیتی نیه ، ئەری خێلی قورپه ییش سه یریکی کاروباری خوتان بکه ن، سویندم به خوا کاریکی گهره تان به سهردا هاتوه .

پاشان (نضری چوو بو (حیره) ، له وی فیژی حیکایه تی مه لیکه کانی فارس و، به سهرهاته کانی پوخته م و ئەسپه ندیار بوو، هه رکاتیک پیغهمبهر ﷺ له شوینی کدا دانیشتا به بو یادخسته وهی خوا و ئاگادار کردنه وه له هه ره شه و تۆله ی خوا یی، (نضری له پشیتیه وه ده وه ستاو ده یوت: وه للاهی موحه ممه دو قسه کانی له من باشتر نیه ، پاشان ده ستی ده کرد به باسی مه لیکه کانی فارس و پوخته م و ئەسپه ندیارو پاشان ده یوت: ئیدی موحه ممه د به چ شتی قسه کانی له قسه کانی من باشتر؟!.

گیڕانه وه که ی (ابن عباس) ده لیت: (نضری چه ند که نه یزه کیکی کپی بوو، له هه رکه سیکی بیستایه چه زی به لای پیغهمبهردا هیه ﷺ یه کی که له و که نه یزه کانه ی بو ده نارد خواردنی ده دایه و شهرب نوشی پیده کردو گوڕانی بو ده وت هه تا وای لی

^۱ / ابن هشام/ ۱/ ۲۵۸، ۲۹۹، ۳۰۰، تفهیم القرآن ۸/ ۹، مهروه ها . مختصر سیره الرسول ﷺ نویسنی (شیخ عه بدوللای نه جدی) ل ۱۱۷، ۱۱۸.

دەکرد حەزى لە ئىسلام نەدەما ، لەبارەى ئەو دەوە ئەم ئايەتە ھاتە خوارەو ۛ وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ﴿٦﴾ لقمان/٦ ، واتە: ھەندىك كەس مەجلىسى گالتەو گەپ بەپارە ساز دەكات بۆ ئەو دەو سەر لەخەلکى تىك بدات.

٤- ھەولیاندا سەوداگەرەك بکەن تیايدا ئىسلام و جاھیلیەت لەنیوہى پىنگادا يەك بگرن ، بەو دەو موشرىكان واز لەھەندىك لەو حالەتانەى ئىستايان بەین و ، پیغەمبەر ش ۛ واز لەھەندىك داخوایى خۆى بەینىت ۛ وَذُوا لَوْ تَذَهْنُ قَيْدُهُنَّ ﴿٩﴾ القلم/٩ واتە: حەزىان دەکرد تۆ كەمىك نەرم بیست تائەوانیش شل بوونایە ، گىرانهوہەكیش ھەيە (ابن جریر) و (طبرانى) گىراویانەتەو دەلیت: موشرىكان داویان خستە بەردەم پیغەمبەر ۛ كە ئەو سالىك خواكانى ئەوان بپەرستىت و ، موشرىكانیش سالىك خواكەى ئەم بپەرستن گىرانهوہەكەى (عبد بن حمید)یش ھەيە دەلیت: موشرىكان وتیان ئەگەر تۆ بەخواكانى ئیمە رازىى بیت ئیمەش خواكەى تۆ دەپەرستىن .^٢

ھەروەھا (ابن إسحاق) بەسەندىكى خۆى دەلیت: لەكاتىكدا كە پیغەمبەر ۛ بە دەورى كابدە تەوافى دەکرد ، ئەم موشرىكانە پىگەیان گرت - (أسودى كوپى (أسودى كوپى (عبدالعزى) و (ولیدى كوپى (سفیرە) و (أمیە)ى كوپى (خلف) و (عاص)ى كوپى (وائل)ى سەھمى . ئەمانە شەوكەت دارەكانى خىلى خۆیان بوون . وتیان: موخەمەد وەرە با ئەو دەپەرستىن كە تۆ دەپەرستى ، تۆش ئەو دەو ئیمە بپەرستە ، بەو شیوہە ھەردوولامان لەو مەسەلەيەدا ھاوبەش دەبین ، ئەگەر ئەو دەو تۆ دەپەرستىت خیرى تیدا بیست پشكىكمان بەردەكەویت ، ئەگەر ئەو دەو ئیمەش خیرى تیدا بیست تۆ پشكىكت بەردەكەویت ، خوای گەورە لەبارەیانەو ئەم سورەتەى دابەزاند ۛ قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ، لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٢﴾ الكافرون/٢ ، خوای گەورە بەم جیا بوونەو یەكلاکەرەوہە کۆتایى بەو دانوستانە پىكەنیناویەى موشرىكان ھینا ، لەوانەشە جیاوازیەكە لەو دابىت كە موشرىكان دواى ئەو ھەولە ھەولئى تریشیان دابىت.

^١ / تفهيم القرآن ٩/٤ .

^٢ / تفهيم القرآن ٦/٥٠٩، ٢٠٥ .

^٣ / ابن هشام ٣٦٢/١ .

ئەشكە نجه دان

موشرىكان له سهره تاي سالى چواره مى پىغه مبه رىتیه وه ورده ورده زیاتر کاریان کرد له سهر ئه و شیوازانه ی پىشتىر باسما ن کرد بۆ وه ستاندنى بانگه واز ، هه تا تىپه ر بونى چه ند هه فته و مانگىک له سهرى به رده وام بون ، هىشتا سهریان نه کرد بویه چه و ساندنه وه ئه شکە نجه دان ، به لām کاتىک بینیان ئه و شیوازانه رىگه له بانگه وازى ئىسلامى ناگرىت ، جارىکى تر کۆبون ه وه ، لیژنه یه کى (۱۵) که سیان دروستکرد له گه و ره کانى قورده يش ، سه رۆکه که یان (ابو له ب) مامى پىغه مبه ر بوو ﷺ ، پاش راویژو بیرکردنه وه ئه و لیژنه یه بریارىکى یه کلاکه ره وه ی دژ به پىغه مبه رى خوا ﷺ و هاوه له کانى دا ، ئه و لیژنه یه بریاریدا که م و کوورى نه کات له دژایه تی کردنى ئىسلام و ئازاردانى پىغه مبه رکه ی و ئەشکە نجه دانى شوینکه وتوانیدا و به چه ندین شیوه و جوړ ئازارو ئەشکە نجه یان بدات .^۱

بریار یاندا و سوور بون له سهر جیبه جى کردنى ، سه باره ت به موسلمان ه کان . به تايبه تی لا وازه کانیان . ئەشکە نجه دانیان ئاسان بوو ، سه باره ت به پىغه مبه ریش ﷺ که سىتیه کى سه ره به رزو سه نگی ن و که م وینه بوو ، له به رچاوى دۆست و دوژمانانیشدا گه و ره بوو ، به چاوى ریزه وه سه ير ده کرا ، مه گه ر مروڤه سووک و ده روون نزمه کان وه گه ر نا که س زاتى نه ده کردو نه یده توانى کارى ناشیرین و سوکایه تی به رامبه ر بکات ، له گه ل ئه وانه شدا له په نای ئه بوتالییدا بوو ، (ابو طالب) يش یه کىک بوو له پیاوه ماقوله کانى مه ککه ، وه جاخراده بوو ، له نیوان خه لکیدا پىش سپى و قسه بيسراو بوو ، که س نه یده توانى قسه ی بشکینىت یان ده ست بۆ سایه ی درىژ بکات ، ئەم په وشه قورده يشى به دگومان و هه راسان کردبوو ، به لām ئه و ئارامگرته هه تاکه ی له به رده م بانگه وازیکدا که چاوى له دووى سه رۆکایه تی نایینى و ، سه رمه شقه یه تی دونیا شیانه .

ده ستیان کرد به ده ستدریژ کردنه سه ر پىغه مبه ر ﷺ و ، له سه رو هه موویانه وه ئه بو له هه ب ، ئەم پیاوه هه ر له پوژى یه که مه وه پىش ئه وه ی قورده يش ئه و نیازه بکات ئەم هه لویسته ی هه بوو ، پىشتريش باسما ن کرد که پىغه مبه ر ﷺ له دیوه خانى به نى هاشم و ، سه رکىوى سه فادا چى کرد ، له هه ندیک گىرانه وه دا هاتوه - کاتىک پىغه مبه ر ﷺ له سه ر سه فا بوو - (ئه بو له هه ب) به ردیکى هه لگرت بۆ ئه وه ی بیدا به پىغه مبه ردا ﷺ .^۲

^۱ / رحمة للعالمین ۶/ ۶۰، ۵۹.

^۲ / تفهيم القرآن ۹/ ۹.

(أبو لهب) هەردوو کچەکی پیغمبەری خوا ﷺ، (رقیە) و (ام کلثوم) خواستبوو بۆ هەردوو کۆرەکی خۆی، (عتبە) و (عتیبە) لەپیش پیغمبەریتیدا، لە دواى ھاى پیغمبەریتى بەتوندوتیژیەوه هەردوکیانی بە (عتبە) و (عتیبە) تەلاقدا^۱.

کاتیک عەبدوللا - کۆری دووهمی پیغمبەر ﷺ وەفاتی کرد - ئەبۆلەهەب قریوەی لێدەهات و رایدەکرد بۆلای ھاوێلانی و دەیوت ئەو موحەممەدە، تەمەنی دواپراو بوو نەوێ نیه^۲.

پیشتریش وتمان کە (أبو لهب) لە وەرزی حەج و نیو بازارەکاندا هەمیشە بە دواى پیغمبەرەوه بوو ﷺ، بۆ بە درۆخستنهوهی، (طارق) ی کۆری (عبدالله) ی (محارب) دەگێڕتەوه: کارەکانی (أبو لهب) لە بەدرۆخستنهوهدا نەوێستابوو بەلکو بەرد بارانیشی دەکردو قاچی پیروزی بریندار دەکرد^۳.

(أم جميل) ی ژنی (أبو لهب) کە ناوی (اروی) ی کچی (حرب) ی کۆری (أمیه) یەو خوشکی (أبو سفیان) ه. لە دژایەتی کردنی پیغمبەردا ﷺ هیچی لە میژدەکی کەمتر نەبوو، دڕک و دالی دەهیناو شەوانە لەسەرە پێگا و بەردەرکی مالهەکی پیغمبەردا ﷺ دای دەنا، ژنیکی زمان سەلیتە و دەم پیس بوو، بوختان و درۆی زۆری بە دەم پیغمبەری خواوە ﷺ دەکردو ئاگری شەری هەلەدگیرساندو، جەنگی کوێرانە ی دژ بە پیغمبەر ﷺ دەروژاند، بۆیە قورئانی پیروژ بە (حمالة الحطب) ناوی بردووه.

کاتیک (أم جميل) بیستی کە لەبارەیهوه قورئان ھاوتۆتە خوارەوه ھاى بۆلای پیغمبەر ﷺ لەناو مزگەوتەکی کابەدا دانیشتبوو، ئەبۆبەکرى صدیقیشی لەگەڵدا بوو، پڕ بە دەستی بەردی پی بوو، ھاى سەرسەریان و وەستا چاوی دەگێرا بۆ پیغمبەر ﷺ، جگە لە ئەبۆبەکر کەسی تری نەدەبینی، وتی: ئەبۆبەکر: کوا ھاوێلە کەت؟

بیستومه گوايه قسه‌ی پی و تووم، سویندبیت ئەگەر بیدۆزمهوه ئەم بەردانە دەکیشم بە دەم و چاویدا، سویندبیت شاعیریشم، ئەنجا ئەم شیعەرە وت:

مُذَمَّمًا عَصِيًّا وَأَمْرُهُ أَبِينَا وَدِينُهُ قُلِينَا

^۱ / تفهيم القرآن ۲۰۰، ۵۰۱/۶.

^۲ / ابن هشام ۳۶۲/۱.

^۳ / رحمة للعالمين ۶۰، ۵۹/۱.

پاشان پوشت ، ئەبوبەكر فەرمووی : پیغەمبەری خوا ئایا دەزانیت که نهیبینیت ؟ فەرمووی : نهیبینیم ، خوای گەوره له ئاستی مندا کویری کرد^۱ .
 هەروەها (ئەبوبەكری بەزرا) ئەم بەسەرھاتە دەگیرێتەو ، تیایدا هاتوو
 کاتیك بەسەر ئەبوبەكرەو وەستا وتی : ئەری ئەبوبەكر هاوڵەكەت هەجووی
 کردوین ، ئەبوبەكر فەرمووی : نا سویندبیت بەپەرەردگاری ئەم خانوو ، نه شیعر
 دەبیژیت و نه لەدەمی دیتە دەرەو ، (ام جمیل) وتی : تو کابرایەکی باوەر
 پیکراویت .

(ابو لهب) هەموو ئەوکارە خراپانەیی دەکرد لەکاتیكدا مام و دراوسی
 پیغەمبەر بوو ﷺ ، مالهەکی لکابوو بەمالهەکی پیغەمبەرەو ﷺ ، وەکو هەموو
 دراوسیگانی تری ئازاریان دەدا کاتیك له مالهەو بوایە .

(إبن إسحاق) دەلیت : ئەوانەیی له مالهەکیدان ئازاری پیغەمبەری خویان
 دەدا ﷺ بریتی بوون له (أبولهب) و (الحکم)ی کوپی (أبی العاص)ی کوپی (أمیه) و ،
 (عقبه)ی کوپی (أبی معیط) و ، (عدی) کوپی (حمراء الثقفی) و (إبن الأصداء الهذلی)
 - ئەمانە دراوسی بوون . کەسیان ئی موسولمان نەبوو جگە له (الحکم)ی کوپی
 (أبی العاص)^۲ ، یەکیکیان پیسی ئازەلی لەکاتی نوێژکردندا دەکرد بە سەریدا ،
 یەکیکی تریان هەمووی دەخستە مالهەکیەو ، هەتا وای ئی هات ژوریککی تەرخان
 کردبوو بۆ نوێژکردن بۆئەو یلیانەو دیارنەبیت ، پیغەمبەری خوا ﷺ هەر کاتیك
 ئەو پیسییەیان لەبەر مالهەکیدان فریادیە ، بەسەرەداریک دووری دەخستەو و لەبەر
 دەرگاکیدان دەوستان ، پاشان دەیفەرموو : ئەری خیللی (عبد مناف) ! ئەمە چۆن
 دراوسییهتیە که ؟ پاشان پیسیهەکی لەسەر پێگەکه لادەبرد^۳ .

(عقبه)ی کوپی (أبی معیط) شتیکی زیاد کردبوو لەسەر سەختی و
 ناپوختیدا ، (بوخاری) دەگیرێتەو له (إبن مسعود)ەو ﷺ دەلیت : که پیغەمبەر
 ﷺ لەناو (بیت)دا نوێژی دەکرد (أبو جهل) و هاوڕێکانی دانیشتبوون ، هەندیکیان
 بەوانی تریان دەوت : کی دەتوانیت پاشەپووی ئازەل بهیژیت و لەکاتی سوژەدا
 بیخاتە سەرپشتی موحەممەد ، سەر سەختترین کەسی خیلەکه (عقبه)ی کوپی (أبی
 معیط)^۴ هەستاو سەیریکی کرد ، هەتا پیغەمبەری خوا ﷺ سوژەدی برد پاشماو

^۱ / سەیری (سیره ابن هشام) ۲۳۵/۱ .

^۲ / ئەو پیاهە باوکی خەلیفەیی نۆمەوی (مەروان)ی کوپی (حەکەم) .

^۳ / ابن هشام ۴۱۶/۱

^۴ / له (صحيح البخاري)دا ئەمە بەرپاشکاوێ هاتوو ۵۴۲/۱ .

سهروپینه‌که‌ی له‌نیوان هه‌ردووشان و پشتی پیروزی‌دا دانا ، منیش سه‌یرم نه‌کرد ،
 بریا ده‌سه‌لآتم هه‌بوایه ، ده‌لئیت : (أبو جهل) و تاقمه‌که‌ی ده‌ستیان ده‌کرده‌ پێکه‌نین و
 به‌ده‌م گه‌مه‌و گالته‌وه‌ به‌لای یه‌کتیدا لارئه‌بونه‌وه‌ ، هیشتا پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له
 سوژده‌دا بوو ، سه‌ری به‌رز نه‌کردبووه‌ هه‌تا (فاطمه) هات و پیسیه‌که‌ی له‌سه‌ر
 پشتی لا‌برد ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ سه‌ری به‌رز کرده‌وه‌ ، پاشان فه‌رمووی : (اللهم عليك
 بقریش) واته‌ : خوايه‌ خؤ چاره‌ی قوره‌یش به‌فرموو ، ئه‌مه‌ی سی‌جار وته‌وه‌ ،
 ئه‌وان ئه‌م نزایه‌یان به‌لاوه‌ سه‌خت بوو ، (إبن مسعود) ده‌فه‌رموئیت : قوره‌یش به‌روای
 وابوو که‌ دؤعا له‌مه‌که‌دا گیراده‌بیئت ، پاشان پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌نزاکه‌دا ناوی بردن
 فه‌رمووی خوايه‌ خؤ چاره‌ی ئه‌مانه‌ بکه‌ (أبو جهل) و (عتبه) کو‌ری (ربیع) و
 (شيبه) کو‌ری (ربیع) و (ولید) کو‌ری (عتبه) و (أمیه) کو‌ری (خلف) و (عقبه) کو‌ری
 (أبی معیط) ناوی حه‌وته‌میشی بردبوو به‌لام راوی له‌به‌ری نه‌کردوو ده‌لئیت :
 سویندم به‌و که‌سه‌ی گیانی منی به‌ده‌سته‌ هه‌موو ئه‌وانه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ناوی
 بردبوون به‌کوژراوی له‌ (قلیب)ی به‌دردا هه‌موویانم بینی^۱ .

(ئومه‌یه‌ی) کو‌ری (خه‌له‌ف) هه‌رکاتیک پیغه‌مبه‌ری خوای ببینیایه‌ ﷺ
 لا‌قرتیی پیده‌کردو خراپه‌ی ده‌وت ، له‌باریه‌وه‌ ئایه‌ت هاته‌ خواره‌وه‌ : ﴿وَلِ لَّكُلِّ
 هُمَزَةٍ لُّمَزَةٌ﴾ (إبن هشام) ده‌لئیت : (الهمزه) ئه‌و که‌سه‌یه‌ که‌ به‌ئاشکرا جنیو‌بدات و ،
 چاوشو‌ری پی‌ بکات و لا‌قرتیی پی‌ بکات . (اللمزه) ش ئه‌و که‌سه‌یه‌ به‌نه‌یینی که‌سانی
 ترعه‌ییدار ده‌کات و ئازاریان ده‌دات^۲ .

خو (أبی) کو‌ری (خلف)ی براشی له‌گه‌ل (عقبه‌ی) کو‌ری (أبی معیط) دا یه‌ک
 ریز بوون ، جاریکیان (عقبه‌) لای پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ دانیشت و گوینی بو‌گرت ، که
 ئه‌و هه‌واله‌ گه‌شته‌وه‌ به‌ (أبی) سه‌رزه‌نشتی کردو په‌خنه‌ی لی‌گرت و داوا‌ی لی‌کرد که
 تف بکات له‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ . ئه‌ویش تفی تی‌کرد . هه‌ر خودی (أبی) جاریکیان پارچه
 ئی‌سقانیکی وردوخاش کردو پاشان به‌ره‌و بووی پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌هه‌وادا فووی
 لی‌کرد^۳ .

(أخنس)ی کو‌ری (شریق)ی (ثقفی) له‌و که‌سانه‌ بوو ئازاری پیغه‌مبه‌ریان
 ده‌دا ﷺ ، قورئانی پیروژ به‌ نو‌ خال ئه‌م پیاوه‌ی وه‌سف کرد ، که‌ به‌لگه‌ن له‌سه‌ر ئه‌و

^۱ / صحيح البخاري ، كتاب الوضوء ، باب إذا ألقى على المصلى قدر أو جيفة ۳۷/۱ .

^۲ / ابن هشام ۳۵۶/۱ ، ۳۵۷ .

^۳ / هه‌مان سه‌رچاره ۳۶۲، ۳۶۱/۱ .

حاله تهی هه ی بووه ، له م نایه ته دایه : ﴿ وَلَا تُطِغْ كُلَّ خَلَافٍ مَّهِينٍ ﴾ {۱۰} هَمَّازِ مَثَاءِ بَنِمِ {۱۱} مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَنِیمِ {۱۲} عَتَلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِیمِ {۱۳} ﴿ الْقَلَمُ .

هه ندی جار نه بوجه هلیش ده هاته خزمهت پیغه مبهري ﷺ گویي له قورنان ده گرت ، پاشان هه لده ستا باوه پری نه ده هیناو ملکه چیش نه ده بوو ، پیاویکی بی نه ده ب و بی باک بوو ، به قسه نازاری پیغه مبهري ده دا ﷺ پریگی ده گرت له پریازی خواپی ، پاشان ده چوو فیزی ده کرد به وکاره یه وه ، شانازی ده کرد به وکرده شه پره نگیزه یه وه ، هه وه کو شتیکی باشی کرد بیته ، نه م نایه ته له باره ی نه وه وه هاته خواره وه : ﴿ فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى ﴾ هتد^۱.

هه له یه که م پوژ وه که پیغه مبهري بینی ﷺ له حه ره مدا نوژی ده کرد پریگی ئی ده گرت ، جار یکیان به لای پیغه مبهري تیپه ری نوژی ده کرد له و شوینه دا (ابو جهل) وتی : نه ی موحه ممه د (من نه موت نه مکاره نه کهیت ، هه ره شه ی لی کرد پیغه مبهري خواش ﷺ له گه لی توند بوو پیایدا هه لشاخا ، وتی : نه ی موحه ممه د به چی هه ره شه م ئی ده کهیت ؟ سویند بیته من له مابهینی نه م دوو شیوه دا زوړترین پیاوم به دواوه یه ، نایه ت هاته خواره وه ﴿ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ﴾^۲ ، له گپړانه وه یه کی تریشدا پیغه مبهري ﷺ به روکی (نه بو جهل) ی گرت و رایوه شان دو فره مووی : ﴿ أَوَّلَى لَكُ فَأَوَّلَى {۲۴} ثُمَّ أَوَّلَى لَكُ فَأَوَّلَى {۲۵} ۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰ ۱۰۱ ۱۰۲ ۱۰۳ ۱۰۴ ۱۰۵ ۱۰۶ ۱۰۷ ۱۰۸ ۱۰۹ ۱۱۰ ۱۱۱ ۱۱۲ ۱۱۳ ۱۱۴ ۱۱۵ ۱۱۶ ۱۱۷ ۱۱۸ ۱۱۹ ۱۲۰ ۱۲۱ ۱۲۲ ۱۲۳ ۱۲۴ ۱۲۵ ۱۲۶ ۱۲۷ ۱۲۸ ۱۲۹ ۱۳۰ ۱۳۱ ۱۳۲ ۱۳۳ ۱۳۴ ۱۳۵ ۱۳۶ ۱۳۷ ۱۳۸ ۱۳۹ ۱۴۰ ۱۴۱ ۱۴۲ ۱۴۳ ۱۴۴ ۱۴۵ ۱۴۶ ۱۴۷ ۱۴۸ ۱۴۹ ۱۵۰ ۱۵۱ ۱۵۲ ۱۵۳ ۱۵۴ ۱۵۵ ۱۵۶ ۱۵۷ ۱۵۸ ۱۵۹ ۱۶۰ ۱۶۱ ۱۶۲ ۱۶۳ ۱۶۴ ۱۶۵ ۱۶۶ ۱۶۷ ۱۶۸ ۱۶۹ ۱۷۰ ۱۷۱ ۱۷۲ ۱۷۳ ۱۷۴ ۱۷۵ ۱۷۶ ۱۷۷ ۱۷۸ ۱۷۹ ۱۸۰ ۱۸۱ ۱۸۲ ۱۸۳ ۱۸۴ ۱۸۵ ۱۸۶ ۱۸۷ ۱۸۸ ۱۸۹ ۱۹۰ ۱۹۱ ۱۹۲ ۱۹۳ ۱۹۴ ۱۹۵ ۱۹۶ ۱۹۷ ۱۹۸ ۱۹۹ ۲۰۰ ۲۰۱ ۲۰۲ ۲۰۳ ۲۰۴ ۲۰۵ ۲۰۶ ۲۰۷ ۲۰۸ ۲۰۹ ۲۱۰ ۲۱۱ ۲۱۲ ۲۱۳ ۲۱۴ ۲۱۵ ۲۱۶ ۲۱۷ ۲۱۸ ۲۱۹ ۲۲۰ ۲۲۱ ۲۲۲ ۲۲۳ ۲۲۴ ۲۲۵ ۲۲۶ ۲۲۷ ۲۲۸ ۲۲۹ ۲۳۰ ۲۳۱ ۲۳۲ ۲۳۳ ۲۳۴ ۲۳۵ ۲۳۶ ۲۳۷ ۲۳۸ ۲۳۹ ۲۴۰ ۲۴۱ ۲۴۲ ۲۴۳ ۲۴۴ ۲۴۵ ۲۴۶ ۲۴۷ ۲۴۸ ۲۴۹ ۲۵۰ ۲۵۱ ۲۵۲ ۲۵۳ ۲۵۴ ۲۵۵ ۲۵۶ ۲۵۷ ۲۵۸ ۲۵۹ ۲۶۰ ۲۶۱ ۲۶۲ ۲۶۳ ۲۶۴ ۲۶۵ ۲۶۶ ۲۶۷ ۲۶۸ ۲۶۹ ۲۷۰ ۲۷۱ ۲۷۲ ۲۷۳ ۲۷۴ ۲۷۵ ۲۷۶ ۲۷۷ ۲۷۸ ۲۷۹ ۲۸۰ ۲۸۱ ۲۸۲ ۲۸۳ ۲۸۴ ۲۸۵ ۲۸۶ ۲۸۷ ۲۸۸ ۲۸۹ ۲۹۰ ۲۹۱ ۲۹۲ ۲۹۳ ۲۹۴ ۲۹۵ ۲۹۶ ۲۹۷ ۲۹۸ ۲۹۹ ۳۰۰ ۳۰۱ ۳۰۲ ۳۰۳ ۳۰۴ ۳۰۵ ۳۰۶ ۳۰۷ ۳۰۸ ۳۰۹ ۳۱۰ ۳۱۱ ۳۱۲ ۳۱۳ ۳۱۴ ۳۱۵ ۳۱۶ ۳۱۷ ۳۱۸ ۳۱۹ ۳۲۰ ۳۲۱ ۳۲۲ ۳۲۳ ۳۲۴ ۳۲۵ ۳۲۶ ۳۲۷ ۳۲۸ ۳۲۹ ۳۳۰ ۳۳۱ ۳۳۲ ۳۳۳ ۳۳۴ ۳۳۵ ۳۳۶ ۳۳۷ ۳۳۸ ۳۳۹ ۳۴۰ ۳۴۱ ۳۴۲ ۳۴۳ ۳۴۴ ۳۴۵ ۳۴۶ ۳۴۷ ۳۴۸ ۳۴۹ ۳۵۰ ۳۵۱ ۳۵۲ ۳۵۳ ۳۵۴ ۳۵۵ ۳۵۶ ۳۵۷ ۳۵۸ ۳۵۹ ۳۶۰ ۳۶۱ ۳۶۲ ۳۶۳ ۳۶۴ ۳۶۵ ۳۶۶ ۳۶۷ ۳۶۸ ۳۶۹ ۳۷۰ ۳۷۱ ۳۷۲ ۳۷۳ ۳۷۴ ۳۷۵ ۳۷۶ ۳۷۷ ۳۷۸ ۳۷۹ ۳۸۰ ۳۸۱ ۳۸۲ ۳۸۳ ۳۸۴ ۳۸۵ ۳۸۶ ۳۸۷ ۳۸۸ ۳۸۹ ۳۹۰ ۳۹۱ ۳۹۲ ۳۹۳ ۳۹۴ ۳۹۵ ۳۹۶ ۳۹۷ ۳۹۸ ۳۹۹ ۴۰۰ ۴۰۱ ۴۰۲ ۴۰۳ ۴۰۴ ۴۰۵ ۴۰۶ ۴۰۷ ۴۰۸ ۴۰۹ ۴۱۰ ۴۱۱ ۴۱۲ ۴۱۳ ۴۱۴ ۴۱۵ ۴۱۶ ۴۱۷ ۴۱۸ ۴۱۹ ۴۲۰ ۴۲۱ ۴۲۲ ۴۲۳ ۴۲۴ ۴۲۵ ۴۲۶ ۴۲۷ ۴۲۸ ۴۲۹ ۴۳۰ ۴۳۱ ۴۳۲ ۴۳۳ ۴۳۴ ۴۳۵ ۴۳۶ ۴۳۷ ۴۳۸ ۴۳۹ ۴۴۰ ۴۴۱ ۴۴۲ ۴۴۳ ۴۴۴ ۴۴۵ ۴۴۶ ۴۴۷ ۴۴۸ ۴۴۹ ۴۵۰ ۴۵۱ ۴۵۲ ۴۵۳ ۴۵۴ ۴۵۵ ۴۵۶ ۴۵۷ ۴۵۸ ۴۵۹ ۴۶۰ ۴۶۱ ۴۶۲ ۴۶۳ ۴۶۴ ۴۶۵ ۴۶۶ ۴۶۷ ۴۶۸ ۴۶۹ ۴۷۰ ۴۷۱ ۴۷۲ ۴۷۳ ۴۷۴ ۴۷۵ ۴۷۶ ۴۷۷ ۴۷۸ ۴۷۹ ۴۸۰ ۴۸۱ ۴۸۲ ۴۸۳ ۴۸۴ ۴۸۵ ۴۸۶ ۴۸۷ ۴۸۸ ۴۸۹ ۴۹۰ ۴۹۱ ۴۹۲ ۴۹۳ ۴۹۴ ۴۹۵ ۴۹۶ ۴۹۷ ۴۹۸ ۴۹۹ ۵۰۰ ۵۰۱ ۵۰۲ ۵۰۳ ۵۰۴ ۵۰۵ ۵۰۶ ۵۰۷ ۵۰۸ ۵۰۹ ۵۱۰ ۵۱۱ ۵۱۲ ۵۱۳ ۵۱۴ ۵۱۵ ۵۱۶ ۵۱۷ ۵۱۸ ۵۱۹ ۵۲۰ ۵۲۱ ۵۲۲ ۵۲۳ ۵۲۴ ۵۲۵ ۵۲۶ ۵۲۷ ۵۲۸ ۵۲۹ ۵۳۰ ۵۳۱ ۵۳۲ ۵۳۳ ۵۳۴ ۵۳۵ ۵۳۶ ۵۳۷ ۵۳۸ ۵۳۹ ۵۴۰ ۵۴۱ ۵۴۲ ۵۴۳ ۵۴۴ ۵۴۵ ۵۴۶ ۵۴۷ ۵۴۸ ۵۴۹ ۵۵۰ ۵۵۱ ۵۵۲ ۵۵۳ ۵۵۴ ۵۵۵ ۵۵۶ ۵۵۷ ۵۵۸ ۵۵۹ ۵۶۰ ۵۶۱ ۵۶۲ ۵۶۳ ۵۶۴ ۵۶۵ ۵۶۶ ۵۶۷ ۵۶۸ ۵۶۹ ۵۷۰ ۵۷۱ ۵۷۲ ۵۷۳ ۵۷۴ ۵۷۵ ۵۷۶ ۵۷۷ ۵۷۸ ۵۷۹ ۵۸۰ ۵۸۱ ۵۸۲ ۵۸۳ ۵۸۴ ۵۸۵ ۵۸۶ ۵۸۷ ۵۸۸ ۵۸۹ ۵۹۰ ۵۹۱ ۵۹۲ ۵۹۳ ۵۹۴ ۵۹۵ ۵۹۶ ۵۹۷ ۵۹۸ ۵۹۹ ۶۰۰ ۶۰۱ ۶۰۲ ۶۰۳ ۶۰۴ ۶۰۵ ۶۰۶ ۶۰۷ ۶۰۸ ۶۰۹ ۶۱۰ ۶۱۱ ۶۱۲ ۶۱۳ ۶۱۴ ۶۱۵ ۶۱۶ ۶۱۷ ۶۱۸ ۶۱۹ ۶۲۰ ۶۲۱ ۶۲۲ ۶۲۳ ۶۲۴ ۶۲۵ ۶۲۶ ۶۲۷ ۶۲۸ ۶۲۹ ۶۳۰ ۶۳۱ ۶۳۲ ۶۳۳ ۶۳۴ ۶۳۵ ۶۳۶ ۶۳۷ ۶۳۸ ۶۳۹ ۶۴۰ ۶۴۱ ۶۴۲ ۶۴۳ ۶۴۴ ۶۴۵ ۶۴۶ ۶۴۷ ۶۴۸ ۶۴۹ ۶۵۰ ۶۵۱ ۶۵۲ ۶۵۳ ۶۵۴ ۶۵۵ ۶۵۶ ۶۵۷ ۶۵۸ ۶۵۹ ۶۶۰ ۶۶۱ ۶۶۲ ۶۶۳ ۶۶۴ ۶۶۵ ۶۶۶ ۶۶۷ ۶۶۸ ۶۶۹ ۶۷۰ ۶۷۱ ۶۷۲ ۶۷۳ ۶۷۴ ۶۷۵ ۶۷۶ ۶۷۷ ۶۷۸ ۶۷۹ ۶۸۰ ۶۸۱ ۶۸۲ ۶۸۳ ۶۸۴ ۶۸۵ ۶۸۶ ۶۸۷ ۶۸۸ ۶۸۹ ۶۹۰ ۶۹۱ ۶۹۲ ۶۹۳ ۶۹۴ ۶۹۵ ۶۹۶ ۶۹۷ ۶۹۸ ۶۹۹ ۷۰۰ ۷۰۱ ۷۰۲ ۷۰۳ ۷۰۴ ۷۰۵ ۷۰۶ ۷۰۷ ۷۰۸ ۷۰۹ ۷۱۰ ۷۱۱ ۷۱۲ ۷۱۳ ۷۱۴ ۷۱۵ ۷۱۶ ۷۱۷ ۷۱۸ ۷۱۹ ۷۲۰ ۷۲۱ ۷۲۲ ۷۲۳ ۷۲۴ ۷۲۵ ۷۲۶ ۷۲۷ ۷۲۸ ۷۲۹ ۷۳۰ ۷۳۱ ۷۳۲ ۷۳۳ ۷۳۴ ۷۳۵ ۷۳۶ ۷۳۷ ۷۳۸ ۷۳۹ ۷۴۰ ۷۴۱ ۷۴۲ ۷۴۳ ۷۴۴ ۷۴۵ ۷۴۶ ۷۴۷ ۷۴۸ ۷۴۹ ۷۵۰ ۷۵۱ ۷۵۲ ۷۵۳ ۷۵۴ ۷۵۵ ۷۵۶ ۷۵۷ ۷۵۸ ۷۵۹ ۷۶۰ ۷۶۱ ۷۶۲ ۷۶۳ ۷۶۴ ۷۶۵ ۷۶۶ ۷۶۷ ۷۶۸ ۷۶۹ ۷۷۰ ۷۷۱ ۷۷۲ ۷۷۳ ۷۷۴ ۷۷۵ ۷۷۶ ۷۷۷ ۷۷۸ ۷۷۹ ۷۸۰ ۷۸۱ ۷۸۲ ۷۸۳ ۷۸۴ ۷۸۵ ۷۸۶ ۷۸۷ ۷۸۸ ۷۸۹ ۷۹۰ ۷۹۱ ۷۹۲ ۷۹۳ ۷۹۴ ۷۹۵ ۷۹۶ ۷۹۷ ۷۹۸ ۷۹۹ ۸۰۰ ۸۰۱ ۸۰۲ ۸۰۳ ۸۰۴ ۸۰۵ ۸۰۶ ۸۰۷ ۸۰۸ ۸۰۹ ۸۱۰ ۸۱۱ ۸۱۲ ۸۱۳ ۸۱۴ ۸۱۵ ۸۱۶ ۸۱۷ ۸۱۸ ۸۱۹ ۸۲۰ ۸۲۱ ۸۲۲ ۸۲۳ ۸۲۴ ۸۲۵ ۸۲۶ ۸۲۷ ۸۲۸ ۸۲۹ ۸۳۰ ۸۳۱ ۸۳۲ ۸۳۳ ۸۳۴ ۸۳۵ ۸۳۶ ۸۳۷ ۸۳۸ ۸۳۹ ۸۴۰ ۸۴۱ ۸۴۲ ۸۴۳ ۸۴۴ ۸۴۵ ۸۴۶ ۸۴۷ ۸۴۸ ۸۴۹ ۸۵۰ ۸۵۱ ۸۵۲ ۸۵۳ ۸۵۴ ۸۵۵ ۸۵۶ ۸۵۷ ۸۵۸ ۸۵۹ ۸۶۰ ۸۶۱ ۸۶۲ ۸۶۳ ۸۶۴ ۸۶۵ ۸۶۶ ۸۶۷ ۸۶۸ ۸۶۹ ۸۷۰ ۸۷۱ ۸۷۲ ۸۷۳ ۸۷۴ ۸۷۵ ۸۷۶ ۸۷۷ ۸۷۸ ۸۷۹ ۸۸۰ ۸۸۱ ۸۸۲ ۸۸۳ ۸۸۴ ۸۸۵ ۸۸۶ ۸۸۷ ۸۸۸ ۸۸۹ ۸۹۰ ۸۹۱ ۸۹۲ ۸۹۳ ۸۹۴ ۸۹۵ ۸۹۶ ۸۹۷ ۸۹۸ ۸۹۹ ۹۰۰ ۹۰۱ ۹۰۲ ۹۰۳ ۹۰۴ ۹۰۵ ۹۰۶ ۹۰۷ ۹۰۸ ۹۰۹ ۹۱۰ ۹۱۱ ۹۱۲ ۹۱۳ ۹۱۴ ۹۱۵ ۹۱۶ ۹۱۷ ۹۱۸ ۹۱۹ ۹۲۰ ۹۲۱ ۹۲۲ ۹۲۳ ۹۲۴ ۹۲۵ ۹۲۶ ۹۲۷ ۹۲۸ ۹۲۹ ۹۳۰ ۹۳۱ ۹۳۲ ۹۳۳ ۹۳۴ ۹۳۵ ۹۳۶ ۹۳۷ ۹۳۸ ۹۳۹ ۹۴۰ ۹۴۱ ۹۴۲ ۹۴۳ ۹۴۴ ۹۴۵ ۹۴۶ ۹۴۷ ۹۴۸ ۹۴۹ ۹۵۰ ۹۵۱ ۹۵۲ ۹۵۳ ۹۵۴ ۹۵۵ ۹۵۶ ۹۵۷ ۹۵۸ ۹۵۹ ۹۶۰ ۹۶۱ ۹۶۲ ۹۶۳ ۹۶۴ ۹۶۵ ۹۶۶ ۹۶۷ ۹۶۸ ۹۶۹ ۹۷۰ ۹۷۱ ۹۷۲ ۹۷۳ ۹۷۴ ۹۷۵ ۹۷۶ ۹۷۷ ۹۷۸ ۹۷۹ ۹۸۰ ۹۸۱ ۹۸۲ ۹۸۳ ۹۸۴ ۹۸۵ ۹۸۶ ۹۸۷ ۹۸۸ ۹۸۹ ۹۹۰ ۹۹۱ ۹۹۲ ۹۹۳ ۹۹۴ ۹۹۵ ۹۹۶ ۹۹۷ ۹۹۸ ۹۹۹ ۱۰۰۰ ۱۰۰۱ ۱۰۰۲ ۱۰۰۳ ۱۰۰۴ ۱۰۰۵ ۱۰۰۶ ۱۰۰۷ ۱۰۰۸ ۱۰۰۹ ۱۰۱۰ ۱۰۱۱ ۱۰۱۲ ۱۰۱۳ ۱۰۱۴ ۱۰۱۵ ۱۰۱۶ ۱۰۱۷ ۱۰۱۸ ۱۰۱۹ ۱۰۲۰ ۱۰۲۱ ۱۰۲۲ ۱۰۲۳ ۱۰۲۴ ۱۰۲۵ ۱۰۲۶ ۱۰۲۷ ۱۰۲۸ ۱۰۲۹ ۱۰۳۰ ۱۰۳۱ ۱۰۳۲ ۱۰۳۳ ۱۰۳۴ ۱۰۳۵ ۱۰۳۶ ۱۰۳۷ ۱۰۳۸ ۱۰۳۹ ۱۰۴۰ ۱۰۴۱ ۱۰۴۲ ۱۰۴۳ ۱۰۴۴ ۱۰۴۵ ۱۰۴۶ ۱۰۴۷ ۱۰۴۸ ۱۰۴۹ ۱۰۵۰ ۱۰۵۱ ۱۰۵۲ ۱۰۵۳ ۱۰۵۴ ۱۰۵۵ ۱۰۵۶ ۱۰۵۷ ۱۰۵۸ ۱۰۵۹ ۱۰۶۰ ۱۰۶۱ ۱۰۶۲ ۱۰۶۳ ۱۰۶۴ ۱۰۶۵ ۱۰۶۶ ۱۰۶۷ ۱۰۶۸ ۱۰۶۹ ۱۰۷۰ ۱۰۷۱ ۱۰۷۲ ۱۰۷۳ ۱۰۷۴ ۱۰۷۵ ۱۰۷۶ ۱۰۷۷ ۱۰۷۸ ۱۰۷۹ ۱۰۸۰ ۱۰۸۱ ۱۰۸۲ ۱۰۸۳ ۱۰۸۴ ۱۰۸۵ ۱۰۸۶ ۱۰۸۷ ۱۰۸۸ ۱۰۸۹ ۱۰۹۰ ۱۰۹۱ ۱۰۹۲ ۱۰۹۳ ۱۰۹۴ ۱۰۹۵ ۱۰۹۶ ۱۰۹۷ ۱۰۹۸ ۱۰۹۹ ۱۱۰۰ ۱۱۰۱ ۱۱۰۲ ۱۱۰۳ ۱۱۰۴ ۱۱۰۵ ۱۱۰۶ ۱۱۰۷ ۱۱۰۸ ۱۱۰۹ ۱۱۱۰ ۱۱۱۱ ۱۱۱۲ ۱۱۱۳ ۱۱۱۴ ۱۱۱۵ ۱۱۱۶ ۱۱۱۷ ۱۱۱۸ ۱۱۱۹ ۱۱۲۰ ۱۱۲۱ ۱۱۲۲ ۱۱۲۳ ۱۱۲۴ ۱۱۲۵ ۱۱۲۶ ۱۱۲۷ ۱۱۲۸ ۱۱۲۹ ۱۱۳۰ ۱۱۳۱ ۱۱۳۲ ۱۱۳۳ ۱۱۳۴ ۱۱۳۵ ۱۱۳۶ ۱۱۳۷ ۱۱۳۸ ۱۱۳۹ ۱۱۴۰ ۱۱۴۱ ۱۱۴۲ ۱۱۴۳ ۱۱۴۴ ۱۱۴۵ ۱۱۴۶ ۱۱۴۷ ۱۱۴۸ ۱۱۴۹ ۱۱۵۰ ۱۱۵۱ ۱۱۵۲ ۱۱۵۳ ۱۱۵۴ ۱۱۵۵ ۱۱۵۶ ۱۱۵۷ ۱۱۵۸ ۱۱۵۹ ۱۱۶۰ ۱۱۶۱ ۱۱۶۲ ۱۱۶۳ ۱۱۶۴ ۱۱۶۵ ۱۱۶۶ ۱۱۶۷ ۱۱۶۸ ۱۱۶۹ ۱۱۷۰ ۱۱۷۱ ۱۱۷۲ ۱۱۷۳ ۱۱۷۴ ۱۱۷۵ ۱۱۷۶ ۱۱۷۷ ۱۱۷۸ ۱۱۷۹ ۱۱۸۰ ۱۱۸۱ ۱۱۸۲ ۱۱۸۳ ۱۱۸۴ ۱۱۸۵ ۱۱۸۶ ۱۱۸۷ ۱۱۸۸ ۱۱۸۹ ۱۱۹۰ ۱۱۹۱ ۱۱۹۲ ۱۱۹۳ ۱۱۹۴ ۱۱۹۵ ۱۱۹۶ ۱۱۹۷ ۱۱۹۸ ۱۱۹۹ ۱۲۰۰ ۱۲۰۱ ۱۲۰۲ ۱۲۰۳ ۱۲۰۴ ۱۲۰۵ ۱۲۰۶ ۱۲۰۷ ۱۲۰۸ ۱۲۰۹ ۱۲۱۰ ۱۲۱۱ ۱۲۱۲ ۱۲۱۳ ۱۲۱۴ ۱۲۱۵ ۱۲۱۶ ۱۲۱۷ ۱۲۱۸ ۱۲۱۹ ۱۲۲۰ ۱۲۲۱ ۱۲۲۲ ۱۲۲۳ ۱۲۲۴ ۱۲۲۵ ۱۲۲۶ ۱۲۲۷ ۱۲۲۸ ۱۲۲۹ ۱۲۳۰ ۱۲۳۱ ۱۲۳۲ ۱۲۳۳ ۱۲۳۴ ۱۲۳۵ ۱۲۳۶ ۱۲۳۷ ۱۲۳۸ ۱۲۳۹ ۱۲۴۰ ۱۲۴۱ ۱۲۴۲ ۱۲۴۳ ۱۲۴۴ ۱۲۴۵ ۱۲۴۶ ۱۲۴۷ ۱۲۴۸ ۱۲۴۹ ۱۲۵۰ ۱۲۵۱ ۱۲۵۲ ۱۲۵۳ ۱۲۵۴ ۱۲۵۵ ۱۲۵۶ ۱۲۵۷ ۱۲۵۸ ۱۲۵۹ ۱۲۶۰ ۱۲۶۱ ۱۲۶۲ ۱۲۶۳ ۱۲۶۴ ۱۲۶۵ ۱۲۶۶ ۱۲۶۷ ۱۲۶۸ ۱۲۶۹ ۱۲۷۰ ۱۲۷۱ ۱۲۷۲ ۱۲۷۳ ۱۲۷۴ ۱۲۷۵ ۱۲۷۶ ۱۲۷۷ ۱۲۷۸ ۱۲۷۹ ۱۲۸۰ ۱۲۸۱ ۱۲۸۲ ۱۲۸۳ ۱۲۸۴ ۱۲۸۵ ۱۲۸۶ ۱۲۸۷ ۱۲۸۸ ۱۲۸۹ ۱۲۹۰ ۱۲۹۱ ۱۲۹۲ ۱۲۹۳ ۱۲۹۴ ۱۲۹۵ ۱۲۹۶ ۱۲۹۷ ۱۲۹۸ ۱۲۹۹ ۱۳۰۰ ۱۳۰۱ ۱۳۰۲ ۱۳۰۳ ۱۳۰۴ ۱۳۰۵ ۱۳۰۶ ۱۳۰۷ ۱۳۰۸ ۱۳۰۹ ۱۳۱۰ ۱۳۱۱ ۱۳۱۲ ۱۳۱۳ ۱۳۱۴ ۱۳۱۵ ۱۳۱۶ ۱۳۱۷ ۱۳۱۸ ۱۳۱۹ ۱۳۲۰ ۱۳۲۱ ۱۳۲۲ ۱۳۲۳ ۱۳۲۴ ۱۳۲۵ ۱۳۲۶ ۱۳۲۷ ۱۳۲۸ ۱۳۲۹ ۱۳۳۰ ۱۳۳۱ ۱۳۳۲ ۱۳۳۳ ۱۳۳۴ ۱۳۳۵ ۱۳۳۶ ۱۳۳۷ ۱۳۳۸ ۱۳۳۹ ۱۳۴۰ ۱۳۴۱ ۱۳۴۲ ۱۳۴۳ ۱۳۴۴ ۱۳۴۵ ۱۳۴۶ ۱۳۴۷ ۱۳۴۸ ۱۳۴۹ ۱۳۵۰ ۱۳۵۱ ۱۳۵۲ ۱۳۵۳ ۱۳۵۴ ۱۳۵۵ ۱۳۵۶ ۱۳۵۷ ۱۳۵۸ ۱۳۵۹ ۱۳۶۰ ۱۳۶۱ ۱۳۶۲ ۱۳۶۳ ۱۳۶۴ ۱۳۶۵ ۱۳۶۶ ۱۳۶۷ ۱۳۶۸ ۱۳۶۹ ۱۳۷۰ ۱۳۷۱ ۱۳۷۲ ۱۳۷۳ ۱۳۷۴ ۱۳۷۵ ۱۳۷۶ ۱۳۷۷ ۱۳۷۸ ۱۳۷۹ ۱۳۸۰ ۱۳۸۱ ۱۳۸۲ ۱۳۸۳ ۱۳۸۴ ۱۳۸۵ ۱۳۸۶ ۱۳۸۷ ۱۳۸۸ ۱۳۸۹ ۱۳۹۰ ۱۳۹۱ ۱۳۹۲ ۱۳۹۳ ۱۳۹۴ ۱۳۹۵ ۱۳۹۶ ۱۳۹۷ ۱۳۹۸ ۱۳۹۹ ۱۴۰۰ ۱۴۰۱ ۱۴۰۲ ۱۴۰۳ ۱۴۰۴ ۱۴۰۵ ۱۴۰۶ ۱۴۰۷ ۱۴۰۸ ۱۴۰۹ ۱۴۱۰ ۱۴۱۱ ۱۴۱۲ ۱۴۱۳ ۱۴۱۴ ۱۴۱۵ ۱۴۱۶ ۱۴۱۷ ۱۴۱۸ ۱۴۱۹ ۱۴۲۰ ۱۴۲۱ ۱۴۲۲ ۱۴۲۳ ۱۴۲۴ ۱۴۲۵ ۱۴۲۶ ۱۴۲۷ ۱۴۲۸ ۱۴۲۹ ۱۴۳۰ ۱۴۳۱ ۱۴۳۲ ۱۴۳۳ ۱۴۳۴ ۱۴۳۵ ۱۴۳۶ ۱۴۳۷ ۱۴۳۸ ۱۴۳۹ ۱۴۴۰ ۱۴۴۱ ۱۴۴۲ ۱۴۴۳ ۱۴۴۴ ۱۴۴۵ ۱۴۴۶ ۱۴۴۷ ۱۴۴۸ ۱۴۴۹ ۱۴۵۰ ۱۴۵۱ ۱۴۵۲ ۱۴۵۳ ۱۴۵۴ ۱۴۵۵ ۱۴۵۶ ۱۴۵۷ ۱۴۵۸ ۱۴۵۹ ۱۴۶۰ ۱۴۶۱ ۱۴۶۲ ۱۴۶۳ ۱۴۶۴ ۱۴۶۵ ۱۴۶۶ ۱۴۶۷ ۱۴۶۸ ۱۴۶۹ ۱۴۷۰ ۱۴۷۱ ۱۴۷۲ ۱۴۷۳ ۱۴۷۴ ۱۴۷۵ ۱۴۷۶ ۱۴۷۷ ۱۴۷۸ ۱۴۷۹ ۱۴۸۰ ۱۴۸۱ ۱۴۸۲ ۱۴۸۳ ۱۴۸۴ ۱۴۸۵ ۱۴۸۶ ۱۴۸۷ ۱۴۸۸ ۱۴۸۹ ۱۴۹۰ ۱۴۹۱ ۱۴۹۲ ۱۴۹۳ ۱۴۹۴ ۱۴۹۵ ۱۴۹۶ ۱۴۹۷ ۱۴۹۸ ۱۴۹۹ ۱۵۰۰ ۱۵۰۱ ۱۵۰۲ ۱۵۰۳ ۱۵۰۴ ۱۵۰۵ ۱۵۰۶ ۱۵۰۷ ۱۵۰۸ ۱۵۰۹ ۱۵۱۰ ۱۵۱۱ ۱۵۱۲ ۱۵۱۳ ۱۵۱۴ ۱۵۱۵ ۱۵۱۶ ۱۵۱۷ ۱۵۱۸ ۱۵۱۹ ۱۵۲۰ ۱۵۲۱ ۱۵۲۲ ۱۵۲۳ ۱۵۲۴ ۱۵۲۵ ۱۵۲۶ ۱۵۲۷ ۱۵۲۸ ۱۵۲۹ ۱۵۳۰ ۱۵۳۱ ۱۵۳۲ ۱۵۳۳ ۱۵۳۴ ۱۵۳۵ ۱۵۳۶ ۱۵۳۷ ۱۵۳۸ ۱۵۳۹ ۱۵۴۰ ۱۵۴۱ ۱۵۴۲ ۱۵۴۳ ۱۵۴۴ ۱

ئەم دەستدریژىانە تايبەت بوون بە پيغەمبەرەوھ ﷺ لە گەل کەم و ینەيەتی کەسیتی یە پر لە پزیزو سامیە کە ی لە ناخی خەلکانی گشتی و تايبەتیدا لە گەل ئەو بەرگریە ی (ابو طالب) لێی دە کرد کە گەورەترین پیاوی ریزداری مە ککە بوو، بە لām پەوشە کە بۆ موسولمانان . بە تايبەتی لاوازەکانیان لێ پچانەو بەرامبەریان سەخت ترو تالتر بوو، لە هەمان کاتدا هەرخیلێک تاکە موسولمانبوەکانی خۆی بە چەندین جۆر ئەشکەنجە دەدا ، ئەو کەسەش خیلێ نەبوايە ئەوباش و ناغاکان بە چەندین شیوہ ئەشکەنجەیان دەدان، ئەوئەندە ترسناک بوو دلی ئارامگریش حەوسەلە ی بیستنی نیە .

ئەبو جەهل هەرکاتی ک بییستایە یە کێک موسولمان بووہ ئەگەر خاوەن پلەو پایەو بەرگری بوايە سەرزەنشتی دە کردو پەخنی لێ دەگرت و هەپەشە ی خەسارۆ مەندی مال و سامان و پلەوپایە ی ئی دە کردو، ئەگەر لاوازیش بوايە لێی دەداو هەلێ دەخەلە تاند^۱.

مامی (عثمان) ی کوپی (عفان) ﷺ دە پیچا لە حەسیریکی دروستکراو لە گەلای دار خورما پاشان لە ژیریەو قانگی دەدا^۲.

کاتیکی (ام مصعب) ی کوپی (عمیر) بیستی کوپە کە ی موسولمان بووہ ، بێ نان و ناوی کردو لە مالەوہ دەری کرد ، لە کاتی کدا کە خوشترین گوزەرانی هەبوو ، پیستی لەشی وە ک کارژی مار هەلێ دابوو^۳.

(بیلال) یش کە کویلە ی بەر دەست (امیە) ی کوپی (خلف الجمحی) بوو ، ئومەییە پەتیکی دەخستە ملیو ، دەیدایە دەست منالان و، بە دەوری شاخەکانی مە ککە دا دەیانگیرا، بە شیوہ یە ک ئاسەواری پەتە کە لە سەر ملی دیاربوو ، ئومەییە هەموو جاری ک دەیبەستەو بە دار لێی ئەداو، ناچاری دە کرد لە بەر گەرمای خۆردا دانیشیت، هەندیک جاریش بە زۆر برسیی دە کرد لەوانەش سەختتر لە گەرمای نیوہرۆدا کە خۆر گەرم دەبوو بیلالی دەهینایە دەرەوہ لە سارای مە ککە دا پالی دەخست ، پاشان فەرمانی ئەدا بەردیکی گەورەیان دەخستە سەرسنگی، پاشان پیی دەوت: سویندم بیئ، ئەوہ حالت دەبیئ تادەمریت یان کافر دەبیئ بە ئایینی موخەممەد ، لات و عوززا دەپەرستیت ، ئەویش دەیوت: (أحد ، أحد) ، هەتا

^۱ / ابن مشام ۳۲۰/۱.

^۲ / رحمة للعالمین ۵۷/۱.

^۳ / هەمان سەرچاوە ۵۸/۱. هەروەها (تلقیح لهموم اهل الاثر) ل ۶۰.

جاریکیان ئەبویه کر ﷺ بەلایدا تێپەری و بینیی ئەوانە چی دەکەن لە بەرامبەر ئەو غولامە ڕەش پێستە کڕیەوه، گوتراویشە کڕیویەتیەوه بە حەوت یان پێنج ئوقیە زیوو، پاشان ئازادی کردوو^۱.

عەمماری کوپی یاسریش ﷺ کۆیلە ی (بنی مخزوم) بوو، خۆی و باوکی و دایکی موسلمان بوون، موشریکان - لەسەر و هەموویانەوه (بوجهل - بەرهو) (ابطح) دەیانبردنە دەر و کاتیکی ئەمەکه سوور دەبوو، بەو گەرمایە ئازاریان دەدان، پیغەمبەری خوا ﷺ بەلایاندا تێپەری پێی فرموی: ئال و بەیتی یاسر ئارام بگرن! ژوانی ئێوه بەهەشتە، یاسر لەژێر ئەشکەنجەدا وەفاتی کرد، ئەبو جەهلیش یەك نێزەدا لەدامینی سومەییە - دایکی عەممار - و شەهیدی کردو، بوو یەكەم شەهیدی ئیسلام، سزاکی لەسەر عەممار توندکرد، جاریک بە گەرماو جاریکیش بەدانانی بەردیکی سورەو بوو لەسەر سنگی و جاریکی تریش بە تەنگەنەفس کردن سزایان دەدا، دەیانوت: وازت لینا هینین هەتا جینیونەدی بە موحمەد، یان لەبارە ی لات و عوززاوه قسە ی باش بکەیت، بەناچاری رازی بوو، پاشان بە دەم گریه و عوزر خاوییه وه هاتە خزمەت پیغەمبەر ﷺ، خۆی گەوره نایەتی ناردە خوار وە ﴿مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مِنْ أَكْرَهٍ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ﴾ (الحل/ ۱۰۶).

هەروەها (ابو فکیهه) کە ناوی (أفلح) بوو، کۆیلە ی (بنی عبدالدار) بوو، بە گوریس قاجیان دەبەستەوه و پاشان لەسەر دەم بەزەویدا پایان دەکیشا^۲.

(خاب) ی کوپی (ارت) یش کۆیلە ی (أم انمار) ی کچی (سباع) ی خوزاعی بوو، موشریکان چەندین جووری ئەشکەنجەیان دەدا، قژی سەریان دەگرت و رایان دەکیشا، ملیان بادەدا بەتوندی و چەند جاریک لەسەر سکلێ گەشکراو دایان دەنا، پاشان بەردیکیان لەسەر سنگی دانا، بۆ ئەوهی نەتوانی ت هەستی ئەوه^۳.

(زبیره) و (نهدیه) و کچهکیان و (أم عبیس) کۆیلە بوون و موسلمان بوو، موشریکان بەهەمان ئەو شیوهیە ی باسمان کرد سزای ئەمانیشیان دەدا،

^۱ / رحمة للعالمین ۵۷/۱، تلخیص الفہوم ل ۶۱، ابن هشام ۳۱۷/۱.

^۲ / ابن هشام ۳۱۹، ۳۱۲، فقہ السیرة نوسینی محمد الغزالی ل ۸۲، (العوفی) هەندێ ئەوانە ی گێزراو ئەوه (ابن عباس) وه، بروانە (مختصر السیرة للشیخ عبدالله) ل ۹۲.

^۳ / رحمة للعالمین ۵۷/۱، من إجاز التنزیل ل ۵۳.

^۴ / هەمان سەرچاوه ۵۷/۱، تلخیص فہوم اهل الاثر ل ۶۰.

که نیزه کیکی (بنی مؤمل) . که خیلینکن له (بهنی عهدی) موسلمان بوو بوو ، (عومەر) ی کوپی (خهتاب) - که له وکاته دا هیشتا موشریک بوو- دهکوته لیدانی ، ههتا بیتاقته ئه بوو، ئه نجا دهیوت : وازم ئی نه هیئا له بهرئه وه نه بیت که بیتاقته بووم^۱ .

(ابوبکر) نهو که نیزه کانه شی کپی و پرزگاری کردن، ههروه کو چۆن (بلال) و (عامر) ی کوپی (فهیره) ی کپیه وه^۲ .

ههندیکن له موشریکان چهند هاوه ئینکیان دهخسته ناو پیستی وشترو مانگاوه، دوا ی ئه وه فرییان ده دانه بهر گهرماکه وه ، زربیه ندی ناسنینیان ده کرده بهری ههندیکی ترو له سه ر گاهه ردی زۆر گهرم دایان ده نان^۳ .

لیستی ئه وانه ی له پیناوی خوادا ئه شکه نجه ده دران زۆرن ، به هه رکه سینکیان بزانیایه که موسلمان بووه پرگه یان پیده گرت و نازاریان ده دا .

^۱ / رحمة للعالمین ۵۷/۱ ، ابن هشام ۳۱۹/۱ .

^۲ / ابن هشام ۳۱۸/۱ ، ۳۰۹ .

^۳ / رحمة للعالمین ۵۸/۱ .

مالہ کی نذر

له‌به‌رده‌م ئه‌و هه‌موو چه‌وساندنه‌وه‌یه‌دا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ به‌دانا‌یه‌ نه‌یده‌ه‌یشت به‌گوتارو کردار شو‌ینکه‌وتوانی ئیعلانی خو‌یان بکه‌ن و ، به‌نه‌ینی نه‌بویه‌ له‌گه‌ل‌یان کۆ نه‌ده‌بوه‌وه‌، چونکه‌ ئه‌گه‌ر به‌ناشکرا له‌گه‌ل‌یان کۆببویه‌ته‌وه‌ موشریکان نه‌یانده‌ه‌یشت پرۆسه‌ی خو‌پاک‌کره‌وه‌و فیرکردنی کیتاب و دانایان له‌گه‌ل‌دا ئه‌نجام بدات ، که‌ له‌وانه‌بوو ئه‌وه‌ ب‌بیته‌ هو‌ی پی‌ک‌دادانی هه‌ردوولا ، ئه‌و ناشکرا کردنه‌ له‌سالی چواره‌می پی‌غه‌مبه‌ر‌یتیدا به‌کرده‌یی پرۆی‌دا ، له‌کاتی‌ک‌دا که‌ هاوه‌لان له‌ (شیعاب) کۆببویه‌وه‌وه‌، به‌نه‌ینی نو‌یژیان ده‌کرد ، هه‌ندی‌ک له‌ ب‌ی باوه‌رانی قور‌ه‌یش به‌دیان‌کردن، ج‌ن‌یویان پ‌ی‌دان و شه‌ریان له‌گه‌ل‌دا کردن، (سعد) ی کو‌پی (ابی وقاص) دای له‌ یه‌کی‌کیان و خو‌ینی له‌سه‌ری هی‌نا ، ئه‌وه‌ یه‌که‌م خو‌ینی‌ک بو‌وه‌ که‌ له‌ی‌ینا‌وی ئیسلامدا ر‌ژ‌ن‌را .^۱

گومانی تېندانيه كه نه گهر پيكدادانه كه زور ببويه و دريژهي پندرايه
دېبوه هوي تيكشكاندني موسلمانان و تەفروتونا كردنيان ، بويه خولادان
كارنكي ژيرانه بوو، زورينه هاهلان ئيسلامه تي و خواپه رستي و بانگه وازو كو
بونه و كانى خويان به نهيني ده كرد، به لام پيغه مبهري خوا ﷺ له ناو موشريكاندا
به ناشكرا بانگه شه ي و خواپه رستي خوي ده كرد ، هيچ شتيك بهري پينه ده گرت ،
به لام به نهيني كو بوونه وه ي له گهل موسولمانان كاندا ده كرد ، نه وهش بو به رژه وهندي
نه وان و ئيسلاميش بوو ، خانوه كه ي (ارقم) ي كوپي (ابي الارقم) ي مه خرومي له سر
گردى (سه فا) بوو ، له بهرچاوي زلمان و ديوه خانه كانيان دور بوو ، پيغه مبهري ﷺ
له سالي پينجه مي پيغه مبهري تيه وه كرد بوويه مه لبه نديك بو بانگه وازه كه ي و ،
كو بوونه وه ي له گهل موسولمانان كاندا .^۲

¹ / ابن هشام ٢٦٣/١، مختصر سيرة الرسول، لمحمد بن عبد الوهاب، ج ٦٠.

2 / هه مان سهرجاوه‌ی دوایین ل ٦١.

كۆچى يەكەم بەرەو حەبەشە

سەرەتاي چەوساندنەوكان لە ناوەندو كۆتايى سالى چوارەمى
 پىغەمبەرىتىدا بەكزى دەستى پىكرد ، پاشان پوژ لەدواى پوژو مانگ لەدواى مانگ
 زياتر بوو هەتا لەناوەراستى سالى پىنچەمدا توندو تىژتر بوو ، هەتا جىگەيان لە
 مەككەدا پى لەق بوو ، ناچارى كردن بىر لەكارىك بكەنەو كە لەو سزا سەختە
 پزگارىيان بكات ، ئا لەوساتە پىر لە نەهامەتية تاريكەدا سورەتى (الكهف) ھاتە
 خوارەو ، وەكو وەلامىك بۆ ھەموو ئەو پىرسيارانەى موشىرىكان لە پىغەمبەريان
 كردبوو ﷺ ، سورەتەكە سى چىرۆكى تىدا بوو ، چەند ئامارەيەكى كارىگەرى
 تىدا بوو لەلايەنى خواوەندى گەورەو بۆ بەندە ئيماندارەكانى ، بەسەرھاتى
 ھاوەلانى ئەشكەوتەكە پىنومايى دەكات بۆ كۆچكردن و وازھىنان لە شويىنى كوفرو
 دەست درىژى لەئايىن و مەترسى لەسەر ئايىنەو بەپشت بەستن بە خواى گەورە
 ﴿وَإِذْ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ
 مِنْ أَمْرِكُمْ مَرْفَقًا﴾ الكهف / ١٦ .

چىرۆكى (خضر) و (موسا) ﷺ ، ئەو دەگەيەنيت كە ھەموو جارىك
 بارودۆخ بەپيى پووكانى دەرەو بەرئو ناچيت و بەھەمان شئو نايەتە دى ،
 لەوانەيە نەجامەكە بەتەواوى پىچەوانەى پووكانەكە بيت ، ئەمەش ئامارەيەكى
 نەينى تىدايە بۆ ئەو جەنگەى كە دژ بەموسلمانەكان دەكریت كە لەھاياتودا
 ئاكامەكەى ھەلدەگەریتەو ، ئەو زالمە موشىرىكانەش . ئەگەر باوەر نەھيئن .
 لەبەردەم ئەو مەزقە لاوازە تىكشكاوانەدا شكست دەھيئن .

ھەرەھا چىرۆكى (ذى القرنين) ئەو دەگەيەنيت خواى گەورە سەرزەمىن
 دەكاتە مىراتگىرى ئەو بەندانەى خوى دەيەويت ، رزگارپوونى راستەقىنەش لە
 پىناوى ئيماندايە نەك كوفر ، خواى گەورەيش ھەميشە - سات ناساتىك - يەكيك
 لەو بەندانەى خوى دەنيريت بۆ رزگاركردى ژىردەستەكان لە (ياجوج) و (ماجوج)
 ى ئەو رۆژگارە ، ئەوانەش كە شايسەتى مىراتگىرى سەرزەمىن بريتىن لە بەندە
 سالىھەكانى خوا ، پاشان سورەتى (الزمر) ھاتەخوارەو ئامارەيەكى تىدايە بۆ كۆچ
 كردن و ، ئەوەش پادەگەيەنيت كە سەرزەمىن بەر تەسك نىيە : ﴿الَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ

الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿الرزم/ ١٠﴾
 پیغمبهری خوا ﷺ دهیزانی (اصحمه) ی (نهجاشی) مهلیکی حه به شه مهلیکی
 دادپه روه ره، له سایهیدا زو لم له کهس ناکریت ، بویه فهرمانی دا به موسولمانه کان
 به خو یان و نایینه که یانه وه هه لئین به رهو حه به شه.

له رهجه بی سالی پینجهمی پیغمبهرایه تیدا یه کهم پۆلی هاوه لانی نارد
 به رهو حه به شه ، که پیکهاتبوو له (١٢) پیاوو چوار ژن ، سه رۆکه که یان (عثمان) ی
 کوپی (عفان) بوو ، خاتوو (رقیه) ی کچی پیغمبهر ﷺ و هاوسهری له گه لدا بوو ،
 پیغمبهر ﷺ له باره یانه وه فهرمووی : (ئه وه یه کهم ماله له دوا ی ماله که ی ئیبراهیم و
 لوط ، (سه لامی خویان له سه ر) کوچی کرد بیت)^١.

ئه و پۆله به شیوه ی دزه کردنیکی شه وانه به پری که و تن هه تا قورده یش پینان
 نه زانیت . به رهو ده ریا پوشتن ، پرویان کرده که ناری (شعیبه) ، قه دهر دوو که شتی
 بازرگانی بو ژیر بارخستن به رهو حه به شه هه لی گرتن و قورده یش پینی نه زانین ،
 به دوا یاندا به پری که و تن ، به لام کاتیک قورده یش گه یشته که ناری ده ریا ،
 موسولمانه کان گه یشتبونه شوینی نارامیی و ، له ناو حه به شه دا به جوانترین شیوه
 میوانداریان کرابوو^٢.

له په مه زانی هه مان سالدا پیغمبهر ﷺ به رهو حه رهم دهرچوو ، له ویدا ژماره یه کی
 زۆری قورده یش وه ستا بوون ، ئاغاو قسه بیسراوه کانیا ن تیدا بوو، له ناویاندا مایه وه
 ، دهستی کرد به خویندی سوره تی (النجم) ، ئه و بی باوه رانه ش پیشت هرچیچان
 له باره ی که لامی خودا وه ندوه نه بیستبوو ، چونکه شیوازی به رده وامیان بریتی بوو
 له و قسه یه ی که به گوئی یه کدا چرپاندبوویان ، ده یانوت : ﴿ لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ
 وَالْقَوَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَقْلِبُونَ ﴾ فصل/ ٢٦ ، کاتیک که له نا کاودا ئه م سوره ته ی به سه ردا
 خویندنه وه و ، بو یه که مجار وته یه کی خودایی قه شه نگ و سه رنج پراکیش به ر
 گوینان که وت - که زمان و دهر برین دهسته وسان بوو له په ی بردن به جوانی و
 گوره ییه که ی - سه راسیمه ی بوون و هه ریه که یان که و تنه گوئی بو هه لخستنی و،

^١ / مختصر سيرة الرسول . نویسنی شیخ عبدالله ی نجاد ی ل ٩٢، ٩٣، هه رۆقه ها (زاد المعاد) ٢٤/١، رحمة
 للعالمین/ ٦١.

^٢ / رحمة للعالمین/ ٦١، زاد المعاد ٢٤/١.

جگه له وفاق وړمان هېچی دبیان به بیردا نه ده هات، هه تا له کو تایی سوره ته که دا کو مه لیک زه نگی خه تر ناکی دلته ژننی دا به گویاندا و پاشان فهرمووی : ﴿ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا ﴾ النجم/ ۶۲، پاشان کرنووشی برد ، که س خو ی پینه گیراو هه موو سوژده یان برد ، له راستیدا نه وه کاریگه ریی جوانبیزی هه ق بوو که سهرسه ختی و لوت به رزی مله وړان و گالته جارانی هینا به چوکدا ، نه وه بوو خو یان پینه گیراو سوژده یان بو خوا وه ندی گه وړه برد^۱.

کاتیک ههستیان کرد به قورسیی که لامی خودا زمانیان لوی خوارو له دهستیان درچوو ، نه وکاره یان کرد که هه موو توانایان خه رج کردبوو بو سپرینه وه و له ناو بردنی ، له هه موو لایه که وه لومه و سهرزه نشت پروی تیکردن، له و که سه موشریکانه وه که دیمه نه که یان نه دیبوو ، ئیدی موشریکان که وتنه هه لبه ستنی درو به دهم پیغه مبه ره وه ﴿﴾ که گوايه به وشه ی ریزلینان باسی بته کانی نه وانی کردو وه ، له باره یانه وه فهرموویه تی: (تِلْكَ الْغَرَاقَةُ الْعُلَى ، وَإِنْ شَفَاعَتُهُمْ لَتُرْجَى) ، ثم هه لبه ستراهو پرونه یان هینا ، بو نه وه ی عوزر خواهی بهیننه وه له بهرام بهر نه و سوژده یه دا که له گه ل پیغه مبه ردا ﴿﴾ بردبو یان ، نه مه ش له باره ی خیلکی دروژنه وه هیچ سهر نیه که فیتری تیچاندن و درو هه لبه ستن بووبن^۲.

ثم هه واله گه یشه وه به کوچکر دوه کانی حبه شه ، به لام به شیوه یه کی جیا له شیوه راسته قینه که ی وایان پیگه یشته بوو که قوره یش موسولمان بووه ، بویه له شه والی هه مان سالد ا گه رانه وه بو مه ککه ، ماوه ی یه ک سعات پیش گه یشته مه ککه ، راستیی مه سه له که یان زانی ، هه ندیکیان جاریکی دی گه رانه وه بو حبه شه ، نه وانی دیکه ش یان به نهیننی ، یان له په نای پیایوکی قوره یشدا چوونه وه مه ککه^۳. پاشان به لاو چه وساندنه وه ی قوره یشیه کان له سهریان توندبوو ، خیله کانیان هه لیان کوتایه سهریان ، قوره یش میوانداریی کردنی نه جاشیان به لاوه گران بوو ، پیغه مبه ر ﴿﴾ چاریکی تری نه بوو جگه له وه ی ئامازه بکات به کوچیکی تر بو حبه شه ، ثم کوچه ی دووهم زور له کوچی یه که م سه ختر بوو، چونکه

^۱ / (بخاری) به سهرماتی سوژده بردنه که به کورتی له (ابن مسعود) و (ابن عباس) و هرگیزاوه ته وه ، بروانه باب سجده النجم، باب سجود المسلمين والمشرکین/ ۱۴۶، باب ما لقی النبی ﴿﴾ واصحابه فی المشرکین بمکه ۱/ ۵۴۳.
^۲ / تفهیم القرآن ۵/ ۱۸۸، لیکوژره وان له مه سه له ی به سهرماتی (غرائقه) دا ثم بوچوونه یان هیه.
^۳ / هه مان سهرچاوه ۵/ ۱۸۸، زاد المعاد ۱/ ۲۴، ۲/ ۴۴، ابن هشام ۳۶۴.

قورەيش بەناگا ھاتبوھو و بېرىرى پىگەگرتنى دابوو، بەلام موسولمانەكان خىراتر دەرچوون ، ئەم جارەش خۇاى گەورە سەفەرەكەى بۇ ئاسان كردن، پىش ئەوھى دەستى قورەيشيان پى بگات ، خۇيان گەياندە نەجاشى.

لەم جارەشدا لەپىياوان ھەشتاوى سى كەس كە (عمار) يان تىدابوو (ھەر چەندە گومانىشى تىدايە) لەگەل دوانزە يان نۆزدە ژندا كۆچيان كرد^۱ ، عەلامە (محمد سليمان المنصور فوري) جەخت لەسەر پاي يەكەم دەكاتەو^۲.

داويكى قورەيش بۇ كۆچكەرانى حەبەشە

موشرىكان لەسەر دلان زۆرگران بوو كە كۆچكەران پەناگەيەكان دەست كەويت بۇ خۇيان و ئايىنەكەيان ، بۆيە دوو پىياوى زېرى ژىريان ھەلېژارد كە برىتى بوون لە: عەمرى كۆرى عاص و عەبدوللاى كۆرى ئەبى رەببىعە - پىش ئەوھى موسولمان بىن - چەندىن ديارى جوانيان پىدا ناردن بۇ نەجاشى و بەتريكەكانى دەوروپەرى ، پاش ئەوھى ئەم دوو پىياوھ ديارىەكانيان دايە دەست بەتريكەكان ، رىككەوتن لەسەرئەوھى داوايەكەن لەنەجاشى كە ئەم موسولمانانە دورر بخاتەوھ ، ھەردوكيان ھاتنە لاي نەجاشى ، دياريان پىشكەش بەويش كردو پاشان قسەيان لەگەلدا كردو وتيان:

(ئەى مەلىك ، چەند گەنجىكى سەرلېشىواو ھاتونەتە ولتەكەت ، ئەوانە لە ئايىنى گەلەكەيان جىابونەتەوھ ، نەھاتونەتە نىو ئايىنەكەى تۆ ، ئايىنىكى داھىنراوى خۇيان ھىناوھ ، نە ئىمە نە تۆ نايىزانىن ، ئىمە پىياوماقولانى خىلەكانى خۇيانمان بەدوادا ناردوون لەباوان و مام و خىلەكانى خۇيان، بۆنەوھ بىياندەيتەوھ دەستيان ، ئەوان باشتر دەيانناسن و چاكتر دەزانن لەسەر چى رەخنەيان لىدەگرن و سەرەنشتيان دەكەن :

بەتريكەكان وتيان : ئەى مەلىك ئەم دوانە راست ئەكەن!

بىياندەرەوھ دەستيان ، با بىيانگىرنەوھ بۇ لاي خىل و ولتى خۇيان ، بەلام نەجاشى پىي واپوو كەدەبىت كىشەكە تاووتوى بگىرىت و گوى لە ھەموولايەك بگىرىت، ناردى بەشوین موسولمانەكاندا، بانگىشتى كردن ، ھەموويان

^۱ / بېروانە (زاد المعاد) ۲۴/۱، رحمە للعالمين ۶۱/۱.

^۲ / بېروانە دوا سەرچاوھ .

هاتن ، هه موویان له سسر راستی گوتن ریکه وتبون ناکامه کی هرچیه ک بیت ، نه جاشی پیی وتن: ئەم ئایینه چیه که ئیوه خۆتان له گه له که تان پی جیا کردۆته وه بهو پییه نه هاتوونه ته ئیو ئایینه که ی من و ئایینی هیچ میلیه تیک ؟
 جه عه فری کوری نه بو تالیب که - قسه که ری موسولمانه کان بوو - وتی:

ئهی مه لیک ، ئیمه خه لکیکی نه قام بووین ، مردوو مان ده خواردو بتمان ده پهرست ، کرده و ی خراپمان نه کرد ، په یوهندی خزمایه تیمان ده چرانوو ، له گه ل دراوسیدا خراپ بووین ، به هیزه کانمان لاوازه کانمانی ده خوارد ، له سسر نه و حال ته بووین ، هه تا خوای گه و ره له خۆمان پیغه مبه ریکی بو ناردین ، باوان و راستگویی سپارده ناسیتی و داوین پاکیه که ی ده ناسین ، بانگی کردین بو په رستنی خوداو یه کتا په رستی و ، وازه یان له و دارو به رده نی خۆمان و باوو باپیرانمان ده مان په رست و فرمانی پیداین راستگویی ، سپارده پارێزین و ، په یوهندی خزمایه تی به جی به یین و ، چاک بین له گه ل دراوسیداو ، ده ست هه لگراین له حورمه ت شکینی و خوین رشت و ، وازه یین له فاحیشه و ، قسه ی نا راست و ، خواردنی مالی بی باوک و ، تۆمه تبار کردنی ئافره تانی داوین پاک و ، فرمانی پیداین ته نها خودا به رستین و ، هاو به شی بو پهیدا نه که یین و نوێژ بکه یین و زه کات به دین و پوژو بگراین . له سسر نه و ئایینه خواییه که بو ی هینان شوینی که وتین و ، هاو به شمان بو خوا دانه ناو هه رچیه که مان له سسر هه رامکرا هه راممان کردو ، هه رچیه کیشمان بو هه لاکرا هه لآلمان کرد ، که چی خیله که مان به گژماندا هاتن ، خیله که مان تووشی به لایان کردین ، بوئه وه ی به مانگی رنه وه بو سسر به تپه رستی و هه لآل کرده وه ی نه و شته پیسانه ی هه راممان کرد بوو ، کاتی که زۆریان بو هینان ته نگه تاویان کردین و زولمیان به رامبه ر کردین و نه یانه یشت ئایینداریی خۆمان بکه یین ، ئیدی ده رچوین به ره و لا ته که ت ، تۆمان به سسر خه لکی تر دا په سه ند کردو ، هه زمان له نزیک ی تۆ کردو ، ئاوانمان خواست که لای تۆ سه تهمان لی نه کریت .
 نه جاشی پیی وت: ئایا شتی که ت له به ره له وه ی خودا بو پیغه مبه ره که تانی ناردوو ؟ جه عه فر فرمووی : به لی !

نه جاشی پیی وت : بۆم بخوینه .

سه ره تای (سووره تی مه ریهم) ی بو خوینده وه ، سویند بی ت نه جاشی نه و نه ده گریا هه تا ریشی ته ربوو ، که شیشه کانیش نه و نه ده گریان هه تا سه حیفه کانی به رده میان ته ربوو ، پاشان نه جاشی پیی وتن : سویند بی ت نه مه و نه وه ی عیسا

هیناویه تی له یهك چاوكهوه هاتوه ، بهنوینه رهكانی قوربهیشی وت: برۆنهوه ، سویند بیت هرگیز نه مانه تان پی ناده مهوه پووی كرده (عهمری كوری (عاص) و هاوه له كهی . هتا چوونه دهرهوه ، (عهمر) به (عبدالله)ی وت : سویند به خوا سبهینی و ابوین دیمهوه له رهگهوه دهریانكیشم ، (عبدالله) پیی وت: شتی وانه كهیت ، ئهوانه خزمین با له گهل ئیمه شدا جیاواز بن ، به لام (عهمر) له سهر راكهی سوور بوو ، بو سبهینی وتی به نه جاشی : ئهی مهلیك . ئه مانه له باره ی عیسای كوری مه ریهمهوه شتی خراب دهلین ، نه جاشی نار دیه وه به شوینیانداو له باره ی مه سیحه وه پرسیا ری ئی كردن ، موسولمانه كان ترسان ، به لام به یه كدهنگی بریاریاندا راستگوزین و هر چه كیش رویدات گوی نه دهنی ، كه چوونه لای و پرسیا ری لی كردن ،

جه عفر وتی : ئه وه دهلین كه پیغه مبه ره كه مان ﷺ بو ی هیناوین ، عیسا بهنده و په یامبه ره و روح و وته ی خودا وهنده ، داویه تی به مه ریهمی داوین پاك . نه جاشی دار یكی له سهر زهوی هه لگرت ، پاشان وتی: سویند به خودا ئه وه ی عیسای كوری مه ریهم گوتویه تی له م داره تی نه په ریوه ، به تریكه كانی كه وتنه مقو مقو ، وتی : سویند به خوا هر چه كه بكه ن ئه وه هه لویستی منه .

پاشان وتی به موسولمانه كان : ئیوه له خاكی مندا له ئه ماندان ، ههر كه سینك قسه تان پی بلیت باجی ئی ده سه نریت ، ئه مه ی سی جار وته وه ، پیم خوش نیه به نه ندازه ی شاخیك ئالتونم هه بیئت و ئازاری ئیوه بدهم .

پاشان وتی به ده ست و پیوهنده كانی : دیاریه كان بده نه وه به و دوانه ، پیویستم پییان نیه ، وه لاهی كه خوا مولكه كه ی پیدامه وه به رتیلی ئی وه رنه گرتم ، تامنیش به رتیلی تیدا وه ربگرم ، له باره ی به گوئی كه سی نه كرد ، تامنیش له فه رمانی ئه ودا به گوئی خه لکی بكه م ، (ام سلمه) كه ئه م چیرۆكه ده گیریته وه ده لیئت : ئه و دوانه به سه رشوپیه وه دیاریه كانیان درایه وه به سه ریاندا ، ئیمهش له باشتیرین جیگه وه له نزك چاكترین دراوسیوه بوین¹.

ئه مه گیرانه وه كه ی (ابن إسحاق) ، كه سی تر دهلین: نار دنی شانده كه ی (عهمر) بو لای نه جاشی دوا ی به در بووه ، هه ندیكی تر دهلین دوو جار بووه به وه فد² به لام ئه و پرسیا رو وه لامانه ی له گفتوگۆی نیوان نه جاشی و جه عفر دا پووی دا له وه فده كه ی

¹ / ابن هشام . به كورت كراوه یی ۱/ ۳۳۴ ، ۳۳۵ ، ۳۳۷ ، ۳۳۸ .

² / كورتكراوه ی (سیره) نویسنی شیخ عبدالله نه جدی ل ۹۸ ، ۹۹ ، له و لا په رانه دا وردن درشتی پرسیا ره كانی تیدایه .

دووهدا هه مان ئهو پرسيارو وهلامانهيه كه (ابن إسحاق) باسى كردون ، پاشانيش ناوهړوكى ئهو پرسيارانه دهليت :- كه لهيه كه م چاوپيكيه وتندا بووه له گهل نه جاشيدا - فيلى موشرىكان شكستى هينا ، داوه كه يان دواړو ، بويان دهر كه موت كه ناتوان داخى دلى خويان هه لپړن ، مگهر له ژير دهسه لاتى خوياندا، بويه يروكه يه كى ترسناكيان بو هات، پييان وابوو بزگار بوون لهو مروقه بليمه ته به دهست كو تا كردنى دهيت ، يان كوشتنى به لام چى بكن (ابو طالب) دهورى داوه ناهي ليت دهستيان بيگاتيت ؟ بريارياندا لهو باره يه وه قسه له گهل (ابو طالب) دا بكن .

قوره يش هه ره شه له (ابو طالب) دهكات

ئاغاكانى قوره يش هاتنه لاي نه بوتاليب و پييان وت : (ابو طالب) تو پياويكى به ته مه نيت و خاوه ن پله وپايه يت له ناو ئيمه دا ، داوامان ئى كرديت دهستى برازاكه ت بگريت نه تگرت ، سويند بي ت ئيمه ئاراميمان ئى برا ، له قسه وتن به باوانمان و، گالته كردن به عه قلمان و، له كه دار كردنى خواكانمان، وازناهي ن تان دهستى نه گريت ، يان دانه به زينه مهيدانى توو ئه ويش ، تايه كي كمان له ناو ده چين .

(ابو طالب) ئهو هه ره شه نواندنه ي قوره يشيى به لاوه گه وه بوو، ناردى به شوين پيغه مبهردا ﷺ و پيى وت: ئه رى برازاكه م خزمه كانت هاتنه لام ، ئه وهو ئه وه يان پي و تم ، منيش و خو يشت به يله كارى كم پي مه كه نه توانم هلى بگرم ، پيغه مبهرى خوا ﷺ وايزانى مامى پشتى تى كردوهو، له لاوازي دا پشتيوانى ئه وى پي ناكرى ت ، فهرموى: مامه كه م! سويند بيت به خوا نه گهر له سهر دهستى راستم خوړو له سهر دهستى چه پم مانگ دابني ن له پاي ئه وده دا واز له م كار به يئم ، ئه وه هه رگيز دهست به ردارى نابم . هه تا خواى گه وه سهرى ده خات يان له پي ناويدا ده روم . پاشان دلى گهرم بوو گرياو، هه ستا، كه روش ت (ابو طالب) بانگى كرد، كه گه رايه وه پيى وت : برازاكه م برو حه ز به چى ده كه يت بيلى ، سويندم به خوا ناتدهم به دهست كه سه وه^۱ ، ئه نجا ئه م به يته ي وت:

والله لن يصلوا إليك بجمعهم
حتى أوسد في التراب دفيناً
فأصدع بأمرك ما عليك غضاة
وأبشر وقر بذاك منك عيوناً^۲

^۱ / ابن هشام ۱/ ۲۶۵، ۲۶۶.

^۲ / مختصر سيرة الرسول نوسيني (شيخ محمد عبدالوهاب) ي نهجدى ل ۶۸.

جاریکی تر قوریش له بهردهم (أبو طالب) دا

کاتیک قوریش بینیان پیغه مبر ﷺ بهرده وامه له سمر کاره کی و ، زانیان که (أبو طالب) یش ئاماده نیه پشتی بهر بدات و ، بریاریداوه که لییان جیابینه ووه درزیه تیان بکات له سمر نه ووه ، (عماره) ی کوپی (وهلید) ی کوپی (مغیره) یان برده لای و پییان وت: ئهم کوپه بیکه وتوو ترین گهنجی قوریش و جواترینیانه ، بیبه بوخوت لای خوت راگیری بکهو پشتیوانی بکه ، بیکه به کوپی خوت ، برازاکه ی خوتمان بدره دهست چونکه درزی ئایینی توو ئایینه که ی باوو باپیرانی تو یهو ، یه کدهنگی خیله که تی شیواندوه به بی عه قلیان دهزانیت ، ئیمهش دهیکوژین ، ئهوجا ده بیته پیاویک به پیاویک (أبو طالب) وتی: ئای که سهودایه کی خراپم له گه لدا دهکن ، کوپه که تانم ده دهنی بو ئه وهی به خیوی بکه م بو تان ، منیش کوپه که متان بده می بو ئه وهی بیکوژن ، سویندم به خوا هرگیز شتی وانابیت . (مطعم) ی کوپی (عدی) کوپی (نوفل) ی کوپی (عبد مناف) وتی: سویندبی (أبو طالب) خیله که ت له گه لدا بهویردان بوون و ، مهو لیشیاندا بو رزگار بوون لهو شتی هزت لی نیه ، واده بینم که تو ناتهو ی هیچیان قبول بکهیت ، (أبو طالب) وتی: وه لآمی ئیوه هرگیز له م کاردا له گه ل من بهویردان نه بوون . به لآم تو بریارت داوه من سهر شوپ بکهیت وخیله که م بهینیتقه سهرم ، برپو جیت له دهست دی بیکه .

سهرچاوه میژوویه کان کاتی ئهو دووشانده یان دیاری نه کردوه ، به لآم پاش راما ن له به لگه بهردهسته کان درده که ویت که هردوکیان له ناوه راستی سالی شه شه می پیغه مبریتیدا بوون و ، ماوهی نیوان هردووشانده کهش زور که م بوه .

بیروکه ی سته مکاران بو له ناو بردنی پیغه مبر ﷺ

پاش شکسته نیانی دووشانده که ی قوریش که وتنه وه سهر توندوتیژی درنده یه تی خو یان به شیویه کی توندتر له پیشوو ، له ماوه ی ئه وچه ند پوژه شدا بیروکه ی له ناو بردنی پیغه مبر ﷺ به شیوازیکی تر پهیدا بوو ، ئهم بیروکه یه و ئهو درنده یه تیه بوو که بووه هو ی به هیزبوونی ئیسلام به دوو پاله وانی شکواری خه لکی مه که ، ئه وانیش: (حمزه) ی کوپی (عبدالمطلب) و (عمر) ی کوپی (خطاب) بوو .

له نمونه ی ئهو درنده یه تیه جاریکیان (عتیبه) ی کوپی (ابی لهب) هاته لای پیغه مبر ﷺ و وتی: من باوه رم نیه به ﴿ وَاللَّحْمِ إِذَا هَوَى ﴾ و ﴿ ثُمَّ دَنَا فَدَلَّى ﴾ ، ئه نجا که وته ئازاردانی و ، کراسه که ی دراندو ، تفی لیکرد ، به لآم تفه که ی بهر

نه كهوت ، نهجا پيغه مېهر ﷺ د دوعاي ليكړدو فېرمووي: خوايه سه گيگ له سه گه كاني خوتي تي بهر ده ، نهو مېو د دوعا كې پيغه مېهر ﷺ گيرابوو ، جاريكيان (عتييه) له گهل چهنه كه سيكي قورپه شيدا چوو بوونه دهر وه تاگه يشتبوونه شوينيگ له شامدا پيني ده لين (زرقاء) ، له شهو دا شيريك به سهر ياندا ده گهر يت ، نهجا (عتييه) ده ليت: مالمويران خوم ، وه لاهي نيسا نهو شيره دمخوات ، ههروه كو موحه ممد د دوعا كې ليكردم ، كوشتي له كاتيگدا كه نهو له مهكه يه و، منيش له شام ، شيره كه هه لمه تي برده سهرې له ناو نهواني تر دا سهرې ليكړدو وهو كوشتي^۱ . نموونه ي تريش ده گيرپه وه كه (عقبه) ي كورې (ابي معيط) له كاتي سوژده بردندا پيني نايه سهر ملي پيروزي هه تا چاو د كاني ناويان لي تكايه خواره وه^۲ .

به لگهش له سهر نه وه ي سهراني سته مكار نيازي كوشتنيان هه بوو ، نهو گيرانه وه ي (ابن اسحاق) ه ، كه له فېرموده يه كي دريژدا ده يگيرپه وه ، ده ليت: نهبو جهل وتي: نهري خيلي قورپه شيدا ، نهو موحه ممد ده جگه له له كه دار كوردي نايينه كه مان و، قسه وتن به با پيرانمان و، گالته كردن به عه قلمان و، سوو كايه تي كردن به خواكانمان هيچي تر ناكات ، من په يمان ددهم به خوا به بېرديكه وه بو ي داهه نيشم پيم هه لته گيريت، له گهل سوژده بردنيدا ده يدم به سهريدا ، نهو جايان له گهلدا بين يان ده ستم بگرن ، با نيتر دواي نه وه (بنو عبدمناف) چي ده كات بيكات ، وتيان: وه لاهي هيچ لي ناكه ين ، برپو چيت ده ويت بيكه .

كه پوژ بو وه (ابوجهل) ههروه كو باسي كردبوو به رديكي هه لگرت ، دانيشت و چاو د پرواني پيغه مېهر ي ده كرد ﷺ ، پيغه مېهر ﷺ وه ه موو روژيك بهر به بيان هات ، ده ستي كرد به نويز ، قورپه شيش له يانه كانياندا دانيشتبون ، چاو د پرواني كاره كې (ابوجهل) يان ده كرد ، كه پيغه مېهر ﷺ سوژده ي برد ، (ابو جهل) به رده كې هه لگرت ، پاشان بهر وه پروي پيغه مېهر چوو ﷺ ، هه كه ليتي نزيك بو وه سهرې شوپ كردو به زهر ده لگه پراوي گه پرايه وه ، له ترساندا ده ستي به بهر ده كه وه رهق بوو بوو ، تا به رده كې فريدا ، چهنه پياويكي قورپه شيدا چوونه لاي پينان وت : (ابا الحكم) نهو چيته ؟ وتي: هه ستم نه وه ي پي بكه كه دويني به نيوهم وت ، كه ليتي نزيك بوو موه نيره وشريكي گه وره بهري ريگه كې ليكردم ، شتي وه كه نهو گهر دن به رزم نه دي بوو ، وينه ي نهو قه دو كه لېه و دم و ددانه م بهر چاو نه كه وتبوو ، خهريك بوو بمخوات .

۱ / تفهيم القرآن ۵۲۲/۶ . من الاستيعاب . والإصابة ، دلائل النبوة . الروض الأنف ، مختصر سيرة الرسول
نوسيني (شيخ عبدوللای نهجدي) ل ۱۳۵ .
۲ / هه مان سهر چاو دې دوايي ل ۱۱۳ .

(ابن إسحاق) دەلّیت: پیڤه مېهر ﷺ بوی باس کردم و فەرمووی ئەو جبریل بوو ﷺ ئەگەر نزیك تر ببوایه تەو دەبیرد^۱.

دوای ئەو ، ئەو هی ئەبوجەهل کردی بە پیڤه مېهر ﷺ ، بوە هوی موسولمان بوونی (حەمزە) ﷺ کە باسەکە ی دیت.

سەرانی قورپەشیش هیشتا خەریک بوو بێرۆکە ی لەناو بردنەکە لەدایاندا دەگەشت ، (ابن إسحاق) لە (عبدالله) ی کوپی (عەمرە) وە دەگێرتەو ، دەلّیت: چوومە لایان لە (حجر) کۆببوونەو ، باسی پیڤه مېهری خویان کرد ﷺ وتیان : هەرگیز نەماندیو ئەوەندە ی ئەو پیاو لەگەڵ کەسی تردا دان بەخۆدا بگرن ، لەسەر کاریکی زۆر گەورەش ئاراممان گرتو ، لەوکاتەدا پیڤه مېهری خوا ﷺ دەرکەوت ، هات هەتا پروکنی وەرگرت ، پاشان بەلایاندا گوزەراو تەوافی کرد ، بەهەندیک قسە ی بۆ تام لاقرتییان پیکرد ، ئەو مەلەنیوچەوانی پیڤه مېهردا ﷺ بەدی کرد ، کەجاریکی تر بە بەردەمیاندا هاتەو ، هەمان شتیان کردەو ، دیسان و لەدەموچاویدا هەستم پیکردەو ، پاشان بۆ جاری سێیەم تێپەرێو بەهەمان شیوەیان کردەو ، هەستاو پاشان فەرمووی : (ئەری تاقمی قورپەشیشیان ئایا گوێ دەگرن ، سویندم بەو کەسە ی گیانی منی بەدەستە ، قوربانیم هیناوە بۆ سەر برین) قورپەش قسەکیان بەجددی وەرگرت ، هەتا وایان ئی هات هەروەکو بالەندە لەسەر سەریان نیشتیبتەو نەدەجولان ، بەشیوەیک توندوتیژترینیان لە باشتەین جینگەدا دایناو وتی: (ابو القاسم) تکایە بلۆه ی ئی بکەن سویند بێت بە خوا تۆ پیاویکی نەزان نیت.

بۆ سبەینی کۆببوونەو باسیان دەکرد ، لەپەر لییانەو دەرکەوتەو ، بە هەموویانەو هەلیانکوتایە سەری ، چوار دەوریان گرت ، یەکیکیان یەخە ی کراسەکی گرت ، ئەبویەکر نەیهیشت ، دەگریا و دەیوت: ئایا پیاویک دەکوژن کە تەنها دەلّیت خوا پەرمردگارمە؟ ئەنجا بلۆه یان ئی کرد. (ابن عمرو) دەلّیت: ئەمە سەختترین هەلوێست بوو من لە قورپەشیم بینی ، کە لەگەڵ پیڤه مېهردا ﷺ کردبیتیان^۲. (بەکوورتی کۆتایی هات).

لەگێرانیوەکە ی بوخاریدا لە عروە ی کوپی زوبیرەو هاتو ، دەلّیت: ووتە بە (عمرو) ی کوپی (عاص) هەوالم بەدەری لەبارە ی توندترین کاری موشریکانەو کە لەگەڵ پیڤه مېهردا ﷺ کردبیتیان وتی: کاتیک پیڤه مېهر ﷺ لە ژووری کابەدا نوێژی دەکرد (عقبە) ی کوپی (ابی معیط) هات ، کراسەکی ئالەند لە ملی ، توند گرێدا ،

^۱ / ابن هشام ۲۹۹، ۲۹۸/۱
^۲ / ابن هشام ۲۲۹، ۲۸۹/۱

ئەبۇبەكر پەيدا بوو ھەردوو شانى (عقبە)ى گرت و، لە پىغەمبەرى دوورخستەوھ ﷺ و فەرمووى: ئايا ئىوھ پىاويك دەكوژن كە تەنھا دەلىت خوا پەرەردگارمە؟^۱

لە فەرموودەكەى (اسماء)يشدا: دەنگيك كەوتە بەرگويى ئەبۇبەكر ، وتى:

ئەبۇبەكر بگە بە ھاوپىكەت ، ئەنجا لاى ئىمە خىرا ھەرچوو ، چوار پرچى شوپرى بەسەرەو بوو ، لەگەل ھەرچوونەكەيدا ھاوارى ئەكرد : ئايا پىاويك ئەكوژن : تەنھا لەبەر ئەوھى ئەلىت خوا پەرەردگارمە ؟ ئەنجا قورەيشىيەكان سەرقالى بوون و ھاتن بەرەو پرۆوى ئەبۇبەكر ، كەھاتەوھ لامان ھىچى بەسەرەو نەمابوو ، پىيمان نەزانى تاھاتەوھ لامان^۲.

موسولمان بوونى (ھەمزە ﷺ)

لەناو ئەو كەشوھەرا پر لە ھەورى ستم و دەستدرىژئەدا بروسكە چەخماخەى داو پرگەى ژىر دەستەكانى پۆشن كردهوھ، ئەو پروداوەش برىتى بوو لەموسولمانبوونى ھەمزە ﷺ، لەكوئايىيەكانى سالى شەشەمى پىغەمبەرىتيدا موسولمان بوو، زياتر پىدەچىت لەمانگى (ذى الحجة) دا موسولمان بوويىت.

ھۆى موسولمان بونيشى ئەوھى جارئكيان (ابوجھل) بەلاى پىغەمبەردا ﷺ تىپەرى لە (سەفا) بوو ، دەستى بۆ بردو ئازارى دا ، پىغەمبەرى خوا ﷺ بى دەنگ بوو ھىچى نەوت ، پاشان (ابوجھل) بەردىكى كىشا بەسەرى پىرۆزىدا برىندارى كرد، ھەتا خوئنى لىھات، ئەنجا وازى لى ھىناو چوھوھ يانەى قورەيشيان لەناو كابەداو ، لەگەليان دانىشت ، كەنيزەكىكى (عبداللە)ى كوپى (جدعان) مالىكەيان لەسەر (سەفا) بوو چاوى لىبوو، ھەمزە لە راو دەگەرپاھوھ تىروكەوانەكەى لەملا بوو، كەنيزەكە چوو بەدەمىيەوھو چى لە (ابو جھل) دى بوو بۆى گىرپاھوھ ، ھەمزە توپرە بوو - نەبەردترىن و ئازاترىن گەنجى قورەيشىيى بوو - بەپەلە پۆشت ، لەگەل كەس نەوھستا ، خوئى ئامادە كردبوو بۆ (ابو جھل) كە پىئى گەيشت لىئى بدا ، كەچووھ مژگەوتەوھ لەسەر سەرى وەستاو ، پىئى وت: وەستاي فیتنە ، ئايا جنىو بە برازاكەم دەدەيت لەكاتىكدا من لەسەر ئايىنى ئەوم ؟ پاشان بە كەوانەكەى كىشاي بەسەرىدا بە خراپى برىندارى كرد ، چەند پىاويك لەخىللى (بنى مخزوم) - خىلەكەى ابو جھل- وروژان و، (بنو ھاشم) - خىللى ھەمزە -

^۱ / صحيح البخاري ، باب ما ذكره مآلقي النبي ﷺ و أصحابه من المشركين بمكة ٥٤٤/١ .

^۲ / مختصر سيرة الرسول ، نوسيني شيخ عبدالله بن عبدل ل ١١٢ .

ورژان ، (ابو جهل) هاواری کرد: واز له (ابو عماره) - واته چه مزه - بهین ، چونکه جنیوی خراپم به برازاکی داه.

له سهره تا موسولمان بوونی چه مزه بریتی بوو له تووربه بوونی پیاویک له بهر سوکایه تی کردن به که سه که ی ، پاشان خوا ی گه وره دل ی گوشاد کردو دهستی گرت بهم په یامه پیروژه و^۲ ، موسولمانه کانیش زور شانازیان پیوه ده کرد.

موسولمان بوونی (عومهر) ی کوری (خه طاب) ﷺ

ههر له و کهش و هوا پر له جه ورو سته مه دا بروسکه یه کی تر چه خماخه ی داو ، پروناکیه کی زورتری هه بوو له چه خماخه ی یه کهم ، ئه ویش موسولمان بوونی عومهری کوری خه تاب بوو ﷺ ، له مانگی (ذی الحجة) ی سالی شه شه می پیغه مبه ریتیدا موسولمان بوو^۳ ، ئه مهش پاش سی پوژ بوو له موسولمان بوونی چه مزه ﷺ ، پیشتیر پیغه مبه ر ﷺ نزی کرد بوو بو موسولمان بوونی: (ترمذی) له (ابن عمر) وه ده ری هینا وه به راستی - ده زانیت ، هه روه ها (طبرانی) له (ابن مسعود) و (انس) وه ده گیر پته وه پیغه مبه ر ﷺ فهرمو ی: (خوایه به خوشه ویستیرینی یه کیک له دوو پیاوه ئیسلام سهر بخه یت : به عومهری کوری خه تاب یان به (ابی جهل) ی کوری هشام) ده رک هوت خوشه ویستیرینیان عومهری کوری خه تاب به ﷺ.

پاش چاوگیرانیش به هه موو ریوایه ته کاندایه که له باره ی موسولمان بونی وه گیراونه ته وه ده رده که ویت که به شیوه یه کی له سهر خو ئیسلامه تی چووته دل یه وه ، پیش ئه وه ی باسی کورته ی به سهراته که بکه ین پیمان باشه ئامار به سیفاته سوژداری و پر له هه سته کانی بکه ین ﷺ.

عومهر ﷺ به ته بیعه ت تیزی و ئازایه تی ناسراو بوو، چه ندین جار موسولمانه کان ئازاریان به دهستی چه شت بوو، دیاره که له ناخیدا ههستی کی دژ به یه که له کی شه دا بوو ، ریزگرتنی له و نه ریتانه ی باو ویا پیران دایان نابوو ، ئالوده بوونی له گهل ئارمه زه کانی سهرخوش و رابواردنیشدا ، پاشان سهرسورمانی به رقه ی موسولمانه کان و به رگه گرتنیان له به رده م به لا کاندایه پینا و بیرو با وهردا ، پاشان ئه و هه موو گومانه ی پووی کرد بووه دل ی - وه که هه موو بیرمه ندیک - له ودا که له وانه یه ئه وه ی ئیسلام

^۱ / مختصر سيرة الرسول ﷺ (شيخ محمد بن عبد الوهاب) ل ٦٦٠، رحمه للعالمين ٦٨٠/١، ابن مشام ٢٩١/١.

^۲ / ريوایه تیک به لگه به له سهری شیخ عبودلای نه جدی باسی کردوه له (مختصر السیره) دا ل ١٠١.

^۳ / تاریخ عمر بن خطاب نویسنی (ابن الجوزی) ل ١١١.

^۴ / باسی ئه وهش دیت.

^۵ / الترمذی ، ابواب المناقب ، مناقب ابی حفص ، عمر بن الخطاب ٢٠٩/٢.

خه لکی بو بانگ دهکات گه وره ترو پاکتر بیت لهی تر ، بویه که هه لده چوو به زویش خاو ده بووه . (وتهی محمد غزالی به) ^۱.

کورتی گنرانه وهکان پاش کۆکرده وهی هه مویان - له بارهی موسولمان بونیوه نه وهیه شه ویکیان به ناچاری له مال ده چیته دهره وه - ده چیته ناو حهره م و ، دهراته ناو سیتری کابه وه ، له ویدا پیغه مبه ر ﷺ نوێژ دهکات و تازه دهستی کرد بوو به خویندنی سوره تی (الحاقه) . عومه ر گوئی ئی ده گریت ، ده که ویتنه ژیر کاریگه ری وشه کانیه وه ، ده لیت: له دلی خویدا وتم : وه لاهی هه ره که کو قوره یش ده لین ، نه مه شاعیره ، نه نجا نه مه ی خوینده وه : ﴿ اِنَّهٗ لَقَوْلُ رَسُوْلٍ کَرِيْمٍ ۝۴۰ ﴾ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيْلًا مَّا تُؤْمِنُوْنَ ﴿ ۴۱ ﴾ الحاقه ، ده لیت: وتم فالگره ، فره موی : ﴿ وَلَا يَقُوْلُ كَاهِنٌ قَلِيْلًا مَّا تَدْكُرُوْنَ ۝۴۲ ﴾ تَسْزِيلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعَالَمِيْنَ ﴿ ۴۳ ﴾ هه تا کو تای سوره ته که ده لیت : ئیدی ئیسلام چوو ده لمه وه ^۲.

ئه وه که وتنی یه که م تووی ئیسلام بوو له دلی عومه ردا ﷺ ، به لام توینکی ره وته جاهیلیه که وه ، ده مارگریه باوه که وه ، شانازی کردن به ئایینی باپیرانه وه به سه ریدا زال بوو بوو ، هه میشه ده ی چرپاند به گوئی دلیدا ، شیلگیرانه دژ به ئیسلام کاری ده کردو ، گوئی نه ئه دایه ئه وه هه سته ی له پشت ئه وه توینکله وه خوی حه شار دابوو.

هه ره له به ر ئه وه ته بیعت توندی و دژایه تی کردنه ی بو پیغه مبه ر ﷺ ، جاریکیان شمشیری هه لگرت و به نیازی له ناو بردنی پیغه مبه ر ﷺ چوو دهره وه ، له رینگه دا (نعیم) ی کو ری (عبدالله النحام العدوی) بینی ^۳ ، یان پیاویک له خیل (بنی زهره) ^۴ . یان پیاویک له خیل (بنی مخزوم) ^۵ ، پیی وت: نیازی کویت هه یه (عومه) وتی : نه مه ویت موحه ممه دکوژم ، کابرا وتی : ئیدی چۆن له ده ست (بنی هاشم) و (بنی زهره) قوتارت ده بیت نه گه ر موحه ممه دکوژیت؟ عومه ر پیی وت: هه رچی سه یرت ده که م تویش وازت

^۱ / فقه السیره ل ۹۳، ۹۲.

^۲ / تاریخ عمرین الخطاب نویسنی (ابن الجوزی) ل ۶، روایه تیکی (ابن إسحاق) که له (مجاهد) و (عطاء) وه دیگرتنه وه له مه ره نزیکه ، به لام له کو تایه که یدا له جیا به ، سه یرکه (سیره ابن هشام) ۲۴۶/۱ - ۲۴۸، هه ره ها ئه وه ی (ابن الجوزی) له (جابر) وه هینا وه تی له مه ره نزیکه ، ئه یش له کو تاییدا جیا ده بیتنه وه . به روانه (تاریخ عمرین الخطاب) ل ۹، ۱۰.

^۳ / نه مه له سه ر روایه ته که ی (ابن إسحاق) ه ، سه یرکه (ابن هشام) ۲۴۴/۱.

^۴ / نه مه ی له (انس) ی کو ری (مالیک) وه گنرا وه ته وه ، به روانه (تاریخ عمرین الخطاب) ل ۱۰ و، مختصر سیره الرسول نویسنی شیخ عبدالله ی نه جدی ل ۱۰۳.

^۵ / نه وه ی له (ابن عباس) وه گنرا وه ته وه ، به روانه دوا سه رچا وه ل ۱۰۲.

لهو ئايينه هيناهه كه لهسهرى بويت ، كابرآ پيى وت: ئهرى عومر ههوالىكى سهيرتوت
 پى بلیم ! خوشكهكهت و زاواكهت وازيان هيناهه و چوونه سهر ئاييني موچهمهه ،
 عومر بهرهقى و توپهبيهوه هستا چوو بواملى خوشكهكهى ، خهبابى كوڤرى ئهرهتيان
 لهلابوو همدووكيانى فيرى قورئان دهكره ، لاپهريهكيش له سورتهى (طه) پى بوو
 بوى دهخويندنهوه ، لهپشتيانهوه بوى دهخويندنهوه ، كه خهباب هستى كرد بههاتنى
 عومر له مالهكهده خوى حشاردا ، (فاطمه)ش . خوشكهكهى عومر . لاپهركهى
 شاردهوه ، كاتيكيش عومر له دهركاى مالهكه نزيك بووبوهوه گوئى لهدهنگى خهباب
 بوو بوى دهخويندنهوه ، كه هاته ژورهوه وتى: ئهو دهنگه چى بوو كه لهئيوهم دهبيست؟
 وتيان: تنها قسهوباسيكي نيوان خويمان بوو ، وتى: لهوه دهچيت لهئاييني خوتان
 ههنگهراينهوه ، زاواكهى پيى وت: رات چىيه ئهنگه راستى لهئايينهكهى تودا نهبيت؟
 عومر ههر ئهمهى بيست ههلى كوتايه سهرى و بهتوندى ليى دا ، (فاطمه)ى خوشكى
 ويستى لهژير دهستيدا ميژدهكهى دهريهنييت ، زللهيهكى توندى كيشا بهدهم و چاوى
 ئهويشدا خوينى ليهاه . له گيپرايهوهكهى (ابن اسحاق)دا دهليت: لييداو بريندارى كرد .
 نهجا (فاطمه) به توپهبيهوه پيى وت: ئهرى عومر چيت دهويت ئهوه تا ههق له
 ئايينهكهى تودا نيهه ، شايهتى دا جگه له خوا هيچ پهراستراويكى تر مافى پهريستيان
 نيهه ، شايهتى بده كه موچهمهه پيغهمبهرى خوايه.

كه عومر ناوميد بوو ، بينى خوئين له دم و چاوى خوشكهكهى ديته
 خوارهوه پهشيمان بووهوه شهرم دايجرت ، وتى: ئهو نوسراوهه بدهنى كه لاتانه با
 بيهوئينهوه ، خوشكهكهى وتى: تو پيسى ، تنها پاكان دهستى لى دهدهن ، هسته
 خوت بشو ، هستاو خوى شوڤد ، نهجا نوسراوهكهى بهدهستهوه گرت ، خوئينديهوه
 : ﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾ وتى: ئهمانه كۆمهليك ناوى پاك و پيرۆزن ، پاشان
 (طه)ى خوئيند ، ههتا گهيشته ﴿ إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي ﴾
 طه: ١٤ ، وتى: ئاى ئهم گوتانه كه جوان و شكودارن ، ئادهى موچهمهه نيشان بدهن .
 كه (خباب) قسهكهى عومرى گوئى لى بوو هاته دهروه ، وتى: مرئه بيت
 عومر ، له خوا داواكارم كه نزاكهى پيغهمبهر ﷺ بى بو٥ كه شهوى پينج شهمه
 فهرموى: (خوايه نيسلام سهريخه به عومرى كوڤرى خهتاب يان به نهبوچههلى كوڤرى
 هشام) پيغهمبهرى ﷺ خواش لهناو ئهو خانوهدايه كه لهناو قهدى (سهفا) دايه .

عومر شمشيرهكهى بهدهستهوه گرت ، چوهه مالهكه ، داى له دهركا ، پياويك
 له كونى دهركاكهوه سهبرى كرد ، بينى عومره شمشيرهكهى بهدهستهوهيه ، خيرا

هه‌وآلی‌دا به پیغه‌مبەر ﷺ، هه‌موویان کۆبوونه‌وه، حه‌مزه پێی وتن: چیتانه؟ وتیان: عومهره، وتی: جابا عومهر بیّت، ئاده‌ی دهرگا‌که‌ی بۆ بکه‌نه‌وه، ئه‌گهر خیری بویت بۆی ده‌که‌ین، ئه‌گهر بۆ شه‌ڕیش هاتبیّت به‌ شمشیره‌که‌ی خۆی ده‌یکوژین، پیغه‌مبهری خوا ﷺ وه‌حی بۆ ده‌هات ئه‌نجا هاته‌ ده‌روه له ژوره‌که‌دا عومهری بی‌نی، به‌رۆک و تاقمه‌که‌ی عومهری گرت و به‌توندی پرای وه‌شاند، پێی فهرموو: هیشتا واز ناهینیت (عومهر) هه‌تا سه‌رشۆپه‌که‌ی (وه‌لیدی کۆری (موغه‌یره) ت به‌سه‌ردا نه‌یه‌ت؟ خوايه! ئه‌وه عومهری کۆری خه‌تابه، خوايه به‌ عومهری کۆری خه‌تاب ئیسلامه‌که‌ت سه‌ر ب‌ل‌ند بکه، عومهر ده‌ستبه‌جی فهرموو: (أشهد أن لا إله إلا الله، وأَنَّ رسول الله) موسوڵمان بوو موسوڵمانه‌کانی ناو ماله‌که ده‌ستیان کرد به‌گووتنی (الله أكبر) به‌شیوه‌یه‌ک خه‌لکی مزگه‌وت گوێیان لێیان بوو^١.

به‌پراستی عومهر خاوه‌نی نازایه‌تییه‌کی که‌م وینه‌ بوو، موسوڵمان بوونی هه‌رایه‌کی له‌ناو موشریکاندا دروست کرد سه‌رشۆپو زه‌لیلی کردن و، پۆشاکێ سه‌ر ب‌ل‌ندی و پایه‌ به‌رزێ و ئاسووه‌یه‌ی به‌موسوڵمانانیش به‌خشى.

(ابن إسحاق) به‌ سه‌نه‌دیکی خۆی له (عمر) وه‌ ده‌گێڕێته‌وه، عومهر فهرموو: که‌ موسوڵمان بووم توندو تیزژی و دوژمنایه‌تی خه‌لکی مه‌که‌که‌م که‌وته‌وه بیر بۆ پیغه‌مبەر ﷺ، ده‌لێت: وتم: ئای ئه‌بوجه‌هل، خیرا چووم ته‌قه‌مدا له‌ دهرگا‌که‌یان هاته‌ ده‌روه، وتی: به‌خیر بی‌یت، چی تۆی هی‌ناوه‌ بۆ ئێره؟ وتی: هاتووم پێت ب‌ل‌یم که‌ باوهرم هی‌ناوه‌ به‌ خواو موحه‌مه‌دی پیغه‌مبهری و، متمانه‌شم داوه‌ به‌و په‌یامه‌ی هی‌ناویه‌تی، ده‌لێت: دهرگا‌که‌ی به‌سه‌ردا داخستم و، وتی: خوا له‌ناوت به‌ریت، به‌پراستی شتیکی خراپت هی‌نا^٢.

(ابن جوزی) ده‌لێت: عومهر فهرموو: هه‌رپیاویک موسوڵمان ببوايه‌ پیاوانی ئی کۆ ده‌به‌وه‌ لێیان ده‌داو ئه‌ویش لێی ده‌دان، کاتیک موسوڵمان بووم چووم بۆ لای خالم. که‌ (عاصی) کۆری (ه‌اشم) هه‌والم دایه‌ چووه‌ ژوره‌وه، ده‌فه‌رمویت چووم بۆ لای گه‌وره‌ پیاویکی قوره‌یش. که‌ له‌وانه‌یه‌ ئه‌بوجه‌هل بی‌ت. هه‌والم دایه، ئه‌ویش له‌ داخندا چووه‌ ژوره‌وه^٣.

هه‌روه‌ها (ابن هشام) و (ابن الجوزی) یش به‌کورتی ده‌گێڕنه‌وه، که‌ عومهر ﷺ موسوڵمان بوو هات بۆ لای (جمیل)ی کۆری (معمر الجمحی) - ده‌م نه‌وێستاوترین

^١ / تاریخ عمر بن الخطاب ل ١٠، ١١، مختصر سيره الرسول نوسینی شیخ عبدالله ی نه‌جدی ل ١٠٢، ١٠٣، ابن هشام ٣٤٤/١-٣٤٦.

^٢ / دوا سقرضاوة ٣٤٩/١، ٣٥٠.

^٣ / تاریخ عمر بن الخطاب. نوسینی (ابن الجوزی) ل ٨.

پیاوی قورەيش بوو - عومەر هەوایی دایە کە موسولمان بوو ، (جمیل) بەدەنگی بەرز
 هاواری کرد (إبن الخطاب) یش لە ئایین هەلگەڕایەو ، عومەر بەدوایەو بوو دەیوت:
 درۆ ئەکا من موسولمان بووم ، لێی وروژان ، کەوتە شەر لەگەڵیاندا هەتا خۆر
 لەسەریان گەرم بوو ، ئیدی عومەر ماندوو بوو دانیشت ، هاتنە سەری ، پێی وتن :
 چیتان لە دەست دیت بیکەن ، سویند بەخوا دەخۆم ئەگەر سێ سەد پیاو بوینایە یان
 بۆمان بەجێ دەهێشتن یان دەبواوە بەجیتان بهیلائیە^۱.

دوای ئەو موشریکان چون بۆ مالهەکی ویستیان بیکوژن ، (بوخاری) لە
 (عبدالله)ی کوپی (عمر) وە دەگێڕتەووە فەرمووی: لەکاتی کدا عومەر بەترسەووە لە
 مالهەکیدای بوو، (عاص)ی کوپی (وائل السهمی) . (أبو عمرو) هات بۆ لای ملوانکە یەکی
 جوان و کراسیکی پوویش بە ئاوریشمی لەبەردا بوو ، لەخێلی (بنی سهم) بوو ، ئەمانە لە
 جاھیلیەتدا پشتیوانی ئیمە بوون ، پێی وت: چیتە؟ فەرمووی: خێلە کەت ئەلین : ئەگەر
 موسولمان بوبم دەمکوژن ، وتی ڕینگەیان پێ نادریت بگەنە لات . پاش ئەو ی ئەم
 قسە یی کرد ئیتەر دُنیا بووم . (عاص) چوووە دەرەووە ، بینی خەلکی ناو دۆلەکیان
 پڕکردووە ، پێی وتن : بۆ کوێ ئەچن ؟ وتیان: ئەووە عومەری کوپی خەتابە لە ئایین
 هەلگەڕاوەتەووە ، وتی: ڕینگە نیە ، ئیدی خەلکە کە بیریکیان کردووە^۲ ، لەگێڕانەووە یەکی
 (إبن إسحاق) دا: وەللاھی وەکو پۆشاکێک وابوون لەسەری لاچووبن^۳.

ئەمە سەبارەت بە موشریکان ، سەبارەت بە موسولمانەکانیش ، موحامید لە
 (إبن عباس) وە ئەگێڕتەووە : دەلیت: پرسیارم کرد لە عومەری کوپی خەتاب ، بەھۆی
 چیهووە ناو نرایت (الفاروق) فەرمووی: حەمزە پێش من بە سێ پۆژ موسولمان بوو .
 پاشان بەسەرھاتی موسولمان بوونەکی بۆ گێڕایەووە لەکۆتاییدا فەرمووی : وتم : واتە
 دوای ئەو ی موسولمان بووم . پێغەمبەری خودا ئایا ئیمە بژین و بمیرن لەسەر هەق
 نین ؟ فەرمووی : بەلێ ! سویند بەو کەسە ی گیانی منی بەدەستە ، ئیووە بژین و بمیرن
 لەسەر هەقن ، فەرمووی ، منیش وتم : ئیتەر بۆچی خۆمان بشارینەووە ؟ وتم : سویند
 بەو کەسە ی توێ بەھەق ناردووە دەروینە دەرەووە ، بردمانە دەرەووە لە دوو ڕیزدا ،
 حەمزە لەیەکیکیاندا بوو ، منیش لەوێ تریاندا بووم دەنگی پیمان لە خرمە ی ھارپنی
 باراش دەچوو، هەتا چووینە مژگەوتەووە ، دەفەرمویت: قورەیش سەیری من و

^۱ / ھەمان سەرچاوە ل ۸ ، إبن هشام ۳۴۸/۱ .

^۲ / إبن هشام ۳۴۹/۱ .

^۳ / صحيح البخاری . باب إسلام عمر بن الخطاب . ۵۴۵/۱ .

حه مزه یان ده کرد ، تووشی خه مۆکیهک بوون پیشتی شتی وایان به سهردا نه هاتبوو ، لهو رۆژهوه پیغه مبهردا ﷺ ناوی نام (الفاروق)^۱ .

(ابن مسعود) یش ﷺ دهیقه رموو: نه مانده توانی له پال کابهدا نوێژ بکهین ههتا عومه ر موسولمان بوو^۲ .

له (صهیب)ی کوپی (سنان الرومی)یهوه ﷺ فهرموی: که عومه ر موسولمان بوو ئیسلامهتی ده رکهوت و، به ئاشکرا بانگی بو دهکراو، له دهوری کابه به ئه لقه داد نه یشتین ، ته وافی به یتمان ده کرد ، هاو تاییمان ده کرد له گه ل هوانه دا که له گه لماندا توند بوون و ، په دی هه ندیک له وانه شمان ده دایه وه که قسه یان ده کرد^۳ .

هه روه ها له (ابن مسعود)ه وه فهرموی: له و کاته وه عومه ر موسولمان بوو سه رمان بئند بوو^۴ .

نوینه ری قوره یش له به رده می پیغه مبهردی خوا دا ﷺ

پاش موسولمان بوونی ئه و دووپاله وانه ریزداره - حه مزه ی کوپی عه بدول موته لیب و عومه ری کوپی خه طاب ﷺ - هه وری خه مه کان ده په وینه وه موشریکانیش بو سزادان و ئه شکه نجه دانی موسولمانه کان به ئاگا ها تنه وه و ، هه ول یاندا سه و دایه ک له گه ل پیغه مبهردا ﷺ بکه ن به رشتنی هه ر نازو نیعه ته تیک پیویست بکات به سه ریدا ، هه تا وازی پی به یزن له بانگه وازه که ی ، ئه و هه ژرانه به وه یان نه دهرانی هه رچه ک خۆری له سه ر هه ندیت له به رده م بانگه وازه کهیدا به های با لی می شه و له یه کی نیه ، هه رچه کیان ویست نا ئومید بوون و شکستیان هی نا .

(ابن إسحاق) ده لیت: (یزید)ی کوپی (زیاد) له (محمد)ی کوپی (کعب القرظی) یه وه بو ی گه یراه وه وتی: (عتیبه)ی کوپی (ریعه) ، پیاه و ما قولیک بوو، جاریکیان له یانه که ی قوره یشدا وتی: ئه ری خیل ی قوره یش بو نه چم بۆلای موحه ممه دو قسه ی له گه لدا بکه م ؟ . له و کاته دا پیغه مبهردا ﷺ به ته نها له مرگه و ته که دا بوو . (عتیبه) وتی: ده چم هه ندیک پیشتیار ده خمه به رده ستی له وانه یه به هه ندیکیان رازی بی ت ، چی ویست دهیده نی و ، وازمان لی بینیت ؟ ئه مه کاتیک بوو حه مزه موسولمان بوو بوو، ها وه لانی پیغه مبه ریش ﷺ زیاترو

^۱ / تاریخ عمر بن الخطاب نویسنی ابن الجوزی ۶-۷ .

^۲ / مختصر سیره الرسول . نویسنی شیخ عبدالله ی نه جدی ل ۱۰۲ .

^۳ / تاریخ عمر بن الخطاب ، نویسنی (ابن الجوزی) ل ۱۳ .

^۴ / صحیح البخاری . باب اسلام عمر بن الخطاب ۵۴۵/۱ .

نۆرتەر دىمبون ، وتيان : ئەي بۇ نا ، (ابو الوليد) ھەستە بېرۇ بۇلاي ، قەسەي لەگەلدا بکہ ،
 (عتبە) چوو بۇلاي ، ھەتا لەنزىكىمە دانىشت ، وتى : ئىرى برازا ، تۆ خۆت ئەزانى چ پەلو
 پايمەكت لەناو خىل و چ رىزىكت لەناو خزماندا ھەيە ، ئەۋەي تۆ ھىناۋتە بۇ كەسەكانت
 كارىكى گەرەيەو بەھۆيەو دوبرەمكىت تى خستون ، گالتە بەعەقلىان دىكەيت ، ئايىنى
 باۋوپايرانت عەبيدار كىرەو ، ھەرچىكەش باپرايان كىرەيە تۆ بە كوفرى ئەزانىت ،
 گویم ئى بگرە ھەندىك كاروبار دىخەمە بەردەستت يىرىكى ئىكەيتەو ، لەۋانەيە ھەندىكىان
 قەبول بکەيت ، دەلى ، پىغەمبەر ﷺ فرموى : (ابو الوليد) ھەر چىكەت ھەيە بىلى گویم
 لىتە ، وتى : برازا ، ئەۋ شتەي تۆ ھىناۋتە ئەگەر مالت پىي دەۋىت ، ھەموومان مال و
 سامانى خۇمانت بۇ كۆدەكەينەو ھەتا دەبىتە دەۋلەمەندىرەنمان ، ئەگەر گەرەيەيت
 دەۋىت دەتکەينە سىرۋكى خۇمان ، ھىچ كارىك بە بى تۆ ناكەين ، ئەگەر مەلىكايەتت
 دەۋىت دەتکەينە مەلىكى خۇمان ، ئەگەر ئەۋەش بۆت دىت رىيەكە و ناتوانىت دوۋرى
 بخەيتەو لە خۆت ئەۋا ھەكىمت بۇ بانگ دىكەين ، مال و سامان خىرج دىكەين ھەتا چاك
 دەبىتەو ، چونكە لەۋانەيە توۋشى شتىك ھاتبىت يان ھەرەكو ئەۋەي پى و ت : ھەتا
 (عتبە) لە قەسەكانى بومە ، پىغەمبەر ﷺ بە تەۋاۋى گوۋى ئى گرتبەو ، فرموى : (ابو
 الوليد) ئى بويەتەو ؟ وتى : بەلى ، فرموى : تۆش گوۋى لە من بگرە ، وتى : باشە ،
 پىغەمبەر ﷺ فرموى : ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ (۱) تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۲)
 كِتَابٌ فَصَّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۳) بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ
 (۴) وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكْثَةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ ﴿فَصَلِّ﴾ پاشان پىغەمبەر ﷺ لەسەر
 خويندەنەۋەكەي بەردەوام بو ، (عتبە) گوۋى ئى گرتبەو ، دەستى خستبەو پىشتى و پالى
 پىۋە دابومە ، گوۋى ئى دىگرت ، پاشان پىغەمبەر ﷺ گەيشتە سوۋنە كە سوۋنەي برد ،
 پاشان فرموى (ابو الوليد) ئەۋەيە كە بىستت ، ئەۋە تۆۋ ئەۋ ، (عتبە) ھەستاۋ چوو بۇلاي
 ھاۋلەكەكانى ، ھەندىكىان بەيەكتىان وت : سوۋند دىخوين بەخۋا ئەۋ ۋەنگ و ۋەۋەي (ابو
 الوليد) ھەيەتە ئەۋەنە بوو كە پىي پۇيشت ، كە ھاتەۋە لايان دانىشت ، وتيان : ئەۋە
 چىتە (ابو الوليد) ؟ وتى : من گویم لەقەسەيەك بوو ، سوۋند بەخۋا ھەرگىز لەۋ جۆرەم گوۋى
 ئى نەبەو ، ۋەللأھى ئەۋە نە شىعەر ، نە جادوۋە ، نە فالە ، ئەي خىلى قوۋەيش بەگویم
 بکہن و ئەمە بخەنە گەرىنى من ، ۋاز لەۋ كابراىە بەيۋنن و خۇتانى ئى كەنار بگرن ، ۋەللأھى
 ئەۋ قەسەيەي من لىم بىست لە داھاتوۋدا شەۋكەتتىكى گەرەي دەبىت ، ئەگەر عەرەب

لەناوی بەرن ئهوا به غهیری خۆتان لهکۆلتان دهییتوه ، ئهگەر بهسهر عهرههیشدا زال بیت
ئهوا مولکی ئهوا مولکی ئیوهشه ، سههرهزی ئهوا هی ئیویه و ، دلخۆشترین کهس دهبن به
ئهو ، وتیان : وهلاهی (ابو الولید) ئهلی به زمانی سیحری له تۆش کردوه ؟ (عتبه) وتی :
ئهو رای منه لهبارهی ئهو پیاوهوه ، چیتان پی باشه ئهو بکهن ^۱.

له ریاویهتیکی تردا (عتبه) گوئی گرتبوو ههتا پیغهمبهر گهیشته ئایهتی : ﴿فَإِنْ
أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثُودٌ﴾ ئیدی (عتبه) بهترس و لهرزوه
ههستاو ، دهستی خسته سهردهمی و دهیوت : بیکه بهخاتری خوداو خزمایهتی !
لهترسی ههشهکه ههستاوو ، ئهوهی وتبوو بهقورهبیش که وتبووی ^۲.

(ئهبوطالب)

(بهنی هاشم) و (بهنی عبد المطلب) کۆدهکاتهوه

ئاراستهی بارودوخ و پهوشهکه گۆرانی بهسهدا هات ، بهلام هیشتا (ابو
طالب) ترسی له برازاکهی ههبوو که موشریکان شتیکی ئی بکهن ، که سهیری
پووداوهکانی پیشتی دهکرد . کاتیک موشریکان ههپهشهی شهریان لهگهڵدا کردبوو ،
پاشان ههولی سهودایاندا لهگهڵدا به (عمارهی کۆپی (ولید) ههتا پیغهمبهریان بداتی
بیکوژن ، ههروهه روشتنی (ابوجهل) بۆلای بهبهردیک بیکوژیت و ، ههولی (عقبه) بۆ
خنکاندن برازاکهی بهجلهکانی خوی و خهیریک بوو بیخنکینیت و ههروهه دهچوونی
(ابن الخطاب) بهشمشیرهکهیهوه بۆ کوشتنی برازاکهی . ئهبوطالب بیری لهو پووداوانه
دهکردهوه ، بۆنی شهیریکی دهکرد دلی هینایه لهرز ، بۆی ساغ بوبهوه که
موشریکان بریاری شاردهنوهی ئوبالی ئهه دهن و ، برازاکهی دهکوژن ، ئهوجا
(حهزه) یان (عومه) یان ههه کهسیکی تر هیچ دادیکی نادهن ئهگەر کهسیک ههلی
کوتایه سهه برازاکهی و له ناکاودا کوشتی.

(ابوطالب) لههه دلنیاوو ، لهسهه ههقیش بوو ، ئهوان بهناشکرا کۆبوونهوه بۆ
کوشتنی پیغهمبهر ﷺ ، قورئان ئامارهی کردوه بهو بریارهی قورهبیش و فرهویهتی :
﴿أَمْ أَمْرًا أَمْراً فَإِنَّا مُّبرَمُونَ﴾ (الزحرف/۷۹) کهواته دهییت (ابو طالب) چی بکات !

^۱ / ابن هشام ۲۹۳/۱ ، ۲۹۴ .
^۲ / تفسیر ابن کثیر ۱۵۹/۶ ، ۱۶۱ .

که بینی قوردهیش گردبونه ته وه دژ به برازا که ی ، ههستا له ناو بنه ماله کهیدا
له (بنی هاشم) و بنی (عبد المطلب) که ههردوو پۆله ی (عبد مناف) بوون ، بانگی
کردن بۆ بهرگری کردن له برازا که ی و پشتیوانی کردنی ، ئهوانیش به موسولمان و
کافروه وه دک دهمارگیری هاوسینیته عهره بی هاتن به ده میه وه ، تهنها (ابو لهب) ی
برای نه بیئت ، که له وان جیابوه وه له گهل قوردهیشدا بوو^۱.

په یوه نندی دابرینی گشتی

سه بارهت به موشریکان . چوار پروداوی گه وه له ماوه ی چوار ههفته دا ،
یان له که مترین ماوه دا پرویاند ، له وانه ، موسولمان بوونی حه مزه ، پاشان
عومه رو ، پاشان په تکر د نه وه ی سازشی پیغه مبه ر ﷺ له گه لیاند او، پاشان یه کگرتنی
(بنو مطلب) به موسولمان و کافروه بۆ پاراستنی ژیا نی پیغه مبه رو بهرگری ئی
کردنی ، موشریکان سه رسام بوو بوون ، ناهه قیشیان نه بوو ، ئه وان ده زانن ئه گه ر
موحه ممه د بکوژن خوینی هه مویان له شیوی مه که که دا ده رژیئت ، له وانه شه بییته
هوی له په گه وه ده رکیشانیان ، ئه وه یان ده زانی بویه بیریان له زولمیکی تر
ده کرده وه جگه له کوشتن ، به لام کاریگه رتر له وه ی دوا یی کردیان.

په یماننامه ی سته م و ده ستا دریزی

هه موو قوردهیش له (ضیف) ی (بنی کنانه) له شیوی (المحصب) کو بونه وه و
په یمانیاندا دژ به (بنی هاشم) و (بنی عبد المطلب) که ئیتر له مه ودوا نه ژن و
ژنخوازی و، نه کپین و فروشتن و ، هاوده میی کردن و، تیکه لاوی و، هاتوچوو ،
قسه یان له گه لدا نه که ن ، هه تا پیغه مبه ریان ته سلیم نه که ن بۆ کوشتنی ، له و باره یه وه
په یماننامه یه کیان نووسی چه ند به ئین و په یمانیکی تیدا بوو که (هه رگیز هیچ جوړه
سولحیکیان له گه لدا نه کړیئت و ، به زه ییان پیا یاندا نه یه ته وه ، هه تا پیغه مبه ریان
ته سلیم ده که ن بۆ کوشتنی)

(ابن القيم) ده لیت گوتراوه: که (منصور) ی کوپی (عکرمه) ی کوپی (هاشم)
نوسیویه تی ، گوتراویشه که (نضر) ی کوپی (حارث) نوسیویه تی ، به لام قسه ی
راست ئه وه یه که (بغیض) ی کوپی (عامر) ی کوپی (هاشم) نوسیویه تی ، پیغه مبه ر
نزی ئی کردوه هه ردوو ده ستی ئیفلیج بوون^۲.

^۱ / ابن هشام ۲/۶۹، مختصر سيرة الرسول، نوسینی عبدالله ی نه جدی ل ۱۰۶.

^۲ / زاد المعاد ۲/۴۶.

ئەو پەيمانە تەواۋبوو بەسترا ، نوسخەكە بەدىۋارى ناۋەۋەى كابەدا
 ھەلۋاسرا ، ھەموو (بنو ھاشم) و (بنو عبدالمطلب) بە كافرو موسولمانەۋە لايەنگر
 بوون جگە لە (ابو لەھب) بۇيە ھەموويان لە شيۋى (ابوطالب) دا سەرەتاي شەۋى
 مانگى (المحرم) سالى ھەوتەمى پىغەمبەرئىتى بەندى كران.

سى سال لە شيۋى (ابو طالب) دا

ئابلوقەكە توندبوو ، ھەموو ئاۋو خۇراكىكيان نەما ، موشريكان نەيان
 دەھىشت ھىچ خۇراك و كپىن و فروشتن و بازرگانىيەك بىتە مەككەۋ نەيكپن ، ھەتا
 ۋاي لىھات زۇريان بۇھات كەۋتنە خواردنى گەلای دارو چەرم ، بەشىۋەيەك لەپشت
 شيۋەكەۋە دەنگى ئاھۋەسەرەتى ژن و منالەكانيان دەبىسرا كە لەبرساندا
 ھاۋاريان دەكرد ، مەگەر بە - نەينى - ۋەگەرنا ھىچ شىتيكيان پى نەدەگەشىست ، لە
 پۇژانى مانگە ھەرامكراۋەكاندا نەبىت نەياندەتۋانى ھىچ پۇژىك بۇ شت كپىنىش
 بىنە دەرەۋە ، ئەو كاتانە شەمەكيان لەو كارۋانانە دەكپى كە لە دەرەۋە دەھاتنە ناو
 مەككە ، خەلكى مەككەش نرخی شتەكانيان بەكپىن بەرز دەكردەۋە بۇ ئەۋەى
 پىيان نەكپردىت.

ھەكىمى كوپى حوزام پىدەچۈۋ گەنمى پى بىت بۇ خەدىجەى پورى . پ.
 جارىكيان (ابوجەل) ھاتە سەر پى و لىى نەدەبۋەۋە نەيدەھىشت تا (ابو البخترى)
 كەۋتە نيۋانيان و ، يارمەتيدا گەنمەكە بۇ پورى بەرىت.

(ابو طالب) زۇر لەگيانى پىغەمبەر ﷺ دەترسا ، بۇيە كاتىك خەلك بەرەو
 خەۋتن دەرۋشتن فەرمانى دەدا بە پىغەمبەر ﷺ لە جىگەكەيدا بنوئىت ، ھەتا ئەو كەسەى
 نيازى كۈشتنى ھەيە ئەۋە بىينىت ، كە خەلك دەرۋشتن فەرمانى دەدا بەيەكىك لە
 كۈرەكانى يان براكانى يان ئامۇزلكانى تا لەسەر جىگاگەى پىغەمبەر ﷺ بخەۋن ، ئەنجا
 دەى وت بە پىغەمبەر ﷺ كە لەسەر جىگاى يەكىكيان بخەۋىت.

پىغەمبەرى خوا ﷺ و موسولمانەكان لە رۇژانى و مرزى ھەجدا دەرۋونە دەرەۋە
 ، بەخەلك دەگەشىشتن بانگيان دەكردن بۇ ئىسلامەتى ، پىشتىرش و تمان كە (ابولەھب) چى
 دەكرد.

هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی په‌ره‌ی په‌یمان‌که

سێ سالی ږه‌به‌ق تیپه‌ری کرد ږه‌وشه‌که وه‌کو خوی بوو ، له‌مانگي موچه‌ږه‌می^۱ سالی ده‌یه‌می پیغه‌مبه‌ریتیدا ږووداوی هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی په‌ره‌که‌و ډراندنی په‌یمان نامه‌که ږوویدا ، ئه‌مه‌ش له‌به‌ره‌وه‌و بوو که‌هه‌ندیك له‌قوږه‌یش پیی ږازی بوون و هه‌ندیکی‌شیاڼ پیی ږازی نه‌بوون ، بویه‌ هه‌ولئ هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌یاڼ ده‌دا .

ئه‌وه‌ی به‌وکاره‌ هه‌ستا (هشام) ی کوږی (عمرو) له (بنی عامر بن لؤی) بوو . شه‌وانه‌ به‌نه‌ینی خواردنی ده‌برد بۆ شیوه‌که . ئه‌م پیاوه‌ چوو بۆلای (زه‌یر) ی کوږی (ابی امیه‌ المخزومی) . دایکی (عاتکه‌) ی کچی (عبد المطلب) بوو، پیی وت: ئه‌ی زوه‌یر ، من به‌ته‌نها چی بکه‌م ؟ وه‌للأه‌ی یه‌ک پیاوی ترم له‌گه‌لدا بوایه‌ ئه‌و په‌یماننامه‌یه‌م ئه‌ډراند ، وتی: من پیاویکم دۆزیه‌وه‌ ، وتی کی‌یه‌ ؟ وتی: منم ، زوه‌یر وتی: که‌واته‌ پیاوی سییه‌م بۆ بدۆزه‌ره‌وه‌ .

چوو بۆ لای (أبو البختری) ی کوږی (هشام) ، چی وتبوو به‌ (مطعم) به‌ویشیی وت ، وتی: جا که‌س هه‌یه‌ هاوکاری ئه‌م کاره‌ بکات ؟

وتی: به‌لئ ، وتی: کی‌یه‌ ؟

وتی: (زه‌یر) ی کوږی (امیه‌و) ، (مطعم) ی کوږی (عدی) و ، منیش له‌گه‌لدام ، وتی: پینجه‌ممان بۆ په‌یدا بکه‌ .

چوو بۆ لای (زمعه‌) ی کوږی (أسود) ی کوږی (المطلب) ی کوږی (أسد) ، قسه‌ی له‌گه‌لدا کردو ، باسی خزمایه‌تی و مافه‌کانی بۆ کرد ، پیی وت: ئایا بۆ ئه‌و کاره‌ی منی بۆ بانگ ده‌که‌ی که‌سی تره‌یه‌ ؟

وتی: به‌لئ و ناوی ئه‌وانی تریشی وت ، ئه‌نجا له‌ (الحجون) کۆبوونه‌وه‌و ، په‌یمانیاڼ به‌ست له‌سه‌ر هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی په‌ره‌ی په‌یماننامه‌که‌و ، زوه‌یر وتی: من ده‌ست پیی ده‌که‌م و یه‌که‌م که‌ستان ده‌بم بۆ ئه‌و کاره‌ .

بۆ روژێ سبه‌ینی که‌چوونه‌ یانه‌کانی خویاڼ ، زوه‌یر هاته‌ده‌ره‌وه‌ ملوانکه‌یه‌کی له‌ملدا بوو ، چه‌وت جار ته‌وافی کرد به‌ده‌وری کابه‌دا ، پاشان ږووی کرده‌ خه‌لک و ، وتی: ئه‌ی خه‌لکی مه‌که‌که‌ ږه‌وایه‌ ئیغه‌ نان بخوین و ، جل له‌به‌ر بکه‌ین و ، که‌چی (به‌نی هاشم) یش به‌ره‌و فه‌وتان ږوون و ، نه‌که‌س شتیان پیی بفروشی‌ت و نه‌که‌س شتیان ئی بکړی‌ت ؟

^۱ / له‌گه‌یه‌ له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ (أبو طالب) پاش هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی لایه‌ره‌که‌ به‌شه‌ش مانگ مردووه‌ ، راستترینیش ئه‌وه‌یه‌ له‌با‌ره‌ی مردنی (أبو طالب) وه‌ که‌ له‌مانگي (ره‌جه‌ب) دا یوه‌ ، ئه‌مه‌ش ده‌لئ: له‌ ره‌مه‌زاندایا مردوه‌ ، مانای وایه‌ پاش هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی لایه‌ره‌که‌ به‌ هه‌شت مانگ و چه‌ند روژێ مردوه‌ .

وه للآمی دانانیشم هه تا کو نهو په ره سته مکاره دواپراوه نه دپرنیږت.
 (ابو جهل) - که له گوښه ی مژگه وته که دا دانیشتبوو - وتی: درؤ نه که یت
 ، وه للآمی ناییت بدپښت ، (زومعه) هه لیدایه و وتی: وه للآمی (ابو جهل) تو درؤ
 نه که یت ، ئیمه پازی نه بووین به نووسینی نهو په یماننامه یه کاتیڅ نوسراوه ، نه نجا
 (ابو البختری) وتی: (زومعه) راست نه کا . ئیمه پازی نابین به وهی تییدا نوسراوه و
 دانی پیدا نانین.

(مطعم) ی کوږی (عدی) وتی: ئیوه راست نه که ن هه رکه سیڅیش وهك ئیوه
 نه لیت خو ی و نه وهی نویویه تی ددهینه ده ست خوا.

نه نجا (هشام) ی کوږی (عمرو) یش به و شیویه ی وت.

نه بوجهل وتی: نه مه کار ځکه به شه و ته گیری بو کراوه ، له شوینیکی تردا
 پرس و پای له سر کراوه ، (ابوطالب) یش له لایه کی مژگه وته که دا دانیشتبوو ، هات
 بو لایان چونکه خوی گه وره هوالی دابو به پیغه مبر ﷺ که په ره ی په یماننامه که
 چی لیها توه و ، چوڼ خوړه ی بو ناردوه و ، هه رچی باسیکی تیډایه له ستم و
 داپړینی په یوه ندی خزمایه تی و زوړداری خواردویه تی جگه له باسی خودای
 گه وره ، نه مه هوالی دا به مامی ، (ابو طالب) هه ستاو چوو بو لای قوره یش و هوالی
 پیدان که برازا که ی نه وه و نه وهی فهرمووه ، نه گهر درؤی کرد ئیمه لاده چین خوتان
 چاری بکه ن ، نه گهر راستیشی کرد ده بیټ له و ستم و داپړینه پاشگن ببنه وه ،
 وتیان: به راستی به ویزدانیت.

پاش نه وهی گفتوگو له نیوان نهو کوښه وه (ابو جهل) دا به رده وام بوو ،
 (مطعم) هه ستا په رکه بدپښت ، سهیری کرد خوړه هه مووی خواردوه جگه له
 وشه ی پیروزی (باسمک اللهم) و ، هه رچی که ناوی خودای تیډا بو بیټ نه یخوارد بوو.
 پاشان په ره ی په یماننامه که هه لوه شینرایه وه و ، پیغه مبر ﷺ و نه وانه ی له
 شیوه که دا له گه لی بوون هاتنه دهره وه ، موشریکان نیشانه یه کی گه وره ی
 پیغه مبر یتی موحه ممدیان بینی ﷺ ، به لام هه روه کو خوی گه وره فهرموویه تی:
 ﴿وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ﴾ القمر/ ۲ ، به و نیشانه گه وره یه ش ملیان
 نه داو کوفره که یان خه ستر بوه وه^۱.

^۱ / وردو درشتی نه مه داپړنه له (صحيح البخاری) دا کوږدوه ، باب نزول النبي بمکه ۲۱۶/۱ ، باب تقاسم
 المشركين على النبي ۵۴۸/۱ ، هه روه (زاد المعاد) ۶/۲ ، وه ابن هشام ۲۵۱،۲۷۴/۱ - ۳۷۷ ، هه روه (رحمه
 للعالمين) ۷۰، ۶۹/۱ ، هه روه (مختصر سيرة الرسول) (نوسینی عه بدولای نه جدی) ل ۱۰۶-۱۱۰ ، هه روه (مختصر السيرة)
 نوسینی (شيخ محمد بن عبد الوهاب النجدی) ل ۶۸-۷۳ ، له نیوان نهو سه رچا وانه شدا
 جیازیه کی زور که ده بیږی ، ئیمه نهو رایه مان په سه ند کردوه ، که پاش تیږامان به لاهانه وه باشتربه.

دواين شاندى قورەيش بۆلای (أبو طالب)

پىغەمبەرى خوا ﷺ لە شىۋەكە ھاتە دەرەۋە ، دەستى كىرەۋە بەكارەكەى خۇى ، قورەيشىش ھەرچەندە وزيان لەدابرەنەكە ھىنابوو ، بەلام ھىشتا كاريان دەكرد بۇ قشار خستەسەر موسلمانەكان و رىگەگرتن لەربىزى خودا ، (أبو طالب) یش بەردەوام چوار دەورى برازاكەى دابوو ، بەلام تەمەنى لە ھىشتا تىپەرى بوو ، ئازارو ئەشكەنجەو پووداۋە گەورە يەك لەدواى يەكەكانى ئەو چەند سالە - بەتايبەتى ئابلوقەى شىۋەكە - جومگەكانى لاوازو بى ھىز كىردوو ، پىشتى چەماندەۋە ، ھىشتا چەند مانگىك بەسەر ھاتنە دەرەۋەيدا نەروشتبوو لە شىۋەكە ، نەخوشى بەروكى گرتبوو لىي نە ئەبەۋە . ئىدى موشرىكان لە شۆرتى خۇيان دەترسان لەناو عەرەبدا كەئەگەر دواى مردنى (أبو طالب) شتىكى ئى بكن حورمەتيان بەشكىت ، بۆيە جارىكى تر ھەولياندا بە ئامادەبوونى (أبو طالب) شاندىكى تر بنىرن بۇ قسەكرن لەگەل پىغەمبەردا ﷺ و ئەۋەى بەدەنى كە پىشتى رازى نەبوون بىدەنى ، شاندىكيان نارد كە دادەنرىت بەدوايىن شاند بۆلای (أبو طالب).

(إبن إسحاق) و ھەندىكى تر دەلەين: كە (أبو طالب) كەوتە جىگەو ، ھەوالى كەفتەكاربوونى گەيشتەۋە بەقورەيش ھەندىكيان بەيەكتريان دەوت: (حمزە) و (عمر) موسولمان بوون ، ھەوالى موخەمەدىش بەناو ھەموو تىرەكانى قورەيشدا بلاۋوتەۋە ، با برۆين بۆلای (أبو طالب) ، بەلكو دەستى ئەو بگرىت و ، خاترى ئىمەش بگرىت ، وەللأھى ھىچ متمانەيەكمان نىە كە لە دواپۇژدا ھەموو شتىكمان زەوت نەكەن ، لە دەربرىنىكى تردا : بەراستى ئەترسىن ئەم پىرە پىاۋە بمرىت و ، ئەو پىاۋە (موخەمەد ﷺ) شتىكى ئى بىت و عەرەبىش ئىمەى پى عەبىدار بكات و پىمان بلىن : وزيان ئى ھىنا تا مامى مرد ئەنجا دەستيان بۇبرد.

چوون بۆلای (أبو طالب) و قسەيان لەگەلدا كرد ، شاندىكە پىاوماقولىنى قورەيش بوون برىتى بوون لە: (عتبە بن ربىعە) و (شەبە بن ربىعە) و (أبو جەل بن ھشام) و (امىە بن خلف) و (أبوسفيان بن حرب) لەگەل چەند پىاوماقولىكى ترياندا - نرىكەى بىست و پىنج كەس دەبوون - وتيان : (أبو طالب) خۆت دەزانىت كە لەناو ئىمەدا چ پلەوپايەيەكەت ھەيە ، خۆشت دەبىنىت كە چىت ئى ھاتوۋە ، دەترسىن شتىكت ئى بىت و دەزانى كى لەنىۋان ئىمەو برازاكەتدايە ، بانگى بكە ، چى لەلای ئىمەيە بىدەرى ، چ مافىكى ئىمەش لای ئەۋە بۆمان ۋەرگەر ، باوازمان ئى بەھىنىت و ئىمەش وازى ئى دەھىنين ، واز لە ئايىنەكەمان بەھىنىت ، ئىمەش واز لە

ئايىنەكەى ئەو دەھىن ، (ابوطالب) ناردى بەشۈنىدا ، ھات بۇلاى ، پىئى وت :
 برازاكەم ، ئەمانە پىاوماقۇلانى خىلەكەتن ، لەبەر تۆ كۆبۈنەتەو ، تا ھەق و
 حساب لەگەل يەكتىرىدا بكەن ، پاشان ھەوالى ئەوھى پىدا كە ئەوانە بۇچى ھاتوون
 ، لەگەل دەست نەھىنانە رىگە لەلايەن ھىچ لايەكەو بۇ لاكەى تر .

پىغەمبەرى خوا ﷺ پىئى فەرموون : پىتان چۈنە ئەگەر گىفتىكتان بدەمى
 باسى بكەن ، بەو گوتەيە دەبنە خاوەنى ھەموو عەرەب و ، عەجەمىش ملتان بۇ
 دەدەن ، لە دەرىپىنىكى تردا ، پىغەمبەر ﷺ پىوى كىردە (ابو طالب) و فەرمووى :
 ئەمەوئ ئەوان لەسەر وشەيەك رىك بكەون ، كە عەرەب ملتان بۇ كەچ بكات و ، بەو
 پىئەى عەجەمىش جىزەيان بداتى ، لەدەرىپىنىكى تىرىشدا فەرمووى : مامە ، بۇچى
 بانگيان ناكەيت بۇ شتىك باشتە بۇيان ؟ وتى : تۆ بۇ چيان بانگ دەكەيت ؟
 فەرمووى : بانگەشەيان دەكەم بۇ وشەيەك بىلەن تا بەوشەيە عەرەب ملتان بۇ
 بدات و ، بىنە خاوەنى عەجەمىش ، دەرىپىنىكىش ھەيە ، لە رىوايەتەكەى (ابن
 إسحاق) دا دەلەت ، فەرمووى : يەك وشە ھەيە بىلەن ، دەبنە خاوەن ھەموو عەرەب
 و ، عەجەمىش ملتان بۇ كەچ دەكەن ، كە ئەم وتەيەى فەرمو ، ھەموويان دەستان و
 سەرسام بوون ، نەياندەزانى چۆن ئەو تەنھا قىسە بەسۈودە رەت بكنەو تائەو
 ئاست و سنوورە ؟ پاشان (ابو جەھل) وتى : ئەو وشەيە چىە ؟ بەسەرى باوكت دە
 وشەيشت دەدەينى ، فەرمووى : بىلەن (لا إله إلا الله) و ، واز لەو بەيىنن كە دەپەرستىن
 ، دەستيان كىرد بەچەپلەيدان و ، وتيان : ئەرى موخەمەد تۆ ئەتەوئ ھەموو
 خواگان بكنەيەك خاوەند ؟ بەراستى تۆ شتىكى سەير ئەلەيت .

پاشان ھەندىكىيان بەيەكتريان دەوت : سوئند بەخوا ئەو پىاوە ھىچ
 شتىكتان ناداتى لەوھى ئىو دەتانەوئ ، بىرۈن بەدەم ئايىنى باوو باپىرانتانەو ،
 ھەتا خوا ئەم كىشەيەتان بۇ يەكلا دەكاتەو ، پاشان بلأويان لى كىرد .

لەبارەى ئەوانەو ئايەت ھاتە خوارەو : ﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ، ص وَالْقُرْآنِ
 ذِي الذِّكْرِ ۝ (۱) بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ۝ (۲) كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادُوا وَلَاتِ حِينَ
 مَنَاصٍ ۝ (۳) وَعَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ۝ (۴) أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهًا
 وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَبٌ ۝ (۵) وَأَنْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَى آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ
 يُرَادُ ۝ (۶) مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ ۝ (۷) ﴾ ص ۱ .

۱ / ابن هشام ۴۱۷/۱ ، ۴۱۹ ، تفهيم القرآن ۴/۳۱۶ - ۳۱۸ ، (مختصر سيرة الرسول) نوسینی (شیخ عبدالله ی
 نجدی) ل ۹۱ .

سالى ماته ميني

كوچى دوايى نه بو طالب

نه خوڭشى بهرۇكى (ابو طالب) ى بهر نه دا ، زورى پى نه چوو و هفاتی کرد له مانگی رهجه بى سالى دهيه مى پيغه مبهريتيديا ، پاش شەش مانگ له هاتنه دهر وهيان له شيوى نه بو طالب^۱ ، و تراويشه: له مانگی ره مه زانداو پيش و هفاتی خه ديجه . پ . به سى پوژ و هفاتی کردوه .

له (صحيح) يشدا هاتووه له (المسيب) وه: كاتيك (ابو طالب) كه و ته گيانه لا ، پيغه مبهر چوو له لا ، (ابو جهل) يش له لا ى دانىشتبوو ، فرموى: مامه ، بلى (لا اله الا الله) ، بهم وشهيه داواي ليخوش بونت بو بكم له لا ى خودا ، (ابو جهل) و (عبد الله) ى كوپى (اميه) ش دهيانوت: (ابو طالب) ، نايا له نايينى (عبد المطلب) په شيمان دهبيته وه؟ وازيان ئى نه مينا هر قسه يان له گه لدا ده كرد تا دواوشه ى پى وتن: له سهر نايينى (عبد المطلب) م ، پيغه مبهر ﷺ فرموى: داواي ليخوش بونت ئى ده كم هه تا ليم قه دهغه نه كرئت ، نايهت هاته خواره وه: ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴾ التوبة/ ۱۱۳ ، هه روه ها نايهت هاته خواره وه: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ ﴾^۲ .

پيويستيش ناكات باس له دهست پويشتوويى (ابو طالب) بكهين ، به راستى نه و قه لايه بوو كه بانگه وازى ئيسلامى خو ى پى ده پاراست له شالاوى گه و ره و بى عه قله كانى قورده يش ، به لام له سهر نايينى پيره كانى پيش خو ى مايه وه ، به ته وا وه تى پزگارى نه بوو ، له (صحيح) داها تووه له (عباس) ى كوپى (عبد المطلب) وه به پيغه مبهرى ووت ﷺ: نه تتوانى هيچ بو مامت بكهيت ، له كاتيكا نه و پهرزىنى تو بوو ، بو توو له بهر تووش تووره ده بوو؟ فرموى: (ابو طالب) له تهنكاوى ناگردا دايانناوه ، نه گهر من نه بومايه نه وا له پله ى خواره وه ى دوژه خدا ده بوو^۳ .

^۱ / تاريخ الإسلام، نوسينى (شا كه كبرخان نه جيب نابادى ۱۲۰/۱) ، له سرچاره كانيشدا جياوازيه كى زورهيه سه بارهت بهرمانگه ى (ابو طالب) ى تيدا مردووه ، نه م پايه مان به لاوه په سهندتره چونكه زورينه ى سرچاره كان له سهر نه وه كوكن كه شەش مانگ پاش رزگار بوون له شيوه كى (ابو طالب) و هفاتی کردوه و ، نابلو قه كەش سى سال بوه ، نه گهر نابلو قه كە شهوى به درى موحه بره مى سالى حوت دهستى پيكر دى ، نه وا له رهجه بى سالى دهيه مى پيغه مبهريتيديا كوچى دوايى کردوه .

^۲ / مختصر سيره الرسول ، نوسينى شيخ عبدالله ى نه جدى ل ۱۱۱ .

^۳ / صحيح البخارى ، باب قصة ابي طالب ۵۴۸/۱ .

^۴ / صحيح البخارى ، باب قصة ابي طالب ۵۴۸/۱ .

ههروهه ها له (ابى سعيد الخدرى) يه وه ، ده لئيت كه گوئى لى بوو پيغه مبهري ﷺ
 - باسى مامى له لادا كرا - فهرمووى: بهلكو تكا كردنم بوى له پوژى قيامه تدا
 سوودى پى ببه خشيت ، له تهنكاوى ناگردا داده نريت تا ده گاته ههردوو قوله پيى^۱.

دوا مائى ناوايى خه ديجه - پ-

پاش كوچى دوايى (ابوطالب) به دوومانگ يان سى مانگ - له گهل بونى
 جياوازي له پاكندا - دايكى ئيمانداران خاتوو خه ديجه ي گه وره ژن (رهزاي خوى لى
 بيت) وه فاتى كرد ، كوچى دواييه كه ي له مانگى ره مه زانى سالى ده يه مى
 پيغه مبهري تيدا بوو ، له و كاته دا ته مه نى (٦٥) سال بوو ، پيغه مبهريش ﷺ ته مه نى
 په نجا سال بوو^۲.

خاتوو خه ديجه (رهزاي خوى لى بيت) يه كيك بوو له نيعمه ته چاكه كانى
 خودا به سر پيغه مبهري وه ﷺ ، بو ماوه ي چاره كه سه ده يه ك له گه ليدا مايه وه و
 هميشه له ساته كانى دلله پاكيدا سوژى بو دهنواندو له كاته سه خته كانيدا
 پشتيوانى ده كردو، له گه ياندىنى په يامه كهيدا هاوكارىي ده كردو، له قوناغه كانى
 جيهادى سه ختدا هاوبه شى ده كردو به خوئى و مال و سامانى دلله وايى ده كرد ،
 پيغه مبهري خوا ﷺ له باره ي وه فهرمويه تى: (له كاتيكدا كه خه لك باوه پريان پى
 نه ده كردم نه و باوه پرى پيئينام ، كاتيك خه لك به درويان ده خستمه وه نه و متمانى
 پيذه به خشم ، كاتيك خه لك له يارمه تى خوئان بى به شيان كردم ، نه و كردميه
 هاوبه شى سامانه كه ي خوى، خوى مهن مناله كانى نه وى بو هيشتمه وه و ، له
 غه يرى نه و نه يه يشتمه وه)^۳.

له (صحيح) يشدا هاتوو له (ابى هريره) وه ﷺ فهرمووى: جبريل عليه السلام هاته
 لاي پيغه مبهري ﷺ فهرمووى: پيغه مبهري خوا ﷺ نه وه خه ديجه يه ، به پيوه يه ،
 ده فريكى پييه يان پيخورى تيدياه يان خواردن يان شهرا ب ، نه گهر هاته لات
 سلاوى په روه ردگارى پيبنگيه نه و ، مژده ي بده ري به به هه شتيك كه نه ده نگه
 دهنگى تيدياه نه ماندوو بوون^۴.

^۱ / هه مان سرچاوه .
^۲ / (ابن الجوزي) له (التلخيص) دا جهخت ده كاته وه له سر مردنى (خه ديجه - پ- له ره مه زانى نه و ساله دا ل ٧ ،
 ههروهه ها علامه (المتصور فوري) له (رحمه للعالمين) ١٦٤/٢ ، چندينى تر هه مان پايان مه يه .
^۳ / له (مسند) كهيدا گيژاوتيه وه ١١٨/٦ .
^۴ / صحيح البخارى ، باب ترويح النبى ﷺ خديجه وفضلها ٥٣٩/١ .

دابارىنى خەمەكان

لەچەند پوژىكدا ئەو دوو پرووداۋە خەمناكە پروياندا ، ھەستى خەم و ئازارەكان دىنى پىغەمبەريان ﷺ ھىنايە لەرزە ، پاشان قوپرەيش كەوتنە داباراندى كارەساتەكان ، زاتى زياتريان دەكرد بەسەرىدا ، پاش مردنى (ابو طالب) بە ئاشكرا ئازارو ناپرەحتيان بۆ دروست دەكرد ، خەمەكانى پوژ لەدواى پوژ كەلەكە دەبوون ، ھەتا بى ئومىد بوو لىيان و كەوتەپرى بەرھو (طائف) بە ئومىدى بەدەمەو ھاتنى بانگەوازەكەى يان پەنادانى و پشتىوانى كردنى دژ بە خىلەكەى ، كەسى نەبىنى جىگەى بكاتەوھو كەسەيش پشتىوانى نەكرد ، لەگەل ئەوھشدا زۆر ئازارياندا ، كارىكيان پىكرد خىلى قوپرەيش پىيان نەكردبوو .

چەند قورسايى ئازارەكانى خەلكى مەككە بۆ سەر پىغەمبەر بوایە ، ئەوھندە لەسەر ھاوھلانى توند ئەبوو ، ھەتا جارىكيان ئەبوبەكرى صديق ﷺ پەناى برد بۆ كۆچكردن لە مەككە ، لەشار دەرچوو ھەتا گەيشتە (برد الغماد) و دەيوست بەرھو حەبەشە بروات ، (ابن الدغنة) گەراندیەوھو پەناى دا^۱ .

(ابن إسحاق) دەلىت: كاتىك (ابوطالب) وەفاتی كرد ، قوپرەيش ئەوھندە ئازارى پىغەمبەريان ﷺ دەدا لەژيانى (ابو طالب) یشدا ھەرگىز ئەو زاتەيان نەدەكرد ، ھەتا بى عەقلىك لە بى عەقلەكانى قوپرەيش رىگەى پىگرت و ، خۆلى كرد بەسەرى پىرۆزىدا ، كە گەراپەوھ مائەوھ ، خۆلەكە ھەر بە سەرىوھ بوو ، يەككە لەكچەكانى ھەستا چوو بۆ لای و بەدەم گریانەوھ سەرو دەم وچاوى سەرى ، پىغەمبەرى خواش ﷺ پىنى وت: كچم مەگرى ، خواى گەورە باوكت دەپارىزىت ، لەبەر خۆیەوھ دەیفەرموو: قوپرەيش كارىكيان نەكرد زۆر ئازارم بدات ، ھەتا (ابو طالب) وەفاتی كرد^۲ .

بەھۆى بەدواى يەكدا ھاتنى ئىش و ئازارەكان لەم ساللەدا ، پىغەمبەر ﷺ ئەو ساللەى ناونا سالى خەمەكان ، ھەر بەو شۆرەتەشەوھ لە مېژودا ناسرا .

^۱ / شا ئەمىرخان ئەجىپ ئابابى رىشكاۋانە وتويعتى ئەم بوداۋە لەساللەدا بوە ، برونە (تارىخ الإسلام) ۱۲۰/۱ ، بەسەرھاتەكە بە پىرۆزى لە (ابن ھشام) دا ھاوھ ۳۷۲-۳۷۴ ، (صحيح البخارى) دا ھاوھ ۵۵۳، ۵۵۲/۱ .
^۲ / ابن ھشام ۴۱۶/۱ .

خوایزینی سهوده - ږ -

له (شوال) ی ئو سالددا - واته سالی (۱۰) ی پیغه مبریتی - پیغه مبری خوا (سوده) ی کچی (زمعه) ی خواست ، لهو ئافره تانه بوو که ده میك بوو موسولمان بوو بوو ، کوچی دوو میشی کردبوو بۆ حبه شه ، هاوسره که ی (سکران) ی کوچی (عمرو) موسولمان بوو بوو له گه لیدا کوچی کردبوو ، له خاکی حبه شه و فاتی کردبوو ، یان پاش گه پانه وه بۆ مه ککه ، که گه یشتنه وه جی ، پیغه مبری خوا ﷺ خوایزینی کرد ، ئو په کهم ژنه پنانی پیغه مبر بوو ﷺ دوی و فاتی خه دیجه ، پاش چند سالیك سره که ی خوی به خشی به عائشه ^۱.

هو په کانی دان به خودا گرتن و دل قایم بوون

لیږده عاقل حیران ده بیټ و ، مروقه ژیره کان له نیوان خوایندا ده پرسن :
 ئو هوکارانه چی بوون وایان له موسولمانه کان کردبوو بگه نه ئو ناسته بهر نو سنوړه سر سوپه پنه ره له دل قایمیدا ؟
 چو ن نارامیان گرت له ژیر ئو چه وساندنه وه یه دا که موچوپک به جه سته ی مرو قدا ده هیئت و ، ولات ده هیئت له رزه ؟

به در له ئو هه سته ی به ناخی دل کاندایت و ده چیت ، باشر وایه که ناماژه بکه ین به هندیك لهو هوکارانه ، با به شیوه یه کی خیراش بیټ :

۱. هو ی سره کی لهو مه سه له یه دا به پله ی یه کهم ، باوه ربوونه به خوی تاک و ته نهاو به راستی ناسینی ، چونکه باوه ری ته واو ئه گه له دل کاندایه چه سپیت له شاخه کان قورستر ده بیټ ، خاوه نی ئو ئیمان پته وو ئو یه کلابوونه وه ته واوه - زحمه ته کانی دنیا هه رچنده زوړو گه ووه زه به للاح بن - له پال باوه رکه یدا . وه که قه وزه یه کی سر سیلاویکی توند ده یان بیټ که هات بیټ به نداه پته وو قه لا سه خته کان برمیټ ، ئیدی گو ی نادا به هه موو ئو زحمه تانه ، له به رده م شیرینی ئیمان و له زه تی مل که چی و خوشی باوه رکه یدا خوی ده گرت ﴿ فَأَمَّا الزُّبْدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ ﴾ الرعد/ ۱۷.

لهم هوکاره چند هو په کی تریش ده که ونه وه که هم دل قایمی و نارامگر به به هیژ تر ده که نه ئو ویش :

^۱ / رحمة للعالمین ۱۶۵/۲ ، تلقیح فہوم اہل الاثر ل ۱۰.

۲. سەرکردایەتەك دلان كەمەندكیشی خۆی دەكات، پیغەمبەری خوا ﷺ سەرکردەى بالای ھەموو ئوممەتى ئىسلامىی بەلكو ھەموو مرقایەتى بوو. مەزترین سیفەتى لەجوانیی پەوشت و بەرزى نەفس و پەوشت بەرزى و پیاوەتى و سیفاتی پزدارانەى تێدابوو، بەشیوەیەك دلەکانى بۆلای خۆی كەمەندكیش دەکردو، نەفسەكان خۆیان دەكرە قوربانى ، لە گەورەبیدا مرقى ناشوفتە دەبوو، بەجۆرىك ھىچ كەسێك ئەو شانۆ شەوكتەى نەبوو ، لە چلە پۆپەى پزىو چاكەخوازى و خێرو شكۆداریدا بوو، ئەوئەندە داوینپاك و سپاردەناس و راستگۆ بوو ، لەھەموو پەوھەكانى خێروچاكەو بە شیوەیەك بوو تەنها ساتێك دۆژمەنەكانى گومانیان لێى نەبوو، چ جاي دۆست و ھاوئەلەكانى، وشەيەكى لەدەم دەرنەئەچوو لێى بێگومان نەبووناىە.

سى كەسى قورەيش كۆبونەو، پيشتريش ھەريەكيان بەنەينیو ھ گويى گرتبوو بۆ قورئان خویندنى پیغەمبەرو ﷺ پاشان نەينیەكەيان ئاشكرا بوو ، یەكيان پرسىارى كرد لە (ابو جەل) - كە یەكێك بوو لەو سى كەسە - پات چۆنە سەبارەت بەوھى لە موھەممەد بىست ؟ وتى: چيم بىست ؟ ئيمەو خيلى (بنو عبدمناف) لەسەر پلەو پایە كيشەمان ھەبوو ، نان بەدەيان كرد ئيمەش كردمان ، كاروانيان باركرد ئيمەش كردمان ، بەخشنەدەيان كرد ئيمەش كردمان ، ھەتا لەكوئايى كيپرکیكەدا یەكسان بوین ، ئيمە وەكو ئەسپى پيشپرکی وابوین ، ئەنجا ئەوان وتیان: ئيمە پیغەمبەرمەن ھەيە لەئاسمانەو وەحى بۆدیت ، ئیدی چۆن بەوھدا بگەين ؟ وەللأھى ھەرگیز باوھرى پى ناھینین و متمانەى پى نادەين^۱.

(ابو جەل) ھەمووجارىك دەيوت: ئەى موھەممەد ئيمە تۆ بەدرۆ ناخەينەو بەلكو ئەو پەيامە بەدرۆ دەخەينەو كە میناوتە خواى مەزن ئايەتى ئارە خوارەو: ﴿فَإِنَّهُمْ لَا يَكْذِبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بَيَّاتِ اللَّهُ يَجْحَدُونَ﴾ (الانعام/ ۲۳).

پۆژنكيان بى باوھەكان سى جار لاقرتيان پيكرد ، لە سى يەمدا فەرمووى : خيلى قورەيش ، پەيامى لەناو بردتەنم پيئە ، ئیدی ئەو قسەيە ھەمويانى گرت ، واى ئى ھىنان سەرسەختريانيان بەجوانترین شيوھ پووبەپوى دەھات.

^۱ / ابن هشام ۳۱۶/۱.

^۲ / (ترمذی) رويەتى کردوہ لە پافەى سورەتى (الانعام) دا ۱۲۲/۲.

کاتیک که پاشماوهی سهروپی ئازهلان کرد بهسهریدا لهکاتی سوژدهدا
 نژای ئی کردن ، دواى نهوه پیکهنینیان نهما ، تووشی دلپراوکى و خهفت هاتن و ،
 دلنیا بوون لهوهی که تیا دهچن.

پیغه مبهەر ﷺ نژای کردبوو له (عتبه) ی کوپی (ابی لهب) باوهپی تهواوی
 ههبوو نهو دوعایه گیرا دهبیّت ، لهکاتیکدا که شیرمهکی بینی وتی: سویند بیّت
 هه نهوکاته . موحه ممهه . که له مهککه بوو کوشتمی .

(ابی) کوپی (خلف) یش ههپهشه ی کوشتنی لیکرد ، فهرمووی: بهلکو
 (إنشاء الله) من نهتکوژم ، که له پوژى (ئوحد) دا (ابی) ملی بریندار بوو -
 برینه کهشی سهخت نهبوو - (ابی) نهیوت: موحه ممهه هه له مهککه پیی وتم: من
 تو نهکوژم ، وهللای نهگهر تفیشم تی بکات نهکوژیت^۱ . نهوا دیت.

(سعد) ی کوپی (معاد) - کاتیک لهمهککه بوو - به (امیه) ی کوپی (خلف) ی
 وت: گویم ئی بوو پیغه مبهری خوا فهرموویه تی: موسولمانهکان دهتکوژن ، بهتهواوی
 زهندهقی چوو بوو، بریاری دابوو لهمهککه نهچیته دهرهوه ، کاتیک (ابوجهل) له
 پوژى بهردا ناچاری کرد بپرواته دهرهوه چوو باشتین وشتی لهمهککه دا کپی تا
 بتوانیت پکی ههلبیّت ، ژنهکی پیی وت: نهبو سهفوان ، نهری لهییرت چوو کهبرا
 یه تریبیه که چی پی وتی؟ وتی: نهوهللأ له بیرم نهچوووه نامهویّت لهگه لیدا دهرچم
 مهگهر له نزیکه وه^۲.

نهوه حالئ دورژنهکانی بوو ، خو هاوه لهکانی ، نهوه وهکو گیان و پوچ
 چوو بووه جهسته یانهوه ، بوو بووه دل و چاو بویان ، خوشه ویستی راسته قینه
 وهکو ئاوی خو پ بهرهو لای دهپژا ، وهکو موگناتیس چوّن وورده ئاسن بو خو ی
 راده کیشتیت بهو شیویه دل و دهروونی نهوانی بهلای خویدا که مه ندکیش کردبوو.

فَصُورَتُهُ هَيُولَى كُلِّ جِسْمٍ وَمَغْطَايُسُ أَفْنَدَةِ الرَّجَالِ

له ئاکامی نهو خوشه ویستیه بی وینه یه دا وایان ئی هاتبوو ، پییان خوش
 بوو لهگه ردنیان بدریّت نهک نیئوکیکى پیغه مبهەر ﷺ بریندار بیّت یان دپرکیک به
 پییدا بجیت.

^۱ / ابن هشام ۸۴/۲.

^۲ / بروانة (صحيح البخارى) ۵۶۳/۲.

پۆژئىكيان له مهككه ئهوبهكرى كۆپى (ابى قحافه) به توندى ئۆى درا ، جا
 (عتبه)ى كۆپى (ربيعه) لىئى نزيك بوهوهو ، به دوو نهعلى زير كهوته لىدانى و ،
 دهيهيتان بهدم و چاويداو ، چووه سهر سكى و ، وای لىهات دهم و چاوى
 نهدهناسرايهوه ، خيئى (بنو تميم) ئهوبهكريان لهناو پارچه قوماشيكدا ههنگرت ،
 تا برديانهوه مالهكهى ، هيچ گومانىكيان نهمايوو كه دهمرىت ، سهر لهئيواره كه
 هوئى هاتهوه وتى: ئهري پيغهمبهرى خوا ﷺ چى ئى بهسهر هاتووه ، جا به زمانى
 بهدو ههرزهيانه كهوتنه گيانى و تانهيان لىدا ، پاشان ههستان و وتيان به (ام
 الخير)ى داىكى: بزانه بهلكو شتيكى بدهيتى بيخوات يان قومىك ئاوى بدهرى ، كه
 داىكى چووه لاي زورى ئى پاراياهه شتيك بخوات ، كهچى ئه دهيووت: ئهري
 پيغهمبهرى خوا چى لىهات ؟ داىكى وتى: وهللأهى نازانم هاوهلهكهت چى ئى
 هاتووه ، پيى وت: برؤ بو لاي (ام جميل)ى كچى خهتاب و پرسيار لهو بكه ،
 داىكى چووه دهرهوه تاگهيشته لاي (ام جميل) پيى وت: ئهوبهكر ههوالى
 موحهممهدى كۆپى عهبدوللا ئهپرسىت ، (ام جميل) وتى: من نه ئهوبهكر نهاسم و
 نه موحهممهدى كۆپى عهبدوللا ، ئهگهر پيئت خوئشه لهگهلت ديم بولاي كوپهكهت ،
 وتى: بهلى ، ئيدى پيكهوه پوشتن تاگهيشته لاي ئهوبهكر سهيريان كرد نيوه
 گيانه ، (ام جميل) نزيك بوهوهو ، هاوارى ئى ههستاو ، وتى: وهللأهى ئهوه كهسانه
 وايان له تو كردووه تاقمىكى بى باوهرو له سنوور دهرچوون و ، له خوا دهپاريمهوه
 كه تو لهت بسينىت ، (ئهوبهكر) وتى: ئهري پيغهمبهرى خوا چى كرد؟ وتى: ئهوه
 داىكت وهستاوه گوئى لىيه، ئهوبهكر وتى: گوئى مهدهرى لىي مهترسه .

(ام جميل) وتى: لهش ساغو هيچى نيه ، ئهوبهكر وتى: لهكوئيه ؟ وتى:
 له مالى (ابن الأرقم) ه ، ئهوبهكر وتى: ئاهم كردووه كه نهخواردن بخوم و نه ئاو
 بخومهوه ههتا نهرومه خزمهت پيغهمبهرى خوا ﷺ ، چاوهروانيان كرد ، ههتا
 ئهوبهكر ئيشهكهى هيور بوهوهو ، خهلك بى دهنگ بوون ، برديانه دهرهوه ، چوونه
 ژىرباليهوه ههتا برديانه ژورهوه بولاي پيغهمبهرى خوا ﷺ¹ .

لهچهند جىگهيهكى ئهم باسهدا قسه لهسهر ديمهنيكى خوئشهويستى و
 قوربانيدان دهكهين ، بهتايبهتى ئهوه پووداوانهى كه له پۆژى ئوحدودا پوويانداو ،
 كارهساتى خوبهيب و چهندين نمونهى تر.

¹ / البداية والنهاية ٣٠/٢ .

۳. ههست کردن به‌به‌پر سیاریتی . هاو لانی ریژدار به‌ته‌واوی ههستیان ده‌کرد به‌وباره گه‌وره‌یهی که له‌سه‌ر شانی مروفایه‌تی دانراوه، ئه‌م به‌پر سیاریتی به‌رگیز بی‌لایه‌ن وه‌ستان و خوئی که‌ناردانی نیه ، ئه‌و کاره‌ساته‌ی له‌ئه‌نجامی پاکردن و خو قوتار کردنه‌وه په‌یدا ده‌بیئت گه‌لیک زیاترن له‌وانه‌ی که له‌ئه‌نجامی ئه‌و چه‌وساندنه‌وه‌یه تووشی ده‌بن و ئه‌و خه‌سارۆمه‌ن‌دیه‌ی به‌دوایاندا دیت - و به‌دوای مروفایه‌تیشدا دیت - ئه‌مه‌ش هه‌رگیز ناپیوریئت به‌و زه‌حمه‌ت و ماندوو بوونه‌ی که تووشیان ده‌بوو له‌ جوونه ژێرباری ئه‌و ئازارانه‌دا.

4. باوەربوون بە پڕۆژی دوایی - ئەمەش ئەو ھەستەی قیادا بەھێز دەکردن -
 ۋاتە ھەست کردن بە بەرپرسیاریتی ، ئەوان لەسەر پڕوایەکی تەواو بوون بەوہی
 روژیک لە پوژان ھەڵدەستنەوہ بۆ بەردەم بارەگای پەرەردەگاری ھەموو جیھان ،
 لەسەر ھەموو کارە وردو گەورەکانیان لێپرسینەوہیان لەگەڵدا دەکریت یان ئەوہیە
 بەرەو دۆزەخ دەپوێن ، یان بەرەو بەھەشتیکێ نەپراوہ ، ئیدی ژانیان لەنیوان ترس
 و ئومێدا بەسەر دەبرد ، ئومێدیان بەرھەمەتی خودایان زۆربوو ، لەسزاکەشی
 دەترسان و ، بەم شیوہیە بوون: ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَاوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ
 رَاجِعُونَ﴾ (المؤمن/۶۰) ، دەشیانزانن کە دنیا بەخۆشی و ناخۆشیەکانیہوہ لای خودا
 بایی میشوولەیک ناھێنیت لە بەرامبەر ئاخیرەتدا ، ئەم مەعریفە قوول و بەھێزە
 ھەموو زەحمەتەکانی دنیاو تالی و سوێریەکانی لەسەر ئاسان کردبوون ،
 بەشیوہیک زۆرگوێیان نەئەدایە .

۵. قورئانی پیروز له و ماوه ناخۆشه ترسناکه دا ئایهت و سوره ته کانی ده ها تنه خواره وه و به لگه سازیان ده کرد بۆ راستیه کانی ئیسلام - ئهو راستیانه ی که له سه ری ده پوشتن - به چه ند شیوازیکی سه رسوپهینه رو سه رنج پاکیش و پینوما یی موسولمانه کانی ده کرد بۆ کۆمه لیک بنه ما که قه ده ری خوا و ابو وه گه وره ترین و جوانترین کۆمه لگای مروقیی له سه ر دروست ببیت له هه موو دونیادا - ئه ویش کۆمه لگای ئیسلامیه - و هه ست و نه ست و په وتی موسولمانه کان له سه ر ئارامیی و خو پارگری پاده هینیت ، نموونه ت بۆ ده هینیته وه ، باس حوکه مه که ت بۆ روون ده کاته وه : ﴿ اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِيْنَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْمُّ الْبَاسَاءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ زُلْزِلُوْا حَتّٰی يَقُوْلَ الرَّسُوْلُ وَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَعَهُ مَتٰی نَصَرَ اللّٰهُ اَلَا اِنْ نَصَرَ اللّٰهُ فَرِيْبٌ ۝۲۱۴﴾ البقره / ۲۱۴ ،

ههروهه ئایه تی: ﴿الم {۱} أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يَتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ {۲} وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ {۳}﴾ العنکبوت.

ئەو ئایەتەنە دادەبەزینە خوارەو وەلامی بیدەنگەری بی‌باوەرو سەر سەختەکانی دەدایەو، هیچ بوارێکی فرۆفێلی بۆ نەدەهێشتەو، پاشان جارێکی تر لە ئاکامی خراپ ئاگاداری ئەکردنەو کە ئەمگەر بێت و لەسەر لادان و سەرسەختی خوێان بەردەوام بن، هەندیک جار بەشیوەیهکی پوون و ئاشکراو، بە بەلگە هێنانەو لەسەر رۆژگارە یەک لەدوای یەکەکانی خوداوەند، پووداوە میژووییەکان کەبەلگەن لەسەر یاسانۆینی خوداوەند سەبارەت بەپالگرو دۆژمنەکانی خودا قەسە لەگەڵدا دەکردن، هەندیک جاریش بەمێهرەبانی لەگەڵیان دەداو، مافی تیگەیانندن و رینۆینی و ئاراستەکردنی پێدەبەخشین، تا وازبەینن لەو سەر لیشتیواویە ئاشکرایە تییدا دەژین.

قورئانی پیرۆز دەستی موسوڵمانانی بەرو جیهانیکی تر گرتبوو، لە چەشمەندازەکانی گەردوون و جوانیی پەرەدگاریتی و، تەواویتی خوداوەندو، ئاسەواری بەزەیی و میهرەبانی، درەوشانەوێ پەزنامەندی ئەوەندە پێشان دەدان ئاواتی پێ بخوازن و هیچ لەبەردەمیاندا نەوەستیت.

لەدو توێ ئەو ئایەتەندا چەندین گوتاری تێدایە بۆ موسوڵمانەکان، تیایدا مژدەیان دەداتی بەرەحمەت و، پەزنامەندی و بەهەشتی پڕ لە نازو نیعمەتی نەپراوە، وێنە دۆژمنە بی‌باوەرو سەمکارەکانی پێ نیشان دەدان، کە دادگایی دەکری و، سەرو مالیان تیایدا دەچیت و، لەسەر پوو بەرو دۆزەخ پەلکیش دەکری گەری دۆزەخیان بەردەکەوێت.

٦. مژدەدان بەسەرکەوتن - لەگەڵ ئەوەشدا موسوڵمانەکان هەر لە یەکەم پۆژەو کە توشی توندوتیژی و چەوساندنەو بوون - بەلکو پێشتریش . دەیانزانی کە هاتنە ناو ئیسلام مانای هێنانی بەلاو مردن نیە، بەلکو بانگەوازی ئیسلامی - هەر لەیەکەم رۆژیەو - ئامانجی سەرکوتکردنی جاهیلییەتی نەفامان و سیستەم زالمەکیان بوو، یەکیک لە ئامانجە سەرکێهکانیشیی بریتی بوو لە بالادەست کردنی هەژموونی خۆی بەسەر زەمین و هەلۆیستی سیاسی لەجیهاندا، بۆ ئەوێ پێشپەرەویتی کۆمەلگای مۆقاییەتی بکات بەرو پەزنامەندی خودا، لە بەندەیی کردنی بەندەکانەو دەریان بەهینیت بەرو بەندەیی کردنی پەرەدگار پزگاریان بکات.

قورئانی پیروز بهم مژدانه‌وه دادهبزی - جاریک بهراسته‌وخو جاریک به لاوه‌کی - لهوکاته سهختو که مرشکینانه‌ی دهستی نابوه بینی موسولمانه‌کانه‌وه ، خهریکبوو ده‌یخنکندن و، له‌ناوی ده‌بردن ، ئایه‌ت‌ه‌کانی قورئان دادهبه‌زین باسی پروودای پیغه‌مبهره پیشینه‌کان و گه‌له‌کانی پیشووی بۆ ده‌کردن که هه‌ل‌ده‌ستان به‌دژایه‌تی کردن و به‌درو‌خستنه‌وه‌یان ، ئه‌و ئایه‌تانه‌ باسی له ئه‌و حاله‌تانه‌ی ده‌کرد که هاوشیوه‌ی ته‌واوی بارود‌و‌خی موسولمانه‌کانی مه‌ککه بوو له‌گه‌ل کافراندا ، پاشان باسی له‌و ژانه‌ ده‌کرد که له‌ئه‌نجامی ئه‌و بارود‌و‌خه‌دا ته‌فروتونا بوونی بی‌باوه‌ران و سته‌مکارانی ئی هاته‌ کایه‌وه‌و ، له‌ناکامیدا به‌نده‌کانی خوا بوونه میراتگری مال و حالیان ، ئه‌و به‌سه‌ره‌ات و چیرۆکانه‌ ئاماره‌یه‌کی ناشکرای تیدا‌بوو بۆ شکسته‌یتانی خه‌لکی مه‌ککه له‌ داها‌تو‌داو ، سه‌رکه‌وتنی موسولمانه‌کان و بانگه‌وازی ئیسلامی .

له‌و ماوه‌یه‌دا چه‌ند ئایه‌تیک هاته‌ خواره‌وه‌ مژده‌ی سه‌رکه‌وتنی ئیماندارانی

تیدا‌بوو:

﴿ وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ {١٧١} إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنصُورُونَ {١٧٢} وَإِنْ جُنَدُنَا لَهُمُ الْقَابِلُونَ {١٧٣} قَتُولَ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ {١٧٤} وَأَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ {١٧٥} أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ {١٧٦} ﴾ الصافات ، هه‌روه‌ها فه‌رمووی: ﴿ سَيَهْرَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ {٤٥} ﴾ ، وه فه‌رمووی: ﴿ جُنْدٌ مَّا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِّنَ الْأَحْزَابِ {١١} ﴾ ص ،

له‌باره‌ی ئه‌وانه‌شه‌وه که کو‌چیان کرد بۆ حه‌به‌شه
﴿ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَآجِرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ {٤١} ﴾ النحل ،

هه‌روه‌ها له‌باره‌ی چیرۆکی یوسف‌وه‌ پرسیاریان لی‌کرد، ئایه‌ت هاته‌ خواره‌وه :
﴿ لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٍ لِّلنَّاسِ لِيَعْلَمُوا ﴾ يوسف ،

واته: پرسیارکه‌ران که خه‌لکی مه‌ککه‌ن هه‌موو شکستی براکانی یوسف

ده‌بینن و، وه‌کو ئه‌وان ملکه‌چ ده‌بن ، له‌باسی پیغه‌مبهرانی تردا فه‌رمووی:
﴿ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِّنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ {١٣} وَ لَنَسْكَنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ {١٤} ﴾ إبراهيم .

له‌کاتی‌که‌دا شه‌ری نیوان فارسه‌کان و رۆمه‌کان هه‌ل‌گیرسابوو، موشریکان هه‌زیان به‌سه‌رکه‌وتنی فارسه‌کان ده‌کرد چونکه موشریکبوون، موسولمانه‌کانیش هه‌زیان

بەسەرکەوتنی رۆمەکان بوو، بەو پێیەى باوەڕیان بەخودا و پێغەمبەران و وحى و کتیبە ئاسمانیەکان و پۆژیى دواىى هەبوو، ئاکامەکە بەسەرکەوتنی فارسەکان کۆتایی هات، خۆى مەزن مژدەى سەرکەوتنی رۆمەکانى ناردە خوارەوه لەچەند سالى داهااتودا، هەرچەندە تەنها ئەو مژدەى تیدا نەبوو، بەلکو مژدەى سەرکەوتنی ئیماندارانىشی تیدا بوو کاتیک فەرمووی: ﴿وَيَوْمَئِذٍ يُفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ﴾ {٤} بِصُرِّ اللَّهُ ﷻ الروم.

خودى پێغەمبەر ﷺ بۆخۆى ناوبەناو لەو جۆرە مژدانەى دەدا، کە کاتیک وەرزی حەجیش دەهات و، لە بازاری (عكاظ) و (ذي المجاز) دا لەناو خەلکیدا هەڵدەستایەوه بۆ گەياندنێى پەيامەکەى تەنها مژدەى بەهەشتى پێى نەئەدان و بەس، بەلکو راشکاوێه پێى دەوتن: خەلکینە بێلین: ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ پرگار دەبن، دەبنە خاوەنى هەموو عەرەب، عەجەمیش ملتان بۆ دەدەن، کە مردیش دەبنە مێرو مەلیکی بەهەشت)^١.

پێشتریش زانیمان کە پێغەمبەر ﷺ چۆن وەلامى (عتبە)ى کوپى (ربیعە)ى دایەوه کاتیک ویستی سەودای دۇنیایى لەگەڵدا بکات و، ئەو تکاو پجایەى (عتبە) کردى پاش دەرکەوتنی راستیى پێغەمبەر ﷺ.

هەروەها دوا وەلامى پێغەمبەر ﷺ بۆ دواشاندی قورەیش کەهاتنە لای (ابو طالب)، ئەو هەبوو پێى و تن کە تەنها یەك وشەیان لى داوا دەکات بێلین بۆ ئەوێ عەرەب ملیان بۆ کەچ بکات و ببنە خاوەنى عەجەمیش.

خەبابى کوپى ئەرەت دەلیت: چۆمە خزمەت پێغەمبەر ﷺ بوردەکەى لە خۆى ئالاند بوو، لە ژێر سیبەرى کابەدا بوو، بە دەست موشریکەنەوه ئازاری زۆرمان چەشتبوو، وتم: لەخوا ناپارێتەوه بۆمان؟ دەموچاوی پێرۆزى سوور بوو هەو دانیشت، فەرمووی: گەلانى پێش ئێوه بەشەنەى ئاسن گوشت و ماسوولکەیان لە گوشتیان جیا دەکردەوه کەچی ئەو لە دینەکەیان پەشیمانی نە دەکردەوه، خۆى گەورەش ئەم دینەى خۆى سەردەخات، هەتا وای لى دیت سوار لە (صنعاء) هەو بەرەو (حضر موت) دەروات لەهیچ ناترسینک جگە لەخوا - پوونکردنەوهى راوی ئەوەشى زیادکردەوه - هەروەها گورگیش بۆسەر مەرەکانى^٢، لەگێڕانەوهیەکیشتا هاتوو، (بەلام ئێوه پەلە دەکەن)^٣.

^١ / (ترمذی) رىوايەتى کردوه . پێشتریش چەند جارێک باس کرا.

^٢ / صحيح البخاري ٥٤٣/١.

^٣ / هەمان سەرچاوه ٥١٠/١.

ئەم مژدانە نەينى و شاراوە نەبوون ، بەئكو ئاشكراو و بلاوبوون ، بى باوەران پييان دەزانى ، ھەرەكو موسولمانەكانيش دەيانزانى ، ھەتا (اسودى) كوپى (مطلب) و ھاوئشينانى كە ھاوئلانى پيغەمبەريان دەبينى ﷺ لەسەر ئەوە لاقرتتيان پيئەكردن و دەيانوت: ئەوا مەليكهكانى سەرزەمىن بۆتان ھات ، ئەوانە زال دەبن بەسەر مەليكهكانى كيسراو قەيسەردا ، پاشان فيكەيان دەكيشاو چەپلەيان ئى دەدا^۱.

لەبەردەم ئەم ھەموو مژدانەدا بەداهاتوويەكى پووناك و پەرشنگدار لە دۇنيادا ، لەگەل بوونى ئەو ئوميدە چاكە گەورەيە كە ھەبوو لەو مژدانەداو تاپلەي گەيشتنە بەھەشت رۆشتوو ، ھاوئلانى پيغەمبەر ﷺ پييان وابوو كە ئەو چەوساندنەوانەي بەسەرياندا دادەباريئ و ئەو كارەسات و بەلایانەي لە ھەموو لايەكەو چوارەورى گرتوون ، ھيچ نين جگە لە (ھەوريكى تەنكى ھاوينەو پاش ماوہيەكى تر دەروەنەو).

بەو شيوہيە پيغەمبەر ﷺ ھەميشە گيانى ئيماندارانى بەخوشىەكانى ئيمان ئاو دەداو ، دل و دەروونيانى بەفترکردنى دانايى و قورئانى پيروزو بە پەرورەديەكى قوول راى دەھيئان ، دەروونەكانى بۆ پلەكانى بلىدىي رۆح و بىگەردىي دل و خاويئى پەوشت و خو ئازادكردن لەدەسلەلتى مادديگەرايى و بەرەنگاريي ئارەزووخوازي و گەرانەو بۆلای خواوئى ئاسمانەكان و زەمىن بەرز دەكردەو كۆپەي دلەكانى گەش دەكردەو لە تاريكستانەكانەو دەري دەھيئان بۆ نيو نوورى خودا فيئى ئارامىي لەسەر ئازارو ليئبودنى جوان و پامكردنى دەروونى دەكردن ، بۆيە زياتر دلى ھاوئلان بەئايينەكەدا دەچەسپاو لە ئارەزوو بازى دوردەكەوتنەو لەپيناوى خودا دەسوتان و ھەزوشەوقيان بۆ بەھەشت زياتر و سووربوونيان لەسەر زانست و تيگەيشتن لە ئايين و خو سەرزەنشست كردن و نەفس پەرورەكردن و زالبوون بەسەر سۆزدارىداو جەلەوكردنى ھەلچوون و داچوون و خۆبەستەنەو بەئارامىي و ھيمنى و لەسەرخۆيى ، تياياندا زياتر دەبوو.

قۇئاغى سۈيەم

﴿بانگه‌وازی ئىسلام ئە دەرەۋەى مەككەدا﴾

پینگەمبەر ﷺ لە (طائف) دا

لە (شەوال) ی سالی (۱۰) ی پینگەمبەریتى (واتە لەکو تایی مانگی (مە ی) یان سەرەتایی یۆنیوی سالی ۶۱۹ ی زاین) دا ، پینگەمبەر ﷺ بەرەو (طائف) دەرچوو، ئەم شارۆچکە (۶۰) میل لە مەککەو دوورە، بەپێی لەهەردوو سەرەو ماوەکە ی بێ ، (زید) ی کوپی (حارثە) ی غولامی لەگەڵدا بوو ، لەرنگە دا بەلای هەرخێلێکیدا بگوزەرایە بانگی دەکردن بۆ ئیسلام ، کەسیان بەدەمیەو نەهاتن ، کە گەیشتە (طائف) چوو لە سێ برا لەخێلی (ثقیف) ، ئەوانە بریتی بوون لە (عبد یالیل) و (مسعود) و (حبیب) کوپی (عمرو) ی کوپی (عمر) ی (ثقیف) بوون لەگەڵیان دانیش و بانگی کردن بۆلای خوداو سەرخستنی ئیسلام ، یەکیکیان وتی: ئەگەر خوا تۆی ناردی شەرت بێت پۆشاکى کابە بدرێم ، ئەو ی تریان وتی: جگە لە تۆ خوا کەسی نەدۆزیوە تەو؟

سێ یەمیشیان وتی: وەللاهی هەرگیز قسەت لەگەڵدا ناکەم ، ئەگەر تۆ پینگەمبەریت لەو ترسناکتریت کە من پەتای قسە ی تۆ بدەمەو ، ئەگەر لەگەڵ خواشدا درۆ بکەیت پیویست ناکا قسەت لەگەڵدا بکەم ، ئیدی پینگەمبەری خوا ﷺ فەرموی: ئەگەر ئەو ی دەتانه ویت بیکەن ئەوا تکاتان ئی دەکەم ناشکرام مەکەن.

پینگەمبەر ﷺ لەناو خەلکی (طائف) دا (دە روژ) مایەو ، پیاوماقۆل نەما نەپواتە لای و قسە ی لەگەڵدا نەکات ، پێیان وت: لێرە بپۆ دەرەو ، ئەنجا گەنج و بێ عەقلەکانیان ئی هاندا ، کەویستی پرواتە دەرەو ، کال فام و کۆیلەکان کەوتنە دوا ی بەجنێودان و هاوار ئی کردن ، هەتا خەلکی لەدەور کۆبۆهەو ، بەدوو ریز بە دەوریدا وەستان و کەوتنە بەردباران کردنی و قسە ی ناشرینیان پێدەوت ، قاجیان دایە بەر بەرد ، هەتا نەعلەکانی پێویون لەخوین ، (زید) ی کوپی (حارثە) ش خۆی دەدایە بەری ، هەتا بەردێک بەر سەری کەوت و شکاندی ، بەشوینیەو بوون هەتا ناچاربوو خۆی بکات بەباخیکی (عتبە) و (شیبە) ی کوپانی (ربیعە) دا ، کە سێ میل لە (طائف) وە دوورە ، کە چووە ناو باخەکەو ئەوان گەڕانەو ، پینگەمبەر ﷺ چووە ژێر دارمیویک ، لەژێر سیبەریکدا پالی دا بە دیواریکەو ، کە هیوور ئارام بوەو ، نزا بەناویانگەکە ی کرد کە پێرەتی لە خەمی دل و بێ تاقەتی دەرەق ئەو مامەلە خراپە ی تووشی هات و، بێزاربوونی لە دەست باوەر نەهێنانی هیچ کەسیک پێی ، ئەنجا فەرموی:

^۱ / (النجیب آبادی) لە (تاریخ الإسلام) دا ۱/۲۲، راشکاوانە ئەم پرایە ی وتوو ، ئەمەش لای من پەسەندە.

(خاويه ، لاوازی هیزو کهم توانایی و بی دمه لاتیتم به ده دست خه لکه وه بۆ لای تۆ دهینیم ، نهی به به زهیتیرینی هه موو به به زهییه کان - تۆ په رومردگاری ژیردهسته کانی ، تۆ خاوه نی منی ، به کیم دهسپیریت ؟ به دووره که سیک نازارم بدات ؟ یان به دوژمنیک کارت داوته دهست ؟ نه گهر تۆ تووره نه بوییت من باکم نیه ، به لام بی وویی کردنی تۆ بۆ من دنگوشاد تره ، په نا دمگرم به نووری رووی پیروزی تۆ که هه موو تاریکستانه کانی رووناک کردۆته ومو ، کاروباری دونیاو ناخیره تی له سه ر دامه زراوه له ووی تووره یی خۆتم به سه ردا دابارینیت ، یان خه شمت بزم گریت ، رازو نیاز هه ر بۆ لای تۆیه هه تا رازی ده بیت ، (وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ) . که هه ردو کوره که ی ره بیعه به و شیوه یه بینیان به زه ییان پیندا هاته وه ، غولامیک نیه سرانیان هه بوو ، ناوی (عداس) بوو ، بانگیان کرد ، پینان وت : برۆ بۆشکیک له و ترییه ببه بۆ نه و پیاوه ، که بردی و داینا له به رده م پیغه مبه ری خوا دا ﷺ دهستی بۆ دریز کردو فهرمووی : (بِسْمِ اللَّهِ) پاشان دهستی کرد به خواردنی .

عه دداس وتی : خه لکی ئەم شوینە ئەو وتیه به کار ناهینن ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فهرمووی : تۆ خه لکی چ شوینیکیکیت ؟

چ ئایینیکت هه یه ؟

وتی : من نه سرانیم ، خه لکی (نینوی) م ، پیغه مبه ر ﷺ فهرمووی : خه لکی شاری پیاوه چاکه کهیت (یونس) ی کوپی (مه تی) !

پیی وت : تۆ چوزانیت (یونس) ی کوپی (مه تی) کییه ؟

پیغه مبه ری خوا ﷺ فهرمووی : ئەو برای منه ، پیغه مبه ر بوو . منیش پیغه مبه رم ،

ئه نجا (عداس) که وت به سه ر دهست و قاچیداو که وته ماچ کردنی .

کوره کانی (ریبه) ش یه کیکیان به وی تریانی وت : ئەو غولامه که شی ئی هه لگێرایته وه ، که (عداس) هاته وه پینان وت : دایکت پۆله پۆت بۆ بکات ئەو چیه ؟

وتی : گه وره م ، له سه ر زه میندا له م پیاوه باشت نیه ، به راستی هه والیک ی پیداویم جگه له پیغه مبه ر که س نایزانیت ،

پینان وت : دایکت پۆله رۆت بۆ بکات (عداس) ، نه کهیت له ئایینه که ت وهرت بگێریت ، ئایینه که ی خۆت باشت ره له ئایینه که ی ئەو .

پیغمبەری خوا ﷺ پاش دەرچوونی لەباخەکە بەدڵشکاوی و خەمباریەو بەرەو مەککە گەڕایەو ، کە گەیشتە (قرن المنازل) خودای گەورە (جبریل)ی نارد بۆ لای ، فریشتەیی شاخەکانی لەگەڵدا بوو ، داوای ئی کرد کە پێگەی بدات ئەو دوو کێو بەسەر خەلکی مەککەدا بەنیتتەو یەک.

(بوخاری) ووردو درشتی چیرۆکەکە - بەسەندەیی خوێ - دەگێڕێتەو:

لە (عروە)ی کوپری (زبیر)ەو ، جارێکیان عائشە (خوا لێی رازی بیّت) بۆی گێڕاوەتەو کە فەرموویەتی بە پیغمبەر ﷺ : ئایا پۆژی خراپتر لە (أحد) ت بەسەردا هاتو؟

فەرمووی: ئەوێ بینیم لەخێلەکەت کە بینیم ، خراپترین شتێک لێم بینین پۆژی (عقبە) بوو ، کە خۆم پیشانی (عبد یا لیل)ی کوپری (عبد کلal) داو ، بە هیچ شیوەیەک بە دەممەو نەهات ، نیت بە کۆلێک خەم و خەفەتەو دەرچووم ، لە (قرن الثعالب) نەبیّت هۆشم نەهاتەو - کە ناسراویشە بە (قرن المنازل) - سەرم بەرزکردەو بینیم هەورێک سیبەری بۆ کردووم لێی وورد بوومەو ، سەیر دەکەم (جبریل)ی تێدایە ، بانگی لێکردم ، فەرمووی : خۆی گەورە گوێی لە گوتهکانی گەلەکەت بوو کەپیان وتی: ئەو خودای گەورە فریشتەیی بۆ ناردوێت بۆ ئەوێ بەخواستی خۆت فەرمانی بەسەردا بدەیت ، ئەنجا فریشتەیی شاخەکان بانگی کردم و سلاوی لێکردم ، پاشان فەرمووی : ئەو موحەممەد ئەوە منم ، چیت دەوێت ، ئەگەر دەتەوێت ئێستا ئەو دوو شاخەیان بەسەردا دەهێنمەو ، دوو شاخەکەش (ابو قبیس) و (قیقەان) بوون، پیغمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (بەلکو ئومێد دەکەم خۆی گەورە لەپشتی ئەمانە نەوێک بخاتەو بەتەنها خودای گەورە بپەرستێت و هیچ هاوبەشێکی بۆ پرێار نەدات)^۱.

لەو وەلامەدا کە پیغمبەر ﷺ دەیداتەو کەسیتی بێ وێنەیی دەرەکەوێت ، کە ئەوەندە لەسەر پەشتێکی بەرز بوو دەرک بە سنوورەکی ناکرێت.

پیغمبەر ﷺ لە ئاقار ئەو سەرکەوتنە غەیبیەدا هۆشی بەبەردا هاتەو دلی ئارام بوو، کە خۆی گەورە لەسەروی حەوت ئاسمانەو بۆی ناردبوو، پاشان بە رێ کەوت بەرەو مەککە، هەتا گەیشتە شیوی (النخلة) و چەند پۆژێک لەویدا مایەو

^۱ / صحيح البخاري. كتاب بدء الخلق ٤٥٨/١، مسلم. باب ما لقي النبي ﷺ من اذي المشركين والمنافقين ١٠٩/٢.

، له‌شیوی (النخله) دوو جیگه هیه بو هوارگه خستن باشه که بریتین له (السیل الکبیر) و (الزیمه) ، به‌هوی ئه‌و ئاوو له‌وهره زوره‌وه که تیایاندایه ، به‌لام سه‌رچاوه‌یه‌کمان نه‌بینی شوینی هوارگه خستنه‌که‌ی پیغه‌مبه‌رمان پی بلیت ۱۰۰.

له‌و ماوه‌یه‌دا که له‌ویدا بوو ، خوای گه‌وره چه‌ند که‌سیکی له‌ په‌رییان بو نارد ، خوای گه‌وره له‌ دوو شوینی قورئاندا باسی کردوون ، له‌ سوره‌تی (الأحقاف) دا ﴿وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصُرُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلُّوا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُّذِرِينَ ۝۲۹﴾ قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِن بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَىٰ الْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ ۝۳۰﴾ يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابِ أَلِيمٍ ﴿۳۱﴾ .

هم‌روه‌ها له‌ سوره‌تی (الجن) دا: ﴿قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا ۝۱﴾ يَهْدِي إِلَىٰ الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا ۝۲﴾ هه‌تا ته‌واوی نایه‌تی ژماره (۱۵).

له‌ ره‌وتی ئه‌و نایه‌تانه‌و . هم‌روه‌ها ره‌وتی ئه‌و گێڕانه‌وانه‌دا که له‌پراقه‌ی ئه‌م به‌روداوه‌دا هاتووه . پوون ده‌بیته‌وه که پیغه‌مبه‌ر ۱۰۰ ئاگای له‌ ناماده‌بوونی ئه‌و په‌ریانه نه‌بوو؛ کاتیک پیی زانیوه که‌خوای گه‌وره به‌و نایه‌تانه ئاگاداری کردوته‌وه ، ئه‌و ناماده‌بوونه‌شیان یه‌که‌م جار بووه ، ره‌وتی گێڕانه‌وه‌کانیش ئه‌وه ده‌خواییت که چه‌ند جاریکی تریش هاتبنه‌وه.

به‌پراستی ئه‌و به‌روداوه‌ش سه‌رکه‌وتنیکی‌تر بوو که‌خوای گه‌وره له‌گه‌نجینه‌ شاراوه‌کانی خوی ئه‌و سه‌ربازانه‌ی به‌خشی به‌پیغه‌مبه‌ر ۱۰۰ که‌که‌س نازانیت ژماره‌یان چه‌نده ، پاشان ئه‌و نایه‌تانه‌ی له‌وباره‌یه‌وه هاتنه‌خواره‌وه له‌ دووتوییاندا چه‌ندین مرژده‌ی سه‌رکه‌وتنی بانگه‌وازه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ری تیدا‌بوو ۱۰۰، که‌هیچ هی‌زکی گه‌ردونیش ناتوانیت ری له‌ سه‌رکه‌وتنی بگریت: ﴿وَمَنْ لَّا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ۝۲۲﴾ {الأحقاف} ، هم‌روه‌ها ﴿وَأَنَّا ظَنَنَّا أَن لَّن نُّعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَن نُّعْجِزَهُ هَرَبًا ۝۱۲﴾ {الجن}.

له‌به‌رده‌م ئه‌م سه‌رکه‌وتن و مرژانه‌دا ، هه‌وری خه‌م و نا‌وومی‌دیه‌کان ره‌وینه‌وه ، که‌ ماوه‌یه‌ک بوو هه‌ر له‌ روژی ده‌رچونه‌وه له‌ (طائف) لاسه‌ریان گرتبوو ، هه‌تا به‌ریاریدا بگه‌ڕێته‌وه بو‌ مه‌که‌کو ، ده‌ست بکات به‌ تیه‌ه‌لچونه‌وه‌ی پیشاندانی نی‌سلام و گه‌یاندنی په‌یامی نه‌مری خودای به‌چالاکی و دل‌گه‌رمیه‌کی زوره‌وه.

لهویدا (زید)ی کوپی (حارثه) پیی وت: چۆن دهپۆیتوه بۆ ناویان لهکاتیگدا که نهوان دهریان کردویت ؟ مهبهستی قورهبیش بوو، فرموی: ئه‌ی زه‌ید، ئه‌وه‌ی تۆ ده‌یبینی خوای گه‌وره‌ ده‌رووی خیری ئی ده‌کاته‌وه‌، پیغه‌مبه‌رو ئایینه‌که‌شی سه‌ر ده‌خات.

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ به‌ره‌و مه‌که‌که‌ که‌وته‌پێ هه‌تا له‌مه‌که‌که‌ نزیک بوه‌وه‌، له‌ (حراء) مایه‌وه‌، پیاویکی خێلی (خزاعه‌)ی نارد بۆلای (اخنس)ی کوپی (شریق) تا په‌نای بدات، وتبوی: من په‌یمانم داوه‌، په‌یمانده‌ریش ناتوانیت په‌نای که‌سی تر بدات، ئه‌نجا ناردی بۆ لای (سه‌هیل)ی کوپی (عمرو)، (سه‌هیل) وتبوی: (بنی عارم) هه‌رگیز به‌سه‌ر (بنی کعب)دا په‌نای که‌س ناده‌ن، ناردی بۆلای (مطعم)ی کوپی (عدی)، (مطعم) وتبوی: به‌لێ من په‌نای ده‌دم، پاشان چه‌کی به‌ست و کوپان و خێله‌که‌ی بانگ کردو پیی وتن: چه‌ک به‌سه‌تن، له‌سه‌ر روکنه‌کانی (بیت) دا به‌سه‌تن، ئه‌وه‌ من موحه‌مه‌دم په‌نا داوه‌، پاشان ناردی به‌شوین پیغه‌مبه‌ردا ﷺ که‌ بیته‌ ناو مه‌که‌که‌وه‌، ته‌شریفی هاته‌ ژوره‌وه‌ زه‌یدیشیی له‌گه‌لدا بوو نه‌وه‌ستا تاچوه‌ (بیت الحرام)، (مطعم)ی کوپی (عدی) چوه‌ سه‌رپشتی وشتره‌که‌ی و هاواری کرد: ئه‌ی خێلی قورهبیش، من موحه‌مه‌دم په‌ناداوه‌، هه‌یج که‌سیک له‌ ئێوه‌ هه‌لنه‌کویتیته‌ سه‌ری، ئه‌نجا پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ گه‌یشته‌ روکنی کابه‌و وه‌ری گرت و پاشان دوو رکات نوێژی کردو، گه‌رایه‌وه‌ بۆ ما‌له‌وه‌، (مطعم)ی کوپی (عدی) و کوپه‌کانی به‌چه‌که‌وه‌ چوار ده‌وریان گرتبوو، هه‌تا چوه‌و ما‌له‌که‌یه‌وه‌.

وتراویشه‌: که‌ (ابوجهل) ییش ده‌لێت: ئیمه‌ش په‌نای که‌سیک ده‌ده‌ین که‌ تۆ په‌نای ده‌یت^١.

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئهم پیاوه‌تییه‌ی (مطعم)ی له‌به‌رچاو بوو، له‌باره‌ی دیله‌کانی به‌درووه‌ فرموی: ئه‌گه‌ر (مطعم)ی کوپی (عدی) له‌ژياندا بوايه‌و له‌باره‌ی ئهم دیلانه‌وه‌ قسه‌ی بکرایه‌ هه‌موویانم بۆ به‌رده‌دا^٢.

^١ / طولی‌ی وردو درشتی روداو‌ق‌ک‌ی (طائف) مان ل‌م س‌ق‌رض‌ا‌وان‌ة ن‌ک‌ر‌د‌و‌ة، ابن هشام ٤١٩/١ - ٤٢٢، زاد المعاد ٤٦، ٤٧/٢، م‌ت‌ر‌و‌ه‌ا (م‌خ‌ت‌ص‌ر س‌ی‌رة الر‌س‌ول ﷺ) ن‌و‌س‌ی‌نی ش‌ی‌خ ع‌ب‌د‌ول‌ل‌ا ع‌ب‌د‌ول‌ل‌ا ن‌ج‌د‌ی ل ١٤١، ١٤٢، م‌ت‌ر‌و‌ه‌ا (رح‌م‌ة للع‌ال‌م‌ی‌ن) ٧٤-٧١/١، م‌ت‌ر‌و‌ه‌ا (ت‌اری‌خ الإ‌س‌لام) ن‌و‌س‌ی‌نی (ن‌ج‌ی‌ب ن‌اب‌اد‌ی) ١٢٣، ١٢٤/١.
^٢ / ص‌ح‌ی‌ح الب‌خ‌اری ٥٧٣/٢.

بانگ کردنی خیل و تاکه کان بو نیسلام

له مانگی (ذی القعدة) ی سالی (۱۰) ی پیغه مبهري تيدا . له کوتاييه کانی یونیو یان سه ره تاکانی یولیوی سالی ۶۱۹ ی زاینیدا ، پیغه مبهري خوا ﷺ گه رایه وه مه ککه ، بو شه وهی سه ره له نوی خیل و تاکه کانی قورپه ییش بو نیسلامه تی بانگ بکات و ، به وهی نزیک بوونه وهی وهرزی حه جه وه خه لک به پی و سواری و شتری له پروه له هه موولایه که وه ده هاتن بو به جیه یانی ئهرکی حه ج و ، بوئه وهی سوودیان ده سته کویت و ، له چهنه پژیکی دیاری کراودا یادی خوا بکه ن ، پیغه مبهري خوا ﷺ ئه م دهرقه ته ی قوسته وه ، خیل به خیل ده چوه لایان و باسی نیسلامی بو ده کردن ، هه ره کو چو ن له سالی چواره می پیغه مبهري تيدا بانگی ده کردن .

ئه و خیلانه ی باسی نیسلامی بو کردن

(زهري) ده لیت: ئه و خیلانه ی که ناوه کانیان هه یه و پیغه مبهري خوا ﷺ بانگی کردن بو نیسلام و خو ی ته شریفی چوه ته لایان بریتین له (بنو عامر بن صعصعة) و (محارب بن خصفة) و (فزارة) و (غسان) و (مرّة) و (حنيفة) و (سليم) و (عبس) و (بنی نصر) و (بنو البکاء) و (کندة) و (کلب) و (الحارث بن کعب) و (عذرة) و (حضارمة) ، که سیان نه هاتن به ده میه وه .^۱

ئه و خیلانه ی (زهري) باسیان ده کات ، باس کردنی نیسلام بو یان له یه ک سالدئا نه بو وه ، له یه ک وهرزیشدا نه بو وه ، به لکو له نیوان سالی چواره می پیغه مبهري تی تا دوا وهرزی پیش کوچ کردن بو وه ، سالیکی دیاری کراو نییه بو باسکردنی نیسلام له گه ل خیلکی دیاری کراودا ، به لی هه ندیک خیل هه بو وه (عه لاهه المنصورفوری) ده لیت: له سالی (۱۰) ی پیغه مبهري تيدا باسی نیسلامی بو کراوه ، ئه مه ش کورت کراوه که یه تی:

۱. خیل (بنو کلب) ، پیغه مبهري ﷺ چوه لای تیره یه کیان ، پیی ده لین (بنو عبدالله) بو لای خوا بانگی کردن و خو ی پیناساندن ، هه تا پیی ده گوتن: ئه ی خیل (بنو عبدالله) خوی گه ره ناویکی جوانی ناوه له باوکتان ، که چی هیجیان ئی وهرنه گرت .
۲. (بنو حنیفه) ، چوه ناو ماله کانیان بانگی کردن بو لای خوا ، خو ی پی ناساندن ، هیچ که سیکه عه رب له مان خراپتر وه لامیان نه دایه وه .

^۱ / (ترمذی) ئه مه ی گه راره وه ، به وانه (مختصر سیره الرسول) نویسنی (شیخ عبدالله ی نه جدی) ل ۱۴۹ .

^۲ / رحمة للعالمین ۷/۱ ، نه جیب نابادیش پیی له سه ره داده گری ، به وانه (تاریخ الإسلام) ۱/۱۲۵ .

۲. چو بۆلای (بنی عامر بن صعصعه) - بانگی کردن بۆ لای خوا - خوی پی ناساندن - (بحیره)ی کوپی (فراس) که یه کیك بوو له پیاوه کانیان وتی: وه لّاهی ئەگەر دەستی ئەم کوپەری قورەیش بگرم ، هەموو عەرەبی پی قووت دەدم ، پاشان وتی: رات چیه ئەگەر ئیمە بەلینت بدەینی و ، پاشان ئەگەر خوا سەری خستی بەسەر نەیارەکاندا ، ئایا کارو باری دواى تۆ بۆ ئیمە دەبیت ؟ فرمووی : کاروبار بۆ خودایە ، ویستی لەسەر کى بوو لەسەر ئەوی دادەنیت ، ئەنجا (بحیره) وتی بە پیغەمبەر ﷺ ، پیویستمان بەم کارەى تۆ نیه ، گوئیان پینەدا.

که (بنو عامر) گەرابوونەوه بۆ شوینی خویان ، قسەیان کردبوو بۆ ریش سپیەکی خویان که لەبەر پیری نەیتوانی بوو بروات بۆ حەج ، پییان وت: کوپەری قورەیشی له (بنی عبدالمطلب) هاته لامان ، دەیوت من پیغەمبەرم ، بانگی کردین بۆ ئەوێ پشتی بگرین و لەگەڵیدا بین و ، بیهینین بۆ شوینی خۆمان ، کابرای پیرەسال کیشای بەسەری خۆیداو ، پاشان وتی: ئەى خێلى (بنی عامر) ئەرى ناکریت فریای کەون؟ ئەو پیاوێ پەل و پۆکەى له (مطلب)ە؟ سویندم بەو کەسەى گیانی فلانە کەسى بە دەسته ، هیچ نەوێهەکی (اسماعیل) ئەو هەلنا بەستیت ، ئەوێش وتوویەتى هەقە ، ئەرى لەوکاتەدا عەقڵتان لەکوی بوو؟

ئیماندارانی دەرەوێ مەککە

هەرەکو پیغەمبەر ﷺ باسی ئیسلامی بۆ خێل و شانەکان دەکرد ، خوی بە تاکە تاکەى خەلکیش دەناساند لەلای هەندیکیان وەلامى باشی دەستکەوت ، چەند پیاوێکیش پاش ماوێهەکی کەم لە وەرزه باوەریان پیینا ، ئەمەش دیمەنیکی ئەوانە:

۱. (سوید بن صامت) شاعیریکی ژیری خەلکی (یثرب) بوو ، بەهۆی ئازایەتى و شاعیریتى و پلەوپایە و بنەمالەکیەوه ناویان نابوو (الکامل) ، بۆ (حەج) یان (عومرە) هاتبو مەککە ، پیغەمبەرى خوا ﷺ بانگی کرد بۆ ئیسلام ، پیى وت: لەوانەیه ئەوێ لای تۆیه لەوێبیت که لەلای منە ، پیغەمبەرى خوا ﷺ فرمووی تۆ چیت پییه؟ وتی: دانایی لوقمان ، فرمووی: بۆم باس بکە ، باسی کرد ، پیغەمبەرى خوا ﷺ فرمووی: ئەمە گوتهى جوانە ، بەلام ئەوێ لای منە جوانترە لەو ، ئەوێش قورئانیکە خۆای گەرە بۆمى ناردۆتە خوارەوه ، نوورو رینۆینیە ، ئەنجا هەندیک قورئانی بەسەردا خویندەوهو ، بانگی کرد بۆ ئیسلام بوون ، موسولمان بوو ، وتی:

بەراستی ئەمە گوتهیهکی جوانە، کەپۆیشتەووە بۆ مەدینە زۆری پێنەچوو لەروژی
(بعاث)دا کوژرا^۱، موسولمان بوونەکە ی سەرەتای سالی (۱۱)ی پیغەمبەریتی بوو^۲.
۲. (ایاس)ی کوپی (معاذ)، کوپیککی گەنجی (یثرب)ی بوو، لەگەڵ
شاندیککی خیلێ (اوس) دا هاتبوون بۆ ئەوێ پەیمان بێستنی لەگەڵ قورەیشدا نژ
بە خزمانیان لە (خزرج)، ئەمەش پێش جەنگی (بعاث) بوو کە لەسەرەتای سالی
(۱۱)ی پیغەمبەریتیدا پرووی دا ، چونکە ئاگری شەر لەنیوان هەردوو خێلەکە ی
(یثرب)دا هەلگیرسابوو. ئەوسیهکان لە خەزرجیهکان کەمتر بوون . کە پیغەمبەری
خوا زانی هاتوون بۆ مەککە چوووە لایان و لەگەڵیاندا دانیشتن و، پێی وتن: ئایا لەم
هاتنەتاندا حەزتان لە چاکە هەیە ؟ وتیان: ئەو چاکە یە چی؟ فەرمووی: من
پیغەمبەری خوام ، خوای گەورە منی ناردوووە بۆ لای عەبدەکانی ، بانگیان دەکەم
بۆ خوداپەرستی و وازھێنان لە (شیرک) و ، (قورئانی) بۆ ناردووم ، پاشان باسی
ئیسلامی بۆ کردن و ، قورئانی بۆ خویندەنەووە ، (ایاس)ی کوپی (معاذ) وتی:
خزمینە وەللاھی ئەمە باشترە لەوێ بۆی هاتوون ، (أبو الحیسر) . (أنس بن رافع) .
کە پیاویک بوو لە شانەکەدا . مشتیک خۆلی (بطحاء)ی هەلگرت و کردی بەدەم و
چاوی (ایاس)دا و ، وتی: وازمان ئی بێنە ، ئیمە بۆ کاریکی تر هاتووین ، (ایاس)
بێدەنگ بوو پیغەمبەری خوداش ﷺ هەستاو ، ئەوانیش بەبێ ئەوێ هیچ
پەیمانیک لەگەڵ قورەیشدا بێستنی گەرانەووە بۆ مەدینە.

پاش گەرانەووەیان بۆ مەدینە زۆری پێنەچوو (ایاس) مرد ، لەکاتی سەرە
مەرگدا زیکرێ (لا إله إلا الله) و (الله أكبر) و (الحمد لله) و (سبحان الله)ی دەکرد ،
کەس گومانی نەبوو لەوێ کە بە موسولمانی مردوووە^۳.

۳. (أبوذر الغفاري) . خەلکی دەورووبەری (یثرب) بوو ، کاتیک هەوایی وەحی بۆ
هاتنی پیغەمبەر بەرگویی کەوت (سویدی)ی کوپی (صامت) و (ایاس)ی کوپی (معاذ)
بەهمەمان شیووە کەوتە بەرگویی (أبوذر)یش ئەمەش بوووە هۆی موسولمان بوونی^۴.
(بخاری) لە (ابن عباس)ە وە دەگێڕیتەووە:

^۱ / هەمان سەرچاوە ۴۲۵/۱-۴۲۷، هەرۆهە (رحمة للعالمین) ۷۴/۱.

^۲ / تاریخ الإسلام ، نوسینی (نجیب ئابادی) ۱۲۵/۱.

^۳ / (ابن هشام) ۴۲۷/۱-۴۲۸، هەرۆهە (تاریخ الإسلام) نوسینی (نجیب ئابادی) ۱۲۶/۱.

^۴ / هەمان سەرچاوەی کۆتایی ۱۲۸/۱.

ئەبۇدەر وتى: مەن پىياۋىكى (غەفارى) بووم ، ھەۋالمان پىگەيشت كە
 پىياۋىك لە مەككە دەرگەتوۋە ، دەلىت مەن پىغەمبەرم ، وئەم بە براكەم: بىرۇ بۇلاى ئەو
 پىاۋە قەسەى لەگەندا بكو، ھەۋالەكەيم پى بذرەۋە ، پىي گەيشتبوو ، پاشان
 گەپرايەۋە ، وئەم چىت پىيە؟

وتى : ۋەللأھى پىياۋىكم دى فەرمان بەكارى چاك دىكات و نادىكات لە
 ھەموو خراپەيەك ،

پىم وت : دلم ئاو ناخواتەۋە ، ھەستام توۋىشەبەرەو دارىكم گرت بە
 دەستمەۋە ، بەرەو مەككە كەتتەپرى ، خوم والىكر كە نايئاسم و ، ھەزم لەچارەى
 نىيە ، لەئاۋى زەمزمەم خواردەۋەو چوومە مزگەوت ، ەلى بەلامدا تىپەپرى كرت ،

وتى: پىدەچىت تۇ پىياۋىكى نامۇبىت؟

دەلىت : وئەم: بەلى ،

وتى: كەوتە پرى بۇ مائەۋە ، منىش لەگەلدا پۇيشتەم ، نە ئەو پىرسىارى لە
 مەن كرت نە منىش ھىچ پىرسارىكم لەو كرت ، كە پۇژ بوۋەو چووم بۇ مزگەوتەكەو ،
 ھەۋالەم نەپرسى ، كەسىش نىيە ھەۋالى ئەوم بداتى ،

دەلىت: ەلى بەلامدا تىپەپرى وتى: ئايا ھىشتا مالى كابرەت
 نەدۇزىۋەتەۋە؟

دەلىت وئەم : نەء ،

وتى: كەۋاتە ۋەرە لەگەلم ،

دەلىت: پىي وئەم: كابرە چىت ئەۋىت ؟

چى تۇى ھىناۋە بۇ ئەم شارە؟

دەلىت : پىم وت : ئەگەر لای كەس قەسە نەكەى پىت ئەلىم ،

وتى: باشە ۋادەكەم ،

دەلىت : وئەم : ھەۋالمان پىگەيشتەۋە كەپىياۋىك لىرە ھەلكەۋتوۋە دەلىت مەن
 پىغەمبەرى خودام ، براكەم نارد بۇ لای قەسەى لەگەندا بكات ، گەپرايەۋەو ئاۋى دلى
 نەدام ، ھەزم كرت خوم بىبىنم .

ەلى پىي وت ﷺ : رىگەت دۇزىۋەتەۋە ، پوۋى منىش لەۋىيە ، چۇن مەن
 چوومە ژورەۋە تۇش بىرۇ ژورەۋە ، ئەگەر كەسىكم دى جىگەى مەترسى بىت بۇ تۇ

دەچمە پال دیوارەکو خۆم بەچاککردنی نەعلەکانمەوێ خەریک دەکەم و ، تۆ بەپێی خۆتەوێ بڕۆ ، ئەو پوشت ، لەگەڵیدا پوشتەم هەتا چووێ ژۆرەوێ ، لەگەڵیدا چووێ ژۆرەوێ بۆ لای پیڤەمبەر ﷺ ، عەرزەم کرد: باسی ئیسلامم بۆ بکە ، بۆی باس کردم ، دەستبەجێ موسولمان بووم ، پێی فەرمووم: ئەبۆدەر ، ئەم کارە پیۆشەو بانەینێ بیت ، بگەرێژەوێ بۆ شارەکەت ، کە هەوایی سەرکەوتنی ئیمەت پیڤەیششت ئەوجا وەرەوێ ، منیش وێ: سویند بەو کەسە تۆی بەهەق ناردوێ لەناویاندا بەدەنگی بەرز ھاوار ئەکەم ، ئەنجا چووێ مەزگەوت قورەیشی ئی بوو ، وێ: ئەی خێلی قورەیش ، من شایەتی دەدم (أشهد أن لا إله إلا الله) و (أن محمداً عبده ورسوله) وتیان : ئادەیی بۆنە گیانی ئەو هەلگەراوێ ، بۆم هەستان ، لێدانیک ئی درام کە بمرم ، عەباس فریام کەوت ، خۆیدا بەسەرمدا ، پاشان پووی تیگردن و فەرمووی : دایک پۆلە رۆتان بۆ بکات ئایا پیاوێکی غەفاری دەکوژن؟ لەکاتیکی کە پیڤەیی بازەگانی و ھاوچۆتان بەسەر خێلی غەفارەوێ؟ ئیدی وازیان ئی هینام ، کە رۆژ بوو ، گەرەمەوێ ، ئەنجا هەمان وشەکەیی دوینیم وتەو ، وتیان : ئادەیی هەستەن بۆ ئەو هەلگەراوێ ، وەکو دوینییان ئی کردمەو ، عەباس فریامکەوت ، خۆیدا یەوێ بەسەرمدا وەکو قەسەکانی دوینیی فەرمووەو^۱.

۴. (طفیل) ی کۆری (عمرو) ی (دوس) ی . پیاو ماقولێکی شاعیرۆ ژیرۆ سەرۆکی تیرەیی (دوس) بوو ، تیرەکەیی لە هەندێ ناوچەیی (یەمەن) دا میرنشینەکی هەبوو ، لە سالی (۱۱) ی پیڤەمبەریتیدا ھاو بۆ مەککە ، خەلکەکەیی پێش ئەو بگات بەخیرھاتنیان کرد ، جوانترین سلاویان لێکردو بەشکوودارترین شیۆ ریزیان گرت و ، پێیان وت: ئەی (طفیل) ، تۆ ھاوێتە ولاتی ئیمە ، ئەم پیاوێ لەناوماندا دەرکەوتوێ گێچەلمان پێدەگێریت و ، جیاوازی تیخستوین ، کاروبارمانی پەرتەوازی کردوێ ، گوێتەکانی لەجادوێ ئەچن ، کۆر لەباوک و ، لەبراکەیی و ، ھاوسەر لە یەکتری جیا دەکاتەو ، ئیمە بەهۆی ئەو پیاوێ ترسمان هەیی لەسەر خۆت و خێلەکەت ، لەبەر ئەو قەسەیی لەگەڵدا مەکوێ گوییشتی ئی مەگرە.

(طفیل) دەنیت: وەللامی وازیان ئی نەهینام هەتا بڕیارمدا کە نەقەسەیی لەگەڵدا بکەم و نەبیدوینم ، هەتا وام ئی ھاو کە چووم بۆ مەزگەوت گویم بەشتیک

^۱ / صحیح البخاری . باب قصە زمزم ۴۹۹/۱ - ۵۰۰ ، باب اسلام ابی ذر ۵۴۴/۱ - ۵۴۵ .

ئاخنى ، نە بادا شتىك لە قىسەكانىم بەرگوى بىكەيت ، دەلىت : چوومە مزگەوت ، دەينىم لەپال كابدە نويز دەكات ، لە نزيكىەو پراوەستام ، خوا ويستى گويم لە ھەندىك قىسەى بيت ، بەراستى گويم لە وتەيەكى شيرين بوو . لەدى خۇمدا وتم : دايك پۆلە رۆم بۆ بىكات ، من پياويكى خاوەن عەقلم و شاعيرم ، چاك و خراپ لە من ون نابن ، چى رىنگەم ئى دەگرى كە گوى لە قىسەى ئەم پياو بەگرم ؟ ئەگەر پىم باش بوو وەرى دەگرم ، خۆ ئەگەر خراپيش بوو پەتى دەكەمەو ، وەستام ھەتا گەپايەو بۆ مەلەكەى ، شوينى كەوتم تاچو ژیروەو چووم بۆلای و باسى ھاتنى خۆم بۆ كردو ، باسى ترساندى خەلك لەو ، ئاخىنى گويم بەپارچە پەرۆيەك پاشان گوى گرتەم بۆ ھەندى لەگوتەكانى بۆ گىپايەو ، پىم وت : باسى ئەم كارەى خۆم بۆ بكە ، باسى ئىسلامى بۆ كردم ، قورئانى بەسەردا خویندەمەو ، وەللەھى ھەرگىز گويم لەقىسەى لەو جوائتر نەبوو بوو ، كارنەبوو لەو دادپەرورەتر . دەست بەجى باوەرم ھىناو شاھىتى ھەقم داو ، پىم وت : من لەناو تیرەكەمدا قىسەبىسراوم و ، دەگەرپەمەو بۆ لاىان و ، بانگيان دەكەم بۆ ئىسلامەتى ، دوعام بۆ بكە بەلگەيەكم ھەبىت ، پىغەمبەرى خوا ﷺ دوعاى كرد بەلگەكەش ئەو بوو خواى گەرە نوريكى وەك گلوپى لەنيوچەوانيدا خولقاند ، وتى : خوايە بائەم بەلگەيە لە دەم وچاومدا نەبىت ، چونكى دەترسم بلىن : ئەو خوا پىي نواندو ، ئيتەر نوورەكە چووە ناو قامچيەكەى ، باوك و ھاوسەرەكەى بانگ كرد بۆ ئىسلام ھەردووكيان موسولمان بوون ، خىلەكەى لەموسولمان بووندا دەرەنگ ھاتن بەدەميەو ، بەلام ھەر وازى ئى نەھىنان ھەتا لە دواى (خەندەق) ە وە كوچى كرد بۆ مەدينە و ھەفتا يان ھەشتا بنەمالەى خىلەكەى لەگەلدا بوو ، لە ئىسلامدا ھەول و خەباتيكى باشى كرد ، لە جەنگى پۆزى (يەمامە) دا شەھيد بوو .^۱

۵. (ضامد الازدى) : لەخىلى (ازد شنوءە) ى يەمەن بوو ، خەريكى نوشتە كردن بوو ، گەيشتە مەككە گوى لەبى عەقلەكانيان بوو دەيانوت : موخەمەد شىتە ، وتى : ئەگەر من بپۆمەو لای ئەو كابرايە بەلكو خودا لەسەر دەستى مندا شىفای بدات ، پىي گەيشت ، پىي وت : ئەي موخەمەد ، من نوشتە دەكەم ، ئايا پىت

^۱ / بلكو دواى (حديبية) ش ھاتە مەدينە و خزمەت ئىفەمبەرىش ﷺ ، سەيركە (ابن ھشام) ۲۸۵/۱ .
^۲ / ابن ھشام ۲۸۲/۱-۲۸۵ ، رحمة للعالمين ۱/۸۲، مختصر سيرة الرسول ، نوسينى شيخ عبدالله ى تەجدى ۱۴۴ل ، تاريخ الإسلام نوسينى (نجيب نأبأدى) ۱/۱۲۷ .

باشه بۆت بکهه ؟ پیغه مبهري خوا ﷺ فهرمووی: ((إن الحمد لله نحمده ونستعينه ، من يهد الله فلا مضل له ، ومن يضلله فلا هادي له ، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، وأشهد أن محمداً عبده ورسوله ، أما بعد)).

وتی: ئەو وشانەم جارێکی تر بۆ بلیژرەو ، پیغه مبهري خوا ﷺ سێ جار بۆی وتەو ، کابرا وتی: من گویم لە قەسە ی فالگرو جادوگەر و گوتە ی شاعیران بوو ، هەرگیز گویم لە هاووێنە ی ئەم قەسە ی تۆ نەبوو ، بەراستی گەشتونەتە فەرھەنگی دەریاکان ، دەستت بێنە با لە سەر ئیسلام بەیعتت بدەم ، بەیعتی دا بە پیغه مبهري ﷺ^۱.

شەش شەنە بای فینک لە خاکی (یثرب) وە

لە وەرزی حەجی سالی (۱۱) ی پیغه مبهري تیدا . یۆلیۆی شالی ۶۲۰ زایینی . بانگەوازی ئیسلامی چەند تۆویکی چاکی بەدی کرد ، خێرا بوونە چەند درەختێکی بالابەرز ، موسولمانان خۆیان خستە ژێر سیبەری فینکی لە دەست گەری ستم و ستمی سالانی پێشوو.

یەکیک لە داناییەکانی پیغه مبهري ﷺ ئەو بوو ، کاتیک تووشی بەدرۆ خستەو و رینگە ئی گرتن دەبوو ، لە لایەن خەلکی مەککەو ، لە تاریکایی شەو دا بە سەر خێلەکاندا دەگەرا ، هەتا هیچ کەسێک لە موشریکەکانی مەککە نەتوانن رینگە ی ئی بگرن^۲.

بەو شیۆیە شەو یکیان دەرچوو ، ئەبوبەکر و عەلی لە گەڵدا بوو ، بە سەر مالهەکانی (زەل) و (شیبان) و (بن ثعلبە) دا گوزەراو لەبارە ی ئیسلامەو قەسە ی لە گەڵدا کردن . لە نیوان ئەبوبەکر و پیاویکی خێلی (زەل) دا پرسیارو وەلامیکی خوش پووی دا ، (بنو شیبان) یش وەلامیکی ئومید بەخشانیان دایەو ، بەلام لە قەبول کردنی ئیسلامدا وەستان^۳.

پاشان پیغه مبهري خوا ﷺ بە (عقبە ی) (منی) دا تیپەری ، گوئی لە دەنگی چەند پیاویک بوو قەسیان دەکرد ، چوو لە لایان ، شەش گەنجی (یثرب) یی بوون ، هەموویان لە (خزرج) بوون ، بریتی بوون لە:

۱ / (موسليم) ريوایەتی کردو ، مشکاة المصابيح ، باب علامات النبوة ۵۲۵/۲.

۲ / تاريخ الإسلام نوسینی (نجيب نابادی) ۱/۱۲۹.

۳ / بروانة ، مختصر سيرة الرسول ، نوسینی (شیخ عبدوللای نهجدي) ل ۱۵۰ - ۱۵۲.

۴ / رحمة للعالمين ۸۴/۱.

(أسعد بن زرارہ) لہ خیلّی (بنی النجار)

(عوف بن الحارث بن رفاعۃ ، ابن عفراء) لہ خیلّی (بنی النجار)

(رافع بن مالک بن العجلان) لہ خیلّی (بنی زریق)

(قطبۃ بن عامر بن جدیدۃ) لہ خیلّی (بنی سلمہ)

(عقبہ بن عامر بن نابی) لہ خیلّی (بنی حرام بن کعب)

(جابر بن عبداللہ بن رثاب) لہ خیلّی (بنی عبید بن غنم)

یہ کیئک لہ خویشیہ کانی خہ لکی (یثرّب) ئەوہبوو، کہ لہ جوولہ کہ
ہاوپہ یمانہ کانیان دەبیست لہ مەدینەدا کہ یەکیئک لہ پیغەمبەرەن لہو پوژگارەنەدا
دەردەکەوئیت ، ئەوجا شوئینی دەکەوین ، ئەوجا ئیمە (جولەکە) لہ گەل ئەو پیغەمبەرەدا
دەبین ئیوہ دەکوژین وەکو (عاد) و (إرم) .^۱

کاتیئک پیغەمبەری خوا ﷺ پێیان گەیشت ، پێی فرموون : ئیوہ کیئ ؟ وتیان :
ئیمە چەند کەسیکی خەزەرەجین ، فرمووی : هاوپەیمانەکانی جولەکە ؟ وتیان : بەلێ ،
فرمووی : دادەنیشن قەستەن لەگەڵدا بکەم ؟ وتیان : بەلێ، لەگەڵیدا دانیشتن ، ئەنجا
پیغەمبەر ﷺ کرۆکی ئیسلام و بانگەوازەکە ی بۆ باس کردن و ، بانگی کردن بۆلای
خوای گەورە ، ھەرەھا قورئانی بۆخوئندنەوہ . ھەندیکیان بەئەوانی تریان وت : ئەری
دەزانن وەللاھی خەلکینە ، ئەمە ئەو پیغەمبەرە یە کہ جولەکە ھەرەشەیان پێی لہ ئیوہ
دەکرد ، نەکەن بەیئڵن پێشتان بکەون ، دەستبەجی وەلامی بدەنەوہو موسولمان بین .

ئەوانە پیاوہ ژیرەکانی (یثرّب) بوون ، دووبەرەکی و شەپری ناوخۆ ماندووی
کردبوون ، کہ زۆر نەبوو گوزەرا بوو ، ھەتا ئەو کاتەش کلپەکە ی بەھەلگیرساوہ یی
مابوہوہ ، ئومیدیان وابوو کہ بانگەوازە بیئتە ھۆیک بۆ وەستاندنێ شەر ، وتیان : ئیمە
لەحالیئکدا خیلەکەمان بەجیہیشتوہ ھیچ خیلّیک لہوناوہدا بەئەندازە ی ئەوان
دوژمنایەتیان لەناویدا نیہ ، لەخودا داواکارین کہ بەھۆی تووہ کوئیان بکاتوہ ،
دەچینەوہ لایان ، بانگیان دەکەین بۆ لای تو ، ئەگەر لەسەر دەستی تو دا یەک بگرن ،
ھەرگیز رێیان لەکەسیئک ناکەوئیت پایە بلندتر بیئت لہ تو .

ئەو کۆمەلە خەلکە گەرانەوہ بۆ مەدینە پەيامی ئیسلامیان بۆ بردن ، وای
لێھات مائیئک لہ مالەکانی (انصار) دا نەما باسی پیغەمبەری تێدا نەبیئت ﷺ .^۲

^۱ / زاد المعاد ۲/ ۵۰ ، ابن هشام ۱/ ۴۲۹ ، ۵۲۱ .

^۲ / مەمان سەرچاوہ ۱/ ۴۲۸ - ۴۳۰ .

خواستنی عائشه له لایهن پیغه مبهروه

لهشموالی ئهو ساله دا . سالی (۱۱) ی پیغه مبهریتی . پیغه مبهری خوا ﷺ عائشه ی (صدیقه) ی خوازیینی کردو (ر) ، له شهوالی سالی یه که می کوچیدا گواستیوه^۱ .

شه ورهوی و بلند بوونهوه

لهو قوناغه دا بانگه وازه که ی پیغه مبهری ﷺ له نیوان سرکهوتن و چهوساندنه ودا بی وچان ریگه ی دهبری ، چه ند ئهستییه کی کز له ئاسویه کی دوره وه دیار ده کهوتن ، ئه وه بوو پرووادی شه ورهوی و بلند بوونه وه پرووی دا .

به چه ند وته یه کی جیاواز کاتی دیاری کردنه که ی قسه ی له سه ره :

۱. وتراوه : شه ورهوی له یه که م سالی پیغه مبهریتیدا پرویداوه ، پای (طبری) یه .
۲. وتراوه : پینچ سال دوی پیغه مبهریتی بووه ، (نه وهوی) و (قرطبی) ئه مه یان به لاوه په سه ند تره .

۳. وتراویشه : له شهوی (۲۷) ی مانگی ره جه بی سالی (۱۰) ی پیغه مبهریتیدا بوه ، (عه للامه المنصور فوری) ئه م پایه ی په سه ند کردوه .

۴. وتراوه : پینش کوچ به (۱۶) مانگ بووه ، واته له ره مه زانی سالی (۱۲) ی پیغه مبهریتیدا .

۵. وتراوه : پینش کوچ کردن به سالیك و دو مانگ بووه ، واته له (محرم) ی سالی (۱۳) ی پیغه مبهریتیدا .

۶. وتراوه : سالیك پینش کوچ کردن بووه ، واته له (ربیع الاول) ی سالی (۱۳) ی پیغه مبهریتیدا .

سی گوته ی یه که م به وه رهت کراوه ته وه که (خه دیجه) (ر) له ره مه زانی سالی (۱۰) ی پیغه مبهریتیدا وه فاتی کردوه ، وه فات کردنه که شی پینش فهرز کردنی (۵) نوێژکه بووه ، پای جیاواز نیه له وه دا که فهرز کردنی پینچ نوێژکه له شهوی (اسراء) دا بووه^۲ .

به لام هر سی وته که ی دواوه به لگه یه که نه دی په سه ندی بکه م ، هر چه نه ده ره وتی سوره تی (الإسراء) به لگه یه له سه ره ئه وه ی شه ورهوی دواتر پرویداوه .

^۱ / تلقیح فہوم اہل الاثر ل ۱۰، صحیح البخاری ۵۵۱/۱ .

^۲ / بۆ ئه م رایانه بچوانه ، زادالمعاد ۴/۴۹ ، مختصر سیرہ الرسول ، شیخ عبدوللہی نجمدی ل ۱۴۸-۱۴۹ ، رحمہ للعالملین ۱/۷۶ ، (تاریخ الإسلام) نویسینی (نجیب نابادی) ۱/۱۲۴ .

ههروهه پيشه واياني (فهرموده) وردو درشتی ئەم ږووداوه دهگيرنه وه ،
ئيمهش زور به کورتی دهخهينه ږو:

(ابن القيم) دهآيت: راست وهههه كه پيغه مبهري خوا ﷺ به جهستهی شه ږهوی
پيکراوه ، له مزگوتی هه رهمه وه ږو (بيت المقدس) ، به سواری ږوراق و به هاوړپيه تي
(جبريل) ﷺ له (بيت المقدس) دا به ږيوه ، نوږڅی به نيما مهت ږو پيغه مبهران کردوه ،
جلهوی ږوراقيشی به نه لقهی دهرگاهه ی مزگوته وه به ستوته وه.

پاشان هه ره شو دله (بيت المقدس) وه ږو ئاسمانی دونيا بلند کرایه وه ،
(جبريل) ﷺ داوای کرد نه وهی ئاسمانی يه که می کرد ، ږوی کرایه وه ، له ويدا باوکی
مروځايه تي (ئادم) ی بينی سلووی ئی کرد ، به خيړه اتنی کردو ، وه لامي دايه وه ، دانی نا
به پيغه مبهري تيه کهيدا ، له لای راستيه وه خواي گه وړه گیانی هه موو پيغه مبهرا نی
نیشانداو ، له لای چه پيشيه وه گیانی تاوانبارانی نیشاندا.

پاشان بهر زکرایه وه ږو ئاسمانی دوهم ، ږوی کرایه وه ، تيايدا يه حياي کږی
زه که ریاو عيسای کږی مېرهمی بينی ﷺ ، پييان گه شت و سلووی ئی کردن ،
وه لاميان دايه وه ، به خيړه اتیان ئی کردو ، دانیان نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

پاشان بلند کرایه وه ږو ئاسمانی سيهم ، يوسفی تيدا بينی ﷺ ، سلووی ئی
کرد ، وه لامي دايه وه به خيړه اتنی ئی کردو ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

پاشان بهر زکرایه وه ږو ئاسمانی چوارهم ، ئيدريسی تيدا بينی ﷺ ، سلووی
ئی کردو ، به خيړه اتنی ئی کردو ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

پاشان بهر زکرایه وه ږو ئاسمانی پينجه م ، هاروونی کږی عمران تيدا بينی
ﷺ ، سلووی ئی کردو ، به خيړه اتنی کردو ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

پاشان بلند کرایه وه ږو ئاسمانی شه شهم ، به موسای کږی عمران گه شت
ﷺ ، سلووی ئی کردو ، به خيړه اتنی کردو ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

که موسای به جني هشت ﷺ گريا ، پيی و ترا: ږوچی ده گريت ؟ فهرمووی :
ده گريم چونکه کوږيک نيړراوه له دواي منه وه ، نه وانه ی له ئوممه تي نه وه ده ږونه
به هه شته وه له ژماره ی نه وانه ی ئوممه تي من زياترن.

پاشان بهر زکرایه وه ږو ئاسمانی هه و ته م ، گه شت به ئيبراهيم ﷺ ، سلووی
ئی کردو ، به خيړه اتنی کردو ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

پاشان بهر زکرایه وه ږو (سدره المنتهی) و ، نهجا بلند کرایه وه ږو (البیت
المعمور).

پاشان بهر ز کرایه وه بۆ لای (الجبار ﷻ) ، ئه وهنده لئی نزیک بوه وه هتا به ئه ندازه ی دوو که وان یان که متری مابوه وه ، ئه نجا ئه وه ی ویستی (وهی) کرد بۆ پیغه مبه ر ﷻ ، (۵۰) نویژی له سه ر کرده ئه رک ، گه پرایه وه هتا به لای موسادا تیپه پری ﷻ ، پیتی فهرموو : به چی فهرمانی پیکردی ؟ فهرمووی به په نجا نویژ ، فهرمووی : ئوممه ته که ت به رگهی ئه وه ناگریت ، بگه پزیه وه بۆ لای په روه ردگارت داوای ئی بکه سووکی بکات له سه ر ئوممه ته که ت ، لای کرده وه به لای جبریلدا ، وه کو بیه ویت رای ئه و وه رگریت ، ئامازه ی فهرموو : به ئی ، ئه گه ر حه زت ئی بیت ، جبریل به رزی کرده وه هتا چوه خزه مت خوای گه وه ، له جیگهی خۆیدا بوو . ئه مه قسه ی بوخاریه له چه ند ریگه یه که وه . ئه نجا ده نویژی له سه ر که مکرده وه ، پاشان دابه زیه وه هتا به لای موسادا ﷻ تیپه پری ، هه وائی پیدایا ، فهرمووی : بگه پزیه وه لای په روه ردگارت و داوای سووک کردنی ئی بکه ، به رده وام له هاتوچۆدا بوو له نیوان موسا ﷻ و خوای گه ورده ، هتا بۆی کرد به پینچ نویژ ، موسا ﷻ فهرمانی پیدایا که داوای سووک کردن بکاته وه ، فهرمووی : شه رم ده کم له په روه ردگارم به لام رازی ده بم و ملکه چم ، که دور که وته وه بانگ ویژیک هاواری کرد : من به رباری فره یزه که م داو سه رشانی به نده کانم سووک کرد . ته وای .

پاشان (ابن القیم) باس له راجیاوازیه که ده کات سه به اهرت به چاوپیکه وتنی پیغه مبه ر ﷻ بۆ په روه ردگاری گه وه ، پاشان باسی قسه یه کی (ابن القیم) ی کرده وه له و باره یه وه ، پوخته ی قسه که ئه وه یه که بینین به چاو له به نه ره تدا نه سه لماوه وه ئه مه قسه یه که هیه یه کی له هاوه لآن نه یان فهرمووه ، ئه وه ش باس ده کریت له (ابن عباس) وه که به ره های ی و به دلی بینویه تی ، ئه وایه که م دژ به دووه م نیه .

پاشان ده لیت : ئایه تی ﴿ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى ﴾ النجم / ۸ ، ئه م نزیک بوونه وه یه ئه و نزیک بوونه وه نیه له سوره تی (الإسراء) دا ها تووه ، ئه وه ی له سوره تی (النجم) دا ها تووه نزیک بوونه وه ی (جبریل) ه ﷻ نزیک بوونه وه که ش ، هه روه کو عاششو و (ابن مسعود) ده لیت : ره وتی ئایه ته به لگه یه له سه ری ، نزیک بوونه وه که له سوره تی (الإسراء) دا پوه نه که مه به ست پیتی نزیک بوونه وه ی په روه ردگاری گه وره و ، له سوره تی (النجم) دا باس له وه ناکات ، به لکو ئه وه ی تی دایه که جاریکی تر له (سدره

المنتهى) بينيوپه تیه وه ، نه وهش (جبریل) علیه السلام ، پیغه مېهر ﷺ دوو جار له سه ر شيوه ی پيروزی جبریلی بینیه: جاریک له سه ر زمين ، جاریکیش له (سدره المنتهى) ، (والله اعلم) . ته و او^۱ .

پووداوی سنگ له ت کردنه کهش جاریکی تر لیی پوی دایه وه ، له س ه ه ر ه دا کو م ه لیک شتی جوړاو جوړی بینى:

شیرومه ی خرایه به رده ستي ، شیرکه ی ه لېژارد ، پی و ترا: ریگه ی فیتره تت ه لېژارد یان فیتره تت پیکا ، خو نه گهر مه یه که ی ه لېژاردایه نوممه ته که ت سه ری لی تیکه چوو .

هه روه ها چوار پووباری بینى له به ه شتدا : دوو پووباری دیارو ، دوو پووباری نادیار ، دوو دیاره که بریتی بوون له نیل و فورات ، ماناکه شی نه وه یه که په یامه که ی نیشه جیی نه و دوو شیوه به پیته ده بیت له نیل و فوراتداو ، خه لکه که ی ده بنه ه لگرانی ئیسلام نه وه له دواى نه وه ، ماناکه ی نه وه نیه که ناوی نه و دوو پووباره له به ه شته وه ه لده قولیت .

هه روه ها مالیکی ده رگاوانی دوزه خى بینى ، پی نه ده که نی ، له پووکاریدا گه شی و خوشی دیار نه بوو ، هه روه ها به ه شت و دوزه خى بینى .

هه روه ها بخوړانی مالی هه تیوانی بینى قاپوله یان هه بوو وه و شتر ، پارچه ناگرى وه ک مشته به رد ده کرا به ده میانداو ، له ده رچه یان نه وه ده چوو ده روه .

سووخوړه کانیشیى ده بینى سکیان گه وره بوو بوو ، نه یانده توانی له جیگه ی خو یان بجولین ، بو پیشاندانی دوزه خ ئال و به یتی فیرعه ون به لایاندا تیده په رین و پیان پیدا ده نان .

زینا کاره کانیشیى بینى گوشتیکى پاکو قه له وو گوشتیکى هه لاوساوی بؤگه نیان له به رده ستي بوو ، له گوشته پیسه بؤگه نه که یان ده خواردو ، وازیان له گوشته پاکه قه له وه که هی نا بوو .

هه روه ها نه و ژنانه شی بینى که منالی زول ده خه نه وه ، به مه که کانیان هه لاوسرا بوون .

^۱ / زاد المعاد ۲/ ۴۸، ۴۷، ۴۸، هه روه ها سه یرکه (صحیح البخاری) ۱/ ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶ .

ههروهه کاروانیکی خه لکی مه کهکی بینی له چوون و گه پانه ودها بوو، و شتریکیان له پی شه وه بوو دیاری کرد، له سه ریان وه سقا ناوی له ده فریکی سه ر داپوشراویان خواره وه نه وان نووستبوون، پاشان ده فره کهکی به سه ر داپوشراوی هیشته وه و پوشت، نه وه ش بوو به به لگهی بانگه وازه کهکی له به ره به یانی شه وی شه و پهیدا^۱.

(ابن القيم) ده لیت: کاتیک پیغه مبه ر ﷺ پوژی کرده وه له ناو قو په ی شدا هه والی پیدان، که خودا چی له نایه ته گه ره کهانی خو ی نیشاندا وه، ئیدی به درو خسته وه و نازاردان و زیان پیگه یاندنیان زیاتری کرد، داویان لی کرد وه سفیکی (بیت المقدس) یان بو بکات، خوی گه وه هینایه پیش چاوی، تا به باشی دیاری کرد، نه نجا هه والی نیشانه کهانی پیدان، نه وانیش نه یانده توانی به ره پهرچی یه که وشه ی بده نه وه، نه نجا هه والی ریگهی هاتن و چونی کاروانه کهشی پیدان و، پیشی وتن که چ کاتیک ده گاته جی، هه والیشی پیدان سه باره ت به یه کهم و شتری پیش کاروانه که، هه واله کهش به راستی واده رچوو که پیغه مبه ر ﷺ فه رموی، که چی نه وه هه واله زیاتر توو په ی کردن و، زیاتر له کو فرو بیبا وه پهیدا نه غروی کردن^۲.

گوتراوه: بویه (ابوبکر) ﷺ ناو نراوه (صدیق) چونکه ده سته جی نه م پرو داه ی به راست زانی، له کاتیکدا به درویان خسته وه^۳.

کو رترین و گه وره ترین وشه له باره ی هوو حکمه تی نه وه گه شته وه و ترا بیت نه م نایه ته پیرو زیه ﴿لَرِیْهِ مِنْ آیَاتِنَا﴾ (الاسراء ۱) واته: بو نه وه ی نایه تی خو مانی نیشان بده ی، نه مه ش سوننه تی پیغه مبه رانه (س) فه رمویه تی: ﴿وَكَذٰلِكَ نُرِیْ اِبْرٰهٖمَ مَلَكُوْتَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَلِیَكُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ﴾ {۷۵} واته: به و شیوه یه مه له کو تی ناسمانه کان و زه مینمان نیشانی ئیبراهیم داو، بو نه وه ی یه قین پهیدا بکات، هه ره ها به (موسا)ی فه رموو: ﴿لِرَبِّكَ مِنْ آیَاتِنَا الْكُبْرٰی﴾ {۲۳} واته: بو نه وه ی نایه ته گه ره کهانی خو مانن نیشان بده ی، مه به سستی نه و (اراده) یه شی پوون کرده وه و فه رموی: ﴿وَلِیَكُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ﴾، پاش نه وه ی که پیغه مبه ران (س) پشت به بینینی

^۱ / سقرضا و قکانی ئیشوو، ابن هشام ۶/ ۴۰۶، ۴۰۴، ۴۰۳، ۴۰۲، ۳۹۷.

^۲ / زاد المعاد/ ۴۸، مه تروه ها سقرکه (صحیح البخاری)، ۴/ ۶۸۴، و (صحیح المسلم) ۱/ ۹۶، (ابن هشام)

۱/ ۴۰۳، ۴۰۲.

^۳ / هه مان دوا سقرضا وه ۱/ ۳۹۹.

ئايەتە خاويىيەكان دەبەستىن ئەۋەندەيدان زانىيارى يەقىن دەست دەكمۇيت ئەندازەى نىيە ،
 ھەۋالەيىش ۋەك دىيارى كىردن نىيە ، ئەۋانە ئەۋەندە ئازار دىنۇش كەس بەرگەى ناگىرىت ،
 ھەموو ھىزەكانى دۇنيا لەبەرەمىياندا بالى مىشۋولەيەو باكيان لىيى نىيە با بەسزاو
 ئازارىش تاۋ بىرىن .

ئەو ھىكمەت و نەيىيانەى لەپىشت ۋىدەكارى ئەم گەشتەۋەن ، بۋارى باس
 لىكردنيان بىرىتيە لەپەرتۋوكى نەيىيەكانى شەرىعت ، بەلام ھەندىك راستى سادە ھەن
 كە لەكانىاۋى ئەم گەشتەۋە ھەلدەقۇلئىن و بەقۇلپ دىنە دەرۋە بەرەو باخچەكانى
 سىرەتى پىغەمبەر ﷺ .

پىم باش كە بەكورتى ھەندىكيان تۇمار بىكەم :

خۇيىنەر لە سورەتى (الأسراء) دا دەبىنىت كە خۋاى گەرە باسى بەسەرھاتى
 شەۋرەۋى لەيەك ئايەتدا كىردە ، پاشان دەستى كىردە بەباسى ئابىرچۈۋەن و
 تاۋانەكانى جۈلەكەو ، پاشان ئاگادارى كىردەۋە كە ئەم قۇرئانە بۇ ئەو مىللەتەيە كە
 شىۋاۋترە لەۋانەشە خۇيىنەر ۋاھىست بىكات كە ھىچ پەيۋەندىك لەنىۋان دۋو ئايەتەكەدا
 نەبىت ، لەراستىدا مەسەلەكە ۋانىيە ، خۋاى گەرە بەم شىۋازە ئامازە دەكات بەۋەى كە
 شەۋرەۋى بەرەو (بىت المقدس) بۋە ، چۈنكە جۈلەكە لە سەركرىايەتى كۆمەلگەى
 مۇۋقئى ۋەلا دىخىرىن ، بەھۋى ئەو تاۋانانەۋە كە ھىچ بۋارىكى بۇ مانەۋەيان لەسەر
 ئەو پلەۋپايە نەھىشتۋتەۋە ، لە داھاتۋىيەكى نىزىكىشدا خۋاى گەرە ئەو پلەيە بە
 كىردەيى دەبەخشىت پەيغەمبەرەكەى ﷺ و ، ھەردۋو پلەۋپايەى بانگەۋازى ئىبراھىمى
 بۇ كۆدەكاتەۋە ، ئىدى كاتى گۋاستنەۋەى سەركرىايەتى پۇخى ھاتۋە لە ئوممەتىكەۋە
 بۇ ئوممەتىكى تر ، لە ئوممەتىكەۋە كە مىژۋى خۋى پىكرىدۋە لەناپاكى و فىل و
 تاۋان و دەست دىرىژى ، بۇ ئوممەتىك كەچاكەو خىرۋىيىرى لى دەپژىت و پىغەمبەرەكەى
 ﷺ پۇژانە ۋەخى بۇ دادەبەرژىت .

بەلام ئەم سەركرىايەتەيە چۈن دەگۋازىتەۋە ، لەكاتىكدا كە پىغەمبەر ﷺ بە
 لانەۋازى لەناۋ شاخەكانى مەككەدا خۋى ھەشارداۋە ، ئەم پىرسىيارە پەردە لە پۋى
 راستىيەكى تىرىشدا ھەلدەمالىت ، كە ئەۋەيە پۇلى ئەم بانگەۋازە ئىسلامىيە خەرىكە
 بەرەو كۆتايى و تەۋاۋ بۋون دەپۋات ، ئىدى پۇلىكى تر دەست پى دەكات كە لە
 رەۋگەيدا جىيايە لە پۇلى يەكەم ، لەبەرئەۋەيە كە دەبىنەن ھەندىك لە ئايەتەكان

ئاڭدار كوردنەۋەيەكى پوون و ھەرەشەيەكى سەختى تىدايە سەبارەت بە موشرىكان ﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيَّهَا الْقَوْلُ فَمَزَغْنَاَهَا تَذْمِيرًا﴾ {۱۶} ھەر شارىك وا لە الاسراء ، واتە : ئەگەر ويستمەن بېريار بىدەين بەفەوتاندنى ھەر شارىك وا لە خوشگوزەرانەكانيان دەكەين لە سنوور دەرچن ئەوسا بېريارى خويان بەسەردا دەچەسپىت و مال و حاليان ويران دەكەين . ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا﴾ {۱۷} الاسراء ، واتە : پاش نوح چەندىن گەلى ترمان لەناو برد ، خواى تۆ بەسە بۆ ناسىن و بينىنى گوناھى بەندەكانى ، بەپال ئەم ئايەتانە كۆمەلىك ئايەتى تىرىش ھەيە كە بنەماو بەندو پەرسىيەكانى ژيار بۆ موسولمانان پوون دەكاتەۋە كە كۆمەلگاي ئىسلاميانى لەسەر بنىات دەنرىت ، ھەرۈەكو ھاتبەنە سەر زەۋيەك تىايدا كاروبار لە ھەموو پوويەكەۋە بەدەستى خويان بىت و ، يەكەيەكى يەگەرتويان دروست كەردىت كە كاروبارى كۆمەلى لەسەر بەرئو بەچىت ، ھەرۈەھا ئامازەيەكى تىدايە بۆ ئەۋەى كە پىغەمبەر لەداھاتويەكى نرىكدا شوين و پەناگەيەك دەدۆزىتەۋە كە تىايدا نىشتەجى بىت و ، بىتە مەلەندىك بۆ بلاوكردنەۋەى بانگەۋازەكەى لە ھەموو جىھاندا ، ئەمەش يەككە لەنھىنيەكانى ئەم قۇناغە پىرۆزە ، پەيوەستە بە باسەكەمانەۋە ، بۆيە بەباشمان زانى باسى بكەين .

ھەر لەبەرئەم حىكمەتەۋ ھاويئەكانىەتى پىمان وايە كەدىاردەى شو پەۋى پىش بەلىنى عەقەبەى يەكەم يان لەنىۋان ھەردوۋ بەلىنى عەقەبەدا پووى داۋە ، (والله أعلم) .

به یعه تی عهقه بهی یه که م

پیشتر وتمان که شەش کەس لە خەڵکی (یثرب) لە وەرزی حەجی سالی (۱۱) ی پیغه مبه ریتیدا موسولمان بوون ، به ئینیاندا به پیغه مبه ر ﷺ که په یامه که ی به کەسوکاریان بگه یه نن.

له ئاکامی ئەو هەدا که وەرزی داهاتوو هاته پیشه وه . لە وەرزی حەجی سالی (۱۲) ی پیغه مبه ریتیدا ، به رامبه ر به سالی (۶۱۲) ی زاین بوونه (۱۲) پیاو ، پینج کەسیان لەو شەش کەسه بوون که پیشتر په یوه ندیان کردبوو به پیغه مبه ره وه لە سالی رابوردوودا . شەشه میان که ناماده نه بوو (جابر ی کوپی (عبدالله) ی کوپی (رئاب) بوو . له گه ل حهوت کەسی تر که بریتی بوون له :

۱. (معاذ) ی کوپی (الحارث) ، (ابن العفراء) له (بنی النجار) خه زه جی

۲. (ذکوان) ی کوپی (عبد القیس) له (بنی زریق) خه زه جی

۳. (عباده) ی کوپی (صامت) له (بنی غنم) خه زه جی

۴. (یزید) ی کوپی (ثعلبه) هاوپه یمانی (بنی غنم) خه زه جی

۵. (العباس) ی کوپی (عباده) ی کوپی (حنظلة) له (بنی سالم) خه زه جی

۶. (أبو الهيثم) ی کوپی (التيهانی) له (بنی عبد الأشهل) ئەوس ی

۷. (عویم) ی کوپی (ساعده) له (عمرو بن عوف) ئەوس ی

دوانه که ی کو تایی له (ئەوس) و ئەوانی تریش له خیل ی (خه زه ج) بوون^۱.

ئەمانه له (عهقه به) ی (مینا) دا وه ک به یعه تی ژنان که له فه تی مه که که دا دابه زی ، به یعه تی ان دا به پیغه مبه ر ﷺ.

بوخاری له (عباده) ی کوپی (صامت) وه ده گیریته وه له پیغه مبه ره وه ﷺ فرمووی: وه رن ، به یعه تم بده نی که هاوه ل بو خودا په یدا نه که ن و دزی نه که ن و زینا نه که ن و پۆله کانتان نه کوژن و بوختانی ده ست و داوین هه لئه به ستن و له ه یج چاکه یه کدا سه ر پینجیم نه که ن ، هه رکه سی کیش له ئیوه واده ی خو ی برده سه ر ئەوه پاداشتی له سه رخوایه ، هه رکه سی کیش سنووری یه کی ک له وانه به ر زین ی ت و له دوینا دا سه ر ابدری ت ده بی ته مایه ی سه رینه وه ی گونا هه که ی ، هه رکه سی کیش سنووری به زان دو خودا بو ی

^۱ / رحمة للعالمین ۸/۱ . ابن هشام ۴۳۱/۱ ، ۴۳۲ ، ۴۳۳ .

پۇشى ئەوا كاروبارو سەرەنجامى بۇلاى خوا دەبىت ، ئەگەر ويىستى سزاي دەدات ، ئەگەر ويىستىشىي لەسەر بوو لىي خوش دەبىت ، فەرموى : بەيەتايان پىدا . لە پرو نوسىكى تردا دەلىت : . لەسەر ئەو بەيەتەمان پىدا .^۱

نۆينەرى ئىسلام لە مەدىنەدا

پاش ئەوھى بەيەت تەواۋبوو ۋەرزى ھەجىش كۆتايى ھات ، پىغەمبەر ﷺ لەگەل ئەو بەيەتدەراندە يەكەم نۆينەرى خوى نارد بۇ (يىثرب) ، بۇ ئەوھى شەرىعەتى ئىسلام فىرى موسولمانەكانى (يىثرب) بكات و لەئايىندا شارەزايان بكات و ھەستىت بە بلاۋ كردنەوھى ئىسلام لەنيوان ئەو كەسانەدا كەھىشتا لەسەر شىرك مابوونەوھ ، بۇ ئەو مەبەستەش گەنجىك لە گەنجە موسولمانە سەرەتايىيەكانى نارد ، ئەويش (مصعب) ى كوپى (عمير) ى (عبدرى) بوو.

سەرگەۋتىكى كەم وىنە

(مصعب) ى كوپى (عمير) لەمالى (اسعد) ى كوپى (زرارە) دابەزى ، بە لىبىرائىكى زۆرەوھ دەستى كرد بە بلاۋ كردنەوھى ئىسلامەتى لەناۋ خەلكى (يىثرب) دا ، تا بە پياۋە قورئان خوینەكە ناسرا .

يەكك لەجوانترين ئەۋھالەتە سەرگەۋتوانەى لەبانگەۋازەكەيدا دەيگىرنەوھ ئەوھىيە ، جارىكيان (اسعد) ى كوپى (زرارە) بردىە دەرەوھ بەرەۋ مالى (بنى عبدالأشل) و (بنى ظفر) ، چوونە ناۋباخىكى (بنى ظفر) ەوھ ، لەسەردەمى يىرىك دانىشتن ناۋى بىرى (مرە) بوو ، چەند پياۋىكى موسولمانيان لەدەر خېر بووھ . (سعد) ى كوپى (معاذ) و (اسعد) ى كوپى (حضير) كە لەۋكاتەدا لەسەر باۋەرى شىرك بوون . كە ئەم دوۋانە بەمەيان زانى (سعد) بە (اسيد) ى وت : ئادەى برۇ بۇلاى ئەو دوو پياۋە كە ھاتوون لاۋازو كەم دەستەكانمان گىل بكن و پياياندا ھەلبشاخى و ، رىگەيان مەدە جارىكى بىنەۋە مالەكەمان ، (اسعد) ى كوپى (زرارە) كوپى پورمە لەبەر ئەو ناتوانم ، ئەگەر ۋانەبۋايە خۇم دەرۋىشتم .

(اسيد) رەمەكەى ھەلگرت بەرەۋ پرويان چوو ، كاتىك (اسعد) بەدى كرد وتى بە (مصعب) : ئەو گەۋرەى ھۆزەكەيەتى دىتەلات راستگۇيانە ھەموۋىشتىكى پى بلى .

^۱ / صحيح البخاري ، باب بعد حلاوة الإيمان ۷/۱ ، باب وفود الأنصار ۵۵۱،۵۵۰/۱ ، واللقط من هذا الباب ، وباب قوله تعالى : إذا جاءك المؤمنات ۷۲۲/۲ ، باب الحدود كفارة ۱۰۲/۲ .

(مصعب) وتی: ئەگەر دانیشت قسەى لەگەڵدا دەکەم ، (أسید) هات و بەسەریانەوه وەستاو دەستی کرد بەقسە پى‌وتنیان و وتی : چى ئىوهى هیناوه‌ته ئێره؟ دەتانه‌ویت لاوازه‌كانمان فریو بدن ؟ ئەگەر خۆتان خۆشده‌ویت دور كه‌ونهوه ، (مصعب) پىی وت : دانیشتو گۆرمان ئى بگه‌ر ، ئەگەر بە‌دلت بوو وه‌رى بگه‌ر ، ئەگەر بە‌دلیشت نه‌بوو چى ده‌كه‌یت بىكه‌ ، (أسید) وتی: باشت وت ، پاشان پمه‌كه‌ى چه‌قاند به‌زیداو دانیشت ، (مصعب) له‌باره‌ى ئىسلامه‌وه قسەى بۆ كردو ، قورئانى بۆ خوینده‌وه ، ده‌لیت : سویند به‌خودا . پىش ئه‌وه‌ى قسه‌ بكات ئىسلامان له‌ پوا‌لت و گه‌شى و به‌ده‌مه‌وه هاتنیدا ده‌بینى . پاشان وتی: ئەم وتانه‌ چەند جوان و شیرین ؟ ئەگەر مژو‌ف بیه‌ویت بپرواته ناو ئەم ئایینه‌وه چى ده‌كات ؟

پىیان وت : خۆت بشو ، جله‌كانت پاكر‌كه‌روه ، پاشان شایه‌تومانى هه‌ق به‌ینه ، پاشان دووپكات نوێژ بکه ، هه‌ستا خۆى شو‌ردو ، جله‌كانى پاك كرده‌وه ، شایه‌تومانى هیناو ، دووپكات نوێژى كردو ، پاشان وتی: پیاویكى ترم له‌گه‌ڵدايه ئەگەر شویناتن بکه‌ویت ، يه‌ك كه‌سى خىله‌كه‌ى نامی‌نیت شوینتان نه‌كه‌ویت ، ئىستا ریگه‌تان نیشان ده‌دم بۆ لای ئەو پیاوه . (سعد بن معاذ) ه . پمه‌كه‌ى هه‌لگرت و چوو بۆلاى (سعد) له‌ناو خىله‌كه‌یدا بوو ، له‌ناو كو‌ریاندا دانیشتبوون ، (سعد) وتی: سویندبیت ئەم په‌نگ و پروه‌ى (أسید) ئه‌وه نه‌بوو كه‌پى‌یه‌وه پوشت لای ئیوه .

كاتىك (أسید) گه‌یشته‌وه كو‌ره‌كه (سعد) پىی وت: ئه‌رى چیت كرد؟ وتی: قسه‌م كرد له‌گه‌ل هه‌ردووکیاندا ، هىچ شتىكى وه‌هام ئى نه‌بینى ، ریگه‌م ئى گرتن وتیان : چى ده‌لیت واده‌کەین .

بۆیان گى‌رامه‌وه كه (بنى حارثة) چوون بۆ (أسعد)ى كو‌رى (زراره) تا بىكوژن . له‌به‌ر ئه‌وه‌ى ده‌یانزانى كه ئەو پورزای تویه . تا تۆ‌لت ئى بکه‌نه‌وه ، ئیدى (سعد) هه‌ستاو توو‌ره‌ بوو ، پمه‌كه‌ى هه‌لگرت و ، چوو بۆیان ، كاتىك كه هه‌ردووکیان بینى به‌ئارامى دانیشتبوون ، زانىی كه (أسید) ویستویه‌تى گۆیان ئى بگرت ، به‌سه‌ر سه‌ریانه‌وه وەستاو دەستی کرد بەقسە پى‌وتنیان ، پاشان وتی: به (أسعد)ى كو‌رى (زراره): (ابو امامه) ، سویند بىت به‌خوا ئەگەر خزمایه‌تى نىوانمان نه‌بوايه ئه‌وم ئى قه‌بول نه‌ده‌کردى ، ئایا تۆ كه‌سیك ده‌هینیه‌تە مالم‌ان كه ئی‌مه پیمان خوش نیه ؟

پىشتریش (أسعد) به (مصعب)ى وتبوو: سویند به‌ خوا ، پیاویك به‌ریوه‌يه خىلیك شوینی كه‌وتون ، ئەگەر ئەمه شوینت بکه‌ویت هىچ كه‌سیكى خىله‌كه‌ى دوا ناکه‌ویت ، (مصعب) وتی به (سعد)ى كو‌رى (معاذ): داده‌نیشى قسه‌ت بۆ بکه‌ین ؟

ئەگەر پىت خۇش بوو قايىل بە ، ئەگەر پىشت خۇش نەبوو رەتى كەرەو ، (سعد) وتى : قسەيەكى باشت كرد ، پاشان دەستى خستە سەر رەمەكەى و دانىشت و ، (مصعب) باسى ئىسلامى بۇ كردو ، قورئانى بەسەردا خویندەو ، دەلىت : سویند بە خوا پىش ئەوئى بىتە گۆ ئىسلامەتیمان لە پوالت و بەدەمەو هاتنیدا بىنى ، پاشان وتى : ئەرى ئیو چى دەكەن ئەگەر موسولمان بىن وتیان : خۆت دەشۆرىت و ، جەكانت پاكر دەكەیتەو پاشان شایەتومانى هەق دەهینیت ، پاشان دوو ركات نویت دەكەیت ، ئەویش وەهای كرد .

پاشان رەمەكەى هەلگرت و چووە بەرەو كۆرەكەى ، كە بىنیان وتیان : سویند دەخوین بەخوا ئەم رەنگ و رەوى ئەو نەبوو كە پىتەو پۇشت .

كە وەستا بەسەریانەو وتى : ئەى خىلى (عبد الأشهل) ، ئایا ئیو پاتان بەرامبەر بە من چۆنە لەناو خۆماندا ؟ وتیان : تۆگەرەى ئیمەیت و پاوبوچونت لە هەموومان باشتەرەو لە هەموومان قسە پۇشتووتریت ، وتى : گوتەى ژن و پیاوتان لەسەر من حەرەمە هەتاكو باوەر دەهینن بە خودا و پىغەمبەرەكەى ، ئیدى پیاوو ژنیان تیدا نەما موسولمان نەبن ، تەنها یەك پیاو نەبیت . ئەویش (اصیرم) بوو ، كە لە پوژى ئو خوددا موسولمان بوو ، شەرىكى باشى كردو شەهید بوو ، یەك سوژدەى بۇ خوا نەبرد بوو ، پىغەمبەر ﷺ لە بارەیهو فەرمووى : ﴿ (اصیرم) ئەو پیاو بوو كارى كەمى كردو پاداشتى زۆرى پى برا 》 .

(مصعب) لە مالهەكەى (اسعد)ى كۆپى (زارە)دا مایەو خەلكى بانگ دەكرد بۇ ئایىنى ئىسلام ، تا واى لى هات مالى (انصار)كان نەما پیاوو ژنى موسولمانى تیدا نەبیت ، جگە لەمالى (بنى امیة)ى كۆپى (زید) و (خطمة) و (وائل) ، كە (قیس)ى كۆپى (اسلت)ى شاعیریان تیدا بوو . هەمویان بەگوڤیان دەكرد . نەیهیلا موسولمان بىن هەتا سالى شەرى خەندەق كە سالى پىنجهمی كۆچییە .

پىش هاتنى وەرزی حەجى داهاوو . واتە حەجى سالى سیانزەهەم . (مصعب) ى كۆپى (عمیر) گەراییەو بۇ مەكە ، مژدەى سەرکەوتنى دا بە پىغەمبەر ﷺ و بەسەرەتای خیلەكانى (یثرب)ى بۇ گىراییەو باسى بەهرەى چاك و هیزو لیهاتنى خەلكى شارەكەى بۇ كرد .

به یهه تی عهقه بهی دووهم

له وه رزی چه جی سالی سیانزه هه می پیغه مبه ریتیدا - یونیوی سالی ۶۲۲ زاین - هه فتاو ئه وهنده کهس له موسولمانه کانی (یثرب) هاتن بۆ چه ج، له گهل حاجیه موشریکه کانی خیله کانیاندا هاتبوون ، ئه و موسولمانانه له نیوان خویاندا پرسساریان ده کرد . کاتی که له (یثرب) بوو یان هیشتا له ریگه دا بوون . داخو تاکه ی بیده نگ بین له وه ی پیغه مبه ر ﷺ به ناو شاخه کانی مه که دا بگه ریت و ده ریکریت و بترسیت ؟

که گه یشتنه مه که له نیوان ئه وان و پیغه مبه ردا ﷺ چه ند په یوه ندیه کی نهینی ئه نجامدرا ، بووه و ی ری که و تنی هه ردولا له سه ره وه ی له پوژانی (تشریق) دا له و شیوه دا کو ببنه وه که ده که ویته (عهقه به) لای (حجره) ی یه که می (مینا) وه ، به مه رجیک ئه و دانیشتنه له تاریکی شه و داو به نهینی کی ته و او ئه نجام بدریت .

بالیکه پرین سه رکرده یه کی ئه نساری و سه فی ئه و کو بوونه وه میژوویه مان بۆ بکات ، که ره و گه ی خوی له پوژانی ململانێ نیوان بته رستی و ئیسلامدا گوژی ، (کعب) ی کوپی (مالک) ی ئه نساری ﷺ ده لیت :

{ چووین بۆ چه ج کردن ، ژوانمان به ست له گهل پیغه مبه ردا ﷺ له عهقه به دا له ناوه ندی پوژانی (تشریق) دا ئه وشه وه ها ته پیشه وه که به لیمان دابوو تیایدا به پیغه مبه ر ﷺ بگه ی ، (عبدالله) ی کوپی (عمرو) ی کوپی (حرام) مان له گه لدا بوو ، که یه کی که بوو له گه ره و پیا و ما قوله کانمان ، له گهل خو ماندا بر دمان . ئیمه ئه م مه سه له یه مان له هه موو موشریکه کانی خیله که مان شار دبووه . قسه مان له گه لیدا کردو پیمان وت : (ابو جابر) : تو یه کی که یه له گه ره کانی ئیمه و ، پیا و ما قولیکی نا ومانی ، پیمان خوش نیه به و حاله ته ییت و ببیته سووته مه نی دوزه خ ، پاشان بانگمان کرد بۆ ئایینی ئیسلام و هه وانی پیگه یشتنمان دایه له گهل پیغه مبه ردا ﷺ له عهقه به ، ده سته جی موسولمان بوو ، له گه لمان ها ت بۆ عهقه به و ، یه کی که بوو له نه قیبه کان } .

(کعب) ده لیت : ئه و شه وه له گهل خیله که ماندا له ناو کاروانه که دا نوستین ، تاسییه کی شه و تیپه ری له کاروان ده رها تین به ره و ژوانه که ی پیغه مبه ر ﷺ به ری که و تین ، به دزیه وه وه ک پشیله ده رباز بوین ، تا هه مو ومان له شیوه که ی (عهقه به) دا کو بوینه وه ، ئیمه هه فتاو سی پیا و دوو ژنیشمان له گه لدا بوو ، که بریتی بوون له (نسیبه) ی کچی (کعب) - دایکی عه ماره - له خیلێ (مازن) ی کوپی (نجار) و (اسماء) ی کچی (عمرو) - دایکی منیع - له خیلێ (سلمه) .

له شیوه که دا کۆبووینهوه و چاره‌پروانی پیغه‌مبهران دهکرد ، ههتا ته‌شریفی هیئاو، (عباس)ی کوپی (عبد المطلب)ی مامی له‌گه‌لدا‌بوو ، که ههتا ئه‌وکاته له‌سه‌ر ئایینی شیرک بوو . به‌لام‌ه‌زی ده‌کرد که ئاماده‌ بییت بۆ کاری برازاکی و ، لینی دلتیابییت و ، یه‌که‌م که‌سیش بوو قسه‌ی کرد^۱.

سه‌ره‌تای گ‌فتوگۆ و لی‌گ‌دانه‌وه‌که‌ی (العباس)

بۆ مه‌ترسی به‌رپرسیاریتییه‌که

پاش ئه‌وه‌ی ژماره‌ی ئاماده‌بووان ته‌واو‌بوو قسه‌وباسه‌کان بۆ به‌ستنی هاوپه‌یمانی ئایینی و سه‌ربازی ده‌ستی پێ‌کرد، یه‌که‌م که‌سێک قسه‌ی کرد (العباس)ی کوپی (عبد المطلب) بوو ، که مامی پیغه‌مبهر ﷺ ، ده‌ستی کرد به‌ قسه‌کردن بۆ ئه‌وه‌ی راشکاوانه . باسی مه‌ترسییتی ئه‌و به‌ر پرسیاریتییه‌ بکات ، که ده‌خړیته سه‌رشانیان له‌ ئاکامی ئه‌م هاوپه‌یمانیتییه‌دا ، وتی :

{ ئه‌ی گ‌رۆی خه‌زه‌ج - له‌و کاته‌دا به‌ (انصار)مان ده‌وت (خ‌زرج) - به‌ (خه‌زه‌ج) و (اوس)یشه‌وه ، ئیوه‌ ده‌زانن که موحه‌مه‌د که‌سی ئی‌مه‌یه ، نه‌مانه‌یلاوه که‌سێک له‌وانه‌ی له‌سه‌ر ئه‌م بیروباوه‌ری ئی‌مه‌یه ده‌ستدریژی بکاته سه‌ری ، ئه‌م له‌ناو خێله‌که‌یدا سه‌ربه‌زو پارێزراوه ، ئه‌م بۆ خۆی هه‌زی به‌هاتنه‌ لای ئی‌وه‌یه ، ئه‌گه‌ر ئی‌وه‌ ده‌زانن که ده‌توانن ئه‌و به‌لینه‌ی پێتانداوه‌ بیبه‌نه‌ سه‌رو، پێ له‌ نه‌یاره‌کانی بگرن و، ئه‌وه‌ فهرموو به‌رپرسیاریتی له‌سه‌ر شانی خۆتانه ، ئه‌گه‌ر ده‌شزانن که ته‌سلیمی ده‌که‌ن و پاش ده‌رچوونتان لی‌ره سه‌ری شو‌پ‌ده‌که‌ن ئه‌وا هه‌ر له‌ئیستاه‌وه‌ وازی لی‌به‌ی‌نن ، چونکه‌ له‌ناو خ‌زم و‌حالی خۆیدا سه‌ربلندو پارێزراوه . { (که‌عب) وتی: پێمان وت : هه‌رچیه‌کت وت گوێمان لی‌بوو، پیغه‌مبه‌ری خوا ئیستا جه‌نابت به‌فرموو ، بۆ خۆت و خودای خۆت چیت پێ خۆشه‌ ئه‌وه‌ بکه‌^۲.

ئه‌م وه‌لامه‌ به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌رئ‌ه‌و پ‌ری‌ارو لی‌پ‌ران و ئازایه‌تی و باوه‌پو د‌ل‌س‌ۆزی‌ه‌ی ئه‌ن‌سار له‌ به‌رگه‌گرتنی ئه‌و به‌رپرسیاریتییه‌ گه‌وره‌یه‌و، چونه‌ ژێرباری ئاکامه‌ ترسناکه‌که‌یدا هه‌یان‌ب‌وه

پاش ئه‌وه‌ پیغه‌مبهر ﷺ پ‌ون‌کردنه‌وه‌ی خۆی بۆدان و، به‌ی‌عه‌ت ئه‌ن‌ج‌ام‌د‌را.

^۱ / ابن هشام ۴۴۰/۱، ۴۴۱.

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه ۴۴۶/۱، ۴۴۷.

بەندەکانی بەیعتەکە

پیشەوا ئەحمەد لە (جابر) هەو بەدووردیژی دەگیریتەوه ،
جابر دەلیت: وتمان: پیغەمبەری خودا ، لەسەر چی بەیعتت پی بەدەین ؟
فەرمووی :

۱. لەسەر بەگویی کردن لە خویشی و ناخویشیدا .
۲. لەسەر خەرجی کیشان لە بوون و نەبوونیدا .
۳. لەسەر فەرمان کردن بەچاکە و نا کردن لە خراپە .
۴. لەسەر ئەوەی کار بۆ خودا بکەن و ، گویی لە قسەى لۆمەکاران نەگرن .
۵. لەسەر ئەوەی ئەگەر هاتمە لاتان پشتیوانیم ئی بکەن ، بەرگرم ئی بکەن لەوەدا
کە بەرگری دەکەن لەخۆتان و هاوسەرانتان و پۆلەکانتان ، لەپای ئەوەدا
بەهەشت هی ئیوهیه^۱ .

لەگیرانەوهکەى (کعب)دا - کە (ابن إسحاق) دەگیریتەوه - لە بەندى
کوئایىدا (کعب) دەلیت : پیغەمبەرى خوا ﷺ قسەى کرد ، قورئانی خویندەوهو ،
بانگەشەى کرد بۆ لای خودا ، خەلکی هاندا بۆ ئیسلامەتى ، پاشان فەرمووی:
لەسەر ئەوه بەیعتتان لەگەڵ دەبەستم کە بەرگرم بکەن لەوەدا بەرگری لە مال و
منالی خۆتان دەکەن ، دەستبەجی (البراء)ى کوپی (معور) دەستی هیئاو وتی:
بەلئى، بەو کەسەى تۆی بەراستی کردوو بە پیغەمبەر بەرگریت ئی دەکەین وه چۆن
بەرگری لەخۆمان دەکەین ، ئەى پیغەمبەر بەیعتمان لەگەڵ بەستە ، سویند بەخوا
ئیمە پشتاوپشت کوپانی جەنگ و شەر بوین .

(ابو الهيثم)ى کوپی (التيهان) قسەکەى بە (البراء) برى و وتی: پیغەمبەرى
خودا ، لەنیوان ئیمەو جولهکەدا بەلیننامەیهک هیه ، ئەگەر ئەوان پچراندیان و
ئیمەش لەگەڵ تۆداین ، ئایا وازمان ئی ناهینیت و بگەڕیتەوه بۆ ناو خزمەکانت ؟
دەلیت: پیغەمبەرى خوا ﷺ زەردەخەنەیهکی کرد ، پاشان فەرمووی: خوین
بە خوینە ، ویرانکاری بەویرانکاریه ، من لەئێوه و ئیوهش لە من ، جەنگ دەکەم
لەگەڵ ئەو کەسەدا کە ئیوه جەنگی لەگەڵدا دەکەن ، ناشتی دەکەم لەگەڵ ئەو
کەسەدا کە ئیوه ناشتی لەگەڵدا دەکەن^۲ .

^۱ / نىعمى ئەحمەد بە (إسناد)ىكى (حسن) رىوايتى کردوه. (الحاكم) و (ابن حبان) بەراستيان زانیوه. بىوانه (مختصر سيره الرسول): شيخ عبدوللای نهجدى ۱۵۵. مەروەها (ابن إسحاق) رىوايتىكى لەو شىوئیه له (عباده بن مسام) وه دەگیریتەوه. دىرنكى زیادهى تىدایه. (وهو ان لا ننازع الامر لعله) بىوانه (ابن هشام) ۴۵۴/۱ .
^۲ / ابن هشام ۴۴۲/۱ .

جه ختگردنه وه له سهر مه تر سیداریتی به یعه ته که

پاش نه وهی قسه و باس کرا له سهر مه رجه کانی به یعه ته که و بریار یاندا له سهر مؤر کردنی ، دوو پیاو ههستان له وانهی که نه وهی یه که می موسولمانه تی بوون و له سالی (۱۱) و (۱۲) ی پیغه مبه ریتیدا موسولمان بوو بوون ، یه که له دوی یه که ههستان ، بۆ نه وهی هه ریه که یان تر سنا کیتی مه سه له که بۆ نه وه خه لکه بوون بکه نه وه ، تا به بهر چاو پوونیه کی ته وانه بیته به یعه تی پی نه دهن و هه تا بشزانن که راده ی قوریانی دانی نه وه خه لکه چه ندیکه و له وهش دلتیا بن .

(ابن إسحاق) ده لیت : کاتیک کۆبوونه وه بۆ به یعه تدان (العباس) ی کوپی (نضلة) وتی : ئه ری ئیوه ده زانن له سهر چی به یعه ت ده دهن به و پیاوه ؟
وتیان : به لی ، وتی : ئیوه به یعه تی ده دهنی له سهر شه پر کردن له گه ل رهش و بۆری خه لک ، ئیوه نه گهر واده زانن تالان کردنی مالتان کاره ساته و به کوژرانی پیاو ماقولانتان ده سته جی دهیده نه وه ده ست کافران ، نه وه سویند به خوا نه گهر وابه کن سهر شوپی دوتیاو قیامه ت ده بینن ، خو نه گهر واده زانن به لین ده به نه سهر سه رباری له ناوچونی مال و سامان و کوژرانی پیاو ماقولان . نه وه ده ست بده نه دهستی ، چونکه به راستی سویندم به خودا خیری دوتیاو ئاخیره تی تیدایه .
وتیان : ئیمه سه رباری کاره ساتی مال و سامان و کوژرانی پیاو ماقولان به یعه ت ده دهن ، نه ی پیغه مبه ر ، نه گهر ئیمه وه فاداریمان هه بیته چیمان به چاره نووس ده بیته ؟

فهرمووی : (به ههشت) ، وتیان ده ستت بهینه ، دهستی درێژ کرد ، هه موویان به یعه تیان پیدایه .^۱

له گێرانه وه که ی (جابر) دا هاتوه ، فهرمووی : هه ستاین به یعه تی بدهینی ، (اسعد) ی کوپی (زراره) که له و هه فتا که سه کهم ته مه تر بوو دهستی پیغه مبه ری گرت ﷺ و وتی : خه لکی (یثرب) به کاوه خو ، ئیمه پشتی وشتره کانمان نه شکاندوه که چوین بۆلای مه گهر زانیومانه که نه وه پیغه مبه ری خواجه ، ده رکردنی نه وه له پوژگاری نه مپویدا خو جیا کردنه وه یه له هه موو عه ره ب و ، کوژرانی باشه کانتان و ، شمشیره کان ده تانپن و ، نه گهر دان به خودا ده گرن له سهر نه وانه فهرمون به یعه تی بدهنی و ، پاداشتان لای خودایه ، یان نه وه یه له خوتان ده ترسن نه وه وازی ئی بهینن ، نه مه ده بیته ده رفه ت بۆتان له لای خوا .^۲

^۱ / هه مان سه رچاره ۴۴۶/۱ .

^۲ / ئیمامی نه حمه د ریاو یه تی کردوه له فهرموده یه کی (جابر) وه .

بهستنی بهیعه ته که

پاش دانپیدانانی بهنده کانی بهیعه ته که و ، پاش ئو جه ختکردنه و د دنیا بوونه ، ئیدی بهستنی بهیعه ته که به ته و قه دهستی پیکرد - (جابر) - پاش ئو دهی قسه که ی (سعد) ی کوپی (زراره) ی گیرایه وه ، وتیان : ئهی (اسعد) دهستمان له سر لابده . سویند به خوا واز له بهیعه ته ناهنین و ، بهجیی ناهیلین^۱.

ئیدی (اسعد) زانی که رادهی ئامادهیی خه لکه که چهنده بو قوربانیدان له و پرنگه بهیه داو له وه دنیا بوو ، . ئه م بوخوی بانگوازیکی گه وره بوو ، له گه ل (مصعب) ی کوپی (عمیر) دا بوو ، بیگومان سه روکی ئایینی ئو بهیعه تده رانه بوو . یه که م کهس بوو بهیعه تی دا . (ابن إسحاق) ده لیت : (بنو النجار) ده لیت (ابو امامه) واته (اسعد) ی کوپی (زراره) یه که م کهس بوو دهستی هیئا بو بهیعه ت^۲.

پاش ئه وه ش بهیعه ته گشتیه که دهستی پی کرد ، (جابر) ده لیت : پیاو له داوی پیاو هه لده ستاین و بهیعه تمان ئی وهرده گیرا پیغه مبه ریش ﷺ له پای ئه وه دا به لینی به مه شتی پیده داین^۳.

به لام بهیعه تی هه ردو ژنه که که ئو پرو داوه یان بینی ته نها به گفت بوو ، پیغه مبه ری خوا ﷺ هه رگیز ته و قه ی له گه ل ه یج ژنیکی بیگانه دا نه کرده^۴.

دوانزه نه قیه که

پاش ئه وه ی بهیعه ت ته و او بوو پیغه مبه ر ﷺ داوی هه لبراردنی (۱۲) سه روکی کرد بو ئه وه ی بننه نه قیب به سه ر که سه کانیانه وه ، بو ئه وه ی له جیاتی ئه وان بهنده کانی ئه م بهیعه ته جی به جی بکه ن ، وتی به خه لکه که : ئاده ی دوانزه که سم له خوتان بو بهیننه دهره وه تا بننه نه قیب به سه رتانه وه .

دهسته به جی هه لبریزران ، بریتی بوون له (۹) که سی خه زره جی و (۳) که سی ئه وسی ، ئه مه ش ناوه کانیانه :

نه قیه کانی خه زره ج

۱. (اسعد) ی کوپی (زراره) ی کوپی (عدس).
۲. (سعد) ی کوپی (ربیع) ی کوپی (عمر).

^۱ / هه مان سه رچاوه .

^۲ / (ابن إسحاق) ده لی : (بنو عبدالاشهل) ده لیت : به لکو (ابوالهیثم بن التیهان) بوو ، هه ره ها (کعب) ی کوپی (مالک) ده لی : به لکو (البراء) ی کوپی (معرو) (ابن هشام) ۴۴۷/۱ ده لیت : له وانه به ئه وان ئه و گفتوگۆی بهیعه ته یان جلیب کردیی ، وه گه رنا باشتیین که سی بو پیش خست له و شوینه دا (اسعد) ی کوپی (زراره) یه ، (والله اعلم).

^۳ / (مسند) ی ئیمامی نه حمه د.

^۴ / سه یرکه (صحیح مسلم) باب (کیفیه بیعه النساء) ۱۲۱/۲.

۳. (عبدالله) ی کوپی (رواحه) ی کوپی (ثعلبة).
۴. (رافع) ی کوپی (مالك) ی کوپی (عجلان).
۵. (البراء) ی کوپی (معرو) ی کوپی (صخر).
۶. (عبدالله) ی کوپی (عمرو) ی کوپی (حرام).
۷. (عباده) ی کوپی (الصامت) ی کوپی (قیس).
۸. (سعد) ی کوپی (عباده) ی کوپی (دلیم).
۹. (المنذر) ی کوپی (عمرو) ی کوپی (خنیس).

نه قیبه گانی نهوس

۱. (اسید) ی کوپی (حضیر) ی کوپی (سماک).
۲. (سعد) ی کوپی (خیثمة) ی کوپی (حارث).
۳. (رفاعة) ی کوپی (عبد المنذر) ی کوپی (زبیر).

کاتیک نهه نه قیبه گانه هه لبرژرران پیغه مبهه ﷺ به لئیننامه یه کی تری ئی وه رگرتن ، بهو سیفته ته ی که سه روک و بهر پرسن.

ههروه ها پیی فهرموون : ئیوه وه که فاله ته یی ههواریه گانی (عیسا) ی کوپی (مهیهه) ده بنه که فیلی سه ره که له که تان ، منیش که فیلی ئومه ته که ی خوهم . واته موسولمانه کان . وتیان : به لئ وایه ^۲.

فیلباریک په یماننامه که ناشکرا دهکات

کاتیک که په یماننامه که به ستر ، خه لکه که خه ریک بوو بلاوه یان ئی نه کرد ، فیلباریک قاوی لیدان ، ئه ناشکرا کردنه له کاتی دواساتی دانیشتنه که دا بوو ، نه ده کرا هه موو سه رکه ده گانی قوره ییشی به نه یی پی ناگاداریکرت تا له نا کاودا له ناو شیوه که دا بدهن به سه ره موسولمانه کاند ، ئه فیلبارزه چوه سه رگر دۆلکه یه ک و به دهنگی که به ره هاواری کرد : ئه ری خه لکی شار ، بو نایه ن بو سهیری موچه ممه دو شوینکه وتوانی ؟ ئه وه تا بو جهنگی ئیوه کوپونه ته وه .

پیغه مبهه ری خوا ﷺ فهرموی : { ئه وه درنده که ی عهقه به یه ، سویندم به خودا که دهستم به تال بوو ئه رجا ده زانم چیت به سه رده میتم } پاشان فهرمانیدا به په یمانده ره کان بلاوه ی ئی بکه ن به ره و کاروانه گانیان ^۱.

^۱ / وتراوه له جیاتی (رفاعة) ، (ابو الهیثم) ی کوپی (التهیهان) بوه .

^۲ / ابن هشام ۴۴۳/۱ ، ۴۴۴ ، ۴۴۶ .

نامادهگی نه‌نسه‌ره‌کان بو لی‌دانی قوره‌یش

کاتیک ده‌نگی ئەم فی‌لبازە کەوتە بەرگۆی، (عباس)ی کو‌ری (عبادە)ی کو‌ری (نضلة) وتی: سو‌یندم بەو کەسە‌ی تو‌ی بەهەق ناردوو، ئەگەر ئارەزوو بکەیت سبەینی بە شمشیرە‌کانمان ئەدەین بەسەر خە‌لکی (منی)دا، پی‌غەمبەر ﷺ فەر‌مو‌ی: {ئیمە هیشتا فەرمانی ئەو‌مان پی‌ نە‌دراو، بە‌لام ئیو‌ه بگەر‌ینە‌و‌ه بو‌ مە‌نزڵا‌کانتان} ئیدی ئەوانیش گەر‌انە‌و‌و نو‌وستن هە‌تا بە‌یانی^۲.

قوره‌یش نارە‌زایی دە‌ردە‌بر‌یت بو‌ سەر‌ۆ‌که‌کانی (ی‌ثرب)

کاتیک ئەم هە‌و‌الە کەوتە بەرگۆی قوره‌یشە‌کان، تو‌ورە‌ی کردن و تو‌وشی خە‌م و خە‌فە‌ت و دل‌ه‌راو‌کیی کردن، چونکە ئە‌وان دە‌یان‌زانی کە ئاکامی ئە‌وجو‌رە بە‌یەتە‌نە‌ چ‌ی دە‌ییت، دە‌شیان‌زانی ئە‌نجامە‌کانی بو‌ مال و گیانیان چە‌ندە‌ خراپ دە‌ییت، بو‌یە هەر کەر‌ۆز بو‌و‌ه شان‌دی‌کی گە‌ورە‌ی سەر‌کر‌دە‌و لە‌خوا یاخ‌یە‌کانی مە‌ککە بە‌رە‌و خ‌یو‌ه‌تگا‌کانی (ی‌ثرب) بە‌ری کە‌وتن، بو‌ ئە‌و‌ی نارە‌زایی تو‌ندی خو‌ی لە‌سەر ئە‌و پە‌یمان‌نامە‌یە‌ بخاتە‌ رو‌و بو‌یان، شان‌دە‌کە‌ وتی:

خ‌یل‌ی خە‌زە‌ج، هە‌و‌المان پی‌گە‌یشتو‌ه کە ئیو‌ه هاتو‌ن بو‌لای ئە‌و پیاو‌ە‌ی خە‌زمی ئیمە، بو‌ ئە‌و‌ی لە‌ژێر دە‌ستی ئیمە دە‌ری بکە‌ن و بە‌یەت‌ی بە‌ه‌نی بو‌ جە‌نگ کردن لە‌گە‌لماندا، ئیمە‌ش سو‌یندتان بو‌ دە‌خو‌ین کام خ‌یل‌ی عەر‌ب هە‌یە حە‌ز نا‌کە‌ین بە‌ئە‌ندازە‌ی ئیو‌ه ناخ‌وش‌یی بکە‌یو‌تە‌ ن‌یوانمان‌ه‌^۳، لە‌کاتیکدا مو‌شریکە‌ خە‌زە‌ج‌یە‌کان ه‌ی‌چیان لە‌بارە‌ی ئە‌م بە‌یەتە‌و‌ نە‌دە‌زانی، چونکە لە‌کە‌شی‌کی نە‌ینی تە‌واو‌داو لە‌نیو‌ه شە‌ودا ئە‌نجام د‌را‌بو‌و، ئە‌و مو‌شریکانە‌ کە‌وتنە‌ سو‌یند خ‌وار‌دن: کە هەر‌گی‌ز شتی وانە‌بو‌ه و، ئیمە پ‌یمان نە‌زان‌یو‌ه، هە‌تا هاتنە‌ لای (عبداللە‌)ی کو‌ری (ابی)ی کو‌ری (سلول)، ئە‌و وتی: ئە‌مە قە‌سە‌یە‌کی پو‌و‌چە‌، شتی وانە‌بو‌ه، خ‌یلە‌کە‌ی من نا‌کر‌یت شتی وە‌ها بکە‌ن، ئە‌گەر من لە‌ (ی‌ثرب) بو‌مایە‌ خ‌یلە‌کە‌م بە‌بی‌ پ‌رسی من شتی وە‌هایان نە‌دە‌کرد.

موسو‌لمانە‌کانیش سە‌یری یە‌ک‌تریان نە‌کردو، خو‌یان بی‌لە‌نگ کرد، ه‌ی‌چ یە‌کیان بە‌ بە‌لی‌یان نە‌و وە‌لام‌یان نە‌دانە‌و.

ئیدی سەر‌کر‌دە‌کانی قوره‌یش باو‌ه‌ریان کرد بە‌مو‌شریکان و بە‌ نا‌ئوم‌یدی

گەر‌انە‌و‌ه.

^۱ / زاد المعاد ۵/۲.

^۲ / ابن هشام ۴۴۸/۱.

^۳ / هە‌مان سەر‌چا‌وه ۴۴۸/۱.

دنيا بوونی هه والە که لای قورەیش و

راوه دونانی به یعه تدمران

سه رکرده کانی قورەیش خه ریکبوو ته و او باوه ریان ده کرد که هه والە که درۆیه ، گه پانه وه بۆ مه کهکه ، به لām هه ر سوسه یان ده کردو به شوینیدا ده چوون و لئی ورد ده بونه وه . تابۆیان ساغ بومه که هه والە که راسته و به یعه ته کهش به کرداری پرووی داوه ، ئه مهش له کاتی کهدا بوو که حاجیان به ره و شوینی خۆیان گه پابوونه وه ، ئیدی سواره کانیان که وتنه شوین (پیرب) یی کهان ، به لām پاش ئه وهی له ده ست ده رچوو بوون ، به لām توانیان (سعد) ی کوپری (عباده) و (المنذر) ی کوپری (عمرو) به دی بکه ن ، شوینیان که وتن ، (المنذر) هه لات ، به لām (سعد) یان گرت ، به قه یانی نه عله کانی ده ستیان به گه رده نیه وه به سته وه ، ده ستیان کرد به لی دانی و به قژی سه ری رایان کیشا تا کردیان به ناو مه که کهدا ، له و کاته دا (مطعم) ی کوپری (عدی) و (الحارث) ی کوپری (حرب) ی کوپری (امیه) هاتن و پزگاریان کرد له ده ستیان . چونکه (سعد) کاروانه کانی رینگه ی مه دینه ی بۆ په ناده گرتن کاتی که ئه نساریه کان سهیریان ده کرد وا (سعد) دیار نیه پرس و رایان کرد که به داویدا بگه رینه وه ، له م کاته دا لیانه وه ده رکه وت ، ئیتر به یه که وه گه یشتنه وه مه دینه ^۱.

ئهمه به یعه تی عه قه به ی دووم بوو . که به به یعه تی عه قه به ی گه وه . ناسراوه ، له کهش و هه وایه کهدا سازدرا که پری بوو له سۆزی خۆشه ویستی و بۆ یه که تر بوون و سه رجه م گر دکردنی پارچه کانی تری موسولمانان و ، متمانه و ئازایه تی و نه به ردی له و رینگه یه دا ، ئیمانداریکی خه لکی مه دینه سۆزی ده جولا بۆ برا ئیمانداره لاوازه مه که که ییه که ی و له سه ری ده کرده وه له سته مکاره که ی تووره ده بوو ، له بهر خوا خۆشه ویستی بۆی ده جولا .

ئهم هه ست و سۆزه به ره نجامی ره وتیکی بهرگوزاری نه بوو که پاش چه ند پوژنیک دامرکیته وه ، به لکو سه رچاوه که ی بریتی بوو له باوه ر به خوداو پیغه مبه ران و کتیبه کانی ، باوه رنیک له به رده م هه ره یزکی زالم و سته مکاردا نه جو لیت ، بیرو باوه رنیک که ره شه باکه ی هه لی کرد شتی سهیر به یئیتته کایه وه ، به و باوه ره ئیمانداران توانیان له سه ر لاپه ره کانی میژوو چه ندین پرۆسه ئه نجام بدن ، چه ندین شوینته واری وه های تیدا جی به یلن ، که له کوون و نویدا هاوینمه ی نه بوو بیت و ، له داها تووشدا مه حال بیت شتی وه ها پروو بدات .

^۱ / زاد المعاد ۵/۲ ، (ابن هشام) ۱/ ۴۴۸ ، ۴۴۹ ، ۴۵۰ .

سەرھەتتاگانی كۆچ

پاش ئەوھى كە بەيغەتى عەقەبەى دوھم تەواوبوو ، ئىسلامىش سەركەوتنى بەدەست ھىنا لەدامەزاندنى نىشتامنىكدا بۆ خۆى لەناوەندى بىابانىكدا كە شەپۆلى دەخوارد لە كوفرو نەقامىدا . ئەویش پەر مەترسىترىن دەستكەوت بوو كە لەسەرھەتاي بانگەوازدا دەست ئىسلام كەوت . ئىدى پىغەمبەرى خوا مۆلەتىدا بە موسولمانەكان كۆچ بكن بۆ ئەو نىشتامانە .

ماناي كۆچ جگە لە بەفەرۆدانى بەرژەوەندى و قورىانىدان بەمال و رزگار بوونى گيان چىدى نەبوو ، لەگەل ھەست بەوھى كە ھەموو ئەو مال و سامانە تالان دەكرىت ، سەربارى ئەگەرى تياچوون لەسەرھەتا يان كۆتايى رىگەداو ، دەيانزانى كە بەرھو چارەنووسىكى ناديار دەپۆن و ، لىيان پوون نىھ كە چ دڵەراوكى و ناخۆشەك دىتە رىگەيان .

موسولمانەكان كەدەستيان كرد بەكۆچ كردن و ، ئەمانەشيان دەزانى ، موشرىكانىش ھەر كاتىك ھەستيان بەمەترسى بكرىايە ھەوليان دەدا نەھيئەن پەرۆنە دەرھو ، ئەمەش چەند نموونەيەكە لەوھ :

١. (ئەبو سلمە) ھەوسەرۆ كۆپرەكەى يەكەم كۆچكەر بوون . سالىك پيش عەقەبەى ھەرە گەرە بەپىي راوو بۆچونى (ئەبن إسحاق) كۆچى كرد . كەويستى لە مەدينە دەرچىت ژن براكانى پىيان وت : ھەقمان نىھ بەخۆتەوھ ، بەلام چۆن رىگە دەدەين خوشكەكەمان بەرىت بەرھو ولاتىكى تر؟ بۆيە ژنەكەيان ئى سەندەوھ ، كەسوكارى (ئەبوسلمە) توورە بوون ، وتيان: ئىمەش رىگە نادەين كۆپرەزاكەمان لەگەل ژنەكەدا بىت كە ئىوھ نەھيئەن لەگەل كۆپرەكەماندا بەروات ، ھەريەكە پەلى كۆپرەكەى بەلاى خۆيدا پاكىش دەكرد ، ئەوھ بوو لە ژنەكەيان سەندو برديان ، (ئەبو سلمە) ش بە تەنھا بەرھو مەدينە بەرپى كەوت ، (ئەم سلمە) ش دواى كۆچكردنى ھەوسەرەكەى و وون بوونى كۆپرەكەى ھەموو بەيانىيانىك دەچوھ ساراي (ابطح) تىر دەگريا تا ئىوارى ، حال و گوزەرانى بەم شىوھە تا يەك سال گوزەراندا ، تا دلى يەككە لە خزمانى نەرم بوو ، وتى: ئەرى ناكرىت ئەم ژنە ھەژارە دەرەكەن بەرھو لای مێردەكەى ؟ ئىوھ جياتان كەردەوھ لە مێردو مزالەكەشى ، ئەوانىش وتيان پىي : ئەگەر پىت خۆشە بۆ بۆلاى مێردەكەت ، (ئەم سلمە) ھەستا كۆپرەكەى لە خزمانى مێردەكەى سەندەوھو ، كەوتەپرى بەرھو مەدينە . كۆچىك ماوھەكەى پىنج سەد كىلومەترە . يەك بەندەى خواى لەگەلدا

نەبوو ، تا گەيشتە ناوچەى (الفتحيم) لەویدا (عثمان)ى كۆپى (طلحة)ى كۆپى (ابى طلحة)ى بىنى ، كە لەحالى تىگەيشت بەرپىى كرد تا گەياندىه مەدينە ، كاتىك سەيرىكى (قبا)ى كرد پىى وت: پياوھەت لەو گونەدايه، پشت بەخوا برۆ ناويهوھ ، ئنجا خۆى بەرو مەككە گەرايهوھ^١.

٢. كاتىك (صهيب) ويستی كۆچ بكات ، كافرانى قورەيش پىيان وت: كەماتىتە ناومان خزمەتكارىكى كەم دەست بویت ، لەناو ئىمەدا مال و سامانەكەت زۆر بوو ، گەيشتیتە ئەم حالەت ، پاشان دەتەوئەت بەخیزان و مالهوھ دەرچیت؟ سوئند بىت ھەرگىز شتى وانابىت . (صهيب) پىى وتن: ئەگەر مالهەكەتان بدەمى وازم ئى دەمىن ؟ وتیان: بەلى ، وتى: ئەوھ منىش مال و سامانەكەم بەخشى بەئىوھ . ئەو ھەوالە گەيشتموھ بە پىفەمبەر ﷺ فرموو بووى: بەراستى (صهيب) قازانجى كرد ، بەراستى (صهيب) قازانجى كرد^٢.

٣. (عمر)ى كۆپى (خطاب) و (عياش)ى كۆپى (ابى ربيعە) و ، (هشام)ى كۆپى (عاصى) كۆپى (وائل) ئەوانيان دانا لە شوئىنىك بەيەكترى بگەن لەبەرەبەياندا ، پاشان لەوئوھ كۆچ بگەن بەروھ مەدينە ، (عمر) و (عياش) لەكات و شوئىنى ديارى كراودا بەيەكگەيشتن كەچى (هشام) ديار نەبوو.

كە گەيشتنە مەدينەو لە (قبا) دابەزىن ، (ابو جەل) و (حارث)ى براى چوون بۆ لاى (عياش) كە داىكى ھەرسىكيان يەكئىكە . پىيان وت: داىكت ئاھى كردوھ كە شانە بەر سەرى نەكەوئەت و نەچىتە بەر سىبەر ھەتا تۆ دەبينئەت ، (عياش) دلى نەرم بوو ، (عمر) ﷺ فرمووى: (عياش) سوئندم بەخوا ئەوانە دەيانەوئەت لەسەر ئايىنەكەت ھەلت بگىرنەوھ وريايان بە ، سوئندم بەخوا ئەگەر ئەسپىك بداتە سەرى داىكت شانە ھەلدەگريئە ، سوئند بىت ئەگەر گەرمای مەككە لىى بدا رادەكاتە بەر سىبەر ، (عياش) بەگوئى (عمر)ى نەكردو لەبەر سوئندەكەى داىكى لەگەلئاندا گەرايهوھ ، (عمر) پىى وت: مادامەكى دەروئەتەوھ ئەو وشترە ھىمنە چاكەى من بەرە ، پشتى بەرنەدەيت ، ئەگەر گومانەت بەشتىك برد خۆت پىى دەرباز بگە . بەسواری وشترەكە گەرايهوھ ، تاگەيشتنە نيوھى رىگە ، (ابو جەل) پىى وت: ئەرى (عياش) بەراستى لەسەر پشتى ئەم وشترە بى تاقەت بووم ، سواری ناكەيت لە پشت خۆتەوھ؟

^١ / ابن هشام ١/ ٤٦٨، ٤٦٩، ٤٧٠.

^٢ / همام سقرضاوة ١/ ٤٧٧.

(عیاش) وتی: به‌ئلی‌باشه، وشتره‌که‌ی دانیش‌اند ویستی له‌سهری دابه‌زیت، که
 نزیک‌ی زه‌وی بوموه په‌لاماریان‌دایه‌و ده‌ست و قاچیان به‌ست، دوا‌ی ئه‌وه به‌روژی پروناک
 کردیان به‌ناو شاری مه‌که‌که‌دا ده‌یانوت به‌ خه‌لک: خه‌لکی مه‌که‌که، سه‌رلیش‌یواوه‌کانتان
 ئاوا لی‌بکه‌ن، هه‌روه‌کو ئی‌مه‌کردمان^۱.

ئه‌مه‌سی‌حاله‌ت بوون بۆ هه‌رکه‌سه‌یک موش‌ریکان پشیان بزانیایه‌ که
 ده‌یه‌وئیت کۆچ بکات بۆ مه‌دینه، به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا خه‌لک پۆل پۆل به‌دوا‌ی
 یه‌که‌دا کۆچیان ده‌کرد، پاش دووما‌نگ و چه‌ند پۆژیک له‌دوا‌ی به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی
 گه‌وره‌وه له‌ناو مه‌که‌که‌دا جگه‌ له (پیغه‌مبه‌ر ﷺ) و (ابوبکر) و (علی) که‌س نه‌ما‌بووه،
 که به‌فه‌رمانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ کاره‌کان هه‌ل‌ده‌ستان، مه‌گه‌ر که‌سه‌یک موش‌ریکان
 بیانگرتایه، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ یاتاخ و که‌ل و په‌لی پیچا‌بووه‌و چاو‌ه‌روانی ده‌کرد تا
 فه‌رمانی پی‌بک‌ریت به‌ده‌رچوون، (ابوبکر) یش که‌ل و په‌لی ئاما‌ده‌ کرد^۲.

(بخاری) له (عائشه‌)وه ده‌گه‌ی‌رتنه‌وه، فه‌رموو‌یه‌تی: پیغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمو‌وی به
 موسول‌مانه‌کان من مالی کۆچه‌که‌تانم دیوه‌ باخی خورمای زۆری تیدا‌یه، هه‌ندیک
 کۆچیان کرد به‌ره‌و مه‌دینه، زۆری‌نه‌ی ئه‌وانه‌ش کۆچیان کردبوو به‌ره‌و حه‌به‌شه
 گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه، (ابوبکر)یش خۆی ئاما‌ده‌ کرد به‌ره‌و مه‌دینه به‌رێ‌ بکه‌وئیت،
 پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پی‌ی فه‌رموو، جاری په‌له‌ مه‌که‌، تکانه‌که‌م مۆله‌تم بدری‌ت، (ابوبکر)
 پی‌ی فه‌رموو: دایک و بابم به‌ قوربانت بی‌ت، ئایا ئومید ده‌که‌یت که مۆله‌ت بدری‌ت؟
 فه‌رمو‌ی: به‌ئلی، ئیت‌ر (ابوبکر) خۆی هی‌شته‌وه به‌دیار پیغه‌مبه‌ره‌وه ﷺ بۆ ئه‌وه‌ی
 هاو‌ری‌یه‌تی بکات، پی‌شته‌ری‌ش بۆ ماوه‌ی چوار مانگ دوو وشتری چاکی دابه‌ستبوو
 به‌گه‌لای (سم‌)^۳.

^۱ / (هشام) و (عیاض) له‌کۆت و زنجیری کافراندا ما‌بو‌نه‌وه، تا پیغه‌مبه‌ر ﷺ کۆچی کرد، جارێکیان فه‌رمو‌ی: کی
 ده‌توانی (عیاض) و (هشام) م بۆ به‌ئینی؟ وه‌لیدی کوری وه‌لیدی وتی: من ده‌یان‌ه‌نیم بۆت پیغه‌مبه‌ری خوا، وه‌لیدی به
 په‌نامه‌کی هاته‌وه‌ ئا‌و مه‌که‌که، ژنێکی بی‌ی خۆراکی بۆ ده‌بردن شوینی که‌وت تا جیگه‌کیانی دۆزی‌وه، له‌خانه‌یه‌کی بی‌
 بن‌مێچدا گیرا‌بوون، که ئیواره‌ دا‌هات به‌سه‌ر دیوارمه‌کیدا سه‌رکه‌وت کۆت و زنجیرمه‌کانی پچ‌راندو سوارێ وشتره‌که‌ی
 خۆی کردن تا مه‌دینه، سه‌یرکه‌ (ابن‌هشام) ١/٤٧٤، ٤٧٥، ٤٧٦، هاتنی (عمر) یش بۆ مه‌دینه له‌گه‌ل (٢٠) هاوه‌لی تر‌دا
 بوو. (صحیح البخاری) ١/٥٥٨.

^۲ / زاد المعاد ٢/٥٢٥.

^۳ / صحیح البخاری، باب هجره‌ النبي ﷺ و اصحابه ١/٥٥٣.

له (دار الندوة) دا ﴿په رله مانی قوره‌یش﴾

کاتیک موشریکان هاوه لانی پیغه مبهریان دهبینی ﷺ خوځان ناماده کردوه
 دهرنه چن و، مال و منال سامانه کیان بهر و نهوس و خمره ج دهبن، خه م و
 دلپراوکیه کی دایگرتن، تووشی خه مکیه ک بوون شتی ودهایان به خوځانه وه نه دیبوو ،
 مه ترسیه کی گه وه هاتبوه پیشیان، که هه پرده شی له قهواره تابووری و بتپه رستی که یان
 ده کرد، دهرکیان کردبوو به گه وه ریه تی که سیتی پیغه مبهر ﷺ و کاریگه ریتی له سهر
 خه لک و تیروته واویتی سهر کرده یی رینومایی مرقه کاندوا، نهو لیها تن و هیمه مت و
 پاسالی و گیان فیداییه ی هاوه لانی هه یانبوو له ریگا که یدوا ، نهو تواناو هیزو
 ده سه لاته ی (اوس) و (خزرج) هه یانه و، نهو هزی ناشتی و چاکسازیه ی ژیره کانی
 هه ردو و خیله که هه یانه بو نه هیشتنی جیاوازی نیوانیان ، پاش نه وه ی چه ندین
 سالی پیشت شهر ی ناو خوځان دی بوو.

هه روه ها ده یان زانی که مه دینه چ جیگه وته یه کی ستراتیژی گرنگی هه یه
 سه بارت به و ریگه بازرگانیه ی که به که ناری دهریای سووردا له یه مه نه وه بهر و
 شام دهرات ، خه لکی مه که ش سالانه بری چاره که ملیونیک دیناری نالتون
 بازرگانیان بهر و شام دهرد، نه مه جگه لهو بره ی دهستی خه لکی (طائف) و
 شوینه کانی تر ده که وت ، دیاریشه که به نه رته ی بازرگانی له وشوینه دا پشته ی به
 ناسایشی نه ورپیگه یه به ستبوو.

شاراوه ش نه بوو لای قوره یشیه کان که بانگه وازی ئیسلامی له (یثرب) دا چر
 ده بیته وه ، نه و جا چ مه ترسیه کی ده بیت و خه لکه کیان چ پرو به پرو بوونه وه یه کیان
 له گه لدا ده که ن.

ئیدی موشریکان به ته واوی هه ستیان کرد به و مه ترسیه ی هه پرده ده کات
 له قهواره یان، ده گه پران به شوین باشتین نامرژدا که نه و مه ترسیه له خوځان دور
 بخه نه وه، که هو سهره کیه که ی هه لگری ئالا که یه تی نه ویش پیغه مبهری ئیسلامه ﷺ.
 له رژی (۵) شه ممه ی (۲۶) ی مانگی (صفر) سالی (۱۴) هه می پیغه مبه ریتی دا
 ، هاوړیک له گه ل (۱۲) ی مانگی دیسه مبهری سالی (۵۷۰) ی زایینی^۱ واته پاش نزیکه ی

^۱ / نه م میژده مان پاش لیکو لینه وه یه که وهرگرت که (علا مه) (محمد سلیمان المنصور فوری) له (رحمه للعالمین)
 دا توژماری کردوه ، ۹۵/۱ ، ۹۷ ، ۱۰۲ ، ۴۷۱/۲.

دوومانگ و نيو لمبىيىعتى عەقبەى گەورە . پەرلەمانى مەككە (دارالندوھ) لەسەرەتاي پۆژەكەيدا^۱ ترساناكترين كۆبۈنەھەيان ئەنجامدا لەمىژئوى خۇياندا ، لەو كۆبۈنەھەيەدا نوڭنەرى ھەمووتىرە قورەيشىيەكان ئامانەبۈون ، بۇ ئەھدى بىكۆلنەھە لەنەخشەيەكى يەكلا كەرەھە كە ھەلگىرى ئالاي بانگەوازە ئىسلامىيەكە لەناو بەرىت و ، بۇ ھەتتا ھەتايى نوورى تىشكەكەى بىكۆرئىننەھە.

سەرە زۆر ديارەكانى ئەو كۆبۈنەھە ترسانا كە لە نوڭنەرانى قورەيش بۈون كە برىتى بۈون لە :

(۱) (أبو جهل)ى كۆپى (هشام) لەجياتى تىرەى (بنى مخزوم).

(۲) (جبیر)ى كۆپى (مطعم) و (طعمية)ى كۆپى (عدى) و (الحارث)ى كۆپى (عامر) ، لەجياتى (بنى نوفل) كۆپى (عبد مناف).

(۳) (شيبه) و (عتبه) كۆپانى (ربيعه) بۈون ، (أبو سفیان)ى كۆپى (حرب) ، لە جياتى (بنى عبد الشمس)ى كۆپى (عبد مناف).

(۴) (النضر)ى كۆپى (حارث) ئەو كەسە بوو كە سەرۈپى ئازەلى كرد بەسەرى پىڭفەمبەردا ﷺ ، لەجياتى (بنى عبد الدار).

(۵) (أبو البختری) كۆپى (هشام) ، (زمعە)ى كۆپى (أسود) و ، (حكيم)ى كۆپى (حزام) لەجياتى (بنى أسد)ى كۆپى (عبد العزى).

(۶) (نبيه) و (منبه) ھەردو كۆپەكەى (الحجاج) . لەجياتى (بنى سهم).

(۷) (أمیه)ى كۆپى (خلف) ، لەجياتى (بنى جمح).

كاتىك ھاتن بۇ (دار الندوھ) شەيتان لەشیوھى پىاویكى شكۆداردا ھاتە رینگەیان ، تاجە گولینەيەكى بەسەرەھە بوو ، لەبەردەكەكەيدا ۋەستابوو ، وتیان : ئەم پىاۋە پىرە كىيە ؟ وتى : پىرە پىاویكى نەجدىم بىستەم كە خۇتان بۇچى ئامادە دەكەن ، ئامادەبووم تاگویم لەگوتەكانتان بىت ، بەلكو لەنامۆژگارى و بۇچوونەكانى خۇى بىبەشتان نەكات ، وتیان : قەيدى نىە ۋەرە ژورەھە ، لەگەلياندا چوہ ژورەھە .

^۱ / ئەھدى بەلگەيە لەسەر ئەھدى كە كۆبۈنەھەكە لە سەرەتاي پۆژدا ئەنجام دراۋە ، ئەو رىۋايەتەيە كە (إبن إسحاق) دەيگىزئىتەمۇ دەلىل : جبرىل ھەوالى ئەو پىلانەيدا بەيڭفەمبەر ﷺ و مۇلەتتى پىندا كەكۆچ بىكات ، پاشان ئەو رىۋايەتەش كە (بوخارى) دەيگىزئىتەمۇ لە ھەرموودەيەكى (عائشە) ۋە كەيڭفەمبەر ﷺ لە قرچەى نىۋەپۇدا ھات بۇ لاي (ابوبكر) و پىنى ھەرموود .

قەسەویاسی پەرلەمانی و

كۆدەنگى لەسەر بېرىارىكى زالمانى بۆشەھىدكردنى پېغەمبەر ﷺ

ھەرئەوئەندەى ئەندامانى كۆبوونەوئەكە تەواو بوون دەستكرا بەپېشنىيارو چارەسەرەكان ، گفتوگو درێژەى كېشا ، (ابو الاسود) وتى: لەم شارەدا دەرى دەكەين و لیڤە نایهیلین ، گوی نادهینی بۆكوی دەروات ، یان لەكویدا دەگیرسیتەو ، ئەو كاتە بارودۆخمان چاك دەبیئت و ەك جار انمان ئی دیت.

پیرە پیاو ەجدیەكە وتی: نەخیر ئەو ەپایەكى باش نییە ، ئەدى نابینن قەسەى چەند شیرین و کاریگەرە ، چەندە بەتوانایە لە كەمەندكیش كردنى دلئى مرۆفەكاندا ؟ سویند بیئت ئەگەر وابكەن بېواتە ناو ەرخیلێكى تری ەرب ئەوجا حالتان خراپتر دەبیئت ، پاشان پېش خویان دەدات بۆ سەر ئیو ، ەتاكو پیتان پیدادەنیئت لە وولاتى خوتاندا ، ئەوجا چى بویت پیتان دەكات ، ەپایەكى تر بلین.

(ابو البختری) وتی: لە زنجیرە بەندى ئاسنیدا بیبەستەو ، لەژورێكدا دایبینن ، پاشان چاوەرێى بكەن تاوئەكو چارەنووسى شاعیران . زهیرو نابغە . ی ئی دیت ، ەركەسێك بەو توونى مەرگەدا بېروات تووشى دەردەسەرى ئەوان ئەبیئت.

پیرە نەجدیەكە وتی : نا نا سویندتان بۆ دەخۆم كە ئەو ەپایەكى پەسەند نیە ، سویندبیئت ئەگەر . وەكو خوتان دەلین . بیبەستەو . ئەوا لە پشت دەرگاوە خۆى قوتار دەكات بۆلاى ھاوئەكانى و ، لەوانیە بەدەن بەسەرتانداو لە دەستانى بسینن ، پاشان بەھۆیەو زۆر بین و بەسەرتاندا زال بین ، بەراستى ئەمەیان را نییە ، ەپایەكى تر بلین.

پاش ئەوئەى پەرلەمانى قورەیش ئەم دوو پېشنىیارەى پەتكرەو ، پېشنىیارێكى گوناھكارانەى خرایە بەردەست ەموو ئەندامەكانى پەزامەندیان نواند لەسەرى ، ئەو پېشنىیارە سەركرەدى تاوانبارەكانى مەككە (ابو جەل) كورپى (هشام) خستیه پوو ، (ابو جەل) وتی: سویندم بەخودا من ەپایەكم ەپە باوەر ناكەم ھیشتا ئیو پیتان لیى كەوتبیئت ، وتیان چىیە (ابا الحكم)؟ وتی: پیم وایە لە ەر تیرەكە گەنجیكى ئازای جوامیرى بەجەرگ بەینین و ، ەریەكەیان شمشیرێكى بېرندەى بەدەینە دەست ، ئەوانە بېرۆنە سەرى و ، بەیەكەو بیدەنە بەر شمشیرۆ بیکوژن ، ئەوجا پزگارمان دەبیئت ، ئەگەر وایانكرد خوینەكەى بەناوخیل و تیرەكاندا بلاوئەدەكات ، ئەوجا (بنو عبدمناف) ناتوانن شەر لەگەل ەموو تیرەكاندا بكەن و ، داواى (فدیە)مان ئی دەكەن ئیمەش دەیانندەینى.

پیره نهجدیه که وتی: ئەمە قسە ی تەواوە ، منیش تەنها ئەم پرایەم پی پەسەندە ، ئیدی پەرلەمانی مەککە یە ک دەنگیاندا بەو بێرێارە تاوانکاریەو، نوێنەرەکان گەڕانەووە بۆ مائەکانیان ، دەستبەجی دەستیان کرد بە جی بە جی کردنی ئەم بێرێارە^۱.

کوچ کردنی پیڤەمبەر ﷺ

کاتیک که بێرێارە تاوانکاریە که دەرچوو بە کوشتنی پیڤەمبەر ﷺ ، جبریل (ع.س) بە (و.حی) خۆی گەرەووە دابەزێە خوارووە بۆ لای و هەوایی پیلانە که ی قورەیشیی پی راگەیاندا ، هەوایشیی دایە که خۆی گەرە مۆلەتی پیدراوە کوچ بکات و کاتی کوچە کهشی بۆ دیاری کردووە پیی فرموو: ئەمشەو لەناو ئەو جینگە یە تدا مەمێنە که شەوانی تر تیایدا دەمایتەو^۲.

بۆ نیوەرۆ پیڤەمبەر ﷺ چوو بۆ لای (أبو بکر) . بۆ ئەوێ ریک بکەوێت لە گەلیدا لە سەر قوناغەکانی کوچە که یان ، (عائشە) (ر) دەگێرێتەووە دەلێت: لە مائە که ی (أبو بکر) دا دانیشتبوین ، لە قرچە ی نیوەرۆ دا بوو کە سیک هات و وتی بە (أبو بکر) : ئەوێ پیڤەمبەری خوا یە ، سەر و چاوی پۆشیو ، ئەمە لە کاتیکدا بوو کە هەرگیز لەو کاتە دا نە دەهات بۆ لامان ، خیرا (أبو بکر) هەستاو فرمووی: دایکم و بابم بە قوربان ی بیّت ، سوێند بیّت دیارە شتیکی گرنگ هی ناویتی لەم کاتە دا.

(عائشە) دەلێت: پیڤەمبەری خوا ﷺ هات ، داوای مۆلەتی هاتنە ژۆرەوێ کرد ، (أبو بکر) فرمووی: ئەوانە هەموو کەسی خۆتن ، دایک و بابم بە قوربان ی بیّت ، پیڤەمبەری خوا فرمووی : مۆلەتی دەرچوونم پیدراوە ، (أبو بکر) فرمووی : کەواتە هاوڕێیەتی سەفەرت دەکەم ، دایک و باوکم قوربان ی بیّت ؟ پیڤەمبەری خوا فرمووی : بەئێ^۳.

پاش ریککەوتن لە سەر پلانی کوچکردنە که ، پیڤەمبەری خوا ﷺ گەڕایەووە بۆ مائە که ی خۆی ، چاوەڕوانی هاتنی شەوی دەکرد.

^۱ / سەیرکە (ابن هشام) ۱/ ۴۸۰ ، ۴۸۱ ، ۴۸۲ .

^۲ / ابن هشام ۱/ ۴۸۲ ، زاد المعاد ۲/ ۵۲ .

^۳ / صحيح البخاری ، باب هجرة النبي ﷺ واصحابه ۱/ ۵۵۳ .

گه مارؤدانى ماله كهى پيغه مبهري ﷺ

گهوره تاوانبارانى قوپه يش روژه كهيان به خوسازدان بو نه خشه داريز ژوه كهوه به سمربرد كه پهرله مانى مهككه (دارالندوه) سهرله به يانيه كهى پهيماى له سمردابوو، بو ئهو مه به سته ش يانزه سهرؤك لهو گهوره تاوانبارانه دانرابوون كه بريتى بوون له:

۱. (ابو جهل) كوپى (هشام).
۲. (الحكم) كوپى (ابى العاص).
۳. (عقبه) كوپى (ابى معيط).
۴. (النضر) كوپى (حارث).
۵. (أميه) كوپى (خلف).
۶. (زمعه) كوپى (أسود).
۷. (طعيمة) كوپى (عدى).
۸. (ابو لهب).
۹. (ابى) كوپى (خلف).
۱۰. (نبيه) كوپى (الحجاج).
۱۱. براكهى (منبه) كوپى (الحجاج) ^۱.

(ابن إسحاق) دهليّت: كاتيك كه تاريكايى شه و داهات چاوديري ده رگاي ماله كهيان كرد تا بخهويّت، ئه و جا بدهن به سمر ماله كهيدا ^۲.

متمانهو برؤاي تهوايان هه بوو به سمر كهوتنى ئهم پيلانه خراپهيان، تاواي ئى هات (ابو جهل) به شيويهكى لهخويابى بوون و گالته جاريموه به هاوه لهكانى بليّت: موحه ممه دهلّيّت ئه گهر له سمر ئه و كاره شويى بكهون نه به مهليكى عه ره ب و عه جه م، پاشان زيندوو ده كرينه وه دواي مردن، ئه و جا باخچهى هاووينه ي باخچه كانى ئوردنتان پى ده دريّت، ئه گهر وانه كه ن له ناوده چن، پاش مردنيش زيندوو ده كرينه وه پاشان ئاگرتان بو داخ ده كريّت و تيايدا ده سوتينرين ^۳.

كاتى جى به جى كردنى ئهو پيلانه دواي نيوه شهو بوو، به بيداريى مانه وه چاوه پروانى سه عاتى سفرىيان ده كرد، به لأم خودا بالاده سته به سمر هه مووشتيكد، مولكى ئاسمانه كان و زه ميني به ده سته، هه رچه كه خواست ده يكات، ئهو په ناي مروّقان ده دات به بى ئهو كهس ناتوانيت په نا بدات، ئه و جا ئهو كارهى كرد كه پيشتر پيغه مبه ره كهى پى دواند بوو ﴿وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾ الأنفال / ۳۰.

^۱ / زاد المعاد ۵۲/۲.

^۲ / ابن هشام ۴۸۲/۱.

^۳ / هتمان سقرضاوة ۴۸۲/۱.

پیغمبر ماله‌کە‌ی به‌جی ده‌هیلێت

له‌گه‌ڵ ئەوه‌دا که قورده‌ش به‌ته‌واوی خوێان بۆ پیلانه‌که سازکردبوو که‌چی به‌ته‌وا‌ی شکستیان هینا، له‌وکاته‌ ته‌نگه‌تاوه‌دا پیغمبر ﷺ فرموی به‌ (علی) کۆری (ابی طالب): { له‌جیگاکه‌ی مندا بنوو، خۆت به‌م بورده‌یه‌ی من داپۆشه‌ که (حضرمی) یه‌کی سه‌وزه ، له‌ ژێریدا بنوو ، دلنیا به‌ شتیکت تووش نابێت که پیت ناخۆش بێت } پیغمبر ﷺ نه‌ریتی وابوو که به‌خوتایه‌ له‌ژێر ئەو بورده‌یه‌دا ده‌نووست ^۱.

پاشان پیغمبر ﷺ چوو ده‌روه ، به‌نیوان ریزه‌کانیادا تیپه‌ری ، مشتیک خۆلی هه‌لگرت پژاندی به‌سه‌ریاندا ، ئیدی خۆای گه‌وره‌ له‌ناستیدا هه‌موویانی کۆن کردو نه‌یانبینی ، ئەم ئایه‌ته‌ی ده‌خویند: ﴿ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴾ ۹/س، پیاویان تیدا نه‌بوو که‌خۆل به‌سه‌ریه‌وه نه‌بیت ، پیغمبر ﷺ چوو بۆ مائی (ابوبکر) . له‌کوخیکی مائی (ابوبکر) هه‌ . به‌شه‌و ده‌رچوون هه‌تا گه‌یشته‌ ئەشکه‌وتی (ثور) به‌ره‌و پرووی (یه‌مه‌ن) ^۲.

جه‌نگاوه‌ره‌ ئابلقه‌ده‌ره‌کانیش چاوه‌ڕێی سه‌عاتی سفر ده‌که‌ن ، پیش هاتنی کاتی دیاریکراو نیشانه‌ی بی ئومیدی و شکستیان تیدا ده‌رکه‌وت . پیاویک که‌له‌ویدا له‌گه‌ڵیان نه‌بوو هاته‌لایان و که‌بینی له‌به‌رده‌م ده‌رگاکه‌ی مائی پیغمبردا ﷺ وه‌ستان ، پێی وتن: چاوه‌ڕێی چی ده‌که‌ن ؟ وتیان: موحه‌مه‌د ، کابرا وتی: ده‌ک داوه‌شین و خوا له‌ناوتان به‌ریت ، وه‌للاهی ئیسته‌ به‌به‌رده‌متاندا ده‌رچوو ، خۆلی کردوه‌ به‌سه‌ر هه‌موتاندا ، چوو به‌ده‌م کاری خۆیه‌وه ، وتیان: وه‌للاهی نه‌مانبینیوه ، ئنجا هه‌ستان و ته‌پوتۆزه‌که‌ی سه‌ریان ته‌کاند.

به‌لام له‌کونی ده‌رگاکه‌وه سه‌یریکیان کرد (علی) یان بینی ، وتیان : سویندبیت ئەوه موحه‌مه‌ده نووستوووه بورده‌که‌ی داوه به‌خۆیدا ، به‌و شیوه‌یه نه‌جولان تارۆژ بووه‌وه ، ئنجا (علی) له‌جیگه‌که‌ هه‌ستاو هاته‌ده‌روه‌وه ، که‌وته به‌رده‌ستیان ، له‌باره‌ی پیغمبره‌وه ﷺ پرسیاریان لیکرد ، وتی: هیچ له‌و باره‌یه‌وه نازانم ^۳.

^۱ / هه‌مان سه‌رچاوه ۴۸۲/۱ ، ۴۸۲.

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه ۴۸۲/۱ ، زاد المعاد ۵۲/۲ .

^۳ / هه‌مان دوو سه‌رچاوه‌ی پیشوو .

له ماله كهوه بو نه شكهوت

پينغه مېرې خوا ﷺ له شهوي (۲۷) ي مانگي (صفر) ي سالي (۱۴) ي
پينغه مېرېتي بهرامېر به ۱۲-۱۳ ي سېبتي مېرې سالي ۶۲۲ ي^۱ زاييني ماله كه ي به جې
هېشت و چوو بو مالي هاوه له كه ي (ابوبكر) كه خه لك له هاوړپي هتي و مال و ساماني
نه مين بوون. پاشان له دهرگايه كي پشته وه ماله كه يان به جېهېشت ، تا به په له له مه كه
دېرېچن پيش نه وه ي بهر به يان هه لييت.

له كاتي كدا كه پينغه مېر ﷺ ديزاني قور هېش سېرومړانه به شوينيدا دهگېرېن
و ، يه كه م ريگاش كه زهيني نهواني به لادا بچيت له سهر تادا ريگي سهر كه يه كه بهرو
باكورو مه دينه دهچيت ، كه چي نه م ريگيه كي تېواو پينچوا نه ي هه لېرارد ، كه
ريگي باشوړي مه كه يه و ، بهرو يه مېن دهچيت ، به دريژي (۵) ميل ريگي گرته بهر
، تاگه يشته شاخېك ناسرابو به شاخي (ثور) ، شاخيكي بهرزه ، ريگاكي زورسخت
و ناخوشه ، تاشه بهردي زورهو سهر كه وتن پيادا زه حمه ته ، له مېر نه وه پينيه كاني
پينغه مېر ﷺ بريندار بوون - گوتراوېشه : له سهر لاپي دهوړيشت تا شوينه واره كه ي
بسريته وه بويه قاجي پيروزي دامالرابو ، ههركاميان بيت ، (ابوبكر) له كوڼي گرت
كه گه يشته شاخه كه و ، خوي لي توند كرده وه تاگه ياندي به نه شكهوتيك له لوتكه ي
شاخه كه دا ، نه م نه شكهوته له ميژوودا به نه شكهوتي (پور) ناسراوه .^۲

له ناو نه شكهوته كه دا

كه گه يشته نزيك نه شكهوته كه ، (ابوبكر) وتي: سويند به خوا ناروېته ژوره وه
دهبيت له پيشدا من بېوم ، نه بادا شتيكي تيديا بيت با بهرمن بكوييت ، چووه ناوي
دهستيكي پيدا هينا ، ديواره كه ي كوڼيكي تيدابو كراسه كه ي دراندو كوڼېرې كرد ،
دووكوني تري تيذا مابو ههردوو قاجي خسته سريان ، پاشان وتي به پينغه مېر
بهرموو بو ژوره وه ، پينغه مېرې خوا ﷺ چووه ژوره وه ، سهر ي خسته سهر كوڼي
نه بو به كرو نوست ، قاجيكي نه بو به كر كه له كونه كه دا بوو شتيك پيوه ي دا ، له جيگي
خوي نه جولا نه بادا خه بېري بيته وه ، له تاو نازار دلويك فرميسكي چاوي كه وته
سهرده موچاوي پينغه مېر ﷺ ، فرمووي: چيه (ابوبكر) وتي: گهز او م ، دايك و بابم
به قوريانن بيت ، پينغه مېر ﷺ تفې كرده سهر ي چاك بوه وهو نازاري نه ما .^۳

^۱ / رحمه للعالمين ۹۵/۱ ، سهر تا نه م مانگي (صفر) له سالي چوارمه مې پينغه مېرېتيمره دست پي دكات نه گهر سهره تايي
سالي به مانگي (محرم) دابننن ، خو نه گهر سهره تايي سال نه ووه دابننن كه خوي گهره (وهي) نارد بو پينغه مېر ﷺ به بيگومان
نه م مانگي (صفر) له سالي سيانزهمه مېر دست پي دكات ، زوريني نه رانه ي له سهره دا دهوون كه له وانه ي نه م رايه پيسند
يكن ، زورجار هه لمېدنه كه له ريگخستني بوو دلوكاندا ، نه م لېرودا سهره تاي سالمان به مانگي (محرم) دانواه .
^۲ / رحمه للعالمين ۹۵/۱ ، مختصر سيرة الرسول نوسيني شيخ عه بدولاي نه جدي ل ۱۶۷ .
^۳ / (ريزن) له عومري كورې خه تابه وه ﷺ روايه تي كرده ، داي نه و ژاري ماره كه گه رايه وهو نارو سكي له كاتي وه فاتي دا و
نه وهش هزي مردي بوو ، بېروانه (مشكاه المصابيح) ، باب مناقب (ابي بكر) ۵۵/۲ .

سى شەو لە ئەشكەوتەكەدا مانەو ، شەوى ھەينى و شەوى شەمەو شەوى
 يەك شەمە ، (عبداللە)ى كۆپى (أبو بكر) لەلايان دەمايەو ، عائشە دەلّيت: (عبداللە)
 كۆپىكى گەنجى ورياي ژير بوو ، لە سەحەردا لاى ئيمە دەردەچوون لە مەككە پوژى
 دەكرەو ، ھەرچى ھەوالىكى ببیستايە كە شەو داھات دەيھيناىو بو پىغەمبەرى
 خوا ﷺ ، (عامر)ى كۆپى (فەيرە)ش غولامى (أبو بكر) بوو مېگەلىكى لەو دەورووبەردا
 دەلەوهراند ، كاتى خەوتنان مېگەلەكەى ئى نزيك دەكرەنو و تا شيريان دەخوارد ،
 ئەنجا پيش تاريك و پوونى بەيانى دەگەرايەو بەرو مەككە ، (عامر) ھەموو شەوىكى
 ئەو سى شەو بەم شىوئەى دەكر ، ھەموو جارگيش (عامر)ى كۆپى (فەيرە) بە
 مېگەلەكەىو شويىنى (عبداللە)ى كۆپى (أبو بكر) دەكەوت كە لەمەككە دەرنەچوو
 بوئەوى جىگە پىيەكانى بىرپتەو^۲.

كاتىك قورەيش دۇنيابوو لەوى پىغەمبەرى خوا ﷺ لەدەست دەرچوو لە
 شەوى جىبەجى كردنى پىلانەكەدا شىت بوون ، يەكەم شتىك كرديان لىدانى (على)
 بوو، راپيچيان كرد بەرو مەككە ، ماوئەك بەنديان كرد ، بەئومىدى ئەوى ھەوالىكى
 لىو وەرگىرن لەبارەى پىغەمبەر ﷺ و ھاوئەكەىو^۳.

كاتىك كە ھىچيان لە (على) دەستەكەوت پوشتن بو مالى (أبو بكر) ، لە
 دەرگاياندا ، (اسماء)ى كچى (أبو بكر) ھاتە دەروو ، پىيان وت: كوا باوكت ؟ وتى:
 سوئند بەخوا نازانم باوكم لە كوئىيە ؟ (أبو جھل) . كە پياوئىكى دەم پىسى ھەرزەگو
 بوو . دەستى بەرز كەردەو شەپازلەىكى لىدا گوارەكەى گوئى كەوتە خوارەو^۴.

لەدانىشتنىكى خىزاي نائاساييدا قورەيش بىريارى بەكارھىنانى ھەموو
 ئامرازىكىدا بو گرتنى ئەو دوو پياو ، بۆيە ھەموو ئەو رىگانەى لەھەر چوارلاو دىنە
 سەر مەككە ، خستيانە ژىر چاودىريەكى توندى چەكدارەو ، ھەروەھا بىريارى
 خەلاتىكى گەورەىدا كە برىتى بوو لە ديارى (۱۰۰) و شتر بو ھەريەكك كە بتوانىت
 يەكك لەو دوانە بەزىندووىى يان بەمردووىى تەسليم بە قورەيش بكا تەو^۵.

ئىدى ھەرچى سوارچاك و پىادەو پىئەلگريان ھەيە كەوتنە گەران ، بەشاخ
 و دۆل و دەشت و گردۆلكەدا ، بەلام بى ھوودە بوو.

¹ / سەيرى (فتح البارى) بکە ۲۳۶/۷.

² / (ابن هشام) ۴۸۶/۱.

³ / رحمه للعالمين ۹۶/۱.

⁴ / (ابن هشام) ۴۸۶/۱.

⁵ / بروانه (مصحح البخارى) ۵۵۴/۱.

موشریکان ههتا ده می ئه شکه و ته کهش هاتن ، به لام خودا بالادهسته ،
 (بوخاری) ده گپزیته وه له (انس) وه له (ابوبکر) وه ﷺ ده لیت: له ئه شکه و ته کهدا له گهل
 پیغه مبهردا بووم ﷺ . سه رم بهرز کرده قاج و قوی موشریکه کانم بینی ، وتم:
 پیغه مبهری خوا ﷺ خو ئه گهر یه کیکیان سهیری خواره وه بکات ده مانبینیت ،
 فرمووی: بیدهنگ به (ابوبکر) ، ئیمه دوانین خودا سیئه ممانه ، له ده رپزینیکی تردا :
 (ابوبکر) چی ده لیت له باره ی دوو کهسه وه که سیئه میان خودا بیت !!^۱
 به راستی موعجزه یه که بوو که خودا پیغه مبهره که ی پی شکو دار کرد ﷺ ، له
 کاتیکیا که چهند ههنگاو ئیکیان مابوو بگهنه پیغه مبهر ﷺ و هاوه له که ی که چی گهرانه وه .

که ووتنه ری به ره وه مه دینه

کاتیک که کهف و کو ی گهرانی موشریکان دامرکایه وه ، کاری مه فره زه کانی
 گهران کو تای هات ، ورورانی قو په یش پاش ئه و راوانانه سی روزه سه رسه ختانه یه
 میور بو وه به بی هیچ نه نجامیک ، ئیدی پیغه مبهری خوا ﷺ و هاوه له که ی خو یان
 ئاماده کرد بو ده رچوون به ره وه مه دینه .

(عبدالله) ی کو پی (اریقط اللیثی) ی به کری گرتبوو ، که ریبه رو شاره زای
 ریگه بوو . تا ئه و کاته موشریک بوو ، ئه مان متمانه یان پی هه بوو ، هه ردوو
 وشتره که ی خو یان دابوو به ده ستی و به لینیان به یه کتری دابوو که دوا ی سی شهرو
 به هه ردوو وشتره که وه بیته به رد هه ئه شکه و ته که ، کاتیک که شهوی دوو شه ممه هات
 ، سه ره تای په یبعی یه که می سالی (۱) ی کو پی / به رامبه به (۱۶) ی سیبتیمبهری
 سالی (۱۲۲) ی زایینی ، (عبدالله) ی کو پی (اریقط) به خو ی و وشتره که وه هات
 بۆلایان ، له ویدا (ابوبکر) وتی به پیغه مبهر ﷺ: دایک و بابم به قوربانت بیت ئه ی
 پیغه مبهری خوا ﷺ ، یه کی که له دوو وشتره هه لبریره ، نه نجا باشت زینیانی ئی نزیک
 کرده وه ، پیغه مبهر ﷺ فرمووی: به نرخ ی خو ی .

(اسماء) ی کچی (ابوبکر) یش (پ) خۆراکه که ی بۆ هیئان و ، بی ری چوو بوو
 بیخاته تویش به به یه که وه ، که به ری که وتن ، چوو ویستی خۆراکه که بخاته که شکو لیکه وه
 ، سهیری کرد تویش به به ری نی یه ، ئیدی پشتینه که ی کرد به دوو پارچه وه خۆراکه که ی

^۱ / (صحيح البخاری) ۵۱۶/۱، ۵۵۸، ترسکه ی (ابوبکر) له به رخوی نه بوو، به لکو ئه گزانه وه یه که ده لی: کاتی
 نه بو به کر پی هه لگرا نی بینی خمی پیغه مبهری ئینشت ﷺ و پی فرموو: نه گهر من بکوژیم یهک پیام ، به لام نه گهر تو
 بکوژیت یهک نوممت ده فو تیت ، له ویدا پیغه مبهر ﷺ فرمووی: ﴿ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَا ﴾ ، به وانه مختصر سیره
 الرسول نووسینی شیخ عبدوللای نه جدی ل ۱۶۸.

کرده یهکیکیان و وهک کهشکول هملی واسی ، پارچهکهی تریشی کردهوه به پشتوین ، لهویدا ناوئرا به (ذات النطاقین) ^۱.

پاشان پیغهمبهری خوا ﷺ و (ابوبکر) ﷺ بهری کهوتن ، (عامری کوپی (فهیره) یش لهگه لایاندا کهوته ری ، ربهرهکه ، (عبداللهی کوپی (اریقط) ، ریگهی کهنار دهریای پیگرتن.

یهکه مجار که له نه شکوته کهوه دهرکهوتن پروی کرده باشوور بهرو یهمن و ، پاشان پروی کرده پوژئاوا بهرو کهنار دهریا ، تاگه یشته ریگه یه کهسی پیندا نه چوو بوو ، له نزیکی کهناری دهریای سوره وه پروی کردهوه باکورو ، به رییه کدا پوشت - مه گهر به که میی - وه گهرنا کهس پی لی نه که وتبوو.

(ابن إسحاق) باسی ئهو شوینانهی کرده که پیغهمبهری خوا ﷺ لهو ریگه یه دا پیایدا گوزه راوه ده لیت : کاتیک ریبه ره که دهریکردن بهرو خواری مه که که وتنه ری ، پاشان به ریی کردن بهرو کهنار دهریا تا له ریگه لایاندا له خواری (عسفا) ه وه ، پاشان خستنیه ری بهرو خواری (امج) ، پاشان به ریی خستن تا له ریگه لای دایه وه پاش ئه وهی که له (قدید) گوزه را ، ئه نجا له ویش دهری کردن که وتنه ری بهرو (خرار) ، ئه نجا بهرو (ثنية المرة) ، پاشان بهرو (لقف) ، ئه نجا له دهری (لقف) دهرچوون و ، چوونه ناو دهری (مجاج) ، پاشان بهرو (مرجح مجاج) پاشان چوونه (مرجح ذی العضوین) ، پاشان بو (بطن ذی الکشر) ، پاشان بهرو (جداجد) ئه نجا بهرو (الأجرد) ، پاشان بو (ذا سلم) ، له (بطن اعداء مدلجة تعهن) ه وه بهرو (عبایید) ، پاشان له (الفاجه) تیپه رین ، پاشان دابه زینه ناو (العرج) ، پاشان به ریی کهوتن بهرو (ثنية العائر) - له لای راستی ره کوبه وه . هه تا کو دابه زینه ناو (بطن رئم) و پاشان گه یاندنیه (قباء) ^۲ ، ئه مهش نمونه یه که لهو پرو داوانه ی له ریگه دا به سه ریاندا هات :

۱- (بوخاری) ده گپرتیه وه له (ابوبکر) (صدیق) ه وه ﷺ ده لیت : ئهو شه وه به ریی کهوتن تاسبه یینی گهرمای نیوه پو به ریوه بوین ، ریگه چول و هول ، کهسی به سه ره وه نه بوو ، به ردیکی دریرتمان بینی سیبه ریکی هه بوو هیشتا خور نه چوو بووه سه ری ، دابه زین ، له ژیریدا شوینیکم چاککرد بو پیغهمبهر ﷺ تا له سه ری بخه ویت ، فره یه کم له سه ری داخست و ، وتم : لیزه بخه وه پیغهمبهری خوا ﷺ ،

^۱ / صحیح البخاری ۵۵۳/۱ ، ۵۵۵ ، هره ها ابن هشام ۴۸۶/۱.

^۲ / ابن هشام ۴۹۱/۱ ، ۴۹۲.

من باوه شینت دهکم ، نوست ، ههستام باوه شینی بکه ، بینیم وا شوانیک
میگه له که ی داوه ته بهرو بهرو بهرده که دیت ، دهیویست وهک ئیمه بجه ویتوه ،
پیم وت : تو شوانی کییت ؟ وتی : شوانی پیاویکی مه که یی یان مه دینه ییم ، وتم
: ئایا میگه له که ت شیریان تیدایه ؟ وتی : بهلئ ، وتم : ئایا ده یاندوشیت ؟ وتی :
بهلئ ، مییه کی گرت ، وتم : گوانی مییه که له خول و موو پیسیی بته کیینه ، که مییک
شیری دوشیه ناو دهفریکی پیسته وه ، خوشم دهفریکی ئاوم پیبوو ، بردم بو
پیغه مبهه ^۱ تالینی تیراو بیئت دهستنوویژی ئی هه لبرگرت ، هاتمه وه بولای پیغه مبهه
^۲ پیم ناخوش بوو ههلی بسینم ، وهستام تاخوی ههستا ، ئاوه کهم کرد بهسه
شیره که تا بهشی خواره وهی سارد بووه ، وتم : بخوره وه پیغه مبهه ری خوا ^۳ ،
ئه وهنده ی خواره وه تا تیر بوو ، پاشان فهرمووی : ئایا کاتی ئه وه نه هاتوه که
بهوین ؟ وتم : بهلئ ، دهلیت : ئیدی بهری که وتین ^۱ .

۲. نه ریتی (ابوبکر) ^۴ وابوو له پشت پیغه مبهه وه دهروشت ^۵ ، پیر
دهاته بهر چاوو دهناسرا ، بهلام پیغه مبهه ری خوا ^۶ گهنج دیاربوو نه دهناسرا ،
که سییک که به (ابوبکر) دهگه شت پیی دهوت : ئه و پیاوه کییه له گه لتدایه ؟ دهیوت :
ئه م پیاوه رینوما یی رینگه م بو دهکات ، پرسیارکه ر وایده زانی مه بهستی رینگه یه ،
مه بهستی شی رینگه ی رینوما یی چاکه بوو ^۲ .

۳. (سراقه ی کوپی (مالک) شوینیان که وتبوو ، سوراقه دهلیت : له کاتی که
که له ناو خیله که مدا (بنی مدلج) دانیشتبووم ، پیاویک هاته لام وتی : (سراقه)
ئیسته من له که نار ده ریاهه تارما یی چه ند پیاویکم بینی ، و ابزانم موحه ممه دو
هاوه له کانی بن ، (سراقه) دهلیت : ئیت زانیم که ئه وانن ، پیم وت : نا ئه وان نین ،
بهلام تو فلان و فلانت بینی له بهر چاوی خو مانه وه ده رچوون ، پاش که میک مامه وه
، دوا ی ههستام ، فهرماندا به که نیزه که کهم که ئه سپه کهم بو ده رکات له پشت
گردیکه وه بوم راگرت ، ئنجا رمه کهم هه لگرت و له پشتی ماله که موه ده رچووم ،
رمه کهم سه روخوار کرده وه ، تاگه ی شتمه ئه سپه کهم سواری بووم ، بهری که وت
زانیم که نزیک کردومه ته وه تاچه ند هه نگاو یکم مابوو بگه مه لایان ، ئه سپه کهم
سه رسمیک ی داو له سه ری که وتمه خواره وه ، جاریک ی تر سوار بوومه وه ، وامده زانی
نزیک دهکاته وه تاچه ند هه نگاو یکم مابوو لییا نه وه ، ئه سپه کهم سه رسمیک ی تری داو

^۱ / صحیح البخاری ۵۱۰/۱ .

^۲ / بوخاری ئه مه ی له (انس) وه گنرا وه ته وه ۵۵۶/۱ .

کهوتمه خواروه، ههستم، دهستم برد بۆ ههگبهی تیرهکانم، تیرهکانم دهرهینا تیرو پیشکم کرد، ئایا ئهوانه زیانم پێ دهگهیهنن یان نه؟ ئهوهم بۆ دهرچوو که پێم ناخۆشه، جارێکی تر سواربومهوه گویم نهدا به تیروپشکهکه، ئهسپهکه نزیکه کردمهوه تائه و نهدهی گویم له خویننهوه کهی پیغه مبههر بوو ﷺ و لای نه ده کردهوه، بهلام (ابوبکر) زۆر لای ده کردهوه. ئنجا ههردوو دهستی ئهسپهکه م بهناو له کهدا پۆچوون تا سههر ئهژنویان، کهوتمه خواروه، ئاوژه نگیم لیدا ههستایهوه، خهریکبوو دهستهکانی له له کهدا دهرههینا، که به پیوه وهستا شوین دهسته کهی له سههر زهویه که تهپو توژیکی پرشنگذار وه دوو کهلی لیوه دهردهچوو، دیسانهوه تیروپشکم کردهوه، ئهوهم بۆ دهرچوو که پێم ناخۆشه، هاوارم ئی کردن که په نام بدن، وهستان، سواری ئهسپهکه م بووم تا گه یهشتمه لایان، پاش ئهوهی که به سهرمدا هات گه شتمه ئهو بپوایه، که پیغه مبههر ﷺ و په یامه کهی سهرده کهون، عهززم کرد: پیغه مبههری خوا خهله که خهلاتیان داناوه بۆ ههر که سیك تو بدوژیتهوه، ههوالی ئهوه م پیدان که خه لکی ده یانه ویت چییان ئی بکن، نان و خوراکم خسته بهردهستیان گوپیان نه دایه، هیچ پرسیاریکیشیان ئی نه کردم ئهوه نه ده نه بیئت: پییان وتم: خه لکمان ئی چهواشه بکه، داوام ئی کرد که نوسراویکی دلنیا بوونم بۆ بنوسیئت، فهرمانی دا به (عامری) کوپی (فهیره)، ئهویش له سههر پارچه قوریک بۆی نووسیم، پاشان پیغه مبههری خوا ﷺ پۆشت^۱.

له پڕیوایه تیکی تری (ابوبکر) وه دهلیت: کهوتینه پێ، خه لکه کهش به دواماندا ده گه ران کهس له وان نهیتوانی پیمان بگات جگه له (سوراقه) ی کوپی (مالک) کوپی (جعشم) که سواری و لاخه کهی بوو بوو، وتم: پیغه مبههری خوا ئه ری ئه و ئه سپ سواره خهریکه پیمان دهگات، فهرمووی: ﴿لَا تَخْزَنَنَّ اللّٰهُ مَعَا^۲﴾.

(سوراقه) گه راپه وه بیینی خه لک به شوین پیغه مبهردا ده گه رین ﷺ، ئهویش پێی دهوتن که تازه فریایان ناکهون و له دهستیان دهرچوون، ئه و پیاوه به یانیه کهی به دوایاندا ده گه را که چی سههر له ئیواره پاسه وانی ده کردن^۳.

^۱ / هه مان سه رچاوه ۵۵۴/۱، شوینی خه لکی (بنی مدلج) له نزیک (رابغ) وه بوو، سوراقه له شوینه وه شوینیان کهوتبوو که له (قدید) وه سهرده کهوتن، زاد المعاد ۵۲/۲، و له ده رنه کهوینت روژی سینیهم بوی.

^۲ / صحیح البخاری ۵۱۶/۱.

^۳ / زاد المعاد ۵۲/۲.

۴. لهو سه فهریدا پیغه مبر ﷺ به لای خیوه ته که ی (ام معبد) ی خوراعیدا تیپه پری کرد ، ژنیکی که له گه تی به تاقه ت بوو له ناو خیوه ته کهیدا بوو، نان و ناوی دودا به هر که سیك به ویدا برؤشتایه ، پرسپاریان ی کرد ، نایا هیچی له لایه ؟ وتی : سویند به خوا هر چیه کم ببوایه پیم دودان ، نه و تا مهربانم لاوازن ، نه م ساله سالی وشکی بوو.

پیغه مبری خوا ﷺ سهیری مریکی کرد له خوار خیوه ته که وه ، پیی فهرموو : نه ری (ام معبد) نه ی نهو مهرب چیه ؟ وتی : نه وه له بهر له پری له میگه له که جیماوه ، فهرمووی : نه ی شیری تیډایه ؟ (ام معبد) وتی : به خوا له وه لاواز تره شیری تیډاییت ، فهرمووی : مو له تم ددهیت بیدوشم ؟ وتی : به لی به قوربانم بم ، نه گهر شیری تیډا ده بینی بیدوشه ، پیغه مبری خوا ﷺ دهستی پیروزی هینا به گوانه کهیدا ، ناوی خوی هینا و دوعای کرد ، گوانه که ی پر بوو ، لیی ده چوپا ، داوای دفریکی کرد که کو م لیک تیر بکات ، نه و نه دی تی دوشی سر ریژ بوو ، دای به (ام معبد) لیی خوارده وه تا تیر بوو ، نه نجا دای به هاوه له کانی تا نه وانیش تیر بوون ، پاشان خوی خوار دیه وه ، نه نجا جاریکی تر گوانه که ی تیډا دوشیه وه ، تا دفره که پر بوو ، نه نجا (ام معبد) یان به جی هیشت و پوشتن.

زوری پینه چوو (ابو معبد) ی میړدی گه پرایه وه چن بزنیکی وشک هه لاتوی لاوازی دابوه بهر خوی ، که شیر که ی بینی سه ری سوپما ، وتی : نه مه ت له کو ی بوو ؟ له کاتیک دا که مهرب که لاوازه ، هیچ شیریش له ماله که دا نه بوو ؟ (ام معبد) وتی : نه و له لا نه و نه ده نه بیت پیاویکی پیروژ به ئیرده تیپه پری کرد قسه ی ناوا و ناوی ده کرد ، نه وه حال و ورمعی بوو ، (ابو معبد) وتی : سویند به خوا نه مه نهو پیاو ده که قورده یش به دوایدا ده گهریت ، نه ری (ام معبد) بوم وده سف بکه پیاویکی چون بوو ؟ به پیاوه لدانیکی جوان وده سفی کرد به زمانیکی شیرین باسی کرد گوینگر وای ده زانی مرقه که ی له بهر ده مدایه . نهو وده سفانه له کو تایی باسه که باس ده که ی (ابو معبد) وتی : وه لاوه ی نه مه پیاو ده که ی ناو قورده یشه که نه و دیان وتوه ده یلین له باره یه وه ، نه لیی بوم له گه لیدا بم ، هر کاتیک بوارم هه بوو مهرج بیت شوینی بکه وم ، پاش ماو ده یه که له ده ورو به ری مه که دا پوژانه گوئیان له ده نگیک بوو به ده نگی بهر ز هاواری ده کرد قسه که ره که یان نه ده بینی ده یوت :

جزى الله رب العرش خير جزاءه رفيقین حلاً حیمتی أم معبد
هُما نزلاً بالبر وارثاً حلاً به وأفلح من أمني رفيق محمد
فيا لقضي ما زوى الله عنكم به من فعال لأیحاذی وسودد
ليهن بنی كعب مكان فتاقم ومقعدھا للمؤمنين بمرصد
سلوا أختكم عن شاتها وإنائها فإنكم إن سألوا الشاة تشهد

(اسماء) دهلئیت: نه مانده زانی که پیغمبر بهر و کوئوه دەرچوو ،
جنوکه یه که له خوارووی مه که کوه پهیدا بوو ، ثم دیره شیعرانه ی دهوتوه ،
خه لکیش به شوینیدا دەرۆشتن تنها گوئیان له دنگه که بوو کابرایان نه ده بیینی ،
تا له سهره وه بو ی دهرده چوو ، (اسماء) دهلئیت: که گویمان له و شیعره بوو ئیتیر
بو مان دهرکهوت که بهر و مه دینه ته شریفی رۆشتوه^۱.

۵- له ریگدا پیغمبره ی خوا ﷺ گه یشت به (ابا بریده) ، که سهره که خیلێک
بوو ، بۆ گه ران به دوا ی پیغمبردا ﷺ دهرچوو بوو ، له گه ل (ابوبکر) دا ، به و
ئومیده ی نه و خه لات هه وره یه ی دهستکه ویت که قوریش رایگه یان دبوو ، که
روو به پرووی پیغمبره ی خوا ﷺ بووه ، دهستبه جی له شوینی خویدا له گه ل هفتا پیاوی
خویدا موسولمان بوون ، پاشان میزهره که ی داگرت و ، بهستی له پر مه که ی و کردی
به په رچه م که راگه یان دنی که بیت بۆ نه وه ی مه لیکی ئاسایش و ناشتی هاتوه تا دنیا
پرپکات له دادودا په روه ری^۲.

۶- هه ر له ریگدا پیغمبره ی خوا ﷺ گه یشت به (الزبیر) ، که له قافل ه یه کی
موسولماناندا بوو ، بازرگان بوون تازه له شام ده گه رانه وه ، (الزبیر) پیغمبره ی
خواو ﷺ (ابوبکر) ی به بهرگی سپی پۆشی^۳.

^۱ / زاد المعاد ۵۳/۲ ، ۵۴.

^۲ / رحمه للعالمین ۱/۱۰۱.

^۳ / بوخاری نه وه ی (عروه ی کوپی (الزبیر) وه گنراوه ته ره.

دابەزىن لە (قباە)

لە پۆژى دوو شەممەى (٨)ى رەببىعى يەكەمى سالى (١٤)ى پىڭەمبەرىتى -
كە سالى يەكەمى كۆچىو بەرامبەرە لەگەل (٢٢)ى سىتتىمبەرى سالى (٦٢٢)ى
زايىن - پىڭەمبەرى خوا ﷺ لە (قباە) دابەزى ^١.

(عروە)ى كوپى (الزير) دەلئىت : موسولمانەكان ھەوايان بىستبوو كە
پىڭەمبەر ﷺ لە مەككە دەرچو ، ھەموو بەيانيانى دەھاتنە دەرەو ، چاوەرەوانيان
دەكرە تا گەرمای نيوەرۆ ، رۆژىكيان پاش چاوەرەوانىەكى زۆر گەرەنەو ھەو مەلەو ،
كاتىك كەچوونەو مەلەكانيان ، پياوئىكى جولەكە بەسەر يەكەل لە دار
خورماكانيانەو بوو ، سەيرى دەكرە ، پىڭەمبەرى خوا ﷺ و ھاوئەلەكانى بىنى
لەناو تراويلەكەدا سپيان دەكرەو ، كابرەى جولەكە خوى پى نەگىراو بەدەنگى
بەرز ھاوارى كرد ، ئەى خىلەكانى عەرب ، ئەو بەپىرەتەنە كە چاوەرەوانىتان
دەكرە ، موسولمانان ھەموو بەرەو چەكەكانيان وروژان ^٢.

(ابن القيم) دەلئىت : لەناو خىلى (عمرو)ى كوپى (عوف) سروودى (وجبت)
و (الله اكبر) دەبىسرا ، موسولمانان بەھاتنى پىڭەمبەر لەخوشيدا تەكبىرەيان
دەكرەو ، چوونە دەرەو ھەو بەخىرەھاتنى ، چوونە خزمەتى و سلاوى پىڭەمبەرەيان
ئى كرد ، ئەلقەيان بە دەوریدا بەست و لە دەورى خربوونەو ، ئارامى ئى نىشتبوو ،
(وہى) بۆ دابەزى : ﴿ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ
ظَهَرٌ ﴾ التحريم/٤ ^٣.

(عروە)ى كوپى (زير) دەلئىت : چوونە خزمەت پىڭەمبەر ﷺ ، بەلای راستدا
لاى دا ، تا لەناو خىلى (بنى عمرو)ى كوپى (عوف)دا دابەزى ، ئەمە لە پۆژى دوو
شەممەى مانگى رەببىعى يەكەمدا بوو ، ئەنجا ئەبوبەكر ھەستا بۆ خەلەكەو ،
پىڭەمبەرى خواش ﷺ بەبەدەنگى دانىشتبوو ، ھەندىك لەو ئەنسارىانەى كە ھىشتا

^١ / رحمه للعالمين ١٠٢/١ لەو رۆژەدا پىڭەمبەر ﷺ تەمەنى پىرۆزى (٥٢) سالى تەواو بوو بى زىادوكەم ، (١٢)
سالى تەواوئىش گوزەرابوو بەسەر بەپىڭەمبەر بونیدا بەپىنى پى ئەوانەى دەلئىن : لە (٩)ى رەببىعى يەكەمى سالى
(٤١)ى فىلدا ، شكۆدار بوو بەپىڭەمبەرىتى ، ئەو ھەش كە دەلئىت لە رەمەزانى سالى (٤١)ى فىلدا شكۆدار بوو
بەپىڭەمبەرىتى . بەپىنى ئەم رايە . لەم رۆژەدا ، دوانزە سال و پىنج مانگ و (١٨) پۆژيان (٢٢) پۆژى تەواو تىپەر بوو
بەسەر پىڭەمبەرىتىەكەدا ﷺ.

^٢ / صحيح البخارى ٥٥٥/١.

^٣ / زاد المعاد ٥٤/٢.

پیغمبهری خودایان نه‌دی‌بوو ، ده‌هاتنه خزمه‌تی بۆ سلّو لی‌کردنی - له پرونوسی‌کدا - ده‌هاتنه لای (ابوبکر) ، تا خۆر بهر پیغمبهر کهوت ﷺ ، ئه‌نجا به کراسه‌که‌ی سیبهری کرد بۆ سه‌ری ، ئیدی له‌ویدا خه‌لک زانیان کامه‌یان پیغمبهری خوايه^۱.

هه‌موو خه‌لکی مه‌دینه هاتبوونه ده‌ره‌وه‌ی شار بۆ پی‌شوازی ، پۆژیکی که‌م وینه بوو که هه‌رگیز مه‌دینه له میژوودا شتی وای به‌خووه نه‌دی‌بوو ، جوله‌که‌ش راستگۆیی مژده‌که‌ی (حقوق) پیغمبهریان بینی که ده‌لیت: (خودا له ته‌یمانه‌وه هات و ، قدوسی‌ش له شاخی فارانه‌وه)^۲.

پیغمبهری خوا ﷺ له (قباء) له مائی (کلثوم) ی کوپری (الهدم) دابه‌زی ، و تراویشه له مائی: (سعد) ی کوپری (خیثمه) دابه‌زیوه ، یه‌که‌م راستره ، (علی) کوپری (ابی طالب) یش له‌مه‌که‌دا بۆ ماوه‌ی سی رۆژ مایه‌وه ، هه‌تا‌کو سپارده‌کانی پیغمبهر ﷺ ی دایه‌وه که خه‌لک له‌لای دایان نابوو ، پاشان به پی کۆچی کرد بۆ مه‌دینه ، له (قباء) پییان گه‌یشته ئه‌ویش له مائی (کلثوم) ی کوپری (الهدم) دابه‌زی^۳.

پیغمبهری خوا ﷺ له (قباء) چوار رۆژ مایه‌وه: دووشه‌ممه و سی‌شه‌ممه و چوار شه‌ممه و پینچ شه‌ممه^۴، مژگه‌وتی (قباء) ی دروست کردو نوێژی تیدا کرد ، ئه‌وه یه‌که‌م مژگه‌وت بوو له دوا‌ی پیغمبهری‌تییدا بنیاتنرا بی‌ت له‌سه‌ر ته‌قوا ، که پۆژی پینجه‌م هات پۆژی هه‌ینی بوو ، به‌قه‌رمانی خوا سوار بوو ، (ابوبکر) یش له پشتیه‌وه بوو ، ناردی به‌شوین مائی (بنی نجار) ی خالوانی - دا هه‌موویان به چه‌که‌وه هاتن ، به‌ره‌و مه‌دینه که‌وته‌ری ، له‌خیلی (بنی سالم) کاتی جومعه هات ، هه‌موویانی کۆکرده‌وه له‌ناو مژگه‌وتی شیوه‌که‌دا - نزیکه‌ی سه‌د پیاو ده‌بوون^۵.

^۱ / صحیح البخاری ۵۵۵/۱.

^۲ / صحیفه (حقوق) (۳:۲)

^۳ / زاد المعاد ۵۴/۲ ، ابن هشام ۴۹۳/۱ ، رحمه للعالمین ۱۰۲/۱.

^۴ / نه‌مه‌ روایه‌ته‌که‌ی (ابن اسحاق) ، سه‌برکه (ابن هشام) ۴۹۴/۱ ، علامه (المنصور الفوری) نه‌م رایه‌ی په‌سهند کردوه ، بروه (رحمه للعالمین) ۱۰۲/۱ ، له (صحیح البخاری) یشدا هاتوه که (۲۴) شه‌ر له (قباء) دا ماوه‌ته‌روه ، ۶۱/۱ هه‌رمه‌وه‌ها ده‌لێن له ده‌ شه‌ر زیاتر ۵۵۰/۱ ، چوارده شه‌ر ۵۶۰/۱ ، (ابن القیم) نه‌م رایه‌ی کۆتایی په‌سهند کردوه ، له‌کاتی‌ک دا که‌خۆی ده‌لیت: رۆژی دابه‌زی له (قباء) رۆژی دووشه‌ممه بوو ، پۆژی ده‌رچوونی‌شی پۆژی هه‌ینی بوو ، به‌یه‌کیشه‌وه له (۱۲) پۆژ تینا‌په‌رێت نه‌که‌ر باسه‌که دوو هه‌فته بی‌ت.

^۵ / (صحیح البخاری) ۵۵۵/۱ ، ۵۶۰ ، زاد المعاد ۵۵/۲ ، ابن هشام ۴۹۴/۱ ، رحمه للعالمین ۱۰۲/۱.

چوونه ناو مه دینه

پاش نهجامدانی نوږژی هینی پیغمبر ﷺ چوو نه ناو مه دینه ، لهو
پوژوه (یثرب) ناو نه به (مدینه الرسول) شاره که ی پیغمبر ﷺ ، به کورتی ناو نه
(مدینه) به راستی پوژیک پیروزیو ، هه مو مال و ریگاوبانه کان دهرنگایه وه
به دهنگی سوپاسگوزاری و ته سیحات کردن ، کچانی نه ساریش بهم دیره شیعریه
له خوشیدا گوزانیان دهوت :^۱

أشرق البدر علینا من ثیات الوداع
وجب الشکر علینا ما دعا لله داع
ایها المبعوث فینا جنت بالأمر المطاع

نه ساریه کان خاوهن سهروهت و سامانی زور نه بوون ، که چی هه مو
یه کیکیان هزی ده کرد پیغمبر ﷺ له ماله که ی دابه زیت ، به لای هه مالیکی
نه سارییدا ده گوزهره جلهوی وشتره کیان ده گرت و پنیان دهوت: و ره بولای نه
هه مو هه شامات و تواناو چهک و هیزو ده سه لاته ، نه ویش خوش خوش
دهیفرمو: وازی ئی بهینن نه وه فرمانی پیدراوه ، وشتره که پوشت تاگه یشته نه
شوینه ی ئیستای مزگه وتی پیغمبر ﷺ و چوکی دادا ، له سهری دانه بهزی هه تا
جاریکی هه ستایه وه که میکی تر پویششت ، نه جا گه رایه وه هاته وه شوینی یه که م
و چوکی داو دانیششت .

نه جا پیغمبر ﷺ له سهری دابه زی - نه شوینه ش له ناو خیلای (بنی
النجار)ی خالوانیدا بوو .

نه وه ش رینوما ییه کی خوایی بوو ، چونکه خوئی هزی ده کرد له لای
خالوانی دابه زیت بو ریژ ئی گرتنیان ، خه لک که وتنه قسه و یاس له گه ل پیغمبر ده
ﷺ بو نه وه ی لای نه وان دابه زیت ، (ابوایوب الأنصاری) خیرا ده ست پیسخهری کرد
بو جلهوی وشتره که و بر دیه ماله که ی خو یه وه ، پیغمبر خوداش ﷺ فرمووی ،
مروقه ده بیت له گه ل و لاخ و که ل و په له که ی خویدا بیت ، (اسعدی کوپی (زراره) ش
هات جلهوی وشتره که ی گرت و به لایه وه بوو .^۲

^۱ / (ابن القيم) ده لیت: وتنی نهو شیعرانه له پوژی گه رانه وه ی (تبوک) دابه و به مه لدها چوو نهو که سه ی را بزانیته له پوژی
ته شریف مینانیدا بوو بو مه دینه (زاد المعاد ۱۰/۳) . به لام (ابن القيم) یش به لکه یه کی دنثارامکری له باره یه وه نه میناوه ،
عه للامه (المنصور لوری) ده لیت نه وه شیعری پیشوازی مه دینه یه ، چه ند به لکه یه کی شی میناوه که ناکریت بدریته وه به سر
خاوه نه کهیدا . بروه (رحمة للعالمین) ۱۰۶/۱ .
^۲ / رحمة للعالمین ۱۰۶/۱ ، زاد المعاد ۵۵/۳ .

له رىوايه ته كه ى (انس) دا كه لای (بوخارى) يه هاتوو ، پيغه مبهري خوا ﷺ
 فهرمووى: چ مائيك نزيكه ؟ (ابوأيوب) وتى: ماله كه ى من پيغه مبهري خوا ﷺ ،
 نه مهش دهرگا كه يه تى ، فهرمووى: كه واته ههسته جيگيه كمان بو ئاماده بكه ،
 وتى: كه واته پشت به خوا ههستن ^۱.

پاش چهند پوژيكي تر (سوده) ى هاوسهري و ههر دوو كچه كه ى (فاطمه) و
 (ام كلثوم) و (اسامه) ى كوپى (زيد) و (ام ايمن) گهيشتن ، (عبدالله) ى كوپى
 (ابوبكر) هه موويانى هيئابوو به ماله كانى (ابوبكر) يشه وه ، ههروه ها عائشه يان تيدا
 بو ، به لام (زهينب) ى كچى پيغه مبهري ﷺ كه ژنى (ابى العاص) بوو ميژده كه ى
 نه يهيشتبوو تا له دواى شهري (بدر) وه ئه ويش كوچى كرد ^۲.

(عائشه) دهليت: كه پيغه مبهري خوا ﷺ گهيشته مهدينه ، (ابوبكر) و
 (بلال) نه خوش كهوتن ، چوومه لايان وتم: بابو ، چيته ؟ ئهري: (بيلال) چيته ؟
 عائشه دهليت: ههركاتييك (ابوبكر) (تا) بيگرتايه ئهم شيعره ى دهخوينده وه:

كُلْ إِمْرِيْ مُصْبِحَ فِيْ أَهْلِهِ وَالْمَوْتَ أَدْنَى مِنْ شَرِّكَ نَعْلِهِ

(بيلال) يش كه نه خوشيه كه ى له كوول بوايه ته وه ، سهري دهرده هيئاو ده يوت:

أَلَا لَيْتَ شَعْرِيْ هَلْ أَيْتَنَ لَيْلَةً بُوَادَ وَحَوْلَى أَذْخَرَ وَجَلِيلُ
 وَهَلْ أَرَدَنْ يَوْمًا مِّمَاهُ مَجْنَةً وَهَلْ يَبْدُونَ لِيْ شَامَةً وَطَفِيلُ

عائشه دهليت: هاتم بو لای پيغه مبهري خوا ﷺ و هه والم پيدا ، ئه ويش
 ئهم نزايه ى كرد بو مهدينه: (اللهم حبب إلينا المدينة كحبنا مكة أو أشد حباً ، و صححها
 ، و بارك في صاعها ومدّها ، وأنقل حماها ، فأجعلها بالجحفة) ^۳ واته: "خوايه ،
 مهدينه شمان له لا خوشه ويست بكه به ئه ندازه ى خوشه ويستى مهككه و زياتریش و ،
 پاساليكه ، گهزو پيوانه و مامه له ى پيروز بكه ، بيپاريزيت بيخه يته (جحفه) وه .
 تائيره به شيك له ژيانى پيغه مبهري ﷺ كوئايى هات و ، خوليكي بانگه وازى
 ئيسلامى كوئايى هات ، كه خولى بانگه وازى مهككه يه.

^۱ / صحيح البخارى ۵۵۶/۱

^۲ / زاد المعاد ۵۵/۲

^۳ / صحيح البخارى ۵۸۸/۱ ، ۵۸۹

❖ ژيان له ناو مه دينه دا ❖

دهكریت سهرده می قوناغی مه دینه یی بکه یین به سی به شه وه :

۱. قوناغیک که چەند کی شه و ناشوییکی تیدا وروژینراو له ناو خو وه
چه ندین کۆسپ و ته گهره دانران و دوژمنان هه ئیان کوتایه سهر مه دینه
بو له ریشه دهره ینانی سه وزاییه کانی شار ، نه م قوناغه کۆتایی دیت
به سوئحی (حوده ییه) له مانگی (ذی القعدة) ی سالی (۶) کۆچیدا .

۲. قوناغی شهروهستان له گه ل سهرکردایه تی بته رستیداو ، له ره مه زانی
سالی (۸) کۆچیدا ، کۆتایی دیت به فه تحی مه ککه ، نه مه ش
قوناغی بانگه وازی مه لیکه کانه بو نیسلام .

۳. قوناغی پۆل پۆل موسولمان بوونی خه لک ، نه مه ش قوناغی هاتنی
شاندى خیل و تیره کانه بو مه دینه ، نه م قوناغه تا کۆتایی ژيانی
پیغه مبه ر ﷺ دريژ ده بیته وه له ره بیعی یه که می سالی (۱۱) ی کۆچیدا .

قۇئاغى يەكەم

بارودۇخى ئەۋكاتەى مەدىنە
لەكاتى كۆچكردنەكەدا

کوچ کردن تهنه مانای نهو نه بوو ، که پرگار بوون بیت له گو بهنگ و گالتنه جارې بتهپرستان و بهس ، به لکو له گهل نهو هشد ا کوچکردن بریتی بوو له بنیاتناني کومه لگای نوی له ولایتیکی هیمندا ، له بهر نهو بوو به تهرک له سهر هه موو موسولمانیکی خاوهن توانا که به شداری بکات له دروستکردنی نهو نیشتمانه نوییه داو هه ولی پتهو کردن و بهر زکردنه وهی پله و پاییه ی بدات .

گومانی تیدانیه که پیغه مبهری خوا ﷺ تهنه پیشه و او سهر کرده و رینوما بوو له بنیاتناني نهو کومه لگایه دا ، هه موو مهسه له کان بهی سی و دوو بولای خوی دهگه پاییه وه .

نهو خه لکانه ی که پیغه مبهر ﷺ له مه دینه دا پرو به پرویان ده بو وه سی جور بوون ، هه ریه کی که لهو جورانه جیاوازیه کی ناشکرای هه بوو له گهل نهوانی تردا ، هه جوریک پرسیارو کی شهیه کی تاییه تی پروی تی ده کرد که جیا بوو لهوانی دی ، نهو سی جور ههش بریتی بوون له :

۱ . مروقه پوخته بهر زه کانی هاوه لی (ر) .

۲ . نهو موشریکانه ی که هیشتا باوهریان نه هیئا بوو ، نه مانه تیره و هوزه کانی مه دینه بوون .

۳ . جوله که ،

۱ / نهو مهسه لانه ی پرو به پروی هاوه له کانی ده بو وه بریتی بوو له بارو دؤخی شاری مه دینه ، که سه بارهت به نهوان جیا بوو لهو بارو دؤخی که له مه که ده بینیبوویان ، نهوان له مه که ده با له دهوری یهک وشهش کو بویتنه وهو ، به دیهینانی یهک نامانجیش مه بهستیان بوو بیت ، به لام به چنده مالیکی جیاوازو دور له یهک دابهش بوو بوون ، ژیر دهست و چه وساره بوون ، هیچ کاروباریکیان به دهسته وه نه بوو ، به لکو کاروبار به دهست دوزمه کانیانه وه بوو ، له بهر نهو نهو موسولمانانه نه یانده توانی کومه لگایه کی نیسلامی نوی دروست بکهن بهو که ره ستانه ی ، که هه کومه لگایه کی مروقی له دنیا دا ناتوانیت دهست بهرداری بیت ، له بهر نهو ده بینین سورته مه که ییه کان باس له وردو درشتی پرهنسیپه نیسلامیه کان دهکن ، له گهل نهو یاسایانه ی که له سهر ناستی تاک کاری پی ده کریت و ، هاندانی تاک بو چاکه و خیره بنه ماکانی ره وشت و ، دور که وتنه وه له خراپه و تاوانه کان .

به لآم له مهدينه دا هر له يه كه م پوژوهه كاروباره كان به نه ست خوځانه وه بوو ،
 هيچ كهس بالآده ست نه بوو به سهرپانه وه ، پيوست بوو له سهر شانيان كه ئيدى به
 مهسه له كانى ژياړيى و ناوه دانى و ، گوزهران و نابوړى و سياست و حكومه تدارى و
 مهسه لهى شهرو ناشتې يوه سهرقال بين ، له گهل پالاوتنيكى ته واوى مهسه له كانى
 حلال و حرام و خواپه رستى و په وشت و هرچى مهسه له يه كى تر كه په يوه نديدار
 بيت به مهسه له كانى ژيانه وه .

كاتى ئوه هاتبوو كه كومه لگايه كى نوئ دروست بكهن ، كومه لگايه كى
 ئيسلامى ، له هه موو قوناغه كانى ژياندا جيا بيت له كومه لگاي نه قامى و ، ناوازه بيت
 له ناو هر كومه لگايه كى ترى جيهانيداو بيتنه نوښه رى ئو بانگه واژه ئيسلاميه
 له پيناويدا موسولمانه كان چهندين جوړى چه وساندنه وه و ئه شكه نجهيان چه شت
 له مهوداى (١٠) سالد .

شاروهش نيه كه پيكهنيانى هر كومه لگايه كه له سهر ئو شپوازه ناكريت به
 پوژنيك ، يان مانگيك ، يان ساليكيش نه نجام بدرت ، به لكو پيوستى به كاتيكى
 دوو دريژ هيه ، كه تيايدا ياسادانان و نوسينه وه و هوشياركردن و مهشق پيكردى
 له سهر خو نه نجام بدرت ، سهاره ت به ياسا كه خوداى گه وره خو رى رى خست ،
 پيغه مبه رى خواش ﷺ جى به جنى ده كردو ، رنومايى بو ده كردو ، عقل و پمرو ده رى
 موسولمانى له سهر پي ده گه ياند ﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمَمِينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ
 وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ الجمعة / ٢ ، واته : خواى گه وره له ناوه ندى
 نه خوښنده واراندا پيغه مبه رى له خوځان نارد ، نايه ته كانى نه ويان به سهردا
 ده خوښته وه و پاكيان ده كاته وه و فيرى كيتابى خوداو دانايان ده كات ، هاوه لانيش به
 دل و گيان پرويان كردبوه خواى گه وره ، خوځان به نه حكامه كانى ده پرازنده وه و
 مردهيان پي ده دات : ﴿وَإِذَا ثَلَيْتَ عَلَيْهِمْ آيَاتَهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا﴾ الأنفال / ٢ ، واته : كاتيك
 نايه ته كانيان به سهردا ده خوښترايه وه باوهريان زيادى ده كرد ، ئهم باسانهش جيگه
 قسه وباسى ئيمه نين ، بويه به پي پيوست ئاماره رى بو ده كين .

گه وره ترين شت سهاره ت به موسولمانه كان كه پيغه مبه رى ﷺ پو به پروى
 ده بو وه و ، هر نه وهش له سهر ناسته بالآكه جيگه مبه ست بوو له سهر وى بانگه واژى
 ئيسلامى و ، په يامى موحه مده وه ﷺ ، ئه مهش كي شيه كى ناكواى سهرپي نه بوو ،
 جگه له وانه چهندين كي شه هه بوو پيوستى به چاره سهرى په له هه بوو .

كۆمەلى موسولمانان دووبەش بوون :

بەشىكىيان لە خاك و ئاۋو مال و حالى خۇياندا بوون ، ئەۋەندەيان بەلاۋە گرنگ بوو كە پياۋ لەمالى خۇيدا يىۋەى يىت ، ئەۋانە ئەۋەندەيان بوون ، لەناۋ خۇياندا دوژمنايەتيەكى ھەمىشەيى و لىك دورىەكى تەۋاويان ھەر لەدەر زەمانەۋە ھەبوو ، لەپال ئەۋەندەيان بەشىكى تر ھەبوون ، ئەۋەندەيان كۆچكەرەن بوون . ھەموو شتىكىيان لەدەست چوۋبوو . تەنھا خۇيان دەرچوۋ بوون بۇ مەدينە ، شوين و پەناگەيەكيان نەبوو ، كارىكىشيان نەبوو گوزەرانى خۇيانى پى بە پى بكن ، مال و سامانىكى ئەۋەندەيان نەبوو حالى خۇيانى پى راست بكنەۋە ، ژمارەى ئەۋەندەيان كەم نەبوو رۇژ بە رۇژ زياديان دكرد ، پىشتريش مۇلەتى كۆچ دەرچوۋ بەھەموو ئەۋەندەيان بەخاۋو پىغەمبەرەكەى ھىناۋ ، زانراۋىشە كەشارى مەدينە سەرۋەت و سامانىكى زۆرى نەبوو ، بەۋ كۆچ كەرنە ھاۋسەنگى ئابوۋرى شارەكە لاسەنگ بوو ، لەۋكاتە تەنگەنەشدا ھىزە نەيارەكانى ئىسلام نىمچە ئابۇقەيەكى ئابوۋريان لەسەر دانابوۋ ، بۇيە بارودۇخ خراپتر بوو ، دەرەمەتتەش كەم بۈۋە .

ب / كۆمەلەيەكى تر . كە برىتى بوون لە موشرىكانى ناۋ خىلەكانى مەدينە ، ھىچ دەسەلاتىكىيان بەسەر موسولمانەكاندا نەبوو ، تىيائىندا ھەبوو لەسەر گومان دەرژاۋ دوۋدل بوو لەۋەى ۋاز لەئائىنى باۋوباپىرانى بەئىت ، بەلام ھىچ جۆرە دژايەتى و رقبەرايەتيەكى بەرامبەر بەئىسلام و موسولمانەكان نەبوو ، زۆريان پى نەچوۋ موسولمان بوون مۇۋقى ئائىن پەرۋەريان لى دەرچوۋ .

تىيائىندا ھەبوو كەدوژمنايەتى و رقبەكى زۆرى لەدندا بوو بەرامبەر بە پىغەمبەر ﷺ و موسولمانان ، بەلام كەسكىيان نەيدەتۋانى دژ بەموسولمانەكان بۈەستىت ، بەلكو ناچاربوو خۇشەۋىستى و دىلسافى خۇى بەپىنى بارودۇخەكە نىشان بدات ، لەسەرۋى ئەۋەندە (عبداللەى كورى (ابى) ۋەستابوۋ ، كەپاش جەنگى (بغاث) ھەردوۋ خىلى (اۋس) و (خزرج) لەسەر سەرۋاكيەتى ئەۋەندە رىك كەۋتۋوون و ، پىشتريش بەۋ شىۋەيە لەسەر سەرۋاكيەتى ھىچ كەسى كۆ نەبوۋبۈنەۋە ، جىگەۋ پەلەپايەيان بۇ پاراندۋوۋە ، بۇ ئەۋەى بىخەنە سەر كورسى و تاجى مەلىكايەتى لەسەر دانىن ، خەرىكبوۋ دىۋە مەلىكى مەدينە بەھۋى ھاتنى ناكاۋى پىغەمبەر ﷺ و لىتەكىنەۋەى خىلەكەى لىى ، (عبداللەى پىى ۋابوۋ كە پىغەمبەر ﷺ مەلىكايەتى لى زەۋت كەردۈ ، بۇيە لەناخەۋە دژايەتى پىغەمبەرى دكرد ﷺ . كە بىنى بارودۇخەكە رىگەى موشرىك بۈنى نادات و بەرژەۋەندىە ئونىايەكانى خۇى

له دهست دودات ، دواى جهنگى بهدر ئيسلامهتى خوى دهرخست ، بهلام لهلدلا بهكافرى
مايهوه ، دهرهفتى بؤ نه دهرهخسا كه فرتوفيليك بهكاربهينيت دژ بهپيغه مېسر ﷺ و
موسولمانهكان نهيكات ، هاوپړكانيشى لهو سهرانهى كه بى بهش بووبوون لهگهلا خويدا
بهشداريان دهرودو پشتيوانى جيبه جى كردنى پلانهكانى ئهويان دهرود ، همدى جاريش
ههزهو دهرودن نهخوشه موسولمانهكانيان بهكاربهيتا وهك كريگرتهى خويان ، بؤ
جى بهجى كردنى نهخشهكانيان.

ج / كۆمهلى سى يه م برىتى بوون له - جولهكه - ههروهكو پيشتريش باسمان
كرد ، ئهمانه لهروژگاركانى چهوساندنهوهى ئاشوورى و رومانيدا لايان دابوو بهلاى
(حجان داو) لهراستيدا عبرى بوون ، بهلام پاش پاشه كشهكەيان بؤ حيجاز شهقلى
عهربهيان وهرگرت له جلوبيهرك و زمان و ژيارياندا ، تاواى ئى هات ناوى خيلا و
كهسهكانيشان بوو بهعهربهىو ، لهگهلا عهربهكاندا پهيوهندى ژن رنخوازى و
خرمايهتيان دروستكرد ، بهلام ههركه به رهگهزه دهمارگيريهكهى خويان مانهوهو لهگهلا
توخمى عهربهدا ههركيز تيكه لنه بوون ، بهلكو ههميشه شانازيان به رهگهزه ئيسرائيليه
جولهكايه تيهكهى خويانهوه دهرودو بهچاويكى سووكايه تى زورهوه سهيرى
عهربهكانيان دهرود تا رادهيك پييان دهوتن (امى) نهخويندهوار ، بهماناى گه مژهيى و
وهحشيكهري و دواكهوتوو ، پييان وابوو ههموومائى عههرب بؤ ئهوان رهوايهو ، چؤن
پييان خوشه دهتوانن بيخون : ﴿ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيَنَ سَيْلٌ ﴾ آل عمران / ۷۵ ، واته:
(جولهكه دميانوت ئيمه سهبارت بهئومميهكان دهرهستى هيج نين ، هيج تاقه تىكى
ئهوهيان نه مابوو ئايينهكهيان بلاويكه نهوه بهلكو ئايينيان كردبوه ، فالگرتهوه
جادوگهري و فوپياكردن و نوشتو شتى لهو جوړهوه ، بهو شيويه خويان بهخواهن
زانست و ريزو پيشهروپى روهانپى دهرانى /

لهشيوازي كاسپى و گوزهراندا شاره زابوون ، بازرگانى دانه ويلاه خورماو
شهراپ و كالايان بهدهستهوه بوو ، دانه ويلاه كالاو شهراپيان دهيتاو خورماكهيان
دهنارد ، جگه لهمانه كارى تريشيان ههبوو ، قازانجى دوو ئهوهندهيان له بهشينكى
زورى عههرب وهردهگرت و ، بهوهشهوه نه دهوهستان ، بهلكو سووخو ريشيان دهرود ،
قهرزيان دها به پيرو پياوماقولاى عههرب ، بؤ ئهوهى شاعيران پياياندا ههلهدن و ،
لهناو خهلكيدا بهپاره خهركردنى بى هودهو بى كهك شوروت و ناوبانگ پهيدا بكهن ،
پاشان دهچوون زهوى وزارو مهزراو باخچهكانى ئهوه سهره عهربهانهيان به رههن دهگرت
، پاش ماوهى چهند ساليك تيده په پرى دهبووه مولكى خويان .

جولهكه پيلانگيترو نازاوه چي و سرسهخت و خراپه كار بوون ، له نيوان خيټه
 عمره به دراوسپكاندا دوژمنايه تي و كيشه يان دروست نه كرد ، هاني همنديكيان دها دژ
 بهواني تريان به فيلي پهنامه كي وها نهو خيټانه هستيان پي نه ده كړو ، ده كه وتنه
 جهنگي خويناوي بهر ده وام له گهل يه كتريدا ، بهر ده وام جيگه ده ستي جولهكه بو ناگري
 شهر ، نازاوه كه يان گه شتر نه كړده وه هر كاڼي بينديان خهريكه ده كوژيتموه ، پاش
 نه هم هه موو فيلو ته له كهيه كه له هه موو لايه كه وه ده ست دابويه ، له ناستي نهو رووداوانه دا
 كه به سر عمره بدا ده هات بڼه دنگ ده بوون ، به لي هه ميشه قهرزي سوداري زوريان
 پڼده دان تاكو خه رجي شهر يان بو ناسان بكن ، به مكاره دوو سووديان ده سته كه وت
 ، كه له لايه كه وه قواره جولهكه يتيه كه ي خويان ده پارسا ست و له لايه كي تريشه وه ،
 بازاري سووديان نه جولاندو ، سووده كه يان به چه ندين چه ندانه ده خواردو ، سامانيكي
 زوريان ده ست نه كه وت .

له ناو (يثرې) دا سي هوزي جولهكه ي به ناوبانگي تيډا بوو :

۱. (بنو قينقاع) ، كه هاوپه يمانی (خه زره ج) يه كان بوون و دانيشتووي ناو

شاري مه دينه بوون .

۲. (بنو النضير) .

۳. (بنو قريظة) ، نه هم دوو هوزي دواين هاوپه يمانی (اوس) بوون ، ماله كه يان

له قهراغ شاردا بوو ، نه هم هوزانه بوون ، كه هر له دير زهمانه وه جهنگي نيوان (اوس) و

(خه زره ج) يان ده ورورژاند ، به خودي خوشيان له جهنگي (بعث) دا به شداريان كړد بوو

، هر لايه كيان له گهل هاوپه يمانی خوينا دا .

بيگومان چاومروان نه كرا كه جولهكه به چاوي بق و كينه وه نه بيت سيري

ئيسلام نه كن ، پيغه مبغريش ﷺ له ره گهزي نهوان نه بوو تا سوكنايي دليان بيت و واز

لهو دمارگيره بهين كه زال بوو بوو به سر دموون و عه قليه تياندا ، پاشان ئيسلاميش

بانگه وازك بوو بوو ريكخستن و ناشنا كړدني دلها كان به يه كترو ، بو كوژاندنه وه ي ناگري

دوژمنايه تي دوويه رهي و ، بانگه شه ي نه كړد بو سپارده ناسي له كاروبارو ، بو

پابه ندبوون به خواردني مالي حلال ، نه مانهش ماناي نه وه بوو ، كه چيدي له مودوا هوزه

عمره به كان به يه كتر ناشنا نه بڼه وه ، پرگاريان نه بيت له ميكرو به كانی جولهكه و چالاكيه

بازرگانيه كانيان ده وه ستيتو لهو مالي سوو ده بي بهش نه بن كه سر وه و سامانه كه ياني

له سر وه ستاوه ، بهلكو له وانه يه نهو هوزانه بيدار بڼه وه ، مه سه له ي نهو ماله سوانه ي

جولهكه و مريانگرتوه ، هستن به گيړانه وه ي نهو زهوي و باخ و بيستانه ي له ده ستيان

داوه له باتي سوودا داويانه به جولهكه .

جوله که ئەم هەموو لیکدانەوانەیان بوخویان کردبوو، هەر لەوکاتەوه که دەیانزانی ئیسلام دەیهوێت ئارامی لەناو (یثرب) دا بەرقەرار بکات ، لەبەرئەوه دوژمنایەتی و کینهیهکی زۆریان لە دڵدا هەلگرێتبوو بۆ ئیسلام و پیغه مەبەر ﷺ لەو کاتەوه که چوونه ناو (یثرب) هوه ، هەرچەندە تاماوهیهک زاتی دەرخستنی ئەو بڕق و کینهیان نەکرد تا ماوهیهک .

ئەوش لە رێوایه تیکی (ابن إسحاق) دا دەردهکهوێت که دەلیت :
 لەدایکی ئیمانداران (صفیه) وه (رهزای خوای ئی) ، (ابن إسحاق) دەلیت :
 (صفیه) کچی (حیی) کوپری (أخطب) بۆی گیرامهوه و تی :
 خوشمویسترین منالی باوکم و ، (أبو یاسر)ی مامم بووم ، هەرگیز نەمبینیون منالیکی تری خوایان پی بیئت و من لەگەڵ خوایاندا نەبن ، دەلیت : کاتیك پیغه مەبەری خوا ﷺ هات بۆ مەدینه ، له (قباء) لەمالی (بنی عمرو)ی کوپری (عوف) دابەزی ، له بەرههه یانیکی تاریکدا باوکم (حیی) کوپری (أخطب) و مامم (أبو یاسر)ی کوپری (أخطب) چوون بۆلای ، (صفیه) دەلیت : نەگەرانهوه تا خۆرئاوا بوون ، دەلی : وهك دوو پەك كهوتەتی تەمبەلی بەسەر یەكدا كهوتوو لەسەر خۆ دەهاتن ، (صفیه) دەلیت : ئامبازیان بووم وهك جارن ، سویند بەخوا کهسیان لایان ئی نەکردمەوه ، لەگەڵ ئەو هەموو خەمه دا کههه یانبوو ، ئەنجا گویم ئی بوو مامم بەباوکمی وت : ئەری ئەوه خۆی بوو ؟

وتی : ئەری وەللا خۆی بوو ، مامم وتی : تۆ دەیناسیت و دنیاییت ؟
 باوکم وتی : بەلی ، مامم وتی : چی لەدلتایه بۆی ؟
 باوکم وتی : سویند بیئت تا له ژياندا بم درایه تی دهکەم .
 رێوایه تهکه ی (بوخاری) یش به هه مان شیوه به لگه یه که له باره ی ئیسلام بوونی (عبدالله)ی کوپری (سلام) وه ﷺ ده یگیرێته وه ، ئەم پیاوه یه کیک بوو له زانا بلیمه تهکانی جوله که ، کاتیك که له (بنی النجار) بیستبووی به ته شریف هیئانی پیغه مەبەر ﷺ بۆ مەدینه به خیرایی هاتبوو ، چەند پرسیاریکی لیکردبوو که جگه له پیغه مەبەر کهس ناتوانیئت وه لأمی بداته وه ، کاتیك وه لأمی پرسیارهکانی بیست دهستبه جی باوه پری پی هیئابوو ، پاشان وتبووی به پیغه مەبەر ﷺ : جوله که گه لیکی بوختانکەرن ، ئەگەر بزائن موسولمان بووم پێش ئەوه ی تۆ پرسیاریان ئی بکه ی

¹ / (ابن هشام) ١ / ٥١٨ ، ٥١٩ .

ئەو لاي جەنابت درۆم بەدەمەو ھەلدەبەستەن ، بۆيە پيغەمبەر ﷺ ناردی بە شوین جوله کەدا ھاتن ، ئەنجا (عبداللہ)ی کوپی (سلام) ھاتە ژۆرەو ، پيغەمبەر ﷺ پووی کردە جوھکان و فەرمووی : (عبداللہ)ی کوپی (سلام) لەناوتاندا پیاویکی چۆنە ؟

وتیان زانترین کەسی ئیمەو کوپی زانترین کەسمانە ، باشتینمانەو کوپی باشتینمانە . (لەگێرانی ھەیکەلێ تەردا) گەورەمانەو کوپی گەورەمانە (لە گێرانی ھەیکەلێ تەردا) باشتینمانەو کوپی باشتینمانە ، ریزدارترینمانەو کوپی ریزدارترینمانە ، پيغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەي ئەگەر زانیان کە موسولمان بوە ؟

وتیان : پەنا دەگێرن بە خوا لە شتی ھەھا (دووجار تا سێجار ئەمەیان وتەو) . ئەنجا (عبداللہ)ی کوپی (سلام) ھاتە دەرەو ، وتی : (أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً رسول الله) ، ھەموویان وتیان : خراپترینمانە کوپی خراپترینمانەو ، دەستیان کرد بە جینیو پیدانی . لە (دەربرینیکیشدا) وتی : خێلی جوله کە لە خوا بترسن ، سویندم بەو خودایەي کە جگە لەئەو کەسی تر خودانیە ئیو دەزانن کە ئەو پیاو پيغەمبەری خواوە ، بەراستی ھاتووە ، کەچی پێیان وت : تو درۆ دەکەیت .

ئەمە یەکەم ئەزموون بوو ، کە لە یەکەم پوژی چوونە مەدینەو پيغەمبەری خوا ﷺ لە جوله کەي ھەرگرت .

ئەمە سەبارەت بەناوخوا ، لە پووی دەرەکیشەو ، دیارە کە سەر سەختترین ھیزی دژ بە ئیسلام بریتی بوو لە قورپەیش ، کە لە ماوہی دە سالدا ، لەو کاتەو کە موسولمانەکان لە بن دەستیاندا بوون . ھەموو جوړەکانی تۆقاندن و ھەرشەو تەنگەتاو کردن و سیاسەتی برسیی کردن و ئابلقەدانی دژ بەئەوان تاقی کردەو ، چەندین جوړی ئەشکەنجەو ئازاروبەلایان بەسەرداھینان و ، جەنگیکێکی دەروونی سەرمو پڕو پاگەندەھیکەي بەرفراوانی بەرنامە بو داریژاویان لەگەڵ ئەنجامدان و ، پاشانیش کە موسولمانەکان کوچیان کرد بەرەو مەدینە (قورپەیش) ھەستا بە دەست بەسەرگرتنی مال و سامانیان و نەییشت ژن و مائەکانیان لەگەڵ خۆیاندا ببەن و ھەستا بەسزادان و گرتنی ئەو کەسانەي توانایان بەسەریاندا ھەبوو ، بەو شەو نەوستان ، بەلکو پیلانیان دانا بو کوشتنی پێشپەرو بانگەوازەکە ﷺ و لەناوبردنی بانگەوازەکەو ، ھیچ کەم تەرخەمیەکی نەکرد لە جی بەجی کردنی ئەم پیلانەدا . پاش

¹ / سەیرکە (صحیح البخاری) ٤٥٩/١ ، ٥٥٦ ، ٥٦١ .

ئەمانە . كە موسولمانەكان خۇيان پزگاركرد بەرەو شوئىنك كە پىنج سەد كىلومەتر لە مەككەو دەورە . بەھوكمى ئەر پەلەوپايە سەركردايەتتە دونياىى و سەرمەشقىيە ئايىنىيەى ھەيانبوو لەناو عەرەبدا ھەستان بەرۆلى سىياسىانەى خۇيان، بەو سىفەتەى كەنىشتەجى ھەرەم و دراوسىى مالى خواو سادىنەكانىشتن ، بۆيە موشرىكەكانى ترى ناودورگەى عەرەبيان فریودا دژ بەخەلكى مەدینە ، تا شارى مەدینە وای لىھات ، بوو بەنیمچە داپراویكى مەحكەم ، داھاتی كەم بوو ، لەكاتىكدا كە ژمارەى پەناپەران رۆژ بە رۆژ زۆرتر دەبوو ، گومان نە كە (حالتى جەنگ) دەبىت پووبدات لەنیوان زالمانى خەلكى مەككەو موسولمانەكانى نیو نىشتمانە نوپەكەياندا ، بۆيە گىلیە كە ئوبالى خەتای ئەر جەنگە بخرىتە ئەستۆى موسولمانەكانەو .^۱

موسولمانەكان مافى خۇيان بوو كە دەست بەسەر مال و سامانى موشرىكەكاندا بگرن ، ھەرەكو ئەوان مال و سامانى ئەمانیان تالان كردو ، بەرپەرچى ئازارو ئەشكەنجەكانیان بدەنەو ، كۆسپ لەرپى ژانیاندا دروست بكەن ھەرەكو موشرىكان وایانكرد لە موسولمانەكان و ھەولیاندا پرگەيەك بدۆزنەو بۆ تەفروتونا كردنى موسولمانەكان و لەبن ھىنانى بەرو بومیان .

ئەمانە ئەر كىشەو دۆزانە بوون كە پیغەمبەر ﷺ لەگەل ھاتنىدا بۆ مەدینە پووبەپرویان دەبوو .

پیغەمبەرى خوا ﷺ ھەستا بەرۆلى پەيامدارىتى و سەركردايەتى لە مەدینەدا ، بەئەندازەى شایستەى ھەر كۆمەلىك بەزەى و رەحمت یان توندی و ھەق لى كردنەوى پیدان . گومان نە كە رەحمت زۆرترىو لەتوندو تیرىەكانى . ھەتا لەماوێ چەند سالىكدا جەلەوى كاروبار گەراپەو دەست ئیسلام و ھەلگرانى ، خوینەرانى بەرئزىش ئەم راستیانە لەم لاپەراندە دەبینن :

بنیاتنانى كۆمەلگەيەكى نوێ

وەكو وتمان ھاتنى پیغەمبەر ﷺ بۆ شارى مەدینە ، لەناو (خىلى بنى النجار)دا لە رۆژى ھىنى (۱۲)ى پەبىيەى یەكەمى سالى (۱)ى كۆچیدا بوو بەرامبەر بە (۲۷) سىپتىمبەرى سالى (۶۲۲)ى زابىن ، لە زەویەكى بەردەم مالى (ابو ایوب)دا دابەزى و فەرمووى: خواياربىت ئیرە مەزلگایە، پاشان چوو مالى (ابى ایوب).

^۱ / دوا وتە لێرەدا ھى (محمد الغزالی) یە لە (فقه السيرة) ۱- ۱۶۲ .

بنياتناني مزگه وتى پيغه مبهري

دواى شهوه ، يه كه م ههنگاوى پيغه مبهري ، برىتى بوو له دروست كړدنې
مزگه وتى پيغه مبهري له شهو جيگه يه دا كه وشتره كې چوكى دادا ، فرمانى دا به
بنياتناني مزگه وت ، زهويه كې له دوو كوپى بى باوك كړى ، خوشيى به شدارى
كرد له بنياتنه كه داو ، خشت و بهردى دهينا و دهيفرموو :

اللهم لا عيش إلا عيش الآخرة فأغفر للأصهار والمهاجرة
ههروهها دهيفرموو :

هذا الحمال لاجمال خير هذا أبر ربا وأطهر
شهوش بوبوه هوى زياتر چالاك كړدى هاو له بينا كړدنه كه داو ،
هه يانبوو دهوت :

لكن قعدنا والنبي يعمل لذك منّا العمل المضلل

لهو شوينه دا گوږى موشريكان و كه لاوهى كوڼ و خورماو درهختى غه رقهى
تيدابوو ، پيغه مبهري فرمانى دا ، گوږه كان دهره يترانه ووه ، كه لاوه كان ته ختكران و ،
دارودرهخته كانيش بېرېان ريزكران له بهر دم قيبلى مزگه وته كده ، شهوكاته (بيت
المقدس) قيبلى بوو ، ههردو پايله كې له بهر د بوو ، ديواره كانيشى له خشت و قوړو ،
سه ره كېشى بهگه لاي دارخورما گيرابوو ، ستونه كانيشى ساقى دارخورما بوو ،
زه مينه ي مزگه وته كه ش لم و چهو بوو ، سى دهرگاي بوكر ، دريژيه كې له قيبلى گاكه وه
بو كوتاييه كې سه د بال دهبوو ، ههردو ولاكشى بهو شه ندازه يه يان كه متر ، بناغه كې
نزيكه ي سى بال دهبوو .

به په نايه وه چنه د ماليك دروست كران ، ماله كانى (الحجر) ، كه له خشت
بوون و سه ريشيان به لق و پوپ و گه لاو ساقى دارخورما گيرابوو ، شه مانه (حجر)
ژوورى هاوسه ره كانى بوو ، پاش ته واوبوونى ژووره كان ، ئيدى پيغه مبهري له
مالى (ابو ايوب) وه گواستيه وه بو شهوى .

مزگه وتيش ته نها بو به جى هينانى نويزه كان نه بوو بهس ، بهلكو زانكوپه ك
بوو ، موسولمانه كان تيايدا فرهمايشت ناموزگار يه كانى ئيسلاميان تيدا ودره گرت
و بوبوه سهكوپه ك بو به يه ك گه يشتن و هوگرى و يه كترناسينى هه موو توخمه
جياوازه خيله كيه كان ، كه ده ميك بوو جهنگ و رهوتى دهمارگرى نه فاميانه ي
ناوخويان دووبه ره كيى خستبوه ناويانه وه ، ههروهها مزگه وت بوو بوبوه بنكه يه ك

¹ / صحيح البخاري ٧١/٨ ، ٥٥٥ ، ٥٦٠ ، زاد المعاد ٥٦/٢ .

بۇ بەرپۈر بىردىن ھەممۇ كاروبارەكان و دەرچوونى بېرىارەكان و پەرلەمانىك بۇ بەستى ئىنجومەنى پراۋىژو جى بەجى كارى .

لەگەل ئەۋەشدا مائىك بوو بۇ نىشتەجى بوونى ژمارەيەكى زۆر لەم كۆچكەرە پەنا بەرە ھەژارانەى لەناو شارى مەدىنەدا ئە مائىان ھەببو ئە كەس و كارو ئە كوپوكال .
ھەر لەسەرەتاي كۆچەرە بانگ دانرا ، ئەو ئاۋازە بلىندە . جوانەى رۇژانە پىنج جار ئاسۆكانى دەۋرۈبەرى دەھەژاندو ، ھەممۇ جىھانى بوونەۋەرى پى ئەزىزىگايەۋە ، بەسەرھاتى خەنەكەى (عبداللەى كوپى (زىد)ى كوپى (عبد رە)ش لەم بارەيەۋە زانراۋە ، (ترمذى) و (ئبو داود) و (أحمد) (ابن خزيمة) رىۋايەتلىن كىردو .^۱

بە برا كىردنى موسولمانەكان

ھەرۈەكو پىغەمبەر ﷺ ھەستا بەبنىاتنانى مزگەوت ۋەكو مەئبەندىكى كۆ بوونەۋەو پىك ئاشنابوون ، ھەستا بەكارىكى تىرىش كە لەجوانترىن ئاسەۋارەكانى مىژۋو ، ئەۋىش بىرىتتە لە براىى كىردنى نىۋان كۆچەرە ئەنسارىەكان ، (ابن القيم) دەلىت : پاشان لە مالى (انسى) كوپى (مالك)دا ، كۆچكەرەن و ئەنسارىەكانى كىرد بە برا ، ئەۋەد كەس دەبوون ، نىۋەيان كۆچكەرە نىۋەكەى تىرىشيان ئەنسار بوون ، لەسەر بەدەمەۋەچونى يەكتىرى كىردنى بەبراو ، بەدەر لەخىزمانىش دۋاى مردن مىراتگرى يەكتىرىن ، تا جەنگى بەدەر ھات و ، ئايەت ھاتە خوارەۋە فەرمۋى : ﴿وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ﴾ الانفال / ۷۵ ، كە مىرات بىردنى پەتكردەۋە بەبى پەيۋەندى براىەتى ، گوتراۋىشە كە براىەتى دروست كىرد لەنىۋان كۆچكەرەن و ئەنسارەكاندا بۇ جارى دوۋەم ، بەلام ديارە راى يەكەم پەسەندە ، كۆچكەرەنىش براىەتى ئىسلام و براىەتى ھاۋمالى و خىزمايەتى و كەسايەتىيان پى باشتىر بوو لە دروست كىردنى ھەر براىەتىەكى جيا لە كۆچكەرەن لەگەل ئەنسارىەكاندا .^۲

ماناى ئەو براىەتىەش بىرىتى بوو لەۋەى . ھەرۈەكو موخەممەد غەزالى وتۈيەتى - كە پىۋىستە دەمارگىرى جايلىتەت بىۋىتەۋە ، دەمارگرژى نەمىنىت مەگەر بۇ ئىسلام و جىاۋازى و ھەلاۋاردنى باۋان و رەنگ و نىشتىمان ۋەلانرىت و كەس پىشى كەسىكى تر نەكەۋىت مەگەر بە پىاۋەتى و لە خوا ترسان .

پىغەمبەرى خوا ﷺ ئەم براىەتىەى كىرد بە عەقدىكى كارا ، نەك قەسەيەكى بى باغا ، كىردى بەكارىك ۋابەستەى خۋىن و مال و بىيىت نەك تەنھا سلاۋىك بىت و زمان ئال و ۋىرى پى بىكات و ھىچ شۋىنەۋارىكى نەبىت .

^۱ / بىروانە (بلوغ المرام) نوسىنى (ابن حجر العسقلانى) ل ۱۵۰ .
^۲ / زاد المعاد ۵۶/۲ .

بەپراستی سۆزى خۆبەخت كردن و بەدەم يەكەوہ چۈن و ھۆگرى كردن تىكەلاۋ بوو لەگەل ئەو برايتەداو كۆمەلگای نوینی پەر كردبوو لەجوانترین نمونەى ھەلس وکەوت^۱.

(بوخارى) دەگىریتەوہ ، كاتىك ئەو كۆچكەرەنە ھاتنە مەدينە ، پىغەمبەرى خوا ﷺ برايتەى دروست كرد لەنىوان (عبد الرحمن) و (سعدى كۆپرى (الربيع) دا . وتى بە (عبد الرحمن) من لە ھەموو ئەنسارەكان زياتر مال و سامانم ھەيە ، مالەكەم دابەش دەكەم نيوەى بۆ من و نيوەكەى تىرىشى بۆ تۆ ، دوو ژنىشم ھەيە سەيرىيان بکە كامەيانت پى باشە بۆت تەلاق دەدەم ، كە عىددەى بەسەرچوو بىخوازە ، (عبد الرحمن) پى وت : خوا كەس و خىزان و مال و منالت ئى پىروژ بکات ، ئەرى بازارەكەتان لە كويىيە ؟ بازارەكەى (بنو قينقاع) يان پى نيشاندا ، كە گەرايەوہ لە بازار گوارەو ئالتونىكى باشى پى بوو ، پاشان بەردەوام بوو ، پاشان جارىكيان ھاتە خزمەت پىغەمبەر ﷺ زەرد ھەلگەرا بوو ، پىغەمبەر ﷺ پى فەرموو : ئەرى چیتە ؟ وتى : ژنم ھىناوہ ، پى فەرموو : چیت بۆ كردوہ بەمارەيى ؟ وتى : گولىكى ئالتون^۲.

ھەروەھا (ئەو ھىرە) نەئىت : ئەنسارەكان وتیان بە پىغەمبەر ﷺ ، دار خورماكانمان بۆ دابەش بکە لەنىوان ئىمە براكانماندا ، فەرموو : نەخىر ، وتیان : كەواتە يارمەتیمان بدەن ، ئىمەش لەبەر بوودا ھاوبەشتان دەكەين ، وتیان : گوپرايەئىن^۳.

ئەمەش بەلگەيە لەسەرئەو خوشحالى و رىزلىنانەى ئەنسارەكان كردوويانە بۆ برا كۆچكەرەكانيان ، لە قوربانيدان و خۆبەختكردن و خوشەويستى و دلپاكى ، ئەوئەش دەردەخات كە كۆچكەرەن چەندە پىزان بوون بۆ ئەو رىزلىنانەو ، چۆن خراپ بەكارىيان نەھىناوہ ، ھەر ئەوئەندەيان بردوہ بەشيان بکات و پاگىريان بکات.

بەپراستی ئەو برايتەى كردنە دانايىيەكى كەم وئەو ، چارەسەرىكى جوان بوو بۆ زۆرىك لەو كىشانەى كە موسولمانان پەروەپرووى دەبوونەوہ ، كە پىشتىريش نامازەمان بۆ كردن .

^۱ / فقه السيرة ل ١٤٠ - ١٤١ .

^۲ / صحيح البخاري / باب إخوان النبي ﷺ المهاجرين والأنصار ٥٥٣/١ .

^۳ / صحيح البخاري ٣١٢/١ .

به لگه نامه‌ی هاویه یمانیتی ئیسلامی

ههروه کو پیغه مبهری خوا ﷺ ههستا به بهستنی برایه تی نیوان ئیمانداران ، ههستا به بهستنی په یمان نامه یه کیش که هه موو جوړه کانی ههستی نه قامی و په وتی خیلگری تیدا وه لانان و، بواری نه هیشته وه بۆنه ریتی نه قامی ، ئه مهش چهند به ندیکه به کورتی:

ئەمە نوسراوئىكە لە موخەممەدى پيغەمبەرەو ﷺ لەنيوان ئيمانداران و
موسلمانانى قورەيش و (يثرى) و شويئىكە و توھكانيانو ئەوانەى جيهاديان لەگەندا دىكەن:
١. ھەمويان بەك ئوممەتن .

۱. ھەموویان يەك ئۈممەتن .
۲. كۆچكەرنى قورەيش لەسەر مالى خۇيان دەبن ، خوینی يەك دەدەن ، فیدیەى ئەسیرەكانى خۇيان دەدەن بەچاكەو ، دادپەرورەیش لەنیوان ئیمانداراندا ، ھەر تیرەيەكى ئەنسار یەكانیش لەسەر حالى خۇيان دەبن خوینی كوشتنە يەكەمینەكان دەدەن بەيەك ، ھەرتایەفەيەكى ئەوانیش دەبیٹ فیدیەى ئەسیرەكانیان بدەن بەچاكەو دادپەرورەیش بکەن لە نیوان ئیمانداراندا .
۳. دەبیٹ ئیمانداران ھەركەسیكى قەرزارو خاوەن منالیان لەناو خۇیاندا بینی فیدیەى بۇ بدەن یان یارمەتى بدەن بە چاكە .
۴. دەبیٹ ئیمانداران دژ بەوكەسانە ببەو ەكە دەست درژی دەكەنە سەریان ، یان كەسیك داواى بەرگری و لاپردنى زولمىك یان تاوانىك بكات یان دەست درژیەك یان خراپەيەك لەگەل ئیمانداراندا بكات و ھاوكارىی بكریت .
۵. دەست لەناو دەستە بۇ ھەركەسیك دژ بەكۆمەل بیٹ ، بامنالى يەككىشیان بیٹ .
۶. نابیت ئیماندارىك ئیماندارىكى تر بكۆژیٹ لەبەر كافرىك .
۷. نابیت ئیماندار پشتیوانى كافرىك بكات دژ بە موسولمانىك .
۸. زیممەتى خودایى مافىكە پەناى بچوكترین كەسیان دەدات .
۹. ھەركەسیك سەر بەئیمە بیٹ لە جولهكە ، ئەوا پشتیوانى و پیشرەویتی دەكەین ، زولمیان لى ناكریٹ و كەسیش گەلەكۆمەكیان دژ ناكات .
۱۰. ناشتیى موسولمانەكان يەككەو ، نابیت ئیماندارىك ناشتی بكات و ئەوى دى نەيكات ، لەكاتى شەركردنیش لەپیناوى خاودا ھەمان شتە ، مەگەر بە يەكەو ەو بەدادپەرورانە لەنیوان ھەموولایەكدا ئەنجامى بدەن .

۲. كۆچكەرانى قورەيش لەسەر مالى خۇيان دەبن ، خوينى يەك دەدەن ، فيديەى
ئەسىرەكانى خۇيان دەدەن بەچاكەو ، دادپەرورەيش لەنيوان ئيمانداراندا ، ھەر
تيرەيەكى ئەنسار يەكانىش لەسەر خالى خۇيان دەبن خوينى كوشتنە
يەكەمىنەكان دەدەن بەيەك ، ھەرتايەفەيەكى ئەوانىش دەبىت فيديەى
ئەسىرەكانان بدن بەچاكەو دادپەرورەيش بگەن لە نيوان ئيمانداراندا .

۳. دەپىت ئىمانداران ھەركەسىكى قەرزىرو خاۋەن مەنلىيان لەناوخوينايدا بىنى
فەندەي بۇ بىدەن نان يارمەتى بىدەن بە چاگە.

٤. دهبيٽ ئيمانداران دژ بهوكه سانه ببنه وه كه دهست دريژي دهكهنه سهريان ،
يان كه سيك داواي بهرگري و لابردي زولميك يان تاوانيك بكات يان دهست
دريژبهك يان خرابهكه له گهل ئيمانداراندا بكات و هاوكاريي بكرهت.

۵. دەست لەناو دەستە یۆ ھەرکەسیک دژ بەکۆمەل بیت ، بامناڵی یەکیکیشیان بیت.

٦. ناسٺ ئيمانداريڪ ئيمانداريڪي تر بڪوڙيٺ له بهر ڪافريڪ .

۷. نایب ئیماندار یشتیوانی کافریک بکات در ژ به موسولمانیک .

۸. **زیمه‌تی خودایی مافی‌که په‌نای بچو‌کترین که‌سیان ده‌دات .**

۹. هەرکەسێک سەر بە ئێمە بێت لە جوله که ، ئەوا پشتیوانی و پیشڕه ویتی دهکەن، زولمان ئی ناگریت و که سیش گهله کو مه کیان در نا کات.

۱۰. ناشتی موسولمانه کان یه کیکهو، ناییت ئیمانداریک ناشتی بکات و ئهوی دی نه بکات ، له کاتی شه پرکردنیش له پیناوی خوادا هه مان شته ، مه گهر به به که وهو به دایه روه رانه له نیتوان هه موولا یه کدا نه نجامی بدن.

۱۱. ئيمانداران ۋەكۆيەكن لەۋەدا كە خوڭنيان پرشتۋە لە پيناۋى خوادا .
۱۲. نايىت ھىچ موشرىكىك مالّ و سامانىك يان كەسىكى قورەيشى پەنا بدات ،
نايىت پرى بگىرىت لە ئيماندارىك .
۱۳. ھەركەسىك بەناھەق ۋەبىگوناھ بەقەستى ئيماندارىك بكوژىت دەكوژىتەۋە ،
مەگەر كەس و كارى كوژراۋەكە پازى بن بە سولخ كردن لىي خوش بن .
۱۴. ھەموو ئيمانداران لەسەر ئەم دەستورەن بۆيان نىھ دژى بوەستەنەۋە .
۱۵. ھىچ ئيماندارىك بۆى نىھ پشتىۋانى پەيمانىشكىنىك بكات و پىگەى بكاتەۋە ،
ھەر كەسىك پشتىۋانى بكات يان پىگەى بكاتەۋە ئەۋا نەفرەت و توۋرەيى
خوداى بەسەردا ببارىت لە پوژى قىامەتدا ، ھىچ گوتەۋ شايەتلىكى لى
ۋەرناگىرىت .
۱۶. ئىۋە ئەگەر لە ھەر شتىكدا جىاۋاز بوون ، ئەۋا دەيىت بىگىرنەۋە بۆ خوداى
گەۋرەۋ پىغەمبەرەكەى (محمد ﷺ) ^۱ .

^۱ / (ابن هشام) ۵۰۲/۱ ، ۵۰۳ .

کاربگه‌ری هۆ دەر و ونیه‌کان له کۆمه‌نگادا

بەم داناییی و زیره‌کیه‌ی بێ وینه‌یه ، پیغه‌مبەر ﷺ بێهه‌مانی کۆمه‌نگایه‌کی نوێی دامه‌زراند ، ئەم دیاره‌یه‌ش شوێنه‌واریکی تری ئەو مانا جوانانه‌ بوو که ئەو مرو‌قه‌ به‌رزانه‌ به‌هۆی پێزو شکۆداری پیغه‌مبهره‌وه ﷺ هه‌یانبوو .

پیغه‌مبهری خوا ﷺ له‌سه‌ر زانست و په‌روه‌رده‌و دەر و ون پاكی و په‌وشته‌ جوانه‌كان رای هه‌یانبوون ، به‌ئەده‌بی خۆشه‌ویستی و بریه‌تی و به‌رزای و شکۆداری و خواپه‌رستی و ملکه‌چی بۆ خوا په‌روه‌رده‌ی ده‌کردن .

جاریکیان پیاویک پرسیری لێ کرد : کام جووری ئیسلامه‌تی چاکه ؟
 فهرمووی: نان به‌دیت ، سلاو بکه‌یت له‌و که‌سه‌ی ده‌یناسیت و له‌وه‌ش نایناسیت .^١

(عبدالله‌ی کوپی (سلام) ده‌لیت : کاتیک پیغه‌مبەر ﷺ ته‌شریفی هه‌ینا بۆ مه‌دینه‌ چوم بۆ خزمه‌تی ، که‌ دهم و چاویم بینی ، ده‌ستبه‌جی زانیم که‌ ئەوه‌ دهم و چاوی مرو‌قی درۆزن نیه ، یه‌که‌م شت که‌ فهرمووی : خه‌لکینه‌ سلاوبکه‌ن ، نان به‌دن ، په‌یه‌ه‌ندی خزمایه‌تی پته‌وبکه‌ن ، به‌شه‌واندا کاتی خه‌وتنی خه‌لک نوێژبکه‌ن ، ئەوجا به‌باشی ده‌رۆنه‌ به‌هه‌شته‌وه‌^٢ .

هه‌روه‌ها ده‌یفه‌رموو: (هه‌ر که‌سێک دراوسییه‌که‌ی له‌ خراپه‌کانی بیوه‌ی نه‌بیته‌ ناروا ته‌ به‌هه‌شته‌وه‌)^٣ .

هه‌روه‌ها ده‌یفه‌رموو: (موسولمان ئەو که‌سه‌یه‌ که‌ موسولمانان بیوه‌ی بن له‌ ده‌ست و زوبانی)^٤ .

هه‌روه‌ها فهرموویه‌تی: (هیچ یه‌کێک له‌ ئیوه‌ باوه‌رکه‌ی ته‌واونیه‌ هه‌تا ئەوه‌ی بۆخۆی پێی خۆشه‌ بۆ براکه‌شی پێی خۆشبیته‌)^٥ .

فهرمووشیه‌تی: (ئیمانداران وه‌کو یه‌ك پیاو وه‌هان ، ئەگه‌ر چاویکی گل بکات هه‌مووگیانی ئێش ده‌کات ، خۆ ئەگه‌ر سه‌ره‌یشی ئێشی کرد ئەوا هه‌مووگیانی ده‌داته‌ ئازار)^٦ .

^١ / (صحيح البخاري) ٩ ، ٦/١ .

^٢ / (ترمذی) ريوایه‌تی کردوه‌ له‌گه‌ل (ابن ماجه‌) و (الدارمی) . مشكاة المصابيح ١٦٨/١ .

^٣ / (مسلم) ريوایه‌تی کردوه‌ ، مشكاة المصابيح ٤٢٢/٢ .

^٤ / (صحيح البخاري) ٦/١ .

^٥ / (صحيح البخاري) ٦/١ .

^٦ / (مسلم) ريوایه‌تی کردوه‌ ، مشكاة المصابيح ٤٢٢/٢ .

ههروهه دهیفرموو: (ئیماندار بۆ ئیماندار وهك خشتی دیوار وههیه که یهکتریان گرتبیت).^۱

فهرموشیهتی: (کینهو رقه بهرایهتی یهکتری مهکن ، چاوچنۆکی بهیه که مهبن ، چال بۆیه که ههلمهکهکن ، بینه بهندهی خوداو برای یهکتری و بۆ هیچ موسولمانیک رهوا نیه زیاتر له سی پۆژ قسه له براکهی دابرت).^۲

ههروهه دهیفرموو: (موسولمان برای موسولمانه ، نه زولمی لی دهکات و نه سهری شوپدهکات ، ههرکه سینک بهدهم پیداویستی برا موسولمانه کهیهوه بروت خودای گه ورهش بهدهم پیداویستی نهوهوه دهروت ، ههرکه سینکیش ناخوشیه که له سهر موسولمانیک نه هیلت خوی گه وره ناخوشیه کی قیامهتی له سهر لاده بات ، ههر که سینکیش له کهی موسولمانیک بیوشیت خوی گه وره له رۆژی قیامهتدا له کهکانی نهو دهپوشیت).^۳

ههروهه دهیفرموو: (بهزه بیتان به خه لکی زه ویدا بیته وه تا نهو کهسهی له ئاسماندایه رحمتان پی بکات).^۴

ههروهه دهیفرموو: (ئیمانداران نهو کهسه نیه که خوی تیر ده بیت و ناگای لیه که دراوسیه کهشی برسیه).^۵

ديسان دهیفرموو: (جنيودان به ئیماندار فاسق بوونهو، شهر له گهل کردنیشی کوفره).^۶

پینگه مبهری خوا ﷺ ، لادانی کۆسپهکانی ریگهی به سه دهقه داده ناو ، وهکو به شیک له به شهکانی ئیمان سهیری ده کرد .

ههروهه هانی ده دان له سهر خهرجی کیشان و ، نهوهنده باسی لایه نه باشهکانی ده کرد له خوشیدا دلی گهشکهی ده کردو دهیفرموو . سه دهقه گونا ههکان ده سپته وه ، ههروهه کو ئاو ناگر خاموش دهکات .^۷

ههروهه فهرموویه تی : (ههر موسولمانیک موسولمانیکی تر له سهر پرووتی بیوشیت ، خوی گه وره به سه وزی به ههشت دهپوشیت ، ههر موسولمانیکیش

^۱ / (متفق علیه) مشکاة المصابيح ۴۲۲/۲ ، صحيح البخاری ۸۹۰/۲ .

^۲ / صحيح البخاری ۸۹۶/۲ .

^۳ / (متفق علیه) ، (مشكاة المصابيح) ۴۲۲/۲ .

^۴ / (سنن أبي داود) ۳۳۵/۲ ، (جامع الترمذی) ۱۴/۲ .

^۵ / (البیهقي) له (شعب الإيمان) دا ریوایهتی کردوه ، (مشكاة المصابيح) ۱۲/۱ ، ۱۶۷ .

^۶ / صحيح البخاری ۸۹۳/۲

^۷ / فهرموده که لهو باره وه له (صحیحین) دا ریوایهت کراوه ، بروانه (مشكاة المصابيح) ۱۲/۱ ، ۱۶۷ .

^۸ / (احمد) (ترمذی) و (ابن ماجه) ریوایهتیان کردوه ، مشکاة المصابيح ۱۴/۱

لهسەر برسیستی موسولمانیک تیر بکات ، خوای گه وره له پوژی قیامه تدا له (رحیق المختوم) تیراوی دهکات) .^۱

ههروه ها فره موویه تی: (خوتان له ناگر بیاریزن ، با به له ته خورمایه کیش بیت ، نه گهر نه بوو به وشه یه کی جوان) .^۲

به پال نه وه شه وه به گهرمی هانی دهروون به رزی دهاو ، باسی شکواری نارامگری و قایل بوونی ده کردو ، سوال کردنی به پرو زه ردی و ئاپرووچوون و شیوانی دهم و چاوی سوالکهر داهنا .^۳ مه گهر که سیك زور ناچار بیت ، ههروه کو چوون له باره ی چاکه و پاداشتی حاله ته کانی عیباداته وه قسه ی بو ده کردن ، ههروه ها به شیوه یه کی توکمه پابه ندی نیگای ئاسمانی ده کردن قورئانی ده خوینده وه به سهریاندو ، نه وانیش ده یانخوینده وه ، تائهم پیوتنه وه یه بیته مایه ی بیدار کردنه و یان سه باره ت به و مافانه ی که له سهریانه ، ده کو ئهرکی بانگه وازو ، گه یاندنی په یام.

به و شیوه یه و ره و وه کانیانی به رز کرده وه ، به به رزترین به ها و پله و نمونه ی جوان ده وه له مه ندی کردن ، تاوای لیها ت بوونه وینه یه که له چله پۆپه یه کدا وه ستان که هیشتا مرو قایه تی به خویه وه نه یدیه و .

(عبداللهی کوری (مسعود) (پ) فره موویه تی: هه ره که سیك ده یه ویت ره ویه وهر بگریت باره ویه ی که سیك وهر بگریت که مردوه ، چونکه زیندوو متمانه ی سهر لینه شیوانی پی ناگریت ، نه وه ها وه لانی موحه ممه د ،^۴ باشتین مروقی ئوممه ت بوون ، ساغترین دل و ، قولترین زانست و ، که مترین ئهرکیان هه بوو ، خوای گه وره هه لی براردن بو ها وه لیتی پیغه مبه ره که ی و سهر خستنی ئایینه که ی ، که واته ئیوه ش ریزیان بگرن و شوینیان بکه ون ، چه نده ده توانن ده ست بگرن به ره وشت و سیره تیا نه وه ، چونکه نه وانه له سهر پینوما یی راست و ره و بوون .

پاشان نه و پیغه مبه ره سهر کرده گه وره یه^۵ نه وه نده خه سه له تی مه عنه و ی و دیارو ، تیرو ته وای و به ره وه گه وره یی و فه زیله ت ره وشت به رزی و کرده و ی چاکی تیدابوو ، دلانی به لای خویدا که مه ندکیش ده کردو ، گیانی مروقه کانی ئاشوفته ی خو ی کرده وو ، وته یه کی له دهم ده رنه چوو خیرا ها وه له کانی^۶

^۱ / (سنن ابی داود) (جامع الترمذی) ، (مشکاة المصابیح) ۱۶۹/۱ .

^۲ / (صحيح البخاری) ۱۹۰/۱ ، ۸۹۰/۲ .

^۳ / له و په وه سه یرکه (ابو داود) و (ترمذی) و (نسهانی) و (ابن ماجه) و (دارمی) ، به وانه مشکاة المصابیح ۱۶۳/۱ .

^۴ / (رزین) ریه ویه تی کرده ، (مشکاه المصابیح) ۲۲/۱ .

دەستبەجى قەرمان بەردارىيان دەکردو ، ھەر رىنومايى و نامۇزگارىيەكى بىکردنايە خۇيان پى دەپرازاندەوہ .

بەو جۆرە کارانە پیغەمبەر ﷺ توانى لەمەدینەدا کۆمەلگەيەكى نوى بنیات بنیت ، که جوانترین و شکۆدارترین کۆمەلگا بیت لەمیژووداو، چارەسەریك دابنیت بو کیشەکانى ئەو کۆمەلگایە ، تا لەسایەیدا مروقایەتى ئایەك ھەلبیکشیت، پاش ئەوہى که لەناو تاریکستان و ئالو ویژەکانى پۆژگاردا شکستەو ماندوو بوو .

بەم جۆرە وورەبەرزىوہ توخمە سەرەکیەکانى کۆمەلگا گەشتنە پلەى تەواویتى و پووبەپرووی ھەموو تەوژمەکانى رۆژگار بوونەوہو ئاراستە پى گۆرین و پەوگەى میژووشى لەگەل خۆیدا وەرچەرخاند .

پەیماننامەيەك لەگەل جولەكەدا

پاش ئەوہى که پیغەمبەر ﷺ کۆچى کرد بو مەدینەو ، دلنیاوو لە چەسپاندنى بناغەکانى کۆمەلگای نوى ، کەبرىتى بوو لەدامەزراندنى یەکیتییەكى عەقیدەيى سیاسيى و نیزامى لەنیوان موسولمانەکاندا ، پىی وابوو که دەبیت ھەستیت بەرىکخستنى پەيوەندیەکانى خۆى لەگەل ناموسولمانەکانیشدا ، لەو بوارەشدا خەمىكى ھەبوو کہ بریتى بوو لەدابینکردنى ئاسایش و ئاشتى و ئاسوودەيى و خیروچاکە بو ھەموو مروقایەتى ، لەگەل یەكخستنى ناوچەكە لەیەك پەیماننامەدا ، بۆیە لەو بوارەدا یاسای لیبوردن و لیخوشبونى ھینایە کایەوہ کہ پیشتەر لەو جھانى پر لەدەمارگیرى و خۆسەپاندنەدا باونەبوو .

نزیکتىن کەسانىكى لەو جۆرەش کەدراوسى مەدینە بوون لە ناموسولمانەکان ، بریتى بوون لە جوولەكە - ھەروەکو پیشتەر باسماں کرد - ئەمانە ھەرچەندە لە دلەوہ دژایەتى موسولمانەکانیان دەکرد ، بەلام ھیشتا ھیچ جۆرە بەرپەنگارى و دژایەتییەکیان دەرەخستبوو ، پیغەمبەرى خوا ﷺ پەیماننامەيەكى لەگەلدا مۆرکردن و تەواوى ئازادى پیدان لەمال پەیداکردن و ئاییندارى خویاندان ، ھیچ پەناى نەبردە بەر سیاسەتى دورخستنەوہ یان دەست بەسەرا گرتن یان رکا بەرىتى .

ئەم پەیماننامەيە وەکو بەشێك لەو پەیماننامەيە ھاتە گۆرێ كە لەنیوان موسولماناندا بەسترا بوو، ھەروەکو پیشتەر باسى لیوہەكرا ، ئەمەش گەرنەگرتن بەندەکانى ئەو پەیماننامەيە : -

بەندەکانی پەیماننامە

١. جوله‌که‌کانی (بنی عوف) ئوممه‌تیکن له‌گه‌ڵ ئیمانداراندا ، جوله‌که‌ ئایینی خۆیان هه‌یه‌و موسولمانه‌کانیش ئایینی خۆیان هه‌یه‌ ، موسولمانه‌کان و هاوپه‌یمانه‌کانیشیان ئایینی خۆیان هه‌یه‌ ، غه‌یری خێڵی (بنی عوف) یش هه‌مان حاله‌تیان هه‌یه‌ .
 ٢. جوله‌که‌ خه‌رجی خۆیان له‌سه‌ر خۆیان ، موسولمانه‌کانیش خه‌رجی خۆیان له‌سه‌ر خۆیان .
 ٣. هه‌مویان پشتگیری یه‌کتری ده‌که‌ن دژ به‌ هه‌رکه‌سیک دژایه‌تی نه‌و پەیماننامە بەکات .
 ٤. له‌نیواندا مۆچیا‌ری و ئامۆژگاری و چا‌که‌کردن هه‌یه‌ به‌بێ هیچ جو‌ره‌ خراپه‌کاریه‌ک .
 ٥. هه‌موو که‌سیکی سته‌ملیکراو پشتیوانی ئی ده‌کریت .
 ٦. جوله‌که‌ له‌گه‌ڵ ئیمانداراندا یه‌کده‌نگ ده‌بن چه‌نده‌ جه‌نگیان له‌گه‌ڵدا بکری‌ت .
 ٧. زه‌وی ناو شاری (یثرب) حه‌رامه‌ له‌پێناو به‌رقه‌رارکردنی ئه‌م پەیماننامەدا .
 ٨. هه‌رچه‌یه‌ک رووبدات له‌نیوان مۆرکه‌رانی ئه‌م پەیماننامەدا له‌ شه‌رو ده‌مه‌قالی که‌ترسی لێکه‌وتنه‌وه‌ی خراپه‌ی ئی بکری‌ت ، ئه‌وا رووبه‌رووی په‌راوی خودای گه‌وره‌و ، پیغه‌مبه‌ری خودا ﷺ ده‌کریت‌وه‌ بۆ چاره‌سه‌ر کردنی .
 ٩. هیچ قو‌ره‌یشیه‌ک و هاوپه‌یمانیکیان نابێ له‌ مه‌دینه‌دا په‌نا بدرێن .
 ١٠. هه‌مویان ده‌بی‌ت پشتیوانی یه‌کتری بکه‌ن دژ به‌وانه‌ی هه‌ڵده‌کو‌تنه‌ سه‌ر (یثرب) ، هه‌رکه‌سه‌ به‌پێی بوون و توانای خۆی .
 ١١. ئه‌م پەیماننامە چاوپۆشی ناکات له‌ زالم و تاوانبار .
- به‌به‌ستنی ئه‌م پەیماننامە مه‌دینه و ده‌روبه‌ری بووه‌ ده‌وله‌تییکی یه‌کگرتوو که‌ پایته‌خته‌که‌ی شاری مه‌دینه‌یه‌و سه‌روکه‌یه‌شی - ئه‌گه‌ر دروست بی‌ت بلی‌ن - پیغه‌مبه‌ر بوو ﷺ ، به‌ریاری یه‌کلایی و ده‌سه‌لاتی بالاده‌ست تیایدا که‌وته‌ ده‌ست موسولمانه‌کان و ، به‌و شیوه‌یه‌ مه‌دینه بووه‌ پایته‌ختیکی راسته‌قینه‌ی ئیسلام .
- بۆ فراوانکردنی ناوچه‌ی ئاشتی و ئاسایش ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ به‌لێنی‌دا له‌ داها‌تو‌دا هاوشیوه‌ی ئه‌م پەیماننامە به‌پێی بارودۆخه‌که‌ له‌گه‌ڵ هۆزه‌کانی تردا به‌ستیت ، باسی ئه‌وه‌ش له‌دا‌ییدا دی‌ت .

(شهر فروشتنی قوریش به موسولمانه کان له دواى كوچه وهو

یہ یوہندی کردنیان بہ (عبداللہ) ی کوری (ابی) یہ وہ

و هكو وتمان ئه وهى كافره كانى مهككه كرديان به موسولمانهكان له بهلاؤ
ئازارو ئهشكه نجهدان دژ به موسولمانهكان و ئه وهش كه له كاتى كوچكه ردنيدا پييان
كردن و ، شايستهى ئه وهى كردن كه دهستيان ئى بكرىته وه و شهريان له گه لدا
بكرىت ، سهربارى ئه وه هيشتا هوشيان نه هاتبوه وه وازيان له دهستدرىژى
نه دههينا ، بهلكو ههركه زانيان موسولمانهكان دهريازبوون و بى و شوينيكى
نيشتهجى بوونيان له مهدينه دا دوزيوته وه ، ئه وهندهى تر پريان ههستاو ،
نامهيان نووسى بۆ (عبدالله)ى كوڤرى (ابى) كوڤرى (سلول) ، له وكاته دا موشريك بوو
به سيفه تى ئه وهى سهروكى ئه نسار بوو پيش كوچ كردنى پيغه مبه ر ﷺ بۆ مه دينه -
دياره كه هه مويان پيش رويشتنى پيغه مبه ر ﷺ له دهورى خريبوونه وه و خهريك
بوو دهيانكرده سهروكى خويان ، به ته شريف بردنى پيغه مبه ر ﷺ ئه وه له لى
له دهست چوو - له نامه كه دا راشكاوانه به خووى و هاوړى كانيان وتبوو: -

ئىۋە پىگەي ئەر پىاۋەي لاي ئىمەتان كىر دۆتەۋە ، ئىمەش سۆيىد دىخۆيىن
يان دەبىت شەرى لەگەندا بىكەين يان دەبىت دەرى بىكەن ، يان بە ھەموومانەۋە
دېيىنە سەرتان ، ھەتا دەتانكوژىن و، ژن و مالتان ھەلال دەكەين .

له گهل گه‌یشتنی ئهو نامه‌كه‌دا (عبدالله‌)ی كوپری (ئبی) ده‌ستی كرد به‌جیبه‌جی كردنی فهرمانی برا موشریكه‌ مه‌كه‌ییه‌كانی ، داخی زۆریشی له‌ دلدأ بوو بۆ پیغه‌مبهر ﷺ ، كه‌ ده‌ییبینی به‌هاتنی مولك و ده‌سه‌لاتی نه‌ما - (عبد الرحمن)ی كوپری (كعب) ده‌لێت : كاتیك ئهو نامه‌یه‌ گه‌یشته‌ ده‌ست (عبدالله‌)ی كوپری (ئبی) ، ئهو بته‌رستانه‌ی له‌گه‌لیدا بوون خیرا كۆبوونه‌وه‌ بۆ شه‌ركردن له‌گه‌ل پیغه‌مبهردا ﷺ ، كه‌ ئهو هه‌واله‌ گه‌یشته‌ به‌ پیغه‌مبهر ﷺ بێنینی و فهرمووی پییان : (هه‌ره‌شه‌كانی قوهریش ئه‌وه‌نده‌ كارێ تی‌ كردوون ، ئه‌وه‌نده‌ی به‌خۆتانی ده‌كه‌ن ئه‌وان ئه‌وه‌نده‌یان پی‌ ناكریت ، ده‌تانه‌وێت شه‌رك له‌گه‌ل پۆله‌و براكانی خۆتاندا بكهن ، كه‌ ئه‌وه‌یان له‌ ده‌می پیغه‌مبهر ﷺ بیست بڵاوه‌یان ئی‌كرد) .^٢

¹ / (ابو داود) باب خير النصير.

2/ (أبو داود) باب خبر النضير.

(عبداللہ)ی کوپی (ابی) کوپی (سلول) کہ بینی ھاوپیہکانی خاوو خلیچک
 بہدہمیہوہ ھاٹن شہری نہکرد ، بہلام دیارہ کہدہستی تیگہلاو کردبوو لہگہل
 قورہیشدا، ھر دہرفہتیکی بینیاہ دہیقوستانوہ بو ناژاواہنانوہ لہنیوان
 موسولمانان و موشریکانداو ، جولہکہکانیشی لہخو گرتبوو ، بوئوہی لہسہرئو
 خراپہکاریہ یارمہتی بدہن ، بہلام دانایی پیغہمبہر ﷺ لہناستیگدا بوو نہخشہکانی
 پوچہل دہکردنہوہ ^۱ .

راگہیاناندنی ریگہ گرتن لہ زیارہتی کابہ

پاش ماوہیہک (سعد)ی کوپی (معاذ) بو عومرہ کردن بہروہ مہککہ کہوتہ
 ری ، لہ مالی (امیہ)ی کوپی (خلف) لہ مہککہ لایدا ، وتی بہ ئومہییہ : بہلکو
 دہرفہتیکم بو وہربگری توافیقی کابہ بکہم ، بہ پوژی پووناک بردیہ دہروہ ، (ابو
 جہل) یان پیگہیششت وتی : ئہری (ابو صفوان) ئوہ کیئہ لہگہلتدا ؟ وتی : ئوہ
 (سعد) ، (ابو جہل) وتی : کہ دہتبینم ئوہ پیارہ لادہرانہتان پہنا داوہو ئیستاش
 تہواف دہکہیت خہریکہ کویراییم دابیت و ، وتوشتانہ پشتیوانیان دہکەن و
 یارمہتیان دہدہن ، سویند بہخوا ئہگہر لہگہل (ابو صفوان)دا نہبوویتاہ بہسہلامہتی
 نہدہگہیششتیہوہ بو مہدینہ ، (سعد)یش بہدہنگی بہرز پیی وت و نہراندی بہسہریا :
 سویندم بہخودا ئہگہر ریگہم ئی بگریت ، منیش ریگہی ھاٹوچوی مہدینہت ئی دہگرم
 کہ زور لہوہ سہخترہ بوت ^۲ .

قورہیش ھہرہشہ لہ کوچکہران دہکات

پاشان قورہیش ھہوالیان نارد بو موسولمانہکان و پییان وتن : وانہزان
 کہ چوونہتہ (یثرب) لہ دہستمان قوتارتان بوہ ، دیینہ سہرتان پریشہ کیشتان
 دہکەین لہناو مالہکانتاندا وشک و تہرتان قات و قر دہکەین ^۳ .
 ئوہ تہنھا ھہرہشہیہکی پووت نہبوو ، پیغہمبہری خوا ﷺ دلنیابوو کہ
 قورہیش شتیک دہکەن بوہ خوئی شہونخونی دہکرد ، یان ھاوہلان پاسہوانیان
 دہکرد ، (مسلم) لہ (صحیح)ہ کہیدا دہگیریتہوہ لہ (عائشہ)ہ وہ (ر)کہ فہرموویہتی :

^۱ / لہ بارہیہوہ بروانہ (صحیح البخاری) ۶۵۶/۲ ، ۹۱۶ ، ۶۲۴ .

^۲ / (صحیح البخاری) ، کتاب المغازی ، ۵۶۲/۲ .

^۳ / رحمة للعالمین ۱۱۶/۱ .

پیغهمبەر ﷺ خۆی له ده‌روازه‌ی چوونه ژووره‌وه‌ی مه‌دینه‌دا ئیش‌گه‌ری ده‌کرد، ئه‌نجا فهرمووی : خۆزگه پیاوچاکیك ئه‌مشه‌و پاسه‌وانیی ده‌کردم ، (عائشه) ده‌لێت: له‌م قسه‌نه‌دا بوین ، گوێمان له‌ده‌نگی راکیشانی چه‌ك بوو ، فهرمووی: ئه‌وه‌ کییه‌ ؟ وتی: (سعد) ی کوری (ابی وقاص) ه ، پیغهمبهری خوا ﷺ فهرمووی به‌م شه‌وه‌ چی تۆی هیناوه‌ته ئی‌ره‌ ؟ وتی: دلم ترسی ئی نیشته‌ بۆ پیغهمبهری خوا ﷺ ، هاتم پاسه‌وانیی بکه‌م ، پیغهمبهری خوا ﷺ نزای خیری بۆ کرد ، ئه‌نجا نووست .^۱

ئهم پاسه‌وانیته‌ ته‌نها چه‌ند شه‌ویك نه‌بوو ، به‌لكو شه‌وانه به‌رده‌وام بوو ، له (عائشه) ه‌وه (پ) ده‌لێت: پیغهمبهری خوا ﷺ شه‌و پاسه‌وانیی ده‌کرد ، هه‌تا ئایه‌ت هاته‌ خواره‌وه‌ : ﴿ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ ﴾ ئیدی پیغهمبهری خوا ﷺ سه‌ری له‌ كلاو‌پۆژنه‌كه‌ هینایه‌ ده‌روه‌وه‌ فهرمووی به‌خه‌لك: (خه‌لكینه‌ بلا‌وه‌ی ئی بکه‌ن و بپۆنه‌وه‌ خ‌وای گه‌وره‌ من ده‌پاریزێت).^۲

مه‌ترسیه‌كه‌ ته‌نها له‌سه‌ر پیغهمبهر نه‌بوو ﷺ ، به‌لكو موسولمانه‌كانیشی گرت‌بوه‌وه‌ ، (ابی) کوری (كعب) (پ) ده‌گێڕێته‌وه‌: كه پیغهمبهری خوا ﷺ هاوه‌له‌کانی هاتنه مه‌دینه‌و ئه‌نساریه‌كان په‌نایان‌دان ، ئیدی عه‌ره‌ب چوار ده‌وریان گرتن ، موسولمانه‌كان به‌چه‌ك و تفاق‌ی شه‌په‌وه‌ نه‌ب‌وایه نه‌ده‌نوستن.

مۆله‌ت‌دان به‌ شه‌ر‌کردن

له ئهم بارودۆخه‌ پ‌ر مه‌ترسیه‌دا كه هه‌ره‌شه‌ی له قه‌واره‌ی موسولمانه‌كان ده‌کرد له‌ناو مه‌دینه‌دا ، ئه‌وه‌شی ده‌گه‌یانده‌ كه قه‌ره‌یشیه‌كان نایه‌نه‌وه به‌ه‌وشی خ‌وایان‌داو ، واز له‌و سه‌رسه‌ختیه‌ی خ‌وایان ناهینن ، خ‌وای گه‌وره‌ مۆله‌تی شه‌ر‌کردنی‌دا به‌موسولمانه‌كان و ، نه‌یکرده ئه‌رك به‌سه‌ریان‌ه‌وه‌ فهرمو‌ی : ﴿ اُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِاَنفُسِهِمْ ظُلْمًا وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰی نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴾ الحج/۳۹ ، واته : مۆله‌ت درا به‌ ئه‌وانه‌ی ماوه‌یه‌كه شه‌ریان له‌گه‌ڵ ده‌كرێت و سه‌تملیك‌راون ، خ‌وای گه‌وره‌ بالا‌ده‌سته‌ بۆ سه‌رخه‌ستنیان .

خ‌وای گه‌وره‌ ئهم ئایه‌ته‌ی له‌ناو كۆمه‌له‌ ئایه‌تیکی تردا ئاره‌ ده‌خواره‌وه‌ كه ئهم مۆله‌ت پێدانه‌ بۆ لا‌بردنی ناهه‌قیی و به‌رقه‌رار کردنی دروشمه‌ گه‌وره‌کانی

^۱ / (مسلم) باب فضل (سعد) کوری (ابی وقاص) ۲۸۰/۲ ده‌قه‌كه‌ می شه‌وه ، مه‌روه‌ها (صحيح البخاري) - باب الحراسة في الغزو في سبيل الله ۴۰۴/۱.
^۲ / جامع الترمذی . أبواب التفسير ۱۲۰/۲.

خودا بو ، خوای گه وره فهرمووی : ﴿ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ﴾ الحج/ ٤١ ، واته : ئەو ئیماندارانه که سانیکن ئەگەر له سەر زه میندا سهریان بخهین نوێژ دهکهن و زهکات ددهن و فرمان به چاکه دهکهن و نا له خراپه کاری دهکهن .

راستییه که و گومانی تێدانییه که ئەو مۆلتدانه له مه دینه داو دواى کۆچ هاتۆته خواره وه ، نهک مهککه ، به لām به ته واوى ناتوانین کاتی هاتنه خواره وه که ی دیاریی بکهین .

مۆلتی شه پرکردن هاته خواره وه . به لām له و بارودۆخدا که قوردهش به دهسه لات و هیزی خۆیدا زۆری ده نازی ، پیویست بوو که دهست بگرن به سه ر ریگه ی بازرگانی مهککه و شامداو ، بۆیه پیغه مبه ر ﷺ بو ئەو دهست به سه را گرتنه دوو نه خشه ی دانا :

یه که م / به ستنی په یماننامه ی هاوپه یمانییتی یان دهست درێژی نه کردن له گه ل هۆزهکانی نزیک ئەو ریگه یه دا ، یان ئەوانه دا که له نیوان ئەو ریگه یه و مه دینه دا نیشته جی بووبوون ، پیشتتر باسی په یماننامه که یمان کرد له گه ل جوله که دا ، ههروه ها په یماننامه ی هاوپه یمانه ی یان دهستدرێژی نه کردنی به ست له گه ل خێلی (جهینه) ، پیش دهست پیکردنی چالاکی سه ربازیی ، ئەو مالا نه جیگه و مالهکانیان به سی قوناغ له مه دینه وه دووربوون ، له کاتی ناردنی مه فرهزه سه ربازیهکاندا په یماننامه ی له گه ل ئەوانه دا به ست .

دووهم / ناردنی چاودێری یهک له دواى یهک بو سه ر ئەو ریگه یه .

غەزاو سۈرپەكانى پېش بەدر^۱

بۇ جىبەجى^۱ كۈردى ئۇ دوو نەخشەيە لەناو موسولمانەكاندا چالاكى سۈربازى كۈردارى دۈاى ھاتنە خوارەۋەى ئايەتى مۇلتەكە دەستى پېكرد ، دەستيان كۈرد بەچەند جولانەۋەيەكى سۈربازى ۋەك دەۋرىەى چاۋدىرى كۈردن ، ئۇ دەۋرىانە كارىان بىرىتى بوو لە دۇزىنەۋە زانىنى پىگاكانى دەۋرىەرى مەدىنە ، ئۇ تۈلە پىگانەى كە دەچۈنەۋە سەر مەككە ، بەستنى پەيماننامە لەگەل ئۇ ھۇزانەى لەسەر ئۇ پىگەيە بوون و ، خۇدەرختن پەروۋى موشىرىكانى (يىرې) و جولەكەكانى و عەرەبە دەشتەكەكانى دەۋرىەرىدا ، كە موسولمانەكان بەھىزن و ، ۋەكو جاران كەمدەست و لاۋازىن و ، پەيامىكى ئاگادار كۈردنەۋەش بىت بۇ قۇرەيش لەسەر ئۇ ملھۇرىەى ھەيەتى ، تا بە ئاگا بىتەۋە لەو بىياكى و لەخۇبايى بونەى خۇى و ھەست بكات بەگەۋرە بوونى ئۇ مەترسىەى پۈۋى كۈردۈتە ئابۋورىەكەى و شىۋازى گۈزەرانى و مل بدات بۇ ئاشتى و ۋازىبەنىت لە شەر فروشتن بەموسولمانەكان لەناو خانە لانەى خۇيانداۋ ، ۋازىبەنىت لەدژايەتى كۈردى ئايىنى خۇداۋ ، ئەشكەنجەدانى ئيماندارانى ناۋ مەككە ، بۇ ئەۋەش موسولمانەكان ئازادىن لەگەياندىنى پەيامى خۇداۋەند بە ھەموۋلايەكى دۈرگەى عەرەبىدا .

ئەمەش چالاكى ئۇ سۈرپانەيە بە كۈرتى :

۱ . سۈرپەى (سيف البحر) ، لە پەمەزانى سالى (۱) كۈچىدا بوو - بەرامبەر بە مارتى سالى (۶۲۳) ز - پىغەمبەر ﷺ . ھەمەزى مامى كۈردە سەرۋكى ئەم سۈرپەيە ، سى كەسى لە كۈچكەران نارد لەگەلىدا ، بۇ پىگەگرتن لە كارۋانىكى قۇرەيش كە لە شامەۋە دەھاتەۋە ، كارۋانەكە (أبو جهل) كۈرى (ھشام) ى لەگەلىدا بوو بە سى سەد چەكدارەۋە ، گەيشتنە (سيف البحر) لە ناۋچەى (العيص) دا ، ۲ ، ھەردۈۋلا بە يەكگەيشتن پىز بوون بۇ شەر ، (مجدى) كۈرى (عمرو الجهنى) كە ھاۋپەيمانى ھەردۈۋلا بوو كەۋتە بەينەۋە ، لەنىۋانىاندا ۋەستا ، بىۋ ھۇيەۋە شەر پۈۋى نەدا .

ئالاكەى (ھەمەز) يەكەم ئالابوۋ كە پىغەمبەر ﷺ بەستىۋوى ، ئالايەكى سىپى بوو ، بەدەست (أبو مرثد كنان) كۈرى (حصين الغنوى) يەۋە بوو .

^۱ / مېژۋناسان بەۋ دەرچۈنانە دەلەن (غزا) كە پىغەمبەر ﷺ خۇى تىدا چۈۋىتە دەرەۋە ، جا جەنگى تىدا كۈردبى يان نەۋ ، ھەردەرچۈنىكىش يەكەك لە سەر كۈردەكانى دەرچۈبى پىيان وتۈە (سۈرپە).

^۲ / العيص . بەكەسرە . شۈنىكە دەكەۋىتە نىۋان (يىنەى) (مروە) بە پۈۋى دەرپاى سۇردا .

۲. سریه‌کە‌ی (رابغ) ، له شه‌والی سالی (۱) ی کۆچیدا - ئە‌پرلی سالی (۶۲۳ن) - پی‌غه‌مبە‌ری خوا ﷺ ، (عبیده‌) ی کۆ‌پی (حارث) ی کۆ‌پی (المطلب) نارد بە‌شه‌ست سواری کۆ‌چکەرانه‌وه ، گە‌یشت بە (ابو سفیان) . بە‌ دووسە‌د کە‌سه‌وه . لە‌ناو (رابغ) دا . هە‌ردوولا بە‌رامبەرە‌ک وە‌ستان دە‌ستیان کرد بە‌ شه‌پە‌تیر . بە‌لام جە‌نگی پ‌ووبە‌پ‌وو بوونە‌وه پ‌ووی نە‌دا .

لە‌و (سریه) دا دوو‌کە‌س لە‌سو‌پای مە‌ککە‌ هاتنە‌ ناو موسو‌لمانە‌کان ، ئە‌وانیش بریتی بوون له (مقداد) ی کۆ‌پی (عمرو البه‌رائی) و (عتبە‌) ی کۆ‌پی (غزو‌ان المازنی) ، پی‌شت‌ریش موسو‌لمان بوو بوون ، لە‌گە‌ڵ کافراندا چووبوونە‌ دەر‌وه تا دە‌ستیان له‌ شوینی‌ک گیر بی‌ت بۆ‌ گە‌یشتن بە‌ موسو‌لمانە‌کان ، ئالاکە‌ی (عبیده) سپی بوو ، (مسطح) ی کۆ‌پی (اثاثه‌) ی کۆ‌پی (المطلب) ی کۆ‌پی (عبد مناف) هە‌لی گرتبوو .

۳. سریه‌ی (الخرار) ، له (ذی القعدة) ی سالی (۱) ی کۆچیدا - بە‌رامبەرە‌ لە‌گە‌ڵ مایۆ‌ی سالی (۶۲۳ن) - پی‌غه‌مبەر ﷺ ، (سعد) ی کۆ‌پی (ابی وقاص) ی لە‌گە‌ڵ بی‌ست سو‌اردا نارد بۆ‌ رینگە‌گرتن له‌ کاروانیکی قورە‌یش ، بە‌ئینی ئی‌ وەر‌گرتن کە‌ له (الخرار) نە‌گوزە‌رین ، کە‌وتنە‌پ‌ری بە‌ شه‌و دەر‌وشتن و بە‌ پ‌وژ کە‌مینیان دادە‌نا ، تا له‌ رۆژی پی‌نجە‌مدا گە‌یشتنە‌ (الخرار) ، هە‌والیان پ‌رسی کاروانە‌کە‌ رۆژی‌ک پی‌ش ئە‌مان دەر‌چوو بوو .

ئالاکە‌ی (سعد) (پ) سپی بوو ، (مقداد) ی کۆ‌پی (عمرو) هە‌لی گرتبوو .

۴. غە‌زای (ابواء) یان (ودان) ^۱ ، له (صفر) ی سالی (۲) ی کۆچیدا - بە‌رامبەر بە‌ ئوگستۆ‌سی سالی (۶۲۳ن) - پی‌غه‌مبەر ﷺ خودی خۆ‌ی چوو دەر‌وه ، پاش ئە‌وه‌ی (سعد) ی کۆ‌پی (عباده‌) ی لە‌دوای خۆ‌ی له‌ مە‌دینە‌ بە‌جی‌ه‌یشت ، لە‌گە‌ڵ (حە‌فتا) پی‌اوای تایبە‌تی کۆ‌چکەراندا چو دەر‌وه ، بۆ‌ رینگە‌گرتن له‌ کاروانیکی قورە‌یش کە‌ گە‌یشتبوو (ودان) ، بە‌لام پی‌یان نە‌گە‌یشت لە‌و غە‌زایە‌دا پی‌غه‌مبە‌ری خوا ﷺ پە‌یماننامە‌یە‌کی هاو‌پە‌یمانی لە‌گە‌ڵ (عمرو) ی کۆ‌پی (مخشی‌ الضمری) دا بە‌س‌ک‌ت کە‌ لە‌و رۆژگارە‌دا سەر‌وکی خێ‌لی (بنی‌ ضمره‌) بوو ، ئە‌مە‌ش دە‌قی پە‌یماننامە‌کە‌یه‌ :

^۱ / (ودان) . شه‌ده‌ لە‌سەر دالە‌کە‌ بی‌ت . شوینی‌کە‌ لە‌نی‌وان مە‌ککە‌و مە‌دینە‌دا ، لە‌نی‌وان (ودان) و (رابغ) دایە‌ بە‌دیوی مە‌دینە‌دا (۲۷) می‌له‌ دوورە‌ ، (ابواء) یش شوینی‌کە‌ له‌ نزیک (ودان) وە‌ .

(ئەمە نووسراوی موخەممەد پیغەمبەری خودایە بۆ (بنی ضمەرە) . ئەوان
 بیۆی دەبن لە مال و حالێ خۆیاندا تا دەریای صوفە ناوی تێدا بێت . پشتیوانی
 دەکرێن دژ بە هەر کەسێک لە گەلیاندا بچەنگێت جگە لە دژایەتی ئایینی خودا ،
 ئەگەر پیغەمبەریش ﷺ ئەوانی بانگکرد بۆ پشتیوانی ئی کردنی دەبیئت هاوکاری
 بکەن)^۱ .

ئەمە یەکەم غەزایە کە پیغەمبەر ﷺ خۆی پێی هەستایت ، ماوەی (۱۵)
 شەوی پێچوو ، ئالاکەی سپی بوو ، (حمزە) ی کوپی (عبد المطلب) هەلی گرتبوو .
 ۵ . غەزای (بواط) ، لە مانگی رەبیعی یەکەمی سالی (۲) ی کۆچیدا - بەرامبەر
 بە مانگی سێبەتیمبەری سالی (۶۲۳ ز) - پیغەمبەری خوا ﷺ لە گەڵ دووسەد
 هاوڵیدا چوو دەروە بە مەبەستی رینگە گرتن لە کاروانیکی قورەیشی کە
 (امیە) ی کوپی (خلف) ی تێدا بوو ، لە گەڵ سەد پیاوی قورەیشی و ، دوو
 هەزارو پێنج سەد و شتر ، پیغەمبەر ﷺ لە لایەکی ترەو گەیشته (بواط)
 لە رینگە (رضوی) وەو لە ئەنجامدا بە کاروانەکە نەگەیشتن .

لەو غەزایەدا پیغەمبەر ﷺ ، (سعد) ی کوپی (معاذ) ی بەسەر مەدینەو
 بە جێهێشت ، ئالاکەی سپی بوو ، بە دەست (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) وەو بوو ﷺ .
 ۶ . غەزای (صفوان) . لە مانگی رەبیعی یەکەمی سالی (۲) ی کۆچیدا - بەرامبەر
 بە سالی (۶۲۳) ز - (کرز) ی کوپی (جابر الفهري) بە هیزیکی سووکەلە ی
 موشریکانەو هیزشیککی هینایە سەر لە وەرگەکانی مەدینەو ، هەندیک مەرو
 مالاتی بە تالانی برد . پیغەمبەری خوا ﷺ حەفتا پیاوی لە گەڵ خۆیدا بردو
 کەوتە راوەدونانی ، تا گەیشته شیونیک پێی دەلێن : (صفوان) بە پرووی بەردا
 ، بە لām بە (کرز) و تاقمەکە ی نەگەیشتن ، ئەو بوو بەبێ شەر گەرایەو ، ئەم
 غەزایە بە ناوی غەزای بەدری یەکەمیش ناوی دەبرێت .

لەم جەنگەدا (زید) ی کوپی (حارثە) ی بەسەر مەدینەو دانا ، ئالاکە سپی
 بوو ، (علی) کوپی (ابو طالب) هەلی گرتبوو (پ) .

^۱ / بڕوانە (المواهب اللدنیه) ۷۵/۱ . و شەرەحەکە ی نوسینی / زەرقاتی .
^۲ / (بواط) . (ضمه) لە سەر بانەکە بێت . لە گەڵ (رضوی) دوو گەردە شاخن بە شیکن لە شاخی (جبینە) ، بەرو
 رینگە ی شام ، لە نێوان (بواط) و (مدینه) دا چوار شوو و رۆژ رینگە ی .

۷. غەزای (ذی العشرۃ). لە جەمادی یەكەم و ، جەمادی ئاخیرەتی سالی (۲) ی كۆچیدا - بەرامبەر بە نۆڤەمبەر ديسەمبەری سالی (۶۲۳) ز - پینگەمبەری خوا ﷺ لەگەل (۱۵۰) كەس ، ھەندیک دەلین (۲۰۰) كەسی كۆچكەراندە چوہ دەروہو ، بە زۆر كەسی نەبرد ، بە نۆرە سواری نۆ وشتەر دەبوون ، دەیانویست پینگە لە كاروانیکى ترى قورەیش بگرن ، كە بەرەو شام دەچوون ، ھەوالی دەرچوونی لە مەككەو ھات كە بړیکى زۆر پارەى قورەیشى تىدایە ، كە پینگەمبەر ﷺ گەیشتە (ذی العشرۃ) ، بینى بەچەند رۆژىك پىشتەر تىپەر بوون ، ھەر ئەم كاروانە بوو ، كە بۆى چووە دەروہو كاتیكیش گەپرایەوہ بوو ھۆى پوودانى غەزای بەدرى گەرە .

دەرچوونی پینگەمبەر ﷺ لەكۆتاییەكانى مانگى جەمادی یەكەمدا بوو ، گەرانەوہشى لە سەرەتای مانگى جەمادی ئاخیرەدا بوو . ھەرەكو (ابن إسحاق) دەلێت . لەوانەى ھەرئەمەش بوویتە ھۆى جیاوازی پارابوچوونی سیرەت نووسەكان لەبارەى دیاریكردنى ئەو مانگەوہ .

لەم غەزایەدا پینگەمبەر (أبو سلمه)ى كوپى (عبد الأسد المخزومی) دانا بەسەر مەدینەوہ ، ئالاکە لەم جەنگەشدا سپى بوو ، (حمزە)ى كوپى (عبد المطلب) ھەلى گرتبوو (پ) .

۸. سەری (نخلە) لەمانگى رەجەبى سالی (۲)ى كۆچیدا - بەرامبەر بە یەنایەزى سالی (۶۲۳) ز - پینگەمبەر (عبد الله)ى كوپى (جحش الاسدي) ئارد بۆ (نخلە) لەگەل (۱۲) پیاوی كۆچكەردا ، ھەر دوو كەسەو بەنۆرە سواری وشتريك دەبوون . پینگەمبەرى خوا ﷺ نوسراویكى بۆ نووسی و ، فەرمانى پىدا ، قا ماوہى دوو پۆرە پى نەيكاتەوہ ، پاشان سەیرىكى بكات ، (عبدالله) پۆشت ، پاش دوو پۆرەپى نامەكەى كردەوہ ، ئەمەى تىدا نوسرا بوو :

(ھەركاتیك سەیرى ئەم نووسراوہى منت كرد ، بړۆ ھەتا دەگەیتە (نخلە) لەنێوان مەككەو تائیفا ، چاودىریەكى كاروانەكەى قورەیش بكەو ، ھەولمان بۆ بەینەرەوہ ، (عبدالله) پاش خویندنەوہى نامەكە وتى : بەسەرچاوان) ، ئینجا ھەوالەكەیدا بەھاوړىكانى ، زۆرى لەكەسیان نەكرد ، وتى : ھەركەسىك حەزى لە شەھید بوونە باھەستىت ، ھەركەسىكیش لە مردن دەترسیت بانەىت ، بەلام خۆم ھەلدەستم ، ئیدی ھەموویان ھەستان ، لەكاتى پینگە پۆشتندا (سعد)ى كوپى (أبي وقاص) و (عتبە)ى

۱ / (العشرۃ) ناوچەىكە لە نزىك (ینع)ەوہ .

کوپری (غزوان) و شتره‌کیان لی ون بوو به دوایدا ده‌گهران ، بهو هویموه دواکه‌وتن ،
 (عبدالله‌ی کوپری (جحش) که‌وتپری تا گه‌یشته (نخله) له‌وی دابه‌زی ، کاروانیکی
 قور‌هیش به‌ویدا تیپه‌ری ، شراب و به‌ردی به‌نرخ و شمه‌کی باز‌رگانی پی‌بوو ، (عمرو‌ی
 کوپری (الحضرمی) و (عثمان) و (نوفل‌ی) هر‌دوو کوپری (عبدالله‌ی کوپری (مغیره) و
 (الحکم‌ی کوپری (کیان) غولامی (بنی المغیره) یان له‌گه‌لدا بوو ، موسولمانه‌کان که‌وتنه
 مشتومر له‌منیوان خو‌یاندو و تیان : نیستا نی‌مه له‌دواین پوژی ره‌جه‌بداین که مانگیکی
 حرامه ، نه‌گهر شه‌ری تی‌دا بکه‌ین نه‌وا سنووری مانگه‌که‌مان به‌زاندوو ، نه‌گهر
 نه‌مشه‌ویش وازیان لی به‌ینن نه‌وا ده‌گهنه‌وه حهرم ، بویه بریار‌یاند که لی‌یان بدن ،
 یه‌کیکیان تیریکی دا له (عمرو‌ی کوپری (الحضرمی) و کوشتی ، نه‌نجا (عثمان) و
 (الحکم) یشیان به‌دیلی گرت و ، (نوفل) پای کرد ، پاشان به‌کاروانه‌که‌ی (عمرو) و دوو
 دیله‌وه گه‌رانه‌وه بو مه‌دینه ، پینجیه‌کیان لی جیا‌کرده‌وه نه‌وه یه‌که‌م پینجیه‌ک بوو
 له‌نیسلادا . هر‌وه‌ها یه‌که‌م کوژ‌او بوو له‌نیسلادا ، یه‌که‌م دیلیش بوو له‌نیسلادا .
 پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ نه‌و کاره‌ی پی ناخو‌ش بوو ، فهر‌موی : من فهر‌مانم پی
 نه‌دا‌بوون به‌شه‌رکردن له‌مانگی حرام‌دا ، سه‌بارت به‌کاروان و هر‌دوو دیله‌که‌وه
 وه‌ستاو هیچی نه‌کرد .

موش‌ریکانیش له‌و پرو‌داوه‌دا دهر‌فه‌تیکی باشیان ده‌ستکه‌وت بو تا‌وان‌بار
 کردنی موسولمانه‌کان به‌وه‌ی گوايه شتیکیان حه‌ل‌ل کرد که‌خوا حرامی کرده ،
 قسه‌و قسه‌لوکی زوری تی‌دا‌کرد ، تا وه‌حی هاته‌خواره‌وه و نه‌و قسه‌و قسه‌لو‌کانه‌ی
 یه‌که‌لا‌کرده‌وه جه‌ختی له‌سه‌ره‌وه کرد ، که‌نه‌وه‌ی موش‌ریکان ده‌یکه‌ن زور گه‌وره‌تره
 له‌وه‌ی موسولمانه‌کان کردوویانه

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ
 وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ﴾ الفرة / ۲۱۷ ، واته :
 پرس‌یارت لی‌ده‌که‌ن له‌باره‌ی مانگی حرامه‌وه که نایا شه‌ر تی‌دا حرامه یان نه‌ه ، بلی :
 کوشتار تی‌دا تا‌وانیکی گه‌وره‌یه ، هر‌وه‌ها دژایه‌تی کردنی ری‌بازی خوداو و کافر
 بوون پی‌ی و ده‌رکردنی خه‌لکه‌که‌ی له‌مزگه‌وتی حرام گه‌وره‌تره له‌و تا‌وانه‌ی
 موسولمانه‌کان کردوویانه ، ناشووب و ناژاوه‌گی‌ری له‌کوشتن خراپ‌تره .

وه‌حی لی‌رده‌ا به‌ناشکرا ده‌لیت نه‌و گو‌به‌نگه‌ی موش‌ریکان ناویانه‌ته‌وه بو
 وروژ‌اندنی گومان و دل‌پراوکی له‌سیره‌تی ژبانی چه‌کداره موسولمانه‌کاندا هیچ
 به‌هانه‌یه‌کی نیه ، چونکه حورمه‌ته پی‌وژه‌کان له‌دژایه‌تی کردنی نیسلادا هه‌موو

شکیتراون و ، خه لکه که ی چوسینراونه ته وه ، نایا که موسولمانه کان بریار درا له سهر بهسه راگرتن و زهوت کردنی مال و مولکیان و کوشتنی پیغه مبه ره که یان له ناو مزگه وتی حهرامدا تاوان نه بوون ؟ که واته ئه وه هیه چیه نیستاک ی پیروزی گیراوه ته وه بو ئه حورمه تانه و شکاندنیان له ئه مپو دا بوته تاوان ؟

گومانی تیدانیه که ئه و پرپیاگه منده یه موشریکان بلأویان کرده وه جوریک بوو له بی میشکی و پرووه لماراوی ، دوا ی ئه وه پیغه مبه ر ﷺ هه ردوو دیله که ی به ره ل لا کردو ، خوینی کوژراوه که شی دا به که س و کاره که ی .

ئه مانه گرنگترین سریه و غزاکانی پیش جهنگی به در بوون ، له هیچ یه کیکیاندا مال تالانکردن و پیاوکوشتن پروی نه دا بوو ، مه گه ر دوا ی ئه و تاوانانه ی که موشریکان له ژیر سه روکایه تی (کرز) ی کوپی (جابر الفه ری) دا ئه نجامیاندا ، که واته ده ست پیشخه ری که له موشریکانه وه بوو له گه ل ئه و هه موو کارو کرده وه ناشیرینه ی که پیشتریش ئه نجامیان دا بوو .

پاش ئه و ده ست وه شانده ی سریه که ی (عبدالله) ی کوپی (جحش) ترسی موشریکان زیاد ی کردو ، له به رده میاندا مه ترسیه کی گه وره و راسته قینه به رجه سته بوو ، ئه وه ی لئی ترسابوون ها ته دی ، بویان ده رکه وت که شاری مه دینه له وریایی و بۆسه یه کی مه حکه مدان و ، چاودیری هه موو جموجولیکی بازگانیان ده کهن و ، ده توانن تا ماوه ی (۳۰۰) میل داکشین به ره و مه ککه و ، لییان بکوژن و دیلیان لی بهن و ، مالیان تالان بکه ن و ، به بی وه یی بگه رینه وه شوینی خویان ، موشریکان هه ستیان کرد که بازگانیه که ی به ره و شامیان له به رده م مه ترسیه کی هه میشه ییدایه ، به لام له جیاتی ئه وه ی به ناگاییه وه ریگه یه کی نه رم نیانی بگرن ، وه کو چو ن خیل ی (جهینه) و (بنو ضمره) ئه و ریگه یان گرت - که چی زیاتر بق ئه ستوور بوون و ، گه وره و سه رکرده کانیان بریاری جی به جی کردنی هه ره شه کانی خویاندا به قه ر کردنی موسولمانه کان له خانه ی خویاندا ، هه ر ئه م که لله شه قیه بوو راپیچی کردن بو به در ، خوا ی گه وره دوا ی سریه که ی (عبدالله) ی کوپی (جحش) مۆله تی شه ر کردنی پیدا بوون له شه عبانی سالی (۲) ی کوچیدا پیدا بوون ، له و باره یه وه چه ند ئایه تیکی نارده خواره وه ﴿وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا

^۱ / در زه ی باسی ئه م سریه و غزایانه مان له (زاد المعاد) ۸۲/۲ ، ۸۴ ، ۸۵ ، هه ره وها (ابن هشام) ۵۶۱/۱ ، تا ۶۰۵ ، هه ره وها (رحمه للعالمین) وه وه رگرت / ۱۱۵ ، ۱۱۶ ، ۲۱۵/۲ ، ۲۱۶ ، ۴۶۸ ، ۴۶۹ ، ۴۷۰ ، له سه رچاوه کانه شدا جیاوازیه که هیه له ریزکردنی ئه و غزاو سریانه دا ، دیاریکردنی ئه وانه ش که له ده ره وه یدان ، له وه شدا پشتمان به لیگزولینه وه که ی (علامه ابن القیم) و (علامه المنصور فوری) به ست .

تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يَقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ {١٩١} فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ {١٩٢} وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ {١٩٣} وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَقَاتِلُوكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ {١٩٤} واته: له پیناوی خودا شهر بکن له گهل نهو کهسانه دا که شهرتان له گهلدا دهکن ، دهست دریژی مهکن ، خوی گهوره دهست دریژکارانی خوش ناویت ، له کویدا به دیتان کردن بیانکوژن ، ودهریان بنین ههروهو کوئیوهیان دهرکرد ، ناشوب له کوشتن خراپتره ، له پال مزگهوتی حمرامدا شهریان له گهل مهکن نه گهر نهوان شهریان کرد بیانکوژن ، نهو سزای کافرانه ، نه گهر وازیان هیئا نهو خودای گهوره لیئوردو به بهزهیه ، شهریان له گهلدا بکن تا ناشوب دروست نه بیت و ملکه چ بوون تنها بو خودا بیت ، نه گهر نهوان وازیان هیئا نهو دهست دریژی رهوا نیه ، مه گهر بو سهر زالمان .

پاشان زوری پی نه چوو خوی گهوره چند نایه تیکی له جوژی تر بو ناردنه خوارهوه ، که فیری شیوازی شهریان دهکات و ، هانیان دهکات ، هندیک له نه حکامهکانیان بو پوون دهکاتهوه ﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبُ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَنْتَضَرْتُمْهُمْ فَاقْتُلُوا الْمُتَاقِ فَإِمَّا مَثًّا وَبَعْدُ وَإِنَّمَا فِدَاءٌ حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لَيَبْلُوَنَّكُمْ بِبَعْضِ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالُهُمْ {٤} سَيَهْدِيهِمْ وَيُضِلُّ بِالْهَمِّ {٥} وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ {٦} يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصَرُوا لِلَّهِ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ {٧} ﴾ محمد^١ ، واته : نه گهر کافرانان بینی بدن لهملیان تا زال دهن به سهریاندا بیانبهستنهوه ، جا یان بهریان بدن یان خوین با بیان لی وهریگرن له فیديه دا بیاندهن تا نهو کاتهی جهنگ کوژی دیت ، بهو شیوهیه گهر خودا بیهویت سهرتان دهکات به سهریاندا ، بو نهوهی به هندیکیان نهوانی دی تاقی بکاتهوه ، نهوانهش که له پیناوی خوادا شهید بوون خودا پاداشتیان زایه ناکات ، ریئوماییان دهکات و کاروباریان چاک دهکات و ، دهیانخاته نهو بههشتهوه که بوی باس کردوون ، نهی ئیمانداران نه گهر نایینی خودا سهربخن ، خودای گهورهیش ئیوه سهر دهکات و پیهکانان دهچه سپینیت .

پاشان کهوته سهرکونه کردنی نهو کهسانهی بهیستنی فهرمانی شهر دلیان کهوته لهزمو ههلهمرزین : ﴿ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتُ الَّذِينَ فِي

^١ / ماموستا سهید (ابو الاعلی المودودی) لیکوئینهوهیهکی بههلهگهوه نهجامداوه ، تیایدا دهلیت : که سورتهی (محمد) پیش جهنگی بهدر هاتوته خوارهوه ، بروانه (تفهیم القرآن) ٥/ ١١ ، ١٢ .

قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ ﴿٤﴾ عمد ، واته: نهگهر سوره تېځی موحهکم بهاتايه خواره وهو باسی شهرې تېدا بوايه ، ده تېښی نهوانه ی دلّیان نه خوښه به شیوه یه که سهرت دهکن ، ده لیتی زنده قیان چووه .

واجب بوونی جهنگ و خو بؤ ناماده کردنی به پیی بارودوخی نهوکاته زور جینگه ی خو ی بوو ، نهگهر سهر کرده یکه هه بوايه کوپی روزگار بیت فرمانی دهدا به سهر بازه کانی که ناماده باشی وهریگرن بؤ هه موو باریکی ناناسایی ، بارو دڅخه که دهخواست که شهر یکی خویناوی له نیوان هق و نامه قدا پرویدات، قورسای پروداوه که سریه ی (عبدالله) ی کوپی (جحش) لیدانیکی سهختبوو حورمهت و لووت بهرزی موشریکانی شکاندو ، نازاری پیگه یاندن و ، وای لیگردن دهتوت له سر سکل دهرژن .

نایه ته کانی فرمان به شهریش له ناوهر وکدا شه پیوری نریک بوونه وهی شهریان لیدادو، نیشانیان دهدا که سهرکه وتن و زال بوونی کوتایی بؤ موسولمانه کانه ، سهرکه چوون خوی گهره فرماندهدا به دهرکردنی موشریکان ههروه کو چوون نهوان نهامانیان دهرکردو ، فیتریشان دهکات که نه حکامه کانی سوپای سهرکه وتوو له گهل دیله کانددا چوونه ، چوون دهرژن که فته کار دهکن و زال دهرن به سهریاند ، تا نهوکاته ی جهنگ کوتایی دیت، نهامانه هه موو نامازهی سهرکه وتن کوتایی موسولمانه کانی تیدایه، به لام نهامانه هه موو به شاراو هی مانه وه، بؤ نه وهی هه موو که سینک به نه اندازهی دلگهر می خوی له پیناو خوادا به جهنگیت .

لهو پوزانه دا - له شهعبانی سالی (۲) ی کوچیدا - بهرام بهر به فهبرایه ی سالی (۶۲۴ ز) - خوی گهره فرمانی دا به وهرچه رخانندی پروگه (قیبله) له (بیت المقدس) وه بؤ (بیت الحرام) ، نهامهش سووده که ی نه وه بوو نهو دل نه خوش و دوپرووه جوله کانه ی هاتبوونه ناو ریزه کانی موسولمانانه وه بؤ نانه وهی پشیوی هه موویان دهرکه وتن و ناشکرا بوون و گهرانه وه سهردوخی جارانی خو یان و، بهو شیوه یه ریزه کانی موسولمانان له به شیکی زوری تاقمی خیانه تکارو خراپه کار پرزگاری بوو پاک بووه .

له وهرچه رخاننی قیبله شدا نامازیه کی نهینی تیدایه بؤ دهست پیگردنی قوناغیکی نوی ، که به گرتنه دهستی نهو قیبله یه کوتایی دیت ، سهر نیه که قیبله ی کومه لیک به دهست کومه لیک تره وه بیت ! خو نه گهر به دهستیشیانه وه بیت ده بیت پوزنک له پوزان له دهستیان دهر بهینریت و پرزگار بکریّت .

پاش نهام فرمان و نامازانه چالاکی موسولمانه کان په ری سهند، ناره زوویان بؤ جههاد کردن له پیناوی خواو گه یشتن به دهرژن دلا شه یکی یه کلاکهره وهدا ، زیادی کرد .

غەزای گەورەى بەدەر یەكەم جەنگى یەكلاکەرەودى ئىسلام هۆیەکانى غەزاكە

هەرودەكو لەباسى غەزای (العشیره)دا باسماں کرد کاروانىكى قورەیش لە مەككەوہ بۆ شام لەدەست پیغەمبەر ﷺ قوتار بوو ، كە كاتى گەپانەودى لە شامەوہ بۆ مەككە نزىك بوەوہ . پیغەمبەرى خوا ﷺ (ظلمة)ى كوپرى (عبدالله) و (سعید)ى كوپرى (زید)ى نارد بەرەو باکور ، بۆئەودى سوسەیهكى ئەو ناوچەیه بگەن . گەیشتنە ناوچەى (حوراء) لەوئ مانەوہ هەتا (ابو سفیان) بەكاروانەكەوہ بەویدا تیپەپى کرد ، خیرا گەپانەوہ بۆ مەدینەو ، هەوالەكەیاندا بە پیغەمبەر ﷺ ، كاروانەكە پینگەتیبوو لە سامانىكى زۆر گەورەى خەلكى مەككە ، هەزار وشتى باركراو بە مال ، بەهایان لە پەنجا هەزار دینار ئالتوون كەمتر نەدەبوو ، تەنھا چل پاسەوانیشیان لەگەڵدا بوو .

دەرفەتیكى زێرپىن بوو بۆ سەربازگەى مەدینەو دەست وەشاندنیش لەو كاروانە لە پروی سەربازى و سیاسى و ئابوریەوہ گورزىكى كەمەرشكىن دەبوو ، ئەگەر موشرىكان ئەو سامانىان لەكەیس بچوايه ، لەبەرئەوہ پیغەمبەر ﷺ لەناو موسولماناندا بانگى كردو فرەمووى : ئەوہ كاروانەكەى قورەیشە مال و سامانى ئەوانى تىدایە ، بپۆنە دەرى بۆیان سابهلكو خودا بىكات بەدەستكەوتتان .

هیچ كەسىكى بەدەرچوون ناچار نەکرد ، بەلكو وازى ئیھنان بۆ حەزى خویان ، چونكە چاوەپوانى نەدەکرد بەو شیوەیه هەلئەقیت بەپروى سوپای مەككەدا . لەجیاتى دەست بەسەرگرتنى كاروانەكە . ئەو پىكدادانە توندوتیژە لە شەپى بەدردا بقەومیت ، هەرودەها زۆرىك لە مەدینە مانەوہ چونكە پێیان وابوو ئەم دەرچوونە وەكو دەرچوونى سەریەكانى تری پیغەمبەرە ﷺ ، بۆیه پیغەمبەرىش ﷺ سەرزەنشتى هیچ كەسىكى نەکرد كە نەهاتبیت بۆ ئەو غەزایە .

هیزی سوپای ئىسلام و دابەشکردنى سەرگردایەتیهكان

پیغەمبەرى خوا ﷺ خۆى ئامادەکرد بۆ دەرچوون ، سىسەدو چوار دە تا (١٧) كەسى لەگەڵ خۆیدا برد (٣١٢ ، ٣١٤ پیاو) ٨٢ یان ٨٣ یان ٨٦ كەس لە كۆچكەران و ، (٦١) كەس لە (ئەوسیهكان) و (١٧٠) كەسیش لە خەزرجیهكان ،

ئەو دەرچوونەیان ، ئەوەندە بەهەند وەرئەگرت و ، ئامادەگی باشیان بۆ نەکرد ،
تەنھا دوو ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، (زبیری) کوپی (عوام) و (مقدادی) کوپی
(أسود الکندی) و حەفتا وشتریان پێ بوو هەردوو تا سێ پیاو بەنۆرە سواریان
دەبوون ، پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ (علی) و (مرثدی) کوپی (ابی مرثدی)
(غنوی) دا بە نۆرە سواری یەک وشتەر دەبوون .

(ابن أم مكتوم)ی بۆ نوێژ ئیمامەت بەسەر مەدینەو بەجێ هیشت ، کە
گەشتنە (الروحاء) ئەوجا (أبو لبابة)ی کوپی (عبد المنذر)ی ناردەووە ، کردیە
سەرداری مەدینە .

ئالاً گشتیەکیەکی کە پەنگی سپی بوو دایە دەست (مصعب)ی کوپی
(عمیر)ی (القرشی العبدري).

سوپاکەشی کرد بە دوو کەتیبەیی سەرەکیەو :

١. کەتیبەیی کۆچکەرەن ، ئالاکەیانێ دایە دەست (علی) کوپی (أبي طالب) (پ).

٢. کەتیبەیی ئەنسار ، ئالاکەیانێ دایە دەست (سعد)ی کوپی (معاذ).

(زبیری) کوپی (عوام)ی کردە سەرۆکی بەشی راست ، (مقدادی) کوپی
(عمرو) یشی کردە سەرۆکی بەشی لای چەپ ئەم دوانە هەروەکو وتمان تەنھا دوو
ئەسپ سواری ناو سوپاکەیی پێغەمبەر بوون ﷺ . لەناو پراستیشدا (قیس)ی کوپی (أبي
صعصعة)ی دانا ، سەرکردایەتی گشتیش وەك سەرۆکی بالادەست خۆیەو بوو ﷺ .

سوپای ئیسلام بەرەو بەدر دەجووێت

پێغەمبەری خوا ﷺ بەو سوپا نا ئامادەو کەوتە پێ ، لە (نقب)ی مەدینە
دەرچوو ، بەسەر ئەو رێگە سەرەکیەدا پۆشت کە بەرەو مەككە دەچێت ، تا گەشتە
بیری (الروحاء) کەمێك لەوێ مایەووە ، پێگەی مەككەیی خستە لای دەستی
چەپیەو لایدا بە لای راستدا لەسەر (نازیه) - مەبەستی گەشتن بوو بە بەدر - لایەکی
گرت ، هەتا گەشتە شیبۆك پێی دەلێن : (رهقان) لەنیوان (نازیه) و تەنگەبەری
(صفراء) دا ، پاشان بەناو تەنگەبەرە کەدا تیپەری تا نزیک بوووە لە (الصفراء) ،
لەویدا (بسیس)ی کوپی (عمر الجهيني) و (عدی) کوپی (أبي الزغباء الجهني)ی
نارد بۆ بەدر تا هەوڵگۆیەکی لەبارەیی کاروانەکی قورەیشەو بۆ بگەن .

چار دهر نيك له مهككه دا

سه بارهت بهمهوالی کاروانه که - که (ابو سفیان) بهرپرسی بوو - زور خوی
دهپاراست ، (ابو سفیان) دهیزانی که ریگهی مهککه پریهتی له مهترسی و زوو زوو
گوئی هه لده خست بۆ هه وال و ، پرسپاری دهکرد له ههر نه سپ سوار نیک که پینی
بگهشتایه ، زوری پی نه چوو هه وانگره کانی هه والیان پیدا که موحه ممهده ﷺ هاوه له کانی
کو کرد و ته وه تادهستی له کاروانه که بوهشینن ، دهستبه جی کابرایه کی به کری گرت
ناوی (ضمضم) ی کوپی (عمرو الغفاری) بوو ناردی بۆ مهککه ، تا له وی دهست بکات
به هاوار هاوار که فریای کاروانه که بیان بکهون و ، نه هیلن دهست موحه ممهده ﷺ و ،
هاوه له کانی بکهویت ، (ضمضم) به سوار و شتره که یه وه ههر له دوله که ی سهره تای
مهککه وه به پیوه وه ستاو ، لوتی وشتره که ی قلیشانده بوو ، جلهوی و ولاخه که ی بهرله لا
کرد بوو ، یه خه ی دابر ببوو ، هاواری دهکرد ، خیل قورپهیش ، قور بییون ، قور بییون
، مال و سامانه که تان که له گهل (ابو سفیان) دایه ، موحه ممهده هاوه له کانی ریگه بیان
پیگرته ، برهوا ناکه م پییان بگهن - فریا کهون ، فریا کهون .

خه لکی مهککه خو بیان ساز ده کهن بۆ شهر

دهستبه جی خه لک به په له هاتنه دهره وه و تیان : له موحه ممهده هاوه له کانی
وایه نه مهش کاروانی (حضرمی) یه که یه ؟ شتی وانابیت ، ده بیت بزانیته که وانیه ،
یه که یه و دوو دوو هاتنه دهره وه ، نه که سهش خوی نه هاتایه که سیکی ده نارد ،
خو بیان ناماده کرد بۆ دهرچوون ، جگه له (ابی لهب) هیچ کهس له سهرانی قورپهیش
دوانه کهوت ، له جیات خوی پیایوکی نارد که قهرزازی بوو ، ههرچی هوزو تیره ی
دهوری خو بیان هیه کو بیان کرده وه ، هه موو تیره کانی قورپهیش که وتنه ری جگه له
(بنی عدی) که هیچ که سیکیان ناماده نه بوو .

ژماره ی سوپای مهککه

نه م سوپایه له سهره تای بهر نیکه وتیندا هه زارو سی سهد کهس بوو ، سهد
نه سپ سوارو شهش سهد زنجیره ندیان له گه لدا بوو ، ژماره ی وشتره کانیان نه وهنده
زور بوو به ته واوی نه ده زانران ، سهر کرده ی گشتیان (ابو جهل) ی کوپی (هشام) بوو
، نه وانه ی پیدا ویستیان بۆ سوپاکه ناماده کرد بوو نو کهس بوون له سهرانی قورپهیش
، پوژ نیک نو وشترو پوژ نیکیش ده وشتریان بۆ سوپاکه سهرده بری .

گیروگرتی هۆزه کانی (بنی بکر)

کاتیک ئەم سوپایە کەوتە پێ ، قورەیش وەبیری کەوتەوێه کە لەگەڵ (بنی بکر) دا دوژمنایەتی و شەڕیان هەیه ، لەوێ دەترسان کە لەپشتەوێه لییان بدن و ، بکەوێه نێوان دوو ئاگرەوێه ، خەریکبوو ئەوێه پەشیمانیان بکاتەوێه ، بەلام لەوکاتەدا ئیبلیس لە شیوێه (سراقە) ی کوپی (مالک) ی کوپی (جعشم المدلجی) دا - کە سەرۆکی خێلی (کنانە) یه - هاتە لایان و پێی وتن: من دڵنیاتان دەکەم لەوێه کە (کنانە) لە پشتهوێه بێت بۆتان و شتیکتان ئی بکات کە پێتان ناخۆش بێت .

سوپای مەککە دەکەوێتە جووڵە

ئیدی لە مال دەرچوون ، هەرەکو خودای گەرە دەفرمویت : ﴿ بَطْرًا وَرَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ﴾ ، کەوتنە پێ هەرەکو پێغه مەبەر ﷺ دەفرمویت : (بەچەک و تفاقیانەوێه بۆ جەنگان لەگەڵ خودا و پێغه مەبەرە کەیدا کەوتنە پێ) ، ﴿ وَغَدَا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ ﴾ ، دەستیان کردە جووڵە بەرەو لای پێغه مەبەری خوا ﷺ و هاوێه کانی ، چونکە زاتی ئەوێه یان کردوێه پەلاماری کاروانە کەیان بدن ، بە شیوێهەکی زۆر خێرا سوپاکە بەرەو باکوورو ئاراستە ی بەر کەوتە پێ ، رێچکە ی شیوی (عسفان) یان گرتەبەر ، پاشان (قدید) و (جحفه) و لەوێدا لەلایەن (أبو سفیان) ه وە نامە یەکیان پێگە یشت کە تیایدا پێیان دەلێت: ئێوێه بۆ ئەمە دەرچوون کە کاروانە کەو پیاوێه کانتان و مال و سامانە کەتان پزگار بکەن ، ئەوێه خودا پزگاری کرد کەواتە بگەڕێنەوێه .

کاروانە کە دەر باز دەبێت

(أبو سفیان) کاروانە کە ی بەرێگە ی سەرە کیدا دەبرد ، بەلام بەوریای و خۆ پارێزێه و ، چالاکیەکی زۆری دیدە وانیانە ی ئەنجام دەدا ، کە لەبەر نزیکبووێه کەوتە پێش کاروانە کەوێه ، تالەوێدا (مجدی) کوپی (عمرو) ی بینی ، لەبارە ی سوپاکە ی مەدینەوێه پرسیاری لێکرد ، وتی : کەسێکم نەدیتوێه نەیناسم ، لەپشت ئەو گەردەو دوو و شترسوارم بینی و شترە کانیان لەپشت ئەو گەردەوێه یخ داوو ، پاشان کەمێک ئاویان بردو پۆشتن ، دەستبەجێ (أبو سفیان) چووێه شوینی یخ دانە کەیان و ، کەمێک لە پشقلی و شترە کانی هەلگرت و تیکی دا ، بینی ناوکی تێدا یه ، وتی : وەللاهی ئەمە ئالفی شاری (یثرب) ه ، خێرا گەڕایەوێه بۆ لای کاروانە کەو ، ئاراستە ی کاروانە کە ی کردە پووێه پۆژناو و رێگە ی کەنار دەریا ، ئیدی لە رێگە سەرەکیە کە لای داو خستێه لای چەپیەوێه ، بەو شیوێهە کاروانە کە ی لە دەست سوپای موسولمانە کان قوتارکرد ، دوا ی ئەوێه ئەو نامە ی نووسی بۆ مەککە ییە کان کە لە ناوچە ی (الجحفه) دا بارگە یان خستبوو .

برپاردانی سوپای مهککه به گهرانه وه و

دروست بوونی دووبه ره کی تیایدا

که سوپای مهککه نامه که ی پیگه یشت خه ریکبوو بگه رینه وه ، لهویدا (ابو جهل) به لووت به رزی و له خو بایی بو نیکه وه هه ستایه سه ری و وتی : سویند به خوا ناگه رینه وه تا نه چینه سه ر ئاوی به در ، سی پوژ تیایدا ده مینینه وه و ئاژهل سه ر ده برین و ، مه ی ده خوینه وه ، که نیزه که کان گورانی مان بو دلین و سه ماده که ن و هه موو عه رب هه والی ئه م هاتن و کو بوونه وه یه مان ببیست و به به رده وامی لی مان بترسن .

به لام له گهل ئه وه شدا (اخنس) ی کوپی (شریق) داوی کرد بگه رینه وه که چی که سیان به گو ییان نه کرد ، خو ی و کو په کانی و (بنو زهره) گه رانه وه چونکه هاوپه یمان و سه روکیان بوو له م خو ئاماده کردنه دا - بو یه یه که که سی خیل ی (زهره) شه ری به دری نه دی و نزیکه ی سی سه د پی او ده بوون ، (بنو زهره) راووبو چوونه کانی (اخنس) ی کوپی (شریق) یان پی خوش بوو ، بو یه به به رده وامی قسه ببیسراو شکو دار بوو له ناویاندا .

(بنو هاشم) یش ویستیان بگه رینه وه ، (ابو جهل) پیایاندا هه لشاخاو وتی :

ئه م تاقمه مان ئی جیا نابیته وه تا ده گه رینه وه بو مه ککه .

سوپای مهککه دوا ی گه رانه وه ی (بنو زهره) ژماره یان هه زار چه کدار ده بوو - به ره و به در که وته ری - به رده وام بوو تا گه یشته نزیک ی به درو له وی دابه زین ، له پشت گردیکه وه که ده که ویته (العدوه القصوی) له سه ر سنووری شیوی به در دابه زین .

ته نگاوی هه لویستی سوپای ئیسلامی

هه والگری سوپای مه دینه هه والکیان هی نا بو پیغه مبه ر ﷺ - که هیشتا له شیوی (ذفران) دابوو - سه بارت به ده رباز بوونی کاروانه که و هاتنی سوپاکه ی مهککه ، پاش وورد بوونه وه له و هه والانه ته واد دنیابوو که هیچ بواریک نه ماوه بو خو لادان له جه نگیکی خویناوی و پیویسته له و شه ره به گیانیکی له خو بوردوانه و نازیانه و به غیره تانه وه برونه پی شه وه ، چونکه گومانی تیدانیه که ئه گه ر واز له سوپای مهککه به یتریت به و ناوچه یه دا بگه ریت ئه و مه سه له یه پله وپایه ی سه ربازی قو ره یش به هیز ده کات و ده سه لات ی سیاسیانه ی به رفراواتر ده کات و ، هه لویست و برپاری موسولمانه کانیش لاوازو سووک ده کات ، به لکو له وانه ش له وه وداو بزا فی ئیسلامی ببیته جه سته یه کی بی گیان و ، هه رکه سیک رقی له ئیسلام بیته له ناوچه که دا زاتی ئه وه بکات شه ری پی بفروشیته .

پاش ھەموو ئەوانەش ، چ كەسنىك دەتوانىت دەستى سوپاكەى مەككە بگرىت له ھەلكوتانە سەر شارى مەدينەو شەپەكە نەگويزرتەو ھە بۆ پال قەلاو قوللەكانى مەدينەو ، ھەنەكوتيتە سەر خەلكى مەدينە له شارەكەى خوياندا ؟ نەخىر ، ئەگەر سوپاى مەدينە ھىچ جۆرە پەشيمانىەكى نیشان بدايە ، گەورەترين كاريكەرى خراپى دەبوو لەسەر سام و ھەيبەت و ناوبانگى موسولمانەكان .

ئەنجوومەنى راويزكاريى

بەھۆى ئەو گۆرانكارىە ترساناكە ناكاووھە پىغەمبەرى خوا ﷺ ئەنجوومەنىكى راويزكاريى سەربازىى بالآى دامەزراند ، تيايدا ئاماژەى كرد بۆ پەوشە دروست بوەكە ، را گۆرپىنەوھى لەگەل سەركردەكانيدا ئەنجامدا ، لەویدا دلەلەرزە كەوتە دلآى ھەندىك خەلكەوھو ، لەو شەپە خويىناوېە ترسان ، ئەمانە ئەو كەسانە بوون كەخودا له بارەيانەوھە فەرمووى : ﴿ كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَا رْهُونَ ۚ ﴾ {يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ كَا ئَمَّا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ} {١٦} الأنفال ، سەبارەت بەسەركردەكانى سوپاكەش ، ئەبويەكر (پ) لەناوياندا ھەستاو كۆمەلەيك قەسەى باشى كرد ، پاشان (عمر)ى كۆپى (خطاب) ھەستاو قەسەى باشى كرد ، پاشان (مقداد)ى كۆپى (عمر)وتى : پىغەمبەرى خوا بېژ بەدەم ئەو كارەوھە كە خودا نيشانى داوويت ، ئىمە لەگەلتدا دەبين ، وەللأھى ئەوھت پى نالين كە (بنو إسرائيل) بە موسايان وت : بېژ تۆو خوداكەت شەپەكەن ئىمەش لەگەلتان شەپەكەين ، سويندم بەوكەسەى تۆى بەھەق ناردوھە ئەگەر بمانبەيت بۆ (برك الرماد)يش ئەوا سەرسەختانە لەگەلت دىين ھەتا دەيگەيتى ، ئەنجا پىغەمبەرى خوا ﷺ گوتەيەكى جوانى پى فەرموو دۇعاى خىرى بۆ كرد ، ئەو سى سەركردەيە لە كۆچكەران بوون ، كۆچكەرانىش كەمىنەى سوپاكە بوون ، پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەزى دەكرد پاى سەركردە ئەنسارىەكان بزانىت ، چونكە ئەوان زۆرىنەى سوپاكەى بوون و ، قوورسايى شەپەكەش دەكەوتە سەرشانى ئەوان ، لەگەل ئەوھشدا دەقەكانى پەيماننامەى عەقەبە نەيكردبووھە ئەرك لە سەريان كە شەپ لەدەرەوھى شارەكەياندا بكەن ، پاش گوتەى ئەو سى سەركردەيە فەرمووى : (خەلكىنە پاى خوتانم پى بلين) مەبەستى ئەنسارىەكان بوو ، ئىدى (سعد)ى كۆپى (معاذ) سەركردەو ھەلگى ئالآى ئەنسارىەكان دەركى پى كرد كە مەبەستى ئەوانە ، وتى : وەللأھى دەلئى مەبەستت ئىمەيە پىغەمبەرى خوا ؟ فەرموى : بەلئى .

(سعد) وتى: ئىمە باۋەرمان پىت ھىناۋە ، متمانەمان پىداۋىت ، شايەتيمان داۋە ئەۋەى تۆ ھىناۋتە راستىيە ، لەسەر ئەۋ بىنەمايە پەيمان و بەلئىمانداۋە كە گوڭرايەلت بىن پىغەمبەرى خوا ، بېرۇ بۇ ئەۋ مەبەستە خۆت دەتەۋىت ، سۈيىندم بەۋ كەسەى تۆى بەھەق ناردۈۋە ، بىماندەيت بە گز ئەۋ دەريايەدا لەگەلت دىن و ، يەك پىاۋمان دواناكەۋىت و ، ناترسىن لەۋەى سبەينى بچىن بەگز دۈژمندا ، ئىمە لەم جەنگەدا دان بەخۇدا دەگرىن ، راستگۈيىن لە پوۋبەرۋو بۈنەۋەدا ، بەلكو خۋاى گەۋرە بەۋەى ئىمەۋە شتىكت نىشان بدات كە دل و چاۋتى پى خوشنۈود بىت ، بىمانخەرە پى لەسەر بەرەكەتى يەزدان .

لە رىۋايەتلىكشدا (سعدى كورپى (معاذ) وتى بەپىغەمبەرى خوا ﷺ : لەۋانەيە ترست لەۋە ھەيىت كە ئەنسارىيەكان تەنھا ئەۋە بە ئەرك دىزانن كە لە مال و ھالى خۇياندا پشتت بگرن ، ئەۋە من لەجىياتى ئەۋان قسە دەكەم و ۋەلام دەدەمەۋە ، بېرۇ بۇ ئەۋ كارەى خۆت پىت باشە ، ئەۋەى كە تۆ بىبەيت بەلامانەۋە خوشترە تا ئەۋەى بەجىنى دەھىلىت ، فەرمايشت بفرمۋو بەمەر شتىك كارى ئىمەش بەدۋاى فەرمانى تۆۋەيە ، سۈيىندم بەخۋا ئەگەر بېرۋىت ھەتا دەگەيتە (برك الرمادى) (غمدان) ىش لەگەلت دىن ، ۋەللأھى ئەگەر بچىتە ئەۋ دەريايەۋە لەگەلت دىن .

ئىدى پىغەمبەر ﷺ بەۋ قسانەى (سعد) زۆر دلخۇش بو ، پاشان فەرموۋى: (بەۋنە پى مژدەتان لى بىت ، خۋاى گەۋرە مژدەى تىكشكاندننى يەكىك لەۋ دوو تاقمەى پىداۋم - ۋەللأھى دەلىى دىمەنى كۈشتارگەى ئەۋ تاقمەم لە پىش چاۋە) .

سوپاى ئىسلام دريژە بە رۇشتنى دەدات

پاشان پىغەمبەرى خوا ﷺ لە (ذفران) رۇشت ، بە لاپالىكدا رۇشت پىنى دەلئىن (الأصافر) ، پاشان بەرەۋ خۋار بوۋەۋە بۇ شۈيىنىك پىنى دەلئىن (الديه) ، ئەنجا (الحنان) ى خستە لاي دەستى راستىيەۋە - كە برىتىيە لە گرديكى لماۋى گەۋرەى بەقەد شاخىك - پاشان لە نرىك چاۋگەكانى (بدر) ە ۋە دابەزىن .

پیڻه مبهري ﷺ هه ڏده ستيت به پر و سه يه کي ديد ه واني

له ويدا پيڻه مبهري ﷺ خوږي و هاوه له کهي نه شکه وتي (ابوبکر الصديق) (ر) ،
 ههستان به نه نجامداني کاري کي ديد ه واني و چاوديري کردن ، له کاتي کدا که
 ده سوپانه وه به ده وري سمر باز گه کدا پياوي کي پيري ده شته کيان بيني ، پيڻه مبهري
 خوا ﷺ پرسپاري لي کرد له باره ي قورپه ي و موحه ممدو هاوه له کانيه وه پرسپاري
 له باره ي هه ردو سوپا که وه لي کرد له بهر نه يني پاراستن - به لام کابراي پير وتي :
 هه والتان پي نادم هه تا پيم نه لين نيوه کين ؟ پيڻه مبهري خوا ﷺ فرموي : نه گهر
 هه والمان بده يتي پيت ده لين ، کابرا وتي : ماناي وايه نه مه يان به وديان ؟ فرموي
 : به لي .

پياوه پيره که وتي : هه والم زانيوه که پيڻه مبهري ﷺ و هاوه له کاني فلانه
 پوڅو فلانه پوڅو ده رچوون ، نه گهر هم هه واله راست بيت که پيم گه يشتوه ئيستا
 نهو له فلانه شوين و فلانه شويندايه . نهو شوينه ي وت که سوپا که ي مه دينه ي
 تيدا بو . هه روه ها هه والم پيگه يشتوه قورپه ي پوڅي نه وندوه نه وندوه له مه که
 ده رچوون ، نه گهر نهو هه واله راست بي که به من گه يشتوه نهوا ئيستا له فلانه
 شوين و فلانه شويندان - ده قاو دهق نهو شوينه ي وت که سوپا که ي مه که ي تيدا
 بو . -

که کابرا له قسه کاني بو وه نه نجا وتي : نه ي نيوه کين ؟ پيڻه مبهري ﷺ
 فرموي : (ئيمه له ناو وه هاتوين) ، پاشان کابرايان به جي هيشت ، کابراي
 پيره ي و له بهر خو يه وه ده يوت : ناو ؟ تو بللي ناوي عيراق بيت ؟

به دست خستنی گرنگترین زانیاری

له باره سوپاکه ی مه ککه وه

له ئیواره ی ئه و رۆژهدا پیغه مبه ر ﷺ سه ره له نو ی هه وانه گره کانی نارد وه بو زانی نی هه وانه کانی دوژمن ، سی که سی کوچکه ران هه ستان به نه نجامدانی ئه و کاره ، (علی کوپی (ابی طالب) و، (الزیر) ی کوپی (عوام) و، (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) له گه ل چه ند ها وه لیک ی تردا ، چوونه سه ر ئا وه که ی به در ، دوو غولامیان بین ی ئاویان ده برد بو سوپاکه ی مه ککه ، هه ردوکیان گرتن و ، هینایان بو لای پیغه مبه ر ﷺ له و کاته نو یژی ده کرد ، لی کوئینه وه یان له گه لدا کردن بو قسه لی ده ره یان ، دوو غولامه که وتیان : ئیمه ئا وگێپری قو په یشین ناردویانین بو ئا و هینان ، نه وانه ی لیان ده پرسینه وه ، با وه پریان به م قسانه نه کرد چه زیان ده کرد خزمه تکاری (ابو سفیان) بن ، بو ئه وه ی ده ست به سه ر کاروانه دا بگرن - بو یه زور به توندی لیناندا ، تا ناچار یان کردن که بلین : ئیمه خزمه تکاری (ابو سفیان) یں ، ئیتر به ره لایان کردن . که پیغه مبه ر ﷺ له نو یژه که ی بو وه سه رزه نشتی کردن و فره مووی : که راستیان وت لیتاندا ن که درویان له گه لدا کردن به ره لآتان کردن ، سویند به خودا راستیان وت ، نه وانه خزمه تکاری قو په یش بوون .

پاشان هه ردو غولامه که ی بانگ کردو فره مووی پینان : هه وانی قو په یشم پی بلین ، وتیان : نه وان له پشتی ئه و گرده وه ن که له (العدوه القصوی) وه دیاره ، فره مووی : ژماره یان چه ند ؟ وتیان : زوړن ، فره مووی : ژماره یان چه ند ؟ وتیان نازانین ، فره مووی : پوژ ی چه ند و شتر سه رده بپن ؟ وتیان : پوژیک (۹) دانه و پوژیکیش (۱۰) دانه ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فره مووی : سوپای قو په یش له نیوان نو سه د تا هه زار که سن ، پاشان پینی فره موون ، له پیاو ماقولانی قو په یش کینان له گه لدا یه ؟ وتیان : (عتبه) و (شیبه) هه ردو کو په که ی (ریبعه) و، (ابو البختری) کوپی (هشام) و (حکیم) ی کوپی (حزام) و (نوفل) ی کوپی (خو یلد) و، (الحارث) ی کوپی (عامر) و ، (طعیمه) ی کوپی (عدی) و ، (النضر) ی کوپی (الحارث) و (زمعه) ی کوپی (الاسود) و، (ابو جهل) ی کوپی (هشام) و، (امیه) ی کوپی (خلف) و، چه ندین پیاوی تر که ناویان بردن .

پیغه مبه ری خوا ﷺ پووی کرده سوپاکه ی خو ی و فره مووی پینان : (ئه وه مه ککه یه جگه رگۆشه کانی خو ی فریدا وه ته به ر ده ستان) .

باران بارین

لهو شهو دا خودای گه وره بارانیکی باراند ، بوو به ره هیله و توف بو موشریکان و نهیهیلا بینه پیشه وه ، بو موسولمانه کانیش بووه نهرمه بارانیك و پاکی کردنه وه و پیسی و چه په لی شه یقانی لی دورخستنه وه و زهوی بو پته و کردن لمه کی بو سفت و ساف کردن و پییانی پی جیگیر کردن و ریگی بو خوش کردن و دله کانی پی راگیر کردن .

سو پای نیسلام پی شهرو دی دهکات بو گرن گرتین خاله سه ربازیه کان

پیغه مبهری خوا ﷺ سوپاکی جولاند ، بو شهرو دی پیش موشریکان بگه نه ناوی به درو نه هیلن نه وان دهستی به سهردا بگرن ، له گه ل کاتی خه و تناندا چوه به شی خواره وهی ناوه کانی به در ، لی ره دا (الحباب) ی کوری (المنذر) وه کو شاره زایه کی سه ربازی هه ستاو وتی : پیغه مبهری خوا ، نایا نه م شوینه که هه لئ بژاردوه ، به وهی بو ت هاتوته خواره وه ، نیمه بو مان نیه که قسه ی تیدا بکهین ؟ یان راو بو چوون و فیلیکی سه ربازیه بهس ؟ فهرمووی : نه مه راو بو چوون و ته کنیکی سه ربازیه و پلانی شهره ، نهجا وتی : که واته پیغه مبهری خوا نه م شوینه گونجا و نیه ، بفهرموو خه لکه که هه سینه تا ده پوینه نزیکترین ناو له قوره ی شه وه لهوی دابه زین و هه موو چا و گه کانی تر پر ده کهینه وه ده پروخینین و ، له سهر شهرو دی خوشمان نه ستیلک دروست ده کهین و پری ده کهین له ناو ، نهجا شهر ده کهین له گه لیان ، نیمه ناو ده خوینه وه نه وان ناتوانن بیخونه وه شه کهت نه بن ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : نامارته بو رایه کی باش کرد .

ئیدی پیغه مبهری خوا ﷺ سوپاکی هه ستاند ، تا هاتنه نزیکترین چالو له دوژمنه وه ، له نیوه شهرو دا لهوی دابه زین ، پاشان نه ستیله که یان دروست کردو ، هه موو چا و گه کانی تریان پر کرده وه .

بنگه ی سه رگر دایه تی

پاش شهرو دی موسولمانه کان له سهر ناوه که دابه زین ، (سعدی کوری) (معان) پیشنیاری شهرو دی کرد بو پیغه مبهری ﷺ ، که موسولمانه کان بنگه یه کی سه رگر دایه تی بو دروست بکهن ، بو حاله تی نا کاوی و نه گریی پرودانی هر تیگشکانیک بهر له سه رکه وتن ، وتی به پیغه مبهری ﷺ : (پیغه مبهری خوا) پی ت چونه کوخیکت بو دروست بکهین و که لوپه ل و تفاهه کهت بو ناماده بکهین ، پاشان پرو به پرووی دوژمنه که مان

دەببىنەو، ئەگەر خوا كوردى و سەر كەوتىن بەسەر دوژمنەكەماندا ، ئەو بەدلى
خۆمانە ، خۇ ئەگەر سەرىش نەكەوتىن ئەوا كەلوپەلەكەت بېنچەرەو و سواری
ولاخەكەت بېەر بگەرپرەو بۆلای ئەوانى ترمان كە بەجىمان هیشتن ، سویندبیت
بەخوا چەند كەسىكمان لەدوا بەجىماو لەئیمە زیاتر تۆیان خوش دەویت و ئەگەر
بیانزانىبايە تۆ تووشى شەردەبیت هەرگیز دوا نەدەكەوتن ، خواى گەرە بەهوى
ئەوانەرە دەتپارزیت ، ئەوان گوپراپەلەیت دەكەن و ، لەگەلتدا خەبات دەكەن .

پىغەمبەرى خوا ﷺ زۆرى پى خوش بوو ، دۆعاى خیرى بۆكردن ئیدی
موسولمانەكان كوخیکیان لەسەر گردیكى بەرز بۆ دروست كردو ، كەوتە باكورى
پۆژەلاتى مەیدانى شەركەو بەسەر گۆرەپانى شەركەدا دەپروانى ، هەرەها
چەند گەنجیکیان هەلبژارد لە ئەنساریەكان بەسەرپرەشتى (سعدى كۆپى (معان)
بۆ چوار دەورى كوخەكەو پاراستنى پىغەمبەرى خوا ﷺ .

سازدانی سوپاكەو بەسەر بردنی شەو

پاشان پىغەمبەرى خوا ﷺ سوپاكەى سازكردو چووه شوینی شەركەو بە
دەستى ئاماژەى دەكرد بۆ چەند جىيەك دەیفەرموو : خوا یار بىت سبەینى ئەو
شوینی كوژرانى فلانە كەسە ، خوا یاربىت سبەینى ئەو شى شوینی كوژرانى فلانە
كەسە ، پاشان لە بن ساقى درەختىكدا دەستى كرد بە نوێژ كردن ، موسولمانەكانیش
ئەو شەو یان بەشیوہیەكى هیمن و بىخەم بەسەر برد ، تەواو ئارام بوونەو ، پشوو
تەواو یاندا ، ئاواتەخواز بوون سبەینى مژدەكانى پەرەردگار بەچاوى خۆیان ببینن :
﴿ إِذْ يُغَشِّيكُمُ اللَّعَاسُ أَمَةً مِّنْهُ وَيَزُلُّ عَلَيْكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءٌ لِّیُطَهِّرَكُم بِهِ وَیُذْهِبَ عَنْكُمُ
رِجْسَ الشَّیْطَانِ وَلَیَرْبِطَ عَلٰی قُلُوبِكُمْ وَیُبَيِّنَ بِهٖ الْاٰقْدَامَ ۝۱۱﴾ الأنفال ، واتە: كاتىك كە
خەونوچكە دەبێردنەو شلى كردن و بەتەواوى پشتوانداو باران دەبارى بەسەرتاندا
، بۆ ئەوێ پاكتان بكاتەو پىسى شەیتانتان ئى دور بخاتەو دڵەكانتان دامەزراو
بكات و پىیەكانتان دامەزرىنیت .

ئەو شەو شەوى هەینى بوو، بەروارى حەقدەى پەمەزانى سالى دووہى
كوچى ، پىغەمبەرى خوا ﷺ لە (۸) یان (۱۲) ى ئەو مانگەدا لەشارى مەدینە
دەرچوو بوو .

1 / بڕوانە (جامع الترمذی) لە (باب الجهاد) ، (باب ما جاء فی الصف والتعبئة) ۲۰/۱ .

2 / (مسلم) رىوايەتى كردو لە (انس) ، بڕوانە (مشكاة المصابيح ۵۴۲/۲) .

سوپاکەى مەككە لە مەيدانى شەردا و

كەوتنەوێ دووبەرهكى لەناویاندا

قۆرەپشیش ، شەویان لە (العدوه القصوى) کردووە ، کە پۆژ بوووە پۆلەکانیان کەوتنە پێ و لەپێی (الکثیر) وە دابەزینە شیوەکەى (بدر) ، چەند کەسیکیان هاتن لە ئەستێلکەکەى پیڤەمبەرى خوا ﷺ ئا و بخۆنەو ، فەرمووی: وازیان ئی بهینن ، هەرچیهکیان هاتە سەرئاوێ کە کوژراو نەگەرایەو ، جگە لە (حکیم)ی کوپى (حزام) کە نەکوژراو دواى ئەو موسولمان بوو ، موسلمانێکی باشی ئی نەرچوو ، ئەم پیاوێ کە زۆری بۆ بهاتایەو سویندی بخواردایە ، دەیوت : سویندم بەو کەسەى کە روژی بەدر رزگارى کردم ، کە قۆرەپش هیۆر بوووە (عمیر)ی کوپى (وہب)ی (جمحی) بۆ ئەوێ ژمارەى سوپاکەى مەدینە بزائن ، لە دوورەو (عمیر) بەدەوری سوپاکەدا هات و چوو ، پاشان گەرایەو بۆلایان و پێی وتن: موسولمانەکان سێ سەد کەسن ، کەمتریان زۆرتەن لەو ژمارەى ، بەلام کەمێک لەسەرم بوەستن تا بزائە لەشوینى دیکەو بۆسەیان نیە یان کۆمەکیان بۆ نەهاتو ؟ بەناو شیوەکەدا پۆشت هەتا دورکەوتەو ، هیچی بەدی نەکرد ، گەرایەو بۆ لایان وتی: هیچ نەدی ، بەلام خێلى قۆرەپش بەلاو کارەساتێکم دی مەرگیان هەلگرتبوو ، (یثرب) مەرگی ناکاوایان هەلگرتو ، کۆمەلێکم دی جگە لە شمشیرەکان هیچ پشت و پەناگەىکیان نیە ، وە بزائە هەتا هەریەکیکیان کەسیک لە ئێو نەکوژیت ناکوژیت ، خۆ ئەگەر ژمارەیکتان ئی بکوژن ئیدی ژیان هیچ مانایەکی نیە ، ئێوێش پرس و رایەکی خۆتان بکەن .

لەویدا چەند ئەیارێکی تریش دژ بە (أبو جهل) راستبوونەو - کە بەرگریەکی سەرسەختی لەسەرکردنى شەرکە دەکرد - ئەو ئەیارانە داوایان دەکرد سوپاکە بگەڕیتەو بۆ مەككە بەبێ شەرکردن ، (حکیم)ی کوپى (حزام) بەناو خەلکیدە گەپراو ، هاتە لای (عتبە)ی کوپى (ربیعە) و پێی وت : (أبو الولید) تۆ ریش سپی قۆرەپشیت ، گوێ لە قسەت دەگرن ، ئەگەر رینگایەکی خیرت نیشانەم بەگویم دەکەیت ؟ وتی : ئەو رایە چىیە (حکیم) ؟

(حکیم) وتی: ئەو خەلکە بگەڕینیتەو بۆ مەككە ، خوینى هاوپیەمانەکەشت (عمرو)ی کوپى (الحضرمی) لەئەستۆ بگرت - کە لە سەریەکەى (النخله) دا کوژرا - (عتبە) وتی: وامنیش ئەوێم کردو تۆ زامنى من بویت ، کیشەکەم لە هاوپیەمانەکەمدایە کە دەبیت من خوینەکەى بدم و هەرچى زیانیکی ماددیشی لیکەوتووێ بۆی بپژێم .

پاشان (عتبه) به (حكيم) ى وت: برؤلاى (ابا الحنظلية) - (ابا جهل) -
(الحنظلية) مه بهستى دايكى بوو، بهراستى جگه له ئهو ترسى كه سم نيه مه سه له كه تيك
بدات.

پاشان (عتبه) ى كوپى (ربيعه) ههستاو وتاريكيداو وتى: ئهري خيلى قورهبش
، ئهگه ئيوه بگه به موحه ممدو هاوه له كانيشى هيچى ئهوتوتان دهست ناكهويت
، سويند بيت ئهگه لنيان بكوژن ، به دليك سه يرتان دهكات وهكو ناموزاى يان خالوزايهكى
يان كه سيكى عهشره ته كه يتان كوشتبيت ، داواتان ليذه كه م بگه پرينه وه وازبهين له
موحه ممدو بزنان له گه له عه رهدا چى دهكات ، ئهگه ئهوان له ناويان برد ئهو خواستى
ئيوه يه ، ئهگه واش نه بوو ئهوا پيتان دهكات وهو شتيكتان پى ناكريت له گه ليذا .

(حكيم) ى كوپى (حزام) رايكرد به رهو لاي (ابو جهل) - و قه لغانه كه ى
هه لگرتبوو - وتى (ابو جهل): (ابو الحكم) (عتبه) منى نارد بؤلاى تو ئه مهو ئهوت پى
بليم ، (ابو جهل) فووى تيكراو وتى: وه للاى ئه م پياوه هه له گه له موحه ممدو
هاوه له كانى بينى چاوبهستى لى كرا ، نه خير شتى وانيه ، وه للاى ناگه پرينه وه تا خوا
به لايه كماندا ده يخات ، (عتبه) هيچى نيه ، ئه وه نده نه بيت كه موحه ممدو رهش و
پووته كانى ده وره بهرى بينه وهو . كوپه كه ى ئه ويشيان له گه لدايه كه ناوى (حذيفة) يه ،
كاتيك موسولمان بوو كوچى كردوه له گه له موحه ممدو دا - له له ناوچونى كوپه كه ى
ده ترسييت و به وه ده تانترسييت .

كاتيك كه قسه كه ى (ابو جهل) ى پيگه يشت كه وتبوى : جادوه كه ى
هه لاوساوه ، (عتبه) وتى : ده بيت (ابو جهل) بزانيت كى جادوه كه ى هه لاوساوه ، من
يان ئهو ؟ (ابو جهل) دهست و بردى كرد نه بادا ئه م نا په زاييه گه وره تر بيت ، له دواى
ئه م قسه وباسه ناردى به شوين (عامر) ى كوپى (الحضرمي) دا . كه براى (عمرو) ى
كوپى (الحضرمي) بوو ، ئهو پياوه ى كه له سريه كه ى (عبدالله) ى كوپى (جحش) دا
كوژرابوو - پيى وت : - عوتبه - ئه وه هاوپه يمانه كه ته ده يه ويت خه لكى بگيرپته وه ،
خوشت به چاوى خوشت توله ى خوشت بينى ، ههسته مرده كه ت بلاوينه وه ، بو مهرگى
براكه ت بگري ، (عامر) ههستا ، سهري په تى كردو ، هاواري كرد : ئه ى هاوار بو عه مر
، ئه ى هاوار بو عه مر ، خه لكه كه ى گه رم كردو ، دلنيا بوون لهو شه رهى پووى تى
كردوون ، هه موو بيركردنه وه يه كى ناسايى لى تيكدان كه پيشتر (عتبه) بانگه شه ى بو
ده كردن و ، دهنگى نا په زايى كپ بوه وهو سوودى نه بوو .

هەردوو سوپاکە ئە یەکتەر دەرکەوتن

کاتیك كه موشريكه كان دەرکەوتن و ، هەردوو کۆمەكەكە یەكتريان بينی ، پیغه مبهەر ﷺ فرمووی : (خوایه ، ئەو قورەیشە بەفیزو شانازیەو بەرەو ئێره دیت ، بەرەنگاری تۆ دەبێتەو پیغه مبهەرکەت بەدرۆ دەخاتەو ، خوایه چاوەپوانی ئەو سەرکەوتنەم که بەلینت پێداوم ، خوایه ئەم سەرلەبەیانیه سەریان شوێک) ، پیغه مبهەر ﷺ لەدورەو - (عتبە)ی کوپی (ربیعە)ی بینی لەناو سوپاکە بەسەر وشتیکی سورباووە بوو ، فرمووی : (ئەگەر لەناو ئەو خەلکەدا خێر هەبێت لەو پیاوهدایە ، که بەسەر ئەو وشتەر سورباووەیە ، خو ئەگەر بەگوێی بکەن پزگاریان دەبێت).

پیغه مبهەری خوا ﷺ ریزەکانی موسولمانەکانی پێککردو ، لەو کاتی رێککردنەدا شتیکی سەیر پووی دا ، پیغه مبهەری خوا ﷺ تیریکی بەدەستەو بوو بەکلکی تیرەکه ریزەکانی پێک دەکرد ، (سواد)ی کوپی (غزیه) لە ریزەکه که میك هاتبو پێشەو ، پیغه مبهەر ﷺ بەکلکی تیرەکه دای لە سکی و پێی فرموو : (سواد) پێک بوەستە ، (سواد) وتی : پیغه مبهەری خوا ﷺ بەراستی ئازارت دام ، تۆلەم دەوێت ، پیغه مبهەری خوا ﷺ کراسەکی هەلداوەو سکی پیروزی بۆ دەرخواست و فرمووی : فرموو هەقی خۆت بکەرەو . (سواد) باوەشی پێداکردو ، سکی پیروزی پیغه مبهەری ماچ کرد ﷺ ، فرمووی : (سواد) چی وای ئی کردی ئەم کارە بکەیت ؟ وتی : پیغه مبهەری خوا ، ئەو دەبینیت که هەردوو سوپاکە بەرامبەر یەک وەستان ، ویستم دوا هەلویستم ئەو بێت که پیستم بەر پیستت بکەوێت ، پیغه مبهەری خوا ﷺ دوعای خیری بۆ کرد .

که ریزەکان پێک بوون فرمانی دا بەسوپاکەکی که شەر دەست پێنەکەن ، تا دوا فرمانی ئی وەرەگرن ، پاشان فرمانیکی تایبەتی سەبارەت بەشەر بۆ دەرکردن ، فرمووی : ئەگەر زۆریان بۆ هیئان تیربارانیان بکەن ، تیرەکانتان بهێلنەو^۱ ، شیر هەلمەکیشن تادینە سەرتان^۲ ، ئەنجا گەپایەو بۆ ناو کوخەکه ، خۆی و ئەبوبەکر بوون ، (سعد)ی کوپی (معاذ) بەمەفرەزەکیەو لەسەر دەرگای کوخەکه دا وەستان بۆ پاراستن .

^۱ / صحيح البخاری ۵۶۸/۲ .

^۲ / سنن أبي داود له (سل السيوف عند اللقاء) ۱۲/۲ .

له ناو موشریکه کانیشدا (ابو جهل) لهو رۆژهدا نوقلانهی لیدهداو دهیوت:
 خواجه کامه یان سیلهی خزمایه تی دهپچرینی و ، شتیکی بۆ هیناوین که نایزانین ،
 ئەم بهرهبه یانه له ناوی بهریت ، خواجه کیمان لای تو خۆشه ویسترو زیاتر تو لئی
 پازیت ئەمڕۆ سەری بخه ، له باره ی ئەم نوقلانه لیدانه ی (ابو جهل) وه بوو ، نایمت
 هاته خواره وه ﴿إِنْ تَسْتَفْخِرُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ وَإِنْ تَسْهَوْا فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ
 وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئاً وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ {١٩} الأنفال ، واته موشریکان
 - ئەگەر ئیوه نوقلانه ی سهرکه وتنی خۆتان لیبدن ئەوا سهرکه وتن و پزگاریوون
 به پڕیوه یه ، ئەگەر وازبه یتن ئەوه باشتهر بۆتان ، خو ئەگەر بگه یزنه وه ئیمه ش
 دیینه وه بۆتان ، ئەوسا ئەو کۆمه له شتان ناتوانیت هیچتان بۆ بکات با زۆریش بیته
 ، خوا ی گه وره ش له گه ل ئیمانداراندا یه .

کاتی سفر و یه که مین سووته مه نی جهنگ :

یه که م قوربانی جهنگه که (اسود) ی کوپی (عبدالاسد المخزومی) بوو .
 کابرایه کی دپنده ی بۆ په وشت بوو . له ناو سوپاکه دا هاته دهره وه وتی : ئاهم
 کردوه یان ده بیته لهو ئەستیلکه ئاو بخۆمه وه ، یان ده بیته تیکی بده م ، یان
 ده بیته لهو پیناوه دا بمرم . (حه مزه) بۆی چوه دهره وه که به یه که گه یشتن (حه مزه)
 شمشیریکی لیدا لاقی له پانی کرده وه بهو حاله وه خه ریکبوو ده گه یشته
 ئەستیلکه که ، له سه رگازی پشت که وت و خوینی لاقی پوه وه هاوه له کانی فیجقه ی
 کرد ، ئەنجا له سه ر ده ست به ره وه ئەستیلکه پۆشت ده یویست سوینده که ی به جی
 به ینیت به لام (حه مزه) که وته سه ری شمشیریکی لیداو خسته ناو ئەو
 ستیلکه که وه کوشتی .

شه ره شمشیر

ئهمه یه که م کوشتن بوو که ئاگری شه ره که ی هه لگه یساند ، دوا ی ئەو سی
 که س له چاکترین سوارچاکانی قورپه ی هاتنه دهره وه ، هه رسیکیان له یه که بنه ماله
 بوون ، بریتی بوون له (عتبه) و (شیهه) ی برای هه ردوکیان کوپی (ریبعه) بوون ،
 له گه ل (ولید) ی کوپی (عتبه) دا ، که له ریزه که هاتنه دهره وه داوا ی شه ره
 شمشیریان کرد ، سی گه نجی ئەنساری بۆیان چوه نه دهره وه ، (عوف) و (معوذ) و
 هه ردو کوره که ی (الحارث) و (عفراء) ناوی دایکیان بوو - له گه ل (عبدالله) ی کوپی

(رواحه) دا ، پییان وتن : ئیوه کیڻ ؟ وتیان : چەند کەسیکی ئەنسارین وتیان : ئیوه هاوشانی ریزداری ئیمەن ، کارمان بە ئیوه نیه ، ئاموزاکانی خۆمانمان دەوێت ، پاشان یەکیکیان هاواری کرد : موخەمەد ، لەناو خزمانی خۆماندا هاوشانمان بۆ بنێرە دەرەوە ، ئەنجا پیغەمبەر ﷺ فەرمووی : (عبیده)ی کوپی (حارث) هەستە ، (حمزە) هەستە ، (علی) هەستە ، کاتیکی هەستان و لییان نزیک بوونەوه پییان وتن : ئیوه کیڻ ؟ هەواییان پێدان . وتیان : بەراستی ئیوه هاوشانی ریزدارن ، ئەنجا (عبیده) کە بەتەمەترینی هەرسیکیان بوو کەوتە شەڕ لەگەڵ (عتبە)ی کوپی (ریبە) و (حمزە) ش لەگەڵ (شیبە) و (علی)یش لەگەڵ (ولید)دا ^(۱) ، (حمزە) و (علی) زۆریان پێنەچوو بەرامبەرەکانی خۆیان کوشت ، بەلام (عبیده) و بەرامبەرەکی دوو شمشیریان دا لەیەکتر هەریەکەیان بەرامبەرەکی خۆیناوی کرد ، پاشان (علی) و (حمزە) هەلیان کوتایە سەر (عتبە) و کوشتیان و (عبیده) یان هەلگرت ، قاچی براپەرە ، زمانی شکاو بێ دەنگ بوو ، چوار تا پێنج رۆژ لە پروداوی بەدر لە (الصفراء) وەفاتی کرد ، لەکاتیکیدا کە موسڵمانەکان لە پرێگی گەرانەوه دا بوون بەرەو (مدینه) .

(علی) سویندی بەخودا دەخوارد کە ئەم ئایەتە لەبارەی ئەوانەوه هاتۆتە خوارەوه: ﴿ هَٰذَا خِصْمَانِ اخْتَصَمَا فِي رَهْمٍ ﴾ ئایەتەکە . واتە : ئەمانە دوو پرکابەر بوون لەسەر خودای خۆیان ململانێی یەکتریان کرد .

شالای گشتی

کۆتایی ئەم شەڕە شمشیرە سەرەتایەکی خراپ بوو بۆ موشریکان ، هەر لیڤەرەو باشتەری شۆڤە سوارو سەرکردەیی خۆیان لەدەستدا ، تەواو شینت و هار بوون ، بەیەک جەرەکی شالاییان هیئایە سەر موسڵمانەکان ، موسڵمانەکانیش پاش داوای یارمەتی لە پەرەردگاریان ، هانایان بۆ برد ، دلیان بۆ یەکلایی کردەوه ، لە هەلویستی بەرگریدا بوون ، بەدەم وتنی (احد) (احد) وە زیانی باشیان گەیانە بەبێ باوەڕان .

(۱) ئەم گۆتە (ابن اسحاق) ، لەگێرانەوهی (احمد) و (ابی داود)دا ، (عبیده) لەگەڵ (ولید) دا شەڕی کردووە ، (علی)یش لەگەڵ (شیبە) و (حمزە)ش لەگەڵ (عتبە)دا ، بروانە (مشاکاة المصابیح) ۲ / ۳۴۳ .

پینگه مبهري ﷺ له خوا ده پاریته وه

پینگه مبهري خوا ﷺ هر له کاتي گه پانه وهیه وه دواي ریککردنی پریزه کانی سوپاکه ی له پروهردگاری ده پارایه وه که نهو به لینه ی بۆ به نینه دی واده ی پینداه وه ده یفرموو : (خوایه نهو داخواریه بۆ به نینه جی، خوایه داوای وادهو به لینه که ت ئی ده کهم) . دوعای کرد تاشه پ گهرم بوو، بگروه به ردهو سه داو شه یپوری شه پ به رز بووه وه ، به یه کدا هاتن ، دهنگی شه پ گه یشته گومبه دی ئاسمان ، نهجا فرمووی : (خوایه نه گهر نه مپو نه م کومه له ئیمانداره له ناو بچن ئیدی تو ناپه رستریته ، خوایه نه گهر ویستت له سه ر بیته له مه ودوا هه رگیز ناپه رستریته) . زور له خوا پارایه وه تا بوورده که ی له سه ر شانی پیروزی که وته خواره وه ، (ابوبکر) جارێکی دی خسته یه وه سه ر شانی و فرمووی : ئیتر به سه پینگه مبهري خوا ، به راستی زور له خودای خوته پارایته وه .

خوای گه وه نیگای نارد بۆ فریشته کانی و فرمووی : ﴿أَلَيْ مَا مَعَكُمْ فَتَبَتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأْلَتِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ﴾ (الأنفال/ ۱۲، واته : من (خوداهوند) له گه تانم ئیوه ش ئیمانداران قایمکه ن ، ترس و بیم ده خمه دلی بی باوه پانه وه ، ههروه ها به پینگه مبهري فرموو : ﴿أَلَيْ مَا مَعَكُمْ بِالْف مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ﴾ (الأنفال/ ۹، من (پهروهردگار) به ههزار فریشته پشتیوانیتان ئی ده کهم ، واته فریشته کان پۆل به دواي پۆلدا دین بۆ پشتیوانیتان .

دابه زینی فریشته کان

پینگه مبهري خوا ﷺ وه نه وزیک بر دیه وه ، پاشان سه ری به رز کرده وه ، فرمووی : (ابوبکر) مژده بیته ، نهو سه رکه وتنی خوایی به ریوه یه ، نهو جبریه جلهوی نه سپه که ی گرتوه ، سه ر شانی توژی به سه ره وه یه .

پاشان پینگه مبهري خوا ﷺ له کوخه که هاته ده ره وه به چه ک و قه لغانه وه ، به په له ههنگاوی ناو فرمووی : ﴿سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ﴾ (القر: ۴۵، واته : خوا یار بیته نهو تاقمه ده به زن و راده کهن ، پاشان مشتێ خوئی هه لگرت و پوهو سوپاکه ی قوپه ییش فری دا ، موشریک نه ما هه ندیک له و ته پوتوزه نه چیته به دم و لوت و چاویدا ، له و باره وه ئایه ت هاته خواره وه ﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾ (الأنفال/ ۱۷، واته : تو فریته نه دا ، نهو خودا بوو فری دا.

هیرشی دژدوانه

ئیدی پیغه مبهەر ﷺ فرمانی به سوپاکه‌ی که په‌رچه هیرش دژدوانه بکه‌ن ،
 فهرمووی : ده‌ستیان له‌سەر توندبکه‌ن و ، هانیدان بۆ جه‌نگ و فهرمووی : سویندم
 به‌و که‌سه‌ی گیانی موحه‌مه‌دی به‌ده‌سته هەر یه‌کێک له‌ ئیوه ، ئەم‌ۆ شەر بکات و
 پروو به‌ پرویان بوه‌ستیت ، رانه‌کات و بکوژیت خوای گه‌وره ده‌یخاته به‌هه‌شته‌وه ،
 له‌کاتی‌کدا که‌هانی ده‌دان بۆ شه‌رکردن له‌گه‌ڵ کافران ، فهرمووی : هه‌ستن برۆن
 به‌ده‌م به‌هه‌شتیکه‌وه که پانتاییه‌که‌ی به‌ئهن‌دازه‌ی ئاسمانه‌کان و زه‌مینه ، (له‌ویدا)
 (عمر)ی کوپی (حمام) وتی : به‌خ به‌خ ، پیغه مبهەر ﷺ فهرمووی : چی وای ئی‌کردی
 که بلیت به‌خ به‌خ ؟ وتی : سویند بیت به‌خوا ته‌نا ئەوه‌پالی پیوه‌نام که‌ئومیدم
 وایه له‌و که‌سانه‌م ، پیغه مبهەر ﷺ فهرمووی : تۆ له‌و که‌سانه‌یت ، (عمر) چهند
 ده‌نکه خورمایه‌کی له‌مشتدا بوو ، ده‌ستی کردبوو به‌ خواردنیان ئەنجا ده‌یوت ئەگه‌ر
 من بمینم تا ئەم هه‌موو ده‌نکه خورمایه ده‌خۆم ئەوه ژيانیکی درێژخایانه هه‌مووی
 فریدا ، چوو ه‌ناو شه‌ره‌که شه‌ری کرد ه‌تا کوژا ^(۱) .

به‌هه‌مان شیوه (عوف)ی کوپی (الحارس) - ابن عفراء - پرسبیری لیکرد
 وتی : پیغه مبه‌ری خوا ، چ شتیکی به‌نده خوای گه‌وره ده‌خه‌نییت !
 فهرمووی : خو فریدانه ناو دوژمن به‌سه‌ری پوته‌وه ، ئەنجا زریبه‌نده‌که‌ی
 داکه‌ندو فریدا ، شمشیری ده‌ره‌ینا ده‌ستی کرد به‌شه‌ر ه‌تا کوژا .

کاتی‌ک که پیغه مبهەر ﷺ فرمانی به‌په‌رچه هیرش ، شاله‌وه‌کانی دوژمن
 گه‌رم و گوریان نه‌ما‌بوو ، خا‌وبوو‌بو‌نه‌وه ، ئەم نه‌خشه ژیرانه پۆلی زۆری هه‌بوو له
 به‌رز کردنه‌وه‌ی هه‌لو‌یستی مو‌س‌ل‌مانه‌کاندا ، کاتی‌ک که‌فهرمانی توندکردنه‌وه‌و
 ده‌ست لیدا‌گرتنیان بۆ ده‌رچوو چالاکی و گوپی شه‌رکردنیان هیشتا له‌ سه‌ره‌تا‌دا
 بوو ، بۆیه هه‌ستان به‌شالا‌ویکی پاماله‌ری ترسناک ، شمشیریان به‌هه‌مو‌ولایه‌کدا
 راده‌وه‌شاندو هه‌ر سه‌ر بوو ده‌په‌ری ، جم‌وجو‌لیان زیاترو توند‌تری‌بوو که‌بینیان
 پیغه مبه‌ری خوا به‌ زریبه‌نده‌که‌یه‌وه قه‌له‌مبازی داو فهرمووی : ﴿سَيَهْزِمُ الْجَمْعُ
 وَيُولُونَ الدَّبْرَ﴾ ﷻ مو‌س‌ل‌مانه‌کان شه‌ریکی به‌هیزیان کرد ، فریشته‌کانیش پشتی‌وانیان
 کردن ، له‌گیرانه‌وه‌که‌ی (ابن سعد) داها‌تووه له‌ (عکرمه) وه ده‌لیت : له‌و شه‌ره‌دا

^(۱) مسلم ربوایه‌تی کردوه ۲/ ۱۹۳ ، مشکاة المصابیح ۲/ ۳۳۱ .

سهری خه‌ک ده‌په‌ری که‌س نه‌یده‌زانی کئ‌ی لی‌ی داوه ، ده‌ستی مرو‌ه ده‌قرتاو نه‌ده‌زانرا کئ‌ی لی‌ی داوه، (ابن عباس) یش فهرمویه‌تی: له‌کاتی‌کدا که موسلمانیک به‌شوین موشریکی‌کدا پای ده‌کرد گوینی له وه‌شاندنی ده‌نگی قامچی بوو به‌سهر سه‌ریه‌وه هاواری ده‌کرد : حه‌یزوم هات ، سه‌یریکی کابرای موشوریکی کرد له به‌رده‌میدا که‌وتوو ، نه‌نجا پیاوه نه‌نساریه‌که چوو خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ و پووداوه‌که‌ی بۆ گئ‌یراپه‌وه، فهرمووی: راست ده‌که‌یت ، ئه‌وه کۆمه‌کی ئاسمانی سی‌یه‌م بوو هات ^(۲) . (ابوداود المازنی) ده‌لیت : له‌ناو شه‌ره‌که‌دا شوین کابرایه‌کی موشریک که‌وتم تاشمشیریکی لی‌بده‌م ، که‌چی پیش ئه‌وه‌ی من شمشیره‌ی لی‌بده‌م سهری کابرا په‌ری ، ئیدی زانیم که شمشیره‌که‌ی من نه‌یکوشت ، پیاوینی نه‌نساریش (عباس)‌ی به‌دی‌لی دابویه به‌ری خو‌ی و هی‌نایه به‌رده‌م پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، (عباس) وتی : وه‌لله‌ی ئه‌م کابرایه منی ئه‌سیر نه‌کردوو ، به‌لکو پیاوینی قژ کورتی جوان خاس به‌سهر ئه‌سپینکی مارۆه بوو ئه‌سیری کردم ، ئیستا ئه‌و کابرایه له‌ناو سوپاکه‌دا نایینم ، کابرای نه‌نساری وتی: پیغه‌مبه‌ری خوا من خۆم دیلم کردوو ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پی‌ی فهرموو : بیده‌نگبه‌ خوا‌ی گه‌وره به‌فریشتیه‌کی ریزدار پشتیوانی کردویت .

ئیبلیس له‌ گۆره‌ پانی شه‌ر پاشه‌کشه‌ ده‌کات

کاتیک ئیبلیس بینی فریشته‌کان چی به‌موشریکه‌کان ده‌که‌ن به‌رودوا تیی ته‌قاند تا ئه‌وکاته‌ش له‌شیوه‌ی (سراقه‌)‌ی کوپی (مالک الجعشم المدلجی)‌دا له‌گه‌ل موشریکاندا مابوه‌وه ، (الحرس)‌ی کوپی (هشام) وایده‌زانی که خودی (سراقه‌)‌یه بۆیه ده‌سته‌ودامینی بوو، نه‌یده‌هیشته‌ت بپرات ، ئه‌ویش بۆکسیکی‌دا له‌سهر سنگی (الحارس) خستی و رایکرد، موشریکه‌کانی پییان وت : سوراقه‌ بۆ کو‌ی پانه‌که‌یت ، ئه‌ی تو نه‌بووی که ده‌توت من په‌ناوه‌ری ئیوهم و به‌جیتان ناهینم ؟ وتی ئه‌وه‌ی من ئه‌بینم ئیوه ناییبینن ، من له‌خودا ده‌ترسم ، به‌راستی خوا خاوه‌ن سزای تونده ، پاشان پای کردو هه‌تا خو‌ی فری‌دایه‌ ناو ده‌ریاوه .

^(۲) مسلم هاوشیوه‌ی ئه‌مه‌ی گئ‌یراوه‌ته‌وه ۹۳/۲ له‌گه‌ل می‌تریش .

شکستی که مهرشکین

ئیدی شپرزهی و نیشانهکانی ژێرکهوتن لهناو موشریکاندا دهركهوت و ،
ریزهکانیان له بهردهم ئهم شالآوه توندو تۆلهکانی موسلماناندا ههرهسی هیئاو
شهر لهکوژتایی نزیکبوهوهو موشریکان کهوتنه خو قوتارکردن و ههلاتنی بئ
بهرنامهو موسلمانانیش کهوتنه سهریان ههندیکیان لیکوشتن و ههندیکیشیان
بهدیلی گرت تا بهتهواوی تیکیان شکاندن .

مانهوهی (ابو جهل)

سته مکاری ههره گهره (ابوجهل) ، که له سهرهتادا نیشانهی شپرزهی و
بئ سهروبهری لهریزهکانیدا بینی ههولیدا لهسهرهتاوه پای بگریت ، دهستی کرد به
هاندانی سوپاکهی ، بهدپندهیهتی و لهخوبایی بوونیکهوه پئی وتن : گوی مهدهنه
پاکردنی سوراقه ، ئهو لهگهڵ موحهمهدها وادهی ههبوو ، تهناته کوژرانی (عتبه)
و (شیهه) و (ولید)یش نهتاترسینیت ئهوانه پهلهیان کرد، سویندبیت به(لات) و
(عزی) ناگهپڕینییهوه تا ههموویان دهبهست نهکهین ، نامهویت بیانکوژن ، بهلکو
دهبیت بیانگرن ، تا پیشانیان بدهین چ کاریکی خراپیان کردوه .

بهلام زۆری پیتهچوو راستی ئهو لهخوبایی بوونهی ئاشکراوو، نهوهندهی
نهبرد ریزهکانیان له بهردهم شالآوی بهجهرگانهی موسلماناندا تیکشکاو خوی
نهگرت ، بهلئ چهند کهسیکی موشریکی بهدهورا مایهوه ، به شمشیرو پمهکانیان
پهرژینیکیان بو دروست کرد ، بهلام گهردهلوولی شالآوهکه ئهوهشی تیکشکاند
بهسهریهکداو لهبنهوه دهریانکیشان ، ئهنجا (ابوجهل) خوی تهنها مایهوه ،
موسلمانان بینیان بهسهر ئهسپهکهیهوه دههات ودهچوو، دوو غولامی ئهنساری
چاوهپوانی پژاندنی خوینی بوون.

کوژرانی (ابو جهل)

(عبدالرحمن) ی کوپی (عوف) دهلیت : لهناو ریزهکاندا شهپرم دهکرد ،
بهلای راست و چهپی خۆمدا لام کردهوه ، دوو کوپی منالکارم بینی و ترسام
لهویدا شتیکیان لیبت ، یهکیکیان بهدزی هاوهلهکهیهوه پئی وتم : ئهری مامه ،
ئهبو جههل کامیه ؟ وتم : کوپم چی لی ئهکهیت ؟ منالهکه وتی : بیستومه جنیوی
داوه به پیغهمبهر ﷺ ، سویندم بهو کهسهی گیانی منی بهدهسته تارماییهکهی

ببینم یان دهیکوژم یان دهبیت بمکوژیت ، بهراستی سهرم سوږما له و نازایه تیه ، دهلیت : نهجا نهوی تریشیان ئیشاره تیکی ئی کردم ، هه مان شتی هاوه له که ی پی و تم : منیش (ابوجهل) م بینی به ناو خه لکه که دا ده هات و ده چوو ، پیم وتن : نه و هتا ده بینن ؟ نه وه (ابوجهل) ه ، دهلیت : هه لیان کوتایه سهری و دایانه بهر شمشیر و کوشتیان ، نهجا پوشتنه وه بولای پیغه مبهه ﷺ ، پیی فرموون : کامتان کوشتان ؟ هه ریه که یان وتی : من کوشتومه فرمووی : شمشیره کانتان سپروه ؟ وتیان : نه خیر ، پیغه مبهه ری خوا ﷺ سهیری هه ردو و شمشیره که ی کرد ، فرمووی : هه ردو و کتان کوشتوتانه . پیغه مبهه ﷺ فرمانی دا به دارپشتنی کهل و په له که ی (ابوجهل) بو (معاذی کوپی (عمرو) کوپی (جموح) ، دوو که سه که ش (معاذی کوپی (عمرو) کوپی (الجموح) و (معوذ) کوپی (عفراء) بوون ^(۱) .

(ابن اسحاق) دهلیت : (معاذی کوپی (عمرو) کوپی (جموح) وتی : گویم ئی بوو ده یانوت : (ابوجهل) له بن دره ختیکی دپکا ویدایه ، شمشیر به دهسته کانیان چواندبوو به درکی دهووری دره خته که و ده یانوت : (ابوالحکم) کهس نایگاتی ، که نه وه م بیست ، بوو به خه م بویه بو ی چووم ، که لیی نزیک بوومه وه شمشیرکم دا له قاجی په راندم ، قاجی به و شیوه یه له بهر چاووم وه کو دهنکو له یه ک و ابوو له ژیر لیدانیکدا ده رپه ریت . دهلیت : (عکرمه) ی کوپی شمشیریکی دا له لاشانم قولم په ری به پیستی لاتهنیشتمه وه مایه وه نه و برینه ماندووی کردم ، نه و پوژه به و شیوه یه له گه ل شه رکردندا به دوا ی خو مدا رام ده کیشا ، که زور نازاری دام خستمه ژیر پیم و رام کیشا تا لیبوه وه و فریمدا ^(۲) ، به و حاله وه (معوذ) ی کوپی (عفراء) به لای (ابوجهل) دا تیپه ری ، شمشیریکی لیدا خستی ، به نیوه گیانی به جیی هیشت (معوذ) به رده وام بوو له شه ر تا شه هید کرا .

که شه ر ته و ابوو پیغه مبهه ری خوا ﷺ فرمو ی : کی ده توانیت هه و الیکي (ابوجهل) بزانیت که چی ئی به سه ر هاتوه ؟ خه لک بلاوه یان لیکرد به دوا ی (ابو جهل) دا ، (عبدالله) ی کوپی (مسعود) په زای خوا ی ئی بیت ، چوو ه سهری له دوا هه ناسه یدا بوو ، پیی نا به سه ر گه ردنیدا ریشی گرت ، بو نه وه ی سهری له لاشه ی

^(۱) صحیح البخاری ۱/۴۴۴ ، ۲۲/۵۶۸ مشکاة المصابیح ۲/۲۳۵ دیاره که پیغه مبهه دارپینی که لوبه له کانی (ابو

جهل) ی به یه کیکیان سپارده ، چونکه نه وی تر له جهنگه که دا شه هید کراوه .

^(۲) نهو (معاذ) تاره (رهزای خوا ی ئی بیت) تا سهرده می خه لیله (عوسمان) ی کوپی (عففان) (رهزای خوا ی ئی بیت) زیبا .

جیا بکاته وه ، وتی : خوا سه‌ری شوږ کردیت ئه‌ی دوژمنی خوا ، وتی : به چی سه‌ری شوږکردم؟ من جگه له‌پیاویک که قه‌ومه‌که‌ی کوشتیوانه چیدی هیچ له‌که‌یه‌کم له‌سه‌ر نی‌یه ، یان سه‌رباری ئه‌وه‌ی پیاویکتان کوشتوه ؟ هه‌روه‌ها وتی : خوژگه کردیه‌ک بیکوشتمایه پاشان وتی : پی‌م بلّی کی سه‌رکه‌وتوه ؟ وتی : خداو پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی ﷺ ، له‌وکاته‌دا که (ابن مسعود) قاچی خستبووه سه‌ر گهردنی وتی : به (ابن مسعود) هه‌ی شوانی مینگه‌ل له‌شوینیکی به‌رزدا راوه‌ستاویت - (عبدالله‌ی کوپی (مسعود) له‌مه‌که‌دا شوانی مینگه‌ل بوو - پاش ئه‌م قسانه (ابن مسعود) سه‌ری له‌لاشه‌ی جیاکرده‌وه ، بردی بوّای پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ و وتی : پیغه‌مبه‌ری خوا ، ئه‌وه سه‌ری دوژمنه‌که‌ی خوایه ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ سی‌جار فهرمووی : (هو الله الذي لا اله الا هو) ؟ پاشان فهرمووی : (الله اکبر ، الحمد لله الذي صدق وعده ، ونصر عبده ، وهزم الاحزاب وحده) ئاده‌ی نیشانم بدهن ، ده‌لیت : پوشتین لاشه‌که‌یمان پیشاندا فهرمووی : ئه‌مه فیرعه‌ونی ئه‌م ئومه‌ته بوو .

چهند دیمه‌نیکی ئیمانی له‌م جه‌نگه‌دا

پیشتر باسی دوونمونه‌ی جوانمان کرد له‌لایه‌ن (عمیر‌ی کوپی (الحمام) و (عوف‌ی کوپی (الحارث) - ابن الفراء - ، له‌و جه‌نگه‌دا چهند دیمه‌نیکی سه‌رنج ڕاکیش وه‌ده‌رکه‌وت ، که تیایدا هی‌زی بیروباوه‌ڕ خۆی ده‌نوینیت ، له‌و جه‌نگه‌دا باوکان به‌ پۆله‌کانیان گه‌یشتن ، برا به‌ برا ده‌گه‌یشتن بیروباوه‌ریان یه‌ک نه‌بوو ، شمشیر یه‌کلای کردنه‌وه ، ژێرده‌سته‌کان پووبه‌پووی سه‌رده‌سته‌کانیان بوونه‌وه ، داخی دلّی خویان پی‌ پشتن .

١. (ابن اسحاق) له‌ (ابن عباس) ه وه‌ ده‌گێڕیته‌وه ، که پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌یارانی فهرموو : من ده‌زانم هه‌ندی‌ک له‌ پیاوه‌کانی (بنی هاشم) و هی‌ تریش به‌زۆره‌ ملی له‌گه‌ل ئه‌وانه‌دا هی‌نراون ، هیچ کاریکیان نی‌یه به‌ شه‌رکردن له‌گه‌ل ئیمه‌دا ، هه‌ر که‌سی‌ک له‌خێلّی (بنی هاشم‌ی) بی‌نی نه‌یکوژیت ، هه‌رکه‌سی‌ک (ابو البختری) کوپی (هشام‌ی) بی‌نی نه‌یکوژیت ، هه‌رکه‌سی‌ک (عباس‌ی) کوپی (عبدالمطلب‌ی) بی‌نی با نه‌یکوژیت ، ئه‌و پیاوه به‌ زۆر هی‌نراوته ده‌روه . (ابو حذیفه‌)ی کوپی (عتبه‌) وتی : ئایا ئیمه‌ باوان و پۆله‌و براو خێله‌که‌ی خۆمان بکوژین و ، واز له‌ (عباس) به‌ینین ؟ وه‌لّاه‌ی ئه‌گه‌ر پی‌ بگه‌م

بەشمشیر لەتی دەکەم ، ئەم قەسە گەیشتوو بە پیغەمبەری خوا ﷺ
 فەرمووی : بە (عمری کوپی (خطاب) : (ابو حفص) ئەری دەرکێت مامی
 پیغەمبەر بەشمشیر لە دەم و چاوی بدریت؟ (عمر) فەرمووی : پیغەمبەری
 خوا ، رێگەم بدە بێ دەم لە گەردنی ، وەڵاھی دووپوو بوەتووە .

(ابو حذیفە) هەموو جارێک دەیووت : زۆر لەو قەسە دەترسام کە لەکاتی
 خۆیدا کردم ، پێم وایە مەگەر شەهیدی وەگەرنا هیچ شتیکی نایسڕیتووە ، ئەوەبوو
 لەشەپری (یمامە) دا بەشەهیدی سەری نایەو .

۲. قەدەغە کردنی کوشتنی (ابو البختری) ییش لەبەر ئەوەبوو کە لەمەکەدا لە
 هەموو قۆرەیشیەکان زیاتر ئازاردانی پیغەمبەری پی ناخۆش بوو، هیچ ئازاری
 نەدەداو، پیغەمبەری خوا ﷺ هیچ شتیکی خراپی پی نەگەیشتووە لەلایەن (ابو
 البختری) یەو ، ئەو پیاوێک بوو لەو کەسانە کە هەستان بۆ دراندنی
 پەیماننامە ی پەیوەندی برین لەگەڵ (بنی هاشم) و (بنی عبد المطلب) دا .

کەچی لەگەڵ ئەوەشدا لە شەپەکەدا (ابوالبختری) کوژرا ، ھۆکەشی
 ئەوەبوو کە (مجذری کوپی (زیادی (بلوی) لەناو شەپەکەدا پیی گەیشتبوو ،
 ھاوڕێیەکی لەگەڵدا بوو ، پێکەو شەپیان دەکرد ، (مجذری پیی دەلیت : ئەی (ابو
 البختری) پیغەمبەری خوا لێی قەدەغە کردوین تۆ بکوژین ، (ابوالبختری) وتی :
 ئەی ھاریکەم ؟ (مجذری وتی : نەخێر واز لەھاوڕێکەت ناھێنین ، ئیدی (ابوالبختری)
 وتی : وەڵاھی دەبیئت ھەردوو کمان پێکەو بمرین ، پاشان دەستیان دایە شەپ
 لەگەڵ یەکتەدا ، (مجذری ناچاربوو بیکوژێت .

۳. (عبدالرحمن) ی کوپی (عوف) و (امیە) ی کوپی (خلف) لەسەر دەمی جاھیلیدا
 لە مەکە ھاوڕێی یەک بوون ، لە پۆژی شەپ ی بەدرا (عبدالرحمن) بەلایدا
 تێپەری لەگەڵ (علی) کوپی دا وەستابوو، دەستی گرتبوو، (عبدالرحمن) ییش
 چەند قەلغانێکی دەستکەوتی پیبوو ، وتی بە (عبدالرحمن) : هیچت پییە بۆ
 من ؟ خۆ من لەھەموو ئەو قەلغانە ی دەستت باشتەم ، بەراستی ھەرگیز
 روژی وەک ئەمڕۆم نەدیو ، ئایا پیوێستەتان بە شیر نیە ؟ مەبەستی ئەوەبوو
 کە ھەر کەسێک دیلی کردووە بە وشتیکی شیردەری چاک فیدیە ی دەدات -
 (عبدالرحمن) قەلغانەکانی فریداو پاشان وتی : ئومەییە پیی وتم : لەوکاتەدا
 من لەنیوان ئومەییە و کوپەکیدا وەستابووم : ئەو پیاوێتان کی بوو کە

په‌ری سیم‌رغی دابوو له به‌رۆکی ؟ وتم : ئه‌وه (حزه‌ی کۆری (عبدال‌المطلب) بوو ، وتی : هه‌رچیمان به‌سه‌ردا هات ئه‌و پیاوه‌ پێی کردین.

(عبدال‌الرحمن) ده‌لیت : هه‌ردووکیانم دایه‌به‌رخۆم له‌دووره‌وه بیلال هه‌ردووکیانی بیینی که له‌گه‌ڵمدا بوون ، ئومه‌یه‌یه له‌مه‌که‌دا به‌به‌رده‌وامی ئه‌شکه‌نجه‌ی بیلالی ده‌دا ، بیلال هاواری کرد : هه‌ی سه‌ری کوفرو بی‌باوه‌ری (ئومه‌یه‌یه‌ی کۆری (خلف) خوا بمکوژیت ئه‌گه‌ر نه‌یکوژم ، وتم : کوره‌ بیلال نه‌که‌ی ، ئه‌وه‌ دیلی منه ، وتی : خوا بمکوژیت ئه‌گه‌ر نه‌یکوژم ، وتم : ئه‌ری کۆری ژنه‌ په‌شه‌که‌ گویت لیمه‌ ؟ ئه‌و هه‌ر وتی : خوا بمکوژیت ئه‌گه‌ر نه‌یکوژم ، پاشان به‌ده‌نگی به‌رز هاواری کرد ، ئه‌ی ئه‌نساره‌کانی خودا ، ئه‌مه‌ سه‌ری کوفر (امیه‌ی کۆری(خلف) ه ، بمرم ئه‌گه‌ر نیکوژم ، ده‌لیت : چوار ده‌وریان گرتین و خستیانه‌ نیوکه‌وانه‌وه . من به‌رگرم لێ‌ده‌کرد ، ده‌لیت : پیاویکیان له‌ناکاو شمشیرێکی‌دا له‌ قاچی کوپه‌که‌ی خستی ، (امیه‌) هاواریکی‌ وای کرد شتی وام هه‌رگیز گۆی لێ‌ نه‌بووبوو ، منیش وتم : خۆت قوتارکه‌ ئیمه‌ ناتوانین رزگارت بکه‌ین ، ئه‌نجا ئه‌وان هه‌لیان کوتایه‌ سه‌ریان دانیانه‌ به‌ر شمشیر هه‌تا ساردیان کردنه‌وه ، هه‌موو جارێ (عبدال‌الرحمن) ده‌یوت : خوا په‌رحم به‌ بیلال بکات ، بی‌قه‌زابیئت ، من قه‌ڵغانه‌کانیشم له‌کیس چوو ، له‌ دیله‌کانیشمدا دلێ ئیشاندم .

له‌ (زاد المعاد) یشدا هاتوه‌ ، که‌ (عبدال‌الرحمن)ی کۆری (عوف) به‌ (امیه‌)ی وت : دانیشه‌ ئه‌ویش دانیشت (عبد الرحمن) خۆیدا به‌سه‌ریدا ، له‌ ژێر (عبد الرحمن) یشه‌وه‌ دایانه‌ به‌ر شمشیر هه‌تا کوشتیان له‌هه‌ندی‌ک شوینه‌وه‌ قاچ و قۆلی (عبد الرحمن) یشیان بریندار کرد ^(۱) .

۴. (عمر) کۆری (خطاب) رضی الله عنه له‌و پۆژه‌دا خاڵی خۆی کوشت ، که‌ ناوی (العاص) کۆری (هشام)ی کۆری (المغیره) بوو .

۵. (ابوبکر)ی (الصديق) (ر) له‌ناو شه‌په‌که‌دا هاواری کرد له‌ کوپه‌که‌ی (عبد الرحمن) که‌ له‌و کاته‌دا له‌گه‌ڵ موشریکاندا بوو . وتی : پیسی خراپ چیت کرد له‌ مال و سامانه‌که‌م ؟ (عبدال‌الرحمن) یش وتی :

لم یبق غیر شکة و یعبوب وصارم یقتل ضلال الشیب

۶. که‌ موشریکان ده‌ستیان هه‌لگرت و ته‌سلیم بوون ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌ کوخه‌که‌ی‌دا بوو ، (سعد)ی کۆری (معاذ)یش به‌شمشیره‌که‌ی ده‌ستی

^(۱) زاد المعاد ۲ / ۸۹ .

پاسه‌وانی به‌ر درگاه‌های ده‌کرد ، پیغمبرِ خَوا ﷺ له‌په‌نگ و پووی
(سعد) دا نه‌وه‌ی ده‌خوینده‌وه که پیی ناخوشه نه‌وانه‌یان دیل کردوه، پیی
فرموو: نه‌ری (سعد) ده‌لیی نه‌و بارو دۆخت پی‌ناخوشه ؟ وتنی : به‌لی
پیغمبرِ خَوا. نه‌مه یه‌که‌م کاره‌ساته که به‌سر موشریکاندا هاتبیّت ،
کوشتنیانم به‌لاوه چاکتر له‌هیشتنه‌وه‌یان .

۷. شمشیره‌که‌ی (عکاشه)ی کوپی (محسن الاسدی) له‌و پۆژده‌ا قرتا ، هاته‌لای
پیغمبر ﷺ نه‌ویش کوته‌ره داریکی دایه‌و فرمووی : (عکاشه) به‌مه شهر بکه ،
که له‌پیغمبرِ خَوا وهرگرت ﷺ پای وه‌شاند ، به‌ده‌ستیه‌وه بوو
به‌شمشیریکی دریزی، ره‌قی بپنده ، شهر پی‌کرد تا خودای گه‌وره فه‌تحی
نارد بۆ موسلمانه‌کان ، نه‌و شمشیره‌ ناو‌نرا بوو (العون) ، پاشانیش له‌لای
مایه‌وه شهر پی‌ده‌کرد ، تا له‌جه‌نگه‌کانی هه‌لگه‌پراوه‌کاندا شه‌مید کرا.

۸. پاش ته‌واو بوونی شه‌ره‌که (مصعب)ی کوپی (عمیر العبدری) به‌لای براه‌یدا
تیپه‌ری که ناوی (ابو عزیز) بوو ، به‌ده‌ست یه‌کیک له‌ نه‌ن‌ساریه‌کانه‌وه دیل
کرا بوو، (مصعب) به‌ نه‌ن‌ساریه‌که‌ی وت: توند ده‌ستی بگره ، دایکی
ده‌وله‌مه‌نده، به‌لکو له‌باتی نه‌ودا خوینباییت بداتی ، (ابو عزیز) وتی به
(مصعب) نه‌مه‌یه وه‌سیتی تۆ بۆ من ؟

(مصعب) وتی : نه‌و کابرا نه‌ن‌ساریه برای منه نک تۆ .

۹. کاتیك که پیغمبر ﷺ فرمانی‌دا به‌ نه‌سپه‌ره‌کردنی لاشه‌ی موشریکان له
(قلیب) داو لاشه‌ی (عتبه)ی کوپی (ربیع) یان راکیشا به‌رهو (قلیب) ، پیغمبر
ﷺ سه‌یریکی ده‌م و چاوی (ابو حذیفه)ی کوپی کرد ، بین ی زمرده‌لگه‌رابوو
فرمووی: (ابو حذیفه) نه‌لیی له‌باره‌ی باو‌کته‌وه شتیکت له‌لدایه ؟ وتی: نه‌خیر
پیغمبرِ خَوا ، سویند به‌خوا هه‌رگیز به‌دگومانیم بۆ دروست نه‌بووه له‌کوژانی
باو‌کدا ، به‌لام سه‌یرم ده‌کرد ، که باو‌کم خاوه‌ن عقل ناغری و نازایی و ریزیکی
تایبه‌تیه ، ئاواتم و خواست که نه‌وه رینومایی بکرایه بۆ ئیسلام ، کاتیك
که‌مینیم کوژا ، نه‌وم بیرکته‌وته‌وه که نه‌و له‌سر کوفرو مردوه نه‌وه زۆر
ناره‌حه‌تی کردم ، پیغمبرِ خَوا ﷺ گوته‌یه‌کی جوانی پی فرموو ، دۆعای
فی‌ری بۆ کرد .

تەرمەكانى ھەردوولا

شەپەرەكە بەشكاندىكى خراپى موشرىكان و سەرگەوتنىكى گەورەى
موسلمانان كۆتايى ھات لەموسلمانەكان (١٤) چواردەكەس شەھىدبوون ، شەش
كۆچەرى و ھەشت ئەنسارى.

موشرىكانىش تووشى زيانكى گەورە ھاتن ، ھەفتايان ئىكۆژاو
ھەفتاشيان ئى بەدىل گىرا ، زۆرىنەشيان سەرکردەو فەرماندەو پالەوانەكانى
قورەيش بوون .

كەجەنگەكە كۆتايى ھات پىغەمبەرى خوا ﷺ بەسەر كۆژراوكانەو
وہستاو پىي فەرموون: بەراستى ئىوہ خراپترىن كەسى پىغەمبەرەكەتان بوون ،
بەدرۆتان خستەوہ لەكاتىكدا خەك ھات بەدەممەوہ، سەرتان شوپكرەم لە
كاتىكدا كە خەك پشتىوانيان ئىكردم ، دەرتان كردم كەچى خەك جىگەى كردمەوہ
، پاشان فەرمانى دا - رايان كيشان و خستىيانە يەكك لە چالەكانى بەدرەوہ .

لە (ابى طلحە) وە ، پىغەمبەر ﷺ لە رۆژى بەدردا فەرمانى دا ، بىست و چوار
فەرماندەى قورەيشيان فرىدايە ناو پەنا شىوئىكى بەدرەوہ ، نەرىتى وابووہ بەسەر ھەر
كۆمەلىكدا سەركەوتايە لە ساراكەدا سىشەو دەمايەوہ ، لە رۆژى سىيەمدا كە لە بەدر
بوون فەرمانى دا كاروانەكەى رىكخەن، پاشان رۆشت ھاوہلەكانى بەدوايىدا رۆشتن،
چووہ سەرجانى گۆرەكان و، دەستى كرد بە بانگ كردنيان ھەريەكەيان بەناوى خۆيان
و بابوكيانەوہ ، فلانى كوپى فلان ، فلانى كوپى فلان ، ئايا باشتەر نەبوو ئەگەر بەگوئى
خوداو پىغەمبەرەكەيتان بكردايە ؟ ئەوہ ئىمە بەمە گەيشتىن كە خودا بەلئىنى
پىداووون ، ئايا بەراستى ئىوہش بەوہ گەيشتن كەخودا وادەى پىداووون؟ (عمى) ﷺ
وتى: پىغەمبەرى خوا چ جەستەيەكى بى گيان قسەى كردوہ ؟ پىغەمبەرى خوا ﷺ
فەرمووى : سوئندم بەو كەسەى گيانى منى بەدەستە ئىوہ باشتەر لەوان ئەو قسانەى
من نابىستىن ، لەگىرانەوہيەكى تردا ، بەراستى ئىوہ زياتر لەوان نابىستىن ، بەلام ئەوہيە
كەناتوان وەلام بەدەنەوہ ^(١) .

(١) متفق عليه ، مشكاة المصابيح ٢/٣٤٥ .

(مهكه) هه والى ژيركه وتنهكهى يدهگات

موشریکان له مهیدانی به دردا به شیوه یه کی ناپړک هه لاتن و به شیوو
دوله کاندایه پهرش و بلاو بوونه وه و به ترسه وه به ره و مه که په رایانده کړدو له شهرماندا
نه یانده زانی چوون پر و نه مه که وه .

(ابن اسحاق) دهلیت : یه کم که سیك هه والی کاره ساته که ی گه یانده مه که (الحسیمان) ی کوپی (عبدالله الخزامی) بوو ، وتیان: چ هه والیکت پییه ؟ وتی: (عتبه) ی کوپی (ربیع) و (شبیبه) ی کوپی (ربیع) و (ابوالحکم) کوپی (هشام) و (امیه) ی کوپی (خلف) کوژاون له گه لّ چهند پیاویکی تر دا که - ناوی بردن - که دهستی کرد به ژماردنی سه رکرده کوژاوه کانی قوپه یش ، (صفوان) ی کوپی (امیه) که له (الحجر) دا دانیشتبوو ، وتی : وه لّاهی عه قلّ نایگیریت ئاده ی هه والی منی ئی پیرسن ، وتیان : ئه ی (صفوان) ی کوپی (امیه) چی لیّهات ؟ وتی : ئه وه تا له (حجر) دا دانیشتوو ، وه لّاهی چاوم ئی بوو باوک و براکه ی بهیه که وه کوژان .

(ابو رافع) غولامەكەى پىغەمبەر ﷺ دەلىت : خزمەتكارى (عباس) بووم ،
 ھاتبوھ ناومانەوھ بۆ ئەھل و بەیت ، (عباس) موسلمان بوو ، (ام الفضل) و منىش
 موسلمان بووين ، (عباس) ئىسلام بوونەكەى شارذبوۋھ (ابولھب) نەچوۋ بوو بۆ شەھرى
 بەدر ، كە ھەوالەكەى بەدر ھات دەمكوت بوو سەرى شوپ كورد ، ھەستمان بەخوشى و
 سەرىبەزى دەكرد ، من پىاويكى لاوازبووم دەفرم دروست دەكرد ، لە ژوورەكەى
 زەمزەمدا ھەلم دەكولى ، سويندبىت لەویدا دانىشتبووم خەرىكى ھەلكۆلىنى
 دەفرەكانم بوو (ام الفضل) یش لەپالەدا دانىشتبوو ، ئەو ھەوالەى پىمان گەيشت زۆر
 دلى خوش كوردبوين ، (ابولھب) بەبىزارى و بىتاقەتەكى زۆر داخ لەدلىھە بەرەو لای
 ئىمە دەھات ، ھات و لەپال (حجر)دا دانىشت ، پىشتى كرده من ، لەوھالەدا
 دانىشتبووم ، خەلك وتیان: ئەوھ (ابوسفیان)ى كوپى (حارث) ى كوپى (عبدال مطلب)
 ھات ، (ابولھب) پىنى وت : ئادەى وەرە بۆلام ، سويند دەخۆم ھەموو ھەوالەكەت لەلايە
 ، دەلىت : لەلای دانىشت ، خەلك لەدەورى كۆ بوونەوھە ، وتى : برازا ھەوالم بەدرى
 بزانم بارودۆخەكە چۆن بوو؟ (ابوسفیان) وتى : وەللأھى ھەر ئەوھندەمان خوش بوو
 چووينە شەپكەوھ خیرا شانمان بۆ شل كردن ، بەئارەزووى خویان لییان كوشتین و
 بەدیل گرتین ، وەللأھى سەربارى ئەوھش من لۆمەى كەس ناكەم ، ھەندىك پىاومان
 پىگەيشت سەرتاپا سپی بەسواری ئەسپى ماروۋھ لەنیوان ئاسمان و زەمىندا
 وەستابوون ، وەللأھى ئەوانە ھىچیان نەھىشت ، ھىچ كەسپىش نەیدەتوانى
 بەرامبەریان بوەستىت .

(ابو رافع) ده‌لێت : چمکیکی (حجر)م به‌رز کردوه‌و وتم : وه‌للأه‌ی نه‌وانه
 فریشته بوون ، ده‌لێت: (ابوله‌ب) ده‌ستی به‌رز کردوه‌و یه‌ك زله‌ی توندی لێدام ،
 منیش په‌تم دایه‌وه ، هاته‌ گیانم دامی به‌زه‌ویدا نه‌نجا كه‌وته‌ لێدانم ، من پیاویکی
 لاواز بووم ، (ام الفضل) هه‌ستا كۆله‌كه‌یه‌کی هه‌لگرت و كیشای به‌سه‌ریدا ، خوینی
 لیه‌یناو پیتی وت: كه‌ زانیت ئاغای لی‌ره‌نیه‌ بێكه‌س كوژت كرد ، (ابو له‌ب) سه‌ری
 شو‌ركردو لێیدا پۆیشت ، سویند به‌خوا ته‌نها كه‌وت شه‌وی تر ژیاو ، خوای گه‌وره
 گه‌رو گولی كردو كوشتی ، (ئه‌وه‌ش ده‌ردیكه‌ عه‌ره‌ب نو‌قلانه‌ی شه‌ری پی لێده‌ده‌ن ،
 بۆیه‌ كوپه‌كانیشی وازیان لێهینا ، تاماوه‌ی سی پوژ كه‌س نزیکێ ته‌رمه‌كه‌ی
 نه‌ده‌كه‌وته‌وه‌و كه‌سیش هه‌ولی نه‌ده‌دا بینیزێت كه‌كوپه‌كانی له‌قه‌سه‌و باسی خه‌لك
 ترسان ، ئیتر هه‌ستان چالێکیان بۆ هه‌لكه‌ند به‌دار پالیان پێوه‌نا بۆناو چاله‌كه‌و
 له‌دوره‌وه‌ خو‌لیان بۆ فریدا تابه‌ته‌واوی دایانپۆشی).

به‌م شی‌وه‌یه ، خه‌لكی ، هه‌والی شكسته‌كه‌ی مه‌یدانی به‌دریان پێگه‌یشت ،
 ئه‌م هه‌واله‌ کاریگه‌ریه‌کی زۆرخراپی کرده سه‌ریان ، گه‌شته راده‌یه‌ك شین و
 واوه‌یلایان قه‌ده‌غه‌ كرد بۆ مرده‌كانیان ، نه‌بادا موس‌لمانه‌كان ئۆخه‌ی بکه‌ن .

یه‌كێك له‌و نو‌كته‌ خو‌شانه‌ كه‌ پووی‌دا ئه‌وه‌بوو ، (اسود)ی كوپری
 (عبدالمطلب) سی كوپری له‌ شه‌ری به‌درا به‌ركه‌وتبوون و كوژرا بوون ، زۆر كه‌زی
 ده‌كرد بۆیان بگری ، چاوی كویر بوو ، شه‌ویك گویی له‌لاوانه‌وه‌یه‌ك بوو ،
 غولامه‌كه‌ی نارد؟ وتی به‌لكو ئه‌مه‌ خوايه‌ رێگه‌ی لاواندنه‌وه‌یان دابی‌ت ، ئه‌ری تۆ
 بلێی ئه‌مه‌ قوپه‌هیش بن و بۆ كوژراوه‌كانیان بگری؟ به‌لكو ساخا رێگه‌م بده‌ن بگری
 بۆ (ابی حكیمه‌)ی كویرم . خه‌ریكه‌ جه‌رگم ده‌سو‌تیت ، غولامه‌كه‌كه‌ گه‌رایه‌وه‌و وتی :
 ئه‌و لاوانه‌وه‌یه‌ شینی ژنێكه‌ بۆ وشتره‌ ونبوه‌كه‌ی ده‌گری، ئیتر (اسود) خۆی
 پێنه‌گیرا و ئه‌م شی‌عه‌ری وت:

اتبكي أن تضل لها بعير	ويعنها من النوم السهود
فلا تبكي على بكر ولكن	على بدر تقاصرت الحدود
على بدر سراة بني هصيص	ومحزوم ورهط أبي الوليد
وبكي ان بكيت على عقيل	وبكي حارثاً أسد الاسود
وبكهم ، ولا تسمي جميعاً	ومالأي حيكمة من نديد
ألا قد ساد بعدهم رجال	ولولا يوم بدر لم يسودوا

(مه‌دینه) هه‌والی سه‌رکه‌وتنه‌که‌ی پێده‌گات

که خودای گه‌وره سه‌رکه‌وتنی به‌خشی به‌موسلمانان ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ دوو مژده‌ده‌ری نارد بۆ خه‌لکی مه‌دینه ، بۆئه‌وه‌ی به‌خێراییی مژده‌که‌یان پێ بگه‌یه‌نیت ، (عبدالله)ی کو‌ری (رواحه‌)ی نارد بۆ خه‌لکی سه‌ره‌وه‌و (زید)ی کو‌ری (حارثه‌) یشی نارد بۆ خه‌لکی خوا‌ره‌و .

جوله‌که‌و دوو‌پووه‌کان که‌وتبوونه جموجوول له‌ناومه‌دینه‌دا به‌ بلا‌و کردنه‌وه‌ی پڕوپاگه‌نده‌ی درۆ ، زیاد له‌وه‌ش هه‌والی شه‌هید بوونی پیغه‌مبه‌ریان بلا‌و‌کرده‌وه ﷺ کاتی‌ک که‌ یه‌کی‌ک له‌ دوو‌پوان (زید)ی کو‌ری (حارثه‌)ی بینی به‌ سواری ((القصوراء) و‌شتره‌که‌ی پیغه‌مبه‌ره‌وه‌ بوو ، وتی : ئه‌ری وه‌للا موحه‌ممهد کو‌ژراوه ، ئه‌وه‌ش (قصوراء)ه‌و ده‌یناسینه‌وه ، ئه‌وه‌ش (زید) ه‌ له‌ ترساندا نازانی‌ت چی بلی‌ت و سه‌ری شو‌ر کرده‌وه‌و شکاوه .

که هه‌ردوو پیاوه که‌گه‌یشتنه مه‌دینه موسلمانان ده‌وره‌یان دان ، گو‌ییان گرت بۆ بیستنی هه‌واله‌که‌ ، تا به‌ته‌واوی د‌ل‌نیا‌بوون له‌ سه‌رکه‌وتنی موسولمانان ، نیت‌ر خوشی هه‌موولایه‌کی گرت‌ه‌وه ، هه‌موولایه‌کی مه‌دینه پ‌ر‌ بوو له‌ ده‌نگی (لااله‌الاالله و الله‌اکبر) سه‌رانی ئیمان‌دران - ئه‌وانه‌ی له‌مه‌دینه‌دا بوون - هاتنه‌ ده‌ره‌وه‌ بۆ سه‌ر ری‌گا‌کانی شار به‌ مه‌به‌ستنی پ‌یش‌وا‌زی کردن و پ‌ی‌ر‌و‌زبایی کردن له‌ پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، به‌بۆنه‌ی ئه‌و سه‌رکه‌وتنه‌گه‌وره‌یه‌وه .

(اسامه‌)ی کو‌ری (زید) ده‌لی‌ت: له‌کاتی‌ک‌دا که‌ تازه (رقیه‌)ی کچی پیغه‌مبه‌ری خوامان ﷺ ئه‌سه‌پ‌رده‌ ده‌کرد که‌ خێزانی (ع‌فان)ی کو‌ری (ع‌فان) بوو ، هه‌والی سه‌رکه‌وتنه‌که‌مان پ‌ینگه‌یش‌ت ، ئه‌وکاته پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ من و (عثمان)ی هاوسه‌ری به‌دیاریه‌وه‌ دانا‌بوو .

سوڀاڪه‌ي پيڻغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ره‌و مه‌دينه به‌ري ده‌كه‌ويت

پيڻغه‌مبه‌ري خوا ﷺ سڀ پوڙ دواي ڪوٽايي هاٽني جهنگه‌که له به‌در مايه‌وه ،
پيش به‌ريکه‌وتني له‌شويني مه‌يداني شهره‌که راجياوازي له‌نيوان سوڀاڪه‌دا له‌سهر
مه‌سه‌له‌ي ده‌ستکه‌وتي شهر دروست بوو ، که جياوازيه‌که توندتر بوو پيڻغه‌مبه‌ري خوا
ﷺ فهرماني‌دا همرچي ڪوڪراوته‌وه بيگيرنه‌وه ، هه‌موو ده‌ستکه‌وته‌کانيان هينايه‌وه .
پاشان وه‌جي هاٽه خواره‌وه بو چاره‌سهرکردني ثم ڪيشه‌يه :

له (عباده‌ي ڪوري (صامت) ه وه ده‌لڀت : له‌گه‌ل پيڻغه‌مبه‌ري خواڏا ﷺ
ده‌رچووم ، شهرې به‌درم له‌گه‌ل‌دا بيني ، خواي گه‌وره ڪافرائي ژيرخست ، هه‌نديک
له موسلمانن‌کان راودويان که‌وتن هه‌نديکيان لي ڪوشتن و هه‌نديکيان به‌ديلي
ليگرتن ، ڪوهم‌ليکي تریش چوون بو ڪوکردنه‌وه‌ي ده‌ستکه‌وت و تالاني ، هه‌نديکي
تریش چوارده‌وري پيڻغه‌مبه‌ريان دابوو ﷺ نه‌بادا دوڙمن په‌لاماري بدن له‌ناکاودا ،
هه‌تا شه‌و داهات ، نه‌وانه‌ي که تالاني شهره‌که‌يان ڪوکردبو‌وه ، له‌به‌يني خوياندا
ده‌يانوت : خوڙمان ڪوڙمان کردوته‌وهو ، به‌ش که‌سي پيوه نيه ، نه‌وانه‌ش که به‌دواي
دوڙمن‌دا رايان کردبوو هه‌لياندايه‌و وتيان : نيوه له‌ئييمه شياوترنين ، ئيمه بووين
دوڙمنمان دوورخسته‌وهو راوماننان ، نه‌وانه‌ش که چوارده‌وري پيڻغه‌مبه‌ريان
گرتبوو ﷺ وتيان : ئيمه‌ش له‌وه ده‌ترساين که له‌ناکاودا بينه سهر پيڻغه‌مبه‌ر ﷺ
بويه به‌وه‌وه سهرقال بووين ، خواي گه‌وره ثايه‌تي ناردخواره‌وه : ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ
الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرُّسُولِ فَأَتَقُوا اللَّهَ وَاصْلَحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ﴾ (الأنفال: ١) ، واته: پرسيارت لي‌ده‌که‌ن نه‌ي موچه‌ممه‌د له‌بارهي نه‌نفاله‌وه ،
توش بلي : نه‌نفال بو خوداو پيڻغه‌مبه‌ره‌که‌يه‌تي له‌خوداي گه‌وره بترسن و نيوه‌ندي
خوتان چاڪ بکه‌ن و ، به‌گويي خواو پيڻغه‌مبه‌ره‌که‌ي بکه‌ن ، نه‌گه‌ر به‌راستي
ئيماندارن ، ئيدي پيڻغه‌مبه‌ري خوا ﷺ له‌نيوان موسلماناندا دابه‌شي کرد ^(١) .

پاش سڀ پوڙه‌که‌ي به‌در پيڻغه‌مبه‌ر ﷺ سوڀاڪه‌ي جولاند به‌ره‌و مه‌دينه‌و ،
ديله موشرېکه‌کانيشي پي بوو ، هه‌روه‌ها نه‌و بره نه‌نفاله‌شي پي بوو که له‌ڪافرائي
شهرې به‌دردا ده‌ستي که‌وتبوو ، (عبدالله‌ي ڪوري (ڪعب‌ي کردبوو به‌رپرس
به‌سهرېه‌وه ، که له‌ته‌نگاوي (الصفراء) ده‌رچوون ، له‌سهر گردو‌لکه‌يه‌کي نيوان
ته‌نگاوه‌که‌و (نازيه) پاش نه‌وه‌ي که پيڻجيه‌کي لي‌ده‌رکرد نه‌نجا ده‌ستکه‌وته‌که‌ي

^(١) (احمد) ده‌ريه‌نياره ٥/ ٢٢٢ ، ٢٢٤ ، مه‌روه‌ما (حاکم) ٢/ ٢٢٦ .

بهیه کسانى دابهش کرد ، که گه یشتنه ناوچهی (الصفراء) پیغه مبهرى خوا ﷺ
 فرمانى دا به کوشتنى (نظر)ى کوپى (حارث) ، نهم کابرايه هه لگرى ئالای
 موشریکان بوو له شهرى بهدرا ، یه کیك بوو له تاوانباره هه ره گه وره کانی قوپه دیش
 و خراپترین هه لویستی هه بوو بهرام بهر به ئیسلام و زور نازارى پیغه مبهرى خوا
 ددها ﷺ ، (على) کوپى (ابو طالب) دای له گهر دنى .

که گه یشتنه ناوچهی (عرق الطبیة)ش فرمانى دا به کوشتنى (عقبه)ى
 کوپى (ابي معیط) ، پیشتیش باسما ن کرد که چون نازارى پیغه مبهرى ددها ﷺ ،
 هه ره نهم بوو له کاتى نوێژدا سهروپی ئاژهلئى کرد به سه ره سهرى پیروزی پیغه مبهردا
 ﷺ ، نه وه بوو عه باکه ی له ملی پیغه مبهرى ئالاندو ویستى بیتاسینیت و ، خه ریک
 بوو بیکوژیت نه گهر نه بوبه کر نه بوايه ﷺ ، که فرمانى دا به کوشتنى وتى :
 کوپه کانه کینان هه یه نه ی موحه ممه د ؟ فره مووی : دۆزه خ ^(۱) ، (عاصم)ى کوپى
 (ثابت الانصاري) کوشتى ، گوتراویشه (على) کوپى (ابو طالب) .
 کوشتنى نه و دوو سته مکاره له پرووی سه ربازییه وه پیویست بوو ، نه وانه
 ته نها دیلی جهنگ نه بوون ، به لکو به زاراوه ی نوێ تاوانبارى جهنگ بوون .

شانده کانی پیروزیایی

که پیغه مبهر ﷺ گه یشته (روحاء) سه رانى موسلمانه کانی پیگه یشت ،
 نه وانه ی که پیشت له گه ل بیستنى مژده ی سه رکه وتنه که دا به هو ی دوو نیژ راوه که
 هاتبوونه ده ره وه ی شار - هاتنه خزمه تی بۆ پیروزیایی کردن ، له ویدا (سلمه)ى
 کوپى (سلامه) پینی وتن: له سه رچی پیروزیایمان لیده که ن ؟ وه لآله ی نه وانه ی
 شه رمان له گه لدا کردن چه ند پیره پیاویکی سه رساف بوون وه ک وشت ، پیغه مبهرى
 خوا ﷺ ده ستى کرد به پیکه نین ، پاشان فره مووی: برازا ، خو نه وانه نه نجوومه نى
 قوپه دیش بوون .

(اسید)ى کوپى (حضیر) یش وتى: پیغه مبهرى خوا ، سو پاس بۆ نه و
 خودایه ی سه رى خستیت ، دلئى ئارام کردیت ، وه لآله ی پیغه مبهرى خوا ، هه رگیز
 دواکه وتنم له به رددا له به ره نه وه نه بوو که پیم وابوو بیت شه ر ده که یت له گه ل دوژمندا
 ، بپروام وابوو که مه سه له کاروانه که یه بۆیه نه هاتم ، نه گهر بمزانیا به به دوژمن
 ده که یت هه رگیز دوا نه ده که وتم ، پیغه مبهرى خوا ﷺ فره مووی: راست ده که یت .

^(۱) خاوه نى سه رچاوه (صحیح)ه کان نه مه یان ریوا یه ت کردووه ، بپروانه (سنن ابی داود) له گه ل په راویژه که ی

پاشان پیغه مبهری خوا ﷺ به سهرکه وتوویی و سهری به رزه وه چووہ ناو مه دینه وه، هرچی دوژمنی ناوہ وه دهره وه هبوو زنده قیان لیی چوو بوو ، ژماره یه کی زوری خه لکی مه دینه موسلمان بوون ، له وکاته وه (عبدالله) ی کوپی (ابی) و تاقمه که ی به پوالت و ناشکرای هاتنه ناو ئیسلامه وه .

دیه کان دواي خوئی به پوژنک گه یشتنه وه مه دینه، دابه شی کردن به سهر هاوه لاندی و هسیه تی خیری بو کردن ، هاوه لان خویان خورمایان ده خواردو ، له بهر وهسیه ته که ی پیغه مبهر نانیان ددها به دیله کان .

مه سه له ی دیله کان

که پیغه مبهری خوا ﷺ گه یشته وه مه دینه ، له باره ی دیله کانه وه پراویژی به (ابوبکر) ی هاوه لی کرد ﷺ، فهرمووی : پیغه مبهری خوا ، ئه وانه ئاموزاو براو خزمانی عه شره تن ، من پیم باشه فیدی یان ئی وهر بگریت ، بهو پاره یه ی وهری ده گرین میزمان ده بیت به سهر کافراند ، سا به لکو خوا هیدایه تیان بداو ببنه پشتیوانیک بو ئیمه .

پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی به (عمر) ی کوپی (خطاب) توچی ده لئیت ؟ (عمر) وتی : وه لاهی من له گهل رایه که ی (ابوبکر) دانیم ، پیم وایه که تو بواری به دیت من فلانه که سی خزم بکوژم ، (علی) ش (عقیل) ی کوپی (ابوطالب) بکوژیت و (حمزة) ش فلانه که سی برای بکوژیت ، تاپیشانی به دین لای خوی خومان که هیچ دل نه رمیه کمان تیدا نییه بهرام بهر به موشریکان ، ئه مانه ش سهران و پیشپرهو سهر کرده کانی کوفرن .

(عمر) ده لئیت : پیغه مبهری خوا ﷺ مهیلی به لای رایه که ی (ابوبکر) دا بوو ، قسه که ی منی به دل نه بوو ، خوینبایی لی وهر گرتن ، بو پوژی سهر له به یانی چوو مه خزمهت پیغه مبهر ﷺ بینیم له گهل ئه بویه کردا ده گریان - وتم : پیغه مبهری خوا توو هاوه له کهت بوچی ده گرین ؟ ئه گهر گریانم بو هات منیش ده گریم ، وه گهر نا خوم ده گریه نم بوو گریانم نیوه ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : سه بارهت به مه سه له ی دیله کان که هاوه له کانت رای خویان وت : به وهر گرتنی خوینبایی ، که چی سزا که یانم پی نشاندره له ئه و درهخته لیمانه وه نزیک تر بوو . ئاماژه ی بو درهختیکی نزیک کرد ^(۱) .

^(۱) تاریخ عمر بن الخطاب ، نویسنی (ابن الجوزی) ل ۲۶

خوای گه وره نایه تی نارد خوار هوه : ﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُخْرَجَ فِي الْوُجُوهِ غَرَضُ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ، لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ الانفال : ٦٧ - ٦٨ واته : بۆ ههچ پیغه مبه رێک نیه که دیل گل بداته وه تاکاتیك پایه دارو جیگر ده بیست له زه ویدا ، مه گهر کهل و پهل و شمه کی دونیاتان ده ویت ؟ خو خوای گه وره نهو جیهانی ده ویت بۆتان و سه رفرازی قیامه تی ئیوه ی مه به سته ، خوا بالاده ست و دانایه ، خو نه گهر بریار دده ی خودا نه بوایه له سه ر نهو شتانه ی که وه رتانگرت له به رامبه ر ئازاد کردنی دیله کانه وه نه وه تووشی سزایه کی سه خت ده بوون .

نهو (کتاب) ه ش که له نایه ته دا ده لیت : پیشت هاتوه مه به ست پنی نایه تی : ﴿ فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءٌ ﴾ عمد : ٤ ، واته : یان منه تیان به سه ردا بکه ن به ریان بده ن ، یان فیدییه یان ئی بسینن ، نایه ته که باسی موله تی وه رگرتنی فیدییه ی تیدایه وه گهرنا سزا ده دران ، سه رزه نشته که بۆ نه وه دابه زی ، چونکه نه وان پیش جیگر بوون و پایه دار بوون دیلیان گلدایه وه و ، پاشان فیدییه یان وه رگرت له و تاوانبارانه ی که دیلی شه ر نه بوون ، به لکو تاوانباری جه نگ بوون ، نه وانه یاسای نویش وازیان لینا هینیت و دادگایان ده کات ، زۆرجاریش هوکمی دادگا له باره یانه وه کوشتن یان به ندیی کردن ده بیست هه تا مردن .

نه وه بوو بریاره که به پنی بۆچوونه که ی (ابوبکر) (ر) جیگیر بوو ، قسه یان له دیله کان وه رگرت ، هه ر فیدییه کی ش چواره زار دره م بوو تا سی هه زاردره م و تا هه زاردره م ، خه لکی مه که که خوینده واریان هه بوو خه لکی مه دینه خوینده واریان نه بوو ، هه رکه سینکیان نه یه توانیایه فیدییه بدات ، ده منالیان ده دایه ده ست فییری خوینده واریان بکه ن ، که فییری بکردنایه به ره لای ده کردن .

پیغه مبه ری خوا ﷺ به بی به رامبه ر هه ندیکی تر له دیله کانی ئازاد کرد ، له وانه (المطلب) ی کوپی (حنطب) و (صیفی) کوپی (ابی رفاعه) و (ابوعزه الجمحی) ئه مه ی به ئه سیری گرته وه له ئو خودا و کوشتی و باسه که ی له دوا ییدا دیت .

(ختنه ابی العاص) یشی به ره لای کرد به مه رجیک ده سته ردار ی (زینب) بیست ، پیشت ریش (زینب) پاره و مالی نارد بوو بۆ به ردانی (ابی العاص) ملوانکه یه کی تیدانا بوو که لای خه دیجه بوو ، به و ملوانکه یه وه شووی کرد بوو (ابی العاص) کاتیك پیغه مبه ر ﷺ ملوانکه که ی بینی دلای نه رم بوو ، داوای کرد له هاوه لانی که (ابی العاص) به ربده ن به مه رجیک ریگه بدات که (زینب) کوچ بکات بۆ مه دینه و

دهستبردارى ببيت ، (ابو العاص) پازى بو ، پيغه مبهريش بهريدا و (زيد) كوپى
(حارثة) و پياويكى ترى نه نسارى نارد به شويين زهينه بى كچيدا و پيى فهرموون :
له (بطن ياچ) بميننه وه تا زهينب به وييدا دهگوزهرينت له گهل خوتاندا بيهيننه وه .
ههردووكيان ده رچوون و له سه ره وه له گهل خوياندا هيئايانه وه ، به سه ره اتى
كوچه كه ي زهينب زورو دورو دريژو خه مناكه .

(سهيل) كوپى (عمرو) له ناو ديله كاندا بو ، و تارييرژيكى كارامه بوو ،
(عمر) فهرمووى : پيغه مبهري خوا ههردو دانى پيشه وه ي (سهيل) كوپى (عمرو)
ده ربهينه بازمانى تپى بگيريت و ، بو ئه وه ي له مه ودا له هيچ شويينيكدا نه بيته
هوى شيواندننى دم و چاوى مروؤ و ، خه شم و قينى خوا له پورژى قيامه تدا .
(سعد) كوپى (النعمان) چوو بو (عومره) له وى (ابو سفيان) گرتى و بهندى
كرد ، (عمرو) كوپى (ابو سفيان) له ناو ديله كاندا بوو ، ناردiane وه بو (ابو سفيان)
ئويش له بهرامبهريدا (سعد) به ره لا كرد .

قورئان له باره ي شهركه وه ده دويت

له باره ي ئه و جهنگه وه سوره تى (الانفال) هاته خوارمه وه ، ئه م سوره ته قسه
ليكردينكى خوداييه - نه گهر راست بيت بلين - له باره ي ئه و جهنگه وه ، ئه م شيوه
ليدوانه زور جيايه له و گوتانه ي كه مهليك و سهركرده كان دواي سهركه وتن ليى ده دوين .
خواي گه وه باري سه رنجى موسلمانه كان - يه كجار - راده كيشيت بو ئه و كه م و
كورتى و لاوازيه ره وشتيانه ي كه هيشتا تياندا مابومه وه ، ههنديكيان ليوه شايمه ،
بو ئه وه ي هه ولبدن خويان كامتر بكن و دهروونيان پاكر بكنه وه له و كه م و كورتiane .
پاشان باسى پشتيوانى خودا وهندو سه رخستنى خويى بو موسلمانه كان
كردو تا له خويان بابي نه بن و به نازياه تى و قاره مانيتى خويان بوغرا نه بن و تووشى
فيزو ده مار زى نه بن و ، پشت به خوداي گه وه به ستن و ، ملكه چ بن بو فه رمانى
خودا و پيغه مبه ر ﷺ .

پاشان ئه و ئامانج و مه بهسته گه وه رانه ي پوون كرده وه كه له پيناويدا
پيغه مبه ر ﷺ ئه م غهزا خويناويه ترسناكه ي نه جامداو ، رينومايى كردن بو ناسيني
ئه و خهسلهت و ره وشتانه ي بوونه هوى سهركهوتن له شهركه كاندا .

پاشان گوتارى ئاراسته ي موشرىكان و دوپرووان و جوله كه و ديله كانى
شهركه كردو ، ئاموزگاريه كى باشى كردن ، به شيويه كه كه رينومايان بكات بو
ملكه چ بوون بو راستى و وابسته بوون پييه وه .

پاشان له باره ی د سترګه وتی شهره گوتهاری ناراسته کړدن و ، پرهنسیپ و
بنه ما سهره کیه کانی هم مه سه له یه شی بو کړدن به یاسا .

پاشان هه موو نهو یاسایانه ی بو پوون کړدنه وه که تایبه تن به جهنگ و
ناشتی و ، لهو قوناغه دا زور پیویست بوو که بانگه وازی نیسلا می پیدا دهگوزه را ،
تاجه نگی موسلمانان کان جیاوازیه کی ه بیټ له گهل نهو جهنگانه دا که خه لکی
جاهیلیه ت نه جانیان دده او ، بالاده ستی و گه وره یتتی نهوان دهرکه ویت له ره وشت و
به او نمونه جوانه کاند او ، بو دونیاش بسه لمینیت که نیسلام تنها بوچوونیکی
تیوری نیه و بهس ، به لکو به شیوه یه کی کرداری شوینکوتوانی راده هینیت له سره
نهو بنه ماو پرهنسیپانه ی بانگه شی بو دهکات .

پاشان له سره چند به ندیکی یاساکانی ده ولته ی نیسلا می په سه ندرکد که
له پروی مافوه جیاوازی دهکات له نیوان دانیشتونانی نیو سنوره کانی و
نیشته جییانی دهره وه ی سنوری ده ولته ی نیسلامیدا .

له سالی دووه می کوچیشدا پژووی مانگی ره مه زان و سهر فیره فهرز کران
و ، پشکی جوړه کانی تری زه کاتیش دیاریکران و ، بهو پییه فهریزه ی زهکات و
پشکه کانی باسیان لیوه کراو بوونه هو ی بار سووککردنی برژیوی نهو کوچکه ره
په نابهرانه ی که نه یانده توانی هیچ جوړه کاسبیه که بکه ن .

یه کی که له جوانترین هه لو یسته کان نهو ده بوو که یه کهم جهژنیک له ژیانی
موسلماناندا بریتی بوو لهو جهژنه ی که وته مانگی شه والی سالی دووه می کوچی ،
له ناکامی نهو سهرکه وتنه گه وره یه دا که له به دردا به ده ستیان هیئا ، چنده جوانه
جهژنی لهو شیوه یه پر له ناسووده یی و خوشی خودا بیهینیت و نیوچه وانیان
به تاجی سهرکه وتن و سهر بلندی پرانینیتته وه .

چند گه وره نهو دیمه نی نویژانه ی نه جانیان دده پاش دهرچوونیان
له ماله کانیان ، به ره زامه ندی خودا پر ده بوو ، ناشوفته ی به زه یی و ره زامه ندی نهو
ده بوون له دوی نهو نازو نیعمه تانه ی به سهر یاندا برژاندی و ، سهری خست و باسی
کړدن و فرموی : ﴿وَاذْكُرُوا اِذْ اَنْتُمْ قَلِيلٌ مُّسْتَضْعَفُونَ فِي الْاَرْضِ تَخَافُونَ اَنْ يَّخَطِفَكُمْ
الْاَسُ فَاَوَاكُمُ وَيُؤَيِّدَ بَنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ الانفال : ۲۶ واته : له
یادتان بیت ، کاتیک نیوه که مینه یه کی لاوازو ژیرده ست بوون و له وه دهرسان
خه لک له زهوی خوتاندا و دهرتان بنین ، که چی خودای گه وره په نای دان و سهری
خست و له پوزی جوان به شی دان ، سا به لکو سوپاسی خودا بکه ن .

چالاکي سهربازي لهنیوان به در و نوحوددا

غمازي به در يه کهم پرو به پرو بوونه و بوو له نیوان موسلمانان و موشريکاندا ، جهنگيکي يه کلاکه روه بوو ، دهسه لات و سرکه و تنيکي وای به خشي به موسلمانان کان که هم موو عه رب شايه تيان بو بدن ، نه وانه ي که زور بي تاقهت بوون به نه نجامي شهر که بریتي بوون له وانه ي راسته و خو شهر که يان دپړاند بوو ، له موشريکان ، يان نه وانه ي سرکه و تن و سهر فرازي موسلمانان کان يان به گورزي که مهرشکين بو قه واره ي ناستي و نابوري خو يان ده زاني که نه وانيش جوله که بوون ، هر له وکاته وه که موسلمانان کان له جهنگي به در سهرکه و تن يان به ده ست هينا نه دوو تاقمه پق و کينه داخي دليان که ف و کوي ددها دژ به موسلمانان کان : ﴿لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾ المائدة : ۸۲ واته : ده بينيت که داخ له دلترين که س بهرام بهر به نيما نداران جوله که و موشريکان ، تاقميکي که ش دروست بوون بو هاو پشتي نه دوو تاقمه ي تر نه مانه بهر و آلت هاتنه ناو نيسلام ، له ناو مه دينه دا هيچ زيرو هه يبه تنيکان نه مابو نه وانيش (عبدالله) ي کوي (ابي) و تاقمه که ي بوون ، نه دوو تاقمه پق و کينه يان له وان که متر نه بوو .

تاقمي چواره مين بریتي بوون له عه ربه ده شته کيه کاني ده ورو بهري مه دينه ، مه سه له ي کوفرو نيما ن به لايانه وه زور گرنگ نه بوو ، به لام خه لکي تالاني و فهرود بوون ، نه مانه دل پراو کي يان پي که و تن بوو ، به م سهرکه و تنه شله ژان ، له وه ده ترسان که له مه دينه دا ده و له تنيکي به هي زي وها دروست ببیت نه و هيرو ده سه لات يان نه هي ليت که له ريگه ي تالان کاري به وه ده ست يان ده که و ت ، بويه که و تنه پقه به را يه تي له گه ل موسلمانان کان داو بوون به دوژمن يان .

به م شيويه له هه موو لايه که وه مه ترسي چواره وري موسلمانان کاني دابوو ، له هه موو لايه که وه ، به لام له شيوازي مامه له دا جياوازيان هه بوو له گه ل موسلمانان داو ، هر کو مه نيکيان ريگه ي تاي به تي خوي گرت بوگه يشتن به نامانجه کاني خوي ، له کاتيکدا که خه لکي ده ورو بهري مه دينه خو يان به موسلمانان ده رده خست له ژيري شه وه ريگه ي پر له پيلان و ده سي سه و شهر پي فروشتن و رقيان ده گرت بهر ، گرو پيکي جوله که دوژمنايه تي خو يان ناشکرا ده کردو ، بي شهرمانه پقه به را يه تي و کينه يان نه واندا ، مه که که ش هه ربه شه ي ليندانيکي توله ي که مهرشکيني ده کردو

بانگه شهی بۆ تۆله سەندنه وه ده کرد، خۆی ئاماده ده کردو شه پیوری جهنگی گشتی لیده داو، زمانحالی دهنارد بۆ موسلمانان کان تاپییان بلیت:

ولا بد من يوم افر محجل يطول استماعي بعده للوادب

ههرواش بوو، قورەیش كهوته پییش جهنگی ترسناك به رهو قه لاكانی مه دینه، ئەو شه پەرش له میژوودا به شه پی (احد) ناسراوه و، پۆلیکی خراپی هه بوو له سهه هه یبهت و ناوبانگ و سامی موسلمانان کان.

موسلمانان کان پۆلی گرنگیان بینى له زال بوون به سهه ئەو مه ترسیانه دا كه تیايدا بلیمه تی سهر کردایه تی پیغه مبهه ﷺ له حاله تی وریایى و پاریزی لهو مه ترسیانه و بهرنامه دانان بۆ زال بوون به سهه ریدا ده رکهوت، له م چهند درپەری دوا ییدا چهند دیمه نیکی بچوکیان ده خهینه پوو.

غەزای (بنی سلیم) له (کدر) دا

یه كه م هه والێکی هه والگره كانی مه دینه گه یاندییان به پیغه مبهه ﷺ دواى جهنگی به در ئەوه بوو، كه تیره ی (بنی سلیم) له ناو خێلى (غطفان) دا هیزه كانیان كۆ ده كه نه وه بۆ هه لكوتانه سهه مه دینه، پیغه مبهه ﷺ به دووسه سواره وه له ناكاو داى به سهه ئەو تیره خو ئاماده کردوانه داو له ناو جیگه كانی خو یاندا شه پرزه ی كردن، له شوینیكا كه پیی ده لێن (الكدر) جۆگه ئاویکی (بنی سلیم) بوو له (نجد)، له سهه ریگه ی بازگرانی پۆژه لاتی نیوان مه كه وه شام، له ویدا گه یشته سهریان (بنو سلیم) فریانه كه و تن و هه لاتن و له شیوه كه دا پینج سهه و شتریان به جیهیشت و ده ست سوپای مه دینه كهوت، پیغه مبهه ری خوا ﷺ پاش ئەوه ی پینجیه کی ئی ده رکردو دابه شی كردن به سهه موسلمانانە كاندا، هه ر پیاویکیان دوو و شتری بهر كهوت، غولامیكیشیان ده ستگیر كرد ناوی (سپار) بوو، پیغه مبهه ری خوا ﷺ نازادی كرد، لهو جیگه و مالا نه دا سی رۆژ مایه وه و پاشان گه رایه وه بۆ مه دینه.

ئهم غه زایه له شه والی سالی (۲) ی كۆچیدا بوو، پاشگه پانه وه له به در به چهوت رۆژ، لهو شه په ردا له دواى خۆی (سباع) ی كۆری (عرفظه) ی به جیهیشت به سهه شانی مه دینه وه ده شلێن: (ابن ام مكتوم) ی به جیهیشتوه ^(۱).

^(۱) زاد المعاد ۹۰/۲، ابن هشام ۴۳/۲، ۴۴، مختصر سيرة الرسول، نووسینی شیخ عه بدولازی نه جدی

پیلانیك بۇ تیرۆركردنى پیغەمبەر ﷺ

لەئەنجامی شکستەکی بىباوەراندە لەشەرى بەر ، زۆر پەريان ھەستابوو ، مەككە وەكو ئاوی سەرئاگر كۆل قوڵی دەدا دژ بە پیغەمبەر ﷺ ، تا دوو پالەوانیان نەخشەیان دانا بۆ لەناوبردنی ئەو كەسەى جیاوازی تێداناوئەتەو و ئەو شکستەى بەسەردا ھێناون بەرەى ئەوان گوايە ئەو كەسە (پیغەمبەر ﷺ) ، پاش غەزای بەر بە چەند پوژىك (عمیر) كۆرە (وھب) الجمحى ، لەگەل (صفوان) كۆرە (امیە) لەپال دیوارى كابدە دانیشتبوون (عمیر) یەكێك بوو لە پیاو ھەیتان و قیلابزەكانى قورەیش و لەناوشارى مەككە زۆر ئازارى پیغەمبەر ﷺ و ھاوئەكەكانى دەدا ، (وھب) كۆرەیشى لاى مۆسڵمانەكان دىل بوو ، باسى كۆژراوەكانى قولىب و كارەساتەكانى كرد ، (صفوان) وتى : سویندبیت دواى ئەوان ژيان ھىچ مانایەكى نییە .

(عمیر) پێى وت : وەللاھى راست دەكەیت ، سویندبەخوا منیش ئەگەر ئەو قەرەزم لەسەر نەبوايە و مال و مندالەكەم نەبوايە كە دەترسم بمرن ، ئیستا سوار دەبووم دەچووم موخەممەدەم دەكوشت ، بەھانەشم ھەيە ، كۆرەكەم لاى ئەوان دیلە . (صفوان) ئەمەى بەھەلزانى و وتى : من قەرەكەت دەدەمەو ، خاوە خیزانىشت لەگەل خاوە خیزانى خۆمدا دەبن ، تا لە ژياندا بن و دلیان دەدەمەو ، ھەرچەكەم ھەبیت دەیان دەمەى .

(عمیر) پێى وت : با ئەم مەسەلەيە لەنیوان من و تۆدا بێت . وتى : باشە . پاشان (عمیر) فەرمانى دا شمشیرەكەیان بۆ تیرۆ ژەھراوى كرد ، ئەنجا كەوتەپرى بەرەو مەدینە ، گەیشتە مەدینە لە كاتیكدا كەلە (پال) دەرگای مەزگەوتەكەدا بوو ، و شترەكەى پادەگرت ، (عومەر) كۆرە (الخطاب) ، لەگەل كۆمەلە مۆسڵمانێكى تردا خەریكى باسى شەپكەى بەر بوون لە دورەو ھەيى ، (عومەر) (ر) فەرمووی : ئەو (عمیر) سەگى دوژمنى خۆدایە ، بۆ شەپكە ھىچى بەدەستەو نیە ، پاشان چوو بۆلاى پیغەمبەر ﷺ فەرمووی : پیغەمبەرى خوا ﷺ ئەو دوژمنى خوايە شمشیری بەدەستەو ھەيە ھاتوو بۆ مەدینە ، فەرمووی : بۆم بکەرە ژوورەو ، كە (عمیر) ھات ، عومەر (ر) بەقایشى شمشیرەكەى دەسبەستى كردو ، بەپیاویكى ئەنسارى وت : بۆنە ژوورەو لاى پیغەمبەرى خوا بوەستن و ، ئاگاتان لەم پیاو خراپە بێت ، دلنیانەبن لیى ، پاشان بەردیە ژوورەو ، كە پیغەمبەرى ﷺ بەو شێو ھەيى فەرمووی : (عمر) دەستى بکەرەو ، ئەنجا پووی

كرده (عمير) و فرموى : نزيك بهر وه ، نزيك بو وه ، (عمير) وتى : (انعموا صباحا) ، پيغه مېهر ﷺ فرموى : خواى گه وره به سلاويكى تر فيرى كردوين كه له وهى تو باشتره ، به سلاو فيرى كردوين ، ئەمە مەرحەبایی خەلكى بەهەشتە .

پاشان فرموى : (عمير) چى توى ميناوه ؟ (عمير) وتى : هاتووم بۇلای ئەو ديلەى لاتانە بەلكو له گەلیدا چاك بن ، پيغه مېهر ﷺ فرموى : ئەى ئەو شمشيرە چيه له خۆت داوه ؟ وتى : خوا له ناوى بهریت چ شمشيركه ، ئەمە چى بۇ ئيمه كردوه ؟ فرموى : راستم له گەلدا بلای بۆچى هاتويت ؟ عمير وتى : تەنها بۇ ئەو هاتووم .

پيغه مېهر ﷺ فرموى : نه خير وانيه ، پوژيكيان توو (صفوان) له پال ديوارى كابەدا دانيشنبوون ، باسى كوژراوه كانى (قليب) تان دەكرد ، پاشان تو وتت : ئەگەر قەرزىم به سەر وه نه بوايه تهو له مال و منالەم نه ترسامايه ئىستا دىچووم موحه مەمەم دىكوشت ، ئەو بوو (صفوان) قەرزو بژووى مال و منالەكانتى له ئەستوى گرت له سەر ئەوهى تو من بكوژيت ، دلنياشبه خدا ناهيلىت تو من بكوژيت .

(عمير) وتى : شايه تى دەدەم كه تو پيغه مېهرى خوايت ، پيغه مېهرى خوا ئيمه هەموومان به درۆمان دەخستيتە وه كه تو هەوائت له ئاسمان وه پيڊه گەيشت و نيگات بۇ دەهات ، ئەم مەسەليه تەنها له نيوان من و (صفوان) دا بوو ، وه لاهى ئەم هەواله جگه له خودا كەس به توى نه گەياندوه ، سوپاسى خاوه كەم كه پرينوينى كردم بۇ ريبازى ئيسلامەتى و ، مىلى ئەم رييهى پىگرتم ، پاشان شايه تومانى بههەقى مينا ، پيغه مېهر ﷺ فرموى : براكه تان تيبگەيه نن له ئاينه كەيى و ، فيرى قورئان خویندنى بكەن و ، ديله كەشى بۇ بهربەدن .

(صفوان) يش له مەككه زوو زوو دهيووت به خەلكى مەككه : مژده بيئت هەوالىكى ئەوه ندە خوش دەبيستن پووداويك تۆلەى به درقان له بير دەباته وه ، هەموو جاريك پرسيارى له ريبواران و ئەسپ سواران دەكرد له بارهى (عمير) ه وه ، تا يەكيكيان هەوالى موسلمان بوونه كەى دايه ، (صفوان) سویندى خوارد كه قسهى له گەلدا نه كات و ، هيچى نه داتى .

(عمير) هاتوه بۇ مەككه و مايه وه و خەلكى بانگ دەكرد بۇ ئيسلامەتى ، له سەر دەستيدا زۆركەس موسلمان بوو ^(١) .

(١) ابن مشام ، ٦٦٢ ، ٦٦١/١ ، ٦٦٢ .

غەزای (بنو قینقاع)

پیشتر باسی ئەو پەیماننامە یەمان کرد کہ پیغەمبەر ﷺ لە گەل جوله کهدا بەستی ، زۆر سوور بوو ، لەسەر جی بەجی کردنی ئەو خالانە ی لە پەیماننامە کهدا هاتبوون ، هەرواش بوو هیچ موسلمانیک کاریکى نەکرد پیچەوانە ی دەقیکی پەیماننامە که بیت . بەلام جوله که ، که میژووی خویان پرکرد بوو لە خیانت و ناپاکى و پەیمان شکىنى ، زۆرى پینەچوو چوونەو سەر حالەتە کۆنەکانى خویان و دەستیان کرد بە پیلان و گۆبەنگنانەو شەر فروشتن و ئاژاودەگىرى و شلەقاندنى پریزەکانى موسلمانان ، ئەمەش چەند نموونە یە که :

نموونه یەك له فرت و فیلى جوله که

(ابن اسحاق) دەلێت : (شاس) ی کور ی (قیس)* جوله که بوو ، زۆر بە تەمەن بوو ، زۆریش بى باوەر بوو ، پق و کینه ی لە دلدای بوو بەرامبەر بە موسلمانان و ، حەسوودی پى دەبرد ، جارێکیان بە لای کۆمەلێک لە هاو دلاى پیغەمبەر ﷺ تیپەرى ، لە ئەوس و خەزەجدا دانیشتبوون قسە و باسى خویان دەکرد ، زۆرى پى ناخۆش بوو که بەو شیوە یە ئەوانى بینى وەکو برا لە ژێر سیبەرى ئیسلامدا دەژيان ، پاش ئەو دوژمنایە تیە ی که لە سەردەمى جاهیلیەتدا هەیانبوو ، وتى : ئەوە خێلى (قیلە) لەم شارەدا پیکەو دەنیشتبوون ، وەلأهى ئەگەر ئاوابن ئیمە هیچ بریارێکمان بۆ جی بەجی ناکریت ، وتى بەگەنجیکى جوله که که لە گەلیدا بوو ، برۆ بۆ لایان ، لە گەلێان دانیشە ، پاشان باسى پۆژى (بعاث) بکەو پیشتر چى پوویداو ، هەندیک لەو شیعرانە ی ئەو کاتانە یان بە سەردا بخوینەرەو ، گەنجە چى پى و ترا بوو ئەنجامى دا ، ئیدی ئەوان کەوتنە قسە و تن بە یەك و ، شانازی بەخۆو کردن . تا دوو پیاویان نامبازی یەکترى بوون و دەستیان کرد بە شەر قسە ، پاشان یەکیکیان وتى بە ئەوى تریان : ئەگەر حەزتان لێیە شەرى ئەهلى هەلدەگیرسینیەو ، هەردوولا توو پەربوون هەستانەو بۆ یەکترو وتیان بە یەك : دەست بدەنە چەك ، چوونە دەرەو بۆ شەر خەریک بوو شەر هەلگیرسیت .

هەوال گەیشتەرە بە پیغەمبەر ﷺ لە گەل کۆچکەراندای چوو بۆ لایان ، تا گەیشتە لایان ، فەرمووی : گرۆی موسلمانان ، بۆ خاترى خوا ، تازە دەست دەکەنەو بە قسە و باسى سەردەمى جاهیلیەت ؟ لە کاتی کدا که من هیشتا لەناوتاندام ، پاش ئەو ی خودا رێنومایى کردن بۆ ئیسلام و پریزی لێنان و ، بە ئایینی ئیسلام پەيوەندى جاهیلیەتى برى و ، لە کوفر پزگارى کردن و ، دلێ هەموواتنى کرد بە یەك ؟

ئىدى خەلكە زانىان كە ئەمە لەشەيتانەوہ بووہ ، دەسيسەى
 دوزمنايانە ، دەستيان كورد بەگريان ، پياوانى ھەردولا دەستيان كوردەوہ مى
 يەك، پاشان ملان كەچ كوردەوہ لەگەل پيغەمبەرى خوا ﷺ بلاويان لى كوردو دل و
 دەرونيان پاك بووہ لە فيلى (شاس)ى كوپى (قيس)^(١) .
 ئەمە نمونەيەك بوو لەو كارانەى جوولەكە پيى ھەندەستان و ھەوليان دەدا
 بەھۆيەوہ ئازاوەو شەر لەناو موسلماناندا دەست پى بەكەن و ، كۆسپ دابنين
 لەبەردەم ريبازى بانگەوازي ئىسلاميدا ، ھەر لەو ريگەيەوہ چەندىن پلان و
 نەخشەيان ھەبوو ، پرەوپاگەندەى درويان بلاوہ كوردەوہ ، پۆزى نيوہ پۆ باوہريان
 دەھينا ، ئيوارەكەى كافەر دەبوونەوہ ، بۆئەوہى گومان لەدلى مرقە دل لاوازەكاندا
 بچينن ، دەستيان دەنوقاند لە بەرامبەر ئەوانەدا كە باوہريان ھيتابوو پەيوەندى
 داراييان لەگەلئاندا ھەبوو ، قەرزيان لە لاى ھەر موسلماننك بوايە شەوو پۆز
 دەچوونە سەرى ، ئەگەر قەرزاريشيان بوونايە دەيانخواردو بە ناھەقى
 نەياندەدايەوہ ، دەيانوت : كاتيك تۆ قەرزت لاى ئيمە ھەبوو كە لەسەر ئايينى
 باوو باپيرانى خۆت بویت ، ئىستاكە وازت ھيناوہ ھەقمان نىە بەسەرتەوہ^(٢) .
 ئەمە رەفتاريان بوو لە پيش شەپرى (بدر)دا ، سەربارى ئەو پەيماننامەيەى
 كە لەگەل پيغەمبەردا ﷺ بەستبوويان ، پيغەمبەرى خوا ﷺ و ھاوہلەكامنى ئاراميان
 لەسەرى دەگرت ، نەبادا شتيك پوو بدات و مەبەستيان بوو كەھيمنى و ناشتى
 ناوچەكە بپاريژن .

(١) ابن هشام ٥٥٥/١ ، ٥٥٦ .

(٢) زانايانى بوارى تەفسير چەندىن نمونەيان باس كوردەوہ لەكردەوہ كانيان (تەفسيري سورەى (ال عمران) دا

بنو قینقاع په یمان ده‌شکینن

کاتیک (بنو قینقاع) بینیان که‌خودای گه‌وره سهرکه‌وتنیکی گه‌وره‌ی دا به
موسلمانان له‌شهری به‌دراو ، ده‌سه‌ل‌تیاں په‌یدا کردو سام و شه‌وکه‌تیاں چووه دلی
گه‌وره و بچوکه‌وه ، ناستی بق و کینه‌یان زیاتری کردو به‌ناشکرا دوژمنایه‌تیاں
ده‌کردو ده‌ستدریژی نازاردانیان که‌وته به‌رچاوان.

له‌هه‌موویان کینه له‌دل‌ترو داخ له‌دل‌تر (کعب‌ی کوری (اشرف) بوو .
دوایش باسه‌که‌ی دیت . هه‌روه‌ها خراپ‌ترین و شه‌ره‌نگیزترین تایه‌فه‌ی جوله‌که (بنو
قینقاع) بوون ، نیشته‌جیی ناو شاری مه‌دینه بوون . له‌گه‌ره‌کی‌کدا بوون به‌ناوی
خویانه‌وه ناویان نابوو ، - زوربه‌یان زه‌ره‌نگه‌رو ناسنگه‌رو وه‌ستای قاپ و قاچاخ
بوون ، له‌به‌ره‌ ئه‌م په‌وشته‌یان هه‌موو یه‌کیکیان چه‌کی جه‌نگی هه‌بوو ، ژماره‌ی
شه‌رکه‌رانیاں حه‌وت سه‌د که‌س ده‌بوون ، نازاترین جوله‌که‌ی مه‌دینه بوون ، یه‌که‌م
تاقمیش بوون که‌ واده‌و به‌لینیان شکاند له‌ناو جوله‌که‌دا.

کاتیک که‌خودای گه‌وره موسلمانانه‌کانی له‌شهری به‌درا سهرخست ،
مله‌وپی ئه‌مان زیاد‌ی کرد ، ده‌ستیاں کرد به‌زیاتر شه‌رپروشتن و بق هه‌ستاندنی
موسلمانان ، نازاوه‌یان ده‌نایه‌وه ، گالته‌یان پی‌ده‌کردن ، وای لی‌هات شه‌ریان به‌ژنه
موسلمانانه‌کان ده‌فروشت.

کاتیک که‌ مه‌سه‌له‌که گه‌وره بوو ده‌ست در‌یژه‌کانیاں توندتر بوو ،
پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ کو‌ی کردنه‌وهو ، وتاری بو‌دان و بانگه‌شه‌ی کردن بو مه‌نتیقی
عقل و رینوینی و ، ئاگاداری کردنه‌وه له‌هه‌ر ده‌ست در‌یژی و دوژمنکاریه‌ک ،
به‌لام ئه‌وان له‌شه‌ره‌نگیزی و لووت به‌رزیدا پی‌ی زیاتریان لی‌پراکی‌شا.

(ابوداود) و ئه‌وانی تر ده‌گیرنه‌وه له‌(ابن اسحاق) وه (ر) ده‌ل‌یت: که
پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌شهری به‌دردا سهرکه‌وت به‌سهر قوره‌یشداو، گه‌پرایه‌وه بو
مه‌دینه، جوله‌که‌کانی له‌بازاری (بنو قینقاع) دا کو‌کرده‌وه، پی‌ی فرموون: خیل‌ی
جوله‌که ، ملکه‌چ بن پی‌ش ئه‌وه‌ی پروداوینکی وه‌ک ئه‌وه‌ی قوره‌یشتان به‌سهر داییت .
وتیاں: ئه‌ی موحه‌مه‌د ، له‌خوت بایی مه‌به که‌چند پیاوینکت له‌قوره‌یش کوشته‌وه
، ئه‌وانه هه‌رزه‌بوون شه‌ریان نه‌ده‌زانی ، ئه‌گه‌ر شه‌رمان له‌گه‌لدا بکه‌یت ئه‌وجا
ده‌زانیت که‌ خه‌لکی شه‌رکه‌ر ئیمه‌ین ، تو تا ئیستا شه‌رت له‌گه‌ل خه‌لکی وه‌ک

نیمه‌دا نه‌کردوه ، خوای گه‌وره نایه‌تی ناردنه خواره‌وه : ﴿ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِتْنَةِ الْقُرْآنِ فَتَنَّا فَمَنْ تَقَاتَلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِنْهُمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴾ آل عمران : ۱۲، ۱۳^(۱). واته : بلی به بی‌باوره‌ران ژیرده‌که‌ون و چه‌شر ده‌کرین به‌ره‌و دۆزه‌خ و خراپ‌ترین شوین ، له‌و دوو‌کۆمه‌له‌دا که به‌یه‌ک‌گه‌یشتن به‌ل‌گه‌و په‌ندیکی ته‌واوی تی‌دا بوو بۆ ئیوه ، کۆمه‌لنکیان له‌پیناوی خوادا جه‌نگی ده‌کردو ، کۆمه‌لنکیشیان کافر بوون ، به‌و نه‌دازه‌یه کۆمه‌لنکی تریان به‌چاوی خو‌یان ده‌بینی ، خوای گه‌وره خواستی له‌سه‌ر بیت پشستیوانی هه‌رکه‌سیک ده‌کات خو‌ی بیه‌ویت ، نه‌مه په‌ندی تی‌دایه بۆ بینایان .

وه‌لامی (بنو قینقاع) بۆ نه‌م نایه‌تانه راگه‌یانندی جه‌نگ بوو ، به‌لام پیغه‌مبه‌ر ﷺ ر‌قه‌که‌ی خواره‌وه‌و موس‌لمانیش دانایان به‌خو‌ی‌اندا گرت ، چاوه‌پروانی پوژگار بوون ، زو‌ری پی‌نه‌چوو له‌ناو مه‌دینه‌دا (بنو قینقاع) ئاژاو‌ه‌و پشیویان دروست کردو ، به‌ده‌ستی خو‌یان چالی مه‌رگیان بۆ خو‌یان هه‌ل‌که‌ندو، ر‌یگا‌کانی ژیانایان له‌خو‌یان بری .

(ابن هشام) له (ابی عون) وه‌ده‌گی‌ر‌یت‌ه‌وه ، جار‌یک‌یان ژنه‌ه‌ره‌بی‌ک شمه‌کی هینابوو، له‌بازاری (بنو قینقاع) فروشتی ، لای کابرایه‌کی زه‌ره‌نگه‌ر دانیشتن ، چه‌ند جوله‌که‌یه‌ک داوایان لی‌کرد که ده‌مو‌چاوی خو‌ی ده‌رب‌خات ، پازی نه‌بوو ، زه‌ره‌نگه‌ره‌که لایه‌کی کراسه‌که‌ی به‌سته‌وه به‌پش‌تی‌ه‌وه ژنه‌که ئاگای لی‌نه‌بوو . که هه‌ستا هه‌ره‌تی ده‌رکه‌وت ، جوله‌که‌کانت که‌وتنه‌گالته‌و پی‌که‌نین ، ژنه‌که هاواری لی‌هه‌ستا ، پی‌او‌یک‌ی موس‌لمان ئامبازی زه‌ره‌نگه‌ره جوله‌که‌که بوو کوشتی ، جوله‌که‌کانی تر هه‌لیان کوتایه سه‌ر پی‌اوه موس‌لمانه‌که‌و کوشتیان ، که‌سو‌کاری پی‌اوه موس‌لمانه‌که هانای هینا بۆ موس‌لمانه‌کان دژ به‌جوله‌که شه‌ر ده‌ستی پی‌کرد له‌نیوان نه‌مان و جوله‌که‌ی (بنو قینقاع) دا^(۲).

(۱) سنن ابی داود له‌گه‌ل (عون‌المعبود) ۱۱۵/۳ ، ابن هشام ۵۵۲/۱ .

(۲) ابن هشام ۴۷/۲ ، ۴۸ .

ئابلوقەدان و خۇبەدەستەوودان و دەرگەردن

ئىدىي پىغەمبەر ﷺ ئارامى ئىبرا ، (لبابە) كۆپى (عبد المنذر)ى بەسەر مەدەنەو داناوئالائى مۇسلمانانى دا بەدەست (حمزە)ى كۆپى (عبد المطلب)ە وھ ﷺ سەربازانى خوداى پىڭخست بەرەو (بنو قينقاع) كەبىنيان واسوپاي مۇسلمانەكان مات، رايانكرده ناو قەلاكانيانەو، مۇسلمانان بەتوندى ئابلوقەياندان، ئەم پووداوه لەپۇژى شەممەي نىوہى مانگى شەوالى سالى (۲)ى كۆچيدا بوو، ئابلوقەكەكە ماوہى (۱۵) پۇژى خاياند تا شەوى يەكەمى مانگى (ذي القعدة) ترسيكى زور كەوتە دليانەو ئەو ترسە بوو كە خودا بىويستايە ھەر كۆمەلئىك سەر شۆر بكات دەيخستە دليانەو . ئىدىي مليان كەچ كرد بو فەرمانى پىغەمبەرى خوا ﷺ لەگەردنى خويان و مال و منال و ژنياندا ، پىغەمبەرى خوا ﷺ فەرمانيدا بالبەست كران .

ئىدىي (عبدالله)ى كۆپى (ابى) كۆپى (سلول) بەدەورى دوپرووانەى خوى ھەستا، زورلايەو لەپىغەمبەر ﷺ كە چاپوشيان ئىبكات ، وتى : ئەى موخەممەد“ داوات ئىدەكەم چاك بە لەگەل ھاوپەيمانەكانم . (بنو قينقاع) ھاوپەيمانى (خرزج) بوون - پىغەمبەرى خوا ﷺ لەگەللى گەرم و گۆر نەبوو ، (ابى) جارئكى تر وتيەو ، پىغەمبەر ﷺ پووى ئى وەرچەرخاند ، دەستى گرت بەئەلقەيەكى قەلغانەكەيەو ، پىغەمبەرى خوا ﷺ فەرمووى : بەرم بەدو ، توپە بوو ھەتا دەموچاوى پىرۇزى پەش داگەرا ، پاشان فەرمووى : دايكت پۇلەپۇت بو بكات بەرم بەدو ، بەلام كابراى دوپروو ھەر سوور بوو ، وتى : نەوئەللأ بەرت نادەم ھەتا چاك نەبيت لەگەل دۇستەكانمدا ، چوارسەد كەس سەرپەتى و سى سەدى كلاًوپۇش لە ھەموو حالەتئىك بەرگريان ئىكردووم ، ئىستا تۆ دەتەويئت لە بەرەبەيانئىكدا درويئەيان بكةيت؟ سوئند بيت من كابرايەكم دەترسم شتىكم بەسەردايئت .

ئەم پىاوه دوپرووھەكە ھىشتا مانگىك بەسەر مۇسلمان بونيدا نەگوزەرا بوو . پىغەمبەرى خوا ﷺ دلى راگىركرد ، بەخشىنى بە ئەو فەرمانى پيدان كە لەمەدینە دەرچن و لەنزىكەيەو نىشتەجى نەبن ، ئەوہبوو دەرچوون بەرەو (اذرعات)ى شام ، كەمىكيان لەوى مانەو ئەوانى تريان لەناوچوون .

پىغەمبەرى خوا ﷺ مال و سامانەكەيانى ئى سەندن و دووقەلغان و سى شمشىرو سى پمى ئىدەرھىنا لەگەل پىنجىيەكى دەستكەوتەكانيان ، ئەوكەسەش ھەستا بەكۆكردەنەوہى دەستكەوتى شەرەكە (محمد)ى كۆپى (مسلّمە) بوو ^(۱).

^(۱) زاد المعاد (۲ / ۷۱ ، ۹۱ ، ابن مشام ۲ / ۴۷ ، ۴۸ ، ۴۹) .

غەزای قات (سویق)

لەکاتیڤدا کە (صفوان)ی کوپی (امیه) و (جولهکە) و دوو پووان خەریکی دەسیسەو پیلانگێزان بوون ، (ابو سفیان) بیری لەکارێکی کەم زیانی ناوبانگ زل دەکردهوه ، کە بەخێراییی بیکات ، تا پلەوپایەیی خێلەکەیی پی بپارێزێت و ، هیزی خۆی دەربخات ، ئاهی کردبوو کە ئاو بەرسەری نەکەوێت تا شەڕ لەگەڵ موحەممەددا نەکات ، دووسەد سواری لەگەڵ خۆیدا بردو تا سوێندەکەیی بەجی بهێنێت لەسەر جۆگە ئاوێکی پوو بەشاخی (نیب) دابەزی نزیک بوو لە مەدینە بەلام نەبوو بەپێژا بەپێژا هێرش بکاتە سەر مەدینە ، هەستا بەئەنجامدانی کارێک کە لەچەتەگەری دەچوو ، بەشەو بەشیۆهەکی نەینی نزیک قەراغی شار بووهو ، چووهلای (حیی) کوپی (اخطب) دای لە دەرگا ، نەبوو بیکاتە ژوورەوه ، چوو بۆ لای (سلام)ی کوپی (مشکم) سەرۆکی (بنی النضیر) و خاوەنی گەنجینەکەیان بوو لەوکاتەدا ، داوای هاتنە ژوورەوهی کرد ، فەرموویان ئێکەرد ، پێزی گرت و شەرابی پیشکەش کرد ، هەوڵەکەیی لای کەس نەدرکاند ، دواي ئهوه (ابو سفیان) هاتەوه لای هاوڕێکانی و ، مەفرەزەهەکی ناردن و ، چوونە سەر شوێنێکی قەراغی شاری مەدینە پێیان دەوت (عریق) لەویدا باخێکی خورمایان سووتاندو ، پایوکی ئەنساری هاوپەیمانێکیان بینی هەردووکیان کوشت و ، رایان کردەوه بەرەو مەککە.

هەوڵەکە گەیشتهوه بەپیغەمبەر ﷺ دەسبەجی بەدوایاندا چوو ، بەلام ئەوان خێرا تر رایان کردبوو ، لەرێگە (قات) یکی زۆریان فرێدا بوو لەگەڵ بێکی زۆر خۆراک و شەمەک بۆ ئەوهی لەراکردندا سووکەلە بن ، ئەوهبوو دەرپازبوو بوون لەدەستیان ، پیغەمبەری خوا ﷺ گەیشته (قرقره الکدر) ، پاشان گەپایەوه ، موسلمانان هەموو قارەتەکەیان کۆکردهوه ، ئەم بگهرو بەردەیان ناونا (غەزای قات) ، ئەم غەزایە لە مانگی ذی الحجة سالی (۲) کۆچی دواي جەنگی بەدر بەدوو مانگ پرووی دا ، پیغەمبەر ﷺ لەوشەڕەدا (ابا لبابه)ی کوپی (عبدالمنذر)ی بەسەر مەدینەوه جێهێشت^(۱).

(۱) زاد المعاد ۲/ ۹۰ ، ۹۱ ، ابن هشام ۲/ ۴۴ ، ۴۵ .

غزای (ذي امر)

ئەم غەزایە گەورەترین شالۆوی سەربازییە کە پێغەمبەری خوا ﷺ پێش
جەنگی ئوحدو سەرۆکایەتی کردبێت ، ئەم شالۆوی لە (محرم)ی سالی (۲) ی
کوچیدا ئەنجامدا .

هۆیکەیی ئەوەبوو ، هەواڵگرەکانی مەدینە هەواڵیاندا بەپێغەمبەر ﷺ کە
کۆمەڵیک زۆری خێلی (بنی ثعلبە) و (محارب) کووبوونەتەو، دەیانەوێت بدەن
بەسەر شاری مەدینەدا پێغەمبەری خوا ﷺ، لەگەڵ چوارسەدو پەنجا جەنگاوەری
پیاو و سوارو بەرێ کەوت، (عثمان)ی کوپی (عفان)ی بەسەر مەدینەو بەجێیشت.
لە ڕێگەدا کابرایەکیان گرت ناوی (جبار) بوو لە خێلی (بنی ثعلبە) کرایە
ژوورەو بۆ لای پێغەمبەر ﷺ پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی کرد بۆ ئیسلام موسلمان
بوو ، کردی بە هاوێلی بیلال و بو بەرێبەری موسلمانەکان بۆ سەر شوینی دوژمن.
دوژمنان کە هەواڵی هاتنی سوپاکەیی مەدینەیان بیست بە شاخ و داخدا
بلاوێیان لێکرد، پێغەمبەریش ﷺ بەخۆی و سوپاکەییو گەیشته شوینی
کووبوونەکەیان کە لەسەر ئاویك بوو، پێیان دەوت (ذي امر) لەو شوینەدا هەموو
مانگی (صفر)کەیی بەسەر برد ، لەسالی (۲)ی کوچیدا بوو، یان نزیکبوووە لەو
سالە، ئەم مانەوێە بۆ ئەوەبوو عەرەبە دەشتەکیەکان هەست بەهێزو دەسلاتی
موسلمانەکان بکەن و لییان بترسن ، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ گەرایەو بۆ
مەدینە^(۲).

کوشتنی (کعب)ی کوپی (أشرف)

(کعب)ی کوپی (أشرف) داخ لەدڵترین جولهکە بوو ، دژ بە ئیسلام و
موسلمانان ، زۆر ئازاری پێغەمبەری دەدا ﷺ و بە ناشکرا دژایەتی دەکرد.
لەتیرەیی (طیء)ی - بنی نەهان - بوو، دایکی لەخێلی (بنی النضیر) بوو،
کابرایەکی دەولەمەندی سەرومپی قوژی ناو خێلەکانی عەرەب بوو، یەکیک بوو لە
شاعیرەکانیان، قەڵاکەیی کەوتبوو باشووری ڕۆژەهلای مەدینە لە پشت مالهەکانی
(بنی النضیر)و.

^(۱) ابن هشام ۴/۲ ، زاد المعاد ۹۱/۲ ، دەئین هەولەکەیی (دعشور) یان (غورت)ی (محارب)ی لەم غەزایەدا بوو ،
بەلام راستتر ئەوێە کە لە غەزایەکی تردا بوو ، بروانە صحیح البخاری ۵۹۲/۲ .

که هه‌والی یه‌که‌م سه‌رکه‌وتنی موس‌ل‌مانه‌کان و کوشتنی پ‌اله‌وانه‌کانی
 قور‌ه‌یشی پ‌یگه‌یشته له‌به‌دردا و تبوی : ئه‌ری ئه‌و هه‌واله‌ راسته؟ ئه‌وانه پ‌یاوما‌قول
 و شای خه‌ل‌کین ، وه‌ل‌ل‌اهی ئه‌گه‌ر مو‌حه‌مه‌د ئه‌وانه‌ی کوشته‌ی ژێ‌رزه‌وی بۆ من
 باشته له‌سه‌رزه‌وی .

که هه‌والی سه‌رکه‌وتنی موس‌ل‌مانه‌کانی بیست ، ده‌ستی کرد به‌جینی‌ودان
 و خراپه‌ وتنی پ‌یغه‌مبه‌ر ﷺ موس‌ل‌مانه‌کان و پ‌یاوه‌ل‌دانی دوژمنه‌کانیان و ،
 هاندانیان دژ به‌ پ‌یغه‌مبه‌ر ، به‌وه‌شه‌وه نه‌وه‌ستا ، سواریبوو بۆلای قور‌ه‌یش له‌لای
 (المطلب) ی کو‌ری (ابی وداعه السهمی) دابه‌زی ، ده‌ستی کرد به‌خویندنه‌وه‌ی
 شی‌عرو گریان بۆ کوژراوه‌ موشریکه‌کانی (قلیب) ، بۆ ورژاندنی غیره‌تیان و
 قول‌ترکردنه‌وه‌ی پ‌ق و کینه‌یان دژ به‌ پ‌یغه‌مبه‌رو ، بانگی ده‌کردن بۆ شه‌پ‌کردن
 له‌گه‌ل‌یدا ، کاتی‌ک له‌ مه‌ککه‌ بوو (ابو سفیان) و موشریکان پرس‌یاریان ئی‌کرد : نایا
 ئاینی ئی‌مه‌ت به‌لاوه‌ خو‌شه‌ویست‌تره‌ یان ئاینه‌که‌ی مو‌حه‌مه‌دو هاوه‌له‌کانی ؟
 کامان له‌سه‌ر پ‌یگه‌ی هیدایه‌ته ؟ وتی : به‌راستی ئی‌وه له‌سه‌ر پ‌یگه‌ی هیدایه‌تن ،
 باشته‌ن ، له‌م باریه‌وه ئایه‌ت دابه‌زی ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أَوْتُوا نُصِيًّا مِنْ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ
 بِالْجِبِّ وَالطَّاعُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا﴾ النساء : ۵۰
 واته : نایا سه‌یری که‌سانێ‌ک ناکه‌یت که به‌هره‌یه‌کیان له‌ کتییی ئاسمانی پ‌ی‌دراوه ،
 که‌چی له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا باوه‌ریان به‌فالچی و جادووگه‌ریی هه‌یه ، ده‌باره‌ی
 ئه‌وانه‌ش که کافرن ده‌لێ‌ن : ئه‌وانه چاک‌ترن و پ‌ی‌بازی راستریان گرت‌وه له‌وانه‌ی که
 باوه‌ریان به‌ ئاینی ئی‌سلام هێ‌ناوه‌.

پاشان (کعب) به‌و شی‌وه‌یه‌ گه‌رایه‌وه بۆ مه‌دینه ، ده‌ستی کرد به‌هه‌رزه
 گوێی کردن به‌رامبه‌ر به‌ژنانی هاوه‌ل‌انی پ‌یغه‌مبه‌ری خوا ﷺ به‌و زمانه‌ پ‌یس و
 خراپه‌ی ئازاری ده‌دان.

ئیدی پ‌یغه‌مبه‌ری خوا ﷺ فه‌رمووی : ((ک‌ی ده‌توانی‌ت (کعب) ی کو‌ری
 (اشرف) له‌ناو به‌ریت ؟ چونکه به‌راستی ئازاری خوداو پ‌یغه‌مبه‌ری داوه‌)) (محمد) ی
 کو‌ری (مسلمه) و (عباد) ی کو‌ری (بشر) و (ابو نائله) که ناوی (سلکان) ی کو‌ری
 (سلامه) بوو برای شیرێ (کعب) بوو ، هه‌روه‌ها (الحارث) ی کو‌ری (اوس) و (ابو
 عبس) ی کو‌ری (حبر) خو‌یان ته‌رخان کرد بۆ ئه‌و کاره . فه‌رمانده‌ی مه‌فره‌زه‌که
 (محمد) ی کو‌ری (مسلمه) بوو.

ريوايه ته كان له باره‌ی كوشتنی (كعب) ی كورپی (اشرف) ه وه ده‌لین :- كه پیغه‌مبەر ﷺ فرمووی : كی ده‌توانیت (كعب) بكورتیت ، چونكه به‌راستی نازاری خوداو پیغه‌مبهره‌كه‌ی داوه؟ (محمد) ی كورپی (مسلمه) وتی: من نامادم پیغه‌مبهری خوا ، نایا حزه ده‌كه‌ی بیكوزم؟ فرمووی: به‌لی ، وتی: مؤلته‌م بده‌ری با خوم برؤم قسه‌یه‌كه‌ی له‌گه‌لدا بكه‌م ، فرمووی: برؤ قسه‌ی له‌گه‌لدا بكه‌.

(محمد) ی كورپی (مسلمه) چوو بۆلای (كعب) و پیی وت : به‌راستی ئه‌م پیاوه پیغه‌مبەر ﷺ هاتۆته لامان وداوای سه‌ده‌قه‌مان ئی ده‌كات ، شكست وامندووی كردوین.

(كعب) وتی : بیگومان كه ئیوه لیی بیزارن .

(محمد) ی كورپی (مسلمه) وتی : ئیمه به‌م حاله شوینی كه‌وتووین ، حزه ناكه‌ین به‌جیی به‌ئین تابزاین چی ئی به‌سه‌ر دیت ؟ ئیستا هاتووین به‌ قهرز هۆقه‌یه‌ك یان چه‌ند هۆقه‌یه‌ك كهمان بده‌یتی.

(كعب) وتی : باشه ، بارمته‌م ده‌ویت .

(ابن مسلمه) وتی : چیت ده‌ویت بۆت بارمته بكه‌ین ؟

وتی : ژنه‌كانتان.

(ابن مسلمه) وتی : چۆن ژنه‌كانمان داده‌نیین ، له‌كاتی‌كدا تۆ قۆزترین

پیاوی عهره‌بیت ؟

(كعب) وتی : كورپه‌كانتانم له‌ لا دابنن.

(ابن مسلمه) وتی : چۆن كورپه‌كانمان لای تۆ بییت ، جنیو به‌ ههریه‌كی‌كان

بدریت و پییان بوتريت : ئه‌مه بارمته‌ی هۆقه‌یه‌ك یان دوو هۆقه‌یه‌ . به‌لام چه‌كت بۆ بارمته ده‌كه‌ین.

به‌ئینی پيدا كه‌ بینه‌وه بۆلای . (ابو نائله) ش هه‌مان شیوه‌ی (محمد) ی

كورپی (مسلمه) ی كرد ، چوه لای (كعب) و چه‌ند ساتیک شیعیان بۆ یه‌كتری

خوینده‌وه ، پاشان پیی وت : (ابن ال‌شرف) دایكت سنگت بۆ بكوتیت ، من بۆ

شتیک هاتوومه لات ئه‌مه‌ویت بۆت باس بكه‌م ، به‌مه‌رجیک نه‌یدركینیت.

(كعب) وتی : باشه.

(ابو نائله) وتی : هاتنی ئه‌م كابرایه مه‌به‌ستی (پیغه‌مبەر بوو ﷺ) بوو به‌

به‌لا بۆ ئیمه ، عهره‌ب كه‌وتنه‌ دژایه‌تی كردنمان و ، ئابلقه‌یان له‌سه‌ردانین ،

هه موو ریځاگانیان لی گرتین ، تا مال و مندالمان زایه بوو ماندوو بووین ، خو مان و مال و منالمان تیاچووین ، قسه و گفتوگو بهرده وام بوو بهو شیوه یه که له گهل (ابن مسلمه) دا پروی دا (ابو نائله) له قسه کانیدا وتی : چهند هاوه لیکم له گهل دایه هه مان راویوچوونی منیان هه یه ، حهزم کرد بیانهنیم شتیان پی بفروشیته و چاک بیت له گهل یاندا.

(ابو نائله) و (محمد بن مسلمه) له وه دا که مه بهستیان بوو سه رکه وتنیان به ده ست هینا ، نیدی (کعب) به لایه وه ناسایی بوو که چه کی پی بدینایه و له گهل نه وانی تریشدا بونایه .

له شه ویکی مانگه شه وی چوارده ی مانگی ره بیعی یه که می سالی (۳) ی کوچی ، مه فرزه که له گهل پیغه مبهردا کوپوه وه له گهل یان چوو هه تا (بقیع الغرقد) و په وانه ی کردن و ، پاشان ناموزگاریی کردن و قهرمووی : (برون به ناوی خواوه ، خوایه هاوکاریان بکه) ، پاشان گه رایه وه مال و دهستی کرد به نویرکردن و پارانه وه له په روه ردگار.

مه فرزه که گه یشته قه لاکه ی (کعب) ی کوپی (اشرف) ، (ابو نائله) بانگی لی کرد ، هه ستا بیته خواره وه بولایان ژنه که ی که هیشتا تازه بووک بوو پیی وت : له م درهنگ وهخته دا بو کوپی دهچیت ؟ گویم له دهنگینکه ده لیت خوینی لی ده تکیته .

(کعب) وتی : نه وه (محمد) ی کوپی (مسلمه) ی برام و (ابونائله) ی برای شیریمه ، پیای پایه دار نه گهر بوکوشتنیش بانگ بکریته ده پوات به ده میه وه ، پاشان هاته دهر وه بولایان بونی عهتری له خو ی دابوو ، پرچی بهردابوه وه .

پیشتر (ابو نائله) به هاوه له کانی وت ، نه گهر (کعب) هات من قژی ده گرم و بونی پیوه ده که م ، که بینیتان من به ته وای ده ستم له سه ری گیربوو ، نیوه به شمشیر لی بدن ، که (کعب) دابه زیه ناویان ساتیک قسه ی له گهل دا کردن ، پاشان (ابو نائله) پیی وت : (ابن الاشرف) ده کریته به شیوی (عجوز) دا که میك بجینه خواره وه قسه کانی ترمان له وی ته وای بکه یین ؟ وتی : نه گهر نیوه پیتان خوش بیت قهیدی نیه . دهرچوون و که وخته پیاسه کردن ، له ریگه دا (ابو نائله) وتی : شه و نییه له شه وه بوخوشتتر ، (کعب) که یفی ده هات ، وتی : بوخوشتترین ژنی عه رب لای منه ، (ابو نائله) وتی : مؤله تم ده دهیت بونیکی سهرت بکه ؟ وتی : به لی دهستی خسته ناو قژی بونی کردو وتی : به هاوه له کانی چهند بونی خوشه .

پاشان که میکی تر پوشتن ، نهجا (ابو نائله) وتی : ئایا جاریکی تریش بوئی بکه موه ؟ (کعب) وتی : بهئی : (ابو نائله) دهستی خسته قژی (کعب) تا توندگرتی و دهستی لیی گیربوو ، وتی : دوژمنی خوا بکوژن ، دایانه بهر شمشیر ، همرابوو نه مرد ، نهجا (محمدی کوپی (مسلمه) پاچیکی هملگرت له پشتیهوه چهقاندیه سهر سییهندهی و خویدا بهسهریدا تا نووکی پاچهکه له بهرموسه لانیهوه دهچوو ، (کعبی) دوژمنی خوا هاواریکی نهونده توندی ئی بهرز بووهوو ، ههموو قه لاکهی بهخه بهر هیناو مرد ، خه لکی ناو قه لا ههموویان ناگریان داگیرساند ، مهفرهزه که گه پرایهوه له کاتی لیدانه کهیدا (الحارث) کوپی (اوس) سهره نوکی ههنديک له شمشیرهکان که میک برینداری کردبوو بوو ، خوینی له بهر دهچوو ، کاتیک مهفرهزه که گه یشتهوه (حره العرض) سهیریان کرد (الحارث) یان له گه لدا نیه ، که میک وهستان سهیریان کرد واهات : شوینی جینگه پییهکانیی کهوتبوو ، ههلیانگرت ، تاگه یشته (بقیع الغرقد) (الله اکبر) یان کردو پیغه مبهری خوا ﷺ فرمووی : یاخوا سهرفراز بن ، نهوانیش وتیان : له گه ل تودا پیغه مبهری خوا ، نهجا سهری دوژمنی خویان فریدایه بهرده می ، سوپاسی خوی کرد له سهر ناوبردن (کعب) ، نهجا تفی کرده سهر برینه کهی (حارث) چاک بووهوو نازاری نهما ^(۱).

که جوله که به کوشتنی (کعبی) سته مکاریان زانی ترس و سام و نیشته دلّه سهخته کانیان و ، تی گه یشتن که ئیتر پیغه مبهر له به کارهینانی هیژدا سل ناکات له که سیک که ناموژگاری دادی نهدا ، ریز له بهرژه وهندی کومه لگای ئیسلامه تی و ئاسایش و پهیمان نامه کان نه گرت ، بویه که سیان نه یوئرا ورتهی له ده موه ده بیت له سهر کوشتنی (کعب) ، به لکو بیدهنگ بوون و ، وایان نیشاندا که پابهندی پهیمان نامه کان دهبن و ، ملیان که چ کردو ، ماره ژه هراویه کان خیرا خویان کردهوه به کونه کانیاندا بو خوشاردنهوه.

بهو شیویه پیغه مبهر ﷺ بو ماویه که یه کلابوهوه بو پویه پویه بونهوهی نهو مهترسیانهی پینشینی ده کرد له دهرهوهی مه دینهوه پووی تی بگن ، موسلمانان کان بهو شیویه که میک باری سهرشانیان له ناوهوه سووک بوو ، که ده میک بوو نه گه ری نهو هیان داناوو له پریکدا دهستی بوه شینین .

^(۱) دریزهی ئەم بەسەر ها ته مان وەرگرتوو له (ابن هشام) ۵۱/۲ ، ۵۲ ، ۵۳ ، ۵۴ ، ۵۵ ، ۵۶ - ۵۷ ، ههروهه له (صحيح البخاری) ۱/ ۳۴۱ ، ۴۲۵ ، ۲/ ۵۷۷ ، ههروهه له (سنن ابی داود) ههروهه له (سنن ابی داود) له گه ل (عون العبيد) ۴۲/۲ ، ۴۳ ، و (زاد المعاد) ۹۱/۲ .

غەزای (بحران)

ئەم غەزايە گروپىكى گەرەى گەپۆك بوو سى سەد جەنگاۋەر دەبوون ،
 پىغەمبەرى خوا ﷺ سەرۆكايەتى كىردن لە مانگى (رىيىى دوۋەمى) سالى (۲)ى
 كۆچىدا بەرە شۆيىنىك ناۋى (بحران) بوو ، شۆيىنىكە لە (حىجان) سەر بە ناۋچەى
 (نزغ)ە مانگى رەيىىى دوۋەم و پاشان مانگى جەمادى يەكەمىشى لە (سالى سىنى
 كۆچى) لەۋى بىردە سەر ، پاشان گەرايەۋە بۇ مەدىنە ، شەپرى توۋش نەبوو^(۱) .

سرىيەكەى (زىد) ى كۆرى (حارثە)

ئەم سرىيە دواترىن و سەرگەۋتوتىرىن سرىيە گەرۆكى شەپرى بوون كە
 مۇسلمانەكان پىش ئوحد پىنى ھەستابىن ، لەمانگى جەمادى دوۋەمى سالى (۲)ى
 كۆچىدا پەۋىدا .

دىرژەى باسەكەم بەم شىۋەيە ، دۋاى جەنگى بەدەر قورەيشىيەكان كەۋتبوۋنە
 دلە راۋكى و پشۋىۋى ، ھاۋىن ھات و ۋەرزى كارۋانى پەۋە شام نىزىكتە پەۋە ،
 خەمىكى كەيان بۇ دىروست بوو .

(صفوانى كۆپى (امىيە) كە بۇ سەرۆكايەتى كارۋانى ئەمسالى قورەيشىيەكان
 بەرە شام ھەلبىزىردا بوو ، وتى بەقورەيش: موحەممەد ھاۋەلەكانى رىگەى بازىرگانىيان
 لى تىكداۋىن ، نازانىن چى بىكەين لەھاۋەلەكانى و ، ئەۋانە كەنار دەريا جى ناھىلن ؟
 خەلكى كەنارى دەرياش لەگەلىانن و زۆرەشيان چوۋنەتە ناۋايانەۋە ، نازانىن لەكۆيۋە
 بېۋىن ؟ ئەگەر لىرە دانىشش و ھىچ نەكەين مائەكەمان دىخوۋىن و ، ھىچى نامىنىت ، ژيانى
 مەككەش بەندە بەبازىرگانى ھاۋىنەۋە بۇ شام و بەزىستانەۋە بۇ جەبەشە .

لە بارەى ئەم مەسەلەيەۋە گەفتوگۆى زۆر كرا ، (اسودى كۆپى (عبد المطلب)
 بە (صفوانى) و ت : لاشانى رىگەى كەنار دەريا بەردەۋ رىگەى عىراق بىرەبەر . ئەۋە
 رىگەيەكى زۆر دوۋرو دىرژەۋ دەيىت بەناۋ (نجد)دا بېۋىت بەرەۋ شام و لە دوۋرىيەكى
 زۆرەۋە لاي پۆژەۋەلاتى مەدىنە بىگرىت ، قورەيش ھىچيان لە بارەى ئەۋ رىگەيەۋە
 نەدەزانى ، (اسودى كۆپى (عبد المطلب) ئامارژەى كىرد بۇ (صفوان) كە (فراى)ى
 كۆپى (حىيان) لەخىللى (بنى بكر بن وائل) بىكاتە رىبەرى و رىنىۋىنى بىكات بۇ ئەۋ
 سەفەرە .

^(۱) ابىن ھشام ۲/ ۵۰ ، ۵۱ ، زاد المعاد ۹۱/۲ جىاۋازى ھەيە لەسەر مۇى ئەم جەنگە ، وتراۋە كە ھەۋالگرانى
 مەدىنە ، ھەۋاليان ۱۱ بە پىغەمبەر ﷺ كە (بنى سليم) ھىزىكى زۆريان كۆكىردتەرە بۇ ھەلگوتانە سەر مەدىنە و
 دوۋرۋەرى ، وتراۋىشە: بەلكو سوپاكەى بۇ قورەيش دەرچۋە ، (ابىن ھشام) و (ابىن القىم) باشى ئەم رايەيان
 كىردۋەۋە قەسيان لەسەر پاي يەكەم نەكردۋە ، چۈنكە مائەكانى (بنى سليم) نا كەۋ ئەۋناۋچەى (نزغ) بەلكو
 دەكەۋنە (نجد) و زۆر دوۋرىن لەۋناۋچەى (نزغ) ھەۋە .

کاروانه‌که‌ی قورده‌یش دەرچوو (صفوان)‌ی کوپری (امیه) به‌رپرسی بوو ، به‌رنگه تازه‌که‌دا چوون ، به‌لام هه‌والی ئهم کاروانه‌و ئاراسته‌ی رینگه‌که‌ش گه‌یشته‌وه مه‌دینه ، ئه‌مه‌ش به‌شیوه‌یه‌که بوو ، (سلیط)‌ی کوپری (نعمان) موسلمان بوو . له دانیشتنیکی شهرباب خواردنه‌وه‌دا دانیشتبوو . ئه‌وکاته هیشتا شهرباب حه‌رام نه‌که‌رابوو . له‌گه‌ل (نعیم)‌ی کوپری (مسعود الاخصی) دا ئه‌وکاته هیشتا موسلمان نه‌بوو بوو کاتی‌که که سه‌رخۆش ده‌بی‌ت و ، وردو درشتی رینگه‌ی کاروانه‌که‌و نه‌خشه‌که‌ی له‌ده‌م دهرئه‌چیت ، ده‌سه‌به‌جی (سلیط) خۆی ده‌گه‌یه‌نیته لای پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌سه‌ره‌اته‌که‌ی بۆ ده‌گه‌رینه‌وه .

خیرا پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ سه‌د سوارێک کۆده‌کاته‌وه به سه‌رۆکایه‌تی (زید)‌ی کوپری (حارثة الکلبی) سازیان ده‌کات و ، به‌په‌له‌و له‌ناکاودا ده‌ده‌ن به‌سه‌ر کاروانه‌که‌دا . له‌کاتی‌که‌دا کاروانچیان له‌سه‌ر کانیاوینکی خاکی (نجد) لایاندا بوو پیی ده‌لین (قرده) دایان به‌سه‌ر هه‌موو کاروانه‌که‌دا ، (صفوان) و پاسه‌وانه‌کانی جگه له پاكردن و خۆ قوتار کردن هه‌چیان بۆ نه‌مايه‌وه .

موسلمانه‌کان رېبه‌ری کاروانه‌که (فرات)‌ی کوپری (حیان) یان ده‌ستگیر کرد ، و تراوه دوانی تریشی له‌گه‌لدابوو به‌ریکی زۆر ده‌فری زیویان غه‌نیمه‌ت کرد که کاروانه‌که هه‌لی گرتبوو ، نرخێ شته‌کان به سه‌ده‌زار خه‌ملینرا ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پاش دهرکردنی پینچ یه‌که هه‌موو ده‌ستکه‌وته‌که‌ی دابه‌شکرد به‌سه‌ر به‌شداربوانی سه‌ریه‌که‌داو له‌ویشدا له‌سه‌ر ده‌ستی پیغه‌مبه‌ردا ﷺ ، (فرات)‌ی کوپری (حیان) موسلمان بوو ^(١) .

ئهمه کاره‌ساتینکی سه‌خت و نه‌گه‌یه‌یه‌کی گه‌وره‌بوو له‌دوای به‌در تووشی موشریکان بوو ، ئه‌وه‌نده‌ی تر دل‌ه‌راوکیی قورده‌یش زیادی کردو خه‌م و په‌ژاره دلی گرتن ، ئیدی له‌به‌رده‌میاندا هه‌چ نه‌ما جگه له‌دوو رینگه ، یان ئه‌وه‌یه وازبه‌ینن له مله‌وپی و لوتبه‌ری خویان و رینگه‌ی ئاشتی و ئاشتبوونه‌ته‌وه بگرنه‌به‌ر له‌گه‌ل موسلمانه‌کاندا ، یان ده‌بی‌ت هه‌ستن به‌جه‌نگینکی سه‌رانسه‌ری وها که پۆل و په‌لوه‌پایه‌ی جارانیان بۆ بگه‌رینه‌وه ، هه‌زی موسلمانان سه‌رکوت بکه‌ن ، به‌شیوه‌یه‌کی ده‌سه‌لاتیان نه‌هه‌یلت له‌م شوین و ئه‌و شویندا ، مه‌که‌که رینگه‌ی دووه‌می هه‌لبه‌زارد ، داواکاری تۆله‌کردنه‌وه‌و خۆ ئاماده‌کردن بۆ شه‌رکردن له‌گه‌ل موسلمانه‌کاندا زیادی کرد به‌خۆسازدانینکی ته‌واوه‌تی و ، به‌نیازی هه‌لکوتانه سه‌ر موسلمانه‌کان له‌ماله‌کانی خۆیاندا ، ئه‌مانه‌و ئه‌و پووداوانه‌ی پێشتریش پێ خۆشکه‌ریکی به‌هه‌یزبوون بۆ هه‌لگیرسانی شه‌ری ئوحد .

^(١) ابن هشام ٥٠/٢ ، ٥١ فقه السيرة ل ١٩٠ ، رحمة للعالمين ٢/٢١٩ .

(غەزای ئوحد) و

خۇ ئامادەکردنى قورەيش بۇ شەرى تۆلەسین

مەككە ئاگر لەجەرگ و ھەناوی بەربوو بەھوی کارەساتی جەنگی بەدرو
ئەو شکستە گەرەو کوزرانی پیاوماقولاڭ و پالەوانەکانیانەو، ئارەزووی تۆلەو
ھەق سەندنەو ھەیان لەناخدا دەجولاندن ، تارادەیک گریانیان لەسەر کوزراوانی بەدرو
قەدەغە کردبوو ، بەخیرایش نەچوون بەدەم دیلەکانیانەو نەبادا موسلمانەکان
ھەست بکەن بەرادەیی خەم و پەژارەیی دلایان.

پاش غەزای بەدرو قورەیشیەکان ریککەوتن لەسەر ھەستان بەجەنگیکی
سەرانسەری دژ بەموسلمانەکان بەشیوەیک شیفای دلایان بدات و ، ئاگری
دەروونیان دامرکینیتەو دەستیان کرد بەخۆسازدان بۆ ئەو جەنگە .

(عکرمە)ی کوپری (ابو جەهل) و (صفوان)ی کوپری (امیە) و (ابوسفیان)ی
کوپری (حرب) و (عبداللە)ی کوپری (ابی ربیعە) لە ھەموو سەرکردەکانی تری
قورەیش زیاتر دلایان گەرم بوو بۆ ئەنجامدانی ئەو شەپەرە.

یەكەم کاریك کردیان ئەو بەربوو ئەو کاروانەیی بەھویەو جەنگی بەدرو پویدا
دەستیان بەسەرراگرت و ، وتیان بەو کەسانەیی مائیانی تێدابوو ، ئەو گرووی
قورەیش ، موحمەد تاقیکردنەتەو چاکترینی کەسەکانی ئیووی کوشت ، بەم
سامانە یارمەتیمان بدەن با جەنگی پی بکەین لەگەڵ موحمەددا ، بەلکو تۆلەیی
لێکەینەو ، بەدەمیانەو ھاتن و ، فروشتیان بریتی بوو لە ھەزار وشترو
پارەکەش بایی پەنجا ھەزار درھەم بوو ، لەم بارەییەو خواي گەرە ئایەتی ناردە
خوارەو : ﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ
عَلَيْهِمْ حَسْرَةٌ ثُمَّ يَغْلِبُونَ ﴾ الانفال : ۳۶ واتە : بی باوەرمان پارەو مالی خویمان خەرج دەکەن
بۆلادان لەرێگەیی خدا ، ئەوانە پارەیی خویمان خەرج دەکەن و ، پاشان لە دواپۆژدا
دەبیتە پەشیمانی بۆیان و ژێریش دەکەون.

پاشان رینگەیی خۆبەخشی کرایەو بۆ ھەرکەسیك حەزبکات ، لە حەبەشی
و خێلی کینانەو تێھامە بۆ شەر کردن لەگەڵ موسلمانەکاندا ، بۆ ئەم مەبەستەش
چەندین رینگەیی ھاندانیان گرتەبەر ، تارادەیک (صفوان)ی کوپری (امیە) ھەستا
بەفریودانی (اباگرە)ی شاعیر کە لە شەری بەدردا بەدیلی گیرا بوو ، پیغەمبەر ﷺ

به‌بی بهرام‌بهر به‌ری دابوو ، په‌یمازی ئی وەرگرتبوو که دژی نه‌وه‌ستیت‌هوه (صفوان) کلاوی نابوه سهر ئه‌م پیاوکه‌هه‌ستیت به‌هاندانی خیل‌ه‌کان دژ به‌موسلمان‌ه‌کان و ، به‌لیننی پیدابوو که ئه‌گهر له شه‌ره‌که به‌زیندویی هاته‌وه ده‌وله‌مندی بکات ، ئه‌گهر مردیش که‌فاله‌تی که‌چه‌کانی بکات ، ئیدی (ابو غره) هه‌ستا به‌هاندانی تیره‌کان به شیعره‌کانی و هه‌ست و ناخی ده‌بزواندن ، هه‌روه‌ها شاعیریکی تریشیان هه‌ل‌بژارد بوو بۆ هه‌مان کار ناوی (مسافعی) کوری (عبد مناف الجمحی) بوو.

(ابو سفیان) یش پاش گه‌رانه‌وه‌ی له‌جه‌نگی (قاوت) و بی ئومید بوونی و زایه‌کردنی بریکی زۆر له ئالف و قاوتی سوپاکه‌ی له هه‌موو که‌سیک زیاتر هانی خه‌لکی ده‌دا دژ به‌موسلمان‌ه‌کان.

ئه‌وه‌ی زیاتر قوربه‌که‌ی خه‌ست کرده‌وه ، ئه‌گهر راست بی بلین: ئه‌وه‌ی بلیسه‌ی ئاگره‌که‌ی زیاترکرد ئه‌و کاره‌ساته‌ بوو که له‌م دوا‌ییدا به‌سهر قوربه‌یشدا هات له‌پێگه‌ی سریه‌که‌ی (زیدی) کوری (حارث) و ئه‌و زیانه‌گه‌وره‌یه‌ پشته‌ی ئابووری قوربه‌یشی نوشتانه‌وه ، ئه‌وه‌نده‌ قاروخه‌فتی خه‌ستبووه‌ دلیانه‌وه‌ سنووری نه‌بیست ، ئیدی په‌له‌کردنی قوربه‌یش بۆ یه‌کلایی کردنه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌که‌ له‌نیوان خۆیان و موسلمان‌ه‌کاندا زیاتری کرد.

ژماره و سه‌رگردایه‌تی سوپای قوربه‌یش

که‌سال هاته‌وه مه‌که‌یه‌یه‌کان ئاماده‌یی ته‌واویان وەرگرتبوو ، سی‌هه‌زار جه‌نگاوه‌ر له قوربه‌یش و ها‌وپه‌یما‌نه‌کانیان و حه‌به‌شیه‌ موشریکه‌کان کۆببونه‌وه ، سه‌رکرده‌کانی قوربه‌یش پێیان وابوو که ژنان له‌گه‌ل خۆیادا به‌رن ، تا ئه‌وه‌ کاریگه‌ری زیاتر بیست بۆ پاک‌یشتانی پیاوان و به‌رگری کردن له‌حورمه‌ت و شه‌ره‌فیان ، ژماره‌ی ژنان له شه‌ره‌که‌دا (١٥) بوو، به‌هۆی سی هه‌زار وشتره‌وه سوپاکه‌یان گوێزایه‌وه ، دووسه‌د سوارچاکیش ^(١) به‌دریژی پێگاکه‌ له‌ئهم لا‌ولای سوپاکه‌وه ده‌پوشتن، حه‌وت سه‌د قه‌لغانی خۆپارێزیشیان پێ بوو.

سوپای مه‌که‌که‌ ده‌که‌وێته‌ جو‌له

پاش ئه‌م ئاماده‌گییه‌ ، سوپای مه‌که‌که‌ که‌وته‌ری به‌ره‌و مه‌که‌که‌، ئاهو حه‌سه‌ره‌ته‌ کۆنه‌که‌ ناگری به‌ردابوو له‌جه‌رگیان و ، ئه‌م شه‌ره‌ سوکنا‌یی به‌د‌ل‌دا ده‌هینان .

^(١) زاد المعاد ٩٢/٢ باسکراوه له (فتح الباری) یشتا باسی سه‌د ئه‌سپ هاته‌وه ٣٤٦/٧ .

هه والگريه كانى پيغه مبهري ﷺ

هه والى جوولهى دوژمانيان پيده گات

(عباس) ى كوپى (عبدال مطلب) چاودىرى جموجول و ئاماده گى سهربازه كانى قورپه شى ده كرد ههركه ئهم سوپايه كهوته جووله، (عباس) نامه يهكى به پهلەى نووسى بۆ پيغه مبهري ﷺ، دريژهى دهنگوباسى سوپاكهى تيدا بو.

نيرواوهكهى (عباس) به پهلە كهوته پرى، ئه وهنده خيرا پوشت ماوهى نيوان مهككهو مهدينهى به سى پوژ بى كه پينچ سهه كيلومهتر دهبيت، نامهكهى دايه دهست پيغه مبهري ﷺ له مرگهوتى (قبا) بو.

(ابى) كوپى (كعب) نامهكهى بۆ خويندهوه، فهرمى پيدا كه نهينى بياريزيت و، به پهلە گهرايهوه بۆ مهدينه و باسى مهسهلهكهى لای سهركرده كانى كوچكهران و ئه نساريه كان كرد.

خو ئاماده كردنى موسلمانان بۆ حالهتى ناكاو

ئاگاهى له مهدينه دا ئى درا، پياوان هه ميشه چهكيان پى بوو، لهكاتى نوويزيشدا لييان نه دهكردهوه نه بادا شتيك روو بدات.

مهفره زهيهكى ئه نساريه كان كه (سعد) ى كوپى (معان) و (اسيد) ى كوپى (حضير) يان تيدا بوو ههستان به پاسه وانى كردنى پيغه مبهري ﷺ به چهكهوه تا به ره بهيان له بهر دهركه كيدا ده وهستان.

له سهه هه موو ريگه كانى ده ره وهى مهدينه مهفره زهى چهكدار دانرابوون، بۆ حالهتى ناكاويش چههه گروپيكي موسلمانه كان. بۆ زانينى جموجولى دوژمن. هه لدهستان به چاودىرى كردنى ئه و ريگاوبانهى كه له وانه بوو موشرىكان لييه وه هيرش بهين بۆ سهه موسلمانه كان.

سوپاي مهككه به ره وه قه لاكانى مهدينه دهكه ويته پرى

سوپاكهى قورپه شى له ريگه سهه ركهيه باوهكهى پوژئاواوه كهوته پرى، كه گه يشتنه ناوچهى (الابواء)، له ويذا (هند) ى كچى (عتبه)، ژنى (ابو سفيان) پيشنيارى كرد گوپى دايكى پيغه مبهري ﷺ هه لدهنه وه، به لام سهركرده كانى قورپه شى ريگه يان نه داو، ترسان له چاره نووسى خراپى ههستان به و جوهره كارانه.

پاشان سوپاكهى مهككه كهوته وه پرى تا له مهدينه نزىك بوه وه، دۆلى (العقيق) ى گرته بهر پاشان لييه وه لای دا به ره و لای راست، تا له نزىك ئو حوده وه له شوئنيكدا كاروانيان خست پى ده لين (عينين) له ناوه وهى (السبخة) دا، له سهه

جوڳه ئاويكى دەمى دۆلەكەدا كە دەكەويىتە باكوپرى مەدينەوہ . روژى ھەينى شەشى مانگى شەوالى سالى سىيەمى كوچى لەم شوينەدا ئوردويان دروست كرد .

ئەنجومەنى راويژكارى پىكھات

بۇدانانى ئەخشەي بەرگرى كردن

ھەوالڭرىھەكانى مەدينە ھەوالەكانى مەككەيان يەك لە دواى يەك ھىنا ، تادواين ھەوال كە دروست كردنى سەربازگەكە بوو ، لەويدا پىغەمبەرى خوا ﷺ ئەنجومەنىكى بالاي راويژكارى دانا ، ئالوويىرى راوبوچونەكانى تىدا كرابوو ، بۇ ھەلوئىست وەرگرتن و ، ھەوالى خەونىكى خوى پىزراگەيانندن و ، فەرمووى : (وہللاھى خدا بەخىرى بگىرئىت ئەمشەو خەونىكم بىنى ، مانگايەكى سەرباوم بىنى و ، بىنىم نوكى شمشىرەكەم كەلىكى تىكەوتىبوو ، ھەروھە سەيرم كرد دەستم چوو بوو بەقەلغانىكى پتەودا ، ئەنجا پىغەمبەر ﷺ خەونەكەى والىكدایەوہ ، كە لەسەر بىرىنى مانگاگە برىتتە لە شەھىدبوونى ھەندىك لە ھاوہلەكانى و ، كەلبوونى شمشىرەكەش بەپىكرانى پياويكى ئال و بەيتى خوى لىكدایەوہ ، قەلغانەكەشى بەشارى مەدينە لىكدایەوہ .

پاشان راى خوى خستە بەردەست ھاوہلەكانى و پى وابوو كە باشترىاىە لە مەدينە نەپۇنە دەرەوہو ، خويان لەقەلاكانىدا پەنابدەن ، ئەگەر موشرىكان لە سەربازگەكانىدا مانەوہ ئەوا جىگەو رىگەيان زورخراپ دەبىت و ھىچ سوودىكىشى نابىت ، ئەگەر ھاتنە ناو مەدينەيشەوہ موسلمانان شەرى كۆلن و كۆلانيان لەگەلدا دەكن و ، ژنانىش لەسەر مالەكانەوہ . ئەمە راى پىغەمبەر بوو (عبداللەى كوپرى (ابى كوپرى (سلول) سەركردەى دووپوان كە بەسيفەتى يەكىك لە سەركردەكانى خەزرج لەويدا ئامادە بوو ، ھەمان راى پىغەمبەرى ھەبوو ، وا دياربوو ھەماھەنگ بوونى راىەكەى لەگەل راوبوچونەكەى پىغەمبەردا لەبەرئەوہ نەبوو كە ئەو ھەلوئىستە بەراست بزانىت ، بەلكو بۇ ئەوہبوو تابتوانىت ژىر بەژىرى خوى لە شەركە بەزىتەوہو كەس پىي نەزانىت ، ويستى خوى گەورەش وابوو كەخوى و ھاوپىكانى بۇ يەكەمجار لەبەردەم موسلمانەكاندا ئابروويان بچىت و ، ئەو دەمامكەيان بەسەرەوہ لاچىت كە بىباوہرى و دووپوويىەكەيانى حەشاردابوو ، موسلمانەكانىشى لە تەنگەتاوترىن ساتدا ئەو مارە ژاراويانە بىينن كە لەناو كارژو بەرگ و دەمامكەكانىندا دەجولانەوہ .

هەندىك لەو ھاوێلە دڵگەرمەنەى كە پوژى بەدريان لەكيس چوو بوو ،
داوايان كرد لە پيڤەمبەر ﷺ كە بچيڤتە دەرەووە ، زۆريان ئىكرد تا رازى بيٽ ، تاواى
ليهاى يەكيان وتى : پيڤەمبەرى خوا ئاواتمان دەخواست بۆ ئەم پوژەو لە خوا
دەپارايەنەو كە بيٽە دى ، ئەو تا خواى گەورە بۆى هيناوين و نزيك بوٽەو ، بپو
دەرەووە بۆلاى دوژمنەكانت ، باوانەزانن لىيان دەترسين .

(حمزە)ى كوپرى (عبد المطلب)ى مامى پيڤەمبەر خوا ﷺ سەرمەشقى ئەو
دڵگەرمەنە بوو ، پيشتريش بپرندەى شمشيرەكەى خۆى لە غەزائى بەدرا ديپوو .
وتى : بە پيڤەمبەرى خوا ﷺ : سويندم بەو كەسەى قورئانى بۆ تۆ ناردووە دەم لە
نان نادەم هەتا لە دەرەووەى مەدينەدا شەريان لەگەڵدا نەكەم .

پيڤەمبەريش ﷺ لەبەردەم راي زۆرينەدا رايەكەى كشانەووە ، راي گشتى
جنگير بوو ، كە چوونە دەرەووە لە مەدينە ، پرووبەروو بوونەو لە مەيدانى جەنگدا .

بەش بەشكردنى سوپاي ئىسلام و

دەرچوونى بۆ مەيدانى جەنگ

پاشان پيڤەمبەرى خوا ﷺ نويزى هەينى بۆ خەلكەكە كرد ، وتاريكى
بوڤدان و هانى دان بۆ خۆكۆكردنەووەو جيهاد كردن و ، هەوائى پيدان كە ئەگەر ئارام
بگرن سەردەكەون ، فەرمانى پيدان كە خويان ئامادە بكەن بۆ دوژمن ، خەلكى بەو
دەلخۆش بوون .

پاشان نويزى عەسرى پيكردن ، خەلكى لە هەموولايەكەو كۆبوو بوونەو
، پاشان چوو مالهەو ، هەردوو ھاوێلەكەى (ابوبكر) و (عمر)ى لەگەڵدا بوو ،
میزەريان لەسەرى پيچاو ، خۆشى چەكى بەست و ، دوو زنجير بەستى لەبەر كردو
شمشيرى كردە مل و هاتە دەرەووە بۆ ناو خەلك .

خەلك چاوەروانى دەرچوونى پيڤەمبەريان دەكرد ، (سعد)ى كوپرى (معاذ)
و (اسيد)ى كوپرى (حضير)يش بە خەلكەكەيان وتبوو : ئيوە پيڤەمبەرتان ناچاركرد
ﷺ بۆ دەرچوون لە مەدينە ، كارەكە بەدەنەو دەستى خۆى ، هەموويان پەشيمان
بوونەو لەو كارەى خويان ، كە پيڤەمبەر ﷺ هاتە دەرەووە ، عەرزيان كرد :
پيڤەمبەرى خوا بەراستى مەبەستمان سەريپيچى كردنى فەرمانى تۆ نەبوو ، چۆنت
پى خۆشە وابكە ، ئەگەر حەز دەكەيت لە مەدينە بمينيئەو بەو شيئەيە بكە ،

پینگەمبەرى خوا ﷺ فرموى : ھەر پینگەمبەرىك جل و بەرگى شەپرى پۆشى نابىت لاي بدات ، تا ئەو كاتى خودا نىوان ئەو دوزمەنەكەى يەكلا دەكاتەو .

پینگەمبەر ﷺ سوپاكەى كرد بەسى بەشەو :

۱. كەتیبەى كۆچكەران ، ئالاکەيانى دايەدەست (مصعب)ى كۆرى (عمیر)ى (العبدى)

۲. كەتیبەى خىلى ئەوس لە ئەنسارىەكان ، ئالاکەيانى دايەدەست (اسید)ى كۆرى (حضر)

۳. كەتیبەى خىلى خەزرج لە ئەنسارىەكان ، ئالاکەيانى دايەدەست (حباب)ى كۆرى (المنذر)

سوپاكە لەھەزار چەكدار پىكھاتبوو ، سەد زنجىرەست و پەنجا ئەسپ سوراين تىدابوو^۱ ، وتراویشە كەھىچ ئەسپ سوراين لەگەندا نەبوو ، (ابن ام كتوم) ى بۇ نوێژكردن بەجىھىشت لە مەدىنە بەسەر ئەوانەو كە ما بوونەو ، ئەنجا فرمانىدا بەرىكەون ، سوپاكە بەرەو باكور كەوتەپرى ، ھەردوو (سعد)ە كە بە زنجىرەندەو بەبەردەم پینگەمبەردا پۆشتن كە لە (ثنية الدواع) تىنەپەرىن پینگەمبەر ﷺ كەتیبەى كە چەكدارى پۆشتەو پەرداخى بينى بەجيا لەسوپاكە بەرىو دەھاتن ، فرموى : ئەوانە كىن ؟ ھەوالى دراىە ئەوانە جولەكە ھاوپەيمانەكانى خەزرجن ،^۲ ھەزەكەن لەگەلتاندا بەشداری شەپرى موشرىكان بكەن ، فرموى : ئايا ئەوانە موسلمان بوون ؟ وتیان : نەخىر ، ئىدى پینگەمبەر ﷺ پازى نەبوو يارمەتى لە كافران وەربگرىت بۇ شەپركردن لەگەل موشرىكاندا.

نمایش كردنى سوپاكە

كاتىك گەيشتە شوئىنىك پىي دەلئىن : (الشيخان) سەيرىكى سوپاكەى كرد ، ھەرچىەكى بينى كەم تەمەن بوو كە بەرگەى ئەو شەپە ناگرىت گىپرايەو ، ئەوانە ئەم كەسانەيان تىدابوو ، (عبداللە)ى كۆرى (عمر)ى كۆرى (خطاب) و (اسامە)ى كۆرى

^۱ / ئەحمەد نەسائى و حاكم و (ابن اسحاق) گىپرايانەتەو .

^۲ / (ابن القيم) لە (الهدى ۹۲/۲) دا ئەمەى وتوو ، (ابن حجر) دەلئىت ئەمە ھەلەيەكى ئاشكرايە ، (موسى) كۆرى (عقبە) سوورە لەسەر ئەوەى ھىچ سوارىكىيان لەگەندا نەبوو ، (واقى) یش دەلئىت پینگەمبەر ﷺ ئەسپەكەى (ابى بردە) يان لەگەندا بوو ، (فتح البارى) ۲/ ۲۵۰ .

^۳ / (ابن سعد) رىوايەتى كردوو ، تىابىدا ھاتوو ئەو تاقمە (بنى قينقاع) بوون ۲/ ۲۴ ، پوونىشە كەپىشتەر (بنو قينقاع) لەناوچەكە دەرگرايون .

(زید) و (اسید) ی کوپی (ظهیر) و (زید) ی کوپی (ارقم) و (عرا به) ی کوپی (اوس) و (عمرو) ی کوپی (حزم) و (ابوسعید الخدری) و (زید) ی کوپی (حارثة) ی ئەنساری و (سعد) ی کوپی (حبه) و، له ناویاندا باسی (براء) ی کوپی (عازب) یش کراوه، به لأم بوونی فهرموده که ی له بوخاریدا به لڤه له سهر به شداری کردنی له و غه زایه دا.

پیغه مبهەر ﷺ رپڤه ی دابه (رافع) ی کوپی (خدیج) و (سمره) ی کوپی (جندب) هر چهنده منالیش بوون، له بهر نه وه ی (رافع) له تیر هاویشتندا کارامه بوو، (سمره) وتی: من به میترتم له (رافع) و دهیدم به زه ویدا، که نه وه وهاله درا به پیغه مبهەر ﷺ فهرمانی پیدان زۆرانبازیه ک بگرن، زۆرانبازیان گرت (سمره)، (رافع) ی دا به زه ویدا، ئەنجا پیغه مبهیری خوا ﷺ مۆله تی به ویشدا به شداری بکات.

مانه وه له نیوان ئوحوود و مه دینه دا

له ویدا بوون ئیواره یان به سهر هات، نوێژی شیوانی کردو، پاشان نوێژی خه وتنانیشی کردو، له ویدا مایه وه. په نجا پیاوی هه لبرارد بو پاسه وانی سهر بازگه که و دهوړو خولی بدن، (محمد) ی کوپی (مسلمه) ی ئەنساری سهر کرده یان بوو، پالنه وانی سهر به که ی کوشتنی (کعب) ی کوپی (اشرف)، (نکوان) ی کوپی (عبد قیس) یش به تاییبه تی پاسه وانی پیغه مبهیری ده کرد ﷺ.

یاخی بوونی (عبدالله) ی کوپی (ابی) و هاوړپڤکانی

پیش که میك له هه لهاتنی بهر به یان ده رچوو، که گه یشته (شوط) نوێژی به یانی کرد، زۆر نزیکبوو له دوژمنه وه، دهیبینن و نه وانیش نه میان دهبینی، له ویدا (عبدالله) ی کوپی (ابی) دووړوو یاخی بوو، به خوی و سیسه د جهنگاوه ره وه پاشه کشه ی کرد که دهیکرده سییه کی سوپاکه و پیاان وتن: نازانین له سهرچی خو مان بدین به کوشته؟ خوی واپیشاندان که نا ره زایه له سهر نه وه ی پیغه مبهەر ﷺ وازی له را که ی نه و هیناوه و به گوئی خه لکی تری کردوه.

گومانیش نه بوو له ودا که نه و خو تاک کردنه وه یه له بهر نه وه هویه نه بوو پیشانی دا گوايه پیغه مبهەر ﷺ وازی له را که ی نه و هیناوه، وه گهرنا ده رچوونی له گه ل سوپاکه ی پیغه مبهردا ﷺ هیچ مانایه کی نه بوو، بگهره نه گهر هویه که ی نه وه بوايه هر له سهره تاوه له سوپاکه ی جیا ده بووه، به لکو مه بهستی سهره کی له و یاخی بوونه - له وکاته هه ستیاره دا - نه وه بوو پیشوی و شپرزهی له ناو سوپای

موسلمانەکاندا بنیتەووە لەبەرچاو گوێی دوژمنەکانیاندا زۆربەی سوپاکە لە پیغەمبەر ﷺ بتهکیتەووە، ئەوەشی بەدەوریدا دەمینیتەووە وریان بپروخت و ، دوژمنیش لەبەرامبەردا وری بەرزیتەووە، بەو دیمەنە سەریان بڵندبیت و زوو هەلمەت بهێنن بۆ لەناوبردنی پیغەمبەر ﷺ و هاوێڵە دڵسۆزەکانی و ئنجا کەش و ھەوا بپەخشیتەووە بۆ گەڕانەوێ سەرۆکایەتی بۆ ئەو دوو پووەو ھاورێکانی .

خەریکبوو کابرای دوو پووەو لەکارەکیددا سەرکەوتن بە دەست بهینیت دوو کۆمەڵی ناو موسلمانەکانیش (بنو حارثە) لەخیلی (اوس) و (بنو مسلمة) ش لە (خەزرج) شکست بهینن ، بەلام خوای گەورە راگیری کردن ، پاش ئەو شپێزەییە کە خەریکبوو بگەڕێنەووە پاشەکشە بکەن دلیان دامەزرایەووە ، لەویدا خودای گەورە دەفەرمویت: ﴿ إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيَهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴾ ال عمران: ۱۲۲ واتە : خەریکبوو دوو دەستە لەئێوە پەشیمان ببەنەووە ، بەلام خوا یارو یاوەریان بوو ، دەبا ئیمانداران ھەرپشت بەخوا ببەستن .

(عبدالله)ی کوپی (حرام) یش - باوکی جابر - ھەولیدا ئەو دوو پووانە بە ئەرکی خوێیان بپرخاتەووە لەو بارودۆخە ناسکەدا ، شوێنیان کەوت بەتانەو تەشەر لیدان و ، ھانیدان بەگەڕانەووە بۆناو سوپاکەو پێی دەوتن : وەرن لەپێناوی خوادا شەڕ بکەن یان ھیچ نەبیت بەرگری لەخۆتان بکەن ، وتیان: ئەگەر بمانزانایە شەڕ دەکەن نەدەگەڕاینەووە ، ئەنجا (عبدالله)ی کوپی (حرام) وازی لیھێنان و پێی وتن : خوا لەووەلاترتان ببات ، دوژمنانی خوا ، خوای گەورەیش ھەرگیز پشستی پیغەمبەرەکە ی بەرنادات .

خوای گەورە لەبارە ی ئەو دوو پووانەووە فەرموویەتی: ﴿ وَلْيَعْلَمِ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ اذْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكَفَرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴾ ال عمران : ۱۶۷ واتە : با ئەو دوو پووانە بزانیان کە پێیان گوترا وەرن شەڕ بکەن لەپێناوی خوادا ، یان ھیچ نەبیت بەرگری بکەن ، وتیان ئەگەر شەڕمان بزانیایە شوێنتان دەکەوتین ، ئەوانە لەکوفرەووە زیاتر نزیکن تا لە باوەڕ ، ئەوێ بە دەمیان دەیلین ئەو نە کە لە دلیاندا یە ، خودای گەورە دەزانیت چیان لەناخدا ھەشارداووە .

پاشماووی سوپای نیسلام به‌رهو نوحود

پاش نهم یاخی بوون و کشانه‌وه‌یه پیغه‌مبهری خوا ﷺ سوپاکه‌ی هه‌ستاند - که حموت سهد جه‌نگاوه‌ر ده‌بوون - به‌ری‌که‌وتن به‌رهو دوزمن ، سوپای دوزمن له‌نیوان نه‌مان وکیوی نوحوددا له‌چهند شوینیکدا بارگه‌یان خستبوو، پیغه‌مبهر ﷺ فهرمووی: چ پیاویک ده‌توانیت له‌م نزیکانه‌وه ده‌رمان کات له‌ ریگه‌یه‌که‌وه به‌سه‌ریاندا نه‌پۆین؟

(ابو خثیمة) وتی: من ده‌توانم پیغه‌مبهری خوا ﷺ پاشان ریگه‌یه‌کی کورتی هه‌لبژاردو به‌رهو نوحود به‌ناو (حره‌ی) (بنی حارثة) و مه‌زاکانیاندا تیده‌په‌ری و ، سوپای موشریکانی ده‌خسته پشتی خۆیه‌وه‌و به‌دیوی رۆژئاوا.

سوپای موسلمانانه‌کان له‌و ریگه‌یه‌دا تیه‌په‌ری به‌لای باخی (مربع‌ی) کوری (قیظی) که دو‌پوویه‌کی کویر بوو - که هه‌ستی به‌هاتنی سوپاکه کرد به‌مشت خۆلی هه‌وا ده‌دا به‌ پووی موسلمانانه‌کانداو ، ده‌یوت: نه‌گه‌ر تو پیغه‌مبهری خوات ریگه‌ت ناده‌م بجیته ناو باخه‌که‌مه‌وه ، چهند موسلمانیک په‌لاماریان دایه بیکوژن ، پیغه‌مبهر فهرمووی : مه‌یکوژن نه‌و چاوو دلی کویر بوته‌وه.

پیغه‌مبهر ﷺ چوو نه‌واوه‌وه ، تاگه‌یشت ه‌شیوه‌که‌ی کیوی نوحود ، به‌و شیوه‌یه سوپای دوزمن که‌وته نیوان موسلمانانه‌کان و شاری مه‌دینه‌وه.

نه‌خشه‌ی به‌رگری

له‌ویدا پیغه‌مبهر ﷺ هیژه‌که‌ی کوکرده‌وه ، پیزی کردن بو شهر ، مه‌فره‌زه‌یه‌کی تیرهاویژی کارامه‌ی ئی هه‌لبژاردن ، په‌نجا که‌س ده‌بوون ، (عبدالله‌ی) کوری (جیبر‌ی) کوری (النعمان‌ی) نه‌وسی به‌دری کرده به‌رپرسیان ، فهرمانی پیدان له‌سه‌ر گردیک کۆبینه‌وه‌و که‌ده‌که‌ویته به‌شی باشووری شیوی (قناة) له‌دوااییدا به‌شاخی تیرهاویژه‌کان ناوی ده‌رکرد - ده‌که‌وته باشووری سوپای موسلمانانه‌که‌وه نه‌زیکه‌ی سه‌دو په‌نجا مه‌تر له‌ باره‌گای سوپای موسلمانانه‌که‌وه دوور بوو .

مه‌به‌ست له‌وه‌ش نه‌وچهند وشه‌یه بوو که‌پیغه‌مبهر ﷺ ناراسته‌ی تیر هاویژه‌کانی کردو فهرمووی به‌سه‌رکرده‌که‌یان : به‌تیر هاویشتن نه‌سپ سواره‌کانمان ئی دووربخه‌ره‌وه ، نه‌بادا له‌پشته‌وه بده‌ن به‌سه‌رماندا ، شهرمان برده‌وه یان ژیرکه‌وتین شوینی خۆت به‌جی مه‌هیل نه‌بادا له‌ریگه‌که‌ی تووه بده‌ن به‌سه‌رماندا ^(۱) ، پاشان فهرمووی به‌ تیر هاویژه‌کان : پشته‌وه‌مان بیاریژن ، نه‌گه‌ر بینیتان کوژراین ، مه‌یه‌ن به‌ده‌ممانه‌وه ، نه‌گه‌ر بینیشتان ده‌ستکه‌وت کو‌ده‌که‌ینه‌وه به‌شداری مه‌که‌ن

(۱) ابن هشام ۶۵/۲ ، ۶۶ .

(۲) له پړوايه ټيكي بوخاريدا هاتووه ، فېرموويه تي: ټه گهر ئيمه تان دى په له وهر
سهرى هه لکه ندين شوينه که تان جى مهيلن تا دهنيرم به شوي تاندا ، خو ټه گهر
ئيمه تان دى ټه وانمان فړاندو چوين به سهر ياندا ، شويى خوتان جى مهيلن تا
دهنيرم به دواتاندا . (۳)

به دانانى ټه و گروپه له سهر شاخه که و پيدانى ټه و فرمانه تونده سهر يازيه ،
پيغه مېهرى خوا ﷺ ټه و تمها که لينه شى گرت که له وانوه بوو ټه سپ سوارى بى
باومر هکان دزه ليوه بکه ن بهرمو پريزى موسلمانان کان و گه مارويان بدن .

سهر بارت به پاشماو دى سوپاکه ي ، (منذر) ي کوپى (عمرو) له سهر بالى راست
دانا ، (الزير) ي کوپى (عوام) يشى له سهر بالى چهپ دانا به هاوېشتى (مقداد) ي کوپى
(اسود) (الزير) کارى روو به پروونه وى ټه سپ سواره کانى (خالد) ي کوپى (وليد) ي پى
سپيزا بوو ، له پيشه ننگى پريزه کانيشدا کومه ليک پياوې هه لېزار دى نازاى له
موسلمانان کان دانا که له ناو خه لکدا به زېرى و پالنه وانيتى ناويان دهر کردبوو ، ټه وانى
که سهنگ و قورسا يى سهر يازيان هه بوو .

به راستى نه خشه که ي پيغه مېهر ﷺ نه خشه يه کى دانايانه ي وردبوو ،
ليها توويى سهر کرده يه تي سهر يازى پيغه مېهرى تيدا دهر ده که وټ ﷺ که هه رگيز ناکريت
بو هيچ سهر کرده يه هه رچه نده شياو ليها تووييت بتوانيت نه خشه يه کى پته و ترو
وردتر له ودها بنيت ، باشتري مهي داني شه رکه ي هه لېزار د ، له گه ل ټه وده شدا که دواى
دورژمن چوه ټه وى ، پشت و لاي راستى خوې به شاخه که پاراست ، لاي چهپ و پشتى
خوېشى به وده پاراست . کاتيک که شه ر هه لده گيرسيت به پر کرده وى ټه و تمها
که لينه ي که له پريزى موسلمانان کاندا هه بوو ، سهر ياز که که يشى له شوي نيکى به رزدا دانا
تاپالى پيوه بدا ټه گهر هات و توشى شکست بوون و ، په نا نه بات بو هه لاتن و بکه ويته
ده ستى دورژمنه کانى و ديل بکري و ټه گهر دورژمنان بو سهر که و تن زيانى گه وره يان
پى بگه يه نييت ، دورژمنه کانيشى ناچار کرد که له شوي نيکى نزدا سهر ياز که دابنين
به شيوه يه که زورگران بيت که هيچ تالان يه کى سهر که و تنه که يان ده سته که وييت ټه گهر
سهر که و تن و ، به زه حمت بتوانن دهر بچن ټه گهر ژير که و تن ، که مى ژماره که شى به
هه لېزار دنى کومه له پياويکى هه لېزار دى نازاو ديار قهره بوو کرده و .

بهو شيوه يه سوپاکه ي پيغه مېهر ﷺ له پوژى شه ممه حه وتى مانگى شه والى
(۲) ي کوچيدا ريزى به ست .

(۱) (احمد) و (طبراني) و (حاکم) له (بان عباس) و ده گيزايانه تهره ، بېروانه (فتح البارى) ۷/ ۳۵۰ .

(۲) صحيح البخاري ، کتاب الجهاد ۱/ ۴۲۶ .

پیغه مېهر ﷺ گيانی نازايه تی دهکا به بهری سوپاکه یدا

پیغه مېهر ﷺ فرمانی دا شهر نه کهن هتا فرمانیان دداتی ، دوو زنجیر بهندی پوښی و هانی هاو له کانی دا بو شهر کردن و دان به خوداگرتن و توندوتولی له پرو به پرو بوونه و دواو دهستی کرد به هاندانی هاو له کانی به گيانی دل گرمی و نازايه تی ، هتا شمشیره پرنده کهی خوی دهریڼا و بانگی کرده هاو له لانی فرمووی : کی به ههقی خوی هم شمشیره هله گریت ؟ چهند پیاوړیک ههستان وهری بگرن ، له وانه (علی) کوړی (ابی طالب) و (الزبیر)ی کوړی (عوام) و (عمر)ی کوړی (خطاب) ، هتا (ابو دجانه)ی کوړی (سماک)ی کوړی (خرشه) بوی هستا ، وتی : پیغه مېهری خوا هه که کی چیه ؟ فرمووی : نه وند بهدی له دوژمنان تا لار دهیته وه ، وتی : من به ههقی خوی هلی دگرم ، پیغه مېهری خوا ﷺ شمشیره کهی دایه .

(ابو دجانه) پیاوړیکی نازابوو ، له جهنگدا دزه دی دمکرد ، په پویه کی سووری هه بوو هرکاتیک له سهری ببه ستایه خه لکی دهیزانی تامردن شهر دهکات ، که شمشیره کهی وهرگرت بهو په پړسووره سهری به ست و ، دهستی کرد به خوراوه شانندن له نیوان هردوو سوپاکه دا ، له ویدا پیغه مېهر ﷺ فرمووی : نه مه نهو پوشتنه یه که خودا پیی ناخوشه جگه له شوینه .

ریځختنی سوپاکه ی مه که که

موشریکانیش به پیی سیستمی ریزبهندی سوپاکه یان ریځخت سهرکر دایه تی گشتی به ده ست (ابی سفیان)ی کوړی (حرب) وه بوو ، که له ناوه راستنی سوپاکه دا وه ستابوو ، لای راسته وه (خالد)ی کوړی (ولید) یان دانا لهو کاته دا موشریک بوو . له لای چه پیشه وه (عکرمه)ی کوړی (ابی جهل) یان دانا بوو ، جهنگا وهرانی پیاده ش (صفوان)ی کوړی (امیه) سهروکیان بوو ، سهرکرده ی تیر هاو یژه کانیشیان (عبدالله)ی کوړی (ابی ربیع) بوو .

ثالا که ش به ده ست مه فره که یه وه بوو له خیللی (بنی عبدالدار) نه مه ش پله و پایه ی نه وان بوو هر له وکاته وه (بنو عبد المناف) له نیوان خویاندا نه و پله و پایه یان دابه شکرد که له (قصی) کوړی (کلاب) ه وه بویان مابوه وه - ههروه کو له سهره تا دا باسمان کرد - کهس له ودها ململانیی له گه لدا نه ده کردن ، وه کو پابه ندبونیک به میراتیکه وه که پشتا و پشت بویان مابوه وه ، به لام سهرکرده ی گشتی . ابو سفیان - نه وه ی بیرخسته وه که له به دردا تووشی (قریش) بوو کاتیک که هه لگری ثالا که یان (نضر)ی کوړی (الحارث) به دیل گیرا ، بو بق ههستاندن و

وروژاندنيان وتى : خيلى (بنى عبد الدار) له پوژى بهردا ئالاكەى ئىمەتان سەرشۆپ
 كړدو بينيتان چيمان بهسەرا هات ، خەك دەست له ئالاكەى دەوشينریت كه نهما
 ئەوانيش نامینن ، جا يان ئەوہیہ ئالاكەمان بەرز ږاځگرن ، يان بیدەنەوہ دەستی
 خۆمان ئیمە دەپاريزين .

(ابو سفيان) لەنامانجەكەيدا سەرکەوتوو بوو ، خيلى (بنو عبدالدار) زۆږ به
 توندی لهقسەكەى (ابو سفيان) سەغلەت بوون خەريکبوو هەستى بوى و هەپەشەيان
 ليکړدو، وتیان پيى: ئیمە ئالاكەمان دەدەينەوہ دەست تو ؟ سبەينى دەبينى له
 کاتى شەردا چى دەکەين، ئەوہبوو لەشەپەكەدا مانەوہ هەتا تاك و تەرايان کوژا.

مانۆريكى سياसानە لەلايەن قورەيشەوہ

پيش دەست پيكردى جەنگەكە قورەيش ويستى دووبەرەكى بخاتە ناو
 ږيزى موسلمانەكانەوہ (ابو سفيان) پياويكى نارد بە ئەنسارپەكانى وت : وازيان لى
 بهينن با شەپ لەگەل كەس و كارەكانى خۆماندا بكەين و واژ لە ئيوە دەهينن و ،
 پيوستمان بەشەپى ئيوە نيە ، بەلام ئەم هەولە چ سوودىكى هەيە لەبەردەم
 باوەرپكدا كيۆ بەچۆكدا دەهينيت ، ئەنسارپەكان بەتوندى ږەتيان دايەوہو قسەى
 خراپيان پى وت .

كاترثميرى سفر نزيك بوەوہ هەردوولا لەيەكتر نزيك بوونەوہ ، قورەيش بۆ
 هەمان مەبەست هەوليكى تريان دايەوہ ، بەكرىگىراويكى خيانەتكار هاتە دەرەوہ
 بەناوى (ابا عامر الفاسق) ناوہكەى (عبد عمرو)ى كوپى (صيفى) بوو ، بە (راهب)
 ناوہبرا ، پيغەمبەرى خوا ﷺ ناوىنا (فاسق) لەجاهليەتدا سەرۆكى خيلى (اوس)
 بوو، كە ئىسلام هات ئەم لى هەلگەپرايەوہو ، بەناشكرا دژايەتى پيغەمبەرى كرد ﷺ
 لەمەدينە چوہ دەرەوہ بۆلاى قورەيش و دژ بە پيغەمبەرى خوا ﷺ هانى دەدان بۆ
 ئەوہى شەپى لەگەلدا بكەن، وادەى دابوو بەقورەيشپەكان كە ئەگەر خيڵەكەى
 بينيان دەست بەجى شوينى دەكەون قورەيشيش مەيلاندان بەلايدا .

يەكەم كەس كە هاتە دەرەوہ بۆ موسلمانەكان لەناو ئەحابيشدابوو لەگەل
 دوو كۆيلەى مەككەبيدا ، (ابوعامر) خيڵەكەى ناسپەوہ هاوارى ليكردن و ، وتى :
 ئەى خيلى ئەوس ، من (ابو عامر)م ، وتیان : خوا لە ئيمەت بسينيت هەى فاسق ،
 (ابو عامر) وتى : خيڵەكەم دواى من تووشى شەپ بوون كە شەپ دەستى پيكرد بە
 توندى شەپى لەگەلدا كردن و بەردبارانى كردن .

بەم شێوەیە قورەیش لەهەولێ دووهمیشدا شکستی هێنا ، کەبتوانی٢ دوو
بەرەکی بخاتە نێوان ئیماندارانەوهو ئەم کارەشیان بەلگەبوو لەسەرئەو ترس وھەیبەتەیی
کە لەموسڵمانەکانیان دەکرد ، لەگەڵ زۆری و گەرمی چەک و تفاقێ جەنگیان .

هەولەکانی ژنانی قورەیش لە دل گەرم کردندا

ژنانی قورەیش بەئەندازەی خۆیان لەشەرەکەدا بەشداریان کرد ، (ھند)ی
کچی (عتبە) ھاوسەری (ابو سفیان) دەجولاندن ، ژنان بەناو ریزەکاندا دەھاتن و
دەچوون و دەفیان لێدەدا ، پیاوانیان دەورژاند ، ھانیان دەدان بۆ شەرکردن ،
باسی قارەمانیتیان بۆدەکردن ، خەڵکە کوشت کەوتوو دلبڕیندارەکانیان دەبزواند ،
جار جارەش ئالاً ھەلگەرەکانیان دەدواندو دەیانوت :

وَيَهَا بَنِي عَبْدِ الدَّارِ وَيَهَا هُمَاةُ الْأَدْيَارِ
ضَرْباً بِكُلِّ بَنَارٍ

جاریکیش ھانی خێڵەکەیی خۆیان دەدا بۆ شەرکردن و شیعریان دەوت :

انْ تُقْبِلُوا نُعَاتِقَ وَتَفْرِشُ النَّمَارِقِ
اوْ تُدْبِرُوا تُفَارِقَ فِرَاقٌ غَيْرَ وَاَمِقِ

یەكەم سووتەمەنی جەنگەكە

ھەردوو سوپاکە لێك نزیك بوونەوه ، وردە وردە جەنگ دەستی پێکرد ،
یەكەم سووتەمەنی شەرەكە ئالاً ھەلگری موشریکان (طلحە) کوپی (ابی طلحە
العبدري) بوو ، ئازاترین سوارچاکی قورەیش بوو ، موسڵمانەکان ناویان نابوو
بەرانی کەتیبەكە ، سواری وشتێك بووبوو ، بانگەشەیی کرد بۆ شەرە شمشیر ،
لەبەر ئازایەتی کەس نەیویرا لێی نزیك ببێتەوه ، بەلام (الزبیر) بۆی چوو پێشەوه
، نەیهیلاً دەست بکاتەوه وەك شیر ھەلی کوتایە سەری بۆ سەر وشتەرەكەیی و ،
فڕێدایە خوارەوه ، دای بەزەویدا بەشمشیرەكەیی سەری بڕی .

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم زۆرانبازیە كەم وێنەیی بینی (الله اكبری) کردو
موسڵمانەکانیش بەدوایدا وتیانەوهو ، دەست خۆشی کرد لە (الزبیر)و لەبارەیهوه
فەرمووی : ھەموو پێغەمبەرێك حەواریەكی ھەیە ، حەواریەكەیی من (زبیر)ە^(١)

^(١) خاوەنی (السيرة الحلبية) باسی کردوو ١٨/٢ .

گهرم بوونی جهنگ له دهوړی نالا هه لگره که و له ناویردنی

پاشان جهنگ هه لگیرسا ، شهر گهرم بوو له نیوان هه ردوولادا ، له هه موولایه کی مهیدانه کهوه هه را بوو ، قورسای شه پرکه به دهوړی نالا هه لگره که ی موشریکه کانداهه لده سوړا ، دواي کوژرانی (طلحه) ی سرکرده یان یه کیکی دیکه له (بنو عبدالدار) که ناوی (عثمان) بوو نالا که ی هه لگرت و هاتناو مهیدانی جهنگه کهوه دهیوت :

ان علی اهل اللواء حقاً ان تحضب الصعدة أوتندقا

(حمزة) هه لی کوتایه سه ری ، شمشیرکی دا له شانی و دهستی پیوه قرتاند تا ناوکی هه لدریت و سیه کانی ده رکه و تن.

پاشان (ابو سعد) ی کوړی (ابو طلحه) نالا که ی هه لگرت (سعد) ی کوړی (ابی وقاص) یه ک تیری دا له ملی ، زمانی ده رپه رپیه ده روه و ده سبه جی مرد ، و تراویشه (ابو سعد) هاتوته ده روه بو ژوران بازی (علی) کوړی (ابی طالب) بو ی چووه ته ده روه ، پاش دوولیدان (علی) لییداوه و کوشتویه تی .

پاشان (مسافح) ی کوړی (طلحه) ی کوړی (ابی طلحه) نالا که ی به رزکرده وه ، (عاصم) ی کوړی (ثابت) ی کوړی ((ابی الافح) تیریکی لی داو کوشتی ، پاش نه وه (کلاب) ی برای نالا که ی هه لگرت (الزیر) ی کوړی (عوام) هه لی کوتایه سه ری کوشتی ، پاشان (الجلال) ی برایان نالا که ی هه لگرت ، (طلحه) ی کوړی (عبدالله) لی داو کوشتی و تراویشه (عاصم) ی کوړی (ثابت) ی کوړی (ابی الافح) یه ک تیری لی داو کوشتی .

نه وانه شهش کهس بوون له یه ک مالدا ، مالی (ابی طلحه) (عبدالله) کوړی (عثمان) له خیللی (بنی عبدالدار) هه موویان به دهوړی نالا که ی بی باوه پراند کوژران . پاشان (ارطاة) کوړی (شرحبیل) له (بنی عبدالدار) نالا که ی هه لگرت ، (علی) کوړی (ابی طالب) کوشتی ، و تراویشه : (حمزه) کوشتویه تی . پاشان (شریح) ی کوړی (قارظ) هه لی گرت ، نه ویش (قرمان) کوشتی نه و پیاوه دووړو بوو له بهر خیلگه ری له گه ل موصلمانه کانداهه لگرت شه ری ده کرد نه ک بو نیسلام . پاشان (ابو زید عمرو) کوړی (عبد مناف العبدری) نالا که ی هه لگرت ، (قرمان) نه ویشی کوشت ، پاشان کوریکي (شرحبیل) هه لی گرت (قرمان) نه ویشی کوشت .

ئەوانە دە كەس بون لە (بنی عبدالدار) ئالاً ھەنگر بون - سەرۆبەر
 لەناوچون - كەسیان نەما ئالاکە ھەنگریت ، غولامیکی ھەبەشی ناوی (صواب) بوو
 ئالاکەیی ھەنگر ، ئازایەتیەکی كەم وێنەو زیاتری نواند كە پیشتر ھەلیان گرت و
 كوژدان ، شەری كرد تا ھەردوو دەستی قرتینرا ، خۆیدا بەسەر ئالاکەو بەمل گرتی
 نەبادا بکەوێت تا ئەوە بوو كوژرا ، ئەم غولامە لەو كاتەدا دەیوت : خویە ئەرئ هیچ
 بەھانە یەك ماو ، بەراستی بەھانە نەما .

پاش ئەوێ غولامەكە كوژرا ، ئالاکە كەوتە سەر زەوی ، كەس نەما ھەلی
 بگرت تاكو تایی شەركە لە زەویدا بوو .

شەڕ لە شوینەکانی تردا

لەكاتێكدا كە قورسایێ جەنگەكە بە دەوری ئالاکەدا بوو ، شەڕ لە شوینەکانی
 تریشدا گەرم بوو ، گیانی باوەڕ لەناو ئیمانداراندا جۆشی دەخوارد ، وەك شالۆی
 لاڤاو ھەلمەتیاں دەبردو هیچ بەربەستێك لەبەردەمیاندا خۆی رانەدەگرت و دەیانوت :
 (بمرن ، بمرن) ئەمە دروشمیان بوو لەجەنگی ئوچوددا .

(ابو دجانە) بەپەرۆ سوورەكەیی سەریەو ھات ، شمشیرەكەیی پیغەمبەری
 خوای بە دەستەو بوو ﷺ سوور بوو لەسەر پیدانی ھەقی شمشیرەكە ، ئەو نەندە
 شەری كرد چو ھە ناویانەو ، ھەر موشریکێکی پی بگەیشتایە دەیکوشت ، درزو
 شلۆقی خستە ناو ریزی موشریکانەو ، (زیر)* ی کوپی (عوام) دەلیت : شتێك لە
 دڵمدا دروست بوو كاتیك داوام كرد لە پیغەمبەر ﷺ شمشیرەكەم بداتی و نەیدامی ،
 كەچی دایە دەست (ابو دجانە) لەدلی خۆمدا وتم : بەكوپی (صفیە) ی پوریم و ، لە
 قورەیشم ، بۆشی ھەستام ، پیش ئەویش داوام كرد دای بەو نەیدا بەمن ، وەللاھی
 دەبیئت سەیر بکەم بزانم ئەم پیاو ھەچی دەكات ؟ شوینی كەوتم ، پەرۆ سوورەكەیی
 دەرھیناو ، سەری پیبەست ، ئەنساریەكان وتیان : ئەرئ وەللا (ابو دجانە)
 پەرچەمی مردنی بەست (ابو دجانە) بە دەم چوونە ناو سوپاكەو دەیوت :

انا الذي عاهدني خليلي ونحن بالسفح لدى النخيل

ان لا اقوم الدهر في الكيول اضرب بسيف الله والرسول

ھەرچی پی بگەیشتایە دەیکوشت ، كابراییەکی موشریک ھەر بریندارێکی
 موسلمانێ بدیایە دەچوو سەری و دەیکوشت لەگەڵ (ابو دجانە) لەیەك نزیک
 بوونەو ، لەخو پارامەو لەگەڵ (ابو دجانە) شەڕ بکات ، شەریان كردو چەند

شمشیریکیاندا له یه کتر، کابرای موشریک شمشیریکي دا له (ابو دجانه) به قه لغانه که ی خوی پاراست ، نه نجا (ابو دجانه) یه ک شمشیری لیداو کوشتی ^(۱).

پاشان (ابو دجانه) که و ته تیک و پیک شکاندن پریزه کانی موشریکان ، تا گه یشته سه روکی ژنانی قورده ییش ، نه یناسی که ژنه ، (ابو دجانه) ده لیت : که سیکم دی دهم و چاوی مردوه کانی دهرنیه وه ، بو ی وه ستام ، شمشیریکم لی راست کرده وه بیکورم ، قیژاندنی ، ژن بوو ، حزم نه کرد به شمشیری پیغه مبهری خوا ښ ژن بکورم ، نه و ژنه (هندی کچی (عتبه) بوو ، (زیر)ی کوپی (عوام) ده لیت : (ابو دجانه) م بینی شمشیره که ی له سه رسه ری (هندی کچی (عتبه) به رز کرده وه لی بدات، پاشان دهستی گیرایه وه ، منیش له دلی خومدا وتم : خوداو پیغه مبهره که ی باشت دهمانن ^(۲).

(حمزه) ی کوپی (عبدالمطلب) ییش وه ک شیر ی دپ وروژابوو ده جنگاو بی باکانو چاونه ترسانه خوی فریدایه ناو جهرگه ی شهرکه و ، وه ک چون په روپوش له بهر دهم هه وادا په رش و بلاو دهکات بهو شیوه یه پالنه کانی قورده ییش له بهر دهم (حمزه) دا به چوارده ووردا بلاوه یان لی کرد ، له گهل نهو به شداریه کاریگهریه ی کردی له تفروتونا کردنی نالا هه لگرانی موشریکه کاندا ، پالنه کانی تریشی تفروتونا کردن تا نه وه بوو له پیزی پیښه وه شهید بوو ، به لام نه ک له پووه پروو بوونه وه ی پالنه واناندا ، به لکو وه ک له تاریکی نیوه شهید پایه داران ده کوژین ناوا شهید کرا.

کوژرانی شیر ی خودا (حمزه) ی کوپی (عبدالمطلب)

بکوژی (حمزه) (وه حشی) کوپی (حرب) ده لیت : غولامی (جیر) ی کوپی (مطعم) بووم ، (ظعیمة) ی کوپی (عدی) مامی له پروژی به دردا کوژا بوو ، که قورده ییش که و ته پری بؤ نوحود (جیر) پیی وتم : نه گهر تو (حمزه) ی مامی موحه ممد بؤ بکوژیت نازادت ده کم ، ده لیت : له گهل خه لکیدا دهرچووم ، من پیایکی حه بهشی بووم پمباز بووم که پرم فری بدایه که مجار هه لم ده کرد . که دوو سوپاکه به یه ک گه یشتن گهرام به شوین (حمزه) دا ، تا له ناو قهره بالغه یه که دا بینیم وه ک شوپه سواریکي لیتاتوو دپی نه دا به پریزه کان و له مهرچیه کی ده دا هه لنه ده سایه وه ، خوم ناماده کرد لیتی دهم ، خوم له پال دره ختیکدا یان بهر دیکدا حه شاردا تا لیم نریک بیتمه و پییش من

(۱) ابن هشام ۲ / ۶۸ ، ۶۹ .

(۲) هه مان سه رچاوه ۲ / ۶۹ .

(سباع) ی کوپی (عبد العزی) لئی نزیک بووه ، که (حمزه) بینی هاواری ئی کرد : وهره هه ی کوپی ژنه خهته نه چیه که - دایکی (سباع) ژنانی خهته نه ده کرد . وه حشی ده لئیت : یه ک شمشیری دا له ملی (سباع) ئه ونده خیرا بوو وامزانی بهری نه کهوت .
 ده لئیت : رمه کهم ئاماده کرد ، که قهره ولم بو گرت تیم گرت ، دای له که له که ی ، هه ناوی پری و له پشتیه وه درچوو ، ویستی بهرو پووم بیت نهیتوانی و کهوت ، وازم ئهینا تا مرد ، پاشان چوومه سهری رمه کهم درهیناو گهرامه وه نیو سهر بازگه ، لهو ی دانیشتم کارم به کهسی تر نه بوو ، بویه ئه ویشتم کوشت تا پرزگاریم ، که گهرامه وه بو مه کهکه نازاد کرام ^(۱) .

بالاده ست بوون به سهر ره وشه که دا

له گهل ئه و ژیا نه زۆره ی بهر موسلمانان کهوت به شه هید بوونی شیر ی خوداو پیغه مبه ره که ی ﷺ (حمزه) ی کوپی (عبد المطلب) ، موسلمانان کان زال بوون به سهر شه ره که دا ، له و پۆژده (ابوبکر) و (عمر) ی کوپی (خطاب) و (علی) کوپی (ابو طالب) و (الزبیر) ی کوپی (عوام) و (مصعب) ی کوپی (عمیر) و (طلحه) ی کوپی (عبیدالله) و (عبدالله) ی کوپی (جحش) و (سعد) کوپی (معاذ) و (سعد) ی کوپی (عباده) و (سعد) ی کوپی (الربیع) و (انس) ی کوپی (النضر) و چه ندینی تر شه پریکیان ده کرد و ره ی دوژمنانی خوای پوو خاند بوو ، په رته وازه ی کرد بوون .

له ئامیزی ژنه وه بو ناو بریسکه ی شمشیر ورم

یه کیك له پاله وانه کهم وینه کانی ئه و پۆژه (حنظله) ی شو راو بوو - ناوی (حنظله) ی کوپی (ابی عامر) ، ئه م (ابو عامر) بریتی یه له راهیبه فاسقه که ی پیشت ر باسی لیه کرا ، (حنظله) تازه ژنی گواست بوویه وه ، که گوئی له دهنگی جهنگ بوو . له و کاته دا که هیشتا تازه زاوا بوو . ده سته جی ژنه که ی به جی هینا و چوو بو جیهاد ، که گه یشت به سوپای موشریکان له مهیدانی جهنگدا ، خو ی کرد به ناو ریزه کانیاندا ، تا گه یشته سهر سهر کرده ی موشریکان (ابو سفیان) ی کوپی (حرب) ، خه ریک بوو له ناوی بهریت ئه گهر خودا شه هید بوونی به نسیب نه کردایه ، ئه وه بوو که وته سهر (ابو سفیان) و به گیری هینا تا (شداد) ی کوپی (اسود) شمشیریکی لیداو شه هیدی کرد .

^(۱) ابن هشام ۲/ ۶۹ ، ۷۰ ، ۷۱ ، ۷۲ صحیح البخاری ۲/ ۵۸۲ . (وحشی) له دوا ی جهنگی (طائف) وه موسلمان بوو ، هه ربه و رمه ی دهستی (مسيلمه) ی دروژنی کوشت و ، شه پری (یرموک) یشی دژ به پومه کان بینی .

پشکی تیر هاوئژدهکان له شهردهکهدا

ئەو گروپە ی پێغه مەبری خوا ﷺ لەسەر شاخەکە داینا بوون دەستی بالایان هەبوو لە پاراستنی هاوسەنگی شەڕەکە لە بەرژ وەندی مۆسڵمانان ، ئەسپ سوارەکانی مەککە بەیارمەتی (ابو عامر)ی فاسق سێ جار هێرشیان هینا بۆ تیکشاندنی بالی چەپی سوپای مۆسڵمانەکان ، تابگەنەو پشتی مۆسڵمانەکان و شپێرەو پەرته وازەیان بکەن و ، شکستیان پێ بەین ، بەلام تیرهاوئژدهکان تیر بارانیان کردن و نهیانهیلا نزیک بکەونهوه ^(١).

شکست خواردنی سوپای موشریکان

بەو شیوەیە شەڕ بەقورسی بەردەوام بوو ، سوپا بچوکهکە ی ئیسلام کۆتروالی مەیدانهکە ی کرد ، موشریکان ورهیان پووخوا ، لە هەموولایەکەوهریزهکانیان هەرهەسی هینا و تیکشکا ، وەك ئەو وەها بوو ئەو سێهەزار موشریکە رووبەرۆی سێهەزار مۆسڵمان بووبنەو، نەك چەند سەد جەنگاوهرێك ، مۆسڵمانەکان جوانترین وینە ی قارەمانیتیان نیشاندا.

هەرچی قۆرەیشیشە هەموو توانایەکی خۆی خستەگەڕ بۆ وەستاندنی هێرشى مۆسڵمانەکان هیچ سوودی نەبوو زیاتر سست دەبوون ، شەوکهتیا نەما ، تا وای لیھات کەس نەیدەوئرا لەئالاکە نزیک ببیتەوہ دواى کوشتنی (صواب) بۆ ئەو ی هەلی بگریت و شەڕکەرەکان بەدەوری خۆیدا کۆبکاتەوہ ، بۆیە دەستی کردە پاشەکشى و ، پاشان هەلاتن ئەو ی لەبیرچوو کە لەدلى خۆیدا باس و خواسی تۆلە سەندنەوہ ، گیرانەو ی نەمری بۆ قۆرەیش دەکرد.

(ابن اسحاق) دەلیت: پاشان خواى گەورە سەرکەوتنى خۆی بۆ ناردنە خوارەوہ ، بەلینەکە ی بۆ هینانەدی ، بەشمشیر رەدویان کەوتن هەتا لە سەربازگەشدا هەلیان بپین ، ئیتەر سەرکەوتن هیچ گومانیکى تیدا نەما ، (عبدالله)ی کوپری (زبیر) لە باوکیهوہ دەگیرتەوہ ، فەرموویەتی: وەللاھى بەچاوی خۆم (ھند) کچی (عتبە) و کارەکەرەکانیم بینی رایانەکردو شپێرە بووبوون و هەرچیان هەبوو لە زۆرو لەکەم فریانیان داوو... ھتد ^(٢) لەفەرموودەیهکی (براء) یشدا لە (صحیح

^(١) بڕوانە (فتح الباری) ٧ / ٣٦٤ .

^(٢) ابن هشام ، ٢ / ٧٧ .

البخاری) دا ھاتووہ: کاتیک کہوتینہ شہر رایانکرد، تاوای لیھات ژنہکانیانم بینی خویان بہ گوریس بہستبووہ ، قاچہکانیان بہرز دہکردوہ تا خرخالہکانی پییان دہرکہوت^(۳)، موسلمانہکان شوینیان کہوتن ، بہچہک تییان بہربوون و ، کہوتنہ کوکردنہوہی تالانی جہنگ.

ھہئہ گہوردہکەہی تیرھاویژان

لەکاتیکدا کہ خەریک بوو سوپا خنجیلانہکەہی ئیسلام سەرکەوتنیکى گہوردەى تری تۆمار دہکرد بہسەر سوپاکەہی مەککە کہہیچی کہمتر نہبوو، لەلایەن زۆرینەہی تیر ھاویژەکانوہ ھەلەہیکى گہوردە پووێ دا رەوشەکەہی تەواو سەرەو لیژ کردوہو ، بووہ ھۆی گەیاندنێ زیانیکی گہوردە بہموسلمانہکان ، خەریکبوو ببیتە ھۆی شەھید کردنی پیغەمبەرش ﷺ و ، کاریکی خراپی کردە سەر ناوبانگیان و ، ئەو سام و بیمەہی ھەیانبوو لەدوای جہنگی بەدرہوہ.

پیشتریش باسی ئەو فەرمانە توندوتیژانہمان کرد کہ پیغەمبەری خوا ﷺ ئاراستەہی ئەو تیرھاویژانہی کرد ، بہمانوہ لەجیگەہی خویاندا لە ھەمووحوالەتیکدا سەرکەوتن بیت یان ژێرکەوتن ، کہچی لەگەل ئەو فەرمانە توندو تیژانہشدا ، کاتیک بینیان موسلمانہکان تالانی جہنگی بیباوہران دہماشنوہ ، خوشەویستی دوانیا سواری ملیان بوو ، ھەندیکیان بہیەکتریان وت: فریاکەون تالانیقان لەدەست نہچیت . ئەوہ ھاوڕیکانقان سەرکەوتن ، چاوہپێی چی دہکەن ؟

بەلام (عبیداللہ)ی کوپی (جبیر)ی سەرکردەیان ، گوئەکانی پیغەمبەری خودای بیر خستەوہو پێی وتن : ئەری لە بیرتان چوو پیغەمبەری خوا ﷺ چی پێی فەرموون ؟

بەلام. زۆرینەیان گوئیان نەدایە ئەو بیرخستەوہیو ، وتیان : ئیمەش دەرپۆین بۆ لای ئەو خەلکەو غەنیمەت کو ئەکەینەوہ^(۱). پاشان چل پیاو لەو تیر ھاویژانہ کیوہکەیان چۆلکردو، ھاتنە خواروہ بۆناو سوپاکە بۆ کوکردنەوہی تالانی بہو شیوہیہ پشتی موسلمانہکان چۆل بوو ، جگہ (ابن جبیر)و نوکەسی تری ھاوہلی کہ لەویدا مانەوہو بریاریاندا کہلەویدا بمیننەوہ تا لەناودەچن یان مۆلەت دەرین، ئیدی ئەوانی تر کیوہکەیان بەجیھشت و ھاتنە خواروہ.

(۳) صحیح البخاری ۵۷۹/۲ .

(۱) (بخاری) ئەمەہی گێژاوەتوہ ، لە فەرموودەہیکى (براء) کوپی (عازب) ھوہ ۴۲۶/۱ .

خالییدی کوری وه لید هه ئه ده سیټ به ئابلو قه دانی سوپای ئیسلامی

(خالد)ی کوری (ولید) ئهم دهرفته ئالتونی ه قۆسته وه ، به خیراییه کی زۆر به پشتی شاخه که سوپایه وه ، تا گه یشته وه پشته وه ی سوپای ئیسلام ، زۆری پی نه چوو ، (عبیدالله)ی کوری (جبیر) و هاوه له کانی له ناو بز دو ، پاشان هیرشی برده سهر موسلمانان له پشته وه ، ئه سپ سواره کانی هاو پئی هاواریکیان کرد موشریکه هه لاتوه کان زانیان که شتیکی نوێ پووی داوه ، هه لگه پانه وه به پووی موسلماناندا ، ژنیکیان که (عمرة) کچی (علقمه)ی (حارثیه) بوو ئالا خۆلایه که ی له سهر زهوی هه لگرته وه ، موشریکانی به ده وریدا خربوونه وه ها تنه وه په نایه وه ، کهوتنه بانگ کردنی یه کتر تا کو بوونه بۆ موسلمانان ، خۆیان گرته وه بۆ شه پ ، موسلمانانیش له بهروداوه پێگه یان ئی گیرا ، کهوتنه نیوان ئه وان و ده سته وانه که وه .

هه ئو یستی نه به ردا نه ی پیغه مبه ر ﷺ له به رده م ئابلو قه که دا

پیغه مبه ری خوا ﷺ له و کاته دا له گه ل مه فره زه یه کی بچو کدا بوو - که نو که س بوون له هاوه له کانی^(١) له پشته وه سوپای موسلماناندا بوون^(٢) ، چاودیری ئازایه تی موسلمانان ده کرد که چۆن موشریکان راوده نین ، له پێکدا له لایه ن ئه سپ سواره کانی خالیده وه به ته واوی درا به سه ریاندا ، ته نها دوو پێگه چاره ی له به رده مدا بوو ، یان پزگاری بیټ به خیرایی - به خۆی و هاوه له کانیه وه به ره و په ناگه بیوه که ی خۆی و از له سوپا ئابلو قه درا وه که ی به ییټ به ره و چاره نووسی چاوه پوانکراوی بروت ، یان خۆی بخاته بهر مه ترسی و هاوه له کانی بانگبکات تا له ده وری کو بی نه وه بیان کاته بهر به سیټکی به میزو له ناو سوپا که ی قو په یشدا دریا ن پی بدات به ره و گردۆ لکه کانی ئو حود .

لیزه دا ئازایه تی و لیها تووی پیغه مبه ر ﷺ ده رکه وت ، به ده نگ ی بهر ز هاواری کرده هاوه لانی و فره مووی : (بهنده کانی خوا) باش ده یزانی که موشریکان پیش موسلمانان گوینان له ده نگ ی ده بیټ ، به لام خۆی خسته نیو مه ترسیه که و له و کاته ناسکه دا هاواری لیکردن .

^(١) له (صحیح)ی (مسلم) دها توه (١٠٧/٢) پیغه مبه ر ﷺ له روژی (نوحود) دا (٧) نه ساری و (٢) قو په یشی هه لپێژد له گه لیدا بن .

^(٣) ئهم ئایه ته به لگه یه له سهر ئه و حاله ته ﴿والرسول یدعوکم فی اخراکم﴾ ١٥٣/٣ .

په رته وازه بوونی موسلماننه کان له شه رکه ده

موسلماننه کان که وتنه ناو نابلو که موه هه ندیکیان عه قل له که له یاندا نه ما ، جگه له خوځیان چی دیان مه به ست نه بوو ، که وتنه هه لاتن و ، مهیدانی شه رکه دیان به چی هیشت و ، بی ئه وه ی بزائن چی له دواوه یه ؟ هه ندیک له وانه تا ناو مه دینه به راکردن نه وه دستابوون ، هه ندیکي تریان به ره و به رزایی شاخه که پایانکرد ، کومه لیکي تریشیان گه رانه وه ناو سوپای موشریکان ، لیک پژان و له یه کتری جیا نه ده کرانه وه ، موسلماننه کان به هه له هه ندیکیان له یه کتری کوشت ، بوخاری له عائشه وه ده گپ رته وه فرمویه تی : له پوژي شه ری ئو خوددا موشریکان به ناشکرا شکان ، نیبلیس هاواری کرده موشریکان خه لکینه بگه رینه وه دواوه ، پيشه نکه هه لاتوه که گه راپیه وه ، له گه ل دوايينه که دا یه کیان گرته وه و هاتنه وه ده ست (حذیفة) سهیری کرد باوکی بینی هاواری کرده موسلماننه کان وتی : موسلمانینه ناگاتان له باوکم بیت مه یکوژن ، موسلماننه کان نه ونده شپرزه بوون پیمان نه زانی و کوشتیان ، (حذیفة) وتی : خوا لیتان خوشبیت ، (عروه) ده لیت : وه لاهی دواي ئه وه ش (حذیفة) هر پیاویکی چاک بوو تا وه فاتی کرد ^(۱).

ئه م کومه له یان به ته وای به یه کدا هاتن و ، پشویان تیدا دروست بوو ، له یه کتری وون بوون و ، نه یانده زانی پوو له کوی بکه ن ، له و حال ته ناخوشه دا بوون ، یه کیك هاواری کرد (محمد) کوژا ، ئیدی عه قلیان له سه ردا نه ماو ، چه که کانیان فریدا ، هه ندیکي تریان بیریان له وه ده کرده وه خوځیان بدن به ده سته وه بو (عبداللهی کوپی (ابی) سه رکرده ی دوو پرووه کان ، بو ئه وه له ده ست (ابو سفیان) په نایان بدات.

(انس)ی کوپی (نضر) به لای ئه مانده دا تیپه ری بینی چه کیان فریداوه ، پیی وتن : چاوه پروانی چی ده که ن ؟
وتیان : پیغه مبه ری خوا ﷺ شه هید کراوه ، وتی : ئیتر دواي ئه و ژیا نتان بو
چییه ؟

(۱) صحیح البخاری ۵۲۹/۱ ، ۵۸۱/۲ فتح الباری ۲۵۱/۷ ، ۲۶۲ ، ۲۶۳ ، جگه له بوخاری ئه وانی دیکه ش گوتویه که پیغه مبه ر ﷺ ویستی خوینه که ی بدات ، (حذیفة) وتی : خوینه که یم کرد به سه ده که بو موسلمانان ، به مهلویسته (حذیفة) نه و نه ده ی تر لای پیغه مبه ر ﷺ خوشه ویست بوو ، پروانه (مختصر سیره الرسول) نویسنی شیخ عه بدوللای نه جدی ل ۱۴۶ .

ههستن لهسەر ئهو پړنگهيه بمرن كه ئهوى لهسەر مرد ، پاشان وتى : خوايه
من داواى لىبور دنت ئى دهكهم لهسەر ئهوى ئه مانه دهيكهن (مه به ستنى ئهو كوومه له
موسلمانان بوو) بى بهر شىم لهكارى ئهو موشرىكانه ، پاشان چوووه پيشه وه
(سعدى كوپى (معاذى پيگه شىشت ، وتى : بۇ كوؤى دهچى (ابو عمر) ؟

(انس) وتى: ههست به بۆنى بهههشت دهكهم (سعد) ، له پال كۆوى ئو خوددا
ههستى پى دهكهم ، پاشان خۆى فرىدايه ناو شه پر كه ههتا شه هيدكرا ، له بهر زۆرى
برينه كانى نه ناسرايه وه ، دواى شه پر كه - تا خوشكه كهى به سهرى په نجه كانيدا
ناسيه وه، ههشتاو ئه وهنده برينى جيگه لىدانى پم و شمشيرو تيرى پيوه بوو ^(١).

(ثابتى كوپى (دحام) يش خيله كهى بانگ كردو وتى : ئهى خه لكى
ئهنسار ، كه موحه ممد مرد بىت ئه وه خودا زيندو وه نامرئ ، لهسەر دينه كه تان
شه پر بكن ، خوا پشتيوانتانه و سهرتان دهخات ، چهند كه سىكى ئهنسارى له گه لىدا
ههستانه وه وه لىان كوتايه سر كه تيبه كهى (خالد) كه وتنه جهنگ له گه لىان ، تا
(خالد) به پم كوشتى و دواى ئهو هاوه له كانيشى كوژران ^(٢).

پياويكى كوچكهران به لای ئهنساريه كدا تيبه پرى خه لئانى خوئن بوو بوو ،
وتى: فلانه كه س زانيوته كه موحه ممد شه هيدكراوه ؟ كابراى ئهنسارى وتى: ئه گهر
موحه ممد ﷺ كوژرا بىت ئه وه بۇ خۆى په يامه كهى گه ياندوه ، ئيوهش له پيناوى
ئايينه كه تاندا شه پر بكن ^(٣).

به م شيوه قاره مانئيه موسلمانان وره يان بهرز بووه وه هاتنه وه هوش
خويان و وازيان له بىرۆكهى خو به دهسته وه دان و په يوه ندى كردن به (ابن ابى)
يه وه هيناو دهستان دايه وه چهك و شالويان كرده سهر ته وژمى موشرىكان
له كاتيكدا كه ده يانويست بگه نه بنكهى سهر كردايه تى موسلمانان كان چونكه
بيستبويان هه والى شه هيد كردنى پيغه مبه ر ﷺ درويه و هه لبه ستراوه ، ئه مهش
هيزو تينى پيدانه وه توانيان له و ئابلوقه يه خويان پزگار بكن و ، بنكه يه كى پته و
له مه يدانه كدا دروست بكن و شه پر كى قاره مانانه تومار بكن .

(١) زاد المعاد ٢/٩٦، ٩٢ (صحيح البخارى) ٢/٥٧٩ .

(٢) السيرة الحلبية ٢/٢٢ .

(٣) زاد المعاد ٢/٩٦ .

کۆمەلئىكى تىرىش جگە لە پىڭغەمبەر ﷺ ھىچ خەمىكى تىريان نەبوو ، بەخىرايى لە دەورى خېرپونەووە لە ھەر چوارلاوہ پاراستيان ، لە سەرۋى ھەمويانەوہ (ابوبكرى) (صديق) و (عمرى) كوپرى (خطاب) و (على) كوپرى (ابى طالب) و چەند كەسىكى دىكە بوون ئەمانە لە پىڭشەوہى شەركەراندە بوون ، بەلام كە ھەستيان كرد بەبوونى مەترسى لەسەر جەستەى پىرۋى پىڭغەمبەر ﷺ كەوتنە پىزى پىڭشەوہى بەرگرى كەران .

گەرم بوونى شەربە دەورى پىڭغەمبەردا ﷺ

لەكاتىكدا كە كۆمەلئى لەموسلمانەكان كەوتببونە ئابلقەكەو ، لە ھەموو لايەكەوہ لىيان دەردا ، لەملاشەوہ شەربە دەورى پىڭغەمبەردا ﷺ گەرم بووبوو ، پىشتىرىش وتمان كاتىك موشرىكان دەستيان كرد بەئابلقەدانى موسلمانەكان ، پىڭغەمبەرى خوا ﷺ ، جگە لە ئۆكەس كەسىكى دىكەى لەگەلدا نەبوو ، كە بانگى كردە موسلمانەكان و فەرمووى : ئادەى وەرن بۆ لام ، من پىڭغەمبەرى خوام ، موشرىكان گوڤيان لەدەنگى بوو ناسيانەوہ ، ھاتنە سەرى بەھەموو ھىزىكىيانەوہ شالاوليان بۆ ھىنا پىڭش ئەوہى كەسىك لە موسلمانەكان بگاتەوہ لای ، لەنىوان موشرىكان و ئەو ئۆكەسەدا شەرىكى توند پرووىدا كەتيايدا وینەيەك لە پالەوانىتى و ئازايەتى و گيانى خۆبەخت كردن دەرەكەوت .

(موسليم) دەگىڤىتەوہ لە (انسى) كوپرى (مالك) وە دەلىت : لە پۆزى ئوچوددا پىڭغەمبەرى خوا لەگەل ئۆكەسى ھاوئىدا مايەوہ ، ھەوتيان ئەنسارى و دووانيان كۆچكەران بوون ، كە ئابلقەياندان و زۆريان بۆ ھىنان ، فەرمووى : كى دەتوانىت ئەمانەمان ئى دور بختەوہ ، بەھەشتى بەنسب دەبىت ؟ يان ئەو دەبىتە ھاوپىنى من لە بەھەشتدا ؟ پىاويكى ئەنسارى چووہ پىڭشەوہ كەوتە شەربەتا شەھىد بوو ، پاشان ھاتنەوہ سەرى بەم شىوہى شەربە بەردەوام بوو تا ھەوت ئەنسارىكە شەھىد بوون ، پىڭغەمبەرى خوا ﷺ بە ھەردوو ھاوئە قورەيشىكەى فەرموو : (بەراستى وىژدانمان نەبوو لەگەل ھاوئەلەكانى تىرماندا) ^(۱) .

دوايىن شەھىدى ئەو ھەوت كەسە (عمارە) كوپرى (يزىد) كوپرى (سكن) بوو ، شەرى كرد ، برىنەكانى زۆريان بۆ ھىناو كەوت ^(۲) .

(۱) صحيح مسلم باب غزوہ احد ۱۰۷/۲ .

(۲) پاش ساتىك كۆمەلئى لەموسلمانەكان گەرانەوہ بۆلای پىڭغەمبەر ﷺ و ھەلىان كوتايە سەر ئەو بىتابەرانەى بەسەر (عمارە) ھە بوون ، دەريان ھىناو برديانە لای پىڭغەمبەر ﷺ قاچى بۆ كرد بەسەرىن ، بەو ھالەوہ كاتى سەرى لەسەر پانى پىڭغەمبەر بوو ﷺ كۆچى دوايى كرد ، (ابن مشام) ۸۱/۲ .

ناخوشتريں کات له ژيانی پيښه مبهردا

پاش که وتنی (عمارہ) ی کوپی (سکن) ، پیښه مبهری خوا ﷺ به تنها له گهل دوو قوږه یشیه که دا مایه وه ، له (صحيحین) دا هاتووه له (ابی عثمان) وه ، ده لیت : له و پوژده جگه له (طلحه) ی کوپی (عبید الله) و (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) ^(۳) کهس به دهوری پیښه مبهردا ﷺ نه مابوو ، نه و ساته وخته ناخوشتريں کات بوو له ژيانی پیښه مبهردا ﷺ ټیپه ږیت و ، دهره ټیکی ره خساویش بوو بو موشریکان ، موشریکانیش هیچ دوانه که وتن له قوستانه وهی نه و دهره ټه دا ، هه لگه پرانه وه سر پیښه مبهردا ﷺ و به نیاز بوون له ناوی بهرن ، (عتبه) ی کوپی (ابی وقاص) بهر دیکی ټیگرت کیښای به دانی پیوژیدا دانه خرینه که ی خواره وهی شکاند ، (عبدالله) ی کوپی (شهاب الزهری) یش نیو چهوانی پیوژی بریندار کرد نه سپ سوار یکی سر سهخت که ناوی (عبدالله) ی کوپی (قمئة) له دور وه هات شمشیړکی دا له لا شانی پیوژی ، تاما وهی یه مانگ نازاری هه بوو ، به لام نه یتوانی زنجیره بنده کانی شانی بریت ، پاشان شمشیړکی تری دا له سر پرومه تی پیوژی توند بوو وه کو یه که میان به شیوه یه که نه لقه بهندی زنجیره که ی سر سڼگی پیوژی له پرومه تی گیر بوو ، نه جا وتی : ده بخو نه وه منم (ابن قمئة) پیښه مبهری خواش ﷺ له کاتیکدا که خوینی نیوچاوانی دهری فهرمووی : خوا له ت و په تت بکات ^(۱) .

له (صحيح) یشدا هاتووه ، دانه چوارینه که ی پیښه مبهردا ﷺ شکاو ، سهری بریندار بوو ، خوینی ئی ده چوپاو دهی فهرموو : چون گهلک پزگاریان ده بیت ناوا پیښه مبهرده که یان بریندار بکن و دانی بشکینن ، له کاتیکدا نه و بو لا ی خوا بانگیان بکات ، خوا ی گه وره ټایه تی نارده خواره وه : ﴿لَیْسَ لَکَ مِنَ الْاَمْرِ شَیْءٌ اَوْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ اَوْ یُعَذِّبُہُمْ فَاَنُفِیَ ظَالِمُوْنَ﴾ ^(۲) واته : تو هیچ شتیکت له کاروباری بندهکان به ده دست نیه ، هه موو شت به دهستی خوا خو یه تی نه گهر تموبه و په شیمانی یان ئی وهر بگریت ، یان سزاو نازاریان بدات (خوا سهر به ست و بی باکه) چونکه نه وانه سته مکارن .

^(۳) صحيح البخاری ۵۲۷/۱ ، ۵۸۱/۲ .

^(۱) خوا ی گه وره دوعاکه ی پیښه مبهری گیرا کردو ﷺ له (ابن عائد) وه ده لیت : جاریکیان (ابن قمئة) بو مال ده چوو ، جیگه که ی برد بو سر شاخیک ، مریک شاخی ئی توند دهکات و له بر زایی شاخه که وره فرنی ده داته خواره وه ، له ت و په ده بیت ، (فتح الباری) ۲۷۲/۷ - لا ی (طبرانی) یش هاتووه ، خوا بهرانه کیویه کی تی بهرداو ، به قوچ ئی دا تا پارچه پارچه ی کردو خستیه خواره وه (فتح الباری) ۲۶۶/۷ .
^(۲) صحيح البخاری ۵۸۲/۲ ، هره وه (صحيح مسلم) ۱۰۸/۲ .

له گڼپړانه وهیځی (طبراني) یدا هاتووه پیغه مېر ښه لمو پوږه دا فرمووی :
خودای گه وره زور رقی ههستا له و گه لوی دهم و چاوی پیغه مېر که یان خوښاوی
کرد ، پاش که میځ وهستان فرمووی : خویاه له گه له کهم خوښ بیهو چونکه هیچ
نازانن^(۳).

بهو شیوه یهش له (صحيح)ی (مسلم) دا هاتووه فرموویه تی : په رومردگارم
له گه له کهم ببوره چونکه هیچ نازانن^(۴) هسروها (الشفاء)ی قازی (العیاض) دا هاتووه
فرموویه تی : خویاه گه له کهم هیډایهت بده چونکه نازانن^(۵).

گومانی تڼدانیه که موشریکان مه بهستیان له ناو بردنی پیغه مېر بوو ،
به لآم همدروو هاو له قورپه یشیه که ی (سعد)ی کوږی (ابی وقاص) و (طلحة)ی کوږی
(عبید الله) قاره مانیتیه کی کهم وینه یان نیشاندا ، به همدروو کیانه وه یه ک بوریان
نه دا موشریکان بیتنه پیښه وه ، کارامه ترین تیر هاویشی عه رب بوون ، زور
هه وئیاندا تا له کوټایی دا هه موو هه و له کانی موشریکان یان له گه یشتندا به پیغه مېر
پووجه ل کرده وه .

پیغه مېری خوا ښه تیره کانی خوی هه لږشت بو (سعد)ی کوږی (ابی
وقاص) و پیی فرموو : تیربارانیان بکه دایک و باوکم به قوریانت بیت^(۱) نه مهش
به لگه یه له سر شیاویتی (سعد) ، چونکه پیغه مېر دایک و بابی پیکه وه نه کرده به
قوریانی کهس جگه له (سعد)^(۲) .

سه بارت به (طلحة)ش ، نه سائی له (جابر)ه وه به سره هاتیک ده گڼرته وه ،
باس له کوټیو نه وه ی موشریکان ده کات به ده وری پیغه مېر دا ښه کاتیک که چهند
که سیکی نه ساری له گه لدا بوو ، (جابر) ده لیت : موشریکان چاویان کهوت به
پیغه مېری خوا ښه بوی چوون ، پیغه مېر ښه فرمووی : کی ده توانیت نه وانه
بگڼرته وه ؟ (طلحة) وتی : من ، پاشان (جابر) باسی هاتنه پیښه وه ی نه ساریه کان
و یه که له دوی یه که شه هید بونیانی کرد بهو شیوه یه ی له ریوایه ته که ی (مسلم) دا
هات ، که هه موو نه ساریه کان شه هید کران (طلحة) چوه پیښه وه ، (جابر) ده لیت

(۳) فتح الباری ۳۷۳/۷ .

(۴) صحيح مسلم باب غزوة احد ۱۰۸ / ۲ .

(۵) (کتاب الشفاء بتعريف حقوق المصطفى) ۸۱/۱ .

(۱) صحيح البخاری ۴۱۷/۱ ، ۵۸۰ / ۲ ، ۵۸۱ .

(۲) همان سرچاره ی پيشور .

: (طلحة) به ئەندازەى يانزە کەس شەرى کرد تا شمشيرک دراه دەستى و پەنجەکانى قرتاند ، وتى : باشە پيغەمبەر ﷺ پيى فەرموو : ئەگەر (بسم الله) ت بکردايە بە بەرچاوى خەلکەووە فریشتەکان هەليان دەگرتى ، دەلييت پاش ئەووە خواى گەورە دەستى موشريکانى کووتا کرد ^(٢) لەلای (حاکم) لە (الاکلیل) دا هاتوووە دەلييت : لە پوژى (ئوحوود) دا سى و نو کەس يان سى و پيىنج کەس بريندار بوون ، پەنجەى شايەتومان و ناوہ پاستى (طلحە)ش لە کار کەوت ^(٤) .

(بخارى)يش دەگيړتەووە لە (قيس)ى کوپى (ابى حازم)ووە ، دەلييت : دەستى (طلحە)م بەئيفليجى بينى لەپوژى ئوحووددا بەرگري پيکردبوو لە پيغەمبەرى خوا ﷺ ^(٥) .

(ترمذى)يش دەگيړتەووە ، کە پيغەمبەر ﷺ لەو پوژەدا لە بارەيەووە فەرمووى : هەر کەسيك دەيەوييت سەيرى شەهيديك بکات کە بەسەر زەويدا دەروات باسەيرى (طلحە)ى کوپى (عبيد الله) بکات ^(٦) .

(ابو داود)ى (طياليسى) دەگيړتەووە لە (عائشە)ووە ، کە وتويهتى هەركاتيک لای (ابوبکر) باسى پوژى (احد) بکردايە دەيفەرموو : ئەو پوژە پوژى (طلحە) بوو ^(٧) .

هەروەها (ابوبکر) لەبارەيەووە فەرمويهتى :

يا طلحة بن عبيد الله قد وجبت لك الجنان وبرأت ألهما العينا ^(٨)

لەوکاتە ناسک و ساتەناخۆش و تەنگەدا خواى گەورە لەپيشت پەردەووە سەرکەوتنى نارد ، لە (صحيحين)دا هاتوووە لە (سعد)ووە دەلييت : پوژى (احد) دوو پياوى سەرتايا سپيم بينى لە پال پيغەمبەردا ﷺ شەريان دەکردو بەسەختى دەجەنگان . نە پيش و نە پاشى شەرکە نەم دييوون ، لە پىوايەتيکدا بە مانا (جبريل) و (ميكائيل) هاتوون ^(٩) .

^(٢) فتح الباري ٣٦١ / ٧ . هەروەها (سنن النسائي) ٥٢ / ٢ .

^(٣) هەمان سەرچاوەى يەكەم ٣٦١ / ٧ .

^(٤) صحيح البخارى ١ / ٥٢٧ ، ٢ / ٥٨١ .

^(٥) مشکاة المصابيح ٢ / ٥٦٦ / (چاپى دار الفكر) . ابن هشام ٢ / ٨٦ .

^(٦) فتح الباري ٣٦٧ / ٧ .

^(٧) كورتهى (تاريخ دمشق) ٧ / ٨٧ لە پەراويزى (نور الذمب) وە ١١٤ .

^(٨) صحيح البخارى ٢ / ٥٨٠ .

سەرھتای کۆبوونەوی هاوێلان بەدەوری پیڤەمبەردا ﷺ

ئەم ڕووداوانە بەخێراییهکی زۆرو لەیهک چاوتروکاندا ڕوویاندا ، هاوێلە لێھاتوێ لێوھاوێکانی پیڤەمبەر ﷺ کە لەپێشەوێ دەجەنگان ، لەگەڵ بێنیان ڕەوشەکە گۆرا ، یان کەگۆڕیان لەدەنگی پیڤەمبەر بوو ﷺ دەسبەجی چون بە دەمیەو ، نەبادا پێش ئەمان تووشی شتێک بێت ، بەلام کاتێک گەیشتن ، پیڤەمبەری خودایان بەو خوێن و برینەوێ بێنی و جەستەیی شەش شەھیدە ئەنساریەکەشیان بەدی کرد سەیریان کرد ھەوتەمیان بەسەختی بریندارەو ، (سعد) و (طلحە)ش قارەمانانە شەڕ دەکەن کەگەیشتن پەڕزینیکی ئەستووریان بە چواردەوری پیڤەمبەردا ﷺ کێشا بەلاشەو چەکەکانیان توندو تۆل لە شالۆوەکانی دۆژمن پاراستیان ، یەکەمین کەسیک کە گەراپەوێ لای ، هاوێلەکی غار (ابو بکر الصدیق) بوو ﷺ .

(ابن حبان) لە (عائشە) وە دەگێڕێتەو کە فەرموویەتی : (ابوبکر الصدیق) فەرمووی : لە ڕۆژی جەنگی ئوچوددا خەلک بەدەوری پیڤەمبەردا ئەمان ﷺ ، یەکەم کەس بووم گەراپەوێ بۆ خزمەتی ، پیاویکم بێنی لە نزیکێوێ شەڕی دەکردو پیڤەمبەری دەپاراست ، وێم : لەوانە (طلحە) بێت ، دایک و بابم بەقوربانت بێت ، یاخو (طلحە) بێت ، دایک و بابم بەقوربانت بێت ، ھێشتا دەستم نەکردبوو (ابو عبیدە) گەیشتە لام ، وەک بالدار بالی گرتبوو ، پێم گەیشتەو ، تەکانماندا بۆ لای پیڤەمبەر ﷺ بێنیمان (طلحە) کەوتوو ، گیانی یەکپارچە خوێنە ، پیڤەمبەر ﷺ فەرمووی : بگەنە لای براکەتان ئەوا بەھەشتی مسوگەرکرد ، پیڤەمبەر خوشی ڕوومەتی پیروزی تیریکی بەرکەوتبوو ، دوو ئەلقەیی زنجیر بەندەکی سنگیشی لە ڕوومەتی پیروزییدا چەقی بوون ، چووم دەری بەینم (ابو عبیدە) وتی : سویندت دەدم بەخو ئەگەر وازم لی نەھێنی باخۆم دەری بەینم ، ئەنجا بەندەمی شیرەکی دەری ھینا نەبادا پیڤەمبەر ﷺ ئازاری زۆری پی بگات . لەئەنجامدا دانیکی (ابو عبیدە) کەوت ، (ابوبکر) دەفەرمویت : چووم ئەلقەیی زنجیر بەندەکی دەربەینم (ابو عبیدە) بۆ ئەویش سویندی خوارد کەخۆی دەری بەینیت ، بەدانی ئەلقەکی گرت ڕای کێشاو دەری ھینا ، دانیکی تریشی کەوت ، پاشان پیڤەمبەر ﷺ فەرمووی فریای براکەتان بکەن ، دەسبەجی چوینە لای (طلحە) تاجارەسەریکی بکەن ، ئە برین زیاتری پیوێبوو ^(۱) ، ئەمەش

(۱) زاد المعاد ۹۵/۲ .

به‌لگه‌یه‌کی تره له‌سه‌ر ئازایه‌تی و شیاوی‌تی (طلحه) و ئهو به‌ره‌نگاریه‌ی کردوویه‌تی له پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ .

له‌و ئانوساته دژواره‌دا کۆمه‌لێک له‌موسڵمانه پال‌ه‌وانه‌کان به‌ده‌وری پی‌غه‌مبه‌ردا ﷺ کۆبوونه‌وه، له‌وانه (ابو دجانه) و (مصعب) ی کوپری (عمیر) و (علی) کوپری (ابی طالب) و (سهیل) ی کوپری (حنیف) و (مالک) ی (سنان) باوکی (ابی سعید الخدری) و (ام عماره نسیمییه) ی کچی (کعب المازنیه) و (قتاده) ی کوپری (النعمان) و (عمری کوپری (الخطاب) و (حاطب) ی کوپری (ابی بلتعه) و (سهیل) ی کوپری (حنیف) و (ابو طلحه).

زیاد بوونی فشاری موشریکان

هه‌روه‌ها ژماره‌ی موشریکان سات له‌دوای سات زیاتری ده‌کردو ، فشارو زۆر بۆهینانیان قورستر ده‌بوو ، فشاریان له‌سه‌ر موسڵمانه‌کان زیاتری ده‌کرد ، تا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ که‌وته چالێکه‌وه له‌و چالانه‌ی (ابو عامر الفاسق) هه‌لی که‌ندبوون ، ئه‌ژنۆی پیرۆزی بریندار بوو ، (علی) ده‌ستی گرت و هینایه‌ ده‌روه‌و (طلحه) ی کوپری (عبید الله) باوه‌شی پێداکرد تا هه‌لی سانه‌وه ، (نافع) ی کوپری (جبیر) ده‌لێت: گویم ئی بوو یه‌کیک له‌کۆچکه‌ران ده‌یوت : من جه‌نگی ئوحدوم بینیه‌وه ، چاویم ئی‌بوو تیر وه‌ک باران داده‌باری به‌سه‌ر پی‌غه‌مبه‌ردا ﷺ هه‌یچی به‌رنه‌که‌وت ، (عبدالله) ی کوپری (شهاب الزه‌ری) یشم بینێ له‌و پۆژه‌دا هاواری ده‌کرد : ئه‌ری موحه‌مه‌دم نیشاندن خوا بمکوژیت ئه‌گه‌ر به‌یلم ده‌ریچیت ، پی‌غه‌مبه‌ری خواش له‌پالیدا بوو ، که‌سی له‌گه‌ڵدا نه‌بوو ، پاشان تیپه‌پری (صفوان) زۆر سه‌رزه‌نشتی کابرای کردو پێی وت : له‌ پالێندا بوو کابرا وتی : وه‌للاهی نه‌مبینی ، وه‌للاهی ئهو پیاوه ده‌ستی ئیمه‌ی ناگاتی ، هه‌ر چوارمان بۆی چووین ، به‌لێنمانداو ئاهو سویندمان کرد که ده‌بی‌ت بیکوژین ، که‌چی نه‌مانتوانی^(۱).

(۱) زاد المعاد ۲ / ۹۷ .

قاره مانیتی کهم وینه

موسلمانان لهو پۆژده قاره مانیتی کهم وینه قوریانی که وره یان
پیشکش کرد ، که له میژوودا پووی نه داوه ، (ابو طلحة) (خوی کردبوو به پهرژین بو
پیغه مبه‌ر ﷺ و سنگی به‌رز ده‌کرده‌وه تا پیغه مبه‌ر ﷺ له تیری دوژمنان بپارێژیت .
(انس) ده‌لیت : له پۆژی ئوحوودا خه‌ک به‌ده‌وری پیغه مبه‌ردا ﷺ نه‌مان ، که‌چی
(طلحة) به‌ تیرو که‌وانه‌که‌ی به‌رگری ئی‌ده‌کرد ، کابرایه‌کی تیرنه‌ندازه‌ بوو، لهو پۆژده‌دا
دوو تا سی که‌وانی به‌ده‌سته‌وه‌ شکا هه‌رکه‌سیکی به‌لادا بگوزه‌رایه ، پیغه مبه‌ری خوا
ﷺ پی‌ی ده‌فهرموو: تیره‌کانه‌ هه‌پۆژده‌ بو (ابو طلحة) ده‌لیت: پیغه مبه‌ر ﷺ سه‌یری ناو
شه‌ره‌که‌ی ده‌کرد (ابو طلحة) ده‌یوت : دایک و بایم به‌ فیدات بیت سه‌رت نه‌وی که نه‌بادا
تیریکت به‌ر بکه‌ویت ، گیانم پیش گیانته به‌ قوربان ده‌که‌م .^(۱)

هه‌ر له (انس) وه‌ ده‌لیت: (ابو طلحة) له‌گه‌ل پیغه مبه‌ردا ﷺ به‌یه‌ک قه‌لغان
خوێان ده‌پاراست ، (ابو طلحة) ده‌ستی پاست بوو ، که تیریکی ده‌هاویشته پیغه مبه‌ری
خوا ﷺ سه‌ری به‌رز ده‌کرده‌وه بزانیته به‌رکوی ده‌که‌ویت .^(۲)

(ابو دجان) ش له‌به‌رده‌م پیغه مبه‌ردا ﷺ وه‌ستاو پشته کردبوو به‌قه‌لغان ، ئه‌و
هه‌موو تیره‌ی به‌رده‌که‌وت جوله‌ی نه‌ده‌کرد.

(حاطب) کوپی (ابی بلتعه) ش که‌وته سه‌ر (عتبه‌ی) کوپی (ابی وقاص) که
دانه‌ خرنیه‌که‌ی پیغه مبه‌ری خوی شکاندبوو شمشیریکی لیدا سه‌ری له‌لاشه‌ی
کرده‌وه ، پاشان شمشیری هه‌لگرت و ئه‌سه‌په‌که‌شی هینایه‌وه (سه‌دی) کوپی (ابی
وقاص) زۆر ده‌گه‌را به‌شوین ئه‌و براهییدا تابیکوژیت ، به‌لام ده‌ستی نه‌که‌وت ، ئه‌وه‌بوو
(حاطب) کوشتی.

(سه‌ل)ی کوپی (حنیف) یش یه‌کیک بوو له تیره‌هاوێژده‌ پاله‌وانه‌کان ،
په‌یمانی‌دا بوو به‌پیغه مبه‌ر ﷺ هه‌تا مردن ، ئه‌ویش پۆلیکی کاریگه‌ری بینى له
دورخستنه‌وه‌ی موشریکاندا.

پیغه مبه‌ر ﷺ خویشی تیری ده‌هاویشته ، له (قتاده‌ی) کوپی (نعمان) وه ،
ده‌لیت: پیغه مبه‌ر ئه‌وه‌نده تیری هاویشته تاجه‌سه‌ری که‌وانه‌که‌ی شه‌قی‌برد ،

^(۱) صحیح البخاری ۲ / ۹۸۱ .

^(۲) هه‌مان سه‌رچاوه ۱ / ۴۰۶ .

نهجا (قتاده)ی کوپی (نعمان) هه‌لی گرت له‌لای ئه‌وبوو ، له‌و پوژده‌دا چاوی به‌سه‌ختی بریندار بوو تا که‌وته به‌ر پوومه‌تی ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ هه‌لی‌گرت‌ه‌وه گپ‌رایه‌وه شوینی خوی ، له‌ جاران چاک‌ترو تیز‌تر ده‌ییینی .

(عبد الرحمن)ی کوپی (عه‌وف) له‌و پوژده‌دا شه‌ری کرد تا ناوده‌می بریندار بوو دانه‌کانی دواوه‌ی شکان ، زیاتر له‌ بیست شوینه‌وه بریندار بوو ، هه‌ندیک له‌و برینانه به‌قاچه‌وه بوون شه‌لیان کردبوو .

(مالک)ی کوپی (سنان) باوکی (ابی سعید الخدری) خوینی سه‌ر پوومه‌تی پیغه‌مبه‌ری خوی مژی ﷺ تا‌پاکی کرده‌وه . پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پپی فرموو: تفی که‌روه وتی: وه‌للاهی تفی ناکه‌مه‌وه ، پاشان چوو بو شه‌ر کردن ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ فرمووی: هه‌رکه‌سینک ده‌یه‌وینت سه‌یری مروقیکی به‌هه‌شتی بکات ، با سه‌یری ئه‌و پیاوه بکات ، (مالک) له‌و شه‌رده‌دا شه‌هید کرا .

(ام عماره) ش شه‌ری کرد ، له‌گه‌ل چه‌ند موسلمانیکی تردا چوونه ریگه‌ی (ابن قمنه) ، (ابن قمنه) شمشیریکی‌دا له‌شانی (ام عماره) به‌سه‌ختی برینداری کرد ، ئه‌ویش به‌شمشیره‌که‌ی چه‌ند شمشیریکی‌دا له‌ (ابن قمنه) . به‌لام ئه‌و دوو زنجیربه‌نده‌ی پیوه‌بوو هیچی لینه‌هات . (ام عماره) مایه‌وه هه‌رشه‌ری ده‌کرد تا له‌دوانزه شویندا برینداربوو .

(مصعب)ی کوپی (عمیر) جه‌سوورانه شه‌ری ده‌کرد ، به‌رگری ده‌کرد له‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ دژ به‌هیرشه‌کانی (ابن قمنه) و هاوړیکانی ، ئالای موسلمانه‌کانی به‌ده‌سته‌وه بوو ، دایان له‌ده‌ستی راستی ئی بوه‌وه ، نه‌جا به‌ده‌ستی چه‌پی ئالاکه‌ی گرت ، له‌پووی بی باوه‌راندای مایه‌وه تاده‌ستی چه‌پیشی برا ، پاشان خویدا به‌سه‌ریدا ، به‌سنگ و ملی ئالاکه‌ی گرت تا شه‌هید کرا ، (ابن قمنه) شه‌هیدی کرد ، وایده‌زانی پیغه‌مبه‌ری خواجه ﷺ چونکه زوړ له‌و ده‌چوو ، خیرا (ابن قمنه) پای کرد به‌ره‌و لای موشریکان و هاواری کرد : موحه‌مه‌د کوژرا ^(۱) .

(۱) بیوانه (سیره ابن هشام) ۷۲/۲ ، ۸۰ ، ۸۱ ، ۸۲ ، ۸۳ و (زاد المعاد) ۲/ ۹۷ .

بلاويونونه وى هه والى شه هيد بوونى پيغه مېهر ﷺ و

كاريگه ريبى له سهر جه ننگه كه

چهند ساتيك به سهر ئه و هاواردها تينه پهرى بوو ، ده سبه جى هه والى كوژرانى پيغه مېهر ﷺ له ناو هه ردوولادا بلاويوه و ، ئه مه ئه و ساته بوو كه تيايدا وړه و هه نديك له نابلقه دراوه كان پووخا ، ئه وان هى دور بوون له پيغه مېهر وه ميژى ئه ژنويان شكا ، شله ژان و شپرز هى كه وته پريزه كانيان و ، پشيوى تيدا دروست بوو هاوكات ئه و هاواره وړه و جوشى موشريكانيشى زياتر بهر ز كرده وه شالوده كانى زياتر كردن .

چونكه باوه ريان وابوو گه يشتونه ته ئامانجى خويان ، هه نديكى تريشيان خه ريكى شيواندنى جه سته و موسلماننه شه هيد ده كان بوون .

پيغه مېهر ﷺ به رده واهه له جه ننگ و هه ئويسته كه وى و مرگرت ه وه

كه (مصعب) شه هيد كرا ، پيغه مېهرى خوا ﷺ ئالاكه و دايه ده ست (على) كوپى (ابى طالب) شه ريكى ئازايانه وى كرد ، هاوه له كانى تريش شه رى قاره مانانه يان كردو بهرگرى سه ختيان ده كرد .

ئيدى پيغه مېهر ﷺ توانى ريگه به سوپاكه وى بپيژت و له و گه مار و دانه پزگاريان بكات ، پووى تى كردن ، (كعب) وى كوپى (مالك) يه كه م كه س بوو ناسيه وه به ده ننگى بهر ز هاوارى كرد : موسلمانينه مرده بيت پيغه مېهرى خوا زيندووه ، ئامازه وى بو كرد بى ده ننگ بيت ، بوئه وه وى موشريكان به شوينه كه وى نه زانن ، به لام ده ننگه كه كه وته بهر گوئى موسلماننه كان و ، خيراهاتن بولاي و نزيكه وى سى كه سيك ده بوون به ده وريدا خرپوونه وه .

پاش ئه و كو بوونه وه يه پيغه مېهر ﷺ ده ستي كرد به پاشه كشه يه كى ريك بهر وه لا پالى شاخه كه ، ريگه برى ده كرد به ناو موشريكه هيرش بهر ده كاندا ، موشريكان هيرشه كانيان توندتر ده كرد ، بو ريگه گرتن له و پاشه كشه يه به لام له بهر دم بهر ده ننگارى شيرانه وى سه ربازانى ئيسلامدا هيچيان بو نه كرا .

يه كيك له ئه سپ سواره موشريكه كان به ناوى (عثمان) وى كوپى (عبيد الله) وى كوپى (مغيره) هات بهر وه پووى پيغه مېهر و ﷺ وتى : خوا بمكوژيت گهر بهيتم ده ربازييت ، پيغه مېهرى خوا خو وى هه ستا بو پووبه روو بوونه وه وى به لام ئه سپه كه وى كه وته يه كيك له چاله كانه وه ، ئه نجا (حارث) كوپى (ضمة) چوو بو وى ، شمشيريكى دا له قاچى ئه سپه كه وى خستيه خواره وه ، داي بهر وه ويداو كوشتى و شمشيره كه وى بردو گه رايه وه بولاي پيغه مېهر ﷺ .

(عبداللہ) ی کوپی (جابر) کہ ئەسپ سوارێکی موشریکان بوو ھات بۆ (حارث) ی کوپی (ضمة) شمشیرێکی دا لە شانی و برینداری کرد ، موسلمانەکان ھەلیان گرت ، بەلام (ابو دجانە) بواری نەدایەو ھەلی کوتایە سەر (عبداللہ) و بەخۆی و پەرۆ سوورەکی سەرەو ، بۆی چوو شمشیرێکی لێداو سەری پەراند .
لەکاتی ئەم شەرە سەختەدا ، موسلمانان بۆ دڵ ئارام بوونەو ھیان لەلایەن خواوە خەوێنچکە دەبردەنەو ، ھەرۆ کو قورئانی پیرۆزیش باسی کردووە (ابو طلحە) دەلیت : من یەکیەک بووم لەوانە ی لەپۆژی ئوچوددا خەوێنچکە دەبردەو تارادەیک چەند جارێک شمشیرەکم لە دەست کەوتە خوارووە دەکەوت و ھەلم دەگرتهو ، دەکەوت و ھەلم دەگرتهو^(۱) .

بەو قارەمانیتییە ئەو کەتیبە یە لە پاشەکشە یەکی رێکدا توانیان بگەنەو لاپالێ شاخەکو رینگە بریکیش بکەن بۆ پاشماوێ سوپاکەیان بەرەو ئەو رینگە بێوہیە ، کە شاخەکی بەپالەوہیە ، بەو شیوہیە زیرەکی (خالد) لەبەردەم لێھا تووی پیغەمبەردا شکستی خوارد .

کوژرانی (ابی) کوپی (خلف)

(ابن اسحاق) دەلیت : کە پیغەمبەر ﷺ گەشتەو لاپالێ شاخەکە ، (ابی) کوپی (خلف) ی بەدی کردو وتی : کوا موحمەد خوا بکوژیت ئەگەر نەیکوژم ؟ ھاوہلان وتیان : پیغەمبەری خوا یەکیکمان بەری لیبگرین ؟ فەرمووی وازی ئی بہینن . کە لینی نزیک بوو پیغەمبەری خوا ﷺ ریمیکی لە (حارث) ی کوپی (ضمة) وەرگرت ، کە لینی وەرگرت ، تەکانیکی ئەوئەندە توندی دا موچرکی دەھینا بەجەستەدا ، ئەنجا پووبەپرووی وەستا ، لەئێو دەفە ی شانی و زنجیر بەندەکیەو کونیک ی بەدی کرد رەمەکی تیگرت ، چەقیە شوینی خۆی و لەسەر ئەسپەکە ھەلیدایە خوارووەو لە خۆلەکەدا گەوزاندی ، برینەکی گەورە نەبوو تەنھا ملی پروشاند بوو ، خوینی زۆری تیزا ، وتی : وەللاھی موحمەد کوشتمی ، پێیان وت : وەللاھی زەندەقت چوو لە موحمەد ، برینەکت باش نیە ، وتی : لەکاتی خۆیدا لە مەککە پیی وتوم : من دەتکوژم^(۲) . وەللاھی ئەگەر تقی ئی بکرمایە دەیکوشتم ، دوزمنی خوا لەکاتی گەرانەویدا بەرەو مەککە لە (سرف) مرد^(۳) ، لە

^(۱) / صحیح البخاری ۵۸۲/۱ .

^(۲) ئەو لەکاتێکدا بوو لە مەککەدا کە (ابی) پیی دەگەشت دەیوت : ئە ی موحمەد ئەسپێکم ھەبە ھەموو پۆژێک ناالی زەرانی دەدەم ، بە ئەسپ پۆژێک دەتکوژم . پیغەمبەریش دەیفەرموو : بەلکو انشاء اللہ من دەتکوژم .
^(۳) ابن ھشام ۸۴/۲ ، (زاد المعاد) ۹۷/۲ .

ریوایه ته که ی (ابی اسود) له (عروه) وه هاتوو ده لیت : (ابی) وه کو گا ده یبۆراندو ده یوت : سویند بیت ئه و ئازاره ی به منه وه یه ئه گهر به هه موو خه لکی (ذی المجاز) یشه وه بوایه دهمردن^(۱).

(طلحة) پیغه مبهری خوا هه لده سینیتته وه

له کاتی پاشه کشه کردنی پیغه مبهردا ﷺ به ره و شاخه که به ردیک که وته به رده می دهستی پتوه گرت بۆ ئه وه ی بپواته سه ری ، نه یتوانی چونکه که میك گوشتی گرتیوو ، دوو زنجیر به ندیشی به ستبوو ، به سه ختیش بریندار کرابوو ، (طلحة) ی کوپی (عبدالله) چوو و ژێر بالی پیروزی و ، هه لی ساندوه تا له سه ری وه ستاو ، فهرمووی : به راستی (طلحة) به هه شتی حاصل کرد^(۲).

دوا هیرشى موشریکان

که پیغه مبهری خوا ﷺ گه یشته وه بنکه ی سه رکر دایه تیه که ی له بناری شاخه که دا ، موشریکان شالۆی خو یان ده ست پیکرد بۆ ده ست وه شانندی ته و او له موسلمانان (ابن اسحاق) ده لیت : له کاتیکدا که پیغه مبهری خوا له بناری شاخه که دا بوو ، چه ند ئه سپ سواریکی قوریش که (ابو سفیان) و (خالد) ی کوپی (وه لید) سه رو کایه تیان ده کرد به شاخه که دا هه لده زنان ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : (خوایه مه هیله بچه سه رمانه وه) ، ئه وه بوو (عمر) ی کوپی (خطاب) له گه ل چه ند پیاویکی ئه نساریدا چوون بۆیان و به ره و خواره وه راویان نانه وه^(۳).

له (مغازی الاموی) دا هاتوو موشریکان چوونه سه ر شاخه که ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی (سعد) : دووریان بخه ره وه . ده یفه رموو : به رپه رچیان بده ره وه . (سعد) وتی : پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : چۆن خۆم ته نها دووریان بخه مه وه ؟ سی جار ئه مه ی وته وه (سعد) له هه گبه که یدا تیریکی دهره یناو گرتیه پیاویکیان و کوشتی ، (سعد) ده لیت : پاشان تیره که ی خۆشم وه شانند بۆ یه کیکیان و کوشتم ، پاشان چووم و دهرم هیناو گرتمه وه یه کیکی تریان ئه ویشم کوشتم ، ئیتر له شاخه که هاتنه خواره وه و دابه زین ، وتم : ئه مه تیریکی پیروزه ، خسته مه وه هه گبه که ی خۆم ، ئه و تیره لای (سعد) مایه وه هه تا مرد ، پاشان که وته لای کوپه کانی^(۴).

(۱) مختصر سیره الرسول ﷺ نووسینی شیخ عه بدوللای نه جدی ل ۲۵ .

(۲) ابن هشام ۸۶/۲ .

(۳) هه مان سه رچاوه .

(۴) زاد المعاد ۹۵/۲ .

شیواندنی جهسته‌ی شه‌هیده‌گان

ئه‌وه دواين هيرش بوو موشريكان دژ به پيغه‌مبه‌ر ﷺ كرديان ، له‌كاتيكددا كه ئه‌وان ته‌واو نه‌يانده‌زانی پيغه‌مبه‌ر ﷺ چي لى به‌سه‌ره‌اتوه ، ني‌مچه متمانه‌يه‌كيان هه‌بوو له‌كوشتنى - بۆيه گه‌رانه‌وه بۆ بنكه‌كاني خۆيان ، ده‌ستيان كرد به خۆئاماده‌كردن بۆ گه‌رانه‌وه به‌ره‌و مه‌ككه ، هه‌ريه‌كه‌يان سه‌رقال بوو به‌شتي‌كه‌وه به‌هه‌مان شيوه ژنه‌كانيشيان سه‌رقال شيواندني جهسته‌ی شه‌هیده‌گان بوون ، گوێ و لوت و ئه‌ندامه‌كاني له‌شيان ده‌برين و سكيان هه‌لده‌برين ، (هندی كچی (عتبه) جگه‌ری (حمزه‌ی) ده‌ره‌ينا . خسته‌يه ده‌ميه‌وه بۆ قوت نه‌ده‌را ، تفي كرده‌وه ، له پارچه‌ لوت و گوێی كوژراوه‌كان ته‌زي‌يح و ملوانكه‌ی هۆني‌بووه‌وه ^(١) .

پاده‌ی ئاماده‌یی پاله‌وانه موسلمانانه‌كان

بۆ شه‌ركردن تا كو‌تايی جه‌نگه‌كه

له‌دا ساتی جه‌نگه‌كه‌دا دوو شت پوه‌ياندا، كه به‌لگه‌ن له‌سه‌ر پاده‌ی ئاماده‌گی پاله‌وانه موسلمانانه‌كان بۆ شه‌ركردن و پاده‌ی به‌رخودانيان له‌پيناوی خوادا .

١. (كعب‌ی) كو‌پ‌ی (مالك) ده‌لّيت : من يه‌كيك بووم له‌وانه‌ی ده‌رچووم و پزگه‌رم بوو ، حا‌له‌تی شيواندني موسلمانانه‌كانم له‌لايه‌ن موشريكانه‌وه بينی، خۆم پينه‌گه‌راو گه‌رانه‌وه ، بينيم كابه‌رايه‌کی موشريك كه‌لوپه‌ل كو‌ده‌كاته‌وه به‌سه‌ر لاشه‌ی موسلمانانه‌كاندا ده‌گوزه‌ري و ده‌لّيت: سه‌ری موسلمانانه‌كان وه‌ك سه‌روپي كۆبكه‌نه‌وه ، له‌و لاشه‌وه پياوي‌کی موسلمان چاوه‌په‌رتي ده‌كرد ده‌ماخی پۆشيبوو ، به‌داويدا پۆشتم ، پاشان سه‌يری موسلمان و كافره‌كه‌م كرد بينيم كافره‌كه‌ له‌ سيماو ئاماده‌ باشيدا چاكته‌ر بوو ، چاوه‌په‌رتم كردن تا به‌يه‌كگه‌يشتن موسولمانه‌كه‌ يه‌ك شمشيري ليدا كردي به‌دوو‌كه‌رته‌وه ، ئه‌نجا پرووی هه‌لمالي و پيني وتم: پيت چۆن بوو (كعب) ؟ من (ابو دجانه‌م) ^(٢) .

(١) ابن هشام ٩٠ / ٢ .

(٢) البداية والنهاية ١٧ / ٤ .

۲. چەند ژنە ئيماندارىڭ دواى كۇتايى جەنگەكە ھاتبوونە ناو گۆرەپانى شەرەكە ، (انس) دەلىت (عائشە)ى كچى (ابوبكر) و (ام سليم)م بىنى پوويان پۇشيبوو چاوم لە خزمەتكارەنیشيان بوو شەربەى ئاويان پىردەكردو دەيانخستە سەرشانيان دەيانكرد بەدەمى براكانيانەو ، پاشان دەگەرەنەو پىريان دەكردەو ، جارنىكى تر دەھاتنەو دەيانكردەو بەدەميانەو^۱ (عمس) دەلىت : (ام سليم) لە پۇژى ئوھوددا شەربەى بۇ پىر دەكردين لە ناو^۲ ، (ام ايمن) لەناو ئەو ژنانەدا بوو كاتىك بىنى ھەندى موسولمانى ھەلاتوو دەيانەوئىت بەرەو مەدينە بىرۇن ، مشتىك خۇل فرىدەدا بەرەو پوويان و ، پىى دەوتن : ئەو تىرەكەوان و ئەو شمشىرەكانتان ، پاشان خۇى دەسبەجى گەرەپەو بۇ مەيدانى جەنگ ، ئاوى دەكرد بەدەمى برىندارەكانەو ، (حبان)ى كوپى (عرفە) تىرىكى لىدا ، كەوت و گيانى دەركەوت ، دوزمنى خوا دەستى كرد بەپىكەنن ، پىغەمبەر ﷺ ئەوھى زۇر بەلاو ناخۇش بوو ، تىرىكى بى نووكى دايە دەست (سعد)ى كوپى (ابى وقاص) وە و پىى فەرموو: بىھاوئىژە (سعد) تىرەكەى گرتە (حبان) و دای لە مى ، بەپشتاكەوت و گيان و عەورەتى دەركەوت . پىغەمبەرى خوا ﷺ ئەوھندە پىكەنى تا دانەخىركانى دواوھى دەركەوت ، پاشان فەرمووى بەراستى (سعد) تۆلەى (ام ايمن)ى كىردەو ، دۇعاكەى گىرا كرد^۳ .

پاش گەيشتنى پىغەمبەر ﷺ بە لاپالى شاخەكە

كە پىغەمبەر ﷺ لەبنكەكەى خۇى بە لاپالەكەوھ ئارامى گرت ، (على) كوپى (ابو طالب) چووھ دەروھ قەلغانەكەى پىركرد لە ئاوى (مھراس) ، و تراويشە : بەردىكى كون بووھ زۇر فراوان بووھ ، و تراويشە : ئاوى چالائىكە لە (ئوھوددا) ، لەوى ئاوى ھىنا بۇ ئەوھى پىغەمبەر ﷺ لىى بخواتەوھ ، بۇنىكى ناخۇشى ھەبوو نەيخواردەوھ ، خوئەكەى دەم و چاوى پى شۇردو ئاوى كرد بەسەرى خۇيداو فەرمووى : تووپەيى خودا بەر ئەو كەسە كەوت كە دەم و چاوى پىغەمبەرەكەى برىندار كرد^۴ .

^۱ / صحيح البخاري ۴۰۳/۱ ، ۵۸۱/۲ .

^۲ / ھەمان سەرچاھ ۴۰۱/۱ .

^۳ / السيرة الطلية ۲۲/۲ .

^۴ / ابن هشام ۸۵/۲ .

(سهل) دهلیت : وهلاهی من دهزانم کی بوو برینه‌که‌ی پیغمبه‌ری خوی شورډو کی ناوی ده‌کرد به‌ده‌ستیداو به‌چیش تیمارکرا؟ (فاطمه) ی کچی شورډی (علی) کوږی (ابی طالب) یش به‌قه‌لغانه‌که ناوی ده‌کرد به‌ده‌ستیدا که (فاطمه) بینی ناوه‌که خوینه‌که لانا‌بات و زیاتری ده‌کات پارچه‌هسیریکی هی‌ناو سوتاندی و نوساندی به‌برینه‌که‌ی پیغمبه‌ره‌وه ﷺ نه‌جا خوینه‌که وه‌ستایه‌وه^۱.

(محمد) ی کوږی (مسلمه) ناویکی پاک و سازگاری هی‌نا ، پیغمبه‌ری خوا ﷺ تیری لی‌خواردوه‌وه نزای خیری بو کرد^۲، نویژی نیوه‌پروشی له‌به‌رسه‌ختی برینه‌که‌ی به‌دانیشتنانه‌وه کردو موسلمانانه‌کانیش هر به‌دانیشتنه‌وه نویژیان له‌دایه‌وه دابه‌ست^۳.

خوشحالبوونی (ابو سفیان) دواي جه‌نگه‌که‌و

قسه‌کردنی له‌گه‌ل (عمر) دا

که موشریکه‌کان خو‌یان سازدا بو گه‌رانه‌وه ، (ابو سفیان) هات به‌ره‌و شاخه‌که ، بانگی کرد : ئایا (محمد) تان له‌ناودایه ؟ وه‌لامیان نه‌دایه‌وه . وتی : ئه‌ی (ابی قحافه) تان له‌گه‌ل‌دایه ؟ وه‌لامیان نه‌دایه‌وه ، وتی : ئه‌ی (عمر) ی کوږی (خطاب) تان له‌ناودایه ؟ وه‌لامیان نه‌دایه‌وه - پیغمبه‌ری خوا ﷺ نه‌یده‌ه‌یشت وه‌لامی بده‌نه‌وه نه‌جا (ابو سفیان) وتی : ئه‌وانه‌مان له‌ناو برد ،

(عمر) خو‌ی پی‌رانه‌گیراو وتی : دوژمنی خوا ناوی هرکه‌سیکت برد هه‌موویان زیندوون ، خوا هی‌شتوونی بو داخی دل‌ی تو ،

(ابو سفیان) وتی : لاشه‌کانی ئیوه‌یان شیواندوه من فه‌رمانم پی‌نه‌داون پی‌شتم ناخوش نه‌بووه.

پاشان وتی : به‌رز بی‌ت (هبل)

پیغمبه‌ری خوا ﷺ فه‌رموی : ئه‌ری وه‌لامی ناده‌نه‌وه ؟ وتیان : چی بلین ؟ فه‌رموی : بلین : خودا گه‌وره‌تر و بلند تره .

پاشان (ابو سفیان) وتی : ئیمه (عزی) مان هه‌یه و ئیوه‌ نیتانه .

^۱ / صحيح البخاري ۵۸۴/۲/۲ .

^۲ / السيرة الحلبية ۳۰/۲ .

^۳ / ابن هشام ۸۷/۲ .

پیغه مبریش ﷺ فرمووی : ئایا وه لای ناده نه وه ؟ وتیان : چی بلیین ؟
فرمووی : بلیین : خوا خاوه نمانه و ئیوه خاوه ننتان نیه.

(ابو سفیان) وتی : له نازونیه مه تداين و نه وه مان زۆرباشه ، نه م پۆژه
به پۆژه که ی به در ، جهنگیش سه سه به سه سه ، (عمر) وه لای دایه وه ، فرمووی : هیچ
وه کو یه ک نین ، کوژاوه کانی ئیغه له به به شتدان ، کوژاوه کانی ئیوه ش له دۆزه خدان.
پاشان (ابو سفیان) وتی : ئه ری (عمر) گویم بۆ پابگره ، پیغه مبر ﷺ
فرمووی به (عمر) : بپۆ بزانه چی ده لیت ؟

(عمر) هات بۆ لای (ابو سفیان) ، (ابو سفیان) پیتی وت : ئه ی (عمر)
سویندت ده دم به خوا ، ئه ری موحه مه دمان کوشتوه یان نه ؟ (عمر) فرمووی :
سویندم به خوا ، نه خیر ، ئیستا پیغه مبر ی خوا ﷺ گوئی له قسه کاته ، (ابو
سفیان) وتی : به راستی به لای منه وه تۆ راستگو تر چاکتری تا (ابن قمنه) ^۱.

به ئیینی به یه که گه یشتنه وه له به دردا

ابن اسحاق ده لیت : که (ابو سفیان) و پیاوه کانی ده ور به ری بلاوه یان
لیکرد بانگی کرده موسلمانان و وتی : واده مان سالی داهاتوو ده بیت له به دردا .
پیغه مبر ی خوا ﷺ فرمووی به یه که گه له ها وه له کانی ، بلی : باشه ، نه وه له نیوان
ئیمه و ئیوه دا واده یه ^۲.

دنیابوون له هه ئو یستی موشریکه کان

پاشان پیغه مبر ی خوا ﷺ (علی) کوپی (ابی طالب) ی نارد و پیتی فرموو :
دوا به دویان بپۆ بزانه به نیازی چین ؟ چی ده که ن ؟ نه گهر سواری وشتره کانیان
بوون و وازیان له نه سه په کانیان هینا نه وه به ره مه که ده پۆن ... خو نه گهر
سواری نه سه په کانیان بوون و وشتره کانیان دایه به ره نه وه بۆ مه دینه ده پۆن ، سویندم
به خوا نه گهر به ره مه دینه به پۆن نه وا به دویاندا ده پۆم و ، شه ریان له گه لدا ده که م ،
(علی) ده فرموویت : به دویاندا ده رچووم و سه یرم کرد بزانه چی ده که ن ، نه وه بوو
له نه سه په کانیان دابه زین و سواری وشتره کانیان بوون و ، پوه مه که گه پرانه وه ^۳.

^۱ / ابن هشام / ۹۳ ، ۹۴ ، زاد المعاد / ۹۴ / ۲ ، صحيح البخاری / ۵۷۹ / ۲ .

^۲ ابن هشام / ۹۴ / ۲ .

^۳ / ابن هشام / ۹۴ / ۲ ، له (فتح قباری) یشدا هاتوه . ئه کسه ی به وای موشریکه کاندان چوو (سعدی کوپی (ابی وقاص) ، ۵ ، (۲۴۷ / ۷) .

گه‌ران به‌دوای شه‌هیدو برینداره‌کاندا

پاش بلاوه ئی‌کردنی قوره‌یش موسلمان‌ه‌کان که‌وتنه گه‌ران به‌دوای شه‌هیدو برینداره‌کاندا ، (زیدی کوپی (ثابت) ده‌لێت : له‌پۆژی ئو‌حو‌دا پی‌غه‌م‌به‌ری خوا ﷺ نارد‌می تا بگه‌ڕێم به‌شوین (سعدی کوپی (ربیع) دا پی‌ی فره‌مووم : ئه‌گه‌ر بینیت سلاوی منی پی‌ی بگه‌یه‌نه‌و پی‌ی بلی : پی‌غه‌م‌به‌ری خوا ﷺ سلاوت ئی‌ده‌کات و ده‌لێت : حالی چۆنه ؟ (زید) ده‌لێت : له‌ناو کوژراو برینداره‌کاندا ده‌گه‌ڕام ، بینیم که‌وتوه‌و له‌دا ساته‌کانی هه‌ناسه‌یدییه ، زیاتر له‌حه‌فتا برینی پی‌وه‌یه ، له‌نیوان لێدانی ڕم و شمشیرۆ ، تیردا ، وتم : (سعد) پی‌غه‌م‌به‌ری خوا ﷺ سلاوت ئی‌ده‌کات و پی‌ت ده‌لێت : حالت چۆنه ؟ وتی : سلاو له‌پی‌غه‌م‌به‌ری خوا ﷺ ده‌که‌م ، عه‌رزێ بکه : پی‌غه‌م‌به‌ری خوا هه‌ست به‌بوونی به‌هه‌شت ده‌که‌م ، بلی : به‌خزمانی ئه‌نساریشم : ئه‌م‌ڕۆ له‌به‌رده‌م خوادا هیچ بیانویه‌کتان نیه ئه‌گه‌ر ده‌ستی دو‌ژمن بگاته پی‌غه‌م‌به‌رو ئی‌وه‌ش به‌ به‌رچاوه‌وه بن ، ئه‌مه‌ی وت و گیانی پاکی سپارد^(١).

له‌نیو برینداره‌کاندا (اصیرم) - (عمرو) ی کوپی (ثابت) یشیان بینی نوزه‌یه‌کی تێداما‌بوو ، ئه‌م پیاوه پی‌شتر باسی ئیسلامیان بو ده‌کرد پش‌تی هه‌له‌ده‌کرد، ده‌یانوت : ئه‌م (اصیرم) چی هی‌ناویه‌تی بو شه‌ڕ ؟ که ئی‌مه به‌جی‌مان هی‌شت چه‌زی به‌م کاره نه‌بوو ، پاشان پرسیاریان ئی‌کرد : چی تو‌ی هی‌ناوه ؟ ئایا بو خیل‌گه‌رایه‌تی هاتوویت ، یان بو به‌گری له ئیسلام ؟ وتی : بو به‌رگری کردن له ئیسلام هاتووم، باوه‌رم هی‌نا به‌خوداو پی‌غه‌م‌به‌ره‌که‌ی و ، پاشان به‌پال پی‌غه‌م‌به‌ره‌وه ﷺ ده‌ج‌ه‌نگام ، پی‌غه‌م‌به‌ری خوا ﷺ فره‌مووی : ئه‌و پیاوه خه‌لکی به‌هه‌شته ، (ابو هریره) ده‌لێت : ئه‌م پیاوه فریای یه‌ك نو‌یژ نه‌که‌وت بی‌کات بو خوا^(٢).

هه‌ر له‌ناو برینداره‌کاندا (قزمان) یان بینی - وه‌ك پاله‌وان له شه‌ره‌که‌دا ده‌ج‌ه‌نگا ، به‌ته‌نها خۆی ، حه‌وت تاهه‌شت موشریکی کوشت - بینیان برینه سه‌خته‌کانی خسته‌ویانه ، هه‌لیانگرت و بردیانه مائی (بني ظفر) ، موسلمان‌ه‌کان مژده‌یان ده‌دايه ، (قزمان) وتی : وه‌للاهی ته‌نها بو خیل‌ه‌که‌م ئه‌مه‌م کردووه ، ئه‌گه‌ر ئه‌وه نه‌بوايه هه‌رگیز شه‌رم نه‌ده‌کرد ، که برینه‌که‌ی زۆری بو هی‌نا خۆی کوشت .

(١) زاد المعاد ٩٦/٢ .

(٢) هه‌مان سه‌رچاوه ٩٤/٢ ، ابن هشام ٩٠/٢ .

که باسی ئەم پیاوہ بکرایہ لای پیغەمبەری خواڤا ﷺ دەیفەرموو : خەلکی دۆزەخە^۱. ئەمە چارەنووسی ھەرکەسیکە لەپیناوی خواڤا نەجەنگیّت - بە لەژێر ئالای ئیسلام و لەناو سوپاکە ی پیغەمبەری خواڤا و ھاوہ لانیشتدا شەڕ بکات.

بەپیچەوانە ی ئەوہ شەوہ لەناو کوژراوہ کاندایا پیایکی تێدا بوو لە جولەکە ی (بنی ثعلبە) بوو ، ئەم پیاوہ وتبوی بە جولەکە خزمەکانی : ئە ی خیلێ جولەکە وەللاھی ئیوہ دەزانن کە سەرکەوتنی موخەممەد بەسەر ئیوہدا بەھق بوو ، پێیان وتبوو : ئەمڕۆ پۆژی شەممە یە ، پێی وتبوون : خوا شەممە کەشتان بپرێت ، ئەنجا شمشیری ھەلگرتبوو تا قمی لەخۆ بەستبوو ، وتبوی : ئەگەر کوژرام مالەکەم بۆ موخەممەد ، چی لێدەکات بابیکات ، ئیتر لەگەڵ سوپای موسلماناندا دەرچوو ، شەری کرد تاکوژرا ، پیغەمبەری خوا ﷺ لە بارە یەوہ فەرمووی : (مخیریق - کە ناوی جولەکە کە یە) باشترین کەسی جولەکە بوو^۲.

گوگردنەوہ ی شەھیدەکان و ئەسپەردە کردنیان

پیغەمبەری خوا ﷺ چووہ سەر شەھیدەکان و فەرمووی : من شایەتم بەسەر ئەم شەھیدانەوہ ، ھیچ کەسیک بەریندار نابێت لەپیناوی خواڤا ، مەگەر خوا لە پۆژی دوا ییدا زیندووی دەکاتوہ ، خوێن لە برینەکە ی دەچۆرێت رەنگە کەشی رەنگی خوێنە ، بۆنە کەشی بۆنی (میسک)^۳.

ھەندیک لە ھاوہ لانی و یستیان شەھیدەکانیان بگوازنەوہ بۆ مەدینە ، پیغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی دا بیانگیرنەوہ لەویدا بیاننێژن کە شەھید کراون ، نە شۆرین ، ھەر بەو شیوہ یە پاشا لبردنی تا قم و زنجیر بەستەکانیان بە جلەکانیانەوہ بیاننێژن ، دوان و سیانی دەخستە یەک گۆرەوہ ، دوو شەھیدی دەخستە یەک جلەوہ ، دەیفەرموو : کامە یان قورئانی زیاتری لەبەر بوو ؟ ئەگەر ئاماژە یان بکردایە بۆ ھەرکەسیکیان لە گۆرچیکە کەدا ئەوہ یانی پیش دەخست دەیفەرموو : خوا یە من شایەتم لە رۆژی قیامەتدا بەسەر ئەمانەوہ ، (عبداللہ ی کوپی (عمرو ی کوپی (حرام) و (عمرو ی کوپی (جموح) ی لە یەک گۆردا ناشت بەھۆی ئەو خوشەو یستیەوہ کە لە نیوانیاندا ھەبوو^۴.

^۱ / ھەمان سەرچاوە ی یەکەم ۹۷/۲ ، ۹۸ ابن ھشام ۸۸/۲ .

^۲ / ابن ھشام ۸۸/۲ ، ۸۹ .

^۳ / ھەمان سەرچاوە ۹۸/۲ .

^۴ / زاد المعاد ۹۸/۲ ، صحیح البخاری ۵۸۴/۲ .

لاشه که ی (حنظلة) یان بۆ نه ده دۆزرایه وه ، به داویدا گه پان ، له شوی نیک ی بهر زدا بینان که وتوه و ئاوی لی ده چۆ پیت ، هه وال درا به پیغه مبه ر ﷺ فهرمووی به ها وه لان ئه وه فریشته کانه دهیشۆرن ، پاشان فهرمووی : پرسیار بکه ن له خیزانی بزانه چی یه ؟ پرسیار یان کرد له خیزانی ، هه والی پیدان ، لی ره وه (حنظلة) ناو نرا فریشته شۆر (غسیل الملائکه).

کاتیک پیغه مبه ر ﷺ حالی (حمزة) ی مامی بینی چی لی هاتبوو - که مامیه تی و برای شیریشیه تی - زۆر بیتا قهات بوو ، (صفیه) ی پوری که خوشکی (حمزة) یه ویستی برا که ی ببینیت ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فهرمووی به (زیر) ی کو ری ، به (صفیه) بل ی با بروت ، بابرا که ی به و شی وه یه نه بینیت ، (صفیه) وتی : بۆ چی ؟ هه وال م پی گه یشتوه که لاشه ی برا که میان شیواندوه ، ئه وه له پیدناوی خوادایه ، ئیمه رازین که له بهر خوا ئه وه مان به سه ردا هاتوه ، نارام ده گرم و چاوه پوانی پاداشتم له خوا ، پاشان هاته سه ری ، تیر سه یری کرد ، نو یژی له سه ر کردو . دوعای خیری بۆ کرد - وتی (انا لله وانا الیه راجعون) و داوای لی بوردنی له خوا بۆ کرد - پاشان پیغه مبه ری خوا ﷺ فهرمانی دا له گه ل (عبدالله) ی کو ری (جحش) دا - که خوشکه زاو برای شیریی بوو ئه سه په رده بکړیت.

(ابن مسعود) ده لیت : هه رگیز پیغه مبه رمان نه دیوه ﷺ ئه وه ند ه به کول بگری به ئه ندازه ی ئه و پۆژه ی که بۆ (حمزة) ی کو ری (عبد المطلب) گریا ، ئه نجا پوی کرده قیبله و ، پاشان له سه ر ته رمه که ی وه ستا ، دهستی کرد به گریان و دهنگی لی به رز بو وه فرمیسک بارانی کرد ^(۱).

به راستی دیمه نی شه هیده کان خه مناک و دلته زین بوو ، (خباب) ده لیت : (حمزة) کفنی نه بوو ، بورده یه کی گوله نگ سپی نه بییت ، که ده درا به سه ریدا قاجی ده رده که وت ، که ده درا به سه ر قاجیدا سه ری ده رده که وت ، تادرا به سه ریدا قاجه کانیشی به گه لای (انخر) دا پۆشرا - گه لایه کی سه وزی بۆن خوشه ^(۲).

(عبد الرحمن) کو ری (عوف) ده لیت : (مصعب) ی کو ری (عمیر) شه هید کرا ، ئه و له من باشتر بوو ، له بورده یه کدا کفن پۆشکرا ، که سه ری پیدانه پۆشرا قاجه کانی ده رده که وت . که قاجه کانیا ن داده پۆشی سه ری ده رده که وت ، (خباب) یش هه مان شتی گیرا وه ته وه و ، ئه وه شی تیدا هاتوه : پیغه مبه ری خوا ﷺ پیمانی فهرموو : به و بورده یه سه ری دا پۆشن و قاجه کانیشی به گه لای (انخر) ^(۳).

(۱) (ابن شاذان) روایه تی کرده ، برناه (مختصر سیره الرسول ﷺ) نویسنی شیخ عه بدوللای نه جدی له ۵۵۰ .

(۲) (احمد) روایه تی کرده ، مشکاه المصابیح ۱/ ۱۴۰ .

(۳) (صحیح البخاری) ۵۷۹/۲ ، ۵۸۴ .

پینگەمبەر ﷺ وەسەف و سەنای خوا دەکات و دەپارێتەو

ئیمامی ئەحمەد گێراویتیەو ، لە پۆژی ئوحددا کە موشریکان گەرانەو ، پینگەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بە ئیمانداران : ریز بن هەتا وەسەف و سەنایەکی خودای خۆم بکەم ، هەموویان بەچەند ریزێک لە پشتیەو وەستان . فەرمووی :

((خوایە سوپاسی تۆ دەکەم ، خوایە هەر تۆ دەست دەگریتەو لەوێ وڵات کردو ، وڵاتی دەکەیت بۆئەوێ گرتووتە ، سەر لەهەرکەسێک بشیوینیت تازە هیدایەت نادریت ، گوێراش نابێت ئەو کەسێ تۆ پێنومایی بکەیت ، بەری ناکەوێت ئەو کەسێ تۆ لێی قەدەغە بکەیت ، کەس ناتوانیت پێگە بگریت لەشتیک تۆ ببەخشیت ، نزیککەرەو نێە بۆ هەرچێک تۆ دووری بخەیتەو ، دوور خەرەوش نێە بۆ هەرچێک تۆ بتهوێت نزیکێ بخەیتەو ، خوایە : بەرکەت و بەزەیی و چاکە و پۆزی خۆتەمان بەسەردا ببارێنە)).

((خوایە داوای بەهەشتی (نعیم)ی (مقیم)ت ئی دەکەم ، ئەو نیعمەتە ی لاناچیت و فەنا نابیت ، خوایە : داوای کۆمەکیت ئی دەکەم لە پۆژی لێقەوماندا ، داوای هێمنایەتیت ئی دەکەم لە ترس و دلەپراوکیدا ، خوایە : من پەنادەگرم بەزاتی خۆت لەخراپەیی ئەو شتە ی پێت داوین یان خراپەیی ئەوێ لێت قەدەغە کردوین ، خوایە : ئیمانمان لەلا خۆشەویست بکەو لەدلەکانماندا بپرازێنەرەو ، کوفرو لەسنوور دەرچوون و یاخی بووینیشان لەلا ناشیرین بکەو ، پێنوینیمان بکە ، خوایە بەموسڵمانی بمانمرێنە ، بە موسڵمانی بمانزێنە ، بمانگەیهنە بەسالحان با سەرشۆپو سەرلێشیواونەیین ، خوایە : ئەی لەناوبەری ئەو کافرانە ی پینگەمبەرکەت بەدرۆ دەخەنەو ، پێگە دەگرن لە پێبازەکە ی تۆ ، خوایە سزاو خەشمی خۆتیاں بەسەردا ببارێنە ، خوایە بکوژی کافران ئەوانە ی ئەهلی کیتابن ، ئەی خۆای هەق و راستی ، نزامان قەبول بفرموو)

گەرانەو بۆ مەدینە و هەلۆیستی پێر لە خۆشەویستی و بۆ خوا بوون

کە پینگەمبەری خوا ﷺ لە ئەسپەردەکردنی شەهیدەکان و وەسەف و سەنای خودا بوو گەرایەو بەرەو مەدینەو ، لەویدا هەلۆیستە جوانەکانی خۆشەویستی و گیانفیدیای لە ئافرەتە ئیماندارەکانەو دەرکەوت ، هەرەکو لە پیاو

ئیماندارەکانیشدا لەکاتی شەرکەدا دەرکەوت .

له رینگه دا (حمنة) كچی (جحش)ی پیگه‌یشت ، سهره خووشی لیكرا به بۆنه‌ی شه‌هید بوونی (عبدالله)ی کوپی (جحش)ی برابه‌وه ، وتی : (انا لله وانا اليه راجعون) و داوا‌ی لیخووشبوونی بۆکرد ، پاشان سهره‌خووشیان لی‌کرد به‌هۆی شه‌هیدبوونی (حمزة)ی خالیه‌وه ، هه‌مان شتی کرد ، پاشان سهره‌خووشیان لی‌کرد به‌هۆی شه‌هیدبوونی (مصعب) ی می‌ردیه‌وه ، ئەنجا هاواری کرد هه‌له‌ه‌له‌ی کی‌شا ، پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ فهرمووی : هاوسهری ئەم ژنه له شوینیکی زۆر باشدايه ^(۱).

به‌لای ژنیکی تریشدا تیپه‌رین له‌خیلی (بنی دینار) بوو ، له پوژی ئوحووددا می‌رده‌که‌ی و براكه‌ی و باوکی شه‌هید بووبوون ، كه سهره‌خووشیان لی‌کرد ، وتی : پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ حال‌ی چۆنه ؟ وتیان : حال‌ی باشه (دایکی فلانه كه‌ش) ، سوپاس بۆ خوا به‌و شیوه‌یه كه تۆ پی‌ت خو‌شه ، وتی : پيشانم بدن باخۆم ببیینم ، نیشانیاندا ، كه بی‌نی ئەنجا وتی : هه‌موو كاره‌ساتیك دوا‌ی تۆ ئاسانه ^(۲) .

دایکی (سعد)ی کوپی (معاذ)یش به‌راكردن ده‌هات ، له‌و كاته‌دا (سعد) جل‌ه‌وی ئەسه‌په‌كه‌ی گرتبوو ، وتی به‌پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ ئە‌ی پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئە‌وه دایكه‌م ، فهرمووی : مه‌رحه‌با‌ی لی‌ بی‌ت ، بۆ‌ی وه‌ستا ، كه‌نزیک بو‌وه سهره‌خووشی لی‌کرد به‌هۆی شه‌هید بوونی (عمرو)ی کوپیه‌وه ، دایکی (سعد) وتی : ئە‌وه‌نده خه‌م بوو كه تۆم بی‌نی ، ئیتر هه‌ربه‌لایه‌ك بی‌ت ئاسانه ، پاشان پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ نزای کرد بۆ كه‌سو‌كاری شه‌هیدانی (ئوحوود) و فهرمووی : دایکی (سعد) مژده‌ت لی‌بی‌ت و مژده‌ بده به‌ كه‌سو‌كاریان ، دایکی (سعد) وتی : پی‌غه‌مبه‌ری خوا ئی‌مه په‌زاهه‌ندین ، كی دوا‌ی ئەم مژده‌ خو‌شه بۆ مردووی خو‌ی ده‌گری ؟ پاشان وتی : پی‌غه‌مبه‌ری خوا ، نزایش بكه بۆ ئە‌وانه‌ی دوا‌ی ئە‌وان ، پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ فهرمووی : خوا‌یه خه‌می دله‌كانیان مه‌هێ‌له‌و كاره‌ساته‌كه‌یان بۆ قه‌ره‌بوو به‌فرموو ، ئە‌وانه‌ی دوا‌وه‌ش چاك و خیردار بكه ^(۳).

^(۱) ابن هشام ۹۸/۲ .

^(۲) هه‌مان سه‌رچاوه ۹۹/۲ .

^(۳) السيرة الحلبية ۴۷/۲ .

پیغہ مہبری خوا ﷺ دہگاتہ وہ مہدینہ

پیغہ مہبری خوا ﷺ نیوارہی ئەو پۆژہ ، پۆژی شەممە ی حەوتی مانگی شەوالی سالی سیی کۆچی گەیشتە وہ مەدینە ، کە چووہ مائە وہ شمشیرە کە ی دا بە دەست (فاطمە) ی کچی یە وہ ، فەرمووی : ((کچم ئەو شمشیرە بشۆ باخوینە کە ی پیوہ نە مینیت ، وەللاھی باش بە دەستمە وہ هات)) ، هەر وہا (علی) ی کۆری (ابی طالب) یش فەرمووی : ئەم شمشیرە ی منیش بشۆ ، بە راستی لە گە ئەمدا راستگۆ بوو ، پیغہ مہبری خوا ﷺ فەرمووی : راستە تۆ راستگۆ بوویت لەو شەڕدا ، بە راستی (سەھ) ی کۆری (حنیف) و (ابو دجانە) ش راستگۆ بوون^۱ .

ژمارە ی کۆژراوە کانی هەردوو لا

زۆرینە ی سەرچاوە کان لە سەر ئەوہ ریکن کە کۆژراوی موسلمانە کان (۷۰) کەس بووہ ، زۆرینە یان لە ئەنسارە کان بوون ، شەست و پینج پیاویان ئی شەھید کرا ، چل و یەک کەسیان لە خەزرج و بیست و چواریان لە خیلئ ئەوس ، جۆلە کە یەکی ش کۆژرا ، لە کۆچکەرانی ش تەنھا چوار پیاو شەھید بوون .

سەبارەت بە کۆژراوی موشریکان ، (ابن اسحاق) دەلیت : بیست و دوو کەسن ، بەلام پاش ئەنجامدانی ئاماریکی وردو وورد بونە وہ یەکی تەواو لە سەر درێژە ی شەڕ کەو باسی (مغازی) نووس و (اثر) ناسە کان ، کە ئاماژە دەکەن بۆ ژمارە ی کۆژراوە کانی موشریکە کان لە هەموو قوناغە کانی شەڕدا ، ئەوہ دەگە یە نیت ژمارە ی کۆژراوە کانی موشریکە کان لە جەنگی ئوحددا سی و حەوت کەسن ئەک بیست و دوو ، (والله اعلم)^۲ .

حالتی ئاناسایی لەناو مەدینەدا

شەوی یەک شەممە ، هەشتی شەوالی سالی سیی کۆچی ، موسلمانە کان لەناو مەدینەدا بە شیوہ یەکی ئاناسایی پۆژیان کردە وہ ، ماندویتی تەواو شەکەتی کردبوون ، بەو شەکەتی و ماندویتی یە ریکا دەرەکیە کانی شاری مەدینە یان لە دەرەوہ گرتبوو بە تاییەتی پاسەوانیتی پیغہ مہبری سەرکردە یان دەکرد ﷺ ، گومان و دلەراوکییان بوو ، نەبادا موشریکە کان لە پریکدا بەن بە سەر شاری مەدینەدا .

^۱ : ابن هشام ۱/۲ .

^۲ : سەیرکە (سیرة ابن هشام) ۲/۲ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ ، ۱۲۶ ، ۱۲۷ ، ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، مەرومە (فتح الباری) ۳۵۱/۷ و غزازی (احد) نووسینی (محمد احمد باشمیل) ل ۲۷۸ ، ۲۷۹ ، ۲۸۰ .

غەزای (حمراء الاسد)

پېغەمبەرى خوا ﷺ بىرى لە پەوشەكە دەكردهوه ، لەوه دەترسا كه موشرىكان بىر لەوه بكەنەوه كه ئەوان سوودىكى ئەوتۆيان لەو سەرکەوتنە نەبىنى كه لەمەيدانى شەردا بەدەستيان هیناو لەوانەيه پەشيمان ببنەوهو جارىكى دى بگەرنەوهو بدن بەسەر شارى مەدينەدا ، بۆيه بريارى دا پرۆسەى راوه دونانى سوپاي مەككە دەست پى بکات .

(مغازى) نووسان دەلێن : پېغەمبەر ﷺ لەناو خەلكيدا جاریداو ، هانيدان بۆ پۆشتن بەرهو پرۆبەپرۆبوونەوهى دوژمن ، ئەمەش لەبەيانى پۆژى دواى جەنگى ئوحدودا بوو ، واتە لەپۆژى هەشتى مانگى شەوالى سالى سى كۆچيدا ، فەرموى : تەنها ئەو كەسانەمان لەگەڵدا دەرچن كه پيرى بەشداری شەريان كردبوو ، (عبداللهى كوپى (ابى) وتى : بيم لەگەڵت ؟ فەرموى : نەخیر ، موسلمانەكانيش لەگەڵ ئەوهو دا بريندارى زۆريان هەبوو ، لەترس و دڵپراوكيدا بوون ، هاتن بەدەمىهوه ، وتیان : بەسەرچاوان پېغەمبەرى خوا ، (جابرى كوپى (عبدالله)ش داواى مۆلەتى كرد ، وتى : پېغەمبەرى خوا ، پيم خوشە لەمەموو پرودااو هەلوێستەكاندا لە خزمەتتدا بى ، ئەو پۆژە باوكم بەلاى كچەكانەوه بەجى هيشتم ، مۆلەتم بدە ، با لەخزمەتتدا بيم ، پېغەمبەر ﷺ مۆلەتى دا .

پېغەمبەرى خوا ﷺ و موسلمانەكان پۆشتن ، تاگەيشتنە (حمراء الاسد) ، كه (هەشت ميل) لە مەدينەوه دووره ، لەویدا سەربازگەيان دانا .

لەویدا (معبدى كوپى (ابى معبد الخزاعى) هاتە خزمەت پېغەمبەرى خوا ﷺ و موسلمان بوو ، دەشڵێن : لەسەر بت پەرستى مابوووه ، بەلام دلسۆز بوو بۆ پېغەمبەر ﷺ بەهوى ئەو هاوپەيمانىتيهوه كه لەنيوان (خزاعه) و (بنى هاشم)دا هەبوو ، وتى : ئەى موحەممەد ، بەراستى زۆرمان پى ناخۆش بوو ، ئەو كارەساتە هات بەسەر تۆو هاوڵەكانتدا ، دەخوازين كه خوا شيفات بدات ، پېغەمبەرى خوا ﷺ پى فەرموو : كه بپروات (ابو سفيان) بەچە ترسین بکات .

ئەو ترسەى پېغەمبەر ﷺ هەيبوو لە گەرانەوهى موشرىكان جارىكى تر بۆ مەدينە راست دەرچوو ، سوپاي موشرىكان كاتيك لە (روحاء) دادەبەزن ، كه (سى و شەش ميل) لەمەدينەوه دووره ، دەكەونه سەرزەنش كردنى يەكترى ،

هەندىكىيان بەوانى تريان دەلّين : هيچتان نەکرد ، تەنها سامى ئەوانتان شكاند ، پاشان وازتان هيئا لە سەرە گەرەكانيان ، دەتوانن خويان كۆكەنەوہ بۆتان ، بگەرپنەوہ با لەریشەوہ دەريان بکيشين .

پى دەچيٓت ئەم رايە سادە بوو بيٓت ، چونكە بىئاگا بووہ لەهيٓزو تواناي ھەردوولا ، لەبەرئەوہ ليٓپرسراويٓكيان كە (صفوان)ى كوپى (اميه)يە وتى : خەلكينە شتى وانەكەن ، لەوہ دەترسم ئەوانەش كە دەرئەچوووبوون بۆ شەر ئەمجارە ئەوانيش بيٓنە دەرەوہ ، بگەرپنەوہ ئەوہ بردنەوہى ئەمجارە بۆ ئيوہ بوو ، دلٓنيانيم لەوہى ئەگەر بگەرپنەوہ سەربكەون ، بەلام پيٓش ئەوہى (ابو سفيان) لە بنكەكەى خوى بجولٓيٓت (مەبەد)ى كوپى (ابى مەبەد) گەيشتە سەرى ، (ابو سفيان) ئەوكاتە نەيدەزانى كە موسلمان بووہ ، پيٓى وت : ھەوالى چيٓت پيٓيە ؟ (مەبەد) يش كە جەنگيٓكى دەروونى سەختى كرد لەگەل (ابو سفيان)دا وتى : موخەممەدو ھاوہلەكانى بە ژمارەيەكى زۆرەوہ كە ھەرگيز نەمديوہ بۆتان ھاتوون ، داخيان لەدلدايە بۆ شەرپكردن لەگەلتاندا ، ئەوانەش كە ئەو پۆژە لەگەلى نەچوو بوون ئەمپۆ لەگەلى ھاتوونەتە دەرەوہ بۆتان ، پەشيمانن لەوہى كە بەشداریان نەكردوہ ، ئەوئەندە پق ئەستوورن بەرامبەرتان شتى وەھام نەديوہ .

(ابوسفيان) وتى : دايك و پۆلە پۆت بۆ بكات ، ئەوەچى دەلٓيٓت ؟ (مەبەد) وتى : وەللأھى ھەزدەكەم پيٓش ئەوہى بپۆيت سەيرىكى پيٓش و پاشى سوارەكان بكەيت ، يان لەپشتى ئەوگرددوہ سەيرىكى پيٓشەنگى ئەسپەكانى بكەيت . (ابو سفيان) وتى : سويند بيٓت ئيستا خومان كۆكردۆتەوہ تا لە رەگ و ريشەوہ دەريان بەيٓنين . (مەبەد) وتى : شتى وانەكەيت ، من بۆ تۆمە .

ئيدى لەويٓدا سوپاي مەككە و رہى پووخوا ، ترس و بيميان لى نيشت ، كەوتنە سەر ئەوہى بەخيزايى بگەرپنەوہ بۆ مەككە ، بەلام (ابو سفيان) ھەستا بەجەنگيٓكى پەرپاگەندەيى دوژمنكارانەو دژ بەسوپاي ئيسلامى ، سابلكو سوپاي ئيسلام والى بكات شوينيان نەكەون ، بىگومانيش كە خوى لە پووبەرپو بوونەوہ لادەدا ، ئەوہبوو كاروانيٓكى (عبد القس) بەرەو مەدينە دەرپويشت ، پيٓى وتن : دەكرٓيٓت ئەم قسەيەم بگەيەنن بەموخەممەد؟ ئەگەر ئەمەتان كرد ، كە ھاتن بۆ مەككە ، لە(عكاظ) كاروانەكەتان بۆ باردەكەم لە شەرابى (زيبب) ؟ وتيان : بەلى ، باشە .

وتى : بلىن بە موخەممەد ، كە ئىمە خۇمان كۆكرىدۆتەوہ بۇيان ، بۇ ئەوہى
رەگ و ریشەى خۆى و ھاوئەكانى لەبن دەرکیشین.

كاروانەكە بەلای پیغەمبەر ﷺ و ھاوئەكانیدا گوزەران ، لەكاتیکدا كە لە
(حمراء الاسد) بوون ، ئەو قسانەیان پى و تن كە (ابو سفیان) پى و تبوون ، وتیان
: خەلكى بۆتان كۆبوونەتەوہ ، خۆتان لادەن ، ئەم قەسەىہ ئىمانى موسلمانەكانى
زیاتر کردو ، وتیان : ﴿ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ
يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴾ آل عمران : ۱۷۳ - ۱۷۴.

پیغەمبەرى خوا ﷺ پاش ھاتنى بۇ ئەو شوینە (حمراء الاسد) لە پۆژى یەك
شەممەدا پۆژانى دووشەممەو سى شەممەو چوارشەممەش مایەوہ واتە (۹- ۱۰-
۱۱)ى مانگی شەوالى سى كۆچى ، پاشان گەراپەوہ بۇ مەدینە ، پىش گەرانەوہ بۇ
مەدینە (ابا عزەى) (جەمى) یان گرت - ئەمە ئەو پیاوہ بوو كە لە پۆژى بەدردا
گیراو ، بەھوى ھەژاری و زۆرى كچەكانیەوہ بەبى بەرامبەر بەرەلا كرابوو ،
بەمەرجىك دۆژمانیەتى موسلمانەكان نەكات ، كەچى پەشیمان بووہوہ و خیانیەتى
لە پیغەمبەر كرد ﷺ ، بە شیعەر خویندەنەوہ ھانى خەلكى دەدا دژ بەموسلمانەكان
ھەرەكو پىشتیش باسماں كرد ، لەجەنگى ئوحویدیشدا لەگەل موشرىكاندا چووہ
دەرەوہ بۇ شەرى موسلمانەكان ، كە پیغەمبەرى خوا ﷺ گرتى ، وتى : موخەممەد
بەرەللەم بكەو ، مەمكۆرە لەبەر خاترى كچەكانم ، پەیمانەت دەدەمى كە جارىكى تر
شتى لەو شیوہیە نەكەم ، پیغەمبەر ﷺ فەرمووى : بەرت نادەم بپۆیتەوہ بۇ مەككەو
شان پراوہشینی و بلیت : دووجار موخەممەدم فریودا ، ھەرگیز نابیت مروقى
ئیماندار دووجار لەكونیكدا بگەزیت ، پاشان فەرمانىدا بە (زبیر) یان (عاصم)ى
كوپى (ثابت) و كوشتیان.

ھەرەوہا فەرمانى كوشتنىدا بەسەر سیخوړپكى مەككەدا ، كە (معاویە)ى
كوپى (مغیرە)ى كوپى (ابى العاص) بوو ، كە دەكاتە باپیرەى (عبد الملك)ى كوپى
(مروان) لەسەرى دایكیەوہ ، ئەمەیش لەكاتیکدا بوو كە پۆژى (ئوحوود) موشرىكان
دەگەرانەوہ بۇ مەككە ، ئەم كابراپە ھات بۆلای (عثمان) كوپى (عفان)ى ئامۆزای (پ)
(عثمان) لە پیغەمبەرى خوا پەناپەرى بۇ وەرگرت ، بەمەرجىك ئەگەر دواى سى
پۆژ بینرا لەناو بیری ، كە شارى مەدینە سوپای ئیسلامى تیدا نەما ، ئەم كابراپە

همرمايه وه ، لهوئى سيخوپى دهكرد بۆ قوپرەيش و زياتر له سئ پۆژهكەشى بهسەردا چوو كه سوپاكه گهرايه وه بۆ مهدينه ، (معاويه) پاى كرد ، پينغه مبهري خوا ڤه فرمانى دا به (زيدى) كوپى (حارثه) و (عمارى) كوپى (ياسر) شوينى بكهون ، نهوانيش شوينى كهوتن گرتيان و كوشتيان^(۱).

گومانيشى تىدايه نيه كه غەزاي (حمراء الاسد) غەزايهكى سەربهخۆ نيه ، بهلكو بهشيكه له غەزاي ئوحدو تهواوكهريهت و لا پهريهك له لا پهركانى ئهوه جهنگه.

ئهوه جهنگى ئوحدو بوو بهدوو رو دريژى و هموو قوناغهكانيه وه ، تويزه رهوانيش چه ندين جار بهدواى دوا چاره نووسى ئهوه جهنگه دا چوون ، كه نايا شكست بوه يان نه؟ ئهوهش كه گومانى تىدا نيه ئهويه سەركهوتنى سەربازى بۆ موشرىكان بوو ، كوئى تروئى تهواوى مهيدانى شهركه شيان كرد ، زيانى گيانى ناو موسلمانهكانيش زۆرترو گه وره تر بوون ، هەنديك له ئيماندارانيش به تهواوهتى شكستيان هيناو ، دهورانى شهر له بهرژه وهندى سوپاى مهككه بوو ، بهلام هەنديك خال ههيه وامان ليدەكات ، ئهوه سەركهوتنه ناو نه نيين (نصر) يان (فتح).

گومانى تىدانى ، كه سوپاى مهككه نهيتوانى سەربازگهى موسلمانهكان بگريئ ، زۆرينهى سوپاكهى مهدينهش پايان نهكرد - لهگهڵ ئهوه هموو شپىزهى و پيشويه گشتيه دا كه له ناوياندا كهوته وه - بهلكو شهپى پالەوانانه يان كردو له دهو روبهري سەركردهيه تيه كهى خوياندا مانه وه ، حاليش نهگهيشته ئهوهى سوپاى مهككه پراويان بنيت ، تهنا سەربازىكى موسلمان لهو شهره دا بهديلى نهكهوته دهست موشرىكان ، سەربارى ئهوه بى باوه ران نه يانتوانى دهست بگرن بهسەر تالانى و دهستكهوته كانى موسلماناندا ، نهجا كافران نه يانتوانى لا پهري سيبه مى جهنگه كه لهگهڵ موسلمانهكاندا تهواو هه لده نه وه لهكاتى كدا كه هيشتا سوپاى موسلمانهكان له شوينى خويدا مابوه وه ، له مهيدانى شهركه شدا پۆژيك يان دوو پۆژ يان سئ پۆژ نه مانه وه كه ئه مه نه ريتى هموو سەركهوتوه كانى ئهوه پۆژگار ه بوو ، بهلكو به خيراى مهيدانى شهركه يان بهجى هيلاو پاشه كشه يان كرد ، پيش

(۱) دريژهى غەزاي ئوحدو (حمراء الاسد) مان لهم سەرجاوانه و مرگرت: ابن هشام ۶۰/۲ تا ۱۲۹، زاد المعاد ۹۶/۲ تا ۱۰۸، فتح البارى ۳۴۵/۷ تا ۳۷۷ لهگهڵ (صحيح البخارى) دا، ههروهها (مختصر سيره الرسول) نويسينى (شيخ عەبدوللەى نهجدي) ل ۲۴۲ تا ۲۵۷، له شوينى خويشيدا خوئنه رمان هه راله كى سەرجاوى تر كردوه.

ئەھدەي مۇسلمانەكان بەجىيى بھيئَن ، زاتىشيان نەبوو بچنە ناو مەدينەوہ بۇ
تالانکردنى مال و كەنيزەك ، لەگەل ئەودا كە چەند ھەنگاويك لە مەيدانى
شەرەكەوہ دور بوو ، بگرە بە تەواوى چۆل و ھۆل بوو .

ئەمانە ھەموو ئەو ھەمان بۆ دەردەخەن كە ئەو ھى بۆ قوپەيش ھەلكەوت ،
دەرفەتەك بوو، توانيان تيايدا زيانئىكى گەرە بەموسلمانەكان بگەيەنن، كەچى
نەياتوانى سوپاى ئىسلام تەفرۇتوانا بگەن ، بەتايبەتى دواى گەمارۆدانەكە ،
زۆرجارىش سەركرەدى دونيا تووشى زيانى لەو جۆرە دەبن كە موسلمانەكان
تووشمان بوو . بۆيە ھەرگىز ناكەرت ئەو ناو بنئىن سەركرەوتن و فەتەح .

بەلكو پەلەكردنى (ابوسفیان) بۆ پاشەكشەو گەرانەو ، بەهۆی ئەووە بوو دەترسا ئەگەر لاپەرەى كۆتایی شەپەكە هەلبەتەو تووشى شكست ببێت ، كەسەیرى هەلۆیستى (ابوسفیان) دەكەین لەغەزای (حمراء الاسد)دا ئەوەمان بۆ روون دەبێتەو.

كەواتە ئەو جەنگە بۇ خۇي جەنگىكى داپراو نەبوو، ھەر دەستىيەكيان ئەندازەيك بردنەو و شىكستى بەركەوت ، پاش ھەريەكەيان بەشپۈەيەمك لە شەر كشانەو و بىئەوئى لە گۆرەپانى شەر رابكات و بىكەكەي بەجئى بھيئيت بۇ داگىر كوردنى دوزمن ، ئەمەيە ماناى جەنگى دانەپراو ، ئايەتيش ئامارە دەكات بۇ ئەو و دەفەر مويى ﴿وَلَا تَهْنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ﴾ النساء : ۱۰۴ . واتە : كەم و كوپى مەكەن لە داوا كوردنى دوزمندا ئەگەر ئىوئە ئازارتان پى بگات ئەوانيش وەك ئىوئە ئازاريان پى دەگات ، بەلام ئىوئە ئومىديكتان بەخوا خۇتان ھەيە كە ئەوان نيانە ، دەبينين ئايەتەكە ھەردو ئوردو ھەكەي لەئيش پى گەيشتن و ئازاردا بەيەك چواند ، ئەمەش ئەو مانايە دەدا بە دەستەو ھەكە ھەردو ھەلوئىستەكە لە يەك دەچن و ، ھەردو لا گەرانەو بەبى سەر كەوتن .

قورئان له باره ی جهنگه که وه ددویت

قورئانی پیروز هاته خواره وه تیشکی دهخسته سهر هه موو قوناغه گرنه گه کانی ئەم جهنگه و پای خوشی خسته پروو سه بارهت به وه و یانه ی ئەم شکسته گه وریان ئی که و ته وه ، ئەو لایه نه لاوازان هشی پروو کرده وه که پیشتر له ههر کۆمه لێکی ئیماندار ی ترداو له هه لویستی یه کلاکه ره وه ی له م جوړدها هه بوون ، ههروه ها سه بارهت به و نامانجه به رزه گه و رانه ی دانراون بو ئەوه ی ئەم ئومه ته دهستی بکه ویت ، که جیاوازی له گه ل ئەوانی دیکه دا ئەوه یه ﴿ کُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ﴾ آل عمران : ۱۱۰ .

ههروه ها قورئان باسی دووروانی کردو ئابرووی بردن ، هه رچی له ناخیاندا بوو له دژایه تی کردنی خوداو پیغه مبه ر ﴿ هَیْئَانِیةٌ دهره وه ، ئەو دلله راوکی و خوت خوتانه ی دلی هه ندیک له باوه ر لاوازه موسلمان ه کانی شی گرتبوو هه لمالی ، که دوو پرووان و خیلێ جوله که ی برایان . له پیلان گیرو فیتنه چیان - ده یان وروژاند ، ههروه ها نامارزه شی کرد بو حیکمهت و مه به سته گرنه گه کانی جهنگه که .

له باره ی شه ره که وه نزیکه ی شه ست ثایهت له سورته تی ال عمران هاته خواره وه که به یه که م قوناغی جهنگه که ده ست پی ده کات : ﴿ وَإِذْ عَدُوَّتْ مِنْ أَهْلِکَ بُوئِی الْمُؤْمِنِیْنَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ﴾ ال عمران : ۱۲۱ واته : که به ره به یان لای ماله که ت دهرچویت و جیگه و ریزه کانی ئیماندارنت دیاری کرد بو شه ر ، له کو تایشدا لیدوان لکی هه مه لایه نه ده دات له سهر ئاکام و حیکمه ته کانی ئەم جهنگه ، خوای گه و ره فه رمویه تی : ﴿ مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِیْنَ عَلٰی مَا أَنتُمْ عَلَیْهِ حَتّٰی یَمِیزَ الْخَبِیْثَ مِنَ الطَّیِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لَیْطَلَعْکُمْ عَلٰی الْغَیْبِ وَلَکِنَّ اللَّهَ یَجْتَبِیْ مِنْ رِّسْلِهِ مَنْ یَّشَآءُ فَاَمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَّسُلِهِ وَاِنْ تُؤْمِنُوْا وَتَتَّقُوْا فَلَکُمْ أَجْرٌ عَظِیْمٌ ﴾ ال عمران : ۱۷۹ واته : خوا واز له ئیمانداران ناهینیت ههر وه کو ئەوه ی که ئیستا ئیوه هه ن ، تا پیس و پاک له یه که تری جیا نه کاته وه ، نه بوه که خودای گه و ره غه یبتان نیشان بدات ، به لکو خودا به ویستی خو ی له پیغه مبه ره کان هه لده برژیریت ، باوه ربه یزن به خوا و پیغه مبه ره که ی ، ئەگه ر ئیمان به یزن و له خوا بترسن پاداشتیکی گه و ره تان هه یه .

حیکمەت و وانەکانی جەنگی ئوحوود

(ابن القيم) بەدریژی باسیکی ئەم بابەتە ی کردووە ^۱ (ابن حجر) یش دەلیت : زانیان وتیانە : لە بەسەرھاتی ئوحوود ئەو زیاناندا کە بەموسڵمانەکان گەیشت، دەیان پەندو نامۆزگاری خودایی گەورە ی تێدایە، لەوانە: ئاگادار کردنەوی موسڵمانەکان لەچارەنووسی ھەر یاخی بونیک و چارەپەشی گوناھکردن و وەك چارەنووسی ئەو تیر ھاوژنانە ی پیغەمبەر ﷺ لەسەر شاخەكە داینابوون و پنی فەرمووبوون کە بەجینی نەھیلن ، لەوانەش نەریتی پیغەمبەر (س) وایە کە تاقی بکریئەو بەلام سەرەنجام ھەر بۆ ئەوانە ، حیکمەتیش لەویدا ئەو یە ئەگەر ھەمیشە سەرکەون ناحەزیان تێدەکەوێت و، راستگۆ لەدرۆزن جیا ناکریئەو ، خۆئەگەر ھەمیشە شکستیش بەینن ئەوا مەبەستی ناردنی پیغەمبەر (س) نایەتە دی ، بۆیە حیکمەت وابوو کە ھەردوو ھەلوێستەكە کۆبکریئەو بۆ جیا کردنەوی راستگۆ لە درۆزن ، چونکە دوو پووی دوو پووان لە موسڵمانەکانەو دیارنەبوو ، کە ئەو بەسەرھاتە پووی دا ، دوو پووان ناخی خۆیان دەرخت بەگوتارو کردار ، ئیدی ھیچ بەنھینی نەمایەو ئیمانداران تێگەیشتن کە لە خانوو مالەکانی خۆیاندا دوژمنیان بۆ پەیدا بوو ، خۆیان بۆ ئامادەکردن و خۆپاریزیان ئی کردن ، لەو بەندانە ی تریش خوای گەرە چەندین جینگەو پلەوپایە ی لە دیوانی شکۆداری خۆیدا ئامادە کردووە بۆ ئیماندارانی کە بەکردهو نایگەنی ، بەلکو دەبیت تاقیکردنەو ئەزمونیش بکرین تابگەنە ئەو شوین و پلەوپایانە، ھەر لەو پەندانەش شەھیدبوون بەرزترین پلە ی ئەولیا یە ئەویدا خوای گەرە بۆی ھینانە پیشمەو ، لەو بەندانەش خوای گەرە دەیەوێت دوژمنانی لەناو بچن ، بۆیە ئەو ھۆیانە دەھینیئە کایەو بۆ ئەو ی بەھوی کوفرو دەستدریژی ستەمکاریانەو بەدەستی ئەولیاکانی خۆی لەناویان بەریت بەو شیوەیەش گوناھ ی ئیماندارانی سپی و کافرانیشی تەفرو تونا کرد ^۲.

^۱ / پروانە (زاد المعاد) ۹۹/۲ تا ۱۰۸ .

^۲ / فتح الباری ۲۴۷/۷ .

سریه و نیرواوه‌کانی نیوان (نوحود) و (له‌حزاب)

ئو کاره‌ساته کاریگه‌رییه‌کی خراپی هه‌بوو له‌سه‌ر ناوبانگی ئیمانداران ، هه‌یه‌تیا نهما له‌ناودلندا ، سه‌رئیشه‌و کیشه‌ناوه‌کی و ده‌ره‌کیه‌کان بۆ سه‌ر ئیمانداران زیاتری کرد ، مه‌ترسی له‌هه‌موولایه‌که‌وه‌ پووی کرده مه‌دینه ، جوله‌که‌و دو‌پووه‌کان و عه‌ره‌به‌ موشرکه‌کان به‌ناشکرا دژایه‌تی پیغه‌مبه‌ری خویان ده‌کرد ، هه‌ندیکیان خه‌ریک بوو ده‌ست له‌کۆمه‌لی ئیمانداران بوه‌شینن ، زیاد له‌وه‌ش به‌ نیاز بوون له‌ناویان به‌رن و ، بن‌پریان بکه‌ن.

هیشتا دوومانگ به‌سه‌ر ئو جه‌نگه‌دا تینه‌په‌ری بوو ، (بنو اسد) خویان سازدا بۆ هه‌لکوتانه سه‌ر شاری مه‌دینه ، پاشان تیره‌ی (عضل) و (قاره) له‌ مانگی سه‌فه‌ری سالی چواری کۆچیدا هه‌ستان به‌ فیلیک ، بووه‌ هۆی کۆژرانی ده‌ هاوه‌لی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، له‌هه‌مان مانگدا (بنو عامر) یش هه‌ستان به‌هه‌مان فیلی ، بووه‌ هۆی کۆژرانی هه‌فتا هاوه‌لی تری پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، ئو پووداوه به‌ کاره‌ساتی بیری (مؤنة) ناسراوه ، هه‌ر له‌و ماوه‌یه‌دا (بنو نضیر)ی جوله‌که‌ش زاتیان کرد به‌ناشکرا دوژمنایه‌تیا نهمه‌ری و له‌ ره‌بیه‌ی یه‌که‌می سالی چواری کۆچیدا داویکیان نایه‌وه بۆ شه‌هید کردنی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، (بنو غطفان) یش زاتیان دایه به‌رخویان ، به‌نیازبوون له‌ (جمادی) یه‌که‌می سالی چواره‌می کۆچیدا بده‌ن به‌سه‌ر مه‌دینه‌دا .

هه‌یه‌ت و سامی موسڵمانه‌کان که به‌هۆی جه‌نگی ئوچوده‌وه - بۆ ماوه‌یه‌ک - نهما بوو موسڵمانه‌کانی خسته به‌ر مه‌ترسیه‌وه ، به‌لام دانایی و گه‌وره‌یتی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، پووی ئو ته‌وژمانه‌ی وه‌رچه‌رخاندو جاریکی‌تر سام و بیمی بۆ موسڵمانه‌کان گێڕایه‌وه‌و سه‌ره‌له‌نووی سه‌ری به‌رزو بلندکردنه‌وه ، یه‌که‌م کاریک که‌پینی هه‌ستا راوانانه‌که‌ی (حمراء الاسد) بوو ، به‌مه ئه‌ندازه‌یه‌کی زۆری له‌ناوبانگی سوپاکه‌ پاراست ، ئه‌م کاره جوله‌که‌و دو‌پووه‌کانی سه‌رسام و سه‌رگه‌ردان کرد، پاشان هه‌ستان به‌چه‌ند مانۆریکی ترو سامی بۆ گێڕانه‌وه . به‌لکو زیاد له‌وه‌ش له‌م چه‌ند په‌ره‌یه‌ی دوایدا چه‌ند باسیکی له‌و باره‌یه‌وه‌ تیداوه .

سریه‌ی (ابی سلمه)

یه‌که‌م کۆمه‌لێک که دوا‌ی نسکۆکه‌ی ئو‌حود هه‌ستان دژ به‌ موس‌لمان‌ه‌کان خێلێ (بنو اسد)‌ی کۆری (خزیمه‌) بوون ، هه‌وال‌گره‌کانی مه‌دینه هه‌والیان هی‌نا ، که (طلحه‌) و (سلمه‌) هه‌ردوو کۆره‌که‌ی (خو‌یلد) له‌گه‌ل گۆی مشت‌ه‌کانیان کۆبو‌نه‌ته‌وه‌و بانگه‌شه‌ی خێلێ (بنی اسد) ده‌که‌ن بۆ جه‌نگ کردن دژ به‌ پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ.

خێرا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ س‌ریه‌یه‌کی نار‌د ژماره‌یان - سه‌دو په‌نجا که‌س ده‌بوو له‌ کۆچ‌که‌ران و نه‌نساره‌کان ، (ابو سلمه‌) ی کرده‌ سه‌رو‌کیان و ئالاکه‌ی دایه‌ده‌ستی ، (ابو سلمه‌) له‌ پ‌رێک‌دا دای به‌سه‌ر (بنی اسد)‌دا له‌ناو خان‌ه‌و مال‌ی خو‌یا‌ندا ، پی‌ش ئه‌وه‌ی ئه‌وان هی‌رشه‌که‌یان ده‌ست پ‌ی بکه‌ن په‌رت‌ه‌وازه‌یان کردن ، موس‌لمان‌ه‌کان ژماره‌یه‌کی زۆر وش‌ترو مه‌ریان ده‌ست‌که‌وت و دانیانه به‌رو گه‌رانه‌وه‌ بۆ مه‌دینه بی‌ ئه‌وه‌ی تووشی هیچ شه‌رێک ببن .

ناردنی ئه‌م س‌ریه‌یه له‌ سه‌ره‌تای ده‌رکه‌وتنی هیلالی مانگی مو‌حه‌ره‌می سال‌ی چواره‌می کۆچیدا بوو ، که (ابو سلمه‌) گه‌رایه‌وه‌ شو‌ینی خو‌ی ، شو‌ینی زامیکی که له‌ ئو‌حوددا بریندار بوو بوو سه‌ری هه‌ل‌دایه‌وه‌و لی‌ی پی‌س کرد ماوه‌یه‌کی پ‌ی چوو پاشان کوشتی ^(۱).

ناردنی (عبدالله)‌ی کۆری (انیس)

له‌ پ‌وژی پ‌ینجه‌می هه‌مان مانگدا - مو‌حه‌ره‌می سال‌ی چواره‌می کۆچی - هه‌وال‌ گر‌ه‌کان هه‌والیان هی‌نا که (خالد)‌ی کۆری (سفیان)‌ی (هن‌دی) خه‌لک کۆ ده‌کاته‌وه‌ بۆ جه‌نگ له‌گه‌ل موس‌لمان‌ه‌کان ، پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ (عبدالله)‌ی کۆری (انیس)‌ی بۆ نار‌د تا له‌ناوی به‌ریت .

(عبدالله)‌ی ماوه‌ی هه‌ژده‌ شه‌وی پ‌ی چوو هه‌ر نه‌هاته‌وه‌ بۆ مه‌دینه ، پاشان له‌ پ‌وژی شه‌مه‌دا که مانگی مو‌حه‌ره‌م حه‌وت پ‌وژی مابوو گه‌رایه‌وه‌ (خالد)‌ی کوشتبوو ^(۲). که‌لله سه‌ره‌که‌ی له‌گه‌ل خو‌یدا هی‌نا بوو ، له‌به‌رده‌م پی‌غه‌مبه‌ردا داینا ، پی‌غه‌مبه‌ری خوا گۆچانیکی دایه‌ ، (عبدالله)‌ی وتی : پی‌غه‌مه‌ری خوا ﷺ ئه‌مه نیشانه‌ بی‌ت له‌نیوان من و تۆدا له‌ پ‌وژی قیامه‌تدا ، که کاتی مردنیشی نزیک بو‌وه‌وه‌ وه‌سی‌تی کرد که ئه‌و داره‌ بخ‌ریته‌ نیو کفنه‌که‌یه‌وه‌ ^(۳).

^(۱) زاد المعاد ۱۰۸/۲ .

^(۲) واته (خالد)‌ی کۆری (سفیان)‌ی (هن‌دی) .

^(۳) هه‌مان سه‌رچاوه ۱۰۹/۲ ، ابن هشام ۶۰۹/۲ ، ۶۲۰ .

شاندهکەى (ره جيع)

له مانگی سهفهری هه مان سائدا - واته سالی چواره می کوچی ، چهند کهسیک له خیلێ (عضل) و (قاره) هاتنه خزمهت پیغمبهری خوا ﷺ و ، وتیان ئیسلامهتیمان تیداویه ، داویان کرد که چهند کهسیکیان بۆ بنیرت تا فیری ئایینه که میان بکات و قورئانیان پی بخوینیتمهوه ، پیغمبهری خوا ﷺ شمش کهسی لهگهڵا ناردن ، له ربوایه ته کهی (ابن اسحاق) و لای (بوخاری) یش هاتوو که بریتی بوون له (۱۰) کهس و (مرثدی کوپی (ابی مرثدی (غنوی) دهکاته نه میریان ، له گوتهیه کی (ابن اسحاق) و (بخاری) یشدا هاتوو ، که نه میره که میان (عاصم) ی کوپی (ثابت) بوه ، باپهری (عاصم) ی کوپی (عمر) ی کوپی (خطاب) بووه (لهگهڵ شاندهکه دا ده پۆن ، تاده که نه ناوچه ی (رجیع) که ئاوکی خیلێ (هذیل) به پووی (حجان) دا له نیوان (راغب) و (جده) دایه ، تیره یه کی خیلێ (هذیل) به پووی (حجان) دا له نیوان (راغب) و (جده) دایه ، تیره یه کی خیلێ (هذیل) یان ئی دهنگدان پییان دهوتن (بنو لحيان) ، نزیکه ی سه د کهسیکی تیر هاوێژ شوینیان کهوتن ، به شوینیاندا چوون تاگه یشتنه سهریان ، له هه موولایه که وه چواره هوریا ن دان ده کهسه موسلمانه که په نایان برد بووه لای (فدق) پییان وتن : وانده په یمانتان ده دینی ئه گهر خۆتان به دهسته وه بهن کهستان ئی نه کوژین . به لام (عاصم) دانه بهزی و شه ری له گه لیا ندا کرد ، به تیر حموت کهسیان ئی کوژا ، تنها (خبیب) و (زید) ی کوپی (الدثنه) و پیاوکی تریان ئی مایه وه ، بی باوه ران جاریکی تر وانده په یمانیان پیدان نه یان کوژن ، ئه سجا خۆیاندا به دهسته وه ، به لام ئه وان بی په یمان ده رچوون ، به په تی و شتره کانیان هه رسیکیان به ستنه وه ، سییم پیایان وتی : ئه مه سه ره تای په یمان شکانه به دوا ی خۆیاندا رایان کیشا ویستیان بیده نه بهر ، له گه لیا ن نه رۆیشت کوشتیان ، ئه سجا (خبیب) به بهنده یی له مه که مایه وه ، پاشان به ریا ریاندا بیکوژن ، بۆیه له (حرم) به ره و (تنعیم) به ریا نه ده ره وه که ویستیان چوارمیخه ی بکیشن ، فه رمووی : مۆله تم بهن با دوو رکات نوێژ بکه م ، وازیان ئی هینا و دوو رکات نوێژمه که ی کرد ، پاشان سلاوی دایه وه فه رمووی : وه لآله ی ئه گهر گومانتان وانه بوایه که گوایه ده ترسم نوێژی زیاترم ده کرد ، پاشان فه رمووی : خوا یه قریان تیخه ی ، کوشت و به ریان بکه ی ، تا قیان نه مه یلیت له سه ره زه ویدا ، پاشان ئه م شیعره ی خوینده وه ^(۱) .

^(۱) دهقی شیعره که به عهره بی بهم دێره دهست پی دهکات ، (لقد اجمع الاحزاب حولي والبوا قبائلهم واستجمعوا کل جمیع) بۆ خویننه ری کوردی دلسۆز دهقی شیعره که مان به کوردی نویسه وه ، که پێژدار ماموستا (نوری فارس حه مه خان) له کتیبی (التاج الجامع للاصول) کوردیه که ی به شی هه شته دا بلاوی کردوته وه .

دوست و پام به کوت له له شم باره	بۆم هه ئه خراوه په تی سینهاره
دوژمن له دهورم به بی شوماره	لینوه کرۆژی چوون فیشکه ی ماره
خاوو خیزانی نهو گورگه هاره	هاتوون بۆ سهیری منی بیچاره
کەسی بی کهسان خۆی ناگاداره	له حائی دلم چهنده زاماره
بۆخۆم غه رییم له م دووره شاره	نه لهام بینینی روو خساری یاره ۱
هه میسه دلم لای کەس و کاره	دلم له زۆری زۆردار بیزاره ۱
وهلی نه بـ اتم له زارا ژاره	له جینی رووی نازیز چاره ی به دکاره ۱
سکالام له لای خوای کردگاره	تۆ له م بسینیت له چی زۆرداره
عه رشی تۆ خودا قیبله ی هه ژاره	تاقه روانگه ی به نده ی بیچاره
بینچاره یی من له عالمه دیاره	جه سته م پر له خار بوه نه مجاره
نه وه ی ناوی تۆی له ناوی زاره	له سه ره مهرگـ شادو پرزگاره
بۆرهما نه ندی تۆ نه م نازاره	دمکیشم ، باکم نی یه له م باره ۱
نه گهر مه یلت بی گول و گولزاره	که لاهه کۆنیش کۆشک و ته لاره ۱
ده لێن کافریه سه رت هوتاره	گهر وابیت مردن دمکرم به پاره
چاوم به وینه ی هه وری به هاره	خونچه ی گول به دهم شه ونم له زاره
له مهرگ سلناکه م مردن یه کجاره	سه رم شو پر ناکه م بۆ نه و خونخواره
ماده م بۆنیسلام ده مدمن له م داره	به پیی خۆم ده چمه بهر پیی هه ناره

(ابوسفیان) وتی به (خبیب) : ئایا هه زده کهیت ئیستا له گه ردنی موحه ممه د

بدهین و ، تۆش برۆیته وه بۆ ناو مال و منالی خۆت ؟

فه رمووی : نه خیر سویندم به خوا هه ز ناکه م له ناو مال و منالی خۆمدا بم

و نه ویش یه ک دپرکی به پێدا بچیت.

پاشان له خاچیانداو پاسه وانیان دانا به دیاریه وه ، (عمرو) ی کوپی (امیه) ی (ضمری) هات و شه و به فیلیک لاشه که ی لیکرده وه ، بردی ناشتی ، نه و که سه ی (خبیب) ی شه هیدکرد (عقبه) ی کوپی (حارث) بوو ، (خبیب) له جهنگی به دردا (حارث) ی باوکی کوشتبوو.

له (صحیح) یشدا هاتوه که (خبیب) یه که م که س بوو ، دوو پرکات نوێژی پێش شه هید بوونی داهینا ، ده لێن له کاتی به ند بونه کهیدا بینراوه که بۆشکی تری و خورمای خواردوه ، له کاتی که دا نه و دوو مبه ویه له هه موو مه که که دا نه بووه.

(زید)ی کوپی (دثنه)ش، (صفوان)ی کوپی (امیه) له جیاتی باوکی کوشتیهوه.
 قوپهیش خه لکیان نارد بۆ هینانی لاشه‌ی (عاصم) تا بیفرۆشن به قوپه‌یش
 ، له شه‌پی به‌درا (عاصم) یه‌کیک له گه‌وره‌کانی قوپه‌یشی کوشتبوو ، که چوونه
 سه‌ر لاشه‌که‌ی ده‌بینن کۆمه‌لیکی ژۆر زه‌رده‌واله‌ به‌سه‌ریه‌وه وه‌ستاون ، بواریان
 نه‌ده‌دا که‌س نزیک بیته‌وه ، خه‌لکه‌که‌هیچیان بۆ نه‌کراو گه‌رانه‌وه ، پیشت‌ر (عاصم)
 نزای لای خوا کردبوو که‌ده‌ستی موشریک به‌رجه‌سته‌ی نه‌که‌وێت و ده‌ستی ئه‌ویش
 به‌موشریک نه‌که‌وێت که (عمر) ئه‌م هه‌واله‌ی (عاصم)ی پیگه‌یشت ، فهرمووی :
 خوای گه‌وره‌ دوا‌ی مردنیش جه‌سته‌ی ئیماندار ده‌پاریژێت هه‌روه‌کو له ژبانیشدا
 ده‌پاریژێت ^(١).

کاره‌ساتی بیرى (معونه)

له‌و مانگه‌دا که‌ پروداووی (رجیع) پووی‌دا ، کاره‌ساتیکی تریش پووی‌دا که
 خه‌مناکترو ترسناکت‌ر بوو له‌یه‌که‌م ، ئه‌و کاره‌ساته‌ به‌کاره‌ساتی بیرى (معونه) ناسراوه.
 پوخته‌که‌ی ئه‌وه‌یه‌ که (ابو براء) (عامر)ی کوپی (مالک) که‌ به (ملاعب الاسنه)
 بانگ ده‌کرا ، هاته‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ بۆ مه‌دینه ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ بانگی کرد بۆ
 ئیسلام موسلمان نه‌بوو ناپاریزش نه‌بوو ، وتی: پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئه‌گه‌ر بکریت
 هه‌ندیک له‌ هاوه‌له‌کانت بنیره‌ بۆلای خه‌لکی (نجد) تاخه‌لکی بانگ بکه‌ن بۆ ئاینه‌که‌ت ،
 ئومێدم وایه‌ که‌ به‌ده‌مه‌ته‌وه‌ بین ، فهرمووی : ده‌ترسم خه‌لکی (نجد) شتیکیان ئی بکه‌ن ،
 (ابو براء) وتی : من په‌نایان ده‌هم ، پیغه‌مبه‌ری خوا چل پیاوی له‌گه‌لیاندا نارد - له
 گوته‌یه‌کی (ابن اسحاق) داو له (صحیح) یشدا هاتوه‌ که‌ هه‌فتا که‌س بوون ئه‌وه‌ش که
 له (صحیح)دا هاتوه‌ راست‌تره (مئذری کوپی (عمرو)ی کرده‌ میریان که‌ له خیلێ (بنی
 ساعده) بوو شۆره‌ته‌که‌ی (المعتق) بوو ئه‌وانه‌ له‌ پیاوه‌ هه‌لبژاردبو پیاوماقوول و قورئان
 خوێنه‌کان بوون ، له‌ناو مه‌دینه‌دا به‌ پۆژیان داریان ده‌هینا ده‌یانفرۆشت و پاره‌که‌یان
 ده‌دا به‌موسلمانه‌کانی خه‌لکی (صفه) و قورئانیان به‌وانه‌ ده‌وته‌وه‌ ، شه‌ونوژیان
 ده‌کرد ، ئه‌م کۆمه‌له‌ گه‌یشتنه‌ بیرى (معونه) - ناوچه‌یه‌که‌ ده‌که‌وێته‌ نیوان هه‌وارگه‌ی
 خیلێ (بنی عامر) و سارای (بنی سلیم) له‌وێ دابه‌زین ، پاشان به (حرام)ی کوپی
 (ملحان)دا که‌ برای (ام سلیم) نامه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ری خوایان نارد بۆ دوژمنی خوا

^(١) ابن هشام ١٦٩/٢ تا ١٧٩ (زاد المعاد) ١٠٩/٢ صحیح البخاری ٥٦٨/٢ ، ٥٦٩ ، ٥٨٥ .

(عامری کوپی (طفیل) سهیری نه کرد ، فرمانی دا پیاوئک له پشتهوه رمیکي لیداو شهیدی کرد ، که رمهکه له سنگهیهوه دهرچوو ، خوئن فیچهقهی کرد ، (حرام) هاواری کرد : (الله اکبر) به پهرودرگاری کابهی شهریف سرکهوتم .

پاشان خیرا دوژمنی خوا داوای کرد له (بنی عامر) دهست بکهن به شهر له گهل ئهوانی تریشدا ، ئهوان نه هاتن به ده میوه له بهر په نادانی (ابو براء) ، داوای کرد له خیلئ (بنی سلیم) لهو خیلئه تیرهی (عصفه) (رعل) و (ذکوان) چوون به هانا یهوه تا گه ماروی هاوه له کانی پیغه مبهریاندا ﷺ دهستیان کرد به شهر تا دواکهسیان شهید کران. جگه له (کعب) ی کوپی (زید) ی کوپی (نجار) به برینداری خوئی کرد بوو به مردوو له نیوان کوژراوه کاندا ، نهم پیاوه ژیا تا له پوژی (خندق) دا شهید کرا.

(عمرو) کوپی (امیه الضمری) و (مندر) ی کوپی (عقبه) له دهردهوی سهریازگه بوون ، که هاتنهوه له دوردهوه دال و قهله رهشیان بینی به سهر سهریازگهوه دهورانهوه ، ((مندر) دابهزی و کهوته شهر له گهل موشریکاندا تا له گهل هاوه لانی شهید کرا . (عمرو) ی کوپی (امیه الضمری) یش به دیل گیرا ، که ههوال درا (عمرو) له خیلئ (بنی مضر) (عامر) کیشای به نیوچاوانی خویدا، پزگاری کرد له پای پزگارکردنی بهندهیه کدا که له گهردنی دایکیدا بوو...

(عمرو) ی کوپی (امیه الضمری) گه پرایهوه بولای پیغه مبهر ﷺ ، ههوالئ ئهو کاره ساته جهرگ بره ی پی بوو ، شهید بوونی ئهو حهفتا هاوه له کاره ساتی ئو خودی وهیر هینایهوه ، ئهوانه ی ئو خود له شهریکي پوون و ئاشکرادا شهید بوون ، به لام ئه مانه ی (معونه) به هوئی ناپیاویی و په یمانشکینیهوه شهید کران .

که (عمرو) ی کوپی (امیه) له پزگه دا بوو گه یشته (مرمره) له سهردهوی (قناة) دا ، له ژیر سیبهری دره ختی کدا دابهزی بجهوئتهوه ، دوو پیاوی خیلئ (بنی کلاب) یش دابهزین له هه مان شوئندا ، که نوستن (عمرو) ههردووکیانی کوشت ، پیی وابوو که ههقی هاوه له کانی سه ندوئتهوه ، که چی له راستیدا ئهو دوانه په یمانی پیغه مبهریان له گهردندا بوو ﷺ ، (عمرو) بهوه ی نه زانیبوو ، که هاتهوه ههوالئ دا به پیغه مبهر ﷺ که چی کردووه ، فره مووی : تو دوو کهست کوشتوه ده بیئت خوئنه که یان بدهم و سهرقائی کوژدنه وهی فیدیه که ی بم لای موسلمانان و جوله که هاوپه یمانه کانیا^(۱) ، هه ر نه مهش بووه هوئی هه لگیرسانی غه زای (بنو نضیر) .

(۱) بروهانه (سیره ابن هشام) ۱۸۳/۲ تا ۱۸۸ ، (زاد المعاد) ۱۰۹/۲ ، ۱۱۰ صحیح البخاری ۵۸۴/۲ - ۵۸۶ .

پیغمبهری خوا ﷺ زور خهفتهی بهم کارهساتو کارهساتی (رجیع)یش
 خوارد که له ماوهی چند پوژیککی کهمدا پروویاندا^(۲) ، بهتهواوی خهم و پهژاره
 دایگرت^(۳) ، تا گهیشته نزاکردن له ئهو خیل و تیرانهی ئهو ناپیاوی و
 پهیمانشکینهیان کردبوو بهرامبهر بههاوهلهکانی ، له (صحیح) داهاتوو له (انس)
 هوه ، دهلیت : پیغمبهر ﷺ سی بهره بهیانی لهسهر یهک نزای دهکرد لهو کهسانه
 هاوهلهکانیان شهید کرد له بیرى (معونه)دا ، لهنوژی بهیانیدا دوعای دهکرد
 لهخیلی (رعل) و (ذکوان) و (لحیان) و (عصبه) و دهیفرموو : بهراستی (عصبه)
 لهخواو پیغمبهرهکهی یاخیبوو، تا قورئانیش لهبارهیانهوه هاته خوارهوه تا
 سپراهیهوه بهو ههواله لهلایه خاوه درا به پیغمبهر ﷺ که دهلیت : شهیدان
 وتیان : ئیمه بهخودای خومان گهیشتهن لیمان رازی بوو ئیمه پهزامههه بووین ، ئیتر
 پیغمبهر ﷺ وازی له دوعای (قنوت)هکهی هیئا^(۴) .

غهزای (بنی النضیر)

بیشتتر وتمان : که جولهکه داخی زوریان لهلدا بوو بهرامبهر به
 موسلمانهکان ، بهلام نهیاندهویرا شهرو پیکدادان بکهن، بهلکو پهنایان دهبرده بهر
 فیل و پیلانی ژیر به ژیری ، بهناشکرا رقه بهرایهتی و دوژمنایهتیان دهکرد ،
 چهندين جوړی فیل و تهلهکهیان بهکاردهمینا ، بو ئازاردانی موسلمانهکان ، دواى
 پووداوى (بنی قینقاع) و کوژدانی (کعب)ی کوپى (اشرف) زور لهخویان دهترسان،
 بیدهنگو سهركز دانیشتبوون .
 بهلام دواى پووداوى (ثوحد) زاتیان دایه بهرخویان دهستیان کردهوه به
 دوژمنایهتی و پهیمانشکینی و بهنهینیش پهیوهندیان کرد بهدووپوان و
 موشریکانی مهکهوهو بو بهرژوهندی ئهوان کاریان دهکرد .
 پیغمبهری خوا ﷺ دانی بهخودا گرت تادواى کارهساتی (رجیع) و
 (معونه) که زاتیان دایه بهرخویان و ههستان بهپیلانیک بو شهید کردنی خودی
 پیغمبهر ﷺ .

(۲) واقدی وتویهتی : هوالی هاوهلهکانی (رجیع) و (معونه) لهیهک شموه به پیغمبهر ﷺ گهیشته .
 (۳) (ابن سعد) له (انس)وه دهگیریتهره دهلیت : هه رگیز نهمدیوه پیغمبهر ﷺ بهئهندهزی هوالی هاوهلانی بیرى
 (معونه) خهم و پهژاره دلی گرتیبت، بهوانه : مختصرسیره الرسول ﷺ نویسنی : شیخ عهبدوللای نهجدی . ل . ۲۶۰ .
 (۴) (بخاری) ۵۸۶/۲ ، ۵۸۷ ، ۵۸۸ .
 ۱ / ئهم باسه لهوتیه وهگرارهوه که (ابو داود) له (باب خبر النضیر)دا گیراوتیهوه ۱۱۶ / ۲ ، ۱۱۷ . (عون المعبود
 ، شرح سنن ابی داود) .

رووداوهكەش بەم شیوهیە ، پیڤه‌مبەری خوا ﷺ لەگەڵ چەند هاو‌ه‌لێكدا چوو بۆ لایان تاقەسیان لەگەڵدا بکات بۆ خوینبایی ئەو دووپیاو‌هی خێلی (کیلاب) کە (عمرو) ی کو‌پ‌ری (امیه) بەهەڵە کوشتبوونی، ئەمەش دەبوو ئەرك لەسەر جوله‌کە بە‌پ‌ی‌ی بەنده‌کانی رێککە‌وت‌ننامە‌کە ، جوله‌کە‌کان و‌تیان: باشە (ابو القاسم) ، لێ‌ره دانیشه تا کارە‌کە‌ت بۆ جێبه‌جێ ده‌کە‌ین ، پیڤه‌مبەری خوا ﷺ لە‌پ‌ال دیواریکی ماله جوله‌کە‌یه‌ک‌دا دانیش‌ت تا لەسەر واده‌ی خو‌یان پارە‌کە به‌ی‌نن ، (ابوبکر) و (عمر) و (علی) و کۆمه‌لێکی ت‌ریش له‌ هاو‌ه‌لان لەگە‌لێ‌دا دانیش‌تن.

جوله‌کە‌کانیش له‌ملاوه‌ سه‌ریان کرد به‌یه‌ک‌دا ، شه‌یتان سه‌رسه‌ختیه‌کی ت‌ری پێ‌کردن ، پیلانیان دانا بۆ شه‌هید کردنی پیڤه‌مبەر ﷺ ، و‌تیان: ک‌ی له‌ ئێ‌وه ده‌توانیت ئەم به‌رده‌ گه‌وره‌یه هه‌لگریت و به‌ری داته‌وه به‌سه‌ر سه‌ریداو بیکۆزیت...؟ سه‌رسه‌خت‌ترینیان (عمرو) ی کو‌پ‌ری (ج‌حاش) وتی: من ده‌توانم. (سلام) ی کو‌پ‌ری (مش‌کم) پ‌ی‌ی و‌تن ش‌تی وامه‌کە‌ن ، وه‌ل‌ل‌اهی هه‌والی ده‌دریت‌ی له‌بارە‌ی ئەم کاره‌تانه‌وه ، ئەمەش په‌یمان‌ش‌کی‌تی‌یه له‌نیوان ئێ‌مه‌و ئەودا ، به‌لام له‌سه‌ر خیا‌نه‌ته‌کیان سوور بوون .

(ج‌بریل) (ع) له‌لایه‌ن په‌روه‌ر‌دگار‌ه‌وه دابه‌زی بۆ سه‌ر پیڤه‌مبەر ﷺ هه‌والی پیلانه‌ک‌ی پ‌ی‌ی فه‌رموو ، خ‌یرا پیڤه‌مبەر ﷺ له‌ج‌ی‌گه‌ک‌ی خ‌وی هه‌ستاو چوو به‌ره‌و مه‌دینه ، هاو‌ه‌له‌کانی به‌دوا‌یدا پ‌و‌شتن ، و‌تیان ، پیڤه‌مبەری خوا ﷺ نه‌مانزانی بۆ هه‌ستایت ؟ ئەو‌یش هه‌والی نیا‌زه خ‌راپه‌ک‌ی جوله‌ک‌ی پ‌ی‌دان .

نۆ‌ری پ‌ی‌ی نه‌چوو پیڤه‌مبەر ﷺ (م‌حم‌د) ی کو‌پ‌ری (مسلمه) ی نارد بۆ‌ل‌ای (بنی‌النضیر) و پ‌ی‌ی و‌تن: (له‌ مه‌دینه ب‌پ‌و‌نه ده‌ره‌وه‌و دراوس‌یی‌ه‌تیم مه‌کە‌ن ، ده‌ پ‌و‌ژ بوارتان ده‌ده‌م‌ی ، د‌و‌ای ئەو ماوه‌یه هه‌رکە‌سی‌کتان ببینم ده‌ده‌م له‌ ملی) . ئ‌یدی جوله‌کە ج‌گه له‌ ده‌رچ‌وون ه‌ی‌چ ده‌رفه‌تی‌کی ت‌ریان نه‌ما ، چە‌ند پ‌و‌ژێک مانه‌وه بۆ خ‌و سازکردن ، به‌لام سه‌رۆکی دو‌وپ‌روان (ع‌بدالله) ی کو‌پ‌ری (ابی) هه‌والی بۆ ناردن کە بم‌ی‌ننه‌وه‌و ده‌رنه‌چ‌ن و ب‌پ‌و‌نه ناو قه‌لاکانتانه‌وه‌و ، دو‌وه‌زار کەسم له‌گە‌ل‌ایه له‌گە‌لتان د‌ی‌ن بۆ ناو قه‌لاکە‌تان و خو‌یان له‌پ‌ی‌ناوی ئ‌یوه‌دا ده‌ده‌ن به‌کوشت: ﴿لَنْ أُخْرِجَکُمْ لَتَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا تُطِيعَ فِیکُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرْکُمْ﴾ الح‌شر: ١١ ، ئەنجا هاوپه‌یمانه‌کانتان (ق‌ریظه) و (غ‌طفان) پ‌شتان ده‌گ‌رن .

لیره دا جوله که ئاهیکیان هاته وه به بهرداو ، بریاریاندا دوژمنایه تی پیغه مبه‌ر ﷺ بکه‌ن ، (حی) کوپی (ئه‌خطب)ی سه‌رکرده‌یان چاوی بریه ئه‌و قسانه‌ی سه‌رکرده‌ی دووپوان بۆی ده‌کرد ، بۆیه هه‌والی نارد بۆ پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ و پی‌وت : ئیمه له‌مال و حالێ خۆمان نا‌پۆینه ده‌روه چیت له‌ ده‌ست دیت بیکه‌ .

بیگومان په‌وشه‌که سه‌باره‌ت به‌موسلمانه‌کان زۆر ناخۆش بوو ، چونکه به‌گژدا چوونی دوژمنان له‌وماوه ته‌نگه‌تاوه هه‌لایساوه‌دا ئاسان نه‌بوو ئه‌نجامه‌که‌ی دیار نه‌بوو ، بینیشمان که چۆن عه‌ره‌ب لییان هه‌لگه‌رانه‌وه ، هه‌موو شانده‌کانی پیغه‌مبه‌ریان شه‌هید کرد ، پاشان جوله‌که‌ی (بنی النضیر) به‌هیزو پرچه‌ک بوون ، خۆ به‌ده‌سته‌وه دانیان ئاسان نه‌بوو ، ده‌رفه‌تی شه‌رکردنیش له‌گه‌لانیاندا مه‌ترسی تیدا‌بوو ، ئه‌و گۆرنا‌کاریا‌نه‌ش که‌دوای کاره‌ساتی بیرى (معونه)و پی‌ش ئه‌وه‌ش هات‌بوونه کایه‌وه موسو‌لمانه‌کانی زۆرتر هه‌ستیار کرد بوو به‌رامبه‌ر به‌تاوانی تی‌زۆرو په‌یمان‌شکێنی دوژمنان که پۆژانه به‌کۆمه‌ل و تاک تووشی ده‌بوون و ، رقیان به‌رامبه‌ر به‌و تاوان‌بارانه ئه‌ستوورتر ده‌بوو ، بۆیه بریاریان دا‌بوو شه‌ریکه‌ن له‌گه‌ل جوله‌که‌ی (بنی النضیر)دا پاش ئه‌و نیاز خراپیه‌ی کردیان دژ به‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، که ئه‌نجامه‌که‌ی هه‌رچه‌ک بیت که پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ وه‌لامه‌که‌ی (حیی) کوپی (ئه‌خطب)ی پی‌گه‌یشته‌وه و خۆی و هاوه‌لان به‌یه‌ک ده‌نگ وتیان : (الله اکبر) . پاشان هه‌ستا بۆ ته‌مى کردنی (بنی النضیر) و (ابن ام مکتوم)ی له‌سه‌ر مه‌دینه داناو چوو بۆیان (علی) کوپی (ابى طالب) ئالای هه‌لگرت که گه‌یشته ئه‌وى ئاب‌لوقه‌ی قه‌لاکانیدان .

(بنو النضیر) خۆیان خزانده نیو قه‌لاکانیان ، تیايدا دانیشتن و له‌ویوه به‌ردیان ده‌گرته موسلمانه‌کان ، باخه خورماو بیستانه‌کانیان کۆمه‌کی ده‌ره‌کیان بوو له‌و پشت ئه‌ستوریه‌دا ، بۆیه پیغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمانی‌دا به‌به‌رین و سوتاندنیان ، له‌و باره‌یه‌وه (حسان) وتویه‌تی :

وهان علی بنی سراقه بنی لؤی حریق بالبویره مستطیر

بویره : له‌و دێره شیعه‌یه‌دا ناوی باخه خورماکانی (بنی نضیره) ، له‌و باره‌یه‌وه ئایه‌ت هاته خواره‌وه ﴿ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنَةٍ أَوْ تَرَكْتُمْهَا قَائِمَةً عَلَى أَوَّلِهَا فَإِنَّ اللَّهَ وَلِيْ خَزَائِرِ الْفَاسِقِينَ ﴾ الحشر : ه ، واته : هه‌ر ساقی دارخورمایه‌ک ده‌به‌رین یان ده‌یه‌ی‌ئنه‌وه هه‌مووی به‌ ئیزنی خودایه .

(قریظە) نزیک نەكەوتنەوه ، (ابن ابی) و (غطفان) و هاوپەیمانهكانیشیان خیانهتیان لیکردن ، كهسیش هەولێ نەدا خیرنکیان بۆ ببات ، یان باریکیان لەسەر كەم بکات، لەبەرئەوه خواى گەوره ژيانى ئەوانەى چواند بەژيانى شهيتان و فرموى: ﴿كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ﴾ الحشر: ۱۶ واته : وهك شهيتانيان لیهات كه وتی به مروّف كافریه ، كه كافر بوو ئەنجا پیتی وت: من به دەرم له تۆ.

گەمارۆدانەكه زۆری نەخایاند . تەنها شەش شەو بەردەوامی هەبوو . و تراویشه پانزە شەوی خایاند . تاخوای گەوره دلی پرکردن لەترس و بیم ، ملیان كه چ كردو خۆیان ئاماده كرد بۆ خۆبەدەستهوه دان و چەك فریدان ، هەوالیان نارد بۆ پیغه مبهري خوا ﷺ كه ئیمه له مەدينه دەردهچين ، پیغه مبهريش ﷺ پازى بوو به مەرجێك تەنها خۆیان و ژن و منداڵ دەرێكەن ، هەرجیه كیش و شتر هەلى بگريّت بيبەن جگه له چهك .

بهوه پازى بوون و ، به دەستی خۆیان ماله كانیان پوو خاند ، بۆ ئەوهی دەرگا و پهنجەرەكانی له گەلّ خۆياندا ببهن ، زیاده وهش هەندیکیان كۆله كه و داره پای ماله كانیان هەلگرت و، منداڵ و ژنه كانیان له گەلّ خۆياندا برد، هەمووشتیكان له شەش سەد و شتر بارکرد، گەوره كانیان وهكو (حیی) ی كۆپی (اخطب) و (سلام) ی كۆپی (ابى الحقیق) به رهو (خیر) پۆشتن ، هەندیکیشیان چون بەرهو شام ، تەنها دوو پیاویشیان موسلمان بوون كه (یاسین) ی كۆپی (عمرو) و (ابو سعد) ی كۆپی (وهب) بوون ، ماله كانی خۆیان بردهوه .

پیغه مبهري خوا ﷺ دەستی گرت به سەر چهکی (بنو نضیر) داو ، زهوی و مال و مولکی ئیسهندن ، لەناو چهكه كاندا په نجا قه لغان و ، په نجا زنجیر به ست و سی سه دو چل شمشیریان تیدا بوو.

مال و مولکی (بنو نضیر) تاییهت بوو بۆ پیغه مبهري ﷺ له کوی دا بخوازیّت دایبنیّت ، پینجیهکی نه کرد چونكه خوا هەموویدا به خۆی و دابهشی نه کرد به سەر هەموو موسلماناندا ، به لکو دابهشی کرد به سەر كوچکه رانی یه كه مداو ، سهرو پشکی دا به (ابو دجانه) و (سهل) ی كۆپی (حنیف) له بهر هەژارییان ، پیغه مبهري ﷺ خەرجیهك مالی خانه وادهی دهكیشاو ، ئەوهشی كه مایه وه له چهك و تفاق و كهرهستهی شەر له پیناوی خوادا دهیبه خشی .

غەزای (بنو النضیر) لە رەببەیی یەكەمی سائی چوارەمی كۆچیدا بوو ، بەرامبەر بە (ئۆگستۆس)ی سائی ٦٣٥ی زایین ، لەم غەزایەدا خودای گەورە سورەتی (الحشر)ی بە تەواوی ناردە خواریوە و پێبازی دووپوانی ئابروو بردو ، ئەحکامەکانی (فیء)ی پوونکردەووە هەڵیدا بە بالای كۆچكەران و ئەنساردادو رەواوەتی برین و سوتاندنی دارو زەوی دوژمنی پوونکردەووە لەحالەتی جەنگداو ئەو کارەمی دانەنا بەبەشێك لە بلاو كردنەووەی خراپە لەزەویداو هەروەها ئیماندارانی پاسپارد كە پابەندی لە خوا ترسان و خۆ ئامادە كردن بن بۆ ئاخیرەت ، پاشان كۆتایی سورەتەكەمی هینا بەوەسف و سەنای زاتی خۆی و ناوو سیفەتە جوانەکانی .

(ابن عباس) بە سورەتی (الحشر)ی دەوت : سورەتی (النضیر) .^١

غەزای (نەجد)

بەو سەرکەوتنەمی موسڵمانەکان بەدەستیان هینا بەبێ قوربانێ لە غەزای (بنو نضیر)دا زیاتر دەسەلاتیان پەگ و پێشەمی داكوئا ، دووپوەکانیش سەریان كزکردو ئیتر نەیانوویرا بەئاشكرا دژایەتی بكەن ، ئەمەش بواری زیاتری پەخساند بۆ پیغەمبەری خوا ﷺ كە یەكلاپیتهووە بۆ سەركوتکردنی ئەو دەشتەکیانەمی هەمیشە ئازاری موسڵمانەکانیان دەداو فییری كوشتنی شاندى موسڵمانەکان بووبوون و پەیمانشكێنیان دەکرد^٢ ، خەریك بوو زاتی ئەو بەكەن بەدەن بەسەر مەدینه شدا .

پیش ئەوەمی پیغەمبەر ﷺ هەستیت بە تەمی كردنی ئەو ئەعرابانە ، هەوائی بۆهات كە كۆمەلیكى دەشتەکی لەخێلی (بنی محارب) و (بنی ثعلبە)ی (غطفان) خۆیان كۆكردۆتەووە بۆ شەپ ، پیغەمبەر ﷺ خیرا بۆیان چوووە دەرەووە بە تانوپۆی نەجدا گەپاو ، ترس و بیمیكى زۆری خستە دلێ ئەو عەرەبە دەشتەکیە سەرسەختانەووە ، تا جاریكى تر زاتی دەست وەشاندن نەكەن وەك ئەوەمی پیشتەر دەیانكرد لەگەڵ موسڵمانەکاندا .

^١ / ابن هشام ٢/ ١٩٠ ، ١٩١ ، ١٩٢ ، زاد المعاد ٢/ ٧١ ، ١١٠ ، صحيح البخاري ٢/ ٥٧٤ ، ٥٧٥ .

^٢ / وتیهکی (محمد الغزالی)یە لە (فقه السیره)دا هاتووە ، ل ٢١٤ .

واي ليّها تئو عەرەبە دەشتەکیانەي که فيرى تالانى و چەتەگەرى
بووبون لەگەڵ دەیانبيست موسلمانەکان هاتوون دەرسان و خۆيان دەخزانده
کون و کەلەبەرى شاخەکانەوه ، بەو شیوەیە موسلمانەکان زەندەقى تئو خێلە
عەرەبە چەتەنەيان بردو ترسيان لەدلياندا پرواندو خوشيان بە بى وهى گەپانەوه .

(مغازى) نووس و (سیرەت) نووسەکان لەو بارەيەوه باسى شەرىک دەکەن
موسلمانەکان لەخاکى (نجد)دا کردويانە لەمانگى رەببى دوهەم يان جەمادى
يەکەمى سالى چوارەمى کۆچيدا ، تئو غەزايە ناودەنن غەزاي (ذات الرقاع) .
پروودانى جەنگەکە لەو ماوەيەدا گومانى تيدانیه ئەمەش هەلومەرجى پەوشى
مەدينە دەيخواست ، وەزرى هاتنەوهى شەرى بەدرو بەلینى (ابو سفیان) لەکاتى
بلاوه پیکردنى سوپاکەدا نزیک بووبووه ، بەجیهیشتنى مەدينە ، لەگەڵ وازمینان
لەعەرەبە دەشتەکیان بەو هەموو ملهوپرى و سەرسەختیەى خۆيانەوه ، دەرچوون
بۆ تئو شەره ترساناکە هەرگیز لە بەرژەوهندى سیاسیانەي جەنگ نەبوو ، بەلکو
پيويست وابوو نینۆکى ئەوانە بقرتینیت و پيش دەرچوون بۆ هەر شەرىکى گەوره
دەستيان کۆتا بکات .

سەبارەت بە تئو جەنگەش کە پيغەمبەر ﷺ سەرۆکایەتى کردو، لەمانگى
(رەبىع) يان (جەمادى يەکەمى) سالى چوارەمى کۆچيدا بوو ، بيگومان کە غەزاي
(ذات الرقاع) نیه چونکە (ابو هريره) و (ابو موسى)ى (اشعري) هەردووکیان شەرى
(ذات الرقاع) يان دیوه ، (ابو هريره) بۆ خۆى پيش جەنگى (خیر) بەچەند پوژيک
موسولمان بوو ، هەروەها (ابو موسى)ى (اشعري) يش لەخەيبەردا موسلمان بوو ،
کەواتە غەزاي (ذات الرقاع) دواى جەنگى خەيبەر پرویداو ، بەلگەش لەسەر
دواکەوتنى ئەوێه کە پيغەمبەر ﷺ نوێژى ترسى تيدا کردووه ، يەکەم نوێژيکى
ترسیش کە ئەنجام درا لە غەزاي (عسفان) دابوو ، گومانیشى تيدانیه کە غەزاي
(عسفان) دواى جەنگى (خەندەق) ه ، غەزاي خەندەقىش لە کۆتایيەکانى سالى
پينجەمى کۆچيدا پرویداو .

غەزای (بەدری دووهم)

که موسلمانەکان دپکی عەرەبە دەشتەکیەکانیان دەرکیشاو دەستیان کوټاکردن ، خۆیان ئامادەکرد بۆ شەپکردن لەگەڵ دۆژمنە ھەرە گەرەکیاندا ، سال ھاتەو ، ژوانی دیاریکراو بۆ پووبەرۆو بوونەو لەگەڵ قورەیشدا ھاتەو کہ لە غەزای ئوحدودا دیاری کرابوو ، مافی پیغەمبەر ﷺ و ھاوئەکانی بوو کہ بپۆنە دەرەو بۆیان تا پووبەرۆوی (ابو سفیان) و خیلەکی ببنەو ، جاریکی تر شەپیۆری شەپ لیبەدەنەو لەگەلیاندا .^۱

لە مانگی (شعبان) ی سالی (۴) ی (ینایر) ی سالی ۶۲۶ ی زاینیدا ، پیغەمبەری خوا ﷺ بەخۆی و ھزارو پینج سەد کەسەو لە مەدینە دەرچوو ، دە سواری لەگەلدا بوو (علی) کوپی (ابو طالب) ئالاکە ی ھەنگرتبوو ، (عبدالله) ی کوپی (رواحە) ی بەسەر مەدینەو بەجیھیشت ، گەیشتە بەدر ، لەوی مایەو چاوەروانی موشریکانی دەکرد .

(ابو سفیان) یش بەخۆی و (دوو ھزار) موشریکەو لە مەککە دەرچوون پەنجا ئەسپ سواریان لەگەلدا بوو ، تا گەیشتە (مر الظهران) کہ قۇناغیک لە مەککەو دورە لە (مجنە) دابەزی کہ شوینیکی ئەو ناوچە یە .

(ابو سفیان) بەسستی و بیتاقەتی لە مەککەو دەرچوو ، بیرى لەئەنجامی شەپکردن دەکردەو لەگەل موسلمانەکاندا ، ترسی ئی نیشتبوو ، سام دای گرتبوو ، کہ لە (مر الظهران) دابەزی بەتەواوی وری پووخوا ، فیلیکی دۆزیو بۆ گەرانیو ، وتی بە ھاوپیکانی لەخەلکی قورەیش ، سالیك بچن بۆ شەپ باشە کہ سالی تیروایی و سەوزایی بیت و درەختی تیدا ئاودەن و تیر شیرو ماست بخۆن ، ئەمسالیشتان سالی ووشک و بی ئاویە ، من دەگەریمەو ئیووش بگەرینەو .

پیندەچیت سوپاکەش ترس و سام گرتبیتی ، ھەموویان گەرانیو ، بی ئەو ی یەك کەس ناپەرەزایی بۆ ئەم ھەلویستە نیشان بدات و سووربیت لەسەر شەپکردن لەگەل موسلمانەکاندا .

موسلمانەکانیش بۆ ماوی ھەشت پۆژ لە بەدر مانەو چاوەروانی دۆژمنیان دەکرد ، ھەرچی شەمەکیکی بازرگانیان پی بوو فروشتیان بەدو درھەم و

^۱ / وتەیکى (محمد الفزالی) یە لە (فقه السیره) دا ھاتووە ، ل ۲۱۵ .

یهک دره‌میان قازانج کرد ، پاشان گه‌پانه‌وه به‌روه مه‌دینه‌و ئیدی جله‌وی ده‌سه‌لات و ده‌ست له‌پیشی که‌وته‌وه ده‌ست خۆیان ، سام و ترسیان له‌دلی خه‌لکیدا زیاتری کردو بوونه بالا‌ده‌ستی ناوچه‌که .

ئهم غه‌زایه به‌غه‌زای (بدر الموعد) یان (به‌دری دوهم) یان (بدر الاخره) یان (بدر الصغری) ش ناوبانگی هه‌یه^۱.

غه‌زای (دومه الجندل)

که پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له به‌در گه‌پایه‌وه ، ناوچه‌که هیمنی و ناشتی تیدا بلۆ بووه‌وه ، ده‌ستی به‌تال بوو بۆ پووکردنه سنووره‌کانی عه‌رب ، تاهه‌موو هه‌لۆسته‌کان بۆ خۆی یه‌کلا بکاته‌وه‌و دۆست و دوژمن دان به‌وه‌دا بنین .

دوای رووداوێ به‌دری بچووک له‌مه‌دینه‌دا شه‌ش مانگ مایه‌وه ، پاشان هه‌والی بۆ هات ، که خه‌یله‌کانی ده‌روبه‌ری (دومه الجندل) که ناوچه‌یه‌کی نزیکه له شامه‌وه رینگری و چه‌ته‌گه‌ری له کاروانه‌کان ده‌که‌ن و ، هه‌رچه‌یه‌که به‌لایندا تییه‌پریت پاره‌پووتی ده‌که‌ن ، خه‌ریکی خۆ کو‌کردنه‌وه‌ن و ده‌یان‌ه‌وی‌ت بدن به‌سه‌ر مه‌دینه‌دا ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (سباع‌ی کوپی (عرفظة) (غفاری) به‌سه‌ر مه‌دینه‌وه داناو ، هه‌شتا مانگی ره‌بیعی یه‌که‌م (۵) شه‌وی مابوو له‌سالی (۵) ی کوچیدا به‌هه‌زار سواره‌وه بۆیان ده‌رچوو ، پیاویکی رینه‌ری له‌گه‌ل خۆیدا برد له‌خه‌یلى (بنی عذرة) ، ناوی (مذکور) بوو.

به شه‌و ده‌پوشت و به‌پوژ خۆی په‌ناده‌دا ، بۆئهو‌ی له‌پریکدا بدا به‌سه‌ر دوژمناندا ، دهمه‌و شیوان لییان نزیکه‌بوه‌وه ، هه‌رشه‌ی کرده سه‌ر مه‌رومالات و مو‌لکه‌کانیان ، ده‌ستکه‌وتیکی زۆری ده‌ستکه‌وت و هه‌ندیکیشیان هه‌له‌هاتن.

خه‌لکی ناو (دومه الجندل) هه‌ریه‌که‌یان به‌لایه‌کدا هه‌له‌هاتن که مو‌سلمانه‌کان چوونه سه‌ر شوینه‌کانیان که‌سی تیدا نه‌مابوو ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ چه‌ند پوژیک مایه‌وه . سه‌ریه‌و تییی سه‌ریازی به‌هه‌موولایه‌کدا نارد ، که‌سی نه‌دیه‌وه پاشان گه‌پایه‌وه بۆ مه‌دینه ، له‌و غه‌زایه‌دا پیغه‌مبه‌ر ﷺ ریکه‌وتنی ناشتی مۆر کرد له‌گه‌ل (عینه‌ی کوپی (حصن) له (دومه الجندل) که شوینیکی به‌ناوبانگه له‌نزیك شامه‌وه ، هه‌تا دیمه‌شق به‌پیاده ری پینج شه‌و ده‌بی‌ت ، له مه‌دینه‌ش پانزه شه‌و دووره .

^۱ / بۆ درێژتری باسی ئهم غه‌زایه‌ بره‌وه (ابن هشام) ۹۰۲/۲ ، ۲۱۰ هه‌روه‌ما (زاد المعاد) ۱۱۲/۲ .

بەم دەستپیشخەریە خێراو پلانی ژیرە دەست و بردانە ، پیغەمبەری خوا ﷺ
 سەرکەوتنی بە دەست هینا لە بەر قەرار کرنی ئاسایش و کۆتەرۆل کردنی ناوچە کەدا ،
 چەرخێ پۆزگاریش جاریکی دی بە بەرژەوهندی موسلمانان هەلگەپرایەوه ، هەموو ئەو
 سەرئیشە ناوکیانەش سووک بوون ، دوو پووان بێدەنگ بوون و سەریان شۆڕکردو
 تیرەییەکی تری جولهکەش دەر کران ، ئەعرابە دەشتەکیەکانیش سەریان شۆڕکردو
 ئەوانی دیکەش خۆیان بە پەرۆت کردە دوست و پارێزەری بەلێن و پەیماننامە ، کەفو
 کۆی هەلچوونی قورەیشیش دامرکایەوه ، دەر فەتیکێ باش بوو بۆ موسلمانەکان
 رەخسا تا پەيامی خۆی جیهانیان بە دەورو بەردا بلاوبکەنەوه .

غەزای (ئەحزاب)

پاش ئەو شەڕو سریانە ی کە زیاتر لە سالیکی خایاند هیمنی و ئاسایش بلاو
 بوەوهو دورگە ی عەرەب هیور بوەوه ، بەلام جولهکە هەمیشە لە ئاکامی پەیمان شکینی
 و خیانتکاری و پیلانگێرانی خراپی خۆیانەوه تووشی چەندین جوۆی سەرشۆڕی و
 نەهامەتی دەبوون - ئەوانە هیشتا هۆشیان نەهاتبوەوه بەبەردا ، پەندیان وەر نەگرتبوو
 لە هەموو ئەو خیانت و خراپە کاریانە ، ئەوه بوو پاش دوورخستنەوه یان بۆ خەیبەر
 چاوەروانی ئەنجامی بگەرەو بەردە ی نێوان موسلمانەکان و بت پەرستەکانیان دەکرد .
 کە پۆزگاریش بە بەرژەوهندی موسلمانەکان وەرچەرخواو دەسلەت و هەژموونی خۆیان
 بەسەر ناوچە کەدا سەپاند ، ئیتر جولهکە ناخیان جوۆشی دەخوارد ، بق و کینە ی دلیان
 ئەوهندە ی تر زیاد ی دەکرد .

دیشان دەستیان کردەوه بە پیلان گێران دژ بە موسلمانەکان و خۆیان سازدا
 بۆ دەست وەشاندنیکی وەها لە موسلمانەکان کە ئیتر راست نەبنەوه ، بەلام ئەوان
 زاتی ئەوه یان نەدەکرد پووبەپوو ئەو کارە بکەن ، نەخشەو پیلانیان دانا بۆ ئەو
 مەبەستە .

بیست پیاو لە سەر کردەکانی جولهکەو پیاوانی (بنی النضیر) کەوتنەری
 بۆلای قورەیش لە مەککەو هانیان دان بۆ شەڕکردن دژ بە پیغەمبەر ﷺ و پشتیوانی
 خۆیان دەر ببری و بەلێنی سەرکەوتنیان پێدان ، قورەیشیش کە پیشتر بۆ وادە ی
 سالانەکی بەدر نە یوێرا بوو بپرواتە دەرەوه ، لیژەدا دەر فەتیکێ گونجاوی
 دەستکەوت بۆ کڕینەوه ی ناوبانگی و ونبووی خۆی ، بۆیە پازی بوون .

پاشان شانده جوله كه كه چوون بۆلای (غطفان) چپیان به قوپریش وتبوو به ئەمانیشیان وت ، ئەوانیش هاتن بە دەمیانه وه ، ئەنجا شانده كه به ناو خیل و تیره كانی عەرەبدا گهراو ژمارەیه كی تریشیان رازی كرد كه له گه لیان بن ، بهو شیوه یه سەركرده كانی جوله كه سەر كه وتنیان به دهست هیئا له جوشدانی بی باوه پاندا دژ به بانگه وازه كە ی پیغه مبه ر ﷺ .

ئەوه بوو له باشووره وه (قوپریش) و (كنانه) و هاوپه یمانه كانیان له (تهامه) به سەركر دایه تی (ابو سفیان) له گه ل چوار ههزار كه سدا كه وتنه پری ، له (مر الظهران) (بنو سلیم) یشیان پیگه یشت ، له رۆژه لاتیش ه وه خیلە كانی (غطفان) (بنو فزاره) به سه ركر دایه تی (عینییه) ی كوپری (حصن) و (بنی مره) ش به سەركر دایه تی (الحارث) ی كوپری (عوف) و (بنی اشجع) به سەركر دایه تی (مسعر) ی كوپری (رخيلة) و (بنو اسد) و چه ندین خیل ی تریش له گه لیان دهرچوون به ره و مه دینه .

ئەو هه موو خیل و گرو هانه له سه ر واده یه كی دیاری كراوی خو یان به ره و مه دینه كه وتنه جوله .

پاش چه ند پوژێك به چوار ده وری شاری مه دینه دا سوپایه كی زه به لاحی ده هه زار كه سی كۆبو ه وه ژماره ی ئەو سوپایه له وا نه بوو له ژماره ی خه لكی هه موو شاری مه دینه به ژن و پیاوو مندالیش ه وه زیاتر بوو بیئت .

خۆ ئەگه ر ئەو سوپا گه وریه له ناكاودا بیاندایه به سه ر قه لاكانی مه دینه دا گه وری ترین مه ترسی دروست ده كرد له سه ر موسلمان ه كان و ته فروتو نا ی ده كردن و له وانه ش بوو له ره گو پیره ه وه ده ریان بكیشیت ، به لام سه ركر دایه تی شاری مه دینه هۆشیار بوو ، پیشت ر چاوو پووی خو ی له سه ر هه موو رینگاكان دانابوو ، چاوه پروانی بارو دۆخه كه ی ده كرد ، داینا بوو كه داهاتوو چی له گۆریدایه هیشتا ئەو سوپایه له جیگه ی خو ی نه جولا بوو ، هه وال هات بو پیغه مبه ر ﷺ ده رباره ی ئەو سوپا زه به للاحه ترسنا كه .

ده سته بج ی پیغه مبه ری خوا ﷺ ئەنجومه نیکی راویژكار ی بالای پیکهینا بو باسی شیوه ی به رگری كردن له شاری مه دینه ، پاش گفتو گو كردن له نیوان سه ركر ده و ئەندامانی شورا دا ، پیکهاتن له سه ر به ریارێك كه هاوه لی خو شه ویست (سه لمان - ر -) خسته پوو ، سه لمان وتی : پیغه مبه ری خوا ، ئیمه له ولاتی فارسدا كه گه مارێ بدراینا یه به چوار ده وری خو ماندا یه غانمان لیده دا . نه خشه ی خه نه ك هه لكه ندن پیشت ر عه رب نه ییستبوو - .

دهستبه جي پيڻه مبهري خوا ﷺ دهستي ڪرد به جيٽه جي ڪردني نه خشه ڪه
 ، پاي سپارد ڪه هر ده پياو ده بڻت چل گهز لهو خه نه ڪه هه لڪهن .
 موسلمانن ڪان به خيرايي دهستيان ڪرد به هه لڪه ندي خه نه ڪه و ، پيڻه مبهري
 خواش ﷺ هاني ده دان و له گه لپاندا به شداري ده ڪرد ، (بوخاري) ده گيرپته وه له
 (سهل) ڪوپي (سعد) وه ، ده لڻت : له خه نه ڪه ڪه دا له گه ل پيڻه مبهري خوادا بووين
 ﷺ نه وان هه لپان ده ڪه ندو ئيمهش به ڪول خول ڪه يمان ده برده ده وه وه ، پيڻه مبهري
 خوا ﷺ فهرمووي :

اللهم لا عيش الا عيش الآخرة فاغفر للمهاجرين والانصار¹

هه روه ها له (انس) وه : پيڻه مبهري خوا ﷺ چوو بو ناو خه نه ڪه ڪه له به ره
 به يانئڪي ساردا سهيري ڪرد نه وه تا (نه نسا) و (ڪوچڪه ران) خه ريڪي چال
 هه لڪه ندي ، هيچ ڪو ڀله يه ڪيان نه بو نه ويان بو بڪات ، ڪه بيئي وا بهوشيه
 شه ڪهت و ماندوو برسني فهرمووي :

اللهم لا عيش الا عيش الآخرة فاغفر للانصار والمهاجرة

نه وانيش وه لاميان دايه وه وتيان :

نحن الذين يابعوا محمداً على الجهاد ما بقينا ابداً²

(براء) ڪوپي (عارب) يش ده لڻت : چاوم ئي بو پيڻه مبهري ﷺ خولي
 ده گواسته وه له تاو ته پ و توڙ سنگي پيڻه مبهري نه ده بيئي ، نه پوڙه ، پيڻه مبهري
 خوا ﷺ قڙي پيروزي زوربوو ، گويم ئي بو جو شي خواردبوو له گه ل شيعريڪي (ابن
 رواحه) دا ڪه له ڪاتي خول بار ڪردندا ده يوت :

اللهم لولا انت ما هتدينا ولا تصدقنا ولا صلينا

فانزلن سكينه علينا وثبت الاعداء ان لا قينا

ان الالي قد بغيوا علينا وان ارادوا فتنه ابينا

ده لڻت : نه م ديڙه ڪوتايي دريڙ ده ڪرده وه ، له ريوايه تيڪيدا هاتوه ڪه
 نه م ديڙه هاتوه :

ان الالي قد بغيوا علينا وان ارادوا فتنه ابينا³

موسلمانن ڪان له گه ل نه وه دا ڪه به م گورج و گوڙيه وه ڪاريان ده ڪرد برستي
 هه ناوي پي نه هيشتبوون ، (انس) ده لڻت : خه لڪي خه نه ڪه پر به مشتڪ جوڀان بو

¹ / صحيح البخاري (با غزوة الخندق) ٢ / ٥٨٨ .

² / هه مان سرچاوه .

³ / هه مان سرچاوه ٢ / ٥٨٩ .

دهمئيرا كه كه ميگ زهيت يان بهزيان تيكه لاو ده كرد له بهر كوني پهنگي دهگوزاو ،
 نهوهنده پهق و بون ناخوش بوو له بهر بينيان دهگيرا ^۱ .

(ابو طلحة) دهليت : ده رده دلي خومان برده لاي پيغه مبهري ﷺ و سكي خومان
 نيشاندا كه يهكي بهرديكمان پيوه بهستبوو له تاو برسييتي كه چي نو كه سكي
 هه لدايهوه دوو بهردي له تاو برسييتي بهستبوو ^۲ .

له كاتي هه لكه مندني خه نه كه كه دا نيشانه يهكي پيغه مبهريتي پويي دا ، (جابر) ي
 كوري (عبدالله) بيني وا پيغه مبهري ﷺ به ته واوي لاوازو زهره هه لگه راوه ، چوه وه مالي
 مهريكي سهرپي بهر نه كه ي وت جاميگ جو ي كرد به ئارد ، نهجا به په ناممكي
 پيغه مبهري ﷺ ئاگادار كرد ، كه له گهل چهند هاوه ليكدا ته شريف بهيئن ، پيغه مبهري
 خواش ﷺ هه رچي كه سي ناو خه نه كه كه هه يه بانگي كرد ، كه هه زار كه س ده بوون ،
 هه مويان لهو خواردنه يان خواردو تيربوون هيشتا پارچه گوشته كه له ناو ده فره كه دا
 مابوو ، نانه كه ش وهك خوي مابوه وه ^۳ .

خوشكه كه ي (نعمان) ي كوري (بشير) مشتتيك خورماي هينا بوو بو خه نه كه كه
 تا باوك و خالوكه ي لي ي بخون ، به لاي پيغه مبهري خوادا ﷺ تيه پري داواي خورماكه ي
 لي كرد نهويش هه مووي كرده تويشه بهر يه كه وه ، نهجا پيغه مبهري ﷺ خه لكي خه نه كي
 بانگ كرد ، هه موويان لييان خوارد ، خورماكه له زياد بووندا بوو ، هه موويان لييان
 خواردو هه ستان ، تويشه بهر كه نه وهنده پر بوو بوو سهر بهر لي ي دهرزا ^۴ .

موعجيزه يهكي له ودوانه گه وره تر له خه نه كه كه دا پويي دا ، (بوخاري) له (جابر) ه
 وه دهگير تيه وه ، دهليت : له پوزي هه لكه مندني خه نه كه كه دا ، تاشه بهرديكي گه وره
 هاته بهر ده ممان ، هاتنه خزمهت پيغه مبهري ﷺ وتيان : نه مه تاشه بهرديكي گه وره يه له
 خه نه كه كه دا چي بكهين ؟ فرموي : من خوم دانه بهرم ، لهو كاته دا سكي پيروزي
 له تاو برسييتي به بهرديك بهستبوو ، سي پوز بوو ده ممان له هيج نه دا بوو ، پيغه مبهري
 خوا ﷺ پاچيكي هه لگرت ، يهك پاچي لي دا وردو خاشي كردو وهك لمي لي هات ^۵ .

(براء) دهليت : لهو پوزده له چاليكياندا بهرديك هاته ريگه مان هه رچيه كيان
 لي كرد دادي نه دا ، پاچ و چهكوش كاري تي نه ده كرد ، سكا لامان برده لاي پيغه مبهري

^۱ / هه مان سهر چاره ۵۸۸/۲ .

^۲ / (ترمذي) ريو ايه تي كرده له (مشكاة المصابيح) ۴۴۸ / ۲ .

^۳ / بوخاري نه م رووداوه ي گيزاوه ته وه ۵۸۸ / ۲ . ۵۸۹ .

^۴ / (ابن هشام) ۲۱۸/۲ .

^۵ / صحيح البخاري ۵۸۸/۲ .

خوﺍ ﷺ ، ته شریفی هیڼا پاچیکي مه لگرت و فرمووی : (بسم الله) يهك پاچي ليډا ، پاشان فرمووی (الله اکبر) څهوا کليله که ی ولاتی شامم پيډرا وه لډلای چاوم له کوشکه سووره کانيه تی ، پاشان جارنکی تر ليډيدايه وه پارچه يه کی تری ئی شکاند ، فرمووی (الله اکبر) مولکی فارس م پيډرا ، وه لډلای ئیستا چاوم له کوشک و ته لاره کانی شاری (مدائن) ه ، پاشان بؤ سييهم جار ليډيدايه وه ، فرمووی : (بسم الله) ، څه نجا څه وی تريشی وردوخاش کردو فرمووی (الله اکبر) ، کليله کانی ولاتی يه مه نم درا به ده ست ، وه لډلای لهم جيگه يه ی څومه وه چاوم له دهر وازه کانی شاری (صنعا) .

(ابن اسحاق) يش هه مان څه ريوايه ته له (سلمان) ی فارسيه وه ده گيريتنه وه (ر) .
شاری (مه دينه) جگه له باکووری له هه موولايه که وه به شاخ و بهر ده لان و باخ و بيستاني دارخورما گيرابوو ، پيغه مبهري خوﺍ ﷺ وه کو شاره زاييه کی سهر بازي ليها توو دهيزانی که سوپايه کی زه به للاحی لهو شيويه ته نها له باکوړه وه ده توانيت هيرش بهيښته سهر شاره که بويه خه نه که کی له باکوړه وه هلکند .

موسلمانان بهر ده وام بوون له سهر هلکندنی خه نه که که ، به درنژايي پوړه که خهريک بوون ، ئيواران ده گه رانه وه مال ه وه ، تا به پيی نه خشه دانراوه کی پيغه مبهري ﷺ خه نه که که ته واکړا ، پيش څه وه ی سوپا زه به للاحه کی موشريکان بگاته قهراغ شاری مه دينه .^۲

قوړه يش به چوار هزار که سه وه گه يشته نزيک مه دينه ، به کو مه ل له (اسيال) ی ناوچه ی (رومه) له نيوان (جرف) و (زعا به) دا دابزين ، (غطفان) و شوي نه که و توانيان له خه لکی (نجد) يش به شش هزار که سه وه هاتن و بهرووی (ثوحود) دا له (ذنب لقمي) دابزين .

﴿وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا﴾ الاحزاب : ۲۲ واته : کاتيک ئيمانداران څه و گرو هانه يان بينی وتيان : څه مه څه به ليڼه بوو که خوداو پيغه مبهريه کی فرموويان ، به راستی خوداو پيغه مبهريه کی راستيان فرموو : څه مه ش جگه له باوه بهر زيونه وه و ملکه چ بوون بؤ خودا ، هيچ کاري گهريه کی ليڼه کردن .

^۱ / سنن النسائي ۵۶/۲ ، هره وه (احمد) له (مسند) ه کهيدا ده سته وازه که می نسائي نيه ، تيډاها تووه که له هاره ليکه وه گيړاوه ته وه .

^۲ / ابن هشام ۲۱۹/۲ .

^۳ / هه مان سهر چاوه ۳۳۰/۳ ، ۳۳۱ .

به لأم دوپوان و دل نه خو شه کان ، دلیان که و ته له رزه داخوړپان له ترسی
 ۱۲ واته : دوپوه کان و نه وانه ی دل که انیان نه خو شه وتیان : نه و ی
 خوداو پیغه مبه رکه ی به نیمه یان و ت جگه له له خو بایی بوون چی دیکه نه بوو .

پیغه مبه ری خوا ﷺ سی هه زار چه کداری له گه لدا بوو ، پشتیان کرده شاخی
 (سلع) و خه نه که که یان خسته نیوان خو یان و بی باوهران ، دروشمیان نه و نه بوو :
 (سهرناکهون) (ابن ام کتوم) ی به سهر مه دینه وه به جیهیشت و ، فرمانی دا به ژن و
 مندال له ماله کاندا بمیننه وه .

که موشریکه کان ویستیان هیرش بهین و بدن به سهر مه دینه دا ،
 خه نه کیکی پانیان بینی له به رده میاندا ه لکه نرابوو ، به ناچاری گه ماروی
 موسلمانان کاندا ، نه وان کاتیک دهرچوو بوون هیچ جوړه خو ناماده کردنیکیان
 نه کردبوو بؤ نه و نه خشه یه ، چونکه نه و پلانه وه کو دیانوت - فیلیکه پیشت
 خیله کانی عه رب نه یانزانیه وه ، به هیچ شیوه یه که خو یان بؤ ساز نه دا بوو .

موشریکان له داخ و رقی بی سنوریاندا به چوار ده وری خه نه که که دا ده هاتن
 و ده چوون ، به دوا ی خالیک لاوزدا ده گه پان ، تالیوه ی دزه بکه ن ، موسلمانان کانیش
 به وردی چاودیری جموجولی موشریکه کانیان ده کرد ، تیربارانیان ده کردن بؤ
 نه و ی لئی نریک نه که ونه وه ، لئی وه بکه نه هم به ره وه .

هه ندیک له سواره کانی قو په یش زور بیتا قهت بوون به وه که بی سوود
 به ده وری خه نه که که دا بین و بچن و چاوه پوانی نه و گه مارویه بکه ن ، نه وه نه ریتی
 نه وان نه بوو ، بویه کو مه نیکیان خو یان پی پانه گیرا له وانه (عمرو) ی کوپی (عبدود)
 و (عکرمه) ی کوپی (ابو جهل) و (ضرار) ی کوپی (خطاب) چه ند که سیکی تریان
 تیدابوو ، ریگه یه کی به رته سکیان به دی کرد له و ریگه یه وه کردیانه هم به ره وه ،
 نه سپه کانیان که و ته ناو قوروا ی که له نیوان شاخی (سلع) دا ، (علی) کوپی (ابو طالب)
 و چه ند موسلمانیک تر بویان چوون و دهرچه که یان لی گرتن (عمرو) دا وای شه ره
 شمشیری کرد (علی) کوپی (ابو طالب) چووه مهیدانی ، و ته یه کی له دم دهرچوو
 کابرای گهرم کرد (عمرو) یه کی بو له پالنه وانه نازاکانی موشریکان ، هات
 نه سپه که ی خسته ی خواره وه له داخدا سکی ه لدری و دای له دم و چاوی ، نه نجا
 چوو بؤ (علی) ده ستیان کرد به شه ر زور یه کتریان هیناو برد ، تا (علی) ﷺ
 کوشتی ، نه وانه ی که له گه لیدا بوون له ترساندا له هه مان دهرچه که وه که لئی
 هاتبوون هه له اتن ، نه و نه ترسان (عکرمه) له کاتی پاکردندا رمه که ی له بیرچوو .

له پۆژەکانی تریشدا موشریکان چەند هەولێکی تریاندا بۆ پەڕینەوه له خەنەکهەیان بۆ کردنەوهی پێگەیهەك بۆ پەڕینەوه ، بەلام موسڵمانەکان بەرگریهکی نازایانەیان دەکرد ، لهو دورەوه تیر بارانیان دەکردن و نهیاندەهیلا له خەنەکههه بیته ئەمبەرەوه تا شکستیان پێ هێنان .

بەهۆی سەرقالبوونی موسڵمانەکانەوه بەو شەڕه تیرەوه پیغهەمبەری خوا ﷺ موسڵمانەکان هەندیک نوێژیان له کیس چوو ، له (صحیحین) داها تووه له (جابر) وه (ر) : (عمری کوپی (خطاب) له پۆژی خەنەکا هات و ، دەستی کرد به قسه وتن به کافرانی قوڕهیش وتی: پیغهەمبەری خوا ﷺ ئەوەندە نوێژەکم دواکەوت خەریک بوو پۆژ ئاوابیته پیغهەمبەریش ﷺ فەرمووی : وه للاهی منیش نوێژەکم بۆ نهکرا ، (جابر) دهلیت : له گەل پیغهەمبەری خوادا ﷺ له (طحان) دابەزین ، ئەنجا دەستنوێژی شوڤو ئیمەش دەستنوێژمان شوش ، پاش خۆرناوا بوون نوێژی عەسرمان کرد ، پاشان نوێژی شیوانیشمان کرد^(١).

پیغهەمبەری خوا ﷺ بۆ له دەست چوونی ئەم نوێژانه زۆر بیتاقەت بوو تا نزای کرد له موشریکان ، له (بخاری) داها تووه له (علی) یه وه ﷺ دهلیت: پیغهەمبەر ﷺ له پۆژی خەنەکا فەرمووی : خوا مال و گۆڤیان پڕبکات له ناگر، هەروەکو چۆن سەریان قالکردین له نوێژەکانمان تا خۆر ئاوابوو له کیسمان چوو^(٢).

هەروەها له (مسند) ی پێشەوا ئەحمەدو (شافعی) داها تووه، ئەو موشریکانه پیغهەمبەری خویان ﷺ سەرقال کرد له نوێژی نیوہپۆو ئیوارەو شیوان و خەوتنان ، ئەوہبوو هەموویانی پێکەوه کرد ، پێشەوا (نوی) دهلیت : شیوازی کۆکردنەوهی ئەو ریبوایەتانه ، بەو دەبیته که غەزای خەنەك چەند پۆژیکی خایاندوہ ، هەندیک نوێژی له پۆژیکدا کردووهو هەندیکی تریشی له چەند پۆژیکی تردا کردووه، تەواو^(٣).

لێرەوه تێدەگەین که هەولەدانی موشریکان بۆ پەڕینەوه بۆ ئەمبەری خەنەکهەم بەرگری کردنی موسڵمانەکان ماوهی چەند پۆژیکی خایاندوہ ، بەلام لەبەرئەوهی خەنەکههه کەوتبوہ نیوانیانەوه هیچ شەڕیکی خویناوی و راستەوخۆ لەنیوانیاندا پەوی نهدا ، بەلکو تەنھا شەڕەشیرو تیرو پەمبازی تاکەکەسی هەبوو .

(١) صحیح البخاری ٥٩٠/٢ .

(٢) هەمان سەرچاوه .

(٣) (مختصر سیرە الرسول) ﷺ نویسنی شیخ عبدللای ئەجدی ٢٨٧ ، هەروەها شەرحی (مسلم) له لایەن (نوی) یه وه ٨/ .

لەو شەپەتێردا چەند پیاویك لەمەردوولا كوژران كە بەپەنجەكان دەژمیاردین
شەش كەس لە موسلمانەكان و دە كەس لە موشریکەكان بە تیر كوژران یەكێك یان
دوانیش بە شمشیر كوژران .

لەو تیرەندازییەدا (سعدی كۆپی (معاذ) تیریك بەریالی كەوت شارەگیکی
بپی ، كابرایەکی قورەیشی بەناوی (حبان العرفه)وه لییدا، بۆیە نزای ئیكردو
فەرمووی: خوایە تۆ دەزانیت هیچ شتیك لەلام ئەوەندە خوێشویست نیه بەئەندازە
ئەوێ لە پیناوی تۆدا خەبات بكەم و دژ بەكەسانێك پیغەمبەرەكە ی تۆیان بەدرو
خستۆتەوێ شار بەدەریان كردوو ، خوایە وادەزانم كەبەم جەنگە لەنیوان ئێمەو
ئەواندا شەر كۆتایی پیدیت ، خوایە ئەگەر شەڕێكان لەگەڵ قورەیشدا ماوه بەمێنە
بۆیان ، تا لەپیناوی تۆدا لەگەڵیاندا جەنگم ، خو ئەگەر شەر كۆتایی پیدەهینیت ئەوا
ئەم رەگی دەمارەم بتهقینەر باپییهو بمرم^۱ لەكۆتایی نزاكەیدا فەرمووی : خوایە
نەمكۆژی هەتا سەرشۆپی (بنو قریظە) بەچاوی خۆم دەبینم .^۲

لەكاتێكدا كە موسلمانەكان لەناو بەرەكانی جەنگدا پروبەپرووی
سەرسەختیەكان دەبوئەو ، لەملاشەو مارو دویشکی پیلانگیزیی لەكونەكانی خۆیدا
گینگلی دەداو دەیوست بدا بەجەستە ی موسلمانەكانەو ، بۆیە گەرە تاوانباری (بنی
نضیر) (حیی) كۆپی (اخطب) چوو مائەكانی (بنو قریظە) و سەری دا لە (كعب) ی
كۆپی (اسد القرظی) كە سەروکی (بنی قریظە) بوو ، مۆركەری گریبەندو پەیمانی
جولەكە ی (بنو قریظە) بۆ لەگەڵ پیغەمبەردا ﷺ ، پەیمانی دابوو بەپیغەمبەر ﷺ ، كە
ئەگەر هاتوو تووشی شەڕهات پشنتی بگریت هەروەكو پیشتەر باسكرا ، (حیی) دای
لەدەرگای مائەكە ی، (كعب) لەسەری داخست، وازی ئی ئەهینا تا دەرگاکی پی كردهو
(حیی) وتی : من سەر بەرزیی هەتا هەتایی و دەریای (طام) م بۆهیناوی ، هەموو
قورەیشم بە پیاوماقوڵ و سەركردەیانەو هیناوتە (مجمع الاسیال) لە (رومە) ،
(غطفان) و هەموو سەركردەو پیاو ماقولەكانی ئەوانیشم لە (ذنب نقمی) دابەزاندو
بەتەنیش (ئوحد)هوه، بەلین و پەیمانیا پیداو كە تا لە رەگ و ریشەو موخەمەد
دەرنەكێشن وازنەهینن.

(كعب) پینی وت: وەللاهی تۆ زەلیلی پۆژگارو دەریایەکی بی ئاوت بۆ
هیناوم ، تەنها دەنگی هەیهو رەنگی نیه، خوا لەناوت بەریت (حیی) ! وازم ئی بیهینه

^۱ / صحیح البخاری ۵۹۱ / ۳ .

^۲ : ابن مثنام ۲۲۷ / ۳ .

بائەم حالەم ئى تىك نەچىت ، من جگە لەراستگۆيى و ئەمەكدارىي ھىچى ترم لە موخەممەد نەدىوہ .

(ھىي) ھەر وازى ئى نەھىناو لەكۆلى نەبۆوہ ، تا(كعب) رىگەىدا ، بەمەرجىك پەيمانى بداتى ئەگەر ھاتوو قورەيش و غەطفان گەپانەوہ ، لەگەل موخەممەددا ھىچيان پىنەكرا ئەوا (ھىي)يش لەگەل (كعب)دا بچىتە قەلاكانى ئەوانەوہ بۆ ئەوہى وەكو يەك زىانيان بەربكەوئ (كعب)يش خۆى بىلايەن كرد لەو بەلئىن و پەيمانەى كە ھەيبوو لەگەل مۇسلمانەكانداو ھەلىوہشانەوہو ئىتر چووہ رىزى موشرىكان و بەرەى دژ بە مۇسلمانەكانى گرت .^۱

بەكردەيش (بنو قريظة) ھەستان بەچەند كارىكى سەربازىي ، (ابن اسحاق) دەلئىت : (صفىەى) كچى (عبدال مطلب) لەناو قەلايەكددا بوو (حسان)ى كورپى (ثابت) يشيان لەگەلددا بوو ، (حسان) لەو قەلايەدا لەگەل ژن و مندالەكاندا دانرابوو ، (صفىەى) دەلئىت : پىاوئىكى جولەكە بەلاماندا تىپەپى و بەدەورى قەلاكددا ھاتوچۆى دەكرد ، (بنو قريظة) كەوتبوونە جەنگ و پەيمانيان شكاندبوو ، كەسىكىش نەبوو لەو ناوہدا بەرگرىمان ئى بكات ، پىغەمبەرى خوا ﷺ و مۇسلمانەكان لە سەنگەرەكاندا بەرامبەر دوژمن وەستابوون و ، ھەركەسىك بىدايە بەسەرماندا كەس نەيدەتوانى بىگىرپتەوہ ، وئ بە (حسان) كورپە ئەوہ جولەكەيە بەدەورى قەلاكددا دئىت و دەچىت دئنيانيم كە پشتەوہى مۇسلمانان ئاشكرا نەكات بۆ بىباوہپان ، دەبينى كە پىغەمبەر ﷺ و ھاوہلان سەرقالن و لىرەنن ، ئادەى (حسان) دابەزە بىكوژە ، كەچى (حسان) وتى : وەللأھى تۆ دەزانى ئەوہ بەمن ناكرىت ، (صفىەى) دەلئىت : كۆلەكەيەكم ھەلگرت لە قەلاكە دابەزىمە خوارەوہ ، كىشام بەسەرىدا كوشتم پاشان گەپاموہ ناو قەلاكو ، وئ (حسان) دابەزە چەك و تفاقەكەى لىبەكرەوہ ، لەبەرئەوہ پىاوہ من نەمتوانى لىي بكەمەوہ ، كەچى (حسان) وتى : پئوىستەم پئى نىہ .^۲

ئەم كارە گەورەيەى پورى پىغەمبەر ﷺ پۆلىكى گەورەى ھەبوو لە پاراستنى ژن و مندالى مۇسلماناندا ، پئىدەچىت جولەكەكان و ايان زانىيىت كە ئەو قەلايە پەر لە

۱ / ابن هشام ۲/ ۲۲۰ ، ۲۲۱ .

۲ / ابن هشام ۲/ ۲۲۸ . ئەم لەرمودەيە و لىكدەرىتەوہ كە(حسان) پىاوئىكى ترسنۆك بوئى ، ھەندىك لەزانيان ئەو بۆچونەيان بەرپەرچ داوئەوہو بەخراپى دەزانن ، چونكە لەرمودەكە بچران لە (اسناد)كەيدا ھەيە نەگەر راست بوايە(حسان)ى پىناتشرىن دەبوو . خۆ نەگەر راستيش بى ئەوہ پئىدەچى (حسان) لەو رۆژەدا نەخۆش بو بى ، ئەمە باشترىن لىكدانەوہيە .

چه‌کداری سوپای نيسلام و زه‌حمته کهس بتوانیت بچیته سهریان . له‌کاتیکدا که هیچ پیاویکی چه‌کداری تیدا نه‌بوو بویه نه‌یانویرا جاریکی تر نه‌کاره دووباره بکه‌نه‌وه ، به‌لام به به‌رده‌وامی نامه‌و قسه‌یان دهنارد بو بت په‌رسته‌کان وه‌ک به‌لگه‌یه‌کی کردبیت بو دانه‌پالی موشریکان، تارانه‌یه‌ک موسلمانانه‌کان بیست و شتری نازوقه‌ی جوله‌که‌یان گرت که بو سوپای موشریکانیان ناردبوو .

هه‌والی په‌یمان‌شکینیه‌که گه‌یشته پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ و موسلمانانه‌کان ، بویه ده‌ستبه‌جی ده‌ستی کرد به‌لیکۆلینه‌وه تاهه‌لو‌یستی (بنو قریظه)ی بو پروو بیته‌وه ، له پرووی سهر‌بازییه‌وه حسابی بو بکات ، بو لیکۆلینه‌وه‌ی هه‌واله‌که هه‌ردوو (سعد) ه که ، (سعد)ی کوپی (معاذ) و (سعد)ی کوپی (عباده) و (عبدالله)ی کوپی (رواحه) و (خوات)ی کوپی (جبیر)ی ناردو پیانی فه‌رموو : برون بزائن نه‌و هه‌واله‌ راسته ، که له‌باره‌ی نه‌وانه‌وه پیمان گه‌یشتوه ؟ نه‌گه‌ر راست بوو به‌ ئیشاره‌تیک تیم بگه‌یه‌نن که‌لیی حالی بيم و هه‌واله‌که له‌ناو خه‌لکدا بلاومه‌که‌نه‌وه ، خو نه‌گه‌ر له‌سه‌ر به‌لین و په‌یمانی خویان مابونه‌وه نه‌وا ناشکرای بکه‌ن بو خه‌لک . که‌مه‌فره‌زه‌که نزیک‌بوونه‌وه له‌جوله‌که ، هه‌لو‌یستیان زور ناشیرین و بی‌ریز بوو، به‌ناشکرا دوژمنایه‌تیان کردن و جنیویاندا به‌ خویان و به پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، هه‌روه‌ها وتیان: پیغه‌مبه‌ری خوا کی‌یه؟ هیچ به‌لین و په‌یمانیک له‌نیوان ئیمه‌و موجه‌مه‌دا نیه، موسلمانانه‌کان گه‌رانه‌وه‌و به‌ئیشاره‌ت تییان گه‌یاند که جوله‌که په‌شیمان بونه‌ته‌وه‌و په‌یمانیان شکاندوه ، وتیان : وه‌کو (عضل) و (قاره‌ن) ، واته په‌یمان‌شکینیان کردوه (عضل) و (قاره) نه‌وانه بوون که خیانه‌تکاریه‌که‌ی (رجیع) یان نه‌نجامدا.

له‌گه‌ل نه‌وه‌دا که ویستیان هه‌واله‌که بشارنه‌وه به‌لام خه‌لک به‌ده‌مودیاندا تیگه‌یشتن که مه‌سه‌له‌که چونه، هه‌ستیان کرد پروو به‌پرووی مه‌ترسیه‌کی گه‌وره ده‌بنه‌وه.

به‌راستی ساته وه‌ختیکی ترسناک بوو بو موسلمانانه‌کان ، هیچ به‌ربه‌ستیک نه‌بوو له‌نیوان موسلمانانه‌کان و جوله‌که‌ی (بنو قریظه)دا که له‌پشته‌وه لییان بدن ، له‌به‌رده‌میشه‌وه سوپایه‌کی زه‌به‌للاحی نه‌وه‌نده گه‌وره وه‌ستا‌بوو نه‌ستم بوو بتوانن خویانی لی لاددن ، ژن و ماله‌کانیشیان له‌به‌رده‌م نه‌و په‌یمان‌شکینانه‌دا بوو به‌بی هیچ به‌ربه‌ستیک ، به‌شیویه‌یه‌ک بوون هه‌روه‌کو خودای گه‌وره ده‌فه‌رمویت : هُوَادِ زَاغَتْ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ

وَزُلْزِلُوا زَلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١١﴾ الاحزاب : ١٠، ١١ واته : چاوه كان نه بلق بوون و ، دلّه کانتان هاتبوه گهروو ، گومانی جوړاو جوړتان هه بوو له بهرامبر به لینه کانی خوا به سرخستنی ئیمانداران ، ئا له و کاته دا ئیمانداران تووشی تاقیکردنه وه بوون و زه مین له رزه یان پیکهوت ، تاهه ندیکیان دهیانوت : موچه مهمه ده لینی گه نجینه ی کیسراو قهیسهرمان ده داتی ، که چی که سمان ناویریت پروات بؤ سرئاو ، هه ندیکی تریشیان له بهردهم کوومه لیک خه لکی خرمیاندا وتیان : مالمان به دهره وه یه مؤله تمان بده بابروینه وه مالی ، چونکه له دهره وه ی مه دینه دان ، هه تا خیلئ (بنو سلمه) خه ریکبوو بگه رینه وه و شکست بهینن ، له باره ی دوپروه کانه وه ئایه ت هاته خواره وه : ﴿وَإِذْ يَقُولُ الْمَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنَّ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا﴾ الاحزاب : ١٢ ، ١٣ واته : ئا له و کاته دا دوپروه کان و دل نه خو شه کان دهیانوت : به راستی به لینی خواو پیغه مبره که ی تنها له خوبایی بوون بوو ، دهسته یه کیش له دوپروه کان وتیان : خه لکی (یثرب) نه مه شوینی مانه وه تان نیه ، بگه رینه وه بؤ ناوشار ، دهسته یه کیشیان مؤله تیان له پیغه مبر ﴿﴾ دهخواست و دهیانوت ماله کانمان به دهره وه یه له راستیدا وانه بوو ، نه وانه تنها دهیانه ویئت له مهیدانی جهنگه که هه لبین.

پیغه مبریش ﴿﴾ که هوالئ په یمانشکینی (بنو قریظه) ی پیگه یشت جله کانی دا به سر خویداو بؤ ماوه یه ک پالکهوت ، تا به لاو کاره ساته که ته واوله سر موسلمانان سهخت بوو ، پاشان هیوای هاته وه به بهرداو ، هه ستایه وه و فهرمووی : (الله اکبر ، مژده ی سرکه و تنتان لی بیت موسلمانان) پاشان دهستی کرد به نه خشه دانان بؤ پرو به پرو بوونه وه ی بارودوخه که ، وهکو به شیکیش له و نه خشه یه مه فره زه ی پاسه وانی دهنارده وه بؤ مه دینه نه بادا له نا کاوداو له پشته وه شالاو بکریته سهرژن و مناله کان ، به لام هه لو یسته که پیویستی به هاتنه پیشه وه یه کی یه کلاکه روه هه بوو ، که هه موو گرو هه کانی پی سهر شوپ بکات ، بؤ نه و مه بهسته ویستی سولحیک بکات له گهل (عینیه) کوپی (حصن) و (حارث) ی کوپی (عوف) که هه ردو وکیان سهرکرده ی (غطفان) بوون ، له سر سییه کی بهروبومه کانی مه دینه ، له بهرامبر نه وده دا به خو یان و سوپا که یانه وه بگه رینه وه ، موسلمانان کانش یه کلابینه وه بؤ سوپا که ی قورپیش ، که هیزو زه برو زه نگیان ده ناسی و باش تاقیان کردبو وه له ناویان بهرن .

پیغمبهری خوا ﷺ پرسى بهمەردوو (سعد)کە کرد، ئەوان وتیان :
 پیغمبهری خوا ﷺ (ئەگەر خوا ئەم فرمانەى پێداوێت ئەوا قسەمان نیه ، ئێمە
 کاتێک خەلکیکی بت پەرست و گومراپووین ، ئەوانە نەیانئوانیوه دەنکە
 خورمایەکی ئێمە بخۆن مەگەر بەئال و وێریان فرۆشتن ، ئێستا پاش ئەوەى خوا
 بەئىسلام پێزى گرتین و هیدایەتى داین و بەتۆوه سەرى بەرز کردینهوه ، تازە بچین
 مالى خۆمانیان بدەینى ؟ وەللاهی جگە لە شمشیر هیچى تریان نادەینى ،
 پیغمبهری خوا ﷺ هەلۆیستەکەیانى پى چاک بوو ، فرمووی : ئەمە راویژیکە
 بەئێوهى دەکەم بۆ ئەوەم کرد ، کەبێنیم عەرەب لە هەموو لایەکەوه هاتونەتە
 سەرمان وتم : بەم پێشنیاره کەمێک بارەکە سووک بکەین .

پاشان خواى گەوره کاریکی پەخساندو دوژمنى پى سەرشۆر کردو
 دایمرکاندەوه ، خودا کردى ئەوهبوو پیاویکی (غطفان)ى بەناوى (نعیم)ى کوپى
 (مسعود)ى کوپى (عامر)ى (اشجعی) (ر) هاتە خزمەت پیغمبەر ﷺ و وتى :
 پیغمبهری خوا ﷺ من موسلمان بووم ، کەسوکارم بەموسلمان بونم نازانم ،
 فرمانم پى بدە بەئارەزووی خۆت بۆت جیبەجى دەکەم ، پیغمبهری خوا ﷺ
 فرمووی تۆ تەنها پیاویکی ، دەتوانى کى پەشیمان بکەیتەوه بیکە ، چونکە شەر
 تەکتیک و فیلە ، خیرا (نعیم) چوو بۆلای (بنی قریظە) کە لەسەردەمی نەفامیدا
 دوستان بوو . چوووە ناویان وتى : خەلکینە ئێوه دەزانم من ئێوەم چەندە خووش
 دەوێت ، دەشرانن چەندە نێوانمان خووشە ، وتیان : راست دەکەیت ، وتى : حالى
 قورەیش وەکو ئێوه نیه ، ئەم شوینە شوینى ئێوهیەو مال و مۆلک و مالى ئێوهى
 تێدایە ، ناتوان بەجیبى بهێلن و برۆن بۆ شوینىکیتر ، قورەیش و (غطفان)یش
 هاتوون بۆ شەرى موحەممەدو هاوڵەکانى ئێوش پشتان گرتوون ، لەکاتیکدا
 کەشوین و مال و ژن و مندالیان لە شوینىکی دیکەیه ، ئەگەر دەرفەتیکیان دەست
 بکەوێت دەى قۆزەوه ، ئەگەر هیچیان پى نەکرا ئەوا بەجێتان دەهێلن و دەپۆنەوه
 بۆ شوین و مەنزەلگای خوێان ، ئەنجا موحەممەد لەپای ئەودا تۆلەتان ئی دەکاتەوه ،
 وتیان : (نعیم) چى بکەین باشە ؟ (نعیم) وتى : لەگەڵیاندا شەر مەکەن تا بارمەتیان
 ئی وەرەگرن ، وتیان : ئەمە رایەکی زۆر باشە .

پاشان (نعیم) چوو بۆلای (قورەیش) ، پى وتن : خۆتان دەزانن کەمن
 چەندە ئێوەم خوێشەوێت ؟ وتیان : بەلى ، وتى : جولهکە پەشیمان بونەتەوه لەو
 پەیمانشکێنیهى کردیان بەرامبەر بەموحەممەدو هاوڵەکانى ، بۆیه هەوالیان داوه

به موحه ممد كه چهند بارمته يه كه له ئيوه وهريگرن و بידهن به موحه ممد ، پاشان دهرونه پال ئه و دژ به ئيوه شهري دهكهن ، نهگهر داواي بارمته يان لي كردن نه ياندهني ، پاشان چوو بۆ لاي (غطفان) و هه مان شتي پي وتن .

شهوي شه ممه بوو ، له مانگي شه والي سالي پينجه مي كوچيدا ، سوپاي قورپه يش و غه ته فان نارديان به شويين جوله كه ي (بنو قريظة) داو پينيان وتن : ئه مه جيگه و مه زلگاي ئيمه نيه ، هيچمان به دهسته وه نه ما ، هه ستن بابه دين به سه ر موحه ممد ، جوله كه وه لاميان نارده وه كه نه مړو پوژي شه ممه يه ، ئيوه باش ده زانن كه پيشينه كانى ئيمه له و پوژده شاپان كرد چيان به سه رهات ، زياد له وه ش ئيمه شه رتان له گهل ناكه ين تا بارمته مان بۆ نه نيرن ، كه په يامني ره كانى جوله كه نه م هه واليان هينا ، قورپه يش و (غطفان) وتيان : وه للاهي (نعيم) راستي پي گوتين ، وه لاميان نارده وه بۆ جوله كه كه وه للاهي ئيمه كه ستان بۆ نانيري ن ، وه رنه ده ره وه با شه ر بكه ين له گهل موحه ممد ، (بنو قريظة) ش وتيان : وه للاهي (نعيم) راستي پي وتين ، ئيتر هه ردوولا پشتي يه كتريان به ردا ، دووبه ره كي كه وته نيوانيانه وه و وره يان پوو خا .

موسلمانانكانيش له خوا ده پارانه وه ده يانوت : خوايه له كه مان بپوشه و دلمان نارام بكه ره وه ، پيغه مبهري خواش ﷺ نزاي كرد له نه حزاب و فهرمووي : خوايه ، نه ي ني ره ري قورئان ، دادگه ري خير ، خوايه ، نه حزابه كان سه ر شوپ بكه يت ، خوايه ژيريان بخه يت و جيگه يان پي ليژ بكه يت .

خوای گه وه نزاي پيغه مبه ر ﷺ و موسلمانانكاني گيرا كرد ، پاش ئه وه ي كه دووبه ره كي كه وته نيو ريزي موشرىكه كانه وه ، پشتيان له يه كترى كردو ، خوای گه وه ره شه بايه كي توندى بۆ ناردين ، ده وارو خيمه كانى لي هه لپيكان و شپه رزه ي كردن ، هه موو ئاگره كانى كوژانده وه ، نارامى لي هه لگرتن چه ندين سه ربازى له فرشته كان بۆ ناردين جيگه پييه كانى پي له ق كردن و ترس كه وته دلپانه وه .

له و شه وه تاريكه سه رمايه دا ، پيغه مبه ري خوا ﷺ (حذيفه) ي كوپى (يمان) ي نارد هه والي سوپاي موشرىكانى بۆ به يئني ت ، كه چوو به و حاله شپه رزه يه وه به دى كردن ، سه رنجى دا خه ريكي خو سازدانن بۆ پويشتن ، گه رايه وه بۆ لاي پيغه مبه ر ﷺ ، هه والي پويشتنى سوپا كه ي پيدا ، خوداي گه وه به رق و كينه ي خويانه وه ناچارى گه رانه وه ي كردن وه يچيشيان ده سته كه وت نه بوو ، خوداي گه وه نه ييشتت موسلمانان تووشى شه ر بن ، نه وه بوو به ئيني خو ي به جيهي ناو سه ري

سەربازەکانی خۆی بلندکردووە ، پیڤەمبەرەکی سەرخست و ئەحزابەکانی ژێرخست و پیڤەمبەریش ﷺ گەرایەووە بۆ مەدینە .

غەزای خەنەك لەسالی پینجەمی كۆچی لەمانگی شەوالدا پرووی دا بەپینی راستترین گێڕانەووە ، موشریکان لەو شەپەدا بۆ ماوەی یەك مانگ یان نزیکەی مانگێك گەمارۆی موسلمانەکانیانداو ، بەكۆکردنەووە لێك نزیک کردنەووە ریوایەتەکانیش دەرەكەوێت كە لەسەرەتای دەستپێکردنی ئابلقەكە لە مانگی شەوالدا بووەو كۆتاییەكەشی كەوتۆتە مانگی (ذي القعدة)ووە ، لای (ابن سعد)یش هاتووە ، كە پیڤەمبەر ﷺ لەپۆژی چوارشەممەیی هەفتەیی سییەمی مانگی (ذي القعدة) دا لە خەنەكەكە گەرایەووە بۆ مەدینە .

غەزای ئەحزاب غەزای كوشتارو زیان نەبوو ، بەلكو شەپری دەروونی بوو ، كوشتاریکی خویناوی ئەوتۆ تیدا پرووی نەدا ، بەلام یەكلاكرەووەترین جەنگیش بوو لە میژووی ئیسلامیدا ، بەسەر شوپری موشریکان كۆتایی هات و پەيامیكي دا بەگوێی دنیا دا كە هەموو عەرەب چیت ناتوانیت ئەو هیژە بچوكە چالاكەیی مەدینە لەناو بەریت ، چونكە هەموو عەرەب نەیاندهتوانی كۆمەلێکی گەورەتر كۆبکەنەووە كە لە شەپری ئەحزابدا كۆیان كردبووەو ، لەبەرئەووە پیڤەمبەر ﷺ دواي ئەوێ خوای گەرە بلاوێ كرد بە سوپای ئەحزاب فەرمووی : ئیتەر لەمەودوا ناتوانن بینه سەرمان بەلكو ئیمە دەچینه سەریان) ^(١).

^(١) صحیح البخاری ٥٩٠/٢ .

غەزای (بنی قریظە)

لەو پۇژدەدا کە پیغەمبەر ﷺ تەشریفی گەراپەووە بۆ مەدینە ، لە نیووەپۆدا (جبریل علیہ السلام) ھاتەلای لەو کاتەدا لەمالی (ام سلمە) خۆی دەشۆرد ، پێی فرەموو : دەلێی چەکت داناو؟ خۆ ھێشتا فریشتەکان چەکیان دانەناو ، منیش لەسەر داوای ئەوان ھاتمەووە لات ، خۆت و ھەرکەسیکت لەگەڵدایە ھەر ئیستە بکەوێت پێی بەرھو (بنو قریظە) ، ئەوا منیش لەپیشتەووە دەپۆم قەلاکانیان لەژێر پێدا دەلەرزێم و ، ترس و بیم دەخەمە دلەکانیانەووە ، جبریل لەکەژاوہیەکی فریشتەبییدا بەپێی کەوت .

پیغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی دا بانگەریک بانگ بەدا بەگوێ خەلکیداو بلی ھەرچی گوێی لێیەو گوێراپەلە با لە (بنو قریظە) نەبێت نوێژی عەسەر نەکات ، (ابن ام کتوم) ی بەسەر مەدینەووە بەجێھێشت و ئالاکە ی دایەدەست (علی) کوپی (ابی طالب) و بەرھو (بنو قریظە) پیشی خست ، (علی) کەوتە پیشەووە ھەتا لە قەلاکانیان نزیک بوووە گوێی لە وتەییەکی ناشیرین بوو و ترا بەپیغەمبەری خوا ﷺ .

پیغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ کاروانیکی کۆچکەرەن و ئەنساردا کەوتەپێ ، تا لەسەر بیریکی (بنی قریظە) دابەزی پێیان دەوت بیر (انا) ، موسولمانەکان دەستەو نەزەر لە خزمەتیدا بوون ، کەوتنەری ، لەرینگەدا بوون کاتی نوێژی عەسەر ھات ، ھەندیکیان وتیان : لە (بنو قریظە) نەبێت نوێژ ناکەین ، ھەندیکی تریشیان وتیان : مەبەست لەو فەرماشتە ی پیغەمبەر ﷺ ئەو نەبوو کە نوێژ لە (بنو قریظە) بکریت بەلکو مەبەستی پەلە کردن بوو بەرھو (بنو قریظە) بۆیە لەرینگە نوێژەکیان کرد ، پیغەمبەری خوا ﷺ سەرزدەنشی ھیچ کۆمەلێکیانی نەکرد .

بەو شیوہیە سوپای ئیسلام بەری کەوت بەرھو (بنو قریظە) ، پۆل پۆل بە پیغەمبەری خوا گەیشتن ﷺ ، بریتی بوون لە سی ھزار چەکدار ، سی ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، لەقەلاکانی (بنو قریظە) نزیک بوونەووە گەمارۆیان دان .

کە ئابلوکەکیان لەسەر توند بوو ، (کعب) ی کوپی (اسد) ی سەرکردەیان سی پێشنیاری خستە بەردەستیان یان موسلمان ببن و بپۆنە سەر ئاینەکە ی موخەممەد ﷺ ، ئەوجا خوێن و مال و ژن و مندالیان سەلامەت دەبن ، پیشی وتن : دەزانن کە موخەممەد ﷺ پیغەمبەری خوا یە ، ئەمە ئەو کەسە یە ئێوە لەکتیبەکە ی

خوتاندا بەدى دەكەن ، يان ئەۋەيە بەدەستى خۇيان ژن و مندالى خۇيان بكوژن و بەشمشیری دەستەۋە يېنە دەرۋە بۇ محەممەد ﷺ يان بەسەرىدا زال دېھن ، يان سەرلەبەريان دىكوژرېن ، يان ئەۋەيە ھېرش بىكەنە سەر پېغەمبەرى خوا ﷺ و ھاۋەلەكانى و لە پوژى شەممەدا لېيان بىدەن ، چونكە ئەوان دىلنيان كە ئىمە لە پوژى شەممەدا شەر ناكەين ، كەچى ئەوان بەدەم ھېچ پېشنىارىكى (كەب) ە ۋە نەھاتن ، ئىتر (كەب) ى سەرۋىكان بە توۋرەيى و بىزارىيەكەۋە پىيى وتن : لەۋەتى لە دايىك بوون پياۋتان تىدا ھەلنەكەۋتوۋە بتوانىت بېرارىك بدات .

پاش بەرپەرچ دانەۋەى ھەر سى پېشنىارەكە (بنو قريظة) ھىچى بۇ نەمايەۋە ئەۋە نەبىت كە لە قەلەكانيان دابەزن بۇ حوكم و بېرارى پېغەمبەرى خوا ﷺ ، بەلام ويستيان پەيۋەندىك بىكەن بەھەندىك لە ھاۋپەيمانە مۇسلمانەكانيانەۋە ، سا بەلكو بزەنن ئەگەر دابەزىن بۇ حوكمى پېغەمبەر ﷺ چيان ئى بەسەردىت ، داۋايان كرد لەپېغەمبەر ﷺ ، كە (ابو لبابە) يان بۇ بنىرېت قەسەيەكى لەگەلدا بىكەن و پراۋىژى پى بىكەن ، (ابو لبابە) بەحوكمى ئەۋەى مال و مندالەكەى كەۋتبوۋە ناۋچەى ئەۋانەۋە ، ھاۋپەيمانىان بوۋە ، (ابو لبابە) چوۋ بۇلايان كە بىنيان ژن و مندالەكانيان دەستيان كرد بە ھاۋارو شىن و گريان ، دلى نەرم بوۋ بۇيان ، وتيان (ابا لبابە) پىت وايە كە ملكەچ بىن بۇ حوكمى موحەممەد ؟ وتى : بەلى بەدەستى ئىشارەتى كرد بۇ گەردنى - مەبەستى ئەۋەبوۋ كە سەرتان دەبېرېت . يەكسەر (ابو لبابە) پەشىمان بوۋەۋە زانى كە خىانەتى كردوۋە لە خوداۋ پېغەمبەرەكەى ﷺ ، بۇيە خىرا ئەۋىيى بەجىھىشت و نەگەرپايەۋە بۇ لاي پېغەمبەر ﷺ ، چوۋ بۇ مزگەۋتى مەدىنە ، خۇي بەكۇلەكەى مزگەۋتەۋەكەۋە بەستەۋە سوپىندى خوارد كە خۇي نەكاتەۋە ھەتا خودى پېغەمبەر ﷺ بەدەستى خۇي دىكاتەۋە ، سوپىندىشى خوارد ھەرگىز نەۋاتە خاكى (بنو قريظة) ، كە ھەۋالى بەسەرھاتەكەى گەيشتەۋە بەپېغەمبەر ﷺ پېشتىرش چاۋەپوانى زورى (ابو لبابە) ى كردبوۋ . فەرموى : ئەگەر بەھاتايە بۇ لام لىنى خۇش دەبوم ، بەلام مادام ئەۋ كارەى كردوۋە من ئەۋ كەسە نىم كە بەرەللاى بىكەم تا خوا تەۋبەى ئى قەبول نەكات .

لەگەل ئەۋەشدا كە (ابو لبابە) پىيى وتبوون كەچى (بنو قريظة) بە ناچارىي ملكەچ بوون بۇ فەرمانى پېغەمبەر ﷺ ، لەكاتىكدا كە دەيانتوانى بۇ ماۋەيەكى

دووو دريژ بهرگه‌ی گه مارۆكه‌ش بگرن ، چونكه نازووقه‌يان زۆر بوو كانياو كاريز له قه‌لاكه‌دا هه‌بوو ، سه‌رباري پته‌وى قه‌لاكه‌يان و ، سه‌رباري شه‌وش دونيا ساردبوو موسلمانانه‌كان به‌بهر نه‌و سه‌رماوسۆله‌يه‌وه بوون و شه‌ري خنده‌ق شه‌كه‌تى كردبوون و ، نه‌يان ده‌تواني دريژه به‌كاره جه‌نگيه‌كان بدن ، به‌لام جه‌نگى (بنى قريظه) جه‌نگيكي ده‌رووني بوو ، خوا ترسى خستبوو له‌كانيانه‌وه ، وره‌يان به ته‌واوى پوو‌خا بوو ، گه‌يشته پاده‌يه‌ك (على) كو‌پى (ابى طالب) و (الزبير)ى كو‌پى (عوام) چوونه پيشه‌وه ، (على) پوو‌ى كرده ئيمانداران و هاواري كرد: نه‌ى گروهي ئيمانداران وه‌لاهي يان ده‌بيت وه‌كو چه‌مزه شه‌هيدم بكن يان قه‌لاكه‌يان ده‌كه‌مه‌وه .

ئيت‌ر جوله‌كه خويان پي‌رانه‌گيراو له قه‌لاكه‌يان هاتنه خواره‌وه بو حوكمى پيغه‌مبهر ﷺ ، ده‌سبه‌جى فه‌رمانى‌دا به‌ گرتنى پياوه‌كانيان ، به‌سه‌رپه‌رشتى (محم‌دى كو‌پى) (مسلمه) كو‌ت و زنجيركران ، ژن و مناله‌كانيش به‌جيا له جيبه‌كى تردا دانران ، خيلى (اوس) چوونه خزمه‌ت پيغه‌مبهر ﷺ وتيان : پيغه‌مبهرى خوا ﷺ خو‌ت ده‌زاني چيت كرد به (بنو قينقاع) نه‌وان هاوپه‌يمانى خيلى خه‌زره‌جى برامان بوون ، نه‌مانيش دۆستى ئيمه‌ن ، چاك به‌ له‌گه‌لياندا ، فه‌رمووى : نايا ئيوه رازين پياويك له‌خوتان فه‌رمان بدا به‌سه‌رياندا ؟ وتيان : به‌لى :- فه‌رمووى : نه‌وه بريارم دايه ده‌ستى (سه‌د)ى كو‌پى (معان) وتيان: ئيمه‌ش رازين .

پيغه‌مبهر ﷺ ناردى به‌ شوين (سه‌د) كو‌پى (معان)دا ، له مه‌دينه بوو ، به‌هۆى نه‌و برينه‌وه كه ده‌مارى ده‌ستى بپى بوو نه‌يتوانى بوو له‌گه‌ل موسلمانان بپرواته ده‌ره‌وه بو ئه‌م جه‌نگه ، سواري گو‌يدرئيزيك كراو ، هات بو خزمه‌ت پيغه‌مبهر ﷺ ، خزمه‌كاني چوونه لاي و پييان وت : چاك به‌ له‌گه‌ل دۆسته‌كانت ، پيغه‌مبهرى خوا ﷺ تو‌ى كردوه به‌ ناوبژيوان تا چاكه‌يان له‌گه‌لدا بكه‌يت ، (سه‌د) يش بى‌ده‌نگ بوو وه‌لامى كه‌سى نه‌ه‌دايه‌وه كه زۆريان بو هينا (سه‌د) وتى: به‌راستى كاتى نه‌وه هاتوه ئيت‌ر (سه‌د) گو‌ى نه‌داته لۆمه‌ى لۆمه‌كاران ، كه گو‌يان له‌و قسانه بو هه‌نديكيان به‌ غه‌مبارى گه‌رانه‌وه بو مه‌دينه .

كه (سه‌د) گه‌يشته لاي پيغه‌مبهر ﷺ فه‌رمووى به‌هاوه‌لان : ئاده‌ى هه‌ستى بپۆن به‌ده‌م گه‌وره‌كه‌تانه‌وه ، كه دايانه‌زان و تيان : (سه‌د) (بنو قريظه) بو

فرمانی تو هاتنه خواره وه ، وتی : ئایا حوکم و بریاری منیان به سهردا جیبه جی دهکرت ؟ وتیان : به لئ ، وتی : به سهر موسلمانانه کانیشدا ؟ وتیان : به لئ ، وتی : به سهر ئه و که سه شدا که لیڤهیه ؟ له ویڊا پرووی وهرچهرخاندو به دهست ئیشاره تی کرد بو ئه و پروه ی پیغه مبهری ئی وهستا بو ، له بهر پیزو گه وری پیغه مبهر ﷺ وای کرد ، پیغه مبهر ﷺ فرمووی : به لئ ، فرمانت جی به جی دهکرت به سهر منیشدا ، (سعد) وتی : من فرمان ددهم به کوشتنی پیاوه کانیان و ئه سیر کردنی ژن و منداله کانیان و دابهش کردنی مال و سامانه کانیان ، پیغه مبهری خوا ﷺ فرمووی : به پراستی (سعد) به حوکمی خودا کارت کرد له سهرووی حوت چینی ئاسمانه وه .

حوکمه که ی (سعد) دادپهروهی تیدابوو ، (بنی قریظة) زیاد له وهی که خیانه تی گه وریان کرد له پیغه مبهری خوا ﷺ ، هه زارو پینج سهد شمشیرو دووه زار پم و سی سهد قه لغان و پینج سهد زنجیر بهست و خودی سهریان کو کردبوه وه بو جهنگی موسلمانانه کان ، ئه م شتانه دوا ی گرتنی قه لاکه یان که وته دهست موسلمانانه کانه وه .

ئه نجا پیغه مبهر ﷺ فرمانی دا (بنو قریظة) به نذکران له مالی کچی (الحارث) دا که ژنیک بوو له (بنی النجار) له بازاری مه دینه داو چالیان بو هه لکه نرا ، پاشان فرمانی دا پۆل پۆل نیرران بو خه نه که کان ، له ویڊا درا له ملی هه موویان . ئه وانه یان که هیشتا مابونه وه سه رهیان نه هاتبوو به (کعب) ی کوپی (اسد) ی سه رکرده یان دهوت : تو بلیی له م خه نه که دا چیمان ئی بکرت ؟

(کعب) وتی : ئیوه به هه موو ته مه نتان عاقل نابن ، ئه ی نابینن به سه ره بانگتان ده که ن و ئیتر ناگه رپنه وه ؟ وه لاهی هه مووتان ده کوژن . ژماره یان شهش سهد تا حوت سهد پیاو ده بوون درا له ملی هه موویان .

به و شیوه یه سه ری ماری ژاراوی په یمانشکینی و خیانه تکاری پان کرایه وه ، ئه وانه په یمانیان شکاندو له کاتیکی زور ناخۆش و ته نگدا ئه و چه ند هه زار که سه یان هینا یه سه ر موسلمانانه کان و به وکاره بوونه گه وره ترین تاوانباری جهنگ و خو یان شایسته ی دادگای کردن و له ناوبردن کرد .

له ناو کوژراوه کاندایا شه ی تانه که ی (بنو نضیر) و یه کی که گه وره ترین تاوانباره کانی جهنگی تیدابوو که (حیی) کوپی (اخطب) باوکی (صفیه) ی خیزانی

پیغهمبەر بووه ﷺ. ئەوەبوو لەگەڵ (بنو قریظە) دا چووبوو ناو قەڵاکیانەوه ، وەك
 وەفاداریەك بۆ (كعب)ی كۆپى (اسد) كە لە سەرەتادا ھاتەلای و پەیمانیشكێنیەكەى
 جەنگى ئەحزابى پێكرد كەھینرا بۆ كوشتن ، ملوانكەىەكی لەمدا بوو پارچە
 پارچەى كردبوو بۆ ئەوێ دەست موسڵمانەكان نەكەوێت ، دەستی بەگەردنیەوه
 پێچرابوو ، وتى بەپیغهمبەرى خوا ﷺ : وەللأھى ھەرگیز لەسەر دوژمنایەتى تۆ
 پەشیمان نەم ، بەلام ھەر كەسیك مەملانی لەگەڵ خوادا بكات ژێردەكەوێت ، پاشان
 بەدەنگى بەرز وتى : خەلكینە بۆ فەرمانى خوا قەیدى نەم ، ئەمەش قەزاو
 قەدەریكى نوسراوە ، خوا لەسەر (بنو اسرائیل)ى نوسیو ، پاشان ملی كەچ
 كردو درا لە ملی.

لەناو (بنو قریظە) تەنھا یەك ژنیان ئى كوژرا ، لەبەر ئەوێ لەسەربانەوه
 جەنجەریكى فرێدابوو بەسەر (حەلاد)ى كۆپى (سوید)داو كوشتبووی ، لەبەرامبەر
 ئەویدا كوژرایەوه.

پیغهمبەر خوا ﷺ فەرمانى دا بەكوشتنى ھەریاویکیان كە مووی ئى ھاتبێت
 و ، ھەرچیەك مووی ئى نەھاتبايە وازی ئى دەھێنا ، (عطیة القرظي) یەكێك بوو
 لەوانەى مووی ئى نەھاتبوو ، وازی ئى ھینراو موسڵمان بوو ، ماوہیەكیش لە خزمەت
 پیغهمبەردا بوو ﷺ .

(ثابت)ى كۆپى (قیس)یش (زبیر)ى كۆپى (باطا)و مەنالەكەى بەخشى ، زبیر
 چاكەىەكی لای (ثابت) ھەبوو ، (ثابت) پێى بەخشىەوه ، پێى وت : پیغهمبەرى خوا ﷺ
 تۆى لەبەر من بەخشى و مال و مەنالەكەشى بە من بەخشى ، ئەوا دەیاندمەوه دەست
 خۆت . بەلام (زبیر) كەزانی ھەموو پیاوھەكانى (بنو قریظە) كوژران (ثابت) دەستم دامینت
 منیش بگەیمەنە بەخزمە كوژراوھەكانى تەرم ، ئەویش داى لەملى و گەیاندى بە
 خوشەوستانى خۆى لە خزمە جولەكەكانى ، (ثابت) كۆپى (زبیر)ى لای خۆى
 ھێشتەمە ناوى (عبدالرحمن) بوو ، پاشان موسڵمان بوو ، ماوہیەكیش لە خزمەت
 پیغهمبەرى خوادا بوو ، (ام منذر) (سەلمى) كچی (قیس)ى (نجارى) داواى بەخشینی
 (رفاعە) كۆپى (صموئیل)ى (قرظي) كرد لە پیغهمبەر ﷺ ئەویش بەخشى ، ماوہیەك
 مایەمەو داوى موسڵمان بوو، ماوہیەكیش لە خزمەت پیغهمبەرى خوادا بوو ﷺ .

جوله که له شهوی دابه زینه که یاندا چهند که سیکی تریشیان موسلمان بوون ، گیانی خوځان و مال و مندالیان پاراست ، له و شهویدا (عمرو) له قه لاکه هاته دهره وه ، ئەم پیاوه له پهیمان شکینیه که ی (بنی قریظة) دا به شداری نه کردبوو له دژی پیغمبهری خوا ﷺ ، بویه له کاتی هاتنه دهره وه دا (محمدی کوپی (مسلمه) سهرکرده ی پاسه وانه کانی پیغمبهر بینی که ناسیه وه بهریدا ، پاشان دیار نه ما نازنریت چی لی به سهرهات .

پیغمبهری خوا ﷺ مال و سامانه که ی (بنو قریظة) ی دوا ی دهره ینانی پینجیه که دابه ش کرد ، بو ئەسپ سوار سی پشکی دانا ، دوو پشک بو ئەسپه که یه که پشکیش بو سواره که ، بو پیاده ش یه که پشکی دانا ، دیله کانیشی نارد بو (نجد) به سهر پهرشتی (سعدی کوپی (زید) (انصاری) و له جیاتیاندا ئەسپ و چه کی هینا .

له ژنه کانیان پیغمبهری خوا ﷺ (ریحانه) ی کچی (عمرو) ی کوپی (خناقه) ی هه لبراردو له لای بوو هه تا کوچی دوا یی کرد ، ئەمه گوته ی (ابن اسحاق) ^۱ . (کلبی) یش ده لیت : پیغمبهری خوا ﷺ ئەم ژنه ی نازاد کردو له سالی (۶) ی کوچیدا ماره ی کرد ، له کاتی گه رانه وه ی پیغمبهردا ﷺ له حه جی مالئاوایی کوچی دوا یی کردو له گوپرستانی (بقیع) ئەسپه رده کرا ^۲ .

که شهبری (بنو قریظة) کو تایی هات نزا که ی (سعدی کوپی (معاذ) (ر) هاته دی ، که پیشتەر له باسی غه زای ئەحزابدا باسما ن لیوه کرد . پیغمبهری خوا چادیریکی بو هه لدا له نزیک مزگه وته وه بو ئەوه ی زوو زوو سه ری لی بدا ، که کیشه ی (قریظة) ته واو بوو برینه که ی (سعد) کولایه وه ، (عائشه) ده لیت : که خوینی لیها ت خوینی دهستی پویش ت بو ناو خپوه ته که ی (بنی غفار) که له ناو مزگه وته که دا بوو ، (بنی غفار) هاواریان لی هه ستا و ، وتیان : ئەری خه لکی ناو خپوه ت ، ئەو خوینه چیه لای ئیوه وه به ره و خپوه ته که ی ئیمه دیت ، سه یریان کرد خوینی (سعد) و له برینه که ی ده چوپریت ، له ئەنجامی ئەم خوین بهر بوونه (سعد) کوچی دوا یی کرد ^۳ .

^۱ / بروانه (ابن هشام) ۲/ ۲۴۵ .

^۲ / تلخیص فهوم اهل الاثر ل ۲ .

^۳ / صحیح البخاری ۲/ ۵۹۱ .

له (صحيحين) يثدا هاتوه له (جابر) وه ، له پیغه مبهري خواوه ﴿﴾
 فهرمووی : بهراستی عهرشی خوا به مردنی (سعدی کوپی (معاذ) هاته له رزه .
 (ترمذی) فهرموو دیکی (صحيحی) له (انس) وه هیئاوه ده فهرمووی : که
 تهرمه که ی (سعدی کوپی (معاذ) یان خسته سهرشان ، دوپوه کان وتیان : ئهم
 تهرمه چهنده سووکه له یه ! پیغه مبهري خوا ﴿﴾ فهرمووی : فریشته کان هه لیان
 گرتبوو .^۲

له ئابلقه دانه که ی (بنو قریظه) دا پیاو یکی موسلمان شهید کرا ، ئه ویش
 (خلاد) ی کوپی (سوید) بوو که له سهر قه لاکه وه ژنه جوله که یه ک جهنجه پرکی
 فریدابوه خواره وه به سهریدا ، ههر له و ئابلقه یه دا (ابو سنان) کوپی (محسن) برای
 (عکاشه) ش وه فاتی کرد .

(ابو لبابه) ش شهش شهو به کوئه که که ی مزگه وته وه مایه وه ، له کاتی
 نویره کاندای ژنه که ی دهاته لای و دهیکرده وه بو نویر ، پاشان دهگه پرایه وه خوی
 ده به سته وه به کوئه که که وه ، پاشان له پارشیو ییدا هه والی وه رگتنی ته وه به که ی (ابو
 لبابه) درا به پیغه مبهري ﴿﴾ له کاتی کدا که له مالی (ام سلمه) بوو ، له بهرده م
 ژوره کهیدا وه ستابوو ، وتی به (ابا لبابه) : مژده ت لی بیت خوی گه وه ته وه بی لی
 قبول کردیت ، خه لکی وروژان بو بهردانی (ابو لبابه) ، پازی نه بوو وتی : ده بیت
 پیغه مبهري خوا ﴿﴾ خوی بمکاته وه ، کاتیک که پیغه مبهري ﴿﴾ خوی ته شریفی چوو
 بو نویری به یانی کردیه وه به په لای کرد .

غه زای (بنو قریظه) له مانگی (ذی القعدة) ی سالی (۵) ی کوچیدا پووی دا ،
 ئابلقه دانه که ش ماوه ی (۲۵) بیست و پینج شهوی خایاند .^۳

له غه زای ئه حزاب و (بنو قریظه) دا خوی گه وه چهن دین ئایه تی له
 سوره تی ئه حزاب نارد خواره وه ، تیایدا باسی گرنگترین لایه نی حاله تی ئیمانداران
 و دوپوووان و سهر شوپی ئه حزاب و ئاکامه کانی په یمانشکینی جوله که ی کرد
 بوو .

^۱ / صحيح البخاري ۱ / ۵۳۶ ، صحيح مسلم ۲ / ۲۹۴ ، جامعه الترمذي ۲ / ۲۲۵ .

^۲ / جامع الترمذي ۲ / ۲۲۵ .

^۳ / ابن هشام ، ۲ / ۲۲۷ ، ۲۲۸ ، له باره ی درێژه ی ئهم باسه وه بروه (ابن هشام) ۲ / ۲۳۳ تا ۲۷۳ و (صحيح البخاري) ۲ / ۵۹۰ ، ۵۹۱ ، (زاد المعاد) ۲ / ۷۲ ، ۷۳ ، ۷۴ (مختصر سيرة الرسول) نوسینی شېخ عهبدوللای نهجدي ل ۲۸۷ .

چالاکى سەربازىي دواي ئەو جەنگە كوژرانى (سلام)ى كوپرى (ابى الحقيق)

(سلامى كوپرى ابى الحقيق) كە شۆرەتەكەي (ابو رافع) ، يەكك بوو لە گەرە تاوانبارەكانى جولهكەو ئەوانەي ئەحزابيان دژ بەموسلمانەكان كۆكردهو بە ئازوقەو مال و سامان كۆمەكى دەكردن^(۱) ، ئازارى زۆرى پىغەمبەرى دەدا ﷺ ، كە موسلمانەكان لە غەزاي (بنو قريظة) بوونەو ، خيلى (خەزرج) مۆلەتيان لە پىغەمبەرى خوا ﷺ وەرگرت بۆ كوشتنى.

پيشتريش چەند پياويكى ئەوسى (كعبى كوپرى اشرف) يان كوشت . خەزرجيش پييان خوش بوو شكۆمەنديان وەكو ئەوئەي (ئەوس) دەست بكەويّت. بۆيە پەلەيان بوو لە وەرگرتنى ئەو مۆلەتە.

پىغەمبەرى خوا ﷺ مۆلەتى پيدان كە بيكوژن و پىگەي نەدان دەست لە ژن و منال بكەنەو، مەفرەزەيەكى خەزرجى كەبريتى بوو لە (۵) كەس دەرچوون، ھەموويان لە تيرەي (بنى سلمە)ى (خەزرجى) بوون ، (عبداللە)ى كوپرى (عتيك) سەرۆكيان بوو.

مەفرەزەكە دەرچوون بەرەو خەيبەر و پرويان كرده قەلأى (ئەبو رافع) ، كاتيك خۆر ئاوا بوو كە نزك بوونەو لە قەلأكە ، خەلك بەرەو ھەوانەو خەوتن دەرچوون ، (عبداللە)ى كوپرى (عتيك) بەھاوەلەكانى وت: لەشويى خوتان دانيشن ، من ئەپۆم ، قسەي خوش لەگەل كابرأى دەرگاواندا دەكەم و دەرۆمە ژوورەو . لە دەرگاكە نزك بوو ، پاشان جەلەكانى بەخۆيەو ئالاند وەكو بيهويّت سەر ئاويك بكات ، لەو كاتەدا خەلك چووبوونە ژوورەو ، كابرأى دەرگەوان ھاواری ئىكرد: ئەرى كابرأ گەر دەرەويّت وەرە ژوورەو چونكە من دەرگاكە دادەخەم.

(عبداللە)ى كوپرى (عتيك) وتى: چوومە ژوورەو خۆم ھەشاردا ، كە خەلك ھەموو چوونە ژوورەو ، كابرأ دەرگاكەي داخست و كليلەكانى بەداريكدە ھەلواسى ، دەليّت: ھەستام كليلەكانم ھيئاو ، دەرگاكەم كردهو ، (ئەبو رافع) لەوى شەوى بەسەر ئەبرد ، لەگەل پيژيكي ھاوخوانى خويأ بوو ، كە پيژەكەي بەجيان ھيشت بۆي چوومە سەرەو ، لە ژووريكي سەرەويا بوو ، ئەچوومە ھەر ژووريك دەرگاكەم لەسەر دانەخرا ، وتم لەدلى خۆما: ئەوانەي لەگەلمان چاوپوانى دەستى منن تاييكوژم ، چووم و گەيشتمەلأى ، لەگەل ژنەكەيدا لەژووريكي تاريكابوون ،

(۱) بڕوانە (فتح البارى) ۲/ ۲۴۳.

نەمدەزانی لەکوێی ژوورەکەدا یە ، بانگم کرد: (ئەبا رافع) ، وتی: ئەو کێیە ؟
 هەلمەتەم برد بەرەو شوینی دەنگەکەو بێئەوێ بزانی لەکوێدا یە شمشیریەکم لێدا ،
 سوودی نەبوو ، هاواری ئی هەستا ، لە ژوورەکە چوومە دەرەوەو کەمێک لە نزیکەو
 وەستام ، پاشان چوومەو ژوورەو بۆ سەرەو ، وەتم: ئەو دەنگە چی بوو (ئەبو
 رافع)؟ وتی: دایکت بە دۆزەخ چۆ ، پیاویک لەمالەکەدا شمشیریکی ئی دام، (عبدالله)
 وتی: یەك شمشیری ترم لێدا خستم ، هێشتا نەمردبوو ، ئەنجا نوکی شمشیرەکەم
 خستە سەرسکی و خۆدا بەسەریدا تا نوکەکە ی لە پشتیەو دەرچوو ئێتر زانیم
 کوشتومە ، خێرا گەڕامەو دەرگاگانم یەك یەك کردەو تاگەیشتمە پلیکانە یەك قاچم
 دانا ، وامزانی گەیشتمەتە سەر زەوی ، شەویکی مانگەشەو بوو کەوتم ، لاقم شکا
 ، بەمیزەریک بەستم ، پاشان دەرچووم بەرەو دەرگای دەرەو لەوێ وەستام ، وەتم:
 ئەمشەو ناچمە دەرەو هەتا نەزانی کوشتومە یان نە؟

لەگەڵ خوێندنی کەلەشیری بەیانیدا لەسەر دیواری قەڵا کەو باوکەو پۆو
 برابو بۆ (ئەبو رافع) دەستی پێ کرد ، ئەیانوت: بازگانی کە ی پێی (حیجان)م پۆ ،
 خێرا گەڕامەو بۆ لای هاوڵەکانم ، وەتم: پزگارانم بوو ، (ئەبا رافع)یش کوژرا ،
 گەڕاینەو تاچوینە خزمەت پیغەمبەر ﷺ قسەم لەگەڵدا کردو باسی قاچە
 شکاوەکەشم بۆ کرد . فەرمووی: قاچت پاکێشە ، قاچم درێژ کرد ، دەستی پیروزی
 پێدا هینا ، نازاری تیا دا نەما. ^(۱)

ئەمە گێڕانەوێ (بخاری) یە ، لە (ابن اسحاق) ییشەو ، ئەلئیت: هەموو
 ئەندامانی مەفرەزەکە چوونە سەر (ئەبو رافع) و بەشدار بوون لەکوشتنی داو ئەو کەسە ی
 بە شمشیرەکە یەو خۆیدا بەسەری داو کوشتی (عبدالله) ی کوپی (انیس) بوو ، ئەوەشی
 تیدا هاتوو کە بەشەو کوشتوینەو ، لاقی (عبدالله) ی کوپی (عتیک) ییش شکاوو
 هەلیان گرتوو و خۆیان فری داو تە جوباریک تا لیانەو دیارنەبن ، جولهکەش
 مەشخەلی ئاگرەکانیان دادەگیرسێنن و بەدوایاندا دەگەڕێن ، کە ناو میدەبن و
 دەگەڕێنەو بۆ لای (ئەبو رافع) ، تا قەمی مەفرەزەکەش کە دەگەڕێنەو (عبدالله) ی کوپی
 (عتیک) هەلەگرن و دینەو بۆ خزمەت پیغەمبەر ﷺ ^(۲).

دەرچونی ئەم سەریە یە لەمانگی (ذي القعدة) یان (ذي الحجة) ی سالی
 (۵) ی کوچیدا بوو ^(۳).

(۱) صحیح البخاری ۵۷۷/۲

(۲) ابن هشام ۲/۲۷۲، ۲۷۳

(۳) رحمة للعالمین ۲/۲۲۳، لەگەڵ ئەو یاسانە ی کە لە سەرچاوەکانی ترومرگراون لە غەزای ئەحزاب و (قریظە).

سرىيەى (محمد) ى كورى (مسلمە)

دواى تەواۋبونى جەنگى (ئەحزاب) و (قريظة) ، ئەم سىرىيە كە بىرىتى بوو
 لە (۳۰) ئەسپ سوار يەكەم سىرىيە بوو دەرچوو. ئەم سىرىيە بەرەو (قرطاء) دەرچوو
 ، بەلای (ضرية) ى ناۋچەى (بكرات) ى خاكى (نجد) تىپەپرى ، ماۋەى نىۋان (ضرية)
 و (مەدىنە) ەوت شەو پىنگەيە ، دە شەو لە مانگى (محرم) ى سالى (۶) ى كوچى
 كەۋتنە پرى بەرەو ناۋەۋەى خىلى (بكر بن كلاب) كە دايان بەسەرياندا خىلەكە
 ھەلات ، مۇسلمانەكان مەرو وشترو مالاتەكەيان دانەبەر، مانگى (محرم) يەك شەۋى
 مابوو لە شەۋەكەيدا گەيشتنەۋە مەدىنەو (ثمارة) ى كورى (اثال) گەرەى (بنى
 حنيفه) يان لەگەل خۇياندا ھىنا بوو، كە بەنياز بوو بوو بە فەرمانى (مسيلمە) ى
 درۋزىن پىڭەمبەرى خوا ﷺ شەھىد بىكات^(۱).

مۇسلمانەكان گىرتبويان كەھىنايان بەيەكىك لەپايەكانى مزگەۋتەۋە
 بەستىانەۋە ، پىڭەمبەرى خوا ﷺ پىنى فەرموو: چىت ئەۋىت ؟ وتى: چاكەم پىنيە ،
 ئەگەر بىمكۆزىت خاۋەن خويىنم ھەيە ، خۇ ئەگەر بەرەلام بىكەيت سوپاسگوزارت
 دەيم ، ئەگەر مال و سامانت ئەۋىت ، داۋا بىكە چەندت ئەۋىت پىت ئەدرىت .
 پىڭەمبەرى خوا ﷺ بەجىنى ھىشت ، جارىكى تر پىڭەمبەر ﷺ بەلەيدا تىپەپرى و
 ھەمان شتى پى فەرموو ، ئەۋىش ەك جارى يەكەم ۋەلامىدايەۋە ، پاشان جارى
 سىنيەمىش لىدوانەكە دوۋبارە بوۋەۋە ، ئەنجا پىڭەمبەر ﷺ فەرموو: (ثمارة)
 بەرەلا بىكەن. بەرەلايان كرد ، چوو بۇ باخە خورمايەكى نىزىك مزگەۋت خۇى شۇرد ،
 پاشان ھاتەۋە مۇسولمان بوو ، وتى: ۋەلاھى لە ھەموو دىئادا كەسىك نەبوو لە تۆ
 زىاتر رىق لىى بىت ، ئىستا دەمو چارو پوۋى تۆ بەلامەۋە لە ھەموو دىئا
 خۇشەۋىستەرە ، ۋەلاھى ھىچ ئاينىكىش لە دىئايان نەبوۋە بەئەندازەى ئاينەكەى تۆ
 رىق لىى بوو بىت ، ئىستا بوۋە خۇشەۋىستىرە ئاين لەلام ، كاتىكىش ئەسپ
 سوارەكانى تۆ گىرتىمان بەنيازى عومرە بووم. پىڭەمبەرى خوا ﷺ مژدەى پىداۋ،
 فەرمانى دايە عومرەكەى بىكات ، كە (ثمارة) ھات بۇ مەككە ، قورەيش پىيان وت:
 (ثمارة) تۆ لەئايىنى باپىرانت ھەلگەپراۋىتەۋە ، وتى: نەخىر ۋەلاھى لەگەل
 موحەممەدا بووم مۇسولمان بووم ، سوپىند بىت بەخوا لە (ىمامە) ۋە يەك دەنكە

گەنم ناگاتە لای ئۆۋە ھەتا پىغەمبەر ﷺ ڧەرمانىم پى ئىدات . لە يەمامە ۋە گەنم دەھات بۆ مەككە ، (ثمامة) گەپرايە ۋە بۆ ۋلاتى خۆى ، پىگەى گرت لە ناردنى گەنم بۆ مەككە ، تا قورەيشى ماندوو بى تاقت کرد ، نامەيان نووسى بۆ پىغەمبەر ﷺ ، داوايان ئى کرد لەبەر خاترى خزمایەتى نامە بنو سەيئ بۆ (ثمامة) ، تا پىگە بدات خواردن بېرات بۆ مەككە ، پىغەمبەرى خوا ﷺ ڧەرمانى پىدا كە پىگە بدات.^(۱)

غەزای (بنو لحيان)

(بنو لحيان) ئەو خىلەبەون كە خىانەتیان کرد لە دە ھاۋەلەكەى پىغەمبەر ﷺ لە (الرجیع) داۋ بوونە ھۆى شەھىد کردنیان ، شوین و مەنزىلگاكانیان لەناو (حجاز) دا بوو ، بەرەو سنورى مەككە ، ھىشتا بگرو بەردەى نىۋان مۇسلمانەكان و (قریش) و (اعراب) لەگەرمەيدا بوو ، پىغەمبەر ﷺ پى باش نەبوو كە زۆر بېۋە ناۋەۋە لەگەل دۆژمنە ھەرە گەرەكە نزیك بىنەۋە كاتىك كە شەپرى ئەحزاب كۆتایى ھات ، سوپاكە بە سەرشۆپى گەپرايە ۋە ، ۋەريان دابەزى بوو ، بزىۋى و جموجۆلىان نەمابوو ، تارادەيكە ملكەچى ئەمرى واقع بوون ، پىغەمبەر ﷺ لەو قۇناغەدا پى باش بوو كە كاتى ئەۋە ھاتوۋە تۆلەى ئەو ھاۋەلە شەھىدانەى خۆى لە (بنو لحيان) بكاتەۋە ، لە مانگى (ربیع الاول) ى سالى (۶) ى كۆچىدا بە دووسەد كەسەۋە بۆيان چوۋە دەرەۋە ، (ابن ام مكتوم) ى بەسەر مەدینەۋە بەجىھىشت ، ۋاى نىشاندا كەبەرەۋە شام دەپۆن ، پاشان بەخىرايى پۆىشتن تا گەيشتنە ناوجەرگەى (غران) كە دۆلىكە لەنىۋان (امج) و (عسفان) دا ، ئەو شوینەى ھاۋەلەكانى تىدا شەھىد بوو ، لەویدا نزاى لىخۆشبوونى بۆ كردن ، (بنو لحيان) بەمەيان زانى و بەرەو شاخ پرايانكرد ، كەسیان دەست نەكەوت ، دوو پۆژ لەۋى مانەۋە بە چوارلادا سىرەيان نارد ، كەسیان دەستگىر نەبوو ، ئەنجا پۆىشتن بەرەو (عسفان) ، پىغەمبەر ﷺ دە ئەسپ سوارى نارد بۆ (كراع الغمىم) تا قورەيش بەر گویى بكەۋىت ، پاشان گەرانەۋە بۆ مەدینە ، چواردە شەۋیان پى چوۋ .

(۱) زاد المعاد ۱/۱۱۹، مختصر سيرة الرسول، نویسنده شیخ عبداللای نەجدى ل ۲۹/۲۹۳.

به بهره‌دوامی ناردنی مه‌فرزه‌و سړیه‌کان

پاشان پیغه‌مېر ﷺ به بهره‌دوامی که‌وته ناردنی مه‌فرزه‌و سړیه به هر چوارلادا ، نه‌مه‌ش چند حاله‌تیکه ، له‌وانه:

۱. سړیه‌ی (عکاشه‌ی) کوږی (محسن) به چل که‌سه‌وه دهرچوو به‌ره‌و (غمر) ، که کانیاویکی (بنی‌ثعلبه) ه ، خیله‌که پرایانکرد ، له‌و سړیه‌دا موسلماننه‌کان دووسه‌و وشتیان ده‌ستکه‌وت و گه‌رانه‌وه بو مه‌دینه.

۲. سړیه‌ی (محمد‌ی) کوږی (مسلمه) به‌ره‌و (ذی‌القصة) ، له‌مانگی (ربیع‌ی) یه‌که‌م یان دووه‌می سالی (۶) کوچیدا. (ابن‌مسلمه) له‌گه‌ل ده‌ پیاو‌دا دهرچوون به‌ره‌و (قصه‌و) مه‌نزلگا‌کانی (بنی‌ثعلبه) سه‌د که‌س ده‌بوون ، نه‌وان پښتر زانیب‌وویان بو‌سه‌یان دانا بو‌ سړیه‌که ، له‌کاتی نو‌ستندا ه‌موویان شه‌یدکردن جگه‌ له (محمد‌ی) کوږی (مسلمه) که به‌برینداری ه‌له‌تاتبوو.

۳. سړیه‌ی (ابی‌عبیده‌ی) کوږی (جراح) به‌ره‌و (ذی‌القصة) له‌ مانگی (ربیع‌ی) دووه‌می سالی (۶) کوچیدا. پیغه‌مېری خوا ﷺ به‌دوای شه‌ید بوونی مه‌فرزه‌که‌ی (محمد‌ی) کوږی (مسلمه‌دا) ناردنی. چل پیاوی له‌گه‌ل‌دا بوو ، پویشتن گه‌یشتنه شوینی پوداو‌ه‌که ، به‌ شه‌و دهر‌وشتن ، له‌گه‌ل به‌ره‌به‌یاندا دایان به‌سهر (بنی‌ثعلبه) دا ، ناچاریان کردن ه‌له‌بین به‌ره‌و شاخ ، پیاویکیان ئی‌گرتن له‌دوایدا موسلمان بوو ، وشترو مه‌رو مالاته‌که‌یان له‌گه‌ل خو‌یاندا هی‌نایه‌وه بو مه‌دینه.

۴. سړیه‌ی (زید‌ی) کوږی (حارثة) به‌ره‌و (جموم) ، له‌ مانگی (ربیع‌ی) دووه‌می سالی (۶) کوچیدا ، (جموم) ئاویکی (بنی‌سلیم) ه ، له (مر‌الظهران) ، (زید) ژنیکی خیل‌ی (مزینه‌ی) گرت‌ ناوی (حلیمه) بوو ، شوینی (بنی‌سلیم‌ی) نی‌شان‌دان ، چوونه‌ سه‌ری و دیل و وشترو مه‌رو مالاتیک‌ی زوریان ده‌ستکه‌وت ، که (زید) گه‌رایه‌وه پیغه‌مېری خوا ﷺ ژنه (مزینه) یه‌که‌ی نازاد کردو دای به‌شوو.

۵. سړیه‌ی (زید) به‌ره‌و (عیص) ، له‌ مانگی (جمادی‌الاولی‌ی) سالی (۶) ی کوچیدا ، به‌ سه‌دو حه‌فتا سواره‌وه ، له‌و سړیه‌دا مال و سامانی قور‌ه‌یش گیرا ، سه‌روکی کاروانه‌که (ابو‌العاص‌) ی زاوای پیغه‌مېر بوو ﷺ ، (ابو

العاص) دهرباز بو ، هاته لای (زینب)ی هاوسه‌ری که کچی پیغه‌مبهره ﷺ
 هانای بۆ برد ، که داوای مال و سامانه‌که‌ی بۆ بکات له پیغه‌مبهر ﷺ ،
 ئه‌ویش هه‌والی نارد بۆ پیغه‌مبهر ﷺ ، پیغه‌مبهریش ﷺ به‌خه‌لکی وت مال و
 سامانه‌که بگێرنه‌وه بۆ (ابو العاصی) بی ئه‌وه‌ی زۆر بکات له هیچ که‌سیک ،
 زۆروکه‌م و گه‌وره‌و بچوکیان دایه‌وه ، (ابو العاصی) گه‌راپه‌وه بۆ مه‌که‌که ،
 هه‌موو سپارده‌کانی دایه‌وه به‌خاوه‌نه‌کانیان ، ئه‌نجا موسلمان بوو ، پاشان
 کۆچی کرد ، داوای ئه‌وه پیغه‌مبهر ﷺ زه‌ینه‌بی به‌پیی نیکاحی یه‌که‌م که سی
 سال و نیوی خایاند ، پیدایه‌وه هه‌روه‌کو له فهرمووده‌ی (صحیح) دا ^(۱)
 هاتوه ، به‌پیی نیکاحی یه‌که‌م پیی دایه‌وه ، چونکه هیشتا ئایه‌تی
 حه‌رامکردنی ژنی موسلمان له کافران هه‌تابوه خواره‌وه سه‌بارت به‌وه‌ش
 گوايه فهرمووده هه‌یه ده‌لیت: به نیکاحیکی نوێ (زینب)ی پیدرایه‌وه ، یان
 پاش شه‌ش سال پیی درایه‌وه ، ئه‌وه راست نی‌یه ، سه‌رباری ئه‌وه‌ی له
 پووی (سند) یشه‌وه راست نی‌یه ^(۲)، سه‌بارت به‌و که‌سانه‌ی ده‌ست ده‌گرن
 به‌و فهرمووده لاوازانه‌وه‌و، ده‌لین: (ابو العاص) له‌کۆتایی سالی هه‌شتی
 کۆچیدا پێش فه‌تح موسلمان بووه ، پاشان دژه‌وانه‌ی خۆیان ده‌بنه‌وه‌و ،
 ده‌لین: زه‌ینه‌ب له‌کۆتایی سالی هه‌شته‌می کۆچیدا وه‌فاتی کرد ، پێشتریش
 که به‌به‌لگه‌وه قسه‌مان کرد له‌سه‌ر کتیبی (بلوغ المرام) ، (موسای کوپی
 عه‌قه‌به) بۆچوونی وایه که ئه‌و پووداوه له‌سالی (۷)ی پێش مه‌سه‌له‌ی (ابو
 بصیره) و هاوه‌له‌کانی پووی داوه ، به‌لام ئه‌مه له‌گه‌ل فهرمووده راست و
 لاوازه‌که‌شدا یه‌ک ناگرێته‌وه.

٦. دیسان سریه‌یه‌کی تری (زید) بۆ (طرف) یان (طرق) له (جمادی الآخرة)ی
 سالی (٦)ی کۆچیدا. (زید) به (١٥) که‌سه‌وه ده‌رچوو بۆ (بنی ثعلبه) ، که
 گه‌یشتنه سه‌ریان پریان کرد ، له‌وه ترسان که پیغه‌مبهری خوا ﷺ خۆی
 داییتی به‌سه‌ریاندا ، (زید) له‌و سریه‌یه‌دا بیست و شتری ده‌ست که‌وت ،
 چوار شه‌وی پی چوو.

^١ / بڕوانه (سنن ابی داود) له‌گه‌ل شه‌رحه‌که‌یدا (عون المعیود) (باب /الی متى ترد علیه إمراة اذا اسلم بعدها).
^٢ / بۆ قسه‌کردن له‌سه‌ر هه‌ردوو فهرمووده‌که بڕوانه (تحفة الأحوذی) ١٩٦، ١٩٥/٢.

۷. دیسانه وه سربیه کی تری (زید) بۆ (وادی القری) له (رجب) ی سالی (۶) ی کۆچیدا . (زید) (۱۲) پیاده ی بردو پویشنت به رهو (وادی القری) بۆ پهیدۆزی جمو جۆلی دوژمن ئەگەر لهوئ بن ، خه لکی (وادی القری) هێرشیان کرده سهریان ، نۆ که سیان ئی شههید کردن ، سیانیان پزگاریان بوو (زید) یه کیك بوو لهو سیانه ^(۱).

۸. سربیه (خبط) که له (رجب) ی سالی (۸) ی کۆچیدا باسی دهکریت ، به لام پهوتی پروداوه که واپیشان دهات که پینش سولخی حوده یبیه بووه ، (جابر) ده لیت: پیغه مبهری خوا ﷺ به سه ره کایه تی (ابو عبیده) ی کوری (الجراح) له گه ل سئ سه د سواردا ئیمه ی نارد تاچاوه روانی کاروانیک ی قوپه ییش بکه ین ، تووشی برسیتیه کی زۆر بووین ناچار بووین گه لای (خبط) مان خوارد ، بۆیه سوپاکه ناوئرا سوپای (خبط) سئ سه ر وشت سهربرا ، پاشان سیانی ترو ، پاشان سیانی تر ، پاشان (ابو عبیده) قه ده غه ی کرد ، له ناو ده ریادا گیاندار ئیکمان راو کرد ، پیتی ده لین (عنبر) ، بۆ ماوه ی پانزه پوژ لیمان خوارد ، لیی تیر بووین و گیان و جهسته مان هاته سه ر خو و چاک بووینه وه ، پاشان (ابو عبیده) بالی یه کیك لهو گیاندارانه ی هه لگرت ، سهیری که له گه تترین پیاو و بهرترین وشتی کرد ، خستیه سه ری و ، لیمان خوارد ، تاگه یشتینه مه دینه ، چوینه خزمهت پیغه مبه ر و ﷺ باسی ئه و گیانداره مان بۆ کرد ، فره مووی: (ئه وه پوژی خودایه بۆ ئیوه ی ناردووه ، ئەگەر پارچه ی گوشته که تان پیماره به شمان بدن ، ئیمه ش پارچه یه کمان نارد خزمه تی. ^۲ له بهرئه وه بوو وتمان : که پهوتی ئه م سربیه وانیشان دهات که پینش (حذیبیه) بوو بیت ، چونکه موسلمان ه کان دوا ی پهیمانی حودی بیه رنیان نه گرت له کاروانه کانی قوپه ییش.

^۱ / رحمة العالمین ۲۲۶/۲، سه بارت به سربیه کانی ش سهیری سه رچاوه ی ناو براو بکه ، له گه ل (زاد المعاد) ۱۲۰/۲، ۱۲۱، ۱۲۲. مه ره ها په راویزی (تلقیم فه رم اهل الا ش) / لاپه ره ۲۸، ۲۹.
 ^۲ / صحیح البخاری ۶۲۵/۲، ۶۲۶، (صحیح مسلم) ، ۱۴۵/۲، ۱۴۶.

غەزای (بنو المصطلق) یان غەزای (مریسع)

لە شەعبانی سالی (۶) ی کۆچیدا

ئەم غەزایە ھەرچەندە پەل و پۆی زۆری نەبوو ، لەلایەنی سەربازییەو ، بەلام چەند ڕووداویکی تێدا ڕوویدا ، پشییوی خستە ناو کۆمەلگای ئیسلامییەو ، بوو ھۆی ئابرووچوونی دووڕوان ، دانانی چەند دەقیکی یاسایی تەعزیری که وێنەیکە تاییبەتی شکواری و دەروون پاکێ بەخشێ کۆمەلگای ئیسلامی ، بە لە سەرەتاوہ باسی ئەم غەزایە بکەین ، پاشان باسی ئەو ڕووداوانە دەکەین .

ئەو غەزایە لەمانگی (شەعبان) ی سالی شەشی کۆچیدا ڕویداوہ (بەپێی راسترین گێڕانەوہ) ، ھۆیکەشی ئەوہ بوو ، ھەوال گەیشت بە پیغەمبەر ﷺ کہ گەرەکی خێلی (بنی المصطلق) (حارث) ی کوپی (ابی ضرار) خۆی و خێلەکە ی و ھەرچیکە ی پێ کۆکرایتەوہ لەگەل خۆیدا بەرپی کردون بۆ شەپکردن لەگەل پیغەمبەری خوادا ﷺ ، پیغەمبەریش ﷺ (بریدە) ی کوپی (حصیب) ی (اسلمی) نارد بۆ ھەوال زانین ، چوو بۆلایان ، (حارث) ی کوپی (ابی ضرار) ی بەدی کردون و گەراپەوہ بۆ لای پیغەمبەری خوادا ﷺ ، ھەوالەکە ی پێدا .

پاش ئەوہ ی لە راستی ھەوالەکە دانی بوو ، ھاوہلانی کۆکردەوہ و ، بەخیرایی بۆیان دەرچوو ، دوو شەو لە مانگی شەعبان تێپەری بوو ، ئەمجارەیان کۆمەلێک دووڕوو لەگەلیدا دەرچوون کہ پیشتر لە ھیچ غەزایە کدا لەگەل پیغەمبەر ﷺ دەرئەچوو بوون ، (زید) ی کوپی (حارث) ی بەسەر مەدینەوہ دانا (وتراویشە

١ / بەلگە لەسەر ئەو گێڕانەوہیە کہ لە ڕووداوی (افک) دا ھاوتوہ دەلێت " ڕووداوەکە دواي واجب بوونی حجاب بوو ، نایەتی حجابیش لەبارە ی زەینەبووہ دابەزی ، لەوکاتەدا زەینەب خیزانی پیغەمبەر بوو ﷺ ، پیغەمبەری خوا لەبارە ی (عائیشە) وە پرسبیری ئی کردوہ ؟ زەینەب وتی : چاروگۆنی خۆم دەپارێزم ھیچ نالیم ، (عائیشە) دەلێت : لەناو ھاوسەرەکانی پیغەمبەردا ﷺ تەنها (زەینەب) لە من خاوماوتر بوو ، سەبارەت بەوہش کہ لە ڕووداوی (افک) ھەلبەستەنەکدا ھاوتوہ گواپە (سعدی کوپی معاذ) و (سعدی کوپی عبادە) بووہ بەکێشەیان لەبارە ی دۆ بەستەکانی ڕووداوەکە ، زانراوہ کہ (سعدی کوپی معاذ) دواي غەزای (بنوقریظە) وەفاتی کرد ، پێدەچێت ئەمە ھەلە ی پاوی بێت ، (ابن اسحاق) ڕووداوی بوختان ھەلبەستەنەکە دەگێرێتەوہ لە (زەھری) یەوہ لە (عبداللهی کوپی عبداللہی کوپی عتبە) وە لە (عائیشە) وە ، باسی (سعدی کوپی معاذ) ی نەکردوہ بەلکو باسی (اسدی کوپی حضر) لەئاراداپە ، (ابومحمدی کوپی حزم) دەلێت : ئەمە راستە و ھیچ گومانێ تێدا نیو ، باسی (سعدی کوپی معاذ) ییشی کردوہ . (پروانە (زادالمعاد ١١٥/٢) . جینگە ی سەرسۆرمانە کہ (محمد الفزالی) ئەوہ دوداتە پال (ابن قیم) کہ غەزای (مریسع) ی بەیکێک لەغەزاکانی سەدە ی پینجەم دانائوہ (فقه السيرة ل ٢٢٢) لەکاتی کدا کہ گوتهکانی لە (الهدی) دا (١١٥/٢) دژ بووہ دەوہ ستیتەوہ .

(ابونری دانا) و ، و تراویشه (ثميلة) ی کوپی (عبدالله) ی (لیثی) دانا . (حارث) ی کوپی (ضرار) سیخوپیکنی دانا بوو ، بۆ نهو هی هوالی سوپای نیسلامی بۆ بهینن ، موسولمانهکان گرتیان و کوشتیان .

کاتیك هوالی هاتنه که ی پیغه مبهري ﷺ و کوشتنی سیخوپره که گه یشته وه به (حارث) و هاوړیکانی ، زنده قیان چوو ژور ترسان هرچی عه ره بیکی دهشتیه کان له گه ندا بوو بلاوه یان لی کرد ، پیغه مبهري خودا ﷺ گه یشته ناوچه ی (مریسیع) که ناوی ئاویکه له ئاوه کاننی (بنی المصطلق) له ناوچه ی (قدید) دا به ره و که ناری ده ریا ، خیرا خو یان ناماده کرد بۆ شهر پیغه مبهري ﷺ هاوه له کاننی ریز کرد ، ئالای کوچه رانی دایه دهست (ابوبکر الصدیق) ، ئالای نه نساره کانیشی دایه دهست (سعد) ی کوپی (عباده) ، چند ساتیک تیربارانی یه کتریان کرد ، پاشان پیغه مبهري ﷺ فرمانی دا به هیرش کردنیکنی ته واو ، سرکه و تنیان به دهست هیئا . موشریکان شکستیان هیئا ، نهو هی کوژا کوژا و ژن و منال و سامان و وشترو مه پرومالاتیان کهوته دهست موسولمانهکان ، له موسولمانه کانیش ته نها یه ک پیوا شهید بوو ، نهویش پیوا یکی نه نساری به هله کوشتی وایزانی له ریزی موشریکه کاندایه .

(مغازی) نووسو (سیرهت) ناسه کان ده لین ، (ابن قیم) ده لیت: نهو هه له یه ، شهر کوشتار پووی نه داوه ، دای به سیریاندا له سر ئاوه کهو دهستی گرت به سر ژن و منال و مال و سامانیاندا ، ههروه کو له (صحیح) دا هاتووه: پیغه مبهري خودا ﷺ دای به سیریاندا و نهوان رایانکرد ، نه سجا فرموده که ی باس کرد^۱ . کو تایی .

یه کیك له کو یله کراوه کان (جویرییه) ی کچی (الحارث) بوو ، کهوته پشکی (ثابت) ی کوپی (قیس) ، وه نهویش به (مکاتبه) ئازادی کرد ، پیغه مبهري خوا ﷺ پاره ی (مکاتبه) که ی بؤداو ماره ی کرد ، بهو ژنه یاننه هه موو موسولمانه کان و هرچی که سیان له خزم و کهس و کاری (جویرییه) و (بنی المصطلق) ئازاد کرد که موسولمان بوون و تیان: تازه نهوانه بوونه خزمی پیغه مبهري ﷺ^۲ .

سه بارهت بهو پرووداوانهش که لهو شهره دا پروویاندا ، له بهر نهو هی که سرچاوه کانیان سه رکرده ی دوو پروان (عبدالله) ی کوپی (ابی) و هاوړیکانی بوون ، و اباشه که سه ره تا باسی کرده و کانیان بکهین له کو مه لگای نیسلامی دا .

^۱ / بروه (صحیح البخاری) ، (الکتاب عتق) ۴۴۵/۱ ، ههروه ها بروه (فتح الباری) ۲۴۱/۷ .

^۲ / زاد المعاد ۱۱۲/۲ . ابن هشام ، ۲۸۹/۲ ، ۲۹۰ ، ۲۹۴ ، ۲۹۵ .

رۆلى دوورپوان پيش غەزاي (بنى المصطلق)

پيشتر وتمان كه (عبدالله)ى كوپى (ابى) زۆر پقى له ئىسلام و موسولمانان دهبوووه ، به تاييه تى زۆر پقى له پيغه مبهرى خودا بووه ﷺ ، چونكه (ئەوس) و (خزرج) له سەر سەرۆكايه تى ئەم رىكه وتبوون و يەك دەست بوون بۇ كردنى مهليكى خوڤيان ، له و كاته دا ئىسلام چوه ناويانه وه و ، پرويان له (ابن ابى) وه رچه رخان و پرويان كرده پيغه مبهى ﷺ ، بۆيه پيى وابوو ، كه پيغه مبهى ﷺ موله كه كى ئى داگير كردوه .

ئەم پق و كينه يه (ابن ابى) هەر له سهره تاي كۆچه وه دهر كه وت پيش نه وهى كه واپيشانى بدات موسولمانه و ، پاش نه وهش كه خۆى وهك موسولمانيك نيشادا . جاريكيان پيغه مبهى ﷺ سواری گويدريژيك بووبوو ، بۇ زياره (سعد)ى كوپى (عبادة) ده چوو ، به لای مهجليسه كه (عبدالله)ى كوپى (ابى) دا تپه پرى (عبدالله) لووتى سوور هه لگه پرا و تى : مه يه نه سهرمان ، كه پيغه مبهى ﷺ له مهجليسه كه دا قورئانى خوڤند ، (عبدالله) وتى : له ماله كهى خۆت دانيشه و ، ئەم مهجليسه نه مان ئى مه شيويه .^۱

ئەم هه لوڤسته (عبدالله) پيش ئاشكرا كردنى ئىسلامه تپيه كهى بوو ، كه دواى شه پرى به دريش به پوا له ت خۆى وهك موسولمان خسته پوو ، به به رده وامى دوژمنايه تى خودا و پيغه مبهى ﷺ و ئيماندارانى ده كرد و ته نها ييرى له لای په رته وازه كردن و تيكدانى كۆمه لگاي ئىسلامى و سو ككردنى گو تارى ئىسلام بوو ، دۆستايه تى له گه ل دوژمناى خودا ده كرد ، وهك پيشتريش وتمان ده ستى وه ردايه مه سه له كهى (بنو قينقاع) وه ، به هه مان شيوه له شه پرى ئو خودا نه و په يمانشكيى و خيانه تهى ئاشكرا كرد دژ به موسولمانان و ، هه ولئى ئازا وه و پشيوى نانه وهى دا له ناو موسولمانه كاندا .

يه كي ك له فيل و ته له كه خراپه كانى ئەم دوورپوه نه وه بوو ، پاش خوده رخستنى به موسولمان ، هه موو پۆريكى هه ينى كه پيغه مبهى خودا ﷺ داده نيشت بۇ وتار خوڤنده وه ، ده يووت : خه لكينه نه وه پيغه مبهى خودايه له نيوان ئيوه دا ، ريزدار ترين و شكودار ترين كه سه له لای خوا ، پشتيوانى بكن ،

^۱ / ابن هشام ٥٨٤/١ ، ٥٨٧ ، صحيح البخارى ٩٢٤/٢ (صحيح مسلم) ٩/٢

پشتگیری ئى بكن ، گوڭپرايه ئى بكن. ئەنجا پىڭمبەرى خودا ﷺ ھەلدەساو وتارى دەخوڭىندەۋە. يەككە لە پەفتارە بى ئەقلىيەكانى ئەم پىاۋە ئەۋە بوو كە لەپوژى ھەينى دواى جەنگى ئوحدوداۋ پاش ئەۋ خىانەت و پەيمانىشكىنيەى ئەنجامى دابوو، ھەستاۋ شتەكانى پىشتىرى وتەۋە ، موسولمانەكان لە چوارلاۋە چمكى جەلكانيان پاكىشاۋ پىيان وت: دانىشە دورژمنى خوا ، تۆ پىاۋى ئەۋ قسانە نىت ، تۆ ئەۋ كەسەيت كە ئەۋ خىانەت و پەيمانىشكىنيەت كرد. كابرا بەسەر شان و مىلى خەلكىدا ھەنگاۋى ناۋ چوۋە دەرەۋەۋ بەدەم پىڭگەۋە دەيووت: دەلىيى من شتى خراپم وتوۋە ، من وتوۋمە پىشتى بگرن. كابرايەكى ئەنسارى لەبەر دەرگاگەى مرگەۋتدا يەخەى گرت و پىيى وت: دايك پۆلە رۆت بۆ بكات ، بگەپتوۋە تا پىڭمبەرى خوا ﷺ داۋاى ئى خوشبوونت بۆ بكات. كەچى وتى: ۋەلاھى ھىچ پىيۈستىم بەداۋاى ئى خوشبوونى ئەۋ نىيە.^۱

پەيوەندى ھەبوو لەگەل (بنى نضير) داۋ پىلانى دەگىپرا لەگەلىاندا دژ بەموسولمانەكان ، تا جارىنكيان پىيى وتن: ئەگەر ئىۋە دەرېكرىن ئىمەش لەگەلتاندا دەرەدەچىن ، ئەگەر شەرتان لەگەلدا بگىرت ئىمەش پىشتىۋانىتان ئى دەكەين ، لە شەپرى (ئەحزاب) يىشدا خۆى ۋ ھاۋپىنكانى دەستيان كرد بەپىشۋى نانەۋە ، ترسو دلەپراۋكىيى خستە ناۋدىلى موسولمانەكانەۋە بەشىۋەيەك كە خۋاى گەۋرە باسى لىۋە دەكات لە سورەى (احزاب) دا: ﴿وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا﴾ تا ئايەتى ﴿يَخْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ آلِبَائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا﴾ ، واتە: ئەوانە ۋايدانەزانى كە ئەحزاب ئەۋى بەجى ناهىلن ، خۆ ئەگەر بگەپتەۋە ، ئەۋ دوۋپوۋانە ھەزىيان دەكرد لە بىبابان ۋ دەۋارنىشىنەكان بونايە ۋ لەۋىۋە ھەۋالى ئىۋەيان بزانىايە ، خۆ ئەگەر لەناۋاتاندا بوونايە ، مەگەر بە كەمى ۋەگەرنا شەپىشيان نەدەكرد.

سەربارى ئەۋە ھەموو دورژمنانى ئىسلام جۈلەكەۋ دوۋپوۋان ۋ موشرىكان باش دەيانزانى كە ھۆى سەرەكى سەرگەۋتنەكانى سوپاى ئىسلام برىتى نىيە لەھۆى ماددى ۋ ، زۆرى چەك ۋ جەبەخانە ۋ ژمارەى سەرباز ، بەلكو ھۆيەكەى ئەۋ

^۱ ابن هشام ۱۰۵/۲ .

به‌هاو ره‌وشت هه‌ئس و كه‌وت و جوانانه بوو كه‌سه‌راپای كۆمه‌لگای ئیسلامی و هه‌موو كه‌سیكى په‌یوه‌ندیاری به‌م ئاینه‌وه جوان كرد بوو ، ده‌یزانی كه‌ چاوه‌گی ئه‌و جوانیانه پیغه‌مبه‌ری خوايه ﷺ كه‌ به‌رزترین نمونه‌ی ره‌وشت بوو ، به‌ به‌هاو ره‌وشتی جوانی خۆی دونیای سه‌راسام كرد بوو.

ده‌یانزانی كه‌ پاش ئیداره‌کردنی جه‌نگه‌كان له‌ مه‌ودای پینج سالدا ، زال بوون به‌سه‌ر ئه‌و ئاینه‌دا به‌رنگای چه‌ك شتیكى ئاسته‌مه ، بۆیه‌ به‌ریاریاندا شالۆی جه‌نگیكى پپو پاگه‌نده‌یی به‌رفراوان دژ به‌ره‌وشت و نه‌ریتی ئه‌م ئاینه‌ به‌ریابكه‌ن و كه‌سیتی پیغه‌مبه‌ریان ﷺ كرده‌یه‌كه‌م ئامانجی ئه‌و شالۆه‌ پپوپاگه‌نده‌یه ، دووپوه‌كانیش تابووری پینجه‌می ئه‌و شالۆه‌ بوون له‌ناو ریزی موسولمانه‌كاندا ، به‌حوكمی ئه‌وه‌ی دانیشتیوی مه‌دینه‌ بوون ، هه‌ركاتیکیان بوستایه‌ ده‌یانقوانی ته‌ماس بكه‌ن به‌ موسولمانه‌كانه‌وه‌و گه‌مه‌ به‌هه‌ست و سۆزی ئاینیان بكه‌ن . (ابن ابی) سه‌رۆكى دووپووان و هاوپێكانی ئه‌و ئه‌ركه‌یان له‌ئه‌ستۆ گرت. ئه‌م پیلانه‌ له‌دوای جه‌نگی ئه‌حزابه‌وه‌ ده‌ركه‌وت ، كاتیك كه‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ دایكى ئیمانداران (زینب)ی كچی (جحش)ی ماره‌ كرد ، پاش ئه‌وه‌ی (زید) ته‌لاقیدا ، نه‌ریتی عه‌ره‌ب وه‌هابوو كوپی به‌ كوپكراو (تبنی) وه‌كو كوپی باوك و دایكى سه‌یریان ده‌كرد ، پینان وابوو كه‌ ژنی كوپی به‌ كوپكراو حه‌رامه‌ له‌سه‌ر ئه‌و كه‌سه‌ی كه‌ كردویه‌تی به‌ كوپی خۆی ، كه‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ زه‌ینه‌بى ماره‌ كرد ، دووپووان دوو كه‌لینیان به‌دی كرد. كه‌ بۆ ئاژاوه‌نانه‌وه‌ دژ به‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، ده‌ست بدات.

یه‌كه‌م / ئه‌م ژنه‌ پینجه‌م ژنی پیغه‌مبه‌ره ﷺ. له‌كاتێكدا قورئان مۆله‌تی نه‌داوه‌ به‌ چوار ژن زیاتر، چۆن ئه‌م ژنه‌یانانه‌ راست ده‌رده‌چیت؟

دووهم / زه‌ینه‌ب خیزانی به‌ كوپكراوه‌كه‌ی پیغه‌مبه‌ره ﷺ ئه‌مه‌ گوناھێكى هه‌ره‌ گه‌وره‌یه ، به‌پێی داب و نه‌ریتی عه‌ره‌ب ، بۆیه‌ له‌و باره‌یه‌وه‌ كه‌وتنه‌ پپوپاگه‌نده‌و وتی وتی ، ده‌یان به‌سه‌ره‌ات و قسه‌ی پپوپوچیان رێكخست و ، وتیان : موحه‌مه‌د له‌پێكدا دیوتی دلی پێدا چووه‌ و عاشقی بووه ، كه‌ (زید)ی كوپیشتی به‌مه‌ی زانیوه‌ ته‌لاقى داوه‌ بۆ موحه‌مه‌د ئه‌و پپوپاگه‌نده‌یان به‌شیوه‌یه‌كى قوول و به‌ر بلاو بلاو كردۆته‌وه‌ تانیستاش ئاسه‌واری له‌ناو كتیبه‌كانی ته‌فسیرو فه‌رمووده‌ی ئه‌مپۆشدا هه‌ر ماوه ، ئه‌م پپوپاگه‌نده‌یه‌ کاریگه‌ری خراپی هه‌بووه‌

له سەر دل و دەروونی دەروون نەخۆشەکان تا نایەت هاتە خوارەوه و پوونی کردەوه ، ئاوی بەسەر کەف و کۆی دڵەکاندا کردو ، ناماژەشی کرد بە بەر فراوانی ئەو ، پڕوپاگەندەییە دژ بە پییغەمبەری خوا ﷺ ئەنجام درا ، بەشیوەیەک سەرەتای سورەتی ئەحزابی پێدەکاتەوه و دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِغِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ الأحزاب. واتە: ئەو پییغەمبەر ﷺ ، لەخوا بترسە و بەگوێی کافران و دووڕوان مەکە ، خودای گەورە خۆی زاناو داناوە.

ئەمە چەند ناماژەییەکی سەرپێی و، وردە هەلۆیستە لەو کارە دزیوانەیی دووڕوان پێش جەنگی (بنی المصطلق) پێی هەلەسان ، پییغەمبەریش ﷺ بە دانەبەخۆدا گرتن و ئارام گرتن و نەرمی پووبەپوویان دەبوو ، بە گشتی موسولمانەکانیش بە ئارام گرتن خۆیان لە شەپری نیاز خراپان دەپاراست ، چونکە پۆژ لە دواى پۆژ بەهۆی ئابرو چوینیانەوه زیاتر ئاشکرا دەبوون ، هەروەکو خۆی گەورە فەرموویەتی: ﴿أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذْكُرُونَ﴾ التوبة/ ١٢٦. واتە: ئایا ئەو دووڕوانە نابینن کە هەموو سالتیک یەك جار یان دوو جار تاقی دەکریڤەوه و ئابروویان دەچیت و کەچی هەر تەوبەش ناکەن و، بیر ناکەنەوه؟

رۆئی دووړووان له غهزای (بني المصطلق) دا

له شمېرې (بني المصطلق) دا ، دووړووان له گهل موسولمانه کان چوونه
 دهرهوه ، هرهوه کو خوی گهوه فهرموویه تی ﴿لَوْ خَرَجُوا فِیْكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا
 وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ یَبْغُرُكُمْ الْفِتْنَةُ﴾ لهو دهرچوونه دا بواریکی تری گوبهنگو
 ناژاوه گپریان بو کرایه وه ، پشیوی و ناژاوه یه کی ترسناکیان له پیزی
 موسولمانه کاندایه وه ، دهستیان کرد به ناژاوه دژي خودی پیغه مبر ﷺ ،
 نه مهش دریزه ی نهو باسانیه:

۱- دووړووان وتیان: ﴿لَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِیْنَةِ لَیْخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ﴾ المنافقون
 ۸/ پاش لیبونه وه له جهنگی (مرسیع) ، پیغه مبر ﷺ له سر ناوه کی (مرسیع)
 خیه ته هلدا ، خه لك هاتن بو ناو بردن ، (عمری کوپی (خهتاب) ، کابرایه کی
 کریگرتی له گهلدا بوو ناوی (جهجاه) ی غهفاری بوو ، نه م پیاهو له سر ناوه که له گهل
 (سنان) ی کوپی (ویری (جهنی) دا بوو به دهمه قالییان وه شهر دروست بوو ، کابرای
 (جهنی) هاواری کرده نه ساریه کان ، (جهجاه) یش هاواری کرده کوچران ، پیغه مبر
 ﷺ پی فهرموون: نایا بانگه شه به دروشمی جاهلی دهکن ، له کاتیکیا هیشتا من
 له ناوتاندام؟ وازی لی بهینن نه مه بوگهنه و خراپه. نه هه واله گه یشته وه به (عبدالله) ی
 کوپی (ابی). له ناو خزمانیدا خوی تووړه کرد ، (زید) ی کوپی (ارقم) که کوریکی میرد
 مندا ل بوو له ویدا دانیشتبوو ، (عبدالله) وتی: نه مشیان کرد؟ هاتنه سهرمان و مال و
 حالیان لی داگیر کردین ، وه لاهی نیمه و نهوان وه نه وایه ، یه که م بلیت: سه که که ت
 تیر بکه با بتخوات ، سویندده خوم به خوا که گه پراینه وه بو مه دینه ده بیت ریزداره که مان
 بی پیزه که مان شاربه در بکات. پاشان پوی کرده نهوانه ی دهرهوه ی و پی و تن:
 دهبخون دهی ، نه مه خوتان به خوتان کرد ، هیشتاتن بو سر خاک و ناوی خوتان ،
 مالتان له گهل بهش کردن ، وه لاهی نه گهر نانیان نه دهنی لهوی بار دهکن و دهرؤن ،
 (زید) ی کوپی (ارقم) هوالی نه م قسانه ی دا به مامی ، مامیشی گوته کانی گپرایه وه بو
 پیغه مبر ﷺ لهو کاته دا (عمر) دانیشتبوو ، (عمر) وتی: پیغه مبر ی خودا فرمان بده
 به (عباد) ی کوپی (بشیر) با بیکوژیت. فهرمووی: (عمر) چی بلین ، نه گهر خه لکی
 وتیان محمه د هاوه له کانی خوی ده کوژیت؟ نا نه خیر شتی وا ناکه م ، فرمان بده با
 بهرؤن و بار بکهین. نه م بریاره له کاتیکیا بوو که هرگیز پیغه مبر ی خوا ﷺ تیایدا
 کوچ و رهوی نه ده کرد ، خه لکیش له گهلیدا ههستان ، (اسید) ی کوپی (حضیر) ی
 پیگه یشست سلوی لی کردو عمری کرد: قوربان هرگیز له م کاتانه دا سه فهر ناکهیت ،
 خیره؟ فهرمووی: نه ی پیت نه گه یشته وه نهو برادره تان چی ده لیت؟ - مه بهستی (ابن

(ابی) بوو - وتی: چی بووه؟ فرمووی: (ابن ابی) وتویهتی: که گهراینه وه بو مه دینه سویند بیت پزداره که مان بی پزده که مان شار به دهر بکهین ، (اسد) وتی: پیغه مبهری خودا ﷺ تو پزداریت ، نه گهر هز ده کهیت شار به دهری بکه ، پاشان وتی: پیغه مبهری خودا ﷺ له گه لی نهرمو نیان به ، وه لاهی که خوا تو ی بو ناردین خه لکی خهریکی تاج و کورسی دروست کردن بوون بو ئه وه ی بی کهینه سه روکی مه دینه ، نه و پیی وایه تو مولکه کهت له و زهوت کردوه.

پاشان نه و پوژ ، پیغه مبهر ﷺ خه لکه که ی جولاند تا سر له ئیواره و شه وه که شی تا پوژ بووه وه و بو سبهینی خه ویان لی کهوت ، پاشان دابه زین و ماندرو شه کهت بوون و نوستن ، نه مش بو ئه وه بوو خه لکی سه رقال بکات له و قسه و باسانه و از بهینن له وتی وتی.

(ابن ابی) یش که زانی (زید) ی کوپی (ارقم) قسه کانی گپراوه ته وه بو پیغه مبهر ﷺ ، هات سویندی خوارد بو پیغه مبهر ﷺ وتی: من شتی وه هام نه گو تو وه ، شتی وا به دهمی مندا نه هاتوه. هه ندیک له و نه نسارانه ی له ویدا دانیشتبوون وتیان: پیغه مبهری خوا ، له وانه یه مندا له به هه لدا چوو بیت ، باش قسه که ی به گویدا نه چوو بیت و ، هه روا گپرا بیتیه وه ، (زید) وتی: دوا ی نه و قسه یه توشی خه میکی زور بووم ، له ماله وه دانیشتم خوا ی گه وره ئایه تی نارد خواره وه: ﴿ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ... ﴾ تا ئایه تی ﴿ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا... ﴾ تا ئایه تی ﴿ لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ ﴾ ، (زید) ده لیت: پیغه مبهری خوا ﷺ ناردی به شوینمدا و چومه خزمه تی ، ئایه ته کانی بو خویندمه وه ، فرمووی: خوا ی گه وره راستیی قسه که ی تو ی دهر خست.^۱

(عبدالله) ی کوپی (ابی) دوو پوو. که یه کیک بوو له هاوپی چاکه کانی پیغه مبهر ﷺ خوی بی گونا ه کرد له تا وانه کانی باوکی و ، له دهر وازه ی شاری مه دینه دا وه ستا ، شمشیره که ی دهر هینا ، که باوکی هات پیی وت: وه لاهی ریگه ت نادمه بروی هه تا پیغه مبهری خوا ئیزنت نه دات ، نه وه تو زه لیل و سه رشوپیت و پیغه مبه ریش پزدار و شکو داره ، که پیغه مبهری خوا ﷺ ته شریفی هینا و ئیزنی دا به (عبدالله) که ریگه ی باوکی بکات تا برواته شار وه ، نه ویش ریگه ی دا بروات ، پیشتیش (عبدالله) ی کوپی (ابن ابی) موله تی وهر گرتبوو له پیغه مبهری خوا ﷺ و عه ززی کرد بوو: پیغه مبهری خوا نه گهر نه ته ویت بی کوژیت فره مانم پی بده ، وه لاهی سه ریت بو ده هینم.^۲

^۱ / بروانه (صحیح البخاری) ۱/ ۴۹۹ ، ۲/ ۷۲۷ ، ۷۲۸ ، ۷۲۹ ، (ابن هشام) ۲/ ۲۹۰ ، ۲۹۱ ، ۲۹۲.

^۲ / هه مان سه رچاره. (مختصر سیره الرسول) نویسنی (شیخ عبد الله) ی نه جدی ل ۲۷۷.

پووداوی هه‌لبه‌ستنه‌که (حادثة الأفك)

هه‌ر له‌و غه‌زایه‌دا بوو پووداوی هه‌لبه‌ستنه‌که سه‌ری هه‌لدا ، کورته‌که‌ی نه‌وه‌یه (عائشه) له‌و سه‌فه‌رده‌دا له‌گه‌ل پیغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌رچوو به‌ه‌وی تیروپشکه‌وه ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ نه‌ریتی وابوو که ده‌رچوایه تیروپشکی بۆ هاوسه‌ره‌کانی ده‌کرد. که له‌ غه‌زاکه‌ گه‌رانه‌وه له‌ چهند شوینیک دابه‌زین ، عائیشه بۆ کاریکی پیویستی خۆی چوو ده‌روه ، ملوانکه‌یه‌کی خوشکه‌که‌ی ون کرد که له‌و سه‌فه‌رده‌دا له‌ ملی کردبوو ، گه‌رایه‌وه بۆ نه‌وه‌ی بیدۆزیته‌وه ، نه‌وانه‌ش که که‌ژاوه‌که‌یان هه‌لگرتبوو له‌به‌ر سوکه‌له‌یی عائیشه ، هه‌ستیان نه‌کردبوو که له‌ناو که‌ژاوه‌که‌دا نییه‌و برده‌بوویانه‌وه ، چونکه‌ عائیشه لاوازو که‌م کیش بوو ، نه‌وانه‌ش که‌ژاوه‌که‌یان هه‌لگرتبوو چهند که‌سیک بوون ، نه‌گه‌ر یه‌ک یان دوو که‌سیک بوونایه هه‌ستیان پی‌ده‌کرد ، له‌م لاشه‌وه عائیشه گه‌رایه‌وه بۆ مه‌نزنگای که‌ژاوه‌که‌ی خۆی ، پاش دۆزینه‌وه‌ی ملوانکه‌که ، سه‌یری کرد که‌سی لێ نه‌ماوه ، له‌ شوینی خۆیدا دانیشیت ، ده‌یزانی که‌ پاش نه‌وه‌ی زانیان هه‌لیان نه‌گرتوو ده‌گه‌رینه‌وه بۆی ، به‌لام خوا به‌خواست و ویستی خۆی کاروباری دنیا هه‌لده‌سوپینیت ، به‌سه‌ر عه‌رشی خۆیه‌وه. نه‌وه بوو (عائیشه) که گه‌رایه‌وه خه‌و زۆری بۆهیناو نوست ، به‌ده‌نگه‌ ده‌نگی (صفوان)ی کوپی (معطل) خه‌به‌ری بۆوه که‌ ده‌یووت: (انا لله وانا اليه راجعون) نه‌وه ژنه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ره؟ (صفوان) له‌کاروانی سوپاکه‌ دواکه‌وتبوو چونکه‌ پیاویکی خه‌والو بوو ، که (عائیشه) ی بینی ناسییه‌وه ، پیشتەر پێش دابه‌زینی نایه‌تی حیجاب بینیبوی ، ئیرتجاعی کردو چۆکی به‌حوشتره‌که‌ی داداو ، لێی نزیک کرده‌وه ، (عائیشه) سواری وشتره‌که‌ بوو ، بێ نه‌وه‌ی یه‌ک گوته‌ی له‌گه‌لدا بلیت: (عائیشه)ش جگه‌ له‌ وشه‌ی (انا لله وانا اليه راجعون) هه‌چی تری لێ نه‌بیست ، پاشان (صفوان) جله‌وی وشتره‌که‌ی گرتو ، برده‌یه‌وه بۆلای سوپاکه ، که‌له (نحر الظهيرة) لای دابوو ، که‌ خه‌لک نه‌وه‌یان بینی هه‌رکه‌س به‌ویستی خۆی قسه‌ی کرد، دۆژمنی خوا (عبدالله)ی کوپی (ابی)ی دل نه‌خۆش که‌لینیکی ده‌ستکه‌وت که‌لینه‌وه پۆوکینه‌ی پر له‌دوو‌پووی خۆی لێوه‌ برژینیت ، ده‌ستی کرد به‌هۆینه‌وه‌ی چیرۆکی هه‌لبه‌ستراوو ، بلا‌وکردنه‌وه‌ی له‌شوینه‌ قه‌ره‌بالغه‌کاندا هه‌رجاره‌ی به‌شیوه‌یه‌ک ده‌یگی‌رایه‌وه ، هاو‌پێکانیشی لێی جه‌م بوو بوون ، که‌ گه‌یشته‌نه‌وه‌ شاری مه‌دینه‌ دو‌پروان ته‌واو ده‌ستیاندایه بلا‌وکردنه‌وه‌ی پرپیاگه‌نده‌و بوختانی ناشیرین ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ بیده‌نگ بوو هه‌چی

نهدوت ، پاشان راویژی کرد به هاوه له کانی - که وهی دواکهوت - (علی) وتی: ته لاقی بدو ، ژنیکی تر بهینه ، نه مهی به ئامازه وت نهک به ئاشکرا ، (اسامه) و چهند که سیکي تر وتیان: ته لاقی مه دعو ، گوی مه دهره قسه و یاسی دوزمان. پیغه مبهری خوا ﷺ چووهر سهر مینهرو چاوی دهگیرا بۆ (عبدالله) ی کوپی (ابی) نه بیینی. (اسیدی) کوپی (حضیر) دهرده لئی خوئی بۆ پشت ، (سعد) ی کوپی (عباده) ش - که گهره ی خه زه رج و خیله که ی (ابن ابی) بوو - دهمارگیری خیلایه تی گرتی و بوو به دهمه قالییان ، پیغه مبهری خوا ﷺ بیدهنگی کردن و پاشان خوشی بیدهنگ بوو.

(عائیشه) که گه پرایه وه نه خوشیه کی سهختی گرت ، بۆ ئه وه ی له باره ی پروداوی هه لبه ستنه وه (افک) هیچ بزانییت ، نه وه نه بییت که کهم لوتفیه کی له پیغه مبهر هه ست پیکرد بوو ، که نه گهر جاران به و شیویه نه خوش بوايه وانه ده بوو ، که چاک بووه له گه ل دایکی (مسطح) شه و چوونه دهره وه بۆ ده ست به ئاوگه یانندن ، دایکی (مسطح) ساتمه یه کی کرد ، دوعایه کی شه ری کرد له کوپه که ی ، (عائیشه) ئه وه ی پێ ناخووش بوو ، دایکی (مسطح) هه واله که ی گیرایه وه بۆ (عائیشه) ، (عائیشه) گه پرایه وه مو له تی خواست له پیغه مبهر ﷺ تا بپرواته وه مالی باوکی و له وی هه واله که بزانییت ، پاشان هات بۆ مالی باوکی و مه سه له که ی بۆ پوون بۆوه ، دهستی کرد به گریان ، دوو شه و پۆژیک ده گریا ، خه وه نه ده چووهر چاوی ، فرمیسه که کانی وشک نه ده بونه وه وایده زانی نه و گریان ه جهرگی ده برییت ، پیغه مبهری خوا ﷺ هات بۆ لای (عائیشه) و پاش شایه تمان ، فهرمووی: (عائیشه) له باره ی تۆوه ئه وه و نه وه م پیغه یشتوه ، نه گهر بۆ گونا ه بیت نه و خوا بۆ گونا هیت دهرده خات ، خو نه گهر به نیازی تاوانیکیش بوو بیت نه و داوای ئی خوش بوون بکه و بگه رتوه بۆ لای خوا ی خو ت ، چونکه نه گهر عه بد گونا هیک ی کرد و دانی نا به گونا هه که ی داو گه پرایه وه بۆ لای خوا ، نه و خوا تۆبه ی ئی گیرا ده کات . ئیدی فرمیسه که کانی (عائیشه) کهم بووه ، وتی به باوک و دایکی وه لام بدنه وه ، نه یانده زانی چی بلین ، (عائیشه) وتی: وه لاهی دهمانم ، که نه و قسه یه چووهر به گویتاندا و ئیستا له دلتاندا جیگیر بووه و باوه رتان پێ کردوه ، نه گهر پیتان بلیم “ بیگونا هم - خوا دهمانییت که بیگونا هم - ئیوه باوه رم پێ ناکه ن ، خو نه گهر دان بنیم به هه رشتیکدا - خوا نه زانییت که من بیگونا هم - نه و کاته ئیوه باوه رم پێ ده که ن ، وه لاهی هیچ وته یه کم نییه به ئیوه ی بلیم جگه له گوته که ی باوکی یوسف ، که فهرمووی: ﴿ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ

مَا تَصِفُونَ ﴿۱﴾ واتە: ئارام گرتنىڭكى جوان ، ئارام دەگرم ، خوا يارمەتى دەرم بىت ، بەسەر ئەۋەدا ئىۋە باسى دەكەن . پاشان پۇيشت و نوست . لەو كاتەدا ۋەجى ھاتە خوارەۋە ، پىڭەمبەرى خوا ﷺ دلى خۇش بوو پىدەكەنى ، يەكەم وشە لە دەمى پىۋزى دەرچوو فەرموۋى: عائىشە ، خۋاى گەۋرە بىگونامىي تۋى راگەياندا . دايكى (عائىشە) پىتى وت: ھەستە پىۋ بۇ خزمەت پىڭەمبەر ﷺ . (عائىشە)ش بە نازى بى گونامى و بەتمانەى تەۋاۋى خۇشەۋىستى پىڭەمبەرەۋە وتى: ۋەللاھى ناچم بە دەمىۋە ، جگە لە خوا سوپاسى كەس ناكەم.

ئەۋ ئايەتەنەى لە بارەى (افك) ۋە ھاتنە خوارەۋە برىتى بوون لە ﴿۲﴾ إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ ﴿۳﴾ ... تا دە ئايەت.

ئەۋانەى بەشداريان كىرەۋە لە ھەلبەستنى تۆمەتەكەدا ، جەلدىان لىدرا ، كە برىتى بوون (مسطح)ى كوپى (اثاثە)و (حسن)ى كوپى (ثابت)و (حمەنى)ى كچى (جحش) ، يەكى ھەشتا جەلدەيان لىدرا ، بەلام (عبدالله)ى كوپى (ابى) كە پۇلى گەۋرەى بىنى لە تۆمەتە ترسناكەكەداۋ قورئان پىتى فەرموۋ: ﴿۴﴾ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ ﴿۵﴾ ھىچ جەلدەى ئى نەدرا چونكە جەلدە لىدان كەمكەرەۋەى سزاي دۈزەخ بوو بۇ ئەۋ ، خۋاى گەۋرەش ھەپەشەى سزاي سەختى كىرد لە (ابن ابى) لە قىامەتدا ، يان پىدەچىت لەبەر ھەمان ھۋى نەكۈشتەكەشى بوو بىت.

بەۋ شىۋەى پاش يەك مانگ ، ھەۋرى گومان و دلەۋاكى و پشۋى لەئاسمانى شارى مەدىنەدا پەۋىيەۋە ، سەر كىردەى دوۋروۋان بەشىۋەىك ئابروۋى چۈۋ دۋاى ئەۋە نەيتۋانى لەھىچ جىگەىك سەر بەزىكاتەۋە ، (ابن ابى) دەلىت: دۋاى ئەۋە ھەرچىك پۋۋى بدايەۋ قەسەىكى بىردايە ھاپى و خىزمانى پىش ھەموۋكەس لۆمەۋ سەرزەنشيان دەكردو پىيدا ھەلدەشاخان. پىڭەمبەرى خوا ﷺ بەۋمەرى فەرموۋ: ئىستا بارودۇخەكەت پى چۈنە؟ ۋەللاھى ئەۋ پۇزەى تۋ ۋەت بمانكۈشتايە دەيان كەسمان ئى راست دەۋۋە ، ئەگەر ئەۋانە ئىستا فەرمانيان پىدەرىت خۋيان دەيكۈژن . ۋەمەر فەرموۋى: پىڭەمبەرى خوا ﷺ ۋەللاھى فەرمانى پىڭەمبەرى خوا ﷺ گەۋرەترە لە فەرمانى من ^(۱).

(۱) صحيح البخارى ۳/۲۶۷، ۲/۶۹۷، ۶۹۸، (زاد المعاد) ۲/۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، (ابن هشام) ۲/۲۹۷، تا ۳۰۷.

(۲) ابن هشام ۲/۲۹۳.

ناردنی مه‌فره‌زهو (سریه) دواى غه‌زای (مړيسيع)

۱. سړیه‌ی (عبدالرحمان) ی کوږی (عوف) به‌رهو مال‌ه‌کانی (بنی کلب) له (دومه الجندل) ، له (شعبانی سالی ۶۱ کۆچی) دا ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (عبد الرحمن) ی دانیش‌ساندو پیی فهرموو: نه‌گهر به‌گوئیان کردی ئەوا کچی مه‌لیکه‌کیان ماره‌بکه. (عبدالرحمن) بۆ ماوه‌ی سی پوژ له‌ناوایاندا مایه‌وه و بانگی کردن بۆ ئیسلام ، خه‌لکه‌که ئیسلام بوون و (عبدالرحمن) کچی سه‌رۆکه‌کیانی ماره‌کرد که ناوی (تماضر) ی کچی (اصغ) بوو ، ئەم ژنه به دایکی (ابو سلمه) ناسرا.

۲. سړیه‌ی (علی) کوږی (ابی طالب) بۆ (بنی سعد) ی کوږی (بکر) له ناوچه‌ی (فدک) ، له مانگی (شعبانی سالی ۶۱ کۆچی) دا ، ئەوه‌ش به‌و شیوه‌یه بوو ، هه‌وال هات بۆ پیغه‌مبه‌ر ﷺ که له‌و شوینه‌دا کۆمه‌لیک کۆبوونه‌ته‌وه و ده‌یان‌ه‌ویتی یارمه‌تی جوله‌که بدن ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ (علی) بۆ ناردن به دووسه‌د پیاوه‌وه . (علی) به‌ شه‌و ده‌رۆیشت و به‌ پوژ خۆی په‌نا ده‌دا ، پیاویکی سیخوږی ئەوانیان گرت ، دانی نا به‌وه‌دا که ئەمان ناردوویانه بۆلای جوله‌که‌ی خه‌یبه‌ر تاپییان بلیتی پشتیوانیان ئی ده‌که‌ین به‌مه‌رجیک خورمای خه‌یبه‌ریان ده‌نی. سیخوږه‌که شوینی کۆبوونه‌وه‌ی خیلای (بنی سعد) ی پی وتن ، (علی) له‌ناکاودا دای به‌سه‌ریاندا ، پینج سه‌د و شترو هه‌زار سه‌ر مه‌ږی ده‌ستکه‌وت و ، (بنی سعد) یش به‌که‌ژاوه‌ی ژنه‌کانیان‌ه‌وه رایان کرد ، سه‌رۆکه‌کیان (وبرا) ی کوږی (علیم) بوو.

۳. سړیه‌ی (ابی بکر الصدیق) یان (زید) ی کوږی (حارثة) بۆ (وادى القرى) ، له (ره‌مه‌زانی سالی ۶۱ کۆچی) دا. تیره‌ی (فزاره) به‌نیازی تیرو کردنی پیغه‌مبه‌ر بوون ﷺ (ئهبوبه‌کری صدیق) ی بۆ ناردن. (سلمه) ی کوږی (اکوع) ده‌لیت: له‌گه‌لیدا چومه‌ده‌روه ، نوێژی به‌یانیمان کردو دامان به‌سه‌ریاندا ، چوینه سه‌ر ئاوه‌که ، (ابوبکر) چه‌ند که‌سیکی ئی کوشتن ، کۆمه‌لیکم تیدا بینین که ژنو مناله‌کانیان له‌گه‌لدا بوو ، ترسام که پیش من بگه‌نه شاخه‌که ، تیریکم هاویشته به‌رده‌میان ، که تیره‌که‌یان بینی له‌ پیش خۆیان‌ه‌وه وه‌ستان ، ژنیکیان له‌ناودا بوو ناوی (ام قرفة) بوو ، پارچه‌ پیستنک، ناسکی به‌سه‌ره‌وه بوو ، کچیکی

لهگه‌دا بوو ، هه‌موویانم دایه به‌رو هیئامنن بۆلای (ابوبکر) ، ئهو کچه له دابه‌شکردنه‌که‌دا به‌ر من کهوت ، من ده‌ستم بۆ جله‌کانیشی نه‌برد ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ هه‌والی کچه‌که‌ی (ام قرفة)ی پرسى ، ناردی بۆ مه‌که‌که‌و له‌گه‌ل دیلینکی موسولماندا گۆپییه‌وه.^۱

ئهم (ام قرفة)یه شه‌یتانیکی فیلباز بوو ده‌یویست پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ شه‌هید بکات ، سى که‌سى سوارچاکی خزم و خۆیشی خۆی ساز کردبوو بۆ کوشتنی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، ئه‌وه‌بوو خۆی و هه‌ر سى سواره‌که کوژان و به‌سزای خۆیان گه‌یشتن.
 ۴. سریه‌ی (کرزى) کوپى (جابرى) (فه‌رى)^۲ بۆ (عرنینه) ، له مانگی (شه‌والى سالى ۶ى کۆچى)دا ، ئه‌وه‌ش له‌به‌رئه‌وه‌ بوو کۆمه‌لیک له‌خه‌یلى (عگل) و (عرینه) خۆیان به‌موسولمان نیشاندا ، هاتنه مه‌دینه‌وه و حالیان باش نه‌بوو پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، ناردنی بۆلای و شتر گه‌لیک و ، پیی فه‌رموون: که له‌شیره‌که‌ی بخۆنه‌وه ، که چاک بوونه‌وه شوانه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ریان کوشت ﷺ ، ئه‌نجا هه‌لگه‌رانه‌وه و وشتره‌کانیان دایه‌به‌رو رایانکرد ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ (کرزى) (فه‌رى) نارد به‌شوینیاندا له‌گه‌ل (۲۰) هاوه‌دا ، ئه‌نجا نزای کرد له (عرنى)یه‌کان و فه‌رمووی: خوايه سه‌ریان لی تیک بده‌یت و ، دنیايان لی به‌رتسک بکه‌یته‌وه . خواى گه‌وره سه‌رى لیتیکدان. دۆزرانه‌وه ، ده‌ست و قاچیان به‌رو ، چاویان ده‌ره‌ینرا ، له تۆله‌ی ئه‌و تاوانه گه‌وره‌یه‌ی که کردبوویان ، پاشان فریدرانه به‌ر گه‌رماکه تا مردن.^۳ پروداوه‌که‌یان له (صحیح)دا هاتوه له (انس)ه وه.^۴

سیره‌تناسه‌کان دواي ئه‌وه باسی سریه‌ی (عمرو)ی کوپى (امیه)ی (ضمري) ده‌که‌ن له‌گه‌ل (سلمه)ی کوپى (ابی سلمه)دا ، له مانگی (شه‌والى سالى ۶ى کۆچى)دا ، ئه‌و سه‌ریه‌یه پۆشتوووه بۆ مه‌که‌که به‌مه‌به‌ستى کوشتنی (ابو سفیان) ، چونکه (ابو سفیان) عه‌ره‌بیکی ده‌شته‌کی نارد بوو بۆ شه‌هید کردنی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، به‌لام هه‌ردوو نوینه‌ره‌که سه‌رکه‌وتوو نه‌بوون له‌به‌جیه‌ینانی کاره‌که‌یاندا . ده‌لین: له پێگا (عمرو) سى که‌سى کوشتوووه. هه‌روه‌ها ده‌لین: که (عمرو) له‌و سه‌فه‌ره‌یدا لاشه‌که‌ی (خبیب)ی

^۱ / (صحیح البخاری)دا هاتوه ۸۹/۲ ، و تراوه که ئه‌و سه‌ریه له سالى حه‌وتی کۆچیدا ده‌رچوووه.

^۲ / ئه‌مه ئه‌وه‌که‌سه‌ بوو که شالاره ناکاوه‌که‌ی کرده سه‌رمه‌دینه له‌غزای (صفوان)دا پیش جه‌نگی به‌ر. پاشان موسولمان بوو له پۆزی له‌تخى مه‌که‌که‌دا شه‌هید بوو.

^۳ / زاد المعاد ۱/۲۲۲.

^۴ / صحیح البخاری ۶۰۲/۲.

بردۆتەۋە . لەپراستىدا زانراۋە كە (خېيىب) دۋاى پۈدۈۋاى (رجىيى) بەچەند پۇژنىك يان چەند مانگىك شەھىدكراۋە ، پۈدۈۋاى (رجىيى) ىش لەمانگى (صفرى سالى ۋى كۆچى) دا پۈۋى داۋە . نازانم تۇيلىيىت ئەۋ دۈۋسەفەرە لەسەرەتنۈسەكان تىكەل بوۋىت ، يان ھەردۈۋ مەسەلەكە لەيەك سەفەردا بوۋە لەسانى (ۋى كۆچى) دا ، عەللامە (المنصورفورى) نكۆلى لەۋە دەكات كە ئەۋ سىرىيە سىرىيە شەپ يان سىرىيە شەپەتەر بوۋىت (والله اعلم).

ئەمە ئەۋ (سىرىيە) و (غەزا) يانە بوۋن كە لەدۋاى غەزاى (احزاب) و (بنى قريظة) ۋە پۈۋىيان داۋە ، لەھىچ غەزا يەكەندا شەپرى خۇيىناۋى سەخت پۈۋى نەداۋە ، ئەۋەى پۈۋى داۋە پىكدادانىكى سووك بوۋە ، ئەۋ دەۋرىاتانەش تەنھا بۇ پەيدۇزى و چاۋدېرى دۈژمەن بوۋە ، يان بۇ دەرس دادانى خىللىك بوۋە ، بۇ ترساندى عەرەبى دەشتەكى و ئەۋ دۈژمانەى كەھىشتا لە دەرفەت دەگەرەن و جىمۇجۇلىيان دەكرىد ، پاش تىزامانىش لە بارو دۇخەكە دەردەكەۋىت كەچەرخى پۇژگار دۋاى جەنگى (ئەحزاب) پىشكەۋتنى بەخۇۋە بىنى و، دۈژمانى ئىسلام لەۋرەبەردان و پۈۋخانى يەكجارەكىدا بوۋن ، ھىچ ئۈمىدىكىان نەمابوۋ بۇ لىدان و ئازاردانى بانگەۋازى ئىسلامى ، ئەم پىشكەۋتنە بەرۈۋنتر لەپەيمانى حۈدەيبىيەدا دەردەكەۋىت ، شەپ ۋەستانەكە بۇ خۇى داننان بوۋ بەھىزو دەستەلاتى ئىسلامىداۋ ، پازى بوۋن بەمانەۋەى لەخاكى دۈرگەى عەرەبىدا .

(پرووداوی حودەیییە)

لە مانگی (ذی القعدة) ی سالی ٦ی کۆچی دا

هۆی عەمرە کردنی حودەیییە

کە ئەو هەموو گۆرانی پڕویدا لە بەرژەوهندی موسوڵمانەکان ، وریە وریە سەرەتاکانی فەتەحی گەورەو سەرکەوتنی ئیسلام دەرکەوتن ، پێخۆشکەری کرا بۆ ئەوێ موسوڵمانەکان مافی خۆیان لەخودا پەرستیدا بەجێ بهێنن و بڕۆنە ناو ئەو مەزگەوتە پیرۆزەیی کە موشریکان شەش سال دەبوو لەموسوڵمانەکانیان حەرام کردبوو . پێغەمبەری خوا ﷺ خەوێکی بینی ، لەمەدینەدا بوو ، خۆی و هاوڵەکانی چوونە ناو (بیت الحرام) ، کلیلی کابەیی پیرۆزی وەرگرت و تەواف و عەمرەیان کردو هەندیکیان قەژەسەری هەندیکی تریان کەمکردەو ، ئەم هەوڵەیی فەرموو بە هاوڵەکانی زۆر دایان خۆشبوو ، وایانزانی ئەم سال دەپۆنەو ناو مەککەو ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ هەوڵی فەرموو بەهاوڵەکانی خۆیان سازبەن بۆ سەفەری عومەر .

خۆکۆکردنەوێ موسوڵمانەکان

خێڵە عەرەبەکانی دەورووبەریش خۆیان سازدا بۆ ئەوێ لەگەڵیاندا بڕۆن ، زۆریشیان دواکەوتن ، پێغەمبەری خوا ﷺ جلەکانی شوش و سواری (قصواء) بوو ، (ابن ام مکتوم) یان (نميلة) ی (لیثی) بەسەر مەدینەو بەجێهێشت ، لەسەری مانگی (ذی القعدة) ی سالی ٦ی کۆچی دا تەشریفی دەرچوو لەمەدینە ، (ام سلمة) ی هاوسەری و هەزارو چوارسەد کەس ، یان هەزارو پێنج سەد کەسی لەگەڵدا بوو ، چەکی جەنگ کردنی بەتەواوی نەبرد ، مەگەر تەفاقی پێبواران ، شمشیریش لە کێلان ناخرا .

موسوڵمانەکان بەرەو مەککە دەجوڵین

پێغەمبەر ﷺ بەرەو پەرووی مەککە کەوتە جوڵە ، کەگەیشتە (ذی الحلیفة) ، (هەدی) یەکەیی دیاریکردو ، بەرگی ئیحرامی پۆشی بۆ ئەوێ خەڵک دانیابن لەوێ کە جەنگ ناکات ، پێش خۆی چاودێریکی ناردبوو لەخێلی (خزاعه) تاهەوڵی قورەیشی بۆ بهێنیت ، کەگەیشتە (عسفان) چاودێرەکی گەراپەو و وتی : کە من لەوێ هاتمەو (کعبی) کوپی (لوی) حەبەشیەکانی بۆ کۆکردویتەو ، کۆمەلێکی تریشی خێرکردووەو دەیانەوێت شەرت لەگەڵداکەن و نەهێلن بچنە (بیت) هەو .

پيښه مېرېش ﷺ راوړيژى كرد به هاوه له كانى و فرموى: ئايا پيتان وايه كه بده ين به سر حال و مالى نه وانه دا كه يارمه تى نه وانه يان داوه و ده ستيان لى بوه شينين؟ نه و جا ده ستو نه ژنؤ دادنه يشن به خم و خه فته وه ده زين ، خو نه گهر پرزگار يشيان بيت نه و اخوا بيانكوژيت ، يان ده تانه ویت پرويكه ينه (بيت) ه وه ، هر كه سيك هاته ريمن شهرى له گه لدا بكه ين؟ (ابوبكر) فرموى : خواو پيښه مېرېكه ي باشت لى د زمان ، نيمه بو عومره هاتووين ، نه هاتووين بو شهرى كه س . پيښه مېرې ﷺ فرموى: ئيدى سمرى لى بنينه وه و دلنارام بن. نه و انيش هياوش بوونه وه.

هه و لدانى قوره يش بو ريگه گرتن له موسولمانه كان

كه قوره يش هه والى دهرچوونى پيښه مېرېان بيسټ ﷺ كوښوونه وه يه كيان به ست و بريارياندا كه هه رچونيك بووه ، ريگه بگرن له وهى كه موسولمانه كان پر و نه (بيت) ه وه. پاش نه وهى پيښه مېرې ﷺ پشتى كرده حبه شيه كان ، كابر ايه كى خيلى (بنى كعب) هه والى هينا كه قوره يش له (ذي طوى) دابه زيوه ، دوسه د سوارى (خالد) كوپى (وليد) يش ، له (كراع الغميم) دا خو يان ناماده كرده ، له سر نه و ريگا سهره كيه ي كه ده رواته وه بو مه ككه ، (خالد) ويستى پى له موسولمانه كان بگريټ ، به خو ي و دو سهد سواره كيه وه به رامبهريان راوه ستا ، كاتيك بينى له نويزى نيوه ر ودا كړنوش و سوژده ده بن ، وتى: به راستى بى ناگا بوون ، نه گهر بماند ايه به سهر ياندا له ناومان دهر بدن ، پاشان برياريدا كه له كاتى نويزى عه سردا بدات به سهر ياندا ، به لام خواى گه وره حوكمى نويزى ترسى نارد ه خواره وه . (خالد) نه و دهر فته شى له كيس چوو.

ريگه گورين و هه ولى خولادان له شهرى خويناوى

پيښه مېرې خوا ﷺ ريگه يه كى خراب و سه ختى گرت به ر به ناو شيوو د و له كاندا ، به لاي راستداو به پشت (الخمش) دا له ريگه يه كه وه كه و ته پى له سر (ثنية المران) جيگه و ته ي (حوده بيبه) له خواروى مه ككه وه ، له و ريگه سهره كيه لاي دا كه له (تنعيم) ه وه راسته خو دهر واته ناو هه رم ، نه و ريگه ي خسته لاي چه پى خو ي ، كه (خالد) بينى سويى ئيسلام له ريگه سهره كيه كه ي لاي داوه به ره و لاي قوره يش دايه غار و ناگادارى كردن.

پینگەمبەرى خوا ﷺ كەوتەپرى تاگەيشته (ثنية المرار) لەویدا و شترەكەى چۆكى دادا ، خەلكى وتیان: (قصواء) مانى گرتو ناپرات. پینگەمبەر ﷺ فەرمووى: (قصواء) مانى نەگرتو ئەو خوى ئەو نىه ، بەلام پروداوى سالى فيلەكە گرتوئەتى. پاشان فەرمووى: سویندم بەو كەسەى گيانى منى بەدەستە داواى ھەر شتیکم ئى بكن كه ريزى تيدا بيت بۇ پىروزيەكانى خواوەند دەياندمى. پاشان خوڤيە (قصواء) ھەستايەو ، كەوتەپرى تاگەيشته حودەيبىيە ، لەسەر ئاويكى كەم دابەزىن و موسولمانەكان بەمشت كەم كەم ئاويان لى دەخواردەو ، زۆرى پینگەمبەر ﷺ ھەستان ، خەلكەكە لەبەر تىنوئيتى ھانايان برد بۆلاى پینگەمبەر ﷺ پینگەمبەريش ﷺ تىرىكى لەھەگبەى تىرەكانى دەرھىناو فەرمانى پيدان بىخەنە نيو ئاوەكە ، ئەوئەندە ئاوى تىھات تا ھەموويانى تىر ئاو كرد ئەنجا پۆشتن.

(بدیل) دەكەوئە نىوان پینگەمبەرى خوا ﷺ و قورپەشەو.

كە پینگەمبەرى خوا ﷺ سەقامگىر بوو ، (بدیل)ى كۆپى (ورقائى) (خزاعى) لەگەل چەند كەسىكى (خزاعە)بيدا ھاتنە خزمەتىو، خيلى (خزاعە) نەينى پۆشى پینگەمبەر بوون ﷺ لەناو خەلكى (تھامە)دا. (بدیل) وتى: كە ھاتم (كعب)ى كۆپى (لوى) بەژمارەيەكى زۆرەو ھاتوئەتە سەر ئاوى حودەيبىيەو گروگاليشيان لەگەل خوئاندا ھىناو، بەنيازن شەرت لەگەلدا بكن و نەھىلن بپۆيتە مەككەو ، پینگەمبەر ﷺ فەرمووى: ئيمە بۇ شەر نەھاتووين، بەلكو ھاتووين عومرە بكن ، شەر كوشتارىش قورپەيشى شەكەت و ماندوو كردوو، ئەگەر بيا ھەوئەت وادەيەكيان لەگەلدا دادەنيم بۇ گفتوگو ، با وازبھينن لە پەيوەندى نىوان من و خيلى عەرەبەكان ، با ئىوان بەخواستى خوئان بيت چوونە پەيمانى ھەركەسىك بابرۆن ، وەگەرنا با كۆين، خو ئەگەر بەوئەش پازى نەبوون سویندم بەو كەسەى گيانى منى بەدەستە، لەسەر ئەم كارە شەريان لەگەلدا ئەكەم تا لەرپیدا لەناوئەچم ، يان خوا سەرى دەخات.

(بدیل) وتى: ئەم وتەيەى توئيان پى دەگەينم ، ھات بۆلاى قورپەيش و پىنى وتن: من لاى موحەممەدەو ھاتووم بۆلاتان ، گويم ئى گرت گوئەيەكى وت ، ئەگەر پيتان باشە بۆتان باس دەكەم . گەژەو ھەرزەكارەكانيان وتیان: پىويستمان بەگوئىگرتن نىه لە قسەكانى ئەو ، پيش سپى و پياو ماقولەكانيان وتیان: پيمان بلى چى وت؟ (بدیل) وتى: ئاواى وت و ئاواى وت ، ئيدى (قورپەيش) (مكرزى) نارد

بۆلای پېڭەمبەر ﷺ ، که پېڭەمبەر بىنى له دورەوه فرموى: ئەوە کابرايهكى پەيمان شكىنە. که هات دەستى کرد به قسه کردن ، پېڭەمبەر ﷺ هەمان ئەو شتانهى پى فرموو که به (بدیل) و هاو له کانی فرموو بوو ، (مکرن) یش گه پرايهوه بۆلای (قوریش) و هه واله کهى پیدان.

شاندهکانى قورەيش

پاشان کابرايهكى خيلى (کنانه) ناوى (حلیس)ى کورپى (علقمه) بوو. وتى: رېگەم بدن بامن بېرۆم بۆلای ، وتیان: بېرۆ. که هاته خزمت پېڭەمبەر ﷺ و هاو له کانی ، پېڭەمبەرى خوا ﷺ فرموى: ئەو فلان کەسە لە خيلىکه زۆر حەزبان له وشتره ، وشتره کانی نيشاندەن ، نيشانيانداو خەلگە که به دەم هاتنەوه (تلبیه)يان دەکرد ، که (حلیس) ئەو حالەى بىنى وتى: (سبحان الله) هېچ مانای نيه ئەمانە نه هيلریت بچنه به يتهوه. ئەنجا گه پرايهوه بۆلای هاوړیکانى و پى وتن: ئەو هه موو وشتره قەلەوو دابه ستانەم بىنى ، پىم باش نيه رېگەيان لى بگيریت ، دواى ئەوه گفتوگوو قسه و باسيك له و نيوانه دا دەستى پى کرد.

(عروە)ى کورپى (مسعود)ى (ثقفى) وتى: ئەو پياوه - واتە پېڭەمبەر ﷺ - پرايهكى ژيرانەى خستۆته بەر دەستان پى پازى بن ، رېگەى منيش بدن باقسه يه كى له گەلدا بکەم، وتیان: بېرۆ. چوو ه خزمتى و قسهى له گەلدا کرد ، پېڭەمبەرى خوا ﷺ قسه يه كى له جوړى قسه کانی (بدیل)ى پى وت، (عروە) وتى به پېڭەمبەر ﷺ: موحه مەمەد ، چۆن مەروە کە سوکارى خوى ريشه کيش دەکات ، ئايا پيش خۆت بيستوتە هېچ کەسيك خزم و خویشى خوى پامالیت؟ خو ئەگەر ئەوى تریشيان بىت وەللاهی من کو مەلێك دەم و چاوو هەرچى و پەرچى دەبينم له پشتتەوه ن هەر که لیت قەوما رادەکەن و بى کەس دەمینیتەوه ، ئەبۆبەکر هەلدايه و وتى: قور بەسەر عەقلى تۆو (لات)يش ، ئیمە هەلدين و رادەکەين؟ (عروە) وتى: ئەوە كى بوو وەلامى دايهوه؟ وتیان: ئەبۆبەکره. وتى: وەللاهی چاکەت بەسەر مەوه نەبوايه دەمزانی چۆن وەلامت دەدمەوه. ئەنجا دەستى کرد به قسه کردن له گەل پېڭەمبەر ﷺ ، که قسهى دەکرد دەستى دەبرد بۆ ريشى پىروزی پېڭەمبەر ﷺ ، (مغیره)ى کورپى (شعبه)ش به پشت سەرى پېڭەمبەرەوه ﷺ وەستا بوو، شمشيرىكى بە دەستهوه گرتبوو ، شتيكى دابوو بەسەريدا، له گەل دەست بردنى (عروە) دا بۆ

پیشی پیغمبر ﷺ ، خیرا (مغیره) به کلکی شمشیرکه ی دهیدا به سر دهستی (عروه) داو پیی دهوت: دهستت دور خهروه له پیشی پیغمبر ﷺ . (عروه) سهری بهرز کردهو و وتی: ئه وه کییه؟ وتیان: (مغیره) ی کوپی (شعبه)یه، (عروه) وتی: هه ی په یمانشکین، ئه ری من نه بووم پینه و په روم بو دهکردی بو په یمانشکینه که ت؟ (مغیره) له سهرده می نه قامی خویدا ببوه هاوپی چهند که سینک هه موویانی کوشتبوو ، مال و سامانه که شی بردبوون ، پاشان چوه خزمهت پیغمبر ﷺ و موسولمان بوو ، پیغمبریش ﷺ پیی فهرموو: ئیمه ئیسلامه تیه که ت قبول ده که ی ، به لام مال و سامانه که تمان ناویت . (مغیره) برازی (عروه) بوو.

﴿وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ﴾

کاتیک که گهنجه هه له شهو تینو به جهنگه کانی قوره ییش بینیان گه وره کانیان چه زیان له ناشتیه، بیران له نه خشه یه که کردهو ئه و سولحه هه رهس پی بینین ، بریاریاندا شه و به دزیه وه برۆن و ناگر به رده نه سهربازگه ی موسولمانه کان و ، ناگری شهر هه لگیرسینن ، ئه وه بوو هه ستان به جیبه جی کردنی بریاره که یان ، هفتا تا هه شتا که سیان شه و چوون له شاخی (تغیم) دابه زین، هه ولیاندا دزه بکه نه ناو سهربازگه ی موسولمانه کان، به لام (محمد) ی کوپی (مسلمه) سه روکی پاسه وانه کانی پیغمبر ﷺ هه موویانی قول به ست کرد ، پیغمبر ﷺ له بهر مه سه له ی سولح کردن لیان خوش بوو به ره لای کردن، له و باره یه وه نایهت ها ته خواره وه: ﴿وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِطَرْفِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ﴾ الفتح/ ۲۴. واته: هه ر خوی گه وره بوو ، که نه یه یشت کافره کان ده ستان ئی بکه نه وه ، دهستی ئیوه شی گرته وه له وان ، دوا ی ئه وه ی که له ناو جه رگه ی مه که که دا سهری خستن به سه ریاندا.

شاندى (عثمان) ى كۆرى (عفان) بۇ لاي قورەيش

لەویدا پیغەمبەر ﷺ پىی باش بوو که نیراویکی خوی بنیریت بۇلای قورەيش ، تا ئامانچ و مەبەستى خویان بۇ قورەيش پروون بکاتەوہ لەو سەفەرہ ، (عومەر) ى بانگ کرد تابینیریت بۇلایان ، پوزشى هینایەوہ و وتی پیغەمبەرى خوا ﷺ من کہ سیکم نیہ لەناو خیلای (بنی کعب) دا لەسەرم بکەنەوہ ، ئەگەر ئازار بدریم لەبەرئەوہ (عثمان) ى كۆرى (عفان) بنیرہ ، خیلەكەى لەوئیہ ، تۆ ھەرچيەك بفەرموویت دەتوانیت بیگەیتیت . ئەوہبوو پیغەمبەر ﷺ (عثمان) ى نارد بۇلای قورەيش ، فەرمووی: پینان بلی ئیمە نەھاتووین بۇ جەنگ ، بەلکو ھاتوین بۇ عومرہ ، بانگەشەیان بکە بۇ سەر ئیسلامەتى ، ئەنجا فەرمانی پیتا کہ سەردانی ئن و پیاوہ ئیماندارەکانی ناو شارى مەككە بکات و مژدەى فەتحيان بداتى و پینان بلیت کہ خوا ئاینەكەى خوی لە مەككەدا سەردەخات ، تاواى ئى دیت کەس باوہرەكەى خوی لەناو شاردا نەشاریتەوہ .

(عثمان) دەرچوو لە (بلدح) بەقورەيشیەکان گەیشت وتیان: بۇ کوی دەرۆیت ؟ وتی: پیغەمبەر ﷺ بەوہو بەوہ ناردومی . وتیان: تیگەیشتین چی دەلییت ، برۆ بەدەم کارەكەتەوہ ، (ابان) ى كۆرى (سعید) ى كۆرى (عاص) چوو بە دەمیەوہ ، بەخیرھاتنى کردو ئەسپەكەى بۇ زین کردو سواری کردو پەنایداو خستیه پشت خوی تاگەیشتنە مەككە ، پەيامەكەى پیغەمبەرى ﷺ گەیاندا بەسەرکردەکانی قورەيش ، کہ ئىبووہو پینان وت: دەتوانی تەواف بکەیت بە دەوری کابەدا ، بەلام (عثمان) ئەو داوايەى رەت کردەوہ وتی: تەواف ناکەم تا پیغەمبەرى خوا ﷺ تەواف نەکات .

ھەوالی شەھیدکردنى (عثمان) و بەیغەتى (رضوان)

قورەيش (عثمان) یان لای خویان گل دایەوہ . لەوانیہ بۇ ئەوہ بوو بیت کہ لەنیوان خویاندا پرس ورا بکەن لەسەر رەوشەكەو بریارىك بدەن و بە(عثمان)دا وەلامى نامەكە بنیرنەوہ بەلام گیرخواردنەكە زۆرى خایاند . لەناو موسولمانەکاندا ھەوالی شەھید بوونی (عثمان) بلاو بووہو، پیغەمبەر ﷺ کەئەو ھەوالەى پیگەیشت فەرمووی: ئیرە بەجی ناھیلین تا رووبەرووی قورەيش دەبینەوہ . پاشان موسولمانانى بانگ کرد بۇ بەیغەتدان ، ھەموویان بەیغەتیاندا بە پیغەمبەر ﷺ کہ لە

دورن پانه کهن ، هندیکیشیان بهیعه تی مردنیاندا به پیغه مبر ﷺ ، یه کم که س بهیعه تی دا (ابو سنان) ی (اسدی) بوو ، (سلمه) ی کوپی (اکوع) یش سی جار بهیعه تی مردنی دا به پیغه مبر ﷺ ، جارکیان له سهره تاو جارکیان له ناوه پرستداو دوا جاریش له کوتاییدا. نهجا پیغه مبر ﷺ دهستی پیروزی خویشی گرت و فرمووی: نه مهش له جیاتی (عثمان). که بهیعه ته که ته واو بوو (عثمان) یش گه رایه وه بهیعه تی دا به پیغه مبر ﷺ ، که س له بهیعه ته دوانه کهوت جگه له کابرایه کی دوو بوو، ناوی (جدی) کوپی (قیس) بوو. پیغه مبری خوا ﷺ نه بهیعه ته ی له ژیر درختی کدا له موسولمانه کان وهرگرت ، (عمر) ی کوپی (خطاب) دهستی گرت بوو ، (معقل) ی کوپی (یسار) یش لق و پوی درخته که ی بهر زده کرده وه ، بو نه وه ی نازاری پیغه مبر نه دات ، نه مه یه بهیعه تی ریزوان (بیعة الرضوان) ، که خودای گه وره له باره یه وه نایه تی ناره خواره وه: ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُوكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ﴾ الفتح/۱۸. واته: خودای گه وره پازی بوو له ئیمانداران کاتی که له ژیر درخته که دا بهیعه تیان به تودا.

به ستنی په یمانی ناشت بوونه وه و به نده کانی

قورده یش ههستی به ته نگه تاوی ره وشه که کرد ، به په له (سهیل) ی کوپی (عمرو) یان نارد بو به ستنی په یمانه که ، جهختیان لی کرده وه که ده بیئت سالیکی تر بیننه وه بو ناو مه که ، بو نه وه ی خیله عه ره به کان نه لین به زوره ملی خو یان کرد به مه که دا. (سهیل) هات ، که پیغه مبر ﷺ بینی فرمووی: نه پیاه هات کار ناسانیتان بو بکات ، مادامه کی نه مه یان نارد بیئت که واته قورده یش سولخی پی خوشه. (سهیل) هات و قسه ی زوری کرد ، ههردوولا ریکه و تن له سهر رپسا سهره کیه کانی په یمانه که ، که بریتین له:

۱. پیغه مبر ﷺ له گهل موسولمانه کاندانه مسال ده گه رپنه وه و نارونه مه که وه ، سالی داهاتوو دینه وه ده پونه وه مه که و سی پوژ ده مینه وه ، چه کی سواریان پی بیئت و شمشیر له کیلاندای بیت ، نابیت قورده یش به هیچ شیوه یه ک رینگه یان پی بگریت.

۲. وه ستاندنی جهنگ له نیوان ههردوولا دا بو ماهی ده سال ، ژیان و مالی خه لکی تیایدا پاریزراو بیت و که س دهست دریزتی نه کاته سهر که سی تر.

۳. هەرکەسێک دەیهوێت ببێتە هاوپیەیمانی محەممەد ئازادە هەر
کەسیکیش دەیهوێت ببێتە هاوپیەیمانی قورەیش ئازادە ، هەرخێڵیکیش پال دەدات
بە هەر لایەکەو دەبێتە بەشێک لەو لایەنە، توشی هەر دەستدرێژێک ببێت
دادهنرێت بەدەست درێژی بۆ لایەنە گەرەکه.

۴. هەر پیاویک بەبێ پرسی خاوەنەکی بپرواته لای محەممەد - واتە
هەلبێت - دەبێت محەممەد بپرواتهو بە قورەیش ، هەرکەسیکیش لای محەممەدەو
رەبکات بۆ لای قورەیش ئەوا نادریتهو بە محەممەد.

پاشان پیغمبەر ﷺ (علی) بانگ کرد بۆ ئەوێ پەیمانەکە بنوسیت .
پی ئی فەرموو بنووسە: (بسم الله الرحمن الرحيم).

(سهیل) وتی: ئیمە نازانین مانای (رحمن) چیە ، بنوسە (باسمك اللهم) .
پیغمبەر ﷺ فەرمووی بە (علی): بنوسە (باسمك اللهم) .

پاشان علی نووسی: لەسەر ئەم پەیمانە محەممەدی پیغمبەری خوا
رێکەوت لەگەڵ (سهیل)دا.

(سهیل) وتی: ئەگەر باوەڕمان وابوێ کە تۆ پیغمبەری خوات ، رێگەمان
ئێ دەدەگرتی بۆ چوونە ناو بەیتەوێ شەڕمان لەگەڵدا نەدەکردیت ، بنووسە
(موحەممەد)ی کۆری (عبدالله).

پیغمبەری خوا ﷺ فەرمووی: با ئێوێش بەدرۆم بخەنەوێ من هەر
پیغمبەری خوام . بەلام فەرمانی فەرموو بە (علی) کە بنوسیت (موحەممەد)ی
کۆری (عبدالله) و وشەی (رسول الله) بکوژنیتەو ، (علی) نەیکوژاندەو ، ئەنجا
پیغمبەر ﷺ بەدەستی خۆی کوژاندیەو.

پاشان پەیمانەکە تەواوکرا کە مۆرکرا خێلی (خزاعه) چوونە ناو هاوپیەیمانی
پیغمبەرەو ﷺ ، لەسەردەمی (عبد المطلب)یشەو هاوپیەیمانی (بنی هاشم) بوون ،
هەرەکو لە سەرەتا ئامارەمان پێکرد ، بۆیە هاتنە ناو ئەم هاوپیەیمانیتییە ، ئەمەش
درێژپێدانی ئەو پەیمانە کۆنە بوو، خێلی (بنوبکر)یش چوونە هاوپیەیمانی
قورەیشەو.

گېرانه‌وه‌ی (ابی جندل)

له‌کاتی نویسنی نوسراوه‌که‌دا (ابوجندل) ی کورپی (سهیل) به‌کوت و زنجیره‌که‌یه‌وه خوی کرد به‌ناو موسولماناندا ، له‌بشی خوارووی مه‌که‌وه درچوو بوو پای کردبوو هه‌تا مه‌دینه نه‌وستابوو ، (سهیل) که (ابوجندل) ی بینی ، وتی به پیغه‌مبەر ﷺ ئەمه یه‌که‌م که‌س ده‌بیئت که‌داوای ده‌که‌مه‌وه به‌پیئی په‌یمان‌که‌ه. پیغه‌مبەریش ﷺ فرمووی: هیشتا ته‌واومان نه‌کردوه. (سهیل) وتی: وه‌للاهی هه‌رگیز دادبینیت له‌لا ناکه‌م ، پیغه‌مبەر ﷺ فرمووی: مؤله‌تم بده‌ری بابیته ناومان‌وه. (سهیل) وتی: وه‌للاهی ریڼگی ناده‌م بیته ناوتانه‌وه. فرمووی: داوات لی ده‌که‌م به‌مانده‌ره‌وه. وتی: شتی‌وا ناکه‌م

ئهنجا (سهیل) شه‌پازله‌یه‌کی کیشتا به‌ده‌م و چاوی (ابا جندل) دا ، به‌روکی گرت و به‌دوای خویدا رایکیشتا تا بیباته‌وه بۆلای موشریکان ، (ابو جندل) به‌ده‌نگی به‌رز هاواری کرد: ئه‌ری موسولمانینه ئیوه رازین من بگپریمه‌وه بۆ ناو موشریکان و له‌ ئاینه‌که‌م وهرمگپرته‌وه؟! پیغه‌مبهری خوا ﷺ هه‌ستاو فرمووی: (ابا جندل) ئارام بگره‌و چاوه‌روانی پاداشتی خوا به ، خوا یاریت ، خوای گه‌وره چاره‌سهریک بۆ تۆو هاوړیکانت ده‌دۆزیته‌وه . ئیمه تازه به‌لین و په‌یمانمان به‌ستوه له‌گه‌ل ئەواندا په‌یمانی ئاشت بوونه‌وه‌مان به‌ستوه ، ئیمه ئه‌و واده‌یه‌مان پیداون ، نه‌وانیش به‌لینیان به‌ئیمه داوه ، نابیت په‌یمان‌شکینیان له‌گه‌ل‌دا بکه‌ین.

(عمر) هه‌ستایه سه‌رپی و به‌پال (ابی جندل) هوه ده‌رۆیشت و پیی ده‌وت: (ابو جندل) ئارام بگره ، ئەوانه موشریکن، خوینیان وه‌ک خوینی سه‌گ وایه. کلکی شمشیره‌که‌ی لی نزیک کرده‌وه ، (عمر) ده‌لیت: ئاواتم ده‌خواست شمشیره‌که‌ی منی بفرا‌ندایه‌و بیدایه له‌ملی باوکی ، (ابوجندل) به‌زه‌یی به‌باوکیدا هاته‌وه ، ئه‌و ئاواته‌ی (عمر) یش نه‌هاته دی.

قوربانی کردن و سهرتاشین بۆ خوگردنه‌وه له‌ عومره

که پیغه‌مبەر ﷺ له‌ نویسنی په‌یمان‌که‌ به‌وه فرمووی: هه‌ستن ، قوربانی بکه‌ن . دوای سی جار دووباره کردنه‌وش هه‌ر هه‌لنه‌ستان ، که که‌س هه‌لنه‌ستا ئەنجا ته‌شریفی چوووه ژووره‌وه بۆ لای (ام سلمه) باسه‌که‌ی بۆ گپراییه‌وه که خه‌لک چیده‌که‌ن ، (ام سلمه) فرمووی: پیغه‌مبهری خوا ئەگه‌ر تۆ ئەوه‌ت پیی خوشه ، هه‌سته بچۆ دره‌وه ، له‌گه‌ل که‌سدا قسه‌ مه‌که‌ تا قوربانیه‌که‌ی خۆت سه‌رده‌بریت ،

نهجا بانگ بکه با سهرت بۆ چاک بکهن . پیغمبهری خوا ﷺ ته شریفی ههستاو
چوو ههروه قسه ی لهگهل که سدا نهکرد تا ئه و کاره ی کرد ، قوربانیه که ی سهربری
و سهرتاشه که ی بانگ کرد سهری تاشی ، که موسولمانه کان ئه و یان بینی هه موویان
ههستان قوربانیان کردو دهستیان کرد به تاشینی سهری یه کتری ، خهریکبوو له
خه و په ژاره دا یه کتری خویناوی بکهن ، وشتر و مانگای هه و ساله یان سهربری ،
پیغمبهر ﷺ وشتریک ی سهربری کاتی خو ی می (ابا جهل) بوو لوته وانه یه کی زیوی
له لوتدا بوو ، بۆ ئه و ی رقی موشریکه کان ههستیئیت ، نهجا پیغمبهری خوا ﷺ
سی جار دوعای خیری کرد بۆ ئه وانه ی سهریان تاشی و یه کجاریش بۆ ئه وانه ی
کورتیان کرده و ، ههر له و سه فهرده دا بوو خوای گه وره نایه تی سه باره ت به (کعب) ی
کوپی (عجره) ناره خواره و که تایبه ته به فیده ی نازار (آذی)، بۆ ئه و که سانه ی
به هو ی (پۆژوو) یان (سه ده قه) یان (نسک) سهریان تاشی .

نه گیرانه و ی ژنانه ی ئیماندار ی کوچکه ر

پاشان چه ند ژنیکی ئیماندار هاتن بۆ خزمه ت پیغمبهر ﷺ و که سوکار یان
له سهر ده قی په یمانه که هاتن به دوایاندا تابیانده نه و ، پیغمبهری خوا ﷺ رازی
نه بوو ، به به لگه ی بوونی وشه یه که له په یماننامه که دا نوسرابوو ده لیئت:
(به مر جیک ههر پیاویکی ئیمه هات بۆلای تو ، با له سهر ناینه که ی تۆش بیت
ده بیت بۆمان بگیریته وه)^۱. بۆیه راسته وخۆ ژنان نه که و تنه به رده قی
ریکه و تننامه که . نایه تیش له باره یانه وه هاته خواره و ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ
الْمُؤْمِنَاتُ مِهَاجِرَاتٍ فَاْتَحِرُوهُنَّ﴾ تاگه یشته نایه تی ﴿بِعَصَمِ الْكَوَافِرِ﴾ ، نهجا
پیغمبهری خوا ﷺ ئه و ژنانه ی تاقیکرده وه تابزانیئت ئیماندارن یان نه ، به م
نایه ته ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يَبَیْعُكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا﴾ ... هتد.
ههر ژنیک دانی بنایه به م مهر جانه دا ، پیغمبهر ﷺ پینی ده فهرموو: ئه و به یعه تم
پیدا یئت. پاشان نه یده گیرانه وه بۆ موشریکان . به وجۆره پیاوه موسولمانه کان ژنه
کافره کانی خو یان ته لا قدا ، له و پۆژه دا (عمر) دووژنی هه بوو موشریک بوون
ههر دووکیانی ته لا قدا ، (معاویه) یه کیکیانی خواست و ، ئه ویشیان شووی کرد به
(صفوان) ی کوپی (أمیه).

^۱ / صحیح البخاری ۲۸۰/۱

چى لە بەندەكانى پەيماننامەكە ھاتە كايەوہ

ئەمە برىتى بوو لە پەيمانى خودەيبىيە ، بە ليكدانەوہى بەندەكانى و ورد كرنەوہى پيشينەى ئەو پەيمانە فەتھىكى گەرە دەردەكەوئىت بۇ موسولمانەكان ، چونكە پيشتر قورەيشىيەكان دانايان نەدەنا بە موسولمانەكاندا ، بەلكو ئامانجيان پيشە كيش كردنى موسولمانەكان بوو ، چاوەروان بوون پوژىك لە پوژان كوئايى تەمەنيان بيبينو ، بە ھەموو توانايەكەوہ ھەولياندەدا بانگەوازي ئىسلام شكست پى بھينو لەخەلكى دوربخەنەوہ بەو سيفەتەى كە خوئيان بەنوئەنەرى سەرمەشقەيتى ئايينى و تەختى دونيايى لەدورگەى عەرەبدا ، تەنھا بادانەوہيەكيش بەلاى ئاشتەبوونەوہدا ماناى دانپيانان دەگەينئىت بەموسولمانەكانداو ، ئەومانايە دەبەخشىت كە قورەيش ناتوانىت بەرەنگارى موسولمانەكان بكات ، پاشان بەندى سىيەمى پەيماننامەكە ئەو دەگەينئىت كە قورەيش سەر دەستەيتى دونيايى و دەستەلاتە ئايينەكەى لەبىر چووەو جگە لە بەرژەوہندى خوئى ھىچى ترى مەبەست نى ، خو ئەگەر خەلكانى ترو پاشماوہى خەلكى دورگەى عەرەبى ھەموويان موسولمان بىن قورەيش بەلايەوہ گرنگ نى ، بەھىچ جوړىك خوئى لەوہ ناگەينئىت . ئايا ئەمە شكستىكى تەواو نى بۇ قورەيش؟ سەرکەوتنىكى گەرەو پوون نى بۇ موسولمانەكانىش؟ ئەو جەنگە خوئناويانەى لەنيوان موسولمانان و بىباوەراندە پوويان داوۆ- سەبارەت بە موسولمانەكان - ئامانچ تيايدا مال تالان كردن و مروؤ كوشتنو خەلك لەناو بردن نەبوو ، يان بۇ زور بۇ ھىنانى دوژمن نەبوو تا موسولمان بىيت ، بەلكو مەبەست لەو جەنگانە برىتى بوو لە داينىكردى ئازادى تەواو بۇ خەلك لە ھەلبژاردنى بىروباوەرو ئايندا ﴿ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ ﴾ واتە: كى باوەر دەھىنئىت با باوەر بھينئىت و كى نايەوئىت با كافر بىت . بۇ ئەوہى ھىچ ھىزىك نەكەوئىتە نيوان ئەوان و بىروباوەرەكەيانەوہ ، ئەو ئامانجەش بەھەموو پىداويستىيەكانەوہ ھاتەدى و بەرئىگەيەكيش كە ھەرگىز ناكريت لە رىگەى شەرو شوپەرەو ئەو سەرکەوتنە گەرەيە توۆمار بكريت موسولمانەكانىش بە داين كردنى ئەو ئازادىيە سەرکەوتنى گەرەيان لەبوارى بانگەوازدا بەدەست ھىنا ، لەكاتىكدا پيش وەستانى شەر ژمارەى موسولمانەكان نەدەگەيشتە سى ھەزار كەس ، كەچى لە ماوہى دوو سالدە لەو كاتەدا كە فەتھى مەككە كرا ژمارەى موسولمانەكان دە ھەزار كەس بوون .

بهندی دووه می په یمان نامه که ش بریتی بوو له به شی دووه می نه و فتحه
 گوره یه، خوی گوره فره موی: ﴿وَهُمْ بَدَأُوا كُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ دهرچوونی مفره زه ی
 موسولمانه کانیش بو به ناگا هیئانه وهی قورپه ییش بوو له مله ویری و دژایه تی کردنی
 ئایینی خوداو نا کامی خراپی نه و پرېان زیان ، موسولمانه کانیش هه ولیانده دا وه کو
 یه کن بن ، همریه که یان به پیی تواناو لیها تنی خوی کاربکات چونکه پرېکه وتن له سره
 وه ستانی جهنگ بوماوه ی ده سال سنوور دانانیکه بو نه و سره سه ختی و سنوور
 شکینی و به لگه یه له سره شکست هیئانی نه و لایه نه ی شهر ی ده ستپیکرد.

خو نه وه بهندی یه که میش سنوور دانانه بو پرېکه گرتنی قورپه ییش له چوونه
 ناو (بیت الحرام) . نه و ده شکستیکی تر بوو بو قورپه ییش ، له په یمانه که دا شتیکی
 تیدا نه بوو ناوی دلی قورپه ییش بدا جگه له وهی که سرکه وتوو بوو له وه دا که
 نه یه یشت موسولمانه کان بو نه و ساله برونه (بیت الحرام) وه.

قورپیش نه و سی که لینه ی دا به ده سته وه بو موسولمانه کان و له به رابه ریدا
 یه که که لین ی ده سته کوت ، نه و ییش خالی که له بهندی چواره مدا هاتوو و زور بی
 نرخه و به هایه کی وای نه و زیانیکی نه و تو ی به موسولمانان نه ده گه یاند ، دیاره که
 موسولمان مادامیکی به موسولمانه تی مابیته وه هرگیز له خوداو پیغه مبه ره که ی
 راناکات و ، له شاری ئیسلامه تی هه لئایه ت ، له کاتی که راده کات که به نه یی یان
 ناشرکا هه لگه رابیته وه له ئیسلام ، خو نه گهر هه لگه رابیته وه نه وه موسولمانان
 پیوستیان پیی نه ، جیابوونه وه شی له کو مه لگای ئیسلامی با شتره له مانه وه ی
 تیایدا ، نه مه ش نه و خاله بوو پیغه مبه ر ﷺ نامارهی بو کرد به فره موده ی:
 هرکه سی که له ئیمه براته لای نه و ان خوا له وه ولاتری ببات^۱. نه و که سه ش خه لکی
 مه که یه و موسولمان ده بی ت با نه شتوانیت په نا به نی ت بو شاری مه دینه . خو
 زه وی خوا به رفراوانه ، ئایا خاکی حبه شه به رفراوان نه بوو بو موسولمانه کان له و
 کاته شدا که حبه شیه کان هیچیان له ئیسلام نه ده زانی؟ نه مه نه و فره مایشته بوو که
 پیغه مبه ر ﷺ نامارهی پیدا: هرکه سی که ش لای نه وانه وه بی ت بولای ئیمه نه وه خوا
 دهروی ئی ده کاته وه^۲.

۱ / صحیح مسلم (باب صلح الحديبية) ۱۰۵/۲.

۲ / هه مان سه رچاوه.

وهرگرتنه وهی نو موسولمانه کان نه گهر بهر واته سهروره یه کی تیدا بیت بو
 قورپه ییش ، به لام له ناخدا به لگه یه له سهر بیزاریی و سارد بوونه وه و وهرهس بوونی
 قورپه ییش و ترسی زوریان له و قهواره بته رستییه ی هه یانبوو ، ههره کو ههستیان
 به وه کرد بیت که خه ریکه ده که ونه لیواری ههره سیکی چاوه پروانکراو ، پیو یسته
 خو یانی ئی لادهن. له و لاشه وه ریگه دانی پیغه مبه ر ۛ به وهره گرتنه وهی نو
 موسولمانه کان به لگه یه له سهر نه وهی ده یه ویت جیگه پیی خو ی زیاتر قایم بکات و
 متمانهی ته وای به خو ی هه یه و له و جو ره مه رجان ه ناتر سیّت.

خه مدا گرتنی موسولمانه کان و گف تو گو ی (عمر) له گه ل پیغه مبه ردا ۛ

ئه مه کر وکی راسته قینه ی بهنده کانی شهر وه ستانه ، به لام دوو دیارده هه بوون
 ، بوونه هو ی خه م و په ژاره یه کی زور بو موسولمانه کان ، یه که میان: پیغه مبه ر ۛ
 فهرمووی : ئیمه ده پوینه (بیت) و ته وافی تیدا ده که یین . ئه ی بوچی ئیستا
 ده گه پرتنه وه ته و افیش ناکات؟ دوو میان: ئه ی پیغه مبه ری خوا یه ۛ و له سهر راستیه
 ، خوا ی گه و ره ش به ئینی سهر خستنی ئاینه که ی داوه ، ئه ی بوچی فشاره کانی
 قورپه ییشی قبول کردو ، موسولمانه کانیشی ملکه چی خاله کانی قورپه ییش کرد؟
 ئه م دوو دیارده یه گومان و دله راو کییان له دلی موسولمانه کاندایه ییدا کرد.
 ههستی ئیماندارانی پی بریندار بوو ، به شیوه یه ک خه می دوا پوژی په یمان نامه که
 موسولمانه کانی داگرت. له وانه یه له هه موویان غه م بارتر (عمر) ی کوپی (خطاب)
 بوو بیت ، نه وه بوو ها ته خزه مت پیغه مبه ر ۛ وتی: پیغه مبه ری خوا ، ئایا ئیمه
 له سهر راستی نین و نه وانیش له سهر نا هه ق؟ فهرمووی: به ئی. وتی: ئایا
 کو ژرا وه کانی ئیمه له به هه شتدا نین و هی نه وانیش له دۆزه خدا؟ فهرمووی: به ئی.
 وتی: که واته ئیتر بوچی ملکه چی له ئایینی خو ماندا بکه یین؟ بوچی بگه پرتنه وه که
 هیشتا خودا حوکه می نیوانمانی نه کردو وه؟ فهرمووی: کوپی (خطاب) من
 پیغه مبه ری خودام و سه ریچی فرمانه کانی خوانا که م ، خوا ی گه و ره پشتیوانیم
 ده کات و ، هه رگیز ده سته بر دارم ناییت . وتی: ئه ی به ریزت نه ته فهرموو که ئیمه
 ده پوینه (بیت) وه و ته و افیشی به ده و ردا ده که یین؟ فهرمووی: به ئی، به لام ئایا من
 پیم وتیت که نه مسال ئه پوینه به یته وه؟ عومهر وتی: نه خیر. فهرمووی: دلنیا به
 دیته وه (بیت) و ته و افیشی به ده و ردا ده که ییت.

پاشان (عمر) ههستاو چوو بۆلای (ابوبکر) ، هه رچی وتبوو به پیغه مبهی
 ﷺ بهویشی وت ، (ابوبکر) یش هه مان وه لآمی پیغه مبهی دایه وه ، ئەمه یشی بۆ
 زیاد کرد: ئەی (عومەر) دهست بگره به چمکی کراسه که یه وه تا ده مریت ، وه لآهی
 پیغه مبهی ﷺ له سه ره قو راستیه .

پاشان ئایهت ها ته خواره وه ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا﴾ واته: به راستی ئیمه
 فه تخیکی گه ره و پوونمان بۆ تو ئەنجامدا. ئەنجا پیغه مبهی ﷺ ناردی به شوین
 (عومەر) داو ئایه ته کانی بۆ خوینده وه. وتی: پیغه مبهی خوا به راستی ئەوه فه تچه؟
 فه رموی: به ئی. دلی ئارام بوه وه و گه رایه وه.

پاشان (عمر) له هه لچوونه که ی خوی په شیمان بووه. جا ده لیت: چه ندین
 کارم کرد بۆ سه رینه وه ی ئەو کارم ، به رده وام خیرم ده کردو پۆژووم ده گرتو نوێژم
 ده کردو به ندهم ئازاد ده کرد له پای ئەو کاردا که لیم وه شایه وه و له ترسی ئەو
 قسانه دا کردبووم ، تا ئاواتم خواست خیری به دوا وه بیّت.^۱

چاره سه ربوونی قه یرانی ژێرده سته کان

که پیغه مبهی خوا ﷺ گه رایه وه بۆ مه دینه و ، سه قامگیر بوو تیایدا ،
 پیاویکی موسو لمان له وانه ی که له مه که ده ئازارده دران هه لها ت بۆ مه دینه ،
 ئەو یش (ابو بصیر) ی خیلای (سیف) ی هاوپه یمانی قو ره یش بوو ، مو شریکان
 دوو پیاویان نارد به شوینیدا بۆ لای پیغه مبهی ﷺ و پتیان وت: که له سه ره یمانه که
 ها تووین به مانده یته وه ، پیغه مبهی خوا ﷺ (ابو بصیر) ی پیدانه وه ، دوو پیا وه که
 (ابو بصیر) یان بردو گه رانه وه تا گه یشتنه (ذی الحلیفه) ، له وی دابه زین بۆ
 حه وانه وه و خورما خواردن ، (ابو بصیر) به یه کیکیانی وت: وه لآهی سه یر ئەکه م
 شمشیره که ت زۆر چاکه ، ئەوی تریان له کیلانه که ده ری هیناو ، وتی: به ئی زۆر
 چاکه ، من چه ند جارێک تا قیم کردۆته وه. (ابو بصیر) وتی: ئاده ی پیشانم ده
 با سه یریکی بکه م. کابرای پی خسته ژێرو به شمشیره که کوشتی. ئەوی تریشیان
 رایکردو گه رایه وه بۆ مه دینه ، به را کردن خوی کرد به ناو مرگه وتدا ، که پیغه مبهی

^۱ بۆ درۆزی ئەم با سه به رانه . فتح الباری ۴/۴۳۹ تا ۴۵۸ ، صحیح البخاری ۳۷۸/۱ ، ۳۷۹ ، ۳۸۰ ، ۳۸۱ ، ۳۹۸/۲ ، ۴۰۰ ، ۷۱۷ ، صحیح مسلم ۱۰۴/۲ ، ۱۰۵ ، ۱۰۶ ، ابن هشام ۳۸۰/۲ تا ۳۲۲ ، زاد المعاد ۱۲۲/۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ ، ۱۲۶ ، ۱۲۷ ، مختصر سیره الرسول ﷺ شیخ عبده لئای نه جدی ل ۲۰۷ ، تا ۳۰۵ ، تاریخ عمر بن الخطاب ، نویسنی (ابن الجوزی) ، ۳۹ ، ۴۰ ل.

ﷺ له دورره بینی فرمووی: نهو کابرایه شتیکی ئی بهسر هاتوه. که گه یشته لای پیغه مبهتر ﷺ وتی: هارپیکه می کوشت ، منیش نه کوژیم. نه نجا (ابو بصیر) پهیداوو وتی: پیغه مبهتری خوا ، ئیدی خوا ئیمه ی لهسر نه ستوی تودا لابرده ، نهوه ئیمهت گیرایه وه بۆ لایان و خوی گه وره له دهستیان پزگاری کردم. پیغه مبهتری خوا ﷺ فرمووی: دایک پۆله پۆی بۆ بکات ، نه م پیاوه که سیکی تری له گه لدا بیت شهر هه ئه گه رسی نیت. که (ابو بصیر) گوئی له م قسه یه بوو تیگه یشت که دهیداته وه دهست مه که یه کان ، بۆیه له وی دهرچوو تاگه یشته (سیف البحر). له ولشه وه (ابو جندل) ی کوپی (سهیل) له دهست موشریکه کان هه لبات و په یوهندی کرد به (ابو بصیر) وه ، وای لیبات هه که سیک له ناو قوره یشتا موسولمان بوایه خوی ده گه یانده (ابو بصیر) ، تا گروپنکیان ئی دروست بوو ، هه ر بیان بیستایه کاروانیکی قوره یشت به ره و شام به ریویه نه مان ریگه یان پی دهرگرت و دهیانکوشتن و مال و سامانه که یان به تالانی دهربرد ، قوره یشت به ناچاری خه لکیان نارد بۆ لای پیغه مبهتر ﷺ و تکای خزمانه یان ئی کرد که نه وانه به یینیت وه ژیر پکیفی خوی و هه ر که سیک په یوهندی پیا نه وه کرد نه گه ریته وه ژیا نی سه لامهت ده بیت. ئیتر پیغه مبهتر ﷺ ناردی به دوا یاندا و هه مو یان گه رانه وه بۆ مه دینه.

موسولمان بوونی پالنه وانه کانی قوره یشت

له سه ره تا کانی سالی (۷) ی کوچیدا پاش نه م شهر وه ستانه (عمرو) ی کوپی (عاص) و (خالد) ی کوپی (ولید) و (عثمان) ی کوپی (طلحه) موسولمان بوون ، که هاتنه خزمهت پیغه مبهتر ﷺ فرمووی : نهوه مه که یه جگه رگۆشه کانی خوی خسته بهردهستان.^۲

^۱ هه مان سه رچاوه ی پینشو.
^۲ / پاو بۆچوونی جیاواز هه به له سه ر سالی موسولمان بوونی نهو هاره لانه. زۆری نه ی سه رچاوه کانی تایبهت به ناوی که سیقیه کان نه لێن سالی هه شتمه ، به لام به سه رهاتی موسولمان بوونی (عمرو) ی کوپی (عاص) لای نه جاشی دیاره و نه زانریت، (خالد) و (طلحه) ش کاتیک موسولمان بوون که (عمرو) له حه به شه گه رایه وه دوا ی نهو گه رانه وه به که و ته ری به ره و مه دینه و نه مان له ریگه دا بی نییان و، هه رسیکیان چونه خزمهت پیغه مبهتر ﷺ موسولمان بوون ، نه وه ش نهو مانایه نه گه یینیت که له سه ره تا کانی سالی (۷) ی کوچیدا موسولمان بوون . (والله اعلم).

قۇئاغى دوووم

هەنگاويكى نوئ

پەيمانى خودەيىبە لەسەرەتادا ھەنگاويكى نوێ بوو لەژيانى ئىسلامەتى و موسولمانەكاندا ، قورەيش كە بەھيژتريں دەسلەت و سەرەختريں دوزمنى ئىسلام بوو ، بە پاشەكشە كردنى ئەو ھيژە گەورەيە لە مەيدانى شەرو ناميز گرتنەوہى بۆ ھيمنى و ئاشتى ، بەھيژتريں بال لە ھەر سى بالى ئەحزاب تىكشكا - (قورەيش) و (غطفان) و (جولەكە) - كە قورەيش نوينەرى بتيەستان بوو ، توندوتيزى بتيەستانى پى كەم بووہ لە دورگەى عەرەبيدا و رەيان رووخا ، بۆيە دواى ئەو پەيمانە نابيين (غطفان) شەرفروشى بكات ، ئەوہى ھەبوو تەنھا لەلايەنى جولەكەى خەيبەرەوہ دەكرا.

جولەكەش لەدواى دەرکردنيان لە(يثرى) خەيبەريان كرده ھەشارگەى فيل و تەلەكە و پيلانگيرى ، شەيتانەكانيان لەو قەلەيدا زاووزيان دەكردو ئاگرى شەريان ھەلدەگيرساندو عەرەبە دەشتەكەكانى دەورى مەدينەيان لە پيغەمبەرى خوا ﷺ ھەلدەگيرايەوہ بەنيازى لەناوبردنى پيغەمبەر ﷺ و موسولمانەكان بوون ، يان ھيچ نەبيت زيانكى گەورەيان پى بگەيژن ، لەبەرئەوہ يەكەم ھەنگاويكى يەكلاكەرەوہ كە پيغەمبەر ﷺ بردىە پيشەوہ ، برىتى بوو لە ئەنجامدانى شەرىكى يەكلاكەرەوہ دژ بە ئەو ھەشارگەى پيلان و ئاشووبگيرىە.

ئەم قوناغى شەپوستان و پەيمان بەستەنش دەرەفەتيكى باشى دا بە موسولمانەكان ، بۆ بلاو كردنەوہ و گەياندنى بانگەوازى ئىسلامى ، بۆيە چالاكى موسولمانەكانيش دوو ئەوہندە زيادى كرد ، چالاكىەكانيشيان لەم پووەوہ زياتر خستە سەرلايەنى سەربازى ، بۆيە ئەم قوناغە دەكەين بە دوو بەشەوہ:

١. چالاكى لەبوارى بانگەوازا ، يان نامە نوسين بۆ پاشا و ميرەكان.

٢. چالاكى سەربازى.

پيش ئەوہى باسى چالاكىە سەبازىيەكان بكەين لەم قوناغەدا ، دەچينە سەر باسى نامە نوسين بۆ پاشا و ميرەكان ، چونكە بانگەوازى ئىسلامى لە پيشترە ، بگرە ئەمە ئەو مەبەست و ئامانجەيە كە موسولمانەكان لەپيناويدا توشى ئەو ھەموو ئازار و چەرمەسەريە بوون.

نامه نووسين بۇ پادشاو ميرهكان

لهكۆتاييهكانى سالى شەشەمدا كاتىك پىغەمبەر ﷺ له حودەيبىيە گەرايهوه
نامەى نوسى بۇ پاشاكان و تيايدا بانگى كردن بۇ ئىسلامەتى.

كه ويستى نامه بنوسيت بۇ ئەو پاشايانە عەرزى كرا:

هەر نامهيهك مۆرى لەسەر ئەبىت ئەوان وەرى ناگرن ، بۆيه پىغەمبەر ﷺ
موسئيلهيهكى زيوى له دەست كردو ئەم نەخشەى لەسەر هەلکەند : (مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ
اللّٰهِ) ، نەخشەكەش سى دىر بوو ، (محمد) يەك دىر ، (رسول) يەك دىر ، (اللّٰه)
يەك دىر ، بەم شىوويه : (مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللّٰهِ) .^۱

لەنيو هاوولەكانيدا چەند كەسيكى شارەزاو ورياي هەلبژارد بۇ ناردنى
نامهكانو ، ناردنى بۆلای پاشاكانى دونيا ، عەلامە شىخ (المنصور فورى) لەسەر
ئەويه كه پىغەمبەر ﷺ ئەو نىراوانەى لەسەرەتاي مانگى (موحەرەمى سالى
حەوتەمى كۆچى) دا ناردووه پيش دەرچوونى بۇ خەيبەر بەچەند پوژىك^۲. ئەمەش
دەقى ئەو نامانەو ئاكامەكانيشيانە.

۱- نامه بۇ (نەجاشى) پادشاى حەبەشە

نەجاشى ناوى (اصحمه)ى كوپى (ابجر) بوو ، پىغەمبەر ﷺ بە(عمرو)ى كوپى
(امية)ى (ضميرى)دا نامهيهكى له(كۆتايى سالى شەشەم) يان (موحەرەمى سالى
حەوتەمى كۆچى)دا بۇ نووسى. (طبرى) دەقى نامهكەى باسكردووه ، بەلام سەير
كردنىكى وردى نامهكه دەرەكهوئىت كهئەوه دەقى ئەو نامهيه نيه كه لەدواى سولحى
حودەيبىيە نووسيوويهتى، پىدەچىت ئەو نامهيه بىت كه به (جعفر)دا ناردويهتى ئەو
كاتەى خوى و هاوولەكانى كۆچيان كرد بەرو حەبەشە له سەرەمى مەككەدا ، چونكه
لهكۆتايى نامهكهدا باسى ئەو كۆچەرانهى بەم دستەواژيه كردووه : (ئەوا (جعفر)ى
نامۆزامو چەند كەسيكى ترم له موسولمانان نارد بۆ لاتان ، ئەگەر هاقتە لات دالدىيان
بدەو ئازاريان مەدە) . (بيهقى)يش له (ابن اسحاق)وه باسى دەقى نامهيهك دەكات كه
پىغەمبەر ﷺ بۇ (نەجاشى) نووسيووه دەلئىت : (ئەمە نامهيهكه له موحەمەدى
پىغەمبەرەوه بۇ نەجاشى (اصحم) گەورەى حەبەشە، سلاو لەو كەسەى شوئىنى
هيدايت دەكهوئىت، باوەر بهئىنه بەخواو پىغەمبەرەكەى ، شايهتومان بهئىنه كهخودا

۱ / صحيح البخاري ۸۷۲/۲ ، ۸۷۳ .

۲ / رحمة للعالمين ۱/۱۷۱ .

یه که و هاوہلی نیه ، نه هاوپی میه و نه پۆله ، ههروه ها شایهتی بده که موحه ممه د بهنده و پیغه مبهری خوایه ، به بانگه وازی نیسلام بانگت دهکم ، من پیغه مبهری خودام موسولمان به سهلامهت ده بیت ، ﴿ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴾ خو ئه گهر ملکه چ نه که بیت ئه و گونا می هه موو نه سرانیه کانی گه له کهت له ئه ستوی تودایه .

تویژه ری پایه بهرز دکتور (حمیدالله باریس) دهقی نوسراویکی هیناوه ، که پیش ماوه یه که دهستی کهوتوه - ههروه کو (ابن قیم) یش هیناویه تی به جیاوازی ته نها یه که وشه - دکتور ئه رکی زوری کی شاوه تاگه یشتوه بهی ئه نجامه و سوودی له داهینانه نویه کانیش وهرگرتوه ، وینه ی نامه کهشی له کتیبه کهیدا هیناوه بهم شیوه یه :

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

له موحه ممه دی پیغه مبهری خواوه بو نه جاشی گهری حه به شه ، سلو لهو که سه ی شوینی هیدایهت کهوتوه ، پاشان: سوپاسگوزاری خودا دهکم ، ئه و خوایه ی که (مَلِكٌ) و (قُدُّوسٌ) و (مُؤْمِنٌ) و (مُهِّمٌ) ده . ههچ هاوہلی نیه ، شایه تی ده له م که (عیسا) ی کوپی (مریم) (روح) و (کلمه) ی خوایه و به خشیوییه تی به (مریم) ی پاکداوینی ره وشت بهرزو دووگیان به (عیسی) ، ههروه کو ئاده می به دی هیئا ، من ئه م بانگه وازه دهکم بۆلای یه کتایی خودا و سووربوون له سهر گوپرایه لی کردنی ، داوات لیده کهم شوینم بکه وه ، باوه پ بهینه بهی په یامه ی بۆ من هاتوه ، من پیغه مبهری خوا م ، ئه وه من خوت و سه ر یازه کانت بانگ دهکم بۆلای خوا ، من په یامه کهم گه یاندو ئاموزگاریم کرد ، مۆچاریم قه بول بکه ، سلو لهو که سه ی شوینی هیدایهت ده کهوینت^۱.

دکتوری ریژدار جهخت ده کاته وه که ئه مه دهقی ئه و نوسراوه یه پیغه مبه ر ﴿ بۆ نه جاشی نووسیوه له پاش سولخی حوده یبیه ، دهقه کهش پاش لیوردبوونه وه گومانی تیدانیه که به لگه یه ، به لأم به لگه یه که نیه له سهر ئه وه ی ئه و نوسراوه دوا ی سولخی حوده یبیه نوسرا بیت ، ئه وه ش که (بیهقی) له (ابن اسحاق) وه هیناویه تی له و نوسینانه ده چیت که پیغه مبه ر ﴿ نووسیویه تی بۆ پادشاو میره نه سرانیه کان له دوا ی

^۱ / پروانه کتیبی (رسول اکرم کی سیاسی زندگی) به زمانی (شوروق) . ل ۱۰۸ ، ۱۰۹ ، ۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ . له (زاد المعاد) ییشدا هاتوه ده که ده لیت: (اسلم انت بدل والاسلام علی من اتبع الهدی) پروانه (زاد المعاد) ۶۰/۳ .

خودبیه‌وهو ئهم نایه‌ته‌ی تێدایه ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ﴾ هه‌روه‌ها نه‌ریتی وابوو که له‌و نووسراوانه‌دا ناوی (اصحمه) به‌راشکاوی به‌یئیت، سه‌باره‌ت به‌و ده‌قه‌ش دکتۆر (حمیدالله) هیناویه‌تی، پیم وایه ده‌قی ئهو نووسراوه‌ بی‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ پاش مردنی (اصحمه) نویسیویه‌تی بۆ جینشینه‌که‌ی، ئه‌مه‌ش هۆی سه‌ره‌کی نه‌نووسینی ناوه‌که‌ی (اصحمه)یه. ئهم شیوه‌ ریزکردنه‌ش لای من به‌لگه‌یه‌کی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ی له‌سه‌رنیه‌ جگه‌ له‌و شایه‌تیه‌ ناوه‌کیانه‌ی مانای ده‌قی نووسراوه‌کان ده‌یدات به‌ده‌سته‌وه. سه‌یر ئه‌وه‌یه دکتۆر (حمیدالله) جه‌خت ده‌کات له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی گوایه‌ ئهو ده‌قه‌ی (بی‌هقی) هیناویه‌تی له (ابن عباس)ه‌وه، ده‌قی ئهو نامه‌یه‌یه که پیغه‌مبه‌ر ﷺ دوا‌ی مردنی (اصحمه) نویسیویه‌تی بۆ جینشینه‌که‌ی، له‌کاتی‌کدا که ناوی (اصحمه) به‌پروونی له‌ده‌قی نامه‌که‌دا هاتووه (والعلم عند الله)^١. که (عمرو)ی کو‌ری (امیه)ی (ضم‌ری) نامه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ی دایه ده‌ست نه‌جاشی، لیبی وهرگرتو خستیه‌ سه‌ر چاوانی و له‌سه‌ر ته‌خت هاته‌ خواره‌وه بۆ سه‌ر زه‌ویه‌که، له‌سه‌ر ده‌ستی (جعفر)ی کو‌ری (ابو طالب)دا موسو‌لمان بوو، به‌و بۆنه‌یه‌وه نامه‌ی نویسی بۆ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ئه‌مه‌ش ده‌قه‌که‌یه‌تی:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

بۆ پیغه‌مبه‌ری خوا، له‌ نه‌جاشی (اصحمه)ه‌وه سلا‌وو په‌حمه‌ت و به‌ره‌کاتی خوات لێ بی‌ت ئه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا، سلا‌و له‌و خوایه‌ی که هیچ خوایه‌کی تری نیه، پاشان:

ئه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئهو نامه‌یه‌تم پیگه‌یشت که بۆت ناردبووم و باسی (عیسی)ت تیدا کرد بوو، به‌ په‌روه‌ردگاری ئاسمان و زه‌مین، به‌ئه‌ندازه‌ی تاله‌ موویه‌ک باسی (عیسا) جیاوازی نیه له‌وه‌ی تو، ئهو به‌و شیوه‌یه که تو فهرمووته، له‌وه‌ تینگه‌یشتین که بۆت ناردوین، ئیمه‌ش ئاموزاکه‌ت و هاوه‌له‌کانی تو‌مان دا‌لده‌دا و له‌نزیک خۆمانه‌وه‌ نیشته‌جی‌مان کردن، به‌پراستگۆیا‌نه‌و متمانه‌وه‌ شایه‌تی ده‌دم: تو پیغه‌مبه‌ری خوایت، به‌یعه‌تم داوه‌ به‌ئاموزاکه‌ت و له‌سه‌ر ده‌ستی ئه‌ودا خۆم دایه‌ده‌ست په‌روه‌ردگاری جیهانیان.^٢

^١ بۆ ئه‌رزوی ئهم باسانه‌ بڕه‌انه‌ کتێبی دکتۆر (حمیدالله) (رسول لکرم کی سیاسی زینگی) ل ١٠٨، ١١٤، ١١٦، ١٢١، ١٣١

^٢ زاد المعاد ٦١/٣

پیغمبر خا ﷺ داوای کردبوو له نه جاشی که (جعفر) و کوچکه ره کانی
 بو بنیژته وه ، ئه ویش دوو که شتی بو گرتن و له گهل (عمری کوری (امیه)ی
 (ضمری) دا ناردنیه وه ، که گه یشتنه وه مه دینه پیغمبر ﷺ له خه یبه ر بوو.^۱
 نه جاشی له (رهجه بی سالی نوئی کوچه) دا دواى جهنگی (تهبوك) کوچی
 دواىی کرد ، پیغمبر ﷺ خه می بو خواردو نوژیی (غائب)ی بو کرد. که مرد
 پادشایه کی تر هاته جیگای ، پیغمبر ﷺ نامه ی بو ئه ویش نارد به لام نازانریت
 موسولمان بوو یان نه؟^۲

۲- نامه بو (مقوقس)ی پادشای مصر

پیغمبر خا ﷺ نامه ی نووسی بو (جریج)ی کوری (متی)^۳ که
 شوهر ته که ی (مقوقس)ه ، پادشای میسر و ئه سکه ندریه بوو ، به م شیویه:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

له موحه مه دی بهنده ی خوداو پیغمبریه وه بو (مقوقس) گهره ی قیبتیه کان
 ، سلاو لهو که سه ی له سر هیدایه ته، پاشان ، به بانگه وازی ئیسلام بانگت نه که م،
 موسولمان به سه لامه ت ده بیت ، موسولمان به ، خودای گهره دوو جار پاداشتت
 ده داته وه ، خو ئه گهر ملکه چ نه بویت ئه و ئوبالی هه موو قیبتیه کان له گهر دنی تودایه
 ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ
 بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾.^۴

(حاطب)ی کوری (ابی بلتعه)ی هه لبرارد بو گه یاندنی ئه م نامه یه ، که
 (حاطب) چوه لای (مقوقس) پیی وت: پیش تو کابرایه ک له م ولاته دا بانگه شه ی
 خواجه تی ده کرد ، خوا کردنی به په ندی دنیا و ناخیره ت ، توله ی پی سه ندو
 توله شی ئی سه ندنه وه ، توش په ند له وه وه ربگره ، با که س په ند له تو وه رنه گریت.

^۱ / ابن هشام ۲۵۹/۲.

^۲ / لهوانیه ئه مه له وه وه وه رگرایبی که (مسلم) له (انس) وه ریوایه تی کردوه ۹۹/۲.

^۳ / ئه مه له سه ر پاو بوچونی عه لامه (المنصور فوری) له کتییی (رحمة للعالمین) دا ۱/۱۷۸، دکتور (حمیدالله)

ده لیت: ئه و کابرایه ناوی (بنیامین) بووه، بروانه (رسول اکرم کی سیاسی زندگی) ل ۱۴۱.

^۴ / ئه م ده قه (ابن القيم) له (زاد المعاد) دا باسی کردوه ۶۱/۳، ئه ویش دکتور (حمیدالله) باسی کردوه که ئه نه ی ئه و
 کتیبیه یه پووئی کردوه له مه ندیک وشه دا له گهل ئه م ده قه دا جیوازی هیه ، ده قه که ده لیت: (اسلم تسلم یؤتیک الله)
 هه روه ها تیدا ها تووه (ثم القبط) له جیاتی (ثم اهل القبط)، بروانه: (رسول اکرم کی سیاسی زندگی) ل ۱۲۶.

(مقوقس) وتی: ئیمە ئاینی خویمان هەیه ، وازی ئی ناهینین مەگەر بۆ
ئاینیکی لەوە باشتر.

(حاطب) وتی: ئیمە بەبانگەوازی ئیسلام بانگت ئەکەین کە لەجیگەیی
هەموو ئاینەکانی ترە ، پیڤەمبەری خوا ﷺ خەلکی بانگ کرد بۆ ئەم ئاینە قورەیش
لە هەموو کەس توندتر بەرپەرچیان دایەو ، جۆلەکە لە هەموو کەس زیاتر دۆژمنی
بوون ، نەسرانیەکان لە هەموو کەس نزیکتر بوون لییانەو ، سویند دەخۆم کە
مژدەدانی (موسا) بەهاتنی (عیسی) وەك مژدەدانی (عیسی) وەهایە بەهاتنی
(محەمەد). بانگ کردنی تۆ بۆ لای قورئان وەکو بانگکردنی شوینکەوتوانی تەورات
وەهایە بۆ ئینجیل. هەر پیڤەمبەریکیش بەگەلێک گەیشتییت بوو بەمیللەتی ئەو
پیڤەمبەرە ، پیویست بوو کە گوێرایەلی بکەن ، تۆش یەکیکیت لەو کەسانە
بەرۆژگاری ئەم پیڤەمبەرە گەیشتیوت . ئیمە لە ئاینی مەسیح قەدەغەت ناکەین ،
بەلکو فەرمانت پی ئەکەین.

(مقوقس) وتی: من وردبوومەتەو لەپەيامی ئەم پیڤەمبەرە ، بینوومە
فەرمان نادات بەشتی خراپ، پێگەیش ناگریت لەهیچ کاریکی باش ، نەساحیرەو
نەجادووگەری درۆزن ، لەپال ئەوەشدا من بەلگەیی پیڤەمبەرایەتیم تیدا بینووە بە
دەرخستنی نەینیەکان و هەوالدان بە شتە پەنامەکیەکان ، لیم بوەستە بیریکی ئی
دەکەمەرە.

ئەنجا نامەکەیی لی وەرگرت و خستیه ناو دەفریکی عاجەو، مۆری کردو
دایە دەست کەنیزەکیکی خۆی و پاشان نوسەریکی بانگ کردو بە عەرەبی نووسی
بۆ پیڤەمبەر ﷺ :

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

بۆ محەمەدی کوپی عبدالله لە (مقوقس) گەرەیی (قبط) وە ، سلاوت ئی
بیت ، پاشان ، نوسراوەکەتم خویندەو ، لەو تێگەیشتم کە تیدا باست کردووەو
بانگی بۆ دەکەیت، دەشزانم کە پیڤەمبەریک ماوەو بەرپۆوەیە ، پیم وابوو کە
لەشامەو دەریکەوێت. پێزم گرت لەنیراوەکەت . دوو کەنیزەکت بۆ دەنیرم ، کە
لەناو قیبتیەکاندا پلەوپایەیان هەیه ، لەگەڵ جل و بەرگدا ، هیستریکیشم بۆ
ناردیت تاسواری بیت ، جاریکی تر سلاوت لی بیت.

لهوه زیاتر هیچی نهوت و موسولمانیش نهبوو، دوو کهنیزه کهکش (ماریه) و (سیرین) بوون، هیستره کهکش ناوی (دلدل) بوو، تا سهردهمی (معاویه) ش هر مابوو، پیغه مبه ریش ﷺ (ماریه) ی کره کهنیزه کی خوئی و هاوسهری و (ابراهیم) ی لی بوو، (سیرین) شی دا به (حسان) ی کوپی (ثابت) ی (انصاری).

۲- نامه بو (کیسرا) ی پادشای فارسه کان

هروه ها پیغه مبه ر ﷺ نامه ی نووسی بو کیسرای پادشای فارسه کان، بهم

شیوه یه:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

له موحه ممد پیغه مبه ری خوداوه بو کیسرای گه وری فارسه کان، سلاو لهو کهسه ی شوینی هیدایه ت ده که ویت و باوه رده هیئت به خودا پیغه مبه ره که ی و شایه تی ددها که جگه له (الله) خودایه کی تر نیه و موحه مدهش بنده و پیغه مبه ریتی، من به بانگه وازی خودایی بانگت ده کم، من پیغه مبه ری خودام بو هه موو خه لک، تا زیندوان بیدار بکه مه وه و به هانهش به ده ست کافران وه نه هیئت، موسولمان به سه لامه ت ده بیت، خو ئه گهر ملکه چ نه که یه ت ئوبالی گونا می هه موو ناگریه رستان له نه ستوی تودایه.

ئه م نامه یه شی دایه ده ست (عبدالله) ی کوپی (حذافه) ی (سه می)، دایه ده ست لیپرسراوی (بحرین)، جانازانین لیپرسراوی (بحرین) به یه کی که پیاوه کانی خویدا ناردی یان (عبدالله) ی (سه می) نارد، هر کامیکیان بیت که نامه که خوینرایه وه بو کیسرا دراندی، به له خوبایی بونیکه وه وتی: چون ده بیت بهنده یه کی بی به ها له ره عیه ته که ی خوم ناوی خوئی له پیش ناوی منه وه بنووسیت؟

که ئه وه وه واله گه یشته وه به پیغه مبه ر ﷺ فرمووی: خوا مولک و ده سه لاتی له ناو به ریت. هه رواش بوو، کیسرا نامه یه کی نووسی بو (بازان) ی سرکاری له یه من و پیی وت: دوو پیاوی جهر به زه ی خوت بنیره بو ئه و پیاوه ی له حیجازه و بوم به ینه. (بازان) دوو پیاوی خوئی ناردو نامه یه کی شی پیدا ناردن بو پیغه مبه ر ﷺ و تیایدا فرمانی دابوو به پیغه مبه ر ﷺ که له گه ل هه ردوو پیاوه کهیدا بروت بولای کیسرا. که گه یشتنه مه دینه و به پیغه مبه ر ﷺ گه یشتن یه کیکیان وتی: شاهانشاه (پادشای شاهان) نامه ی نووسیوه بو شابازان و فرمانی پیداوه که توئی بو به ریت،

ئىمەشى ئارداۋە تا لەگەلمان بىيىت، ھەر شەشيان كىر پىغەمبەرى خوا ﷺ
فەرمانى پىدان سبەينى بىنەۋە.

لەو كاتەدا ئاشوويك ھەستابو دژ بە كىسرا لەناۋ بىنەمالەكەى خۇيدا
پاش ئەۋەى سەربازەكانى كىسرا لەبەردەم سوپاى قەيسەردا تىك شىكابوون
(شېرەۋەيھى) كۆپى كىسرا باۋكى خۇى كوشىت و دەستى گىرت بەسەر مۆلكەكەيدا
بۇ خۇى، ئەم پروداۋە لەشەۋى سى شەممە پاش تىپەربوونى دە پۇژدا بوو بەسەر
مانگى (جماد الاولى) ى سالى ھەۋتەمى كۆچى)دا.^۱

پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەۋالەكەى بە ۋەحى پىگەيشىت ، كە سبەينى ھاتنەۋە
ئەم ھەۋالەى پىدان ، وتيان: تۆ دەزانى چى دەلىيىت؟ ئىمە كەمىر لەم قەسەيەشمان
پى قەبول نەدەكرا ، ئايا ئەمەشت لەبارەۋە بنووسىن و بىدەين بەپادشاى گەرە؟
فەرموۋى : بەلى ئەم ھەۋالەى لەبارەى مەۋە پىدەن و پى بلىن: ئەم ئايىن و
دەسلەتەى من دەگاتە ئەو شوينەى كىسراى پىگەيشتەۋە! لەو شوينەدا كۆتايى
دەيت كە سم و نالى ئەسپى نەگاتى و پىيشى بلىن: ئەگەر مۇسلمان بىيىت ھەرچىك
لەژىر دەستىدايە دەيدەمەۋە بەخۆت و دەتكەمەۋە بەمىرى پۇلەكانى گەلەكەت ،
ھەردو پىاۋەكە بەبىستنى ئەو وتانە گەرەنەۋە و ھەۋالەكەيان دا بە(بازان) ، زۆرى
پىنەچو ھەۋالى كۆژزانى (كىسرا) گەيشىت ، لە نامەيەكدا كە (شېرەۋەيھى)
نووسىبوۋى بۇ بازان تىايدا وتبوۋى: چاۋەروانى ئەو پىاۋە بىكە كە پىشتىر باۋىك
نامەى لەبارەۋە بۇ نووسىبىيىت ، جارى لەسەرى بوەستە ھەتا فەرمانى مىنت پى
دەگات . ئەمە بوۋە ھۇى مۇسلمان بوونى بازان و ئەۋانەى لەگەلىدا بوون لە
فارسەكانى ۋلاتى يەمەن.^۲

۴ - نامە بۇ قەيسەرى پادشاى پۇمەگان

بوخارى لەمىانەى فەرموۋەدەيەكى دىژدا دەقى ئەو نامەيەى گىپراۋەتەۋە
كە پىغەمبەر ﷺ ئادىۋەتەى بۇ (ھەرقل) پادشاى پۇمەگان، ئەمەش دەققەيەتەى:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

لە مۇھەممەد بەندەۋ پىغەمبەرى خوداۋە بۇ (ھەرقل) گەرەى پۇمەگان ،
سلاۋ لەو كەسەى شوينى ھىدايەت دەكەۋىت، مۇسولمانبە سەلامەت دەبىيىت،

^۱ / فتح البارى ۱۲۷/۸.

^۲ / محاضرات تاريخ الام الاسلامية للخضرى ۱/۱۴۷ . فتح البارى ۸/۱۲۸ ، ھەرەما بېۋالە : (رحمة للعالمين)

موسلمان به خودای گه وره دووچه ندانه پاداشتت دهداته وه، نه گهر ملت نه دا نه و
 گونا می هه موو نه رسییه کان له گهر دنتایه ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ
 بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ
 تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾^(۲).

بۆ گه یاندنی ئەم نامە یە (دحیە) ی کوپی (خلیفە) ی (کلبی) هه لبرژارد ،
 فه رمانی پیندا که بیداته دەست گه وره ی (بصری) تانه ویش بیداته دەست (هرقل) ،
 بوخاری له (ابن عباس) وه ده گێریتته وه که (ابو سفیان) ی کوپی (حرب) هه وائی پیندا وه
 جاریکیان (هرقل) ده نیریت به شوینیاندا ، ئەمان له کاروانیکی بازرگانی دا ده بن له شام
 ، نه وکاته بووه که مؤله تی وه ستانی شه رکه و الاکرابوو ، (ابو سفیان) و گرو هه که ی
 چون بو لای (هرقل) له (ئیلیاء) بوو^(۳) (هرقل) بانگی کرد بۆ دیوه خانی خۆی و هه موو
 گه وره کانی پۆمی به ده ور دا بوو، بانگی کردن و وه رگێرکی بانگ کرد و وتی: کێ
 له ئێوه له هه مووتان خزمایه تی نزیک تره له و پیا وه وه که ده لیت من پیغه مبه رم؟

(ابو سفیان) وتی: من ، وتم: من له هه موویان نزیک ترم .

(هرقل) وتی: خۆی و ها وه له کانیم ئی نزیک بکه نه وه ، با له پشتیه وه
 بوه ستن ، پاشان وتی به وه رگێره که ی: من ده مه ویت پرسیار له و پیا وه بکه م
 له باره ی نه و پیا وه وه که ده لیت من پیغه مبه رم ، نه گهر درۆی له گه لدا کردم به درۆی
 بکه نه وه ، (ابو سفیان) ده لیت: له شه رمی نه وه دا نه بوایه که ده ترسام به درۆم
 بکه نه وه درۆم به ده مه وه ده کرد.

پاشان وتی: یه که م پرسیار لینی کردم نه وه بوو: ئەم پیا وه ره چه له و
 بنه ماله ی له ناوتاندا چۆنه؟ وتم: خا وه بنه ماله یه کی خانه دانه .

وتی: پيش نه و که سی تر له ناوتاندا له م جو ره قسانه ی نه و ی کرد وه؟
 وتم: نه خیر .

وتی: ئایا هه ی یه کی که له با و با پیرانی پادشا بوون؟ وتم: نه خیر.

^(۲) صحیح البخاری ۵/ ۴/ ۱

^(۳) قه یسه ره له وکاته دا له (حصص) وه هاتبو بۆ (ئیلیاء) . بیت المقدس . بۆ سوپاسکردنی خودا وه ند له سه ره نه و
 شکسته ی به سه ره فارسه کاندایه نا بووی (بروانه صحیح المسلم ۹۹/ ۲) . پيشتر فارسه کان (په روین) ی کیسرایان
 کوشتبو، سولحیان له گه ل پۆمه کاندایه کردبوو له سه ره پیندا نه وه ی هه موو نه ر خا کو زه ویا نه ی له ولاتی قه یسه ردا
 داگیران کردبوو، نه و خا چه شیان بو گێرا بو نه وه که نه سرانیه کان ده لێن گوايه (مه سیح) ی له سه ره خا چ درا وه ،
 قه یسه ره هاتبو بۆ ئیلیاء (بیت المقدس) له سالی (۶۲۹) ی زاینیدا واته (سالی هه وتی کوچی) بۆ نه وه ی خا چه که
 له شوینی خۆیدا دا بنیتته وه سوپاسی خوا بکات له سه ره و سه ره که و ته گه ره یه .

وتی : ئایا سەردەستەو گەورە کانتان شوینی کەوتوون یان ژێردەست و
لاواژە کانتان ؟ وەم : ژێردەستەکان .

وتی : ئایا زیاد ئەکەن یان کەم دەکەن ؟ وەم : زیاد ئەکەن .

وتی : ئایا داوی باوەرەینان بەئایینەکەی کەس لێی وەرپرس دەبێت و
پەشیمان ببێتەو ؟ وەم : نەخێر .

وتی : ئایا پیش ئەم حالەتەیی پیشتر ئیوە درۆتان ئی دیوە ؟ وەم : نە .

وتی : ئایا پەیمانەشکێنی دەکات ؟

وەم : نە . ئێمە ئیستا لەگەڵیدا شەرمان وەستاندووە و ناشزانین چی دەکات
تیایدا .

وتی : هیچ وشەیەکە دیکەم نەدی غەیری ئەم وشەیە شتی لەددا دروست

بکات

وتی : شەرپتان لەگەڵدا کردووە ؟ وەم : بەلێ

وتی : چۆن شەرپتان لەگەڵدا کردووە ؟

ابو سفیان دەلێت وەم : شەرپ بە نۆبە بوو جارێک ئێمە سەرکەوتوین و

جارێکیشت ئەو

وتی : بەچی فەرمانتان پێی دەدات ؟

وەم : دەلێت تەنها خودا بپرستن ، هاوێلی بۆ پەیدامەکەن ، واز لە قسەیی باوو

باپیرانتان بهێنن ، فەرمانمان پێدەدات بەنۆتو دەست و دەم پاکێ و پەییوەندی
خزمایەتی .

(هەرقل) وتی بەوەرگیژرەکە : پێی بلێ لەبارەیی باوان و پەرچەلەکیەو پرسیارم ئی

کردیت وەت : خاوێن بنەمالەو خانەدانە ، پێغەمبەرانیشت لەناو خانەوادەو بنەمالەو

گەلەکانیادا دەنێژین ، پرسیارم ئی کردیت ئایا پیشتر کەس ئەم قسانەیی ئەوێ گوتووە

وەت : نەخێر ، وەم : ئەگەر پیشتر کەسیکی دیکە ئەم قسەییەیی پیشتر کردبێت ئەوا ئەم

لاساایی ئەو دەکاتەو ، پرسیارم کرد ئایا کەسیک هەیە لە باپیرانی ئەم پیاوێ پادشا

بووبێت ، ئەگەر لەباوو باپیرانیادا پادشا هەبواوە دەموت : ئەم کابرایە داوی تەختی

باوو باپیرانی خۆی دەکات ، پرسیارم ئی کردیت ئایا پیشتر درۆتان ئی دیوە ، وەت : ئێ

نەخێر ، منیش لەدلی خۆمدا وەم : مەحالە درۆ بەدەم خەلکیەو نەکات و بچیت درۆ

بەدەم خواوە بکات ، پرسیارم لیکردیت ئایا گەورەو سەردەستە کانتان شوینی دەکەون

یان ژیر دهسته کانتان ، وټت: ژیر دهسته کان شوینی دهکون ، هه‌میشه شوینک‌وتوانی پیغه‌مبه‌ران ژیر دهسته‌کان بوون ، پرسیارم ئی کردیت: ئایا زورتر دهبن یان کهم دهبنه‌وه ، تو وټت: زور دهبن ، ئیمانیش بهو شیویه هه‌تا تیرو ته‌واو ده‌بیت ، پرسیارم ئی کردیت ئایا پاش چوونه ناو ئایینه‌که‌ی که‌سی ئی وهرس ده‌بیت و په‌شیمان ببنه‌وه؟ وټت: نه‌خیر، ئیمانیش بهو شیویه‌یه هه‌تا به‌ته‌واوی خوشیه‌که‌ی ده‌جیته دل‌هوه ، پرسیارم لیک‌کردیت فرمان به‌چی ده‌دات؟ وټت: فرمانمان پی ده‌دات به یه‌ک خوا په‌رستی و هاوه‌لدانه‌نان بو خوداو وازه‌نان له‌بتپه‌رستی و فرمانمان ده‌دا به‌نو‌یژ کردن و دم و ده‌ست پاک‌ی و خو‌ئ‌ه‌گه‌ر ئه‌م قسانه‌ راست بن ئه‌وا پوژنک له‌پوژان ده‌گاته ئه‌م جیغه‌ پی‌یه‌ی منیش ، واده‌م‌زانی له‌ناو ئیوه‌دا نه‌بیت ، نه‌مده‌زانی که له‌ناو ئیوه‌دا ده‌رکه‌وتوه ، خو ئه‌گه‌ر بم‌زانی‌یه ده‌توانم بچه‌لای هه‌لپه‌م ده‌کرد بو بینینی ، ئه‌گه‌ر له‌گه‌لیدا بوما‌یه قاچه‌کانیم بو ده‌شورد. پاشان بانگی کرد نامه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ریان بو‌هینا ﷺ و خو‌ی‌ندیه‌وه ، که له‌خو‌ی‌ندنه‌وه‌ی نامه‌که‌ بوه‌وه ، بوو به‌ده‌نگه ده‌نگ و گه‌ره‌لاوژی ، فرمان‌دا کراینه‌ ده‌روه ، له‌کاتی کردنه‌ده‌روه‌ی‌اندا و تم به‌پیاوه‌کانی: به‌راستی فرمانی (ابن ابی کبشه) ی به‌جی هینا ، ئه‌و پیاوه‌ پادشای (بنی‌ال‌اصفر) یش لی‌ی ده‌ترسی‌ت ، متمانه‌ی ته‌واوم په‌یدا کرد به‌کاره‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ و گومان نه‌بوو که سه‌رده‌که‌و‌یت تاخوای گه‌وره ئیسلامه‌تی خسته دل‌هوه.

(ابو سفیان) ئه‌م کاریگه‌ریه‌ی نامه‌که‌ی پیغه‌مبه‌رمان ﷺ به‌سهر (هه‌رقل) هوه بو ده‌گیر‌یت‌هوه ، کاریگه‌ریه‌که ئه‌ومنده زور بوو خه‌لاتی (دحیه) ی کو‌ری (خلیفه) ی (کلبی) کرد به‌پاره‌و جلوه‌برگ ، که (دحیه) گه‌رایه‌وه گه‌یشته (مسمی) له‌رنگه‌دا چهند که‌سیکی خیل‌ی (ج‌دام) پوتیان کرده‌وه و هیچان پی نه‌ه‌یشته ، (دحیه) ش‌پیش ئه‌وه‌ی به‌رواته مال‌ی چووه خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ و هه‌وا‌له‌که‌ی پیدا ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ خیرا (زید) ی کو‌ری (حارثه) ی به‌پینج سه‌د پیاوه‌وه نارد بو (حسمی) له‌پشت (وادی‌ال‌قری) وه‌یه ، (زید) دای به‌سهر خیل‌ی (ح‌زام) دا ، کوشتاریکی زوری ئی کردن و مه‌رو مال‌ت و ژنه‌کانی هینان، هه‌زار و شترو پینج هه‌زار سه‌ر مه‌ر بوو له‌گه‌ل سه‌د که‌نیزه‌کدا.

له‌نیوان پیغه‌مبه‌ر ﷺ و خیل‌ی (ج‌دام) دا دۆستایه‌تی هه‌بوو ، خیرا (زید) ی کو‌ری (رفاعه) ی (ج‌دام) یی که یه‌کیک بوو له‌سه‌رانی ئه‌و خیل‌ه‌ ناره‌زایی ده‌رپری لای پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، چونکه‌ پ‌یشتر خو‌ی و چهند پیاویکی تری خیل‌ه‌که‌ موسلمان بوو

بوون و له کاتی پاوو پووت کردنه کهدا پشتیوانیان له (دحیه) کردبوو ، پیغه مبه‌ر
 ﷺ ناره‌زاییه‌کی وهرگرت و فرمانی‌دا به‌گی‌رانه‌وی ده‌ستکه‌وت و که‌نیزه‌که‌کان.
 زۆرینه‌ی (سیره‌ت) نووسه‌کان پیش سول‌حی حوده‌یبیه باسی ئه‌م سهریه
 ده‌که‌ن ، ئه‌مه‌ش هه‌له‌یه‌کی پوونه ، گومانی تیدانیه که ناردنی نامه بو قه‌یسه‌ر
 دوا‌ی سول‌حی حوده‌یبیه بوو ، له‌به‌رئه‌وه (ابن قیم) یش ده‌لیت: بی گومان که ئه‌م
 پروداوه دوا‌ی سول‌حی حوده‌یبیه بووه.^۱

۵ - نامه بو (منذر) ی کو‌ری (ساوی)

پیغه مبه‌ر ﷺ نامه‌یه‌کی نووسی بو (منذر) ی کو‌ری (ساوی) فرمان‌ده‌ی
 (بحرین) و تیایدا بانگی کرد بوو بو ئیسلام ، نامه‌که‌شی به (علاء) ی کو‌ری
 (حضری) دا بو نارد ، (منذر) یش نامه‌یه‌کی نووسی بو پیغه مبه‌ر ﷺ ئه‌مه ده‌قه‌که‌یه‌تی:
 (پاشان ، پیغه مبه‌ری خوا ، من نامه‌که‌ی به‌ری‌زتانم خوینده‌وه به‌سه‌ر خه‌ل‌کی به‌حه‌ریندا
 ، هه‌ندیکیان چه‌زبان له‌ئیسلام کردو پینان خوش بوو باوه‌ریان پی‌هینا ،
 هه‌ندیکیشیان چه‌زبان لێ نه‌بوو ، له‌خاکی مندا ناگر په‌رست و جوله‌که هه‌ن ، له‌و
 باره‌یه‌وه فرمانی خوتم پی بفه‌رموو). ئه‌نجا پیغه مبه‌ر ﷺ نامه‌ی بو نووسی:

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾ ،

له موحه‌مه‌د پیغه مبه‌ری خواوه بو (منذر) ی کو‌ری (ساوی) ، سلاوت لی بی‌ت
 ، سوپاسی ئه‌و خودایه ده‌که‌م که جگه له خوی که‌س خودا نیه ، شایه‌تی ده‌ده‌م
 موحه‌مه‌د به‌نده‌و پیغه مبه‌ری خوایه ، پاشان من یادی خودات وه‌یر ده‌خه‌مه‌وه ،
 هه‌رکه‌سینک نامۆ‌زگاری بکات ئه‌وه بو خویه‌تی ، هه‌رکه‌سینکیش گو‌ی‌رایه‌لی نیراوه‌کانم
 بی‌ت ئه‌وه گو‌ی‌رایه‌لی فرمانی منی کردوه ، هه‌رکه‌سینک وته‌ی باشیان له‌گه‌لدا بل‌یت
 ئه‌وه باشی له‌گه‌ل منیشدا گوتوه ، نیراوه‌کانم به‌چاکی باسی تو‌یان بو کردوم ، من
 تو‌م کرد به‌تکا‌کاری گه‌له‌که‌ت ، واز له موسلمان‌ه‌کان به‌ینه با له‌سه‌ر ئیسلامه‌تی خو‌یان
 بم‌ینه‌وه ، له گونا‌ه‌کاره‌کانیشیان خوش بووم لی‌یان قه‌بول بکه‌و تا‌کو چا‌که‌ی زی‌اتر
 بکه‌یت ئیمه له‌سه‌ر‌کاری خو‌ت ده‌ته‌یل‌ینه‌وه ، هه‌رکه‌سینکیش له‌سه‌ر ئایینی جوله‌که
 یان ناگر په‌رستی ده‌م‌ین‌ته‌وه ئه‌وه پی‌ویسته له‌سه‌ری (جزیه) بدات.^۲

^۱ / بروانه (زاد المعاد) ۱۲۲/۲ ، په‌راویزی (تلقیح مفهوم اهل‌ال‌پس) ل ۲۹.

^۲ / زاد المعاد ۲ / ۶۱ ، ۶۲ ئه‌و ده‌قه‌ش (د. حمیدالله) هیناویه‌تی له وینه‌ی ئه‌و کتیبه‌وه که‌ده‌ستی که‌وتوه ،
 له‌یه‌ک وشه‌دا جیاوازه ، تیایدا هاتوه (لا اله‌ غیره) له‌جیاتی (لا اله‌ الا‌ هو).

۶- نامه بۆ (ھوۋە) ى كۆپى (على) سەرۆكى (يەمامە)

پېغەمبەرى ﷺ خا نامەى نووسى بۆ (ھوۋە) ى كۆپى (على) سەرۆكى

يەمامە ، ئەمە دەقەكەيتى:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

لە موخەممەدى پېغەمبەرى خاۋە بۆ (ھوۋە) ى كۆپى (على) سلاۋ لەو كەسەى شوئىنى ھىدايەت دەكەۋىت ، بزانە كە ئەم ئايىنە تا سىم و ئالى ئەسپ بىر بىكات دەروات ، مۇسلماننە سەلامەت دەبىت ، مۇلك و دەسەلاتى خۇتت بۆ دەھىلەمەۋە.

(سلىط) ى كۆپى (عمرو) ى (عامرى) ھەلبىژارد بۆ گەياندىنى ئەم نامەيە ، كە (سلىط) نامە مۇركراۋەكەى پېغەمبەرى دايە دەستى ، ميوانداری كردو پىزى لى گرت ، نامەكەى بۆ خويندەۋە ، ۋەلامى دايەۋە نامەى نووسى بۆ پېغەمبەرى خا ﷺ و تيايدا وتبوى: (ئەمەى تۆ بانگى بۆدەكەيت چەندە جوان و شىرىنە ، منىش ھەموو عەرەب لە پلەۋپايەكەم سل دەكاتەۋە ، ھەندىك دەسكەۋىم بدەرى شوئىت دەكەۋم) . خەلاتىكىشى دا بە (سلىط) و لە رست و چىنىنى (ھجر) ىش جلوبەرگى دايە ، ئەمانەى ھىنايەۋە خزمەت پېغەمبەرى خا ﷺ و ھەۋالەكەى پىدايەۋە ، پېغەمبەر ﷺ نامەكەى خويندەۋە ۋەرموۋى : ئەگەر داۋاى بىستىك زەۋىشم لى بىكات نايدەمى ، مۇلك و مالى لەناۋ دەچىت . كە پېغەمبەر ﷺ لە (فەتخ) بۈدەۋە ، (جبرىل) ھەۋالى دايە كە (ھوۋە) مردۈە . پېغەمبەر ﷺ ۋەرموۋى : لەم يەمامەيەدا كابرايەكى درۈزن پەيدا دەبىت بانگەشەى پېغەمبەرئىتى دەكات ، دواى من دەكۆزئىت . يەكىكە وتى: پېغەمبەرى خا ﷺ كى دەيكۆزئىت ؟ ۋەرموۋى : تۆۋ ھاۋەلەكانت ، ھەرواش بو.

۷- نامه بۆ (حارث) ی کوری (ابی شمر) ی (غسانی)

گه وره ی (دیمه شق)

پیغه مبه ر ﷺ نامه ی بۆ نووسی:

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

له موحومه دی پیغه مبه ری خواوه بۆ (حارث) ی کوری (ابی شمر) ، سلاؤ لهو کهسه ی شوینی هیدایه ت که وتوه ئیمانی پی هیئاوه و متمانه ی پیکردوه ، بانگت ده کهم که باوه ر بهینی به تا کو ته نها یی خودای بی هاوتا ، مولک و ده سه لات که ت بۆ ده مینیت هوه .

(شجاع) ی کوری (وهب) ی هه لبارد له خیل ی (بنی اسد) ی کوری (خزیمه) بۆ ناردنی ئەم نامه یه ، که نامه که ی گه یاند بووه دهستی و تبووی: کی ده توانیت مولک و ده سه لات له من بسینیت؟ من ده پۆمه سه ره ئه ، موسلمان نه بوو.

۸- نامه بۆ پادشای عومان

پیغه مبه ر ﷺ نامه یه کی نویسی بۆ پادشای عومان (جیفر) و (عبد) هه ردوو کوری (جلند) ئەمه ش ده که یه تی:

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

له موحومه دی کوری عبدالله وه بۆ (جیفر) و (عبد) هه ردوو کوری (جلند) ، سلاؤ لهو کهسه ی شوینی هیدایه ت ده که ویت ، پاش ئه وه ، من بانگتان ده کهم بۆ سه ر ئایینی ئیسلام ، هه ردوکتان موسلمان بن سه لامت ده بن ، من پیغه مبه ری خودام بۆ هه موو مرؤقایه تی ، بۆ ئه وه ی زیندوان بیدار بکه مه وه و کافرانیش به ده ردی خو یان بچن ، ئیوه ئه گه ر دان به ئیسلامدا بنین له شوینی خوتان ده تانه یلمه وه ، ئه گه ر ملکه چ نه کهن بۆ ئیسلام ئه و مولک و ده سه لاتتان له ناو ده چیت و ئه سپ سوار دیت هه رتان بۆ ئیره و پیغه مبه ریتی منتان بۆ ده ره گه ویت.

(عمرو) ی کوری (عاص) ی هه لبارد بۆ گه یاندنی ئەم نامه یه ، (عمرو) وتی: ده رچووم تا گه ییشتمه (عومان) ، مه به ستم گه یشتن بوو به (عبد) ، چونکه ئه وه له برا که ی ژیرتر و هیمنتر بوو ، وتم: من نیراوی پیغه مبه ری خوا م ﷺ بۆ لای توو برا که ت ، وتی: برا کهم له من گه وره تره له ته مه ن و ده سه لاتیشدا ، من ده تگه یه نمه لای ئه وه تا کو نامه که ت ده خوینیت هوه .

پاشان وتی: بانگه‌واز بۆچی ده‌که‌یت؟

وتم: بانگه‌واز ده‌که‌م بۆ یه‌کتایی خودای بی شه‌ریک و وازه‌ینان له
بتپه‌رستی و شایه‌تی بده‌یت که موحه‌مه‌د به‌نده‌و پیغه‌مبه‌ری خوايه.

وتی: ئە‌ی (عمرو) تۆ کو‌پی پیاو ما‌قولی گه‌له‌که‌تی، باوکی تۆ چی‌کرد؟

ئیمه‌ ئە‌و ده‌که‌ینه‌ ده‌م راستی خو‌مان .

وتم: مردو باوه‌ری نه‌هینا به‌ ئایینه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، چه‌زم ده‌کرد
باوه‌ری پی به‌ینایه‌ و موسلمان ببوایه ، منیش له‌سه‌ر باوه‌ره‌که‌ی ئە‌و بووم ، تاخوا
هیدایه‌تی دام .

وتی: له‌که‌یه‌وه شوینی که‌وتی؟ وتم: ماوه‌یه‌کی که‌مه . پرسیا‌ری لی‌کردم
له‌کو‌ی موسلمان بویت ؟ وتم: له‌لای نه‌جاشی موسلمان بووم ، هه‌والیشم دایه‌ که
نه‌جاشی موسلمان بووه . وتی: که نه‌جاشی موسلمان بوو گه‌له‌که‌ی چیان لی‌کرد .

وتم: پینی‌پازی بوون و شوینی که‌وتن .

وتی: ئە‌ی که‌شیش و چله‌کی‌شه‌کانیان شوینی که‌وتن ؟

وتم: به‌لئ .

وتی: (عمرو) بزانه‌ چی ده‌لئیت ، چونکه‌ له‌ درۆ خراپ‌تر نیه‌ له‌ دنیا‌دا .

وتم: درۆم نه‌کردوه‌ و درۆ‌کردنیش له‌ئایینی ئیمه‌دا گونا‌هه .

پاشان وتی: واب‌زانم (هه‌رقل) به‌ موسلمان‌بوونی نه‌جاشی نه‌زانیه‌وه .

وتم: به‌لئ زانیویه‌تی . وتی: به‌چیدا ده‌زانیت؟

وتم: نه‌جاشی با‌جی ده‌دا به‌ (هه‌رقل)، که موسلمان بوو، باوه‌ری هینا به
موحه‌مه‌د ﷺ ، وتی: وه‌للأ‌هی له‌مه‌ودوا یه‌ک دره‌م نانیرم بۆ (هه‌رقل)، قسه‌که
گه‌یشته‌وه به‌ (هه‌رقل) ، (نیاق) ی برای پیی وت: ئاوا به‌م ئاسانیه‌ وازده‌هینیت له
کو‌یله‌یه‌کی خۆت که‌ با‌جت بۆ نانیریت و باوه‌ری به‌ئایینیکی نو‌ی هیناوه‌؟

(هه‌رقل) وتی: کابرایه‌که‌و چه‌زی له‌و ئایینه‌ کردوه‌ و بۆ خو‌ی هه‌لیب‌ژاردوه
، چی لی‌ بکه‌م؟ وه‌للأ‌هی ترسی له‌ده‌ست‌چوونی ده‌سه‌لاته‌که‌م نه‌بوایه‌ منیش وه‌کو

ئە‌وم ده‌کرد. (عبد) وتی: ئە‌ی (عمرو) بزانه‌ چی ده‌لئیت؟

منیش وتم: وه‌للأ‌هی راست‌گۆم له‌گه‌لت‌دا .

پاشان وتی ئە‌و پیاوه‌ فره‌مانی چیتان پیده‌دات؟

وتم: فرمان دېدا به گويږاښه لى خواو ياڅى نه بوون لى و فرمان دېدا
به چاكو په يوه ندى خزمه تى و ريگه نادا به زلم و دستدرىژى و شهروال پيسى و
مى خوار د نه وه و بته رستى و خاچپه رستى.

وتى: نه مه چنه د جوانه بانگى بو د كات ، نه گهر براكه م به گويى بگردمايه
نيسا سوار د بووين و باو د پرمان به موچه ممد ﷺ دهينا ، به لام جيگه دى داخه براكه م
ترسى له دستچوونى مولكه كه دى هيه و حه زيش ناكات به دواى كه سه وه بيت .

وتم: نه گهر نه و موسلمان ببيت ، پيغه مبهري خوا ﷺ ديكاته وه پادشاي
كه له كه دى خوى . بوته و دى سه دهقه له دهوله مهنده كان و هر بگريت و بيداته وه
به هه ژاره كانى ، وتى: نه م پهوشته چنده جوانه ، نه دى سه دهقه چيه؟

منيش هوالم پى دا ، كه پيغه مبهري خوا ﷺ له خيرو بير چى سه پاندوه
به سر ساماندا تاگه يشتمه باسى و شتر.

وتى: نه رى (عمرو) له و ناژه لانه شمان كه دهله و هر پيرنرښ و تير ناو ده كرين؟
وتم: به لى .

وتى: و دلاهمى باو د پرناكه م كه له كه م به و دى دوورى ماله كانيان و زور يانه وه
به رگه دى نه و داوايه بگرن .

(عمرو) ده ليت: چنه د پوژيځ چاو د پروانيم كرد، نه م پياوه هوالى منى
ده گه ياند به براكه دى ، پاشان پوژيكيان داواى كردم چوومه ژور و ده بولاى سهيرم
كرد.

وتى: چيت ده وى ، منيش نامه يه كى موړ كراوم دايه و كرديه وه ،
هه مو دى خوښنده وه تاگه يشته كو تايبه كه دى ، پاشان دايه ده ست براكه دى نه و يش
تاكو تايبه كه دى خوښنده وه ، به لام تيبينيم كرد براكه دى نه رم و نيانتر بوو .

وتى: هه والم بده رى بزانم قورپه يش چيان كرد؟

وتم: شوينى كه وتون ، هه ديكيان به حه زى خويان و هه ديكيشيان له
ترسى شمشير .

وتى: كى له گه دايه؟ وتم: خه لك شوينى كه وتون و نه ويان پى باشته له
هه ركه سيكى تر ، به عه قل زانيان كه له پيشتر له گومرايى و سه رليشيو اويدا بوون و
باو د پرمان پى هيناوه ، نابينم جگه له تو كه سيكى ديكه ليړه دا مابيته وه ، خو نه گهر

تۆش موسلمان نهبيت و شوينى نهكهويت ، بهخوا ئهسپ سوار دهگه نه سهرت و تهپرو وشكت كاؤل دهكهن ، بۆيه موسلمانبه تا سهلامهت بيت ، دهتخاته وه سهركارهكهى خۆت و ئهسپ و لاخيش نايه نه سهرت .

وتى: وازم لى بهينه ، سبهينى وهره وه .

گه پامه وه بۆلاى براكهى وتى: (عمرو) ئوميدهارم موسلمان ببيت ، ئه گهر له مولكهكهى نهترسييت ، بۆ سبهينى هاته وه چوومه وه لاي ، پينگهى نه دا بپرومه ژوره وه ، چووم براكه ييم هينا . وتم: نه متوانيوه بپرومه ژوره وه به لكو بمگه يه نيته وه لاي .

وتى: بيرم كرده وه له وهى بانگت بۆ كردم ، ئه گهر من لاوازترين كهسى عهره بيش بم يه كه پياويشم به ده وردا نه مينيت ، ئهسپ سواری ئه و ناتوانيت بگاته من ، ئه گهر بگه نه ئيره شه پركى واى له گه لدا ده كه ين كه نهى دى بيت .
 وتم: باشه من سبهينى دهرده چم ، كه دلنيا بوو دهرئه چم و ئه گه پريمه وه ، له گه ل براكهيدا كۆبووه وه .

وتى: ئيمه چين له چاو ئه وانه دا كه ئه و سهركه وتوه به سهرياندا ، نامه شى بۆ ههركه سيك نارد بيت به ده ميه وه چووه ، كه پوژ بووه نارد يه وه به شوينمدا ، ههردوو كيان موسلمان بوون و باوهريان هينا به پينغه مبه ر ﷺ و پينگه شياندا سه ده قه كۆبكه مبه وه و بكهومه نيوانيان و يارمه تيه كى زوريشيان دام دژ به سه رپيچى كه ران⁽¹⁾.

رهوتى ئه م به سه ر هاته ئه وه ده گه يه نييت كه ناردنى ئه و نامه يه بۆ ئه م دوانه زۆر دواتر بووه له نامه ي پادشاكاني تر ، راستريشه بلين دواى فته ت بوه .
 به م نامه نه پينغه مبه ر ﷺ بانگه وازه كهى خۆى گه ياند به پادشاكاني سه رزه مين ، هه نديكيان باوهريان پى هينا و هه نديكيان بى باوه ر بوون ، به لام له گه ل ئه وه شدا سه رى ئه و بيباوه رانه ي قال كردو ناوى خۆى و ئايينه كه شى ناسرا له لايان .

⁽¹⁾ زاد المعاد ۲/۶۲، ۶۳

چالاکی سهربازی پاش په یمانی حوده ییبه

غەزای (غابه) یان غەزای (ذی القرد)

ئەم غەزایه بریتی بوو له راوانانی پۆلنك خێل (فزارة) كه خەریکی چەته گەریتی بوون له سەرە پێغه مبهری خوادا ﷺ .

ئەمە یەكەم غەزایه كه پێغه مبهەر ﷺ ئەنجامی دا بێت دواى سولحی حوده ییبه و پێش جهنگی خەیبەر ، (بخاری) لهباسێكدا دهلیت ئەم غەزایه پێش خەیبەر بووه به سى سال ، (مسلم) ییش ئەوهی گێڕاوه تهوه به (مسند) ی خوێ له فهرمووده یهكی (سلمة) ی كوپى (اكوع) وه ، زۆرینهی (سیرهت) نووسان دهلین پێش سولحی حوده ییبه بووه ، له (صحیح) یشدا شتێك نیه راستتر بێت له وهی (سیرهت) ناسان دهلین .¹

پوختهی پرۆایه تهكان له (سلمة) ی كوپى (اكوع) وه وهی ، كه پالەوانی ئەم غەزایه وه وتویهتی: پێغه مبهری خوا ﷺ و شترگه لیكى له گهڵ (رباح) ی غولامیدا نارده دهر وه ، منیش ئەسپه كهی (ابو طلحة) م پێبوو له گهڵیدا بووم ، كه پوژمان كرده وه سهیر دهكەین (عبدالرحمن الفزازی) داویهتی به سەر و شترگه له كه داو هه موویانی داوه ته به رخوێ و شوانه كه شی كوشتوه ، و تـمـ: (رباح) ئەو ئەسپه بهو بیگهیه نه به (طلحة) وه و هه و الیش بده به پێغه مبهەر ﷺ . پاشان له سەر گردێك نووستم و پووم له مه دینه بوو سى جار هاوارم كرد (یا صباحاه) پاشان چووم به دواى ئاسه واری فهزاریه كاندا و تیرم تیده گرتن و خویم كه نار دداو دهم وت:

أنا ابن الأكوع واليوم يوم الرضع .

بهردهوام بووم له تیر هاویشتن و بریندار كردنیان ، هەر كه ئەسپ سوارێکیان ببووستایه بگهڕێته وه دهچوومه بن درهخته كهو تیرم تیده گرت و دهم گهڕانه وه ، تاخوێان كرد به ناو تهنگه بهری شاخێكدا چوومه سهراخه كه بۆیان و بهردم به سهردا گلۆر كردنه وه ، بهم شیوهیه بهردهوام بووم تا و شتر نهما له و شتر گه له كهی پێغه مبهەر ﷺ نه یخه مه پشتی خوومه وه ، ئەوان وازیان هینا ، من ههردوایان كهوتم ، تیرم تیگرتن تا سى بوردهیان لی به جیما و سى پرمیشیان له بهر بارسووکی

¹ / بروانه (صحیح البخاری) ، (باب غزوة ذات قرد) ٦٠٢/٢ ، ههروهها (صحیح مسلم) باب غزوه (ذی قرد) و میتیرش ١١٣/ ٢ ، ١١٤ ، ١١٥ ، (فتح الباری) ٤٦٠ / ٧ ، ٤٦١ ، ٤٦٢ .

بهجی هیشت، هرچی کیشیان بهجی دهیلا کوم ده کرده وه و کهله که بهردم بهسره وه هه لده چنی تا پیغمبر ﷺ و هاوه لان بیناسنه وه ، نهوان رایان کرد تاگه یشتنه تهنگه بهریک دابه زین بو نان خواردن منیش بهسهر لوتکه که یه وه دانیشتم ، چوارکه سیان بوم سهرکه وتن ، وتم: ئیوه من ده ناسن؟ من (سلمه)ی کوپی (اکوع)م ، ههرکامیکتانم بویت دهیکورم، کهستان من نابینن . له ترساندا گه رانه وه ، له شوینی خوم نه جولام تا ئه سپ سواره کانی پیغمبرم دی ﷺ گه یشتنه ناو دره خته کان . یه که میان (اخرم) بوو ، بهدوای ئه ودا (قتاده) و بهدوای ئه ویشدا (مقداد)ی کوپی (اسود) هاتن ، (عبدالرحمن)ی (فزاری) و (اخرم) بوو به شهریان ، ئه سپه که ی (عبدالرحمن) برینداربوو ، (عبدالرحمن) کوشتی ، نهجا چووهر سهر ئه سپیکی تر (قتاده) فریای که وت و کوشتی ، ئه وانی تر هه موویان رایانکرد ، ئیمهش بهدوایاندا من به پی پامده کرد ، تاده مه و پوژئاوا بوون له شیویک لایاندا ، ئاویکی تیدابوو پیی دهوترا (ذا القرد) بو ئه وه ی لیی بخونه وه ، زور تینوویان بوو ، له سهری هه لم برین نه مهیلا دلویکی لی بخونه وه ، کاتی خه وتنان پیغمبر ﷺ و ئه سپ سواره کانم پیگه یشته وه ، وتم: پیغمبر ی خوا نه وانه ئیستا تینوو شه که تن ، ئه گهر سه د پیاوم له گه لدا بنیریت زینی هه موو ئه سپه کانیان لی ده ستینم و په ت ده خه مه ملیانه وه ، فهرمووی: (ابن الاکوع) زال بویت وازیان لی بهینه . پاشان فهرمووی: ئیستا له (غطفان) توژ نه کن.

پیغمبر ی خوا ﷺ فهرمووی چاکترین ئه سپ سوارمان (قتاده) بوو ، باشتین پیاده شمان (سلمه) بوو ، دوویشکی پیبه خشییم ، پیشکی پیاده یه ک و پیشکی سواریک ، له سهر (عضباء) له پشتی خویه وه داینام و گه راینه وه بو مه دینه . له و غه زایه دا پیغمبر ی خوا ﷺ (ابن ام مکتوم)ی بهسهر مه دینه وه دانا ، ئالاکهشی دایه ده ست (مقداد)ی کوپی (عمرو).^(۱)

^(۱) برهانه دوو سه رچاوه که ی پیشوو ، هه روه ها (زاد المعاد) ۲/ ۱۲۰.

غەزاي (خەيىبەر) و (وادى القري)

لە موخەرەمى سائى (۷) كۆچىدا

خەيىبەر شارىكى گەرەي پەر لەقەلەو باخى خورماو مەزراو كشتوكال بوو،
لە دوررى شەست يان هەشتا ميلەوھەيە لە شارى مەدينەو كەوتۆتە بەشى
باكوريەو، ئىستا گوندىكەو كەش و ھەوايەكى بۆگەنى ھەيە.

ھۆي غەزاكە

كە پىغەمبەر ﷺ دالنيابوو لە بەھىزترىن بالەكانى سى حيزبە پىلانگىرەكە ،
بە تەواوى پىشتىنى لىيان كەردەو لە دواى شەر وەستانەكەو ، ئەنجا ويستى
تەمىيەكى دوو بالەكەي تىرىش بكات ، كە برىتى بوون لە جولەكەو خىلەكانى نەجد
، تا ھىمنايەتى و ناشتى بەتەواوى بەرقەرار بىت لەناوچەكەداو موسلمانەكانىش
دەستيان بىتەو لە شەرى خويناوى و يەكلابنەو بۆگەياندىنى پەيامى خوايى .
خەيىبەرىش كە حەشارگەي پىلان و نەخشەي ترسناك و مەلبەندى شەر
فروشى سەربازىي و كوانوى ئازاوەو ئاشووبگىرىي بوو بەلای موسلمانەكانەو
گرنگى زىاترى ھەبوو.

ئەمە ھالى خەيىبەر بوو ، لەبىرىشمان نەچىت كە جولەكەي خەيىبەر بوون
ھەموو ئەحزابيان دژ بە موسلمانەكان كۆ كەردەو ھانى (بنو قريظة) شياندا بۆ
خيانت كەردن و پەيمانشكىنى ، پاشان دەستيان كەردە پەيوەندى كەردن بە
دووپوھەكانى تابوورى پىنجەمى كۆمەلگاي ئىسلامى غەتەفان و عەرەبە
دەشتەكەيەكانەو ، كە بالى سىيەمى ھەرسى حيزبەكە بوون ، سەربارى ئەو خۇشيان
سازدا بوو بۆ شەرپو كوشتارو ھەو كارانەيان لەچەند لايەكەو موسلمانانيان تووشى
نارەھەتى و كارەساتى خويناوى كەرد ، تانەوھى نەخشەيان داپشت بۆ تىرۆركەردنى
خودى پىغەمبەر ﷺ، لەو ئاقارەدا موسلمانەكانىش ناچاربوون جارناجارە سريەو
مەفرەزە بنىرنە سەريان و دەستيان ئى بوەشىنن و سەرى پىلانگىرەيان پان بکەنەو ،
وھەكو (سلام) كوپى (ابى الحقيق) و (اسير) كوپى (زارم). بەلام گرنگى پىدانى
موسلمانەكان بە جولەكە زۆرلەوانە گەرەتر بوو بۆيە دەستيان ئى نەدەوھەشاندىن
چونكە دوزمنىكى سەرسەختەر لە ئارادا ھەبوو كە برىتى بوو لە قورەيش بەرامبەر
موسلمانان وەستابوو ، كە ئەو بەرامبەر كىيە كۆتايى ھات كەش و ھەوا ساز بوو بۆ
تەمى كەردنى ئەو تاوانبارانە و كاتى لىپرسىنەوھەيان نزيك بوو بوەوھە.

دەرچوون به رهو خه ییبه ر

(ابن اسحاق) ده لئیت: پیغه مبه ری خوا ﷺ دواى گه پانه وهى له حوده ییبه مانگی (ذی الحجة) و هه ندیک له مانگی موچه ره میش تیپه ری له مه دینه دا مایه وه ، هه ر له مانگی موچه ره مدا به رهو خه ییبه ر که وته ری.

زانایانی ته فسیر ده لئین: فه تیح کردنی خه ییبه ر به لئینیکی خودایی بوو له نایه تدا باسکراوه ﴿وَعَذَّكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُوهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ﴾ الفتح/۲۰. واته : خودای گه وره به لئینی ده سته که وتیکی زوری پیداون که له دورژمنانی ده ستینن، به لام نه مه ی بو پیشخستن. (واته سولحی حوده ییبه)، مه به ست له ده سته که وته گه وره که ش خه ییبه ره.

ژماره ی سوپای نیسلا می

کاتیک که دوو پرووان و ده روون نه خو شه کان له سولحی حوده ییبه دا له گه ل پیغه مبه ر ﷺ دواکه وتن ، خوا ی گه وره له باره یانه وه فه رمانی دا به پیغه مبه ر ﷺ و فه رمو ی: ﴿سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ نَحْنُ خَشِدُونَ بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ الفتح/۱۵. واته: دواکه وته کان ده لئین نه گه ر دەرچوون بو سه ندنی ده سته که وت ریگه مان بده ن باشوینتتان بکه وین ، نه وانه ده یانه ویت که لامی خودا بگوین ، پینان بلن هه رگیز به دواماندا نایه ن ، خوا ی گه وره ییش پیشت ر وای فه رمو وه ، نه وانه ده لئین ئیوه حه سوو دیمان پی نه به ن ، به لام له راستیدا نه وانه که می که نه بیت له ه یچ تینا گه ن.

که پیغه مبه ر ﷺ ویستی بروات بو خه ییبه ر ، رایگه یاند که شه یدایانی جیهاد نه بیت نابیت که س له گه لیدا برواته دهره وه ، بویه جگه له و هه زارو چوارسه د که سه ی ژیر دره خته که که س له گه لیدا نه که وته ری.

(سباع) ی کوپی (عرفطه) ی (غفاری) ی به سه ر مه دینه وه دانا ، به لام (ابن اسحاق) ده لئیت : (نميلة) ی کوپی (عبدالله) ی (لیثی) دانا وه ، پیده چیت رای یه که م لای لیکوله ره وان راستر بیت.

^۱ بروه (فتح الباری) ۶/۴۶۵. (زاد المعاد) ۲/۱۲۳.

لهوکاته دا بوو (ابو هريرة) هات بۆ مهدينه و موسلمان بوو ، چووه لای (سباع)ی کوپی (عرفطة)ی (غفاری) له نویژی به یانیدا ، که له نویژه که ی بووه چووه لای و تویشووی ریگهی لی وهرگرت ، نهجا چوو بۆ خزمهت پیغه مبهري ﷺ و قسه ی له گه ل موسولمانه کاندای کردو له پیشکی دهستکوت به شیاندا.

په یوه ندی کردنی دوو پرووان به جوله که وه

دوو پرووان کاریان بۆ جوله که ده کرد ، سهر کرده ی دوو پرووان (عبدالله)ی کوپی (ابی) هوالیدا به جوله که ی خه ی بهر که موحوممه د به ره و نیوه دی ، ناگادار بن و هیچ لی مته رسن ، نیوه ژماره تان زۆره و چهك و تفاقی باشتان هیه ، کۆمه له که ی موحه ممه دیش چه ند که سیکی په رته وازه ی که من ، چهك و تفاقیکی که میان پییه . که خه لکی خه ی بهر به وه یانزانی (کنانه)ی کوپی (ابی الحقیق) و (هونده)ی کوپی (قیس)یان نارد بۆلای (غطفان) بۆ داوای کۆمه ک ، چونکه هاو په یمانی جوله که ی خه ی بهر بوون ، دژ به موسولمانه کان هه موو پیشتیوانیه کیان ده کردن . (غطفان) نه و مه رجه یان له سه ر جوله که ی خه ی بهر دانا که نه گه ر هاتوو سه رکه و تن به سه ر موسولمانه کاندای نیوه ی به رو بوومی خه ی بهر یان بده نی.

ریگهی چوون به ره و خه ی بهر

پیغه مبهري ﷺ له رۆشتنیدا به ره و خه ی بهر شاخی (عصر)ی گرت بهر ، پاشان به ره و (صهباء) و پاشان چووه چه قیک پیی ده لئین (رجیع) ، له و شوینه وه تا (غطفان) ماوه ی شه و پوژیک پیاده رییه ، که (غطفان) هوالیان پیگه یشت ، که و تنه ری به ره و خه ی بهر بۆ یارمه تیدانی جوله که ، که گه یشتنه نیوه ی ریگه ده نگو باسینک که و ته به رگو ییان وایان زانی موسولمانه کان داویانه به سه ر مال و منال و سه ره و ت و سامانه که یاندا ، بۆیه خیرا گه رانه وه نه یان توانی هیچ کۆمه کیه کی جوله که ی خه ی بهر بکه ن.

پاشان پیغه مبهري خوا ﷺ هه ردوو ریبه ری سوپا که ی بانگ کرد ، یه کیکیان ناوی (حسیل) بوو ، تا گونجاوترین ریگه یان نیشان بدن ، له ریگهی باکو ره وه - واته له پووی شامه وه - خو یان بکه ن به خه ی بهر داو نه هیلن جوله که ی خه ی بهر به ره و شام یان خیلای (غطفان) هه لبین.

یه کیک له دوو ریبه ره که وتی: من ریگه ت نیشان ده دم پیغه مبهري خوا ﷺ که و ته ری تا گه یشته چه ند ریانیک وتی: پیغه مبهري خوا ﷺ هه ریبه کیک له م ریگایانه ده کریت بمانگه یه نیته شوینی مه به ست . پیغه مبهري ﷺ فه رمانی پیدای که

ناوی سهره رینگاکانی پی بلیت ، ریبهرکه وتی : یه کیکیان ناوی پریگای (حزن) ه ، پیغه مبهری خوا ﷺ رینگهی نه دا له ویوه برۆن. کابرا وتی: پریگه یه کی تریان ناوی (شاش) ه. نهویشی رهد کرده وه. وتی: یه کیکی تریان ناوی (حاطب) ه. له ویشه وه نه پوشت. نهنجا (حسیل) وتی: ته نها یه ک پریگه یان ماوه. (عمر) فهرمووی: ناوی چی یه؟ کابرا وتی: ناوی (مرحب) ه. پیغه مبه ر ﷺ له و پریگه یه وه پوشت.

چه ند پروداویک له رینگه دا

۱. له (سلمه) ی کوپی (اکوع) ه وه ده لیت: له گه ل پیغه مبهردا به شه و ده رچوین به ره و خه یبه ر ، پیاوکی ناو سوپاکه به (عامر) ی شاعیری وت: ئه ری شیعریکی خوتمان ناده ی به گویدا ؟ (عامر) به ده نگه وه که وته شیعری خویندنه وه و وتی:

اللهم لولا أنت ما اهتدينا ولا تصدقنا ولا صلينا
فاغفر فداء لك ما اتقينا وثبت الأقدام إن لاقينا
وألقين سكينه علينا إنا إذا صبح بنا أينما

وبالصباح عولوا علينا

پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی: ئه وه کییه ئه و شیعره ده خوینیتنه وه؟ وتیان: (عامر) ی کوپی (اکواع) ه. فهرمووی: خوا پرهمی پی بکات. کابرایه ک وتی: به راستی ئه و دوعایه بووه مال به سه ریه وه ، خوژگه زیاتر له ناوماندا بوایه . هاوه لان ده یانزانی که پیغه مبه ر ﷺ دوعای لیخوشبوونی تایبه تی کرد بو ههرکه سیك شهید ده کرت ، ئه وه بوو له جهنگی خه یبهردا (عامر) شهید بوو.

۲. له رینگه دا خه لکه که گه یشتنه سه ر دۆلێک به دهنگی بهرز دهستیان کرد به وتنی (الله اکبر، الله اکبر، لا إله إلا الله). پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی: که میك له سه رخۆ بن ، ئیوه که سیك بانگ ده که ن که چاوو گوئی لیتانه و زور نزیکه .

۳. له (صهبا) ی نزیک خه یبه ریشه وه نوێژی (عصر) ی کردو ، بانگی کرد تویشووی خواردنه که به یئن ، جگه له (قاوت) شتیکی دیکه یان پی نه بوو ، فرمانی دا دانریت ، خوئی لی خوارد ، موسولمانانیش لیان خوارد. پاشان ته شریفی هه ستاو نوێژی مه غریبی کردو که میك وه ستا ، خه لکه که ش وه ستان ، پاشان هه ستاو بی دووباره کردنه وه ی ده ست نوێژ نوێژی عیشای بو کردن.

۱ / صحیح البخاری، باب (غزوة خیبر) ۶۰۳/۲. صحیح مسلم، باب غزوة (ذي قرد) و هی تریش ۱۱۵/۲.

۲ / هه مان دوا سه رچاوه .

۳ / صحیح البخاری ۶۰۵/۲.

۱ / هه مان سه رچاوه ۶۰۳/۲.

۵ / مغازی الواقدی (غزوة خیبر) ل ۱۱۲.

سوڀاي نيسلام بهرو شوراڪاني خهبيهر

ئو شهوه كه بو سبهينئ شهي خهبيهرى تندا قهوما ، موسولمانهكان له نريك خهبيهرهوه شهويان كردهوه ، جولهكه هيچ هستيان پئ نهكردن ، پيغهمبهرى خوا ﷺ نهگه بچوايه سهر هر كومه ليك تا بهرهبهيان نزيكيان نه دهكه وتوه ، كه بهرهبهيان بوو نوڙي بهياني بهتاريكى كرد ، موسولمانان سوار بوون ، كه پوڙ بوهوه خهلكى خهبيهر بهيئ ناگايى بهپاچو خاكه نازدهوه بهرو مهزراكانيان دهچوون ، كه سوپاكهيان بينى هاواريان كرد: ئهري وئلا ئهوه موحه ممهده هاته سهرمان . بهپاكردن گهپانهوه بهرو شار . پيغهمبهر ﷺ فرموى: (الله اكبر ، خهبيهر ويړان بوو ، الله اكبر ، خهبيهر ويړان بوو ، هركا تيك چويينه مهيدانى كومه ليك ، خوايه پوڙيكي خراپيان بهسهردا بهينيت).

پيغهمبهرى خوا ﷺ شوينيكي ديارى كرد بوو بو سهربازگهكهى ، (حبابى كورى (منذر) وتى: پيغهمبهرى خوا ﷺ ئه دابهزينهت ليړهده فرمانى خودايه ، يان هه لويستنيكي سهربازيه؟ فرموى: بهلكو ئه مه پاو هه لويستنيكي سهربازيه دهكرت قسه تندا بكهين . وتى: پيغهمبهرى خوا ، ئه جيكهيه له قهلاى (نطاة) هوه نزيكه . هه موو جهنگاوه رهكانى خهبيهر لهويدان ، ئهوان ئيمه دهبينين و دهروان بهسهرماندا ، لهكا تيكدا ئيمه ئهوان نابيين ، تيريان دهگاته ئيمه ، بهلام تيرهكانى ئيمه ناگاته ئهوان . دلنياش نابين لهوان ، زياد لهوه ئيمه لهناو ئه دابخورمايانهده بوار ددهين شهو بدهن بهسهرماندا . ئينجا ئيره زهويهكى فشهله ، نهگه فرمان بدهيت له شوينه خراپهوه بپوينه شوينيكي تر . فرموى: پايهكهتم پئ باشه . ئهوه بوو چوونه شوينيكي ترهوه .

كه نزيكبوونهوه له خهبيهر و پوانيان بهسهر شارهكهده پيغهمبهر ﷺ فرموى : بوهستن . سوپاكه وهستا . ئه مزايه خويند:

اللَّهُمَّ رَبَّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَمَا أَظْلَهْنَ ، وَرَبَّ الْأَرْضِينَ السَّبْعِ وَمَا أَقْلَهْنَ ، وَرَبَّ الشَّيَاطِينِ وَمَا أَضْلَهْنَ ، فَإِنَّا نَسْأَلُكَ خَيْرَ هَذِهِ الْقَرَّةِ ، وَخَيْرَ أَهْلِهَا ، وَخَيْرَ مَا فِيهَا ، وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هَذِهِ الْقَرَّةِ ، وَشَرِّ أَهْلِهَا ، وَشَرِّ مَا فِيهَا ، أَقْدِمُوا بِاسْمِ اللَّهِ .

خۇ سازدان بۇ شەرقە لاکانى خەيىەر

كە شەوى پىكدادانەكە هات ، پىغەمبەر ﷺ فەرموۋى: ئەم ئالايە دەدەمە دەست كەسىك خوداۋ پىغەمبەرى خۇش بویت و خوداۋ پىغەمبەرىش ئەويان خۇش بویت. كە پۇژ بوموۋە ھەموو ھاۋەلەن لە خزمەت پىغەمبەرى خودا ﷺ ۋەستان ، ھەمويان ئاۋاتيان دەخواست ئالاکەى بىرئىتە دەست ، فەرموۋى: كوا (على) كوپى (ابى طالب). وتيان: پىغەمبەرى خوا ، چاۋى دەئىشىت . فەرموۋى: بىئىرن بەشۋىنىدا. ھىنايان. پىغەمبەرى خوا ﷺ تقىدا لەچاۋى و دوعاى بەسەردا خویند چاك بوموۋە ، ۋەكو ھىچ ئازارىكى نەبوۋىت ، ئەنجا ئالاکەى دايەدەست، (على) فەرموۋى: پىغەمبەرى خوا ﷺ شەريان لەگەلدەكەم تا دەيانشكىنن. فەرموۋى: لەسەرخۇ بۇ ، تادەروۋىتە مەيدانىان ، پاشان بانگيان بىكە بۇ ئىسلام و پىيان بلى ئەگەر موسولمان بىن ماف و ئەرکەكانيان چى و چۈن دەبىت ، ۋەللەھى ئەگەر خودا بەھۋى تۈۋە ھىدايەتى يەك كەس بدات بۇ تۇ باشتەرە لە مولكى (حمر النعم).

شارى خەيىەر دوو بەش بوو ، بەشكىيان پىنج قەلاى تىدا بوو:

۱. قەلاى (ناعم). ۴. قەلاى (ابى).

۲. قەلاى (صعب)ى كوپى (معاذ). ۵. قەلاى (نزار).

۳. قەلاى (زبیر).

سنى قەلاى يەكەم دەكەۋتنە شوئىنكەۋە پىنى دەۋترا (نطاة) ، دوو قەلاکەى

ترىش دەكەۋتنە شوئىنكەۋە پىنى دەۋترا (شق).

بەشى دوۋەمىش بە (كتىبە) ناۋدەبرا ، سنى قەلاى تىدا بوو:

۱. قەلاى (قموص) ، كەبرىتى بوو لەقەلاکەى (بنى ابى الحقيق) لەخىلى (بنى

النضير).

۲. قەلاى (وطيح). ۳. قەلاى (سلام).

لەناۋ خەيىەردا جگە لەق قەلاۋ شۇرايانە ھى ترىش ھەبوو، بەلام بچوك بوون و

نەدەگەيشتنە ئاستى قەلاكانى تر ، لە پتەۋى و بەرزىدا.

شەرە خوئناۋىيەكە لەبەشى يەكەمى قەلاكاندا بوو، سەبارەت بەبەشى

دوۋەمىش لەگەل بوونى ژمارەيەكى زۆرى چەكدار لەناۋاياندا ، كەچى بەبى شەر

خۇياندا بەدەستەرە.

۱ / ھەرلەبەر ئەر ئازارە بوو كەلسەرە تادا نەيقۋانى لەگەل سۈپاكەدا بىكۈيتە رى، درايى پىيان گەيشتەرە.

۲ / صحيح البخارى (باب غزوة خيبر) ۵۰۵/۲، ۶۰۶. لەمەندى رىۋايەتدا ھاتوۋە كەدۋاى نەۋى چەندجارى ھىرشى موسولمانەكان شىكست دەمىنىت ئەنجا ئالاکە دەدرىتە دەست (على). بەلام پابۇچۈۋىنى يەكەم لاى لىكۈلەرەۋان پەسەندترە.

دەستپېځىږدى شېرو رۇڭارگىردنى قەلای (ناعم)

يەكەم قەلایەك لەنیوھەندى ھەموو قەلآكاندا ، كە موسولمانەكان ھېرشیان كرده
سەرى قەلای (ناعم) بوو ، چونكە ئەو قەلایە ھېلى بەرگىرى ستراتىژى يەكەمى جولەكە
بوو ، ئەم قەلایە ، قەلای (مرحب) ى پالەوان بوو كەزىاتر لەھەزار كەسى تىدا بوو .

(على) كوپى (ابى طالب) چووہ بەردەم ئەو قەلایەو بانگى جولەكەى كرد
بۇ ئىسلامەتى ، رەتيان دايەوہو ، لەگەل (مرحب) ى سەرۇكياندا كەوتنە سنگ
دەرپەراندن ، كە ھاتەدەرەوہ چووہ مەيدانى شېرو بانگى كرد بۇ شەپرى يەك
بەيەك . (سلمە) ى كوپى (اكواع) وتى : كە چووینە خەيبەر (مرحب) ى سەرۇكيان
شمشیرەكەى گرت بەدەستەوہو راى دەوہشانندو دەيوت :

قد علمت خير ابي مرحب شاكي السلاح بطل مجرب

اذا الحروب اقبلت تلهب

ئەوجا (عامر) ى مامم بۆى چوو دەيوت :

قد علمت خير ابي عامر شاكي السلاح بطل مغامر

كەوتنە شەپ لەگەل يەكدا ، شمشیرەكەى (مرحب) چوو بەناو قەلغانەكەى
(عامر) دا ، (عامر) ويستى شمشیرىكى لىندا ، شمشیرەكەى كورت بوو نەيگەشتى
، ويستى بيدا لە قاچى كابراى جولەكە بەرى نەكەوت ، دەستى ھەلگەرايەوہو
نوکی شمشیرەكەى بەر كلاوہى ئەژنۆى كەوت و وفاتى كرد . پىغەمبەر ﷺ
لەبارەيەوہ فەرمووى : ئەو پياوہ دوو پاداشتى ھەيە - لەگەل وتنى ئەم رستەيەدا
ھەردوو پەنجەى پىكەوہ لكاند - ئەو پياوہ (جاھد) و (مجاھد) ەو كەم كەسى عەرب
ھەيە ئەو شەرەفەى وەرگرتىت .

دواى ئەوہ جارىكى تر (مرحب) بانگەشەى كردهوہ بۇ شەپرى يەك بەيەك و
دەستى كرد بە خۇپراوہشانندن و شيعر خویندەوہ :
قد علمت خير ابي مرحب ... ھتد .

(على) كوپى (ابى طالب) بۆى چووہ دەرەوہ ، (سلمە) ى كوپى (اكواع)
دەلّيت : (على) فەرمووى :

أنا الذي سمتني أمي حيدرہ كليث غابات كرية المنظره

أو فيم بالصاع كيل السندرہ

١ / صحيح مسلم ، باب (غزوة خيبر) ١٢٢/٢ . باب (ذي قرد وغیرھا) ١١٥/٢ ، صحيح البخاري (باب غزوة خيبر) ٦٠٢/٢ .

(علی) شمشیرکی دا لهسهری (مرحب) و کوشتی و فته و پزگاری لهسهر دهستیډا په یدابوو.

که (علی) له قه لاکانیان نزیکبوه و جوله که یهک لهسهر قه لاکه وه سهری دهرکیشاو وتی: تو کییت؟ فرمووی: من (علی) کوپی (ابی طالب) م. کابرای جوله که وتی: سویندم بهو په راوهی دابه زیوه بو سهر موسا ، ئیوه سرکه وتن به سهرماندا.

پاشان (یاسر) ی کوپی (مرحب) هاته دهره وه و هاواری کرد: کی دیته مه یدانم؟

(زبیر) چووه مه یدانی.

(صفیه) ی دایکی (زبیر) خه دایگرت و وتی به پیغه مبهړ ﷺ : پیغه مبهړی خوا کوپه کهم ، نهو کوپه کهم ده کوژیت. پیغه مبهړ ﷺ فرمووی : به لکو کوپه کهی تو نهو ده کوژیت ، نهوه بوو (زبیر) (یاسر) ی کوشت.

ئیدی شهریکی خویناوی به دهوری قه لای (ناعم) دا بهرپابوو ، چهنیدن سهر کردهی جوله کهی تیدا کوژاو به هوییه ودهی جوله که پووخوا و نه یان ده توانی بهری شالووی موسولمانه کان بگرن. سهرچاوه کان ده لاین که موسولمانان لهو پوژده دا بهرهنکاریه کی زور توند کراون ، به لام له کو تاییدا جوله که ناٹومید بوون له وه ستاندنی هیرش موسولمانه کان ، ورده ورده لهم قه لاهو بو قه لای (صعب) که وتنه پاکردن و هه لاتن ، ئیتر موسولمانه کان قه لای (ناعم) یان گرت.

رزگار کردنی قه لای (صعب) ی کوپی (معاذ)

له پرووی هیزو پتهویه وه قه لای (صعب) دووه مین قه لابوو ، موسولمانه کان شالوویان برده سهری به سهر کردایه تی (حباب) ی کوپی (منذر) (انصاری) و بو ماوهی سئ پوژ ئابلوقه یاندا ، له پوژنی سییه مدا پیغه مبهړ ﷺ نزیه کی تاییه تی کرد بو گرتنی نهو قه لایه.

(ابن اسحاق) ده گیریتته وه: که خیللی (بنی سهم) هاتنه خزمهت پیغه مبهړ ﷺ و عهرزبان کرد: به راستی ماندو و بووین و هیچمان به دهرسته وه نه ماوه چی بکهین ؟ نه نجا پیغه مبهړی خوا نزی کرد فرمووی: (خوای گه وره ، تو به حالیان

١ / له نیو سهرچاوه کاند جیاوازی هیه لهسهر نهو کهسی (مرحب) ی کوشتوروه نهو رزدهی که تاییدا کوژاو رزنی گرتنی قه لاکه. هندی له جیاوازیه کن که وتونه ته دهه (صحیح) کانیشهره، نه م بزوونه مان پاش هه نسه نگاندنی راکان له ریوایه تیکی بوخاریه وه رگر توه.

دو زانی ، نه مانه هیژیان له بهر پراوه ، منیش هیچم له ده ستدا نی یه ، بویان بکه م ،
خوا به گه وره ترین قه لایان بده یته ده ست موسولمانان ، نه و قه لایه یان که ده وله مه ند
ترین یانه و زو رترین خو راک و گو شتی تیدا یه . نه و پو ژه شالو یان برده سه ر قه لاکه و
گرتیان ، له هه موو خه به ردا قه لای تیدا نه بوو به نه ندازه ی قه لای (صعب) خو راک و
گو شتی تیدا بیت .

که پیغه مبه ر ﷺ هانی موسولمانانی دا بو هیژش کردنه سه ر نه و قه لایه پاش
خو یندنی نزا که ی ، (بنو اسلم) له پی شنه وه ی هیژش به ره کاندای بوون ، له به رده م
قه لاکه دا شه رپو کو شتاریکی خو یناوی پرو یدا ، پاشان هه ر له و پو ژه دا پی ش خو رئا و
بوون قه لاکه گیرا ، موسولمانه کان له و قه لایه دا چه ندین مه نجه نیق و نا گر پو ژین و
که ره سته ی جه نگیان گرت .

به هو ی بر سی تی نه و پو ژه وه که له ری وایه ته که ی (ابن اسحاق) دا ها تو وه هه ندیک
له نه ندامانی سو پا که ی پیغه مبه ر ﷺ گو یند ریژیان سه ر پری و خستیانه سه ر مه نجه ل بو
خواردن ، که پیغه مبه ر ﷺ به وه ی زانی قه ده غه ی کرد گو شتی گو یند ریژ بخون .

فه تح کردنی قه لای (زبیر)

پاش پزگار کردنی هه ردوو قه لای (ناعم) و (صعب) ، جوله که له هه موو
قه لاکانی (نطاة) رایان کرد بو قه لای (زبیر) ، نه م قه لایه قه لایه کی پته وی سه خته له سه ر
قولله یه که ، مرو قو نه سپ نا توان به هو ی سه خته وه پییدا سه ربکه من ، پیغه مبه ری
خوا ﷺ ئابلو قه یدان ، ئابلو قه که سی پو ژی خایاند ، نه نجا کا برایه کی جوله که ها ت
وتی : (ابو القاسم) نه گه ر تو لی ره دا یه ک مانگی تریش ئابلو قه یان بده یت هیچ باکیان
نی یه و گو ی نا ده نی ، چونکه ری چکه ی ناوو کانی وایان هه یه له ژیر زه ویدا و ، شه وانه
ده رده چن و لیی ده خونه وه و ، ده گه ری نه وه بو نا و قه لاکه و به رگریی ده کهن ، خو نه گه ر
نه و سه رچا وه ی ناوه یان ئی بریت چوک دا ده دن و بو ت دینه ده ره وه . ناوه که یان برین ،
ها تنه ده ره وه شه ریکی سه ختیان کردو هه ندیک له موسولمانه کانی شیان شه ید کرد
، ده که سی ش له جوله که کو ژران و له نا کامدا پیغه مبه ر ﷺ نه و قه لایه شی پزگار کرد .

^۱ / ابن هشام (به پوخته یی) ۲/ ۲۳۳ .

فەتەح كەردنى قەلەي (ابى)

پاش فەتەحكەردنى قەلەي (زىير) جۈلەكە خۇيان كەرد بە قەلەي (ابى) داو
خۇيان تىدا ھەشاردا ، موسۇلمانەكان ئابلۇقەي ئەۋىشىياندا ، دوو پىياۋى جۈلەكە
بەدۋاي يەكدا ھاتنە مەيدانى شەپرى يەك بەيەك ، دوو پىياۋى موسۇلمانىيان بۇ چوۋ
ھەردوۋكىيان كۈشتىن ، ئەۋ كەسەي پىياۋە جۈلەكەكەي دوۋەمى كۈشت پالەۋانى
ناۋدار (ابو دجانە) (سماك)ى كۈپرى (خەرشەي) (انصارى) بوۋ كە ھەموو جارېك
پەپۇ سوۋرەكەي بەسەرىيەۋە دەبەست ، دۋاي كۈشتىن ئەۋ جۈلەكەيە (ابو دجانە)
بەرەۋ قەلەكە رايكەرد بۇ فەتەحكەردنى ، موسۇلمانەكانىش بەدۋايدا ھىرشىيان بەرد ،
لەۋاۋ قەلەكە شەپرىكى خۇيناۋىي پۈۋىدا ، لەۋىش ھەلىيانكەندىن رايانكەرد بەرەۋ
قەلەي (نزار) كەدۋا قەلەكەي بەشى يەكەمى قەلەكانى خەيىبەر بوۋ.

فەتەح كەردنى قەلەي (نزار)

ئەم قەلەيە پتەۋترىن قەلەي بەشى يەكەم بوۋ ، جۈلەكە مەمانەي تەۋاۋيان
ھەبۈۋ ، كە ھەرگىز ئەۋ قەلەيە ناگىرېت ، باھەموو تۈۋانايەكىشىيان بىخەنەگەر لەۋ
پىگەيەدا ، لەبەرئەۋە لەۋ قەلەيەدا لەگەل ژن و مەنەلكانىيان دانىشتىن ، پىشتەر قەلەكانى
دىكەيان لە ژن و مەنەل چۆل كەردبوۋ.

موسۇلمانەكان ئابلۇقەيەكى زۆر تۈندىيان بەسەر قەلەكەۋە دانا ، بەتۈندى
فشارىيان دەخستە سەرىيان بەلام لەبەر ئەۋەي قەلەكە بەشاخىكى بەرزەۋە بوۋ ھىچ
بۋارىك نەبوۋ بۇ ھىرش كەردنە سەرى ، جۈلەكەش نەياندەۋىرا لە قەلەكە بىنە خۋارەۋە
بۇ شەپكەردن لەگەل ھىزە ئىسلامىيەكەدا ، بەلام بە تىر ھاۋىشتىن بەرد باران
بەرەنگارىيان دەكەرد.

كە موسۇلمانەكان نەيانتۈۋانى قەلەكەي (نزار) بگەرن ، پىغەمبەرى خوا ﷺ
فەرمانىدا ئاگىرېرژنەكان ئامادەۋ سەز بگىرن ، پىندەچىت چەند ئاگىركۈيەكىيان
ھەئەدائىتە ئەۋ دىۋ قەلەكەۋە دىۋارۋ پايەكانىيان لەرزاندىيەت و چۈۋىنە ناۋىيەۋە ، لەۋاۋ
قەلەكەدا شەپرىكى قورس پۈۋىدا ، جۈلەكە لەۋىدا تۈشى شىكستىكى خراپ ھاتن ،
چۈنكە نەيان تۈۋانى لەۋ قەلەيە پاكەن بۇ قەلەيەكىتر ، ھەرۋەكۈ لە قەلەكانى تردا
ئەۋەيان دەكەرد ، بەلكۈ ئەۋەي كەبۇى كرا رابكات ھەلات لەۋ قەلەيەۋ ژن و مەنەلكانى
بەجىيەشت بەدۋاي خۇيەدا.

پاش فەتەحكەردنى ئەۋ قەلەيەش بەشى يەكەمى قەلەكانى خەيىبەر فەتەح كرا ،
كە بىرىتى بوۋ لە دىۋى (نطاة) و (شق) ھەر لەۋ جىگەيەدا چەند قەلەيەكى بچۈۋكى تىرى

تېدا بول، به لام جوله که که بینیان نهو قه لاسه خته گیرا ، دستبه جی نهو قه لایانه شیان به جیهیشت ، هه لاتن بهر و بهشی دووهمی خه یبهر.

فتهج کردنی بهشی دووهمی قه لاکانی خه یبهر

که ههردوو بهشی (نطاة) و (شق) فتهج کران، پیغه مبهری خوا ﷺ به سوپاکه یه وه پروی کرده خه لکی که تیه و (وطیح) و (سلالم) له قه لاکه ی (ابی الحقیق) ی خیل ی (بنی نظیر) دا ، هه رچی هه لاتوو کانی بهشی (نطاة) و (شق) هه بوو رایان کرد بووه نهو ی و لهو قه لایه دا خو یان توند کرد بوو.

(سیرهت) نووسان جیا وازیان هه یه له وه دا ئایا لهو قه لایانه دا شه ر پروی دابیت یان نا، چونکه رهوتی گیرانه وه که ی (ابن اسحاق) پروونه له باره ی گرتنی قه لای (حموص) وه. بگره له رهوتی گیرانه وه که دا نهوه دهرده که ویت که به شه ر گیرابیت و هیچ دانوستان و سولحیک نه بو ویت بو خۆبه دهسته وه دان .

(واقدی) یش راشکاوانه ده لیت: قه لاکانی نه م سئ به شه پاش دانوستان گیران، ده کریت دانوستانه که بو به دهسته وه دانی قه لای (حموص) بو ویت پاش نه و جه نکه خویناویه ، دوو قه لاکه ی تریش به بی شه ر دراونه ته ده ست موسولمانان. هه رچو نیک بیت که پیغه مبه ر ﷺ هات بو نه م به شه . که تیه - ئابلوقه یه کی توندی سه پاند به سه ریاند ، چوارده پوژی خایاند ، جوله که له قه لاکانیان نه هاتنه دهر وه ، تاگه یشته نه وه ی پیغه مبه ر ﷺ به ئاگرپرژین لیان بدات ، که دلنیا بوون له تیاچوون داویان کرد له پیغه مبه ر ﷺ سولحیان له گه لدا بکات.

دانوستان

(ابن ابی الحقیق) نامه ی نارد بو پیغه مبه ر ﷺ و تیایدا و تبوی: ده کریت دابه زم و قسه ت له گه لدا بکه م؟ فره مووی: به ئی. سولحیان کرد له سه ر نه رشتنی خوینی نه وانه ی له ناو قه لاکه دان و ده ستبه ردار بوونی ژن و مناله کان تا له گه لیان برۆن و ، خو یان و مال و منالیان ده بیت له خه یبه ر دهرچن و جگه له باریک به نه ندازه ی کۆله پشتیکی مروقه هه رچی مال و سامان و خاک و زیرو زیویان هه یه ، به جیهیلتن بو پیغه مبه ر ﷺ .

^۱ / ابن هشام ۲/ ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳.

^۲ / به لام له گیرانه وه که ی (ابی داود) دا موسولمانه کان به ئینیاند ، ینگه بدن جوله که له خه یبه ر دهرچیت و هه رچی مال و سامانیک به سواری و شتر دهوات له گه ل خویناندا بیهن . (بهوانه ، سنن ابی داود . باب ماجاء فی حکم ارض خیبر ۷/ ۷۶).

پیغمبره‌ری خوا ﷺ فرمووی: ئەگەر هەرچیەکم ئی بشارنەوێه له وادهو
په‌یمانی خوداو پیغمبره‌که‌ی بێ‌به‌ش بن. ئەوانیش له‌سه‌رنه‌وه‌ سولحیان له‌گه‌ڵدا
کرد، پاش ئەو سولحکردنه‌ هه‌موو قه‌ڵاکان درانه‌ ده‌ست پیغمبره‌ ﷺ و به‌و
شیوه‌یه‌ قه‌لای خه‌یبه‌ر فته‌ت کرا.

کوشتنی (ابن ابی الحقیق) له‌سه‌ر په‌یمان‌شکێنی

له‌گه‌ڵ به‌ستنی ئەو ریککه‌وتنه‌شدا هه‌ردوو کوپه‌که‌ی (ابی الحقیق) مال و
سامانیکی زۆریان شارده‌بووه‌، بپێکی زۆر مال و خشتی (حیی) کوپێ (اخطب)
یان هه‌شاردا‌بوو که‌ پێشتر له‌ ده‌رکردنی (بنو النضیر) دا له‌گه‌ڵ خۆیدا هینابووی بۆ
خه‌یبه‌ر.

(ابن اسحاق) ده‌لێت: (کنانه‌) ی کوپێ (ربیع) یان هینایه‌ خزمه‌ت پیغمبره‌
ﷺ، که‌ گه‌نجینه‌که‌ی (بنو نضیر) ی له‌ لا‌ بوو، پیغمبره‌ ﷺ داوای کرد، نکوڵی کرد
که‌ بزانی‌ت شوینه‌که‌ی له‌کوێدایه‌، کابرایه‌کی جوله‌که‌ هات وتی: من (کنانه‌) م چه‌ند
جاریک دیوه‌ به‌ ده‌وری ئەو که‌ لاوه‌یه‌ دا به‌ یانیان ده‌هات و ده‌چوو، ئەنجا پیغمبره‌
ﷺ فرمووی به‌ (کنانه‌): ئەگەر له‌لای تو‌ دۆزیمان‌ه‌و به‌تکوژین؟ وتی: به‌لێ. ئەنجا
پیغمبره‌ ﷺ فرمانی دا به‌ هه‌لکه‌ندنی شوینه‌که‌. هه‌لکه‌نرا، هه‌ندیک له‌گه‌نجینه‌که‌ی
تی‌دا دۆزرایه‌وه‌، پاشان هه‌وائی به‌شه‌که‌ی تری لێ پرسی. (کنانه‌) هه‌چی نه‌وت.
ئەنجا دایه‌ ده‌ست (زبیر) و فرمووی: ئازاری بده‌ تا قسه‌ ده‌کات و شوینی ئەوه‌که‌ی
ترمان پێده‌لێت. (زبیر) ئەلقه‌یه‌کی کرده‌ ملی (کنانه‌) و چووه‌ سه‌رسنگی ته‌نگه‌
نه‌فه‌سی کرد، ئەنجا پیغمبره‌ ﷺ دایه‌ ده‌ست (محمد) ی کوپێ (سلمه‌) و له‌جیاتی
(محمود) ی کوپێ (سلمه‌) دا دای له‌ ملی (ئهم محموده‌ له‌ ژێر قه‌لای ناعدا له‌ پال
دیواریکدا وه‌ستا بوو جوله‌که‌ جه‌نجه‌ریکیان دا‌بوو به‌سه‌ری‌دا وه‌فاتی کرد‌بوو).

(ابن قیم) یش ده‌لێت: پیغمبره‌ ﷺ فرمانی دا به‌کوشتنی هه‌ردوو کوپه‌که‌ی
(ابی الحقیق) ئەو که‌سه‌ش دانی نا به‌ ده‌ستی ئەم دووانه‌ دا له‌ شارده‌وه‌ی
گه‌نجینه‌که‌ دا ئامۆزای (کنانه‌) بوو.

(صفیه‌) ی کچی (حیی) کوپێ (اخطب) به‌کوێله‌یی هینرا بۆ پیغمبره‌ ﷺ
ژنی (کنانه‌) ی کوپێ (ابی الحقیق) بوو، تازه‌ بووک بوو.

دابه شکردنی دهستگه وته کانی شهر

پیغه مبهری خوا ﷺ ویستی جوله که له خه یبه ریش دهر بکات ، وتیان: ئه ی موحه ممه د، ریگه مان بده با لهم زهویه دا بمینینه وهو چاکی بکهین و ، سه روکاری ده کهین ، ئیمه له ئیوه باشتر زهویه که دناسین. پیغه مبهری خوا ﷺ و هاوه لانیس کوپانیکی وه هایان نه بوو سه روکاری ئه و زهویانه بکات ، بویه خه یبهری دایه وه به جوله که به مهرچیک له ههر زهویه کدا نیوه ی به روبومه که یان هه بیئت ، (عبدالله) ی کوپری (رواحه) ی کرده سه رپه رشتیار به سه ریه وه.

پیغه مبهری خوا ﷺ خه یبهری کرد به سی وشهش پشکه وه ، ههر پشکیک سه د بهش بوو ، بویه به شهکان بوونه سی ههزارو شهش سه د پشک ، نیوه ی ئه وه دانرا بو پیغه مبهر ﷺ و موسولمانه کان که بریتی بوو له ههزارو ههشت سه د پشک ، پیغه مبهری خوا ﷺ وه کو یه کیک له موسولمانان یه ک پشکی بهرکهوت ، نیوه که ی تری جیا کرده وه که بریتی بوو له ههزارو ههشت سه د پشک، پشکیک بو لیقه وماوی و پیویستی موسولمانان ، چونکه دابه شکرا بوو به سه ر ههزارو ههشت سه د پشکدا و ، نازو نیعمه تیک بوو پڑا بوو به سه ر خه لکی حوده ییبه دا ئه وانه ی له ویدا بوون و ئه وانهش نه هاتبوون ، بو خویان ههزارو چوار سه د کهس بوون ، دو سه د سواریشیان له گه لدا بوو ههر ئه سپینکیش دوو پشکی بهر ده کهوت ، بویه دابه شکرا به سه ر ههزارو ههشت سه د پشکدا ، ئه سپ سوار سی پشک و ، پیاده کانیس یه کی یه ک پشکیان بهرکهوت.

ریوایه ته که ی (بخاری) له باره ی زوری دهستگه وته کانی خه یبه ره وه دیاره ، که (ابن عمر) فره موویه تی: پیشتتر تیر به سکی خومان نه بووین هه تا خه یبه رمان فه تح کرد ، هه ره ها ئه و ریوایه ته ی بوخاری له (عائیشه) وه ده گیریتته وه که فره موویه تی: کاتیک فه تحی قه لاکانی خه یبه ر کرا، وتمان: ئیتر له مه ودوا تیر خورما ده خوین . که پیغه مبهری خوا ﷺ ته شریفی گه رایه وه بو مه دینه ، کوچکه ران پاش ئه وه ی که له خه یبه ردا مال و باخی خورمایان دهستگه وت هه موو ئه و به خششانه یان گیرایه وه بو ئه نساره کان که پیشتتر له دارخورما و باخ پییان دابوون.

^۱ / زاد المعاد ۱۳۷/۲ ، ۱۳۸.

^۲ / صحیح البخاری ۶۰۹/۲.

^۳ / زاد المعاد ۱۴۸/۲ ، صحیح مسلم ۹۶/۲.

گەرانه‌وه‌ی

(جعفری کورێ (أبي طالب) و ئەشعەرێه‌کان

لەم غەزایەدا بوو کە (جعفری کورێ (أبي طالب)ی ئامۆزای پێغەمبەر ﷺ و ھاوئەلەکانی و (أبو موسی) و ئەشعەرێه‌کانی تریش گەرانه‌وه‌ بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ .

(أبو موسی) دەلێت: ئێمە لە یەمەن بووین کە ھاوئەلەکانی دەرچوونی پێغەمبەرمان پێگەیشت ، بەکۆچەری چووینە ئەوێ - من و دوو برای ترم بووین - لەگەڵ پەنجاو ئەوەندە کەسی خزمی خۆمدا، سواری کەشتی بووین ، کەشتیەکە لای نەجاشی دایبەزاندین ، لەوێ گەیشتین بە (جعفر) و ھاوئەلەکانی ، (جعفر) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمە‌ی ناردوووە کە لێرە نیشتەجێ ببین ، ئێوەش لەگەڵ ئێمەدا بن. لەگەڵیان مایەنەو تا لەفەتحتی خەیبەردا گەرانه‌وه‌ بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، پشکی بەئێمەشدا، لەکاتی‌کدا پشکی نەدا بەهیچ کەسێک کە لەفەتحتی خەیبەردا بەشداری نەکردبێت ، ئەو تەنھا بۆ سەر‌نشینانی کەشتیەکە بوو.^١

کە جەعفر گەیشت بەخزمەت پێغەمبەر ﷺ پێشوازی لێکردو ماچی کردو فرمووی : وەللاهی نازانم بە کامیان دڵم خۆش بێت ؟ بەهاتنەوه‌ی (جعفر) یان بە فەتحت کردنی (خەیبەر).^٢

هاتنەوه‌ی ئەوانە داوی ناردنی (عمرو)ی کورێ (امیه)ی (ضمیری) بوو لە لایەن پێغەمبەرەوه ﷺ بۆ نەجاشی و، داواي فرموو بوو کە بیان نێریتەوه‌ بۆی. نەجاشی بە دوو کەشتیدا ھەموویانی ناردەوه‌ ، ژمارەیان شانزە پیاو بوو لەگەڵ ئەو ژن و منالانە‌ی لەوێ مابوونەوه‌ ، پێشتریش ھەندیکیان گەرانبوونەوه‌ بۆ مەدینە.^٣

^١ / صحيح البخاری ٤٤٣/١، ھەروەھا بڕوانە (فتح الباری) ٧/ ٤٨٤، ٤٨٥، ٤٨٦، ٤٨٧.

^٢ / زاد المعاد ١٣٩/٢.

^٣ / محاضرات تاريخ الامم الإسلامية للخضري ١٢٨/١.

ماره گردنى (صفیه)

پاش کوژرانی (کنانة)ی کوپى (أبى الحقیق)ی هاوسه‌رى (صفیه) به‌هوى په‌یمان‌شکینی‌هوه ، که‌نیزه‌که‌کان کوژرانه‌وه ، به‌پى سیستى جه‌نگى ئه‌وکاته (دحیه) داواى کرد له‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ که‌نیزه‌کیكى پى به‌خشیت ، فرمووى: ئه‌و که‌نیزه‌که‌ بۆ تۆ. (دحیه)ش (صفیه)ی کچى (اخطب)ی هه‌لبێژارد ، پیاویک هاته‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌رى خوا ﷺ وتى: پیغه‌مبه‌رى خوا ﷺ (صفیه)ی کچى (حیی) که‌ خانمى (بنى قریظه) و (بنى نضیر) به‌خشيوته به‌(دحیه)ی کوپى (خلیفه)، ئه‌و خانه‌ بۆ تۆ باشته، فرمووى: پى بلین بایه‌نیته‌وه. هینایه‌وه، که‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ بینى فرمووى که‌نیزه‌کیكى تر به‌به ، ئه‌نجا پرووى کرده (صفیه) و بانگى کرد بۆ ئیسلام ، له‌ویدا (صفیه) موسولمان بوو، پیغه‌مبه‌رى خوا ﷺ ئازادى کردو مارهى کرد ، ئازادکرده‌کەشى کرده مارهى بۆی ، که‌گه‌یشتنه به‌ندارى (صه‌باء) بۆی هه‌لāl بوو ، (ام سلیم) جیازیى بۆ کردو، شه‌و بۆیان گواسته‌وه‌وه‌و بوو به‌ژنى پیغه‌مبه‌ر ﷺ. وه‌لیمه‌یه‌کى بۆ کرد به‌هه‌ندیک خورماو روژ و قاوت و له‌ریگه‌ سى پوژ له‌لای مایه‌وه.^۱

نیشانه‌یه‌کى سه‌وزى به‌ده‌م و چاوى (صفیه)هوه بینى پرسىارى کرد: ئه‌وه چیه؟ وتى: پیغه‌مبه‌رى خوا پىش ته‌شريف هینانى به‌ریژتان بۆ لای ئیمه ، له‌ خه‌مدا مانگم بینى وه‌کو له‌جیگه‌ی خوى لاجوبیت که‌وته‌ کوشمه‌وه ، هه‌چم له‌باره‌ی تۆشه‌وه نه‌ده‌زانى ، خه‌ونه‌که‌م گى‌رایه‌وه بۆ می‌رده‌که‌م ، زله‌یه‌کى دا له‌ ده‌م و چاوم و وتى: خه‌ون به‌و پادشایه‌وه ده‌بینیت که‌ له‌ مه‌دینه‌یه.^۲

باسى مه‌ره ژه‌هراویه‌که

که‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌ خه‌یبه‌ر سه‌قامگیر بوو ، (زینب)ی کچى (حارث) - هاوسه‌رى (سلام)ی کوپى (مشکم) مه‌رتکى سو‌ره‌وه‌کراوى به‌دیارى بۆ هینا ، پرسىارى کرد بوو پیغه‌مبه‌رى خوا ﷺ حمزى له‌کام به‌شیه‌تى؟ پىیان وتبوو: باله‌که‌ی . ژه‌هرىکى زورى پیوه‌ کردبوو ، پاشان پارچه‌کانى تریشى ژه‌هراوى کردبوو ، ئه‌نجا هینابووى بۆ به‌رده‌م پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، که‌ هینرایه به‌رده‌مى پیغه‌مبه‌ر ﷺ یه‌که‌م شت ده‌ستى برد بۆ باله‌که‌ی ، خستیه ده‌مى جووى و بۆی قووت نه‌دراو تفى کرده‌وه. پاشان فرمووى: ئه‌م پارچه

^۱ / صحيح البخاري ٥٤/١، ٦٠٤/٢، ٦٠٦. زاد المعاد ١٢٧/٢.

^۲ / هه‌مان سه‌رچاره‌ی کۆتایى، (ابن هشام) ٢٣٦/٢.

ئىسقاڭە پىم دەلىت ژەھراوۋىيە. پاشان بانگىراۋ دانى نا بەتاۋانەكەيدا ، پىڭمەبەر ﷺ
 فەرموۋى: چى ۋاي لىكردىت ئەۋكارە بىكەيت؟ ژنەكە وتى: لەدلى خۇمدا وتە: ئەگەر ئەم
 پىاۋە پادشاھىكە دونىيائى بىت پزگارم دەبىت لەدەستى ، ئەگەر پىڭمەبەرىش بىت
 ھەۋالى پىدەدرىت ، پىڭمەبەرى خوا ﷺ لىي خوش بو.

لەكاتى خۋادەكەدا (بشرى كوپى (براءى كوپى (معروور) ، پارچەيەكى
 لىخواردو قوتىدا، لەئەنجامدا ۋەفاتى كرد. گىرەنەۋەكان جىاۋازن سەبارەت بە
 بەرەللا كردن يان كۈشتى ژنەكە ، لەسەرئەۋە يەكەدەنگن كە يەكەمجار چاۋپۇشى
 لىكردە ، بەلام كە (بشر) ۋەفاتى كرد لە تۆلەيدا كۈژرايەۋە.

كۈژراۋانى ھەردوۋلا

لە شەھەركانى خەببەردا

كۆى شەھىدانى مۇسلمانان لە شەھەركانى خەببەردا شانزە پىاۋ بو ،
 چۈار لە قوپرەش ۋ يەككە لە (اشج) ۋ يەككە لە (اسلم) ، يەككە لە خەلكى
 خەببەرو ئەۋانى تىرىش لەئەنسارەكان بوون.

ھەرۋەھا دەگوتىرت كە شەھىدى مۇسلمانەكان لە ۋ شەپانەدا (۸) پىاۋ
 بوۋە ، عەللامە (منصور فورى) باسى (۱۹) كۈژراۋى كروە ، پاشان دەلىت: پاش
 بەدۋادا گەپانى زىاتر ناۋى (۲۳) كەسم دۈزىۋەتەۋە ، يەككىش بەھۋى خواردنى
 مەرە ژاراۋىكەۋەو لەيەككىشدا جىاۋازيان ھەيە لەۋەدا ئايا لە (بدر) يان (خىير)
 شەھىد كراۋە ، راست ۋايە كە لە (بدر) شەھىد كراۋە .^۱

ژمارەى كۈژراۋەكانى جۈلەكەش (۹۳) كەس بوە .

فەدەك

كە پىڭمەبەر ﷺ گەيشتە خەببەر، (محىصەى كوپى (مسعودى نارد بۇ
 ناۋ جۈلەكەى فەدەك ، تا بانگيان بىكات بۇ پىبازى ئىسلام ، دەستى دەستيان پى
 كرىبوۋ ، كە خۋاي گەۋرە فەتخى خەببەرى بەخشى بە مۇسلمانەكان ، ترس كەۋتە

^۱ / بېروانە (زاد المعاد) ۱۳۹/۲ ، ۱۴۰ ، فتح البارى ۴۹۷/۷ ، بىنەرەتى ئەۋ بەسەرھاتە بە درىژى لە بوخارىدا
 باسكراۋە ، ۴۴۹/۱ ، ۶۱۰/۲ ، ھەرۋەھا لە (ابن ھاشم) ۳۳۷/۲ ، ۳۳۸ .
^۲ / رحمة للعالمين ۲۶۸/۲ ، ۲۶۹ ، ۲۷۰ .

دليانهوه خيرا شاندېكيان نارد بو لای پيغه مبهري خوا ﷺ تاسولحيان له گهلدا بکات له سر نيوهی فهدک ، بهو شيويهی که له گهل خه لکی خه يبهردا ريککوت ، پيغه مبهري خوا ﷺ له گهلاندا ريککوت ، له سر نه وهی فهدک تايبهت بي بو خوی ، چونکه نه سپ سوارو چه کداری موسلمانان نه يانگرت^۱ .

واډی القری

که پيغه مبهري ﷺ له خه يبهري بوه وه ، پوی کرده (واډی القری) ، کومه ليک جوله که ی تیدابو ، پاشان هه نديک عه ره بی موشرکيش پاليان پيوه دابوون .

که ليان نزيک بونه وه ، له دوره وه جوله که له ناماده باشيدا بوون و تير بارانيان کردن ، (مدعم) غولاميکی پيغه مبهري کوشت ، خه لکی وتیان: مردهی ئييت چوه به هه شت ، پيغه مبهري ﷺ فهرمووی ، نه خير ، سويندم بهو که سهی گيانی منی به دهسته نه وه نده شتهی له روژي خه يبهردا له غه نيمهت لایدا بو خوی ، که له دابه شکر دنه که دا بهری نه که وتبو ، ئيستا بوته نه لقهی ناگر له گهر دنيدياه ، که خه لکی نه وه يان گوئی ئي بو پياويک تاکه نه عليک يان جوتيک نه علی هينا بو پيغه مبهري ﷺ ، پيغه مبهري ﷺ فهرمووی: نه عليک يان دوونه عل له دوزه^۲ .

پاشان پيغه مبهري ﷺ هاوه له کانی سازدا بو شهر پيزی کردن ، ئالاکی خوی دايه دهست (سعدی کوپی عباده) ئالایه کی تری دايه دهست (حبابی کوپی منذر) و يه کيکيش بو (سهل)ی کوپی (حنيف) و يه کيکی تريس بو (عباده)ی کوپی (بشر) ، نه نجا بانگی جوله که يان کرد بو ئيسلام ، رازی نه بوون ، پياويکیان هاته دهر وه بو شهر (زبير)ی کوپی (عوام) بوی چوو کوشتی ، يه کيکی تريس هاته دهر وه نه ويشی کوشت ، پاشان يه کيکی دیکه هاته دهر وه (علی) کوپی (ابوطالب) بوی چوو کوشتی ، بهو شيويه شهر ی رووبه پروو بهر دهوام بوو تا يانزه پياويان ئي کوشتن ، دواي کوشتنی هر پياويک بانگی نه وانی تری ده کرد بو نه وهی ئيقامه ی به لگه ی له سر بکات .

له و روژده کاتي نويز هات ، نويزی به هاوه له کانی کرد پاشان ده گه رايه وه بو لای جوله که و بانگی ده کردن بولای خوداو پيغه مبهري ئاييني پيروزی ئيسلام ،

^۱ / ابن هاشم ۲۲۷/۲ ، ۲۵۲ .

^۲ / صحيح البخاری ۲/۶۰۸ .

شهر شهوی به سهردا هاتووو پوژ بووه ، دیسان شهریان له گه‌لدا کردنهوه ، هیشتا خوږ به نه‌ندازه‌ی ږمیک به‌رز نه‌بو بووه خویندا به‌دهستهوه ، بی‌شهر گیران ، مال و سامانیان بووه دهسکه‌وت بۆ موسلمانان و که‌لوپهل و که‌رهسته‌یه‌کی زۆریان گرت. پیغه‌مبەر ﷺ چوار پوژ له (ذی القری) مایه‌وه ، دهسکه‌وته‌کانی دابه‌شکرد به‌سهر هاوه‌له‌کانیداو زه‌وی خوورماکانی هیشته‌وه بۆ جوله‌که ، کردنی سهرکار به‌سهر دار خوورماکانه‌وه^۱ وه‌کو حاله‌تی خه‌لکی خه‌یبه‌ری لیکردن.

ته‌یماء

که هه‌والی خو به‌دهسته‌وه‌دانی خه‌لکی (خه‌یبه‌ر) و (فه‌ده‌ک) و (وادی القری) گه‌یشته‌ گوئی جوله‌که‌ی (ته‌یماء) ، هیچ به‌ږه‌نگاریه‌کی موسلمانانه‌کانیان نه‌کردو نوینه‌ری خویان نارد بۆ سولح کردن له‌گه‌ل پیغه‌مبەر ﷺ ، پیغه‌مبەر ﷺ ئه‌وه‌ی ئی قه‌بول کردن و له‌سهر مال و حالێ خویان مانه‌وه^۲ ، له‌و باره‌یه‌وه‌ نو‌سراوینکی بۆ نووسین ، ئه‌مه ده‌قه‌که‌یه‌تی: (ئه‌مه نو‌وسراوی موحه‌مه‌دی پیغه‌مبهری خودایه‌ بۆ (بنی عادی) ، ئه‌وان به‌لین و په‌یمانیاں له‌گه‌ردنی ئیمه‌ دایه ، جزیه‌یاں له‌سهره ، نه‌ دوژمنایه‌تیتان ده‌کریت و نه‌ ده‌رده‌کرین ، به‌دریژای ژیا‌نتان لی‌ره ده‌میننه‌وه.) ئه‌م نو‌سراوه (خالد)ی کوپی (سعید) نو‌وسی^۳.

گه‌رانه‌وه‌ بۆ مه‌دینه

پاشان پیغه‌مبەر ﷺ گه‌راپه‌وه‌ بۆ مه‌دینه‌وه‌، له‌شه‌وه‌که‌یدا دره‌نگ وه‌خت بوو له‌ ږیگه‌ نو‌ستن فهرمووی به‌ بیلال: ئیشکگری ئه‌مشه‌ومان بۆ بکه ، که‌چی بیلال له‌به‌ر ماندوویی زۆر به‌پال و شتره‌که‌یه‌وه‌ خه‌وی ئی که‌وتبوو ، که‌س خه‌به‌ری نه‌بووه ، تاخوږ له‌ هه‌موویانی‌دا ، یه‌که‌م که‌س که‌ خه‌به‌ری بووه‌ پیغه‌مبەر ﷺ بوو ، پاشان له‌ شیوه‌که‌ چوونه‌ ده‌ره‌وه ، چووه‌ پینشه‌وه ، نو‌یژی به‌یانی بۆ کردن ، وتراوه: که‌ ئه‌و به‌سهر ها‌ته‌ له‌و سه‌فه‌ره‌دا نه‌بووه^۴.

^۱ / زاد المعاد ۲/ ۱۴۶، ۱۴۷.

^۲ / همان سەرچاوه ۲/ ۱۴۷.

^۳ / ابن سعد

^۴ / ابن هشام ۲/ ۳۴۰. به‌سهراته‌که‌ بل‌وه‌ و له‌زۆرینه‌ی کتێبه‌کانی فهرمودادا باسی کراوه . بې‌واهه (زاد المعاد) ۲/ ۱۴۷.

سریه‌ی (ابان‌ی‌کوپری (سعید)

پینگەمبەری خوا ﷺ لە ھەموو سەرکردەییەکی سەربازی دیکە باشتر دەیزانی کە چۆلکردنی شاری مەدینە پاش کۆتای ھاتنی مانگە ھەرامەکان کاریکی گونجاو نیە ، لەکاتیکیدا کە دەورووبەری شار بەعەرەبی دەشتەکی گیراییت و لەوانەیە لەپڕیکدا بۆ دەن بەسەر موسلمانەکاندا بەمەبەستی تالانی و چەتەگەریتی ، لەبەرئەو سەریەکی نارد بۆ تۆقاندنی عەرەبە دەشتەکیەکان بەسەرۆکایەتی (ابان‌ی‌کوپری (سعید) لەوکاتەدا کە ھێشتا لە خەیبەر بوو ، (ابان‌ی‌کوپری (سعید) پاش بەجێھێنانی فەرمانەکی پینگەمبەر ﷺ گەراپەوێت خەزەمتی لە خەیبەر ، کە پێی گەیشتەوێت فەتھ کرابوو .

پای تەواو ئەوێت کە ئەم سەریە لە مانگی (صفر)ی سالی ھەوتەمی کۆچی دا دەرچوو ، باسی ئەم سەریە لە (بوخاری) دا ھاتوو^۱ ، (ابن حەج) دەلیت: من باسی ئەم سەریەم نەبیستوو^۲ .

^۱ / بېروانە (صحیح البخاری) ، (باب غزوہ خیبر) ۶۰۸/۲ ، ۶۰۹ .
^۲ / فتح الباری ۴۹۱/۷ .

پاشماوہی سریہو غەزاکانی سالی حەوتەم

غەزای (ذات الرقاع)

کە پیغەمبەر ﷺ لەشکاندنێ هەردوو بانی سەرەکی و بەهیزی سێ حیزبە کە بوو ، تەواو یەکلابوو ، بۆ بانی سییەم ، واتە عەرەبە کەلە شەقەکانی قولایی دەشتی نەجد ، ئەوانە ی کە بەردەوام خەریکی پراوەدوان و چەتەگەری و تالانکاری بوون.

لەبەرئەوەی کە ئەو عەرەبە دەشتەکیانە لەشوینێکی دیاری کراودا نەبوون ، لە قەلای شوورای بەرزدا نەبوون ، بۆیە زال بوون بەسەریانداو سەرکوتکردنیان زۆر گرانتر بوو بە پیوهری شەری خەیبەر و مەككەییەکان ، بۆیە جگە لەهەلمەتی تەمی کردن و ترساندن و پراوەدوان هیچ شتێک کاریگەری نەبوو ، موسلمانەکانیش ساتەو سات لەم جۆرە هەلمەتانەیان دەبردا سەریان.

بۆ خووسەپاندنیش بەسەر ئەو کۆمەڵە دەشتەکیانە ی خویان کۆکردبوو ، بۆ هەلکوتانە سەر دەورووبەری مەدینە ، پیغەمبەری خوا ﷺ هەلمەتیکی تەمی کردنی کردە سەریان ئەو هەلمەتە ناسراوە بە غەزای (ذات الرقاع).

زۆرینە ی (سیرەت) ناسەکان لەسالی چوارەمدا باسی ئەم غەزایە دەکەن بەلام بەشداری کردنی (ابو موسی) ی (اشعری) و (ابو هریرە) لەم غەزایەدا بەلگەیه لەسەر ئەوەی کە لەدوای خەیبەردا روی دابیت ، راستر وایە کە ئەو غەزایە لە مانگی (رەبیعی یەكەم) ی سالی ۷ ی کۆچی دا پووی داو.

پوختە ی پروداوە کە بەو شیوەیە کە (سیرەت) ناسان باسی دەکەن ئەوەیە ، پیغەمبەر ﷺ هەوالتی کۆبونەوێکی (انمار) یان (بنی ثعلبە) و (بنی محارب) ی سەر بە (غطفان) ی کەوتە بەرگوێ ، بەخیرایی لەگەڵ چوارسەد کەس یان حەوت سەد کەسی هاوڵیدا بۆیان دەرچوو ، (ابو نر) یان (عثمان) ی کوپی (عفان) ی بەسەر مەدینەو بەجێهێشت ، چوو ناوێوە بۆ خاک و ئاویان و گەیشته شوینێک پیتی دەوتریت (نخل) ، دوو پۆژ لە مەدینەو دوورە ، گەیشته بەکۆمەڵێکی (غطفان) بەرامبەر یەك وەستان بەلام شەڕ پووی نەدا ، پیغەمبەر ﷺ لەو پۆژەدا نوێژی ترسی بۆ کردن.

لە (بوخاری) ییشدا هاتوو لە (ابو موسی) ی (اشعری) و دەلیت : لەگەڵ پیغەمبەری خوادا ﷺ چوینە دەرەو ئیمە شەش کەس بوین و شتریکمان پی بوو

بەسەرە سواری دەبووین ، قاچەکانمان ھەلقلیشابوو ، قاچی من قلیشابوو
 نینۆکەکانم کەوتن ، پەرمان لە قاچ و قولمان دەبەست ، لەبەر ئەو پەرۆ زۆرە لە
 قاچمان دەبەست غەزاکە ناوێرا (ذات الرقاع) .

ھەرۆھا تییدا ھاتو ھە (جابر) ھو: دەلیت لەگەڵ پیغەمبەردا بوین ﷺ لە
 غەزای (ذات الرقاع) دا ، گەیشتیئە لای درەختیکی سیبەردار جیمان ھیشت بو
 پیغەمبەر ﷺ ، پیغەمبەر ﷺ دابەزی و خەلکەکە ی تریش بلۆھیان ئێ کرد بەو ناو ھەداو
 دەچوونە ژێر سیبەری دارو درەختەو ھە ، پیغەمبەریش لەژێر درەختیکدا پالی
 دایەو ھەو شمشیرەکە ی پێدا ھەلۆاسی ، (جابر) دەلیت: خەومان ئێ کەوت ،
 کابرایەکی موشریک ھات ، شمشیرەکە ی پیغەمبەری ﷺ دەرھینا و گرتی
 بەدەستی ھەو وتی بە پیغەمبەر ﷺ: لێم دەترسی؟ فەرمووی: نەخیر ، وتی: چی
 دەستم دەگرت ئەگەر بتکوژم؟ فەرمووی: (اللّٰه).

(جابر) دەلیت: پیغەمبەر ﷺ بانگی کردین ، چوینە خزمەتی دەبینین
 عەرەبیکی دەشتەکی لە پالیدا دانیشتو ھە ، پیغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەم کابرایە
 شمشیرەکە ی منی دەرھینا لە کاتی کدا من نوستبووم ، کە ھەستام شمشیرەکە ی
 بەدەستەو گرتبوو ، پێی وت: چی دەستم دەگرت ئەگەر بتکوژم ؟ وت: (اللّٰه) ،
 ئەو دەبینن دانیشتو ھە . پاشان پیغەمبەری خوا ﷺ ھێچ سەرزەنشتیکی نەکرد .

لە رێوایەتیکی تردا ھاتو ھە ، نوێژ دابەستراو دوو پکاتی پیکردن ، پاشان
 دواکەوتن ، دوو پکاتی کرد بو کۆمەلەکە ی تریش ، پیغەمبەری خوا ﷺ چوار پکاتی
 کردو دوو کۆمەلەکەش یەکی دوو پکاتی بو کردن .

لە رێوایەتەکە ی (ابی عوانە) شدا ھاتو ھە: شمشیرەکە لە دەست کابرا کەوتە
 خوارو ھە ، ئەنجا پیغەمبەری ﷺ ھەلی گرت ، فەرمووی: چی رینگرت دەکا لە من؟
 کابرا وتی: مەردی خودابە رەحمم پی بکە ، فەرمووی: شایەتی دەدە ی کە جگە لە
 (اللّٰه) خودای تر نیەو منیش پیغەمبەری خودام؟ کابرای ئەعرابی وتی: پەیمان
 پی دەدەم شەرت لەگەڵدا نەکەم و لەناو کۆمەلێکی شدا نەبم دژایەتی تو بکەن .
 دەلیت: بەرەلای کرد ، ئەنجا دەشتەکیە کە چو ھەو بۆلای خزمانی و وتی: لای
 پیاویک بووم باشترین مڕۆقە لە دنیا دا .^٢

١ / صحیح البخاری باب (غزوة ذات الرقاع) ٥٩٢/٢ ، (صحیح المسلم) باب (غزوة ذات الرقاع) ١١٨/٢ .

٢ / صحیح البخاری ٤٠٧/١ ، ٥٩٢ .

٣ / مختصر سيرة الرسول ، نویسنی شیخ عبداللّٰی نەجدی ل ٢٦٤ -- بڕوانە (فتح الباری) ٧ / ٤١٦ .

له ریوایه ته که ی (بخاری) یشدا هاتوه: له (مسدد) هوه له (ابی عوانه) و
 نهویش له (ابی بشیر) هوه دهلیت: نهو کابرایه ناوی (غورث) ی کوپی (حارث) بوو ،
 (ابی حجر) دهلیت: به سهراته که لای (واقدی) واهاتوه ، که کابرا ناوی (دعشور) و
 دوايش موسلمان بووه ، به لام پی دهچیت دوو به سهراته که له دوو غهزای
 جیاوازا دپوویان دابییت ، (والله اعلم).^۲

له گه پانه وه یاندا لهو شهره کابرایه کی موشریک سویندو ناوی کرد که
 نه گه ریته وه تاخوینی یه کی که له هارولانی پیغه مبهری ﷺ نه ریئت ، شهوات
 پیغه مبهري ﷺ دوو پیاوی دانا به چاودیږی شهو بو ئاگابوون له جموجولی دوزن ،
 که بریتی بوون (عباد) ی کوپی (بشر) و (عمار) ی کوپی (یاسر) ، کابرا تیریکی گرتو
 (عباد) له کاتی نویژدا بوو ، نهو تیره ی دهره یناو نویژه که ی نه بړی ، تا سی تیری
 لیدا ، نویژه که ی نه بړی تا سلوی دایه وه ، نهجا هاروله که ی هه ستاند ، (عمار)
 وتی: (سبحان الله) نهی بوچی بیدارت نه کردمه وه. (عباد) وتی: به راستی له
 سوره تینکا بووم دهم خویند حزم نه کرد بیږم.^۳

نهم غهزایه دهریکی گه وړه ی هه بوو له ترس خستنه ناودلی عه ربه
 دهشته کیه کاند ، نه گهر سهیریکی دریژی نهو سریانه بکهین له دواي نهو غهزایه وه
 پوویانداوه ، ده بینین هیچ یه کی که له تیره کانی (غطفان) زاتیان نه کرد که دواي نهو
 غهزایه سهر بهر بکه نه وه ، بگره سهریان شو پکردو ورده ورده خویان دوا
 به دهسته وه موسلمان دهبوون ، به لکو ده بینین چهنین تیره ی نهو خیل له فته تح
 کردنی مه که دوا به شداریان کرد له گهل موسلمان ه کاندوا شه پری (حنین) یشیان کردو
 غه نیمه شیان بهر که وت ، دواي نهو وش پیاویان بو نیږا بو کوکړدنه وه ی سه ده قه
 له دواي فته تحیشه وه ده یاندا ، بهو شیوه یه هه رسی باله که تیکشکان و هیمنایه تی و
 ناشتی له ناوچه که دوا بهر قه ران بوو ، موسلمان ه کان دواي نهو توانیان به ناسانی
 هه رچی که لین و که مو کوپی هه یه بیگرن ، له پاش نهو غهزایه وه ریخوشکهری کرا
 بو فته تح کردنی ناوچه کانی ترو شوینه گه وره کان ، چونکه ناوخوی ولات بهرو
 ناراسته ی بهر ژه وهندی موسلمان ه کان ده چوو.

^۱ / صحیح البخاری ۲ / ۵۹۲ .

^۲ / فتح الباری ۷ / ۴۲۸ .

^۳ / زاد المعاد ۲ / ۱۱۲ ، بو دریژي نهم غهزایه بېوانه (ابن هشام) ۲ / ۲۰۳ تا ۲۰۹ ، زاد المعاد ۲ / ۱۱۰ و ۱۱۱ و ۱۱۲ ، فتح الباری ۷ / ۴۲۸ ، ۴۱۷ .

پاش گهپانهوه لهو غهزايه پيغه مبهري ﷺ بوماودي مانگي (شهوال) ي سالي (۷) ي كوچي دانيشت ، لهو ماويه دا چهند سريه يكي به نه ملو نه ولادا نارد ، نه مهش دريژه يه تي:

۱. سريه ي (غالب) ي كوپي (عبدالله) ي (ليثي) بهرو (بني ملوح) له (قديد) ، له مانگي (صفر) يان (رهبيعي يه كه م) ي سالي (۷) كوچي دا. (بنو ملوح) نهو خيله بوون كه. هاوه له كانى (بشير) ي كوپي (سويد) يان شهيد كرد بوو ، نه سريه يه ي نارد بو توله كردنه وه لييان ، به شهودا دايان به سيرياندا نه وه ي كوژا كوژاو مهرو مالاته كه يان دانه بهر ، سوپايه يكي گه وره كه وتنه دواي موسلمانان نزيك بونه وه بارانيكي زورباري ، لافاويكي گه وره ي هستاندو نه يه يلا بگه نه سهر موسلمانان كان ، موسلمانان كان به بيوه يي گه يشتنه وه جي.

۲. سريه ي (حسمي) له (جمادي دوهم) ي سالي (۷) ي كوچي دا ، باسي له نامه ي پادشاكاندا هات.

۳. سريه ي (عمر) ي كوپي (خطاب) بو (تربه) له مانگي (شعبان) ي سالي (۷) ي كوچي دا ، سي پياوي له گه لدا بوو ، به شهو دهر وشتن و به پوژ خويان هه شار دودا ، هه وال گه يشته (هوانن) هه لاتن ، (عمر) هاته سهر مال و حاله كانيان كه سي نه بيني و گه پرايه وه بو مه دينه.

۴. سريه ي (بشير) ي كوپي (سعد) ي (انصاري) بو (بني مرة) له ناوچه ي (فدك) له (شعبان) ي سالي (۷) ي كوچي دا ، له گه ل سي پياودا ، بويان دهر چوو مهرو مالاته كه ي هيان ، شهو نهوان دايان به سيريانداو تيربارانيان كردن تا هيچ تيريان پي نه ما ، هه موويان كوژان جگه له (بشير) له لاي جوله كه يه كه خوي هه شاردا تا چاك بووه ، نه نجا گه پرايه وه بو مه دينه.

۵. سريه ي (غالب) ي كوپي (عبدالله) ي (ليثي) له (ره مهزان) ي سالي (۷) ي كوچي دا بو (بني عوال) و (بني عبد) ي كوپي (بني كلبه) له (ميفعه) ، وتراويشه كه بو (حركات) بووه له ناوچه ي (جحيغه) له گه ل سه دو سي پياودا ، هيرش ده كه نه سيريان و ههرچي بهرنگار ده بيته وه ده يكوژن و مهرو مالاته كه يان دينن ، لهو سريه يه دا (اسامه ي كوپي زيد) (مرداس) ي كوپي (نهيك) ي كوشت پاش نه وه ش كه وتي (لااله الا الله) ، پيغه مبهري خوا ﷺ سهر زهنشتي كردو پي فهرموو: نهري تو دلت له ت كردبوو تا بزاني راست دهكات يان درو؟

٦. سريه‌ی (عبدالله)ی کوپی (رواحه) به‌رهو (خیر) له مانگی (شه‌وال)ی سائی (٧)ی کوچی‌دا له‌گه‌ل (٣٠) ئه‌سپ سواردا ، له‌به‌رنه‌وه‌ی (اسیر) یان (بشیر)ی کوپی (زرام) خه‌ریکی کوکردنه‌وه‌ی خیلێ (غطفان) بوو بۆ هی‌رش کردنه‌ سهر موس‌لمانانه‌کان ، هه‌رچۆنیک بوو (اسیر)یان له‌ناو هاوه‌نه‌کانیدا له‌گه‌ل سی که‌سدا هینایه‌ ده‌ره‌وه‌و هانیاندا که‌نه‌گر بێت و موس‌لمان ببی‌ت پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ ده‌یکاته‌ سه‌رکاری خه‌یبه‌ر ، که‌ گه‌یشته (قرقره‌نیار) له‌نیوان هه‌ردوو لادا جیاوازی و دووبه‌ره‌کی و گومان خراپی دروست بوو ، بووه‌ هو‌ی هه‌لگیرسانی شه‌رو کوژرانی (اسیر) و هه‌موو هاو‌پێکانی.

٧. سريه‌ی (بشیر)ی کوپی (سعد)ی (انصاری) به‌رهو (یه‌مه‌ن) و (جبار) که‌ دوو ناوچه‌ی سه‌ر به (غطفان) یان (فزاره) و (عذرة) بوون، له‌ مانگی (شه‌وال)ی سائی (٧)ی کوچی‌دا، له‌گه‌ل سی‌ سه‌د چه‌کداری موس‌لماندا ، بۆ پووبه‌پوو بونه‌وه‌ له‌گه‌ل کو‌مه‌لیک که‌ خه‌ریک بوون ده‌یاندا به‌سه‌ر شاری مه‌دینه‌دا ، شه‌و ده‌پوشتن و پوژیش خو‌یان هه‌شارده‌دا ، خیلێکه‌ هه‌والی هاتنی (بشیر)یان پی‌گه‌یشته‌ هه‌لاتن ، مه‌رو مالاتیکی زو‌ریان ئی به‌جیماو که‌وته‌ ده‌ست موس‌لمانانه‌کان ، دوو پیاویشیان ئی به‌دیل گیراو (بشیر) هه‌ردووکیانی هینا بۆ مه‌دینه‌و بردنیه‌ خزمه‌ت پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، له‌وی موس‌لمان بوون.

٨. سريه‌ی (ابی حدرد)ی (اسلمی) به‌رهو (غابه) ، (ابن قیم) له‌نیوه‌ندی سريه‌کانی سائی هه‌وتی پێش عومره‌ی قه‌زا کردنه‌وه‌دا باسی کردوه ، پوخته‌که‌ی ئه‌وه‌یه‌ که‌ پیاویکی خیلێ (جشم)ی کوپی (معاویه) به‌ژماره‌یه‌ک چه‌کداری زو‌ره‌وه‌ هاتبوه‌ (غابه) و ده‌یویست خیلێ (قیس) پازی بکات بۆ شه‌ری موس‌لمانانه‌کان . پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ (ابا حدرد)ی له‌گه‌ل دوو پیاوی تردا بۆ ناردن ، (ابو حدرد) نه‌خشه‌یه‌کی جه‌نگی زو‌ر مه‌حه‌که‌می دا‌رشت بۆ ئه‌وه‌شه‌ره‌ ، به‌شیوه‌یه‌کی خراپ دو‌ژمنی تی‌کشکاندو ژماره‌یه‌کی زو‌ری له‌ وش‌ترو مه‌رومالات پی‌ به‌جیه‌یشتن.

١ / زاد المعاد ٢ / ١٤٩ ، ١٥٠ بۆ درێژێی باسی ئه‌و سریان هه‌روانه (رحمة للعالمین) ٢ / ٢٢٩ ، ٢٣٠ ، ٢٣١ ، (زاد المعاد) ٢ / ١٤٨ ، ١٤٩ ، ١٥٠ ، هه‌روه‌ها (فه‌وم اهل الای) له‌گه‌ل په‌راوێزه‌کانی ل ٢١ ، (مختصر سیره‌ الرسول) نویسنی (شیخ عه‌بدوللای نه‌ج‌دی) ل ٣٢٢ ، ٣٢٣ ، ٣٢٤ .

عومره‌ی قه‌زا کردنه‌وه

حاکم ده‌لێت: هه‌واله‌کان ده‌ماو‌ده‌م ده‌لێن: له‌مانگی (ذو الع‌قد‌ة) دا پی‌غه‌م‌به‌ری خوا ﷺ فه‌رمانی دا به‌هاوه‌له‌کانی به‌رگی عومره بی‌وشن به‌مه‌به‌ستی قه‌زا کردنه‌وه‌ی عومره ، فه‌رمانیشی پێ‌دان ئه‌و که‌سه‌ی په‌یمانی حوده‌یبیه‌ی دیوه دوانه‌که‌وی‌ت ، جگه له شه‌هیده‌کان که‌س دوانه‌که‌وت ، چه‌ندین که‌سی تریش به‌نیازی عومره کردن له‌گه‌لیدا به‌رێ‌ که‌وتن ، ژماره‌یان جگه له ژن و منال دوو‌ه‌زار که‌س ده‌بوو.^١

(عویف‌ی (أبا رهم‌ی (غفاری) به‌سه‌ر مه‌دینه‌وه به‌جیه‌نشت ، شه‌ست و شتری‌شی دایه به‌رخو‌ی ، (ناجیه‌ی) کو‌پی (جندب‌ی) (اسلمی) کرده سه‌روکاریان ، هه‌ر له (ذی الحلیفه) وه ئی‌حرامی عومره‌یان کرد ، ده‌ستیان کرد به‌وتنی (لبیک اللهم لبیک) ، هه‌موو موس‌لمانان ده‌یان‌وته‌وه ، به‌ته‌واوی چه‌ك و تفاق‌ی شه‌ریان پێ‌بوو، نه‌بادا قو‌ره‌یش په‌یمان‌شکێ‌نیه‌کیان له‌گه‌لدا بکه‌ن ، که‌ گه‌یشته (یا‌جج) هه‌موو که‌ل و په‌لی جه‌نگی دانا له شی‌رو تی‌رو پ‌م و گورزو ، (اوس‌ی) کو‌پی (خول‌ی) (انصار‌ی) له‌گه‌ل دووسه‌د سواردا به‌لایه‌وه به‌جیه‌نشت ئه‌نجا به‌شمشیر‌ی ئه‌سپ سوارو له کێ‌لندا خو‌ی کرد به‌ناو شاری مه‌که‌که‌دا.^٢

پی‌غه‌م‌به‌ری ﷺ به‌سواری و شتره‌که‌ی (قصواء) وه چو‌وه مه‌که‌که ، موس‌لمانه‌کان ده‌وریان‌داو شمشیره‌کانیان هه‌لکێ‌شاو (لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ) یان ده‌وت.

موشریکه‌کان چو‌ونه ده‌ره‌وه بۆ شاخی (قعیق‌عان) - ئه‌و شاخی ده‌که‌وی‌ته باکو‌ری کابه‌وه ، بۆ ئه‌وه‌ی موس‌لمانه‌کان ببینن ، له‌به‌ینی خو‌یاندا ده‌یان‌وت: سه‌یرکه‌ن که‌ هاتن هه‌موویان قه‌یه‌غه‌ی شاری (یث‌رب) قه‌له‌وی کردون. پی‌غه‌م‌به‌ری خوا ﷺ فه‌رمانی دا به‌هاوه‌له‌کانی هه‌رسی قو‌ناغه‌که‌ بپ‌رن و ئه‌مه‌سه‌رو ئه‌وسه‌ری (رکن) بکه‌ن ، بۆیه فه‌رمانی ب‌رینی هه‌موو قو‌ناغه‌کانی پێ‌نه‌دان له‌به‌رمانه‌وه ، بۆیه ئه‌مه‌ی کرد تا موشریکان هی‌زه‌که‌ی ببینن^٣ ، هه‌روه‌ها فه‌رمانی پێ‌دان شانی راستیان پ‌ووت بکه‌ن و به‌رگه‌که‌ بده‌ن به‌سه‌ر شانی چه‌پیاندا.

^١ / فتح الباری ٧ / ٧٠٠.

^٢ / هه‌مان سه‌رچاوه ، هه‌روه‌ها (زاد المعاد) ٢ / ١٥١.

^٣ / صحیح البخاری ١ / ٢١٨ ، ٢ / ٦١٠ ، ٦١١ ، صحیح المسلم ١ / ٤١٢.

پیغمبهری خوا ﷺ له (ثنية) چووه ناو مهککه که دهروانیّت بهسه
(حجون) دا ، موشریکان ریز بوو بوون سهیریان دهکرد ، بهردهوام بوو له (تلبیه) ،
تادهستی گرت به (رکن) وه له (محجّنة) دا ، پاشان تهوافی کرد ، موسلمانانیش
به‌دوایدا تهوافیان کرد ، (عبدالله) ی کوپی (رواحه) له‌به‌ردهم پیغمبهری خوا ﷺ
ده‌پوشت و شمشیزه‌که‌ی هه‌لکشابوو ده‌یوت:

خلو بنی الکفار عن سبيله خلوا فكل الخير في رسوله
قد انزل الرحمن في تنزيله في صحف تتلى على رسوله
يارب اني مؤمن بقبيله اني رأيت الحق في قبيله
بان خير القتل في سبيله اليوم نضربكم على تنزيله
ضربا يزيل الهام عن مقيله ويذهل الخليل عن خليله^۱

له فهرموده‌که‌ی (انس) دا ، (عمر) فهرمووی: ئه‌ری (ابن رواحه) تو شهرم
ناکه‌یت له‌به‌ردهم پیغمبهری خواداو له‌ناو حهره‌می خوادا شیعر ده‌خوینیت‌ه‌وه؟
پیغمبهری خوا ﷺ فهرمووی: عومهر وازی ئی بهینه ، ئه‌و شیعره‌ی (عبدالله) له‌تیر
هاویشن خیراتره بو سهردل و ده‌روونیان.^۲

ئه‌نجا پیغمبهری خوا ﷺ و موسلمانه‌کان سی قوناغه‌که‌یان ب‌پری ، که
موشریکان به‌و گورج و گۆلیه‌ بینیان به‌یه‌کتریان وت: به‌ئه‌مانه‌تان ده‌وت
قه‌له‌بوون و هیچیان پی‌ناکریت ، وه‌للا مهر ئه‌وانه له‌فلانه‌که‌س و فیساره‌که‌س
به‌هیزترن.^۳

که له تهواف کردن بو‌ه‌وه ، که‌وته پاکردنی نیوان (صفا) و (مروه) ، که
لیب‌ه‌وه له (مروه) دا (هدی) ه‌که‌ی وه‌ستان ، فهرمووی: (ئه‌مه قوربانیه‌که‌یه ، هه‌موو
شوینیکی تری ده‌ورو به‌ری مه‌ککه‌ش قوربانیه‌گه‌یه) ، له (مروه) دا قوربانیه‌که‌ی
سه‌ر ب‌پری و سه‌ری چاک کرد ، موسلمانه‌کانیش به‌هه‌مان شیوه‌یان کرد ، پاشان
چه‌ند که‌سیکی نارد بو (یا‌جج) بو ئه‌وه‌ی به‌سه‌ر چه‌ک و تفاقه‌که‌نه‌وه بن و ئه‌وانی
تریش بین و دروشمی خو‌یان ئه‌نجام بدن ، ئه‌وانیش هاتن.

پیغمبهری خوا ﷺ سی پوژ له‌مه‌ککه‌دا مایه‌وه ، که پوژی چواره‌م هات ،
موشریکان هاتن بو لای (علی) وتیان: بلی به‌هاوه‌له‌که‌ت ، واده‌که‌ی ته‌واو بوو

^۱ / به‌یتی شیعره‌کان په‌رته‌وا‌زن و له‌چه‌ند شویننکدا کومان کردنه‌وه.
^۲ / (ترمذی) روایه‌تی کردوه ، (باب الاستئذان) و (الادب) و (انشاء الشعر) ۱۰۷/۲.
^۳ / صحیح المسلم ۴۱۲/۱.

بابرواته دهرهوه ، پیغه مبهری خوا ﷺ چوو دهرهوه له مهککهوه له (سرف) دابهزی و لهویدا ماوهیهک مایهوه.

که پیغه مبهری خوا ﷺ له مهککه دهرچوو کچولهکهی (حمزه) (پ) به مامه مامه شوینیان کهوت ، (علی) هلیگرت ، لهویدا لهسهر نهو کچولهیه (علی) و (جعفر) و (زید) بوو بهقسو باسیان ، پیغه مبهری خوا ﷺ دای به (جعفر) ، چونکه پوری هاوسری (جعفر) بوو.

لهپریگهی ئهم عومرهیه دا بوو ، پیغه مبهری ﷺ (میمونه) ی کچی (الحارث) ی (عامری) خوازیینی کرد ، پیغه مبهری ﷺ پینش چوونه ناو مهککه (جعفر) ی کوپری (ابی طالب) ی نارد بو خوازیینی ، (میمونه) کاری خوئی دایه دهست (عباس) چونکه (ام الفضل) ی خوشکی ، خیزانی (عباس) بوو ، نهویش رازی بوو ، که له مهککه دهرچوو (ابا رافع) ی بهجی هیشت بو نهوهی (میمونه) ی بو بگوازیتهوه که دهروات ، له (سرف) پیغه مبهری خوا ﷺ (میمونه) ی گواستهوه.

ئهم عومرهیه ناوئرا عومرهی قهزا، لهبرنهوهی لهجیاتی عومرهکهی حوده بییه بوو، یان لهبرنهوهی بهو پییه بوو قهزاگری یان ناشتبونوهی لهسهرکرا له حوده بییه دا ، لیکولهران پای دوهم پهسند دهکن ،^۱ ئهم عومرهیه چوار ناوی هیه: (عومرهی قهزا ، عومرهی قهزیه ، عومرهی (قصاص) ، عومرهی (سولج).^۲

دوای گه پانهوه له عومرهی قهزا چند سربیهکی به چواردهوردا نارد ،
ئهمهش پوخته یانه:

۱. سربیهی (ابن ابی العوجاء) له مانگی (ذی الحجة) ی سالی (۷) ی کوچیدا ، له گهل (۵۰) پیاودا ، پیغه مبهری خوا ﷺ ناردنی بو خیللی (بنی سلیم) ، بو نهوهی بانگیان بکهن بو ئیسلامهتی ، وتیان: پیویستمان نیه بهو بانگه وازهی تو ، پاشان شهریکی سهختیان کرد له گهل موسلماناندا ، (ابو العوجاء) ی تییدا بریندار بوو ، دوو کهسیش له دوژمن بهدیلی گیران.

۲. سربیهی (غالب) ی کوپری (عبدالله) بو نهو شوینهی هاوهلهکانی (بشیر) یان تییدا شهید کرا له (فدک) ، له مانگی (صفر) ی سالی (۸) ی سالی کوچی دا له گهل دوو سهه پیاودا ، چند پیاویکیان ئی کوشتن و ژمارهیهک و شتریشیان دهستکهوت.

^۱ / زاد المعاد ۱۵۲/۲.

^۲ / بروان (زاد المعاد) ۱۷۲/۱ و فتح الباری ۵۰۰/۷.

^۳ / بروانه هه مان سهرچاوه.

۳. سريه‌ی (ذات اطلع) له مانگی (ره‌بیعی یه‌که‌م) ی سالی (۸) ی کۆچی دا ، خیلّی (بنو قضاة) کۆمه‌لیکی زۆریان کۆکردبوه‌وه بۆ هه‌لکوتانه سهر موسلمانه‌کان ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (کعب) ی کۆپی (عمیر) ی (انصاری) له‌گه‌ل پانزه‌ پیاو‌دا بۆ ناردن ، به‌دوژمن گه‌یشتن ، بانگیان کردن بۆ ئیسلامه‌تی ، گوئیان پی‌ نه‌دابوون و تیر بارانیان کردبوون و جگه‌ له‌ پیاویک هه‌موویان شه‌هید کردبوون ، نه‌و که‌سه‌ش له‌ نیوان کۆژاوه‌کاندا خۆی کردبوو به‌ مردوو.

۴. سريه‌ی (ذات عرق) بۆ (بنی هوازن) له‌ مانگی (ره‌بیعی یه‌که‌م) ی سالی (۸) ی کۆچی دا ، خیلّی (هوازن) جاریکی تریش نیازی کۆکردنه‌وه‌ی دوژمنانیان هه‌بوو ، (شجاع) ی کۆپی (وهب) ی (اسد) ی بۆ ناردن له‌گه‌ل بیست و پینچ پیاو‌دا ، که‌مینیان نه‌دیوو ، به‌لام ژماره‌یه‌ک وشتریان ده‌ست که‌وتبوو.

جه‌نگی (مؤتة)

ئه‌م جه‌نگه‌ گه‌وره‌ترین پووبه‌پووبونه‌وه‌ی جه‌نگی‌یه ، گه‌وره‌ترین شه‌ری خویناویه موسلمانه‌کان له‌ ژبانی پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ دا ئه‌نجامیان دا‌ییت ، ئه‌م جه‌نگه‌ بووه‌ پی‌شه‌کی و ده‌ستپیک‌یک بۆ فه‌تح کردنی ناوچه‌کانی نه‌سرانی نشین ، ئه‌م جه‌نگه‌ له‌ (جه‌مادی یه‌که‌م) ی سالی (۸) ی کۆچیدا پووی داوه ، به‌رامبه‌ر به‌مانگی (ئوگستۆس) یان (سیپتیمبه‌ر) ی سالی (۶۲۹) ی زایین.

(مؤتة) گوندیکه‌ ده‌که‌و‌یتته‌ خوارووی شامه‌وه ، نیوان (مؤتة) و (بیت المقدس) دوو فهرسه‌خ پی‌یه.

هۆی جه‌نگه‌که‌

هۆی ئه‌م جه‌نگه‌ ئه‌وه‌یه ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ به‌ (حارث) ی کۆپی (عمیر) ی (ازدی) دا نامه‌یه‌کی نارد بۆ گه‌وره‌ی (بصری) ، له‌ریگه‌دا (شرح‌بیل) ی کۆپی (عمرو) ی (غسان) ی که‌ سه‌رکار بوو به‌سه‌ر خاکی (بلقاء) ی شامه‌وه له‌لایه‌ن (قیصر) هوه‌ دانرابوو ، ئه‌م پیاوه‌ چووه‌ ریگه‌ی نی‌راوه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، گرتی و به‌ستیه‌وه‌ و کوشتی.

^۱ / رحمة للعالمین ۲/ ۲۲۶.

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه‌ له‌گه‌ل (تلفیح فهوم اهل الاثر) نوسینی (ابن الجوزی) ل ۲۲.

لهوكتاهدا كوشتنى فروستادهو نيرراو يهكيك بوو لهتاوانه گهورهكان ، وهكو ليدانى شهپيوري شهر وابوو ، پيغهمبهر ﷺ ئهمه‌ى زور بهلاوه سهخت و ناخوش بوو ، بويه كه هه‌واله‌كه‌ى پيگه‌يشت سوپايه‌كى سى هزار كه‌سى بو سازدان ئهمه‌ش گه‌وره‌ترين سوپاي ئىسلامى بوو جگه له‌جهنگى ئه‌حزاب پيشترو موسلمانان بهوشيوهيه ژماره‌يان زور نه‌بوو.

ميره‌كانى سوپاو راسپاردى پيغه‌مبهر ﷺ بويان

پيغه‌مبهر ﷺ (زيدى كورپى (حارثة)ى كرد به‌سه‌ركرده‌ى سوپاو فرموى: نه‌گهر شه‌هيد بوو (جعفر) دابنين ، نه‌گهر ئه‌ويش كوژرا (عبدالله)ى كورپى (رواحه) دابنين^١ ، ئالايه‌كى سپى بو دانان و دايه ده‌ست (زيدى كورپى (حارثة)^٢.
راى سپاردن كه برونه سه‌رشوينى شه‌هيد بوونى (حارث)ى كورپى (عمير) ، ئه‌وانه‌ى له‌ويدان بانگيان بكه‌ن بو ئىسلام ، نه‌گهر وه‌لاميان دايه‌وه‌و هاتن به‌ده‌متانه‌وه ئه‌وه باشه ، وه‌گه‌رنا پاش پشت به‌ستن به‌خودا لايان بدن و شه‌ريان له‌گه‌لدا بكه‌ن و پتي فرموون: (به‌ ناوى خوداه‌وه له پيناوى خوادا غه‌زا بكه‌ن له‌گه‌ل ئه‌وانه‌دا بى باوه‌رن ، په‌يمان مه‌شكينن و مه‌ده‌ن به‌سه‌رياندا ، منالى شيره‌خوره‌و ژن و پياوى به‌ ته‌مه‌ن و بى‌چه‌ك و خواپه‌رستانى ناو كلنيساكان مه‌كوژن ، دارخورما و هيچ دارىكى تر مه‌برن ، هيچ بينايه‌ك مه‌پوخينن)^٤.

مالئاوايى كردن له سوپاي ئىسلامى و گريانى (ابن رواحه)

كه سوپاي ئىسلامى خوى ناماده‌كرد بو به‌ريكه‌وتن، خه‌لكى ناماده‌بوون و خوا حافيزيان كرد له ميره‌كان ، پيغه‌مبهر ﷺ و هاوه‌لان سلوايان ليكردن ، له‌ويدا يه‌كيك له سه‌ركرده‌كانى سوپا ده‌ستى كرد به‌گريان ، ئه‌ويش (عبدالله)ى كورپى (رواحه) بوو، پييان وت: چى ده‌تگريه‌نييت؟ وتى: سويندم به‌خوا مه‌سه‌له‌كه خوشه‌ويستى دنيا نيه‌و دوركه‌وتنه‌وه‌ش نيه له‌ئيوه ، به‌لكو هوكه‌ى ئه‌وه‌يه گويم ئى بوو جارتيكان پيغه‌مبهر ﷺ نايه‌تيكى خوينده‌وه باسى ئاگرى دوزه‌خى تيدا‌بوو: ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾ مريم ٧١ (واته: هيچ يه‌كيك نيه له

^١ / زاد المعاد ١٥٥/٢ ، فتح البارى ٥١١/٢.

^٢ / صحيح البخارى (باب غزوة مؤتة من ارض الشام).

^٣ / (مختصر سيرة الرسول) نوسيني شيخ عبدالله نهدى.

^٤ : هه‌مان سه‌رجاره ، (رحمة للعالمين) ٢٧١/٢.

ئىۋە بەدۈزەخدا گۈزەر نەكات، ئەمە بىر يارىكى يەكلايى خۇدايە) منىش بىر دەكەمەۋە پاش گۈزەركىردن چۈن دەتوانم دەريازىم؟

مۇسلمانان وتيان: خوا بتانپار ئىزىت و لەشەر لاتان بدات و بەيۋەيى و سەلامەتى و دەسكەۋتەۋە بتانگىرپتەۋە، (عبداللە)ى كۆپى (رواحۋ) وتى:

لَكُنِّي أَسْأَلُ الرَّحْمَنَ مَغْفِرَةً وَضَرْبَةَ ذَاتِ قُرْعٍ تَقْذِفُ الرُّبْدَا

أَوْ طَعْنَةً بِيَدِي خِرَّانٍ مُجْهَرَةً بِحَرِيَّةٍ تَنْفِذُ الْأَحْشَاءَ وَالْكَبْدَا

حَتَّى يَقَالَ إِذَا مَرَّوَا عَلَى جَدَّتِي^۲ أَرْشَدَهُ اللَّهُ مِنْ غَايٍ ، وَقَدْ رَشَدَا

دوای ئەۋە سوپاکە ۋەتەن، پىغەمبەرىش ﷺ لەگەڵيان بەرىكەۋت بۆ خوا حافىزى ئى كردن ، تاگەيشتە (ثنية الوداع) ئەنجا ۋەستاو ، خواحافىزى ئى كردن^۳.

بە جۆلەكەۋتەنى سوپای ئىسلامىي ،

لە پەردا كەۋتەن بەسەر بارىكى ترسانكاڭدا

سوپای ئىسلامىي جولا بەرەۋە باكور ھەتا گەيشتە (معان) لەخاكي شامدا ، كە پالى داۋە بە حىجازى باكورەۋە ، لەویدا ھەۋاليان بۆ ھات كە (ھەرقىل) بە سەد ھەزار چەكدارى پۆمەۋە لە (ماب)ى خاكي (بلىقاء) دابەزىۋە ، خىلەكانى (لخم) و (جزام) و (بلىقن) و (بھراء) و (بلىيى) بە سەد ھەزارى ترەۋە پاليان پىۋە داۋە.

ئە نچۈۋەنى راۋىژكارى (معان)

مۇسلمانەكان ھىچ جۆرە ئەژمارىكيان بۆ سوپايەكى زەبەللاھى لەو جۆرە نەكرد بۆ ، كە لە زەۋىيەكى دورە ۋلاتدا لەپرىكدا لىيان پەيدا بىت ، ئايا دەكرىت سوپايەكى بچوكى سى ھەزار كەسى ھىرش بكاتە سەر سوپايەكى بى شومارى لەبن نەھاتوو كە دووسەد ھەزار كەس دەبىت؟ مۇسلمانەكان سەريان سوپامابو ، بۆيە دووشەۋ لە (معان)دا مانەۋە بۆ بىر كەندەۋە لە پەۋشەكەۋ راۋىژكەردن بەيەكتەر لەبارەى بارودۇخەكەۋە ، وتيان با نامە بنووسىن بۆ پىغەمبەر ﷺ ئەۋىش يان كەسى ترمان بۆ دەنئىرىت يان فەرمانىكمان پىدەدات.

۱ / الفرغ: ناواخن . بۆشايى.

۲ / الجذث : كۆز.

۳ / ابن هشام . ۲۷۴ / ۲۷۳ / ۲ . زاد المعاد ۱۶ / ۲ . مختصر سيرة الرسول ، نويسينى شيخ عبدوللأى نەجدى . ۳۲۷ .

بهلام (عبدالله)ی کوپی (رواحه) درئی ئەم بۆچوونه بوو ، هانی خەلکی دا بۆ شەپو پێی وێن: ئێو بۆ ئەو مەبەستە دەرچوون کە ئیستا لەسەر دلتان گرانە ، ئەویش شەهادەتە ، ئێمە بەژمارە شەڕناکەین لەگەڵ دوژمن ، بەم ئایینە شەڕیان لەگەڵدا دەکەین کە خوا بەھۆیەو پێزی ئی گرتووین ، بەرێکەون ، یان سەرکەوتنە یان شەھید بوون . لەکوێتاییدا پرا هاتە سەر پرایەکی (عبدالله)ی کوپی (رواحه).

سوپای ئیسلام بەرھەو لای دوژمن دەجوێت

پاش ئەوەی کە سوپای ئیسلام دووشەوی لە (معان)دا بەسەر برد ، بەرھەو خاکی دوژمن کەوتنە جوڵە ، هەتا سوپاکە (ھەرقل) یان لە گوندیکی (بلقاء)دا پێگەیشت پێی دەلێن (مشارف) ، دوژمن نزیک بوو ، موسلمانەکان لایاندا بەلای (مۆتە)دا لەوێ سەربازگەیان دانائ ، خۆیان سازکرد بۆ شەڕ ، لای راستەو (قطبە)ی کوپی (قتادە)ی (عزری) و لای چەپیشەو (عبادە)ی کوپی (مالک)ی (انصاری) یان دانائ.

سەرەتای جەنگو بەدوای یەکداھاتنی سەرکردەکان

لە (مۆتە)دا ھەردوولا پێکداھاتن ، شەڕیکی سەخت پووی دا ، (سێ ھەزار) شەڕکەر دژ بە (دووسەد ھەزار) چەکدار وەستاوەتەو ، شەڕیکی سەرسوڕھێنەر و دنیا بەسەر سامیەو چاوەڕوانی دەکات ، بەلام کە گەردەلولی باوەڕ ھەلی کرد ئاکامی سەر سوڕھێنەر دەھێنێتە کایەو.

ئالاکە بە دەست (زید)ی کوپی (حارثە)ی پیاو خۆشەویستەکی پێغەمبەرەو ﷺ بوو ، بەسەختی شەڕی دەکرد ، شەڕێک کەم کەس لە سەربازانی تر دەتوانن ئەو جەنگە بکەن ، مەگەر سەربازانی ئیسلام ، بەردەوام شەڕی کرد تاکەوتە نیو پەم تیری دوژمنانەو و شەھید کرا.

دوای ئەو (جعفر)ی کوپی (ابو طالب) ئالاکە ی ھەلگرت ، شەڕیکی قارەمانانە ی کرد ، تا شەڕ شەکەتی کرد لەسەر ئەسپەکی (شقراء) کەوتە خوارەو ، پاشان دەستی کردەو بە جەنگ تادەستی راستی قرتا ، ئەنجا ئالاکە ی بە دەستی چەپی ھەلگرت ، دەستی چەپیشیان قرتاند ، ئەنجا خۆی دا بەسەر ئالاکە دا پرای گرت ھەتا دوا ھەناسەو شەھید کرا ، دەلێن: کابرایەکی پۆمی شیریکی لێداو لەتی کردووە ئەنجا مردووە ، خۆی مەزن لەجیاتنی ھەردوو بالیدا دووبائی پێ بەخشی لەبەھەشتدا پێی بفرێت بۆ ھەر شوێنێک خۆی دەیەوێت ، لەبەرئەو ناونرا: (جعفر الطیار) جەعفەری بالدار ، جەعفەری دووبال.

(بخاری) دهگپرتهوه له (نافع) هوه دهلئت: (ابن عمر) چوووه سهراشهكهی بینی

نزیكهی په نجا برینی پیوهیه به پرم و شیر ، هیچ کامیان له پشتهوه بهری نه کهوتوه.

له پریوایه تیکی تریشدا هاتوه ، (ابن عمر) دهلئت: لهو شه پهدا له گه لیاندا

بووم ، گه پراین بو (جعفری کوپی) (ابو طالب) له نیو کوژاوه کاند دوزیمانه وه ،

شهست و نه وهنده برین و شوینی بهرکه و تنمان بینی به جهسته یه وه که پرم و

شمشیر لیدا بو^۱ . له پریوایه ته که ی (العمری) شدا له (نافع) هوه ئه م به شه ی

له سه ره: (هه موو ئه و برینانه بهر پیشه وه ی جهسته ی کهوتبوو).

که (جعفر) یش شه هید کرا ئیتر (عبدالله) ی کوپی (رواحه) به هه مان جوړی

قاره مانیتی خوی فپیدا یه وه ناو گهرمه ی شه پده که و ئالا که ی برده پیشه وه ،

به سواری ئه سپه که وه ده یو یست له ئه سپه که ی دابه زیت ، هاواری ده کردو ئه م

شیعهری ده خوینده وه:

أَقْسَمْتُ يَا نَفْسُ لَتَنْزِلَنَّ
كَارَهَةٌ أَوْ لُطْأَوْعَةٌ
إِنْ أَجْلَبَ النَّاسُ وَشَدُّوا الرُّهَّةَ
مَالِي أَرَأَيْكَ تَكْرِهِينَ الْجَنَّةَ؟^۲

پاشان له ئه سپه که ی دابه زی ، ئاموژایه کی پارچه یه که گوشتی بو هینا و

پینی وت: ئه مه بخو بابهرگه ی ئه و شه پده بگریت ، ئه وه چه ند پوژه تو هیچت

نه خواردوه ، لپی وهرگرت یه که پارچه ی لی کرده وه ، ئه نجا فپی داو شمشیره که ی

هه لگرت و چوووه وه ناو شه پده که ، جهنگا هه تا شه هید کرا.

ئالا که به دهستی شمشیریکی خوداوه

له ویدا ئالا که کهوته دهست پیاویکی خیلی (بنی عجلان) ناوی (ثابت) ی

کوپی (ارقم) بوو ئالا که ی بهر ز کرده وه و وتی: موسلمانینه ، ریکه من له سه ره پیاویک ئه م

ئالایه هه لگریت ، وتیان: تو هه لی بگره ، وتی: من ناتوانم. موسلمانان بهر یاریاندا

له سه ره ئه وه ی (خالد) ی کوپی (ولهید) هه لی بگریت ، بهرزی کرده وه و شه پریکی

ئازایانه ی کرد . (بخاری) له (خالد) ی کوپی (ولهید) هوه دهیگریته وه ، وتویه تی: له

پوژی (مؤته) دا نو شمشیر به دهسته مه وه شکاوه له کو تاییدا شمشیریکی یه مانیم به

^۱ / صحيح البخاری (باب غزوة مؤتة من ارض الشام ۶۱۱/۲ .

^۲ / هه مان سه رچاوه ۶۱۱/۲ .

^۳ / بروانه (فتح الباری) ۵۲/۷ ، پوالتی فرموده جیاوازی ته نه له ژماره که دایه ، هه ردو پریوایه ته که کراون به یه که به پینی ژماره ی ئه و تیرانه ی بهری کهوتون ، بروانه هه مان سه رچاوه .

دەستەمە ماپەو^۱ . لەدەرپرێنکی تردا ھاتوو: لە پۆژی (مۆتە)دا نۆ شمشیر بە دەستەمە شەقی برد ، تەنھا شمشیرنکی یەمانی بەرگە ی گرت بە دەستەمەو^۲.

پێغەمبەر ﷺ لە پۆژی (مۆتە)دا بە (وەحی) ھەوآلی شەھیدبوونی ھاوھەکانی پێگەشیت لەمەدینە، پێش ئەو ی خەڵک ھەوآلی شەپەکە بەینن ، فەرمووی: ئەو (زید) ئالاکە ی ھەلگرت و شەھید بوو ، پاشان (جعفر) ھەلی گرت و ئەویش شەھید بوو ، پاشان (عبدالله) ی کوپی (رواح) ھەلی گرت و ئەویش شەھید بوو - کە ئەمە ی دەوت چاوی پیروزی فرمێسکی دەباراند - تا شمشیرنکی خودا ئالاکە ی ھەلگرت و پرگاریان بوو^۳.

کوژتایی جەنگە کە

لەگەڵ نواندنی ئەو ئازایەتیە کەم وینە یەدا زۆر سەیر بوو کە سوپایەکی وابچوک لەبەر دەم شالۆی یەک لەدوای یەکی ئەو سوپا گەورە یەدا بوەستیت. بۆیە لەو ھەلۆیستەدا (خالد) ی کوپی (ولید) لیھاتوی خۆی دەرخت لە پرگارکردنی موسڵمانەکاندا لەو شەپە قورسە ی خۆیان تینالاندبوو.

ریوایەتەکان جیاوازی لەسەر چارەنووسی شەپەکە ، پاش تیپرامان لە سەرچەم ریواتەکان وادەردەکەویت ، کە (خالد) ی کوپی (ولید) بەدرژایی ئەو پۆژە توانیویەتی بەرەنگاری پۆمەکان بکات ، لە یەکەم پۆژی شەپەدا ھەستی کردووە کە پێویستە فیلێکی جەنگی بەکار بەینیت دژ بە پۆمەکان و ترس بخاتە دلایەنەو ، تابتوانیت موسڵمانەکان کەنار بدات بەبێ ئەو ی بوار ھەبیت پۆمەکان ھێرش بەرامبەر و پاوەدونان بکەن ، چونکە زۆرباش دەیزانی قوتار بوون لەو سوپا زەبەلاحە ئەستەمە ئەگەر موسڵمانەکان پاشە کشە بکەن ، بەدوایاندا پۆمەکان ھێرش دەھێنن و تەفرۆ تونایان دەکەن.

شەپە ی پاشەکشە

کە پۆژی دووھەم ھات ، باری سوپاکە گۆپا ، جارێکی تر سازی دانەو ، شوینی پاست و چەپ و ناوھراستی جێ گۆزکی پێ کرد ، کە پۆمەکان سەیریان کردن نەیانناسینەو وایانزانی یارمەتی و کۆمەکی نوێیان بۆ ھاتوو ، ترسیان ئی نیشیت ، ئەنجا (خالد) وریە وریە دەستی کرد بە پاشەکشە یەکی پێکۆپێک و لەسەر خۆ ، لەگەڵ

^۱ / صحیح البخاری ، باب غزوة مؤتة من ارض الشام ۶۱۱/۲ .

^۲ / ھەمان سەرچاوە ۶۱۱/۲ .

^۳ / ھەمان سەرچاوە ۶۱۱/۲ .

پاراستنی پړکی پړزهکاندا ، پږمهکان شوینیان نهکوتن ، چونکه وایانزانی که نه مه فیلی موسلماننهکانه و بږ بوسه نانهویه تا بیانخه نه قولایی بیابان و تفروتونایان بکه نه .
 بهو شیویه سوپای دوزمن بهرو خاکی خوئی گه پرایه وهو شوینی موسلماننهکان نهکوت ، موسلماننهکانیش توانیان بهسه لامه تی خوئیان که ناریده نه و بگه پرنه وه بږ مه دینه .

کوژراوانی هه ردوولا

لهو شه پده موسلماننهکان دوانزه کهسیان ئی شه هید کرا ، پږمهکانیش ژماره ی کوژراوهکانیان نازانریت ، بهلام باسی دریزه ی شه پده که به لگه یه له سه ر زوری کوژراوهکانیان .

کار یگه ری جه نگه که

لهو شه پده هه رچه نه موسلماننهکان نه یان توانی توله ی خوئیان بکه نه وه ، بهلام کار یگه ری هکی گه وری هه بوو بږ ناوبانگی موسلماننهکان ، هه موو عه ربی خسته حاله تی سه رسو پمان نه بله ق بوونه وه ، چونکه لهو پوژگارده پږمهکان گه ورتین و تاکه ده سه لاتداری سه ربازی دنیا بوون ، عه رب پییان وابوو که جهنگ کردن له گه ل پږمهکاندا مانای خو کوشتن و فهوتانه ، بویه جهنگکردنی نهو سوپا بچوکه له گه ل نهو سوپا زه به لاه ی سه ر زه ویدا ، که دوو سه د هه زار سوو دهبوون و پاشان گه رانه وهش به بی زیانیکی نهوتو ، بوو به یه کی که له شته سه رسو پهینه رهکانی پوژگارو نه وه ی ده رده خست که سوپای موسلماننهکان ته رزکی نوییه له سوپاو لهو جوړه ئاساییه نیه ، که عه رب پیی راهاتووه ، بیگومان نهوانه خوا سهریان ده خات و سه رکرده کیان پیغه مبه ری خواهی ، بویه ده بینین دوی نهو پروداوه نهو خیله سه رسه ختانه ی که هه می شه وه هه رده م هه لده گزان به رو ی موسلماننهکاندا ، موسلمان بوون ، نه وه بوو خیل ی (بنو سلیم) و (اشجع) و (غطفان) و (ذبیان) و (فزاره) و چه ندینی تریش موسلمان بوون .
 نهو جهنگه سه رده تای ده ست پی کردنی شه ری خویناوی بوو له گه ل پږمهکاندا ، پری خو شکردن و سه رده تایه ک بوو بږ فهتخ کردنی ولاتهکانی پږم و گرتنی زهویه دورهکان له لایه ن موسلماننهکانه وه .

^۱ / پروانه (فتح الباری) ۵۱۳/۷ ، ۵۱۴ و (زاد المعاد) ۱۵۶/۲ و دریزه ی شه پده که لهو دوو سه رچاوه یه وه وهر گیزاوه له گه ل دوو سه رچاوه کی پیشتر .

سریه‌ی (ذات السلاسل)

که پیغمبر ﷺ هه‌لویستی شه خیلّه عمره‌بان‌هی بۆ دهرکوت که له ده‌ورو به‌ری شامدان و هاوکاری و پشتیوانی پۆمه‌کان ده‌کن دژ به‌موسلمانه‌کان ، هه‌ستی کرد که پیویسته داناییه‌کی ته‌واو به‌کاربه‌یئیت بۆ تیکدانی نیوان شه‌و گرو‌هانه‌و پۆمه‌کان و ببیته هۆی شه‌وی تا ناچاربن یه‌کبگرن له‌گه‌لّ موسلمانه‌کاندا دژ به‌ پۆمه‌کان و جاریکی تر کۆمه‌لی له‌و شیوه‌یه دژ به‌ موسلمانه‌کان گرد نه‌که‌نه‌وه.

(عمرو)ی کوپی (عاصی)ی هه‌لبژارد بۆ جیبه‌جی کردنی شه‌م نه‌خشه‌یه ، چونکه نه‌کی (دایکی باوکی) سه‌ر به‌ خیلّی (بلی) بوو ، له‌ مانگی (جه‌مادی دوو)ی سالی (۸)ی کۆچی‌دا ناردی بۆ ناویان له‌داوی جه‌نگی (مؤتة)وه بۆ شه‌وی رایانکیشیت ، له‌باره‌ی شه‌م پۆشتنه‌ی (عمرو)وه ده‌لیت: پیده‌چیت که هه‌والگره‌کان هه‌والیان هینابیت گوايه کۆمه‌لیکی خیلّی (قضاة) کۆبونه‌ته‌وه تابده‌ن به‌سه‌ر مه‌دینه‌دا ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ (عمرو)ی ناردوه بۆیان ، له‌وانه‌شه هه‌ردوو هۆیه‌که پیگه‌وه بووینت.

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئالایه‌کی سپی دایه‌ ده‌ست (عمرو)ی کوپی (عاص)و ، هاوپا ئالایه‌کی ره‌شیشی له‌گه‌لّدا ناردو له‌گه‌لّ سی‌سه‌د که‌سی کۆچکه‌رو شه‌نساریدا به‌پیی کردن ، سی شه‌سپ سواریان له‌گه‌لّدابوو ، فه‌رمانی پندا که یارمه‌تی وه‌ربگریت له‌ هه‌ر که‌سیکی خیلّی (بلی) و (عزرة) و (بلقین) که به‌لایدا بگوزهرین ، شه‌و ده‌جولاو به‌ پۆژ خۆی که‌نار ده‌دا ، که له‌کۆمه‌له‌که نزیک بو‌وه هه‌والی بۆ هات که ژماره‌یان زۆر زۆره ، شه‌نجا (رافع)ی کوپی (مکیث)ی (جه‌نی) نارد بۆ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ و داوای کۆمه‌کی تری لیکرد ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ به‌سه‌رکردایه‌تی (ابو عبیده)ی کوپی (جراح) دووسه‌د سوار ی تری نارد له‌ کۆچکه‌ران و شه‌نساره‌کان که (ابوبکر) و (عمر) یان تیدابوو ، ئالای دایه‌ده‌ستیان و فه‌رمانی پندان کۆبن و پا جیاواز نه‌بن ، که (ابو عبیده) گه‌یشته (عمرو) ویستی ئیمامه‌ت بکا بۆ خه‌لک ، (عمرو) وتی: تۆ کۆمه‌کیت بۆ من هیناوه ، من میری سوپاکه‌م ، (ابو عبیده) ده‌ستبه‌جی به‌گوینی کردو، (عمرو) نویژی بۆ خه‌لکه‌که ده‌کرد.

پۇشتن ھەتا گەيشتنە ناوچەى (قضاة) ، چوھ ناوى و ئەوپەرى
شۈينەكەى گرت ، لەكۇتاييدا كۆمەللىكى بىنى ، ھىرشىيان كىردە سەريان ، ئەوانىش
پايانكىردو شۈينەكەيان بەجى ھىشت و بلاۋەيان ئى كىرد.

ئەنجا (عەوف)ى كوپى (مالك)ى (اشجعى) وەك فروستادەيەك نارد بۆلای
پىغەمبەر ﷺ و ھەوالەكەى گەرانەوھە و سەلامەتى سوپاكەى پىراگەيانىدو ھەوالى
جەنگەكەى بۇ گىپرايەوھ.

(ذات السلاسل) شۈينىكە كەوتۆتە پىشت (وادى القرى) لەو شۈينەوھ بۇ
مەدىنە (۱۰) پۇژ پىادەيە ، (ابن اسحاق) یش دەلئىت: مۇسلمانەكان لەسەر ئاويك
لاياندا لە خاكى (جدام) دا ، پىيى دەلئىن (السلسل) بەو بۇنەيەوھ ناونرا بە (ذات
السلاسل).^۱

سرىيەى (أبى قتادة) (بۇ خضرە)

ئەم سرىيە لەمانگى (شعبان)ى سالى ۸ى كۆچى دا بوو، چونكە
(بنى غطفان) لە ناوچەى (خضرە) دا خۇيان مۇلدا بوو (خضرە) زەوى (محارب)ە
لەناو نەجددا ، پىغەمبەرى خوا ﷺ (أبا قتادة)ى بۇناردن لەگەل (۱۵) پىاودا ،
ئەوھبوو ھەندىكىيان ئى كوشتن و چەند كەسىكىشىيان ئى گرتن و مەرومالاتىكى
زۆريان گرت ، سرىكە (۱۵) شەوى پىچوھ.^۲

^۱ / بىروانە (سيرة ابن هشام) ۶۲۳/۲ ، ۶۲۴ ، ۶۲۵ ، ۶۲۶ و (زاد المعاد) ۱۵۷/۲ .

^۲ / رحمة للعالمين ۲۲۳/۲ ، (تلقیح فہوم اہل الاثر) ل ۲۲ .

غەزای فەتەح کردنی مەككە

(ابن قیم) دەئیت: پزگارکردنی مەككە ئەر فەتەح گەورەییە بوو ، كە خودای مەزن بەھۆیەو ئایین و پیغەمبەرەکی و سەربازو کۆمەلەکی سەرخست و مائەکی خۆی پی پاککردەووە کردیە سەکۆی ھیدایەتی ھەموو جیھانیان و پزگارکرد لە دەست موشریکان ، پزگارکردنی مەككە ئەر فەتەح بوو كە فریشتەکانی ئاسمان مژدەیان پێدەداو ورشەو جوانی بەئەستێرەکانی ئاسمانیش بەخشی و بەھۆیەو پۆل پۆل خەلکان ھاتنە سەر ئاینی پیروزی ئیسلام و زەوی پی پووناك بەووە.

ھۆی غەزاكە

پیشتر لە ڕووداوی (حەبیبة)دا وتمان كە یەكێك لە بەندەكان ئەوەبوو ھەر كەسێك ویستی ، بابڕواتە ھاوپیەمانی موخەمەدوہ ﷺ ، ھەر كەسێكیش ویستی با ڕواتە ھاوپیەمانی قورەیشەوہ ، ھەر تیرەییەكیش دەڕواتە ناو ھاوپیەمانی ھەر لایەنێك ئەو دەبیتنە بەشیك لەولایەنەو ھەردەست درێژتەك بۆ سەری دادەنریت بە دەستدریژی بۆ سەر لایەنی سەرەکی ھاوپیەمانێك.

بەپێی ئەو بەندە خێلی (خزاعە) چوونە ناو ھاوپیەمانی پیغەمبەرەوہ ﷺ و (بنو بکر)یش چوونە ناو ھاوپیەمانی قورەیشەوہ ، ھەریەكێك لەو دوو تیرە چوونە پەنازی یەكێك لە دوولایەنەكە ، لەنیوان ئەو دوو تیرەییەشدا پیشتر دوزمناپەتی جاھیلیەت ھەبوو ، جاروبار دەیاندا بەسەر یەكتریەدا ، كە ئیسلام ھات و ئەم پەیماننامەیە نوسرا ، ھەر یەكێکیان بەئارامی دانیشت ، بەلام (بنو بکر) ئەم دەرڤەتەیان قۆستەوہ بۆ سەندنەوہی كۆنە تۆلەییەك ، (نوفل)ی كۆری (معاویە)ی (دیلى) لەگەڵ كۆمەلێك كەسی تیرە (بنو بکر)دا لە مانگی (شەعبان)ی سالی (٨)ی كۆچىدا بە شەو دایان بەسەر (خزاعە)دا كە لەكاتێكدا بۆ ھەوانەوہ لەسەر ئاویك لایان دابوو ناوی (وتیر) بوو ، چەند پیاویكیان ئی كوشتن و دەستیان لەیەكتر وەشاند ، قورەیش (بنو بکر)یان پەر چەك كردبوو ، ھەندێك چەكدارى تری خێلی قورەیش تاریكى شەویان بە ھەل زانیبوو لەگەڵیاندا بەشداریان كردبوو ، تا ناچاریان كرد بوون بەرەو (حەرەم) ھەلبێن ، كە گەیشتبونە (حەرەم) ، خێلی (بنو بکر) ھاواریان كردە (نوفل) ، وتیان : (نوفل) نەكەیت ئەو گەیشتبونە (حەرەم) ، لە خوا بێ ناگا مەبە. (نوفل) قەسەییەكى زۆر خراپی لەدەم دەرچوو ، وتی: (بنو بکر) لەمەو

به دواوه ئیتر خوا نیه ، پرۆن تۆله ی کۆنه قینی خۆتان بکه نه وه ، سویند دهخۆم ئیوه له
 حهرمه دا دزیش دهکن ، چۆن ئیسته تۆله ی خۆتان ی تیدا ناکه نه وه؟
 که (خزاعه) گه یشتنه مهککه په نایان برد بۆ ماله که ی (بدیل) ی کوپی
 (ورقاء) ی (خزاعی) له گهل مالی دۆستیکیدا که ناوی (رافع) بوو.

(عمرو) ی کوپی (سالم) ی (خوزاعی) به په له خۆی گه یانده مه دینه و چوو
 خزمت پیغه مبهی ﷺ و له بهره میدا وهستا ، پیغه مبهی ﷺ له ناو مرگه وتدا دانیشتبوو
 کومه ئیک له موسلمانانی به ده وردا بوو ، (عمرو) دهستی کرد به گوتهار خویندنه وه:

یا ربّ اِنِّی ناصِدٌ مُحَمَّدًا	حَلَفْنَا وَحَلَفَ اَبِیْهِ الْاُتْلَدَا ^۱
قَدْ کَتَمْتُ وَلَدًا وَکَا وَالِدًا ^۲	ثَمَّةً اَسْلَمْنَا وَلَمْ تُنْزِعْ یَدَا
فَانْصُرْ هَذَاکَ اللّٰهَ نَصْرًا اَبَدًا	وَادْعُ عِبَادَ اللّٰهِ یَا تَوَا مَدَدًا
فِیْهِمْ رَسُوْلُ اللّٰهِ قَدْ تَجَرَّدَا	اَبِیْضَ مِثْلَ الْبَدْرِ یَسْمُوَا صُعْدَا
اِنْ سِیْمٌ خَسَفًا وَجْهَةً تَرْتَدَا	فِی فَرِیقٍ کَالْبَحْرِ یَجْرِی مُزْبَدَا
اِنْ قَرِیْشًا اُخْلَفُوْکَ الْمَوْعِدَا	وَنَقَضُوْا مِثَاقَکَ الْمَوْکَدَا
وَجْعَلُوْا لِی فِی کِدَاءٍ رَّصَدَا	وَزَعَمُوْا اَنْ لِّسْتُ ادْعُوْا اَحَدَا
وَهُمْ اَذَلُّ ، وَاَقْلُّ عَدَدَا	هَمْ یَّتَوْنَا بِالْوَتْرِ هُجَدَا

وَقَتْلُوْنَا رُکْعًا وَسُجْدًا^۳

پیغه مبهی خوا ﷺ پیی فهرموو: خه مت نه بیّت پشتیوانیت ئی ده کریت.
 پاشان هوریک که وته پرۆی ئاسمان ، فهرمووی : ئهو هه ورهش سه ره تای
 سه رکه وتنی (بنی کعب) ه.

پاشان (بدیل) ی کوپی (ورقاء) ی (خزاعی) له گهل چه ندپیاویکی خیلّی (خزاعه)
 دا که وتنه ری به ره مه دینه ، نه وه ستان هه تا گه یشتنه خزمت پیغه مبهی ﷺ له مه دینه وه
 هه وائی پرودا وه که و کوژدا وه کانی خۆیاندا یه ، ئه وه شیان پی وت: که قوربه ییش یارمه تی
 (بنی بکر) ی داوه له وه هی رشه دا، ئه نجا وه فده که ی گه رانه وه بۆ مهککه .

^۱ / اتلد: واته: کۆن ، ئاماژه دهکات بۆ ئوپه یمانه ی له کۆندا له نیاوان (خزاعه) و (بنی هاشم) دا له سه رده می (عبد
 المطلب) دا پرۆی داوه .

^۲ / ئاماژه یه بۆ دایکی (عبد المناف) که ناوی (حبی) یه و هاوسه ری (قصی) یه ، له خیلّی خزاعه به .

^۳ / له به یته کی تر دا ده ئیّت : قتلنا و قد اسلمنا .

(أبو سفیان) دەچیت بۆ مەدینە

بۆ تازەکردنە وەى سولحەكە

گومانى تىدانيە ئەو تاوانەى قورەيش و ھاوپەيمانهكانى ئەنجامياندا ،
پەيمان شكىنيەكى تەواو پيشيلکردنى پەيماننامەكەى نيوانيان بوو ، بىئەوئەى
ھىچ بەھانەىك ھەيئت ، لەبەرئەو ھەكە قوريش ھەستى بەو پەيمانشكىنيە كرد ، لە
چارەنووسى كارەكەو دەستبەجى ئەنجوومەنىكى راويژكاريان بەست و بريارياندا
كە (أبو سفیان)ى سەركرديان ھەك نوینەر بنیرن بۆ تازەکردنە وەى سولحەكە لەگەل
پینگەمبەردا ﷺ.

پینگەمبەرى خوا ﷺ ھەوالىدا بەھاوولانى خۆى ، كە لەدواى ئەم
پەيمانشكىنيە قورەيش چى ھەكەت ، فەرمووى: دەبينن (أبو سفیان) خۆى
دەگەيەنيئە ئیرە بۆ توند كردنە وەى عەقدەكەو دريژكردنە وەى ماوئەى سولحەكە .
(أبو سفیان) بەو پيئەى قورەيش بريارىدا دەرچوو ، لە (غطفان) گەيشت
بە (بدیل)ى كوپى (ورقاء) لەو سەرەو بەرەو مەككە دەگەرايەو ،

پيئەوت: (بدیل) لە كوئە ديت ؟

(أبو سفیان) دەيزانى كە چووئە لای پینگەمبەر ﷺ.

(بدیل) وتى: لەناو ئەو شيوەدا بەرەو كەنارى دەريا سەردانى (خزاعە)م

كرد.

(أبو سفیان) وتى: سەردانى (محمد)ت كردو ؟

(بدیل) وتى: نەخیر.

كە لىك جيابونەو (بدیل) چوو بەرەو مەككە ، (أبو سفیان) لەدلى خویدا
وتى: ئەگەر (بدیل) گەيشتيئە مەدينە ئەوا لەئالفەكەيدا ناوكى تىدایە ، چوو
لەلایەكەرە پشقلی وشرەكەى (بدیل)ى پشكنى سەيرى كرد ناوكى تىدایە ،
وتى: سویند دەخۆم بەخوا چووئە لای (محمد) و تىئە گەياندووە.

(أبو سفیان) گەيشتە مەدينە ، چووە مالى (ام حبيبە)ى كچى ، ويستی

لەسەر پاخرەكەى پینگەمبەر ﷺ دابنيشت ، لەژييدا دەرى كيشا ،

وتى: ئەرى كچى بۆ وادەكەيت ؟

وتی: ئەو ڕاخەری پێغەمبەری خواپە ﷺ تۆ پیاویکی موشریکی پیسی.

(ابو سفیان) وتی: وەللاهی دواى من ، توشى خراپە بوویت.

پاشان دەرچوو ، هەتا گەیشته خزمەت پێغەمبەر ﷺ قسەى لەگەڵدا کرد ،
وەلامى ئەدایەوه ، پاشان چوو قسەى کرد لەگەڵ (ابوبکر) دا ، بەلکو تەکا بکات لای
پێغەمبەر ﷺ قسەى لەگەڵدا بکات . وتی: من شتى واناكەم .

پاشان چوو لای (عمر)ى كۆپى (خطاب) قسەى لەگەڵدا کرد ، (عمر) پێى
وت: من تەكەتان بۆ بکەم لای پێغەمبەر ﷺ ؟ وەللاهی ئەگەر دەنکە زەرپراتیکیش
مابێت ، لەسەرى ، شەرتان لەگەڵدا دەکەم .

پاشان چوو لای (علی) كۆپى (ابى طالب) (فاطمە) لای دانیشتبوو ،
(حسن) یش منالێكى بچوك بوو گەمەو یاری دەکرد لەو ناوەدا ،

وتی: (علی) تۆ لەهەموویان زیاتر لە من نزیکتری ، بۆ کارێک هاتووم ،
نامەوێت بەنائومێدى بگەرێمەوه ، تەکام بۆ بکە لای موحەممەد با قسەم لەگەڵدا
بکات ،

(علی) پێى وت: دایکت پۆلە پۆت بۆ بکات (ابو سفیان) ، پێغەمبەر ﷺ
بپاری لەسەر شتیك داوه ، کەسمان ناتوانن قسەى تێدا بکەین ،

ئەنجا لای کردەوه بەلای (فاطمە) دا وتی: ئایا تۆ دەتوانیت کۆرەکەت والى
بکەیت پەنای خەلکی بدات و تا دواپۆزیش سەرکردەى هەموو عەرەب بێت؟

(فاطمە) وتی: وەللا کۆرەکەى من ناگاتە ئەوه کە بتوانیت پەنای خەلکی
بدات ، کەسیش ناتوانیت بى فەرمانى بەسەر پێغەمبەر ﷺ پەنای کەس بدات.

لەویدا هەموو دنیا لەبەرچاوى (ابو سفیان) تارىك بوو ، بە (علی) كۆپى
(ابو طالب)ى وت: بەترسو لەرزو بیتاقەتى و نائومیدیەكى زۆرەوه: (ابو الحسن)

وادهبینم سەرى دونیام ئى هاتۆتەوه يەك ، تەکیە نامۆزگاریم بکەو چى بکەم باشە؟
وتی: وەللاهی نازانم چیت پێیڵیم بەکەلکت بێت، بەلام تۆ گەرەى (بنی
کنانە) یت هەستە پڕۆ خۆت پەنابە لەناوخەلکیداو خۆت بگەیهنەوه بە خاکو
ئاوى خۆت.

وتی: جائەوه هیچ سوودیكى هەیه؟

(علی) وتی: ئەو لالا باوەرناکەم، بەلام جگە لەو قسەیه هیچى تر شک نایەم.

(ابو سفیان) هاتهوه بۆ مزگهوت ، وتی: خه لکینه ئهوا من خوّم په ناداوه
له ناو خه لکدا . پاشان سواری وشتره که ی بوو ، گه پرایه وه بۆ مه ککه .

که چووه ناو خیلێ قوپهیش ، وتیان: چیت کرد؟

وتی: چووم بۆ لای (محمد) و قسمه له گه لدا کرد ، وه لّاهێ وه لّامی نه دامه وه ،
چووم بۆ لای (ابن ابی قحافه) لای ئه ویش هیچم پی نه کرا ، پاشان چووم بۆ لای
(عمر)ی کوری (خطاب) بینیم له هه موویان توندتر بوو ، پاشان چومه لای (علی) له
هه موویان نه رم و نیاتر بوو ، شتیکی پی وتم به گویم کرد ، وه لّاهێ نازانم ئه وه دادم
ده دات یان نا؟

وتیان: ئه ی چی پی وتی؟

وتی: پیی وتم: که خوّم هه شار بدهم له ناو خه لکیدا ، منیش وام کرد .

وتیان: ئایا مو حومه د ریگه ی ئه وه ی پیدایت؟

وتی: نه خیر ،

وتیان: نه گبهت ، به خوا مو حومه د گالته ی به عه قلت هاتووه ،

وتی: نه وه لّلا ، جگه له وه هیچی ترم به ده سته وه نه بوو .

خۆ سازدان بۇ غەزاكە و

هەولئى ئاشكرا نە كردنى

لە پىروايە تەكەى (طبرانى) دا ھاتو ، كە پىغەمبەر ﷺ فەرمانى دا بە عائىشە ، سى پوژ پىش ھاتنى ھەوالئى پەيمان شكىنىيەكە ، فەرمانى پىدا كە كەلوپەل بۇ بىچىتەو ، كەس بەمەى نەدەزانى ، (ابوبكر) چووە لای (عائىشە) وتى: كچى ئەم خۇ پىچانەو ەيە چىيە؟

(عائشە) وتى: وەللأھى نازانم .

(ابوبكر) وتى: خۇ ئەمرو پوژى غەزای (بنو الاصفريش نىە .

ئەنجا وتى: پىغەمبەر ﷺ دەيەوئىت بۇ كوى تەشرىف ببات؟

وتى: وەللأھى ھىچ نازانم .

لە بەرەبەيانى پوژى سىيەمدا (عمرو)ى كوپى (سالم)ى (خزاعى) لەگەل چل ئەسپ سواردا گەيشتنە مەدينە ، ھەستاو شيعرەكەى خويندەو (يارب انى ناشد محمد...) ، ئىتر خەلكەكە بەپەيمان شكىنىيەكەيان زانى ، پاش (عمرو) یش ، كە (بديل) ھات و پاشان (ابو سفيان) یش گەيشتنە مەدينە ، ئىتر خەلكەكە بروای تەواوى سەبارەت بە پەيمان شكىنىيەكە بۇ دروست بوو ، پىغەمبەر ﷺ فەرمانى دا بەخەلكەكە خويان نامادە بكەن و پىيى راگەياندن كە بۇ مەككە دەپوات . دوعاى كردو فەرمووى: خوايە چاو و دلپان لە ئاستماندا كوئىر بكەيت تا دەدەين بەسەرياندا .

بۇ زياتر چەواشە كردن و شاردنەو ەى حالەتەكە ، پىغەمبەر ﷺ سىرەيەكى ھەشت كەسى نارد بە سەرۇكايەتى (ابى قتادە)ى (ربعى) بۇ ناو (اضم) لەنپوان (ذى خشب) و (ذى مرو) دا كە سى قوناغ لە مەدينەو ە دوورە ، لەمانگى (رەمەزان)ى سالى(۸)ى كۇچى دا ، بۇ ئەو ەى بۇچونىك لای خەلك دروست بكات كە بەرەو ئەو شويئە دەپوات ، ھەوالەكان بەو شىوازە بگاتەو بە مەككە ، سىرەكە كەوتەپرى ، تاگەيشتنە ئەو شويئەى فەرمانى پىندرابوو ، ئەنجا ھەوالئى پىگەيشتنە كە پىغەمبەر ﷺ بەرەو مەككە رۇشتو ، گەرەنەو ەو خويان گەياندەو بەكاروانەكەى پىغەمبەر ﷺ .

۱ / ئەم سىرە دەگەن بە (عامر)ى كوپى (اضبط) ، بەسلاوى ئىسلامەتى سلاويان لى دەكات ، كەچى (معلم)ى كوپى (جثامە) لەبەرشتىكى نپوانيان لىنداو كوشتى ، وشرەكەى برد لەگەل خۇيدا ، خواى مەزن نايەتى ناردە خوارەو ە ولا تقولوا لمن ألقى إليكم السلام لست مؤمناً ە نايەتەكە ، ئەمروبوو (معلم) يان ھىنا تاپىغەمبەر ﷺ داواى لىخۇشپوونى بۇ بكات ، كە ھاتە بەرمەستى فەرمووى: خوايە لە (معلم) خۇش نەبىت ، ئەمەى سى جار و تەمە ، كە ھەستا پىدەچور بەچمكى كراسەكەى فرمىسەكانى بىسرىت ، (ابن اسحاق) دەلىت: كەسوكارەكەى دەلىن: داواى ئەمرو داواى لىخۇشپوونى بۇ كردو ، بروانە (زاد المعاد ۲/ ۱۵۰) ھەروھا ابن ھاشم ۶۲۸ ، ۶۲۷/۲ .

(حاطب)ی کوپی (ابی بلتعۃ)یش به نهیښی نامه یه کی بو قورۍش نووسی بو ، تیښه یان دبوون که پیغه مبر ﷺ بهرو مه که دیت ، نامه کی دا به ژنیک ناوی (ظعینه) بوو به لینی به خشیشی کی پیدا بوو نه گهر بیگه یه نیته دهست قورۍش ، ژنه که نامه کی خسته ناو پرچیوه ، پاشان درچوو به وحی هوالدرا به پیغه مبر ﷺ که (حاطب) چی کردوه ، خیرا (علی) و (مقداد)ی نارد به شوین ژنه که داو پیی فرموون: برؤن تا دهگه نه باخچی (خاخ) ، (ظعینه) له وییه نامه کی پییه بو قورۍش دوبات ، به ئه سپ سواری دواي که وتن تا له شوینی دیاریکروا د ژنه که یان بیی ، پییان وت: نامه یه کت پییه؟

ژنه که وتی: نه خیر، هیچ نامه یه کم پی نیه. که لوپه له کی گهران هیچی تیدا نه بوو.

(علی) پیی وت: سویند د مخوم به خوا نه پیغه مبر ﷺ درؤ دهکات و نه ئیمهش ، یان ئهویه ئیستا نامه که درده مینیت و دهمانده تی یان به زور لیتده سینین ، که ژنه که بیی زور سوورن له سر لیسندنی نامه که ،

پیی وتن: پوو وهرگیره.

(علی) پووی وهرگیرا ، گریی پرچه کی کردوه و نامه کی تیدا درهیناو دایه دهستیان ، ئهوانیش نامه کیان هینا یه وه بو پیغه مبر ﷺ ، تیایدا نووسرا بوو: له (حاطب)ی کوپی (ابی بلتعۃ) وه بو قورۍش ، له نامه که دا هوالی پروگه کی که وتنه ری پیغه مبری ﷺ پی راگه یان دبوون ، پیغه مبری خودا ﷺ (حاطب)ی بانگ کرد ، فرمووی: ئه مه چییه (حاطب)؟

(حاطب) وتی: پیغه مبری خوا ﷺ داوات لی ده کم په له م لی مه که ، وه لاهی باوهرم به خواو پیغه مبره کی هیه ، نه هه لگه راومه ته وه و نه دلم گوپاوه ، به لام من کابرایه کی بیگانه م له ناو قورۍشدا ، که سوکارو مناله کانم له ناویان دان ، که سینم نیه په نایان بدات و له دهست قورۍش بیانپاریزیت ، ئهوانی تر که له گه لندان هه موویان له مه که دا که سوکاریان هیه دهیانپاریزن ، پیم وابوو که ئه و پشت و په نایه م نه بیت ئه م کاره بکه م بو ئه وهی دهست نه بهن بو ژن و مناله کانم .

(عمر)ی کوپی (خطاب) وتی: پیغه مبری خوا ﷺ ریگم بده با له ملی بدهم ، چونکه ئه وه خیانه تی کردوه له خواو پیغه مبره کی ﷺ و هه لگه راوده وه.

پیغمبەر ﷺ فرمووی: وازیینه عومەر ئەمە یەکیکە لەوانە ی شەری بەدری دیو ، لەوانە یە خودا لوتفی زۆری لەگەڵ خەلکی بەدردا کردبێت و فرمووبی: چی دەکەن بیکەن ئەوا من لێتان خۆش بووم .

ئەنجا چاوانی (عمر) فرمیسکیان پێدا هاتە خوارەوه و فرمووی: خودا و پیغمبەرەکی ﷺ باشتر دەرزان.

بەو شیوێهە خۆی مەزن چاوانی دۆژمانی لەناستدا کوێر کرد ، هیچ هەوائیکی خۆسازدانی سوپای موسلمانان بو چوونە سەر مەککە و شەڕکردن نەگەیشته گۆی قورەیش.

سوپای ئیسلام بەرەو مەککە دەروات

دە پۆژ لە مانگی رەمەزان تیپەری بوو لە سالی (۸) ی کۆچی ، پیغمبەری خوا ﷺ مەدینە ی بەجیهیشت و بەرەو مەککە کەوتەری ، لەگەڵ دەهەزار هاوەلی خویدا ، بەسەر (مەدینە) شەو (ئەبۇ رەم) ی (غفاری) بەجیهیشت.

کە گەیشتنە (جحفە) یان سەرۆی (جحفە) ، (عباس) ی مامی پینگەیشته بەخۆی و ژن و منالیەوه موسلمان بوو بوون و کۆچیان دەکرد ، کە گەیشتنە (ئەبواء) یش (ئەبو سفیان) ی کوپی (حارث) ی ئاموزای و (عبدالله) ی کوپی (ئەبی امیە) ی پورزای پینگەیشته پشتی تیکردن ، بەهۆی ئەو هەموو جینیو سوکایەتی و قسە ناشیرینانەوه کە دەیانکرد دژ بە پیغمبەر ﷺ ، (ئەم سلمە) ی هاوسەری عەرزى کرد: باناموزاکەت و پورزاکەت لە خەلکی دڵرەقتەر نەبن لەگەڵتدا ، (علی) یش بە (ئەبو سفیان) ی کوپی (حارث) ی وت: لە پووهوه بچۆ بەرەو پووی پیغمبەر ﷺ و دەکو براکانی (یوسف) چیان وت بە (یوسف) تۆش عەرزى بکەو بلی: ﴿ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ آتٰكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخٰطِئِيْنَ ﴾ یوسف/۹۱. کەسیش نیە لە دنیا و تار شیرین تر بێت لە پیغمبەر ﷺ . (ئەبو سفیان) چوو بەرەو پووی و بەگۆی (علی) کرد، پیغمبەر ﷺ فرمووی: ﴿ قَالَ لَا تُرِيبَ عَلَیْكُمْ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِيْنَ ﴾ یوسف/۹۲.

لەویدا (ئەبو سفیان) چەند بەیتیکی شیعری خویندەوه کە دەلیت:

لَعَمْرُكَ اِنِ حِينَ اَجَلَ رَايَةً	لَتَغْلِبَ خَيْلُ اللّٰاتِ خَيْلَ مُحَمَّدٍ
لَكَ الْمُدْلَجُ الْحِرَانُ اَظْلَمَ لَيْلُهُ	فَهَذَا اَوَايِ حِينَ اُهْدَى فَاَهْتَدِيْ
هَدَايَ هَادٍ غَيْرِ نَفْسِيْ وَدَلْنِيْ	عَلَى اللّٰهِ مَنْ طَرَدْتُهُ كُلُّ مَطَرٍ

^۱ / بېروانە (صحیح البخاری) ۱/ ۴۲۲، ۶۱۲.

لەم بەیتەى كۆتاييدا دەلىت: كەسەك رېنومايى مىنى كىردو رېنى نىشاندام
بۇلاى خوا ، كە پىشتىر مىن شاربەدەرم كىرد ، پىڭەمبەرىش ﷺ دەستى خىستە سەر
سەنگى (ابو سەفىيان) و فەرموۋى: اُنْتَ طَرَدْتَنِي كُلَّ مَطَرٍ^۱.

سوڧاى ئىسلام لە (مر الظهران) دادەبەزى

پىڭەمبەرى خوا ﷺ بەرپىگە پۇشتىشەو بە پۇژوو بوو ، خەلگەكەش
بەرپۇژوو بوون ، تاگەيشتنە ئاۋى (كىدىد) ئاۋىگە لەنىۋان (ەسفىان) و (قىدىد) دا
پۇژوو كەى شكاند خەلگىش پۇژوۋيان شكاند^۲ ، پاشان لە پۇشتىن بەردەوام بوو
تاگەيشتە (مر الظهران) شىۋى (فاطمە) لەخەوتناندا گەيشتە ئەۋى ، فەرمىنى دا
بەسوڧاكە ، لە ھەموۋلايەكەۋە ئاگر ھەلگەن ، دەھەزار مەشخەلى ئاگر ھەلگەن ،
ئەنجا پىڭەمبەرى خوا ﷺ (ەمرى كۆپى) (خطابى) كىردە سەر كىردەى پاسەۋانەكان.

(ابو سەفىيان) لەبەردەم پىڭەمبەرى خوا ﷺ

(عباسى) مامى پىڭەمبەر ﷺ پاش دادەبەزىنى مۇسلىمانان لە (مر الظهران)
سوۋارى ھىستىرە سىپىكەى پىڭەمبەر ﷺ بوو بوو ، دەرچوو بوو دەرەۋە سابەلگە
دارپىك بىنىيىت يا كەسەك بەدى بىكات ھەۋال بىدات بەقۇرەيش بۇئەۋەى خەلگە
بىنىن و داۋاى پەنادان بگەن ، پىش ئەۋەى پىڭەمبەر ﷺ بىرواتە ناۋ مەككەۋە.

خوۋاى مەزىن چاۋى قۇرەيشى كۆپىركىدو ھىچ ھەۋالىكىيان پى نەگەيشت ،
لە ھالەتى دلەپاۋكى و چاۋەپوانىدا بوون ، (ابو سەفىيان) دەرچووۋە دەرەۋە ھەۋالىك
بىسىيىت ، (ھكىمى) كۆپى (ھىزامى) لەگەلدا بوو ، لەگەل (بىدىل) كۆپى (ورقاۋ) دا.

(عباس) دەلىت: بەسوۋارى وشتىرەكەى پىڭەمبەرەۋە بووم ﷺ گۆيىم لى بوو
(ابو سەفىيان) بە (بىدىل) كۆپى (ورقاۋ) لى وت لەكاتى گەپانەۋەدا: لە تەمەنمدا چاۋم
بەئەۋەندە ئاگر نەكەۋتەۋە ئەۋەندە سەرىازم نەدىۋە. دەلىت: (بىدىل) وتى: ۋەللەھى
ئەۋە (خىراۋە) يە شەر چوۋەتە بىنكلىشەيان . (ابو سەفىيان) ىش وتى: خىللى خوزاعە
زۆر لەۋە بىچوكتىرە كەمترن كە ئەۋ سەربازگەۋە ئاگرەيان ھەبىت.

^۱ / ئەم (ابو سەفىيان) دىۋاى ئەۋە مۇسلىمانەتتەكى باشى دىكەرد ، دەلىن دىۋاى مۇسلىمانبۇنى ، لە شەرم و شىكۆدا
، سەرى بەزى نەدەكرەۋە لە خىزمەت پىڭەمبەر ﷺ ، پىڭەمبەر ﷺ زۆرى خۇشەدەۋىست ، شاھەتتى بەھەشتى بۇداۋ
فەرموۋى: لەخۇدا داۋاكارم بىيىتە مىراتگىرى ھەمىزە ، كەكاتى مەردنى ھات ، وتى: بە سەرمەۋە مەگىزىن ۋەللەھى
لەۋەتەى مۇسلىمان بووم و شەھەكى ھەلەم لەدەم دەرەنچەۋە . (زاد المعاد ۲ / ۱۶۲ ، ۱۶۳).

^۲ / صحیح البخارى ۲ / ۶۱۲.

(عباس) دهلیت: دهنگیم ناسی ، هاوارم لی کرد: (ابا حنظلة) نهوه توی؟
 نهویش دهنگی ناسیم ، وتی: نهوه توی (ابا الفضل)؟ وتم: بهئی. وتی: چیته؟
 دایک و بابم بهقوربانت بن ، وتم: نهوه پیغهمبهری خویاه لهناو خه لکیدا ، سبهینی
 بهربه بیان لهناو قوره یشدا پوژ دهکاتهوه.

(ابو سفیان) وتی: چاره چیه؟ دایک و بابم بهقوربانت بن. وتم: وهللاهی
 نهگهر زال ییت بهسهرتدا دها له ملت ، وهره له پشتمهوه سواری نهه هیستره ببه ،
 تا بتبهمه خزمهت پیغهمبهر ﷺ و داوای په نات بو بکهه . له دوامهوه سواریوو ، دوو
 هاوه لهکەشی گهرانهوه بو مهککه.

(عباس) دهلیت: بردم لهگهل خوډا ، بهلای ههرئاگریکی موسلماناندا
 تیدهپه رین ، دهیانپرسی: نهوه کییه؟ که منیان دهبینی بهسهر هیستره که ی
 پیغهمبهرهوه ﷺ دهیانوت: نهوه مامی پیغهمبهره بهسهر هیستره که یهوه. تا بهلای
 ناگره که ی (عمر)ی کوپی (خطاب)دا تیپه پریم ، وتی: نهوه کییه؟ نهه ی وت و هات
 بو لام ، که (ابو سفیان)ی بینی بهسهر پشتی هیستره که وه بوو ، وتی: نهوه (ابو
 سفیان) ه هه ی دوژمنی خوا؟ سوپاس بو نهو خویاه ی بهئی وادهو پهیمان توی
 هیئایه بهردهستمان . نهجا بهراکردن چوو بهرهو پووی پیغهمبهر ﷺ ، هیستره کهه
 دایه غارو پیشکهوت ، لهسهری کهوتمه خوارهوه ، چوومه ژورهوه بو خزمهت
 پیغهمبهر ﷺ و بهدوای منیشدا عومه خوی کرد به ژوردا. وتی: پیغهمبهری خوا ،
 نهوه (ابو سفیان)ه ریگهه بده با بدهم له ملی ، دهلیت: وتم: پیغهمبهری خوا ﷺ من
 په نام داوه. پاشان لهخزمهتیدا دانیشتم و دهستم گرت بهسهری (ابو سفیان)هوهو
 وتم: دهییت نه مشهوه نهه پیاوه پرگار بکهه. که (عمر) لهسهری پویشیت ، وتم: (عمر)
 لهسهرخوت به ، وهللاهی نهگهر نهه پیاوه که سیکی (بنی کعب) بویاه نهه قسهیهت
 نهدهکرد، وتی: توش لهسهرخو به (عباس) ، وهللاهی موسلمانبوونی توّم بهلاوه
 خوشتر بوو تا موسلمان بوونی (خطاب)ی باوکهه ، نهگهر موسلمان ببویاه ، نهههش
 تهنه له بهر نهوه بوو چونکه دهزانم که موسلمان بوونی توّلا ی پیغهمبهر ﷺ خوشتره
 له موسلمان بوونی (خطاب).

پیغهمبهری خوا ﷺ فهرمووی: (عباس) لهگهل خوډا بیبه بو ناو
 خپوه تگه که ی خوت ، سبهینی بیهینه رهوه بو لام. دهلیت: پوشتم. که پوژ بووهوه بو

سبەینی بۆردمەوہ خزمەت پیغەمبەر ﷺ ، کہ بینی فەرمووی: دایکت پۆلە پۆت بۆ بکات (ابو سفیان) کاتی ئەو نەهاتوہ ، کہ بزانی هیچ خودایەک نیە جگە لە (الله) ؟ وتی: دایک و بابم بە قوربانت بن ، چەندە بەحەوسەلەو پرێزدارو خزم دۆستیت؟ پیغەمبەر وایە ئەگەر جگە لە خودا خواہیەکی تر ھەبواہ دەستبەرداری من نەدەبوو.

فەرمووی: (ابو سفیان) ئەو کاتی ئەو نەهاتوہ کہ بزانی من پیغەمبەری خودام؟ وتی: دایک و باوکم بە قوربانت بیئت ، چەندە بەحەوسەلەو پرێزدارو خزم دۆستیت؟ سەبارەت بەمەیان ھیشتا لەدڵمدا شتێک ماوہ. (عباس) پێی وت: دایکت پۆلە پۆت بۆ بکات موسلمان بە ، شاہتومان بەینە ، پیش ئەوہی بدریت لە گەردنەت . لەویدا (ابو سفیان) شاہتومانى ھینا.

(عباس) وتی: پیغەمبەری خوا ﷺ (ئەبو سفیان) کابرایەکە حەزی لە ناوبانگە ، پشکیکی بەدەری . فەرمووی: بەلێ باشە، ھەرکەسێک پڕواتە مالى (ابو سفیان) بپوہی دەبیئت ، ھەرکەسێک دەرگای مالەکەى لەسەر خۆی داخات بپوہی دەبیئت ، ھەرکەسێک پڕواتە (بیت الحرام) ئەویش بپوہی دەبیئت.

سوپای ئیسلام (مر الظهران) بەجی دەھیلیت بەرەو مەککە

لەو بەیانیدا ، سەرلەبەیانى (پۆژى چوارشەمە (١٧)ى مانگی پرەمەزانی سالى ھەشتەمى کۆچى) ، پیغەمبەر ﷺ (مر الظهران) بەجیھێشت بەرەو مەککە ، فەرمووی بە (عباس)ى مامى کہ (ابو سفیان) بەئیلیتەوہ لە تەنگەبەری شیوہکەى نیو شاخەکەدا تا بەچاوی خۆی سەربازانى خودا ببینیئت . (عباس) بەو شیوہیەى کرد کہ پیغەمبەر ﷺ فەرموو بووی ، خێل و تیرەکان ھەریەکیان بەئالای خوێان تیپەپرین ھەر لەگەڵ تیرەیک بەبەردەمیدا تێدەپەڕین (ابو سفیان) دەپیرسى: ئەرئى (عباس) ئەمانە کیئ؟

ئەویش بۆ نمونە دەیوت ئەوہ : (سليم) ه .

(ابو سفیان)یش دەیوت : ئاخر من چیم داوہ لە (سليم)؟

پاشان تیرەیکەى تر تێدەپەڕى ، دەیوت: (عباس) ئەو ئەوانە کیئ؟

(عباس) دەیوت : (مزینة) ن . ئەویش دەیوت: من چیم داوہ لە (مزینة)؟

تا ھەموو تیرەکان تیپەپرین ، هیچ تیرەیک تێنەدەپەڕى (ابو سفیان)

پرسیارى لە (عباس) نەکات ئەوان کیئ ؟

که هه والی ده دایه ، ده یوت : ئاخر من چیم داوه له فلانه و فیساره تیره ، من
چۆن دهره قه تی ئهم هه مووه دیم؟

تا پیغه مبه ری خوا ﷺ به که تیبه سه وزه که ی خویه وه گوزه ران ، کۆچه ران و
ئه نساره کانی تیدابوو ، له تاو زنجیره بندو شمشیری زۆر بریسک و ورشه به رچاوی
ده برد ، (ابو سفیان) وتی: (سبحان الله) ئه ری (عباس) ئه وانه کین؟
(عباس) وتی: ئه وه پیغه مبه ری خودایه ﷺ له ناو کۆچه ران و ئه نساره کاند
(ابو سفیان) وتی: باوه ر ناکه م که س به رگه ی ئه مانه بگریئ .

پاشان وتی: (ابا الفضل) به راستی برازا که ت ئه مپۆ زۆرگه وه بووه .

(عباس) وتی: (ابا سفیان) ئه وه ناز و نیعمه تی پیغه مبه ری تیه .

(ابو سفیان) وتی: به راستی وایه .

ئالای ئه نسار به ده سستی (سعد) ی کوپی (عباده) وه بو ، که به لای (ابو
سفیان) دا تیپه پی ، (سعد) وتی به (ابو سفیان): ئه مپۆ بۆژی داستان و شه ره ،
ئه مپۆ مو لک و مالتان هه لال ده که ی ، ئه مپۆ خودا قوره یشی زه لیل و داماو کرد .
که پیغه مبه ر ﷺ به لای (ابو سفیان) دا تیپه پی (ابو سفیان) وتی:
پیغه مبه ری خودا گویت ئی بوو که (سعد) چی وت ؟

فه رمووی: چی وت؟

وتی: ئه وه ئه وه ی وت .

(عثمان) و (عبدالرحمن) ی کوپی (عوف) وتیان: پیغه مبه ری خوا ﷺ ،
پیده چیئ ئه م پیاوه شتی ک بقه ومی نیت له ناو قوره یشدا .
پیغه مبه ر ﷺ فه رمووی: به لکو ئه مپۆ کابه ی پیروز گه وه راده گریئ ، له
ئه مپۆ دا خوای مه زن قوره یشی سه ره ره ز کرد .

پاشان ناردی به شوین (سعد) داو ئالاکه ی لیسهنده وه دایه ده ست
(قیس) ی کوپی .

پیم وایه که ئالاکه له ده ست (سعد) دهر نه چووبیئ ، و تراویشه: داویه تیه
ده ست (زبیر) وه .

قورەيش لەناكاودا بەهاتنى سوپاي ئىسلام دەزانىت

كە پىغەمبەر ﷺ بەلای (ابو سفيان) دا تىپەرى ، (عباس) وتى : (ابو سفيان) بېرۇ فرىاي خزمەكانت بکەوه . (ابو سفيان) بەخىزايى گەرايەوه بۇ مەككە ، بەدەنگى بەرز ھاواری کرد : ئەى خىلى قورەيش ، ئەوه موخەممەدە سوپايەكى بۇ ھىناون ئیوه دەرەقەتى نایەن ، ھەرکەسىك بېرواته مالى (ابو سفيان) بیوهی دەبیئت . (ھندى) ھاوسەرى بۇ دەرچوہ دەرەوه ، سمىلى گرت و وتى : ئەم کابرا پروهەئمالراوه پىپەتیه بکوژن ، خوا لەناوت بەرىت چ پیاوینکیت .

(ابو سفيان) وتى : دايك پۆلە پۇتان بۇ بکات ، لەخۆتان بايى مەبن ، سوپايەكى ھىناوه ئیوه چارى ناكەن بۆیە ھەرکەسىك بېرواته مالى (ابو سفيان) بیوهی دەبیئت . وتیان : خوا بتکوژىت ، مالهکەى تۆ ئەتوانىت كى پەنا بدات ؟ وتى : ھەرکەسىكیش دەرگای مالهکەى خۆى دابخات بیوهی دەبیئت ، ھەرکەسىكیش بېرواته مزگەوتى (حەرام) بیوهی دەبیئت . خەلکى بلأوهیان ئى کرد بۇ مزگەوت و مالهکانى خویان . چەند گەنجىكى ھەرزەو بى عەقلىان ھىشتەوهو وتیان : ئەوانە دەنیرینە پىشەوه ئەگەر شتىکیان کرد بۇ قورەيش ئیمەش دەچینە پالیان ، ئەگەر ھیچیان پینەکراو گیران ، چیان ئى داوا بکرىت دەیدەین ، ئەنجا گیل و عەقل سووکەکانى قورەيش لە دەورى (عکرمە) ی کوپى (ابو جەل) و (صفوان) ی کوپى (امیە) و (سەیل) ی کوپى (عمرو) لە (خندەمە) دا کوپونەوه بۇ شەرکردن لەگەل مۇسلمانەکاندا ، کابرایەكى خىلى (بنى بکیر) یان لەناودا بوو ناوی (حماس) ی کوپى (قیس) بوو ، پىشتەر خەریكى ئاسنگەرى بوو ، شمشىرى دروست دەکرد ، ژنەکەى کە بینى خۆى ئامادە دەکات پى وت : ئەرى ئەوه بۆچى خۆت ئامادە دەکەیت ؟ (حماس) وتى : بۇ شەرکردن لەگەل موخەممەدو ھاوہلەکانى . ژنەکەى وتى : وەللأهى ئەمرو ھىچ ھىزىک نیه بتوانىت بەرگە بگرىت لەبەردەم سوپاکەى موخەممەدو ھاوہلەکانى . (حماس) وتى : وەللأهى ئاوات دەخووزم کە ھەندىکیان بکەمە خزمەتکارى تۆ . پاشان وتى :

إِنْ يَقْبَلُوا الْيَوْمَ فَمَا لِيَ عَلَيْهِ هَذَا سِلَاحٍ كَامِلٍ وَأَلَّةٌ

وَذُو غَرَارِينَ سَرِيعُ السَّلَهِۥٓ

ئەم پیاوہ یەکیك بوو لەو کەسانەى لە (خندەمە) دا کوپووبووہ لەگەل

(عکرمە) و تاقمەکیدە .

سوڀاي نيسلام دهگاته (ذي طوی)

پيغه مبهري خوا ﷺ له پښتن بېرده وام بوو تا گه يشته (ذي طوی) ، كه نازو پښي سهر كه وتن و فته تي بيني سهری دانه واند بو خودای تاك و ته نها ، به شيويه كه خهريك بوو پيشي پيروزي بهر پشتي وشتره كهی ده كهوت ، له ويدا سوپا كهی دابه شكرد ، (خالد)ی كوپي (وليد) بو لای راست ، كه خيله كانی (سليم) و (اسلم) و (غفار) و (مزينه) و (جهينه) و چهند تيره يه كي تري عه ربی تيدا بوو ، فرمانی پيدا كه له به شي خواره وای مه كه كه و برواته ناو مه كه كه و پي فرموو: نه گهر هر كه سيكي قور هيش هاته پڼگه تان و شهري له گهل كردن لييان دن و دروينه يان بكن ، تا له (صفا) پيم ده گنه وه.

(زير)ی كوپي (عوام) يش له لای چه په و بو ، نالاكی پيغه مبهري خوی ﷺ پي بوو ، فرمانی پيدا كه له به شي سهر وه برواته ناو مه كه كه و، له پڼگه (كداء) وه ، نالاكی له (حجون) دا بچه قينيت و نه جوليت هه تا خوی پي ده گاته وه. (ابو عبیده) ش دانرا بوو به سهر كردهی پياده و بيچه كه كان ، فرمانی پيدا كه به ناو دله كه دا بروات تا دېرواته ناو مه كه كه له وای ده گاته وه به پيغه مبهري خوا ﷺ.

سوڀاي نيسلام دېرواته ناو مه كه كه وه

هريه كيك له كه تيبه سهر بزيه كان له شوينی ديارى كراوى خويانه وه چونه ژوره وه ، خاليد يش هر كه سيك بهاتايه ته پڼگه يان و بهر ننگارى بكر دنايه ده يان كوشت ، دوو كه سيش له هاوه له كانی (كرز)ی كوپي (جابر)ی (فهری) و (خنيس)ی كوپي (خالد)ی كوپي (ربيعه) به هوى جيا بونه و يان له سوپا كه كوژان ، هرزه و عه قل ساويلكه كانی قور هيشيش پرو به پروی (خالد) و هاوه له كانی بوونه وه و بوو به شهري دورا دور ، دوانزه كه سيان له موشرى كان پيكاو له نه نجامدا موشرى كان پايان كړد و هه لاتن ، (حماس)ی كوپي (قيس) يش كه پيشتر چه كي دروست ده كړد بو شه پكردن دژ به موسلماننه كان ، هه لات و خوی كرد به ماله كهيدا ، وتی به ژنه كهی: ده رگا كه دا بڅه. ژنه كهی وتی: نهی نه و پوژ ته له چي كه شيعرت ده خو ينده وه و خوت باده دا ؟ نه و يش وتی:

إذ فرّ صفوانٌ وفرَّ عكرمةٌ إنك لو شهدت يومَ الحُندمةِ
يقطعن كلَّ ساعدٍ وجمجمةٌ واستقبلتنا بالسيوفِ المسلمةِ
هم نهيت خلفنا وهمهمه¹ ضرباً فلا يسمع إلا غمغمه

لم تنطق في اللوم أدنى كلمة

(خالد) بهناو مهككه‌دا گه‌را تا له كو‌تاييدا له‌سه‌ر (صفا) گه‌يشته‌وه به پي‌غه‌مبه‌ر ﷺ .

(زبير) يش پيش‌بره‌وى كرد ، تا له مزگه‌وتى (فتح) دا ئالاكه‌ى له (حجون) دا چه‌قاند ، دواى ئه‌وه كرايه گومه‌ز ، له شوينى خوى نه‌جولا تا پي‌غه‌مبه‌رى خوا ﷺ ته‌شريفى هيناو پي‌ى گه‌يشته‌وه .

پي‌غه‌مبه‌ر ﷺ ده‌رواته مزگه‌وتى جه‌رام و له بت پاكى ده‌كانه‌وه

ئه‌نجا پي‌غه‌مبه‌ر ﷺ ته‌شريفى هه‌ستاو ؛ كو‌چكه‌ران و ئه‌نساره‌كانيش به‌ده‌وريدا خويان سازدا ، تا چووه ناو مزگه‌وته‌كه‌وه ، به‌ره‌و (حجر الاسود) چوو ، ده‌ستى پي‌وه‌گرت و ته‌وافى به‌يتى كرد ، كه‌وانيكى به‌ده‌سته‌وه بوو له ده‌ورو به‌رو سه‌رو ناوه‌وى كابەى پيرزدا سى‌سه‌دو شه‌ست بتى تيدا بوو ، به‌كه‌وانه‌كه‌ى پني‌دا ده‌كي‌شان و ده‌يفه‌رموو : ﴿ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴾ الإسراء/ ٨١ . هه‌روه‌ها ده‌يفه‌رموو : ﴿ قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴾ سبأ/ ٩٤ . به‌ته‌كانيش يه‌كه‌به‌يه‌كه‌ به‌م لاوداو به‌ره‌و روو ده‌كه‌وتن .

به‌سه‌ر وشته‌كه‌يه‌وه ته‌وافى ده‌كرد ، هيشتا ئي‌حرامى نه‌كردبوو ، ته‌نها ته‌وافى ده‌كرد ، كه‌ ته‌واوى كرد (عثمان) ى كو‌ڤى (طلحه) ى بانگ كردو كليلى كابەى ئى وه‌رگرت ، فه‌رمانى دا كرايه‌وه ، چووه ژووره‌وه ، چه‌ندين وي‌نه‌ى تيدا بينى ، وي‌نه‌ى (ابراهيم) و (اسماعيل) ى تيدا بينى خه‌ريكى تيرپيشك بوون ، فه‌رموى : خوا ئه‌مانه بكورژيت ، وه‌للا‌هى هه‌رگيز نه‌وان ئه‌م تيرپيشكه‌يان نه‌كردوه ، هه‌رله‌ناو كابە‌دا كو‌ترى بينى له مؤم دروست كرابوو ، به‌ده‌ستى خوى شكاندى ، فه‌رمانى دا وي‌نه‌كانيشيان لا‌برد .

پي‌غه‌مبه‌ر ﷺ له‌كابە‌دا نو‌يز ده‌كات و

له‌به‌رده‌م قوره‌يشدا وتار ده‌خوينيته‌وه

پاشان ده‌رگاكه‌ى به‌سه‌رخوى و (اسامه) و (بلال) دا داخست ، ئه‌نجا پووى كرده ئه‌و ديواره‌ى پووى له ده‌رگاكه‌يه‌و تائه‌وه‌نده‌ى سى‌ با‌لى ما‌بوو بو ده‌رگاكه‌ وه‌ستا ، دوو ستونى ناو كابە‌ى خسته‌لاى ده‌ستى چه‌پى و يه‌كي‌كى‌شى خسته‌لاى ده‌ستى راستى و سى‌ شوينيشى خسته‌ پشته‌وه‌ى خوى و له‌و پوژگا‌ره‌دا كابە

له سهر شهش ستون پاره ستابوون ، پاشان نوښتی کردو به دهوری (بیت) دا سوږایه وه ، له هه موو پوهه کانیډا (الله اکبر) ی کرد (لا اله الا الله) ی ده خوینده وه ، نه نجا دهرگاکی کرده وه ، مزگهوت پرېوو له خه لک پرېزوون و چاوه پوانیان ده کرد بزائن پیغه مېهر ﷺ چی دهکات ، همدوو لاشیپانی دهرگاکی گرت ، نه وانیش له خواره وه دابوون فرموی:

جگه له خوا هیچ په رستراوښکی تر نیه ، بی شه ریکه ، به لینی خوی برده سهر ، به نده کی خوی سهر خست ، هه موو گروهه کانی ژیر خست ، هه موو هه قو حسابیک له ژیر هم دوو پیښه مندایه ، جگه له زیوانی بهیت و ناودانی حاجیان ، کوژراوی هه له و نیمچه قهستی - قامچی و دار - خویندایه کی قورسی له سهره ، که بریتیه له سهد و شتر به مهرجیک چل دانه یان دوو گیان بن.

نه ی خه لکی قورپه ش ، خوی گه وړه نه ریتی نه قامی و شانازی باوو بایرانی هه لپیچایه وه ، هه موو خه لک نه وه ی ناده من ، ناده میش له گل دروست بووه ، پاشان هم نایه ته ی خوینده وه ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ المحجرات / ۱۳.

﴿لَا تَتْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾

پاشان فرموی: خه لکی قورپه ش ، نیوه پیتان وایه من چیتان لی ده که م؟ وتیان: خیر و چاکه ، برایه کی به ریزو برارایه کی به ریزیت. فرموی: من نه وه تان پیده لیم که یوسف به براکانی خوی گوت: ﴿لَا تَتْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾ پرؤن هه مووتان نازاد بن.

کلیلی بهیت دهریته وه به خه لکه که ی

پاشان پیغه مېهر ﷺ له مزگه و تدا دانیش ، (علی) چووه خزمه تی ، کلیله کی کابه ی به دهسته وه بوو ، وتی: پیغه مېهری خوا ﷺ دهرگاوانی و ناودانی حاجیانمان بده ری ، خوی مهن سه لا و ات لی بدات .

له ریوایه تیکی تریشدا هاتوه: نه و که سه ی نه و قسه یه ی وت (عباس) بوو. پیغه مېهری خوا ﷺ فرموی: (عثمان) ی کوپی (طلحه) له کوپیه؟ بانگ کرا ، پیی فرموو: کلیله کی دهستم بده ری (عثمان) ، نه مپو پوژی چاکه و وه فاداریه.

له ږیوایه ته که ی (ابن سعد) یښدا هاتووه له (الطبقات) دا ، ده لیت :
 له و کاته دا که کلیله که ی پیندا فهرمووی : وهری بگرن تا هه تاهه تایه ،
 مه گهر زالم وه گهرنا کهس بو ی نیه لیټان بسیټیت ، ئی (عثمان) ، خوی مه زن
 ئیوهی کردوه به نه مینداری سر مال ه که ی خوی ، به چاکه و حال له و پشکه بخون
 که له ږیگه ی ئم (بیت) ه پیروزه وه پیتان ده گات.

(بیلال) له سهربانی کابه ی پیرو ز بانگ ده دات

کاتی نویژ هات ، پیغه مبر ﷺ فرمانی دا به (بیلال) که بجیته سر کابه ی
 پیرو زو بانگ بدات ، له و کاته دا (ابو سفیان) ی کوږی (حرب) و (عتاب) ی کوږی
 (اسید) و (حارث) ی کوږی (هشام) له دهره وه ی کابه دا دانیشتبون
 (عتاب) وتی : خوا ږیزی له (اسید) ی باو کم گرت که زو و مردو گوئی له م
 قسه ناخوشانه نه بو ،

(حارث) یش وتی : وه لآهی نه گهر بمزانیایه نه وه هه قه شوینی ده که وتم.
 (ابو سفیان) یش وتی : وه لآهی من ورته م له دمه وه نایه ت ، چونکه نه گهر
 قسه بکه م پیم وایه که نه و ده نکه زیخه بو ی ده گپړته وه.

پیغه مبر ﷺ چوو دهره وه بو لایان و پیی فهرموون : هه رچی هکتان گوت
 گویم ئی بوو. پاشان پیی وتن که چیان وتوه ،

(حارث) و (عتاب) وتیان : به راستی شایه تی ددهین تو پیغه مبر ی
 خودایت ، چونکه کهس له ویدا نه بوو نه م هه والته بداتی ، جگه له خودای مه زن.

نویژی سهرکه وتن یان نویژی شوکرانه

نه و پوژه پیغه مبر ﷺ چوو مآلی (ام هانی) کچی (ابو طالب) ، خوی شوږد ،
 هه شت ږکات نویژی له مآلی (ام هانی) دا کرد ، چی شته نگاو بوو ، (ام هانی) وایزانی
 نویژی چی شته نگاوه به لام نویژی فته ت بوو ، (ام هانی) له مال ه کهیدا پهنای دوو
 هیوه ری خوی دابوو ، پیغه مبر ﷺ پیی فهرموو : (ام هانی) تو پهنای هه رکه سینک
 بدهیت ئیمه ش پهنای ددهین ، له کاتی کدا که (علی) کوږی (ابو طالب) ی برای
 ویستبووی هه ردوکیان بکوژیت ، (ام هانی) یش دهرگا که ی به سهردا داخستبوون ، نه و
 پرسپاری له پیغه مبر ﷺ کرد بوو ، پیغه مبر یش ﷺ نه و وه لامه ی دابوه وه.

حەلال کردنی خوینی چەند پیاویکی تاوانبار

پێغه‌مبەر ﷺ خوینی نۆکەسی گەورە تاوانباری حەلال کردبوو، فرمانی دا بە کوشتنیان ئەگەر خوشیان بە دیواری کابەدا هەلواسن، ئەوانەش بریتی بوون لە:

١. (عبد العزی) کوپی (خطل) و
٢. (عبدالله)ی کوپی (ابی سرح) و
٣. (عکرمە)ی کوپی (ابو جهل) و
٤. (حارث)ی کوپی (نفیل) و
٥. (مقیس)ی کوپی (صباہ) و
٦. (هبار)ی کوپی (أسود) و

٧ - ٨. دوو کەنیزەکی (ابن خطل)یش کە بە شیعری ناشیرین هەجوی پێغه‌مبەریان دەکرد ﷺ ،

٩. هەروەها (سارە)ی کەنیزەکی تیرەیک لە خێلی (عبد المطلب) کە نامەکی (حاطب)ی هەلگرتبوو.

سەبارەت بە (ابن ابی سرح) ، (عثمان) هینایە خزمەت پێغه‌مبەر ﷺ و ، تکای بۆکرد ئەویش چاوپۆشی لێکردو خوینی نەرشت و ئیسلامبۆنەکی ئی قەبول کرد ، پێشتر لێی وەرەدەگرت سا بە ئکو یەکیک لە هاوەلانی بیکوژن ، چونکە پێش ئەوەی موسڵمان بوو کوچی کرد ، پاشان هەلگەرایەو و گەرایەو بۆ مەککە.

(عکرمە)ی کوپی (ابو جهل)یش هەلات بەرەو یەمەن ، ژنەکی داوای پەنادانی بۆ کرد لە پێغه‌مبەر ﷺ ، پێغه‌مبەریش ﷺ پەناي داو دانیای کرد ، ئەنجا چوو بۆلای بۆ یەمەن موسڵمان بوو گەرایەو و موسڵمانیەتیەکی زۆر باش بوو .
(ابن خطل)یش خۆی هەلواسیو بە دیواری کابەدا ، پیاویک هات هەوائی دا بە پێغه‌مبەر ﷺ فرمووی : بیکوژە ، چوو کوشتی .

(نمیلە)ی کوپی (عبدالله)ش (مقیس)ی کوپی (صباہ)ی کوشت ، (مقیس) پێشتر موسڵمان بوو بوو ، پاشان بەناھەق پیاویکی ئەنسانی کوشتبوو ، ئەنجا هەلگەرایەو و پەییوەندی کرد بە موشریکەکانەو .

(حارث)یش لە مەککەدا زۆر ئازاری پێغه‌مبەری دەدا ﷺ (علی) کوشتی .

(هبار) ی کورپی (اسود) نهو کسه بوو که له کاتی کوچکردنی (زینب) ی کچی پیغه مبهردا ﷺ چوو بووه ریځه ی ، نهویش له دهستی پای کردبوو له سهر بهر دیک که وتبووه خواره وه و سکه که ی له بارچوو بوو ، له پوژنی فتحی مه که ده (هبار) هه لات ، پاشان موسلمان بوو موسلمانیکي باشی لی دهرچوو.

دوو که نیزه که کesh یه کیکیان کوژاو ، نهوی تریشیان په نادراو موسلمان بوو ، ههروه ها (ساره) ش په نادراو له دوایدا موسلمان بوو.

(ابن حجر) ده لیت: (ابو معشر) له ناو خوین حه لاکراوه کاند ا باسی (حارث) ی کورپی (طلطل) ی (خزاعی) یشی کردوه ، (علی) کوشتویه تی ، (حاکم) یش ده لیت: (کعب) ی کورپی (زهیر) یش یه کیک بووه له وانه ، به سه رها ته که شی به ناو بانگه ، دواي نه وه هات و موسلمان بوو ، (ارنب) ی که نیزه کی (ابن خطل) یش کوژا ، به پیی ریوایه ته که ی (ابن اسحاق) (ام سعد) یش کوژاوه ، ژماره که به ته وای هه شت پیاو و شهن ژنن ، پیډه چیت (ارنب) و (ام سعد) دوو که نیزه که که بن ، جوداوازی هیه له ناوه کانیاندا یان به پیی شوره ب و ناو بانگ ناو ترا بن.^۱

موسلمان بوونی (صفوان) ی کورپی (امیه) و (فضالة) ی کورپی (عمیر)

(صفوان) یه کیک نه بوو لهو که سانه ی خوینیان حه لال کرابوو ، به لام بهو سیفه ته ی که یه کیک بوو له سر کرده کانی قوره یش له خوی ترساو هه لات ، (عمیر) ی کورپی (وهب) ی (جمعی) لای پیغه مبهردا ﷺ تکای بو کرد تکا که ی لی قبول کراو پیغه مبهردا ﷺ نهو میزه ری پی به خشی که له کاتی فتحی مه که ده به سه ری وه بوو. که پای کرد (عمیر) چوو به دوایدا ، دهویست سواری که شتی بیت له (جده) وه بهرو (یمن) بروت گیرایه وه ، که هاته وه عززی پیغه مبهردی کرد ﷺ که دوو مانگ مؤله تی بداتی ، فهرمووی: چوارمانگ مؤله تت دده می ، پاشان موسلمان بوو ، پیشتر ژنه که ی پیش خوی موسولمان بوو بوو ، نهجا له سر نیکا حی یه که م دایم مزاندنوه.

(فضالة) ش پیاویکی به غیرت بوو ، له کاتی که پیغه مبهردا ﷺ ته وافی ده کرد ، هات بو کوشتنی ، پیغه مبهردی ﷺ هه والی نیازه که ی دلای پی و ت ، کابرا ده ست به جی موسلمان بوو.

^۱ / فتح الباری ۱۲/۸ و ۱۲.

وتاره كەي پيغەمبەر ﷺ لە پۇژى دووھى فە تەدا

بۇ سەبەبىنى پۇژى دووھى فە تەدى مەككە ، پيغەمبەر ﷺ وتارىدا ،
 ۋەسفو سوپاسى خوداى كرد بەو ۋەسفى شايستەى بىت ، فەرموى: خەلكىنە
 ، خوداى مەزن خاكى مەككەى حەرامكردە لەو پۇژوھ ئاسمانەكان و زەمىنى
 بەدپەنناۋە ، لەبەرئەو تاپۇژى قىامت بەحەرامى دەمىننەتەو ، بۇ ھىچ كەسكى
 ئيماندار نىە خوینى تىدا بېژىت ، يان درەختىكى تىدا بېژىت ، ئەگەر كەسكى
 ئەو كارەى كردو وتى پيغەمبەرىش لەناو مەككەدا كوشتارى كردە ، بلىن: خودا
 ئىزنى داو بە پيغەمبەر ﷺ و ئىزنى نەداو بەئىو. منىش كاتىكى پۇژم بۇ
 حەللەكرا ، دواى ئەو مەككە ۋەك جارار حەرام كرايەو ، با ئەو كەسەى ئامادەىە
 ئەم ھەوالە بگەيەننەت بەو كەسەى لىرە نىە.

لەريوايەت كىشدا ھاتوۋە: نابىت دېركىكىشى تىدا دەربەنرەت و پاوى
 تىدا بىكرەت و ونبووى ھەلگىرەتەو مەگەر كەسكى بىناسىتەو و دارى سەوزى
 بېرەتەو. (عباس) وتى: پيغەمبەرى خودا جگە لەگىيەى (اخر) چونكە مال و حالىان
 بەو گىايە دادەپۆشن. پيغەمبەرىش ﷺ فەرموى: كەواتە جگە لە (اخر).

خىلى (خزاعە) پياۋىكى خىلى (بنى لىث) يان كوشتبوو لە بەرامبەر
 خوینىكى سەردەمى جاھىلىدا ، لەو بارەيەو پيغەمبەر ﷺ فەرموى: خىلى
 (خزاعە) ئىدى كەس مەكوژن پىشتەر خەلكى زۆر كوژراو ، يەكىكتان كوشتەو
 دەبىت ھەقى بەدەم ، لەدواى ئەم ساتە ۋەختەو ھەركەسكى كوژرا ، كەس و كارى
 دوو ماڤيان ھەيە ، يان بكوژەكەى دەكوژىتەو يان خوینەكەى دەدرەت .

لەريوايەت كى ترىشدا ھاتو ، كابرەيەكى يەمەنى ناوى (ابو شاع) بوو
 ، ھەستاو وتى: پيغەمبەرى خوا ﷺ ئەمەم بۇ بنووسە ، پيغەمبەر ﷺ فەرموى:
 بىنوسن بۇ (ابو شاع).

خە مخواردنى ئەنسارەكان بۇ مانەو پيغەمبەر ﷺ لە مەككەدا

كە بەتەواوى مەككە پزگاركر ، كە خاك و ئاوو نىشتىمانى پيغەمبەر ﷺ ،
 ئەنسارەكان لەناو خوياندا بوو بەمقو مقويان وتيان: پىتان وايە دواى پزگاركردى
 مەككە ئىتر پيغەمبەر ﷺ لە شارەكەى خويدا بمىننەتەو؟

١ / بۇ راستى ئەم رىوايەتەنە بىوانە (صحیح البخاری) ۱/۲۰۲، ۲۲۹، ۲۳۸، ۲۴۷، ۲۲۱، ۲۲/۲، ۶۱۵، صحیح
 مسلم ۴۳۹/۴، ۴۳۸، ۴۳۷، (ابن هشام) ۲/۴۱۶، ۴۱۵، ھەروەھا (ابو داود) ۱/۲۷۶.

لهو کاته‌دا پیغه‌مبەر ﷺ به‌سەر کێوی (صفا)وه بوو د‌و‌عای ده‌کرد ، که لی‌ب‌وه‌وه پێی ف‌ه‌رموون: ئه‌وه چیتان ده‌وت؟ وتیان: هی‌چ‌مان نه‌ده‌وت پیغه‌مب‌ه‌ری خوا. وازی ئی نه‌ه‌ینان تا پ‌ی‌یان وت ، پیغه‌مب‌ه‌ری خوا ﷺ ف‌ه‌رمووی: په‌نا به‌خوا ژیان ئه‌و ژیا‌نه‌یه که له‌ناو ئی‌وه‌دا بی‌ت ، مرد‌ن‌یش ئه‌و مرد‌نه‌یه که له‌ناو ئی‌وه‌دا بی‌ت.

به‌ی‌عه‌ت وه‌ر‌گ‌رتن

که مه‌که‌که ف‌ه‌ت‌ح ک‌را ، ر‌اس‌تی ده‌ر‌که‌وت ب‌و خ‌ه‌ل‌کی مه‌که‌که و زانیان که سه‌ر‌که‌وت‌وو ناب‌ن ئه‌گ‌ه‌ر مو‌س‌ل‌مان نه‌بن ، ب‌و‌یه ملیان ب‌و که‌چ ک‌رد‌و ک‌ۆ‌بو‌نه‌وه ب‌و به‌ی‌عه‌ت‌دان ، پیغه‌مب‌ه‌ر ﷺ له‌س‌ه‌ر (صفا) دانیشت ب‌و وه‌ر‌گ‌رت‌نی به‌ی‌عه‌ت له‌خ‌ه‌ک ، (ع‌م‌ر)ی ک‌و‌پ‌ری (خ‌ط‌اب)یش له خ‌وار‌یه‌وه بوو ، خ‌ه‌ل‌که‌که‌ی ر‌ێ‌ک ده‌ک‌رد له‌س‌ه‌ر گ‌و‌ی‌ر‌پ‌ا‌یه‌لی‌و به‌گ‌و‌ی‌ک‌رد‌ن به‌گ‌و‌ی‌ره‌ی ت‌وا‌نا به‌ی‌عه‌ت‌یان‌دا به‌ پیغه‌مب‌ه‌ر ﷺ.

له (الم‌دارک)یش‌دا ه‌ات‌وه^١: ده‌گ‌ی‌ر‌نه‌وه که پیغه‌مب‌ه‌ر ﷺ له به‌ی‌عه‌تی پ‌یا‌وان بو‌وه ده‌ستی ک‌رد به به‌ی‌عه‌ت وه‌ر‌گ‌رتن له ژ‌نان ، ه‌ی‌شتا ه‌ه‌ر له‌س‌ه‌ر (صفا) بوو (ع‌م‌ر)یش له خ‌وار‌یه‌وه بوو به‌ف‌ه‌ر‌مانی پیغه‌مب‌ه‌ر ﷺ به‌ی‌عه‌ت‌یان‌دا به‌(ع‌م‌ر): ئه‌و‌یش له‌ج‌یا‌تی پیغه‌مب‌ه‌ر ﷺ له‌ف‌ه‌ر‌مانه‌کان ئا‌گ‌ا‌دا‌ری ده‌ک‌رد‌ن ، (ه‌ند)ی ک‌چی (ع‌ت‌ب‌ه) ها‌وس‌ه‌ره‌که‌ی (ابو سف‌یا‌ن) که ه‌ات له تر‌سی پیغه‌مب‌ه‌ر و ﷺ ئه‌و کار‌ه‌ی ک‌رد‌بو‌وی به (ح‌م‌زه) ، سه‌ری خ‌وی دا‌پ‌ۆ‌شی بوو ب‌و ئه‌وه‌ی نه‌ناس‌ر‌ی‌ته‌وه ،

پیغه‌مب‌ه‌ر ﷺ ف‌ه‌رمووی: به‌ی‌عه‌ت‌تان له‌گ‌ه‌ل‌دا ده‌به‌ستم له‌س‌ه‌ر ئه‌وه‌ی ها‌وه‌ل ب‌و خ‌ودا په‌یدانه‌که‌ن. (ع‌م‌ر) به‌ی‌عه‌تی‌دا به‌ژ‌نه‌کان که ها‌وه‌ل ب‌و خ‌ودا په‌یدا نه‌که‌ن، پیغه‌مب‌ه‌ر ﷺ ف‌ه‌رمووی: د‌زی‌ش نه‌که‌ن.

(ه‌ند) وتی: (ابو سف‌یا‌ن) پ‌یا‌وی‌کی پ‌ژ‌ده، ئه‌گ‌ه‌ر که‌می‌ک له‌مال‌ه‌که‌ی بب‌ه‌م

پ‌ه‌وا‌یه ؟

(ابو سف‌یا‌ن) وه‌ستا‌بوو ، وتی: ئه‌وه‌ش که ب‌رد‌وته ه‌ه‌ر ح‌ه‌ل‌آ‌له ،

پیغه‌مب‌ه‌ر ﷺ ده‌ستی ک‌رد به‌پ‌یک‌ه‌ن‌ین و (ه‌ند)ی ناس‌یه‌وه ،

ف‌ه‌رمووی: ئه‌وه ت‌و (ه‌ند)یت؟

^١ / ب‌روانه (مدارک التنزیل) نویسنی (التسفی) ته‌فس‌یری نایه‌تی به‌ی‌عه‌ت.

وتى: بەلى ، پىغەمبەرى خوا تىكات ئى دەكەم لە كارەكانى پىشوم بىمبوره ، خوا لىت خوش بىت .

فەرمووى: لەسەر ئەو ش نايىت زىنا بىكەن ،

(ھىند) وتى: بۆچى ژنى (حر) زىنا دەكات ؟

فەرمووى: نايىت پۆلەكانيان لەناوبەرن ،

.(ھىند) وتى: بەمنالى پەرەردەمان كردن ، كەچى بەگەرەيى ئىو

ھەمويان كوشت ، ئىو ەوان باش دەزانن ، شايانى باسە كە (حنظلة)ى كورى (ابو سفيان) لە جەنگى بەدردا كوژرا بو .

بەم قەسە (عمر) ئەوئەندە پىكەنى لەسەر گازى پشت كەوت ، پىغەمبەر ﷺ زەردەخەنەيەكى كرد .

فەرمووى: نايىت بوختان دروست بىكەن ،

(ھىند) وتى: وەللاھى قەسە ھەلبەستىن بوختان كارى ناپەرەيە تۆ تەنھا بە

كارى باش و پەوشتى بەرز فرمانمان پىدەدەيت .

فەرمووى: نايىت لە فرمانى چاكي پىغەمبەر ﷺ سەرپىچى بىكەن .

(ھىند) وتى: وەللاھى كەھاتىن بۆ خزمەت وانەھاتىن كە سەرپىچىت

بىكەين .

كە ھىند گەرەيەو مەلەو بەدەستى خۆى بىكەى شكاندو وتى: بەھۆى

تۆو بوغرا بوو بويىن .

مانەووى لە مەككە و كارکردنى تىيدا

پىغەمبەر ﷺ ماوەى نۆزدە پۆژ لە مەككەدا ماوەو دروشمەكانى ئىسلامى

بۆ نوێ دەکردنەو پىنومايى خەلكى دەكرد بۆ ھىدايەت و خواپەرستى ، لەو

ماوەدا فرمانىدا بە (أبا سعيد) (خزاعى) كە پاىەكانى ھەرەم تازە بكاتەو

سرى بە ھەر چوارلادا بنیريت تاخەلكى بانگ بىكەن بۆ ئىسلامەتى و ھەموو

بىكەنى دەرووبەرى مەككە بشكىنيت ، ھەموويان شكینران و بانگخوازيك لەناو

مەككەدا بانگى كرد ، با ھەرچى بتيكى ھەيە لە مەلەكەيدا بيشكىنيت .

سریه و نیرواوهکان

۱. که پیغه مېهر ﷺ دواي فەتح د لنبابوو (خالد) ی کوږی (ولید) ی نارد بۆ شکاندنی په یکهري (عزی) ، (ئەو کاته مانگی پهمزان پینچ پوژي مابوو له سالی (۸) ی کوچیدا) بۆ ئەو ی بیشکیښت ، په یکهري (عزی) له (نخله) بوو ، ئەم بته مولکی (قریش) و ههموو خیلێ (بنی کنانه) بوو ، گهوره ترینیان بوو ، خیلێ (بنو شیبان) زیوانی بوون ، (خالد) به سی ئەسپ سواره وه بۆی دەرچوو تاگه یشته سهری و شکاندی ، که گهرايه وه پیغه مېهر ﷺ پرسیار ی لکرد نایا هیچت بیڤی؟ وتی: نهخیز. فهرمووی: تۆ بته کهت به تهواری نه شکاندوه بگهړتوه جارێکی تر بیشکیښه ، ئەمجاره (خالد) به توږه بییه وه شمشیر هه کی هه لکیشاو گهرايه وه ، لهو ی ژنیکی رهش پیستی پووتی سهرپه تی ، هاته دهره وه ، (زیوانه که) هاواری ل کرد ، (خالد) شمشیر ی لیدا کردی به دوو که رته وه ، پاشان گهرايه وه بۆ لای پیغه مېهر ﷺ هه واته که ی پی دا. فهرمووی: به لئ ئەوه (عزی) بوو ، نیت نائومید بوو له وه ی له مهودوا له ولاتی ئیوه دا به رسترت.

۲. پاشان (عمرو) ی کوږی (عاص) ی نارد بۆ پوو خاندنی په یکهري (سواع) یش ، (سواع) بتیکی (هزیل) بوو له (رهاط) ، سی میل له مه که وه دووره ، که (عمرو) گه یشته سهر بته که ، زیوانه که پی و ت: چیت دهویت ؟ وتی: پیغه مېهر ﷺ فهرمانی پیداویم که بیشکینم. کابرا وتی: ناتوانیت شتی وابکهیت. (عمر) وتی: بۆچی؟ زیوانه که وتی: چونکه رښگهت نادریت. (عمر) وتی: سهیره تۆ هیشتا له سهر بت په رستیت؟ دایک پوله پوژت بکات ، ئەم بته ئەتوانیت ببینیت و ببیستیت؟ پاشان لئی نزیکبوه وه و تیکی شکاند، ئەنجا فهرمانی دا به هاوه له کانی ژووری بته کهش بپوختن ، هیچیان تیدا نه بیڤیه وه ، پاشان وتی به زیوانه که: ئیستا رات چۆنه؟ زیوانه که وتی: ئەوا منیش ملم که چ کرد بۆ خودا.

۳. له هه مان مانگدا (سعد) ی کوږی (زید) ی (اشهلی) له گه ل بیست ئەسپ سواردا نارد بۆ شکاندنی په یکهري (منا) له (مشلل) سهر به ناوچه ی (قدید) بوو ، بتی (اوس) و (خزرج) و (غسان) و چهند خیلێکی تر بوو ، که (سعد) گه یشته لای بته که زیوانه کانی وتیان: چیت دهویت؟ وتی: ده مهویت په یکهري (منا) بپوختن ، وتیان: ئەوه تۆو ئەوه (منا) ، (سعد) چوو بۆ بته که ، ژنیکی پووتی رهش پیستی قژ گژو بژ به ناوی (ویل) وه ، له ژووره که هاته دهره وه و

سنگی دهکوتا، زیوانهکه پیی وت: خهمت نه بیئت (مناة) بۆ خۆی ته میی
یاخی بوانی دهکات . (سعد) لییداو کوشتی، نهجا بتهکهشی پوخاندو تیک
و پیکی شکاند ، له ژوردهکهیدا هیجیان نه بیینی.

٤. که (خالد)ی کوپی (ولید) له پروخاندنی په یکهری (عزی) هاتهوه ، پیغه مبهی ۴
له مانگی (شعبان)ی هه مان سالدا (٨ی کوچی) ناردی بۆ خیلێ (بنی جذیمة)
بۆ نهوهی بانگیان بکات بۆ ئایینی ئیسلام نهک شهپر بکات ، لهگهڵ سی سهدو
په نجا پیایو کوچهرو نهفساری خیلێ (بنی سلیم)دا نارد ، که گه یشتنه لایان ،
بانگیان کردن بۆ ئایینی ئیسلام ، بهلام نهوان نه یانزانێ بهرپیکوپیکێ وهلامیان
بدنهوه له جیاتی نهوهی بلین (اسلمنا) واته: موسلمان بووین ، که چی وتیان:
(صبانا صباناً) واته: بوین به سابینه. (خالد) که له بارودوخه که حالی نه بوو
کهوته کوشت و کوشتاریان و هندیکیانی ئی به دیل گرتن. هر دیلیکی
دایه دهست پیایوێک و پوژیکیان فرمانی دا که هر که سهو دیله که ی خۆی
بکوژیت (ابن عمر) و هاوپیکانی زوریان پیناخوش بوو پینگه یان نه دا نه وکاره
بکریت ههتا هاتنهوه خزمهت پیغه مبهی ۴ و بۆیان باسکرد ، پیغه مبهی ۴
دهستی نرای بهرز کردهوه و فرمووی: خوایه من بیگوناهم لهوهی خالد
کردویهتی. دوچار نه نرایه ی وتهوه.

پیاههکانی خیلێ (بنو سلیم) بوون که دیلهکانی خویان کوشت نهک
کوچهرو نهفسارهکان ، پیغه مبهی ۴ (علی) نارد قهره بووی ههموو زیانهکانی بۆ
کردنهوه و خوینی ههموو کوژراوهکانیشی دا ، لهکاتی خویدا له نیوان (خالد) و
(عبدالرحمن)ی کوپی (عوف)دا دمه ده می و دهنگ ههلبزین پوویدا له سهر نهوه ،
باسه که گه یشتنهوه گوئی پیغه مبهی ۴ ، به (خالد)ی فرموو: خالد ، گوئی بگره ،
وازی بهینه له هاوه له کانم و ههقت نه بیئت به سهریانهوه ، وه لاهی ههموو کینوی ئوحد
نالتون بیئت و تو له پیناوی خوادا بیبهخشیت ، ناتوانی بگهیت به توژی پیی
هاتوچو ی یهکیک له هاوه له کانم.

١ / صحیح البخاری ١/ ٤٥٠ ، ٢/ ٦٢٢.

٢ / در نزهی باسی نعم غزیه مان وهگرتهوه له (ابن هشام) ٢/ ٢٨٩ تا ٤٢٧ و صحیح البخاری ١/ کتاب الجهاد و کتاب
المناک ٢/ ٦١٢ تا ٦٢٢ و فتح الباری ٢/ ٢٨ تا ٢٧ و صحیح مسلم ١/ ٤٣٧ ، ٤٣٨ ، ٤٣٩ ، ١٠٢/٢ ، ١٠٣ ، ١٣٠ و زاد
المعاد ٢/ ١٦٠ تا ١٦٨ ، ههروهها (مختصر سیره الرسول ﷺ) نویسنی (عبدالله النجدی) ل ٢٢٢ تا ٢٥١.

ئۇرۇغ غەزاي فەتھى مەككە بوو ، ئۇمەش جەنگى يەككەلەر ۋە فەتھى
 ھەرگەۋرەدى مۇسلمانان بوو بەسەر قەۋاردى بىتپەرستىدا ، ھىچ بوۋرۇ بەھانە يەككى
 نەھىشت بۇ بىتپەرستى لەھەموو دورگەي عەرەبىدا ، بەگشتى خىلە عەرەبەكان
 چاۋەرۋانى ئۇجەنگە سەختەي نىۋان مۇسلمانان و بىتپەرستانىان دەكرىدو
 دەيانزانى لە جەنگدا كەسك لەسەر ھەق نەبىت ناتوانىت دەۋرانى شەرەكە بىاتەۋە
 لەكۇتايىدا ، پىشتىرىش ئۇم بىروايە لەناخىاندا چەسپابوۋ پىش نىو سەدەو ئۇو
 پۇرگاردى خاۋەن فىلەكان ھاتن بۇ تىكدانى بەيت و ھەموۋىان ۋەكو كاي خورۋو
 تەفروتونا بوون.

سولخى حودەيبىيە سەرھەتاي ئۇو فەتھە گەرەيە بوو ، لەو قۇناغەدا خەلک
 بەئارامى و دۇنيایىيەۋە كەۋتنە گىفتوگۇ لەگەل يەكترىدا ، ئىسلاميان بەيەكترى
 ناساند ، ئۇو ژىردەستانەي ناۋ مەككەش توانيان بىروباۋەرى خۇيان دەرېخەن و
 بانگەشەي بۇ بىكەن ، بەو ھۇيەۋە زۇرىك لەخەلک ھاتنە ناۋ ئايىنى ئىسلامەۋە ، تا
 رادەيەك ئۇو سوپا ئىسلامىيەي لە غەزاۋ جەنگەكانى پىشودا ژمارەي نەدەگەيشتە
 سى ھەزار كەس لەم فەتھەدا بوو بە دە ھەزار چەكدار

ئۇم غەزا يەككەلەر ۋەيە بوو چاۋى خەلكى كىردەۋە و پەردەي سەرچاۋيانى
 لابرېد بۇ بىستنى ئىسلام و بەو ھەلۋىستە مۇسلمانەكان بەتەۋاۋى كۇتروۋلى
 ھەلۋىستە سىياسى و ئايىنىيەكەيان كىرد لەپانتايى دورگەي عەرەبىداۋ بوۋنە
 دەسەلاتدارى ئايىنى و دۇنيايى لە ناۋچەكەدا.

ئۇو پەۋشەي كە لەدۋاۋ سولخى حودەيبىيەۋە دەستى پى كىرد تىرو تەۋاۋ
 بوو گەيشتە ئىنجام ، بەم فەتھە گەرەيە كامل بوو ، دۋاۋ ئۇو پەۋشىكى كە
 دەستى پى كىرد كە بەتەۋاۋى لە بەرژەۋەندى مۇسلمانەكان بوو. بۇيە لەبەردەم خىل
 و تىرە عەرەبەكاندا ھىچ بوۋرىك نەما ئۇو نەبىت پۇل پۇل بىنە خىزمەت پىغەمبەر
 ﷺ و مۇسلمان بىن و بانگەۋازەكەشى ھەلگىرن بۇ ھەموو جىھان ، ئۇمەش لە
 دۋوسالى داھاتودا نامادەگى بۇ كرا.

قۇناغى سى ھەم

دوا قۇناغى ژيانى يىغەمبەرى مەزنە ﷺ

ئەم قۇناغە دوا قۇناغى ژيانى يىغەمبەرى مەزنە ﷺ ، كە برىتتە ئەو ئە نجامانەى بانگەوازە نىسلاميەكە بەدەستى ھىنا پاش جىھادىكى دوورو درىژو دەردەسەرى وزەجمەتكىشان و خەم و پەژارەو ئاشووب و چەندىن شەرى خونىاوى ، كە ئەمەوداى بىيىست و ئەوۋەندە سالىدا تووشى بوو.

فەتەج كەردنى مەككە مەترسىدارتەرىن دەستكەوت بوو موسلمانەكان ئەو سالانەدا بەدەستىان ھىنا ، بوو بەخالى وەرچەرخان ، كەش و ھەواى بارى ەھرەب گۇرا ، فەتەج كەردنى مەككە خالى جىياكەرەھەى نىوان قۇناغى پىش خۇى و قۇناغى پاش خۇى بوو ، قورەيش لەدەيدى ەھرەبدا پاسدارو پىشتىوانى ئايىن بوون و دەبوايە ھەموو ەھرەب شويىنى قورەيش بکەوتايە ، بۇيە مەككەچكەردنى قورەيش دواھەناسەى ئايىنى بت پەرستى بوو ئە دورگەى ەھرەبىدا .

دەكرىت ئەم دوو قۇناغە ، بکەين بە دوو پوۋەۋە :

❖ پوۋى كىپرەكى و شەرپەردن .

❖ پوۋى پىشپرەكىى ھاتنى گەل و تىرەكان بەرەو نىسلام .

ئەم دوو دىۋە دوو دىۋى پىكەۋە گریدراۋى ئەم قۇناغەن ، ھەرچارەى يەكىكىان پىش ئەۋى تریان دەكەۋىت ، بەلام ئىمە رىزبەندى بابەتىمان ھەئىژاردو لەبەر ئەۋەش بوو كە دىۋى شەرپە جەنگ كەردن نەزىكتەرە بەقۇناغەكانى پىشوو ، ھەرۋەھا گونجاوترە ئەۋى تر ، بۇيە ئە رىز بەندىكەدا پىشمان خست .

غەزای حونەین

فەتەح کردنی مەككە گورز وەشاندىك بوو عەرەبى پراچلەكان و تیرە عەرەبەكانى خستە بەردەم واقیعی حالەو وەنەیانده توانى بیگۆڤن ، لەبەرئەو جگە لە چەند تیرەیه کى ملهوپرى سەر سەخت هیچیان بۆ نەمایەو جگە لەخۆ بەدەستەو وەدان لەسەر و هەموویانەو لق و پۆپەكانى (هوازن) و (ثقیف) ، ئەنجا خیلەكانى (نصر) و (جشم) و (سعد)ى کوپى (بکر) و چەند خەلکیكى (بنى هلال) کە هەموویان لە (قیس عیلان)ن ، ئەم لق و پۆپانە بە لووت بەرزى خۆیاندا دەنازی و پێیان شوورەیی بوو ملکەچى بکەن ، بۆیە چوونە پال (مالک)ى کوپى (عوف)ى (نصرى) و بېریاریاندا بڕۆن بۆ شەپرى موسلمانەکان.

کەوتنە رێى دوژمن و دابەزینیان لە (اوطاس)

کە فەرماندەى گشتى (مالک)ى کوپى (عوف) بېریارى دەرچوونى دا بۆ جەنگى موسلمانەکان ، هەموو ژن و منال و سەرود و سامان و مەروماڵتى دایەبەر لەگەڵ خۆیدا ، پوشت تاگەیشته (اوطاس) - اوطاس شوینیکە لە ناوچەى (هوازن) و نزیكە لە (حنین) وە ، (حنین) یش شیونیکە بەتەنیشته (ذى مجاز) وە ، لە پووى (عرفات) وە یانزە میل لە مەككە دوورە - .

شارەزایەکی جەنگ راي فەرماندەى گشتى پەسەند ناکات

کە (مالک) لە (اوطاس) دابەزى خەلکی بەدەوریدا کۆبونەو و (درید)ى کوپى (صمه)شیان لەگەڵدا بوو ، ئەم کابرایە پیاویکی ئازاو شارەزا بوو ، (درید) پرسى : ئەرى ئێرە کوئیه؟

وتیان : (اوطاس) .

وتى : بەراستى بوارىكى باشە بۆ پەمبازینى ئەسپ ، نە ئەو یە سەخت بێت و نە ئەو شە چال و چۆل بێت ، ئەى ئەو چیه گویم لە پەمەى و شتر و سەرەى گویدرێژە و گریانى منال و بارەى مینگە لە؟

وتیان (مالک)ى کوپى (عوف) لەگەڵ ئەم خەلکەدا ژن و منال و مال و سامانەکەشى هیناون ، (مالک)ى بانگکردو پرسى یارى لیکرد کە بۆچى ئەم بەزمەى ناوەتەو ،

وتى: ويستم له پشت هموو پياويكهوه خاوو خيزانهكهى دابنيم ، بۇ
ئەوھى غىرەتى بىجوليت و شەپ بىكات.

وتى: وەللاھى تۇ بۇ شوانى باشيت ، ئەرى ھەرگىز بوو دۇراو ھىچى پى
بىكرىت ؟ ئەگەر ئەمرو سەركەويت تەنھا پياويك بەكەكت دىت شمشىرى
بەدەستەوھ بىت ، ئەگەر بشدۇرپىت ھەياو ئاپرووت دەچىت . پاشان ھەوالى تىرو
سەركە خىلەكانى پرسى ،

ئەنجا وتى: (مالك) تۇ بەم كارەت ھىچت پى ناكىرت ، ئەمانە دور
بخەرەوھ بۇ شوئىنى دور لە قەلاى مەكەمدا دايانبنى ، منالەكانىش بخەرە
سەرىشتى ئەسپ و بىنانىرەوھ ، ئەگەر سەركەوتىت ئەوانىش پىت دەگەنەوھ ، خۇ
ئەگەر ژىرىش كەوتىت ئەوا بەلايەنى كەمەوھ ژن و منالەكانت پارىزاو دەبن .
بەلام (مالك) كە سەركەردەى گشتى بوو ئەم داوايەى پەتكرەوھو وتى:
وەللاھى شتى واناكەم ، تۇ كابرايەكى پىرو خەلەفاويت ، وەللاھى يان ئەوھىە
ھەموو (ھوازن) لەگەلم دىن يان سنگ دەخەمە سەر نوكى ئەم شمشىرەو خۇم
دەدەم بەسەرىدا تا لە پىشتمەوھ دەردەچىت ، ئىتر ھەزى نەدەكرد باس و خواسى
(دريد) لە مەسەلەكەدا بىمىنىت ، بۇيە خەلكەكە وتيان: ئىمە گوپرايەلى توين ،
(دريد) وتى: بەراستى ئەمە پۇزىكە من ئەمدىوھو لىشم دەرنەچىت .

ئەنجا وتى:

يَا أَيَّتُهَا جَدَّغْ أَخْبُ فِيهَا وَأَضْعُ
أَقُوذُ وَطَفَاءَ الزَّمْعِ كَأَنَّهَا شَاةٌ صَدْعُ

سىخوړەكانى دوژمن

سىخوړەكانى (مالك) ھەوالى موسلمانەكانيان بۇ ھىنا ، كە گەشىتنەوھ
قەلەمى ئەژنۇيان شىكاوو ، وتى: كوپرە ئەوھ چىتانە ، چىتان لى بەسەر ھاتووه؟
وتيان: چەندىن پياوى سەرتاسپىمان بىنى بەسوارى ئەسپى پەنگ تىرەوھ
بوون ، كە ئەوھمان بىنى ھىزو تىنمان تىدا نەماو ئەوھ دەبىنى چىمان لى ھاتووه.

چاودىرەكانى پىغەمبەر ﷺ

ھەوال ھات بۇ پىغەمبەر ﷺ لەبارەى جموجولى دوژمنەوھ ، (ابا ھدر
الاسلمى) نارد بۇ لايان و فەرمانى پىدا ، كە دزە بكاتە ناويان و لەناوياندا بىمىنىتەوھ
تا ھەواليان دەزانىت و پاشان دەنگوباسيان بەنىتەوھ ، ئەویش واىكرد.

پېغه مېهر ﷺ مهككه به جی دهیلایت و

دهروات بو (حنین)

(پوژى شه مېمه شه شى مانگى شه وال سالى ۸۱ كۇچى) ، پېغه مېهر ﷺ مهككه به جی هیشت ئه وه نوزده هم پوژ بو كه ته شریفى هاتبووه ناو مهككه وه ، كه درچوو دوانزه هزار موسلمانى له گه لدا بوو ، ده هزاريان له وانه بوون كه له گه لى درچوون بو فته حى مهككه ، دوو هزاريشيان مهككه يى بوون ، كه زورينه يان نو موسلمان بوون پېغه مېهر ﷺ سه د قه لغانى به تاقمه كانيانه وه وهرگرت له (صفوان) و (عتاب)ى كوپى (اسيد) دانا به سر مهككه وه.

كاتى خه وتنان بوو ئه سپ سوارىك هات ، وتى: من سه يرى فلا نه شاخو فيساره دولم كردو بينيم خيلى (هوانن) هه ليان داوه به زن و منال و مال و سامانه وه له وى خيوه تيان هه لداوه دابه زيون . پېغه مېهر ﷺ فرمووى : خوا ياربىت سبه ينى ئه وه ده بىته ده سكه وتى موسلمانان . بو پاسه وانىتى ئه وه شه وش (انس)ى كوپى (ابى مرثد) ى (غنوي) خوى ئيشكگرىنى كرد.

له ريگه دا كه به ره و (حنين) ده چوون دره ختيكى سه وزى گه وره يان بينى ، پيى ده وترا (ذات انواط) واته نيشانه دار، عه ره به ده شته كيه كان چهك و تفاقى خويان پيدا هه لده واسى و ناژه ليان له به رده مدا سه رده بى و له ژىر سي به ره كه يدا خوا په رستيان ده كرد ، هه نديك له موسلمانانى ناو سوپا كه وتيان: پېغه مېهرى خوا ﷺ توش دره ختيك بو ئيمه نيشانه بكه هه ره كو ئه وانه دره ختيكى نيشانه دارى خويان هه يه . فرمووى: (الله اكبر) ، سويندم به كه سه ي گيانى منى به ده سته ئيوه وش قسه كانى شوينكه وتوانى موسا ده لينه وه كه ده يانوت: توش له زه ويده خويدهك بو ئيمه دروست بكه ، هه ره كو ئه وان خودايان هه يه له زه ويده . ئه نجا فرمووى: ئيوه خه لكىكى نه زان ، ئه وه ي ئيوه ده يلين شوين پى هه لگرتنى خه لكانى تره ، وه لا لاهى واتان لى ديت شوين هه نگاوه كانى ميلله تانى پيش خوتان ده كه ون و گوئى ناده نى.^۱

هه نديكى تريان كه لايه كى كرده وه به لاي سوپا كه سه ريان سوپما له زورى ژماره ي سوپا كه و تيان: ئيتر له مه ودوا له به ركه مى ژماره شكست ناهينين ، كه پېغه مېهر ﷺ ئه مه ي به رگوئى كه وت ، زورى پى ناخوش بوو.

^۱ / بروه (ستن ابى داود).

^۲ / (ترمذى) ئه مه ي پدوايه ت كرده .

تیرهاویرزان شالوی ناکاو دهینن

ده شهو له مانگی (شوال) تیپه‌ری بوو سوپای ئیسلام گه‌یشته حنین له شهوی سی‌شه‌مه‌دا ، به‌لام (مالک) ی کوپری (عوف) پیش ئه‌مان گه‌یشتبووه شوینه‌که‌و به‌شه‌ودا هه‌موو چه‌کداره‌کانی له‌و شیوه‌دا چه‌شار دابوو و که‌مین و مه‌فرمه‌کانی به‌و ده‌ورو به‌ردا بلاوه پی‌کردبوو ، فه‌رمانی پی‌دابوون له‌گه‌ل دهرکه‌وتنی موس‌لمانه‌کاندا تیر بارانیان بکه‌ن ، ئه‌نجا یه‌ک ده‌سته‌یی شالوویکی خیرا بکه‌نه سه‌ریان.

له به‌ره‌به‌ی‌اندا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ سوپاکه‌ی پرځخست ، ئالوو په‌رچه‌مه‌کانی دابه‌ش کرد به‌سه‌ر سوپادا ، له‌گه‌ل تاریک و پروندا موس‌لمانان چوونه ناو شیوی (حنین) وه‌و پی‌یدا شوږ بونه‌وه ، بی‌ئوه‌ی بزائن له‌ناو ته‌نگه‌به‌ری شیوه‌که‌دا که‌مین هه‌یه ، که به‌ره‌و خوار ده‌بونه‌وه له هه‌موولایه‌که‌وه تیرباران کران و که‌تیبه‌و پوله‌کانی دوژمن یه‌کده‌سته‌یی دایان به‌سه‌ریاندا ، موس‌لمانه‌کان شپ‌رزه بوون و گه‌رانه‌وه دواوه که‌س ئاگای له که‌س نه‌بوو ، شپ‌رزه بوونیکی سه‌خت بوو (ابو سفیان) ی کوپری (حرب) که هیشتا نۆ موس‌لمان بوو وتبووی: وه‌للاهی وابروا له دهریاش ناگرسینه‌وه . مه‌به‌ستی ده‌ریای سوور بوو . ئه‌نجا (جبله) یان (کلده) ی کوپری (جنید) له‌ناو موشریکاندا هاواری ده‌کرد: ئه‌وه جادووه‌که به‌تال بوه‌وه.

پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ لای راستی گرت هاواری کرد: خه‌لکینه وهرن له ده‌ورم کوژینه‌وه ، من پی‌غه‌مبه‌ری خودام ، من (موحه‌مه‌د) ی کوپری (عبداللّاه)م. له‌وکاته‌دا جگه له‌چه‌ند که‌سیکی کوچکه‌زان و ئال و به‌یته‌که‌ی که‌سی به‌ده‌وردا نه‌مایه‌وه ، هه‌مووی پای کرد.

ئیتر له‌ویدا ئازایه‌تی بی‌وینه‌ی پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ دهرکه‌وت ، به‌سواری هی‌ستره‌که‌یه‌وه به‌توندی به‌ره‌و کافران ده‌پو‌یشت و ده‌یفه‌رموو:

أنا النبي لا كذب أنا ابن عبد المطلب

(ابو سفیان) ی کوپری (حارث) یش جلّه‌وی هی‌ستره‌که‌ی گرتبوو ، (عباس) پشتی گرتبوو نه‌یانده‌هیشت پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ بپرواته ناو جه‌نگه‌که‌و عه‌ززان کرد: پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ تکایه په‌له مه‌که ، ئه‌نجا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ له هی‌ستره‌که‌ی دابه‌زی و پارایه‌وه فه‌رمووی: خوایه سه‌رخستنی خۆت بنیره.

گهراڻه وهى موسلماننه ڪان و گهرم ٻوونه وهى شهر

پيغمبر ﷺ فرمانيءَ ۾ به (عباس) زور ڏيئي گهرهيو ، هاوڻه ڪاڻي
بانگ بڪاته وه . (عباس) دهليٽ: بههه موو توانام هاوارم ڪرد: ئري ڪوان ڪوپري
(سمره)؟

دهليٽ: وهلاهي چوڻ ٿاڙهليڪ سؤزي بؤ بيچوهه ڪهي دهجوليٽ ، ڪه گويان
له دهنگم بوو وتيان: ئوه هاتينهوه ، ئوه هاتينهوه.

پياوي وايان تيڏا بوو دهيويسٽ سواي وشرهه ڪهي بيت و بگهريتهوه
نهيدهتواني ، خيرآ قهلقانه ڪهي دهكردهوه ملي و شيرهه ڪهي دهگرتوه بهدهستهوه و
وازي له وشرهه ڪه دههيناو بهههلاي دهكردهو بهرهو دهنگهه دههات ، تا سه
ڪهسيڪيان لي هاتهوه ئهجا دهستيان ڪردهوه به شهر.

ئيجا بانگهه ڀووي ڪرده ئهسار ، وتي: ئري خيلي ئهسار ، ئري
خيلي ئهسار ، ڪوته بانگكردي (بني الحارثي) (خزجي) ئير ڪهتبهه
موسلماننه ڪان پؤل پؤل هاتنهوه و گهيشتنهوه ئه شوينانهه بهجيان هيشتبوو ،
ئيجا شهر دهستي پي ڪردهوه . پيغمبر ﷺ سهيري مهيداني جهنگهه ڪهي ڪرد
ڪهيني شهر هه لگيساوه فرموي: (ئيسٽا شهر گهرم بووه). ئيجا مشتڪ خولي
هه لگرت و بهرووي ڪافراندا فرئيڏاوه فرموي: (خوايه چاوانيان ڪوير بيت). لهو
پؤزهڏا چه ڪداريان نهبوو گهردهو تؤزي ئهو مشتخوله بهچاوياندا نهچوويٽ ، بؤيه
شڪستيان هيناو بهرهوڏاوه ڪوتهه ههلاتن.

شڪست هينان و رووخاني دوژمن

هيندهي نهبرد - دواي فريڏاني مشتخوله ڪه - دوژمن شڪستي هينا ،
شڪستيڪي خراپ ، خيلي (ثقيف) هفتايان لي ڪوژرا ، وهوموسولماننه ڪان دهسكهوتيڪي
زوريان دهسكهوت ، له مهر مالآت و چهڪ .

وه قورٿان ٿامارهي بؤ ئهه شهره ڪرد ، دهفرمويٽ : ﴿ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ
أَعْجَبَكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتِ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ
(٢٥) ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴾ (٢٦) التوبة .

که دوژمن شکستی هینا هندیکیان چونه (طائف) ، هندیکیشیان چونه (نخله) ، هندیکی تریشیان خویان گه یانده (اوطاس) ، پیغمبەر ﷺ چەند هاوہلیکی نارد بۆ راوہدونانی ئەوانەى (اوطاس) بەفرماندەى (ابو عامر) (الاشعری) ، هەردوولا بوو بە شەپیان ، جارێکی تر موشریکان پریانکرد ، لەو بگرو بەردەیدەدا (ابو عامر)ی فرماندە شەهید کرا.

کۆمەلیکی تر که وتنه راوہدونانی ئەو موشریکانەى هەلاتن بۆ (نخله) لەو (ربیعە)ی کوپی (رفیع) (درید)ی کوپی (صمە)ی کوشت. بەلام زۆرینەى سوپا تیکشکاوەکە پەنایان برد بۆ (طائف) ، پیغمبەر ﷺ پاش کۆکردنەوہى دەسکەوتەکان بە خودی خۆى چوو بەدوایاندا.

دەسکەوتەکان

دەسکەوتەکان بەم شیوەیە بوون : شەش هەزار دیل ، بیست و چوار هەزار سەر و شتر ، زیاتر لە چل هەزار سەر مەر ، چوار هەزار ھۆقە زیو. پیغمبەر ﷺ فرمانی دا بەکۆکردنەوہیان و لە (جعرانە) مەلۆی کردن و (مسعود)ی کوپی (عمر)ی (غفاری) کرد بەچاودیڕ بەسەریەوہ ، دابەشی نەکرد تا لە غەزای (طائف) گەراپەوہ.

لەناو ژنە دیلەکاندا (شیماء)ی کچی (حارث)ی (سعد)ی یان تیدا بوو کە خوشکی شیرى پیغمبەر ﷺ ، کە هینرایە بەردەم پیغمبەر ﷺ ، خۆى پیناساندو بەنیشانەیکدا ناسیەوہو پێزی ئی گرت و کراسەکەى خۆى بۆ راخست و دای نیشاندا لەسەرى ، پاشان ئازادى کردو گێراپەوہ بۆ لای کەسوکارى.

غەزای (طائف)

لەراستیدا ئەم غەزایە درێژکراوەى غەزای (حنین)ە ، چونکە زۆرینەى خێلى (هوازن) و (ثقیف) لەوانەى لەگەڵ (مالک)ی سەرکەردەیاندا بوون بەرەو (طائف) چوون و لەوێ خویان حەشاردا ، پیغمبەر ﷺ دواى دەست بەتال بوون لە شەپى (حنین) و کۆکردنەوہى غەنیمەتەکان لە (جعرانە)دا ، لە هەمان مانگی سالى (۸)ی کۆچیدا چوو بۆیان.

(خالد)ى بەھزار سوارەۋە خستە پىشى سۇپاكە ، پاشان بەرەۋ (طائف) كەۋتە پى ، لەپىگەدا بەلای (النخلة اليمانية) تىپەپى و پاشان بۇ (قرن المنازل)و پاشان بۇ (لية)و لەۋىدا قەلەيكى (مالك)ى كۆپى (عوف)ى ئى بوو پىغەمبەر ﷺ فەرمانىدا پوخاندىان ، پاشان بەردەۋام بوو لەسەر پۇيشتن تاگەيشتە (طائف)و لەنزىك قەلەكەئىيەۋە ئۆردۈى ۋەستاندو سەربازگەى دانائو ئابلۇوقەى خەلكى ناو قەلەكەىدا.

گەمارۆكە ماۋەيەكى درىژى خايەند، لە پىۋايەتىكى (انس)دا ھاتوۋ لە (مىسلم) ۋە دەلىت : ماۋەى گەمارۆكە چل پۆژ بوۋە ، لای (سىرەت)ناسەكانىش ماۋەكە جىاۋازى لەسەرە ، وتراۋە : بىست پۆژ ، وتراۋە : چەند مانگىك ، وتراۋە : ھەژدە پۆژ ، وتراۋە : پانزە پۆژ .^۱

لەو ماۋەيەدا لەنىۋان ھەردوۋلادا شەپەتپىرو پىمبازى پىۋىدا ، كە يەكەمجار مۇسلمانەكان گەمارۆياندان ، خەلكى ناو قەلەكە ۋەكو لىشاۋى كۈللە تىربارانپان كىردن ، ھەندىك لە مۇسلمانەكان بىرىندار بوۋن دۋانزە كەسىشىان ئى شەھىد بوو ، ناچارپوۋن كەمىك لە قەلەكان دور بىكەۋنەۋە تا ئەو شۈيىنەى دەكەۋىتە نىزىكى (طائف)ى ئىستائە لەۋىدا سەربازگەيان ھەلدا .

پىغەمبەر ﷺ ئاگرپىژنى دابەست بۇ خەلكى (طائف)و چەند دانەيەك ئاگر كۆيان تىگرتن ، ھەتا درىزى خستە نىۋ دىۋارى قەلەكەۋە ، چەند مۇسلمانىك بەژىر دەبابەيەكى تەختەدا چۈنە ژۋورەۋە^۲ بۇ ئەۋەى دىۋارەكە بسۈتىنن ، دۋژمىش چەندىن پارچە ئاسنى گەرمى سۈتىنەريان بۇ ھەلدان ، بەناچارى لە ژىر دەبابە تەختەكەدا ھاتنە دەرەۋە ئەنجا تىر بارانپان كىردن و چەند پىۋايىكىان ئى شەھىد كىردن .

پىغەمبەر ﷺ ۋەكو بەشىك لەسىاسەتى ناچاركىردنى دۋژمىن بۇ خۇ بەدەستەۋە دان ، فەرمانىدا بە بىرىن و سوتاندنى دارو پەزە مېۋەكانپان ، مۇسلمانەكان بەشۋەيەكى سەخت زۆربەيان پىرى ، (ثقيف) تىكەى خىزمىيەتى و لە خوا ترسانپان ئى كىردن كە نەيانپىن ، پىغەمبەر ﷺ ۋازى لەۋە ھىنا .

^۱ / فتح البارى ۴۵/۸ .

^۲ / ئەۋ دەبابەيەى باسى ھاتوۋە لىژەدا ۋەك دەبابەكانى ئەمىز ئەبۋە ، بەلكو لەدارو دروست كراۋە . خەلك دەچۈنە ناۋبەۋە پاشان پالپان پىۋەدەنا بۇ بىنى قەلەكە تا بىكەنى بىكەن ، يان لە پىگەى كۈنەكانەرە بىژنە ژۋورەۋە .

ئەنجا يەككە لە بانگخوازانی هاواری كرد: ھەر كەسێك لە خەلكی ناو قەلەكە دابەزیت ئازادە ، بیست و سی پیاویان^۱ ئی ھاتە دەرەو كە (أبو بكر) یان تی دابوو ، ئەم پیاو خۆی دابوو بە سەر قەلەكە (طائف) دا ، بە خڕۆكە یەكی بازنەیی خۆی شوڤ كردبوو ھاوی دەھینا . بۆیە پیغەمبەر ﷺ ناوی (أبو بكر) ی لینا ، ھەریەكێك لەو پیاوانەشی دا بە دەست موسلمانێك كە نان و ھاوی بداتی ، ئەمە بە لای خەلكی ناو قەلەكەو زۆر سەخت و ناخۆش بوو .

كە ئابلقەكە درێژە ی كیشاو قەلەكەش خۆی ئەدا بە دەستەو ، لەو ئاكامە دا موسلمانەكان بە ھاوی تیرباران و پمبازی و فڕاندانی پارچە ئاسنەو تووشی ئەو زیانانە ھاتن ، لە راستیدا خەلكی ناو قەلەكە بەشی بەرگە گرتنی یەك سالی گەمارۆدان ئازوقە یان لە لایوو ، پیغەمبەر ﷺ راویژی كرد بە (نوفل) ی كۆپی (معاویە) ی (دیلی) ، (نوفل) وتی: ئەوانە وەك پێوی وە ھان لە كۆنەكانیاندا ، ئەگەر درێژە بە گەمارۆكە بەدیت دەیگرت ، ئەگەر وازیان ئی بەینیت زیانیکی ئەو تۆت پیناگە یەنن ، ئیدی پیغەمبەر ﷺ نیازی كرد كە وازیان ئی بەینیت و بروت ، فەرمانیدایە (عمر) ی كۆپی (خطاب) كە بلیت بە خەلك: ئیمە سبەینی خوا یاریت دەگەڕێنەو . ئەو بربارە لە سەر دلی موسلمانەكان زۆر قورس بوو ، وتیان : بگەڕێنەو قەلەكە فەتح نەكەین؟ ئەنجا پیغەمبەر ﷺ فەرمووی : كەواتە سبەینی پەلاماریکی تر بدن . كە پەلاماریاندا بریندارێکی زۆریان ھەبوو ، ئەنجا كە پیغەمبەر ﷺ فەرمووی: (انشاء الله) سبەینی دەگەڕێنەو . پینان خۆش بوو ملیانداو گەرانەو ، پیغەمبەریش ﷺ پیڤەكەنی .

كە بارو بارگە یان پیچایەو وەك وەتنە ری ، فەرمووی: بلین (آیبون تائبون عابدون ، لربنا حامدون) ، واتە (ئیمە سەر لە نوێ گەپاينەو و تەو بە مان كردو خوا پەرستیمان كردو سوپاسی خوا دەكەین).

كۆمەلێك وتیان: پیغەمبەر ﷺ دۆعا بكە بە (ثقیف) . فەرمووی : خوا یە رینومایی (ثقیف) بكەیت و بیانھینیت بۆ لامان .

دابه شگردنی غه نیمه ت له (جعرانه)

پاش هه لگرتنی گه ماروکه ، پیغه مبهړ ﷺ گه رایه وه چه ند شه ویک له (جعرانه) مایه وه ، غه نیمه ته که ی دابه ش نه ده کرد دهستی دهستی پیډه کرد ، سا به لکو وه فدی (هوازن) ته به بکه و بینه وه به دم مال و سامانه که یانه وه و هری بگر نه وه ، به لام که س نه هات ، نهجا دهستی کرد به دابه ش گردنی مال و سامانه که ، به مه بهستی بیده نگ گردنی سهړوک خیل و گه وره کانی مه که که ، بویه دلّه راگیر کراوه کان پشکی هره گه وره یان بهر که وت لهو دهست که وته دا. (أبو سفیان) چل هوّقه و سه د و شتری پیډرا .

وتی: ئە ی یه زیدی کوړم؟ ئە وه ندهشی دا به یه زیدی کوړی ،

وتی: ئە ی معاویه کوړم؟ ئە وه ندهشی دا به (معاویه) ،

سه د و شتریشی دا به (حکیم) ی کوړی (حزام) ، پاشان (حزام) داوای سه د و شتری تری لی کرد پیډا .

پاشان دو سه د و شتری دا به (صفوان) ی کوړی (امیه) به م شیوه یه له کتیبی (الشفاء) دا هاتوه

سه د و شتریشی دا به (حارث) ی کوړی (کلده) ،

به هه مان شیوه سه ر کرده کانی قورپیش و گه وره ی خیلّه کانی تریش هه ریه که و سه د و شتری پیډان ،

به خه لکانی تریش په نجاو چل چلی ده به خشی تا بلاو بووه وه له ناو خه لکیدا که موحه مبه د ﷺ ئە وه نده ده به خشی ت له هه ژاری ناترسی ت ، عه ربه ی ده شته کی به سه ریدا دابارین و داوای مولک و سامانیان ده کرد ، تا ناچار یان کرد بپرواته ژیر دره ختی که وه له ویشدا بورده که ی سه رشانی پیروزی که وته خواره وه ،

فه رموی : خه لکینه بورده که م بده نه وه ، سویندم به و که سه ی گیانی منی به ده سته ، نه گهر به نه ندازه ی دارو دره ختی هه موو (تهامة) و شترم هه بی ت ، دابه شی ده که م به سه رتاندا ، پاشان ده شبینن که من نه چروکم و نه ترسنوک و نه دروژن .

پاشان چوو ه پال و شتره که ی چه ند تاله موویه کی له پشت ملی و شتره که ی کرده وه و خستیه نیو په نجه کانی و به رزی کرده وه و فه رموی : خه لکینه من چیمه به سه ر ده سته که وتی ئیوه و به سه ر ئەم تاله موانه وه جگه له پینجیه ک ، ئە وه پینجیه که که شم دایه وه به ئیوه .

^۱ (الشفاء تعریف حقوق المصطفی) نویسنی قازی (عیاض) ۸۶ / ۱ .

پاش پېندانى پىشكى دله راگيركراوه كان ، پيغهمبەر ﷺ فرمانى دا به (زېدى) كوپرى (ثابت) كه دهسكهوته كان و خەلك كۆيكاته وه ، ئەنجا دابەشى كردن بهسەر خەلكيدا ، پىشكه كانيان وابوو كه هەر پياويك چوار وشترو چل سەر مەپرى پى بېرېت ، ئەگەر ئەسپ سواريش بوو دوانزە وشترو سەد سەر مەپرى پى بېرېت . ئەم دابەشكردنە لەسەر سىياسەتكي ژيرانە داڤۇژا بوو ، چونكه له دونيادا چەندىن كەس هەن به ورگيان بەرهو راستى دەهيترين ، نەك به عەقلىيان . هەروەكو چۆن ئازەل چەپكەك سىپەپەرى بۆ دەگرى تا دەيكەيت به تەويلەكەى خويدا ، بۆيه لەم جۆره كەسانە پيويستيان بەجۆريك له شيوازي چاوچنوكى خستەبەر هەيه ، تا هۆگرى ئيمان و يروباوەر بين و له دەورى خەربەنەوه .

ئەنسارەكان دەرونا خزمەت پيغهمبەر ﷺ

ئەم سىياسەتە له سەرەتادا لاى هەنديك كەس پوون نەبوو ، بۆيه له زۆرلاوه گلهيى و قسەو باس دروست بوو ، ئەنسارەكان لەو كەسانە بوون كه ئەم حالەتە كارى تى كردبوون و بىتاقەت بوون ، چونكه هېچ كەسيكيان غەنيمەى (حنين)يان بەرنەكەوت ، هەر ئەمانيش بوون كه له كاتى نارهەتەى و ليقهوماندا هاواريان ئى كراو هاتن بە دەم پيغهمبەر ﷺ وەو هاوكيشەى هەموو شەپەكەيان له هەلاتنەوه گۆپى بۆ سەرەكەوتن ، ئەوه ئىستا دەبينن مەشتى هەلاتوان پەرو ئەمانيش دەستيان بەتالەو هېچيان پى نەبراوه .^۲

(ابن اسحاق) له (ابو سعید)ى (خدرى)یەوه دەگيریتەوه ، دەليّت: كه پيغهمبەر ﷺ ئەو هەموو ديارى و بەخشيشەى دا بەقورەيش و خيڵەعرەبەكان و هېچ بەرنەنصارەكان نەكەوت ، لەناو ئەنصارەكاندا مقومقوو دلگرانى دروست بوو تا ئاستى دەنگە دەنگيش بەرزبۆوه ، تا يەكيكيان وتى: وه لاألهى ئەو تا پيغهمبەر ﷺ به كەس و كارەكەى خوى گەيشتەوه ئيترا به لاى ئيمەدا ناكاته وه . (سعد)ى كوپرى (عبادە) چوو خزمەتەى و عەرزى كرد: پيغهمبەرى خوا ئەنصارەكان لەبەردايان گرانه كەتۆ لەو دەستكەوتە تەنها بەشى خزماني خۆت داو بەخشيشيكى زۆريشتدا بەخيڵە عەرەبەكان و لەوه هېچ بەر ئەنصارەكان نەكەوت .

^۱ ئەمە وتەيەكى شېخ موحەممەدى غەزالىيە له (فقه السيرة) دا هاتووه ل ۲۹۸/۲۹۹ .

^۲ وتەيەكى (الغزالي)يە له (فقه السيرة) دا هاتووه ل ۲۹۸/۲۹۹ .

فهرمووی : ئەي (سعد) ئۆھ تۆ قسەي وەھا دەكەيت؟

(سعد) وتی : پیغەمبەری خوا ﷺ منیش مرقوم و یەکیکم لەخیلەکم.

فهرمووی : ئادەي خزم و خیلەکەتم بۆ کۆبکەرەو لەشویئیکدا.

(سعد) چوو دەرەو هەموو ئەنسارەکانی لەو شوینەدا کۆکردەو ، چەند

پیایوکی کۆچەر هاتن رینگەیدان بینەناو ئەنصارەکانەو ، چەند کەسیکی دیکە

هاتن رینگەي نەدان ، کە کۆبونەو (سعد) هات بۆ خزمەتی و وتی : ئۆھ خەلکی

ئەنصارەکانت بۆ کۆبۆتەو ، بفهرموو.

پیغەمبەر ﷺ هاتەلایان ، سوپاسی خودای کردو وەسفو سەنای کرد ،

پاشان فهرمووی :

(ئەي کۆمەلی ئەنصار ، شتیکم لەبارەي ئۆھو پیگەیشتو ، کە ئۆھ

بەرامبەر بە من شتیکتان لەدەدا بۆ دروست بوو ، وانیه؟

ئایا کە من هاتم ئۆھ سەر ئی تیکچوو نەبوون و خوا هیدایەتیدان ؟

هەژار نەبوون و خوا دەولەمەندی کردن ؟

دوژمنی یەك نەبوون بەلام خوا هەمووتانی کردە براو دوستی یەکتر؟

وتیان : بەئێ ، خواو پیغەمبەرەکی خاوەن فەزلی زیاترو چاکترن.

پاشان فهرمووی : ئەرێ خەلکی ئەنصار وەلام نەدەنەو؟

وتیان : بەچی وەلامت بدەینەو؟

وتمان : منەت و ریز بۆ خواو پیغەمبەرەکیەتی.

فهرمووی : وەللامی ئەگەر بتانەوئیت دەلێن و پراستیش دەکەن ،

کە دەلێن : پیغەمبەر ﷺ تۆ کەهاتیت دوورخرابویتەو ئیمە متمانەمان

پیدايت و باوەرمان پیهینايت ، لاوازو زەبوون بویت ، ئیمە سەرمان خستیت ،

پەراگەندە بویت ئیمە جیمان کردیتەو ، هەژار بویت دلمان دایتەو .

ئەي خەلکی ئەنصار ئۆھ لە دلتاندا خەفەت بۆ مالی دنیا دروست بوو ،

مالێك كە خەلك بەدوايدا پادەكەن ، تاموسلمان بن ئەي چۆنە ئۆھ بدەمەو دەست

ئیسلامەکەتان ؟

ئەي خەلکی ئەنصار ئایا پازی دەبن کە ئەوان بە وشترو مەرۆمالاتەو

بڕۆنەو بۆ مالهەو ئۆھش بە پیغەمبەرەو بڕۆنەو بۆ مال و حالێ خۆتان؟

سویندم بهو کهسهی گیانی منی بهدهسته ، نهگهر هیجرهت نهبوايه حزم
 دهکرد یهکێک بم له ئەنصارهکان نهگهر ههموو خهک پرۆو له شوینیک بکهو
 نهنصاریش پرۆو له شوینیکی تر بکات ، سویند بیت که پێگهکهی نهنصارم
 هه‌نده‌بژارد ، خوا رحم بکهیت به ئەنصارهکان ، به پۆله‌کانیان ، به پۆلهی
 پۆله‌کانیان).

به بیستنی ئەم وته شیرینانه ههموویان دهستیان کرد به‌گریان تا فرمیسک
 ریشی شۆردنه‌وه‌و وتیان: ئیمه پشکی پیغه‌مبه‌رمان ده‌ویت.
 پاشان پیغه‌مبه‌ری خودا ﷺ هه‌ستاو ئەوانیش بلا‌وه‌یان ئی کرد.

هاتنه‌وه‌ی وه‌فدی (هوازن)

پاش دابه‌شکردنی غه‌نیمه‌ته‌کان وه‌فدی (هوازن) به‌موسڵمانی هاتن ،
 دوانزه پیاو بوون ، (زه‌هدی کوپی (ابن صرد) سه‌رۆکیان بوو ، (أبو براقان) یش که
 مامی شیر ی پیغه‌مبه‌ر بوو ﷺ له‌گه‌ڵیاندا بوو. داوایان ئی کرد که ژن و منال و مال و
 سامانه‌که‌یان بداته‌وه ، هه‌ندیک قسه‌ی نه‌رم و دلته‌زینیان بۆ کرد ،
 فرموی: ئیوه ده‌زانن چی لای منه ، باشت‌ترین قسه‌ی من پاسترینیانه ،
 ئایا هه‌ن ده‌که‌ن ژن و مناله‌کانتان وه‌ربگره‌وه‌یان مال و سامانه‌کانتان؟
 وتیان: لای ئیمه هیچ شتی که به‌ئه‌ندازه‌ی ژن و منال خوشه‌ویست نیه.

فرموی: که نوێژی نیوه‌پۆ کرا هه‌ستن و بلین: خه‌لکینه ئیمه پیغه‌مبه‌ر
 ﷺ ده‌که‌ینه تکاکاری لای ئیمانداران ، ئیماندارانیش ده‌که‌ینه تکاکار لای پیغه‌مبه‌ر
 ﷺ که ژن و مناله‌کانمان بده‌نه‌وه ، که نوێژی نیوه‌پۆ کرا ، وه‌فده‌که قسه‌کانی
 پیغه‌مبه‌ریان ﷺ کرد ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ فرموی: نه‌وه‌ی پشکی من و (بنی
 عبدالمطلب) بۆ ئیوه ، بۆ خه‌لکیش من داوایان ئی ده‌که‌م ، کۆچکه‌ران و
 ئەنصاره‌کان وتیان: نه‌وه‌ش هی ئیمه‌یه بۆ پیغه‌مبه‌ری خوا ده‌بیت ﷺ ،

به‌لام (اقرع) ی کوپی (حابس) وتی: من و (بنو تمیم) نایده‌ینه‌وه.

(عیینه) ی کوپی (حصن) یش وتی: من و (بنو خزارة) ش نایده‌ینه‌وه.

(عباس) ی کوپی (مرداس) یش وتی: من و (بنو سلیم) یش نایده‌ینه‌وه.

١/ ابن هاشم ٢/ ٤٤٩، ٥٠٠. (بخاری) یش له‌وشیوه‌یه‌ی ریوایه‌تی کردوه ٢/ ٦٢٠ و ٦٢١.

بەلام (بنو سليم) وتیان: ئەو ھی ئیمەیه دەیدەین بە پیغمبەر ﷺ.

(عباس)ی کوری (مرداس) پیی وتن: بهراستی پووی منتان زهره کرد.

پيغەمبەر ﷺ فرمودی: خەلکینە ئەمانەى ھاتوون بە موسلمانى ھاتوون ،

من له کاتی خویدا زور له سهر ژن و مناله کانیان وهستامو چاوه ریم کردن ،

نیختیارم دایه دهست خوځیان که ټایا مالیان دهوټ یان ژنو مناله کانیان وتیان:

هیچ شتیك ناگۆرینهوه به ژنو مناله كانمان ، ههركه سیك له ئیوه كه سیكى ئه مانى

له لايه با بهر زمانه ندى دلى خوږى بيداته وه ، هه ركه سينكيش دهست دهگريټ به مافى

خۆبەۋەم نايداتەۋە ئەۋا با بېداتەۋە ، بۆ ھەر كە سىيكيان شەش پىشك دادەنېم بۆ ئەۋ

که سهی دمداتهوه لهو مال و دهستکه و تهی له داهاتودا دهستمان دهکه ویت ،

خه لك وتيان: بهراستی دلی پیغمبر ﷺ رازی دهکین .

فہر مووی: من نازانم کی لہ نیوہ رازیہ و کی نارازیہ ، بگہرینہ وہ تا میرہ کانتان

راوبۇچۈنەكانى ئىۋەمان بۇ دەھىننەۋە ، ھەموويان بېرىياندا ژن و منالەكان بدەنەۋە ،

جگہ لہ (عیینہ) ی کوری (حصن) کہ پیرہڑنکی لہ لابوو نہیدہ دایہ وہ ، ٹھویش

لەدوایدا داڵەوه ، بێغەمەرش ﷺ دەستێک جلی کهتانی بو کردو ناریدیوه.

عومره كردن و گه رانه وه بۆ مه دینه

كه پيغه مبه ر ﷺ له دابه شكر دنى غه نيمه تى (جعرانه) بو وه خو ى سازدا بۆ عومره كردن ، عومره ى ئه نجامدا ، دوا ى ئه وه ته شريفى چوه وه بۆ مه دینه پاش ئه وه ى (عتاب) ى كور ى (اسيد) ى دانا به سهر مه ككه وه ، كه گه رايه وه بۆ مه دینه مانگى (ذى القعدة) شه ش پوژ ى مابوو ، له سالى (٨) ى كوچيدا .

(محمد الغزالي) ده لیت :خوايه ، ماوه ى نيو ان ئه وه چهنده ساته چهنده زۆره كه تيايدا خودا سه ركه وتنى به خشى به موسلماننه كان و تاجى سه ركه وتنى نايه سه ر سه رى پيرۆزى ، له گه ل ئه وه كاته دا كه پيش هه شت سال ته شريفى برده ناو ئه وه شاره شكوداره وه ؟

به راستى كه ته شريفى برد بۆ مه دینه جى ى نه ده بو وه به دوا ى ئاراميدا ده گه را ، بى كه سو و قه له نده ر به دوا ى مالىكى ئارام و هوگرى كى دلسۆزدا ده گه را ، له و شوينه دا ريز له خو ى و كه سوكارى گيرا ، پشتيو انيان كرد ، شوين ئه وه نوورى هيدايتە ى ئه وه كه وتن ، له و پينا وه دا دوژمنايه تى هه موو دونيايان به هيچ نه زانى ، ئه وه تا دوا ى هه شت سالى ره به ق له مه وه به ر كه به ترسو له رزه وه خو ى كرد به و شاره دا ئيستاكه پيشوازى ئى ده كهن ، سه رى به رزه و شارى مه ككه ش نوچى داوه له به رده ميداو سه ريان له به رده م قاچه كانيدا شوڤ كرد وه و جاهيليه تيان فریداوه ، بۆ ئه وه ى به بانگه وازى ئيسلامه تى به رزو بلند بئته وه ، له به رامبه ر ئه وه دا ئه ويش له سه ره پو ىيه كانيان خوشبوو ﴿ إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴾ يوسف / ٩٠ .

^١ / فقه السيرة ل ٢٠٣ . بۆ دريژه ى ئهم غه زايه (فه تى مه ككه و حنين و طائف) و هه رچيه ك پوى داوه تيايدا ، به وانه : زاد المعاد ج ٢ ل ١٦٠ تا (٢٠) هه روه ها (ابن هشام) و او طاموس و الطائف و هيتريش ج ٢ ل ٦١٢ تا ٦٢٢ ، هه روه ها فتح البارى ج ٨ ل ٣ تا ٥٨ .

ناردنی سرپه گان دواي گهړانه ودي له غه زاي فه تحي مه ککه

پاش گهړانه وه لهو سفره دوورو دريژه سرکه وتوه ، پيغه مېر ښځه له مهدينه دانېشت ، پيشوازي له شانده گان ده کړدو سرکاره کاني خوې دنارد به چوارده وړد او بانگخوازي دنارد بو بلاو کړدنه ودي ئيسلامه تي و بيده نگ کړدني نهو کهسانه ي که هيشتا سمرسه ختي و خو به زل زاني نه يده هيشت ملکه چي ديني خودا بن و ته سليم بن بهو واقعي حاله ي عره بي تيذا ده ژي ، نهو ش نمونه کي بچوکه :

برواداران

پيشتر وتمان که پيغه مېر ښځه له کوتاي پوژاني سالي هه شتمه مي کوچيدا گهړايه وه بو مهدينه ، له گهل ده ست پيکړدني مانگي (محرّم) ي سالي (۹) ي کوچي دا ، پيغه مېر ښځه بړواداراني نارد بو لاي خيل و تيره گان ، نهو ش ليستي ناو دکانيانه :

(عبينه) ي	کوړي	(حصن)	بو	(بني تميم)
(يزيد) ي	کوړي	(حصين)	بو	(اسلم) و (غفار)
(عباد) ي	کوړي	(بشير) ي (الاشهلي)	بو	(سليم) و (مزينة)
(رافع) ي	کوړي	(مکيث)	بو	(جهينه)
(عمرو) ي	کوړي	(عاص)	بو	(بني خزارة)
(ضحاك) ي	کوړي	(سفيان)	بو	(کلاب)
(بشير) ي	کوړي	(سفيان)	بو	(بهني کعب)
(ابن اللتيبة) ي		(ازدي)	بو	(بني ذبيان)
(مهاجر) ي	کوړي	(ابي امية)	بو	(صنعاء) له ويذا (اسود) ي (عنسي)
بو دهرچو که نهو له وي بوو				
(زياد) ي	کوړي	(لبيد)	بو	(حضر موت)
(عدي) ي	کوړي	(حاتم)	بو	(طيه) و (بني اسد)
(مالك) ي	کوړي	(نويره)	بو	(بني حنظلة)
(زبرقان) ي	کوړي	(بدر)	بو	(بني سعد) بو هه نديکيان
(قيس) ي	کوړي	(عاصم)	بو	(بني سعد) بو هه نديکي تريان
(علاء) ي	کوړي	(حضرمي)	بو	(بحرين)
(علي)	کوړي	(ابي طالب)	بو	(نجران) (به مبه ستي کوکړدنه ودي
(صدقة) و (جزية)				

هه موو ئه و سهرکارانه له مانگی (محرم) ی سالی (۹) ی کوچیدا نه نیراون، به لکو هه ندیکیان که وتونه ته دواي موسلمان بوونی ئه و خیلانه ، به لی سهره تای گهرماوگهرمی ناردنه که له مانگی (محرم) ی سالی (۹) ی کوچی دا بووه ئه مهش به لگه یه له سهر سهرکه وتنی بانگه وازی ئیسلامی له دواي سولحی حوده یییه وه ، به لام دواي فهتخی مه کهه پۆل پۆل خه لکی ده هاتنه ناو ئایینی پیروزی ئیسلامه وه.

سریه کان

له گه ل ناردنی برواداراندا بۆ ئه و شوینانه ، زۆر پیویست بوو که چه ند سریه کی ئیسلامی به مه به ستی به رقه رارکردنی هیمنی و ئاسایش له و شوینه دا بنیریت ، ئه مهش لیستی ناردنی سریه کانه :

۱. سریه ی (عیینه) ی کوپی (حصن) ی (خزاری) له مانگی (موحه رهم) ی سالی (۹) ی کوچی دا ، بۆ (بنی تمیم) له گه ل په نجا ئه سپ سواردا ، هیچ که سیکی کوچه رو ئه نساریان له گه لدا نه بوو ، هویه کهشی ئه وه بوو (بنی تمیم) تیره و خیله عه ره به کانیان فریودا بوو که (جزیه) نه دن.

(عیینه) که ده رچو شه و په وی ده کردو به رۆژ خۆی هه شارده دا تا له سارادا دای به سه ریاندا ، هه موویان هه لاتن یانزه پیاوو بیست و یه ک ژن و سی منالیان لی به جیما ، (عیینه) هه موویانی هینا بۆ مه دینه ، له مالی (رملة) ی کچی (حارث) دایبه زانندن.

ده پیای سهرکرده یان هاتن بۆ مه دینه و چونه به رده رکی پیغه مبه ر ﷺ هاواریان کرد: ئه ی محممه د وه ره دهره وه بۆ لامان ، که هاته دهره وه لی نه ده بونه وه ، قسه یان له گه لدا ده کرد ، له گه لیاندا وه ستا ، پاشان چوو مه تا نوێژی نیوه رۆی کرد پاشان له ناو مزگه وتدا دانیشته ، ئه وان ئاماده یی خۆیان پیشاندا له خۆه لکیشان و شانازی کردن به خودا ، ئه نجا (عطارد) ی کوپی (حاصب) ی گوتارخوینی خۆیان خسته پیشه وه ده ستی کرد به قسه کردن ، پیغه مبه ر ﷺ فه رمانی دا به (قیس) ی کوپی (شماس) که گوتار خوینی ئیسلام بوو. وه لامی دایه وه ، پاشان شاعیریکی تریان پیش خست که ناوی (زبرقان) ی کوپی (بدر) بوو ده ستی کرد به خویندنه وه ی شیعری شانازی ، ئه نجا شاعیری ئیسلام (حسان) ی کوپی (ثابت) ده م و ده ست وه لامی دایه وه.

که هەردوو گوتارخوین و شاعیرەکه لیبونهوه (اقرع) ی کوپی (حابس) وتی: گوتارخوینەکه ی ئەوان لە گوتار خوینەکه ی ئیمە کارامەتر بوو ، شاعیرەکه شیان لە شاعیرەکه ی ئیمە شاعیرتر بوو ، دەنگیشیان لە دەنگی ئیمە دلیرتر بوو ، وەتیان لە وەتی ئیمە بەرزتره ، پاشان هەموویان موسلمان بوون پیغمبەر ﷺ خەلاتی بەنرخێ پێدان و ژن و مائالەکانیشی پێدانهوه.^۱

۲. سریه ی (قطبة) ی کوپی (عامر) بۆ تیرەیه کی (خثعم) لە ناوچه ی (تباله) لە نزیک (تربة) وه ، (لە مانگی (صفر) ی سالی (۹) ی کۆچی) دا. (قطبة) لە گەڵ بیست پیاو دا دەرچوون بە دە و شتره وه بە نۆزە سواریان دەبوون ، هێرشیان برده سەریان ، شەڕێکی سەختیان کرد لە گەڵیاندا تا لە هەردوولا کوژراو بریندارێکی زۆر کهوتن ، (قطبة) خۆی یه کیك بوو لە کوژراوه کان ، موسلمانەکان و شترو مەرو مالا ته که یان دایه بهرو هینایانه وه بۆ مه دینه.

۳. سریه ی (ضحاک) ی کوپی (سفیان) بۆلای (بني کلاب) لە مانگی (رهبیعی یه کهم) ی سالی (۹) ی کۆچی دا بۆ ئەوه ی ئەو خێلە بانگ بکه ن بۆ ئایینی ئیسلام ، ملیان نه داو شەڕ پوو ی دا ، موسلمانەکان پراویان نان و پیاویکیان ئی کوشتن.

۴. سریه ی (علقمة) ی کوپی (مجزى) (مدلجی) بۆ که ناره کانی (جدة) لە مانگی (رهبیعی دووهم) ی سالی (۹) ی کۆچی دا به سی آسه د سواره وه ، پیغمبەر ﷺ ناردن ی بۆ سه ر کۆمه لێک پیاوی هه به شی که لە نزیک که ناره کانی (جدة) کۆ بوو بونه وه بۆ چه ته گه ری و رینگری دژ به خه لکی مه که که ، (علقمه) بۆیان چووه ناوه وه ، تاگه یشته (جزیره) که ئە هباشه کان هه وائی هاتنی موسلمانەکانیان بیست ، خیرا رایان کرد بوو.^۲

۵. سریه ی (علی) کوپی (ابو طالب) بۆ شکاندنی په یکه رێکی بتي خێلی (طیء) ، که ناوی (قلس) بوو ، لە مانگی (رهبیعی یه کهم) ی سالی (۹) ی کۆچی ، پیغمبەر ﷺ به سه دو په نجا که سه وه ناردی به سواری سه د و شترو

^۱ / بهر شوێمه (سیرهت) نووسەکان دەڵێن: ئەو سەریه ی لە مانگی موحرەمی سالی (۹) ی کۆچیدا بوو ، ئەمەش بەرونی قسە ی لە سه ره ، په رتی پوودا وه ئەوه ده چرپینیت به گوندا که (اقرع) ی کوپی (حابس) پێشنه وه له نارادا نه بووه . به تاییه تی که یاسی شه رو یان کردوهر (اقرع) ی کوپی (حابس) ئەو که سه بوو له کاتی پێدانه وه ی دیله ژنه کانی (هوازن) دا وتی: من و (بنوتیم) نایده پنه وه . ئەمەش ئەوه ده گه یه نیت که موسلمان بوونی (اقرع) له پێش ناردن ی ئەم سەریه دا بووه .

^۲ / فتح الباری ۵۹/۸.

په نجا نه سپهوه ، نالايه كي (سپي) و نالايه كي (پرش) ي پي بوو ، له گهل
 بهر به ياندا داي به سهر مال و حالي (حاتم) داو پووخانديان و مال و
 سامانيكي زوريان ده سكهوت ، له ناو ديله كاندا خوشكيكي (عدي) كوپي
 (حاتم) يان تيداوو ، (عدي) يش بهر و شام رايكرد ، موسلماننه كان له
 خه زينه ي (قلس) دا سي هه زار شمشيرو سي هه زار قه لغانيان دو زيه وه ،
 له سهر ريگه غه نيمه ته كانيان دابه شكرد ، پينچ يه كه كه ي پيغه مبهريان
 جيا كرده وه و به شه كه ي نال و به يتي حاته ميشيان دابه ش نه كرد .

كه هاتنه وه بو مه دينه خوشكه كه ي (عدي) كوپي (حاتم) داواي كرد له
 پيغه مبهري ﷺ و وتي : پيغه مبهري خوا ﷺ كه سم ديارنيه هه وائيك نازانم ، منيش
 پيره ژنيكي به ته مه نم ناتوانم خزمه تي كه س بكه م ، پزگارم بكه ، خواي گه وړه
 پزگارت بكات . پيغه مبهري ﷺ فرموي : كه سه كانت كيڼ ؟
 وتي : (عدي) كوپي (حاتم) ه .

فرموي : نو كه سه يه كه له خوداو پيغه مبهره كه ي هه لاتوه ؟

پاشان پوشت ، بو سبه يني هاته وه هه مان شتي وته وه ، پيغه مبهري ﷺ
 هه مان وه لامی دايه وه ، بو پوژي سييهم هاته وه هه مان شتي وته وه ، پيغه مبهري ﷺ
 نازادي كرد ، له ته نيشتيه وه پياويك وه ستابوو ، ژنه كه زاني كه (علي) يه ، (علي)
 پيي وت : دووباره داواي وشتره كه ي ئي بكه ، ژنه كه داواي كردو پيغه مبهري ﷺ
 فرماني دا پيي بده نه وه .

خوشكه كه ي (عدي) كوپي (حاتم) گه رايه وه بولاي براكه ي له شام ، كه
 بهر و پيري چوو له باره ي پيغه مبهره وه ﷺ پرسياي ليكرد ، ژنه كه وتي : كاريكي
 له گه ندا كردوم باوكيشت بوايه شتي واي نه ده كرد به خوشي خوت بي يان ناحهزي
 دل برؤ بو خزمه تي . (عدي) يش به بي په ناو بي نوسراو چوو بو خزمه ت پيغه مبهري ﷺ .

هينايان بو ماله كه ي پيغه مبهري ﷺ كه له بهر ده ميده دانيشه ت ، پيغه مبهري ﷺ
 سوپاس و وسف و سه ناي خواي كرد ، پاشان فرموي : چيه پالت پيوه ده نيټ
 هه لبيټ ؟

له وه هه لنيټ كه بلبيټ : لا اله الا الله ؟

ئایا تۆخوایهکی دیکه جگه لهخوا دهناسیت؟

وتی: نهخیر.

کهمیکی که قسهی کرد ، پاشان فهرمووی : لهوه رادهکهیت که دهوتریت

(الله اکبر) ؟

ئایا هیچ هیژیک هیه لهخوا گهورهتر بیت؟

وتی: نهخیر.

فهرمووی : جولهکه توپهیی خویان بهسهرهوهیه نهسرانیهکانیش گومپان

، وتی: من موسلمانیکى حنیفیم ، پرووی پیغهمبه^١ر گهشایهوه فهرمانی دای

پیایوئیکى ئهנסاری دابهزیت ، ئهجا پوژانه بهیانی و ئیواره دههاته خزمهت پیغهمبه^١ر.

له ریوایهتهکهی (ابن اسحاق)یشدا له (عدی)وه هاتوه : پیغهمبه^٢ر

کاتیک لهبهردهم خویدا داینا له مالهکهی خویدا پیی فهرموو: ئهی (عدی) کوپی

(حاتهم) ئایا تۆرهکوسی نهبویت؟

عدی دهئیت : وتم بهری وهللأ ،

فهرمووی : ئایا تۆ چواریهکی غه نیمهت وهرنه دهگرت ؟

دهئیت : وتم : بهلی .

فهرمووی : لهکاتیکدا که ئوه لهئایینهکهی توشدا حهلال نهبوو .

دهئیت : وتم ئهری وهللأ . ئهجا دهئیت : ئیتر زانیم که ئه مه پیغهمبه^٢ره

چونکه ههر چیهک ئیمه نایزانین ئهو دهیزانی .

له ریوایهتهکهی (احمد)یشدا هاتوه ، پیغهمبه^٢ر فهرمووی : ئهی (عدی)

موسلمانبه سهلامهت دهبیت ،

وتم : من شوینکه وتوی ئایینم ،

فهرمووی : من له تۆ باشتر له ئایینهکهت شارهزایم هیه ،

وتم: تۆ له من شارهزاتری له ئایینهکهمدا ؟

وتم : بهلی ،

^١ / زاد المعاد ٢/ ٢٠٥.

^٢ / ابن هاشم ٢/ ٥٨١.

فهرمووی: نه وه له نایینه که تدا حه لال نیه ، که نه مه ی وت چارم نه ما ملم
که چ کرد بو ی .^۱

(بخار) یش له (عدی) وه ده گه پیتته وه ده لیت : (عدی) وتی: له خزمهت
پیغه مبه ر ﷺ دا دانیشتبوم کابرایه ک هاته خزمه تی سکالای هه ژاری کرد ،
یه کیکی ترهات سکالای پیگرو چه ته ی کرد ،

فهرمووی : نه ی (عدی) ، نایا تو هه رگیز (حیره) ت دیوه؟

نه گه ر خوا ته مه نت دریز بکات ده یبینی سوار که له ویوه دیت ته وافی کابه
ده کات و جگه له خوا له هیچ شتیک ناترسیت ، خو نه گه ر ته مه نت دریز تربیت ،
ده بینیت که گه نجینه کانی کیسرا ده که یته وه ، نه گه ر ته مه نت دریز تربیت مرو ف ده کاته
ناستیک مشت ی پر له نالتون یان زیوی خو ی ده کاته وه و داوا ده کات کی هه ژاره؟

که چی که سیک نیه ئی وهر بگریت ... له کو تایی فهرمووده که دا (عدی)
ده لیت : سوارم ده یبینی له حیره وه ده هات و ده چوو ته وافی کابه ی ده کرد جگه
له خوا له هیچ که سیک نه ده ترسا ، ههروه ها یه کیک بووم له و که سانه ی گه نجینه کانی
کیسرا مان کرده وه ، خو نه گه ر ته مه نتان دریز تربیت نه وه ش ده بینین که پیغه مبه ر ﷺ
(ابو القاسم) فهرمووی : پر به مشت ی زیرو زیو هه لده گریت .^۲

^۱ مسند الامام احمد .

^۲ صحیح البخاری ، بروان (شکاه المصابیح) ۵۲۴/۲ .

غەزای تەبوك

لە (رەجەب) سائى (۹) ى كۆچىدا

غەزای پزگارکردنى مەككە بىرىتى بوو لەغەزای يەكلاكرەھەدى ھەق و ناھەق:
ئىدى دواى ئەو ھېچ بوارىكى گومانکردنى ھەرب نەما بۇ پەيامەكەى موھەممەد ﷺ
، لەبەرئەو پەوتى پەوداوەكان بەتەواوى گۆپان و خەلك پۆل پۆل دەھاتن و موسلمان
دەبوون ، ھەرەكو لەباسى (شاندەكان)دا ئەم راستىيە دەردەكەوئىت . ھەرەھا لەو
ژمارەيەشدا ديارە كە بەو زۆريە لە ھەجى مال ئاواييدا ئامانە دەبن ، بۆيە دواى ئەو
پەوداوە موسلمانان پزگاريان بوو لەدەست كېشە ناوەكەيەكان و يەكلاپونەو بۇ
ناساندنى شەرىعەتى خودا بەخەلك و بلاؤكرەنەوئى بانگەوازی ئىسلامى.

ھۆى غەزاكە

بەلام ھىزىك ھەبوو بى ھېچ بەھانەيەك شەرى دەفرۆشت بە موسلمانەكان،
ئەوھش ھىزى پۆمەكان بوو، بىرىتى بوو لەگەرەترين ھىزى ئەوكاتەى دونيا. پېشتريش
زانيمان كە سەرھەتاي شەپ فرۆشتەكە لە كوشتنى فروستانەكەى پېغەمبەرەو ﷺ
دەستى پېكرە، كە ناوى (ھارث)ى كۆپى (عمىر)ى (ازدى) بوو بەدەستى (شەرحبىل)ى
كۆپى (عمرو)ى (غسانى)، لەو كاتەدا كە فروستانەكە نامەيەكى پېغەمبەرى پى بوو ﷺ
بۇ گەرەى (بصرى)و بەدواى ئەو پەوداوەدا پېغەمبەر ﷺ سەپكەى (زىد)ى كۆپى
(ھارث)ى ناردو پەو پەو بوونەوئەيەكى خويندوان كرد لەگەل سوپاي پۆمەكاندا لە
(مۇتە) و نەيانتوانى ئەو تۆلەيە لەو زالمە ملھوپانە بكنەوھ. ھەرچەندە گەرەترين
كارىگەرى بەجىھىشت لە دل و دەروونى ھەربدا لە دورو نزيكەوھ.

(قىصر)ىش چاوپۆشى نەدەكرد لەو كارىگەرىيەى جەنگى (مۇتە) بەجىيى
ھىشت بۇ بەرژەوئەندى موسلمانەكان و ئەو خەم و ئاواتەى خىلە ھەربەكان ھەيان
بوو بۇ جياپونەوھ لەدەسلەتاي (قىصر)و پىكەوتن لەگەل موسلمانەكاندا ، چونكە ئەو
مەترسيە پۆژ لەدواى پۆژ لەسنوورەكانى نزيكەدەوئەو ھەرەشەى دەكرد لەو
سنوورانەى شام ، كەھاوسنورى ھەرب بوون، بۆيە (قىصر) پىيى وابوو دەبى
موسلمانەكان سەركوت بكرىن پېش ئەوئى گۆبەنگو ئاشوبىك دروست بكن لە ناوچە
ھەربىيە ھاوسنورەكانى پۆمدا.

بەرەچاوكردنى ئەو بەرژەوئەنديانە (قىصر) يەك سائى پېنەچوو ، دواى شەرى
(مۇتە) دەستى كرد بەسبازدانى سوپاي پۆم و ھەربە شوئىنكەوتەوئەكانى لە (آل
غسان)و چەندىنى تريش و ، خۆى ئامادە دەكرد بۇ شەپكى خويندوانى يەكلاكرەھەو.

هه‌والی خۆسازدانی رۆم و (غسان) یه‌کان

هه‌والی یه‌ک له‌دواى یه‌ک ده‌هات له‌بارهى خۆ ئاماده‌کردنى پۆمه‌کانه‌وه بۆ نه‌جامدانى شه‌رێكى یه‌کلاکه‌ره‌وه دژ به‌موسڵمانه‌کان. به‌شیوه‌یه‌ک دل‌ه‌راو‌کێشه‌کی هه‌میشه‌یی بۆ دروست کردبوون ، هه‌رده‌نگیكى ئاناساییان به‌رگوى ده‌که‌وت وایاندەزانی پۆمه‌کانه‌و دایان به‌سه‌ریاندا ، ئه‌و پووداوه‌ش به‌سه‌ر (عه‌مر)ی کو‌ری (خطاب) دا هات ، ئه‌م راستیه‌ نیشان ده‌دات. ئه‌وه‌بوو پیغه‌مبه‌ر ﷺ بۆماوه‌ی یه‌ک مانگ له‌ سالی (٩) ی کۆچیدا جیگه‌ی جیاکرده‌وه له‌خیزانه‌کانی و نان و ئاوی له‌گه‌ڵدا نه‌ ده‌خواردن ، هاوه‌ڵان وایاندەزانی که ژنه‌کانی ته‌لاقداوه‌و له‌راستی مه‌سه‌له‌که‌ حاڵی نه‌ده‌بون ، بۆیه‌ خه‌م و خه‌فت هه‌موویانی داگرتبوو. (عه‌مر)ی کو‌ری (خطاب) ئه‌م به‌سه‌رهاته‌مان بۆ ده‌گێڕێته‌وه‌و ده‌لێت: هاوه‌ڵیکی ئه‌نصاریم هه‌بوو ئه‌گه‌ر من دیار نه‌بوومايه ئه‌و هه‌واله‌کانی ده‌هینا بۆ من ، ئه‌گه‌ر ئه‌و دیارنه‌بوايه من هه‌وال و ده‌نگ و باسم بۆ ده‌برد - ئه‌م دووانه‌ ماله‌کانیان له‌به‌شی سه‌رووی مه‌دینه‌وه‌ بوو - به‌نۆبه‌ ده‌چوونه‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ. (عه‌مر) ده‌لێت: باسی مه‌لیکیکی غه‌سانیمان بۆ ده‌کرا که ده‌یه‌ویته‌ له‌ناکاودا هێرش به‌هینێته‌ سه‌ر شاری مه‌دینه ، به‌ته‌واوی رقمان لێی هه‌ستابوو لێی پر بووبووین ، جاریکیان له‌پڕێکدا هاو‌پ‌ری ئه‌نصاریه‌که‌م دای له‌ ده‌رگا ، وتی: بیکه‌ره‌وه‌، وتم ئه‌وه‌چیه‌ مه‌لیکی غه‌سانیه‌کان هاته‌ سه‌رمان؟ وتی: کو‌ره‌ خراپتر له‌وه‌ پ‌رووی داوه‌ ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ وازی هیناوه‌ له‌ ژنه‌کانی. (فه‌رمووده‌که‌) ١.

له‌ده‌رب‌رینیکی تردا هاتووه‌ ، فه‌رموویه‌تی: جاریکیان باسی (آل غسان)مان ده‌کردو ده‌مانوت ئه‌م مه‌لیکه‌ هه‌رچی پیپه‌تی هه‌یه‌ ده‌یه‌ینێته‌ سه‌رمان، شه‌وی سه‌ره‌ی هاو‌پ‌ریکه‌م بوو بیته‌ به‌لام ئه‌و شه‌وه‌ له‌پ‌ریکدا زۆر به‌توندی دای له‌ ده‌رگا و وتی: (عه‌مر) نوستوه‌؟ زه‌نده‌قم چوو، خێرا چوومه‌ ده‌ره‌وه‌ به‌ده‌میه‌وه‌ وتی: شتیکی زۆر خراب پ‌رووی داوه‌ ، وتم: چی پ‌رووی داوه‌؟ غه‌سانیه‌کان هاتوون؟ وتی: نه‌خێر. شتیکی له‌وه‌ گه‌وره‌ترو خراپتر پ‌رووی داوه‌، پیغه‌مبه‌ر ﷺ وازی له‌هاوسه‌ره‌کانی هیناوه‌ (فه‌رمووده‌که‌) ٢.

١ صحیح البخاری ٢ / ٧٢٠.

٢ / هه‌مان سه‌رچاوه ١ / ٣٣٤.

ئەم گىرۋانەۋىيە بەلگەيە لەسەر ترسناكىتى ئەو قۇناغەي مۇسلمانەكانى پىدا تىدەپەپىن ، سەبارەت بە پۇمەكان ، ئەۋەي زىاتر ئەم حالەتەي قورستر دەکرد ھەۋالى خۇنامادە كەردنى پۇمەكان بوو بۇ ھەلگوتانە سەر مەدىنە كە لەلایەن دوپروەكانەۋە بلاۋ دەكرایەۋە . لەگەل ئەو سەرکەوتنەۋەدا كە پىغەمبەر ﷺ لە ھەموو بوارەكاندا بە دەستى ھىنا بوو ، بېرواشيان بەۋەي كە دەسلەتەك نىيە لە دۇنيا دەرقەتەي بىت بەلگە ھەموو شتەك لەبەردەمىدا دەتویتەۋە ھەرەس دەھىنىت ، لەگەل ئەۋانەشدا دوپروان ئومىدىيان وابوو كە ئەۋەي لە دلە نەخۇشەكانىياندايە دىتەدى و نیازە شەپەنگىزىيەكان جىبەجى دەبىت دژ بە ئىسلام و مۇسلمانان ، لەبەرئەۋەي بەلىكدانەۋەي خۇيان ھاتنەدى ئەو خەۋنە نەزىك بۆتەۋە تۇپرىكى نەخشە و پىلان و سىخوپران دروست كەرد بوو لە شىۋەي مەزگەۋتەكدا ئەۋىش مەزگەۋتى (ضرار) بوو، بۇ ئەۋە بىنايتيان نابوو كە جوداۋازى و رەقەبەرىتى بخەنە نىۋ پىزى مۇسلمانەكانەۋە پىگەيەك بى بۇ دۆرمانى خۇدا و پىغەمبەر ﷺ .

داۋايان كەرد لە پىغەمبەر ﷺ كە نوپۇزى تىدا بىكات ، مەبەستيان چەۋاشە كەردنى مۇسلمانان بوو كە ھەست نەكەن بەو پىلان و دەسىسە خراپانەي لەو مەزگەۋتەدا دژيان دەكىشەرت و ئاگايان نەبىت كەچى لەو مەزگەۋتەدا دەكرىت و بىتتە پەپەكى كۆبۇنەۋەي دوپروەكان لە ھەموو شىۋىنەكەۋە ، بەلام پىغەمبەر ﷺ نوپۇز كەردنى لەو مەزگەۋتەدا دواخست بۇ دۋاي گەپانەۋەي لەم شەپە لەبەر سەرقالى بەخۇنامادە كەردنەۋە بۇيە دوپروان لەم پىلانە شەكستيان ھىنا و ئابرويان چوو ، تائەۋە بوو دۋاي گەپانەۋەشى لەجىياتى ئەۋەي نوپۇزى تىدا بىكات پووخاندى .

ھەۋالە تاييەتتەكان

لەبارەي خۇنامادەكەردنى پۇم و غەسانىيەكانەۋە

ھەۋالەكان بەو شىۋەيە دەگەيشتەنە مۇسلمانەكان ، لەو كەسانەشەۋە كە زەيتيان دەھىنا لەشامەۋە بۇ مەدىنە ھەۋالىيان پىگەيشت كە (ھەرقل) سوپايەكى گەۋرەي ئامادە كەردوۋە چل ھەزار كەس دەبن و سەر كەردايەتە داۋەتە دەست گەۋرەيەكى پۇمى ، لەگەل خۇشىدا خىلەكانى (لەخم) و (جزام) ئەو تىرەۋ خىلانەي ھىناۋە كە بوون بە نەصرانى لەگەلىدا ، سەرەتاي سوپاكە گەيشتوتە (بلقاء) بەم شىۋەيە قەۋارەي تەۋاۋى مەترسىيەكە لەبەرچاۋى مۇسلمانەكاندا بەرجەستە بوو .

زیاتربوونی مهترسی هه ئۆیسته که

ئەوێ که بارودۆخەکە ی مهترسیدارتر کردبوو هاتنی وەرزی گهرما بوو ، خه‌ک له‌حاله‌تیکی وشکه سالی بی‌ناویدا بوون ، میوه‌و به‌روبومی باغو بیستان تازه پیده‌گه‌یششت . خه‌کی هه‌زی له‌ژێر سیبهری دره‌خت و باخه به‌رداره‌کانی ده‌کرد ، پییان ناخۆش بوو بینه‌ ده‌ره‌وه ، له‌گه‌ل ئەوه‌شدا ماوه‌که زۆر دوور بوو ، ریگاکه‌ش سه‌خت و پڕ له‌ کۆسپ بوو .

په‌غه‌مبه‌ر ﷺ بریاریکی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ ده‌دات

به‌لام په‌غه‌مبه‌ر ﷺ وردتر سه‌یری بارودۆخ و گۆزانکاریه‌کانی ناوچه‌که‌ی ده‌کرد ، پیتی وابوو که ئەگه‌ر بی‌ت له‌م قوناغه‌دا سستی بکات له‌ غه‌زاکردنی پۆمه‌کان ، وازیان ئی به‌یئیت پۆمه‌کان به‌ئاره‌زووی خۆیان بین و بچن له‌و ناوچه‌انه‌دا ، که له‌ژێر سایه‌ی هه‌ژموونی ئیسلامی‌دا بوون ، ئەوا هه‌لده‌کشین به‌ره‌و مه‌دینه‌و ئەوجا خراپترین کاریگه‌ری ده‌بی‌ت له‌سه‌ر بانگه‌وازی ئیسلامی و ناوبانگی سه‌ربازی موس‌لمانانی پی‌ بچوک ده‌بی‌ته‌وه . له‌وانه‌شه‌ جاهیلیه‌ت ، که له‌غه‌زای (حنین)‌دا دواه‌ناسه‌ی‌دا جاریکی‌تر نا‌هی بی‌ته‌وه به‌به‌رداو له‌م لاشه‌وه‌ دو‌په‌وه‌کان ئاوات ده‌خوازن به‌لیدانی موس‌لمانه‌کان و له‌ریگه‌ی (ابو عامری فاسق)‌ه‌وه‌ په‌یوه‌ندی ده‌که‌ن به‌ پۆمه‌کانه‌وه ، له‌وانه‌یه‌ له‌ پشته‌وه‌ خه‌نجه‌ری ژاراوی بدن له‌ پشتی موس‌لمانه‌کان ، له‌و کاته‌دا که پۆمه‌کان له‌ پی‌شه‌وه‌ هه‌رشه‌ گه‌وره‌که‌ی خۆیان ده‌هینن ، به‌و شیوه‌یه‌ هه‌رچی هه‌ول و کۆششی خۆی و هاوه‌له‌کانی هه‌یه‌ شکست ده‌هینیت که له‌بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی بانگه‌وازی ئیسلامدا به‌کاریان هه‌ناوه‌و هه‌موو ئەو ده‌سکه‌وتانه‌شیان له‌کیس ده‌چیت که له‌چه‌ندین شه‌پی خویناوی هه‌لۆیستی سه‌ربازی و به‌دواداچونی سه‌ریه‌کان و سه‌ربازه‌کاندا به‌ده‌ستیان هه‌ناوه‌و هه‌مووی ده‌بی‌ت به‌ پڕزۆل .

په‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئەوێ زۆرچاک ده‌زانی ، له‌به‌رئەوه‌ له‌گه‌ل ئەو هه‌موو زه‌حمه‌ت و نا‌هه‌حتیه‌ی تییدا ده‌ژیا ، بریاری‌دا هه‌ستیت به‌غه‌زایه‌کی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ که موس‌لمانه‌کان له‌سه‌ر سنووری پۆمه‌کان ئەنجامی بدن و بواریان نه‌ده‌نی ئەوان هه‌لکشین به‌ره‌و مال و حا‌لی موس‌لمانه‌کان .

راگه ياندى خۇسازدان

بۇ شەرى پۇم

كە پىغەمبەرى خوا ﷺ بېرىرىدا لەسەر غەزاكە لەناو ھاوھلاندای گەياندا كە خۇيان ئامادە بىكەن بۇ شەرى ، ناردى بەشۇن خىلە غەرەبەكان و خەلكى مەككەدا ، بۇ ھەر شەرىك بچوايە كەمجار ھەوالى پىشتىرى دەدا كە بۇ كۆى دەچىت ، بەلام ئەمجارە لەبەر ترسانكىتى بارودۇخەكەو سەختى ھەلومەرچەكە ، پاى گەياندا كە دەيەوئىت بېوا بۇ شەرى پۇمەكان و بەپرونى خەلكى تىگەياندا ، بۇ ئەوھى بەتەواری خۇيان ئامادەبىكەن و ھانى دان بۇ جىھاد كىردن ، بەشكىكىش لە سورەتى (براءة) دابەزى بۇ ھاندانىيان و خۇپاگرتن لە جەنگدا. پىغەمبەرى خوا ﷺ ھانىدان كە خىرو سەدەقە بىكەن و باشتىن مال و سامان خەرج بىكەن بۇ ئامادە كىردنى سوپاكە.

موسلمانان پىشېركى دەكەن لە خۇئامادە كىردندا

ھەركە موسلمانەكان گوئيان ئى بوو پىغەمبەرى خوا ﷺ بانگى جىھادى لىدا ، دەستبەجى چۈنە خەزمەتى بۇ جىبەجى كىردنى فەرمانەكانى ، بەخىرايىەكى سەير دەستيان كىرد بەخۇ ئامادە كىردن بۇ شەرى ، لە ھەموولايەكەوھ خىل و تىرەكان دادەبارىن بەسەر مەدىنەدا ، ھىچ موسلمانىك پارزى نەبوو لەم شەرى دوابكەوئىت جگە لە دل نەخۇشەكان و سى ھاوھل، تارادەيەك ھەزارەكان دەھاتنە خەزمەت پىغەمبەرى خوا ﷺ و داوايان ئىدەكرد لەسەر ولاخىك ھەلىيان بگىرت بۇ شەرى پۇمەكان ، ئەوئىش دەيفەرموو ﴿ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ ﴾ التوبة/۹۲. واتە: پىغەمبەرى خوا ﷺ دەيفەرموو: ھىچ نىيە ئىوھى پى بگوزامەوھ بۇ ئەو شەرى ، ئەوانئىش بەچاوى فرمىسكاويەوھ دەگەرەنەوھ لە خەفەتدا ، چۈنكە ھىچيان نەبوو لە پىناوى خوادا بىبەخشن.

ھەروھە لەبوارى خەرجكردن و سەدەقەو خىرىشدا ، موسلمانەكان پىشېركىيان دەكرد ، (عثمانى كۆپى (عفان) كاروانىكى لە شامەوھ گەرەبەوھ بىرىتى بوو لە دوو سەد و شتر بەھەموو بارەكانيانەوھو دووسەد ئوقىيە ، ھەمووى كىرد بەخىرو ئەنجا و شترى بەبارو بارگەيانەوھ كىرد بەخىر ، پاشان ھەزاردىنارى ھىنا خستىيە كۆشى پىغەمبەرى خوا ﷺ. پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەلى دەدايەوھو

دەیفەرموو: (عثمان) لەمەودوا هەرچیەک بکات زیانی پێ ناگات^١ پاشان سەدەقە و خێری تری کردو بەردەوام بوو تانەندازەى سەدەقەکەى گەیشته نۆسەد وشترو سەد ئەسپ ، جگە لە پارە . (عبد الرحمن)ى کورپى (عوف)یش دووسەد ئوقیە زیوی هینا ، (ابوبکر)یش هەموو مال و سامانەکەى هینا و جگە لە مافی خودا و پیغەمبەرى خوا ﷺ هیچى نەهێشتەووە بۆ مالى خوێ. سامانەکەى چوارەزار درەهم بوو. (ابوبکر) یەکەم کەس بوو کە سەدەقەکەى خوێ هینا ، (عمر)یش نیوەى مالهەکەى خوێ هینا ، (عباس)یش مال و سامانیکی زۆری هینا ، (طلحە) و (سعد)ى کورپى (عبادە) و (محمد)ى کورپى (مسلمة) ، هەموویان مال و سامانیان هینا ، (عاصم)ى کورپى (عمر)یش نەو دەسەق خورمای هینا ، خەلک کەوتنە بەخشین و خێرکردن لەزۆر زۆرو لەکەمیش کەم ، کەسى واهەبوو جگە لە مشتێک یان دوومشت گەنم ، هیچى نەبوو ، ئەوەى دەبەخشى ، ژنانیش هەرچیەکیان هەبوو لە باز و ملوانکە و گوارە و خرخال و پارچەى ئالتون و زیو بەپێى توانا بەخشیان .

کەس دەستى نەگرتەو ، جگە لە دووپوان کەس لەو پۆژەدا چروک نەبوو: ﴿الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ فِي الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ﴾ التوبة/٧٩. واتە: ئەو دووپوانە لاقرتێ دەکەن بەئیمانداران ، لەو سەدەقە و خێرانەدا کە دەبەخشن و گالتە دەکەن بەوانەى ، کە جگە لەتوانای خوێان چیدیان نیه ببەخشن لە پێناوی خودا.

سوپای ئیسلام بەردو تەبوك دەروات

بەو شیوەیە سوپاکە ئامادە سازکرا، پیغەمبەرى خوا ﷺ (محمد)ى کورپى (مسلمە)ى بەسەر مەدینەو بەجێهێشت ، دەلێن (سباع)ى کورپى (عرفطە) بوو ، (علی)یشى بەلای مال و مالهەکەى خوێو بەجێهێشت و فرمانی پێدا لەناویاندا بێت ، دووپوان کردیانە قسەو یاس ، بۆیە (علی) کەوتەپێ ، تابگاتەو بەپیغەمبەر ﷺ ئەویش گیرایەووە بۆ مەدینە و پێى فرموو: ئەى (علی) ، ئایا تۆ رازی نابیت بەوەى لە پلەى (هارون)دا بى بۆ (موسى)؟ بەلام بزانه کە دواى من پیغەمبەرى تر نابیت.

^١ / جامع الترمذی ، مکاتب عثمان بن عفان ٢٧١/٢.

پاشان پیغمبر ﷺ بهرو باکووری تبوک کموته پئی ، سوپاکه زور گهروه بوو سی هزار شهرکمر ، هرگیز پیشتتر موسلمانان به ژماردی ودها نهچوونهته دهرموه ، لهگهل شو هموو سهدهقهو بهخشینهشدا نهیانتوانی به تیرو تهواری سوپاکه ساز بکن ، لهناو سوپاکهدا کیشهی کمهی لهتویش و نازوقه و نهسپو و لاخ سواریدا ههبوو ، همرته کهس بهنوره سواری یهک و شتر دهبون ، لهپریگه گهلای دارودرهختیان دهخواردو لیوهکانیان وشک ههلاتبوو ، ناچاربوون بکونه سهربرینی وشترهکانیان لهگهل کهمییاندا بو شهوی ناوی ناو سکیان بخونهوه ، لهبهرئموه شو سوپایه ناوئرا به سوپای تمنگانه (جیش العسرة).

سوپای ئیسلام له پریگهده بهلای ئاسهواری (حجر)دا گوزهران ، که شوینهواری کهلاوهی خهلکی (شود) ﴿الَّذِينَ جَاءُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ﴾ واته (وادی القری) ، خهلکی له بیرهکهی ناویان ههنگوزی ، که پوشتن پیغمبر ﷺ فرمووی: لهو ئاوه مهخونهوهو دهست نویشیشی ئی ههلمهگرن ، شهوشی تیکهلاوی ههیرتان کردوه بیدهن بهوشترهکانتان و هیچی ئی مهخون ، بویه فرمانی پیدان لهو بیره بخونهوه ، که وشترهکهی (صالح) لئی دهخواردوه.

له (صحیحین)یشدا هاتوه ، له (ابن عمر)هوه فرموویهتی: که پیغمبر ﷺ بهلای (حجر)دا تینهپری ، فرمووی: هرگیز مهچنه ناو مال و حالی کهسانیک زولمیان لهخویان کردوه ، نهبادا تووشی سزای ئهوان بن ، مهگمر بهگریانهوه برون ، پاشان سهری خوی داپوشی و بهپهله پوئی تا له شیوهکه دهریاز بوون.

له ریگادا تینورتی زوری بو خهلهکهکه هیئا ، سکالایان برده لای پیغمبر ﷺ شهوش دهستی کرد بهپارانهوه ، پاش کهمیک خوای مهزن ههیریکی نارد ، باران باری و خهلهکهکه فینک بونهوهو تیرو بوون و هموو شتهکانیان پرکرد له ئاو.

که له تبوک نزیکبوهوه ، فرمووی: خوا یاریبت سبهینی دهچینه سهراوای تبوک ، ئیوه ناچنه سهری تا چشتهنگاو دهیبت و ههراکهسیک گهیشته سهری بادهست نهخاته ناوی تاخوم دیم.

(معاد) دهلیت : کهچهوین پیش ئیمه دووپیاو چوونهسهراوهکه ریچکهیهکی زور بچوک ناوی ئی دههات . پیغمبر ﷺ پرسیری ئی کردن ئایا دهستان داوه لهو ئاوه؟ وتیان: بهلئ.

^۱ صحیح البخاری. باب نزول النبی (ﷺ) بالحجر ۶۲۷/۲.

پیغمبر ﷺ ئەوەندەى خواویستی سەرمەشتى کردن ، پاشان مەشت بە مەشت ئاوەکەى کۆکردەووە تاگۆماویکی بچوکی لەبەردەم کانیاووەکەدا دروست کرد ، ئەنجا دەمو چاوو دەستی شت ، پاشان ئاوەکەى گیرایەووە کانیەکە لەپریکدا تەقى و ناویکی زۆرى ئى ھا تە دەرەووە خەلکی ئاویان دەرەینا ،

پاشان پیغمبر ﷺ فرموی بە (معان) ، ئەگەر تەمەنت درێژیی خەریکە بێم دەبینیت باخو بیستانیکی زۆر لێردا سەوز دەیت و ئەم ناوہ پر دەیت لە سەوزایی .
لەرێگەدا یان کە گەیشتە (تبوك) - بەپێى جیاوازی ڕیوایەتەکان - پیغمبر ﷺ فرموی : ئەمشەو ڕەشەبایەکی سەخت ھەلەدەکات ، با کەس لەئێوە ھەلنەستیت ، ھەرکەسیکتان وشتى پێیە بەتوندی بیبەستیتەووە . ھەروا بوو شەو ڕەشەبایەکی زۆر توند ھەلێ کرد پیاویک ھەستایەووە ڕەشەباکە بردى و لە شاخی (طیء) دا فریى داو .
نەریتی پیغمبر ﷺ لەم سەفەرەدا وابوو کە نوێژی نیوەڕۆو عەسر پێکەووە ، ھەرەھا نوێژی مەغریب و عیشای پێکەووە کورت و کۆدەکردەووە ، بەپیش و پاش خستى دەیکردن .

سوپای ئیسلام لەناو تەبوکدا

سوپای ئیسلام لە تەبوک دابەزى ، لەویدا سەربازگەى دامەزراندو خۆى ئامادە کرد بۆ ڕووبەرەو بوونەوہى دوژمن ، پیغمبر ﷺ و تارىکی کارىگەرى بۆ خوێندنەوہ ، کورت و کرمانج بوو ، ھانىدان بۆ خێرو بێرى دنیاو قیامەت ، مژدەو ئاگادارى پێدان ، ۆرەى بەرز کردنەوہ ، ھەرچى کەلین و کەم و کووپیان ھەبوو ، پرى کردەوہ لە ڕووى ئازووقەو توێشەوہ . لەولاشەوہ کە پۆمەکان ھەوالی ھاتنى سوپاکەى پیغمبەریان بیستن ﷺ زەندەقیان چوو زاتیان نەکرد بێنە پێشەوہ بۆ شەپ کشانەوہ دواوہ بەناوچەکانى سنوورى خۆياندا بلاوہیان ئى کرد ، ئەمەش بۆ بەرز کردنەوہى ناوبانگى سەربازى مۆسڵمانەکان لەناو دورگەى عەرەب و دەورو بەرىدا ڕۆلى گەورەى ھەبوو ، بەو شێوہى مۆسڵمانان چەندین دەسکەوتى سیاسى گەورەیان دەستکەوت ، کە ئەگەر شەپ ببوایە لەوانە بوو دەستیان نەکەوتایە .

^۱ مسلم / ڕیوایەتى کردوہ لە (معان) كۆپى (جەبەل) ھە ۲/ ۲۴۶ .

^۲ ھەرھەمان سەرچاوە .

(یحنة) ى كورى (روية) هاوهلى (ايلة) هاته خزمهت پيغه مبهري سولحي له گه لدا كردو جزيه ى دا به پيغه مبهري سولحي ، دواى نهو خه لكى (جرباء) و (ازرح) يش هاتنو جزيه يان دا . پيغه مبهري سولحي نووسراويكى پيدان لايان مايه وه ، ههروه ها نووسراويكى نووسى بو هاوه له كه ى (ايلة) ده ليت:

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

ئمه نامه ى دلنيا كه رهويه له خودا ى مهن و محه ممدى پيغه مبهريه وه بو (يحنة) ى كورى (روية) و كهس و كارى (ايلة) ، كاروان و هاتو چوو كه شتبه كانيان له وشكاني و ناودا له ژير پاراستنى خودا و پيغه مبهريه كه يدايه ، ئهم پاراستنه هه موو نهو كه سانه ى شام و كه نارى ده ريش ده گريته وه كه له گه ليدان ، هه ركه سيكيان لابدهن نهو ماله كه ى فرياي ناكه ويئ ، ماله كه يان حه لال ده بيت بو خه لك ، ههروه ها نابيت ريگه يان ئى بگريئ نه گهر بيانده ويئ بچنه سه ر هه رئاويك يان هيچ ريگه يه كيان ئى نا گريئ بيانباته سه ر وشكاييه ك يان ده ريايه ك.

پيغه مبهري سولحي (خالد) ى كورى (وليد) ى له گه ل چوارسه دو بيست كه سدا نارد بو لاي (اكيدر) له (دومة الجندل) و پيئ فهرموو: له كاتي كدا پيئ ده گه يت ، كاكيوى راو ده كات . (خالد) چوه لاي كه به دورى ديتنى چاو له قه لآكه نزيك بو وه ، مانگايه ك هاته دهروه ، به شاخه كانى قوچى ده دا له ده رگاي قه لآكه ، (اكيد) بو ى هاته دهروه بو راو كردنى - شه ويكى مانگه شه و بوو - له په نايه كدا (خالد) گرتى ، هينايه خزمهت پيغه مبهري سولحي له گه لدا كرد له سه ر دووه زار وشتر وهشت سه د سه ر مهرو چوارسه د قه لغان و چوارسه د رم ، دانيشى نا به پيدانى (جزيه) ، سه بارهت به كي شه ى (دوحة) و (تبوك) و (ايلة) و (يماء) يش له گه ل (يحنة) سولحي پيكردن.

ئيتر خيل و تيره كان به ته واوى دلنيا بوون ، كه پشت به ستن به ده سه لاته كو نه كان كاتى به سه رچوو باوى نه ما ، بو ىه بايان دايه وه به لاي موسلمان ه كاندا ، بهو شيوه يه سنوره كانى ده وله تى ئيسلامى زياديان كردو پالياندا به سنوره كانى پومه كانه وه تا راده يه كى زور كوتاي هات به چالاكى سيخوره كانى پوم.

گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه

سوپای ئیسلام به‌سه‌ری به‌رزو بڵنده‌وه گه‌رپایه‌وه بۆ مه‌دینه ، بئێه‌وه‌ی تووشی شه‌ر بیئت ، له‌ پێگه‌ی گه‌رانه‌وه‌دا له‌ ناوچه‌ی (عقبه) دوانزه‌ که‌سی دووپوو ویستیان زه‌فه‌رێک به‌پێغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ن ، ئه‌مه‌ش له‌کاتی‌که‌دا بوو که‌ پێغه‌مبه‌ر ﷺ به‌سواری وشتره‌که‌یه‌وه بوو (عمار) جله‌وی وشتره‌که‌ی بۆ گرتبوو ، (حذیفه)ی کوپری (یمان)یش دابویه به‌رخوی ، گه‌یشتنه (عقبه) خه‌لکه‌که‌ش گه‌یشتنه ناو شیوه‌که ، دووپوان ئه‌مه‌یان به‌هه‌لزان، له‌کاتی‌که‌دا که‌ پێغه‌مبه‌ر ﷺ و دوو هاوه‌له‌که‌ی به‌پێگه‌دا ده‌رۆیشتن گوێیان له‌ده‌نگه‌ ده‌نگی خه‌لک بوو له‌ پشتیان‌ه‌وه ده‌هاتن و دهم و چاویان هه‌لبه‌ستبوو ، (حذیفه) به‌گوچانه‌که‌ی ده‌ستی کێشای به‌ دهم و چاوی و لا‌خه‌کانیداو ترساندن و به‌ره‌ولای خه‌لکه‌که‌ راوی نان وه‌گه‌رنا پێغه‌مبه‌ریان ﷺ ده‌شێلا ، پێغه‌مبه‌ر ﷺ ناوی هه‌ردوانزه‌ که‌سه‌که‌ی‌دا به‌ (حذیفه) و ئاگاداریشی کرد که‌ نیازیان چی بووه ، بۆیه به‌ (حذیفه) ده‌وترا نه‌ینی پازگری نه‌ینی‌ه‌کانی پێغه‌مبه‌ر ﷺ. له‌و باره‌یه‌وه‌ خوای مه‌زن فه‌رمووی ﴿وَهَمَّوْا بِمَا لَمْ يَأْلُوا﴾ واته‌: دووپوان به‌نیازی کارێک بوون بۆیان نه‌چووه سه‌ر.

که‌ له‌دوره‌وه‌ سیمای شاری مه‌دینه له‌ پێغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌رکه‌وت فه‌رمووی: ئای ئه‌وه (طابه‌)یه‌و ئه‌وه‌ش ئوحوده ، ئه‌و شاخیه‌ که‌ ئیمه‌ی خوش ده‌وێت و ئیمه‌ش ئه‌ومان خوش ده‌وێت. که‌خه‌لک بیستیان پێغه‌مبه‌ر ﷺ گه‌رپایه‌وه‌ ژن و منالو کوپوکال له‌شار هاتنه‌ ده‌ره‌وه‌و به‌جاریک پێشوازیان ده‌کردو شیعریان ده‌خوینده‌وه ده‌یانوت:

طلع البدر علیا من ثبات الوداع

وجب الشکر علیا مدعی الله داع

پێغه‌مبه‌ر ﷺ له‌ مانگی په‌جبه‌دا ده‌رچو بۆ ته‌بوک و له‌مانگی په‌مه‌زанда گه‌رپایه‌وه. ئه‌م غه‌زایه‌ په‌نجا پۆژی پێچوو بیست پۆژیان له‌ ته‌بوک مایه‌وه ، باقی پۆژه‌کانیش له‌ پۆشتن و هاتنه‌وه‌دا به‌سه‌ری برد ، ئه‌م غه‌زایه‌ دوا‌یین غه‌زای پێغه‌مبه‌ر بوو ﷺ.

١ / ئه‌مه‌ پای (ابن قیم)ه‌و پێشتریش باسمان لێوه‌ کرد.

دواکه وتوهکان

ئەم غەزايە بەهۆی هەلومەرجی تايبەتی خۆیەوه تاقی کردنەوهیەکی سەخت بوو بۆ موسلمانان ، ئیماندارانی لە بى باوەران جیا دەکردهوه ، هەروەکو خوای مەزن هەمیشە مروّقی واراھیناوه ، ئەوەتا دەفەرمویت: ﴿ مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ ﴾ آل عمران / ۱۷۹. واتە: هەرگیز نەبووه و ناشیبت ، خودا وازتان ئی بهینیت بى جیاکردنەوهی خراپ لە باش. ئەوهی بۆ ئەم شەپە دەرچوو تەنها ئیماندارە راستگۆکان بوون ، تارادەیهک دەرئەچوون بوو بەنیشانەى دووپووی ، هەرکەسیک لە دواکه وتوهکان بوایە باسیان دەکرد بۆ پیغەمبەر ﷺ لە سەفەرەکه‌دا ئەویش دەیفەرموو: وازی ئی بهینن ئەگەر خیری تیدا بێت خوا پێیانی دەگەیه‌نیت ، ئەگەر بى خیریش بێت ئەوه خوا پزگاری کردون لە دەستی. جگە لەبەهانه بە دەسته‌کان کەس دوانەکه‌وت یان ئەوانەى دووپوو بوون ، ئەوانە بە درۆوه داوای مۆلەتیان کرد کە دەرڤەتیان بداتى دانیشن و نەپۆن ، هەندیکیشیان باکیان نەبوو ، مۆلەتیشیان وەرئەگرت و دانیشن لە مەدینه و نەچوون بۆ ئەو غەزايە ، سى‌کەسى ئیمانداریش کە مروّقی راستگۆبوون ، بەشداریان نەکردو بى هیچ هۆیه‌ک دواکه‌وتن ، ئەم سیانەش ئەو کەسانە بوون کە خودا تاقی کردنەوه و پاشان تەوبەى ئی وەرگرتن و لییان خوڤ بوو.

کە پیغەمبەر ﷺ گەیشته مەدینه تەشریفی برده مزگەوت ، دوو رکات نوێژى کرد ، ئەنجا دانیشن و خەلک دەوریان دا ، دووپوه‌کان کە ژمارەیان هەشتاو ئەوەندە کەس بوو^۱ هاتن و بەچەندین جوړ بەهانه‌یان دەهیناوه‌وه سویندی دروایان دەخواردو پاکانه‌یان دەکرد بۆ پیغەمبەر ﷺ ، ئەویش بەپرو قسەکانی ئی وەرئەگرتن و بهیعتی دەدانی و داوای ئی بوردنی بۆ دەکردن و نهینى دلەکانیشی دەدايه دەست خودا.

بەلام لە سى‌کەسه ئیماندارە راستگۆکە کە بریتی بوون لە (کعب‌ى کوپى (مالک) و (مرارە)ى کوپى (ربیع) و (هلال)ى کوپى (امیه) بریاریاندا راستگۆین و

^۱ (واقعی) دەلیت: ئەوانە کۆمەلێک دووپووی ئەنساری بوون ، بەهانه بە دەسته‌کانی ئەعرابی خێلى (بنی غفار) و ئەوانی تریش ژمارەیان (۸۲) کەس بوو، (عبدالله)ى کوپى (ابى) و شوینکە وتوه‌کانی لەوانەدا نین ، کە لیژە دا باسیان دەکړت (بەروانه فتح الباری) ۱۱۹/۸.

هیچ به هانه یه کی درو هه لئه به ستن ، پیغه مبه ر ۛ فرمانیدایه یارانی که س قسه یان له گه لدا نه کات ، قسه دابری نیکی زور توندیان له گه لدا کراو خه لکی مامه له یان نه ده کرد له گه لیاندا . بهرچاویان ته سک بوبوه وه و له زه ویدا جیگه یان به خو یان نه ده گرت و به ته واوی هه ناسه یان سوار بوو بوو ، بی تاقه تیه که یان زیاتری کرد کاتیک که چل پوژ به سهر قسه دابری نه که دا تیپه ری فرمانیان پی درا که له گه ل ژنه کانیا ندا جیگه جیابکه نه وه ، تا دابرا نه که په نجا پوژی ته واوی خایاند پاشان خودای مه زن لییان خوش بوو به نایه تی ﴿وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِقُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ التوبة/۱۱۸. واته: خودا لهو سی که سه ش خوش بوو که دواکه وتن تاوایان لی هات زهویان له بهرچاودا بهر ته سک بوبوه وه ته واو ته نگه نه فهس بوون ، زانیان که هیچ په نایه ک نیه جگه له په نای خوا ، پاشان خودا ته و بهی لی وهرگرتن ، به راستی خودا ته و به له بهنده کانی وهرده گریت و به به زه بیه .

موسلمانان دلیان خوشبوو بهو لی خوشبونه ، سیانه که ش نه وه نده دلخوش بوون ، پییان نه ده که وته زهوی ، مژده یان دواو پوویان خوشی لی دهباری و دهستیان کرد به خیرکردن و دیاری به خشینه وه ، نهو پوژه خوشترین پوژی ژیانیان بوو .

ئه وانه ش که له بهر به هانه یه ک نه هات بوون خوا ی مه زن له باره یانه وه فرموی ﴿لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ هه ردو و نایه تی سوره تی التوبة/۹۱ ، ۹۲. واته: لاوازه کان و نه خوشه کان و ئه وانه ی هیچیان نیه له پیناوی خوا دا خه رجی بکه ن گونا هیان له سه رنیه ، به مه رجیک نه گهر له بهر خودا و پیغه مبه ره که ی ناموژگار بن. که پیغه مبه ر ۛ له مه دینه نزیک بوبوه له باره یانه وه فرموی: له ناو شاری مه دینه دا کو مه لیک پیاو هه ن چهنده هنگاو پوشتبن ، چهنده شیوو دوتان کرد بیت به دل له گه لتان بوون ، به لام ئه وان به هانه یان هه بوو نه یان توانی بین . وتیان : ئه وان له مه دینه شدان؟ فرموی: به لی لهو کاته دا که له مه دینه بوون .

دهبات و پړزو قه دری موجهیدان و دلسوزان باس دهکات و تیشک دهخاته سهر
 وهرگرتنی تهوبه له نیماندازه راستگوکان ، نهوانهش که دهرچون و نهوانهش که
 دواکهوتن ، لهگه‌ل چهن‌دین باسی تر.

هه‌ندی له رووداوه گرن‌گه‌کانی نه‌و ساله

له‌و ساله‌دا چهن‌دین رووداوی میژویی پرویاندای که گرن‌گی خویان هه‌یه:

۱. پاش هاتنه‌وه‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ له ته‌بوك (لعان) له‌نیوان (عویم‌ری) (عجلانی) و
 ژنه‌که‌یدا پرویدا.

۲. ژنه غامدیه‌که ره‌جم کرا پاش نه‌وه‌ی هات‌ودانی نا به‌زینا‌که‌یدا ، کاتی‌ک ره‌جم
 کرا که کوپه‌که‌ی له شیر پری بو‌وه.

۳. (اصحمه‌ی) (نجاشی) مه‌لیکی حبه‌شه وه‌فاتی کرد ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ نویژی
 غائبی له‌سهر کرد.

۴. (ام کلثوم‌ی) کچی پیغه‌مبه‌ر ﷺ وه‌فاتی کرد ، زور خه‌فته‌ی پی‌ خواردو
 فهرمووی به (عثمان): نه‌گهر سی‌ کچیشم هه‌بوايه به‌دواي یه‌کدا مارهم
 ده‌کردن لی‌ت.

۵. سه‌رؤکی دو‌وپوان (عبدالله‌ی) کوری (ابی) کوپری (سلول) دوا‌به‌دواي
 هاتنه‌وه‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ له ته‌بوك مرد ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ داواي لی‌ خوش‌بونوی بو
 کردو نویژی له‌سهر کرد پاش نه‌وه‌ی که (عمر) زور هه‌ولیدا که نویژی له‌سهر
 نه‌کات ، دوايش قورنان هاته خواره‌وه پشتیوانی رایه‌که‌ی (عمر‌ی) کرد.

حه‌ج کردنی نه‌بویه‌گر (ره‌زای خواي لی‌ بی‌ت)

له‌مانگی (ذي القعدة) یان (ذي الحجة‌ی) هه‌مان سالی (۹) ی کوچیدا ،
 پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (نه‌بویه‌کری صدیق‌ی) نارد ﷺ وه‌ک میریک بو‌حه‌ج . بو‌نه‌وه‌ی
 (مناسک) بو‌موسولمانان داب‌نیت .

پاشان سه‌ره‌تا‌کانی سوره‌تی (براءة) دابه‌زی بو‌ هه‌لوه‌شان‌دنه‌وه‌ی
 په‌یمان‌نامه‌کان ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ (علی) کوپری (ابو طالب‌ی) نارد نه‌وه‌ی بو‌ بکات ،
 نه‌مه‌ش بو‌ هاوپرایي کردن بو‌و له‌گه‌ل نه‌ری‌تیکی کو‌نی عه‌ره‌بدا سه‌باره‌ت به‌ مال‌و
 خوین رزان ، (علی) له (عرج) یان (جینان) گه‌یش‌ت به‌ (نه‌بویه‌کر).

(ئەبۇبەكر) وتى: يان مېر بە يان گويپرايه ل ،

على وتى: نەخىر مەن گويپرايه ل دەبىم پاشان دەرچوون .

(ئەبۇبەكر) ھەجى كەرد بۇ موسولمانان ، تا پۇژى قوربانى ھات ، ئەنجا

(على) كوپى (ابوطالب) لە (حجرە) ۋەستا ، بانگى كەرد لەناو خەلكىدا بەۋەى

پېغەمبەر ﷺ ھەرمانى پىداۋو ، ۋادەو پەيمانى پەيمان دەرانى دايەۋە ، ماۋەى

چوارمانگ مۇلەتى پىدان ، چوار مانگىش مۇلەتىدا بەۋانەى بەلئىن و پەيمانىان

لەگەردندا نەبوو ، مۇلەتى ئەۋانەش كە ھىچ زىيانىكىان لە موسولمانەكان نەدا بوو

كەسىشىان ھان نەداۋو دژ بە موسولمانەكان ، ۋەكو خۇيان ھىشتەۋە.

(ئەبۇبەكر) ىش ﷺ چەند پىاۋىكى نارد بەناو خەلكىدا جار بەدن: كە ئىتر

لە سالى داھاتوۋدا ھىچ موشرىك و كەسىك بەروۋتى تەۋاف ناكەن بەدەۋرى

كابدەدا.

ئەم بانگەۋازە كۇتايى و مەرگى بىتپەستى بوو لەناو دورگەى عەرەبىداۋ ،

نابىت ئىدى لەسالى داھاتوۋە بوونىان ھەبىت ^۱.

^۱ / (صحيح البخارى) ۱/ ۲۲۰، ۴۵۱، ۶۲۶/۲، ۶۷۱، (زاد المعاد) ۲/ ۲۵، ۲۶، (ابن هشام) ۲/ ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵.

سەربوردىك بەسەر غەزاكاندا

كاتىك سەيرىكى غەزاو نارەكانى پىغەمبەر ﷺ دىكەين ، نە ئىمەو نە ھىچ كەسىكى دىكە كە سەيرى بارودۇخى شەپو ئاسەوارەكانى دىكات ناتوانىت نەلىت: كە پىغەمبەر ﷺ مەزنتىن سەركردە سەربازى بوە ، لە ھەمويان ژىر ترو قولترو وورىاتر بوە ، بەراستى پىغەمبەر ﷺ لەم پوۋە بلىمەتتىكى جەنگ بوە ، ھەرەكو لە نبوت و پەيامدارىدا سەركردە پىغەمبەرەنە (عليهم السلام). ھەمىشە لەو جىگەيەو جەنگى كردوۋە كە عەقلىت و لىكدانەوۋە بەرنامە سەربازى مەككەم بىخوازىت ، لەبەرئەو لە ھىچ جەنگىدا بەھۇى نەخشەى مەيدانى جەنگەو نەيدۇراندوۋە ، يان بەھۇى نەخشەيەكى ستراتىژىيەو شىكستى نەھىناو ، بەلكو لەھەمو ئەوانەدا جورىكى تر لە سەركردەي پىشانى دونىادا ، كە نەدونىاو نەسەركردە سەربازىەكان نەياندىيىت . ئەوئەش كە لە (حەنەن)دا پوۋىدا لاوازى ھەندىك كەس بو ، ئەوئەش (اھد)ىش بەھۇى شكاندى فەرمانەكانىەو بو ، كە تىرئەندازەكان شوئنى خۇيان بەجى ھىشت و لە پوۋى سەربازىەو كەلىنىان كەدە سوپاكەو.

لەھەردوۋ جەنگەكەشدا (اھد) و (حەنەن) ، لەكاتى شىكستەكەدا بلىمەتى پىغەمبەر ﷺ دەرەكەوت ، پوۋى لە دوژمن وەرەنگىرا ، بەھىكەمەت و دانايى خۇى توانى بىئومىدىان بىكات و پەوتى شەپكە بگۇرپىت بۇ سەركەوتن ، ھەرەكو لە (حەنەن)دا پوۋىدا ، سەربازى ئەو شىكستەى كە لەسەرەتادا ھات بەسەرىندا ، كە مەھالە ھىچ سەركردەيەكى سەربازى لەبەردەم شىكستى وەھادا نەپروختىت و ھەنەيەت.

ئەمە پىغەمبەرە ﷺ لە پوۋى سەربازىەو لە پوۋەكانى تىرىشەو پىغەمبەر ﷺ بەو غەزايانە ھىمنى و ئاشتى چەسپاند لەناوچەكەداو ، ئاگرى ئاشوۋى كوزاندەو ، لووتى دوژمنانى شكاند ، ناچارى سولخى كردن و پىگەى خوشكرد بۇ بلاوكردنەوئەى بانگەوازى ئىسلامى ، ھەرەھا توانى ھاوئە دلسوزو بە وەفاكانى خۇى بناسىت و جىيان بىكاتەو لەوانەى بەروو موسولمانن و بەدلىش دوۋوۋ بىوۋەفان و ھەرخەرىكى پەيمانىكىنىي و خىانەتكارىن.

لەدوۋى خۇيشى كۆمەلىك سەركردە چاك و شارەزى پىگەياند كە لە دوۋىدا لەناوچەى عىراق و فارس رۇمەكانيان لەو خاك و ئاۋە دەرپەراندو بە نەخشەو پىلانى سەربازى پتەو ھەلىانكەندن.

ههروهه پێغه مبه‌ر ﷺ به‌هۆی ئهم غه‌زایانه‌وه توانی شوێن و جیگه‌و زه‌وی و کاروپیشه‌و بۆ موسوڵمانه‌كان بدۆزێته‌وه ، تا پزگاریان بێت له‌گیروگرفتێکی زۆر که‌ مال و حال و شوێنیان نه‌بوو بۆ نیشتنه‌جێ بوون ، چه‌ك و جبه‌خانه‌و تفاقێکی زۆری بۆ دا‌بین کردن ، ئه‌مانه‌ی هه‌موو ده‌ستكه‌وت بێ‌ئه‌وه‌ی به‌ئهن‌دازه‌ی تو‌زێك زو‌لم و سته‌م بكات له‌ به‌نده‌كانی خوا.

به‌راستی پێغه‌مبه‌ر ﷺ ئامانجی له‌ هه‌موو شه‌ره‌كاندا گو‌پۆی ، جه‌نگ له‌ جاهیلیه‌تدا بریتی بوو له‌ تالانی و كوشت و بڕو هه‌لكوتانه‌ سه‌ر زو‌لم و ده‌ستدریژی و سته‌مكردن و تو‌له‌سه‌ندنه‌وه‌و خو‌سه‌پاندن و تاساندنی لاوازو مال و یران کردن و بینا پوو‌خاندن و حورمه‌ت شكێنی و وێرانکردنی كێلگه‌و مه‌زراو چه‌وساندنه‌وه‌ی ژنو منال و په‌كه‌مه‌وته‌كان ، له‌ ئیسلامدا ئه‌و جه‌نگانه‌ بوونه‌ جیهاد کردن له‌ پێناو چه‌ندین ئامانجی شكۆدارو ، مه‌به‌ستی به‌رزو پێزداری وه‌ه‌ادا كه‌ مرو‌فایه‌تی له‌ هه‌موو كات و شوێنێكدا شانازی پێوه‌ بكات. جه‌نگ بوو به‌و جیهاده‌ی كه‌ مه‌به‌ستی رزگارکردنی مرو‌ف بوو له‌ سته‌م و ده‌ستدریژی، بۆ سیستمی دادپه‌روه‌ری و وێژدان ، له‌ سیستمی‌كه‌وه‌ كه‌ به‌هێزیت هێزی ژێرپێ ده‌خست بۆ سیستمی‌ك كه‌ به‌هێز تیا‌یدا لاوازیو تا مافی و مرده‌گیریت ، بوو به‌جیهادیك له‌ پێناو رزگارکردنی پیاوان و ژنان و منالانی ژێرده‌ست ئه‌وانه‌ی ده‌لێن: خ‌وای ئی‌مه‌ له‌م شاره‌ پ‌ر له‌جه‌ورو سته‌مه‌ ده‌رمان به‌ینه‌و فریاد په‌سی‌كمان بۆ بنێه‌و ، پشتیوانمان بۆ په‌یدا‌كه‌. ئه‌و جه‌نگانه‌ بوون به‌جیهادیك بۆ پا‌ك‌كردنه‌وه‌ی زه‌وی له‌ په‌یمان شكێنی و خیانه‌ت‌كاریی و گونا‌هو ده‌ستدریژی ، بۆ به‌رقه‌رار کردنی ئاسایش و ئاشتی و به‌زه‌یی و په‌چاو کردنی ماف و پیاوه‌تی.

هه‌روه‌ها چه‌ندین بنه‌مای شكۆداری دانا بۆ شه‌هر ، كه‌ ده‌بی‌ت سه‌ركرده‌و سه‌رباز پابه‌ندی بین و لی‌ی ده‌رنه‌چن . (سه‌لیمان)ی كو‌پۆی (بریده) له‌ باوكیه‌وه‌ ده‌گیرێته‌وه‌ ، ده‌لێت: هه‌ركه‌سه‌ی‌كی بكردایه‌ به‌میری هه‌ر سو‌پایه‌ك یا سه‌ریه‌یه‌ك به‌ تاییه‌تی ئامو‌ژگاری ده‌كرد كه‌ له‌ خوا بترسی‌ت ، خاتری موسوڵمانه‌كانی ب‌رای بگ‌ریت و پاشان ده‌یفه‌رمو‌و: به‌ناوی خواوه‌ غه‌زا بكه‌ن ، له‌ پێناوی خوا‌دا ، شه‌هر له‌گه‌ڵ ئه‌و كه‌سانه‌دا بكه‌ن كه‌ باوه‌ری به‌خودا نی‌یه‌ ، غه‌زا بكه‌ن ، زیاده‌په‌وه‌ی مه‌كه‌ن ، په‌یمان‌شكێنی مه‌كه‌ن ، مردو و مه‌شیوێن ، منال مه‌كوژن ، ... (فه‌رمووده‌كه‌).

ئەنجا فەرمانى دەدا بە ئاسانكارىي و دەيفەر موو: ئاسانكار بن قورسكار مەبن ،
 ھىۈركەرەو ەبن ، پەتتەنەر مەبن^۱. كە شەو بچوايەتە سەر ھەرخىللىك دەوہستە تا پۇژ
 دەبوہوہ ئەنجا ھىرشى بۇ دەبردن ، بەتوندى نەھى دەکرد لە (سوتاندن و ، كوشتنى
 بىچەك و كوشتنى ژنان و لىدانىيان و تالان كردن) ، تا فەر موو: (مالى تالانى ھەلەل
 تر نىيە لە گوشتى مردوو) ، ھەروہا نەھى دەکرد لە ويران كردنى مەزراو كىلگەو
 پەزو پرىنى درەخت ، مەگەر لە زۆر پىۋىستىدا كە ھىچ پىگەيەكى تر نەبىت. ھەروہا
 لە پۇژى فەتھى مەككەدا فەر موو: مەدەن بەسەر برىندارەكانىاندا ، كەسكىك پايكرد
 شوينى مەكەون ، ھىچ دىللىك مەكوژن ، سوننەتى وادەھىنا كە نابىت فروستادەو
 نىرراوہكان بكوژىن .. نەھى كرد لەكوشتنى ھاوپەيمانەكان و فەر موو: ھەركەسىك
 ھاوپەيمانىك بكوژىت ھەرگىز بۆنى بەھەشت ناكات ، لەكاتىكدا كە بۆنى بەھەشت تا
 چل سال پى دەپوات.

ئەمانەو چەندىن بنەماي گەورەي تر ، كەنىۋەندى شەپەرەكانى لە ئاسەوارە
 جاھىلىيەكان پاك كەردەو كردى بە جىھادىكى پىرۆز!

^۱ / پەروانە بۇ درىژى ئەم باسە (زاد المعاد) ۲/ ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸ ، ھەروہا (الجهاد في الإسلام) نورسینى (ابو الاعلى المودودي) ل ۲۱۶ تا ۲۶۲.

خەلک بە کۆمەل دینە ناو ئایینی خوداوە

هەروەکو وتمان غەزای فەتحي مەككە شەری یەكلاكەرەوه بوو ، بەتەواوی بت پەرستی لەناوبرد ، بەهۆی ئەو فەتحوە ئیتر عەرەب حەقی لە ناحق جیا کردەوه ، گومان و دلەپاوکی ئەما ، بەخیرایی هاتنە ناوایینی پیرۆزی ئیسلامەوه . (عمرو)ی کۆری (سلمة) دەلێت: لەسەر ئاوێك بووین شوینی هاتوچۆی خەلک بوو ، ئەسپ سوارەكان بەلاماندا تێدەپەڕین و پرسیارمان لێدەکردن: ئەو خەلکی چیانە؟ ئەو پیاوہ کۆیە؟ - واتە پیغەمبەر ﷺ - ئەوانیش دەیانوت: کابرایەكە دەلێت من خودا ناردومو وەحی بۆ هیناوم. خودا ئەوی ناردووه ، ئەم قەسەیم لە زەینی خۆمدا لەبەردەکرد ، هەروەکو لەسەر سنگم بخوێنریتەوه ، عەرەب بە فەتح موسولمان بوون ، دەیانوت: وازی ئی بھینن بزانن خۆی و گەلەكەى چى دەكەن، ئەگەر سەرکەوت بە سەریاندا ئەو پیغەمبەریكى راستگۆیە ، كە فەتحي مەككە كرا هەموویان هاتن و موسولمان بوون ، باوكم پێش خزمەكانم موسولمان بوو ، كە لەوئ هاتەوه وتی: وەللاھى بەراستی لاى پیغەمبەر بووم ﷺ ، فەرموی: نوێژەكانتان لەو كاتەو ئەوكاتەدا بكەن ، نوێژی فلان لەكاتی فلاندا ، كە كاتی نوێژ هات با یەكێكتان بانگ بدات ، ئەو تان كە زۆرتەری قورئانی لەبەرە پێش بکەوێت.. - فەرموودەكە -^۱

ئەم فەرموودە بەلگەىە لەسەر ئەو فەتحي مەككە چەندە کاریگەریی هەبووه لەسەر پێشخستنی بارودۆخەكە لە بەرژەوهندی موسولمانان و بەهیزکردنی ئیسلام و بواردان بە عەرەب بۆ دیاریکردنی هەلوێستی خۆیان و ملكەچ كرىنيان بۆ ئیسلام ، لەدواى جەنگى (تەبوك)یش ئەم خالە جەختى زیاترى لەسەر كرايەوه.. بۆیە دەبینین لەو دوو ساللەدا وەفدەكان بەكۆمەل پرویان دەرکردە مەدینەو خەلک بەكۆمەل كۆمەل موسولمان دەبوون ، تارانەىەك سوپای ئیسلامی لە غەزای فەتحد (۱۰) هەزار كەس بوو ، لە غەزای تەبوكدا گەيشتە (۲۰) هەزار كەس ، پێش ئەو فەتحي سالیك بگوزەریت بەسەر ئەو فەتحد ، پاشان دەبینین لە حەجى مائناواويدا یەك عەشاماتی گەورەى بەئەندازەى دەریایەك خەلک كە دەگەنە (۱۰۰) هەزار یان (۱۴۰) هەزار موسولمان لە دەورى كۆدەبنەرەو لەخزمەتیدا دەوێستن و تەلپیهو تەكپیر و تەسبیحات و حەمدی خوا دەكەن و هەموو دنیا بەجولەیان شەپۆل دەدات و ، دەنگ و سەدايان دەگاتە ئاسۆگەكان .

^۱ / صحیح البخاری ۲/ ۶۱۵، ۶۱۶.

وہفدہگان

ژمارہی ئەو شاندا ئەی (سیرت) ناسان باسی دەکەن لە حەفتا وەفد تێ دەپەن ، ئیمەش ناتوانین بەدرێژی باسیان لێوە بکەین ، درێژەپێدانیشی سوودیکی ئەوتۆی نییە ، بەلام بەسەرچەمی ئەوەی پێویستە و گرنگیەکی میژوویی ھەیە باسی دەکەین ، بۆ ئەوەی لە زەینی خوێنەراند ئەو راستیە تۆمار بکەین ، دەبێت بڵێن کە بەشی زۆری وەفدەگان لە دواي فەتھا ھاتوونەتە مەدینە ، بەلام چەندین تیرە تیریش ھەیە پێش فەتھا ھاتوون لەوانە:

۱. وەفدی (عبدالقیس) - ئەم تیرە ھە دوو وەفدی ھەبوو: یەکەمیان سالی پێنجەمی کۆچی یان پێشتر ، پیاویکیان تێدابوو ناوی (منقذی) کوپی (حیان) بوو ، بۆ بازگانی دەھاتە مەدینە ، دواي گەیشتنی پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ مەدینە، ئیسلامی ناسی و موسولمان بوو، نووسراویکی پێغەمبەری برد بۆ خزم و خێڵەکی ئەوانیش موسولمان بوون ، لە مانگی حەرامدا بەسیانزە یان چوارە پیاوھە ھاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، لەو سەرداندا پرسیاریان لەبارەي ئیمان و خواردنەوکانەو کرد ، گەرەکیان (اشجعی عصری) بوو کە پێغەمبەر ﷺ لە بارەيەو فەرمووی: (ئەي) (اشجعی) بەراستی تۆ دوو خەسلەتی جانت تێدایە بەئارام لەسەر خۆیت). شاندی دوو مەیشیان لەسالی وەفدەکاندا بوو، ژمارەیان لەو کاتەدا چل پیاو بوو، (جارود) ی کوپی (علاء) ی (عبیدی) یان تێدابوو ، پیاویکی نەسرانی بوو موسولمان بوو موسولمانیکی باشی لێدەرچوو.

۲. وەفدی (دوس) - ھاتنی ئەم وەفدە لە سەرەتای سالی حەوتەمی کۆچیدا بوو ، ئەو کاتە پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر بوو ، پێشتریش باسی موسولمان بوونی (طفیل) ی کوپی (عمرو) ی (دوسی) مان کرد کە ھێشتا پێغەمبەر ﷺ لە مەککەدا بوو ئەم پیاوھە چوو خزمەتی و موسولمان بوو، پاشان گەرايەوھ بۆ ناو کەسو کاری و بانگی دەکردن بۆ موسولمان بوون ئەوانیش دەستی دەستیان پێدەکردن ، تا لییان ناوئێد بوو ، گەرايەوھ بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ و داواي لێکرد نزا بکات لە (دوسی) یەکان ، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: (خوايە ھیدایەتی دوسیەکان بەدەیت) ، پاشان ئەوانە ھەموویان موسولمان بوون ، ئەنجا (طفیل) لە گەل ھەشتا کەسی بنەمالەي خێڵەکەیدا ، لە سەرەتای سالی حەوتەمی کۆچیدا ھاتنە مەدینە و چوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر.

۱/ شرح صحیح مسلم . نویسنی النوی ۲۲/۱ ، فتح الباری ۸/ ۸۵ ، ۸۶ .

۳. فروستاده‌ی (فروه‌ی) کوری (عمرو‌ی) (جزامی) ، ئەم پیاوه سەرکرده‌یه‌کی عەرەبی سەر بە رۆمه‌کان بوو ، سەرکاری ئەوان بوو بەسەر هەندیک خێلی عەرەبەوه ، مەنزڵگای له (معان) و ناوچه‌کانی دەورووبەری بوو له‌خاکی شامدا ، پاش ئەوه‌ی ئازایه‌تی و نه‌بەردیی و راستگویی موسولمانه‌کانی بینی له‌ جهنگی (مؤتة) دا ، سالی (۸)ی کۆچی موسولمان بوو ، که موسولمانیش بوو نێراویکی خۆی ناردە خزمەت پیڤه‌مبەر ﷺ بۆ هه‌وائی موسولمانبونه‌کە‌ی و له‌گه‌ڵیدا به‌ دیاری هیستریکی سپی بۆ نارد ، که رۆمه‌کان زانیان موسولمان بووه‌ گرتیان و به‌ندیان کرد ، پاشان بریاری هه‌لگه‌رانه‌وه‌ یان مردنیان دایه‌ ده‌ستی ، بریاری دا بمریت و په‌شیمان نه‌بیته‌وه‌ ، بۆیه‌ له‌ (فلسطین) دا له‌سەر ئاوێک پینی ده‌لێن (عقراء) له‌ خاچیانداو سەریان په‌راند.^۱

۴. وه‌فدی (صداء) = ئەم وه‌فده‌ دوای گه‌رانه‌وه‌ی پیڤه‌مبەر ﷺ له‌ (جعفرانة) هاتنه‌ خزمه‌تی له‌سالی (۸)ی کۆچیدا ، ئەمه‌ش به‌هۆی ئەوه‌وه‌ بوو که پیڤه‌مبەری خوا ﷺ سهریه‌کی چوار سه‌د که‌سی بۆ ناردن و ، فه‌رمانی پێدان بچنه‌ شوێنیکه‌وه‌ له‌ (یه‌مه‌ن) ناوی (صداء) ، له‌کاتی‌کدا که ئەو سهریه‌ ئۆردوی دامه‌زاند بوو له‌ سه‌رده‌می (قناة) دا ، (زیادی) کوری (حارث)ی (صدائی) خیرا خۆی گه‌یاندە لای پیڤه‌مبەر ﷺ و عەرزى کرد: من نوێنه‌ری هه‌موو خێله‌که‌مم ، ئەو سوپایه‌ بگێڕه‌وه‌ من خێله‌که‌م ده‌هینمه‌وه‌ خزمه‌ت. پیڤه‌مبەریش ﷺ سوپاکه‌ی له‌ (قناة) گێڕایه‌وه‌. کابرای (صدائی)یش چوو هانی خێله‌که‌یدا که بچنه‌ خزمه‌ت پیڤه‌مبەر ﷺ ، پانزه‌ پیاویان چوونه‌ خزمه‌تی و به‌یعه‌تی ئیسلامه‌تیان پێدا ، پاشان گه‌رانه‌وه‌ بۆناو خێله‌که‌یان و بانگیان کردن بۆ ئایینی ئیسلام و ئیسلامه‌تیان تێدا بلأوبه‌وه‌. له‌ حه‌جی مالئاواییشدا سه‌د پیاویان هاتنه‌ خزمه‌ت پیڤه‌مبەر ﷺ.

۵. هاتنه‌وه‌ی (کعب)ی کوری (زهیر)ی کوری (أبی سلمی) = که یه‌کیک بوو له‌ بنه‌ماله‌ی شاعیران و هۆنهرترین که‌سی عەرەب بوو ، هه‌جوی پیڤه‌مبەری ده‌کرد ﷺ ، که پیڤه‌مبەر ﷺ له‌ غه‌زای (طائف) گه‌رایه‌وه‌ سالی (۸)ی کۆچیدا ، (بجیری) برای نامه‌یه‌کی نووسی بۆ (کعب) و تیایدا وتبوی: پیڤه‌مبەر ﷺ هەندیک پیاوی کوشتوه‌ له‌و که‌سانه‌ی هه‌جریان کردووه‌ و ئازاریانداوه‌ ، ئەو شاعیرانه‌ی تریش

^۱ زاد المعاد ۴/۳ ، تفهيم القرآن ۱۶۹/۲.

که ماون به چوارلادا رایانکردوه ، ئەگەر لە دلتدا شتیک هەیە بگەرێزوه بۆ خزمەت پیڤەمبەر ﷺ ، چونکە هەر کەسێک بە پەشیمانی بگەرێتەوه پیڤەمبەر ﷺ نایکوژێت ، وەگەرنا برۆ سەری خۆت هەلبگره . دواى ئەوەش چەندین جار نامەیان بۆ یەکتری نوسی تاواى لیهاى (کعب) دونیای لەبەر چاودا تەنگ بووه ، بەزەیی بەخۆیدا هاتەوه ، گەڕایەوه بۆ مەدینە ، لای کابرایەکی خەلکی (جەننە) دابەزی ، نوێژی بەیانی کرد لەگەڵ پیڤەمبەر ﷺ ، کە نوێژ تەواو بوو ، کابرای (جەننە) ئیشارەتی دایەو وتی: هەستە برۆ بۆ خزمەتی ، (کعب) هەستاو لەبەردەمی پیڤەمبەردا ﷺ دانیش ، دەستی خستە ناو دەستی پیڤەمبەری خوا ﷺ نەیدەناسی ، وتی: پیڤەمبەری خوا ﷺ (کعب) ی کوپی (زەهیر) هاتۆتە خزمەت تا بە پەشیمانی و موسوڵمانەتی پەنای بدەیت ، ئەگەر بێتە خزمەت ئەو پەشیمانییە ئی قبول ئەکەیت ؟ فەرمووی: بەئێ. وتی: من (کعب) ی کوپی (زەهیر) م. کابرایەکی ئەنساری ئامبازی بوو تا مۆلەت لە پیڤەمبەر ﷺ وەربگیرێت و بیکوژێت ، فەرمووی: وازی لیڤهینە ، ئەو بە پەشیمانی هاتەو وازی لە هەموو ئەو قسانە ی پیشوو هێناوه .

ئیتەر لەویدا (کعب) هۆنراوه بەناو بانگەکی خوێندەوه کە سەرەتاکی دەلیت:

بَاثْتُ سَعَادُ لِقَلْبِي الْيَوْمَ مَبْتُوْلٌ مُتِّمٌ لِّثَرَّهَا ، لَمْ يُفَدَّ ، مَكْبُولٌ

لەهۆنراوەکەیدا پۆزش و عۆزخواهی دەهێنێتەوه بۆ پیڤەمبەر ﷺ و

مەدحی دەکات و دەلیت:

وَالْعَفْوُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولٌ	بُئْتُ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي
قُرْآنَ فِيهَا مَوَاعِظُ وَتَفْصِيلُ	مَهْلًا هَذَا الَّذِي أَغْطَاكَ نَافِلَةَ الْ-
أُذْنِبُ ، وَلَوْ كَثُرَتْ فِي الْأَقَاوِيلُ	لَا تَأْخُذَنَّ بِأَقْوَالِ الْوُشَاةِ وَلَمْ
أَرَى وَأَسْمَعُ مَا لَوْ يَسْمَعُ الْفِيلُ	لَقَدْ أَقْسَمُ مَقَامًا لَوْ يَقُومُ بِهِ
مَنْ الرِّسُولِ بِإِذْنِ اللَّهِ تَوِيلُ	لِظَلِّ يُرْعَدُ ، إِلَّا أَنْ يَكُونَ لَهُ
فِي كَفِّ ذِي نَقَمَاتٍ قِيلُهُ الْقِيلُ	حَتَّى وَضَعْتُ يَمِينِي مَا أَنْزَعَهُ
وَقِيلَ: إِنَّكَ مَنْسُوبٌ وَ مَسْئُولُ	فَلَهُوَ أَخَوْفُ عِنْدِي إِذْ أَكَلَمَهُ
فِي بَطْنِ عَثْرٍ غِيلٌ دُونَهُ غِيلُ	مَنْ ضَيِّقُمْ بِضَرَاءِ الْأَرْضِ مَخْدَرُهُ
مَهْنَدٌ مِنْ سَيْوفِ اللَّهِ مَسْلُوكُ	إِنَّ الرِّسُولَ لَنُورٍ يُسْتَضَاءُ بِهِ

پاشان كهوته پياهاه‌لدانی كۆچهرانی قورده‌يش ، چونكه له‌كاتی هاتنیدا نه‌مان هيجيان نه‌وت به‌رامبه‌ری ، له‌ميانه‌ی پياهاه‌لدانی كۆچهره‌كانيشدا ئاماژه ده‌كات بۆ نه‌نساربه‌كان و هه‌لوئىستى نه‌وه‌يان كه‌داواى مۆله‌تى كرد بۆ كوشتنى و ، وتى:

يَمْسُونَ مَشْيَ الْجَمَالِ الزَّهْرَ يَعْمَهُمْ ضَرْبٌ إِذَا عَرَدَ السَّوْدُ التَّنَابُلُ

كه موسلمان بوو موسولمانىكى باشى ئى دەرچوو له‌قه‌سیده‌یه‌كى خۆیدا هه‌لیدا به‌نه‌نساره‌كانداو، دهركى به‌و كه‌م لوتفیه‌ی خۆی كردبوو ، كه له‌باره‌يانه‌وه لىی دەرچوو بوو ، له‌قه‌سیده‌كه‌دا ده‌لئیت:

مَنْ سَرَّهُ كَرْمُ الْحَيَاةِ فَلَا يَزَلْ فِي مَقْبِ مِنْ صَالِحِي الْأَنْصَارِ
وَرثُوا الْمَكَارِمَ كَابِرًا عَنْ كَابِرٍ إِنَّ الْخِيَارَ هُمْ بَنُو الْأَخْيَارِ

٦. وهفدی (غدره) - له‌مانگی (صفه‌ی سالى (٩)ى كۆچیدا هاتن ، دوانزه پیاو بوون (حمزه‌ی كوپی (نعمان) يشيان تیدا بوو ، كاتیك كه پرسىاریان لیكرا ئیوه‌ كین ، قسه‌كه‌ره‌كه‌یان وتی: ئیمه‌ خیلێ (بنو غدره‌ین ، برای (قصی) ین له‌سه‌ری دایكیه‌وه ، ئیمه‌ نه‌و كه‌سانه‌ین كه‌پشتی (قصی)مان گرتو له‌ناو مه‌كه‌كه‌دا (خزاعه‌)و (بنی بكر)مان دهرکرد ، خزمایه‌تیمان هه‌یه. پینغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پیشوازی لیكردن و مژده‌ی پزگارکردنی شامی پیدان و، نه‌هی لیكردن داواى كه‌هانته‌ بكهن و نه‌و قوربانیانه‌ بكه‌نه‌وه كه له‌سه‌رده‌می جاهیلیدا ده‌یانكرد. هه‌موویان موسولمان بوون و ماوه‌يك مانه‌وه‌و پاشان گه‌رانه‌وه.

٧. وهفدی (بلی) - له‌مانگی ره‌بیعی یه‌كه‌می سالى (٩) كۆچیدا بوو ، هاتنه‌ مه‌دینه‌و موسولمان بوون و سنى رۆژ مانه‌وه ، (ابو الضبیب)ى سه‌ركرده‌یان پرسىاری كرد ، ئایا میواندارى كردن پاداشتی تیدایه؟ پینغه‌مبه‌ری خوا ﷺ فهرمووی: به‌ئى ، هه‌روه‌ها چاكه‌یه‌ك بكه‌یت له‌گه‌ل هه‌ژاریك یان ده‌وله‌مه‌ندك سده‌قه‌یه. له‌باره‌ی كاتی میوانداریشه‌وه پرسىاری كرد ، فهرمووی: میواندارى سنى پۆژه. پرسىاری له‌باره‌ی مه‌رومالاتی ویله‌وه‌ كرد. فهرمووی: یان بۆ تۆیه‌ یان بۆ براكه‌ت یان بۆ گورگ. له‌باره‌ی وشتری ویلیشه‌وه پرسىاری كرد. فهرمووی چیته‌ به‌سه‌ر وشتره‌وه؟ وازی لیبه‌ینه‌ تا خاوه‌نه‌كه‌ی ده‌یدۆزیته‌وه.

٨. وهفدی (ثقیف) - هاتنیان له‌مانگی ره‌مه‌زانی سالى (٩)ى كۆچیدا بوو، پاش گه‌رانه‌وه‌ی پینغه‌مبه‌ر بوو ﷺ له‌جیه‌نگی (تبوك) . به‌سه‌ره‌اتی موسولمان

بوونكه شيان بهم شيوهيه بووه: (عروة)ى كوپى (مسعود)ى (ثقفى) سهرۇكيان
 پاش گهرانهوى پيغه مېر ۛ پيغه مېر ۛ له غمزاي (طائف) له مانگى (ذي القعدة)ى سالى
 (۸)ى كۆچيدا هاته خزمهتى پيش نهوى بگاته مهدينه ، (عروة) موسولمان بوو ،
 گهرايهوه بۇلاى كه سوكارى ، بانگى كردن بۇ ئيسلامهتى ، وايدهرانى گوزپايهلى
 دهبن ، چونكه پياوماقولىكى قسه بيسراوبوو لهناوياندا ، له پۇلهكانيان
 خوشهريستتر بوو له دلياندا ، كه چى كه بانگى كردن بۇ ئيسلام، له ههموولايه كهوه
 تيربارانيان كرد تا شه ميدبوو، پاش كوشتنى بهمانگيك مانهوه ، دوايى
 كۆبونمهويهكيان كرد لهناو خوياندا ، بينيان كه تواناو وزهى نهويان نيه شهر
 بكن له گهل ههموو عهرمدا - بهتايبهتى نهوانهى كه بهيعهتيان داوهو موسولمان
 بوون - بريارياندا پياويك بنيرن بۇ لاي پيغه مېر ۛ ، بۇ نهو مهبسته قسهيان
 كرد له گهل (عبد ياليل)ى كوپى (عمرو)دا ، پييان وت كه نهو بجيت ، وتى: من
 ناچم. چونكه دهترسا نهگر گهرايهوه چيان كرد به (عروة) بهميشى بكن ، وتى:
 شتى واناكهم تاجهند پياويك له گهلدا نهنيرن ، دوو پياويان له (احلاف)و
 سيانيش له (بنى مالك) له گهلدا نارد ، بوون به شەش كەسو (عثمان)ى كوپى
 (ابى العاص)ى (ثقفى)يان له گهلدا بوو ، له ههمويان گهنجتر بوو.

كه گهيشتنه خزمهت پيغه مېر ۛ كه پرىكى بۇ دروست كردن له لايهكى
 مرگهوتكهوه تا كه ميك گوپيان له قورئان خويندن بيت و چاويان له خەلكى بيت كه نويز
 دهكن ، مانهوهو گفتوگوپيان بوو له گهل پيغه مېرى خوادا ۛ ، جياوازيان بوو له گهلدا
 نهويش بانگى دهكردن بۇ ئيسلام ، تا سهرۇكهكيان داواى كرد له پيغه مېر ۛ كه
 نوسراويكيان بۇ بنوسيت بۇ سولحى نيوان خوى و (ثقيف). له سهرنهوى مؤلهتيان
 بداتى زينا بكن و مهى بخونهوهو ريبا بخون و پيكهرهكهى (لات)يان بۇ بهيلىتتهوهو
 نهيشكىنييت ، نويزيان لهسر لابات ، بهدهستى خويان بتهكانيان نهشكىنن. پيغه مېرى
 خوا ۛ هيچ يهكيك لهو داوايانهى قهبول نهكرد. چوونهوه كهوتنهوه راويژكردن بهيكتر ،
 جگه له ملكهچ بوون بۇ پيغه مېرى خوا ۛ چارهيهكى تريان نهبوو ، مليانداو موسولمان
 بوون ، مهرجيان دانا كه پيغه مېر ۛ بۇ خوى پيكهرى (لات) بشكىنييت و (ثقيف)
 خويان نهوكاره نهكن. پيغه مېر ۛ نهوى ئى وهرگرتن ، نوسراويكى بۇ نووسين ،
 (عثمان)ى كوپى (ابى العاص)ى (ثقفى) كرد به سهرۇكيان ، چونكه له ههمويان زياتر

هەولێ فێربوون لە ئیسلام و ئایینداریی و قورئانی دەداو، هەموو جارێک وەفدەکە ، کە بەیانیان دەهاتنە خزمەت پیغەمبەر ﷺ (عثمان)یان لەلای کەلوپەل و کاروانەکە بەجێ دەهێشت ، کە دەگەڕانەوه لە نیومڕۆدا (عثمان)ی کوپی (ابی العاص) دەچوووە خزمەت پیغەمبەر ﷺ ، فیزی قورئان دەبوو، پرسیاری لەسەر ئایین ئی دەکرد ، ئەگەر بیزانیایە پیغەمبەر ﷺ تەشریفی نووستووە ، دەچوووە خزمەت (ابوبکر) بۆ هەمان مەبەست . (ئەم پیاووە (عثمان)ی کوپی (ابی العاص) لە پۆژگارەکانی هەلگەڕانەوهی عەرەبە دەشتەکیەکاندا زۆر بەبەرەکەت بوو ، کە خێلێ (ثقیف) ویستی هەلگەڕانەوه لە ئیسلام پیی و تن: ئەو خێلێ (ثقیف) ئێووە دواوە کەس بوون کە موسوڵمان بوون ، تەکاتان لێدەکەم یەکەم کەس مەبن بۆ هەلگەڕانەوه لە ئایین ، ئەم قسانە کاری تێکردن و هەلنەگەڕانەوه ، لەسەر ئیسلامەتی خوێان مانەوه).

وەفدەکە گەڕایەوه بۆلای خێلەکیەکان و راستی مەسەلەکیەکان رانەگەیاندا ، بە شەپری هات و نەهات زەندەقیان بردن ، خەم و پەژارەیان نیشاندا ، وتیان پیغەمبەر ﷺ داوای ئی کردوین واز لە زینا و مەوێ خوارنەوه و ریب و چەندین شتی تر بەهێنین وەگەرنا شەریان لەگەڵدا دەکات ، غیریەتی جاھیلیان تێدا زیندوو بوووە ، چەند پۆژێک مانەوه بە تەمەوێ شەپ بوون ، پاشان ترس کەوتە دلێانەوه ، وتیان بە وەفدەکە: بڕۆنەوه بۆلای موحەممەد چی دەوێت بۆی بکەن ، ئیدی وەفدەکە راستی مەسەلەکیەکان تێگەیاندا و پێیان و تن ، کە لەسەرچی رێکەوتوون لەگەڵداو خێلێ (ثقیف)یش موسوڵمان بوو.

پیغەمبەریش ﷺ چەند پیاویکی نارد بۆ شکاندنی پەیکەری (لات) و (خالد)ی کرد بە فرماندەیان ، (مغیرە)ی کوپی (شعبە) تەورێکی گرت بەدەستیەوه و وتی: بە هاوڵەکانی: وەللاھی ئەمڕۆ دەتانخەمە پێکەنین بەدەست (ثقیف) وە ، بە تەورەکە دای لە پەیکەرەکە ، ئەنجا خۆی خستە خوارەوه وەک شینت پای کرد - گواوە بێکە دەستی لێوەشاندا - هەموو خەلکی (طائف) و رۆژان و وتیان: خوا (مغیرە) بکۆژیت ، ئەرێ وەللا دەستی لێوەشاندا و کوشتی . ئەنجا (مغیرە) بازیکێ داو قنچ هەستایەوه کەوتە لاقرتی پێکەردنیان و وتی: خوا لەناوتان بەریت ، ئەمە جگە لە قوڕو بەرد هیچی تر نیە ، ئەنجا دای لەدەرگای ژووری پەیکەرەکەو شکاندی ، چوووە سەر دیوارەکە ، پیاوێکە تریش لەگەڵیدا سەرکەوتن و پەیکەرەکەو دارو دیواری بێخانەکیان لەگەڵ زەویەکەدا تەخت کرد ، بەردی بناغەکیەکان لەبەر لێوان و هەرجی خەشڵ و زێڕ و زیوو کالایە هەیه هێنایانە

دەروە ، (ثقیف) یەکان ئەبەلق بوو بوون . (خالد) و مەفرەزەکە ی گەڕانەوە بۆ خزمەت
 پیغەمبەر ﷺ بە خەشڵ و زێڕو زیوی بێخانەکەو ، هەر ئەر پۆژە دابەشی کرد ، سوپاسی
 خۆی کرد لە سەر خستنی پیغەمبەرەکە ی و سەر خستنی ئایینەکە ی .^۱

۹ . نامەکانی پادشاگان ی یەمەن - پاش گەڕانەوە ی پیغەمبەر ﷺ لە تەبوک نامە
 هەلگری پادشاگان ی (حمیر) گەیشتن ، بریتی بوون لە (حارث) ی کوپری (هلال) و
 (نعیم) ی کوپری (عبد الکلال) و (نعمان) ی کوپری (ذی رعین) و (همدان) و
 (معافر) و فروستادەکە ی ئەوان بۆ لای پیغەمبەر ﷺ کە بریتی بوو لە (مالک) ی
 کوپری (مرە) ی (رهاوی) ، بە موسولمانی و وازەینان لە کوفەرەو ناردبوونیان ،
 پیغەمبەریش ﷺ نامە یەکی بۆ نووسین تیایدا ماف و ئەرکی ئیماندارانی پوون
 کردبوو ، بە ئێنی پاراستنی دابوو بە هاو پەیمانان ئەگەر جزیە بدەن ، چەند
 پیاویکی هاوئەلی خۆشی بۆ ناردن کە (معاذ) ی کوپری (جبل) میریان بوو .

۱۰ . وەفدی (همدان) - سالی (۹) ی کۆچی هاتن پاشگەڕانەوە ﷺ لە تەبوک ،
 نامە یەکی بۆ نووسین بە پوونی ماف و ئەرکەکانی بۆ پوون کردنەو ، (مالک) ی
 کوپری (نمط) ی کردە سەرۆکیان و کردی بە سەرۆکاری هەموو ئەوانە ی
 موسولمان بوون ، بۆ ئەوانی تریش (خالد) ی کوپری (ولید) ی نارد تابانگیان
 بکات بۆ ئایینی ئیسلام ، شەش مانگ لە ناویاندا مایەو و بانگی کردن وەلامیان
 نەدایەو ، پاشان (علی) کوپری (أبو طالب) ی نارد ، فەرمانی پێدا کە (خالد) ی
 بۆ بنیڕیتەو ، (علی) چوو بۆ لای (همدان) ، نووسراویکی پیغەمبەری خوا ﷺ
 ی بۆ خویندەو ، بانگی کردن بۆ ئایینی ئیسلام هەموویان موسولمان بوون ،
 (علی) نامە یەکی مژدە ئامیزی نووسی لەبارە ی موسولمان بوونی (همدان) وەو
 بۆ پیغەمبەر ﷺ ، کە خویندەو سوجدە ی برد بۆ خوداو فەرمووی : سلاو لە
 (همدان) ، سلاو لە (همدان) .

۱۱ . وەفدی (بنی فزارە) - ئەم وەفدە دوا ی سالی (۹) ی کۆچی و پاشگەڕانەوە ی
 پیغەمبەر بوو ﷺ لە تەبوک ، چەند کەسیک بوون هاتن شایەتومانیان هیئەو
 موسولمان بوون ، سکالای و شکیی و بێ ئاوی و لاتەکیان کرد ، پیغەمبەری
 خوا ﷺ چوو سەر مینبەر ، هەردوو دەستی بەرز کردەو و دوعای باران بارینی

^۱ زاد المعاد ۲/ ۲۶ ، ۲۷ ، ۲۸ . ابن هشام ۳/ ۵۳۷ تا ۵۴۲ .

خویندو فەرمووی: خۆیە ولات و خاکی خۆت ئاوبە ، رەحمەتی خۆت ببارێنە ، خاکی مردوو و کە ببوژێنەرەو ، خۆیە گیان بەباران فریامانکەو ، پزگارکەر بێت ، هەوێنەر بێت ، سەوزایی بەیئێت ، دەم دەمی بێت ، بەر فراوان بێت ، بەپەلە بێت ، دوانەکەوێت ، سووربەخش بێت و زیان نەدات ، خۆیە داوای ئاوی رەحمەتت ئی دەکەین ، نەک ئاوی سزاو و یران کردن و نغزو کردن و لەناو بردن ، خۆیە بارانمان دەوێت ، سەرمان بخەیت بەسەر دوژمناندا.^۱

۱۲. وەفدی (نجران) - نەجران ناوچەیەکی بەرفراوانەو بەلای راستدا هەوت قوناغ لەمەککەو دەوورە ، هەفتاوسێ گوندی تێدا یە ، بۆ ئەسپ سواریکی خێرا ماوەکە یەک پۆژە پێیە.^۲ سەدەهزار چەکداری هەبوو لەسەر ئایینی گاور بوون.

هاتنی وەفدی (نجران) لەسالی (۹)ی کۆچیدا بوو ، وەفدەکە لە شەست پیاو پێکھاتبوو ، بیست و چواریان پیاو ماقول بوون ، سیانیان سەرکردایەتی خەلکی نەجرانیان لەئەستۆدا بوو ، یەکیکیان (عاقب) بوو ، میرنشینیایەتی و حکومەتداری بەدەستەو بوو ئاوی (عبد المسیح) بوو ، دوو میان (سید) بوو ، مەسەلە فەرھەنگی و سیاسییەکانی لەئەستۆدا بوو ئاوی (ایهم) یان (شرحبیل) بوو ، سیییە میان (اسقف) بوو سەرۆکیایەتی کاروباری ئایینی و رۆحانی بە دەستەو بوو، ئاوی (ابو حارثە)ی کورێ (علقمە) بوو.

کە وەفدەکە لە مەدینە دابەزین ، گەیشت بە پیغەمبەر ﷺ ، پرسیری ئی کرد ، پیغەمبەریش ﷺ پرسیری لەوان کرد ، پاشان بانگی کردن بۆ ئایینی ئیسلام ، قورئانی بەسەردا خویندەنەو ملیان نەدا ، پرسیریان ئی کرد کە لەبارە ی (عیسی) وە چی دەلیت؟ ئەو پۆژە پیغەمبەر ﷺ وەلامی نەدانەو تا ئایەت ھاتە خوارەو ﴿إِنْ مَثَلُ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ ، الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ، فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ تَبَيَّلْنَا لَئِنْ تَوَلَّوْا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿ آل عمران ۵۹ .

کە پۆژ بوو وە پیغەمبەر ﷺ باسی عیسی بۆ کردن لە ژێر رۆشنایی ئەم ئایەتە پیرۆزانەداو ، ئەو پۆژە وازی ئی ھێنان بۆ ئەو ی بیر لە مەسەلەکە بکەنەو ، دانیان نەنا بەویدا کە لەبارە ی عیساو فەرمووی. بۆ سبەینی کە پۆژ بوو وە پاش ئەو ی ئەو

^۱ / زاد المعاد ۴/ ۴۸ .

^۲ / فتح الباری ۸/ ۹۴ .

قسانه‌یان له‌باره‌ی عیساوه ره‌تکرده‌وه ، باوه‌ریان نه‌هینا به‌ئایینی ئیسلامیش ، نه‌نجا پیغه‌مبەر ﷺ بانگی کردن بۆ (مباهلة) و (حسن) و (حسین)ی خسته ئامیزی خویی و (فاطمة)ش له‌پشتیه‌وه بوو ، که بینیان پیغه‌مبەر ﷺ مه‌سه‌له‌که‌ی به‌هه‌ند وهرگرتوه ، بۆ خویان پیکه‌وه کۆبوونه‌وه و راویژیان کرد ، (عاقب) و (سید) که به‌یه‌کتریان وت: شتی وانه‌که‌ن سویند بیٔ نه‌گهر پیغه‌مبەر بیٔ و نه‌فره‌تکاری بکه‌ین سه‌رناکه‌وین و تاروژی دوایی ئه‌و نه‌فره‌ته به‌ر نه‌وه‌کانیشمان ده‌که‌وین ، پاشان رایان هاته‌ سه‌ر ناویرثوانی کردنی پیغه‌مبەر ﷺ له‌ کاره‌که‌یاند ، هاتنه‌وه‌و وتیان: ئیمه‌ ئه‌وه‌ت ده‌ده‌ینن که داوات کردوه ، پیغه‌مبەر ﷺ جزیه‌ی ئی قبول کردن ، سولحی له‌گه‌لدا کردن له‌سه‌ر دوو هه‌زار پارچه‌ چه‌ک ، هه‌زاریان له‌ ره‌جه‌بدا ، هه‌زاریشیان له‌ (صف)دا ، له‌گه‌ل هه‌ر پارچه‌ چه‌کیندا یه‌ک هۆقه‌و ، له‌سه‌ر ئه‌وانه ئه‌ستوباری خوداو پیغه‌مبهره‌که‌ی پیدان و ، به‌ته‌واوی و ئازادانه له‌سه‌ر ئایینه‌که‌ی خویان ئازادی کردن ، له‌وباره‌یه‌شه‌وه نامه‌یه‌کی بۆ نووسین ، داویان ئی کردن پیاویکی ده‌ستپاکیان له‌گه‌لدا بنیڕیت ، ئه‌ویش نه‌مینداری ئوممه‌تی له‌گه‌لدا ناردن که (ابو عبیده)ی کوپی (جراح)ه ، بۆ وهرگرتنی پاره‌ی سولحه‌که‌.

پاشان ورده ورده ئیسلامه‌تیان تیدا بلأوبوه‌وه ، ده‌لین: که (سید) و (عاقب) پاش ئه‌وه‌ی گه‌راونه‌ته‌وه بۆ (نجران) موسولمان بوون ، پیغه‌مبهریش ﷺ (علی) بۆ ناردن ، بۆ ئه‌وه‌ی سه‌ده‌قه‌و خیره‌کانیان به‌ینیت ، دیاریشه‌ که سه‌ده‌قه‌و خیره‌ته‌نها له‌ موسولمانان وهره‌گیریت.^۱

۱۳. ولفدی (بنی حنیفه) - له‌سالی (۹)ی کۆچیدا ، چه‌قده‌ که‌س بوون (مسيلمه‌)ی درۆزنیشیان له‌گه‌لدا بوو - (مسيلمه‌)^۲ ناوی (مسيلمه‌)ی کوپی (ثمame)ی کوپی (کبیر)ی کوپی (حبش)ی کوپی (حارثی) کوپی (بنی حنیفه)یه - ، نه‌م وه‌فده‌ له‌ مالئیکی ئه‌نساری دابه‌زین ، پاشان هاتنه‌ خزمه‌ت پیغه‌مبەر ﷺ و موسولمان بوون ، ريوایه‌ته‌کان له‌باره‌ی (مسيلمه‌)ی درۆزنه‌وه جیاوازن. پاش تیڕامان له‌ هه‌موویان ، واده‌رده‌که‌وین که (مسيلمه‌) ئه‌و مله‌وپی و گوئی پینه‌دانه‌ی لیی دهرکه‌وتوه‌وه هۆیه‌که‌ی کورسی و ده‌سه‌لات بوو ، له‌گه‌ل وه‌فده‌کانی ترده‌ نه‌هاتوه‌وه بۆلای پیغه‌مبەر ﷺ ، پیغه‌مبهریش ﷺ هه‌ولئ داوه‌ له‌سه‌ره‌تاوه‌ به‌

^۱ / فتح الباری ۸ / ۹۵ ، زاد المعاد ۲ / ۲۸ ، ۳۹ ، ۴۰ ، ۴۱ ، ريوایه‌ته‌کانیش له‌باره‌ی وه‌فدی نه‌جرا نه‌هه‌یه‌که‌دا چون ، تا ئه‌وه‌ی هه‌ندئ لیکۆله‌ر پێیان وایه‌ هاتنی وه‌فدی نه‌جران دووجار بووه‌ ئیمه‌ش چیمان به‌ په‌سه‌ند زانیوه‌ ئه‌و رایه‌مان داناهه‌.

^۲ / فتح الباری ۸ / ۸۷.

نەرم و نیانی و بەگوفتارو کردار پرایکیشتی که زانی هیچ سوودیکی نیەو بن
خیرەو چاوەروانی کرد گوێهەنیکی ئی بکەوێتەو.

پیشتریش پیڤەمبەر ﷺ لەخەودا نیشانی درابوو، که خەزێنەکانی دنیای
دراوەتی، دووبازنە ئالتونی دەکەوێتە بەردەست، بەدەستی گەورەبوون، نیگای
بۆهات قوویان پێدا بکات، قووی پێداکردن، نەمان، والیککی دایەو که دوو کەسی
درۆزن لەدوای خۆی دەردەکەون، کەئەو هەلۆستە ناشیرینە لە (مسيلمه) دەرکەوت،
دەبیوت: ئەگەر موخەممەد دەسلەت و پایە خۆی بدا بەمن دوای خۆی شوینی
دەکەوم. پیڤەمبەر ﷺ پارچە پیستەیهکی گرت بەدەستیەو و روشت بۆلای (مسيلمه)
لەگەڵ وتار بیژەکیدە که ناوی (ثابت)ی کوپی (قیس)ی (شماس) بوو، روشت تا
بینی لەناو هارەلەکانیدایە بەسەر سەریەو و دستاو قسە لەگەڵدا کرد. (مسيلمه)
وتی: ئەگەر بتەوێت ئێمە رێگرت ناکەین، بەمەرجیک ئەم کارە دوای خۆت بدەیتە
دەستی ئێمە. فەرمووی: ئەگەر داوای ئەم پارچە پیستەیهشم لێبکەیت ناتەدمی،
هەرگیز فەرمانی خوداش نادریتە دەست تو، ئەگەر پشت هەلێکەیت خوا لەناوت
دەبات، وەللاهی لەبەرچاوی من تو هەرئەوێت که بینویمیت، ئەمەش (ثابت)ە
لەجیاتی من وەلامت دەداتەو، پاشان تەشریفی روشت.

لەدواییشدا ئەوێ پیڤەمبەر ﷺ پیشبینی کردبوو هاتە دی، که (مسيلمه)
گەڕایەو بۆ یەمامە ییری لەخۆی دەکردەو، پڕوپاگەندەیهکی بڵاوکردەو، گوايه
هاوبەشی پیڤەمبەر ﷺ لە پیڤەمبەراییەیدا، بۆیه بانگەشە پیڤەمبەریتی کرد،
دەستی کرد بەهۆنینەوێ قسە سەرودار، مە ی خواردنەو و زینای حەلال کرد،
لەگەڵ ئەوێشدا شایەتی دەدا که موخەممەد ﷺ پیڤەمبەرە. خەلکانی کەسوکاری
کەوتنە ژێر کاریگەری قسەکانی و شوینی کەوتن، تا مەسەلە کە گەورە بوو، وای ئی
هات پێیان دەوت (رەحمانی یەمامە) لەبەر گەورەیی دەسلەتی لەناویاندا. نامەیهکی
نووسی بۆ پیڤەمبەر ﷺ و تێیدا وتبووی: من کراوم بەهاوبەشی تو، نیوێ کاری
پیڤەمبەریتی بۆ منە، قورەیشیش نیوێ دەبات. پیڤەمبەریش ﷺ بەنامەیهک وەلامی
دایەو و فەرمووی: ﴿إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾^١ واتە:
زەمین مۆلکی خودایە بەخواستی خۆی دەیدا بەو بەندەیهی خۆی دەیهوێت،
سەرکەوتنی دواوژیش بۆ لەخوا ترسەکانە.

^١ بڕوانە (صحيح البخاري): (وعد بني حنيفة)، باب (قصة الأسود الفسي) ٦٢٧/٢، ٦٢٨ و فتح الباري ٨/٨ تا ٩٢.
^٢ زاد المعاد ٣/٢١، ٣٢.

له (ابن مسعود) هوه ، دهلیت: (ابن نواحة) و (ابن اثال) هەردوو پەيامنیری (مسيلمه) هاتن بۆ خزمەت پێغه‌مبەر ﷺ ، پێی فرمەون: ئایا ئیوه شایه‌تی دێدەن که من پێغه‌مبەری خودام؟ وتیان: شایه‌تی دێدەین که (مسيلمه) پێغه‌مبەری خوايه. پێغه‌مبەر ﷺ فرموی: باوەرم هینا بەخوداو پێغه‌مبەرکه‌ی ، ئەگەر پەيامنیرم بکوشتا یه ئیستا هەردووکتانم دێکوشت.^۱

له‌سالی (۱۰) ی کۆچیدا بوو (مسيلمه) ، داوای پێغه‌مبەریتی دێکرد ، له‌ جهنگی یه‌مامه‌دا له‌سەر دهستی (ابوبکر الصديق) دا کۆژا ، له‌مانگی ره‌بیعی یه‌که‌می سالی دوانزه‌ی کۆچی ، وه‌حشی بکۆژی (حمزة) کوشتی. پێغه‌مبەر درۆزنه‌که‌ی دووهم بریتی بوو له‌ (الأسود العنسی) ، که له‌ یه‌مه‌ن دێرکه‌وت ، (فیروز) کوشتی ، سه‌ری له‌لاشه‌ی کرده‌وه‌و پێش وه‌فاتی پێغه‌مبەر ﷺ به‌ شه‌وو پۆژێک ، وه‌حی بۆ هات و هه‌واله‌که‌ی دا به‌ هاوه‌لان ، پاشان هه‌واله‌که‌ هات بۆ (ابوبکر) له‌ یه‌مه‌نه‌وه.^۲

۴. ۱. وفدی (عامر ی کوری (صعصعه) - دوزمنی خوا (عامر ی کوری (طفیل) یان تیدا بوو له‌گه‌ڵ (اربید) ی کوری (قیس) - که‌ برای (لید) له‌ دایک‌یه‌وه - هه‌روه‌ها (خالد) ی کوری (جعفر) و (جبار) ی کوری (مسلم) ، ئەمانه‌ ژیرمه‌ندو فیلبازی خێله‌که‌یان بوون ، (عامر) ئەو که‌سه‌ بوو په‌یمان‌شکێنی کرد له‌گه‌ڵ هاوه‌لانی بیرى (معوته) دا ، که ئەو وه‌فده‌ و یستیان بینه‌ خزمەت پێغه‌مبەر ﷺ ، (عامر) و (اربید) رێکه‌وتن له‌سەر شه‌هید کردنی پێغه‌مبەر ﷺ ، که هاتن (عامر) قسه‌ی کرد له‌گه‌ڵ پێغه‌مبەر دا ﷺ. (اربید) یش له‌پشتیه‌وه‌ بوو، هه‌نده‌ی بستی‌ک شمشیره‌که‌ی دێرکیشا ، وه‌ستاو نه‌هاته‌ دهره‌وه‌ هه‌رچه‌یه‌کی کرد شمشیره‌که‌ی بۆ دهرنه‌کیشرا ، خوا پێغه‌مبەرکه‌ی پاراست ﷺ ، پێغه‌مبەری خوا ﷺ نزای شه‌ری لیکردن ، که‌ گه‌رانه‌وه‌ به‌سواری وشتره‌که‌یه‌وه‌ هه‌وره‌ بروسکه‌یه‌ک لێیداو سوتاندی ، (عامر) یش بۆ داوین پیسی لای ژنیکی (سلولي) لای دا ، تووشی غووده‌ بوو مرد ، له‌ سه‌ره‌مه‌رگدا هاواری دێکردو ده‌یوت: ئەى هاوار ، من چۆن ده‌ییت تووشی غووده‌ی وشتر بێم له‌ مالى ژنه‌ سه‌لولیه‌کیشدا بمرم.

له‌ (صحیح) ی بوخاریشدا هاتوه‌ ده‌لیت: (عامر) هاته‌ خزمەت پێغه‌مبەر ﷺ وتی به‌ پێغه‌مبەر: سه‌ریشکت ده‌که‌م له‌م سن شته‌دا یه‌کیکیان هه‌لبژیره‌ ، یان

^۱ / نیمامی ئەحمەد رێوایه‌تی کرده‌وه‌، مشکاة المصابیح ۲/ ۳۲۷.

^۲ / فتح الباری ۸/ ۹۳.

ئەو دەيە ناوچەي (سەھل) بۇ تۆۋ ناوچەي (مەدر) بۇ مەن ، يان بېمە جېنشېنى تۆ ، يان ئەو دەيە بە (غەفان) دەيە سەرت بە دوو ھەزار و شتر سوار دەو . پاشان دەرچو لەمالى ژنىكىدا درايە بەر خەنجەر ، وتى : ئەي ھاوار دەبىت مەن توشى غودەي و شتر بېم و لەمالى ژنىكى خىلى فلاندا بېم ، ئادەي و لاخەكەم بۇ بھېن ، سوار بو ، بەسەر ئەسەكە دەو مەد .

۱۵. وهفدی (تعجیب) - ئەم وهفده بهسه دهقه ی خیلە که یانه وه هاتببون ، ئەو به شه ی که له پیشکی هه ژارانی ش زیاتربوو، وهفده که سیانزه پیاو بوون ، پرسپاری قورئان و سوونه ته کانیا ن ده کردو داوایان ده کرد فیڕ بکریڻ. چهند شتیکی تریان داوا کرد له پیغه مبهڕ ﷺ ، ئەویش بۆی نووسین ، زۆڕ نه مانه وه ، پیغه مبهڕ ﷺ مۆله تیدان بگهڕینه وه ، غولامیکیان لای کاروانه که بوو ناریدیانه خزمه تی و وتی: وه لاهی من هیچ نازانم ئەوهنده نه بیته داوات ئی ده کم که نزام لای خوا بۆ بکهیت تا لیم خوش ببیت و بهزه یی بیته وه پیمداو دلم دهوله مه ند بکات ، پیغه مبهڕ ﷺ دوعای خیری بۆ کرد ، به قهناعه تترین مروقی ئی ده رچوو ، له کاتی هه لگه پانه وه که شدا دامه زراو بوو ، هانی که سوو کاره که شی ده دا که باوه پ دامه زراو بنو هه لئه گهڕینه وه ، خه لکی ئەم وهفده له سالی (۱۰) ی کوچیدا ، جارێکی تر گه یشتنه وه به خزمه ت پیغه مبهڕ ﷺ له حه جی مالئوا واییدا .

۱۶. وهفدی (طیاء) = که ئەم وهفده هات (زید الخیل) یان لهگه‌لدا بوو ، که قسه‌یان کرد لهگه‌ل پیغه‌مبه‌ردا ﷺ باسی ئیسلامی بو کردن موسولمان بوون و موسولمانیه‌تیه‌که‌شیان باش دهرچوو ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ له باره‌ی (زید) وه فهرمووی: باسی چاکه‌ی هیچ پیاویکی عه‌ربه‌م له‌لادا نه‌کراوه ئیلا که بینومه هه‌ستم کردوه که‌متره له‌وه‌ی بیستومه ، جگه له (زید) که هه‌رچی له‌باره‌وه وتراوه که‌متر بووه له (زید) ، بۆیه ناوی نا (زید الخیر) ، زه‌یدی خێرو به‌ره‌که‌ت.

۱۷. به‌و شیویه به‌به‌رده‌وامی وه‌فده‌کان له‌سالی (۹) و (۱۰)ی کۆچیدا ده‌هاتنه مه‌دینه ، (غزنا) نووسان و (سیره‌ت) ناسان له‌و وه‌فدانه‌دا باسی وه‌فدی (یمن) یشیان کردوه له‌گه‌ل (ازد) و (بنی سعد ه‌ذیم)ی سه‌ر به (قضاة) و (بنی عامر)ی کوپی (قیس) و (بنی أسد) و (به‌راء) و (خولان) و (محارب) و (بنی حارث)ی کوپی (کعب) و (غامد) و (بنی المنتفق) و (سلامان) و (بنی عبس) و (مزینه) و (مراد) و (زبید) و (کنده) و (ذی مره) و (غسان) و (بنی عیش) و

(نخ) که دوايه مین وهفد بوون ، له ناوه پراستی مانگی موچه پره می سالی (۱۱) ی
 کۆچیدا به دووسه د پیاوه وه هاتن - هاتنی زۆربه ی ئه وهفدانه له سالی (۹) و
 (۱۰) ی کۆچیدا بوو ، هه ندیکی تریشیان تاسالی (۱۱) ی کۆچیی دواکه وتن .

هاتنی هه موو ئه وهفدانه به لگه یه له سه ر قه بول کردنی بانگه وازی
 ئیسلامیی به شیوه یه کی ته و او ، بالاده ست بوون به سه ر هه موو دورگه ی عه ره بی و
 ده ور به ریدا ، عه رب له هه موو لایه که وه به چاوی ریزه وه سه یری مه دینه یان ده کرد
 . به شیوه یه ک ناچار ده بوو ملی بۆ بدات و شوینی بکه ویت ، مه دینه بوو به پایته ختی
 دورگه ی عه رب و نه ده کرا پشتگویی بخزیت ، به لام نا کریت بلین که نایینداری
 به ته وای له ده روونی هه موو ئه وانه دا چه سپاو بوو ، چونکه چه ندین عه ره بی
 ده شته کی دلره ق و عه قل ته سکیان تیدا بوو ، که به هو ی گه وره کانیانه وه موسولمان
 بوو بوون ، دلیان به ته وای دانه مه زرابوو هیشتا نه فس و چه زه کانیان به لای
 هه لکوتانه سه رو تالانیدا ده رویشته و فه رمایشته مه زنه کانی ئیسلامیش هیشتا له
 دلّه کانیان ته و او سه قامگیر نه بوو بوو . قورئانی پیرۆزیش باسی هه ندیکیان ده کات
 له سوره تی ته و به داو ده فه رمویت : ﴿ الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ
 مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۹۷) وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ
 بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ النوبة / ۹۷ ، ۹۸ . باسی هه ندیکیشیان
 به چاکه ده کات و ده فه رمویت : ﴿ وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ
 قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنْ اللَّهُ غَفُورٌ
 رَحِيمٌ ﴾ النوبة / ۹۹ .

به لام شارنشینه کان له خه لکی مه که وه مه دینه و ثقیف و به شیکی زۆری
 یه مه ن و به حه ره ین ، ئیسلامه تی له ناویاندا زۆر به هیز بوو ، گه وره هاوه لان و پیاو
 ماقولانی موسولمانان له وانه هه لکه وتن^۱ .

^۱ / وته یه کی (خضری بگ) و له (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامية) دا هاتوه ، ۱/ ۱۴۴ .
 بۆ درێژهی باسی ئه وهفدانه ، بپوانه (صحیح البخاری ۱/ ۲۱، ۲/ ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰) هه مرها (ابن
 هشام ۲/ ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۷، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۶۰
 تا ۵۶۱)، (زاد المعاد ۳/ ۲۶ تا ۶۰)، (فتح الباری ۸/ ۸۳ تا ۱۰۳)، (رحمة للعالمین ۱/ ۱۸۴ تا ۲۱۷) .

سەرکەوتن و کاریگەریتی بانگه‌وازی ئیسلامیی

پیش ئه‌وهی باسی دواپۆژه‌کانی ژبانی پیغه‌مبهری مەزن ﷺ بکهین ، پیوسته سەرله‌مهر ، سه‌یرئکی ئه‌وکاره گه‌وره‌یه‌ی بکهین که کرۆکی ژبانی پیکه‌ینا بوو ، جیای ده‌کردوه له پیغه‌مبهرانی تر (علیه‌السلام) ، تا خودای گه‌وره سه‌ری به‌رزو بلند کرد به تاجی سه‌روه‌ریتی سه‌ره‌تا و کۆتایی مرقایه‌تی.

پیغه‌مبهر ﷺ له‌لایه‌ن په‌روه‌ردگاره‌وه فرمانی پێدرا: ﴿يَا أَيُّهَا الْمَرْمَلُ ، قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ هه‌روه‌ها پێی و ترا که ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ، قُمْ فَأَنْذِرْ﴾ هه‌ستا ، به‌لام هه‌ستانیك تا بیست سالی ره‌به‌ق نه‌حه‌سایه‌وه ، باری گرانی ئه‌م په‌یامه گه‌وره‌یه‌ی هه‌لگرت ، خه‌می رێنۆینی مرقایه‌تی و چه‌سپاندنی بیروباوه‌پو ئایینی پیرۆزی ئیسلام له‌ دلی پیرۆزیدا بوو.

پزگارکردنی مرقایه‌تی نه‌غۆکراوی نیو جاهیلیه‌تی له‌ئه‌ستۆدا بوو ، ئه‌و جاهیلیه‌ته‌ی ده‌ست و قاچی ئه‌لقه به‌ند کردبوون ، پیغه‌مبهر ﷺ ناخی پاککردنه‌وه له‌و جاهیلیه‌ته ، ئه‌نجا ده‌ستی‌دایه شه‌ری به‌ره‌ی شیرک ، ئه‌وان ده‌یانویست ئه‌و بانگه‌وازه سه‌رکوت بکه‌ن ، پیش ئه‌وه‌ی ره‌گ دابکوتیت و لق و پۆپه‌کانی بالā بکه‌ن ، هێشتا له شه‌ری ناودورگه‌ی عه‌ره‌بی نه‌بوو بوونه‌وه له‌باکوړه‌وه هه‌ره‌شه‌یه‌کی گه‌وره‌تر په‌یدا بوو.

له‌ملاشه‌وه هێشتا شه‌ری نیو ده‌روونه‌کان هێشتا ته‌واو نه‌بوو بوو ، ئه‌و شه‌ره‌ی تا پۆژی دوا‌ی شه‌یتان درێژه‌ی پێده‌دات ، سه‌رمه‌شقه‌ی خوداناسی و ده‌روون پاکیی موحه‌ممه‌دی پیغه‌مبهر ﷺ ، سه‌روکایه‌تی به‌ره‌ی جه‌نگ له‌گه‌ڵ شه‌یتان و به‌ره‌ی باکوړو به‌ره‌ی ده‌روندا ده‌کات ، به‌نامۆزگاریه جوانه‌کانی دل‌یان ئیمان پرژین ده‌کات ، به‌هیزیان ده‌کات ، رایان ده‌گریت .

له‌نیوه‌ندی نیوه شه‌ودا هه‌لده‌ستا ، خواپه‌رستی بۆ خ‌وای خ‌وی ده‌کرد ، قورئانه‌که‌ی ده‌خویند ، له‌گه‌ڵیدا ده‌شنایه‌وه هه‌روه‌کو په‌روه‌ردگاره مه‌زنه‌که‌ی فرمانی پێدا بوو.^۱

به‌و شیوه‌یه پیغه‌مبهری مەزن ﷺ بۆماوه‌ی بیست ساڵ له‌جه‌نگیکی به‌رده‌وامی سه‌ختدا ، بێ ئه‌وه‌ی هه‌چ شتێک له‌و ماوه‌یدا به‌توانیت چاوی پێکه‌لا بخات له‌کاره‌که‌ی ، تا ئه‌وه‌بوو بانگه‌وازی ئیسلامیی سەرکەوتنێکی وه‌های به‌ ده‌ست هه‌نا عه‌قڵی مرقه‌کانی سه‌رسام کرد ، هه‌موو دورگه‌ی عه‌ره‌ب سه‌ریان بۆ نه‌وی کرد ، ته‌پوتۆزی جاهیلیه‌تی به‌سه‌ره‌وه نه‌ما ، عه‌قله نه‌خۆشه‌کان چاک

^۱ / فی ظلال القرآن ۲۹/۱۶۸، ۱۶۹

بوونەو وە وازيان لە بت پەرستى هينا ، وايليهات دەنگى يەكخواپەرستى لە هەموولايەكدا دەنگى دەدايەو ، بانگى يەكتاپەرستى و نوێژ خوێنى بەناو پانتايى بەرفراوانى بياياندا پەخش بوو و ئەم باوەرە نوێيە سەرلەنوێ زیندووی کردووە ، قورئان خوێنان بلأوهيان کرد بە سەر و خوارد و قورئانيان دەخویندو خەلکیان فیری ئەحکامەکانى ئایینی ئیسلام دەکرد.

خيل و تيره جياکان جاريکی تر يەکیان گرتەو ، مرقه لهجياتى بت دەستى کرد بەخواپەرستى ، ئیدی بەهیزو بىهیز نەما ، ئاغاو کۆيلە نەما ، سەردەستى حاکم و ژنر دەستى مەحکوم نەما ، ستەمکارو ستەمليکراو نەما ، خەلکى هەموويان بوونە بەندەى خوداوەند ، بوونە براى خوشەويستى يەکتى و گوێپرايەلى ئەحکامەکانى ئایینی خوا . خواى مەزن لەکەو خراپەى لە کۆل کردنەو و فەخرو شانازی نەهیشت ، کەس شکۆيەتیی نەما بەسەر کەسێکى ترەو ، هېچ عەرەبیک ریزى نیه بەسەر عەجەمیکداو هېچ عەجەمیک ریزى نیه بەسەر عەرەبیکدا ، سوور پیست ریزى نیه بەسەر رەش پیستدا مەگەر بە لەخواترسان ، خەلک هەموويان پۆلەى ئادەم ، ئادەمیش خۆی لەگەڵ دروست بوو.

بەو شیوەیە بەهۆى ئەم بانگەوازەو یەکیتى عەرەبى و مرقایەتى و دادپەرەرى کۆمەلایەتى دروست بوو ، ئاسودەیی مرقایەتى لە کاروبارى دنیاو ئاخیرەتدا هاتە کایەو ، چەرخى پۆژگار گۆرا ، چەرخانى زەویش گۆرا ، ئاراستەى میژوو راست بوو ، عەقلىەتى مرقەکان گۆرانى بەسەردا هات.

پیش بانگەواز گيانى نەفامى و وێژدانى بۆگەن دەسلەتیاپاوان کردبوو ، دل و دەرەون ژەنگاویى بوو بوو ، هەموو بەهاکان پیوەرهکانیان تیک چوو بوو ، زولم و بىدادى بەر والا بوو ، شەپۆلیکی دنیاپەرستى و رابوردن لەسەر مافى خەلک دنیاى داگیر کردبوو ، تاریکستانى کوفرو بیاوەرى بالى بەسەر هەموو جییهکدا کیشابوو ، لەگەڵ بوونی ئایینە ئاسمانیەکانى تریشدا کە تووشى دەستکاری و دەست تیوەردان بوو بوون ، شکستى و لاوازی سەرى تى کردبوون و توانای ئاراستەکردنى مرقەکانیان نەماوو ، بووبوونە کۆمەلێک سەرتى و شکی بىگيان و جوله.

کە ئەم بانگەوازە مەزنە هاتە کایەو و بەرپۆلى خۆى هەستا لەژیانى مرقایەتیدا ، گيانى مرقایەتى لە وەهەم و ئەفسانەو کۆیلایەتى و فەسادو لادان و

پېيسى و بهد ره و شتى رزگار كرد ، كومه لگای مړوقايه تيشی له سته م و ده ست دريژی و ليكه له لوه شان و هره س و چينا يه تی و تاكړه وی و فرمانږه و او ملكه چی بۇ كاهينه كان رزگار كرد ، ههستا به بنيا تئانه وهی دنیا له سهر كومه ليك بڼه مای پاك و بيگه رد و به سوود و نازادی و نوی بوونه وه و مه عريفه و باوږو متمان و ئيمان و دادپه روه ری و ريزو كاری به رده و ام و داږ شتنه وه بۇ گه شه پيدان و پيشخستنی ژيان و پيدانی ماف به هه موو كه سيكي خاوه ن ماف .^۱

به هوی ئه و گوږانكار يانه وه ، دوورگه ی عهره بی راچه نينيكی پيرۆزی وای به خووه بينی ، كه له سهره تاي دروست بوونيه وه شتی وای به خووه نه بيني بوو ، هه رگيز ئه و بلند بوونه وه و سهر كه و تنه ميژووييه ی له ته مه نی خویدا تو مار نه كړد بوو .

^۱ / و ته يه کی (سيد قطب) له پيشه کی کتیبی (ماذا خسر العالم بانحطاط المسلمين) دا هاتووه ، لاپهړه / ۱۴ .

جه جي مائتاوايي

هه موو کاره کاني بانگه وازو گهيان دني پهيامي خودايي و بنياتناني
کوڙه لگاي نوئي له سهر چه سپاندني يه کخوايه تي خواو نه في بت په رستي و
په يامداري محمد ﷺ تيرو ته واو بوو ، هه روکو دهنکي نهيني بيته سهر دلي
پيغه مبهه ﷺ و تبي بگهي نه نيټ که ئير کاري له م دونيا يه دا ته واو بووه ، تا راده يه ک
که (معان) ي نارد بو يه مهن له سالي (۱۰) ي کوچيدا ، پتي فهرموو: (نه ي معان ،
له وانه يه تو سالي کي تر من نه بيني ته وه ، له وانه يه که هاتي ته وه بيته وه ناو نه م
مرگه و ته ي من و به لاي گوږه که مدا راگو زهر بکهي ت). که (معان) گوئي له م و ته يه
بوو، ده ستي کرد به گريان.

خواي مه زن ويستي وابوو که پيغه مبهه رکه ي ﷺ به رهمي بانگه وازه که ي
بينيت ، نه و بانگه وازه ي له پيناويدا بو ماوه ي بيست سال زحمت و دهرده سهر ي
بيني ، ئيستا له چواره وري مه که دا مه جليسي گرتووه و چاوي به وه فدي خيل و
تيره عه ره به کان ده که ويټ ، تا نه حکامي حال و حرامه کاني ثابيني ئي وه رگران و
شايه تي نه وديان ئي وه رگريټ که به راستي سپارده که ي گهيان دو ، په يامه که ي
راگهيان دو ، ناموژگاري نوممه تي کرد.

پيغه مبهه ﷺ مه به ستي هه بوو ، که را يگهيان د ده يه ويټ نه و چه جه گه وره يه
بکات ، خه لکي کي زور پويان کرده مه دينه ، هه موويان خوا خويان بوو بگن به
پيغه مبهه ﷺ و به داويدا برون^۱ پوژي شه ممه مانگي (ذى العقدة) هيشتا چوار
پوژي مابوو پيغه مبهه ﷺ خوي ناماده کرد بو سه فهر^۲ ، قزي پيروزي شانه کردو
چه وري دا له سهر ي و کراس و شهروالي له بهر کردو و شته رکه ي ناماده کرد بو
قورباني ، پاش نيوه پوژ دهرچوو. پيش نه وه ي نويزي عه سر بکات گه يشته (ذا
الحليفة) ، له ويډا به دوو رکاتي کور تکراره نويزي عه سري کرد ، مايه وه تا به ياني ،
بو سبه يني که روژ بووه وه فهرموي به هاوه له کاني: نه مشه و يه کيک لاي
په روه ردا گارمه وه ته شريف ي هيناو فهرموي: له م شيوه پيروزه دا نويز بکهو بلئ:
نه مه عومره يه له چه جدا.^۳

^۱ / (مسلم) نه وه ي له (جابر) وه گيژا وه ته وه. باب حجة النبي ۳۹۴/۱.

^۲ / (ابن حجر) به شيوه يه کي چاک ليکولنه وه ي له وه دا کردووه، له گډل راست کردنه وه ي نه وه ي که هاتووه گوايه
مانگي (ذى القعدة) هيشتا پنج روژي مابوو پيغه مبهه ﷺ، بپروانه (فتح الباري) ۱۰۴/۸.

^۳ / (بخاري) ريوايه تي کردووه له (عمر) وه ۲۰۷/۱.

پیش ئەوەی نوێژی نیوەپۆ بکات ، خۆی شۆرد بۆ ئیحرام بەستن ، پاشان عانیشه (رەزای خۆای لی بیئت) بە دەستی خۆی بۆنی خوشی کرد بە جەلەکانیداو بە بۆنی میسک پربۆنی کرد ، بە پادەیهک پریشکی بۆنەکە بە دەم و چاوو ریشی پیروزیهوه دیاربوو ، هەر پتووی بوو نەیشۆرد ، پاشان کراس و بوردهکە لە بەر کردو دوو پکات نوێژی نیوەپۆی کرد ، ئەنجا لە نوێژەگەکی خۆیدا ئیهلالی عومرەو حەجی هاوجوتی کردو چوو دەروە ، سواری (قصواء) بوو، جاریکی تر ئیهلالی کرد . دەنگی بەرز کردەو . کە لە (بیداء)یش سەقامگیر بوو جاریکی تر ئیهلالی کرد.

پاشان لە پوشتن بەردەوام بوو تاگەیشته نزیکى مەککە. لە (ذی طوی) مایهوه ، پاشان چوو ناو مەککەو ، دواى ئەوەی کە نوێژی بەیانی کردو بۆ پۆژی یەك شەممە خۆی شۆرد ، چوار شەو لە (ذی الحجة) ی سالی (١٠) ی کۆچی تێپەری بوو. لە رێگە هەشت شەوی پێ چوو ، ئەمەش ماوه بڕینیکی مامناوەندیە ، کە چوو ناو مزگەوتی حەرامەو تەوافی کرد بە دەوری (بیئت) داو سەفاو مەرەوی کردو ئیحرامی نەکردەو چونکە هەردووکیانی پێکەو گرێدا بوو ، (هەدی) یەکانیشی لەگەڵ خۆیدا هێناوو ، لە بەشی هەر سەرەوێ مەککە لە (حجون) دابەزی ، لەوێ نیشتهجێ بوو، جگە لە تەوافی حەج هیچ تەوافیکی تری نەکرد.

فەرمانی دا بەوانەى کە (هەدی) یان پێ نی یە ئیحرامەکیان بکەن بە عومرە. تەوافی بەیت بکەن و سەفاو مەرەو تەواو بکەن و، پاشان بەتەواوی ئیحرام بشکێنن ، دوو دل بوون ، فەرمووی: ئەگەر بمزانایە ئەم مەسەلەیه دەبیئت (هەدی) م نەدەکرد ، ئەگەر (هەدی) یشم پێ نەبوا یە ئیحرام دەشکاند. ئەنجا ئەوانەى (هەدی) یان پێ نەبوو ئیحرامیان شکاندو ، گوێرایەتیان کرد.

لە پۆژی هەشتی مانگی (ذی الحجة) دا ، کە پۆژی تەرویەیه . پووی کردە (منى) لەوێ نوێژی نیوەپۆو عەسرو مەغریب و عیشاو بەیانیشی کرد . پێنج نوێژەکە . پاشان کەمێک مایهوهو تا خۆرەلھات. مۆلەتی دا هەتا چوونە عەرەفە ، بینى گومەزیهکەى لە (نمره) بۆ دانراو ، لەوێ دابەزی ، کە لەنیوەراستی ئاسمان لاچوو فەرمانی دا (قصواء) ی بۆ ریکخرا ، هاتە ناو شیوەکەو ، سەدو بیست و چوار هەزار یان سەدو چل و چوار هەزار کەسی بە دەوردا خپ بوو ، گوتاریکی بۆدان ، ئەم وتە بەنرخەى بۆ خوێندنەو:

(خەلکینە ، بە گویم بکەن ، چونکە نازانم لەوانەییە سالیکی تر لەم شۆینە
پەرۆزەدا هەرگیز نەتانیینمەوه)^۱

(خوێن و مال و سامانتان لە یەکتەری جەرامە وەکو جەرامی ئەم پەرۆزەتان ، لەم
مانگەتانداو لەم شۆینەتاندا ، هەموو کاریکی جاهیلیەت دەخەمە ژێر پینمەوه ، خوێنە
پرژاوەکانی سەردەمی جاهیلیەت مافی داواکردنیان نییە ، یەكەم خوێنێك كە ئەو مافەى ئی
دەسە نەمەوه ، خوێنى (ابن ربیعە) ی كۆری (حارث) - كە شیرەخۆری (بنی سعد) بوو (هذیل)
كۆشتی ، سووی جاهیلیەت ناهەقە ، یەكەم سوویەكیش كە بەناھەقی دادەنیم سووی
(عباس) ی كۆری (عبد المطلب) ، ئەمانە هەمووی ناهەقن) .

(ناگاتان لە ژنان بیت و لە خوا بترسن ، ئیوه بە پەنادانی خودایی ئەوانتان
کردوو بە حەلالی خۆتان ، بە وتەییەکی خوایی داوینیانتان پەوا کردوو ، مافی ئیوهیە
بەسەریانەوه كەسێك نەهیننە سەرجیگەیان ، ئیوه پیتان ناخۆش بیت ، نەگەر وایانکرد
بەلیدانیك برینداری نەكات لییان بدن ، مافی ئەوانە بەسەر ئیومەوه كە رۆزی و كالایان بۆ
دابەین بکەن) .

(شتیكم لەناوتاندا بەجیهیشتوووە نەگەر دەستی پێوه بگرن سەرتان ئی ناشیوویت
، ئەویش پەراوی خواوە)^۲ .

(خەلکینە ، دواى من پینەمبەری تر نایەت ، دواى ئیوهش نۆمەتیکی تر نییە ،
پەرۆمردگاری خۆتان پەڕستن ، پینج نوێژەكەتان بکەن ، پۆژووی مانگی پەمەزان بگرن ،
زەكاتی مال و سامان بدن ، بەخۆپایی خۆتان و جەزی دلتان بیدەن ، جەجی مائی خوا
بکەن ، بەگوێبی فەرمان پەرواكانتان بکەن ، ئەوسا دەپۆنە بەهەشتی پەرۆمردگارتانەوه)^۳ .

(ئیوهش لەبارەى منەوه پرسیارتان ئی دەكریت ، چى دەلین ؟
وتیان : دەلین شایەتى دەدەین كە تۆ پەيامت گەياندو بەنەرکی خۆت هەستاویت
و نامۆزگاریت کردین) .

ئە نجا پەنجەى شایەتومانى بەرز کردموە بۆ ئاسمان و نزمی کردموە بۆ زموى و
فەرمووی : خواوە شایەتى بفەرموو . ئەمەى سێ جار وتەوه .^۴

^۱ / ابن هشام ۶۰۳/۲ .

^۲ / صحيح مسلم، باب حجة النبي ﷺ، ۳۹۷/۱ .

^۳ / معدن الاعمال، (ابن ماجه) و (ابن عساکر) ريوایه تیان کردوو، (رحمة للعالمين) ۲۶۲/۱ .

^۴ / مسلم ۳۹۷/۱ .

ئەو كەسەى لە عەرەفەدا بەدەنگى وتەكانى پىغەمبەرى ﷺ ، بۇ خەلكەكە
 دەوتەو ، (ربيعہ) كۆرى (امیہ) كۆرى (خلف) بوو.^۱

پاش ئەوئ پىغەمبەر ﷺ لە خوتبەكەى بوو ، ئایەت ھاتە خوارەو ﴿
 الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا ﴾ المائدة/۳ . كە
 عومەر (رەزای خواى لیبیت) گوئى لەخویندەوئ ئەم ئایەتە بوو ، دەستى كرد بە
 گریان ، پىیان وت بۇ دەگريت؟

وتى: دواى تىرو تەواو بوون ئىتر ناتەواوى دیت.^۲

دواى خوتبەكە بىلال بانگىداو قامەتى كرد ، پىغەمبەر ﷺ نوێژى
 نیوہرۆى بۇ خەلكەكە كرد ، پاشان قامەتى كردو نوێژى عەسرىشى بۇ كردن ، لەو
 نیوہندەدا ھىچ نوێژىكى نەكرد ، پاشان سواری وشترەكەى بوو تاچوو (موقف) ،
 سكى وشترەكەى لە پووى بەردەلانەكەو بوو ، شاخى (مشاة) یش لەبەردەمىوہو
 خویشى پووى كردە قىبلە ، بەو شیوہىوہ وەستا ھەتا خورئاوا بوو ، مىلى خۆر
 نەماو زەردەپەرىش تارىك بوو ، (اسامة) ى خستە دواى خوہوہ ، رویشت
 تاگەیشتە (مزدلفة) ، بەیەك بانگو دوو قامەت نوێژى مەغرىبو عیشای بەكورتى
 كرد ، لە نیوانیاندا تەسبیحاتى نەكرد ، پاشان پالکەوت ھەتا بەرەبەیان ،
 بەرەبەیان نوێژى كرد تا بەبانگو قامەتەكەدا نوێژى بەیانیش كاتى ھات ، پاشان
 سواری (قصواء) بوو ، ھەتا گەیشتە (المشعر الحرام) ، پووى كردە قىبلە ،
 پارایەوہو تەكبرى كردو (لا إله إلا الله) ى كرد ، ھەروا مایەوہ تا بەتەواوى ماندو
 شەكەت بوو.

لە (مزدلفة)وہ ھات بۇ (منى) پىش ئەوئ خۆرەلېت ، ئەنجا (فضل) ى
 كۆرى (عباس) ى خستە پشتمەوئ خۆى تا گەیشتە ناو (محسر) ، كەمىك جولاً ،
 پاشان ئەو رىگە ناوہراستەى گرت كە دەچیتەوہ سەر (الجمرة الكبرى) ، تا ھاتە
 ئەو (جمرة)یەى لای درەختەكەدايە . كە بریتىیە لەخودى (الجمرة الكبرى) ،
 لەوكاتەدا درەختىكى لەپالدا بوو ، ناویشى (جمرة العقية) و (الجمرة الأولى) یە .
 بەھەوت زىخە بەرد رەجمى كرد ، لەگەل ھەلدانى ھەرىك لە دەنكە زىخەكە (الله
 اكبر) ى دەكرد ، لەناو شیوہكەوہ رەجمى كرد ، پاشان چوو بۇ قوربانىگەكە ،

^۱ / ابن هشام ۶۰۵/۲ .

^۲ / بوخارى روایەتى كردوہ (ابن عمر)وہ ، بروانہ (رحمة للعالمين) ۳۶۵/۱ .

به دهستی خوی (۶۲) و شتری کرد به قوریانی ، پاشان نهوی تری دایه دهست (علی) که (۲۷) و شتر بوو ، سهد دانهی تهواو کردو له (هدی) یه که شدا کردیه هاوبهش ، پاشان فهرمانی دا که له هر و شتریک پارچه یه کی لی بکریته وه له مه نجه لدا بکولینریت ، هه ردو وکیان لییان خواردو له شله که شیان خوارده وه .

پاشان پیغه مبهه ﷺ سوار بوو ته وافی (افاضه) ی کرد ، له مه کهکه نویژی نیوم پوی کرد ، چوه لای (بنی عبدالمطلب) له سهر ناوی زه مزهم ناویان هه لده گۆزی ، فهرمووی: بنو (عبد المطلب) دهر بهینن ، منیش نه گهر خه می نه وه مه نه بویه که زیوانیه که تان له دهست بچیت نهوا له گهل نیوه دا دهر ده چووم . شه به یه که ناویان بو گرت و لیی خوارده وه .^۱

له رۆژی قوریانی شدا پیغه مبهه ﷺ رۆژی (۱۰) ی ذی الحجة . که چیشته نگاو بهرز بووه گو تاری دا ، له سهر هیستریکی سپی بوو (علی) یش دهیوته وه ، خه که که ش هه ندیکیان به پیوه راوه ستابوون و هه ندیکیشیان دانیشتبوون ، لهو گو تارهیدا هه ندیک شتی گو تاره که ی دوی نیی دووباره کرده وه ، هه ردو و شیخه که له (ابی بکره) وه ده گیر نه وه فهرمووی ته: پیغه مبهه ﷺ پۆژی نه حر گو تاری بو داین ، فهرمووی: پۆزگار وه رچه رخوا وه ته وه وه کو نهو پۆزه ی خودای مه زن ئاسمان و زه مینی به دی هینا ، سال دوانزه مانگه چواریان حه رامن ، سیان لهو چواره به دوا ی یه کدا دین (ذو القعدة) و (ذو الحجة) و (محرم) ، (رجب) یش که ده که ویته نیوان (جمادی دووم) و (شعبان) وه .

ئه نجا فهرمووی: (ئه مه چ مانگی که؟

وتمان: خوداو پیغه مبهه که ی ده زانن .

بیدهنگ بوو تا وامانزانی ناویکی تری لیده نییت ، فهرمووی: (ئه مه مانگی (ذی الحجة) نییه؟

وتمان: به لی .

فهرمووی: ئه ی ئه م شوینه کو ییه؟

وتمان: خوداو پیغه مبهه که ی ده زانن . بیدهنگ بوو ، وامانزانی ناویکی تری لیده نییت .

فهرمووی : (ئه مه (بلد الحرام) نییه؟

^۱ (مسلم) ربوایه تی کردوه له (جابر) وه ، باب حجة النبي (ﷺ) ۱/ ۲۹۷ ، ۲۹۸ ، ۲۹۹ ، ۴۰۰ .

وتمان: بەلئى.

فەرمووى: ئەمە چ پۇژىكە؟

وتمان: خواو پىغەمبەرەكەى باشتەر دەزانن. بىدەنگ بوو تا وامانزانى ناوەكەى دەگۆرپىت.

فەرمووى: ئەمە پۇژى قوربانى نىيە؟

وتمان: بەلئى.

فەرمووى: ئىوھ خوین و مال و سامان و شەرف و ناموستان لەسەر يەكترى حەرامە وەكو حەرامى ئەو پۇژەتان ، لەم بەلەدەتان و لەم مانگە حەرامەتاندا).

(پۇژىك دەگەنەوھ بە پەروردگارى خۇتان ، لەبارەى كردهوھكانتەنەوھ پرسیارتان ئى دەكات ، نەكەن لە دواى من گومرا ببەنەوھو بدەن لە مىلى يەكتەر).^۱
ئەرى بانگەوازم گەياند؟

وتیان: بەلئى.

فەرمووى: خوايە خۇت شاھید بە . خەلکینە بائەو كەسەى ئامادەيە بىگەيەنى بەو كەسەى لىرە نىيە ، لەوانەيە پىپراگەيەنراوئىك ھۆشيارتر بىت لە گۆيگريك.^۲

لەگىرپانەوھەيەكدا ھاتووه پىغەمبەر ﷺ لەو وتارەدا فەرموويەتى: (ھەر تاوانبارئىك ئەگەر تاوانى كرد با دەرھەقى خۇى بىكات ، با كەس گوناھ دەرھەقى پۇلەكەى نەكات ، پۇلەيەكەيش بەرامبەر باوكى نەيكات ، بزائن كە شەيتان ناوئىد بووھ لەوھى ئەم بئانە لە ولاتى ئىوھدا بپەرسترتن ، بەلام دەشيت كە ئىوھ لە ھەندىك كاردا كە بەكەمى دەزانن بەگوئى ئەو بکەن ، ئەويش پىنى پازى دەبىت).^۳

پۇژانى (تەشرىق)يش لە (مينا) مايەوھ بۆ ئەنجامدانى مەناسىكەكان و فێركردنى شەرىعەت و يادخستەنەوھ بە ترسى خوايى ، سوننەتەكانى (ھدى) مىللەتى ئىبراھىمى بەرقەرار دەكرد ، ئاسەوارو دروشمەكانى بتيەرستى دەسپريەوھ ، لەچەند پۇژىكى (تەشرىق)يشدا وتارى خویندەوھ، (ابو داود) بەئىسنادىكى باش

^۱ / (ابو داود) ئەوھى رىوايەت كردووه، باب (اي وقت يخطب يوم النحر) ۲۷۰/۱.

^۲ / صحيح البخارى، باب الخطبة (ايام منى ۲۳۴/۱).

^۳ / ترمذى رىوايەتى كردووه ۲۸/۲، ۱۲۵، (ابن ماجه) لە (الحج)دا، (مشكاة المصابيح) ۲۳۴/۱.

دهگیریتته وه له (اسراء) ی کچی (نبهان) وه ده لئیت: له پوژی قوربانیه که دا پیغه مبه‌ر ﷺ گوتاریکی بو داین، فهرمووی: ئەمه ناوه‌پراستی پوژانی (ته‌شریق) نی‌یه؟^۱ گوتاره‌که‌شی له و پوژده دا له گوتاری پوژی (نحر) ده‌چوو، ئەو گوتاره که‌وته دوا‌ی دابه‌زینی سو‌رده‌تی (النصر).

له رۆژی (نحر) ی دووه‌مدا . سیانزه‌ی مانگی (ذی الحجة) . پیغه مبه‌ر ﷺ مینای به‌جیه‌یشت، له (خیف) ی (بنی کنانه) ی (أبطح) دابه‌زی، پوژده‌کی له‌وی به‌سه‌ر بر‌دو شه‌وه‌که‌ش مایه‌وه، هه‌رله‌وی نو‌یژی نیوه‌پو‌و عه‌سرو مه‌غریب و عیشای کرد، پاشان راکشا، ئەنجا سو‌اربوو به‌ره‌و (بیت) هاته‌وه، ته‌وافی خوا حافی‌زی کرد.

که له مه‌ناسیکه‌کانی بو‌ه‌وه، داوا‌ی له‌خه‌لکی کرد که بارگه‌ بی‌یچنه‌وه به‌ره‌و مه‌دینه‌ی منه‌وه‌ره، نه‌ک بو‌ئوه‌ی که‌می‌ک به‌ه‌ویته‌وه، به‌لکو بو‌ئوه‌ی سه‌ر له‌نوی خه‌بات و زه‌حمه‌ت‌کی‌شان ده‌ست پی‌بکاته‌وه له‌پینا‌وی خوا‌دا.^۲

^۱ / ابو داود، (باب اي يوم يخطب بمنى) ۲۶۹/۱.

^۲ / به‌روانه بو‌ درۆی جه‌ج کردنی پیغه مبه‌ر ﷺ (صحیح البخاری) (کتاب المناسک) ج ۱/۲/۶۲. هه‌روه‌ها (صحیح مسلم) باب حجة النبي ﷺ وفتح الباری ج ۲ له شه‌رحی (کتاب المناسک) ج ۸/۱۰۲ تا ۱۱۰ و، (ابن هشام) ۲/۶۰۱ تا ۶۰۵ و، (زاد المعاد) ۱/۱۹۶ تا ۲۴۰.

دوايين نيرراو

ئەو ملهوپرېه ي دهوله تي پۆم هه يبوو ماكي مانه وه ي له ژياندا پي نه مابوو ،
هەر شوي نكه وتوويه كي باوه پري به ينيان به ئيسلام به رده وامي ژيان ي بۆ نه دنوسراو
ده يانكوش ت ، هه روه كو (فرو) ي كوپي (عمرو) ي (جذامي) يان شه هيد كرد كه والي
رۆمه كان بوو به سهر (معان) هوه .

به هۆي ئەو زات كردن و ملهوپرېه وه پيغه مبهري خوا ﷺ سوپايه كي گه وه ي
ري كخست له مانگي (صفر) ي سالي ١١ ي كۆچيدا و (اسامه) ي كوپي (زيد) ي كرده
سهر كرده ي سوپا كه ، فه رمان ي پيژان كه سم ي لاخه كان يان بگه يه ننه سنوره كان ي
(بلقاء) و (داروم) له فه له ستين ، به مه به ستي گيژانه وه ي متمانه بۆ دلي ئەو
عه ره بانه ي سهر سنووري رۆم كه باوه پريان هينا بوو به نايني ئيسلام ، تاكه س
وانه زانيت تۆقاندن و ئەشكه نجه داني كلنسا هيج ليپرسينه وه يه كي نيه ، واتينه گهن
كه هه ركه سيك باوه پري به ئيسلام هينا چاره نووسي له ناوچونه .

خه لكي بوو به مقومقويان له مه سه له ي كه م ته مه ني (اسامه) دا بۆ
سهر كرده يه تي سوپا كه و ده ستي ده ستيان كرد له نارنديا ، پيغه مبهري ﷺ فه رموي :
ئه گه ر تانه ده دن له ميرا يه تي ئەو ، پيشتريش تانه تان ده دا له ميرا يه تي باوكي ،
سويندم به خوداي مه زن ئەو پياوه شايس ته بوو بۆ ميرا يه تي ئيوه ، خو شه ويسترين
كه سيش بوو له دلي مندا ، ئەم كوپه ش له دواي باوكي له هه مو كه س خو شه ويستره
له لام .^١

ئهنجا خه لك له ده وري (اسامه) كۆبوونه وه ، له ريزي سوپا كهيدا خو يان
ري كخست ، تاده رچوون و گه يشتنه ناوچه ي (جرف) كه فرسه خي له مه دينه وه
دوره ، به لام هه والي نه خو ش كه وتني پيغه مبهري ﷺ ناچاري كردن چاوه پوان بن
تابزانن خواي مه زن چي ده كات ، ويستي خوا وه نديش وه هابوو كه ئەم سوپايه
يه كه م نيرراوي سهر ده مي جي نشينا يه تي (ابوبكر) ي (صديق) بيت .^٢

^١ / صحيح البخاري، باب بعث النبي (ﷺ) (اسامه، ٦١٢/٢).

^٢ / هه مان سهرچاوه ي پيشوو، (ابن هشام)، ٦٠٦/٢، ٦٥٠.

گه رانه وه به رهو لای خوداوه ند

پیشها ته کانی مائناوایی

که بانگه واز تیروته و او بوو ، نیسلام به ته و او ی بالاده ست بوو ، ورده ورده پیشها ته کانی مائناوایی کردن له زیان و مروّ له هه ست و نهستی پیروزی دا دهرده کهوت ﷺ ، له وشه و گوشتاره کانیدا رهنگی دهادیه وه .

له مانگی (ره مه زان) ی سالی (۱۰) ی کوچیدا بۆ ماوه ی بیست پوژ ئیعتیکافی کرد ، له کاتی کدا پیشتر ته نها ده پوژ ئیعتیکافی ده کرد ، جبریل علیّه دوو جار قورنانی له گه ل ده خوینده وه ،

له حه جی مائناواییشدا فهرمووی : له وانه یه سالیکی تر من له م شوینه دا نه تانبینمه وه ،

له کاتی (جمرة العقبة) شدا فهرمووی : مه ناسیکی حه جی خو تان له منه وه وه ریگرن ، چونکه له وانه یه سالیکی تر من هه ج نه که م .

له پوژه کانی ته شریقدا بوو که سوره تی (نصر) ی بۆ ها ته خواره وه ، ئیتر زانرا که نه وه مائناواییه وه ووالی خواحافیزی پیدراوه .

له سه ره تای مانگی (صفر) ی سالی ۱۱ ی کوچیدا پیغه مبه ر ﷺ ته شریفی چوو ده ره وه بۆ کیوی ئو حود ، نویژی له سه ر شه مه ده کان کرد وه کو خواحافیزی زیندوان بۆ مردوان ، پاشان چوو سه ر مینبه رو فهرمووی :

خه لکینه ، من پیشره فتی ئیوهم ، شایه تیتان بۆ ده دم ، سویند ده خوم به خوای گه وه ئیستا (حوض) ده بینم ، من کلیلی خه زینه کانی زه ویم پیدراوه ، یان فهرمووی کلیلی زه ویم پیدراوه ، وه لّاهی من له وه ناترسم که دوا ی من هاوه ل بۆ خوا پهیدا بکه ن ، به لّام له وه ده ترسم کیپرکی بکه ن له گه ل یه کتریدا^۱ .

له نیوه شه ویکیشدا ته شریفی چوو ده ره وه بۆ لای گوپستانی (بقیع) ، پیی فهرموون : سلواتان ئی بیّت نه ی خه لکی گوپستان ، نه وه ی ئیوه ی تیدان گه ل خوشتره له وه ی خه لکی تیدایه ، نه وا ئاشووب پرووی کردو ته دونیا وه کو تارمایی شه وی ده یجور ، به دوا ی یه کدا دین ، ئاشووبی دوا یین له یه که مین خراپتره . نه نجا مرّده ی پیدان و فهرمووی : ئیمه ش به دوا ی ئیوه دا دین .

^۱ / متفق علیه ، صحیح البخاری ، ۵۸۵/۲ .

سەرەتای نەخۆشکەوتن

لە رۆژی بیست و نۆی مانگی (صفری سالی ۱۱ کۆچیدا - رۆژی دوو شەممە بوو - پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ جەنازەی مردوو یەكدا لەگۆرستانی (بقیع) بوو، کە گەڕایەو - لە ڕێگەدا - تووشی سەر ئیشە بوو، تايەکی قورس گرتی ، بە شیوەیەك تەپایی جواناوی نیوچەوانی بەسەر پەرۆکە ی سەریشیوە دیار بوو.

پێغەمبەر ﷺ بەنەخۆشیەکە ی (۱۱) پۆژ نوێژی کرد بۆ موسولمانان ، لەکاتی کدا کە هەموو پۆژەکانی نەخۆشیەکە ی (۱۲) یان (۱۴) پۆژ بوو.

دوا هەفتە

نەخۆشی زۆری بۆ پێغەمبەر ﷺ هینا ، وای ئی هات دەپرسی لە ژنەکانی: ئەرئ من سبەینئ لەکوئ دەبم؟ من سبەینئ لەکوئ دەبم؟ ژنەکان لەقسەکانی تیگەیشتن ، مۆلەتیان دایە کوئی پێخۆشە لەوئ بیت ، چوو مائی (عائیشە) ، (فضل)ی کوپی (عباس) و (علی) کوپی (أبو طالب) چوونە ژێربائی ، سەری بەستبوو قاچەکانی بەحال دەجولآ تاگەیشتنە مائی (عائیشە) ، دوایین هەفتە ی ژيانی لە مالهەکی عائیشەدا بەسەر برد.

عائیشە ئەو دوعا و ویردانە ی دەخویند کە کاتی خۆی لە پێغەمبەرەو ﷺ فیری بوو بوو لەبەری کردبوو ، فووی دەکرد بەخویداو ، بەمەبەستی بەرەگەت دەستیشی دەهینا بەسەر پێغەمبەر ﷺ.

پینچ رۆژ پێش وفات کردنی پێغەمبەر ﷺ

پۆژی چوارشەممە پینچ رۆژ پێش وفاتکردنی پێغەمبەر ﷺ ، تاکە ی پێغەمبەر ﷺ زیادی کردو ئازارەکی زۆربوو لەهۆش خۆی چوو ، فەرمووی: حەوت شەربە ئاوم بەسەردا بکەن لەچەند بیریکي جیاواز بن ، تا بپۆمە دەرەو لەگەڵیاندا دانیشم. لەسەر شۆرگە کە دایان نیشاندا ، ئاوەکیان کرد بەجەستەیدا ، تا فەرموی: بەسە ، بەسە.

لەویدا هەستی کرد بەچاک بوون ، تەشریفی چوو مزگەوت - سەری بەستبوو - تا لەسەر مینبەر دانیشتن ، گوتاری خویندەو - خەلک لە خزمەتیدا دانیشتبوون - فەرمووی: (نەفرەتی خوا لەجولەکەو نەسرانی، چونکە گوپی

پيغەمبەرەكانيان كرده مزگەوت) ، لەريوايەتيكيشدا ھاتووہ (خو جولىكەو
نەسرانى بكوژيت چونكە گوڤرى پيغەمبەرەكانيان كرده مزگەوت)^۱، ھەرۈھە
فەرمووى: (گوڤرەكەي منيش مەكەنە بتيك بو پەرستەن)^۲.

ئەنجا نامادەيى خو نيشاندا بو ھەر مافىكى تۆلەسەندنەو ئەگەر ھەبىت
و فەرمووى: (ھەرکەسيك دارم داييت لە پشتى ، فەرموو ئەوہ پشتى منە با تۆلەي
خو بکاتەوہ).

پاشان دابەزى و نوڤژى نيوہرۆي کرد ، ئەنجا گەرايەوہو لەسەر مينبەر
دانىشت و گەرايەوہ سەر ئەو وتارەي كە لەبارەي دووبەرکيەوہ فەرموو بووى ،
کابرايەك وتى: من سى درھەم لەلای تۆيە. فەرمووى: ئادەي (فضل) بیدەرەوہ.
پاشان وەسييتى کرد بەچاک مامەلەکردن لەگەل ئەنسارداو فەرمووى:

(وەسييتان بو دەكەم چاك بن لەگەل ئەنسار ، چونكە ئەوہ پشت و پەناي
من ، ئەوہي لەسەريان بوو كریان ، ماوہتەوہ ئەوہي كە پيويستە پتيان بدريت ،
چاكەي چاكەكاريان قەبول بکەن ، چاوپۆشى بکەن لەخراپەي خراپەكاريان) ، لە
ريوايەتيكى تريشدا ھاتووہ ، كە فەرموويەتي (خەلك زۆر دەبن ، ئەنسارەكان كەم
دەبنەوہ ، تاوہكو خوئي چيشتيان لي ديت ، ھەرکەسيك لەئيوہ كاريكى كەوتە
دەست زيانى تيڤا بيت بو كەسيك يان قازانجىكى پيڭگەيەنييت ئەوا لە
چاكەكارەكەيان قەبول بکات و چاوپۆشى لە خراپەكارەكانيان بکات)^۳.

پاشان فەرمووى: (بەندەيەك ، خواي گەرە پاي داوہتە دەست خو
لەوہدا كە گوليكي مالى دونيا بەخواستى خو ھەلگريت ، لەگەل ئەو نازو
نيعمەتەدا كەلای خو ھەيە ، بيگومان ئەوہيانى ھەلبژاردووہ كەلای خوايە).

(ابو سعيدى (خدرى) دەلييت: (ابوبكر) گريا ، وتى: باوك و دايكمان
دەكەينە قوربانى تو ، ئيمە سەرمان سوڤماوہ لەوہ ، خەلك وتيان ، سەيرى ئەو
ريش سپيە بکەن. پيغەمبەر ﷺ ھەوالى بەندەيەك دەدا كە خوا پاي داوہتە دەستى
لەوہدا كە گوليكي دونياى پيداوہو ، لەنيوان ئەوہدا كەلای خوايە ! ئەوہ دەلييت:

^۱ / صحيح البخاري ٦٢/١ ، موطا الإمام مالك ص ٣٦٠.

^۲ / موطا الإمام مالك ص ٦٥.

^۳ / صحيح البخاري ، ٥٣٦/١.

باوک و دایکمان به قوربانت بیت له پراستیدا پیغه مبهری خوا ﷺ ئهو کسه بوو که
 پراکه ی درابووه دهست و ئاماره بوو بۇ کوچی دوا یی پیغه مبهر ﷺ . ئه بو به کر
 هه والی پیداین.^۱

پاشان فهرمووی: متمانه پیکراوترین که سیك لای من له هاوه لیتی و مال و
 ساماندا (ابوبکر) ، خو ئه گهر من جگه له خوا خوشه ویستیکی ترم هه لپزار دایه
 (ابوبکر) م هه لده بژارد ، به لام ئه مه تهنه برایه تی و خوشه ویستی ئیسلامه ، هه موو
 ئهو دهرگایانه ش دینه سهر مزگه وت دایخن ، جگه له دهرگای (ابوبکر).^۲

پیش چوار روژ

پوژی پینج شه ممه چوار پوژ پیش وه فاتی فهرمووی - له و کاته دا نازار
 زوری بۇ هینا بوو - وهن با نوسراویکتان بۇ بنوسم که له دوا ی ئه وه تووشی
 سه رلیشیواوی نه بن - له ناو ماله که دا (عمر) و چه ند پیاویکی تر دانیشتبوون - عمر
 وتی: به خوا نازاره که زوری بۇ هینا وه ، ئیوه قورئانتان له لایه ، په راوی خوا به سه .
 ئال و به یت جیاوازیان بۇ دروست بوو ، بوو به قسه و باسیان ، هه ندیکیان وتیان:
 نزیک ببنه وه با پیغه مبهر ﷺ بۇتان بنوسیّت . هه ندیکیان ئه وه ی (عمر) یان
 دهوته وه . که بوو به دهنگه دهنگیان ، فهرمووی: هه ستن برۆنه دهره وه.^۳

له و پوژده دا وه سیه تی به سئ شت کرد: وه سیه تی کرد جوله که و نه سرائی و
 موشریکان له دورگه ی عهره بدا بکرینه دهره وه ، وه سیه تیشی کرد به مؤله تدا نی
 سه ردانی وه فده کان هه روه کو خوی مؤله تی دابوو، بۇ وه سیّتی سیّیه میش راوی
 فهرمووده که له بیر ی چوو ، له وانه یه وه سیه ت بیت دهست گرتن به قورئان و
 سوننه ته وه ، یان به پیکردنی سوپاکه ی ئوسامه ، یان وتی نوژیرو پراستنی مافی
 مولکی یه مین.

پیغه مبهر ﷺ له گه ل ئهو نازاره زۆرده دا که هه ببو هه موو نوژیژه کانی ده کرد
 بۇ خه لک تا ئهو پوژده - واته پوژی پینج شه ممه پیش چوار پوژ پیش وه فاتی - ئهو
 پوژده نوژیژی مه غریبی بۇ کردن و ، سورته تی (المرسلات) ی تییدا خویند.^۴

^۱ / متفق علیه، مشکاة المصابیح ۵۴۶/۲.

^۲ / متفق علیه، مشکاة المصابیح ۵۴۸/۲، صحيح البخاري ۲۲/۱، ۴۲۹، ۴۴۹، ۶۳۸/۲.

^۳ / بوخاری روایه تی کردوه له (ام فضل) وه، باب مرض النبي (ﷺ) ۶۳۷/۲.

^۴ / متفق علیه، مشکاة المصابیح ۱۰۲/۱.

له عيشادا سهختى نه خوشيه كهى زياترى كرد ، به شيويه كه نه يتوانى له مزگهوت بروتاه دهره وه ، عائيشه ده لئيت: پيغه مبهري ﷺ فرمووى: ئه وه خه لك نويزيان كرد؟

وتمان: نه خير پيغه مبهري خوا ، ئه وان چاوه پروانى تو ده كه ن. فرمووى: ئاوم له سهر شو رگه كه بۇ دابنين ، ئاومان بۇ دانا ، خوى شور دو ، نه نجا گوپى دايه خوى هه ستيت وه كه وت و له هوش خوى چوو ، پاشان هوشى هاته وه ، فرمووى: خه لك نويزيان كرد؟

ئه نجا بۇ جارى دوهم و سييه م وه كو جارى يه كه م كه وته وه ، هه ر كه ده ويست گوپ بدا به خوى و هه ستيت له هوش خوى ده چوو ناردى به شوي ن (ابوبكر) دا كه نويز بۇ خه لكى بكات ، (ابوبكر) نويزى هه موو ئه و پوزانه ي كرد بۇ خه لك^١ ، هه قده نويزى له زيانى پيغه مبهري ﷺ بۇ موسولمانان كرد.

عائيشه سى يان چوار جار چوو وه خزمهت پيغه مبهري ﷺ ، بۇ ئه وه ي (ابوبكر) پيش نويزى بۇ خه لكه كه نه كات ، تا خه لك به و هويه وه ره شيين نه بن ، پازى نه بوو ، فرمووى: ئيوهش دهسته خوشكى ژنه كانى سه رده مى (يوسف) ن ؟ بلي ن با (ابوبكر) پيش نويزى بۇ خه لك بكات.

پيش رۇژيك يان دوو رۇژ

رۇژى شه مبه بوو يان يه ك شه مبه پيغه مبهري ﷺ هه ستى به بارسووكى كرد ، دوو پياو چوونه ژير بالى و چوو بۇ نويزى نيوه رۇ ، (ابوبكر) پيش نويزى ده كرد بۇ خه لك ، كه پيغه مبهري ﷺ ي بينى ويستى بكشيت ه دواوه ، پيغه مبهري ﷺ ئاماژه ي بۇ كرد كه به رده وام يئت . فرمووى: له پال (ابوبكر) دا دامنيشيين ، لاى ده ستى چه پى (ابوبكر) وه دايانيشاند ، (ابوبكر) وه كو پيغه مبهري ﷺ نويزى بۇ كردن ، خه لكى گو ييان له ته ك بيره كانى بوو.^٢

پيش رۇژيك

رۇژيك پيش وه فاتى پيغه مبهري ﷺ - رۇژى يه ك شه مبه - غولامه كانى نازاد كرد ، كه وت دينارى هه بوو هه مووى كرد به خير ، چه كه كانيشى كرد به سه ده قه بۇ موسولمانان ، له شه وه كهيدا (عائيشه) زهيتى له دراوسيه كهى خواست بۇ چرا هه لكردن ، قه لغانه كه شى بارمهت بوو لاى جوله كه يه ك به سى مشت جو.

^١ / صحيح البخاري ٥٦/١ .
^٢ / صحيح البخاري ٩٨/١ ، ٩٩ .

دوا رۆژەکانی تەمەنی پیغەمبەر ﷺ

(انس) له (مالك) هوه دهگيرێتهوه:

پۆژی دووشەممە لەكاتێكدا كه موسولمانان له نوێژی بهيانیدا بوون - (ابوبكر) پيش نوێژی بۆ دهکردن - لهپڕێكدا پیغەمبەر ﷺ پەردەى ژوورەكەى (عائیشە)ى لادا كه دەپروانیه ناو حەرەمى مزگەوت سەیرىكى كردن ، لەكاتێكدا ئەوان نوێژیان دەکرد ، پاشان زەرەخەنەیهكى جوانى بۆ كردن ، ئەبوبەكر هەنگاوى نا بیته دواوه بۆ ناو ریزی نوێژكەرەكان ، وایزانی پیغەمبەر ﷺ دەیهوێت بێت بۆ نوێژ .

(انس) دەلیت: خەریكبوو موسولمانان نوێژەكەیان بپرن لەخۆشى هاتنى پیغەمبەر ﷺ ، بەدەستى پیرۆزى ئیشارەتى كرد كه نوێژەكەتان تەواو بكەن ، ئەنجا پەردەكەى دادایەوهو چووهوه ژوورەوه^۱. دواى ئەوه ئیتەر پیغەمبەر ﷺ ئامادەى نوێژی تر نەبوو.

كه خۆرى چیشتهنگاو بەرزبوهوه ، پیغەمبەرى خوا ﷺ (فاطمە)ى بانگ كردو شتیكى چرپاند بەگویندا ، دەستى كرد بەگریان . پاشان بانگی كردەوهو شتیكى ترى چرپاندەوه بەگویندا ، دەستى كرد بەپیکەنین ، عائیشە دەلیت: پرسىارمان كرد لەوه - واتە لەدوايیدا - (فاطمە) وتی: پیغەمبەر ﷺ چرپاندی بە گوینداو فەرمووی ، كه لەم نەخۆشیەدا دەمرم ، منیش بەوه گریام ، پاشان چرپاندی بەگوینداو فەرمووی: كه من دواى خۆى یەكەم كەس دەبم پێى دەگەم ، بەم هەوالەش دلخۆش بووم.^۲

هەروەها پیغەمبەر ﷺ مژدەى دا بە (فاطمە) كه خانمى هەموو ژنانى دونیایە^۳. كاتێك كه (فاطمە) ئەو نارهەتەى و ئیش و ئازارەى بە پیغەمبەرى خواوه بینی ﷺ وتی: ئەى هاوار بۆ باوكم ، پێى فەرموو: فاطمە ، كچم ئیتەر لەمەودوا باوكت ئیش و ئازارى نامیئیت.^۴

^۱ / هەمان سەرچاوه، باب مرض النبي ﷺ ۶۴۰/۲.

^۲ / صحيح البخاری ۶۲۸/۲.

^۳ / هەندێ لە رىوایەتەكان دەلێن : ئەو گەلێكۆز مژدەدانە لە دوا رۆژەكانى ژيانیدا نەبووه ، بەلكو لە دوا هەفتەدا بووه ،

پروانه (رحمة للعالمين) ۲۸۲/۱.

^۴ / صحيح البخاری ۶۴۱/۲.

ئەنجا (حسن) و (حسین)ی بانگ کردو ماچی کردن ، وەسیەتی فەرموو ،
 کە باش بن لەگەڵیاندا ، پاشان هاوسەرەکانی بانگ کردو یادی خودای وەبیر
 هێنانەو و ئامۆژگاری کردن.

بەلام ئیش و ئازار توندبوو زیاتری کرد تاناسەواری ئەو ژەرەرە دەرکەوت ،
 کە لە (خەبەر)دا دەرخواردی دراو بوو ، دەیفەرموو: عائیشە" هەتا ئیستا هەست بە
 تالۆی ئەو ژەرەرە دەکەم کە لە پۆژی خەیبەردا خواردم ، ئیستا دەبینم هەناومی گۆر
 تیبەرداوە.^۱

ئەنجا ئامۆژگاری کرد بۆ خەلک و فەرمووی: ئاگاتان لە نوێژەکانتان بێت ،
 بەزەبیتان بێتەو بە کەنیزەکاندا ، ئەمە ی چەند جارێک وتەو.^۲

گیانە ئالای سەرەمەرگ

ئیتەر گیانە ئالای سەرەمەرگ دەستی پێکرد سەری لەسەر پانی عائیشە بوو
 ، (عائیشە) دەیوت: یەکیک لە نازو نیعمەتەکانی خوا ئەو بوو کە پیغمبەر ﷺ
 لەمالەکەیی من و لە ژووری خۆمداو لەکۆشی خۆمدا وەفاتی کرد ، خوای گەورە
 هەناسەیی ئەوی تیکەلۆ بەهەناسەم کرد لەکاتی وەفاتیدا.

(عبدالرحمن)ی کوپی (ابوبکر) هاتە ژوورەو سێواکیکی بەدەستەو بوو ،
 من پشتی پیغمبەرم گرتبوو ﷺ ، بینیم سەیری دەکات ، زانیم کە حەزی لە سێواک
 کردنە ، و تەم: بۆت وەرێگرم؟

بەئیشارەتی سەری فەرمووی: بەئێ.

سێواک بۆ کرد ، کەمێک زێر بوو و تەم: بۆت نەرم بکەمەو؟

بەسەر ئیشارەتی کردو فەرمووی: بەئێ.

بۆم نەرم کردەو. - لە رێوایەتیکیشدا هاتوو کە بەجوانترین شیۆ
 سێواکی کرد - ، لەبەردەستیدا کوندەیهکی ئاو دانراو بوو، دەستی تێدەخست و
 دەموچاوی پێرۆزی پێ تەپدەکردو ، دەیفەرموو: (لا إله إلا الله) ئای خوایه کە
 مردن ساتەوساتی سەختی هەیه - فەرموودەکە -^۳

کە لە سێواک کردنەکەیی بوو دەستی یان پەنجەیی بەرز کردەو ، چاری
 روانیە بنمیچی مالەکە ، لێوکانی دەجولاً ، (عائیشە) گۆیی بۆ هەلخست گۆیی ئی

^۱ / هەمان سەرچاوە ۶۳۷/۲.

^۲ / هەمان سەرچاوە ۶۳۷/۲.

^۳ / صحيح البخاری. باب مرض النبي ﷺ ۶۴۰/۲.

بوو دهيفرموو: (مع الذين أنعمت عليهم من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين ، اللهم اغفر لي ، وارحمني ، والحقني بالرفيق الأعلى)^١.

واته : خوايه بمخهيته پړيزی نه وانهی نازو نيعمهتت به سهردا پرشتن له پيڼه مبه ران و شه هيدان و سالتان ، خوايه ليم بيوره و پرهم پي بکه ، خوايه به پره فiqی نه علا ، خوايه ، پره فiqی نه علا.

نهم وتهیه دوايي سي جار وتهوه ، دهستی شل بوو گیانی پاک و پيړوزی سپاردو گه شست به پره فiqی نه علا (إنا لله وإنا إليه راجعون).

نهم پروداوه دلته زینه له کاتيکدا پروی دا که چيشته نگاويکی گهرم بوو ، له پوړزی دوو شهممه ۱۲ی ره بيعی يه که می سالی ۱۱ی کوچی ، ته مهنی پيړوزی (۶۳) سال و چوار پوژ بوو.

دابارينی خه مه کان به سهر هاوه لانیدا

مه والی کوچی پيڼه مبه ر ښځه خیرا بلاو بووه ، دنیا له پيش چاو تاريک بوو ، (انس) ده لیت: هر گیز پوژنک نه دیوه پوناکترو جواتر له و پوژهی پيڼه مبه ر ښځه ی تیدا مرد.^۲

که وه فاتی کرد (فاطمة) وتی: بابہ گیان ، وه لامي پروه ردگارت دایه وه که بانگی کردی ، بابہ گیان ، جه ننه تی فیرده وس جیگاته ، بابہ گیان ، پرسه و سهره خوشی بو لای جبریل دهبین^۳.

هه لوئستی عمر

که عمر ه والی وه فاتی پيڼه مبه ری بیست ښځه سهرگردان بوو هویشی لای خوئی نه ما ، هاواری ده کرد: دوپرووه کان ده لیت پيڼه مبه ری خوا مردووه ، پيڼه مبه ری خوا ښځه نه مردووه به لکو چووه بو لای پروه ردگاری خوئی ، هه روه کو (موسای کوپی (عمران) روشت و بو ماوه ی چل شه و نه گه پایه وه ، تا پاش نه وه ی وتیان مرد نه نجا گه پایه وه. وه لامي پيڼه مبه ریش ده گه پريته وه ، نه و جا ده ست و قاچی نه وانه ده بریت که وتویانه مردووه.

^۱ / مه مان سهرچاره و (باب). دوا گوته ی پيڼه مبه ر ښځه ، ۶۳۸/۲ ، ۶۳۲ ، ۶۴۰ ، ۶۴۱.

^۲ / (دارمي) ربوايه تی کردووه ، (مشكاة المصابيح) ۵۴۷/۲.

^۳ / صحيح البخاري، باب مرض النبي (ﷺ) ، ۶۴۱/۲.

هه ئۆيىستى ابوبكر

ابوبكر بەسوارى ئەسپەكەى خىرا ھات و دابەزى چوۋە ناو مزگەوت قسەى لەگەل كەسدا نەكرد ، تا چوۋە ژوورەكەى (عائىشە) و پووى كرده تەرمەكەى پىغەمبەر ﷺ كە بەبوردەيەك داپۆشراپو ، پەردەى لەسەرى پىرۆزى ھەلدايەو ، خۆيدا بەسەرىداو ، ماچى كردو دەستى كرد بەگريان ،

پاشان فەرمووى: دايك و بابم بەقوربانن بن ، ھەرگىز نابىت تۆ دووجار بمرىت ، تەنھا جارنكەو ئەوا نۆشيت.

پاشان (ابوبكر) چوۋە دەرەو ، ھىشتا (عمر) قسەى دەكرد بۆ خەلك ، پووى تى كردو وتى: عمر دانىشە .

(عمر) دانەنىشت ، ئىتر خەلك ھاتن بەرەو لاي (ابوبكر) و (عمر)يان بەجىنھىشت ، ئەنجا (ابوبكر) فەرمووى: (أما بعد) ھەركەسىك لە ئىو ھەممەدى دەپەرست ﷺ ئەو ھەممەد ﷺ وەفاتى كرد ، ھەركەسىكىش لە ئىو ھەممەدى پەرستوۋ ، ئەوا خوا زىندوۋو ھەرگىز نامرىت ، خواى مەزن فەرموويەتى: ﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبِهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴾ آل عمران/۱۴۴.

واتە: (ھەممەد شتىكى تر نىە جگە لە پىغەمبەرىك و پىش ئەمىش چەندىن پىغەمبەرى تر ھەبوون ، ئايا دەكرىت كە مرد يان كوژا ئىو ھەممەدى بە پوودا ھەلگەرىنەو؟ ھەركەسىكىش ھەلگەرىتەو ھەلگەرىتەو لايدات ھىچ زىانىك بەخوا ناگەيەنىت ، ھەلگەرىتەو پاداشتى سوپاسگوزاران دەداتەو). (ابن عباس) وتى: وەللاھى وادەھاتە بەرگووى خەلك كە ئەم ئايەتە ھىشتا نەھاتۆتە خوارەو ، تا (ابوبكر) خويندىەو. ئەنجا خەلكى لىيان ۋەرگرت ، ھەرچىەكم گووى ئى دەبوو ئەم ئايەتەى دەوتەو.

(ابن المسيب) دەلىت: عمر فەرمووى: وەللاھى ھەر ئەو ھەممەدى گويم لەم ئايەتە بوو كە (ابوبكر) خويندىەو ، ئىتر قەلەمى ئەرنۆم شكاو كەوتە سەر زەوى ، ئىدى زانىم كە پىغەمبەر ﷺ وەفاتى كردوۋ.

شۆردن و کفن کردن و

مائىئاوايى له جهستهى پيرۆزى بهرهو خاک

دواى وهفاتی پیغه مبهەر ﷺ پیش ئهوهى کفن و دفنى بکهن له مهسهلهى جینشینیدا جیاوازی دروست بوو ، له (سقیفة)ى (بنی ساعدة) دا چه ندىن گفتوگۆو قسهو باس بهریابوو له نیوان کۆچکه ران و ئه نسا ردا . له کۆتاییدا ریکه وتن له سهر جینشینایه تى (ابوبکر) ، ئه مه تاکۆتایى پۆژى دوو شه مه به رده وام بوو تا شه و داها ت و ئاگایان له ئه سپه رده کردنى تهر مى پیغه مبهەر ﷺ نه ما ، تاکۆتایى شه وى سى شه مه له گه ل سپی ده دا ، جهستهى پيرۆزى له سهر جیگه کهى خۆى بوو ، بورده کهى به سهر وه بوو ، ده رگای له سهر داخرابوو .

پۆژى سى شه مه پیغه مبهریان شۆرد ﷺ بى ئه وهى جله کانى له بهر داکه نن ، (عباس) و (على) ده یان شۆرد له گه ل (فضل) و (قتم) هه ردوو کو په کهى (عباس) و (شقران) ی غولامه کهى پیغه مبهەر ﷺ ، هه روه ما (اسامه) ی کو پى (زید) و (اوس) ی کو پى (خولى) . (عباس) و (فضل) و (قتم) ئه مدیوو و ئه و دیویان پى ده کرد . (اسامه) و (شقران) یش ئاویان پى دا ده کرد ، (على) یش ده یشۆرى ، (اوس) یش له نامیزى گرتبوو .

پاشان کفن پۆشیان کرد له سى بهرگى سپى خامدا ، نه کراس و نه میزه رى تى دا نه بوو^۱ . یه که به دواى یه ک ئالاند بوویان له جهستهى پيرۆزى .

سه باره ت به شوینى ئه سپه رده کردنه که شى جیاوازی دروست بوو ، (ابوبکر) وتى : گویم ئى بوو پیغه مبهەر ﷺ فه رموو یه تى : هه رپیغه مبه رىک له کویدا وهفاتی کرد بى ت له ویدا نیژ راوه ، ئه نجا (ابو طلحه) جیگه کهى پیغه مبه رى ﷺ به رز کرده و ، له شوینه کهیدا گۆریان بۆ هه لکه ندو ، کردیانه گۆرپچه .

خه لکى ده که س ده که س ده ها تنه ژو ره وه نوێژیان له سهرى ده کرد ﷺ بى ئه وهى که س پیش نوێژیان بۆ بکات ، سه ره تا که سوکارى نوێژیان کرد له سهرى ، پاشان کۆچکه ران ، پاشان ئه نسا ره کان ، ژنانیش دواى پیاوان نوێژیان کرد له سهرى ، پاشان میرد منالان نوێژیان کرد له سهرى .

^۱ / متفق عليه . صحيح البخاري ۱/ ۱۶۹ ، صحيح مسلم ۱/ ۳۰۶ .

ئەو كارە ھەموو پۇژى سى شەممەى خايدان ، تا شەوى چوارشەممە ھات ،
 (عائيشە) وتى: بە ئەسپەردەكردنى پىڭغەمبەرمان نەزانى ﷺ تا لە نىوہى شەودا
 گويمان لە دەنگى گۆر ھەلکەنەكان بوو.^۱

مالى پىڭغەمبەر ﷺ

۱. مالى پىڭغەمبەر ﷺ لە مەككەدا پيش كۆچكردن بۆ مەدينە پىڭكەتابو لەخوى و
 (خديجة)ى ھاوسەرى ، لە تەمەنى بىست و پىنج سالىدا مارەى كرد ،
 (خديجة) لە تەمەنى چل سالىدا بوو ، ئەم ئافرەتە يەكەم ژنى پىڭغەمبەر بوو ﷺ
 ، ژنى بەسەردا نەھيئا ، چەند كوپو كچىكى لى بوو ، كوپەكان ھىچيان نەمان ،
 كچەكانىش برىتى بوون لە:

(زينب) و (رقية) و (ام كلثوم) و (فاطمة) ، سەبارەت بە (زينب) لە پيش
 كۆچدا كوپى پورەكەى خوى (ابو العاص)ى كوپى (ربيع) مارەى كرد. (رقية) و (ام
 كلثوم)يش بەدواى يەكدا ھاوسەرى (عثمان)ى كوپى (عفان) بوون. (فاطمة)ش
 (على) كوپى (ابو طالب) لە نىوان شەرى (بەدر) و (ئوھود)دا مارەى كرد . (حسن) و
 (حسين) و (زينب) و (ام كلثوم) لە (فاطمة)ن.

ديارە كە بۆ پىڭغەمبەر ﷺ پەوا بوو زياتر لە چوار ژن بەيئىت بۆ چەندىن
 مەبەستى گرنگ. ئەو ژنانەى عەقدى ھاوسەرىتى لەگەلدا بەستوون سىانزە ژن
 بوون ، نۆيان كە پىڭغەمبەر ﷺ وەفاتى كرد مابوون . دووانىشيان لە ژيانى خويدا
 وەفاتيان كردوو ، يەككىيان (خديجة)يەو ئەو وىترىشيان داىكى ھەژاران (زينب)ى
 كچى (خزيمە)يە ، دووانىشيانى نەگواستووتەو ، ئەمەش ناوى ھەمويانە:

۲. (سودة)ى كچى (زمنة) ، پىڭغەمبەرى خوا ﷺ لە (مانگى) (شەوال)ى سالى ۱۰ى
 پىڭغەمبەرايەتىدا مارەى كرد ، پاش وەفاتى خەديجە بەچەند پۇژىك ،
 (سودة) پيش ئەوہى ببىتە ھاوسەرى پىڭغەمبەر ﷺ خىزانى ئامۇزايەكى خوى
 بوو بەناوى (سكران)ى كوپى (عمرو). وەفاتى كرد.

^۱ / (مختصر سيرة الرسول) نويسينى (شيخ عبدوللّٰى نەجدى ل ٤٧١)، بۇ درىژەى باسى گەيشتنى پىڭغەمبەر ﷺ بەرەلىقى
 ئەعلا، بىروانە: (صحيح البخارى) ، باب مرض النبي ﷺ و چەند (باب)ىكى ترى دراىى، لەگەل (فتح البارى) و (صحيح مسلم)
 و (مشكاة المصابيح)ى باب (وفاة النبي ﷺ)، (ابن هشام) ٦٤٩/٢ تا ٦٦٥، ھەروەما (تلقيح لھوم اھل الاثر) ل ٢٨ و ٢٩..
 ھەروەما (رحمة للعالمين) ٢٧٧/١ تا ٢٨٦ و ديارى كردنى سەرچەم كاتەكان لەسەرچاوەى دراين.

۳. (عائیشه)ی کچی (ابوبکر)ی (صدیق) ، پیغمبه‌ری خوا ﷺ له مانگی (شه‌وال) ی سالی ۱۱ ی پیغمبه‌رایه‌تیدا ، واته یهک سال دواى ماره‌کردنی (سوده) و ، دوو سال و پینچ مانگ پینش کوچکردن بو مه‌دینه ، له مانگی (شه‌وال) دا و حه‌وت مانگ دواى کوچکردنی بو مه‌دینه ، له‌خیزانه‌کانی پیغمبه‌ر ﷺ ته‌نھا عائیشه کچ بوو ، خو‌شه‌ویست‌ترین مروّفه‌بوو له‌دلیداو ، ژیرترین ژنی ئوممه‌تی ئیسلامه‌و ، به‌ره‌هایی زان‌ترین ئافره‌ته تا ئیستا هه‌لکه‌وت‌بیئت.

۴. (حفصه)ی کچی (عمر)ی کوپری (خطاب) ، می‌رده‌که‌ی له‌نیوان جه‌نگی (به‌در) و (نوح‌ود) دا وه‌فاتی کرد ، پیغمبه‌ر ﷺ له (سالی ۲ کوچی) دا مارهی کرد.

۵. (زینب)ی کچی (خزیمه) له‌خیلی (بنی هلال)ی کوپری (عامر)ی کوپری (صعصعه) ، ناو‌نرا بوو به‌دایکی هه‌ژاران ، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی زور به‌زیی به‌هه‌ژاراندا ده‌هاته‌وه ، هاوسه‌ری (عبدالله)ی کوپری (جحش) بوو ، له‌جه‌نگی (احد) دا شه‌ید کرا ، پیغمبه‌ریش ﷺ له (سالی ۴ کوچی) دا خواستی ، پاش شوو‌کردنی به پیغمبه‌ر ﷺ به دوو مانگ یان سێ مانگ وه‌فاتی کرد.

۶. (ام سلمه) (هند)ی کچی (ابی امیه) ، ژنی (ابو سلمه) بوو ، له‌مانگی (جه‌مادی دووهم)ی سالی ۴ کوچیدا (ابو سلمه) وه‌فاتی کرد. له (مانگی (شه‌وال)ی هه‌مان سالدا پیغمبه‌ر ﷺ مارهی کرد.

۷. (زینب)ی کچی (جحش)ی کوپری (ریاب)ی خیلی (بنی اسد)ی کوپری (خزیمه) ، پورزای پیغمبه‌ره ﷺ ، له‌پینشدا خیزانی (زید)ی کوپری (حارثه) بوو ، که له‌کاتی سه‌رده‌می جاهیلیدا به‌کوپری موحه‌مه‌د ﷺ بانگی لیده‌کرا ، ته‌لاقی دا ، خواى مه‌زن ئایه‌تی ناره‌ خواره‌وه گوتار ئاراسته‌ی پیغمبه‌ر ﷺ ده‌کات ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا﴾. هه‌ر له‌باره‌ی (زینب)ه‌وه چه‌ند ئایه‌تی‌ک دابه‌زیه خواره‌وه ، که مه‌سه‌له‌ی به‌کوپ کردن (تبنی) یه‌کلاده‌کاته‌وه - پاش‌تریش باسی ده‌که‌ین - ، پاشان پیغمبه‌ر ﷺ له (مانگی (ذی القعدة)ی سالی ۵ کوچی) دا مارهی کرد.

۸. (جویرییه)ی کچی (حارث) گه‌ره‌ی (بنی المصطلق)ی خیلی (خرزاعه) ، له‌ناو که‌نیزه‌که‌کانی (بنی المصطلق) دا بوو که‌وته به‌ر پشکی (ثابت)ی کوپری (قیس)ی کوپری (شماس) ، (شماس) عه‌قدی موکاته‌به‌ی له‌گه‌لدا به‌ست ، پیغمبه‌ر ﷺ پاره‌ی موکاته‌به‌که‌ی داو له (مانگی (شعبان)ی سالی ۶ کوچی) دا مارهی کرد.

۹. (ام حبیبہ) (رملۃ) ی کچی (ابو سفیان) ژنی (عبیداللہ) ی کوپی (جحش) بوو ، له گه ئیدا کوچی کرد بۆ حبه شه له وئ (عبیداللہ) له ناینی ئیسلام هه لگه پرایه وه بوو به گاوو هه له وئش مرد ، به لام (ام حبیبہ) له سه ر ناینی خو ی به دامه زراوی مایه وه . که پیغه مبه ر ﷺ (عمرو) ی کوپی (امیه) ی (ضمری) نارد به نامه کهیدا بۆ نه جاشی ، له مانگی (موحه رهم) ی سالی (۷) ی کوچیدا ، داوای (ام حبیبہ) ی کرد بۆ پیغه مبه ر ﷺ و نه جاشی له گه ل (شرحبیل) ی کوپی (حسنه) دا ناردیه وه .

۱۰. (صفیه) ی کچی (حیی) کوپی (اخطب) له (بنو اسرائیل) ، یه کیك بوو له دیله ژنه کانی خه یبه رو پیغه مبه ر ﷺ هه ئیبه ژارد ، نازادی کردو ماره ی کرد ، له دوا ی فته ی خه یبه ره وه له (سالی ۷ ی کوچی) دا .

۱۱. (میمونه) ی کچی (حارث) خوشکی (ام الفضل) (لبابه) ی کچی (حارث) ، له مانگی (ذی القعدة) ی سالی ۷ ی کوچی) دا له کاتی عومره ی قه زادا خواستی ، پاش نه وه ی له ئیحرام بوه وه .

ئه وانه (۱۱) ژن بوون ، پیغه مبه ر ﷺ خواستبووی و هاوسه ری بوون و گواستویه ته وه ، دووانیان له ژیان خویدا وه فاتیان کردو وه (خدیجه) و (زینب) ی دایکی هه ژاران ، له ژیان نۆ ژنه که ی تریدا خو ی وه فاتی کردو وه . ئه و دووانه ش که نه یگواستوونه ته وه ، یه کیکیان له (بنی کلاب) بوو ، نه و ی تریشیان له (کنده) ئه مه یان ناسراوه به (جونیه) ، ئه م مه سه له یه راجیاوازیی له سه ره پیویست به باسکردن ناکات .

که نیه که کانیشی که بۆ نیرابوون دووان بوون ، یه کیکیان (ماریه) ی (قبطیه) بوو که (مقوقس) بۆ نارد ، له (ماریه) (ابراهیم) ی بوو ، که له منا ئیدا له شاری مه دینه له ژیان خویدا ﷺ وه فاتی کرد . له به روا ی (۲۸ یان ۲۹ ی مانگی شه والی سالی ۱۰ کوچی) - به رامبه ر به (۲۷) ی یه نایه ری سالی ۶۳۲ ی زاینی) .

که نیه که ی دووه میش (ره یحانه) ی کچی (زهید) ی (نضریه) یان (قرظیه) بوو ، یه کیك بوو له که نیه که کانی (بنو قریظه) هه ئیبه ژارد ، رایه کیش ده ئیت : یه کیك بووه له و ژنانه ی که نازادی کردو وه ماره ی کرد . (ابن قیم) گوته ی یه که می په سه ند کردو وه ، (ابو عبید) دووانی تریشی بۆ زیاد کردو وه یه که م (جمیله) دووه میشیان که نیه که کیك بووه (زهینه ب) پیی به خشیوه .^۱

^۱ / به وانه (زاد المعاد) ۲۹/۱ .

ئەمۇ كەسەى سەمىرى ژىانى پىڭمەبەر ﷺ ئەكات ، دەزانىت كە ماره كەردنى ئەمۇ ژمارە ژنە لەكۇتايى تەمەنىداو پاش ئەمۇى كە سى سالى تەمەنى گەنجى خۇى لەگەل ژنىكدا بەسەر بردووه كە نىمچە پىربووه - (خديجه) پاشان (سووه) - باش دەزانىت كە ئەمۇ جۆره ژنەينانە لەبەر ئارەزووى سىكس و شەهوەت دامركاندەنەمە نبووه ، بەلكو كۆمەلىك هۇى گەورەترو مەزىتر لەئارادا ھەبوون ، كە ئامانجى سەرەكى ئەمۇ ژنەينانە بوون.

خواستنى كچى (ابوبكر) و (عمر) ، ھەروھا ماره كەردنى (فاطمة)ى كچى خۇى لە (على) و ماره كەردنى (رقية) و پاشان (ام كلثوم)ىش لە (عثمان)ى كۆپى (عفان) ئامازىيەكى تىدایە بۇ پتەوكەردنى پەيوەندى بەمۇ چوار كەسەوه كە گىيانفیدایى و لىپرانىان بۇ ئىسلام لەكاتى ئارەحەتتەكاندا ماوه.

نەرتى ەمرەب وابوو زۆر پىزىيان لە ژنو ژنخووزى و خزمایەتى دەگرت ، خزمایەتى پىڭەيەكى گەنگ بوو بۇ نەزىكبوونەمە لە تىرەو خىلە جىاوازەكان ، ەمرەب دژايەتى كەردنى خەزمى بە لەكەيەكى گەوره دەزانى، پىڭمەبەر ﷺ بە ماره كەردنى ژمارەيەك لە ژنانى (دايكى ئيمانداران) وىستى دوزمنايەتى خىلەكان بۇ ئىسلام كەز بكات و ئاگرى پق و كىنەيان بكوژنىتەمە ، (ام سلمە) لە خىلى (بنى مخزوم) بوو ، كە تىرەكەى (ابو جهل) و (خالد) ، كە پىڭمەبەر ﷺ خواستى ئىتر (خالد) ئەمۇ ھەلۆستە توندوتىژەى پۆزى (أحدى) ئەما ، ئەمەبو بەخواست و خەزى خۇى ھات و موسولمان بوو، ھەروھا (ابو سفیان) پاش شووكەردنى كچەكەى بە پىڭمەبەر ﷺ ئەمۇ توندوتىژەى ئەما. ھەروھا دەبىنن (بنى المصطلق) و (بنى النضير) شەر فروشتن و دوزمنايەتتە ئەما كە پىڭمەبەر ﷺ (جویریة) و (صفیة)ى ماره كەرد. بگرە (جویریة) گەورەترین بەرەكت و خىزى ھەبوو بۇ رۆلەكانى خىلەكەى و خەزم و خۇیشانى ، چونكە لەگەل ماره كەردنىدا لەلایەن پىڭمەبەر ﷺ ھاوەلانىش سەد بئەمالەى خەزم و كەسوكارى (جویریة)یان ئازاد كەرد . وتیان چۆن دەبىت خەزمانى پىڭمەبەر ﷺ كۆیلە بن ، روونىشە ئەمۇ ئازاد كەردنە لەسەر ناخ و دل و دەروون چ كارىگرەكى ھەيە.

لەمانەش ھەموو زىاتر پىڭمەبەر ﷺ فەرمانى پىدراوو كە دەبىت خەلكانىك پاك بكاتەمەو ھۇشيارو بەئاگا بەيىتتەمە لەبارەى فەرھەنگ و ژيارو شارستانى ھىچيان نەدەزانى و ھىچ بەشدارىەكيان نەبوو لە بنیاتدانن پىشتىوانى كەردنى كۆمەلگادا.

یەككە لەو بنەما سەرەکیانەى بوونە بەردى بناغەى بنیاتنانى كۆمەلگای ئىسلامىي ئەو بوو ، رینگەى ئەداوہ بە پیاوان تیکەلاو بن لەگەل ژناندا ، نەدەکرا بەشیوہیەکی راستەوخو ھۆشیار بکریئەو ، رەچاوی ئەو بنەمایانەش بکریئ . لەگەل ئەو ھەشدا کە ئاگا کردنەوہى ئەوان بەئەندازەى پیاوان پیویست بوو ، بگرە زیاتریش بوو .

بۆ ئەو مەبەستە دەبوايە پیغەمبەر ﷺ لە تەمەنى جیا جیا ژن ھەلبژێرئ بۆ ئەنجامدانى ئەو مەبەستەو پەرورەدیەکی پتەوى چاکیان بکات و فیرى ئەحکامەکانى شەریعەتیان بکات ، بە پۆشنیریى ئىسلامیى جۆشیان بدات تا بتوانن ببنە ماموستا فیركارى ژنە دەشتەکی و شارنشینەکان و پیرەژنان و کچانى گەنج ، بەم پییە لەجیاتى پیاوان ئەم ژنانە بەو کارە ھەستن .

دایکانى ئیمانداران پۆلى گەرەیان ھەبوو لەگواستنەوہى بارو پەرۆشتى پیغەمبەر ﷺ بۆ خەلک بەتایبەتى ئەوانەیان کە تەمەنیکى درێژتریان بۆ نوسرا ، وەکو (عائیشە) ، (عائیشە) ژمارەىەکی زۆر لەفەرموودە گوڤقاریى و رەفتاریەکانى پیغەمبەرى باسکردوو ، یەككە لەو حالەتى ژنەینانەى پیغەمبەر ﷺ پەیوەستە بەنەریتیکى جاھیلی رەگ و ریشەداروہ ، ئەویش مەسەلەى (تبنى) بە کوپ کردنە ، لەناو عەرەبدا ئەو کەسەى منالیکى بکردایە بەپۆلەى خوێ ئەوا ئەو کوپە ھەموو کەسە حەرامکراوہکانى وەکو کوپیکى راستەقینە لێى حەرام دەکرا . ئەم ریسایە لەناو کۆمەلگاو ناخى تاکەکانى عەرەبدا چەسپاو بوو ، بەشیوہیەک لە رەگ دەرھینانى مەحال بوو ، بەلام لەھەمان کاتیشدا ئەم ریسایە جاھیلیە دژەوانە بوو لەگەل ئەو بنەپەرت و پرنسیپانەدا کە ئىسلام دانى پێدا نابوو لە مەسەلەى ھاوسەریتى و تەلاق و میرات و مامەلەکانى تریدا ، سەربارى ئەو ئەم ریسایە چەندین ئاسەوارى خراپ و بەدەرۆشتى لێدەکەوئیتەوہ ، لەوانەى کە ئىسلام ھاتبوو بۆ سەپینەوہیان .

بۆ تیکشکاندنى ئەم ریسایە خواى مەزن فەرمانىدا بەپیغەمبەرەکەى ﷺ کە داخوازی (زینب)ى کچی (جەش)ى پورزای بکات ، ئەو کاتە خیزانى (زید) بوو ناکۆکی ھەبوو لەنیوانیاندا ، تاگەیشتە ئەوہى زەید ویستى تەلاقى بدات لەوکاتەدا کە ئەحزاب ھاتبوونە سەر مەدینەو موسولمانان . پیغەمبەریش ﷺ لەپەرپاگەندەى دوو پووان و موشریکان و جولەکە دەترساو سلى دەکردوہ لەو دلەپراوکی و گومان و

شته پرپوچانه‌ی بلاویان دهرده‌وه دژ به پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، ده‌شی زانی نه‌مه چنده کاریگری هه‌یه له‌سه‌ر دهره‌وونی موسولمانه لاوازه‌کان ، بویه‌ه‌زی ده‌کرد (زید) (زینب) ته‌لاق نه‌دات ، تا نه‌که‌وێته به‌رده‌م ئه‌و تاقیکردنه‌وه گه‌وره‌یه .

گومانیشی تیدا نی‌یه ئه‌و دله‌راوکی و دوو دلی‌یه له‌گه‌ل ئه‌و نامانجه سه‌ره‌کیه‌دا رێک نه‌ده‌که‌وت که پیغه‌مبه‌ری بۆ نی‌راوه ﷺ ، بویه‌ه‌وای مه‌زن په‌خنه‌ی لیگرت و فه‌رمووی: ﴿وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ﴾ الأحزاب/۳۷ . واته: (تۆ ده‌توت به (زید) ژنه‌که‌ت راگه‌رو له‌خوا بترسه ، له‌ناختدا ئه‌وه‌شت هه‌شار دابوو که خودا ده‌ری ده‌خات ، تۆ له‌قه‌سه‌ی خه‌لک ده‌ترسیت ، له‌کاتی‌کدا که پی‌ویسته له‌خودا بترسیت).

له‌کۆتاییدا (زید) ته‌لاقی‌دا ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ له‌ پوژانی سه‌پاندنی ئابلقه‌ی سه‌ر (بنی قریظه)‌دا ماره‌ی کرد پاش ئه‌وه‌ی عیده‌ی به‌سه‌ر چوو . خوای مه‌زن ئه‌و زه‌واجه‌ی به‌سه‌ردا سه‌پاندو ، هه‌یج بواریکی بۆ نه‌هه‌شته‌وه که رایه‌کی تر په‌سه‌ند بکات ، تا ئه‌وه‌بوو خودای مه‌زن خو‌ی ئه‌وه‌ی ئاشکرا کرد ، ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا﴾ الأحزاب/۳۷ . واته: (که زه‌ید ده‌ستی له‌ زه‌ینه‌بی ژنی بو‌وه‌وه ته‌لاقی‌دا ئێمه - خاوه‌ند - له‌تۆمان ماره‌کرد تائیماندارانیش تووشی ته‌نگه‌تاوی و بی‌تاقه‌تی نه‌بن سه‌باره‌ت به‌ هاوسه‌ری به‌کو‌پ‌کراوه‌کانیان نه‌گه‌ر هاتوو و یستیان ماره‌یان بکه‌ن). بۆ ئه‌وه‌ی رێسای (تبنی) به‌کرداری بپو‌خ‌ئینیت هه‌روه‌کو به‌گوفتار پی‌ش‌تریش رو‌خ‌اند‌بو‌وی ﴿ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ﴾ الأحزاب/۵۰ . واته: به‌نا‌وی باوکیانه‌وه (به‌ کو‌پ‌کراوه‌کانتان) بانگ بکه‌ن ، چونکه ئه‌وه دادپه‌روه‌رانه‌ تره له‌لای خوا. ﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمُ النَّبِيِّينَ﴾ واته: (به‌راستی مو‌حه‌مه‌د ﷺ باوکی هه‌یج یه‌کی‌ک له‌ئێ‌وه نه‌بو‌وه ، به‌لام پیغه‌مبه‌ری خواو دوا‌یی‌نی پیغه‌مبه‌رانه).

چه‌نده‌ها نه‌ریت و خوی په‌گو پیشه‌ دا‌کو‌تاو هه‌ن که هه‌رگیز به‌ وشه‌ ناسپ‌رێته‌وه ، به‌ل‌کو پی‌ویستی به‌کرداری خاوه‌نی بانگه‌وازه‌که هه‌یه ، ئه‌مه‌ش له‌و هه‌لو‌یسته‌دا ده‌رده‌که‌وێت که موسولمانان پيشانیاندا له‌ سو‌ل‌حی حوده‌یییه‌دا (عه‌وه‌ی کو‌ری (مسعودی (ثقفی) هه‌ندی‌ک له‌و موسولمانانه‌ی بی‌نی که تفی ده‌می

پیغهمبهران دهگرتهمو ، شهریان دهکرد لهسهر ئاوی دهست نویژی. بهلن ، نهوانه
 نهو کهسانه بوون که پیشبرکینی چوون بهرهو مهرگیان کرد لهژیر درهختهکهدا.
 نهوانه که هاوچهشنی (ابوبکر) و (عمر)یان تیدا بوو که نهوهدش ههلوستیان بوو ،
 کهچی دواي تهواو بوونی سولخی حودهیبیه کاتیک پیغهمبهر ﷺ فرمانی دا بهو
 هاوهله گیانبازانه ههریهکهو قوربانی خوی سهربریت کهچی یهک کهسیان ههلهسته
 لهشویی خویدا. تا پیغهمبهر شیرزه بوو توشی دلراوکی هات ، تا (ام سلمه)ی
 خیزانی عهرزی کرد تو بوخوت قوربانیهکهت سهر بره بی نهوهی قسه لهگهل کهسدا
 بکهیت ، وای کرد ، نهجا هاوهلان بهگوئیان کردو خیرا دهست و بردیان کردو
 قوربانیهکانیان سهربری. بهم روداوهدا جیاوازی کاریگهریتی قسهو کردار
 دهردهکهویت له پووخاندنی بیروپروا چهسپاوهکاندا.

دووپروان خوت خوتهی زوریان وروژاند ، چهندین جوری پروپاگهندهو
 درویان تهنیهوه بو ئهم نیکاحه ، ههنديک لهو پروپاگهندهان کاریگهریان ههبوو
 لهسهر دلی باوهو لاوازهکان ، بهتایبهتی که (زینب) پینجهم ژنی پیغهمبهر بوو ﷺ ،
 موسولمانهکانیش نهیاندهرانی که پیغهمبهر ﷺ بوی ههیه زیاتر له چوار ژن بهینیت
 و، زیدیشیان به کوپی پیغهمبهر ﷺ دهزانی و مارهکردنی ژنی بهکوپراویش
 گهورهترین فاحیشه بووه لهکاتی خویدا ، خواي گهوره له سورهتی (الاحزاب) دا بو
 ئارامیی ئاوی دل ئایهتی نارد خوارهوه. نهجا هاوهلان زانیان که سیستمی
 تهبهنی هیچ بایهخیکی نیه له ئیسلامدا ، خواي گهوره دهرهتی زیاتری داوه به
 پیغهمبهر ﷺ که لهو ژمارهیه زیاتر ژن بهینیت لهپیناو بهدی هینانی ئامانجه بهرزو
 رهواکاندا.

پیغهمبهر ﷺ مامهلهی لهگهل هاوسهرهکانیدا لهبهرزترین پلهی ریزو
 شکواریو چاکیدا بوو، ههرهکو ژنهکانیشی له بهرزترین پلهی ریزو حورمهت و
 قهناعهت و ئارامیی و بیفیزی و خزمتگوزرایدا بوون ، لهههستانیاندا بهئهرکی
 هاوسهریتی پیغهمبهر ﷺ. لهکاتیکدا که بهکوله مهرگیهکی وهها دهژیان بهکهس
 تاقت نهدهبرا. (انس) دهلیت: ههرگیز نهمدیوه پیغهمبهر ﷺ نایکی نهرمو ناسک
 بخوا تا گهیشهوه بهخواي خوی ، وه ههرگیز تامی گوشتیکی مهری قهلهوو
 بهپیزی نهکردوو^۱. عایشه دهلیت: ئیمه له مالی پیغهمبهردا ﷺ لهماوهی دوو

^۱ / صحیح البخاری ۹۵۶/۲.

مانگدا سنجار مانگمان به شیوهی دهمه داس دهبینی هیشتا له ماله کانی پیغه مبهردا ناگر نه کرابوه. نهجا (عروة) پرسپاری کرد له (عائیشه): باشه نه گهر مالتان بهو شیوهیه بوو ئه ی به چی ده ژیان؟

عائیشه دهیوت: به دوو شته ره شه که ده ژیاين " (ناوو خورما).^۱

له گهل ئه و ژیاينی کوله مهرگی و تهنگه تاویه دا جگه له یه ک جار هیج کاتی که ژنه کان بیتاقه تیان دهر نه بریوه - نه و ههش وهکو ههستیکی مروقیی حاله تیکی ئاسایی بوو - بو ئه و ههش ببیته هویه ک بو دانانی ئه حکامی نوێ. خوای مه زن ئایه تی را هه لبریزی به دوایدا نارده خواره وه: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجَكُمْ إِن كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنْ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّجْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ، وَإِن كُنْتُمْ تُرِيدُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالذَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ الأحزاب/ ۲۸، ۲۹. واته: (ئه ی پیغه مبهه ﷺ بلێ به هاوسه رانت ئه گهر زینه ت و جوانی مالی دونیا تان دهوێت وهرن با بتانده می و به جوانی نازادتان بکه م ، خو ئه گهر خواو پیغه مبهه که ی و مالی ناخیره تیشتان دهوێت ئه و خوای گه وه پادا شتی زور گه وه ی ناماده کردوه بو چاکه کارانتان). له بهرده م ئه م دوو هه لوێسته دا دایکانی ئیمانداران له بهر زور ریژی و حورمه تدار ی خو یان ، خواو پیغه مبهه ریان هه لبرژارد ، هیج کامیان مه یلیان به لای مالی دونیا دا نه بوو.

ههروه ها له گهل ئه و هه دا که هه وێنی یه کتر بوون چه ند حاله تیکی که م نه بی ت وهکو پێویستی مروقیی شتیکی وه ها نه چوو به به ینیاندا ، بو ئه و شته بجوکه ش خوای مه زن سه رزه نشتی کردن و ئیتر نه گه رانه وه سه ر ئه و حاله ته ئه مه ش ئه و حاله ته بوو که خوای مه زن له سوهر ته ی (تحریم) دا باسی کرد ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ﴾ تا کو تایی ئایه تی پینجه م.

له کو تاییدا به پێویستی نازانم که قسه و باس له مه سه له ی چه ند ژنه بکه م ، هه رکه سی که سه یری ژیا نی دانیش توانی ئه وروپا بکات ، ئه وانه ی دژی ئه م مه سه له یه ده و هه ستن و سه یری ئه و حاله ته پر له نه ها مه تیه ی ئه وان ده کات و ئه و هه مو ئا بروو چوون و کاره ساتانه ده بینیت و ئه و به لاو ده لپراوکی و لادانه یان ده بینیت پێویستی به گه ران و به لگه سازی زور نا بی ت ، چونکه ژیا نیان راستگوترین شایه ته له سه ر راستی و ناراستی بو چوونه کانیان.

^۱ / هه مان سه رچاو وه لا په ره.

شیوازو رەشتی پیڤەمبەر ﷺ

پیڤەمبەر ﷺ لەگەڵ جوانی رەشتیدا ، خۆی گەرە جوانی شیوازە پەیکەریشی پێبەخشیبوو ، بەشیوەیەکە زمان کۆلە لە دەسکردنیدا ، بەبێنی دڵ پێ دەبوو لە قوڵی هەنسک. پیاوان خۆیان دەکردە قوربانی ، بەشیوەیەکە هیچ پیاویکی دنیا شتی وای بەخۆوە نەبێنیوە ، ئەوانەی لەگەڵیدا بوون تاناستی بۆ توانەوێ خۆشیان ویستوو ، باکیان نەبوو لە تیاچوون ، بەمەرجێک نینۆکیکی ئەو ئازاری پێ نەگات. ئەو خۆشەویستەش بەرەنجامی سەوداسەری ئەو عیشقە پێرۆزە بوو کە لەحالتی ئاساییدا هیچ مەوۆقێک نایگاتی. لەم چەند باسەشدا ئاماژە بۆ ئەو رێوایەتە دەکەین کە دەسفی جوانی و تێرو تەواوی پیڤەمبەر ﷺ دەکەن .

جوانیی پەیکەر و شیواز

(أم معبدی) (خزاعیه) لەبارەی پیڤەمبەرەو دەلێت - لەکاتی کە دەسفی دەکات بۆ مێردەکەیی لەوکاتەدا کە بەلای خێوەتەکیدە گۆزەراوە: (دەمو چاویکی گەش و کراوە ، بە پەروشت ، کەلەگەت ، سەرنکی بچوک ، جوانخاس ، چاوەش ، مووی برۆکانی درێژ بوون، دەنگی گەری هەبوو ، گەردنی بەرز بوو، سپینە چاوی زۆر بوو ، برژانگی چاوەکانی درێژ بوون ، برۆکانی باریک و درێژبوون و بەیەک گەیشتبوون ، مووەکانی قژی سەری زۆر پەش بوون ، کە بێدەنگ دەبوو سام و هەبەتی هەبوو ، کە قەسە دەکرد گەورەیی و مەزنیی تێدا بەدی دەکرا، کە لە دوورەو دەهات جوانترین و بەرەونەقترین بەژن و بالای هەبوو ، کە نزیک دەکەوتەو زۆر جوان خاس و پەفتارشیرین بوو، گۆتەیی جوان بوو ، ریزدار بوو ، میانەپەرە بوو ، و تە شیرینەکانی وەک دانە تەزیج دەهۆنیوەو ریکی دەخستن ، بالای مامناوەندی بوو ، لەبەرچاو ئەوەندە کورتە بالا نەبوو بچوک دەریکەوێت ئەوەندەش بەرزەبالا نەبوو درێژ دەریکەوێت ، لەنێوان دوو لقێ درەختیکدا ناوەنجیەکیان بوو ، لە هەر سێ لقهکە قەشەنگ تر بوو ، لە هەموویان شکۆدارتر بوو ، چەند کەسیکی هاوێلی دڵسۆزی لەگەڵدا بوو چوار دەوریان داو ، کە قەسە دەکرد هاوێلەکانی بەوریاییوە گۆنیان لێدەگرت ، کە فەرمانی دەدا خێرا جێبەجێیان دەکرد ، لەلایەن هاوێلانیوە گەرە بەگۆیکراو دەور قەرەباڵغ بوو ، گەرۆ مۆن نەبوو ، بەرامبەرەکی نەدەشکاندو تەریقی نەدەکردەو^١.

(علی) کوپی (ابو طالب) یش وەسفی پیغەمبەر دەکات ﷺ و دەلیت:
 (دریژیکی ناقولاً نەبوو، کورتە بالایەکی گرگن نەبوو، ناوەندی ناو ھاوڕێکانی بوو
 ، قژی لول و ئالۆسکاو نەبوو، ھەرودھا خاویش نەبوو، دەم و چاوی ناوساوو، پیر
 دیار نەبوو، ڕەقەلەو و شکیش نەبوو، دەم و چاوی خەر ھەلکە و تێبوو، سپیکەلەو
 چاوەرش بوو، بڕژانگی پیلۆی چاوەکانی درێژ بوون، پارچە ئیسقانەکانی لەشی
 وەکو پارچەی جومگەو شان و ئەژنۆ دەرچوو بوو، مووی سەرسنگی وورد بوو،
 توکن نەبوو، پەنجەکانی دەست و قاچی قەلەو و خرپن بوون، کە دەرۆشت
 واتدەزانی ئاوی ناو ڕێژگەییەکی لیژە، کەلای دەرکردەو ھەموو جەستەیی پیرۆزی
 وەردەگیرا، لەناوشانیدا مۆرکی نبوت ھەلکەنرا بوو، خاوەنی بەخشندەترین
 دەست بوو، خاوەنی ئازاترین دل بوو، خاوەنی راستگۆترین گفت بوو، لە ھەموو
 کەس زیاتر بەوفا بوو بۆ وادەو پەیمان، لە ھەموو کەس نەرم و نیاوتر بوو، لە
 ھەموو کەس خوشخواتر بوو، کەسێک یەکەم جار بینیبایە سامی ئی دەنیشت، کە
 مامەلەشی لەگەڵدا دەرکرد خیرا خوشی دەویست). (علی) دەلیت: (ھەرگیز لەپیش
 و لەپاش ئەو، کەسم وەک گەورەیی ئەو مەروڤە مەزنە نەدیوە ﷺ).^۱

لەریواتیکی تری (علی) دا ھاوو دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ سەری گەورە بوو،
 ناوشانی قایم بوو، مووی سەرسنگی تا سەر ناوکی بەخەتێک درێژ بوون، کە
 دەرۆشت وەکو ئاوی سەر ڕێژگەییەکی لیژ دەرویشت).^۲

(جابر)ی کوپی (سەرە) دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ دەمی گەورە بوو، چاوی
 درێژکۆلە بوو، کەم گوشت بوو).^۳

(ابو طفیل) یش دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ پیاویکی سپیکەلەیی گەشی
 مامناوەندی بوو لە ھەموو ڕوویەکەو).^۴

(انس)ی کوپی (مالک) دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ لەپی دەستی گەورە بوو،
 پیستی دەم و چاوی سوورو سپی بوو، سپیکەکی تەواوو ئەسمەری تەواویش نەبوو
 بەمانا گەنم ڕەنگ بوو، کە وەفاتی کرد ھیشتا مووی سەر و ریشی پیرۆزی بیست
 تالە مووی سپی تێنەکە و تێبوو).^۵

^۱ / ابن هشام ۴۰۶/۱، ۴۰۲.

^۲ / ھەمان سەرچاوەی کۆتایی ۴۰۶/۱، ۴۰۲.

^۳ / صحیح مسلم ۲/۲۵۸.

^۴ / ھەمان سەرچاوە.

^۵ / صحیح البخاری ۵۰۲/۱.

هروه‌ها ده‌لئیت: (چەند تالە موویەکی سپی لەریشی پیرۆزیدا دەرکەوتبوو) .
 له ريوایه‌تیکی تریشدا هاتووە کە لەسەری پیرۆزیدا چەند تالە موویەکی سپی
 هەبوو.^١

(ابو جحیفە)ش ده‌لئیت: (له ژێر لیویداو بەشی سەرەوه‌ی چەناگە‌ی
 پیرۆزی پیڤه‌مبەر ﷺ چەند تالە موویەکی سپیم بینی).^٢
 (عبدالله‌ی کوپی (بسر) ده‌لئیت: (له سەرو چەناگە‌ی پیڤه‌مبەرەوه ﷺ
 چەند تالە موویەکی سپی تیدا بوو).^٣

(براء)یش ده‌لئیت: (نیو شانه‌کانی بەرفراوان بوو ، قژی سەری دەگە‌یشتە
 سەر نەرمە‌ی گوێچکە‌ی ، لەناو بورده‌یه‌کی درێژ دامانە‌ی سورا بینیم هەرگیز هیچ
 کەسێکم نەدیوه‌ لەو جوانخاس تر بیّت).^٤
 له سەرەتادا بۆ هاو‌پایی کردنی ئەه‌لی کیتاب قژی بەرده‌دایه‌وه ، پاشان
 پرچی گرتە‌وه.^٥

(براء) ده‌لئیت: (پیڤه‌مبەر ﷺ جوانترین پوو ، بەرزترین په‌وشتی هەبوو).^٦
 هه‌روه‌ها پرسیا‌ری ئی کرا ئایا پاسته‌ پووی گە‌شی پیڤه‌مبەر ﷺ وه‌ک
 شمشیر بریسه‌کی ده‌هات؟ وتی: نه‌خێر ، به‌لکو وه‌کو مانگ وه‌ها بوو. له
 ريوایه‌تیکی تردا هاتوو: دەمو چاوی پیڤه‌مبەر ﷺ خڕه‌لکه‌وتبوو.^٧
 (ربیع‌ی کچی (معوذ) ده‌لئیت: کە ده‌تبینی ده‌توت ئەمه‌ خۆره‌و هه‌لها‌توو.^٨
 (جابر‌ی کوپی (سمره) ده‌لئیت: له‌ شه‌ویکی مانگه‌ شه‌ودا سه‌یری په‌نگو
 پووی پیڤه‌مبەرەم ده‌کرد ﷺ له‌گه‌ڵ پووی مانگدا ، - له‌و کاته‌دا بورده‌یه‌کی سوری
 به‌سەر شانه‌وه‌ بوو - به‌لامه‌وه‌ له‌ مانگ جوانتر بوو.^٩

(ابو هریره‌)یش ده‌لئیت: هیچ کەسێکم نەدی‌توه‌ له‌ پیڤه‌مبەر ﷺ جوانتر بیّت
 ، ده‌توت پۆژ له‌ دەمو چاویدا دره‌وشاو‌ه‌ته‌وه ، کەسیشم نەدیوه‌ له‌ پۆشیتندا له‌و

^١ / هه‌مان سەرچاوه ، (صحیح مسلم) ٢/٢٥٩.

^٢ / صحیح البخاری ١/٥٠١، ٥٠٢.

^٣ / هه‌مان سەرچاوه ، ١/٥٠٢.

^٤ / هه‌مان سەرچاوه .

^٥ / (صحیح البخاری) ١/٥٠٢.

^٦ / هه‌مان سەرچاوه ١/٥٠٢ ، صحیح مسلم ٢/٢٥٨.

^٧ / صحیح البخاری ١/٥٠٢ ، صحیح مسلم ٢/٢٥٩.

^٨ / (دارمی) ريوایه‌تی کردروه ، مشکاة المصابیح ٢/٥١٧.

^٩ / (ترمذی له (شمائل)دا ريوایه‌تی کردروه ٢، هه‌روه‌ها (دارمی). مشکاة المصابیح ٢/٥١٨.

خیراتر بږوات ، واته د زمانی زهوی له ژریر پییدا لول ده خوات ، نیمه زورمان له خو مان
ده کرد ، به لآم نهو باکی نه بوو.^۱

(کعب) ی کورې (مالک) یش ده لیت: که دلی خوشبویه دهم و چاوی
داده گیرسا ، و ده کو پارچه یه کی مانگی تابانی لیده هات.^۲

جاریکیان لای (عائیشه) بوو جواناوی دهر کرد ، ناره قه ی نیوچه وانی دهم و
چاوی دهر یسکانده وه ، منیش (کعب) شیعرنکی (ابی کبیر) ی (الهندلی) م
بیرکه و ته وه که ده لیت:

وإذا نظرت إلى أسرة وجهه برقت كبرق العارض المتهلل.^۳

که (ابوبکر) یش ده بیینی ثم شیعره ی ده خوینده وه:

أمین مصطفی بالخیر يدعو كضوء البدر زایلہ الظلام^۴

(عمر) یش ثم شیعره ی ده خوینده وه که (زهیر) له باره ی (هرم) ی کورې
(سنان) وه و تنوی:

لو كنت من شيء سوى البشر كنت المضيء ليلة البدر

پاشان ده یوت: پیغه مبه ریش ﷺ ناو بوو.^۵

که پیغه مبه ر ﷺ تووړه ده بوو دهم و چاوی سوور ده بوو وه ، و ده کو دهنکی
همنار له سهر پرومه تی دهر چووبیت.^۶

(جابر) ی کورې (سمره) ده لیت: قاچه کانی پیغه مبه ر ﷺ گونجاو بوو له گهل
جهسته یدا ، تنها به زهر ده خنه پیده کهنی ، که سه یرت ده کرد ، ده توت ثمه کلی
له چاو کردو وه کلیشی له چاودا نه بوو.^۷

(ابن عباس) ده لیت: دانه کانی پیشه وه ی به ینیان مه بوو ، که ده که و ته
قسه کردن ده توت نور له نیو ددانه کانی وه دیته دهر وه.^۸

گهر دنیشی وه ک بلوری زیو ودها بوو ، برژانگ لریرژ ، ریش چروپر ، نیوچه وان
پان و بروکانی به یه ک گه یشتبوون بن تیکه لاو بوون ، نیسکی سهر لوتی بهر ز بوو ،

^۱ / (جامع الترمذي) له گهل شرحی (تحفة الأحوزي) ۳۰۶/۴ ، مشکاة المصابيح ۵۱۸/۲ .

^۲ / صحيح البخاري ۵۰۲/۸ .

^۳ / رحمة للعالمين ۱۷۲/۲ .

^۴ / خلاصة السير ل ۲۰ .

^۵ / خلاصة السير ل ۲۰ .

^۶ / مشکاة المصابيح ۲۲/۱ ، هر وهما (مشکاة المصابيح) له (ابواب القدر): (باب ما جاء في التشديد في الخوض في القدر) ۵۳/۲ .

^۷ / (جامع الترمذي) له گهل شرحی (تحفة الأحوزي) ۳۰۶/۴ .

^۸ / (دارمي) روايته تی کردو وه ، مشکاة المصابيح ۵۱۸/۲ .

پرومەت سفت و جوان بو ، لەسەر سنگی پیوژیەوه تالە مووی وردو باریک بەیەك خەمت درێژ بوو بۆموه تاسەر ناوکی ، جگە لەوه مووی تر بەسنگ و سکیهوه نەبوو ، شان و دەستی تووکاوای بوو، جگە لە سنگ و سکی ، سنگی فراوان بوو ، ئیسی سەر سنگی درێژ بوو ، قاچەکانی رێک و بێ گری بوون ، بۆشایی ژێر قاچی زۆر بەرزبوو، کە هەلەدەستا گوپی دەدایە خۆی ، هەنگاوی لەسەر خۆی دەناو لە پۆشتندا هیمن بوو.^۱

(انس) دەلیت: دەستم نەداوه لە هیچ کوتالێکی ئاوریشم ناسکترو نەرمتا بێت لەناو لە پی پیغەمبەر ﷺ ، بۆنی هیچ بۆنیکی خۆشم نەکردووه (لەریوایەتیکی تردا) بۆنی هیچ عەنبەر و مسکێکم نەکردووه لە بۆنی پیغەمبەر ﷺ خۆشتر بێت.^۲

(ابو جحیفە) دەلیت: دەستی پیغەمبەر ﷺ گرت ، خستە سەر نیوچەوانم ، لە بەفر ساردتر بوو ، لە بۆنی میسک خۆشتر بوو.^۳

(جابر)ی کوپی (سمره) - ئەوکاتە منال بوو - دەلیت: دەستی خستە سەر پرومەت هەستم کرد بە ساردی و بۆنی خوشی دەستی وەك ئەوێ تازە لە جەوہنەئە عەتر فروشیکەوه دەری هینابیت.^۴

(انس) وتی: جواناوی پیغەمبەر ﷺ وەك مرواری وەها بوو. (ام سلمە) دەلیت: لە هەموو بۆنیک ، بۆنی خۆشتر بوو.^۵

(جابر) دەلیت: پیغەمبەر ﷺ بەهەر پێگەیهکدا بپۆشتایە و لەدوااییدا کەسیکی دیکە بەویدا بگوزەرایە بەبۆنە خوشەکهیدا دەیزانی پیغەمبەر ﷺ بەویدا تیپەریوه.^۶

لەناو دەفەئێ شانیدا مۆرکی نبوت بەئەندازەئێ هیلکەئێ کۆتریک بەدەستی پەرەردگار هەلکەنرابوو ، لە پەنگی جەستەئێ بوو ، لەسەر شانێ چەپیەوه بوو بەخانی ورد ورد دیاری کرابوو.^۷

^۱ / خلاصة السير ل ۲۰، ۱۹.

^۲ / صحيح البخاري ۵۰۲/۱ ، صحيح مسلم ۲/۲۵۷.

^۳ / صحيح البخاري ۵۰۲/۱.

^۴ / صحيح مسلم ۲/۲۵۶.

^۵ / هه‌مان سه‌رچاوه.

^۶ / (دارمی) ريوایه‌ئێ کردووه .. مشكاة المصابيح ۵۱۷/۲.

^۷ / صحيح مسلم ۲/۲۵۹، ۲۶۰.

ته‌واویی دل و دموون و به‌ها ره‌وشتی‌ه‌کانی

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ زمان پاراوو ره‌وانبیز بوو ، له شوینی خویدا چاک بیژو سروشت ئاسان و قسه پۆشن و کورت و کرمانج و نه‌سته‌ق بوو ، بی‌خو سه‌غله‌تکردن ، له‌قسه‌دا کورت‌پرو مانابه‌خشو په‌ندنامیزو زانای قونه‌تیکه‌کانی عه‌رب بوو ، هه‌رخیلکی به‌شیوه‌ ناخاوتنی خوئی بانگ ده‌کردو به‌ له‌هجه‌ی خوئی گفتوگویی له‌گه‌لدا ده‌کردن ، بیر تیزی و سه‌لیقه‌ی بیابانی تیدا بوو ، وشو پرسته جوان و به‌ره‌ونه‌قه‌کانی پشتیوانیکی چاک بوون بو‌ئو نیگایه‌ی بۆی ده‌هات.

ئارامیی و دان به‌خوداگرتن و لی‌بوردن له‌کاتی ده‌سه‌لاتداو دان به‌خوداگرتن له‌کاتی ناخوشیدا ئه‌و ئه‌ده‌به‌ بوو ، که‌خوای مه‌زن فی‌ری کردبوو ، هه‌موو ژیرمه‌ندو ئارامیکی دنیا هه‌له‌یه‌کی بووه ، یان که‌وتنکی بووه ، به‌لام پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌گه‌ل زۆری ئازاره‌کانیشیدا ئارام بوو ، سه‌رباری هه‌موو ئه‌و جه‌هاله‌ت و نه‌قامیه‌ هه‌ردانی به‌خودا گرتبوو.

(عائیشه) ده‌لێت: هه‌رگیز پیغه‌مبه‌ر ﷺ دوو هه‌لویستی نه‌خراوته به‌رده‌مو ئاسانه‌که‌ی هه‌لنه‌بژاردی‌ت به‌مه‌رحیک گونا هه‌بووی‌ت ، ئه‌گه‌ر گونا به‌وايه له‌هه‌موو که‌س زیاتر دوور ده‌بوو لی ، هه‌رگیز بو‌ نه‌فسی خوئی توو‌په نه‌بووه مه‌گه‌ر له‌به‌ر شکاندنی سنووریکی خوایی توو‌په به‌وايه و تۆله‌ی به‌سه‌ندایه ،^۱ له هه‌موو که‌س خوش مه‌ش‌ره‌ب تر له هه‌موو که‌سیک دره‌نگتر توو‌په ده‌بوو.

ئهمه‌نده ده‌ست به‌خشنده‌و خاوه‌ن که‌رم بوو ، که‌سی پینه‌ده‌گه‌یشته ، به‌خششیکی وه‌های ده‌دا که هه‌رگیز ترسی هه‌زار که‌وتنی نه‌بی‌ت ، (ابن عباس) ده‌لێت: به‌خشنده‌ترین که‌س بوو ، له‌مانگی ره‌مه‌زاند به‌خشنده‌یه‌تیه‌که‌ی ده‌گه‌یشته چله‌پۆیه ئه‌وکاته‌ی (جبریل) ده‌هاته‌لای ، (جبریل) هه‌موو شه‌ویکی ره‌مه‌زان ده‌هات بۆلای ، قورئانی پیده‌وته‌وه ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌وه‌شا له‌ په‌شه‌بای خیرا ، ده‌ستی خیراتر بوو بو‌ فی‌رکردن^۲ ، (جابر) ده‌لێت: داوای هیچ شتیکی لی نه‌کراوه‌و بلی: نا.^۳

ئهمه‌نده ئازاو نه‌به‌ردو قاره‌مان بوو باس نا‌کری‌ت ، له هه‌موو که‌س به‌غیره‌تر بوو ، ئاماده‌ی هه‌لویسته‌ قورسه‌کان بوو ، زیاتر له‌ جاریک له‌کاتی شه‌پدا ته‌نها خوئی

^۱ / صحیح البخاری ۵۰۳/۱

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه ۵۰۳/۱

^۳ / هه‌مان سه‌رچاوه ۵۰۳/۱

ماودتەمۇ پالەوانان دەوریان چۆل کردووه ، هیچ نازییه نییه له دونیادا راکردنیکى نهییت ، تهنه ئهه نهییت خوا پاراستویه تی . (علی) دهلیت: که زۆرمان بۆ دههات و دهکوتینه لهرزوه پهنامان دهبرد بۆلای پیغه مبهه ^۱ ، کهس نهبوو بهئندازهی ئهه له دوزمنهه نزیك بیٔ ، (انس) دهلیت: شهویکیان له پریکدا خه لکی مه دینه بهدنگیک راجله کین ، خه لک چوون بهرهه پووی دهنگه که ، که چوون پیغه مبهه ^۲ لهه سه رهوه دهگه راپیه ره ، پیش ئه مان چوو بووه شوینی دهنگه که ، به سه ره ئه سپه پشت پووته کهی (ابو طلحه) وهه بوو ، شمشیره کهی کردبووه گهردی و دهیفرموو: هیچ نهبووه .. هیچ نهبووه .^۳

له هه موو کهس زیاتر به شه رهه و چه یا بوو ، (ابو سعید) (خدری) دهلیت: له کچیکى سه رهه عوزرشووی ناوکه ژاوه به شه رته بوو، هه رشتیکى پی ناخوش بوایه به دهه و چاویدا ده ره دهکوت .^۴ چاوی نه ده بریه چاوی کهس ، چاوی دانه خست زۆریه ی کات سه ییری زهوی ده کرد تا ئاسمان ، زۆریه ی سه ییرکرنی تیپرامان بوو ، هیچ که سیك ساته وهختیکى وهه ی ئی نه ده بینى دلی ئازار بدات ، باسی خراپه ی هه رکه سیکی بۆ بهاتایه ناوی نه ده برد ، به لکو دهیفرموو: ئه ری ئه وه چییه هه ندیک کهس ئاواو ئاوا ده کهن ، باشتین کهس بوو ئهه شه ره ی (فرزدق) بیگرته وه:

یغضی حواء ویغضی من مه ابته فلا یکلّم الا حین یتسم

گورچ و گۆلتین کهس و پاکترین کهس و راستگۆترین کهس و سپارده ناستین کهس بوو، رکا به ره ئهه که سانه ی گفتوگۆیان له گه لدا ده کرد دانیان ناوه بهه راستیه دا ، پیش به پیغه مبهه بوونی ، پییان دهوت (موحه ممه دی دهست پاک) ، له سه ره دهی جاهیلیه تیشدا ناو بژیوانی پی ده کرا . (ترمذی) دهگپریته وه له (علی) یه وه که (ابو جهل) جارنیکیان وتویه تی به پیغه مبهه ^۵ : ئیمه نالین تۆ درۆزیت ، به لکو ده لین ئه وه ی هیناوته درۆیه و راست نییه . خوا ی مه زنیش ئایه تی ناره خواره وهه فره مووی: ﴿لَا يَكْذِبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ﴾^۶ الانعام/۳۳ . واته: (ئه وانه تۆ به درۆ ناخه نه وه به لکو زالمه ان به ئایاتی خوا نکولی ده کهن).

^۱ / بروانه (الشفاء) (قاضي عياض) ۸۹/۱ ، بهه مان شیوه (اصحاب السنن) و (صباح) گپراویانه ته وه .

^۲ / صحيح مسلم ۲۵۲/۲ ، صحيح البخاری ۴۰۷/۱ .

^۳ / صحيح البخاری ۵۰۴/۱ .

^۴ / مشکاة المصابيح ۵۲۱/۲ .

هەروەها (هەرقل) پرسیاری کرد لە (ابو سفیان) و وتی: ئایا تۆمەتی درۆتان دەخستە شوینی پێش ئەوەی ئەم بانگەشەیه بکات ؟
وتی: نەخێر.

پێغەمبەر ﷺ لەهەموو کەسیک زیاتر بێ فیزیوو ، لەخۆ بەزلزانییهوه زۆر بەدوور بوو ، حەزی نەدەکرد وەکو پادشاهان خەلک لەبەری هەستیت ، سەردانی هەژارانی دەکرد ، لەگەڵ هەژاران دادەنێشت ، بەدەم بانگەێشتی کۆیلهکانهوه دەچوو ، لەناو هاوڵەکانیدا وەکو یەکیک لەمان دادەنێشت.

(عائیشە) دەلیت: پێغەمبەر ﷺ بەدەستی خۆی نەعلەکانی پاکدەکردەوه جلەکانی خۆی دەدوریهوه ، بەدەستی خۆی لە مالهکەدا کارەکانی دەکرد ، وەکو هەرکەسیکی ئاسایی جلەکانی خۆی چاک دەکردو شیری دەدۆشی و خۆی خزمەتی خۆی دەکرد.^۱

لە هەموو کەس زیاتر بەوفا بوو لەگەڵ پەیمانەکانیدا ، زیاتر بوو لە سیلەیی رەحمدا ، گەورەتر بوو لە بەزەیی هاتنەوهدا بەخەلکی دا ، لە هەموو کەس زیاتر خوشخوان بوو ، لە هەموو کەس زیاتر دورو بوو لە بەدخوییەوه ، دەم پێس و هەرزە گۆو نەفرەتکەر نەبوو ، لە بازاردا دەنگی بەرز نەدەکردەوه ، لە پاداشتی خراپەدا چاکەیی دەکرد ، لێبوردەو چاپۆشیکەر بوو ، ڕینگەیی نەدەدا کەس لە دوایەوه بپوات ، لەکاتی خواردن و دانشتندا فیزی نەدەکرد بەسەر خزمەتگوزارو غولامەکانیدا ، هەرکەسیک خزمەتی بکردایە زۆر خزمەتی دەکرد ، هەرگیز بە خزمەتگوزارەکەیی نەوتووو ئۆف لە دەستت ، هەرگیز سەرزەنشتی خزمەتگوزارەکەیی نەکردووو لەسەر کردن یان نەکردنی کاریک ، حەزی بەدانیشتن بوو لەگەڵ هەژاراندا ، شوین تەرمەکانیان دەکەوت ، بەچاوی کەمەوه سەیری هیچ نەداریکی نەدەکرد لەبەر هەژاریی.

لە یەکیک لە سەفەرەکانیدا فەرمانی دا بە سەربڕینی مەڕیک ، پیاویک وتی:
من سەری دەبڕم. یەکیکی تر وتی: من کەولی دەکەم. یەکیکی تریش وتی: من لێی دەنێم.

ئەویش فەرمووی: منیش چیلکەو دارتان بۆ کوێدەکەمەوه. وتیان: نەخێر
پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمە کارەکەیی تۆ دەکەین. فەرمووی: دەزانم کە ئێوه کاری من

^۱ / هەمان سەرچاوه ۵۲۰/۲.

دەكەن ، بەلام پېم ناخۆشە خۆم لە ئىوہ جيا بكمەوہ ، خواى مەزن پېنى ناخۆشە
يەككە لەبەندەكانى خۆى لەھاوئەكانى جيا بكا تەوہ . بۆيە ھەستا و دارو چيلەكى
كۆكر دەوہ.^۱

با بزانين (ھندى كچى (ابى ھالە) چۆن وەسفى پيغەمبەرمان بۆ دەكات ﷺ
(ھند) دەليّت: پيغەمبەر ﷺ ھەميشە لە حالەتى خەمىكى قولدا بوو ، بىركردنەوہى
بەردەوامى ھەبوو ، ھەوانەوہى نەبوو ، بەپيى پيويست قسەى دەکرد ، بى دەنگى
زۆر بوو ، بە گەرووى كۆتايى بەرستە دەھيئا ، نەك بەئەملاولای دەمى ، كورت و
كرمانچ قسەى دەکرد ، رستە رستە قسەى دەدوا بىكەم و كورتى و زيادەپەوى ،
رەوشت بەرز بوو ، نە رەق و نە شل رەو بوو ، بەھەموو نىعمەتيكى دەزانى ،
باكەميش بوایە ، باسى ھىچى بە خراپە نەدەکرد ، بەخراب باسى ھىچ خواردنيكى
بەچاك و خراب نەدەکرد ، لەتوورەپيىدا نەدەمركايەوہ تامافى ئەوشتەى وەرنەگرتايە
كە بۆى توورە بووہ . ھەرگيز بۆ نەفسى خۆى تورە نەدەبوو ، كە ئاماژەى دەکرد
بەھەموو دەستى ئىشارەتى دەدا ، ئەگەر سەرى سووربمايە لە شتەك ، دەستى ئەم
ديوو ئەو ديوو دەکرد ، ئەگەر بىزار بوایە پشتى ھەلدەکرد ، ئەگەر دلى خۆشبوايە
پرووى دەكرايەوہ ، زۆرترين حالەتى پيگەنينى زەردەخەنە بوو.

زمانى دەگرت مەگەر لەشتەك خۆى مەبەستى بوایە ، ھۆگرى ھاوئلانى بوو
(لىيان جيانەدەبووہ ، ريزى لەگەوہى ھەموو خيلىك دەگرت و دەيكردەوہ بە
سەرۆكى خيلىكەى خۆى ، پيش ئەوہى پووبەپرووى ھەركەسيك بيتەوہ ئاگادارى
دەكردەوہ.

ھەوالى ھاوئلانى دەپرسى ، ھەوالى كەسانىكى لە كەسانى تر دەپرسى ،
ئافەرينى چاكەى دەکرد ، سەرزەنشتى خراپەشى دەکرد ، ميانجىگەر بوو ،
راجياواز نەبوو ، ئەوئەندە گووى نەدەخەواند بىزاريى و بيتاقەتى دروست كات ،
ئامادەگى بۆ ھەموو حالەتيك ھەبوو ، لە ھەقدا كەم و كوپ نەبوو ، لەو تينەدەپەرى
(ئەوانەى لىيەوہ نزىك بوون باشترين كەسى ناو خەلك بوون ، باشترييان لای ئەو
ئەوانە بوون كە زۆرتەر ئامۆزگارى دەکرد ، گەورەترين كەسيان بەلایەوہ ئەوھيان
بوو كە بەباشترين شيوہ بەدەمەوہ چوون و پشتيوانى خەلكيان دەکرد.

ههستان و دانیشتنی بهیادی خواوه بوو ، شوینی تایبه تی نه بوو بۆ دانیشتن ، بۆ ههه مه جلیسینک بچوایه گه یشته کوئی له ویدا داده نیشت ، هه ره به وهش فه رمانی ده دا ، مافی به هاو نشینانی خۆی ده دا ، تا هیج یه کیکیان هه ست به وه نه کات که ریزی یه کیکیان ده دا به سه ره یه کیکی تردا ، هه رکه سینک بۆ پیویستی هه به اتایه خزمه تی ، له گه لیدا ده چوو هه تا ئه و بێتاقه ت ده بوو ده رۆیشت. هه ره که سینکیش داوای شتیکی ئی بکردایه به وته یه کی جوان یان کارئاسانی هه ولامی ده دایه وه ، ره وشت به رزی و ره و خوشیه که ئی به شی هه موو که سینکی ده کرد ، بوو بوو به باوکی خه لک ، له خزمه تیدا ئه وانیش بوو بوونه دۆست و نزیک ، به ته قواو بوون و ریزی قه دریان هه بوو ، مه جلیسی پیغه مه بهر ﷺ هه مووی ئارامیی و شه رم و دان به خۆدا گرتن و سپارده ناسی بوو ، ده نگی تیدا به رز نه ده کرایه وه ، زیاده ره وی تیدا نه ده کرا ، سۆزدارییان له گه ل یه کتردا به له خواترسان ده کرد ، پرزیان له گه وه ده گرت ، به زه بیان به بچوکدا ده ها ته وه و ، پینداویستی خه لکیان دا بین ده کردو هوگری خه لکی غه ربه یان ده کرد.

هه میشه پیغه مه بهر ﷺ ره و خوش ، ئاسانگیر ، دلنه رم بوو ، توندو ره ق و ده نگه ده نگه ره هه رزه گۆو ره خنه گرو بۆله بۆلکه ره نه بوو ، شایه ره پیا هه لده ره نه بوو ، هه رشتیکی به دل نه بوایه پشتگوئی ده خست و لینی ئاومید نه ده بوو ، وازی له سی شت هی نا بوو: ریا بازی ، زۆر وتن ، خۆخستنه ناو باسی خه لک. سی شتی خه لکیشی وازی ئی هی نا بوو: باس نه کردنی خراپه ی خه لک ، عه یبه نه وتنی خه لک. به داوی عه یبه گه رانیاندا ، له شتی کدا قسه ی ده کرد که ئومیدی پاداشتی پیی هه بوایه. که قسه ی ده کرد هاوخوانانی بیده نگ ده بوون و گوئیان ده گرت ، که بیده نگ ده بوو ئه نجا قسه یان ده کرد ، له حزوریدا شه ره قسه یان نه ده کرد ، له خزمه تیدا هه رکه سینک قسه ی بکردایه بیده نگ ده بوون تا ئی ده بوه وه ، قسه یان قسه ی یه که میانه ، به شتی ک پیده که ئی که ئه وانیش پیی پی بکه ئن ، به شتی ک سه ری سو رده ما که ئه وانیش وابو نایه ، که سی غه ربه که ده ها ت و قسه ی ره قی ده کرد ، ئارامی له سه ره ده گرت و ئازاری نه ده داو ده یفه رموو: ئه گه ره که سینکتان دی پیویستی پیتان هه بوو بۆی جیبه جی بکه ن. سو پاسی ئه و که سه ی ده کرد چا که یه کی له گه لدا بکردایه.^۱

^۱ / بېروانه (شفاء) نووسینی (القاضي عياض) ۱/ ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶. هه ره ها بېروانه (شمائل الترمذي).

(خارجہ) ی کوپی (زید) دہلئت: پیغہمبہری خوا ﷺ له مه جلیسدا بهرئترین کهس بوو، زورکه م قسه ی ده کرد ، پیویست نه بوايه قسه ی نه ده کرد ، همکه سیك به ناشیرینی قسه ی له گه لدا بکردایه ته نها پشتی تیده کرد ، پیکه نینی ته نها زهرده خنه بوو ، قسه کانی رسته رسته و به پیژ بوو ، زیاده روی و کهم و کورتی تیدا نه بوو ، هاوه لانیشی له خزمه تیدا ته نها به زهرده خنه پیده که نین ، وه کو پیژدانان و قه در زانینیک بو پیغهمبهر ﷺ^۱.

پیغهمبهر ﷺ سهرجه م سیفاتی مروقی تیروته وای تیدا بوو، خودا پهروه رده ی کردبوو، باش پهروه رده ی کردبوو، تاوه کو وه سف و سه نایه ک بانگی ده کات و ده فره مویت: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ القلم/۴. نه م سیفه ته جوانانه بوو خه لکی ناشوفته ی نه و زاته پیروژه کردبوو ، له دلاندا شیرینی کردبوو ، کردبوویه سهرکرده یه ک دلانی بولای خو ی که مهند کیش ده کرد ، مله وپی خیله که ی نه رم کردو وای ئی کردن پؤل پؤل بیته ناو ئایینی پیروزی ئیسلامه وه.

نه و سیفه تانه ش که باسما ن کرد چهند باسیکی که م بوون له دیمه نه کامل و تیرو ته و اوه کانی پیغهمبهر ﷺ ، به لام زاتی نه و حه قیقه ته نه وه شتیکه به هیچ ده رک ناکریت ، کئ ده توانیت له ناخی که سیك تیبگات که له ته و اویدا گه یشتبیته چله پویه ، به نووری پهروه رده گاری پو شن بووبیته وه ، وای ئی هاتیت په وشتی بیته یه ک پارچه قورئان ؟

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.
اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.

کۆچی ۱۳۹۶/۱۱/۱۲

زایینی ۱۹۷۶/۱۱/۶

صَيِّدُ الرَّحْمَنِ الْمُبَارَكُورِي

زانکۆی سه نه فی (بنارس) / هیندستان

^۱ / هه مان سه رچاوه ۱/۱۰۷.

سہرچاوه کان

گرنکرتین مہرجہ عہکان:

- (۱) (اخبار الکرام باخبار المسجد الحرام، شہاب الدین احمد بن محمد الاسدي المکی، (۱۰۶۶) ی کوچی، چابی سہلہ فی، بنارس/ ہیندستان، ۱۲۹۶/ ۱۹۷۶ ز.
- (۲) (الادب المفرد، محمد بن اسماعیل البخاری (۲۵۶ ک)، چابی نہستہ نیول، ۱۲۰۴ ک.
- (۳) (الإعلام، خیر الدین الزرکلی، چابی دوہم. قاہرہ، ۱۹۵۴ ز.
- (۴) (البدایہ والنہایہ، اسماعیل بن کثیر الدمشقی، چاپخانہی (السعادة)، میسر، ۱۹۳۲ ز.
- (۵) (بلوغ المرام من أدلة الأحكام، احمد بن حجر العسقلانی، (۷۷۲ - ۷۸۴ ک)، چاپخانہی (القیومی)، کانپور/ ہیندستان، ۱۲۲۲ ک.
- (۶) (تاریخ أرض القرآن، السید سلیمان الندوی، ۱۲۷۲ ک، معارف، بریس اعظم کدہ/ ہیندستان، ۱۹۵۵ ز، چابی چوارہم.
- (۷) (تاریخ الإسلام، شاہ نکبہر خان نہجیب ٹابادی، کتیبخانہی رحمت دیوبند یوئی/ ہیندستان.
- (۸) (تاریخ الامم والملوک.
- (۹) (تاریخ عمر بن الخطاب، أبو الفرج عبدالرحمن بن الجوزي.
- (۱۰) (تحفة الأحوذی، أبو العلي عبدالرحمن المباركفوری (۱۲۵۳ ک - ۱۹۳۵ ز)، (جید برقی برسی)، دہلی/ ہیندستان، ۱۲۴۶ - ۱۳۵۳ ک.
- (۱۱) (تفسیر ابن کثیر، اسماعیل بن کثیر الدمشقی.
- (۱۲) (تفہم القرآن، پروفیسور (أبو الأعلى المودودي)، مرکزی مکتبہ جماعت اسلامی/ ہیندستان.
- (۱۳) (تلقیح مفہوم اہل الأثر، أبو الفرج عبدالرحمن بن الجوزي، (۵۹۷ ک)، (جید برقی برسی)، دہلی/ ہیندستان.
- (۱۴) (جامع الترمذي، أبو عيسى محمد بن عيسى الترمذي، (۲۰۹ ک - ۲۷۹ ک)، کتیبخانہی رھشیدیہ لہ دہلی/ ہیندستان.
- (۱۵) (الجهاد في الإسلام، (أوردو)، پروفیسور (أبو الأعلى المودودي)، اسلامک بلیکشنز لمید لاہور (پاکستان)، چابی چوارہم، ۱۹۶۷ ز.
- (۱۶) (خلاصة السير، رجب الدین أبو جعفر احمد بن عبد اللہ الطبري ۶۷۴ ک، (دلی برنٹیک برسی دہلی)، ہیندستان، ۱۳۴۳ ک.
- (۱۷) (رحمة للعالمين، محمد سلیمان سلمان المنصورفوري، (۱۹۳۰ ز)، حنیف/ بکدیودی.
- (۱۸) (رسول اکرم کی سیاسی زندگی، دکتور حمید اللہ، باریس (سالم کمیٹی) دیندیوبی/ ہیندستان/ ۱۹۶۳ ک.
- (۱۹) (الروض الأنف، أبو القاسم عبدالرحمن بن عبد اللہ الہیلي (۵۰۸ - ۵۸۱ ک)، چاپخانہی جمالی، میسر، ۱۳۳۲ ک، ۱۹۱۴ ز.
- (۲۰) (زاد المعاد، شمس الدین ابو عبد اللہ محمد بن بکر بن ایوب المعروف بابن القيم، (۶۹۱ - ۷۵۱ ک).
- (۲۱) (سفر التکوین.

- (۲۲) سنن ابن ماجه، ابو عبدالله محمد بن يزيد ابن ماجة القزوينى (۲۰۹ - ۲۷۳ك).
- (۲۳) سنن ابى داود، ابو داود سليمان بن الأشعث السجستانى (۲۰۲ - ۲۷۵ك)، ج ۱، چاپخانهى مهجيدى، كانفور/ هيندستان، ۱۳۷۵ك، كتيبخانهى رهمى (ديوبنديوبى)/ هيندستان.
- (۲۴) سنن النسائى، ابو عبدالرحمن احمد بن شعيب النسائى (۲۱۵ - ۳۰۳ك)، كتيبخانهى سهله فى، لاهور/ پاكستان.
- (۲۵) السيرة الحلبية، ابن برهان الدين.
- (۲۶) السيرة النبوية، ابو محمد عبدالملك بن هشام بن ايوب الحميرى (۲۱۳ يان ۲۱۸ك)، ۱۹۵۵ز.
- (۲۷) شرح شذور الذهب، ابو محمد عبدالله جمال الدين بن يوسف المعروف بابن هشام الانصارى (۷۶۱-۷۰۸).
- (۲۸) شرح صحيح مسلم، ابو زكريا محى الدين بن شرف النووي (۶۷۶ك)، كتيبخانهى رهشيدى، دهلى/ هيندستان، ۱۳۷۶ك.
- (۲۹) شرح المواهب الدنية، الزرقانى، نوسخه كى كونه، سه رها تاكاني داخوره.
- (۳۰) الشفا بتعريف حقوق المصطفى، القاضي عياض، چاپخانهى عوسمانى، نهسته مبول، ۱۳۱۲ك.
- (۳۱) صحيح البخارى، محمد بن اسماعيل البخارى (۲۵۶ك)، كتيبخانهى رهمى، ديوبند/ الهند، ۱۳۸۴ - ۱۳۸۷ك.
- (۳۲) صحيح مسلم، مسلم بن الحجاج القشيري، كتيبخانهى رهشيدى، دهلى/ هيندستان، ۱۳۷۶ك.
- (۳۳) صحيفة حقيق.
- (۳۴) صلح الحديبية، محمد بن احمد باشميل، چاپى دووهم/ دار الفكر، ۱۳۹۱ك - ۱۹۷۱ز.
- (۳۵) الطبقات الكبرى، محمد بن سعيد، چاپخانهى بريل/ ليدن، ۱۴۲۲ز.
- (۳۶) عون المعبود شرح ابى داود، ابو الطيب شمس الحق العظيم آبادى، چاپى يه كه، هيندستان.
- (۳۷) غزوة احد، محمد احمد باشميل، چاپى دووهم.
- (۳۸) غزوة بدر الكبرى، محمد احمد باشميل، چاپى سنيهم، ۱۳۷۶ك - ۱۹۷۶ز.
- (۳۹) غزوة خيبر، محمد احمد باشميل، چاپى دووهم، دار الفكر، ۱۳۹۱ك - ۱۹۷۱ز.
- (۴۰) غزوة بني قريظة، محمد احمد باشميل، چاپى يه كه، ۱۳۷۶ك - ۱۹۶۶ز.
- (۴۱) فتح البارى، احمد بن على بن حجر العسقلانى (۷۷۳ - ۸۵۲ك).
- (۴۲) فقه السيرة، محمد الغزالي، دار الكتاب العربى، ميسر، چاپى دووهم، ۱۳۷۵ك - ۱۹۵۵ز.
- (۴۳) في ظلال القرآن، سيد قطب.
- (۴۴) القرآن الكريم.
- (۴۵) قلب جزيرة العرب، فؤاد حمزة.
- (۴۶) ماذا خسر العالم باخطا المسلمين، سهيد نه بولحه سنى نه دهوى، قاهره، ۱۳۸۱ك - ۱۹۶۱ز.
- (۴۷) محاضرات تاريخ الامم الإسلامية، شيخ موحه ممد خضرى بهگ، ۱۳۸۲ك.
- (۴۸) مختصر سيرة الرسول، شيخ الإسلام محمد بن عبدالوهاب التميمى النجدى، (م/ ۱۲۰۶).

- (٤٩) مختصر سيرة الرسول، الشيخ عبدالله بن محمد النجدي آل الشيخ، (م/ ميس)، ١٢٤٢ك.
- (٥٠) مدارك التنزيل، تفسير النسفي، النسفي.
- (٥١) مرقاة المصابيح، ج ٢، الشيخ ابو الحسن عبيدالله الرحمانى المباركفوري ، نامى بريس لکنؤ/ هيندستان ، ١٣٧٨ك - ١٩٥٨ز.
- (٥٢) مروج الذهب ، ابو الحسن علي المسعودي، چاپخانهى (الشرق الإسلاميه)، قاهره.
- (٥٣) المستدرک، ابو عبدالله محمدالحاکم النيسابورى، (دائرة المعارف العثمانية)، حيدر آباد/ هيندستان.
- (٥٤) مسند احمد، الإمام أحمد بن حنبل الشيباني، ٢٦٤ك.
- (٥٥) مسند الدارمى، ابو محمد عبدالله بن عبدالرحمن الدارمى، ١٨١ - ٢٥٥ك.
- (٥٦) مشكاة المصابيح، ولي الدين محمد بن عبيدالله التبريزي، كتيبخانهى رحيميه، ديوبنديوبى/ هيندستان.
- (٥٧) معجم البلدان، ياقوت الحموي.
- (٥٨) المواهب الدينية، قسطلاني.
- (٥٩) موطأ الإمام مالك، الإمام مالك بن انس الأصبحي (م ١٦٩ك)، كتيبخانهى رحيميه، ديوبنديوبى/ هيندستان.
- (٦٠) وفاء الوفاء، على بن أحمد السمهودى .

فهرهه نگوکی کتیه که

بابه ت

لا پهره

- ۳.....وتهی بهرینز شیخ موحه ممد علی حره مگان
۷.....وتهی نووسهر

جیکه وتهی عهره ب و تیره گانی

- ۹.....شونینی عهره ب
۱۰.....تیره گانی عهره ب
۱۷.....حوکم داری و میر نشینایه تی له ناو عهره بدا
۱۸.....مه لیکی یه مهن
۲۱.....مه لیکی حیره
۲۳.....مه لیکی شام
۲۴.....میر نشینی له حیجازدا
۳۱.....فهرمانر هوایی له ناوچه گانی تری عهره ب نشیندا
۳۳.....بارودوخی سیاسی
۳۳.....نایینه گانی عهره ب
۴۲.....بارودوخی نایینی

چه ند دیمه نیک له کومه لگای عهره بی

- ۴۳.....سهرده می نه نامیی
۴۳.....بارودوخی کومه لایه تی
۴۶.....بارودوخی نابووری
۴۷.....دهوشت

ره چه له کی پیغه مبه ر ۞ و بنه ماله که ی

- ۵۰.....ره چه له کی پیغه مبه ر ۞
۵۱.....بنه ماله ی پیغه مبه ریتی
۵۸.....له دایک بوون و چل سال پش پیغه مبه ریتی
۵۸.....له دایک بوون
۵۹.....له ناو (بنی سعد دا)
۶۲.....بهرمو دایکه به سۆزه که ی
۶۲.....بهرمو لای یا پیره سۆزداره که ی
۶۳.....بو نامیزی مامه به به زه ییه که ی
۶۳.....داوای باران بارینی پی دمکه ن
۶۴.....بوچه یرانی راهیب
۶۴.....جهنگی فوججار (الفجار)
۶۵.....به یمانی (فضول)
۶۶.....ژیانی کویرموری

٦٦	خوایزینی خەدیجە (پەزای خوای ئی بیت)
٦٨	بنیاتنانی کابە و کێشە ئاویزیوانیە کە
٧٠	ژیننامەیەکی خێرای پێش بوون بە پێغەمبەر ﷺ
٧٢	ئەشکەوتی (حەراو) و سێبەری پێغەمبەریتی و پەیمانی ئاسمان
٧٣	جبریل ﷺ بە نیاگاو دادەبەزیت
٧٧	پێچرانی وەحی
٧٧	جبریل جاریکی تر وەحی دەهینیتە خوارمۆ
٧٨	چەندێک باسێک لە ڕوونکردنەوەی بەشەکانی وەحیدا
٨٠	فەرمانی بانگەوازکردن بۆی خواوەند ، باسەکانی
٨٣	ڕۆل و قوناغەکانی بانگەواز

قوناغی یەكەم:

جیهادی بانگەواز

سێ ساڵ بەسەر بانگەوازی نەینیدا

٨٥	نەوی یەكەم
٨٧	نۆیژ
٨٨	هەوانە کە بە سەرچەمیی دەگاتە قورەیش

قوناغی دووم:

بانگەواز بە ئاشکرا

یەكەم فەرمانی .. ئاشکرا کردنی بانگەواز

٩٠	بانگەواز لە نیو خزماندا
٩٢	ئەسەر کێوی سەفا
٩٣	بەدەنگی بەرز گوتنی حەق و دژەکاری موشریکان
٩٤	شانیدی قورەیش بۆ لای نەبو تالیب
٩٤	ئەنجوومەتی ڕاوێژکاریی ڕێگە گرتن لە حاجیان بۆ گۆی نەگرتن لە بانگەواز
٩٧	چەند شیوازیکی بۆ ڕوویە ڕوویو نەوی بانگەواز
١٠٠	ئەشکە تەجدان
١٠٨	مانە کە لە ڕەفەم
١٠٩	کۆچی یەكەم بەرمو حەبەشە
١١٣	داویکی قورەیش بۆ کۆچکەرانی حەبەشە
١١٥	قورەیش هەربەشە لە (ابوطالب) دەگات
١١٦	جاریکی تر قورەیش لە بەردەم (ابوطالب) ١
١١٦	بیروکە ستمکاران بۆ ئەناوێردنی پێغەمبەر ﷺ
١١٩	موسولمان یوونی (حەمزە) ﷺ
١٣٠	موسولمان یوونی (عوهری) گۆری (خەطاب) ﷺ
١٣٥	نۆینەری قورەیش لە بەردەم پێغەمبەری خوادا ﷺ

۱۲۷	(نه‌بو طالب) (به‌نی هاشم) و (به‌نی عبدالطلب) کۆدمکاتهوه
۱۲۸	په‌یوه‌ندی دابرینی گشتی
۱۲۸	په‌یماننامه‌ی ستم و ده‌ست درزی
۱۲۹	سن سال نه‌شیوی (ابو طالب) دا
۱۳۰	هه‌لوه‌شاندنه‌وی په‌ره‌ی په‌یمان‌ه‌که
۱۳۲	دواین شاندی قوره‌یش بۆ لای (ابو طالب)

سالی ماته‌مینی

۱۳۴	کۆچی دوابی نه‌بو طالب
۱۳۵	دوا مائناوایی (خدیجه)
۱۳۶	دابارینی خه‌مه‌کان
۱۳۷	خوارینی (سووه‌ی کچی) (زمعه)
۱۳۷	هویه‌کانی دان به‌خۆدا گرتن و دل قایم بوون

قوناخی سییه‌م :

بانگه‌وازی نیسلام له‌ دهره‌وی مه‌که‌که

۱۴۷	په‌مه‌به‌ر ﷺ له‌ (طائف)
۱۵۲	بانگ کردنی خیل و تاکه‌کان بۆ نیسلام
۱۵۲	نه‌و خیلانه‌ی باسی نیسلامی بۆ کردن
۱۵۳	نیماندارانی خه‌لکی مه‌که‌که
۱۵۸	شه‌ش شه‌بای هینک له‌ خاکی (په‌پریب) وه
۱۶۰	خواستنی (عایشه) له‌لایهن په‌مه‌به‌ره‌وه ﷺ
۱۶۰	شه‌وره‌وی و بلند بوونه‌وه
۱۶۷	به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی یه‌که‌م
۱۶۸	نوینه‌ری نیسلام له‌ مه‌دینه‌دا
۱۶۸	سه‌رکه‌وتنیکی که‌م وینه
۱۷۱	به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی دووم
۱۷۲	{ سه‌ره‌تای گه‌توگۆو نیکدانه‌وی (العباس) بۆ مه‌ترسی به‌رپرسیاریتی‌ه‌که }
۱۷۳	به‌نده‌کانی به‌یعه‌ته‌که
۱۷۴	جه‌خت کرده‌وه له‌سه‌ر مه‌ترسیداریتی به‌یعه‌ته‌که
۱۷۵	به‌ستنی به‌یعه‌ته‌که
۱۷۵	دوانزه نه‌قیبه‌که
۱۷۵	نه‌قیبه‌کانی خه‌زه‌ج
۱۷۶	نه‌قیبه‌کانی نه‌وس
۱۷۶	فیلبازیک په‌یمان‌ه‌که ناشکرا ده‌کات
۱۷۷	نامادگی نه‌نسه‌رمه‌کان بۆ لیدانی قوره‌یش
۱۷۷	قوره‌یش ناره‌زایی دهره‌به‌ریت بۆ سه‌ره‌که‌کانی (یثرب)

۱۷۸ دنیای بپوونی ههوانه که لای قوریش و پادودوانی به یعدتدمران
۱۷۹ سه رهاکانی کۆچ
۱۸۲ له (دار الندوه) (پهلهمانی قوریش)
۱۸۴ قسه و یاسی پهلهمانی و یه کدهنگی له سه ر بریارکی زالمانه بۆ شه هیدکردنی ییغه مبه ر
۱۸۵ کۆچکردنی ییغه مبه ر
۱۸۶ گه مارۆدانى ماله که ی ییغه مبه ر
۱۸۷ ییغه مبه ر ماله که ی به جى ده یلیت
۱۸۸ له ماله که وه بۆ نه شکه وت
۱۸۸ له ناو نه شکه وتدا
۱۹۰ که وتنه پى به رمو مه دینه
۱۹۶ دابه زین له (قباء)
۱۹۸ چوونه ناو مه دینه

ژیان له ناو مه دینه دا

قوناغی به که م :

۲۰۱ بارودوخى نه و کاته ی مه دینه له کاتى کۆچکردنه که دا
۲۰۹ بنیاتنانى کۆمه لگایه کی نوئى
۲۱۰ بنیاتنانى مرگه وتى ییغه مبه ر
۲۱۱ به برا کردنى موسولمانانه کان
۲۱۲ به لگه نامه ی هاو په یمانیتى نیسلامی
۲۱۵ کاریگه رى هۆ د مرو نیه کان له کۆمه لگادا
۲۱۸ په یماننامه یه که نه گه ن جوله که دا
۲۱۹ به نه ده کانی په یماننامه که
 خه باتى خوینناوى شه ر فرۆشتنى قوریش به موسولمانه کان له دواى کۆچومو
۲۲۰ په یوه ندی کردنیان به (عبدالله ی کورى) (ابى) یه وه
۲۲۱ پاگه یاندى رینگه گرتن له زیاره تى کابه
۲۲۱ قوریش هه ر شه له کۆچکه ران ده کات
۲۲۲ مۆله تدا به شه رکردن
۲۲۴ غه زاو سربه کانی پینش به در

غه زای گه وره ی به در

(به که م جهنگی به کلاکه رموه ی نیسلام)

۲۲۲ هۆیه کانی غه زا که
۲۲۲ هیزى سوپای سوپای نیسلام و دابه شکردنى سه رکردایه تیه کان
۲۲۳ سوپای نیسلام به رمو به در ده جولییت
۲۲۴ جارده ریک له مه که که دا
۲۳۴ خه لکی مه که که خویمان ساز ده که ن بۆ شه ر
۲۳۴ ژماره ی سوپای مه که که

۲۳۵	گىرۇگرفتى ھۈزەكانى (بنى بكر)
۲۳۵	سوپاي مەككە دەگەۋىتتە جوۋلە
۲۳۵	كاروانەكە دىرباز دەبىت
۲۳۶	بىرىزدانى سوپاي مەككە بەگەرەنەمۇ دوست بوۋى دوۋىرەمكى تىيىدا
۲۳۶	تەنگاۋى ھەئەئىستى سوپاي ئىسلامى
۲۳۷	نەنجومەنى راۋىزكارى
۲۳۸	سوپاي ئىسلام دىرۋە بەرۋىستى دەمات
۲۳۹	پىغەمبەر ﷺ ھەلدەستىت بەرۋىستىكى دىدەۋانى
۲۴۰	بەدەستىستى گىرگىزىن زانىيازى لەبارەى سوپاكەى مەككەۋە
۲۴۱	باران بارىن
۲۴۱	سوپاي ئىسلامى پىشروى دەمات بۇگىرگىزىن خانە سەربازىيەكان
۲۴۱	بىنكەى سەركىرەدەپەتى
۲۴۲	سازدانى سوپاكەۋە سەركىرەدەپەتى شو
۲۴۳	سوپاي مەككە لە مەيدانى شەرداۋ كەۋىتتەۋەى دوۋىرەمكى لەناۋىياندە
۲۴۵	ھەردوۋ سوپاكە لە يەكتر دەردەكەۋىتن
۲۴۶	كاتى سىرو يەكەمىن سوۋىتەمەنى جەنگ
۲۴۶	شەپەشمىز
۲۴۷	شالۋى گىشتى
۲۴۸	پىغەمبەر ﷺ لە خوا دەپارەتتەۋە
۲۴۸	دەبەزىنى فرىشتەكان
۲۴۹	ھىرشى دەرۋانە
۲۵۰	ئىبلىس لە گۈرەپانى جەنگ پاشەكشە دەمات
۲۵۱	شكىستى كەمەرشكىن
۲۵۱	مانەۋەى (ابو جەل)
۲۵۱	كوژدانى (ابو جەل)
۲۵۲	چەند دىمەنىكى ئىمانىنى لەو جەنگەدا
۲۵۷	تەرمەكانى ھەردوۋلا
۲۵۸	مەككە ھەۋالى زىركەۋىتتەكەى پىن دەمات
۲۶۰	مەدىنە ھەۋالى سەركەۋىتنى پىندەمات
۲۶۱	سوپاكەى پىغەمبەر ﷺ بەرمە مەدىنە بەرۋى دەگەۋىت
۲۶۲	شانەمەكانى پىرۋىيى
۲۶۳	مەسەلەى دىلەكان
۲۶۵	قورقان لەبارەى شەركەۋە دەمات
۲۶۷	چالاكى سەربازى لەنىۋان بەدرو نوحوددا
۲۶۸	غەزەى (بنى سليم) لە (كەلە)
۲۶۹	پىلاننىك بۇ تىرۋر كەردى پىغەمبەر ﷺ
۲۷۱	غەزەى (بنو قىنقاع)

۲۷۱	نمونونه يک له فرتوښلی جولمکه
۲۷۲	بنی قینقاع) په یمان دمشکینن
۲۷۵	نابلوقه دان و خوږه دمهسته ودان و دمرکردن
۲۷۶	غهزای قنوت (سویق)
۲۷۷	غهزای (ذی امر)
۲۷۷	کوشتنی (کعب ای کورې (أشرف)
۲۸۲	غهزای (بهران)
۲۸۲	سریه ی (زید ای کورې (حارثه)
۲۸۴	(غهزای نوحود) و خو ناماده کردنی قوریش بوشهری توله سین
۲۸۵	ژمارو سرگردایه تی سوپای قوریش
۲۸۵	سوپای مهککه دمکه ویتنه جوته
۲۸۶	هه والگریه کانی پیغه مبر ۞
۲۸۶	خوناماده کردنی موسونمانان بوشهالتی ناکاو
۲۸۶	سوپای مهککه بهرمو قه لاکانی مه دینه دمکه ویتنه ری
۲۸۷	نه نجومه منی راوړنکاری پیکیات بوشهالتی نه خشی بهرگریی کردن
۲۸۸	بهش بهشکردنی سوپای نیسلام و دهرچوونی بوشهالتی جهنگ
۲۸۹	نمایش کردنی سوپاکه
۲۹۰	مانه وه له نیوان نوحود مه دینه دا
۲۹۰	یاخی بوونی (عبدالله ای کورې (ابی) و هاوریکانی
۲۹۲	پاشماوی سوپای نیسلام بهرمو نوحود
۲۹۲	نه خشی بهرگری
۲۹۴	پیغه مبر ۞ گیانی نازایه تی دهکا به بهری سوپاکه یدا
۲۹۴	ریکخستنی سوپاکه ی مهککه
۲۹۵	مانوړنکی سیاهیه له لایه ن قوریشیه وه
۲۹۶	هه وله کانی ژناتی قوریش له دل گهرم کردندا
۲۹۶	یه که م سووته منی جهنگه
۲۹۷	گهرم بوونی جهنگ له دهوری نالا هه لگرمکه و له ناویردنی
۲۹۸	شهر له شوننه کانی تردا
۲۹۹	کوژرانی شیر خوا (حمزه ای کورې (عبدالمطلب)
۳۰۰	بالادست بوون به سر رموشه که دا
۳۰۰	له نامیزی ژنه وه بوشهالتی بریسکه ی شمیریو یم
۳۰۱	پشکی تیرهاوړنکان له شهرمکه دا
۳۰۱	شکست خواردنی سوپای موشریکان
۳۰۲	هه له گهرمکه ی تیرهاوړن
۳۰۳	(خالد ای کورې (ولید) هه لدهستی به نابلوقه دانی سوپای نیسلامی
۳۰۳	هه لوښتی نه بهردانه ی پیغه مبر ۞ له بهر دم نابلوقه که دا
۳۰۴	پهرته وازه بوونی موسونمانه کان له مه دانی شهردا

۳۰۶	گهرم بیوونی شهر بهدموری پیغه مبهردا
۳۰۷	ناخوشتین کات له ژبانی پیغه مبهردا
۳۱۰	سهره تاي کزبونونه وی هاوه لان بهدموری پیغه مبهردا
۳۱۱	زیاد بیوونی فشاری موشریکان
۳۱۳	قاره مانیتی کم وینه
۳۱۴	بلاویوونه وی هواوانی شهید بیوونی پیغه مبهردا و کاریگری له سر جهنگه که
۳۱۴	پیغه مبهردا بهردمواوه له جهنگ و هلوئسته که وی و مرگرتوه
۳۱۵	کوژزانی (ابی) کوپی (خلف)
۳۱۶	(طلحة) پیغه مبهردا هلدسته تینیتوه
۳۱۶	دوا هیرشی موشریکان
۳۱۷	شیناندنی جهسته ی شهید مکان
۳۱۷	رادی ناماده بی پانه وانه موسلمانان بو شهرکردن تا کوتایی جهنگه که
۳۱۸	پاش گیشتنی پیغه مبهردا به لا پالی شاخه که
۳۱۹	خوشا بیوونی (ابو سفیان) دوا ی جهنگه که و قسه کردنی له گهل عومهردا
۳۲۰	به دینیی بهیه که گیشتنه وه له بهردا
۳۲۰	دنیا بیوون له هلوئستی موشریکان
۳۲۱	گه بان بهدوا ی شهید و بریندار مکاندا
۳۲۲	کوژدنه وی شهیده کان و نه سپرده کردنیان
۳۲۴	پیغه مبهردا و مسف و سه نای خوا دهکات و ده پاریتوه
۳۲۴	گه رانه وه بو مه دینه و هلوئستی پر له خوشه ویستی و بو خوا بیوون
۳۲۶	پیغه مبهردا دهکاتوه مه دینه
۳۲۶	ژماره ی کوژزوانی هردوولا
۳۲۶	حاله تی ناناسایی له ناو مه دینه دا
۳۲۷	غه زای (حمراء الاسد)
۳۲۳	هورنان له باره ی جهنگه که وه دموی
۳۲۳	حیکمت و وانه کانی جهنگی نوحد
۳۲۴	سریه و نیرا و مکان نیوان (نوحود) و (نه حزاب)
۳۲۵	سریه ی (ابو سلمه)
۳۲۵	ناردنی (عبدالله ی کوپی) (انیس)
۳۲۶	شانده مکانی (ره جیع)
۳۲۸	کاره ساتی بیری (مونه)
۳۴۰	غه زای (بنو النضیر)
۳۴۴	غه زای نه جد
۳۴۶	غه زای بهدوری دووم
۳۴۷	غه زای دومه الجندل
۳۴۸	غه زای نه حزاب
۳۶۲	غه زای (بنو هریظه)

چالاکى سەربازى دواى ئەو جەنگە

- كوزرانى (سلام) كورى (ابى الحقيق) ۳۶۹
 سريدى (محمد) كورى (مسلمه) ۳۷۱
 غەزاي (بنو لحيان) ۳۷۲
 بە بەردەموامى ناردنى مەفرەزمو سريەكان ۳۷۳
 غەزاي (بنو المصطلق) يان (مريسيه) ۳۷۶
 بۆلى دووربوان پېش غەزاي (بنو المصطلق) ۳۷۸
 ۱- گوتهى دووربوان : ﴿ لَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ ﴾ ۳۸۳
 ۲- بووداوى ھەلبەستەنكە (حادثة الافك) ۳۸۴
 ناردنى مەفرەزمو (سريه) دواى غەزاي (المريسيه) ۳۸۷

رووداوى خودەيىيە

- ھۆى ەمەرە كردنى خودەيىيە ۳۹۰
 خۇكۇردنەھوى موسولمانان ۳۹۰
 موسولمانان بەرمو مەككە دەجولن ۳۹۰
 ھەولدىنى قورەيش بۇ ريگەگرتىن لە موسولمان ۳۹۱
 ريگە گۆرپىن ھەولى خۇلادان لە شەرى خوينىاوى ۳۹۱
 (بدیل) دمكەويتە نيوان پېغەمبەر ﷺ و قورەيشەو ۳۹۲
 شاندىكانى قورەيش ۳۹۳
 ﴿ هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ ﴾ ۳۹۴
 شاندى (عثمان) كورى (عفان) بۇلای قورەيش ۳۹۵
 ھەوائى شەھيد كردنى (عثمان) و بەيەتتى رضوان ۳۹۵
 بەستنى پەيمانى ناشتبوونەھوى بەندىكانى ۳۹۶
 گىرپانەھوى (ابى جندل) ۳۹۸
 قورىانى كردن و سەرتاشين و بۇ خۇكۇردنەھوى لە ەومرە ۳۹۸
 نەگىرپانەھوى ژنانى كۆچكەر ۳۹۹
 چى لە بەندىكانى پەيماننامەكە ھاتە كايەو ۴۰۰
 خەمدىگرتنى موسولمانەكان و گىفتوگۆى (عمر) لەگەل پېغەمبەردا ﷺ ۴۰۲
 چارسەر بوونى قەيرانى ژىر دەستەكان ۴۰۳
 موسولمان بوونى پالەوانانى قورەيش ۴۰۴

قۇناغى دووم:

- ھەنگاويكى نۆى ۴۰۵
 نامە نووسىن بۇ پادشا و مېرەكان ۴۰۷
 ۱- نامە بۇ (نەجاشى) پادشاى (جەبەشە) ۴۰۷
 ۲- نامە بۇ (مقوقس) پادشاى (مصر) ۴۱۰
 ۳- نامە بۇ (كيسرا) پادشاى (فارسەكان) ۴۱۲
 ۴- نامە بۇ (قەيسەر) پادشاى (رۇمەكان) ۴۱۳

- ۵- نامه بؤ (منذر ای کوری) (ساوی) ۴۱۷
 ۶- نامه بؤ (هوژده ای کوری) (علی) (سه روکی) (یه مامه) ۴۱۸
 ۷- نامه بؤ (حارث) (کوری) (ابی شمر ای) (غسانی) (گه وره ی) (دیمه شق) ۴۱۹
 ۸- نامه بؤ پادشای (عومان) ۴۱۹

چالاکي سه ریازی پاش په یمانی حوده یییه

- ۴۲۳ غه زای (غابه) (یان غه زای) (ذی القرد)
 ۴۲۵ غه زای (خه ییهر) و (وادی القری)
 ۴۲۵ هو ی غه زاکه
 ۴۲۶ دهر چوون بهرمو خه ییهر
 ۴۲۶ ژماره ی سویای نیسلامی
 ۴۲۷ په یوه ندی کردنی دوو پرووان به جوله کهوه
 ۴۲۷ ریگه ی چوون بهرمو خه ییهر
 ۴۲۸ چهند پروودا ویک له ریگه دا
 ۴۲۹ سویای نیسلامی بهرمو شورا کانی خه ییهر
 ۴۳۰ خو سازدان بؤ شهرو قه لا کانی خه ییهر
 ۴۳۱ دمست پیگردنی شهرو بزگار کرتنی قه لای (ناعم)
 ۴۳۲ بزگار کردنی قه لای (صعب ای کوری) (معاذ)
 ۴۳۳ قه تچ کردنی قه لای (زییر)
 ۴۳۴ قه تچ کردنی (ابی)
 ۴۳۴ قه تچ کردنی (نزار)
 ۴۳۵ قه تچ کردنی بهشی دوومی قه لا کانی خه ییهر
 ۴۳۵ دانوستان
 ۴۳۶ کوشتنی (ابن ابی الحقیق) له سر په یمانشکینی
 ۴۳۷ دابه شکردنی دمستکه و ته کانی شهر
 ۴۳۸ گه پانه وهی (جعفر ای) (کوری) (ابی طالب) و نه شعریه کان
 ۴۳۹ ماره کردنی (صفیه)
 ۴۳۹ باسی مه ره ژمه راویه که
 ۴۴۰ کوژراوانی هه ردوولا له شه رکانی خه ییهر دا
 ۴۴۰ قه دمک
 ۴۴۱ (وادی القری)
 ۴۴۲ ته یماء
 ۴۴۲ گه پانه وه بؤ مه دینه
 ۴۴۳ سریه ی (ابان ای کوری) (سعید)

پاشماوه ی سریه و غه زاکانی سانی حه و ته م

- ۴۴۴ غه زای (ذات الرقاق)
 ۴۴۹ عومره ی قه زا کردنه وه

۴۵۲	جہنگی (موتہ)
۴۵۲	هؤی جہنگهه
۴۵۳	میرمکانی سوپاو راسپاردهی پیغه مبهەر ﷺ بۆیان
۴۵۳	مانناوایی کردن له سوپای نیسلامیی و گریانئ (ابن رواحه)
۴۵۴	به جوئه کهوتنی سوپای نیسلامیی و له پرده کهوتن به سهر بارکی ترسناکدا
۴۵۴	نه نجومه ئی راویژکاری (معان)
۴۵۵	سوپای نیسلام بهر مه لای دوزمن ده جوئیت
۴۵۵	سهره تایی جهنگ و کوژانی به دواي یه کدا هاتنی سهر کردکان
۴۵۶	نالاکه به دهمستی شمشیریکی خوداوه
۴۵۷	کوژتایی جهنگهه
۴۵۷	شهری پاشه کشه
۴۵۸	کوژراوانی ههردوولا
۴۵۸	کاریگهری جهنگهه
۴۵۹	سریه ی (ذات السلاسل)
۴۶۰	سریه ی (ابی قتاده) بۆ (خضرة)
۴۶۱	غهزای هه تخی مهککه
۴۶۱	هؤی غهزاکه
۴۶۳	(ابو سفیان) ده چن بۆ مدینه بۆ تازه کردنهوی سونجههه
۴۶۶	خۆ سازدان بۆ غهزاکه و ههولی ناشکرانه کردنی
۴۶۸	سوپای نیسلامیی بهر مه مهککه دهرواته
۴۶۹	سوپای نیسلامیی له (مرالظهران) داده بهرئ
۴۶۹	(ابو سفیان) له بهردهم پیغه مبهری خودا ﷺ
۴۷۱	سوپای نیسلامیی (مرالظهران) به جینه مهیلئت بهر مه مهککه
۴۷۳	هۆرهیش له ناکاودا به ههاتنی سوپای نیسلام دمزانئت
۴۷۴	سوپای نیسلام دهگاته (ذی طوی)
۴۷۴	سوپای نیسلام دهرواته ناو مهککهوه
۴۷۵	پیغه مبهەر ﷺ دهرواته مزگهوتی حهرام و له بت پاکي دهکاتهوه
۴۷۵	پیغه مبهەر ﷺ له کابهدا نوێژ دهکات و له بهردهم هۆرهیشدا وتار ده خوینیتهوه
۴۷۶	﴿لَا تُرِبْ عَلَيْكُمُ النَّيْمُ﴾
۴۷۶	کلیلی بهیت دمدریتهوه به خهنگههکی
۴۷۷	(بیلال) له سهریانی کابهدی پیروژ بانگ دمدات
۴۷۷	نوێژی سهرکهوتن یان نوێژی شوکرانه
۴۷۸	حه لآن کردنی خوینی چهند پیاوکی تاوانبار
۴۷۹	موسولمان بوونی (صفوان ی کوری امیه) و (فضالة ی کوری عمیر)
۴۸۰	وتارمهکی پیغه مبهەر ﷺ له پۆژی دوومی هه تحدا
۴۸۰	خه مغواردنی له نسا بهکان بۆ مانهوی پیغه مبهەر ﷺ له مهککهدا
۴۸۱	به یهت و مرگرتن

۴۸۲	مانده‌وی له مه‌ککه‌داو کارکردنی تییدا
۴۸۳	سریه و نیراومکان
	قوناغی سییه‌م
۴۸۷	غەزای حونه‌یین
۴۸۷	که‌وتنه‌ پینی دوزمن و دابه‌زینیان له (اوطاس)
۴۸۷	شارم‌زایه‌کی جه‌نگ رای فەرمانده‌ی گشتی په‌سه‌ند ناکات
۴۸۸	سیخو‌رمکانی دوزمن
۴۸۸	چاو‌دیزمکانی پیغه‌مبه‌ر
۴۸۹	پیغه‌مبه‌ر مه‌ککه به‌جی دمه‌یللیت و دم‌روات بۆ (حنین)
۴۹۰	تیرهاو‌یژان شالای ناکاو دمه‌یین
۴۹۱	گه‌رانه‌وی موسو‌لمان‌ه‌کان و گهرم بوونه‌وی شهر
۴۹۱	شکسته‌ی‌نان و بووخانی دوزمن
۴۹۲	ده‌ستکه‌وته‌کان
۴۹۲	غەزای (طائف)
۴۹۵	دابه‌شکردنی غه‌نیمه‌ت له (جهرانه)
۴۹۶	نه‌نسارمکان دم‌رو‌نه خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر
۴۹۸	هاتنه‌وی ومفدی (هوازن)
۵۰۰	عوهره‌ کردن و گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه
۵۰۱	ناردنی سریه‌کان دوا‌ی گه‌رانه‌وه له‌غەزای فه‌ت‌حی مه‌ککه
۵۰۱	بر‌وادان
۵۰۲	سریه‌کان
۵۰۲	غەزای (ته‌بوك) له‌ ره‌جه‌بی سائی (۹)ی کوجیدا
۵۰۲	هوی غەزاکه
۵۰۸	هه‌وائی خو‌سازدانی رۆم و (غسان)یه‌کان
۵۰۹	هه‌واله‌ تاییه‌ته‌کان له‌باری خو‌سازدانی رۆم‌ه‌کان و غه‌سانه‌وه
۵۱۰	زیاتر بوونی مه‌ترسی و هه‌لو‌سته‌که
۵۱۰	پیغه‌مبه‌ر بر‌یاریکی یه‌کلایی دم‌دات
۵۱۱	راگه‌یاندنی خو‌سازدان بۆ شهری رۆم
۵۱۱	موسو‌لمان‌ه‌کان پیش‌برکی ده‌کهن له‌ خو‌نامه‌ه‌ کردندا
۵۱۲	سو‌پای نیسلام به‌رمو ته‌بوك دم‌روات
۵۱۴	سو‌پای نیسلام له‌ناو ته‌بوكدا
۵۱۶	گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه
۵۱۷	دواکه‌وتوومکان
۵۱۹	ناسه‌واری غەزاکه
۵۱۹	دابه‌زینی قور‌نان له‌باری ناوم‌رو‌کی جه‌نگه‌که‌وه
۵۲۰	هه‌ندئ له‌ بو‌وداوه‌ گرنگه‌کانی نه‌و سانه